

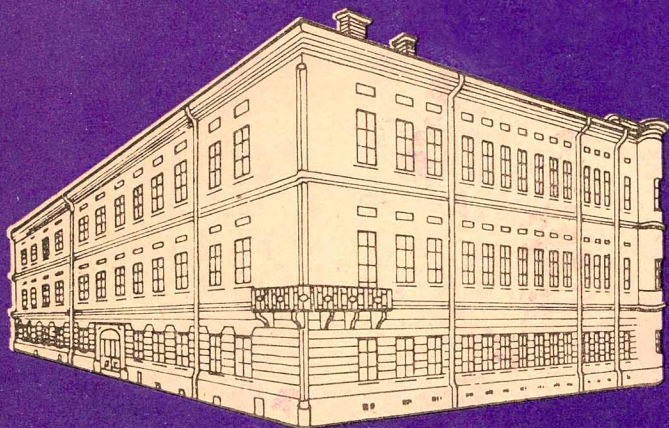
ACTA MVSEI NAPOCENSIS

26 — 30

II

ISTORIE

1989 — 1993

CLUJ-NAPOCA

1994

**ACTA
MVSEI NAPOCENSIS**

26 — 30

II

ISTORIE

1989 — 1993

CLUJ-NAPOCA, 1994

COLEGIUL DE REDACȚIE:

GHEORGHE I. BODEA (istorie contemporană); **DOINA BOROS** (conservare, restaurare); **IOAN CIUPEA** (istorie contemporană, secretar adjunct de redacție); **EUGENIA GLODARIU** (istorie modernă); **PETRU IAMBOR** (istorie medievală); **GHEORGHE LAZAROVICI** (redactor responsabil); **STELIAN MANDRUT** (istorie modernă); **FRANCISC PAP** (istorie medievală, secretar de redacție); **MARIUS PORUMB** (istoria artelor).

FONDATOR: Acad. CONSTANTIN DAICOVICIU

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publicația Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.

Orice corespondență se va adresa: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 3400 Cluj-Napoca, str. Constantin Daicoviciu 2.

Tel. 64/195—677

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publication du Musée National d'Histoire de la Transylvanie.

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Musée National d'Histoire de la Transylvanie, 3400 Cluj-Napoca, str. Constantin Daicoviciu 2, Roumanie.

Tel. 64/195—677

CUPRINS

CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ

STUDII

PETRU IAMBOR, Izvoarele istorice și terminologia privind așezările fortificate din sec. IX—XIII	11
<i>Les sources historiques et la terminologie des établissements fortifiés des IXe—XIIIe siècles</i>	25
IOAN-AUREL POP, Structuri sociale și patrimoniale ale unor moșii din Țara Hațegului la sfârșitul secolului al XV-lea	27
<i>Structures sociales et patrimoniales de certaines domaines du Pays de Hațeg à la fin du XVe siècle</i>	32
JAKÓ ZSIGMOND, Despre numirea voievozilor Transilvaniei	33
<i>Au sujet de la nomination du voïvode de Transylvanie</i>	44
MIHAELA-SANDA SALONTAI, Două biserici-sală gotice din județul Cluj	45
<i>Deux églises-salle gothiques près de Cluj</i>	53
FRANCISC PAP, Aspecte ale circulației monetare în Transilvania între anii 1571—1691	65
<i>Aspekte des Münzums laufs in Siebenbürgen zwischen den Jahren 1571—1691</i>	82
DEZIDERIU B. GARDA, Mediul geografic și evoluția socială în bazinul Giurgeului în secolele XVI—XVII	85
<i>Le milieu géographique et l'évolution sociale dans le bassin de Giurgeu aux XVIe—XVIIe siècles</i>	103
VIORICA GUY MARICA, Implicațiile sud-germane ale unui caiet cu modele pentru argintari	105
<i>Die süddeutschen Beziehungen eines Musterbuches für Goldschmiede</i>	150
ANA MARIA SZŐKE, Broderii baroce în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei	151
<i>Baroque embroideries in the textiles collection of the National History Museum of Transylvania</i>	167
ANTON E. DÖRNER, Un statut de breaslă din 1807 al croitorilor din Orăștie	169
<i>Ein Zunftartikel der Brooser Schneider aus dem Jahre 1807</i>	189

MELINDA MITU — SORIN MITU, Relatarea de călătorie prin Țara Românească a lui Ūrmösy Sándor (1841—1843)	191
<i>La relation de voyage en Valachie d'Ūrmösy Sándor (1841—1843)</i>	205
IOAN MAZERE — GELU NEAMȚU, Evenimentele de la Luna Arieșului din septembrie 1848. Documente inedite (I)	207
<i>Les événements de Luna Arieșului, Septembre 1848. Documents inédits (I)</i>	214
D. SUCIU, Mentalități europene în gândirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în secolul al XIX-lea (I)	235
<i>[Mentalités européennes dans la pensée et l'action politique des Roumains de Transylvanie, vis-à-vis de certaines réalités de leur propre mouvement national et de Roumanie dans le XIXe siècle]</i>	
G. CIPĂIANU, La Grande Bretagne et la paix séparée de la Roumanie (automne 1917—printemps 1918)	263
CONSTANTIN I. STAN — GELU NEAMȚU, Din activitatea românilor americani în sprijinul înfrupturii Marii Uniri.	269
<i>[Au sujet de l'activité des Roumains américains en soutenant la réalisation de la Grande Union]</i>	
EUGENIA GLODARIU, Opinia publică internațională și aspirațiile românilor reflectate în ziarul „La Roumanie” (1918)	297
<i>The international public opinion and the Romanian aspirations reflected in the newspaper „La Roumanie” (1918)</i>	304
EMIL LAZĂR, Aurel P. Bănuș, primul director al Societății pentru Fond de Teatru Român în Transilvania	305
<i>A. P. Bănuș, le premier directeur de la „Société pour le Fonds de Théâtre Roumain en Transylvanie”</i>	326
TOADER IONESCU, Concepția dirijistă a lui Mitiță Constantinescu privind crearea și dezvoltarea complexului economic național românesc	327
<i>The controlled economy doctrine of Mitiță Constantinescu regarding the forming and development of a directed national economy in Romania</i>	344
GHEORGHE IANCU, Înființarea Teatrului Național Român din Cluj (1919)	345
<i>La fondation du Théâtre National Roumain de Cluj (1919)</i>	350
IOÁN SILVIU NISTOR, Școala de conducători tehnici electromecanici din Cluj. Activitatea educativă, baza materială, problema subvențiilor (1919—1929)	351
<i>L'École de conducteurs techniques électromécaniciens de Cluj. Activité éducative, base matérielle, subventions (1919—1929)</i>	365
CAMIL MUREȘANU, Titulesco — ce grand européen	367

NICOLAE DASCĂLU, Poziția statelor din Africa, America și Asia față de războiul italo-etioopian (1935—1936) analizată de diplomația Statelor Unite ale Americii	373
<i>The position of the states from Africa, America and Asia towards the Italo-Ethiopian War (1935—1936) analysed by the U.S.A. Diplomacy</i>	385
GHEORGHE I. BODEA, O pagină dureroasă, puțin cunoscută, din istoria Maramureșului	387
<i>A tragic episode, less known, of the Maramureș' history</i>	415
VASILE T. CIUBĂNCAN, Sistemul cooperatist din nord-vestul Transilvaniei după dictatul de la Viena. IV. Federala „Hangya” din Târgu-Mureș	417
<i>Le système coopératiste du Nord-Ouest de la Transylvanie après le diktat de Vienne. IV. La Fédérale „Hangya” de Târgu-Mureș</i>	423
GHEORGHE ȚUȚUI, Participarea ostașilor argeșeni la luptele pentru alungarea trupelor hitleriste și horthyste din partea de nord-est a Transilvaniei	425
<i>La participation des soldats de Argeș aux luttes pour repousser les troupes hitlériennes et horthystes du Nord-Est de la Transylvanie</i>	437
NICOLAE SABĂU, Conștiință națională și educație estetică în paginile revistei „Viața ilustrată” (1940—1944)	439
<i>National conscience and esthetical education in the „Illustrated Life” journal (1940—1944)</i>	481
CORNEL CRĂCIUN, Cronică artistică și ilustrație grafică în revista „Societatea de Măine”	485
<i>Chronique artistique et illustration graphique dans la revue „Societatea de Măine”</i>	496
STELIAN MÎNDRUȚ, Teatrul Național din Cluj în refugiu la Timișoara (1940—1945)	497
<i>Das Nationaltheater aus Klausenburg während der Temeschburger Zuflucht (1940—1945)</i>	510

NOTE ȘI DISCUȚII

NICOLAE EDROIU, Posesiunile transilvănene ale lui Ștefan Răzvan, domnul Moldovei (1595) și ale văduvei sale, doamna Măriuca	513
<i>Les possessions transylvaines d'Étienne Răzvan, le prince de la Moldavie (1595) et de sa veuve, la princesse Măriuca</i>	519
GHEORGHE SEBESTYÉN, Cetatea Caransebeș. Rectificări și dubii	521
<i>Die Festung Karansebesch. Berichtigungen und Zweifel</i>	523
VIORICA POP, Mobilier baroc în unele colecții transilvănene	525
<i>Mobilier baroque en de collections transylvaines</i>	531
ANA MARIA SZŐKE — DOINA BOROȘ, Broderii de epocă — investigarea firelor metalice	535
<i>Epoch embroideries — metal threads investigation</i>	544

SUZANA ANDEA — AVRAM ANDEA, Consemnări de carte românească veche în inventare bisericești din Transilvania . .	545
<i>Le livre roumain ancien dans les inventaires d'église de Transylvanie . .</i>	554
MELINDA MITU, Revoluția română de la 1848 — 1849 din Transilvania oglindită în gazeta „Márczius Tizenötödike” (I)	555
<i>La révolution roumaine de 1848—1849 de Transylvanie reflétée dans le journal „Márczius Tizenötödike” („Quinze Mars”) (I)</i>	571
NICOLAE CORDOȘ — MARIA MAGDALENA JUDE, Contribuții documentare referitoare la Emanuil Gojdu și fundația sa . . .	573
<i>Urkundliche Beiträge bezüglich Emanuil Gojdu und seiner Stiftung . . .</i>	589
LIVIU GROZA, Blazonul de cavaler al generalului Mihail Trapșa .	591
<i>Der Ritterwappen des Generals Mihail Trapșa</i>	597
GHEORGHE HRISTODOL, Dobrogea și Marea în publicistica transilvăneană la sfârșitul secolului al XIX-lea	599
<i>Dobroudja and the Black Sea in the Transylvanian press by the end of the 19th century</i>	606
GHEORGHE ȘORA, Contribuția lui Vasile Goldiș (1862—1934) referitoare la programul național și la tactica activistă (II) .	607
<i>Vasile Goldiș's contribution regarding the national program and the activist tactics (II)</i>	611
MARIA MAGDALENA JUDE, „Gura Satului” — foaie literară, satirică și mixtă pentru colonia română din Darnița . .	613
<i>„The Gossip of the Village” — a literary, mixed journal for amusement in the Romanian colony from Darnița</i>	616
NICOLAE ȘTEIU, Țăranul Dumitru Faur despre primul război mondial și problemele românilor transilvăneni	619
<i>Le paysan Dumitru Faur au sujet de la première guerre mondiale et les problèmes des Roumains transylvains</i>	623
MARIUS COMȘA — DANIELA COMȘA, Periodizarea istoriei naționale în opera lui Nicolae Iorga	625
<i>La périodisation de l'histoire nationale dans l'oeuvre de Nicolae Iorga</i>	637
ELENA-EMILIA LICA, Revista „Analele Brăilei” (1929—1940) despre legăturile orașului Brăila cu Transilvania	639
<i>La revue „Analele Brăilei” („Les Annales de Brăila”), 1929—1940, au sujet des liaisons de la ville de Brăila avec la Transylvanie</i>	646
VIORICA LASCU, Amintirile unui neparticipant la Marea Adunare de la Alba Iulia	647
NICOLAE LASCU, Evenimentele din toamna 1918 într-un sat de la poalele Munților Apuseni	647
<i>Les souvenirs d'un non-participant à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia</i>	650

RECENZII

FRANCISC PAP, <i>Encyclopaedia Transylvanica</i>	655
IOAN LUMPERDEAN, <i>Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania</i> . Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu	660
CORNEL CRĂCIUN, Marcel Joray, <i>La sculpture moderne en Suisse</i> , vol. IV	662

NECROLOAGE

NICOLAE EDROIU, David Prodan (1902—1992)	667
AUREL RĂDUȚIU, Francisc Pall (1911—1992)	669
GHEORGHE I. BODEA, Petru Bunta (1928—1992)	673
PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE — ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES	675

STUDII

IZVOARELE ISTORICE ȘI TERMINOLOGIA PRIVIND AȘEZĂRILE FORTIFICATE DIN SEC. IX—XIII

După cum se știe, intensificarea cercetărilor arheologice privind perioada de la sfârșitul mileniului I și începutul celui următor a permis istoriografiei noastre noi puncte de vedere, mult mai apropiate de realitate, asupra cunoașterii structurilor social-economice și politice ale societății românești din pragul evului mediu¹.

Progresele sînt sesizabile în primul rînd în așezări, fie în cele deschise, fie în cele fortificate care apar la sfârșitul mileniului I. Peste tot în jurul nostru se constată un spor demografic, o mai intensă activitate economică într-o perioadă de relativă liniște cuprinsă între sfârșitul sec. VIII și sfârșitul sec. IX, după ce puterea avarilor a fost înlăturată de către Imperiul carolingian care și-a extins stăpînirea pînă în Panonia. Neamurile slave se stabilizează punînd bazele unor state temeinic organizate: Moravia Mare, Boemia, Bulgaria, Rusia kieviană. Relațiile comerciale se înviesc în această parte a Europei în primul rînd între Imperiul bizantin, cel carolingian și statele slave. Pe teritoriile locuite de români se înregistrează progrese notabile în ceea ce privește habitatul: numai între sec. IX—XI se cunosc prin cercetări arheologice peste 1000 de așezări, în general grupate pe importante trasee comerciale de uscat și de apă, în jurul unor centre fortificate, al unor exploatare miniere. Apariția așezărilor fortificate reprezintă o formă superioară de organizare, acestea fiind centrele unor comunități constituite în nuclee cu caracter statal incipient, fenomen general de altfel în întreg spațiul Europei centrale și răsăritene².

Ele nu au numai un rol exclusiv militar-defensiv, ci și unul economic, administrativ și politic, fiind reședințe ale conducătorilor locali. În Transilvania, primele mențiuni scrise despre conducătorii populației locale româno-slave se referă deopotrivă și la unele așezări fortificate pe care ungurii le-au găsit aici și pe care le-au preluat, le-au refăcut, dîndu-le altă destinație (centre de comitat, episcopii, mănăstiri, orașe).

Știrile scrise, puține, uneori confuze și discutabile, cel mai adesea indirecte, insuficiente pentru reconstituirea complexelor probleme istorice, sînt totuși de o mare importanță, ele constituind puncte de plecare pentru cercetările arheologice asupra multor obiective.

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 19—103; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de mileniu* (sec. VIII—XI), București, 1983.

² Witold Hensel, *La naissance de la Pologne*, Wrocław — Varșovia — Cracovia, 1966, p. 37—100; 154—202.

Terminologia referitoare la aceste aşezări este destul de inconsecventă³. Cel mai adesea apar în sursele scrise cu termenul de *castrum*, cu sensul de cetate, fortificație. Uneori pentru același obiectiv este folosit și termenul de *civitas* sau de *urbs* (ceea ce semnifică același lucru), mai ales pentru sec. XI—XII, acesta referindu-se însă la aşezarea civilă din preajma unui castru (*suburbium*). Alteori aceste aşezări mai apar în documente și sub numele de *villae* sau *oppida* (*tirguri*). Din *civitas* derivă denumirea de oraș în limbile moderne: italiană (*città*), franceză (*cit*é), spaniolă (*ciudad*), engleză (*city*). În română derivă termenul de *cetate*. Din termenul de *burg* cu înțeles inițial de fortificație (de la latinescul *burgus*) derivă în diferite limbi termeni cu sens de oraș sau de instituții orășenești (*bourg*, *borough*, *borgo*, *burgo*, *faubourg*, *bürger*, *pîrgar*). În limbile slave, din termenul inițial *grad* cu sens de cetate derivă *gorod* în rusă, *grad* în poloneză, *grad* în sîrbă și bulgară, *hrad* în cehă, cu sensul de oraș. În limba maghiară, din termenul *vár* (*cetate*) derivă *város* = oraș, intrat și în limba română.

Din sec. XIII se face o distincție mai nuanțată între *civitas*, *urbs* și *castrum*. Cavalerii teutoni aveau voie să construiască cetăți și orașe din lemn (*castra lignea et urbes ligneas*). Rogerius este destul de explicit cînd vorbește de cetatea de la Oradea bine întărită și de orașul nefortificat (*Et cum castrum ex una parte derutum cerneretur, amplio muro illud fecimus reparari, ut si civitatem defendere non possemus, ad castrum refugium haberemus*)⁴. Același autor vorbește și despre Rodna, pe care o numește atît *villa* cît și *civitas*, specificînd că nu era fortificată atunci cînd a fost atacată de tătari (*Tartari subito venientes cum fossata, muros et munitiones aliquos non haberent*)⁵.

Pentru a cunoaște cît mai exact situația unor atari obiective din Transilvania primelor veacuri ale evului mediu și pentru o încadrare mai veridică în contextul european al vremii, considerăm nu lipsită de teme o scurtă incursiune în izvoarele scrise, în special cele narative contemporane, referitoare la teritoriile din imediata noastră vecinătate. Ținînd cont de sărăcia știrilor scrise și de inconsecvența terminologiei cu referire la habitatul medieval timpuriu, ne-am putea face o imagine cît de cît apropiată de realitate prin compararea situației de la noi cu cea din teritoriile unde aceasta este în multe cazuri mai temeinic surprinsă în sursele scrise.

Un izvor destul de important de la sfîrșitul sec. IX, deși privit uneori cu rezerve datorită unor exagerări, așa-numitul *Geograf bavarez*, foarte probabil o iscodă a regilor germani în teritoriile slave, furnizînd date asupra aşezărilor acestora și în special a celor din Moravia Mare cu care Ludovic Germanicul și Arnulf de Bavaria aveau permanente conflicte, dar și a celor din Polonia, înșiră o seamă de aşezări fortificate (*Marharii habent civitates XI... Vulturarii... populus multus habens civitates V...*

³ Györfy Gy., *Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie*, în *Cahiers de civilisation médiévale*, XIII, 1969, p. 127—146; M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas* (Cetăți și orașe transilvănene din sec. IX—XIII), în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 197—202 (cu bibliografia problemei).

⁴ Rogerius, *Carmen miserabile*, în A. F. Gombos, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, III, Budapesta, 1937, p. 2080—2081.

⁵ *Idem*, p. 2072.

Et populus quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX)⁶. Analele de la Fulda amintesc la 864 cetatea Devin, reședința ducelui Rostislav al Moraviei Mari cu formula *illam inefabilem munitiones Rastizi sau urbs antiqua Rastizi*, iar la 892 pe cea a principelui Braslav din Panonia *Paludorum urbs* (Mosaburg-Zalavár)⁷. Cronicarul Cosma de Praga menționează pentru sec. XI o serie de așezări fortificate cu termenul de *castrum* (Trenčín, Pobedin, Gnežno)⁸. Reședințele cneziale din Polonia sînt denumite de către Gallus Anonimus cu termenii de *civitas* sau de *castrum*. În faimosul act de la sfîrșitul sec. X al papei pentru ducele Mieszko I denumit *Dagome index*, întreaga Polonie luată sub protecția Sfîntului Scaun era denumită *civitas Schignesne* cu toate dependențele⁹. *Cronica veche rusă* înșiră o puzderie de orașe-cetăți ale Rusiei kievicne, acele *goroduri*, printre care se remarcă Kievul, care, după părerea altui contemporan, cronicarul Adam de Bremen, rivaliza cu Constantinopolul. Izvoarele nordice numeau Rusia *Gardarikia* (fara orașelor multe).

Aceeași terminologie o întîlnim în izvoarele grecești și latine pentru fortificațiile și așezările fortificate din Peninsula Balcanică. La Constantin Porfirogenetul întîlnim termenul grecesc latinizant de *kastron* (similar cu *civitas* sau *urbs*) cînd vorbește despre așezările din Croația și Serbia (Nona, Biograd, Scardona, Spalato, Belgradul sîrbesc), de Sarkelul khaazar (numit și *Oppidum Chazarorum*), de Cetatea Albă (Asprokastron) din limanul Nistrului și de altele părăsite din zona aceea. O serie de localități din Serbia sînt denumite *oppida* (Destimicum, Tzernabuscee, Magyretus, Lesnee, Selenes etc)¹⁰. Ioan Cinnamos folosește termenul *poleis* pentru unele așezări (Beroe-Stara Zagora, Branicevo, Zemun, Belgrad, Horom)¹¹. Tot *poleis* este numit Preslavul Mare al bulgarilor de către Nicetas Choniates, iar Theophilact de Ohrida folosește termenul de *frurion* pentru unele așezări (Stara Zagora, Philippopol etc)¹². Într-un *Itinerar în Țara Sfîntă* din sec. XII se vorbește de *civitates* Belgrad, Adrianopol, Constantinopol¹³.

Mai apropiată și chiar implicată în evenimentele de la noi, *Gesta Hungarorum*, lucrarea notarului regelui Bela III¹⁴, amintește nenumărate fortificații și așezări, cu ocazia cuceririi Panoniei de către unguri, pe care aceștia le-au găsit la venirea lor, ca aparținînd populațiilor slave și romanice. Autorul anonim vorbește și despre fortificații construite de unguri sau de către populația din zona respectivă, lucru important pentru cunoașterea tehnicii de construcție a vremii. Majoritatea au fost refoșite în perioada ulterioară, în jurul lor organizîndu-se unități admi-

⁶ *Geographus Bavarus seu Descriptio pagorum Slavorum*. A. 866—890, în A. F. Gombos, op. cit., II, p. 1006. Pentru triburile poloneze geograful dă următoarea situație: silezianii — 51 *civitates*, opolinii — 20 *civitates*; lendizii — 98 *civitates*; glopeanii — peste 400 *civitates* (W. Hensel, op. cit., p. 57).

⁷ *Annales Fuldenses* a. 680—901, în A. F. Gombos, op. cit., I, p. 132.

⁸ *Cosmas Pragensis, Chronicon Bohemorum*, în A. F. Gombos, op. cit., I, p. 302—306.

⁹ W. Hensel, op. cit., p. 61.

¹⁰ *De administrando imperio*, în A. F. Gombos, op. cit., p. 720—748.

¹¹ *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, III, București, 1975, p. 231 și urm.

¹² *Idem*, p. 17.

¹³ A. F. Gombos, op. cit., II, p. 848.

¹⁴ *Anonymi Belae regis notarii Gesta Hungarorum*, în A. F. Gombos, op. cit., p. 229—256.

nistrative (comitate) sau implantându-se în ele instituții ecleziastice (episcopii, arhidiaconate, mănăstiri). Termenul cel mai frecvent cu care sînt denumite este cel de *castru* (Urschia, Bundyn, Hung, Zemlun, Borsva, Olpar, Bihor, Zotmar, Geuru, Puruzlon, Gumur, Stumtey, Galgony, Blundus, Trusun, Bana, Zabrag, Posoga, Vlcou, Budrug, Horom, Keuee, Borons, Scereducy, Borona, Bezprem, Bellarad, Pest etc.). Cîteva sînt denumite *civitates*, ceea ce nu pare întîmplător, deoarece acestea sînt în multe cazuri reședințe ale unor principii: Kiev, Lodomer, Galicie, Nytra (reședința principelui slav Zobor), Alba Bulgarica (Belgradul sîrbesc), Spalato, *civitas Athile regis* (Buda veche), Bezprem, Neopatras, Durasu, Padova, Torino. Trebuie să înțelegem prin aceste caestre în cele mai dese cazuri, dacă nu în totalitatea lor, niște fortificații cu valuri de pămînt și șanțuri așa cum s-au construit și în vremea lui *Anonymus*. El menționează construcția cîtorva dintre fortificațiile din Panonia: Szaboics, Sarvar, Csongrad. Despre ultimul se spune: „*fecit inter castrum Olpar et portum Beuldu edificari castrum fortissimum de terra, quod nominaverunt Sclavi secundum ydiome suum Surungard id est nigrum castrum*”.

Pe teritoriul Banatului la cumpăna veacurilor IX—X existau în cadrul formațiunii politice conduse de Glad cetățile Orșova (*castrum Vrschia*), Keve, Horom și probabil cetatea de lângă Mureș, mai tîrziu a lui Achtum care descinde din Glad (*ex cuius progenie Achtum fuit natus... tempore sancti regis Stephani Sunad filius Dobuca, nepos regis, in castru suo iuxta Morisium interfecit*)¹⁵. Pe teritoriul ducatului lui Menumorut sînt amintite caestrele Bihor, Sătmăr și Bellarad, precum și localitatea Ziloc¹⁶. În interiorul Transilvaniei, unde stăpînea românul Gela (*quidam Blachus*), este amintită cetatea acestuia de lângă Someș, spre care a încercat să se refugieze după lupta cu armata ungurească condusă de Tuhutum (*ad castrum suum iuxta flumen Zomus positum*)¹⁷.

Un izvor indispensabil pentru începuturile evului mediu în părțile bănățene, *Legenda S. Gerhardi*, vorbind despre principele Achtum din cetatea Morisena (*princeps in urbe Morisena... Achtum*), spune despre acesta că a construit o mănăstire pentru călugări greci închinată Sf. Ioan Botezătorul (*construxit in... urbe Morisena monasterium in honore B. Johannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis Grecis*). Gerhard a fost numit episcop în nou creată dieceză din Morisena (*episcopatum urbis Morisene, in urbem Morisenam, in civitatem Morisenam*)¹⁸. Din context reiese limpede că este vorba de o așezare importantă în curs de urbanizare, atît în perioada anterioară cuceririi maghiare, cît și după aceea, cînd devine centru episcopal și de comitat. Nu întîmplător

¹⁵ *Idem*, cap. 11 (p. 236), cap. 44 (p. 249).

¹⁶ *Idem*, cap. 51 (p. 252—253), cap. 21 (p. 240), cap. 22 (p. 241). Fără îndoială este vorba de o cetate Bellarad (*tertio autem die ordinatis exercitibus ad castrum Bellarad egressi sunt*). Avînd în vedere că teritoriul stăpînit de către Menumorut se întindea pînă la Mureș, s-ar putea ca sub acest nume să fie vorba de cetatea Arad situată pe malul nordic al marelui riu. Pe dealul *Bilhrad* din raza orașului Sebiș-Arad au fost semnalate urmele unei fortificații de pămînt și lemn, și material arheologic databil în sec. IX—X (vezi Șt. Matei, P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 508, nota 2). Cît despre Ziloc, s-ar putea să fie vorba despre fortificația de pămînt de la Ortelec-Zalău.

¹⁷ *Idem*, cap. 27 (p. 242).

¹⁸ *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, în *SRH* II, p. 487—493.

i se dă insistent atributul de *urbs* sau *civitas*. Cele câteva sondaje arheologice întreprinse la Cenad par să confirme importanța acestei așezări¹⁹.

Într-un alt izvor din sec. XII, lucrarea geografului arab al-Idrisi scrisă pentru regele Roger II al Siciliei pe la 1153—1154, se spune despre Cenad că „*este un oraș înfloritor, frumos și populat situat pe malul apusean al riului la 4 zile distanță de Keve, la 3 zile de Csongrad și la 4 zile de Timișoara*”²⁰. Către mijlocul secolului XIII Cenadul era o așezare înfloritoare cu caracter urban, dar a avut de suferit mult de pe urma invaziei tătaro-mongole, după cum relatează cronicarul Rogerius (*Chanadinum civitatem super fluvium Morisii* . . .).

O altă așezare cu un rol tot atât de important ca și Cenadul, atât înainte cât și după cucerirea maghiară, a fost Alba Iulia, fiind inițial centrul unei formațiuni politice locale (un voievodat), mai apoi al unei episcopii, al unui comitat și poate chiar al voievodatului Transilvaniei. Prima mențiune documentară se referă la prima jumătate a sec. X și anume la ocuparea așezării de către o căpetenie (*gylas*) a unui trib care i-a însoțit pe unguri la venirea lor în aceste părți. Unii cronicari îl numesc Gyula și spun despre el că ar fi tatăl Saroltei, soția ducelui Geza și mama lui Ștefan I. *Cronica pictată de la Viena* relatează că acesta a descoperit ruinele unei cetăți romane în care s-a stabilit (*Tertius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai derivatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens qui civitatem magnum in Erdelu . . . qui iam pridem a Romanis constituta fuerat*)²¹. În *Cronica de la Bratislava* se specifică numele cetății în același context al evenimentelor (*civitatem Albam in Erdeuel*)²². Alte știri despre Alba Iulia sînt din primii ani ai sec. XI cu ocazia luptelor dintre Ștefan I al Ungariei și „unchiul său” (*avunculus suus*), un alt Gyula (*rex Iulus*, cum îl numesc unele cronici), precum și dintre amintitul rege și pecenegii care au atacat orașul-cetate prin 1015, după cum relatează Hartvik, biograful său (*ad Albam Transilvaniam precepit festinare . . . ad munitiones civitatem*)²³. O altă bătălie, pe care regele Ladislau I cel Sfînt o dă la cetatea Alba (*ad castrum Albense*) în 1083, este amintită de asemenea într-o cronică²⁴. La începutul veacului al XII-lea, mai exact în 1111 și 1113 sînt amintiți documentar principele Mercurius al Transilvaniei și episcopul Simion²⁵. Ar fi tentant să dăm crezare mai sus numitului geograf arab al-Idrisi, care, cînd amintește *Belegraba*, „marele, înfloritorul și bogatul oraș care, mergînd în susul riului de lîngă Cenad poate fi atins după 3 zile de călătorie”²⁶, se referă la Alba Iulia, așezată, după cum se știe, tot pe Mureș. Prima mențiune documentară propriu-zisă a cetății este din 1206 (*ioba-*

¹⁹ P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, în *Ziridava*, XIV, p. 89—108.

²⁰ Tadeusz Lewicki, *Polska i kraje sosedne w swietle „Księgi Rogera” geografja arabieskego z XII w. al-Idrisiego*, I, Cracovia, 1945, p. 126, 135—136. Se vorbește și despre alte așezări mai importante din Ungaria de atunci: Csongrad, Bacs, Brannicevo, Keve, Titel, Pancevo, Timișoara (în arabă *Tanisbar*), care este prezentat ca un oraș înfloritor, populat, în jurul căruia se află cîmpii bogate cu felurite culturi.

²¹ *Chronicon Pictum Vindobonense*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 608.

²² *Chronicon Posoniense*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, II, p. 34.

²³ A. F. Gombos, *op. cit.*, III, p. 2589—2590.

²⁴ *SRH*, II, p. 369.

²⁵ *DIR*, C. Transilvania, veacurile XI—XIII, I, București, 1951, p. 2, 3.

²⁶ T. Lewicki, *op. cit.*, p. 136.

giones Albensis castri)²⁷. În sec. XIII aşezarea s-a mărit, ea fiind menţionată ca *civitas* în sens de oraş. Astfel cu ocazia invaziei tătarilor din 1241 aceştia au intrat în *Alba civitate transilvana*, iar Rogerius a ajuns ad *Albam civitatem*²⁸. După 1241 proprietăţile regale din comitatul Alba, ca şi oraşul şi cetatea distruse de tătari, au fost donate de către Bela IV şi Ştefan V episcopiei de Alba Iulia²⁹. Resursele economice ale acesteia au fost concentrate la ridicarea cetăţii de pe stînca de la Tăuţi în 1267³⁰ şi a catedralei romanice. Tot atunci se ridică pe pămîntul „oaspeţilor” de la Cricău şi Ighiu, la Piatra Craivii, o nouă cetate regală ca centru de comitat, menţionată în documentul din 1272 cu numele *castrum nostrum Kechkes*³¹. Alba Iulia, fără o fortificaţie refăcută după dezastrul de la 1241, a putut fi atacată în 1277 de către saşii răsculaţi, populaţia de peste 2000 de oameni refugiată în catedrală a pierit în urma marelui incendiu³². La 1291 este amintită amenajarea de apărare de pe faţada de vest a catedralei — acel *arx* cu funcţie de donjon³³. Probabil la începutul sec. XIV s-a refăcut cetatea, care cuprindea traseul vechiului castru roman, zidurile fiind reparate şi înălţate. În 1349 Ludovic I purcede la confiscarea averilor episcopale, deoarece episcopul era nesuspus regelui, refuzîndu-i primirea „în cetatea sus-zisei biserici din Alba Iulia... spre marea necinste a cinstei şi demnităţii regale”³⁴.

Un alt centru important, avînd multe similitudini cu Cenadul şi Alba Iulia, a fost aşezarea fortificată de la Biharea, despre care avem ştiri scrise, după cum am văzut, de la cumpăna veacurilor IX—X. Se pare că după ocuparea de către unguri a teritoriului fostului voievodat al lui Menumorut, s-a creat așa-numitul *ducat* pentru moştenitorul tronului regal³⁵. În veacul XI a fost creată episcopia de Bihor, primul episcop cunoscut fiind *Lieduinus* pe la 1061, originar din Lotharingia (*Lieduinus episcopus Bichariensis, genere Lothariensis*)³⁶.

În 1068 aşezarea de la Biharea a fost victima prădăciunilor săvîrşite de cumani, ca de altfel toată partea vestică a Transilvaniei (*Cuni... totamque provinciam Nyr usque civitatem Byhor crudeliter depredantes*)³⁷. În 1071 ducele Ladislau (viitorul rege) a plecat după ajutor militar în Rusia din oraşul-cetate Bihor (*Ladislaus... de civitate Byhor ivit in Rusciam*)³⁸. În 1077/1078 cumanii conduşi de Copulch au prădat Transilvania trecînd prin Biharea, îndreptîndu-se spre Ungaria (*Qui depopulata terra Transilvana transiens venit ad Bihor*)³⁹. În ultimii ani ai sec. XI,

²⁷ Zimmermann — Werner, *Urkundenbuch...* (în continuare ZW, Ub.), I, p. 8—9.

²⁸ A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 1709, 2083.

²⁹ DIR, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 191, 362.

³⁰ DIR, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 180.

³¹ Gh. Anghel, *Fortificaţii medievale de piatră din sec. XIII—XIV*, Cluj-Napoca, 1986, p. 72.

³² DIR, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 187, 190, 191.

³³ Entz Géza, *La cathédrale de Gyulafehérvár*, în *Acta Historiae Artium*, V, Budapest, 1958, p. 24.

³⁴ DIR, C. Transilvania, veac. XIV, IV, p. 520.

³⁵ După Ladislau, *ducatul* a fost stăpînit de Coloman, apoi de ducele Almus (A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 645).

³⁶ *Fundatio ecclesie Namucensis*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 969.

³⁷ SRH, I, p. 366.

³⁸ SRH, I, p. 377.

³⁹ A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 643.

poate prin 1093—1094, regele Ladislau I a construit mănăstirea Sfintei Fecioare din Oradea devenită reședință episcopală (*in parochia castri Bihor inter flumen Keres... proposuit constituere monasterio in honore Virginis Marie quem locum Varadinum nominavit*), în jurul căreia s-a dezvoltat orașul (*cum igitur ad predictam civitatem pervenisset*)⁴⁰. Așezarea de la Biharea apare și într-un document din 1075, fiind menționată ca *civitas Bichor*⁴¹.

Cu ocazia invaziei cumanilor din 1068 este amintită așezarea fortificată de la Dăbica, unde regele Solomon și ducii Geza și Ladislau i-au așteptat pe prădători aproape o săptămână (*in urbe Dobuka pene per totam septimanam ibi adventum paganorum expectarunt*)⁴². Cunosbind cât de cit înținderea așezării și proporțiilor fortificației de la Dăbica în urma cercetărilor arheologice, putem afirma cu certitudine că cel puțin pentru veacul XI aceasta își merita atributul de *urbs*. Din 1164 îl cunoaștem pe primul comite (*Eustachius comes de Dobuka*). La începutul veacului XIII, în *Registrul de la Oradea* sînt amintiți *castrenses*, iobagii cetății, comitele Zakeus, comitele Vaiuoda, arhidiaconul Ioan⁴³. Din a doua jumătate a veacului XIII știrile despre cetate încetează, deși mai sînt amintite documentar unele posesiuni aparținătoare acesteia. Se pare că în intervalul 1265—1269 cetatea aflată în ruină după invazia tătarilor i-a fost acordată banului (comitelui) Micud (*comes Micud... Comitatum suum tunc temporis de Dobuka*)⁴⁴, căruia îi va fi întărită și stăpînirea satului Dăbica (*villa castri Dobukawar falua vocati*)⁴⁵.

Dezvoltarea Clujului medieval este strîns legată de existența unei fortificații anterioare (confirmată de altminteri prin cercetările arheologice din ultima vreme) în jurul căreia s-a organizat și comitatul omonim. Primele consemnări în sursele scrise se referă la comiții de Cluj: 1173/1177 — Thomas comes Clusiensis; 1183 — Gallus Culusiensis comes; 1201 — Pazman comes de Kulus⁴⁶; 1208 și 1213 — Cristophorus curialis comes de Clus, la oamenii cetății (*castrenses*), la iobagii acesteia (*iobagiones castri de Clus*) și alți slujbași⁴⁷. La sfîrșitul sec. XI în așezarea fortificată au fost aduși călugări benedictini, întemeind-se o celebră în tot evul mediu mănăstire sub patronaj regal (*monasterium Beatae Virginis Coluswar fundatio Sancti regis Ladislai existit*)⁴⁸ amintită pentru prima oară în documentul papal din 1222. În așa-numita *Notiță de la Epternach*, relatîndu-se despre marea invazie tătaro-mongolă din 1241 în Transilvania, este menționat și Clujul care a avut de suferit (*Item in quodam castro quod dicitur Clusa cecidit infinita multitudo Ungarorum*)⁴⁹. După acest dezastru așezarea a fost repopulată cu coloniști (*hospites*). Ștefan V a încercat să ridice satul cetății Cluj la rang de oraș

⁴⁰ SRH, II, p. 523.

⁴¹ DIR, C. Transilvania. veac. XI—XIII, I, p. 1.

⁴² A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 630.

⁴³ *Regestrum Varadinense*, ed. I. Karácsonyi, Budapest, 1903, p. 376 și urm.

⁴⁴ *Regesta regum stirpis Arpadiana*, ed. Szentpétery, II/2—3, Budapest, 1961, p. 1959.

⁴⁵ DIR, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 213.

⁴⁶ DIR, C. Transilvania. veac. XI—XIII, I, p. 6, 10, 44; ZW, Ub., I, p. 6.

⁴⁷ DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 49, 53, 57, 140, 147.

⁴⁸ ZW, Ub., I, p. 521.

⁴⁹ A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 1709.

(*civitas*), dar a întâmpinat rezistență din partea episcopului de Alba Iulia (în 1275 și 1282 așezarea este numită *villa Kuluswar, Clusvar*)⁵⁰. Adevăratul act prin care acest sat a fost ridicat la rang de oraș (*civitas*) este cel din 19 aug. 1316 dat de regele Carol Robert, cu drepturi pentru *cives* și *hospites*, creindu-se instituții similare cu cele din toate orașele întemeiate după așa-numitul drept german (*Quod cum Stephanus illustris rex Hungariae... volens olim fundare et congregare predictam civitatem Kuluswar multa prerogativa libertatem ipsos decorasset et praedictas fecisset...*)⁵¹. Dar locuitorii din așezarea din preajma fostei cetăți de la Cluj-Mănăstur (decăzută în sec. XIII—XIV la starea de *villa Clusmonustra*) pretindeau că ea este mai veche decât Clujul, în fața regelui Carol Robert în 1341 și 1342 (*quod eadem villa de Clusmonustra quoad situationem et fundationem antiquior de civitate Cluswar usque modo sine intermissione libertatem universi populi*)⁵². Din punct de vedere arheologic situația se confirmă pînă în momentul de față, avînd în vedere vechimea așezării din interiorul incintei de la Cluj-Mănăstur și din exteriorul ei (începînd cu sec. IX—X). Pe vatra veche a orașului Cluj, din toate cercetările întreprinse pînă în prezent și din descoperirile întîmplătoare, urmele cele mai vechi de locuire nu coboară, cu toată indulgența, sub sfîrșitul sec. XII sau începutul sec. XIII. Urme de fortificații n-au fost descoperite, afară de cele știute din sec. XIV—XV⁵³.

Pentru Turda situația este mai dificilă de a stabili în stadiul actual al cercetărilor arheologice, dacă știrile scrise se referă la o cetate de pe vatra actuală a orașului sau la cetatea de la Moldovenеști. Primul document, cel din 1075, vorbește despre un loc de vamă pe Arieș lîngă cetatea Turda (*ad castrum quod vocatur Turda*)⁵⁴. O copie după un document al lui Sigismund de Luxemburg care confirmă privilegiile scaunului secuiesc al Arieșului, din 1289 și 1291, reprezentat prin locuitorii din cetatea Turda numită Varfalva (*Turdavar alias Varfalva vocata*)⁵⁵ pare să încurce lucrurile, deoarece Moldovenеști (Várfalva) făcea parte din scaunul Arieș, pe cînd Turda era centrul comitatului omonim. În apropierea salinelor de aici s-a dezvoltat o așezare cu caracter urban, locuitorilor și oaspeților de aici (Torda Akna) reînnoindu-li-se privilegiile în 1291, cele vechi fiindu-le arse de către tătari în 1285 în cetatea banului Mikud. În 1297 este amintit orașul Turda (*civitas Tordensis*), unde era și centrul comitatului. În 1323 este amintită cetatea Saxoniarava, care pare să fie fostul castru roman locuit și în evul mediu timpuriu, după cum se constată în cercetările arheologice. O altă cetate menționată pe vatra

⁵⁰ DIR, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 174, 293.

⁵¹ Jakab Elek, *Kolozsvár Tört., Oklevelek*, I, Kolozsvár, 1889, p. 31—32.

⁵² ZW, Ub. II, p. 124—125. Fotocopii după cele două documente (DI 28061 și DI 37084) se află la Institutul de Istorie din Cluj.

⁵³ Fără a da argumente noi în această problemă, K. Horedt susține în continuare că cetatea medieval-timpurie a Clujului s-ar fi aflat în *Ovár*, iar incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur ar fi opera călugărilor benedictini (*Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 131—133).

⁵⁴ DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 1.

⁵⁵ Orbán Balázs, *Torda város és környéke*, Budapest, 1889, p. 92—93. Ideea acestei identificări a fost îmbrățișată de către K. Horedt, călăuzindu-se de ea în cercetările arheologice de la Moldovenеști cu aproximativ patru decenii în urmă (*Contribuții la istoria Transilvaniei (sec. IV—XIII)*, București, 1958, p. 138—149).

oraşului este cetatea *Arieşului* (*castrum Aranyaswar nuncupatur*), amintită într-un act de hotărnicire din 1276 al satului bisericii din Arad (*Egyhazfalva*) şi Sinmiclăuş al banului Micud. În 1441 este amintită pentru prima oară cetatea regală Sinmiclăuş (*castrum nostrum Zenthmikloswara*). Toate aceste trei cetăţi ar putea fi una şi aceeaşi, schimbându-şi numele în decursul timpului⁵⁶.

O aşezare fortificată medieval-timpurie în curs de cercetare arheologică, care promite să ofere material interesant, este cea de pe un platou de lângă Ocna Mureş (Uioara de Sus). Nu împărtăşim părerea istoricului Györffy Gy., care susţine că Fanciska, iscoada cumanilor care au prădat Transilvania în 1068, din *Novum Castrum*, ar fi fost originar din această aşezare. Mai degrabă era dintr-o cetate omonimă din Slovacia, după cum ne indică şi contextul evenimentelor. În 1177/1202—1203 este amintit satul Turdaş, aparţinând de Ujvar (*villa Tordosi de Vyvar*). În 1268/1291 este amintit un alt pământ al respectivei cetăţi (*terra Novi Castri Kuncsey vocatam*), pentru ca în 1280 să fie menţionat pământul Hiria din comitatul Ujvar (*terre... Hari vocate in Comitatu Vyvar existentis*). Un alt document din 1296 pomeneste bisericile de piatră din două sate ale cetăţii respective (*Kuncsedvyvar vocate iuxta Morosium, ubi sunt sitae 2 villae, una Wyvar secunda vero Foludy...*)⁵⁷. Aceste sate ajunse în stăpânirea episcopului de Alba Iulia, în 1298 sînt schimbate cu posesiuni ale banului Micud şi fiilor săi⁵⁸.

Despre Cetatea-de-Baltă, reşedinţa comitatului Tirnava, avem ştiri din veacul XII, deşi cercetările arheologice îi dezvăluie o vechime mult mai mare. În 1177/1203, într-un document de hotărnicire a domeniilor bisericii din Arad, este amintită pentru prima oară această aşezare fortificată (*meta cum villa Cuculensis castris, que vocatur Bodon*). În 1214 este amintit primul comite (*Raphael comes de Kuekellu*)⁵⁹. În 1241 *Notiţa de la Epternach* relatează că în această aşezare au fost ucişi 30000 oameni (*Tartari... ceciderunt in villa que Kumelburch dicitur amplius quam triginta milia*). Poate că cifra era exagerată... Totuşi, aşezarea era mare, deşi este numită *villa*. Dar tot *villa* este şi Sibiul, unde acelaşi izvor arată că au fost ucişi cca. 100000 oameni (*in civitate que villa Hermani dicitur plus quam centum milia*)⁶⁰. Evident, cifrele pot fi exagerate.

Nu avem nici multe, nici prea timpurii ştiri scrise despre aşezarea fortificată de la Hunedoara. Cîteva cercetări arheologice sporadice la fortificaţia de pământ şi lemn de pe dealul Simpetru, mărginită de riurile Cerna şi Zlaşti, au sugerat ideea funcţionării acesteia în sec. XI—XII. La 300 metri, în grădina castelului a fost identificată o aşezare cu vestigii din sec. XI—XII⁶¹. Prima menţiune documentară o avem despre un arhi-diacon din 1265 (*Ceba archidiacone de Hunyod*), apoi despre un sat din

⁵⁶ Csánki D., *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, 1914, p. 675. Vezi discuţia problemei la P. Iambor, *În legătură cu localizarea cetăţii Sinmiclăuş (Turda)*, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 309—313.

⁵⁷ Györffy Gy., *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza*, II, Budapest, 1987, p. 189.

⁵⁸ DIR, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 503.

⁵⁹ Györffy Gy., *op. cit.*, III, p. 556.

⁶⁰ A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 1709.

⁶¹ Radu Popa, *La începuturile evalui mediu. Țara Făgăraşului*, Bucureşti, 1988, p. 56.

comitatul respectiv în 1276 (*in comitatu de Hunyod Pyspuki*). La 1333 comitele Martin era și castelan la Deva⁶².

S-ar putea ca prima mențiune documentară despre cetatea Crasna să fie cea dintr-un document din 1227, dar cu referire la sfârșitul sec. XI, cind se spune că principele Coloman (viitorul rege), episcop de Oradea (mai exact de Bihor), a stăpinit în orașul-cetate Crasna (*Colomannus Waradiensis episcopus princeps fuit in Krason civitate*). Cînd a ajuns rege, a donat așezarea unui particular (*Mesta cui rex donabat civitatem Krason*)⁶³. În 1164 este pomenit Ianus comite de Crasna⁶⁴, iar la începutul sec. XIII, comiți curiali, *castrenses*, iobagi ai cetății Crasna⁶⁵. Cetatea nu a fost încă identificată pe teren.

În legătură cu cetatea Solnoc, una dintre cele mai importante din Transilvania primelor veacuri ale evului mediu, se mai poartă discuții. Inițial în jurul acestei cetăți, care în mod sigur trebuia să fi fost în Transilvania, era un comitat foarte întins din care s-au desprins ulterior mai multe. Cea mai plauzibilă identificare a cetății Solnoc ar fi cu fortificația cu cel puțin două incinte cu valuri și șanțuri din pădurea de la nord de localitatea Zalnoc-Sălaj, aflată pe un important *drum al sării de uscat* care lega Transilvania prin Poarta Meseșului — Ardu — Sălacea cu Panonia⁶⁶. La Dej, care a fost din sec. XIII centrul comitatului Solnocul Interior, se bănuiește că ar exista urmele unei cetăți pe Dealul Rozelor. Este amintită în documente în 1236 și în 1281 (*in castro videlicet in loco castrensi... Deeswar*)⁶⁷. Începînd din 1166 sînt pomeniți în documente comiții de Solnoc, uneori cite doi deodată, sugerînd existența a două comitate: 1166 — Fulc; 1197 — Hermo; 1198 — Petru; 1199 — Ampudin și Tiburțui; 1201 — Martin; 1205 — Smaragdus⁶⁸. În 1235 este menționată posesiunea *Kozarwar* (*cetatea cazarilor*, Cuzdri-oara)⁶⁹ aparținînd cetății Solnoc. Numele îi vine de la fortificația inelară de pămînt din perioada anterioară anului 1000.

Începînd cu a doua jumătate a sec. XIII, odată cu scăderea autorității regale, aproape toți voievozii Transilvaniei dețineau și demnitatea de comiți de Solnoc, acest comitat fiind unul dintre cele mai importante prin ponderea economică pe care o deținea, voievozilor revenindu-le o mare parte din venituri. De altfel, într-un act din 1334, Toma de Szécseny, puternicul voievod, scrie castelanului de Ciceu despre drepturile asupra acestui comitat: „*comitatul nostru Solnoc... pe care l-au cîrmuit din vechime necurmat înaintașii noștri în puterea slujbei voievodale, pe care au avut-o ca voievozi ai acestei părți și pe care îl cîrmuim acum și noi*”⁷⁰.

⁶² Hazai *Okmánytár*, VI, p. 135; Deutsch-Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, p. 111; Györffy Gy., *op. cit.*, III, p. 294—295.

⁶³ Fejér G., *Codex Diplomaticus Hungariae*, III/2, p. 484; Deutsch-Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, p. 42.

⁶⁴ Fejér G., *op. cit.*, IX/7, p. 634.

⁶⁵ *Regesrum Varadinense*, cap. 176—181, 193; DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 47, 60, 100.

⁶⁶ Șt. Matei — P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 509.

⁶⁷ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, București, 1887, p. 143—144.

⁶⁸ DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, 4, 13, 16, 17, 19, 30.

⁶⁹ DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 337.

⁷⁰ DIR, C. Transilvania, veac. XIV, III, p. 316.

Așezarea fortificată de la Satu Mare (*castrum Zothmar*), din păcate nelocalizată cu certitudine pe vatra actualului oraș, este menționată, după cum am arătat mai sus, în contextul evenimentelor de la începutul sec. X, ea făcând parte din sistemul defensiv al formațiunii politice conduse de ducele Menumorut. În 1181 este amintit primul comite, *Nicolae de Sătmăr*⁷¹. Cetatea, ca și arhidiaconatul, sînt menționate într-un act din 1213. În 1230 „oaspeții“ germani din Sătmăr (*hospites teutonici Zothmariensis*) afirmă că au venit în vremea și sub ocrotirea reginei Gisela, soția lui Ștefan I cel Sfînt, deci la începutul sec. al XI-lea, ei bucurîndu-se de privilegiile celorlalți „oaspeți“ sași și germani din Ungaria și Transilvania⁷². Pînă în epoca modernă, colonia aceasta veche cu populație de origine germană — Mintiu (Nempty, Nemethi) a fost separată de Satu Mare, avînd statut de tîrg (*forum*) și de oraș (*civitas*).

Deosebit de interesantă este relevarea într-un document din 1377 că cetatea de la Medieșul Aurit (*castrum Megyesalja*) „cu anumite sate aparținătoare ei a fost dobîndită demult din mîinile valahilor schismatici de regele de atunci al Ungariei“. Prin cercetarea detaliilor informative conținute în document, s-a stabilit că evenimentul a avut loc după mijlocul sec. XI, probabil în vremea regelui Geza I, deci cam în aceeași vreme cînd și Transilvania a intrat în componența regatului arpadian⁷³.

Despre o cetate a Zărandului nu avem știri exacte, ci doar unele referiri indirecte care presupun existența ei destul de timpurie. De altfel a fost identificată pe teren. În *Gesta Hungarorum* (cap. 52) se menționează acordarea la începutul sec. X lui Veluc, conducător de al lui Arpad și luptător împreună cu Usubuu împotriva lui Menumorut, a comitatului Zarand cu ocazia încheierii păcii cu ducele Bihorului. În 1213 și 1214 sînt amintiți în documente primii comiți de Zarand⁷⁴.

Una dintre cele mai importante, mai vechi și cu un rol deosebit în activitatea economică, politică și culturală în primele veacuri ale evului mediu, este așezarea fortificată de la Arad, mai exact de la Vladimirescu (Glogovaț) din partea răsăriteană a orașului, pe malul nordic al Mureșului, unde s-au întreprins importante cercetări arheologice. S-ar putea ca acel controversat *castrum Bellarad* din cronica lui *Anonymus* să fie această cetate, cunoscut fiind faptul că ducatul lui Menumorut se întindea pînă la Mureș. Prima mențiune scrisă se referă la o adunare a nobililor regatului prezidată de regina Elena, soția regelui Bela al II-lea cel Orb, și el de față, ținută lingă Arad după 1131 (*Quod regnante regina Elena, habito consilio regis et baronum fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad*)⁷⁵. Tot atunci, probabil, perechea regală a

⁷¹ DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 44.

⁷² DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 238—239.

⁷³ Fr. Pall, *Homânii din părțile sâtmărene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377*, în *AHC*, XII, 1969, p. 7—23. Cercetările arheologice în interiorul castelului din Medieșul Aurit au scos în evidență un șanț și un zid de piatră datate în sec. XIII—XIV. Sub zidul amintit s-au găsit urme de pămînt ars cu urme de grînzii și pari de la un val de pămînt cu palisadă, datat pe bază de ceramică în sec. X—XI. Ca formă (rectangulară), această fortificație seamănă cu cea de la Biharea (Sever Dumitrașcu, în *Crisia*, IV, 1974, p. 101—105).

⁷⁴ DIR, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 12, 52.

⁷⁵ A. F. Combos, *op. cit.*, I, p. 651.

acordat bisericii Sf. Martin din Arad 38 de liberiți cu pământurile și cu toate ale lor, după cum reiese dintr-un document al episcopului Andrei de Vespem (*Bela et eius uxor Regina Elena... dedit Ecclesiae S. Martinii de Vrodi, in tribus villis videlicet in Besen, in Karandi, in Rad XXXVIII homines libertos qui vulgo vocant cum terris et omnibus eorum utilitatibus*)⁷⁶. Primul document care atestă comitatul este o copie a unui act de danie al regelui Ladislau I și al fratelui său, ducele Lambert, de la sfârșitul sec. XI, pentru biserica din Titel, care era pusă în stăpânirea unor sate din comitatul Arad (Frumușeni, Zăbrani, Ivanka, Gyarru etc.)⁷⁷. În 1156/1177 este amintită cetatea Aradului (*privilegium domini Bele secundi... villa Orodienis castri nomine Novak... in castro Orodienis sunt 15 manses*)⁷⁸, precum și capitlul bisericii Sf. Martin. Printre așezările lovite de tătari la 1241 este menționat de către Rogerius și Aradul (*Versus Orodinum et Chanadinum procedere inceperunt in medio eorum Novavilla dimissa, nomen cuius Perg fuerat, in homines septuaginta villarum fuerat congregati*)⁷⁹.

Evident că pe teritoriul Banatului trebuie să fie existat multe așezări fortificate, dar nu ni s-au păstrat informații despre ele. Cele cunoscute în prezent pe teren, destul de numeroase, dar necercetate, nu se pot încadra în nici o perioadă istorică cu exactitate. Doar câteva au continuat să rămână centre mai importante în evul mediu, dar și acestea, mai ales cele din cimpie, trecând prin multe transformări, n-au mai păstrat aproape nici o urmă vizibilă. Ocupația turcească și mai apoi marile lucrări de asanare și sistematizare din veacurile XVIII—XIX au înlăturat multe vestigii. Cele mai elocvente mărturii sînt pentru Cenad, Timișoara și Lugoj. Cele câteva informații scrise ne pot doar sugera cît de cît locul și rolul lor în dezvoltarea procesului istoric din zonă. Din păcate pentru Timișoara și pentru comitatul Timiș știrile scrise cele mai vechi sînt destul de imprecise. Bunăoară *Cronica pictată de la Viena*, relatînd drumul prin Ungaria și prădăciunile grupurilor din „cruciada săracilor” care au pornit spre Țara Sfîntă în 1096, menționează intervenția regelui Coloman care și-a așezat tabăra lîngă riul Timiș pentru a-i împiedica să jefuiască. A încheiat cu ei pace, oferindu-le daruri și hrană, lăsîndu-i să plece mai departe. Tratatul s-a purtat în Timiș (nu în rîu), probabil în ținut sau comitat. (*Rex autem in Temes utiliori consilio usus pacem cum illis firmavit et multis muneribus et victualibus eos honoratos*)⁸⁰.

⁷⁶ Wenzel G., *Árpádokori Új Okmánytár*, VI/1, p. 55. Biserica capitulară sau prepozitura din Arad ridicată în a doua jumătate a veacului XII și la începutul celui următor, prin proporțiile sale (59,50 m. lungimea navei principale) era un monument impresionant, ridicat mai mult ca sigur din propriile venituri care au constat dintr-o puzderie de sate din Transilvania, comitatele Arad, Zarand și din Ungaria și, mai ales, din veniturile sării care era transportată pe Mureș. Avea un port, corăbii și un depozit de sare care era întrecut ca mărime doar de cel din Serhedin (P. Iambor, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 78—81). Ruinele ei se mai văd și astăzi în centrul localității Vladimirescu (Glogova).

⁷⁷ Fotocopia documentului DL 87218 se află la Muzeul județean Arad.

⁷⁸ *Hazai Okmánytár*, VIII, p. 8.

⁷⁹ A. F. Gombos, *op. cit.*, III, p. 2081.

⁸⁰ A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 645—646.

La începutul sec. XI zona aceasta a fost teatrul unor lupte atit între Ștefan I, regele Ungariei și ducele Achtum din Morisena, cit și între unguri și bulgari. După desființarea statului bulgar în 1018 de către Vasile II, împăratul Bizanțului, acesta a reorganizat arhiepiscopia de Ohrida prin chrisobulele din 1019—1020. Printre localitățile dependente de episcopia de Branicovo este amintit și *Kastron Bisiskos — Dibiskos — Tibiskos*, care, după părerea mai multor istorici, ar fi în Banat. Și nu la Jupa (anticul *Tibiscus*), unde nu s-au găsit nici un fel de urme ale unei așezări medievale, ci la Timișoara⁸¹. Orașul Timișoara apare menționat, după cum am arătat mai sus, și în lucrarea geografului arab al-Idrisi din 1153—1154, ca fiind „un oraș înfloritor și populat”⁸². În jurul castrului Timiș s-a organizat comitatul omonim, primul comite atestat fiind Pancratius la 1177. Prima mențiune documentară a cetății datează din 1212 (*terram Gyad a quatuor aratra a castro Temesiensi exemtam*)⁸³. La 1266 sint amintite alte posesiuni ale cetății și ale oamenilor cetății Timiș (*terra castris de Tymes, castrenses Tymes*)⁸⁴. Probabil după o refacere a cetății, la începutul sec. XIV Carol Robert a construit cu meșteri italieni un castel regal pe „Insulă” (probabil pe un loc mai înalt înconjurat de mlaștinile din jurul cetății). Regele amintit a rezidat aici o vreme pînă și-a consolidat domnia. Din 1315 avem documente regale emise din Timișoara, numită într-unul din 1323 *castrum nostrum regis de Thumuswar*⁸⁵.

O altă așezare întărită importantă din Banatul de sud care continuă de la sfîrșitul mileniului I pînă în evul mediu este *Horom* (azi Nova Palanka în Serbia). Făcea parte alături de Orșova și Keve din teritoriul stăpînit de Glad (*qui dominium habebat a fluvio Marus usque ad castrum Horom*). Luat în stăpînire de unguri, este menționat în 1123 cu ocazia luptelor dintre aceștia și bizantini, care, trecînd Dunărea, le-au incendiat ungurilor corăbiile cu faimosul „foc grecesc”, riul Caraș pe care este situată cetatea înroșindu-se de sînge (*transiverunt Hungariam in Haram et Hungari aliquod per ingenia inflamant ignes sulphureos in naves Hungarorum*)⁸⁶.

Aceleași evenimente le relatează și cronicarii bizantini Ioan Cinnamus, care numește așezarea *Chram castellum* (cu ocazia luptelor din 1124) și *Chram Hungariae oppidum* (cu ocazia conflictelor din 1163/1164), precum și Nicetas Choniates, care o numește pur și simplu *Chram* în ambele cazuri⁸⁷.

Aflată, după cum am mai spus, la vărsarea riului Caraș în Dunăre, această cetate a fost reședința sau centrul comitatului Caraș⁸⁸. Cetatea

⁸¹ Cea mai nouă reluare a problemei la I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 39—41. Vezi discuția problemei și la P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 167—168.

⁸² Vezi mai sus nota 19.

⁸³ Orivay T. — Pesty Fr., *Oklevelek Temesvármegye...*, I/1—2, Bratislava, 1894, p. 315.

⁸⁴ *DIR*, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 81.

⁸⁵ *DIR*, C. Transilvania, veac. XIV, I, p. 235; II, p. 68.

⁸⁶ A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 441.

⁸⁷ A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 1270, 1288, 1683, 1689.

⁸⁸ Ideea este emisă și formulată de către Györffy Gy., *op. cit.*, III, p. 487—489 cu trimiterile documentare mai importante.

Carașului apare într-un document din 1177 (*Emelka villa Carasuensis castri*)⁸⁹, iar primul comite în 1200 (*Weitech curiali et comite de Kra-sow*). Un text din a doua jumătate a sec. XIII pare mai explicit când amintește *villa Pinar que est sub castro Crassu*⁹⁰, fiind vorba de un sat dispărut azi, numele lui păstrându-l toponimul *Bunariște* din partea de nord a localității Nova Palanka (respectiv de sub fosta cetate Haram-Caraș). Se pare că după invazia tătarilor, când această fortificație a fost distrusă, s-a construit în sus spre munte o cetate nouă de piatră numită în documente și Izvorul Carașului (*Krassofövár*), amintită în 1355 sub forma de *Karasofv castellum*.

Am insistat asupra acelor așezări fortificate, menționate în cele mai vechi surse scrise păstrate, având în vedere și faptul că acestea, după ce au suferit distrugerii parțiale sau totale în timpul atacurilor ungurilor, mai apoi ale pecenegilor și cumanilor, au fost refăcute și destinate unor utilizări noi, ele constituind centrele unităților teritorial-administrative, ale unor instituții ecleziastice sau nucleelor unor centre orășenești medievale. De altfel, cum se poate deduce din sursele scrise, confirmate în bună măsură de cercetările arheologice de până acum, atributele de *urbs* sau *civitas* nu sînt exagerate, dacă ne gîndim la suprafața locuită, la lucrările masive de fortificare, la numărul populației înhumate în necropole, la bogăția și varietatea inventarului arheologic, la existența unor monumente religioase, cel puțin pentru sec. XI la care se referă știrile, când este vorba despre Cenad, Dăbica, Bihor, Alba Iulia, dacă nu și mai devreme.

Aceeași situație trebuie să fi avut și alte așezări nementionate în nici o sursă scrisă, probabil datorită distrugerii și încetării existenței lor destul de timpurii, ilustrată însă prin descoperiri arheologice similare: Moigrad, Ortelec, Șirioara, Morești, Pescari, Cladova, Crucișor, Cuzdrioara⁹¹.

Probabil tot din perioada anterioară cuceririi maghiare s-au construit și fortificații cu un rol mai mult defensiv, de refugiu, mult mai reduse ca suprafață, ale unor comunități obștești (așa-numite *cețăți țărănești*), proces care a continuat și mai târziu. Asemenea obiective sînt deosebit de numeroase în sudul și estul Transilvaniei, zonele cele mai expuse atacurilor venite dinspre răsărit.

Documentele păstrate din veacul XIII abundă în pomenirea fortificațiilor cu caracter defensiv, a *castrelor* propriu-zise. După experiența dezastruoasă din 1241, când aproape totul în Transilvania a fost distrus și pustiit, s-a trecut masiv la construirea de cetăți din piatră, pe înălțimi, reduse ca suprafață, mai ales de către nobilimea în plin proces de întărire și anarhie în detrimentul regalității intrate în criză cîteva decenii. Este impresionant numărul acestor *castre* datorite cu domenii, figurînd în documentele celei de-a doua jumătăți a veacului XIII și la începutul celui următor. Comunitățile săsești încep să-și fortifice bisericile

⁸⁹ *Leveítári Közlemények*, Budapest, 1962, p. 218.

⁹⁰ *Vita S. Dominici*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, III, p. 2337.

⁹¹ M. Rusu, *The autochtone population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th—11th centuries*, în *Relations between...*, București, 1975, p. 204—216; Șt. Matei — P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 511—512; K. Horredt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 126, 134.

sătești, iar cele secuiești să-și ridice cetăți pe munții care străjuiau trecătorile. Comunitățile românești, compacte mai ales în zonele mărginașe (Maramureș, Zarand, Banat, Hațeg, Făgăraș), organizate în cnezate și districte autonome, continuă același proces de ridicare a unor fortificații proprii⁹².

Pentru reconstituirea evoluției complexe și nuanțate a societății la începutul evului mediu, așezările fortificate și fortificațiile în general au jucat un rol hotărîtor și de aceea numai prin coroborarea informațiilor scrise, atîtea cîte sînt, cu datele arheologice se poate oferi tabloul unei epoci atît de importante pentru istoria noastră.

PETRU IAMBOR

LES SOURCES HISTORIQUES ET LA TERMINOLOGIE DES ÉTABLISSEMENTS FORTIFIÉS DES IXe—XIIIe SIÈCLES

(Résumé)

L'étude analyse de différents termes pour les établissements fortifiés du Haut Moyen Âge de Transylvanie et des territoires voisins mentionnés par des sources écrites de cette période: *castrum*, *civitas*, *burgus*, *urbs*. On présente aussi les premiers documents concernant les principaux établissements fortifiés des IXe—XIe siècles, certains d'entre eux devenant de centres importants du point de vue économique, militaire, administratif, politique, culturel.

⁹² O clasificare și o înșirare a cetăților transilvănene în ordinea apariției în documente, la Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 217—230.

STRUCTURI SOCIALE ȘI PATRIMONIALE ALE UNOR MOȘII DIN ȚARA HAȚEGULUI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA

Una dintre cele mai importante familii nobiliare românești de origine cnezială din Transilvania a fost cea a Cindeștilor de Rîu de Mori¹. Ascensiunea sa viguroasă, începută încă din veacul al XIV-lea, continuată sub Iancu de Hunedoara și Matia Corvinul, se desfășura încă deosebit de insistent la sfîrșitul secolului al XV-lea. Baza acestei ascensiuni o constituiau, fără îndoială, întinsele proprietăți funciare ale familiei. În vederea măririi domeniilor lor, Cindeștii au folosit cele mai variate mijloace, pe tot parcursul secolului al XV-lea: invocarea credincioaselor slujbe (*fideles servicia*) față de puterea centrală, legate îndeosebi de lupta antiotomană, deținerea unor importante dregătorii, cumpărări, zalogiri, atacuri armate, presiuni, uzurpări etc. În cadrul acestor acțiuni de întărire și rotunjire a domeniilor, de la sfîrșitul secolului al XV-lea se conturează o etapă nouă, în care documentele nu se mărginesc numai la puneri și dări în stăpînire, ci reflectă și hotărniciri amănunțite, urmate de descrieri detaliate ale moșiilor, ale componenței acestor moșii. Ies astfel la iveală realități noi, deosebit de relevante pentru structura feudală a Țării Hațegului din acel timp.

În 1496, Mihail Cindea și Petru Cîndreș de Rîu de Mori obțin de la regele Vladislav o confirmare a stăpînirilor lor, recunoscîndu-li-se prin „nova donatio“ posesiunile Rîu de Mori, Suseni-Rîu de Mori (*Malom-wyzthorok*), Brazi (*Sebesthorok*), Ostrovel (*Ozthrowyel*), Nucșoara (*Nuxora*), Ohaba Sibîșel (*Ohaba Sebyssel*), Valea (*Walya*) și Federi (*Feder*), jumătățile de posesiune Ponor (*Ponor*), Bar (*Bar*), Cîrnești (*Kernesd*), Piclișa (*Poklysa*), Unciuc (*Wanchwkwfolwa*), Sinpetru (*Zenthpetherfalwa*) și Reea (*Reya*), precum și porțiuni din posesiunile Poieni (*Poyen*), Galați (*Galacz*) și Fizești (*Fyzech*), în a căror stăpînire Cindeștii se aflau deja atunci, iar strămoșii lor se aflaseră „din vechime“². Înainte de aceasta, la 18 noiembrie 1495, capitulul din Alba Iulia certifica faptul că la șapte zile după hotărnicirea moșiilor Galați și Fizești (în favoarea nobilului Ioan Vitéz de Galați și a soților săi), destoinicul Mihail din Subcetate,

¹ Szabó K., *A Kendeftiek*, în *Sz*, 1868, p. 22—43; V. Motogna, *Familia Cinde în documentele veacului XIV—XV*, în *Revista istorică*, 1926, p. 68—80; A. A. Rusu, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara — Cindeștii de Rîu de Mori*, în *Revista de istorie*, 1984, 37, nr. 6, p. 556—568. Vezi și Ioan A. Pop, *Din documentele Arhivelor Naționale Slovace de la Bratislava despre Țara Hațegului la începutul secolului al XVI-lea*, în *Sargetia*, 1984—1985, XVIII—XIX, p. 215—220.

² Arhivele Naționale Maghiare, copie în colecția *Sólyom-Fekete*, II, f. 122—124.

iobagul și omul de încredere al nobilului Petru Cîndreș de Rîu de Mori, în numele stăpînului său și al lui Mihail Cîndea de Rîu de Mori, s-a opus pomenitei hotărniciri³. La 4 iulie 1497, voievodul Transilvaniei, Bartolomeu Drăgfi, dă de știre că Petru Cîndreș de Rîu de Mori și Mihail Cîndea de Rîu de Mori au hotărît să înlăture toate pricinile de gîlceavă și toate procesele dintre ei, recurgînd la medierea a „șase bărbați cinstiți și nobili“ (arbitri)⁴. Această împăcare era absolut necesară în contextul acutelor dușmăanii și opoziții pe care le stîrnise familia Cîndesților în anii din urmă din partea vecinilor păgubiți. Ecoul unei astfel de dispute violente, destul de obișnuite în lumea feudală, se întîlnește într-un document din 14 august 1487, emis la Bircea⁵. Aici, înaintea reprezentantului lui Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, a castelanilor de Hunedoara și Deva și a juzilor nobililor comitatului Hunedoara, nobilii Dumitru, Petru și Ioan de Sînpetru aduc o acuză gravă nobilului Mihail Cîndea de Rîu de Mori. Ei arată că, nu cu mult în urmă, Neagu (*Negh*), Vlad (*Wlad*), Vrancul (*Wrancul*), Jitian (*Sythyan*) și Peteu (*Pethew*), iobagi ai lui Mihail Cîndea din satul acestuia Nucșoara, „după un anumit plan ticălos chibzuit între ei, cu arma în mîini, cu forța și în chip tîlhăresc“, s-au îndreptat spre pădurile nobililor pîriși, de unde obișnuiau să taie și în trecut arbori. Aici, cu strigăte puternice, unul dintre acești români (*unus ipsorum Volachorum*) i-a amenințat pe nobilii de Sînpetru (care voiseră să-și apere pădurile) și apoi, cu toții, i-au atacat pe acești nobili cu săbii, lănci, arcuiri și săgeți, provocîndu-le unora răni și aplicîndu-le diferite lovituri. La care fapte, zisii nobili, „învîngîndu-și frica și ca să se ferească de moarte“, au stat „cu bărbăție“ împotriva atacatorilor și, „din întîmplare“, l-au omorît pe iobagul Peteu. După aceasta, se spune în document, la scurtă vreme, Neagu, Vlad, Vrancul și Jitian, împreună cu mai mult de trei sute de iobagi (*plusquam trecentis iobagionibus*) ai lui Mihail Cîndea, cu „pietre de moară și pari, cu mîini armate și în chip tîlhăresc“, au năvălit în posesiunea Sînpetru, în casa și curtea amintitilor pîriși, au spart ușa casei, unde, dacă i-ar fi găsit pe aceștia, „i-ar fi condamnat la moartea cea mai rușinoasă“. Dar nu le-au găsit, se spune mai departe, decît pe nobilele doamne, mama și sora pîrișilor, cărora le-au pricinuit aspre bătăi, iar caselor au fost gata să le dea foc. După aceasta, nobilii de Sînpetru au cerut lui Mihail Cîndea să-i prindă și închidă pe vinovați spre a sta înaintea judecății, dar acesta a refuzat, „ca și cum aceste rele, le-ar fi făcut cu voia și la sfatul său“. De altfel, nobilul Mihail Cîndea a refuzat să se prezinte și la cercetarea și judecata de la Bircea, unde adunarea nobililor ținutului i-a osîndit pe vinovați, în lipsă, la pedeapsa pierderii capetelor. Remarcăm, ca fapt important (dacă nobilii din Sînpetru nu au exagerat), că Mihail Cîndea ridicase de pe moșiile sale peste trei sute de iobagi într-un conflict armat. Dacă socotim moșiile Cîndesților la numai circa 20 de sate și părți de sate (confirmate în 1496) și dacă cei trei sute ar fi fost strînși de peste tot, rezultă, în medie, 15 iobagi de sat sau parte de sat. Desigur, pentru moșiile aflate în întregime sub stăpînirea Cîndesților, trebuie să socotim cam 20—25 de iobagi de fiecare, iar pentru părțile de

³ Idem, I, f. 106—107.

⁴ Idem, I, f. 114.

⁵ Idem, I, f. 97—98.

săte cam cite 5—10. Important este faptul că în acest document, după ce Neagu, Vlad, Vrancul și ceilalți sînt calificați ca iobagi, ulterior ei sînt caracterizați ca români (*ex unum ipsorum Volachorum*), ca și cum „român” sau „rumân” avea nu numai conotație etnică, ci și socială, de țăran dependent, întocmai ca la sud de Carpați. Așa cum „român”, în unele cazuri, era în evul mediu sinonim cu „ortodox” sau „schismatic”, tot așa, acest termen tinde să însemne și supus, în condițiile în care, în Transilvania, marea majoritate a iobăgimii era românească.

În legătură cu etnia și numărul supușilor (iobagilor) de pe o posesiune, importante precizări aduce un document din 21 februarie 1493, emis de capitlul din Alba Iulia⁶. Se spune că nobilii Mihail și Ștefan, fiii răposatului Petru din Fărcădinul de Jos, „pentru a face față grabnic în acest moment unor nevoi grele ale lor”, au zălogit lui Mihail Cindea de Rîu de Mori, pentru două sute cincizeci de florini ungurești de aur pur, o sesie sau casă nobiliară a lor din Fărcădinul de Jos, cu cîrtea și grădina aferente și cu douăsprezece bucăți de pămînt arător; au mai zălogit, de asemenea, o altă bucată de pămînt arător, precum și încă șapte bucăți de pămînt arător situate în posesiunile Fărcădinul de Jos și Crăguș. În total, sînt douăzeci de bucăți de pămînt arător aparținătoare acelei case nobiliare. Au mai zălogit și trei sesii iobăgești, în care locuiau iobagii români David (*David*), în una, Grozia sau Grozea (*Grozya*), în alta și Damian (*Damian*), în a treia. A patra sesie zălogită era a iobagului Nan (*Nan*), care trăia în acea casă nobiliară. Se mai adaugă încă două sesii iobăgești din posesiunea Sarmizegetusa (*Warhel*), în care locuiau iobagii români (*iobagiones Wolachales*) Iacob (*Jacobus*) și, respectiv, Radul (*Radul*). În final, Mihail și Ștefan de Fărcădin au mai luat cu împrumut încă cincizeci de florini, pentru care, dacă nu i-ar putea înapoia la soroc, să trebuiască să zălogească încă două sesii iobăgești ale lor din Fărcădinul de Jos lui Mihail Cindea. Sorocul era ziua de Crăciun a anului 1493.

Structura pe sesii iobăgești a unei posesiuni este ilustrată și de documentul din 19 iunie 1499, emis de capitlul din Alba Iulia⁷. În acest document se află cuprins un altul, din 16 mai 1499, dat la Cluj, prin care voievodul Transilvaniei, Petru, cerea capitlului din Alba Iulia să despartă și să evalueze exact cele două jumătăți ale posesiunii Bar, deoarece nobilii Dragomir și Neag de Bar s-au împotrivit lui Mihail Cindea de Rîu de Mori și lui Petru Cindreș, tot de acolo, cînd aceștia din urmă, pe baza confirmării regelui Vladislav, din 1496, au încercat să-și hotărînicească jumătatea lor din Bar⁸. Împotrivirea fraților Dragomir și Neag era motivată de faptul că Mihail Cindea și cu Petru Cindreș ar fi urmărit să intre nu în stăpînirea jumătății lor legiuite, pe care o stăpîniseră dinainte, ci în stăpînirea jumătății care aparținea acestor nobili din Bar. Cei din Rîu de Mori au negat acuzația și s-a ajuns la judecată înaintea voievodului transilvan, care a recurs la procedura obișnuită, prin mijlocirea capitlului albens. Capitlul arată la 19 iunie 1499 că, împreună cu omul său capitular și cu omul voievodal, s-au aflat la fața locului, în jumătatea din Bar aparținătoare nobililor din Rîu de Mori, toți vecinii

⁶ Idem, I, f. 101—102.

⁷ Idem, II, f. 122—124.

⁸ Ibidem.

și megieșii acesteia, anume nobilii Ioan Sărăcin de Sălaș, Danciul de Sălaș, Andrei de Pui, Stan de Livadia, Ioan de Livadia, alături de mulți alți nobili și nenobili. Făcînd hotărnicirea și prețuirea cuvenită, aceștia au ajuns la concluzia că acea parte de moșie era formată din: șapte sesii iobăgești locuite, în care trăiau iobagii Teodor (*Thywadar*), Voina (*Oyna*), Lupșa (*Lwpsa*), Ștefan (*Stephanus*), Iuan (*Iwan*), Radul (*Radwl*) și, respectiv, Domnica (*Dominica*), văduva lui Șerban (*Sorban*), toate în valoare de șapte mărci; două locuri drepte sau netede (*planas*) sesionale, în valoare de doi florini; o jumătate a unei păduri de stejar, bună pentru tăiere și pentru vinătoare, în valoare de 25 de mărci, avînd prin ea și un rîu cu pești, numit popular (în limba vorbită) Apa cu Păstrăvi (*Pyz-thrangoswyz*), în valoare de o marcă și jumătate; a patra parte a altui rîu cu pești, aflat tot acolo, în valoare de doi florini și 25 de solizi, în moneda curentă de atunci, calculînd o sută de solizi la un florin; de asemenea, 136,5 iugăre de pămînt arător, în valoare de opt mărci și jumătate; un finaț de 34 de cosași, în valoare de 34 de florini de aur, precum și o jumătate de puț sau izvor curgător, socotit la o marcă și jumătate. După aceasta, omul capitlului cu cel al voievodului, de față cu vecinii și megieșii, s-au dus la cealaltă jumătate a moșiei Bar, procedînd și aici la hotărnicirea și la prețuirea cuvenită: două sesii iobăgești, în care locuiau Tatul (*Thathwl*) și, respectiv, Domnica (*Dominica*), văduva lui Iuan (*Iwan*), apreciate la valoarea de două mărci; trei locuri goale (*vacua*) și fără construcții pe ele, în valoare de o marcă; o moară cu roată (*subtus volvens*), prețuită la zece mărci; jumătatea pădurii de stejar pomenite mai sus, în valoare de 25 de mărci; o jumătate de puț curgător, de o marcă și jumătate; 86,5 iugăre de pămînt arător, estimate la șase mărci; altă jumătate de apă curgătoare, amintită și mai sus, în valoare de o marcă și jumătate; un sfert dintr-o altă apă curgătoare sus-zisă, apreciată la doi florini și 25 de solizi și un finaț de 24,5 cosași, în valoare de 24 de florini de aur⁹. Cu alte cuvinte, în posesiunea Bar luată în ansamblu erau nouă sesii iobăgești locuite și trei nelocuite, plus o suprafață relativ mare de pămînt arător, ca rezervă seniorială.

Fostul cnezat al Barului a fost stăpînit la începutul secolului al XV-lea de cîteva familii cneziale locale hațegane, alături de care, cu timpul, după 1418, vor mai deține posesiuni aici și urmașii lui Lelu de Rîu Bărbat; din 1458, încep să posedă părți din Bar și Cîndeștii de Rîu de Mori¹⁰. În 1457, un important document arată iarăși că urmași ai vechilor stăpîni locali, anume Stan și Dan, fiii lui Dragomir și Neagu, fiul Voievodului (sau al lui Voievod) de Bar, își întăresc prin confirmare regală dreptul lor vechi asupra unei treimi din Bar¹¹. În 1458, Cîndeștii obțin recunoaștere scrisă pentru un sfert din Bar. Eliminînd pe rînd alți competitori, pînă în 1496, familia Cîndeștilor de Rîu de Mori ajunge să stăpînească o jumătate din moșia Bar și speră să obțină chiar mai mult, în detrimentul lui Dragomir și Neagu de Bar, care se opun însă, cum s-a văzut, încercării de uzurpare.

În lipsa urbariilor pentru veacul al XV-lea, considerăm că asemenea documente, adevărate inventare ale moșiilor românești, prezintă o

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ioan A. Pop, *Despre existența voievozilor și a instituției voievodale în Țara Hațegului pînă în veacul al XV-lea*, în *ActaMN*, 1983, XX, p. 149—152.

¹¹ *Idem*, p. 148.

importanță deosebită. Constatăm la început că Mihail Cindea — membru mareant al celei mai puternice familii din districtul Hațegului — a putut ridica de pe o mare parte a moșiilor sale circa 300 de iobagi. Apoi, se remarcă faptul că din posesiunea Fărcădinul de Jos s-au zălogit Cindeștilor cinci sesii iobăgești, existînd posibilitatea să mai fie zălogite două. Probabil că aceste șapte sesii nu reprezentau decît jumătate din posesiunea respectivă. În Bar, par să existe douăsprezece sesii iobăgești, fără a lua în calcul și Baru Mic, unde stăpîneau sălășenii și cei din Strei-sîngeorgiu¹². În aceste condiții, media de cincisprezece sesii iobăgești de posesiune pare rezonabilă, deși vechea structură pe cnezate și-a găsit cu mare greutate reflectarea deplină în noua împărțire pe posesiuni. Documentele aduc prețioase date și despre valoarea acestor bunuri imobiliare și funciare: o sesie locuită valorează o marcă, dar o pădure (cît de întinsă?) prețuiește cincizeci de mărci (pădurea avînd ghindă pentru porci, lemn de tăiat și animale pentru vinătoare); circa cincisprezece iugăre de pămînt arător costă o marcă, dar o moară este zece mărci, iar un finaț de un cosaș înseamnă un florin. Cu alte cuvinte, o sesie are aceeași valoare ca cincisprezece iugăre de pămînt arabil, dar o pădure este de cincizeci de ori mai mult decît fiecare din acestea două, iar o moară prețuiește cît zece sesii iobăgești locuite.

Desigur, toate aceste date sînt legate de familia Cindeștilor de Rîu de Mori, sprijinitoare ferventă a politicii lui Iancu de Hunedoara, stăpîna unui întins domeniu în districtul Hațeg și în afara acestuia, deținătoare de-a lungul vremii a unor importante dregătorii, posesoarea unor curți nobiliare, cetăți și biserici¹³. În jurul Cindeștilor gravitau o serie de „familiari“ (*familiares*), adevărați vasali mărunți, nobili de origine cnezială sau cnezi ajunși supuși pe propriile pămînturi. Era firesc ca disputele între rude și nevoia de adaptare rapidă să conducă și în cazul acestei puternice familii românești la ieșiri din indiviziune, la hotărniciri și chiar la inventarierea bunurilor imobiliare ale unor posesiuni. Prin asemenea acțiuni, este pusă în lumină tot mai clar o lume românească de stăpîni și de supuși, o lume tot mai mult adaptată modelului feudal apusean, aflată în dispute înverșunate pentru stăpînirea pămîntului. Dar este o lume care, la nivelul acestor mici nobili de origine cnezială și al supușilor lor — cu nume ca Stan, Ioan Sărăcin, Lupșa, Voinea, Radul sau Domnica — își păstrează în mare măsură nealterat specificul etnic românesc¹⁴. În această lume se va naște Daniel din Zlaști, care la 1599, la Șelimbăr, va trece de partea lui Mihai Viteazul, care era „domn din neamul său“, și tot de aici, în veacul luminilor, se va recruta o parte din elita mișcării moderne de emancipare națională românească.

IOAN-AUREL POP

¹² *Ibidem*, p. 150.

¹³ Vezi R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 117—118, 166—168, 192—194 și 221—225; A. A. Rusu, *op. cit.*, *passim*.

¹⁴ Vezi Ioan A. Pop, *Instituții medievale românești*, Cluj-Napoca, 1991, p. 59—67 și 85—101.

**STRUCTURES SOCIALES ET PATRIMONIALES DE CERTAINES DOMAINES
DU PAYS DE HAȚEG À LA FIN DU XVe SIÈCLE**

(Résumé)

On analyse l'état et la structure sociale de certaines familles roumaines du Pays de Hațeg, groupées autour du fort clan des Căndeș. Un nombre de documents de propriété sont utilisés comme source historique.

DESPRE NUMIREA VOIEVOZILOR TRANSILVANIEI

Una din sarcinile actuale ale cercetării istorice maghiare transilvane renăscute este aceea de a-și identifica funcția specifică, atât în cadrul istoriografiei maghiare, cât și în cel al științei istorice din România. După opinia mea, o misiune care-i revine este transmiterea obiectivă în ambele direcții a noilor rezultate și a diferitelor puncte de vedere. O altă prestație pe care și-ar putea-o asuma ar fi colaborarea mai eficientă în activitatea de depistare a izvoarelor istorice, inclusiv critica izvoarelor și clarificarea funcționării vechilor instituții emitente ale izvoarelor scrise. Aceasta, întrucât majoritatea covârșitoare a surselor istorice transilvănene anterioare anului 1918 este aproape inaccesibilă, respectiv inutilizabilă profesional, pentru grosul specialiștilor istorici români de astăzi, dată fiind lipsa de cunoștințe lingvistice și de istorie a instituțiilor. Cunoașterea unor metode și rezultate noi, reexaminarea ponderată a unor poziții mai vechi și includerea a noi izvoare în aria cercetărilor ar avea, negreșit, o influență binefăcătoare asupra creșterii calității profesionale a medievalisticii transilvane, aflată în prezent încă *statu nascendi*. În cele ce urmează dorim să exemplificăm practic propunerile de mai sus.

•

Spre deosebire de istoriografia românească, cea maghiară și-a propus să abordeze activitatea efectivă a instituției voievodale transilvane, iar nu problematica originii voievodatului. Grație eforturilor depuse de ea, în prezent cele mai importante probleme pot fi considerate drept elucidate pînă în detalii. Cercetările în cauză au demarat în urmă cu mai mult de o jumătate de veac, prin lucrarea *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig* (Activitatea jurisdicțională și de emitenți de documente a voievozilor Transilvaniei pînă în 1526) a lui Borsa Iván, apărută la Budapesta în 1940. Această valoroasă disertație de doctorat marchează începuturile unei cariere științifice căreia i se datorează punerea bazelor documentare moderne ale cercetărilor în domeniul medievalistici maghiare, prin dezvoltarea Colecției de documente medievale (DL) din cadrul Arhivelor de Stat ale Ungariei și prin crearea Fototecii de Diplomatică (DF). Drept rezultat al activității sistematice a lui Borsa, sîntem azi în măsură — și chiar obligați — ca, pe temeiul colecției aproape complete de documente pînă în prezent păstrate, să tragem concluzii istorice privind regatul ungar de dinainte de Mohács, implicit istoria Transilvaniei medievale. Rezultatele mai recent obținute în cadrul cercetărilor efectuate în baza amintitei documentații sînt și în

folosul cercetărilor românești privitoare la voievodatul Transilvaniei, prin noutatea dezvăluirilor și a punctelor de vedere asupra luptelor pentru putere și grupărilor politice maghiare în evul mediu, asupra lumii, mentalității și mobilității sociale a păturii conducătoare, asupra dregătorimii maghiare medievale, asupra relațiilor și împletirilor de interese ale familiilor aflate la putere, asupra carierei voievozilor din secolul al XIV-lea și cîrmuirii exercitate de ei¹. Acest material permite cunoașterea mult mai substanțială decît pînă acum a funcționării mecanismului puterii, a cărei parte integrantă fusese și instituția voievodală transilvăneană. În cele ce urmează, doresc să înfățișez numai rezultatele cercetărilor privind ocuparea dregătoriei voievodale, publicînd totodată textul integral al cîtorva dintre izvoarele mai importante în acest sens și care astfel vor putea fi mai utile cercetării.

Din perioada anterioară bătăliei de la Mohács s-au păstrat atît de puține documente cuprinzînd numiri în dregătorii de interes național, sau, mai exact, înștiințări oficiale despre asemenea numiri, încît ele ne ajută doar la conturarea practicii în materie. Pînă în prezent se cunoștea cîte un act cuprinzînd numiri de palatin, jude regesc, vistiernic, respectiv prefect de comitat, precum și două de voievozi ai Transilvaniei, din secolul al XV-lea². E drept, din perioada anterioară anului 1526 erau cunoscute trei acte de numire a voievodului și nu două, dar al treilea nu oferă nici un surplus de informație istorică³. Numai perioada de după Mohács, cu a sa activitate de cancelarie mai evoluată, putea aduce noi informații în această direcție. Iată de ce am extins cercetările asupra actelor legate de numirea ca voievod a lui Andrei Báthory în 1552, precum și a lui Francisc Kendy și Ștefan Dobó în 1553, cu atît mai mult, cu cît continuarea practicii anterioare este atestată nu numai de textul propriu-zis al documentelor din 1552 și 1553, ci și de comparația între aceste documente și cele trei acte de numire citate. Documentele din 1552 și 1553 — spre norocul cercetării — cuprind o expunere și precizare mai exacte, în scris, ale unor momente ce înainte se desfășuraseră pe cale orală.

Faptul că pînă în prezent nu cunoaștem izvoare scrise referitoare la numiri anterioare anului 1437 în dregătoria voievodală transilvană se va fi explicînd prin distrugerea respectivului material arhival, dar și prin forma verbală, care a fost multă vreme obișnuită în adaptarea unor

¹ Fügedi Erik, *Uram, királyom...*, Budapest, 1974; Idem, *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*, Budapest, 1986; Jakó Zsigmond, *Három erdélyi vajda Zsigmond király korában*, în *Művészet Elemér emlékkönyv*, Budapest, 1984, p. 189—207; Engel Pál, *A magyar világi nagybirtok megszólása a XV. században*, în *A [budapesti] Egyetemi Könyvtár Evkönyvei*, 5/1970; Idem, *Honor, vár, ispánság*, în *Sz*, 116/1982, p. 880—922; Idem, *Nagy Lajos bárói*, în *TSze*, 28/1985, p. 393—413; Idem, *Zsigmond bárói*, în *Művészet Zsigmond király korában, 1387—1437. Tanulmányok*, Budapest, p. 114—129; Idem, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen, 1310—1323*, în *Sz*, 122/1988, p. 89—146; Kubinyi András, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében*, în *Sz*, 122/1988, p. 147—215.

² Fügedi, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*, în *Történeti Statisztikai Füzetek*, Budapest, 1970, p. 18, 34.

³ Îmi exprim gratitudinea lui Borsa Iván, pentru amabilitatea de a-mi fi atras atenția asupra documentului din anul 1510 cuprinzînd numirea lui Ioan Zápolya ca voievod al Transilvaniei.

asemenea decizii importante. Voievodul Transilvaniei conta drept al doilea sau al treilea dregător al țării după palatin și judele regesc, el substituindu-se regelui în provincia sa pentru chestiunile administrative și de jurisdicție, totodată fiind și comandant al forțelor militare locale. Prin urmare, persoana adecvată unei asemenea funcții trebuia să aibă experiență politică și de conducere, cunoștințe juridice (sau, mai degrabă, simț juridic), precum și calități de comandant. Alegerea persoanei potrivite pentru o asemenea funcție de mare încredere constituia, așadar, o problemă politică de mare însemnătate. Se înțelege, astfel, că dedesubturile schimbărilor personale în funcția voievodală pot fi explicate (în afara cazurilor de deces) aproape întotdeauna prin dezvăluirea raporturilor de forță și a luptelor intestine pentru putere la nivelul conducerii politice supreme. Nu începe îndoială că familiile care formau elita puterii țineau să păstreze funcția voievodală, care constituia una din pozițiile politice de primă mărime, dar durata îndeplinirii acestei funcții de către membrii uneia și aceleiași familii era determinată de relațiile lor cu persoana regelui și grupările politice ale țării, iar nicidecum de eventuale intenții dinastice nutrite de acea familie.

La început multă vreme regele și, poate, câțiva dintre apropiații săi decideau asupra persoanei voievodului Transilvaniei, alese din rindul oamenilor lor de încredere. Pe timpul unor suverani puternici obiceiul s-a păstrat și mai tirziu. Astfel, actul de numire a lui Ștefan Lackfi menționa fără ocolișuri, în cuprinsul titlurilor enumerate, că în funcția ce o ocupă a fost așezat de regele Ludovic I⁴. La sfârșitul perioadei arpadiene, voievozii Transilvaniei alternau atât de frecvent pentru că fiecare din grupările nobiliare ajunse la putere dorea să-și așeze oamenii proprii în această importantă dregătorie politică. Odată cu formarea sfatului regelui se va încetățeni obiceiul ca numirile de voievozi să comporte acordul formal al acestui organ al cîrmuirii, constituit din prelați și dregători ai țării numiți baroni, precum și din marii latifundiați de rang înalt ocazional convocați. În realitate, însă, persoana ce urma să ajungă în fruntea Transilvaniei era decisă de suveran, respectiv de raporturile de forță ale momentului între grupările politice ale țării. Elocvente în acest sens sînt informațiile pe care trimisul conducătorilor municipalității bratislavene în capitala Ungariei le transmite în septembrie 1459 mandatarilor săi despre pertractările pentru putere la curtea de la Buda. Conform acestor informații, regele, Mihail Szilágyi și Nicolae Ujlaki s-ar fi înțeles în sensul că Ujlaki își va redobîndi dregătoria voievodală, dăruit fiind cu cetatea Szávaszentdemeter și cu 16.000 florini de aur bani peșin. Mihail Szilágyi va fi de asemenea reșezat în vechile sale dregătorii și posesiuni, primind pînă la încoronarea regelui titlul de apărător al țării⁵.

Dreptul decizional efectiv de numire în celelalte dregătorii ale țării revenea de altfel din timpuri vechi, și el în exclusivitate, regelui. Această prevedere era exprimată cu claritate în paragraful al doilea al decretu-

⁴ 1344: „...per excellentissimum principem dominum Lodovicum, dei gratia inclitum regem Hungarie premissio wayuodatus honore sublimati...” *Documente*, C, veacul XIV, vol. IV, p. 632. — 1348: „Stephanus wayuoda Transsilvanus et comes de Zonuk per excellentissimum principem dominum Lodovicum, dei gratia regem Hungarie illustrem constitutus...”, în arh. Tg.-Mureș a familiei Teleki (DL 73 657).

⁵ DL 44925.

lui din anul 1444 emis de regele Vladislav⁶, conform căruia suveranul putea dăruii după voie principalele dregătorii oricăruia dintre locuitorii țării, respectiv putea să le retragă atunci cînd și ori de cîte ori îi convenea. În acest caz, cei vizați erau obligați să-i restituie regelui fără întîrziere funcția încredințată, pentru ca ea să poată fi cît mai repede redistribuită.

Orientarea în alegerea persoanei sau persoanelor potrivite, activitate premergătoare numirii, trebuia să se desfășoare și ea în anturajul regelui, direct și pe cale orală. Informări scrise despre asemenea pregătiri se vor fi întocmit numai dacă suveranul era plecat din țară ori locuia în afara hotarelor, cum fusese cazul în timpul regilor dinastiei de Habsburg. Corespondența desfășurată între curtea Vienei și generalul Castaldo, încredințat de Curte cu treburile transilvane, pe marginea tratativelor legate de numirea ca voievod în 1552 și apoi demisia lui Andrei Báthory, dezvăluie interesante detalii privind modalitățile de ocupare a dregătoriei în cauză⁷. Mai devreme însă nu fusese nevoie de loc sau cel mult în foarte rare cazuri să fie procurate informații scrise asupra persoanelor respective, întrucît la curtea din Budă oricare din factorii politici de răspundere va fi cunoscut bine persoanele vizate pentru dregătoria voievodală.

Voievodul era investit nemijlocit și verbal de rege, poate în fața sfatului regelui. Spre a-și face dovedită numirea în fața necunoscătorilor scrisului, voievodul, ca și alți dregători de prim rang, va fi primit și el un drapel din partea suveranului. De bună seamă că emiterea unui act scris consemnînd numirea era considerată de prisos, cu atît mai puțin însă încunoștințarea rapidă a celor interesați că schimbările personale au avut loc. Pe baza celor trei documente ce ni s-au păstrat pentru perioada anterioară bătăliei de la Mohács putem afirma cu certitudine că regele însuși înștiința de fiecare dată fără zăbavă obștea secuilor și uni-versitatea săsească despre asemenea schimbări. Înștiințarea adresată populației românești aparținătoare cetății Devei despre schimbările petrecute în anul 1437 sugerează și faptul că, pe lîngă factorii ocîrmuitori transilvăneni interesați, domeniile de cetate care reveneau voievodului au primit și ele invitație scrisă la supunerea ce o datorau noului voievod, la îndeplinirea îndatoririlor lor. Erau înștiințate și orașele mai de seamă; astfel, în afară de arhiva universității săsești s-a putut păstra și în arhivele orașului Bistrița un exemplar al documentului de încunoștințare despre schimbarea intervenită în 1493 în ce privește persoana voievodului Transilvaniei⁸.

În general, numirea noului voievod avea loc concomitent cu eliberarea din funcție a predecesorului său. Ambele evenimente erau prezentate în unul și același document. O *sedis vacantia* putea interveni numai în cazuri excepționale, mai cu seamă în acela al decesului neaștep-

⁶ Döry Franciscus — Bónis Georgius — Bácskai Vera, *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301—1457*, Budapest, 1976, p. 326.

⁷ Barabás Samu, *Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551—1553* în *TTár*, 1891, p. 438, 447; 1892, p. 143, 287, 485—486, 488—489, 491, 652—653, 656, 658—659, 667—668, 670—672.

⁸ DF 245165 și 247418. Cf. Berger, *Urkunden-Regesten*, nr. 371 și Anexă, nr. 1—2.

tat al voievodului, căci, îndeosebi din momentul în care pericolul otoman s-a ivit la orizont, provincia de graniță nu putea rămâne multă vreme fără un conducător responsabil. Mandatul voievodal era valabil pe timp nedefinit, depinzând numai de bunul plac al regelui și lua sfârșit, în majoritatea cazurilor, atunci când la cîrma țării au intervenit schimbări, uneori atunci când se schimbau raporturile politice de forță, ori când suveranul înceta să mai aibă încredere în persoana voievodului, mai rar când acesta din urmă se retrăgea benevol⁹. Legat de eliberarea din funcție, în înștiințare se considera necesar să se menționeze că ea nu înseamnă încetarea încrederii regelui față de persoana voievodului demis. În 1510, Vladislav II l-a eliberat din funcție la cerere pe voievodul Petru Szentgyörgyi, dar succesorul său, Ioan Zápolya, a ținut să sublinieze chiar la distanță de cîțiva ani că predecesorul său i-a cedat funcția voievodală de bună voie¹⁰. Cazul lui Andrei Báthory ilustrează că suveranul se învoia extrem de greu să accepte ca motiv al demisiei invocarea unei boli grave, mai ales cînd demisia contravenea intereselor politice de moment. Ferdinand I i-a și comunicat fără menajamente voievodului chinuit de podagră, pentru care funcția era deja foarte împovăraătoare, că va trebui să rămînă în post pînă ce i se va găsi un succesor pe potrivă¹¹. De altfel, regele i-a prescris lui Báthory și obligația de a-și anunța cu trei luni înainte intenția de a demisiona.

Numirea voievodului era decisă, prin urmare, la curtea regelui, în culisele „marii politici“, transilvănenii avînd acolo prea puțin de spus. O încercare de acest gen se înregistrează doar la mijlocul veacului al XVI-lea, față de regele străin, cînd — la dieta transilvană de la Tirgu-Mureș, din 31 decembrie 1551 — s-a pretins regelui Ferdinand I să numească un maghiar în funcția de voievod și comite al secuilor, așa cum era prevăzut încă în cuprinsul articolului 8 al legii din 1492¹². La ora aceea, însă, noi imperative urmau să se afirme în Transilvania. În stătuțelul condus de Zápolyești și restrîns la Transilvania și Partium, cu un principe aflat mereu în țară, demnitatea voievodală deveni superfluă, ea ar fi putut subzista cel mult ca instituție aparținînd stărilor și care să aibă rolul de a contracara puterea regelui. Francisc Kendy se va fi gîndit la o asemenea posibilitate atunci cînd, după plecarea oștilor imperiale, în februarie 1553 pleda pentru alegerea unui nou voievod de către stările Transilvaniei, în locul lui Andrei Báthory¹³. Deși atît Francisc Kendy, cit și Ștefan Dobó, care i-au urmat lui Báthory, au dobîndit în 1553 dregătoria voievodală prin numire din partea regelui Ferdinand I, stările n-au mai avut de făcut decît un pas pînă la dobîndirea dreptului de alegere a principelui.

⁹ Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Budapest, 1940, p. 11. În anul 1496, voievodul Bartolomeu Drágfy are următoarele cuvinte despre eliberarea din funcție și evenimentul numirii sale: „... primum prefati condam domini comitis Stephani de Bathor et deinde, ipso huiusmodi honore wayuodatus destituto, nobisque ac magnifico domino Ladislao de Lossoncz in locum ipsius et ad huiusmodi honorem, deo sic volente, feliciter promotis et succedentibus...“ DL 26939.

¹⁰ „... ipso honore wayuodatus sponte cedens...“ DL 30281.

¹¹ Barabás, *op. cit.*, în *TTár*, 1892, p. 489, 491, 652—653, 656.

¹² Anexă, nr. 4. Cf. *EOE*, I, p. 385 și *Magyar Törvénytar*, Budapest, 1899, I, p. 486—487.

¹³ Barabás, *op. cit.*, în *TTár*, 1892, p. 674.

În vremurile mai vechi, voievodul nou numit va fi primit instrucțiuni verbale din partea însuși a suveranului sau a sfatului regelui. În drumări scrise atît de amănunțite ca acelea primite de Andrei Báthory de la Ferdinand I vor fi fost, înainte vreme, superflue, de vreme ce exista o practică seculară care reglementa sfera de competență a voievodului, condițiile materiale ale puterii sale. Voievodului îi reveneau veniturile domeniilor de cetate ale regelui aflătoare în Transilvania, precum și alte încasări bine determinate ale coroanei, cărora li se adăugau sumele considerabile intrate din activitatea de împărțire a dregății. Voievodul era obligat să acopere din toate aceste sume cheltuielile de administrare ale provinciei. Perpetuarea pericolului otoman a făcut însă ca aceste venituri să nu mai fie suficiente pentru acoperirea cheltuielilor militare din ce în ce mai mari. Reiese dintr-o statistică militară din 1415—17 că voievodul trebuia să aibă 225 de lăncieri sub arme¹⁴. Conform unor date privind repartizarea forțelor militare în anii 1432—33, voievodul și comitele secuilor erau obligați să aibă sub arme deopotrivă cîte două banderii, iar conform articolului 21 al legii din 1498 cîte o unitate, ceea ce constituia în fond o povară egală cu prima, deoarece din anul 1461 voievodul cumula și funcția de comite al secuilor¹⁵. Vistieria regală contribuia și ea cu sume însemnate la suportarea cheltuielilor militare, astfel, în 1504 ea dădea suma de 9.000 de florini, precum și sare în valoare de 3.000 de florini¹⁶. Andrei Báthory primea în 1552 suma de 15.000 de florini pentru plata soldei a 200 de călăreți și 100 de pedestrași, precum și a lefii angajaților săi. În aceleași scopuri, urmașii săi pretinseră regelui în 1553 suma de 30.000 de florini, în afară de care regele trebuia să dea și leafa militarilor de pază în locurile întărite¹⁷. Prin urmare, veniturile considerabile ale voievodului mergeau mină în mină cu cheltuieli la fel de mari, ceea ce explică, totodată, entuziasmul foarte ponderat cu care Andrei Báthory a acceptat numirea sa în funcție — regele a fost nevoit de-a dreptul să-l constrîngă a o accepta —, precum și actul de voință al lui Toma Nádasdy, care n-a pregetat chiar să refuze dregătoria voievodală¹⁸.

Voievodul nou numit trebuia să presteze jurămint în fața regelui, împreună cu ceilalți juzi supremi, în sensul că își va îndeplini sarcinile jurisdicționale conform legii, fără părtinire. Odată cu consolidarea regimului pe stări, acest jurămint prevăzut în articolul întîii al decretului *maius* din 1435 emis de regele Sigismund și reluat în articolul 73 al decretului din 1486 al lui Matia, respectiv în articolul 33 al decretului lui Vladislav II din 1492, se va fi completat cu legămintul de respectare a privilegiilor, după cum o deducem din instrucțiunile date pe seama lui Andrei Báthory și din încunoștințarea de numire voievodală a lui Kendy și a colegului său¹⁹. Probabil că în acest nou text de jurămint figura și obligația voievodului de a-și apăra poporul din provincie de primejdiile

¹⁴ Döry — Bónis — Bácskai, *op. cit.*, p. 398.

¹⁵ *Id.*, p. 420, 427—428; Janits, *op. cit.*, p. 21.

¹⁶ Kovachich, *Supplementum ad Vestigia comitiorum*, Budae, 1800, II, p. 305.

¹⁷ Barabás, *op. cit.*, în *TTár*, 1892, p. 678.

¹⁸ *Id.*, 1891, p. 438, 447; 1892, p. 148, 287, 491, 652—653, 667, 670—675.

¹⁹ Döry — Bónis — Bácskai, *op. cit.*, p. 261—262; Döry — Bónis — Erszegi — Teke, *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1458—1490*, Budapest, 1989, p. 305—306; *Magyar Törvénytár*, Budapest, 1899, I, p. 500—503.

externe. După prestarea jurământului se va fi procedat la predarea-preluarea efectivă a drapelului.

O altă prevedere din instrucțiunile regale date lui Andrei Báthory consta în faptul că, din bunurile ajunse pe mîna coroanei prin stingere sau pe altă cale legală, voievodul poate dărui oamenilor de încredere ai regelui, și mai cu seamă acelora distinși în luptele cu dușmanii, posesiuni cu un efectiv de pînă la douăzeci de iobagi. Înainte, voievozii făceau danii de posesiuni grevate de sarcini mai mult în favoarea cnejiilor, a juzilor de pe domeniile regale, fiind vorba mai ales de suprafețe aflate în folosința efectivă a respectivilor²⁰. Asemenea danii se cunosc mai cu seamă de la Ioan Hunyadi (de Hunedoara) ca voievod al Transilvaniei și ca guvernator al Ungariei. Altminteri, voievodul dona demnitarilor săi, de multe ori ca leafă, sate și parcele de care a ajuns să dispună în virtutea competenței sale jurisdicționale²¹. În asemenea cazuri, însă, Báthory promise împuternicire să doneze în mod limitat din posesiunile ce reveniseră regelui. Urmează ca cercetările să lămurească, de cînd s-a încetățenit acest obicei. Sistematizarea unei asemenea practici ar putea fi atribuită, pe lîngă interesul susținut de apărare împotriva turcilor, și ponderii pe care, în deceniile de după moartea lui Matia Corvinul, o vor fi avut voievozii transilvăni de prestigiu: Ștefan Báthory, Petru Szentgyörgyi și Ioan Zápolya.

Problemele pe care le ridică îndeplinirea dregătoriei voievodale, cit și documentele pe care le publicăm în cuprinsul prezentei contribuții sînt de natură ca, pe tărîmul studiilor privitoare la instituțiile medievale transilvane, să canalizeze cursul cercetărilor, de la teoriile privind originea acestor instituții, cu prioritate înspre analiza concretă a funcționării lor. Este util să menționez — ceea ce nu constituie o noutate pentru istoricii maghiari — că în studierea evoluției voievodatului transilvănean, proclamat drept fenomen cu totul singular, o paralelă bună o constituie situația din cadrul banatului Slavoniei²². Prin implicarea unor izvoare istorice noi, în cazul unei mai mari deschideri, cu noi metode, ar fi posibilă o scoatere din impas și relansare a medievisticii transilvane.

ZSIGMOND JAKO

ANEXA

1.

1437 decembrie 6, Znaim.

Regele Sigismund poruncește locuitorilor români ai domeniului Devei ca pe viitor să-l socotească voievod al Transilvaniei numai pe Petru Cseh de Léva, deoarece pe colegul său Ladislau Csáky l-a eliberat din această funcție.

²⁰ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1913, V, p. 37, 39.

²¹ Mályusz Elemér, *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*, Budapest, 1988, p. 6—7.

²² Kristó Gyula, *Különkormányzat az Arpád-kori Dráván-túlon és Erdélyben*, în *TSzlc*, 1977, p. 53—72; Idem, *A feudális széttagolódás Magyarországon*, Budapest, 1979.

Sigismundus dei gratia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex fidelibus nostris universis et singulis Walahis, populisque et jobagionibus nostris ad castrum nostrum Dewa vocatum spectantibus salutem et gratiam. Quia nos totum wayuodatum partium nostrarum Transsilvanarum, quem hactenus fideles nostri magnifici Petrus Cheh de Lewa et Ladislaus de Chaak dictarum partium nostrarum Transsilvanarum wayuode pariter tenuerunt. sed et castrum nostrum prenotatum ab ipso Ladislao quoad partem suam, salva nostra dilectione, auferentes ipsi Petro Cheh pro honore duximus conferendum, ideo vestre universitatis et cuiuslibet vestrum fidelitati firmissime precipimus et mandamus, quatenus a modo inantea ab obedientia prefati Ladislai de Chaak wayuode vos retrahendo annotato Petro Cheh vestro wayuode ac suis vicewayuodis seu officialibus in omnibus consuetis more solito parere, obedire et obtemperare, de universisque proventibus, obventionibus et emolumentis respondere et eosdem ipsis amministrare debeatis. Secus facere non ausuri, presentibus perlectis exhibenti restititis. Datum Znoyme partium Moravie, in festo beati Nicolai episcopi et confessoris, anno domini MCCCCXXX septimo, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. L primo, Romanorum XXVIII, Bohemie XVIII, imperii vero quinto. — [Pe margine, în dreapta:] Commissio propria domini imperatoris. Emerico de Marczaly magistro curie referente.

*Original, hirtie, sub text urme de pecete aplicată.
Arhivele de Stat ale Ungariei, DL 13130.*

2.

1493 ianuarie 19, Buda.

Regele Vladislav II face cunoscut juzilor și locuitorilor sași ai celor șapte scaune săsești din Transilvania că l-a eliberat din funcția de voievod al Transilvaniei și comite al secuilor pe Ștefan Báthory, în locul său numindu-i pe Ladislau Losonci și Bartolomeu Drágfy.

Wladislaus dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris prudentibus et circumspectis magistris civium ac iudicibus, iuratis ceterisque civibus septem sedium nostrarum Saxonicalium partium regni nostri Transsilvanarum Saxonibus salutem et gratiam. Quia nos wayuodatum illarum partium ac comitatum Siculorum a fidele nostro magnifico comite Stephano de Bathor, iudice curie nostre, salva gratia et benivolentia nostra erga eundem permanente, auferentes fidelibus nostris magnificis Ladislao de Lossoncz thavernicorum ac Bartholomeo Drágfy cubiculariorum nostrorum regalium magistris, de quorum fide et fidelitate plene confidimus, simulcum omnibus suis iuribus et iurisdictionibus dedimus et contulimus, ideo fidelitati vestre firmiter precipientes mandamus, quatenus a modo eosdem Ladislaum de Lossoncz et Bartholomeum Drágfy pro wayuodis vestris recognoscere et tenere, eisdemque in omnibus solitis et consuetis debitam obedientiam prestare, atque ea, que nomine nostro iusserint, modis omnibus facere debeatis et teneamini. Et aliud facere non presumatis, presentibus perlectis exhibenti restititis. Datum Bude, sabbato proximo ante festum beatorum Fabiani et Sebastiani martirum, anno domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio. — [Pe margine, în dreapta:] Commissio propria domini regis.

Original, hirtie, sub text fragmente de pecete aplicată.

Arhiva Orașului Sibiu, Urkunden, II/521, în Arhivele Statului Sibiu.

Un alt exemplar cu text identic, scris de altă mână, către orașul Bistrița, se deosebește de primul numai prin numine maiestatis nostre în loc de numine nostro, iar la datare mai apare: regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tertio, Bohemie vero vigesimo secundo. Acest exemplar are cota: Arhiva Orașului Bistrița, nr. 371, în Arhivele Statului Cluj.

Publicat: Eder, Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis. Cibinii, 1803, p. 166. — SzOkl I 271 (în ambele fragmentar). — SzOkl III 124 (publicat integral).

Regest: Archivalische Zeitschrift 12/1887, p. 91. — Berger, Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. Köln—Wien, 1986, I, p. 107—108.

3.

1510 noiembrie 8, Magyarbród.

Regele Vladislav II face cunoscut secuilor că, la proprie cerere, l-a eliberat din funcție pe Petru Šzentgyörgyi, numindu-l în locul acestuia ca voievod al Transilvaniei și comite al secuilor pe Ioan Zápolya.

Wladislaus dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris egregiis et agilibus viris universis et singulis trium generum Siculis partium regni nostri Transsilvanarum salutem et gratiam. Quoniam nos vetusta et preclara maiorum et progenitorum fidelis nostri spectabilis et magnifici Johannis de Zápolya perpetui comitis terre Scepusiensis et propria quoque eiusdem comitis Johannis servitia fideliter nobis et serenissimis liberis nostris sacreque corone huius regni nostri exhibita et deinceps quoque per eum solito tenore fidei et integritatis exhibenda intuentes et considerantes, officium wayuodatus nostri Transsilvanensis et honorem comitatus vestri, quo fidelis noster spectabilis et magnificus Petrus comes de Bozyn et de Sancto Georgio, iudex curie nostre, a nobis fungebatur, ab eodem ipso propterea nobis supplicante, aufferentes prefato Johanni comiti contulimus, qui etiam iussu nostro illo ad vos et partes illas brevi ingressurus et hoc ipso suo officio functurus est. Volumus igitur et fidelitati vestre harum serie firmiter mandamus, quatenus a modo deinceps ipsum Johannem comitem pro vestro vero et indubitato wayuoda et comite tenere et recognoscere ad eum tamquam wayuodam et comitem nostrum illarum partium, consequenterque vicewayuodas et officiales suos, quos istic in persona sua constituerit, audire et attendere, eisdemque in omnibus et presertim in hiis, que circa defensionem et conservationem illius patrie et regni nostri pertinere videbuntur, faciendumque vobis dixerint, obedire et obtemperare modis omnibus debeatis et teneamini. Et aliud nullo modo facere presumatis. Datum in Broda Hungaricali, feria sexta proxima post festum beati Emerici ducis, anno domini Millesimo quingentesimo decimo. — [*Pe margine, în dreapta:*] Commissio propria domini regis.

Original, hirtic, sub text urme de pecete aplicată.

Arhiva centrală a familiei Révay, Divers. fam., nr. 1363, în Arhiva Centrală a Statului Slovac (Bratislava).

Publicat: SzOkl III, p. 175—176.

Regest: Sz 1875, p. 34—35, 190 (eroare de datare).

4.

1551 decembrie 31, Tirgu-Mureș.

Dieta solicită suveranului să numească un maghiar în funcția de voievod al Transilvaniei și un pămîntean în fruntea cetăților. Aviz favorabil din partea generalului Castaldo, locotenent regal.

Articuli dominorum regnicolarum in generali eorum congregatione in Zekel Wasarhel profesto Circumcisionis domini, anno eiusdem 1552 constituti... IX. Item supplicant, quod eius maiestas wayuodam in Transsilvania ex natione Hungarica constituere dignetur, cum quo de ore ad eos loqui et illius sub officio sue maiestati pro temporis conditione inservire possint. — Quod maiestas vestra id clementer annuat... XI. Item supplicant regnicole, quod omnia beneficia ac officia tam castrorum, quam civitatum Hungaris conferre dignetur, qui de legibus ac consuetudinibus regni bene docti sint, ut simulcum ipsis eius maiestati quietius semper inservire valeant; experti enim sunt, quales iniurie ac illegitime oppressiones annis superioribus ab externis officialibus acciderunt. — Quod in beneficiis ecclesiasticis et officiis castrorum maiestas vestra talem curam habeat, quod beneficium regni et subditorum quietem concernet...

Originalul în Arhivele Statului Viena (Staatsarchiv).

Publicat în EOE I, p. 382—385. Prezenta republicare se bazează pe textul publicat.

5.

1552 aprilie 1, Bratislava.

Instructiuni date de regele Ferdinand I lui Andrei Báthory, cu prilejul numirii sale ca voievod al Transilvaniei.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungarie, Bohemie etc. rex semper augustus etc.

Ordinatio facta cum fidele nostro spectabili et magnifico Andrea de Bathor, wayvoda nostro Transsylvano et Siculorum nostrorum comite.

In primis ut habeat plenam et omnimodam illam auctoritatem, quam priores wayvode et Siculorum comites de iure aut de approbata consuetudine habuerunt. Debebit idem fideles nostros subditos in suis libertatibus conservare et eis iura administrare iuxta leges et consuetudines illius regni nostri, prout super hoc coram nobis iuramentum prestitit; neque aliquam contributionem illis inponat.

Concessimus etiam, prout concedimus ei auctoritatem, ut bona titulo defectus seminis, vel alio legitimo iure ad ius corone nostre Hungarie, seu collationem nostram regiam devoluta, que ultra numerum viginti colonorum se non extendunt, fidelibus nostris bene meritis et presertim operam strenuam contra hostes navantibus conferre possit. Bona tamen, que plus quam viginti colonos habent, collationi nostre reservata esse volumus.

Habebit idem Andreas Bathory pro ordinario salario suo, pro intertentione sua ac solutione vicegerentium et officialium suorum, necnon stipendio ducuntorum equitum, quos continue alere debebit, salarium seu solutionem quindecim millium florenorum per manus hominum nostrorum, qui ad colligendos et ex nostra informatione dispensandos proventus nostros in Transsylvania collocabunt. Et de predicta summa tenebitur idem wayvoda noster omnia onera officii sui curare et providere.

Debebit idem wayvoda noster tam cum generali capitaneo nostro spectabili et magnifico Joanne Baptista Castaldo, quam comite nostro Temesiensi mutuam semper et bonam habere intelligentiam, ut pro rerum et temporum exigentia mutuo sibi subvenire et auxiliari sibi semper contra hostes possint; in rebus etiam militaribus et bellicis utatur consilio Castaldi ac scitu et voluntate, dum ibi erit.

Religionem autem catholicam omni studio defendat, ecclesias Dei et personas ecclesiasticas in suis iuribus, libertatibus et proventibus, iuxta veteres patrum institutiones, tam ipse conservet et per alios conservari faciat. Et sectam Lutheranam, quantum a se fieri poterit, extinguat.

Decernimus etiam, ut quascunque copias equitum Hungarorum levis armature in Transsylvania presidium et defensionem conduxerimus aut expedierimus, predicti wayvode nostri imperio subesse debeant, quibus per nos de stipendio providebitur. Exceptis his, quos sub capitaneatum ipsius Castaldi mitemus.

Concedimus et hoc, ut circa personam suam centum pedites conductos habeat continue, quibus item sua solutio per nos prestabitur, floreni videlicet duo in singulos milites gregarios, decurionibus duos florenos cum dimidio et capitaneo eorum per tres florenos in mensem. Volumus tamen equites et pedites universos in bona disciplina militari servari, et ut pecunia sua vivant stipendio contenti, nec alterius res aut victum violententer auferant, diversum facient, re certius comperta, modis omnibus punire debebit.

Ex quo autem magister solutionum nostrorum campestrium in diversis locis stipendium militibus numerare debet, nec possit semper expleto mense eo recurrere, volumus et expresse mandamus, ut si contingat solutionem predictorum centum peditum et equitum, completo mense, non statim fieri, iidem equites et pedites a servitiis nullo modo discedant, sed persistent etiam usque ad finem sequentis mensis. Nec dubitent se preteritorum mensium stipendium simul certissime percepturos. Curabit tamen pro sua fide diligenter, ut numerus militum semper et continue plenus et integer sit, nec in lustratione ulla fraus committatur.

Debebit idem wayvoda noster a proventibus nostris usurpandis omnino abstinere et permittere, ut homines nostri ad hoc deputati proventus nostros libere percipiant et administrent, quibus etiam omni ope, consilio, auxilio et defensione sua adesse debebit. Et si qui proventus nostros interciperent, aut aliquo modo turbarent, tales per omnia remedia severe puniat.

Ex quo autem petit, ut pro residentia coniugis et familie sue concedatur sibi arx Uyvar in Transsylvania, generose annuimus ut arcem predictam cum suis pertinentiis et proventibus habeat, durante beneplacito nostro, et quousque de alio competenti loco habitationis sue providere poterimus, conservet. Ita tamen, ut ubi officio renunciaverit, rursus nobis eam, cum suis pertinentiis ac rebus et munitionibus in ea inventis, que conscribi debebunt, sine omni difficultate et excusatione vel pretento aliquo colore, aut occasione nobis vel illi cui iusserimus, restituat; ad quod ipsum et officiales seu castellanos suos in casu, qui humanitus accidere solet, per litteras nobis datas obligatos esse volumus. Et interea arcem illam cum bona provisione et edificatione teneat, nec pertinentias arcis desolari patiatur, aut ad aliquas et inordinarias exactiones cogat, sed contentus sit ordinariis proventibus et servitiis, quibus soli arcis necessitati provideat.

Quod si idem Andreas Bathory officium ipsum wayvodatus ultra annum gerere nolle, eum invitum cogere nolumus; debet tamen in hoc casu mentem suam nobis tribus ante mensibus significare, ut de alio officiali constituendo possimus tempestive providere.

Datum in arce nostra Poseniensi, die prima mensis Aprilis, anno domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo.

Ferdinandus m.p. Nicolaus Olahus e.piscopus/ Agriensis m.p.

Originalul pe o coală, cu pecetea mare a regelui. În 1874 se afla în arhiva din Vörösvár a familiei Erdödy, dar în 1902 nu l-am găsit în fondul acestei familii intrat în patrimoniul Arhivelor de stat ale Ungariei.

Prezenta republicare se face după textul apărut în MTTár 19/1874, p. 5—8.

6.

1553 mai 26, Viena.

Regele Ferdinand I face cunoscut secuilor că l-a eliberat din funcție pe Andrei Báthory din cauză de boală, numindu-i în locul său pe Francisc Kendy și Ștefan Dobó ca voievozi ai Transilvaniei și comiți ai secuilor.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungarie, Bohemie etc. rex semper augustus.

Egregii et agiles fideles nobis dilecti. Cum propter gravem et periculosam egritudinem fidelis nostri spectabilis et magnifici Andree de Bathor etc., quem superiori anno in wayvodam nostrum Transsylvanensem ac comitem vestrum constitueramus, eundem a nobis id obnixae contendentem et alioquin ad gerendum munus istud, prout opus foret ex eadem egritudine sua plane imparem, ab isto onere wayvodatus et comitatus liberare et officium ipsum alteri conferre oportuerit, habita prius in ea re pro eius magnitudine diligenti consideratione, homines ad istud munus gerendum duximus eligendos, qui pro rerum et temporum statu, consilio rebusque gerendis pollentes defensionis vestre et istius regni conservationi, ceterisque ad ipsum officium pertinentibus impigre possent advigilare. Constituimus itaque in wayvodas istius regni nostri Transsylvanie comitesque vestros fideles nostros magnificos Franciscum Kendy de Zenthiwan ac Stephanum Dobo de Rewzka // equa parique potestate et autoritate in his que ad exercendum ipsum officium spectant, eisque gentes, equitatum scilicet ac pediatum Hungarice nationis, modumque et ordinem tam in defensione vestrum omnium curanda, quam iustitie administratione tradidimus ut divina benignitate speremus, eorum opera, studio, industria, salutem, quietem et defensionem vestrum omnium, rectamque omni ex parte istius regni nostri administrationem in posterum ab eis rite curatum iri. Quare fidelitatis vestras clementer hortamur, vobisque committimus firmiter, ut a modo in posterum, durante videlicet beneplacito nostro, prefatos Franciscum Kendy et Stephanum Dobo et eorum utrumque pro vestris comitibus, wayvodisque Transsylvanis recognoscere, eisque uti prioribus wayvodis et comitibus vestris consuevistis obedire et pro vestra in nos fidelitate eisdem in omnibus, que ad statum, defensionem et conservationem istius regni nostreque autoritatis pertinere visa fuerint, semper assistere debeatis et teneamini. Habent autem iidem a nobis specialiter in mandatis, instructioneque illis data, ut vos ceterosque fideles nostros istius regni in vestris iuribus, libertatibus et immunitatibus inviolabiter conservent; quod quidem ut fiat et ut per

nos secundum deum quiete, tranquillitate, iustitiaque fruamini solícite providebimus omni tempore. Secus igitur ne feceritis. Datum in civitate nostra Viennensi, die vigesimo sexto mensis Maii, anno domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo tertio. Ferdinandus mp. Nicolaus Olahus mp. Strigoniensis archiepiscopus. [In exterior:] Egregiis et agilibus universis et singulis trium generum Siculis partium regni nostri Transsylvanarum, fidelibus nobis dilectis.

Original, hîrtie, pe verso fragmente de pecete aplicată acoperită cu hîrtie.

Arhiva capitlului din Alba-Iulia, Miscellaneorum cista III, fasc. I, nr. 38, în Arhivele de Stat ale Ungariei.

Publicat: EÖE I, p. 489—490.

AU SUJET DE LA NOMINATION DU VOÏVODE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Après avoir présenté en bref les recherches hongroises sur l'institution du voïvodat de Transylvanie, on décrit les circonstances et le façon d'agir au cas de la nomination dans la dignité du voïvode de Transylvanie, ce qui valait bien la troisième ou la quatrième dignité du royaume de Hongrie. On analyse le contenu de trois documents d'avant 1526 aussi bien que de quelques-uns d'après cette date. Une telle manière de recherche, pas de tout à nous faire nous cramponner dans de théories infructueuses concernant l'origine du voïvodat, au contraire, nous mène vers le camp de l'analyse concrète du fonctionnement de cette institution.

On reproduit dans une Annexe six documents en latin, liés au problème qu'on discute dans l'étude.

DOUA BISERICI-SALA GOTICE DIN JUDEȚUL CLUJ

În suita monumentelor de arhitectură medievală, bisericile sînt singurul program aproape integral păstrat, constituind martori deosebit de prețioși pentru cultura și civilizația materială a înaintașilor noștri. Arhitectura laică medievală a suferit, cu rare excepții, mutilări și transformări de-a lungul timpului, în măsură să-i anihileze atributele inițiale.

Obiectul prezentului articol îl constituie prezentarea monografică a bisericilor reformate din Tiocul de Jos și Tiocul de Sus, două sate vecine situate la circa 50 de kilometri de municipiul Cluj-Napoca, pe valea pîriului Lujerdiu.

Biserica reformată din Tiocul de Sus

Biserica este situată în apropierea vetrei satului, pe platoul unui deal străjuit de domeniul fostei case parohiale.

Este o biserică de zid, tip sală, cu turn clopotniță adosat laturei sudice în axul intrării. Materialul de construcție pentru zidăria bisericii și a turnului este piatra de Tioc, provenită din carierele învecinate, caracterizată prin culoare gri-gălbuie, densitate redusă și docilitate la prelucrare. Nava și corul sînt acoperite cu șarpantă de lemn în două ape, peste care în momentul de față se desfășoară o învelitoare din țiglă trasă¹.

Planimetria. Axul de compoziție al planului bisericii este orientat pe direcția est-vest. Nava dreptunghiulară, cu dimensiunile de 8,80×7,40 m, are două accese, unul pe latura de vest și celălalt pe latura de sud, fiind luminată de trei ferestre cu secțiunea în plan trapezoidală. Trecerea spre cor este marcată printr-un arc triumfal rezemat pe două pile de zidărie. Nașterea arcului este marcată de cîte o consolă sub forma unor sprîncene de cornișă. Sanctuarul este pe plan aproximativ patrat, cu dimensiunile de 4,80×4,50 m, avînd două deschideri mici pentru ferestre, una în axul peretelui estic, cealaltă pe peretele sudic, ambele cu secțiune trapezoidală în plan. La exterior, perpendicular pe pe-

¹ Învelitoarea a fost refăcută în repetate rînduri. Inițial șarpanta era acoperită cu șindrilă, cum rezultă din registrul de evidență al parohiei care în anul 1808 repară șindrila la acoperișul bisericii. (Culegere de documente, Arhiva Eparhiei Reformate Cluj).

rețele nordic, se mai păstrează o urmă de contrafort cu lungimea de 1,30 m și lățimea de 0,80 m².

În dreptul arcului triumfal, adosat zidului nordic, un amvon de piatră în formă de potir articulează trecerea din navă în sanctuar.

De remarcat grosimea considerabilă a zidului perimetral, cu dimensiunea constantă de 90 cm.

Accesul în navă se face pe sub turnul clopotniță axat pe intrarea sudică, construcție din zidărie de piatră, pe plan patrat, cu dimensiunile de 3,60×3,60 m, alipit ulterior clădirii inițiale². Intrarea principală, la vest, este înzidită, ancadramentul gotic de piatră rămânând vizibil.

Este curios faptul că la colțurile nord-estic și sud-estic ale navei, paramentul exterior prezintă neregularități, mai precis câte un rezalit de formă, grosime și înălțime variabile, evident resturi ale unor ziduri care puteau fi contraforți sau pereți ale unor încăperi dispărute⁴.

Nava și corul sînt pardosite cu podele din scîndură pe suport de grinzi de stejar, avînd dedesubt un pat de umplutură de piatră.

Volumetria. Este compactă și sobră, cu o vădită tentă arhaică reliefată în special de numărul restrîns și dimensiunile reduse ale golurilor precum și de absența contraforților, suport indispensabil structurilor portante gotice, mai rar întîlniți în arhitectura romanică. Silueta generală acuză verticalitatea susținută de turnul clopotniță, pe trei nivele, cu coiful șarpantei în patru ape, marcînd intrarea. Peretele vestic și cel estic se înalță sub forma unor pinioane pînă la coama acoperișului, la fel și peretele despărțitor dintre navă și altar care continuă deasupra arcului triumfal, despărțind cele două poduri.

Încăperea navei, de formă prismatică, cu raportul între înălțime și lungime de 1:1,8, este tăvănită cu scîndură de lemn bătută în cuie pe intradosul grinzilor șarpantei. Sanctuarul, cu volumetrie cubică, avînd raportul h/l de 1:1, este acoperit cu o boltă în cruce cu muchiile dublate de ogive, executată din boltari de piatră legați cu var cald. Ogivele pornesc de pe console amplasate în cele patru colțuri ale sanctuarului la o înălțime de doi metri de la podea, intersecția lor fiind marcată de o cheie de boltă. Forma pînzelor boltii, rezultată din intersecția a doi semicilindri cu linia coamei ușor concavă și lipsa arcului formeret la intersecția cu zidurile perimetrale denotă că este vorba de o împletire a soluțiilor constructive romanice cu cele gotice, zidurile păstrîndu-și rolul de suport al boltii de piatră, ale cărei forțe de descărcare nu sînt preluate integral de ogive. În orice caz, deschiderile, cu excepția perete-

² Corina Popa presupune că biserica a avut sacristie și fragmentul de zid păstrat pe fața exterioară a peretelui nordic este o urmă a acesteia. (Corina Popa, *Biserici-sală gotice în nordul Transilvaniei*, Teză de doctorat, Univ. Babeș-Bolyai, Cluj, 1973, p. 127).

De o totul altă părere este Entz Géza, care consideră că clopotnița și urma contrafortului sînt construcții ulterioare bisericii. (Entz Géza, *Die Baukunst Transilvaniens in 11—13. Jahrhundert*, II. Teil, AHA, Tom. XIV, fasc. 3—4, p. 155).

³ Lipsa unor mențiuni documentare privind construcția turnului a condus la investigarea la fața locului, printre localnici. Informațiile transmise pe cale orală de la o generație la alta atestă data construcției în ultimul deceniu al secolului XIX cînd moșierul din Tiocul de Sus, Jakabházy Dániel, dispune înlocuirea clopotniței de lemn amplasate la cîțiva metri de latura sudică a bisericii cu actuala clopotniță.

⁴ Vezi Corina Popa, *op. cit.* p. 127; Entz Géza, *op. cit.*, p. 155.

lui spre navă, cu arcul triumfal, sînt foarte mici, respectiv de 65×150 cm pe peretele sudic și 65×83 cm pe peretele estic. În momentul de față stabilitatea sanctuarului este asigurată de consolidarea perimetrală cu tiranți metalici.

Decorație. Limbajul formal, deosebit de subtil, a condus la controverse încadrări stilistice și de aici la ipoteze divergente privind datarea monumentului⁵.

Ancadramentul portalului vestic, executat din aceeași piatră de Tioc folosită la zidăria clădirii, are formă de arc frînt cu profilatura continuă. Pe o lățime de 40 cm alternează trei toruri și două scotii care pornesc toate de la aceeași cotă a soclului, în plan vertical. Torurile, de dimensiuni relativ egale, au forme diverse, de la profilul pară pe muchia spre golul ușii, trecînd prin torul încadrat de două listele la îngemănarea profilului concav cu cel convex și terminînd cu torul simplu, ușor applatizat, aflat spre marginea exterioară a ancadramentului. Profilatura se întoarce cu o scotie spre golul ușii.

Ancadramentul portalului sudic, în arc frînt, are o profilatură mai simplă. Un tor cilindric în formă de pară marchează cantul exterior spre golul ușii, scos în evidență de două suprafețe concave, applatizate, care fac trecerea spre planurile verticale, lise, ale pietrei. Racordul profilaturii cu soclul, înalt de 42 cm, se face prin planuri înclinate la 45° .

Singurele ferestre decorate cu muluri sînt ale sanctuarului. Interesant este faptul că nu există nici o legătură funcțională și formală între modul de realizare a deschiderii la interior și aspectul exterior. Ambele ferestre au ambrazura trapezoidală în secțiune verticală, aspectul interior fiind acela ai unor deschideri dreptunghiulare terminate la partea superioară în semicerc (dimensiuni interioare 65×155 cm și 65×130 cm). La exterior, pe peretele estic, ochiul de piatră în formă de patruleb cu lobii ascuțiți, înscris într-un cerc cu diametrul de cca. 60 cm este în același plan cu peretele. Renovările practicate în decursul timpului au alterat vizibil forma inițială a ancadramentului și profilatura acestuia, rămînînd relativ intactă doar deschiderea patrulebului.

Pe peretele sudic, o interpretare miniaturală a limbajului formal gotic preconizează o etapă stilistică de tranziție, provincial-originală. Mai bine păstrat, ancadramentul de piatră terminat la partea superioară în arc frînt, delimitează o compoziție alcătuită dintr-un trilob cu muchiile teșite despărțit de deschiderea dreptunghiulară de la partea inferioară printr-un menou orizontal ușor arcuit. Remarcabilă este prezervarea „în

⁵ Entz Géza afirmă: „În a doua jumătate a secolului XIII a fost construită una din cele mai subtil întocmite biserici de sat din acest ținut, biserica Maicii Domnului din Tiocul de Sus”. *Op. cit.*, p. 40.

Același autor, în „*Szolnok-Doboka magyarsága*”, (Dej—Cluj, 1944, p. 194, 203, 208) datează suprastructura în secolul XIV pe fundații arpadiene din secolul XIII. Debreczeni László, în *Debreczeni László adatgyűjtése*, (1920—1930, Manuscris, *Arhiva Eparhiei Reformate Cluj*) plasează corul în secolul XIV.

De o cu totul altă părere este însă Virgil Vătășianu care datează biserica în prima jumătate a secolului XV apreciînd mulurile ferestrelor corului drept „curioase” și „de un aspect extrem de primitiv”, rezultat al adaptării populare locale a formelor goticului matur. (*Istoria artei feudale în țările române*, vol. I. p. 244).

Corina Popa susține ipoteza încadrării bisericii în secolul XV (*Pagini de vechi artă românească*, IV, București, 1981).

situ⁶ a tuturor elementelor componente ale boltii în cruce pe ogive. Punctele de reazem ale ogivelor sînt patru console de colț din piatră sculptată în relief plat, reprezentînd trei capete de bărbați și un decor vegetal. Pe cheia de boltă se citește relieful unei figuri omenesti circumscrise de o aureolă, probabil Isus Christos.

Secțiunea ogivei este un profil cu o singură cavetă derivat dintr-un dreptunghi ale cărui colțuri au fost scobite după traseul unui sfert de cerc.

Arcul triumfal, în formă de arc frînt ușor ascuțit, se înalță de pe console, reliefate printr-o cavetă în sfert de cerc la îmbinarea cu planul vertical al zidului.

Amvonul din piatră, în formă de potir, este modest, lipsit de decorație pe laturile exterioare ale parapetului.

Avînd în vedere situația meșteșugurilor satești în evul mediu, caracterizată prin lipsa de omogenitate și prin statut de ocupație secundară este de presupus că elaborarea prealabilă și execuția lucrărilor ornamentale de pietrărie era apanajul unor echipe specializate de meșteșugari itineranți⁶. Același lucru este valabil și pentru lucrările de zidărie și în special de boltire a unor spații, fie și de mică amploare, care au rezistat timp de secole în starea inițială⁷.

Istorie al localității. Concluzii provizorii asupra stării de conservare, a părților inițiale, a eventualelor refaceri și adaosuri.

Prima mențiune documentară a satului Tiocul de Sus datează din anul 1280 sub numele Felsötök⁸, aparținînd cetății Dăbica⁹. Pămîntul era stăpînit de un clan ai cărui membri erau iobagi ai cetății¹⁰ (iobagiones castri).

Biserica este pomenită într-un document din anul 1468 ca biserică romano-catolică cu hramul Sfînta Maria. Răspîndirea reformei, care cuprinde întreg principatul, o transformă în sec. XVI în biserică parohială reformată, susținută financiar de comunitatea enoriașilor prin obligația instituită de Mihail Apafi¹¹.

În starea actuală monumentul păstrează o mare parte din elementele constructive și decorative inițiale. Intervențiile survenite de-a lun-

⁶ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 25, 32—35.

⁷ Vasile Drăguț susține ipoteza influenței cisterciene difuzată prin intermediul unor șantiere itinerante, de proveniență provincială. (Vasile Drăguț, *Contribuții privind arhitectura goticului timpuriu în Transilvania*, în SCIA, Tom. 15, nr. 1/1968, p. 45—46).

⁸ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967—1968, vol. II, p. 194 (Tiocul de Sus, Felsötök); Entz Géza, *op. cit.*, p. 137.

⁹ Kádár József, *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, vol. VII, Dej, 1905, p. 13—15.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

gul timpului nu i-au alterat personalitatea stilistică atât de controversată¹².

Interesantă este lipsa totală a contraforților, în special la pereții corului. Urma de zid păstrată în ruină pe latura nordică nu este suficient de relevantă în ceea ce privește rolul structural pe care îl avea, luând în considerare plauzibilitatea ipotezei că sanctuarul ar fi avut și o sacristie. În același timp cele două decroșuri în paramentul actual, la colțurile nord-estic și sud-estic ale navei sînt prea evidente pentru a fi atribuite exclusiv unei inabilități în execuție la restaurare.

Scăpări și unele mici deteriorări ca urmare a unor intervenții neglijente există la ancadramentul portalului sudic, ușor afectat de alipirea defectuoasă a turnului clopotniță și a ancadramentului de piatră al ferestrei estice a corului, a cărui formă inițială, circulară, a fost parțial modificată prin repetate tencuiuri.

Pe baza elementelor structurale și a planimetriei, monumentul aparține unei faze stilistice de tranziție de la romanic la gotic după cum arată corul patrat, lipsit de contraforți la exterior, acoperit cu o boltă în cruce pe ogive, simplă, cu săgeată redusă și masivitatea pereților cu ferestre minimale. Spațiul interior rezultat nu are ambianța specific gotică generată de silueta elansată pe verticală și luminozitatea altarului din bisericile ordinului ogival. Pe de altă parte limbajul decorativ denotă măiestrie și subtilitate în interpretarea formelor gotice timpurii în special la mulurile ferestrelor corului.

Biserica reformată din Tiocul de Jos

Satul se află la o distanță de cca. 2 km de Tiocul de Sus mergînd pe drumul județean 109B în direcția Cluj-Napoca.

Biserica domină complexul de dotări social-culturale și comerciale comasate în jurul vetrei satului, fiind amplasată pe un platou mai înalt, delimitat de o împrejmuire care include și clădirea fostei școli maghiare, acum dezafectată.

Inițial biserică romano-catolică, devenită în secolul XVI dioceză protestantă, clădirea se compune dintr-o navă dreptunghiulară cu cor patrat avînd structura din zidărie de piatră, o clopotniță de lemn adosată pe latura vestică și un foișor de lemn pe latura sudică. Acoperișul, alcătuit din cîte o șarpantă în trei ape deasupra navei și corului, este învelit cu plăci de eternit.

Planimetria. Regăsim axialitatea compoziției orientată pe direcția est-vest cu nava dreptunghiulară de 6,30×7,85 m și corul în prelungirea navei spre răsărit de 4,53×4,23 m.

La fel ca în cazul precedent, intrarea vestică în navă a fost obturată cu zidărie, rămînînd pentru uzul curent doar accesul pe latura sudică.

Golurile ferestrelor, atît la navă cît și la cor, au secțiunea în plan trapezoidală și nu mai păstrează nimic din eventualele elemente decorative originale, fiind astăzi simple deschideri dreptunghiulare cu cer-

¹² Entz Géza, *op. cit.*, p. 40; Szolnok... p. 194; Debreczeni László, *op. cit.*; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 244; Corina Popa, *op. cit.*, p. 57.

cevele și toc de lemn. Corul are o singură fereastră, pe latura sudică, la fel de amplă ca cele din navă și nu există indicii privind existența unei a doua ferestre pe peretele estic¹³.

Articularea spațiului navei cu cel al corului se realizează printr-un arc triumfal în formă de arc frînt ascuțit, la baza căruia este amplasat amvonul de piatră alipit laturii nordice.

La exterior clădirea este înconjurată de nouă contraforți înalți pînă aproape de nivelul cornișei, poziționarea lor fiind aparent haotică. Într-adevăr, simetria și axialitatea sînt vădit neglijate sub raport constructiv, în special la colțurile nord-estice ale navei și corului unde aceștia lipsesc. Adăugirile ulterioare prin alipirea clopotniței de lemn și a pridvorului intrării, au fost realizate oarecum la întîmplare sau, în orice caz, fără să se țină seama de considerente de ordin formal. Astfel, clopotnița¹⁴ ar fi fost de dorit să ocupe o poziție independentă, la o oarecare distanță de biserică sau cel puțin să fie axată pe axa est-vest a navei.

Despre o alipire defectuoasă putem vorbi și în cazul pridvorului, axat de data aceasta pe golul intrării dar obturînd parțial un ochi de fereastră cu ancadrament de piatră în arc acoladă păstrat „în situ” sub cornișă.

Evident, necesitățile de ordin funcțional au primat prin excelență în defavoarea atributelor estetice și istorice.

Volumetria se remarcă la exterior prin echilibru și sobrietate accentuată de raportul 1/1 dintre înălțimea acoperișului și înălțimea zidurilor, relevînd caracterul de dominantă a compoziției față de clopotnița de lemn pe care o subordonează.

Interiorul are ambele încăperi tăvănite cu scindură de lemn. Corul a fost cu siguranță acoperit cu o boltă în cruce pe ogive de la care se mai păstrează punctele de reazem sub forma unor console de piatră în cele patru colțuri¹⁵.

Înălțimea liberă de la pardoseală pînă la tavan este de 4,80 m. Pardoseala este din lespezi de piatră de Tioc, de formă patrată, montate cu prilejul lucrărilor de restaurare din anul 1899, fapt consemnat de inscripția înzidită pe peretele nordic al navei¹⁶. Probabil cu această oca-

¹³ Vezi releveul lui Sorin Vasilescu (Corina Popa, în *Pagini de veche artă românească*, IV, planșa II) care figurează o deschidere ulterior obturată pe perețele estic al corului. În mod normal această fereastră trebuia să existe.

¹⁴ Clopotnița este probabil o construcție de secol XIX, conform unor informații verbale locale.

¹⁵ Debreczeni László presupune că și nava a fost boltită cu o boltă gotică datorită existenței contraforților pe toate laturile exterioare. (*op. cit.*).

¹⁶ ISTEN SEGEDELMÉVEL, SZENT EGYETERTÉSSEL, KÖZMUNKÁVAL KIKÖVEZTÉK E TEMPLÓT AZ ALSÓ-TÓÓKI EV. REF. EGYHÁZKÖSSÉG TAGJAI

1899-IK ÉVBEN

LEGYEN SZENT PÉLDAADÁS AZ UTÓDOKNAK

METSZETTE

NAGY SANDOR CORATOR REF.

(BISERICA A FOST RESTAURATĂ CU AJUTORUL LUI DUMNEZEU CU SFÎNTA ÎNȚELEPCIUNE, CU SPRIJINUL BENEVOL AL ENORIA-

zile au fost făcute majoritatea transformărilor și adăugirilor vizibile astăzi: obturarea accesului vestic, alipirea clopotniței și a pridvorului pe latura sudică și probabil înlocuirea integrală a șarpantei. O parte din grinzile vechii șarpante au fost înglobate în noua construcție, după cum arată inscripția unei grinzi deasupra sanctuarului: „EZEN EPULLET EPITETET D. 6 APR. 1762; CURATORA A TOOKI R.E.K., V. JANOS“.

În anul 1958 cu ocazia unor lucrări de reparație la acoperiș se schimbă învelitoarea de șindrilă cu plăci de eternit.

Decorație. Elementele de decor sînt puține păstrate integral în starea inițială. Ancadramentul de ușă de pe latura sudică aparține perioadei stilistice de tranziție de la gotic la renaștere, cu lîntel pe console arcuite și profilatură temperată. Golul ușii, cu dimensiunile de 163×72 cm este încadrat de două toruri inegale urmate de o scotie care face delimitarea de suportul parietal. De remarcat aplatizarea accentuată a profilaturii continue care dă impresia unei modelări în grosimea paramentului și unilateralitatea orientării desenului spre planul exterior al peretelui. Lățimea ancadramentului este de 12 cm, torurile luînd naștere de pe un soclu înalt de 40 cm de la nivelul de călcare al pardoselii.

Fragmentul de ancadrament din baghete încrucișate păstrat pe fosta intrare de vest relevă o profilatură caracteristică goticului matur, cu toruri cilindrice și cavete în planuri suprapuse.

În aceeași fază stilistică se încadrează ancadramentul de fereastră situat excentric deasupra intrării sudice, cu partea superioară sub formă de arc în acoladă.

Contrafortii de colț dispuși în unghi de 45° și majoritatea celor din cîmp perpendicular pe ziduri sînt împărțiți în două registre inegale printr-o sprînceană de cornișă racordată cu o cavetă la planul vertical. Fac excepție contrafortul de la colțul sud-vestic al navei, cu sprînceana de cornișă amplasată mult mai sus, abia vizibilă, și contrafortul de pe peretele nordic al corului, mai scund și lipsit de orice profilatură. Acesta din urmă este evident o realizare ulterioară după cum indică și poziția sa în plan, dezaxată în raport cu contrafortul opus de pe peretele sudic al corului. Probabil este rezultatul unei refaceri a contrafortului inițial, distrus odată cu prăbușirea boltii, refacere care nu a mai luat în considerare rigoarea structurală originară.

Contrafortul de pe peretele nordic al navei trebuie să fi avut un corespondent pe peretele sudic demolat cu ocazia alipirii pridvorului la intrarea sudică.

Oricare ar fi fost modul de acoperire a navei, prezența contrafortilor are o motivație structurală de consolidare a rezistenței clădirii¹⁷.

La interior se mai păstrează patru console de piatră în colțurile corului, de formă tronconică inversată, fără urme de decorație.

SILOR PAROHIEI REFORMATE DIN TIOCUL DE JOS ÎN ANUL 1899
SĂ FIE O PILDĂ SFÎNTĂ PENTRU URMAȘI

GRAVAT

NAGY SANDOR CURATOR REFORMAT

¹⁷ Opinia unor cercetători referitor la rolul exclusiv estetic al contraforturilor la încăperile tăvănite, fără urme de boltire, pare gratuită, atîta vreme cît realizarea unor spații de dimensiuni ale acestora impune o tehnică constructivă specială. În acest caz solicitările provenite din greutatea șarpantei, încărcările cu zăpadă sau eventuale alunecări de teren nu pot fi preluate exclusiv de masa peretelui.

Amvonul de piatră cioplită, în formă de potir, este o piesă de început de secol XIX, artă populară locală.

Arcul triumfal, ascuțit, este pus în evidență printr-o țesătură a muchiei tăiată la 45° pe linia de intersecție cu zona de naștere a arcului.

Istoric al localității. Concluzii provizorii asupra stării de conservare, a părților inițiale, a eventualelor refaceri și adaosuri.

Satul este pomenit pentru prima dată într-un document din anul 1392 sub numele Alsotewk¹⁸. Proprietarii pământului erau același clan de iobagi ai cetății Dăbica care stăpîneau și satul vecin, Tiocul de Sus. Sint amintiți documentar în anul 1392 István fiul lui Pál din Tiocul de Jos iar în 1406 Mihaly fiul lui Tamas din Tiocul de Jos¹⁹.

În anul 1480 András de Corneni și diacul Tamás fiul lui Mihai de Nyres ctitoresc biserica romano-catolică în vecinătatea „drumului țării”²⁰. În secolul al XVI-lea ea este o dieceză protestantă.

Inițial biserică parohială evanghelică reformată, devine în cursul anilor 1658—1663 și mai ales în epoca suzeranității turcești când credincioșii se împutinează, biserică filială a parohiei din Tiocul de Sus²¹.

Starea actuală a monumentului conservă puține elemente constructive și stilistice în forma inițială. Cu excepția portalului sudic, a ferestrei de deasupra acestuia și a fragmentului de ancadrament cu baghete înzidit „în situ”, clădirea a suferit modificări importante. Au dispărut sau au fost înlocuiți unii contraforți perimetrali, bolta în cruce pe ogive a corului a fost înlocuită cu tavan de lemn, învelitoarea a fost în repetate rânduri refăcută, obturarea intrării principale pe latura vestică a neglijat conservarea ancadramentului de piatră dispărut în mare parte, ancadramele ferestrelor au fost probabil înlocuite cu tocuri de lemn iar alipirea clopotniței și a pridvorului sudic a fost făcută arbitrar.

Pe baza dovezilor documentare și materiale existente, biserica aparține goticului matur, răspîndit la acea dată în întreaga Transilvanie²², și este probabil opera unor zidari și sculptori — pietrari calificați care făceau parte din echipe itinerante²³.

Răspîndirea formelor gotice în zona rurală prin intermediul programelor de arhitectură religioasă este un fenomen de amploare, prezent pe arii largi geografice în aproape întreg bazinul someșan.

Dovezi ale perenității seculare a culturii medievale, cele două biserici marchează o etapă stilistică în evoluție de la faza timpurie la cea matură exprimată printr-un limbaj formal subtil și coerent.

¹⁸ Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 194.

¹⁹ Kádár József, *Szołnok-Dobokavármegye monographiaja*, p. 13—15.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Zidirea bisericii a fost destul de rapidă avînd în vedere actul din 1484 prin care familia Nyiresi face plîngere împotriva abuzurilor unor localnici: „În fața bisericii a ridicat un grajd închizînd drumul principal, a distrus o casă de iobag lîngă pîrîul Orbó, a ocupat pămîntul numit Válu...”; *ibidem*, cu traducerea citatului.

²³ Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 46.

Deși dispunînd de mijloace materiale modeste, autorii au realizat o fericită transpunere a imperativelor estetice ale vremii adaptate condițiilor specifice locale.

MIHAELA-SANDA SALONTAI

DEUX EGLISES-SALLE GOTHQUES PRÈS DE CLUJ

(Résumé)

A cinquante kilomètres de Cluj-Napoca, dans les villages voisins de Tiocul de Jos et Tiocul de Sus, se dressent deux églises gothiques bâties en pierre, sur plan salle, avec la nef rectangulaire et le chœur carré.

L'église de Tiocul de Sus, ancienne église catholique de Sainte-Marie, maintenant réformée depuis le XVIe-ème siècle, semble être un mélange stylistique dû à la tradition de l'art roman à l'ordre ogival. Les murs sont massifs, gros de 90 cm, les fenêtres sont réduites au minimum, la voûte du chœur, en croisée d'ogives est assez aplatie et manquent les arcs formerets latéraux qui ici deviennent des arcs en plein cintre. Les fenêtres du chœur sont très intéressantes, celle du côté sud ayant la forme d'un quatrelobe inscrit dans un cercle. La fenêtre située sur le mur sudique est une composition subtile, formée d'un rectangle surhaussé d'un trilobe, la liaison entre les deux formes étant réalisée par un meneau de pierre en arc bombé. À l'intérieur du chœur, la croisée d'ogives reporte la poussée aux quatre points de retombé apparemment légères, qui sont des consoles de pierre sculptées en bas-relief plat avec des figures d'hommes. L'encadrement de pierre de la porte occidentale (maintenant obturée) a la forme d'un arc en ogive avec le profilage composé de tores et cavets tandis que l'encadrement de la porte sudique est plus simple, elle étant maintenant précédée d'un clocher adossé au XIXe-e siècle.

L'église de Tiocul de Sus a été bâtie dès 1480, l'an attesté par les documents pour la fixation du patron du futur bâtiment, Sainte Marie dans notre cas. Au cours des siècles la décoration a subi de nombreuses transformations: la porte occidentale a été obturée et l'encadrement de pierre en baguettes détérioré, gardant à présent seulement un petit fragment „in situ”, la voûte en ogive du chœur a disparu, existant maintenant seulement les consoles, les fenêtres ont été complètement transformées. L'entrée sudique préserve l'encadrement original, en pierre, avec linteau sur consoles en arc. Le profil est assez aplati, figurant la transition vers le style Renaissance.

L'ensemble a été complété à la fin du XIXe-e siècle avec un clocher et un pronaos en bois.

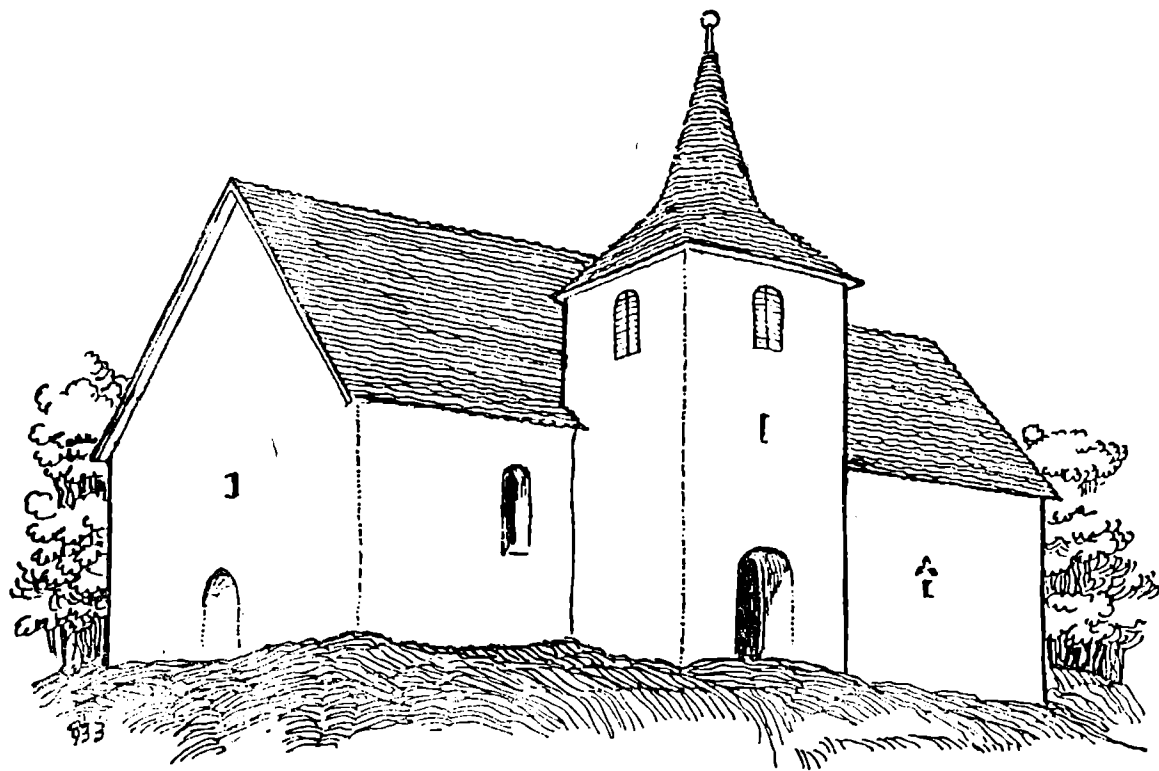

Fig. 1. — Biserica reformată din Tîocul de Sus. Perspectiva (desen de Debreczeni L.)

TIOCUL DE SUS
Biserica Reformată - plan

scara

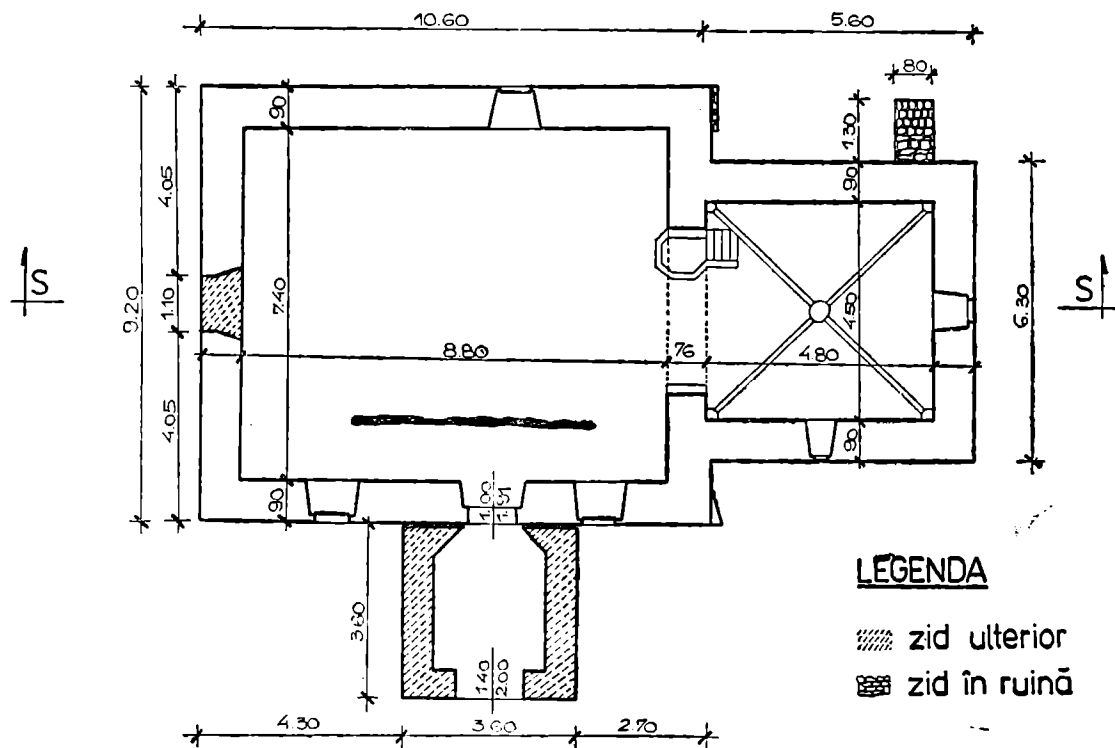
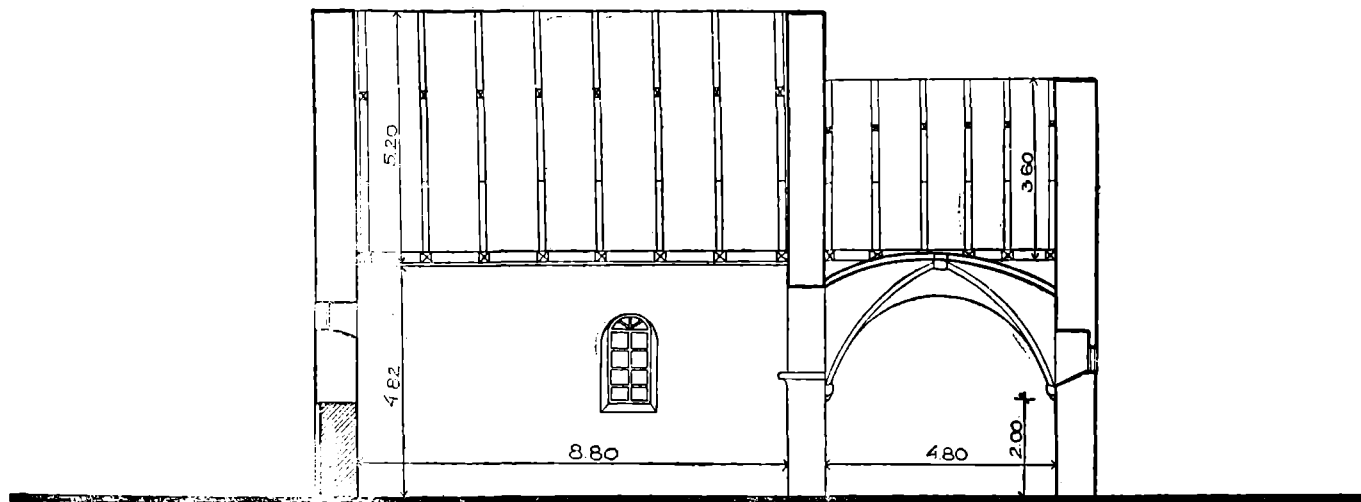

Fig. 2. — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Relevu plan.

TIOCUL DE SUS
Biserica Reformată

secțiune longitudinală S-S

SCARA 0 1 2 3 m

Fig. 3 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Relevu secțiune longitudinală.

ȚIOCUL DE SUS

Biserica Reformată - Ancadrament portal vestic

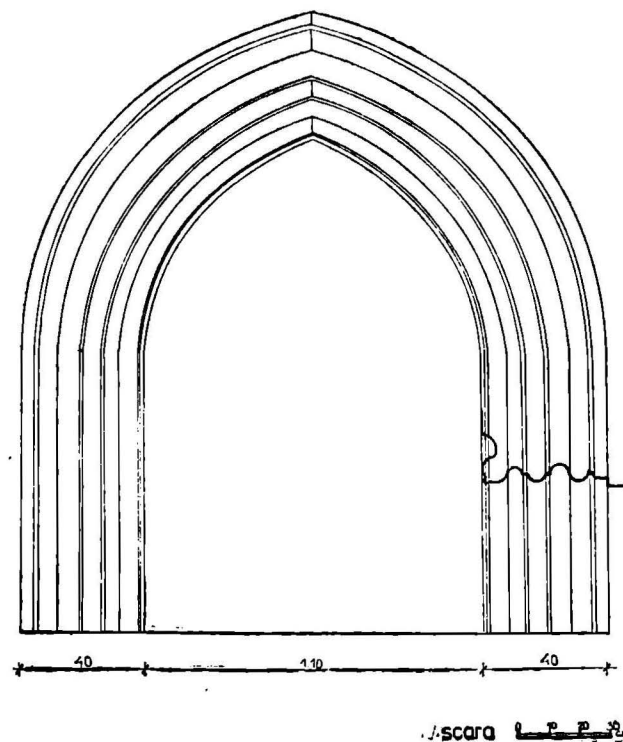

Fig. 4 — Biserica reformată din Țiocul de Sus. Ancadrament portal vestic (relevu și fotografie).

TIOCUL DE SUS

Biserica Reformată – Ancadrament portal sudic

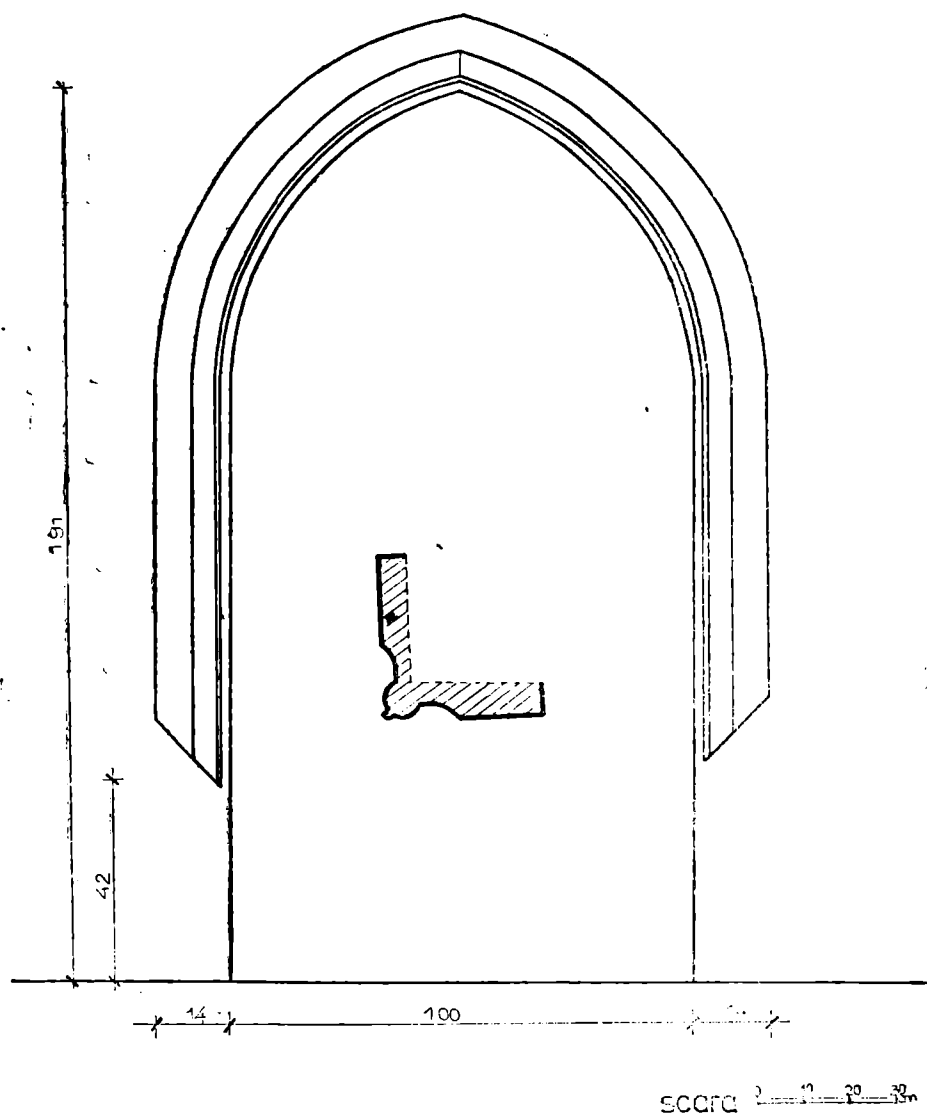

Fig. 5 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Ancadrament portal sudic.

Fig. 6 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Fereastra sudică a corului.

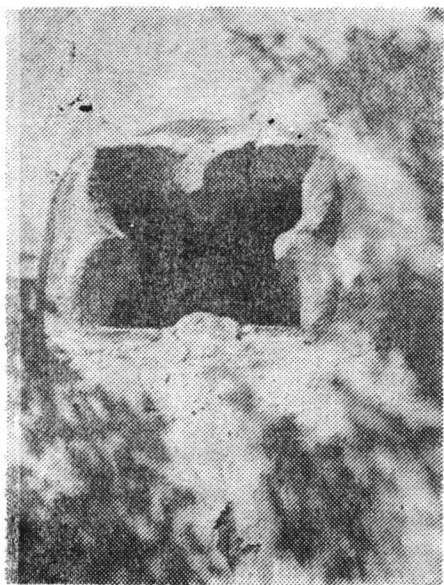
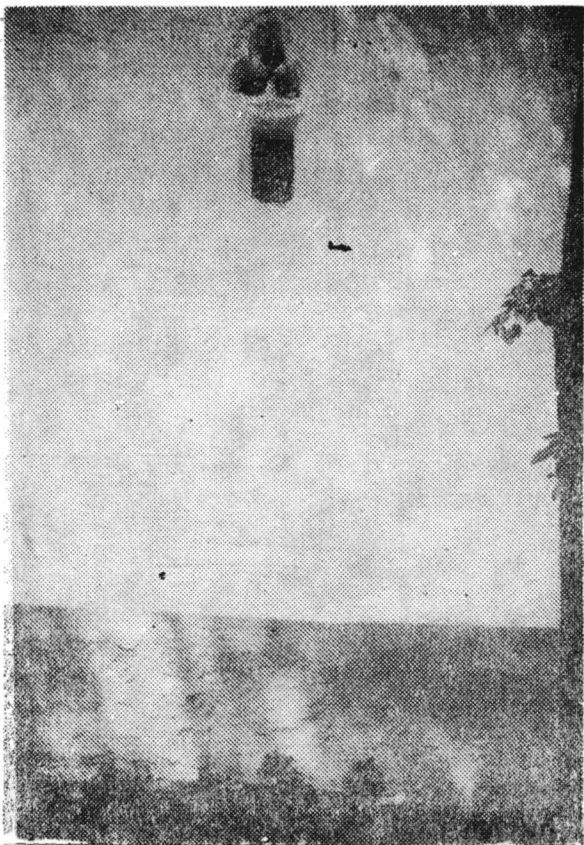

Fig. 7 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Fereastra estică a corului.

Fig. 8 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Corsolă la bolta corului (desen de Debreczeni L.)

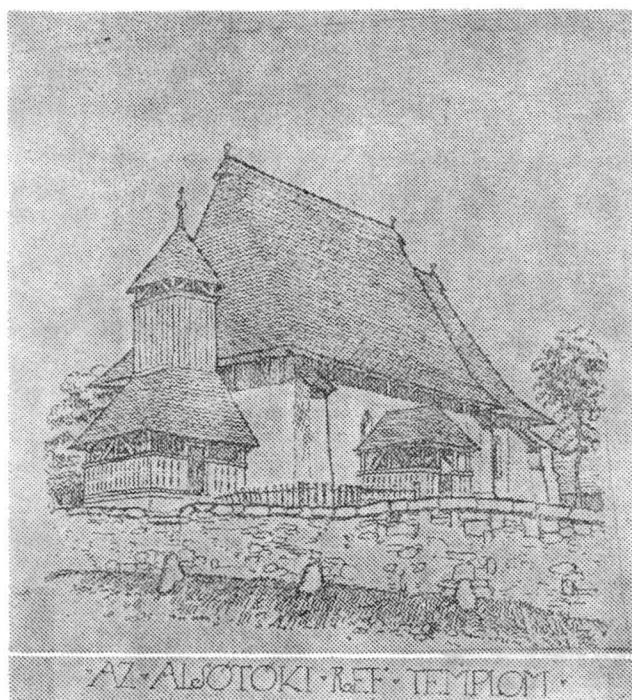

Fig. 9 — Biserica reformată din Tiocul de Jos. Perspectiva (desen de Debreczeni L.)

TIOCUL DE JOS
Biserica Reformată - plan

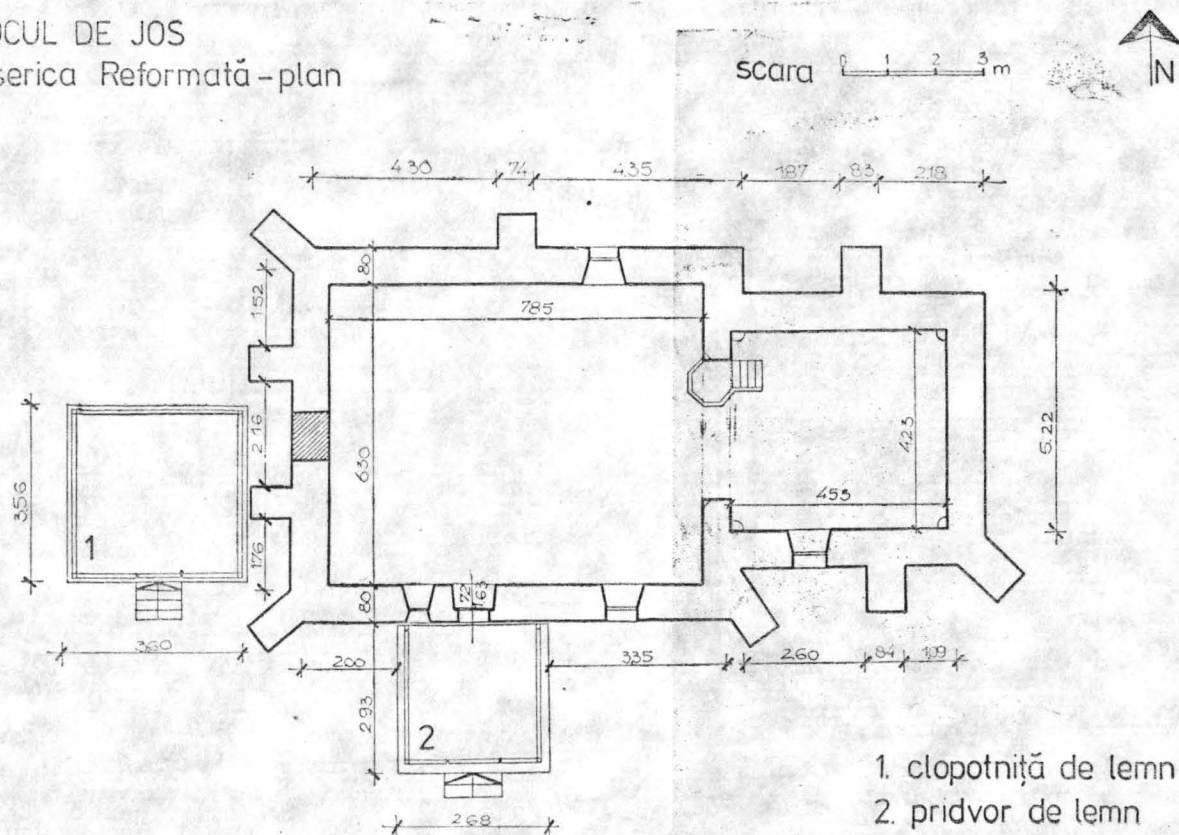

Fig. 10. — Biserica reformată din Tiocul de Jos, Relevu plan.

TIOCUL DE JOS

Biserica Reformată - Ancadrament porta' sudic

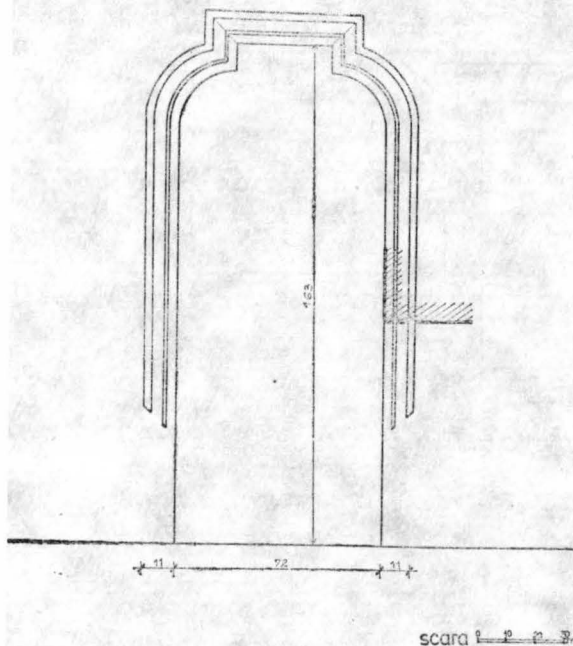

Fig. 11 — Biserica reformată din Tiocul de Jos. Ancadrament portal sudic (relevu și fotografie)

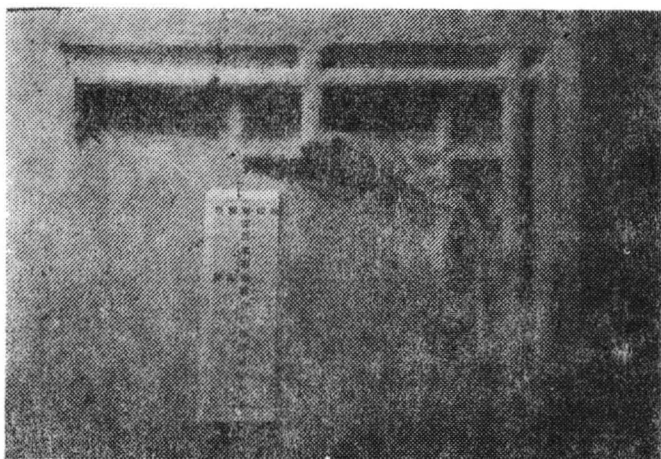

Fig. 12 — Biserica reformată din Tiocul de Jos. Fragment de ancadrament portal vestic

ASPECTE ALE CIRCULAȚIEI MONETARE ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE ANII 1571—1691

Limitele anuale inferioară și superioară specificate în titlu mărginesc epoca principatului transilvan autonom „propriu-zis“, epoca în care principele se afla în fruntea statului. De fapt, actul juridic prin care se consfințează această stare de fapt e mai vechi, cu cca. o jumătate de an, el fiind tratatul de la Speyer.

La 16 august 1570 se încheia la Speyer (Spira), reședință a Palatinatului, tratatul între împăratul Maximilian II și Ioan Sigismund Zápolya, conform căruia acesta din urmă renunță la titlul de rege al Ungariei, păstrându-și-l pe acela de principe al Transilvaniei și al Părților Ungariei și acceptând clauza că, în caz de deces fără urmași, țara reintră în posesia regelui Ungariei. După moartea sa, însă, petrecută la 14 martie 1571, stările transilvane, uzînd de valabilitatea unui jurământ depus cu ocazia dietei din Alba Iulia ținute în septembrie 1567, soluționează situația prin alegerea ca principe a lui Ștefan Báthori¹, inaugurînd seria domniilor dinastice în Transilvania. Cât despre limita superioară a epocii, ea fixează anii de emitere a așa-numitelor *diplome leopoldine*, acte prin care Transilvania este înglobată în imperiul habsburgic ca provincie cu administrație aparte. În cele ce urmează, integrăm, așadar, un fenomen economic — circulația monetară — realității complexe a principatului autonom al Transilvaniei. Este o integrare relativă, pentru că:

a) motivația fenomenului economic în cauză nu rezidă, sau, în orice caz, nici pe departe nu rezidă numai, în factorul politic-statal, ci într-un ansamblu de fenomene economice, sociale și politice interne și externe (care merită o tratare anume), și

b) sursa istorică de care ne folosim — tezaurele monetare ale vremii² — oferă *ab ovo* o deschidere în timp mai vastă, atât pentru începuturi, cât și pentru perioada de încheiere. De la caz la caz, tezaurele pot începe mai devreme și se pot încheia ulterior sfârșitului fenomenului politic (adică înglobării principatului autonom transilvan în sistemul politic-administrativ imperial).

¹ Vezi *Erdély rövid története*, Budapest, 1989, p. 228—229; *IstRom*, II, p. 939—940.

² Utilizăm un număr de 119 tezaure monetare cuprinzînd monede străine și autohtone, precum și 87 tezaure cuprinzînd numai monedă străină (sec. XVI—XVIII), din materialul adunat din publicații și Cabinetul numismatic al MNIT, până în anii 1982—83 împreună cu Iudita Winkler (cunoscut arheolog și numismat, cercetător la Institutul de istorie și arheologie din Cluj, deced. 1985), după aceea singur de autorul celor de față (v. tabelele I și II).

Dacă, totuși, bornele noastre le vor constitui cele două limite de timp menționate, este pentru că fenomenul monetar nu rămâne străin de cel politic.

•

Jurământul de credință prestat împăratului și, totodată, acceptarea actului de numire primit de la sultan, ca și achitarea sumei de 10.000 de florini de aur pe seama Porții otomane pot fi considerate ca acte definitorii pentru politica principilor Transilvaniei. Chiar dacă unii din ei vor sub-, alții vor supraestima ponderea Imperiului otoman, alegându-și corespunzător o atitudine față de Habsburgi, ei vor fi conștienți de puterea ambelor imperii în spațiul geopolitic dat, factor politic recunoscut încă de Martinuzzi³ și apoi de Ioan Sigismund (fie chiar prin însăși încheierea tratatului de la Speyer). Protecția venită din partea uneia dintre marile puteri și sprijinul (mai mult sau mai puțin tacit) al celeilalte cheazăuiau și rolul primordial al puterii centrale în Transilvania, influența stărilor trecând pe planul al doilea mai ales în deceniul al șaptelea și la începutul celui următor ale sec. XVI. De aceea, alegerea ca principe a lui Ștefan Báthori a fost o iscusită manevră politică, dublată însă de proba de diplomatie superioară pe care a dovedit-o Înalta Poartă, trimițând prin ceașul Amhat *atname* pe numele lui Báthori.

Înscăunarea în 1571 a lui Ștefan Báthori ca principe a exercitat dintru început o bună înrăurire asupra economiei transilvane. Sprijinul acordat meșteșugurilor și comerțului intern a dus și la înviorarea legăturilor comerciale externe, atât spre centrul Europei, cât și spre sud-est. Alegerea lui Ștefan Báthori ca rege al Poloniei, în 1575, impulsionează pătrunderea, pe diferite căi, în primul rând comerciale, dar și diplomatice, culturale, a monedei poloneze. Aceasta asigură în covârșitoare majoritate necesarul de monedă curentă al principatului. Este, desigur, o dovadă a capacității noului principe faptul că a recunoscut nevoia de a merge mai departe cu deja tradiționala politică de echilibru. Capacitatea devine însă calitate superioară politică, dacă adăugăm la aceasta dobândirea tronului polonez după moartea lui Sigismund August și uzul continuu, în cei zece ani de domnie și viață care i-au mai rămas, de atuul uniunii personale transilvano-poloneze în promovarea unei politici europene mai active decât a înaintașilor săi (pe ambele tronuri). În același timp, în principat el va păstra bunele relații cu Poarta. Sprijinul pe care-l acordă, atât în țara de origine, cât și în cea de adopțiune, orașului, meșteșugurilor, comerțului nu va rămâne fără urmări asupra circulației monetare. Intensificarea acesteia, intrarea mult mai susținută a monedei poloneze în Transilvania decât anterior lui Báthori nu se explică însă numai prin dubla domnie. Motivul fundamental constă în faptul că, mai ales în timpul Báthoreștilor din veacul al XVI-lea (dar în mai mică măsură și în secolul următor), emisiunile monetare transilvane și cele poloneze prezentau *complementaritate*. În Transilvania se bătea mai ales monedă de argint de valoare medie (taleri, subdiviziuni și multipli ai lor) și monedă de aur (florinul de aur)⁴, pe când în Polonia se emitea

³ Mai pe larg în *A történeti Erdély*, [Budapest], 1936, p. 235—236.

⁴ V. Huszár Lajos, *Az erdélyi pénzverés története*, în *A történeti Erdély*, p. 506—507, 513, 516.

regulat monedă mărunță, și Ștefan Báthori lărgeste mult emisiunile de groși lați, trei groși (dutki), șase groși⁵. Pe de altă parte însă, circulația intensă a monedei poloneze în Transilvania are loc în condițiile calității sale inferioare față de moneda maghiară mărunță și mijlocie, mai cu seamă anterior „revoluției prețurilor” în Europa centrală, ca și în primele două decenii de dăinuire a acestui fenomen financiar-economic⁶. În asemenea condiții, bate la ochi prezența aproape egal de masivă a monedei poloneze și de tip polonez (lituaniană, de Riga, de Gdańsk, de Elbląg, emisiunile prusiene din timpul dominației poloneze) cu moneda maghiară mărunță și mijlocie, în tezaurele monetare transilvane⁷. Adeseori, cele două coincid chiar în timp, ceea ce confirmă ipoteza utilizării concomitente a amândurora în circulația monetară⁸.

Avînd în vedere că — așa cum o demonstrează L. Huszár — existau flagrante deosebiri în privința ligii emisiunilor poloneze de trei groși, șase groși și orți pe de o parte și a celor de jumătate de groș, groș și poltură, mai slabă decât cea maghiară⁹, circulația deopotrivă de intensă a monedelor poloneză și maghiară în Transilvania este un fenomen care necesită a fi lămurit. Nu poate fi vorba de vreo eroare de calcul, cifrele și proporțiile de prezență a celor două rezultă din totalizarea celor peste 200 de tezaure monetare aici analizate¹⁰. Care poate fi, deci, explicația?

Vom căuta această explicație într-o sferă mai amplă, decât cea monetară, care implică stabilirea raportului valoric între moneda de circulație (mai ales mărunță și mică) maghiară și poloneză (raport, până după 1610, favorabil monedei maghiare). Această sferă mai amplă este cea a schimbului de mărfuri.

Am arătat cu alte prilejuri că funcția de bază a monedei este întrebuințarea sa în tranzacții comerciale¹¹. Comerțul era practicat în Tran-

⁵ Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 40, 112—114; Francisc Pap — Iudita Winkler, *Monede poloneze din secolele XV—XVII în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 199, 202—203, 206.

⁶ V. mai ales Huszár Lajos, *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI—XVII. században*, în *NK*, LXVIII—LXIX, 1969—1970, p. 58—59.

⁷ Este mai ales cazul tezaurelor specificate în tab. I la nrele 3, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 24, 33, 36, 37, 43, 47, 48, 73, 96, 107, 115, 116, 117, 119 și în tab. II la nrele 4, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 45.

⁸ Câteva exemple tipice: tab. I nrele 3, 4, 7, 8, 11, 16, 17, 19, 21, 37, 119; tab. II nrele 3, 7, 10, 14, 15, 23, 24, 25, 27, 33, 34, 37, 40.

⁹ Huszár, în *NK*, LXVIII—LXIX, p. 58—60.

¹⁰ Este momentul să prezentăm proporția prezenței diferitelor foruri emitente în tezaurele monetare studiate. Primele locuri, ca număr de piese (nu și ca valoare nominală), le ocupă Ungaria (cca. 40% din total), Polonia (cca. 38%), Transilvania (cca. 10—11%), Prusia (cca. 2%), Cefia (inclusiv emisiunile de Teschen; 1,80%). Toate celelalte foruri emitente sunt reprezentate cu piese ce însumează o proporție de câte sub 1% din total. Astfel, între cca. 0,6—0,1% găsim emisiuni din Austria, Silezia, Elbląg, Riga, Brandenburg, Swidnica, diferite orașe și episcopate germane, Suedia, Lituania, Gdańsk, Liegnitz, Tirol, Turcia, Țările de Jos și Belgia. Sub această proporție se află emisiunile din Italia, episcopatul de Olmütz (Olomouc), Stiria, Brabant, Livlanda, Carintia, Pomerania, episcopatul de Salzburg, episcopatul de Breslau (Wrocław), Franța și Alsacia, Elveția, Montfort, Curlanda, Raciborz, Tracia, Toruń, Glogów, Strasbourg, Rusia, Moldova, Aquileja, Imperiul roman.

¹¹ Cu referire la tezaurele monetare clujene, Francisc Pap, *Tezaure monetare din sec. XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca și unele probleme de circulație monetară*, în *AIACN*, XXI, 1978, p. 291—292.

silvania secolelor XVI—XVII (deci, în epoca principatului) deopotrivă de locuitorii cu drept de cetățenie ai marilor orașe (Cluj, Brașov, Sibiu, Bistrița ș.a.), de negustori ambulanți, ca și de populația rurală care își vindea mai ales propriile produse, cumpărându-și cele necesare nu numai din producția autohtonă, ci și din produsele de import. Un loc de seamă îl ocupa comerțul intratransilvănean¹² și cel cu Ungaria relativ apropiată geografic și abordabilă cu regia de călătorie cea mai redusă¹³. Astfel, piesa monetară cea mai la îndemână era moneda maghiară. În rândul ei, o cantitate impresionantă o dau denarii, apoi subdiviziunile și multiplii groșilor, ambele familii de valori nominale fiind tipice schimbului de mărfuri cotidian (nu însă și unor tranzacțiuni mai ample, pentru care se utilizează piese de argint de valoare ridicată sau piese de aur¹⁴). Așadar, cantitatea impresionantă a denarilor, a subdiviziunilor și multiplilor de groși indică un comerț curent cu obiecte de mai mică valoare.

De altfel, și diferența valorică între moneda mărunță poloneză și cea maghiară va diminua în urma *valvației* monetare întreprinse de Rudolf II prin ordonanța din 15 octombrie 1578, în care valoarea monedei maghiare bătute la Kremnica este echivalată cu cea a monedei poloneze¹⁵. După această măsură, utilizarea celor două în Transilvania va întâmpina mult mai puține obstacole¹⁶.

Situația schițată a circulației monetare într-o Transilvanie relativ stabilă sub aspect bănesc, în perioada premergătoare fazei culminante a procesului „revoluției prețurilor”, ar fi incompletă fără menționarea emisiunilor monetare ale principalelor foruri emitente care au însoțit, în circulația bănească, unele mai sistematic, altele mai sporadic, moneda poloneză și de tip polonez, precum și pe cea maghiară. Ca însoțitoare constantă a acestor emisiuni, este de amintit în primul rând moneda transilvăneană, de valoare nominală — precum am arătat — covârșitor mijlocie sau chiar mare¹⁷. Pe lângă aceste emisiuni, sistematic apar în tezaurele discutate (acelea care se încheie la începutul veacului al XVII-lea, sau tezaure încheiate mai târziu, în cuprinsul cărora există,

¹² Pentru Brașov v. Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV—XVI)*, București, 1965, passim; pentru Sibiu, idem, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiu la începutul veacului al XVI-lea*, în *Analele Universității C. I. Parhon*, Istorie, nr. 5, 1956, p. 251—254; pentru Cluj, Francisc Pap, *Comerțul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale*, I, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 169—184; II, *id.*, XII, 1975, p. 237—250.

¹³ Mai recent: Pap Ferenc, *Kolozsvár és a királyi Magyarország kereskedelmi kapcsolatai*, în *TSzle*, XXXIII, 1991, nr. 3—4, p. 239—248.

¹⁴ O situație exhaustivă și precisă a prezenței talerilor (cu subdiviziuni și multipli) și a monedei de aur în tezaurele transilvane este dificil de oferit, întrucât multe din aceste piese sunt nedatate. Totuși, dintr-un total de $606+x$ taleri putem atribui secolului al XVI-lea cu certitudine un număr de $53+x$ piese, iar din totalul de $1583+x$ piese de aur, cca. 912 secolului al XVI-lea (dintre acestea, covârșitor este numărul celor din tezaurul de aur de la Baia Mare, discutabil sub aspectul gradului de păstrare a cca. 1/4 din piese, al lipsei de circulație a unora din ele, al legendei inexacte de pe unele monede, al locului de descoperire aflat în imediata vecinătate a monetăriei de odinioară).

¹⁵ Huszár, în *NK*, LXVIII—LXIX, p. 59.

¹⁶ Exceptind faptul că măsura luată de Rudolf II a fost aplicată doar cu întârziere.

¹⁷ Cazurile le putem urmări mai ales în tab. I nrele 1—33, 37, 43, 48.

bineînțeles, și monedă mai timpurie) monede emise de împărații romano-germani în calitate de regi ai Boemiei¹⁸, monede emise de orașe și foruri eclesiastice germane¹⁹, emisiuni de Liegnitz, Brieg și Liegnitz-Brieg²⁰, emisiuni austriece²¹. Deseori întâlnim emisiunile depreciate de Swidnica din timpul regelui ungar Ludovic II²², foarte răspândite în sec. XVI din cauza mării cantități în care erau bătute. Mai rar apar emisiuni din Tirol²³, Stiria²⁴, episcopatul de Breslau (Wrocław)²⁵, sau piese mai valoroase emise în Europa centrală²⁶ și chiar apuseană²⁷. Monedă otomană apare, în mod curios, foarte puțină²⁸, dar numai de aur, spre deosebire de tezaurele monetare descoperite în Ungaria, unde apar, în veacul al XVII-lea, mai ales *acceaua*, dar în cantități mai mari *asprul* și, în special, *timonul*, monedă de schimb curentă²⁹. Inexistența în Transilvania a monedei otomane de valoare mijlocie este cu atât mai curioasă, cu cât avem din belșug informații arhivale privind comerțul curent cu Imperiul otoman. Ajunge să ne referim doar la schimbul de mărfuri al negustorilor clujeni în direcția peninsulei balcanice și a Imperiului otoman³⁰. O explicație posibilă rezidă însă în faptul că, piesele monetare otomane din tezaurele transilvane — puține, câte sunt — fiind numai de aur, ele fuseseră preschimbate ca atare pe monedă mărunță sau mijlocie³¹ și păstrate pentru valoarea lor intrinsecă, ori, eventual, erau vestigii ale unor, rare, tranzacții de valoare foarte ridicată (piese deosebit de valoroase vândute în Imperiul otoman, sau, chiar, parteneriat cu mari comercianți din acest imperiu). În sfârșit, o monedă provenită de la Iacob Heraclid Despotul, din tezaurul de la Slătinița³², aduce în memorie și existența relațiilor de schimb comercial cu Moldova³³.

Am menționat că apariția și accentuarea „revoluției prețurilor” în Europa centrală a influențat direct și circulația monetară din Transilvania.

¹⁸ Includem aici și emisiunile episcopatului Teschen. Tab. I, nrele 5, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 26, 36, 37, 48, 53, 107, 119; tab. II, nrele 14, 21, 23, 27, 28, 33, 34, 37.

¹⁹ I 5, 8, 12, 14, 16, 17, 20, 37, 40, 53, 62; II 7, 17, 26, 31, 40, 85.

²⁰ I 3, 8, 11, 13, 16, 36, 37, 53, 119; II 6, 21, 45.

²¹ I 5, 12, 14; II 11, 23, 73.

²² I 3, 8, 12, 13, 14, 15, 16, 36, 37, 53, 119; II 10, 15, 17, 21, 27, 33, 34, 40, 45.

²³ I 13, 37, 107; II 11.

²⁴ I 17; II 17.

²⁵ I 26.

²⁶ Episcopatul de Salzburg (I 37, 48, 119), Elveția (I 37; II 21).

²⁷ Țările de Jos (I 12, 26, 37, 53; II 16), Strasbourg (I 36), Alsacia (I 53, 119), Italia (I 17, 26), Spania (I 14).

²⁸ I 26; II 16.

²⁹ V. Buza János, *A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században*, în *TSzle*, 1977, nr. 1, p. 85—88.

³⁰ V. Francisc Pap, *Orientarea balcano-otomană și mediteraniană în comerțul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 95—100.

³¹ În Ungaria regală, fenomenul apare masiv odată cu încetățenirea în viața comercială a *dreipölker*-ilor, adesea ținând locul monedei turcești. V. Buza János, *Die Rolle der Dreipölker im Geldumlauf Ungarns im XVII. Jahrhundert (Die Rehabilitation eines polnischen Wechselgeldes)*. Comunicare.

³² I 8.

³³ Pentru Cluj, v. *art. cit.*, în n. 29, p. 95. Mai amplă este documentația privitoare la comerțul brașovenilor cu Moldova, v. lucrările lui R. Manolescu citate în n. 11.

Procesul progresiv de depreciere monetară se face simțit, în primul rând, prin schimbările intervenite în baterea de monedă transilvăneană. Din 1589, principele Sigismund Báthori emite și monedă mărunță, ceea ce favorizează abuzurile, falsificarea monetară, în monetările chiar ale unor particulari. Orașul Brașov primește drept de emiterie monetară, ceea ce, de asemenea, va adânci procesul de depreciere monetară.

Instabilitatea politică din anii de sfârșit și început de veac nu a favorizat nici ea o evoluție monetară prosperă. Acțiunea politică a lui Mihai Viteazul, exploatare abilă a rivalităților între cele două mari puteri, a fost de mult prea scurtă durată pentru o reglementare a raporturilor monetare și formal (Mihai înfățișându-se ca mandatar al împăratului Rudolf II) inaptă introducerii de relații monetare proprii (ca for emitent), ceea ce se poate afirma și despre generalul Basta, căruia i se datorește asasinarea lui Mihai Viteazul și care nici el nu și-a putut revendica drepturi de for emitent. După mărturia tezaurelor monetare, circulă în continuare moneda anterior emisă, dintre emisiunile Transilvaniei mai ales cele ale lui Sigismund Báthori³⁴, împreună cu o considerabilă cantitate de monedă poloneză³⁵ și, ceva mai puțin, maghiară — aceasta nu numai cea emisă de Habsburgi (Ferdinand I, Maximilian II, Rudolf II — care se regăsește în mari cantități), dar, în cantități mai mici, și emisiuni de la Matia Corvinul și urmașii de până la 1526³⁶. Mai rar apar emisiunile cehe (mai ales ale Habsburgilor pentru Boemia)³⁷. Emisiunile Prusiei din veacul al XVI-lea coexistă cu aceste monede³⁸. De remarcat că tot împreună cu ele apar și monede bătute de orașe și foruri bisericești germane, precum și o seamă de emisiuni austriece sau din provinciile habsburgice³⁹.

O înviorare a baterii de monedă mică și mijlocie autohtonă se constată odată cu alegerea ca principe a lui Ștefan Bocskai. Emisiunile sale de monedă curentă mijlocie și mică⁴⁰ merg chiar până în anul 1609, trei ani după moartea sa (fenomen explicabil, poate, prin lipsa mărunțișului în timpul urmașului său, Sigismund Rákóczi). Vedem în intensificarea emisiunilor de groși, multipli și piese divizionare ale lor, sub Ștefan Bocskai, o primă și pregnantă tendință de a contracara invazia de monedă poloneză, ce pornise de pe la 1604 pe panta progresivei depreciere monetare. Dar nici moneda transilvană nu se putea sustrage acestui proces, care începe chiar de la Bocskai, adâncindu-se în timpul principelui Gabriel Báthori și atingând cotele maxime pe la mijlocul domniei lui Gabriel Bethlen.

³⁴ De pildă în tezaurele I 9, 14, 18, 20, 25, 36, 107.

³⁵ I 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 28, 37, 48, 53, 62, 73, 117, 119; II 19, 23, 29, 49, 53.

³⁶ I 4, 7, 11, 12, 13, 16, 19, 21, 32, 34, 48, 82, 107, 119; II 9, 10, 11, 12, 15, 21, 23, 27, 30, 33, 34, 35, 40.

³⁷ I 3, 12, 16, 17, 21, 36; II 21, 33, 37.

³⁸ De pildă: I 16, 37, 107; II 15, 17, 21, 23, 27, 35, 37.

³⁹ Germane: I 5, 12, 14, 16, 37; II 52. Austriece și provincii: I 5; II 11, 23. V. discuția privind apariția și prezența sistematică a monedei germane și austriece: E. Chirilă, *Contribuții la studiul circulației monedei de argint în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVII*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 718—719; F. Pap, *Tezaure monetare din sec. XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca și unele probleme de circulație monetară*, în *AIIA*, XVI, 1978, p. 293—295.

⁴⁰ Îndeosebi I 21, 22, 23, 25, 107.

Revenind un moment asupra domniei relativ pașnice a principelui Sigismund Rákóczi, să nu uităm a menționa că el numește în 1608 în fruntea treburilor exploatarei miniere transilvane pe patricianul clujean Petru Filstich⁴¹, centrul de preschimbare a metalului prețios mutându-se astfel la Cluj. Poziția aceasta economică a orașului Cluj se consolidează și mai mult după 1614 (deci deja sub Gabriel Bethlen), când același Petru Filstich va dobândi antrepriza preschimbării metalului în Transilvania.

Odată începută, deprecierea monetară va cunoaște o evoluție vertiginosă în timpul lui Gabriel Báthori (1608—1613). Permanentele tulburări interne, conflictele cu forțele nobiliare centrifuge au favorizat și evoluția instabilității monetare. Gabriel Báthori a acordat autorizație de emitere monetară unor persoane particulare care l-au creditat, iar brașovenii, care s-au răzvrătit împotriva sa, au instalat din nou o monedă a lor proprie în oraș, bătând și monedă mică de valoare depreciată. Paralel cu aceasta, continuă invazia monedei poloneze din ce în ce mai depreciată a lui Sigismund III. Majoritatea tezaurilor monetare descoperite conțin în mari cantități asemenea „monetae novae”, dutci, polturi poloneze⁴².

Aceasta era situația la începutul (1613—1620) domniei lui Gabriel Bethlen (1613—1629), un început de domnie care a coincis cu anii de culminație în Europa centrală a crizei economice cunoscute sub numele de „revoluție a prețurilor”. Fără să intrăm aici în analiza, nici măcar în schițarea mai detaliată a manifestărilor acestui fenomen (printre cauzele căruia se numără și deosebirile substanțiale de ordin calitativ și de nivel între producția capitalistă incipientă de la vest de linia Elba—Odera și cea de esență feudală de la răsărit de această linie)⁴³, va trebui să menționăm totuși că baterea de monedă din ce în ce mai depreciată se practica în întreg spațiul politic-geografic cu care, în acel moment, Transilvania întreținea sistematice relații de schimb de mărfuri, cel mai aprig însă în Polonia lui Sigismund III Wasa. Aici, procesul s-a accelerat după 1604. Nominaledor apărute încă în veacul anterior, mai ales „dutci” — piesa de trei groși —, li se alătură începând din 1614 faimoasa monedă de un groș și jumătate — „dreipölder”-ul sau poltura —, monedă depreciată, care a invadat și piața transilvană⁴⁴.

În primii șapte ani de domnie a lui Gabriel Bethlen, menționata invazie monetară a zădărnicit practic emiterea de monedă mărunță autohtonă (se bat în schimb piese de aur, florini cu multipli și subdiviziunile lor, mai ales la monedăria din Cluj). Bethlen însă a ținut încă din bună vreme să pregătească însănătoșirea relațiilor monetare printr-o serie de măsuri ce au îmbrățișat întreaga economie: sprijinirea producției de breaslă, consolidarea proprietății funciare, investiții în exploatarea

⁴¹ Huszár Lajos, în *A történeti Erdély*, Budapest, 1936, p. 516.

⁴² *Idem*, p. 517.

⁴³ O analiză amănunțită și aprofundată în Stanislas Hoszowski, *L'Europe centrale devant la révolution des prix, XVIe et XVIIe siècles*, în *Annales*, 1961, nr. 3, p. 445—456.

⁴⁴ În tezaurele noastre se păstrează foarte multe piese poloneze și de tip polonez, aparținând acestor emisiuni: I 33, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 61, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 89, 92, 103, 104, 109, 112, 114, 115, 117; II 17, 24, 30, 48, 50, 54, 55, 56, 78, 85.

miniere (pe care, de fapt, le-a concentrat în mâna sa), înlesnirea intrării negustorilor străini și impulsionearea schimbului de mărfuri⁴⁵. Remarcabil în acest sens este tratatul ce-l încheie în 1619 cu domnul Țării Românești Gavril Movilă și prin care ambele părți permit negustorilor intrare liberă și desfacerea pașnică a mărfurilor lor⁴⁶.

Izbucnirea marelui conflict european al epocii, Războiul de 30 de ani (1618—1648), nu a influențat în bine evoluția treburilor monetare. Pe de o parte, în anii 1620—1625 Bethlen emite monede după tipul celor ungurești, iar pe de alta evenimentele războiului fac ca amestecul permanent de emisiuni poloneze, mai puțin maghiare, în operațiunile comerciale și utilizarea tuturor acestor emisiuni de către mase mari de necomercianți să ducă la activizarea baterii de monedă transilvană depreciată. Nevoia de bani a crescut nemăsurat în perioada de participare a Transilvaniei lui Bethlen la război, se bate monedă pentru Transilvania în 5—6 monetării, ba chiar, în 1622—1623, și la monetăriile din Opole (Oppeln) și Raciborz (Ratibor), ducatele sileziene primite de principe ca recompensă pentru renunțarea, după pacea de la Mikulov (Nikolsburg), la titlul de rege al Ungariei⁴⁷.

Așadar, în anii 1622—1625 o batere de monedă mărunță nemaiîntâlnită, deprecierea continuă a monedei autohtone, intrarea fără zăgazuri a monedei străine și mai depreciate, creșteri neîncetate de prețuri, mai ales la alimente⁴⁸. În această situație, Gabriel Bethlen ia în 1624—25 un șir de măsuri hotărâte: o primă limitare de prețuri în 1625 (urmată de încă două, în aprilie și octombrie 1627), stabilirea în 1625 a fineței de 5 lotoni pentru emisiunile din argint, punerea de acord, prin intervenții succesive la capetele încoronate din Europa centrală, a acestor măsuri cu reglementările analoage din Austria, Ungaria, Polonia (unde reforma intră în vigoare abia în 1627). În Transilvania, baterea de monedă nouă cu valoare stabilă începe odată cu anul 1626.

În urma acestor măsuri, în ultimii ani de domnie a lui Gabriel Bethlen se instaurează raporturi monetare stabile în Transilvania. Stabilizarea și-a făcut efectul și sub aspect formal, până în anul 1629 apărind emisiunile cele mai mature, cele mai frumoase ale lui Gabriel Bethlen⁴⁹.

Nu vom relua aici măsurile prin care principele și-a consolidat reforma monetară. Vom preciza doar că, dacă instabilitatea monetară a fost determinată de situația economică europeană și, implicit, a Transilvaniei, cât și puternic influențată de conflictele armate ale vremii, în schimb stabilizarea are loc în condițiile aplanării și apoi ale liniștirii depline a valurilor profunde și îndelungatei crize economice a „revoluției prețurilor”, la care se adaugă, la noi, politica economică conștient orientată spre o reglementare globală, prin centralizare, înfăptuită de Gabriel Bethlen.

⁴⁵ O analiză multilaterală a situației economice a Transilvaniei în timpul domniei lui Gabriel Bethlen v., recent, Imreh István, *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*, Kolozsvár, 1992.

⁴⁶ Imreh, *op. cit.*, p. 84.

⁴⁷ Huszár Lajos, *Bethlen Gábor pénzei*, Kolozsvár, 1945, p. 19—21.

⁴⁸ *Idem*, p. 29, 33, 37—43.

⁴⁹ *Idem*, p. 43—47. — În tezaurele noastre, mai ales I 46, 48, 51, 54, 58, 62, 64, 66, 67, 69, 71, 75, 78, 79, 80, 82, 92, 100, 107, 115.

Această realitate de istorie monetară trebuie precizată cu atât mai mult, cu cât, din punct de vedere politic-militar, după moartea lui Bethlen (noiembrie 1629), nu putem afirma de loc existența vreunei stări de spirit calme în interior, cu atât mai puțin în Europa. Ajunge să menționăm conflictele interne pentru dobândirea scaunului princiar (Ecaterina de Brandenburg, Ștefan Bethlen, Gheorghe I Rákóczi) și strădaniile — de loc amiabile — de lărgire a domeniilor noului principe⁵⁰, iar în politica europeană, participarea, între 1643—1645, la Războiul de 30 de ani⁵¹. Veleitățile — primele reînnoite după Ștefan Báthori — de dobândire a tronului polonez crează însă o anume continuitate a domniei lui Gheorghe I și a fiului său Gheorghe II Rákóczi (1648—1660)⁵², ceea ce, vom vedea, se va repercuta și asupra circulației monetare. În ceea ce privește emisiunile de monedă autohtonă, cea mai vizibilă concretizare o constituie creșterea monedelor de valoare nominală ridicată: piese de aur, taleri, ceea ce nu însemnează că din circulația monetară ar fi dispărut nominalele mijlocii și mici. După scurte, dar memorabile perioade de emisiune monetară datorate principilor Acațiu Barcsai și Ioan Kemény — se remarcă splendoriile taleri bătuți pe vremea amăn-durora —, domnia lui Mihail Apafi (1662—1690) relansează, în condițiile intensificării competiției marilor puteri, baterea de monedă mărunță în anii '70⁵³.

În evoluția politică dată, înregistrăm, ca prim și fundamental fenomen de circulație monetară, prezența continuă și susținută, până la încheierea domniei lui Mihail Apafi, a monedei poloneze din ultimii zece ani de stăpânire a lui Sigismund III, din timpul întregii domnii a regelui Ioan Cazimir (1648—1668), cât și din timpul lui Ioan Sobieski (1674—1696). Sporadice sunt emisiunile lui Vladislav IV (1632—1648) și Mihail Koribut Wisnoviecki (1669—1673), poate nu numai din cauza caracterului modest al relațiilor acestor regi cu principatul transilvan, ci mai degrabă pentru că emisiunile lui Ioan Cazimir, continuate și de Ioan Sobieski, în primul rând multiplii de groși și în rândul lor foarte populare ort (= 18 groși) și timf (= 30 groși), au devenit frecvente în întreaga Europă centrală⁵⁴, nedispărind însă din circulație nici moneda de acum stabilă a lui Sigismund III emisă după anul 1627. Cele mai multe tezaure monetare care constituie sursa cercetării de față, odată cu moneda poloneză, cuprind și monedă germană și/sau austriacă din sec. XVII, pe lângă piese emise în alte țări⁵⁵. Mult mai puține sunt acele descoperiri monetare — discutate în prezenta contribuție — din care lipsește cu desăvârșire sau este foarte sărăcăcios reprezentată fie moneda imperială ori austriacă⁵⁶, fie moneda poloneză ori de tip polonez⁵⁷. În unele cazuri găsim monede poloneze împreună cu monede maghiare⁵⁸, sau

⁵⁰ Detalii, mai recent, în *Erdély rövid története*, p. 288—292.

⁵¹ *Idem*, p. 292—294.

⁵² *Idem*, p. 312—316.

⁵³ Huszár, în *A történeti Erdély*, p. 518—520.

⁵⁴ V. în detaliu M. Gumowski, *op. cit.*, p. 58, 65.

⁵⁵ Astfel, tezaurele I 56, 65, 90, 94, 98, 104, 107, 109, 110, 111, 114, 115, 117; II 8, 62, 63, 65, 67, 68, 70, 77, 78, 82, 83, 85.

⁵⁶ De pildă I 55, 74, 116.

⁵⁷ Astfel I 66, 69, 81.

⁵⁸ II 64, 65.

chiar și numai monede maghiare⁵⁹. Se remarcă două tezaure monetare care cuprind exclusiv monedă de aur⁶⁰. Cel de la Sânicolaul Român, în a cărui compoziție intră și o emisiune transilvană (florinul de aur al lui Ștefan Bethlen din 1630), este mai variat, constând numai din emisiuni centro- și vest-europene: Ungaria, Brandenburg, Silezia, Mainz, Frankfurt, Köln, Campen, Zwolle, Geldern, Utrecht, Overijssel, Frisia de apus. Celălalt tezaur a fost găsit în localitatea Chesinț și, în afară de câteva piese maghiare, cuprinde emisiuni din Venetia și Turcia. Fie că provin direct din activitate comercială, fie că sunt piese preschimbate, monedele din care se compun ambele tezaure sunt simptomatice pentru cele două mari direcții ale relațiilor economice ale transilvănenilor: centrul (și, mai departe, cu precădere prin intermediari, apusul) Europei pe de o parte, Mediterana și zona balcano-otomană pe de alta. Ele pledează încă o dată — dacă mai era nevoie — pentru continuarea și în veacul al XVII-lea a legăturilor nemijlocite, în primul rând comerciale, ale Transilvaniei cu marile emporii ale Europei centrale, prin halte situate pe rute consacrate mai cu seamă după 1526—40⁶¹, cât și a tradiționalelor relații cu lumea sudică, mediteraniană și balcano-otomană, relații înlesnite — poate — de apartenența principatului la marea zonă *ce se mai afla încă* sub controlul Porții otomane. Deschiderea comercială, însă, spre Europa centrală va fi avut darul de a mai înlesni și, poate, mijloci, tentativele de deschidere politică.

•

Ajungind la relația între locurile de descoperire a tezaurelor monetare și mișcarea comercială a vremii (sec. XVI—XVII), urmează să fixăm zonele în care se grupează descoperirile de monede, spre a ne da seama, cum se plasează tezaurele față de rutele comerciale.

Gruparea descoperirilor monetare în discuție o putem efectua cel mai lesnicios prin combinarea următoarelor criterii:

- a) situarea pe cursul unor ape sau în văile formate de ele;
- b) apropierea de centre comerciale (urbane sau rurale).

În funcție de aceste criterii am putut stabili următoarele grupuri:

I. *Valea Mureșului și a Târnavelor*. Este cea mai vastă zonă a circulației monetare, cuprinzând sud-estul și sudul Transilvaniei. Parțial, urmează linia de curbură a Carpaților, continuând apoi de-a lungul versantului nordic al Carpaților meridionali. Pe baza grupării descoperirilor, poate fi împărțită în

1. *Zona Târnavelor, cu afluenți*: aici aparțin tezaurele monetare de la Herepea (I 33), Băgaci (I 17), Hărănglab (I 91), Bahnea (I 90), Delenii (II 45), Sencercuș (I 32), Sângeorgiul de Pădure (I 15), Solocma (I 50), Gănești (I 63), Zagăr (I 117), Seleușul Mare (II 48), Țigmandru (I 113), Măgheș (I 96), Șona (II 21), Feisa (II 46), Lunca Târnavelor (I 4), Mănă-

⁵⁹ II 75.

⁶⁰ I 88 (Sânicolaul Român), II 61 (Chesinț). Nu intrăm aici în analiza tezaurului de la Baia Mare (991 piese de aur), v. n. 13.

⁶¹ V. Francisc Pap, *Orientarea central-europeană a comerțului clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în *ActaMN*, XVII, 1980, mai ales p. 214—217, cu bibliografie.

rade (II 5), Cenade (II 62), Călnic (I 7), Șeica Mică (I 13, I 37), Buzd (I 62), Richiș (I 5), Biertan (I 52), Mălâncrav (I 51). Localitățile mai mari spre care converg aceste locuri de descoperire sunt Târgu-Mureș, Târnăveni și mai ales Alba Iulia.

2. *Zona Nirajului, între Mureș, Târnave și Olt*: Roteni (II 69, II 79), Ațintiș (I 31), Tălmăcel (II 83), Sadu (I 74), Cuciulata (I 21). Este o zonă de intensă circulație, încorporând marile emporii Sibiu și Brașov.

II. *Valea Mureșului de mijloc*. În continuare pe linia Carpaților meridionali, cu deschidere și spre artera de circulație în direcție sudică, spre Dunăre.

1. Grupul Dedrad (I 54), Zaul de Câmpie (I 10), Uila (II 85), Vișinelu (I 105), Lechința de Mureș (I 2), Oroiu (I 108).

2. Grupul Șilea (I 35), Fărău (II 73), Bistra (I 89).

3. Grupul Băcăia (II 40), Boholt (II 55), Lăpușnic (II 29), Josani (I 44), Cinciș (I 16).

Direcția Alba Iulia, dar și Hunedoara, Deva.

4. Un grup mai puțin numeros, dar bine distinct: Nălațivad (I 119), Hațeg (II 15), cu legătură spre Caransebeș (I 116, II 53), aflat pe drumul comercial spre Dunăre, ce continuă în sudul fluviului spre Balcani și Imperiul otoman⁶².

III. *Cursul inferior al Mureșului, zona sud-vestică*: Chesinț (II 61), Semlac (II 3), Gelu (I 86), convergind spre Arad. Mai departe, cu acces spre câmpia bănățeană, mai ales urmînd linia Begăi: Sintești (II 11, II 86), Denta (II 58, II 71), Ianova (II 2), Jimbolia (II 8), Liebling (II 24), Lighet (II 25), Cenadul Vechi (II 51), Cornevea (II 72), Timișoara (II 26, II 39, II 80).

IV. *Zona Crișurilor* (centre fiind Salonta, Oradea, Beiuș): Ribița (I 6), Măderat (II 9), Gurba (I 98), Vadul Crișului (I 46), Săldăbagiu (II 34), Diosig (I 81), Varviz (I 70), Uileacul de Beiuș (I 93), Prisaca (II 35), Cefa (II 74), Sânicolaul Român (I 88), Tulca (I 29), Dușești (II 64).

V. *Valea Someșului Mic, Maramureșul și Sălajul*.

1. Viile Satu Mare (I 115), Terebești (I 103), Hotoan (I 3), Rătești (I 95), Babța (I 30), Târșolt (I 94), Turulung (II 57), avînd ca apropiat centru comercial orașul Satu Mare.

2. Săpăia (II 36), Berchez (I 22), Arduzel (II 56), Vad (I 24), Chechiș (I 83), Coaș (II 75), Borșa-Maramureș (II 68), Baia Mare (I 26, I 111), cu acces spre Baia Mare.

3. *Între Cluj și Baia Mare, pe linia Someșului Mic*: Rus (II 65), Năpradea (I 85), Mineu (I 77), Ulciug (I 61).

4. *Valea Almașului — Valea Crasnei*: Petrindu (II 60), Petrinzel (II 52), Vârșolt (II 42), Sălăjeni (I 65), Dioșod (I 28), Aghireș-Sălaj (I 59), Răstolțul Mare (II 6), Peceiu (I 71), Romita (II 63), Șimleul Silvaniei

⁶² M. Dan — S. Goldenberg, *Marchands balkaniques et levantins dans le commerce de la Transylvanie aux XVIe et XVIIe siècles*, în *Actes du premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, III, *Histoire*. Sofia, 1969, p. 643.

(I 38, II 38), acesta din urmă îndeplinind și funcția de târg pentru localitățile din jur.

VI. *Zona Bistrița-Năsăud.*

1. Dumitrița (II 59), Sâniacob (II 23), Vermiş (II 37), Șieu (II 32), Posmuș (II 18), Teaca (II 13), Stupini (II 16), Visuia (I 67, II 20), Slătina (I 8).

2. Cireșoaia (I 18), Nepos (I 112).

Cu deschidere vestică (posibilități de trafic comercial) și spre Dej.

VII. *Zona de convergență a Clujului.*

1. Cluj (I 11, I 25, I 39, I 41, I 84, I 102, I 107; II 67, II 70, II 77, II 82), Florești (II 33), Aghireș (I 79), Huedin (I 58; II 19).

2. Feleac (I 42), Moldovenești (II 31), Luncani (II 17), Mihai Viteazul (I 73), Săliște (I 60), Borzești (II 27, II 81). Posibilități și spre Turda.

3. Iacobenii (I 47), Ploscoș (II 77), Suatu (I 76), Ghirișul Român (II 10), Aruncuța (I 114), Dezmir (I 49), Râscruci (I 72, I 101), Jucul de Jos (I 100), Pălatca (I 82), Iclozel (II 4), Șoimenii (I 45), Corneni (I 75), Panticeu (I 19, II 1), „Județul Cluj“ (I 48). O subzonă largă, cu deschidere spre sud-estul și nord-estul Clujului, dar convergînd spre artera rutieră răsăriteană (Cluj — Mociu — Târgu Mureș; Cluj — Gherla — Dej).

Se impun două observații legate de repartitia geografică a tezaurilor monetare analizate. Mai întii, să remarcăm că, în timpul principatului autonom, circulația monetară s-a desfășurat în același larg spațiu geografic în care ea a ilustrat și viața economică a secolelor XV—XVI, inclusiv perioada de domnie a regelui Matia I⁶³. Precizăm însă că mai ales zonele situate în Transilvania centrală și pe versantul vestic al Carpaților de curbură sunt mai bogate în descoperiri, decât aceleași zone în cele două veacuri anterioare. În al doilea rând: nu putem stabili deosebiri sau decalaje valorice care să provină din diferențe de valoare nominală caracteristice pentru o zonă sau alta. În fiecare din zonele geografice a căror circulație monetară am înfățișat-o pentru epoca principatului, indiferent de apropierea sau depărtarea de centrele urbane, găsim emisiunile monetare mai sus prezentate. În felul acesta, se poate afirma că, cel puțin în veacurile XV—XVIII, repartitia geografică și compoziția tezaurilor monetare descoperite pe teritoriul Transilvaniei — și al Banatului, căci circulația monetară prezintă și în zona sud-vestică o certă continuitate — sunt expresia aproape fidelă pe plan monetar a relațiilor economice, în speță comerciale, întreținute de negustorie și de toți cei ocazional angajați în comerț⁶⁴.

*

Circulația monetară transilvană nu urmează slugarnic mișcările politice. Studiul a peste 200 de tezaure monetare confirmă, și de această

⁶³ V. art. nostru *Münzfunde und Münzumlau in Siebenbürgen unter Matthias I. Corvinus*, sub tipar în *NZ*, Bd. 106, 1992, lista descoperirilor și harta; Francisc Pap, *Circulația monetară în Transilvania în perioada 1526—1571*, în *ActaMN*, XXIV—XXV, 1987—1988, p. 627—628.

⁶⁴ Afirmăm „aproape fidelă“, ținînd cont de lipsa prezenței sistematice a monedei otomane în tezaurele studiate. De asemenea, să nu uităm că această sursă de istorie economică trebuie utilizată în spirit critic, dat fiind caracterul ei relativ, v. în această privință mai cu seamă Francisc Pap, *Efectiv monetar și monedă de calcul în comerțul extern clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, în *Potaissa*, 1978, p. 89—96.

dată, concluzia că moneda imperială și cea de tip imperial a pătruns în circulația monetară treptat, de pe la începutul veacului al XVII-lea, iar spre sfârșitul aceluiași veac moneda poloneză va diminua cantitativ tot treptat⁶⁵, apărind încă în tezaure încheiate cu emisiuni din secolul al XVIII-lea. În ultimul deceniu al celui de al XVII-lea veac, monedele lui Leopold bătute pentru Transilvania vor deschide o nouă epocă în istoria noastră monetară, ea depășind însă cadrul prezentei contribuții. Doar la începutul acestei epoci, în timpul răscoalei conduse de Francisc II Rákóczi, vor mai apare, pentru ultima oară, trăsăturile baterii de monedă autohtonă. La rândul ei, circulația monedelor rákócziene constituie un subiect aparte.

FRANCISC PAP

Tabelul I

Tezaure monetare găsite în Transilvania, cuprinzând monede străine și autohtone
(sec. XVI—XVIII)

Nr. crt.	Loc de descoperire	Total	Din care transilv.	Perioada	Bibliografie
1	2	3	4	5	6
1	Dumbrăvița, j. Hunedoara	720	2	1520—1567	Sarg, 15, 119— —123
2	Lechința de Mureș, j. Mureș	440	5	1527—1578	Münz, 35—37
3	Hotoan, j. Satu Mare	1871	1	1468/90—1589	TMS, 61—79
4	Lunca Târnavei, j. Alba	361	2	1499—1591	Ap, 8, 97—101
5	Richiș, j. Sibiu	31	2	1549—1591	NK, 11, 18
6	Ribița, j. Hunedoara	414	3	1447—1592	Sarg, 13, 293— —305
7	Câlnic, j. Alba	2475	5	1492/1501— —1593	Ap, 21, 175— —181
8	Slătinița, j. Bistrița-Năsăud	387	1	1468—1595	File, 2, 243— 245; 4, 195—201
9	Târgu-Secuiesc	1	1	1595	NK, 13, 21
10	Zaul de Câmpie, j. Mureș	61	1	1521—1595	Cn, 81—1908
11	Cluj-Mănăstur	1182	1	1447—1596	AIAC, 11, 290
12	Abrud	4921	5	1458/90—1598	Cn, 15—1902
13	Șeica Mică, j. Sibiu	114	2	1471/1516— —1598	Mü, 41—45
14	Oradea	242	5	1536—1598	Lucr, 1971, 31—56
15	Sângeorgiu de Pădure, j. Mureș	2051	3	1399/1413— —1599	MMKM, 39—46
16	Cinciș, j. Hunedoara	1650	3	1458/90—1599	Cn, 56—1904
17	Băgaciu, j. Mureș	7341	15	1399/1413— —1600	MMKM, 47—85
18	Cireșoia, j. Bistrița-Năsăud	234	9	1532—1600	Cn, 17—1903
19	Panticeu, j. Cluj	668	1	1474/92—1601	Ap, 11, 351— —373
20	Abrud	479	1	1531—1601	Cn, 16—1902
21	Cuciulata, j. Brașov	+2000	1	1458—1608	NK, 8, 139

⁶⁵ V. nota 39.

Tabelul I (continuare)

1	2	3	4	5	6
22	Bercheș, j. Maramureș	95	6	1499/1513— —1609	TezM, 9—12
23	Baia Mare	105	50	1580—1609	TezM, 14—20
24	Vad, j. Maramureș	739	49	1492—1611	TezM, 21—43
25	Cluj, Conservator	+ 4307	1336	1572—1611	AMN, 15, 331—347
26	Baia Mare	991	520	1438—1613	Chirilă-Bandula
27	Noua, j. Bistrița-Năsăud	87	63	1528—1613	MCC, 1, 127
28	Dioșod, j. Sălaj	31	5	1594—1613	Cn, 89—1904
29	Tulcea, j. Bihor	1200	x	?—1613	NK, 13, 26—27
30	Babța, j. Satu Mare	++	+1	1542—1615	SCN, 1, 473/V
31	Ațintiș, j. Mureș	690	x	1506—1616	NK, 13, 26
32	Senereuș, j. Mureș	430	183	1526—1616	NK, 13, 26; Cn, 36—1909
33	Herepea, j. Mureș	102	61	?—1619	NK, 23—24, 44
34	Cugir	1015	10	1520—1625	Cn, 30—1902
35	Șilea, j. Alba	204	203	1622—1625	AIAC, 19, 291—297
36	Șieu, j. Bistrița-Năsăud	2424	6	1351/82—1626	Ap, 7/1, 505— —527
37	Șeica Mică, j. Sibiu	4790	35	1440/44—1626	Dolg, 2, 126
38	Șimleul Silvaniei	10	7	1610?—1626	NK, 10, 28
39	Cluj, str. Cireșilor	13	2	1614—1626	SCN, 5, 391—392
40	Nireș, j. Cluj	+72	2	1620—1626	AKÖG, 13, 138
41	Cluj, str. Dragalina	13	1	1499—1627	AIAC, 9, 225— —230
42	Felc, j. Cluj	478	280	1508—1627	RassN, 30, 179
43	Zalău	45	12	1527—1627	TezMon, 66—67
44	Josani, j. Hunedoara	1954	4	1540—1627	Cn, 90—1904
45	Șoimeni, j. Cluj	3380	4	?—1627	Cn, 1—1933
46	Vedul Crișului, j. Bihor	454	3	?—1628	NK, 15, 85
47	Iacobeni, j. Cluj	983	234	1447/92—1629	Ap, 6, 300—307
48	Județul Cluj	1133	392	1529—1629	Cn, 12—1918/ /19
49	Dezmir, j. Cluj	365	199	1564—1629?	RassN, 30, 179
50	Solocma, j. Mureș	69	64	1616—1629	MMKM, 86—96
51	Mălâncrav, j. Bistrița	142	26	1607—1630	Münz, 63—64
52	Biertan, j. Sibiu	2633	3	1614—1630	NK, 13, 26
53	Târnăveni împrejurimi	1491	217	1342/82—1631	Cn, 8—1922
54	Dedrad, j. Mureș	527	340	1606—1631	SCN, 4, 459— —462
55	Mintiu Gherlii, j. Cluj	132	x	1492—1632	AKÖG, 13, 134
56	Bezded, j. Sălaj	2817	x	1508—1632	AKÖG, 6, 239 —240
57	Zalău	11	1	1628—1632	TezMon, 67/3
58	Huedin	3187	131	1489—1633	BSNR, 70—74, 349—368
59	Aghireș, j. Sălaj	58	8	1597—1633	TezMon, 67—69
60	Săliște, j. Cluj	+75	x	1571—1633	Jakab, III, 723—724
61	Ulcium, j. Sălaj	88	4	?—1633	NK, 48—49, 57
62	Buzd, j. Sibiu	8091	4289	1519—1635	StBruck, 14, 317—340
63	Gănești, j. Mureș	+195	+35	1611—1635	StMur, 105— —106
64	Zalău, str. Tompa Mihály	244	9	1611—1635	AMP, 8, 295— —299

Tabelul I (continuare)

1	2	3	4	5	6
65	Sălăjeni, j. Sălaj	2458	27	1616-1635	TezMon, 33-38
66	Tășnad	566	2	1620-1635	NK, 7, 23
67	Visuia, j. Bistrița-Năsăud	149	22	1620-1635	Ziridava, 11, 215-220
68	Cămin, j. Satu Mare	94	1	1625-1637	Cn, 66-1904
69	Baia Sprie, j. Maramureș	18	15	1622-1638	SCN, 1, 473/7
70	Varviz, j. Bihor	4648	59	1610-1639	Cn, 55-1904
71	Peceiu, j. Sălaj	640	192	1527-1640	NK, 5, 141; Cn, 67-1906
72	Răscruci, j. Cluj	838	27	1541-1640	BSNR, 70-74, 369-387
73	Mihai Viteazul, j. Cluj	498	73	1538-1641	StBruck, 13, 197-206
74	Sădu, j. Sibiu	247	18	1575-1643	StBruck, 12, 121-142
75	Corneni, j. Cluj	1126	41	1501-1648	NK, 48-49, 58
76	Suatu, j. Cluj	1303	80	1611-1648	TezMon, 45-49
77	Mineu, j. Sălaj	703	58	1614-1648	TezMon, 55-63; AMP, 2, 117- -119
78	Vârșolt, j. Sălaj	490	29	1617-1648	AMP, 2, 121- -128
79	Aghireș, j. Cluj	1263	187	1533-1651	St B-B, 2/1965, 33-35
80	Tășnad	360	24	1492/96-1651	AMP, 8, 301- -308
81	Diosig, j. Bihor	1519	+100	1595-1652	NK, 13, 25
82	Pălatca, j. Cluj	15948	1559	1528-1654	Cn, 8a-1900
83	Chechiș, j. Maramureș	2559	++	1608/19-1654	SCN, 1, 473- -474
84	Cluj, casa Tauffer	212	6	1458/90-1655	AIAC, 18, 321- -336
85	Năpradea, j. Sălaj	+27	+6	1589-1659	TezMon, 73-74
86	Gelu, j. Timiș	350	x	1440-1662	BSNR, 67-69, 175-176
87	Dorolea, j. Bistrița-Năsăud	x	x	1587-1666	AKÖG, 15, 328
88	Sânicolaul Român, j. Bihor	27	1	1578-1667	NK, 48-49, 57
89	Bistra, j. Alba	389	85	1534-1668	NK, 11, 19
90	Bahnea, j. Mureș	282	15	1535-1668	Dolg, 5, 188- -189
91	Hărănglab, j. Mureș	2 kg	+	1626-1668	SCN, 1, 474/IX
92	Blaj	393	25	1611-1674	Ap, 15, 693- -703
93	Uilacul de Beiuș, j. Bihor	139	3	1591-1675	NK, 13, 25; 14, 70
94	Târșolt, j. Satu Mare	148	1	1620-1678	SMSC, 3, 87- -96
95	Rătești, j. Satu Mare	609	10	1620-1679	TSM, 83-88
96	Măgheruș, j. Mureș	540	54	1458-1681	Cn, 11, 12- -1911
97	Zerden (?)	6	x	1621-1682	AKÖG, 13, 139
98	Gurba, j. Arad	719	3	1399-1684	Chirilă-Ignat
99	Zalău	696	10	1567-1684	AMP, 9, 305- -325
100	Jucul de Jos, j. Cluj	969	5	1611-1685	Cn, 2-1918/19
101	Răscruci, j. Cluj	994	1	1541-1686	Ap, 6, 414-415
102	Cluj	1702	2	1608-1686	NK, 50-51, 72
103	Terebești, j. Satu Mare	146	2	1621-1688	TSM, 99-120

Tabelul I (continuare)

1	2	3	4	5	6
104	Alba Iulia, „Schit”	42	1	1620—1696	Ap, 5, 376—378
105	Vișinelu, j. Mureș	244	1	1628—1696	Cn, 38—1904
106	Oradea	20	1	1627—1697	Ap, 10, 755— —758
107	Cluj	558	27	1458/90—1698	AlIA, 11, 289
108	Oroiu, j. Mureș	1159	2	1554—1699	MMKM, 109— —120
109	Alba Iulia, str. Moșilor	721	1	1606—1699	Ap, 5, 385—387
110	Târgu Mureș	430	8	1505—1704	MMKM, 121 —137
111	Baia Mare	3244	236	1551—1704	NK, 9, 74—77; Cn, 34—1910
112	Nepos, j. Bistrița-Năsăud	15	2	1490—1705	Cn, 15—1920/21
113	Țigmandru, j. Mureș	669	9	1528—1705	Cn, 7—1913
114	Aruncuta, j. Cluj	251	6	1609—1706	TezMon, 81—85
115	Viile Satu Mare, j. Satu Mare	702	51	1528—1712	TSM, 121—130
116	Caransebeș	793	1	1473—1733	Banat, 1, 179—195
117	Zagăr, j. Mureș	766	4	1447/92—1763	Ap, 19, 177 —187
118	Cuieșd, j. Bihor sau Mureș	28	x	1529—1780	Cn, 21—1912
119	Nălațvad, j. Hunedoara	806	4	romane; 1386/1434—1831	Sarg, 14, 289— 307

Tabelul II

Tezaure monetare găsite în Transilvania, cuprinzând numai monedă străină
(sec. XVI—XVIII)

Nr. crt.	Locul de descoperire	Total	Perioada	Bibliografie
1	2	3	4	5
1	Panticeu, j. Cluj	+2500	1458/90—1555	RassN, 30, 178; Cn, 1—1932
2	Ianova, j. Cluj	+911	[1490—1564]	TRÉ, 2, 43; U.F. 7, 62—63
3	Semlac, j. Hunedoara	3576	?1516—1566	NK, 5, 105; Cn, 46—1905
4	Iclozel, j. Cluj	11	1501/6—1579	StBruk, 12, 277— —279
5	Mănărade, j. Alba	773	1458/90—1581	Cn, 22—1903
6	Răstoilul Mare, j. Sălaj	49	1527—1584	AlIC, 9, 211—222
7	Alba Iulia	69	1492/99—1585	Ap, 11, 375—382
8	Jimbolia, j. Timiș	x	[1575—1586]	Délm, 49
9	Măderat, j. Arad	224	1458/90—1587	Cn, 63—1904
10	Ghirișul Român, j. Cluj	152	1447/92—1588	AMN, 21, 543—549
11	Sintești, j. Timiș	108	1447/92—1588	Cn, 24—1903
12	Radna, j. Arad	53	1529—1593	Ap, 6, 347—351
13	Teaca, j. Bistrița-Năsăud	31	1492—1596	NK, 48—49, 57
14	Tărnăveni	124	1492—1596	Ap, 12, 619—625
15	Hațeg	408	1492—1596	Ap, 8, 89—96
16	Stupini, j. Bistrița-Năsăud	+11	1574—1596	RevMuz, 6, 160— —161
17	Luncani, j. Cluj	1046	1458/90—1598	Cn, 5—1902

Tabelul II (continuare)

1	2	3	4	5
18	Posmuș, j. Bistrița-Năsăud	47	1471/1516— —1598	Tez Mon, 7—13
19	Huedin — Cetatea Veche	+1000	1471/1516— —1598	TezMon, 15—17
20	Visuia, j. Bistrița-Năsăud	+24	1447/92—1599	Ap, 5, 625—628
21	Șona, j. Alba	1119	1447/92—1599	Ap, 17, 279—294
22	Deva	+5	1506—1599	SCN, 3, 559—561
23	Săniacob, j. Bistrița-Năsăud	1290	1508—1599	NK, 6, 65; Cn, 139—1907
24	Liebling, j. Timiș	1082	[1527—sf. sec. XVI]	AE, 3, 300
25	Lighet, j. Timiș	+1316	sec. XVI	Délm, 49
26	Timișoara	42	sec. XVI	Monatsblatt, 5, 27
27	Mihai Viteazul	238	1471/1516— —1600	AIACN, XVIII, 337—349
28	Borzești, j. Cluj	50	1479/92—1600	Ap, 5, 413
29	Lăpușnic, j. Hunedoara	895	1492/1501— —1600	Sarg, 4, 109—124
30	Sighișoara	65	1501/5—1600	M, 59—61
31	Moldovenesti j. Cluj	96	1521—1600	StBruck, 12, 245— —259
32	Șieu, j. Bistrița-Năsăud	903	1479—1601	File, 4, 217—231
33	Florești, j. Cluj	799	1447/92—1605	Dolg, 5, 189—190
34	Săldăbagiu, j. Bihor	238	1492/1501— —1608	NK, 21—22, 29
35	Prisaca, j. Bihor	130	1440/44—1614	Cn, 9—1911
36	Săpăia, j. Maramureș	+1300	1573—1617	SCN, 1, 473
37	Vermeș, j. Bistrița-Năsăud	462	1469/71—1619	File, 4, 232—242
38	Șimleul Silvaniei	421	cca. 1525— —1619	NK, 15, 84
39	Timișoara	?	[1526—1619]	Délm, 31
40	Băcăia, j. Hunedoara	367	1492/1501— —1623	Cn, 5—1904
41	Zalău	8	1622—1625	TezMon, 65
42	Vârșolt, j. Sălaj	+13	1447/92—1626	TezMon, 27—29
43	Ghirișul Român, j. Cluj	+4	1575—1626	Ap, 5, 631—632
44	Șoinușul Mare, j. Harghita	738	1623—1627	StMur, 2, 105—107
45	Delenii, j. Mureș	929	1508—1633	Cn, 7—1904
46	Feisa, j. Alba	288	1620—1633	StBruck, 14, 365— —367
47	Căraciu, j. Hunedoara	1823	1508—1634	Cn, 2e—1903
48	Selușul Mare, j. Mureș	710	1570—1635	Cn, 91—1908
49	Aluniș, j. Arad	443	[1548—1637]	TRÉ, 1903, 139
50	Zalău	19	1595—1637	TezMon, 69—70
51	Cenadul Vechi, j. Timiș	+35	sec. XVI— —[1637]	AE, U.F., 14, 87
52	Petrinzel, j. Sălaj	19	1543—1642	Cn, 69—1905
53	Caransebeș	11	1501/5—1648	Ap, 8, 103—108
54	Chilieni, j. Covasna	6	1621—1667	Aluta, 12—13, 441—443
55	Boholt, j. Hunedoara	+22	1623—1667	SCN, 3, 561—568
56	Arduzel, j. Maramureș	414	1620—1674	TezM, 44—50
57	Tumulung, j. Satu Mare	+28	1610—1680	Bader, 11
58	Denta, j. Timiș	124	1622—1683	Cn, 36a—1911
59	Dumitrița, j. Bistrița-Năsăud	16	1656—1684	Ziridava, 11, 221—222
60	Petindu, j. Cluj	67	1620—1685	AMP, 2, 129—134

Tabelul II (continuare)

1	2	3	4	5
61	Chesint, j. Arad	68	1559—1687	Cn, 8—1904
62	Cenade, j. Alba	14	1623—1690	AMP, 4, 435—437
63	Romita, j. Sălaș	24	1674—1691	AMP, 6, 169—174
64	Dușești, j. Bihor	54	1623—1693	Crisia, 5, 123—128
65	Rus, j. Sălaș	+56	1661—1699	StCom, 21, 307—310
66	Bobota, j. Sălaș	+36	1663—1694	AMP, 9, 301
67	Cluj	1681	1610—1695	AIAC, 11, 290
68	Borșa, j. Cluj	+6	1621—1696	AIAC, 18, 351—354
69	Roteni, j. Mureș	48	1659—1696	MMKM, 97—108
70	Cluj-Mănăstur, „Galcer”	177	1605—1698	AIAC, 11, 290
71	Denta, j. Timiș	1304	sec. 16—17	Délm, 16
72	Cornereva, j. Caraș-Severin	153	sec. 16—17	TRÉ, U.F. 19, 138; Délm, 36
73	Făraș, j. Alba	49	sec. 16—17	NK, 16, 126
74	Cefa, j. Bihor	84	sec. 17	NK, 23—24, 44—45
75	Coaș, j. Maramureș	19	1602—1706	NK, 34—35, 77
76	Căpeni, j. Covasna	52	1620—1710	SCN, 5, 392—394
77	Ploscoș, j. Cluj	95	1622—1715	Ap, 8, 109—119
78	Alba Iulia, Piața Eroilor	89	1656—1715	Ap, 5, 383
79	Roteni, j. Mureș	272	1661—1722	NK, 11, 19; Cn, 19, 20—1912
80	Timișoara	+200	[1659]—1735	TRÉ, U.F. 17, 97
81	Borzești, j. Cluj	289	1664—1740	NK, 7, 24; Cn, 118—1907
82	Cluj	273	1621—1742	NK, 50—51; AIAC, 11, 290
83	Tălmăcel, j. Sibiu	29	1663—1750	AMP, 7, 219—222
84	Sănmărtin, j. Harghita	12 kg	?—1780?	SCN, 1, 474
85	Uila, j. Mureș	676	1622—1800	NK, 7, 170
86	Sintești, j. Timiș	202	„epoca mai nouă”	Délm, 38
87	Virșmort, j. Arad	2300	„medievale și moderne”	Délm, 47

ASPEKTE DES MÜNZUMLAUFES IN SIEBENBÜRGEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1571—1691

(Zusammenfassung)

Das Studium widerspiegelt das dauerhafte Interesse des Autors für den mittelalterlichen Münzumlauf in Siebenbürgen, auf Grund der hier zu Orte entdeckten Münzenschätze. 206 Münzenschätze werden analysiert (von denen 119 fremde und einheimische Münzen, 87 nur einheimische Münzen enthalten). Deren Zusammensetzung auf Emittenten und Nominalwerten entlang der politischen Entwicklung des Fürstentums Siebenbürgen und der Entwicklung der zeitlichen politischen, wirtschaftlichen und militärischen Ereignisse erforscht wird.

Der Verfasser bezieht sich auf den Einfluss der „Revolution der Preise“ auf die siebenbürgische Wirtschaft, insgesamt auf den Münzumlauf. Die Anwesenheit verschiedener Münzenemissionen erklärt er durch die Abhängigkeit des Münzumlaufs vom Innen- und Aussenhandel. Da Siebenbürgen vorzüglich eine Übergangszone zwischen Mitteleuropa und dem Süden, Süd-Westen, Süd-Osten des Konti-

nents (mit festen Beziehungen zu den anderen Teilen Europas) war, ist es selbstverständlich daß auch die Münzenemissionen diese Handelsrichtung verfolgt haben. Somit wurden sowohl polnische Münzen und Münzen vom polnischen Typ als auch ungarische, in Ungarns Habsburgischer Königreich gedruckte Münzen in den Schätzen des 17. Jh. entdeckt. Deutsche, österreichische Emissionen und jene österreichischen Typs erscheinen allmählich und werden nicht gänzlich die ersteren ersetzen.

Die geographische Zonen von üblichem Münzumlauf befinden sich insbesondere am Laufe und in den Tälern der großen Flüssen Mieresch, die Somesch mit den Nebenflüssen, aber in Verbindung stehen auch mit dem Handelsweg der zur Donau und weiter südwärts, zu dem Balkan führte. Die großen Handelszentren Klausenburg, Kronstadt, Hermannstadt, Bistritz, Temeswar, Neumarkt, Schäßburg u.a. ein Sammelplatz des siebenbürgischen Münzumlaufs waren. Innerhalb desselben Raumes in dem sich der Handel der vorigen Jahrhunderten abspielte, entfaltete sich also auch in den folgenden Jahrhunderten ein reger Münzumlauf.

MEDIUL GEOGRAFIC ȘI EVOLUȚIA SOCIALĂ ÎN BAZINUL GIURGEULUI ÎN SECOLELE XVI—XVII

Sistemul de așezări în bazinul Giurgeului s-a format la marginea depresiunii create de cursul superior al Mureșului, în zona de contact între Munții Giurgeului, Munții Gurghiului și Munții Harghitei. Această depresiune intracarpatică cu înălțimea medie de 800 m. are o climă relativ friguroasă, cu temperatură anuală în medie de 5,6 C. Condițiile climatice, în decursul secolelor, au influențat agricultura practică de populație în zonă, precum și celelalte îndeletniciri ale locuitorilor de aici. Prin urmare, despre existența așezărilor rurale avem știri documentare doar din prima jumătate a secolului al XIV-lea, din perioada de când ni s-au păstrat registrele papale. Astfel, în anul 1333 este amintită localitatea Gyargio (Gheorghenii de azi)¹, iar în anii 1332, 1333 și 1334 sînt atestate alte trei localități: Lăzarea, Joseni și Suseni². Amintirea așezărilor de aici în cadrul dijmei papale ne arată faptul că populația, pe lângă păstorit, s-a îndeletnicit tot mai mult cu cultivarea pămîntului. Extinderea terenurilor arabile, pe lângă alte cauze, se explică și prin creșterea populației. Cînd un anumit teritoriu nu mai putea întreține populația crescîndă, o parte a ei a părăsit satul de baștină și a întemeiat noi așezări. Astfel, s-au desprins din satul Lăzarea localitățile Ditrău și Remetea, din Gheorgheni s-au format satele Valea Strimbă și Chileni, iar satul Joseni a dat naștere așezării Ciurmani, în timp ce iobagii din Valea Strimbă au întemeiat satul Voșlobeni. Așadar, nu numai dezvoltarea agriculturii extensive, dar și creșterea populației a contribuit la roirea satelor, la formarea și desăvîrșirea sistemului de așezări din Giurgeu.

Bazinul Giurgeului în mare parte a fost locuit de secui, care și-au păstrat încă o vreme îndelungată libertățile, precum și modul lor de viață cu caracteristici militare. În secolul al XIV-lea și în această depresiune putem distinge semnele stratificării sociale. Călăreții aveau o stare militară și socială superioară față de pedestrași. Tot acum sînt amintiți și fruntașii. Cele trei stări — pedestrașii, călăreții și fruntașii — formau așa-numita „tria genera siculorum”³. Existența lor a influențat relațiile agrare, mai concret, împărțirea pămîntului ara-

¹ *Documente privind istoria României*. Veacul XIV, C, Transilvania, vol. III, București, 1954, p. 164.

² Arhivele Statului R. U., Budapesta, Copiile registrelor papale.

³ Demény Lajos, *Székely felkelések a XVI. század második felében*, Bukarest, 1976, p. 17—18, și Jakó Zsigmond, *Evoluția societății la secui în secolele XIV—XVI*, în *Răscoala secuilor din 1595—1596*, București, 1978, p. 29—30.

bil între membrii obștilor sătești. Astfel pedestrașii primeau numai un singur lot de pământ (care purta denumirea de *nyilföld*), în timp ce călăreții luau în folosință două asemenea loturi. Fruntașii, la rîndul lor, primeau mai mult pământ decît călăreții⁴.

Această stratificare socială, legată de modul de viață militar, nu putea fi izolată de influența feudalismului, care devenea dominantă nu numai la vest, ci și la est de Carpații Orientali. La sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea sînt amintiți jelerii, categoria țăranilor dependenți, care au fost așezați pe sesiile familiilor mai înstărite⁵. Peste un secol documentele atestă existența iobagilor⁶, însă numărul țăranilor dependenți pînă la răscoala secuilor din 1562 era relativ redus.

După înăbușirea răscoalei, procesul de aservire a secuilor liberi cunoaște proporții deosebite, ceea ce se reflectă și în actele de danie făcute de Ioan Sigismund și în statutul satului Suseni (1581)⁷. Astfel, în anul 1566 la Lăzarea 57 familii ajung în stare de dependență față de familia Lázár⁸. La 1567 s-a întocmit un registru al „porților“, care plăteau impozitul de 25 de denari. Cu această ocazie avem o imagine generală despre așezările și populația din bazinul Giurgeului⁹:

— Gheorgheni (Sf. Nicolae) cu 78 de porți (unități fiscale)

— Lăzarea		48	„
— Joseni		44	„
— Valea Strimbă		40	„
— Suseni		32	„
— Ditrău		26	„
— Ciumani		15	„
— Remetea		6	„

În total 260 „

E foarte greu să tragem concluzii asupra numărului populației din aceste sate, pentru că o „poartă“ îngloba mai multe familii. Față de registrul din 1567, cel din 1569 cuprindea numai pe cei de stare nobiliară și pe primipili, înregistrînd din prima categorie 14 capi de familie, iar din cea de a doua 33 capi de familie și un primipil care a fost redus la starea de iobag¹⁰. În document nu sînt amintiți libertinii, categoria

⁴ Demény L., *op. cit.*, p. 17.

⁵ Jakó Zs., *op. cit.*, p. 30.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Székely Oklevéltár, vol. V. p. 124—128.

⁸ Demény L., *op. cit.*, p. 63.

⁹ Székely Oklevéltár, vol. II. p. 221.

¹⁰ Székely Oklevéltár, vol. II. p. 269.

foștilor pedestrași, a căror forță militară nu mai e folosită de principii Transilvaniei. Despre această categorie socială aflăm dintr-un document din 27 mai 1571, când satul secuiesc asuprit — cum se autointitulează ei în document — înaintează principelui Ștefan Báthori un memoriu, în care ei deplâng abuzurile funcționarilor princieri. Pentru liniștirea secuilor nemulțumiți, principele trimite pe Bánffy Pál la Odorheiu-Secuiesc ca să se înțeleagă cu „satul secuiesc” din Giurgeu, Ciuc și Cașin¹¹. Înțelegerea încheiată la 25 iulie 1571 n-a fost respectată de principe, din care motiv în satele Ciucului și Giurgeului în luna septembrie a izbucnit o nouă răscoală. Răsculații erau însă înfrinți în noaptea zilei de 3 octombrie¹². Urmărilor acestei răscoale și a celei din 1575, condusă de Gáspár Bekes, le găsim consemnate în conscripția din 1576, când în Giurgeu 112 familii ajung în stare dependentă¹³.

În anul 1583 populația din Giurgeu participa la o nouă răscoală. După victoria oștilor princiere, Gheorghenii, cu întreaga sa populație, este vîndut pentru 3500 de taleri lui András Lázár de către principele Sigismund Báthory¹⁴. Populația Giurgeului a participat și la marea răscoală a secuilor din 1596, dar în luptele de la Suseni și Lăzarea au fost din nou înfrinți¹⁵.

Anii 1599—1601 — perioada lui Mihai Viteazul — prezintă mari schimbări structurale și politice în viața satelor din Giurgeu. După participarea secuilor la lupta de la Șelimbăr de partea domnului român, Mihai vodă la data de 28 noiembrie 1599 redă vechile libertăți secuiești. „De acum încolo — se poate citi în act — secuii să aibă a se bucura de acele drepturi și libertăți de care s-au bucurat strămoșii lor”¹⁶. Acest act întărea situația socială a comunității secuilor de rînd. Diploma din 7 martie 1600 favoriza însă păturile înstărite din Giurgeu, Ciuc și Cașin¹⁷. Aceștia vor avea un rol important în luptele domnului în Moldova. Oricum, diplomele acordate secuilor de către Mihai Viteazul reprezintă o ridicare generală a secuimii din Giurgeu din starea aservită în stare liberă. Această situație este surprinsă de conscripția din 1602, efectuată din porunca lui Giorgio Basta, comandantul oștilor austriece din Transilvania. Conscripția nu este însă completă, ceea ce dovedește sustragerea locuitorilor din Giurgeu de la înregistrarea popula-

¹¹ Demény L., *op. cit.*, p. 71—72 și Szádeczky Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927, p. 126.

¹² Demény L., *op. cit.*, p. 71—72.

¹³ *Székely Oklevéltár*, vol. IV, p. 43.

¹⁴ Lázár Miklós, *A gróf Lázár család*, Kolozsvár, 1858, p. 128—129.

¹⁵ *Idem*; Tarisznyás Márton, *Mozzanatok a gyergyói népi tömegek harcából, szabadságért vívott harcának történetéből*, în *A székelyek harca a feudális ki-zsákmányolás ellen a XVI. század második felében és részvételük a törökellenes harcban*, Csíkszereda, 1976, p. 146.

¹⁶ Demény Lajos, *Actele de libertăți ale lui Mihai Viteazul și politica principilor transilvăni față de secuii la începutul secolului al XVII-lea*, în *Răscoala secuilor 1595—1596*, p. 200.

¹⁷ *Idem*, p. 201.

ției. După această conscripție structura socială a populației din bazin se prezintă astfel¹⁸:

Denumirea localității	Nobili	Călăreți	Dărăbani	Libertini	Iobagi	Total
Gheorgheni		23	10	24		57
Joseni		1		49	1	51
Suseni		9		39		48
Lăzarea	1	3		27		31
Valea Strimbă		11	2	15		28
Ciumani		1		17		18
Ditrău				9		9
Remetea				4		4
Total	1	48	12	184	1	246

Pe lângă categoriile sociale cunoscute din conscripțiile anterioare, acum apare categoria dărăbanilor. Dărăbanii constituiau o categorie militară intermediară între libertini și pedestrași, formată din oșteni aflați în solda principelui.

O imagine mai completă a satelor și a populației pe categorii sociale din Giurgeu o avem din 1614, când, din ordinul principelui Gabriel Bethlen, sînt înscrise familiile din depresiune. Registrul militar din 1614 ne înfățișează următoarea structură socială a populației¹⁹:

Denumirea localității	Fruntași	Călăreți	Pedestrași	Libertini	Iobagi	Jeleri	Slugi	Șoimari	Total
Gheorgheni		22	23	55	16	86	3	4	209
Valea Strimbă		28	14	21	5	39	7	4	118
Joseni		4	24	38	11	23	4	—	104
Lăzarea	1	5	17	42	8	6	10	—	89
Suseni		15	16	29	5	4	7	1	77
Ditrău		—	6	24	13	7	2	—	52
Ciumani		6	7	17	—	5	1	—	36
Remetea		—	7	8	1	4	6	—	26
Total	1	80	114	234	59	174	40	9	711

Din analiza amănunțită a conscripției din 1614, putem deduce faptul că în bazinul Giurgeului satele aveau o populație relativ numeroasă. Creșterea demografică a populației se datorează nu numai sporului natural și stabilirii de noi familii venite din alte părți, ci și faptului că registrul din 1614 este mult mai complet decît toate cele anterioare.

Constatăm, prin urmare, existența unor așezări mari, cu o populație care depășea cu mult media generală a populației din satele transilvane de la începutul secolului al XVII-lea. Acest specific — caracteristic bazinului Giurgeu chiar și în contextul altor părți din secuiune — are, desigur, o anumită explicație. Atunci cînd analizăm evoluția demogra-

¹⁸ Székely Oklevéltár, vol. V. p. 241.

¹⁹ Arhivele Statului Miercurea-Ciuc, Ladă secuiască. Fond 56, Mapa VIII, nr. 1.

fică, el trebuie să fie studiat în strinsă corelație cu dezvoltarea economică și socială, cu factorii de ordin geografic și climateric etc.

În cadrul lustrei este amintită o singură familie de fruntași, familia conților Lázár. Prima mențiune despre această familie o avem din anul 1406, cu ocazia unei înțelegeri din Ciuc²⁰. Numele fiului său Nagy Lázár e atestat în anul 1462 cu ocazia unui proces din Tomești²¹. Urmasul său András Lázár prezidează adunarea secuilor de la Lutița din 1506, fapt ce dovedește rolul crescând al acestei familii în viața social-economică și militară a secuimii²². Ferenc Lázár, după moartea tatălui său, devine judele regal al Giurgeului, precum și căpitanul Cașinului. Forța militară a fruntașului secuilor o arată faptul că după lupta de la Mohács atât Ioan Szapolyai, cât și împăratul Ferdinand de Habsburg încearcă să-l atragă de partea sa. Până-n 1528 Ferenc Lázár luptă alături de Ioan Szapolyai, din partea căruia primește sate întregi în județele Cluj și Komárom, precum și castelul de la Brincovenesti. Datorită orientării sale spre Habsburgi, în anul 1529 va ajunge în captivitatea lui Ștefan Báthori, iar în anul 1536 va fi decapitat²³.

Începând cu anul 1529 documentele atestă un alt reprezentant al familiei Lázár, și anume pe István Lázár, care din anul 1530 va deveni judele regal al scaunului Ciucului, Giurgeului și Cașinului²⁴. Dacă până-n 1566 această familie avea moșii înainte în afara secuimii, în comitate începând cu această dată ei vor supune treptat populația din bazinul Giurgeului. Astfel, în anul 1566, din partea principelui Ioan Sigismund, primește 40 de familii de iobagi²⁵, iar în anul 1567 încă 288 de familii ajung în dependența lor²⁶. După răscoala din 1583, întregul Gheorgheni fu vîndut lui András Lázár pentru 3500 taleri²⁷. O mărturie din 1647 amintește că la sfîrșitul secolului al XVI-lea întregul Giurgeu era supus familiei Lázár²⁸. Începînd cu evenimentele din 1599, o mare parte a populației din Giurgeu reușește să se elibereze de sub dependența acestei familii. O primă etapă a acestui proces o atestă conscripția din 1602, iar cea de a doua mărturie o reprezintă lustra militară din 1614. Familia Lázár, însă, pentru pierderea iobagilor va fi recompensată, prin donații a sate întregi din comitate²⁹.

Despre starea călăreților din Giurgeu, avem date relativ puține pînă-n 1614. Știm însă că ei aveau o stare privilegiată față de pedes-traiși, fiind scutiți de impozite, chiar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Întreținerea cailor și participarea la dese războaie i-au obligat pe mulți să renunțe la starea de primipil și să-și aleagă calea iobă-giei, cum era cazul călărețului amintit cu ocazia conscripției din 1569³⁰.

²⁰ Lázár M., *op. cit.*, p. 17.

²¹ *Idem.*

²² *Idem.*, p. 31.

²³ *Idem.*, p. 113.

²⁴ *Idem.*, p. 109.

²⁵ Demény Lajos, *Székely felkelések a XVI. század második felében*, Bukarest, 1976, p. 63.

²⁶ *Székely Oklevéltár*, vol. II, p.

²⁷ Lázár M., *op. cit.*, 128—129.

²⁸ *Idem.*, p. 139.

²⁹ *Idem.*, p. 138—139.

³⁰ *Székely Oklevéltár*, vol. II, p. 269.

În anul 1602 erau amintite 76 familii de călăreți, iar în anul 1614 numărul lor se ridica la 80³¹.

Pedestrașii reprezintă grupul social cel mai greu încercat în secolul al XVI-lea. Ei reprezintă categoria socială care este impusă fiscalității începînd cu anul 1562 și care luptă din răspuțeri pentru menținerea vechilor libertăți în anii 1511, 1519, 1521, 1562, 1571, 1575, 1583 și 1596. Se presupune că între grupul numeros al libertinilor nu mai există o deosebire juridică bine definită sau un decalaj economic considerabil.

Majoritatea lor reprezintă în mare măsură vechea obște, pe cei împinși spre iobăgire, pe secuii din stările de rînd și în mai mică măsură pe oamenii reajași în starea de țărani liberi, sau pe cei capabili să se integreze acesteia. Ei se autointitulează în anul 1571 „satul secuiesc asupra” și luptă din răspuțeri pentru recucerirea vechilor privilegii. În conscripția din 1602 sînt amintite 184 familii de libertini, pentru ca în 1614 să fie conscrise 114 familii de libertini și 242 familii de pedestrași. Chiar dacă considerăm conscripția din 1602 incompletă, totuși putem constata o mobilitate socială destul de elocventă, în cei 12 ani de la începutul secolului al XVII-lea.

Dărăbanii. Între anii 1562—1614 puterea centrală s-a străduit să formeze și să generalizeze o categorie militară asemănătoare celei din comitate. Începînd de la principele Ștefan Báthori s-au luat de multe ori măsuri pentru a se specifica în registre, care dintre oamenii liberi sînt dărăbani. Cu ocazia conscripției din 1602 în Giurgeu erau amintite 12 asemenea familii, pentru ca în 1614 menționarea lor să lipsească în totalitate. Însă trebuie să căutăm reprezentanții acestui grup în rîndurile libertinilor și pedestrașilor.

Iobagii reprezintă acea clasă a societății secuiești care apare începînd cu anul 1407, dar are o pondere mai importantă numai după răscoala secuilor din 1562. Sînt momente cînd întreaga comunitate secuiască din Giurgeu ajunge într-o stare de dependență, dar nu știm dacă conscripțiile se referă la libertini sau iobagi. În cadrul lustrei militare din 1614 sînt amintite doar 59 familii de iobagi, numai 8,21% din populația înregistrată. Iobagii erau împărțiți în mai multe categorii: iobagi din vechime, iobagi confiscați, iobagi înainte de confiscare, iobagi după confiscare, iobagi legați la cap și iobagi cu danii. Cu ocazia lustrei din 1614, în Giurgeu erau conscrise 24 familii de iobagi din vechime, 1 iobag confiscat și 34 iobagi subjugați. Iobagii din vechime reprezintă categoria celor iobăgiți înaintea domniei lui Mihai Viteazul, în timp ce iobagii confiscați erau cei care se sustrăgeau de la obligații militare, ei fiind în slujba principelui, deci în subordinea fiscului. Iobagii subjugați din Giurgeu erau iniobăgiți cu forța în special de familia Lázár.

Jelerii reprezintă o categorie mai numeroasă a populației recenzate în anul 1614. Procentul lor era de 24,20% din totalul populației în baziul Giurgeului. Delimitarea jelor este nesigură; totuși, în documentele lustrei și ale conscripției din 1616, ei sînt amintiți ca „așezați pe pămîntul altuia”, adică cei așezați pe pămîntul călăreților, pedestrașilor și chiar al libertinilor.

³¹ Székely Oklevéltár, vol. V, p. 241 și Arhivele Statului Miercurea-Ciuc, Lotul Secuiască, Fond 56, Mapa VIII, nr. 1.

*Slugile tocmit*e reprezintă o categorie destul de importantă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. La acea dată, obiceiul de a ține slugi era destul de răspândit.

Soimarii reprezintă o categorie relativ rară în cadrul secuimii, locuind totuși într-un număr mai mare în unele sate din Giurgeu.

Privind viața economică și cea cotidiană a bazinului Giurgeului, dar mai cu seamă pentru târgul Gheorgheni, dispunem de un izvor de mare însemnătate. Este vorba de registrul lui György Ferenczi din Gheorgheni din anii 1629—1660³². Însemnările sînt de natură diversă, cu multe mențiuni despre viața economică a localității. Ele înfățișează Gheorghenii ca o așezare în plină dezvoltare. Constatăm, mai întîi, faptul că agricultura și creșterea animalelor constituie ocupația principală a populației. Izvorul amintit oferă date interesante despre cultivarea griului și ovăzului, despre tranzacții, defrișări de păduri, despre extinderea terenurilor intrate în circuitul agricol. Constatăm că producția agricolă este de fapt o producție-marfă, îndreptată spre satisfacerea nevoilor pieții interne. Tranzacțiile în acest sens sînt numeroase. Astfel, în anul 1655 Gergely Németh, în lotul numit Fenyőfark, a semănat secară, din care 2 claie erau vindute pentru 80 de denari³³. Tot așa, Tamás Mihály a cultivat griu pe ogorul numit „Domokos égése”, produs care era comercializat cu 75 de denari³⁴. Mihály Kémenes folosea un alt ogor, numit Késa, de unde 3 claie de ovăz s-au vindut cu 82 de denari³⁵. Prețurile însă oscilau în permanență. Astfel, în anul 1657, două claie de secară cultivată pe lotul Fenyőfark erau vindute numai pentru 33 de denari³⁶.

Pe planul relațiilor agrare, constatăm că biserica romano-catolică — primind numeroase donații din partea credincioșilor — devine treptat unul din cei mai mari moșieri în bazinul Giurgeului. Iată cîteva exemple:

În anul 1630, Csobod Miklós a donat bisericii un lot de pămînt, în locul numit Fenyőfarka, pe care preotul György Ferenczi l-a închiriat lui János Balog³⁷. Tamás Kovács donă trei loturi de pămînt bisericii în locul numit Agyagásdótáj, pe care aceasta le închiria nepotului lui János Deák³⁸. Lukács Veteres a lăsat pe seama bisericii un ogor înconjurat cu drumuri publice, János Fábrián a donat 2 iugăre, iar János Bálint și György Bálint deasemenea 2 iugăre³⁹.

O avuție deosebit de importantă primea biserica la data de 25 ianuarie 1653 din partea văduvei András Both, născută Anna Kristály. Persoana sus-numită a donat bisericii moștenirea sa părintească compusă din mai multe case, ogoare și finețe. Iobagul István Zakariás care locuia aici era obligat să plătească bisericii 3 florini, pentru folosirea în parte a acestei avuții. Biserica romano-catolică primea donații și în

³² *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai in Gírgio factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem 1629*, în Veszely Károly, *Egyháztörténeti adatok*, Kolozsvár 1858, p. 118—156.

³³ *Idem*, p. 148—151.

³⁴ *Idem*.

³⁵ *Idem*.

³⁶ *Idem*.

³⁷ *Idem*.

³⁸ *Idem*.

³⁹ *Idem*.

bani. Astfel în anul 1647 la Joseni a murit un italian, care a lăsat bisericii 4 florini⁴⁰.

Pe planul relațiilor de proprietate nu exista o situație definitivă. Deși pe de o parte devălmășia era în descompunere, în urma distrugerilor pricinuite de războaie, sau datorită luptelor sociale, se observă fenomenul restaurării devălmășiei⁴¹.

În multe părți, pământurile obținute prin defrișare sînt considerate proprietate privată, alteori însă hotarul se verifică. Astfel în anul 1693, comunitatea satească din Gheorgheni a verificat situația noilor defrișări și a hotărit ca deștelenirile făcute în locurile Nyir, Cseke Bükke și Fehér patak sarka să revină comunității din tîrg. Comunitatea recunoștea dreptul la defrișare lui János Bartalis și Ferenc Rétyi pentru cîte un ogor de două zile⁴².

Pășunile, fînețele și pădurile se folosesc în comun reglementate fiind de statutele obștii satești. Aceste acte juridice pronunță hotărîri care au putere obligatorie pentru populația satelor secuiești. Un asemenea act juridic este statutul satului Suseni din bazinul Giurgeului, din anul 1581⁴³. Statutul satului Suseni protejează recolta, fixează ordinea diferitelor lucrări, se ocupă cu eliberarea loturilor de hotar pentru pășunat, pentru ca toată lumea să-și poată efectua lucrul concomitent, sub control și fără a pricinui pagube. Se protejează și se administrează pădurile comunității satești.

Registrul lui György Ferenczi se referă la schimbări în creșterea animalelor; asistăm la trecerea de la păstoritul rigid la creșterea animalelor în grajduri, ceea ce a contribuit la creșterea șeptelului și, implicit, la apariția unor noi ocupații ca măcelăritul, tăbăcăritul etc. Exploatarea pădurilor și muncile forestiere constituiau o altă sursă de venit foarte importantă a populației de aici. Desele consemnări pe care le găsim în însemnările lui Ferenczi despre dijma bisericească în produse forestiere confirmă existența morilor de cherestea. De altfel, produsele de cherestea din bazinul Giurgeului erau larg cunoscute în toată Transilvania, astfel, încît ele sînt menționate chiar și în mercurialele de prețuri stabilite de dieta țării.

Însemnările lui Ferenczi menționează și alți meșteșugari, ca dulgheri, fierari, tîmplari etc.

Un loc de frunte în ridicarea localității Gheorgheni în rîndul tîrgurilor (oppidum) revine comerțului și în special legăturilor comerciale dintre Moldova și Transilvania. Gheorghenii — după însemnările lui Ferenczi — aveau legături comerciale cu Brașovul, Remetea (jud. Alba), Bistrița, Alba Iulia, Tîrgu-Mureș, Reghin, Odorheiu Secuiesc, Corund, Bacău, Sfîntu Gheorghe, Ciceu, Atia, Bordoșiu și alte localități⁴⁴. La

⁴⁰ *Idem*.

⁴¹ Imreh István — Pataki József, *Structura satului secuiesc la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, p. 245.

⁴² Arhivele Statului Miercurea Ciuc, F. 1, nr. 1.

⁴³ *Székely Oklevéltár*, vol. V, p. 124—128.

⁴⁴ *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai in Girgio factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem 1629*, în Veszely Károly, *Egyháztörténeti adatok, Kelecsvár*, 1853, p. 148—156 (în continuare; Regestrum).

1607 localitatea obținuse dreptul de a ține de două ori pe an iarmaroace⁴⁵.

Cu cei 209 capi de familie înregistrați în 1614 localitatea Gheorgheni ocupă un loc de frunte în toată zona Transilvaniei de răsărit. Celelalte țirguri sau orașe mai populate din Secuime aveau numărul următor de capi de familie: Zagon — 281, Covasna — 207, Odorheiu Secuiesc — 174, Țirgu Secuiesc — 155, Ilieni — 138, Sfântu Gheorghe — 128, Cristuru Secuiesc — 79 și Brețcu — 63.

Conscripția militară din 1614 reflectă și o anumită schimbare în structura socială a populației, ca rezultat al politicii puterii centrale față de ocrotirea elementului militar, politică promovată insistent, mai cu seamă de Gabriel Bethlen.

Tot conscripția militară din 1614 oferă date interesante și despre o altă latură a mobilității populației din bazinul Giurgeului. Am urmărit în special atît intermigrația dintre localitățile din bazin, cît și, mai ales, așezarea unor familii transilvane sau din afara Transilvaniei. Există deosebiri destul de sensibile în ce privește numărul noilor veniți în diferitele așezări din bazinul Giurgeului. Gheorghenii și Ditrăul dețin în acest sens locul de frunte, căci peste 15% din populația înregistrată la 1614 le reprezintă capii de familie nou veniți. Pe ansamblul bazinului situația se prezintă astfel;

Denumirea localității	Total capi de familie		Localnici		Nou veniți	
	cifre absolute	procente	cifre absolute	procente	cifre absolute	procente
Gheorgheni	209	100%	176	84,22	33	15,78
Ditrău	52	100%	44	84,62	8	15,38
Lăzarea	89	100%	79	88,77	10	11,23
Ciumani	36	100%	34	94,45	2	5,55
Valea Strimbă	118	100%	113	96,04	5	3,96
Suseni	77	100%	74	96,11	3	3,89
Remetea	26	100%	25	96,16	1	3,84
Joseni	104	100%	102	98,08	2	1,98
Total pe întreg bazinul Giurgeului	711	100%	647	91,10	64	8,90

În ciuda procentului ridicat de nou veniți, în creșterea numerică a populației sporul natural a fost determinant.

În cursul secolului al XVII-lea, în bazinul Giurgeului s-a așezat o populație relativ numeroasă de armeni, veniți în special din Moldova începînd din 1637, cînd s-a stabilit la Gheorgheni primul grup de armeni⁴⁴. Despre existența lor aflăm în anul 1643, cînd, printre altele, se interzice și armenilor să-și vîndă marfa în timpul slujbelor duminicale. În anul 1654 se așează alte familii de armeni în Gheorgheni, care vin din Moldova, sub conducerea lui Horcz Azbei și fratele său Vartig. După devastarea Moldovei de către turci în anul 1668, circa 3000 familii de armeni caută adăpost la vest de Carpații Orientali⁴⁵. O parte din ei se

⁴⁵ Arhivele Statului Miercurea-Ciuc, F. 1, nr. 1.

va întoarce în Moldova în anul 1672, iar alții se vor stabili la Gherla, Dumbrăveni și Frumoasa, dar mulți dintre ei vor rămâne în Gheorgheni. Datorită acestor migrații și mobilități teritoriale, nu putem estima precis numărul armenilor așezați în secolul al XVII-lea în această din urmă localitate. În anul 1716 în Gheorgheni existau 48 de familii, iar peste 5 ani tot aici sînt amintiți 80 capi de familie⁴⁶. Gheorghenii i-au atras pe ei datorită importanței economice și în special pentru că în secolul al XVII-lea această localitate era unul din cele mai importante centre comerciale în răsăritul Transilvaniei.

O parte din ei — organizați în Mercantile Forum — s-au lansat în comerțul cu animale pe care le cumpărau atît din Moldova, cît și din răsăritul Transilvaniei. Bovinele, cabalinele și ovinele erau valorificate pe piețele Vienei, Leipzigului și în alte orașe germane. Alții însă au ales negoțul local, sau se îndeletniceau cu meșteșuguri breslașe, activitatea lor fiind dirijată de Compania Armeană. Prin urmare, armenii din punct de vedere social reprezentau burghezia în formare.

Mobilitatea în spațiu geografic se poate constata și în cadrul sistemului rural din Giurgeu. Astfel, în 1602 familia Portik e amintită în Lăzarea, pentru ca în 1616 și în perioada următoare ei să fie atestați numai în Remetea. E foarte interesantă migrația familiei Bernárd; ei apar în documente în 1602 la Valea Strimbă, dar în 1614 sînt amintiți la Lăzarea, pentru ca în perioada anilor 1750—1848 această familie să figureze în conscripțiile din Remetea. La fel s-a întîmplat și cu familia Huszár. În 1602 și 1614 reprezentanții acestei familii sînt amintiți la Ciumani, iar în zilele noastre purtătorii acestui nume sînt prezenți numai la Suseni și Chileni. Alte exemple: în 1602 familia Fazakas e amintită la Suseni, dar începînd din 1614 purtătorii acestui nume sînt prezenți numai la Remetea și Lăzarea.

Fenomenul deplasării populației, deci mobilitatea în spațiu geografic, se poate urmări și în datele oferite de conscripția din 1643. Aplicînd aceleași metode ca și în cazul conscripției din 1614, putem obține următoarea imagine:

Denumirea localității	Total capi de familie		Localnici		Nou veniți	
	cifre	%	cifre	%	cifre	%
Gheorgheni	274	100	234	85,5	40	14,5
Suseni	131	100	113	86,3	18	13,7
Lăzarea	104	100	95	91,4	9	8,6
Valea Strimbă	141	100	131	93,0	10	7,0
Ciumani	78	100	73	93,6	5	6,4
Joseni	159	100	156	98,2	3	1,8
Total	887	100	802	90,5	85	9,5

Din această conscripție lipsesc satele Ditrău și Remetea, pentru faptul că din registre lipsește numele celor apți pentru oaste, adică majoritatea populației.

⁴⁶ Tarisznyás Márton, *Gyergyó történeti néprajza*, Bukarest, 1982, p. 215.

Conscripția din 1643⁴⁷ ne dă exemple concrete despre mobilitatea teritorială a populației în cadrul sistemului rural din Giurgeu, dintre care amintim doar câteva:

Gheorgheni: fiul lui Péter Ferenczi, András s-a mutat la Remetea, iar fratele său Mihai la Valea Strimbă. János Gál a plecat să-și întemeieze un cămin la Lăzarea. Frații săi Jakab, Mihály, János și Pál s-au mutat la Remetea.

Valea Strîmbă: János Gál s-a mutat la Tâmbaşu.

Suseni: György Fábrián s-a mutat în scaunul Mureş şi Ferenc Kós a venit din Ciuc.

Ciumani: unul din fiii lui András Incze locuiește la Joseni.

Joseni: fiul lui Szilveszter Nagy, Márton s-a mutat în Gheorgheni.

Mobilitatea teritorială era în strinsă legătură cu mobilitatea socială. Aşa cum am văzut în conscripţia din 1614, putem constata o ridicare pe plan social a populaţiei în bazinul Giurgeului. Cum am amintit, acest proces a fost determinat de faptul că principii Transilvaniei, neavînd o armată numeroasă de mercenari, aveau nevoie de forţa militară a secuimii. Pe de altă parte, numeroasele răscoale — aici ne gîndim la cele din 1562, 1571, 1575, 1583 şi 1596 — demonstau faptul că populaţia din Giurgeu nu se împăca cu starea aservită. Totodată, nici condiţiile geografice nu erau favorabile formării marelui domeniu de tip feudal.

Primele date despre această ridicare pe plan social le avem din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, însă procesul se va amplifica la începutul secolului al XVII-lea. Documentele pe care le posedăm ne înfățișează următoarea imagine despre mobilitatea socială a familiilor din bazinul Giurgeului⁴⁸:

— 1591 — o înnobilare

— 1595 — trei familii sînt ridicate în cadrul stării călăretilor

— 1607 — cinci “ “ “

— 1609 — două “ “ “

-- 1616 -- sapte " " "

— 1618 — o familie este “ ”

— 1623 — o innobilare

— 1625 — patru familii sînt

— 1626 — o familie este ridicată

— 1627 — trei familii sînt ridicate

Cu toate că lustra militară din 1643 conține doar păturile obligate la purtarea armelor, credem totuși că o prezentare a structurii sociale în cadrul acestor pături va fi interesantă⁴⁹:

⁴⁷ Arhivele Statului R. U. Budapesta, Conscriptia din 1643, Székely lustrajegyzékek. F. 137. I. k. 1—162.

⁴⁸ Vass Miklós, *A királyi könyvek oklevelei*, in *Erdélyi Múzeum*, 1900, p. 57—58, 119—120, 223—225, 296—298, 356—357, 428—430.

⁴⁹ Arhivele Statului R. U. Budapesta, Conscriptia din 1643.

Apti pentru serviciul militar

Denumirea localității	Nobili	Călăreți fără			Pedestrași		Șoimari
		vechi	noi	primipilat	pușcași	noi	
Gheorgheni	4	33	17	16	79	5	—
Valea Strimbă	1	44	—	11	29	2	7
Suseni	4	28	4	8	36	3	—
Joseni	—	15	5	16	53	13	—
Lăzarea	3	18	—	22	24	—	—
Ciumani	1	11	—	17	21	—	—
Total	13	149	26	90	242	23	7

Inapți pentru serviciul militar

Denumirea localității	Nobili	Călăreți	Pedestrași	Alte categorii	Total
Gheorgheni	2	26	83	9	274
Valea Strimbă	—	23	24	—	141
Suseni	—	21	27	—	131
Joseni	—	12	45	—	159
Lăzarea	—	13	24	—	104
Ciumani	—	4	24	—	78
Total	2	99	227	9	887

Din această conscripție lipsește recensământul din Ditrău și Remeștea, pentru că — nu se știe din ce motive — lipsește numele celor apti pentru serviciul militar, adică majoritatea populației.

Dacă comparăm starea socială a locuitorilor din 1643 față de 1614 putem constata dimensiunile mobilității sociale în răstimp de 20 ani:

Anul 1614 (8 sate)

nobili 1 familie
călăreți 80 familii
pedestrași 114 „
libertini 242 „
țărani aserviți 273 familii

Anul 1643 (6 sate)

15 familii
364 „
492 „
—
—

Conscripția din 1643 nu face referiri la țăranimea dependentă. Deși numeroase familii de țăărani aserviți au devenit liberi, noi credem că numeroși iobagi și jeleri au trăit în aceste localități. Conscripția fiind însă militară, cei care făceau recensământul populației nu aveau nici un interes să se ocupe cu înscrierea țăranilor dependenți.

Din conscripția militară putem deduce faptul că numai în anul 1643 au fost ridicate în cadrul unei stări superioare 143 de familii, dintre care 27 au ajuns din pedestrași călăreți, 26 din starea dependentă sau libertină au devenit pedestrași, iar 90 călăreți fără primipilat, adică o situație care, după noi, depindea de comportarea ostașului în evenimen-

tele din acel an al războiului de 30 de ani, în care era implicată și Transilvania.

Pe lângă datele pe care ni le oferă cu privire la mobilitatea socială și în privința spațiului geografic, conscripția din 1643 prezintă un deosebit interes din punct de vedere demografic, căci ea conscrie întreaga populație bărbătească din rindurile categoriilor obligate la purtarea armelor. Ne oferă, deci, posibilitatea de a reconstrui structura familiilor (vezi planșele realizate pe grupe de familii). Pentru a avea o imagine relativ completă a celor șase localități, la numărul bărbaților adăugăm tot atâtea familii feminine. Pe baza acestor date, am alcătuit mai multe grupe de familii pe care, după structura familiilor, le putem clasifica în nuclee și patriarhale.

Denumirea localității	Nuclee de familii			Familii patriarhale			Numărul	
	Nr. fam.	%	Nr. pers.	Nr. fam.	%	Nr. pers.	fam.	pers.
Gheorgheni	240	90,89	840	25	9,11	180	274	1020
Joseni	125	78,60	507	34	21,40	274	159	781
Valea Strimbă	116	82,26	518	25	17,14	180	141	714
Suseni	101	77,10	431	30	22,90	254	131	685
Lăzarea	76	74,16	329	28	25,84	210	104	539
Ciumani	55	70,51	236	23	29,49	188	78	424
Total	713	79,00	2861	165	21,00	1286	887	4163

Deși așezările din Giurgeu erau sensibil afectate în creșterea lor demografică de efectele ciumei din 1633, totuși putem constata un spor natural ascendent. Din cauza epidemiei din 1633, numai în Gheorgheni au fost înmormintate 800 de persoane⁵⁰. Cu toate acestea, numai peste zece ani, fără țărani dependenți, constatăm o creștere a populației față de anul 1614:

Denumirea localității	Numărul familiilor în 1614	Numărul familiilor în 1643	Creșterea populației
Gheorgheni	209	274	+65
Valea Strimbă	126	141	+5
Joseni	104	159	+55
Lăzarea	89	104	+15
Suseni	77	131	+54
Ditrău	52	?	
Ciumani	36	78	+42
Remetea	26	?	
Bazinul Giurgeului	719	887	+168

Mobilitatea socială va continua și în anii următori. Astfel, după datele noastre, în anul 1650 o familie, în 1652 trei familii, iar în anii 1653 și 1654 câte o familie erau ridicate din starea pedestrașilor în starea călăreților⁵¹. În anul 1654 există o altă conscripție militară, care,

⁵⁰ Regestrum..., p. 148.

⁵¹ Vass M., *op. cit.*, p. 485—487.

deși probabil nu este completă, arată continuarea procesului urmărit de noi⁵².

Denumirea localității	Nobili	Călăreți	Dărăbani	Pedestrași pușcași	Pedestrași	Șoimari	Total
Gheorgheni	74		27	20			121
Joseni	9		35		31		75
Lăzarea	49		13				62
Suseni	25		4	15			44
Ditrău	12		7	23			42
Valea Strimbă	15		14			5	34
Ciumani	10		2	14			26
Remetea		12	8				20
Chileni	13		2				15
Total	207	12	112	72	31	5	439

Deși presupunem că conscripția militară n-ar fi completă, totuși, numărul redus al celor conscriși ar putea fi și urmarea ciumei din 1646⁵³, când a pierit o mare parte din populația bazinului Giurgeului.

Din numărul nobililor putem constata faptul că între 1643 și 1654 (o perioadă de 11 ani) — neluînd în seamă nobilimea din Ditrău, netrecută în conscripția anului 1643 —, nobilimea a crescut cu 180 de familii. Ei aveau gospodăriile lor, pe care le lucrau ca și țărani liberi.

Dovezi despre mobilitatea socială avem în anul următor, când, în tabăra de la Ploiești și Stroești, 97 de familii din așezările bazinului Giurgeului sînt ridicate din starea pedestrașilor în starea călăreților de către principele Gheorghe Rákóczi al II-lea⁵⁴.

Începînd cu anul 1657, această politică de sprijinire a stărilor militare secuiești intră în criză. În războaiele din anii 1657—1661, pierderile umane au fost numeroase, pentru că majoritatea secuilor luptau în primele rînduri în oștile principilor Gheorghe Rákóczi al II-lea și Ioan Kemény, iar pe de altă parte și bazinul Giurgeului a avut de suferit în urma invaziilor tătărești din acești ani. Astfel, în anul 1658, o oaste tătărească — folosindu-se de situația că ostașii din Giurgeu participau la luptele dintre principele Gheorghe Rákóczi al II-lea și grosul armatei turco-tătare — a atacat localitățile din bazinul Giurgeului. După devastarea și arderea așezărilor Toplița și Ditrău, invadatorii au pornit spre Băzarea. Aici însă erau așteptați de o mică oștire locală, care i-a atras într-o cursă pe tătari, a căror oaste o nimici⁵⁵. După tradiția locală, oastea localnicilor era compusă în majoritate din femei. În cinstea acestei victorii, la locul luptei a fost ridicat un obelisc.

Perioada anilor 1662—1681 reprezintă două decenii relativ pașnice, când principatul Transilvaniei nu era implicat în războaie externe și astfel nu era folosită nici forța militară a secuilor. Prin urmare, în acești ani — mai concret în anul 1679 — numai o singură familie a fost

⁵² Arhivele Statului R. U., Budapesta, Conscripția din 1654, Székely lustrajegyzékek és nemesi összeírások, F. 137, p. 1017—1031.

⁵³ Regestrum... p. 149.

⁵⁴ Vass Miklós, op. cit., 545—551.

⁵⁵ Regestrum... p. 147—148.

ridicată din starea pedestrașilor în starea călăreților. Conscripția militară din 1681, deși incompletă, totuși reflectă încă pierderile umane suferite în anii 1657—1661. Datele sînt următoarele⁵⁶:

Denumirea localității	Armaliști și călăreți	Pedestrași	Total
Gheorgheni	102	44	146
Joseni	107		107
Suseni	96		96
Lăzarea	84		84
Ciumani	45	4	49
Remetea	31	11	42
Valea Strîmbă	44		44
Chileni	24	13	37
Ditrău	8	4	12
Total	541	76	617

Peste patru ani, cînd se întrezărea tot mai evident posibilitatea cuceririi habsburgice, locuitorii din Giurgeu au fost din nou conscriși. Cele două conscripții militare din 1685 ne arată următoarele stări sociale în depresiunea cercetată⁵⁷:

Denumirea localității	Armaliști și călăreți	Pedestrași pușcași	Pedestrași	Total
Gheorgheni	132	13	38	183
Joseni	83		76	159
Lăzarea	88	28	28	144
Ditrău	77		20	97
Suseni	73		12	85
Valea Strîmbă	56		21	77
Remetea	58	2	9	69
Ciumani	51		5	56
Chileni	4		7	11
Total	622	43	216	881

Dacă comparăm datele conscripțiilor din anii 1681 și 1685 cu cele din 1654, observăm faptul că cei ce întocmeau lustrele militare în penultimul deceniu al secolului al XVII-lea nu prea au făcut diferență între starea armaliștilor și călăreților. Acest lucru s-a datorat faptului că atît călăreții cît și armaliștii au luptat călare, dar în ce privește starea lor materială deosebirile nu erau prea mari. Pe de altă parte, pe la mijlocul secolului al XVII-lea înnobilările se făceau, de obicei, ca recompensă pentru vitejia militară. Aceste înnobilări erau atît de numeroase, încît statutul juridic al micii nobilimi (al armaliștilor) a pierdut mult din importanța sa anterioară.

Conscripțiile din 1643, 1654, 1681 și 1685, fiind conscripții militare, nu înregistrează decît capii de familie obligați la purtarea armelor. Pen-

⁵⁶ Arhivele Statului R. U. Budapesta, Conscripția din 1681, Gyergio széki nemesek, F. 136 I.k. 927, și Gyergyó széki vitézlő rendek, p. 987—1006.

⁵⁷ Arhivele Statului R. U., Conscripția din 1685, Székely lustrajegyzékek, F. 137, p. 163—180.

tru a avea o imagine și despre celelalte stări ale societății din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, folosim conscripția din 1703⁵⁸, care reflecta următoarea realitate socială:

Denumirea localității	Armaliști	Pedestrași călăreți	Iobagi	Jeleri	Armeni	Total
Gheorgheni	8	138	41	45	44	276
Lăzarea	6	103	54	26		189
Joseni	6	112	22	39		179
Ditrău	—	99	24	27		150
Suseni	6	99	5	11		121
Valea Strimbă	—	67	35	8		110
Remetea	—	72	10	8		90
Ciumani	—	68	2	8		78
Chileni	—	38	5	5		48
Voșlobeni	—	—	20	8		28
Total	26	796	218	185	44	1269

Pentru a avea o imagine mai concludentă despre mobilitatea socială în secolul al XVII-lea, separăm categoriile militare de cele dependente. Iată evoluția numerică a acelor obligați la purtarea armelor:

Denumirea localității	Conscripția din						
	1602	1614	1643	1654	1681	1685	1703
Gheorgheni	33	55	274	121	150	183	146
Joseni	1	28	159	75	107	159	118
Lăzarea	4	23	104	62	84	116	109
Suseni	9	31	131	44	96	85	105
Ditrău	—	6	—	42	12	97	99
Ciumani	1	11	78	26	49	56	68
Valea Strimbă	13	42	141	34	44	77	67
Remetea		7		20	45	69	38
Chileni				15	37	11	36
Total	61	203	887	439	624	853	786

Conscripția întocmită de Giorgio Basta este considerată ca fiind incompletă, datorită faptului că o mare parte a locuitorilor din Giurgeu a refuzat să jure credință generalului austriac, dar, tot în perioada respectivă, din cauza secetei și a ciumei au decedat numeroși locuitori al bazinului Giurgeului. Ea consemnează totuși pe sate starea socială a celor înregistrați. Mult mai complete sînt conscripțiile din 1614 și 1616. În ele se tinde spre înregistrarea tuturor capilor de familie în toate localitățile bazinului, inclusiv a celor cu obligații militare.

Peste trei decenii, în întreagă Transilvania, astfel și în bazinul Giurgeului bîntuia din nou ciurma. În anul 1633 numai în Gheorgheni au fost înmormîntate 800 de persoane. Cu toate acestea, conscripția militară din 1643 releva o creștere considerabilă a stărilor obligate la purtarea armelor, aproape în toate așezările din Giurgeu.

⁵⁸ Domokos Pál Péter, *Háromszék és Csikszék adóügyi összeírása. 1703*, în *Agrártörténeti Szemle*, 1978, nr. 1—2.

O altă epidemie de ciumă, a cărei urmări — după registrul lui György Ferenczi — au fost dezastruoase pentru populația Giurgeului, a avut loc în anul 1646. Deși incompletă, conscripția din 1654, totuși, din ea putem constata scăderea masivă a populației față de conscripția din 1643, fapt ce se datora ciumei.

Începînd cu conscripția amintită și pînă la instaurarea dominației habsburgice numărul celor cu obligații militare va crește din nou, iar de aici încolo pînă-n 1703 va cunoaște o treptată descreștere. Începînd cu ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi se va simți un regres în starea socială și în modul de viață ale categoriilor amintite. Austriecii, neavînd încredere în secui, aproape opt decenii n-au folosit forța militară a acestora. Acest fapt se va face simțit și în structura socială a locuitorilor bazinului Giurgeului.

Creșterea o putem remarca și în cazul țăranilor dependenți. Într-un răstimp de 89 de ani, perioada dintre conscripțiile din 1614 și 1703, ei au evoluat în felul următor:

Denumirea localității	Conscripția din						
	1614				1703		
	Iobagi	Jeleri	Slugi	Total	Iobagi	Jeleri	Total
Gheorgheni	16	86	3	105	41	45	86
Lăzarea	8	6	10	24	54	26	80
Joseni	11	23	4	38	22	39	61
Ditrău	13	7	2	22	24	27	51
Valea Strimbă	5	39	7	51	35	8	43
Voșlobeni					20	8	28
Remetea	1	4	6	11	10	8	18
Ciumani		5	1	6	2	8	10
Chileni					5	5	10
Total	54	170	33	257	213	174	387

În ansamblul bazinului Giurgeului, țăranimea dependentă a crescut cu 147%. Această evoluție ascendentă nu se poate constata în toate localitățile. Astfel, în Gheorgheni și Valea Strimbă numărul lor a scăzut, în celelalte așezări însă a crescut considerabil comunitatea de iobagi și jeleri: la Lăzarea cu 333%, la Joseni cu 277%, la Ditrău cu 231%, la Ciumani cu 166%, iar la Remetea cu 163%. Mai mult chiar, la Voșlobeni apăruse un sat în care locuiau numai țărani dependenți. Majoritatea iobagilor și jelerilor erau în dependența familiei Lázár, care, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, s-a angrenat într-un proces de colonizare a forței de muncă gratuite.

Urmărind populația totală a așezărilor, ceea ce oferă o imagine și despre mărimea așezărilor, ne putem folosi doar de două conscripții.

Prin ele putem stabili creșterea numerică a populației în răstimp de 89 de ani:

Denumirea localității	Conscripția din		Creșterea populației
	1614	1703	
Gheorgheni	209	277	+68
Valea Strîmbă	126	110	-16
Joseni	104	179	+75
Lăzarea	89	189	+100
Suseni	77	121	+44
Ditrău	52	150	+98
Ciumani	36	78	+42
Remetea	26	90	+64
Chileni	—	48	+48
Voșlobeni	—	28	+28
Total	719	1270	+551

Luînd media anuală a acestei creșteri, putem constata că populația bazinului din Giurgeu a sporit în fiecare an cu 5,6 familii. Singura localitate a cărei populație a scăzut era Valea Strîmbă. În acest caz însă trebuie să avem în vedere că din această localitate s-au desprins satele Chileni și Voșlobeni.

Unele așezări erau sensibil afectate în creșterea lor demografică de epidemiile de ciumă, însă numărul populației este în strînsă legătură cu dezvoltarea economică. Astfel, localitățile Lăzarea, Ditrău, Joseni, pe lângă dezvoltarea agriculturii, se dezvoltă datorită așezării lor favorabile comerțului. În anul 1642 la Lăzarea se înființează mănăstirea franciscană, localitatea devenind astfel nu numai reședința familiei Lázár (prin construirea castelului în secolele XVI—XVII), dar și centru ecleziastic, unde și-a desfășurat activitatea Ioan Caioni, umanist remarcabil al secolului al XVII-lea.

Remetea devine treptat centrul plătăritului în valea superioară a Mureșului. Plutașii de aici ajungeau pînă în porturile Reghinului, Alba-Iuliei, Lipovei sau Aradului. Gheorghenii aveau cea mai numeroasă populație din zonă, fapt în consens cu importanța economică a localității. În centrul tîrgului erau așezate atelierele meșteșugărești și prăvăliile armenilor, construcții, care ofereau un aspect urban așezării.

Populația acestor localități era destul de densă, dacă o raportăm la cadrul geografic deluros, la solul și clima defavorabile agriculturii. Am putea crede că această densitate ar fi în legătură cu o natalitate mărită. Din conscripții cunoaștem doar numărul bărbaților și băieților, dar și aceste date incomplete ne dovedesc că numărul copiilor în familii nu era prea mare.

Pe plan social, așezările din Giurgeu reprezintă obști sătești libere, care se opun cu succes feudalizării. Țărănimea dependentă va crește numeric, în special la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Rolul determinant însă, în viața social-economică și politică a bazinului Giurgeului, l-a avut țărănimea liberă cu obligații militare.

LE MILIEU GÉOGRAPHIQUE ET L'ÉVOLUTION SOCIALE DANS LE BASSIN DE GIURGEU AUX XVIe—XVIIe SIÈCLES

(Résumé)

Après avoir présenté le milieu géographique et l'évolution historique au bassin de Giurgeu jusqu'au XVIe siècle, l'auteur expose détaillément la structure sociale des habitants, en utilisant à plupart les conscriptions effectuées dans les habitats ruraux. Dans la période étudiée la population était groupée dans de communautés libres, l'asservissement commençant à croître seulement à la fin du XVIIe siècle.

IMPLICAȚIILE SUD-GERMANE ALE UNUI CAIET' CU MODELE PENTRU ARGINTARI

În procesul interferărilor stilistice, înfăptuit prin împrumuturi iconografice, difuzări morfologice și adaptări ornamentale, proces care, recerind minuțioase confruntări, se limpezește lent, caietelor de modele le revine un rol similar cu acela al gravurilor. Grație imprimării în multiple exemplare, stampele au beneficiat de o largă vehiculare, înregistrând influențe sporite. Fiind unicate, caietele cu desene își exercită reflexele pe un areal restrîns, răspîndirea lor fiind îndeobște condiționată de inițiative strict individuale. Înriurirea lor are un caracter mai curînd intern și ambiental, fiind favorizată de interrelațiile unor zone artistice proxime, ale unor ateliere sau ale anumitor creatori. Ceea ce nu exclude, firește, migrarea lor accidentală. Sub acest aspect, calfele călătoare care au colindat Europa pentru a-și perfecționa meșteșugul, poposind de obicei temporar în centre de mare notorietate artistică, au adus o semnificativă contribuție. Ei execută desene după opere a căror măiestrie îi impresionează și copiază modele concepute de alții, angajîndu-se direct în explorarea alfabetului stilistic și în propagarea sa. Lucrări unice sînt astfel supuse repetării, cu modificările ocurente ale particularităților interpretative, determinate de criteriile unei selecționări mai mult sau mai puțin subiective și de amprenta personală a plămuitorului secund.

Un arhaic și prestigios exemplu al caietelor de crochiuri adnotate este *Livre de portraicture* (c. 1230—1240, desene cu pana, Paris, Bibliothèque Nationale) întocmit de Villard de Honnecourt. Pe lîngă imagini văzute, manuscrisul conține o suită de structuri geometrizate, scheme-tip, șabloane menite a înlesni munca artiștilor (*por legierement overer*), precizează autorul. Pentru a-și realiza albumul, arhitectul picard a străbătut Franța, Elveția, Europa Centrală, zăbovind și în Ungaria, unde a lucrat la Strigoniu (Esztergom)¹, ajungînd poate pînă în Transilvania.

În pofida unui anume manierism, comun spațiului gotic „ internațional” dominat de modelele curtene, interferările provoacă disocieri în nuanță. Sesizabile spre sfîrșitul secolului al XIII-lea în ambianța Boemiei, tendințele italiene sînt urmate de cele franceze, infiltrate odată cu instalarea dinastiei de Luxemburg. Caietul de schițe de la Muzeul din Braunschweig (ante 1400, desene cu pana) trădează inovările unei grafii truculente. Așa-zisele Tablete vieneze (*Wiener Tafelchen*, post

¹ V. Prosper Mérimée, *Studii asupra artelor în evul mediu*, trad. S. Sălăgean, București, 1980, p. 247, 248.

1400, vîrf de argint și pensulă, Viena, Kunsthistorisches Museum) atestă un suflu mlădios ce dislocă stereotipia formelor tradiționale.

Printre cele mai vechi gravuri, special destinate orfevrăriei, se numără *Cirja episcopală*, de asemenea *Cădelnița* (1470—1474), create de Martin Schongauer, care era și argintar. *Cădelnița* gotică a maestrului de la Colmar permite analogia cu aceea dăruită de Ștefan cel Mare (1470) mănăstirii Putna, lucrare executată într-un atelier transilvănean.²

O serie de gravori în aramă, îndeosebi cei renani, principalii pionieri ai genului în secolul al XV-lea, practică paralel aurăria asemenea lui Schongauer, realizînd modele firește gravate. Grație răspîndirii lor, la Nürnberg se regăsesc numeroase influențe ce îl indică nu doar pe Schongauer, ci și pe Maestrul E.S., pe Wenzel von Olmütz (Wenceslav din Olomouc), Maestrul *Patimilor de la Berlin*³ și pe fiul acestuia Israhel van Meckenem.

Practicarea concomitentă a celor două îndeletniciri artistice era deopotrivă uzuală în Italia, unde relațiile strînse dintre *orafi* și *incisori* florentini stau la originile gravurii în metal din *Quattrocento*. *Niellatori* cu faimă ca Antonio Pollaiuolo, Maso Finiguerra și bolognezul Francesco Francia sînt simultan gravori în aramă.⁴

O similară dualitate de preocupări vădesc în secolul al XVI-lea francezii Jean Gourmont și Etienne Delaune, autor al unor gravuri ornamentale pentru argintari, de asemenea Maestrul S din Bruxelles, care face parte din grupul „micilor maeștri” neerlandezi.

Cabinetul de Stampe din Basel deține numeroase schițe de idei (*Entwürfe*, *Visierungen*), eboșe (*Vorzeichnungen*), patroane (*Patronen*, *Vorlagen*), prototipuri iconografice (*Motivvorlagen*, *Musterblätter*) aparținînd secolelor XV—XVI, destinate argintarilor. Alături de cărțile de mostre (*Musterbücher*), în același patrimoniu se află desene dispartate și două carnete cu schițe (*Skizzenbüchlein*) ale lui Hans Holbein cel Bătrîn. Unul dintre acestea a fost continuat de Hans Hug Kluber din Basel.⁵ După cum vom vedea, împrejurarea nu este singulară, semnă-lînd continuitatea ocazională a unor atari inițiative, reluate de generații posterioare.

Volumașul cumulativ de la Wolfegg (Fürstlich Waldburg — Wolfeggische Graphische Sammlung) este alcătuit din prezumtive crochiuri ale bătrînului Holbein, ale fratelui său Sigmund, ale unor elevi sau colaboratori afiliați atelierului său din Augsburg. Printre acestea se află modele de orfevrărie folosite de maeștri notorii ca Jörg Schweiger, el însuși „designer”, Hans Müller, Heinrich Hufnagel, Nikolaus și Jörg

² Cf. C. Nicolescu, *Artă metalelor prețioase în România*, București, 1973, p. 52, nr. cat. 31, Fig. 33; *Martin Schongauer zum 500. Todestag*, Catalog, Dresden, 1991, p. 40, nr. 218. Opera lui Schongauer a fost mult copiată, inclusiv modelele sale de artă aplicată. *Cădelnița* unui meșter sud-german, de pe la 1500, păstrată în catedrala Sf. Petru din Bautzen, pare să fie direct inspirată din gravura lui.

³ Maestrul *Patimilor de la Berlin* a fost identificat cu Israhel van Meckenem cel Bătrîn. V. Peter Halm, *Altdeutsche Kupferstiche*, Frankfurt a.M., f.a., p. XII.

⁴ A. de Witt, *Incisione italiana*, Milano, 1941, p. 3 sqq.; P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*, ed. III, Berlin, 1921, p. 172 sqq.

⁵ *Hans Holbein der Ältere und die Kunst der Spätgotik*, Catalog, Augsburg, 1965, p. 33.

Seld din Augsburg,⁶ uneori și de confracții lor de la Nürnberg. Conserarea masivă a desenelor holbeiniene oferă un exemplu grăitor pentru utilitatea ce le revenea în contextul larg al unor domenii de activitate conexe, îmbrățișate de același atelier. Preponderent concentrat spre pictura și sculptura altarelor, acolo nu erau pierdute din vedere nici grafica, nici artele aplicate.

Enciclopedia lui Gregor Reisch (*Margarita Philosophica*), apărută în 1497, confirma interesul germanilor pentru dexteritate și pentru meșteșugul exact, practicat cu acuratețe. Albrecht Dürer sublinia importanța îndemînării (*Freiheit der Hand*) și a agilității (*Hand-Schnelligkeit*) sinonimă la Leonardo cu „îuțeala mîinii“, cu promptitudinea și siguranța execuției. Potrivit florentinului, virtuozitatea se dobîndește prin exercițiu, dar și prin judecata reflecției. Dürer integra deopotrivă în procesul creator știința (*Verstand, Wissen*), asociind *Kunst* (arta) cu *Brauch* (*practica*). Manualitatea superioară a desenatorului se manifestă la nivelul înțelegerii (*Verstand in Reissen*).⁷ La fel ca în italiană unde termenul de *disegno* (desen) implica și noțiunea de invenție proiectivă, succesiv subliniată de Alberti, Pacioli, Gauricus și Leonardo, în germană cuvîntul *Reissen* include ambele sensuri.

Într-un pasaj elocvent din *Marea disertație estetică* (*Das grosse ästhetische Exkurs*)⁸, Dürer evaluează în modul cel mai explicit schița spontan creionată la paritate cu figurarea elaborată. Este de prisos să insistăm asupra modernității acestui punct de vedere care consideră valoarea crochiului prin prisma prospețimii și unicității sale. Apreciere ce se află într-un aparent anacronic consens cu opinia lui Plinius cel Bătrîn. Cu uimitoare intuiție, venerabilul exeget constata că reluările obosesc imaginea pe care eboșările rapide le situează instantaneu în centrul de interes, „deoarece vădesc... înseși gîndurile artiștilor.“⁹ Adică *prima idea* sau *concetto*, ar fi spus italienii Renașterii.

Începînd cu secolul al XVI-lea, apariția caietelor și cărților cu modele de tot soiul îmbracă un ritm accelerat. Faptul este valabil și pentru ambianța bizantino-balcanică, unde acestea li se adresează cu precădere pictorilor. Erminiile athonite, dintre care cele mai cunoscute îi aparțin lui Manuel Panselinos, lui Theofanos din Creta și lui Frangos Catellanos din Theba, constituie neîndoielnic versiuni ale unor culegeri mai vechi. La fel se întîmplă cu erminia lui Dionisie de Furna din secolul al XVIII-lea, secol în care sînt întocmite în Țara Românească caietele de modele ale zugravului Grigore și Radu Zugravu, iar în Banat acela al lui Stan Zugravu.

În Germania de Sud, cea mai importantă sursă de inspirație pentru aurari este *Carnetul de schițe de la Dresda* (*Dresdener Skizzenbuch*, 1507—1520, desene cu pana, Dresden, Sächsische Landesbibliothek), care conține crochiuri specializate, imaginate de Dürer. O bună parte dintre

⁶ Op. cit., p. 110, 154 sqq., 192 sqq.

⁷ A. Dürer, *Schriftlicher Nachlass*, red. H. Faensen, Berlin, 1962, p. 202, 203, 206, 208, 224, 228; Leonardo da Vinci, *Tratat despre pictură*, trad. V.G. Paleolog, București, 1971, p. 45, I/67.

⁸ Dürer, op. cit., p. 194, 212.

⁹ Apud W. Tatarkiewicz, *Istoria esteticii*, I, trad. S. Mărculescu, București, 1978, p. 438.

acestea, precum și alte desene, disparate, au fost anume create pentru atelierul lui Ludwig Krug, a cărei colaborare cu artistul este strinsă și extrem de fructuoasă. Descendent direct al unor maeștri orfevrii,¹⁰ Dürer și-a început cariera ca ucenic argintar și gravor în atelierul patern, împrejurare ce explică interesul său statornic pentru această ramură artistică. Depășind epoca, influența lui a fost stăruitoare și de mare anvergură, determinând tranziția spre stilul fiziomorf. El transformă morfologia boselată a pieselor gotice târzii în motive fructiforme, introducând o captivantă poezie naturalistă. Prestigiul modelelor sale, cărora li se adaugă desene figurative și un mare număr dintre gravurile sale având o foarte largă circulație, favorizează ascensiunea artistică a centrului Nürnberg care, în secolul al XVI-lea, este reședința cu rol hegemon a orfevrăriei sud-germane. Stilul renașterii transalpine dobândește prin el un statut de vădită originalitate, difuzându-se în Europa. Elevii și colaboratorii săi, Hans Baldung Grien, Sebald Beham, Wolf Traut, de asemenea Hans Suess von Kulmbach, Hans Schäufelein și fratele său Hans Dürer, care și-au adus contribuția directă la penetrarea stilului durerian în Polonia, Slovacia, Ungaria și Transilvania, au contribuit ample la difuzarea acestui stil pe plan european.

Și alte nume de pictori sau gravori se leagă de arta argintăriei, de n-ar fi să-i cităm decît pe Albrecht și Erhard Altdorfer, pe Albrecht și Nicolaus Glockendon, Jacob Wimpheling sau Heinrich Aldegrever, creatorul unui tip de frunziș ce îi poartă numele (*Aldegrever — Laub* ori *Blattwerk*), motiv ornamental extrem de frecvent folosit în orfevrăria nürnbergheză.

Un carnet de schițe (*book of patterns* sinonim cu *Musterbuch*, desene în cretă, Windsor Castle, Royal Library), conținând mai ales crochiuri pentru portretele londoneze, îi aparține lui Hans Holbein cel Tânăr. Printre proiectele sale de argintărie se află pocalul Seymour, cinci modele pentru teaca unor pumnale împodobite cu un somptuos decor renascentist și frize ornamentale anume create pentru uzul aurarilor (desene cu pana, Basel, Cabinetul de Stampe).

Nu mai puțin important este aportul sculptorilor ca Veit Stoss cel Bătrîn sau Simon Lainberger. Dar rolul cel mai semnificativ revine unei numeroase suite de pictori-gravori (*Maler-Stecher, peintres-graveurs*), ca prolificul Peter Flötner care colaborează direct cu atelierul de orfevrărie al lui Melchior Baier cel Bătrîn. Wenzel Jamnitzer de la care ni s-au păstrat splendide proiecte, printre care și acelea cuprinse în *Carnetul de schițe de la Berlin* (*Berliner Skizzenbuch*, 1545/1546, desene cu pana și creionul, Berlin, Kunstbibliothek, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz) inaugurează o a doua mare epocă în arta sud-germană, avînd ample rezonanțe în Europa.

Înriuriri italiene (Agostino Veneziano, Francesco Pellegrino, Primaticcio), franceze (Jean Mignon) și neerlandeze (Cornelis Bos, Cornelis Floris), ale școlii de la Fontainebleau și ale gravurilor din Anvers favorizează evoluția nürnberghezilor în direcția manierismului, corespunzînd Renașterii târzii, cu preludii spre baroc. A doua jumătate a seco-

¹⁰ Bunicul pe linie maternă, Hieronymus Holper, bunicul pe linie paternă, Anthoni Dürer, tatăl său Albrecht Dürer c. Bătrîn și fratele său Endres Dürer au fost cu toții argintari.

lului al XVI-lea abundă în asemenea modele manieriste, semnate de Matthias Zündt (*Insigne ac plane novum opus / Cratero graphicum* ... 1551), de Jost Amman, Erasmus Hornick, Maestrul I.S., Paulus II Flindt (*Visierung Buch*, 1593), Christoph Jamnitzer (*Neuw Grottesken Buch*, 1610), Georg și Theodor Bang, Paul Fürst (*Rollwerkbüchlein*, c. 1640), Wolfgang Hieronymus von Bömmel (*Neu ersonnene Gold-Schmieds — Grillen*, 1690—1700) și o sumedenie de alte nume.

Dealtminteri în epoca barocă centrul gravitațional al orfevrăriei se deplasează la Augsburg (1620—1720) unde i se conferă o nouă strălucire. O succintă enumerare a *inventatori*-lor, în fapt, „*designeri*“, augsburghezi, se referă în mod obligatoriu la Jonas Arnold cel Tânăr, Matthias Kager (*Musterbuch*, 1615, desene cu pana în grisaille, Augsburg, Städtische Kunstsammlungen), Hans Rottenhammer, Hans Friedrich Schorer sau Hans Christoph Storer. Nu puține sînt modelele executate în lemn sau în ceară de sculptori, grație predilecției ce se manifestă la Augsburg pentru argintăria figurală înrudită cu plastica de șevalet.

Iradierarea motivelor renașcentiste și baroce în Europa centrală și de est este mult avantajată de comenzile speciale adresate atelierelor din Nürnberg și Augsburg, de asemenea de exportul masiv al acestor obiecte aflate în patrimoniile estice, pentru a nu mai vorbi de tezaurul de la Kremlin care abundă în asemenea piese.

Din păcate, penetrarea cărților cu modele este mai puțin frecventă. În destul de îngrijorătoare proporție, acestea au fost distruse printr-un uz îndelungat și stăruiitor, ori s-au pierdut. Motiv pentru care prezența lor în colecțiile grafice constituie o raritate. Gravurile și culegerile imprimate în mai multe exemplare au supraviețuit în mod prioritar în raport cu desenele. Iată de ce existența caietelor de modele de la Cluj și Sibiu constituie o împrejurare de excepție. Importanța lor este dublată de implicațiile sud-germane, de natură morfologică mai ales, pe care cel puțin unul dintre caietele clujene — la care ne vom referi *in extenso* — și cel de la Sibiu, destinat unui studiu ulterior, le semnalează cu evidență.

În deceniul opt al secolului trecut, un descendent al maestrului clujean Michael Gyergyai /Mihály/¹¹ descoperea, din pură întâmplare, printre lucrurile păstrate de la argintarul decedat cu un veac în urmă, două volume în *octavo*, la care se adăugau cam 120 desene și gravuri dispartate, în bună parte realizate de Gyergyai însuși. Acesta le semnează și le datează între 1764—1768. Fondul se păstrează în Colecțiile speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare, în compartimentul manuscriselor sub nr. 161 / I, II, III.¹²

Cele două caiete sînt simplu și relativ rudimentar compactate, avînd scoarțe cartonate de culoare brună, mult estompată în urma uzurii. Iden-

¹¹ Indiferent de apartenența etnică, orfevrierii clujeni semnează alternativ cu pronumele latinizat, germanizat, dar și maghiar.

¹² Primele considerații relativ la acest fond au fost publicate de Kelemen Lajos, *Régi ötvös rajzmlékek Kolozsvárt, in Kolozsvári Hírlap*, XVII, 1906, nr. 3, p. 5 sq. și republicate în *Művészettörténeti tanulmányok (Gyergyai Mihály ötvöskönyvei)*, Bukarest, 1977, p. 161—163; mențiuni la Balogh Jolán, *Kolozsvári reneszánsz láda, in Kelemen Lajos Emlékkönyv*, Bukarest, 1957, p. 21 și la B. Nagy Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Bukarest, 1970, p.248, fig. 133, 134, 228, 229, 230, 231.

titatea legăturilor atestă execuția simultană și este foarte probabil ca acestea să fi fost efectuate la Cluj.¹³

Constituit din 37 de file, dintre care șapte sînt detașate,¹⁴ volumul I are o hîrtie mai groasă, marcată cu filigranul *M*, propriu morii de hîrtie din Cluj-Mănăstur. Aceasta a fost înființată de ordinul iezuit care, în 1717, cumpărase în acest scop instalațiile necesare de la Aiudu de Sus. Deși informațiile peremptorii datează abia din 1741, este foarte probabil ca moara să fi fost pusă în funcție încă prin 1718/1719, deoarece existența produsului său este semnalată din 1720. Hîrtia a fost folosită pentru documentele Colegiului iezuit și pentru cărțile editate în tipografia sa.¹⁵

Volumul I aparține integral secolului al XVIII-lea, după cum indică hîrtia, dar și datele imprimate pe gravurile decorative, semnate prioritar de argintari clujeni între 1740—1765. Importanța sa este eminamente locală, oferind indicii extrem de prețioase și compacte relativ la arta argintăriei clujene. În afara gravurilor care, fiind piese de probă pentru examenul de meșter, trebuiau să aparțină breslei și care au fost probabil lipite de Gyergyai, primul caiet are un număr de pagini desenate cu motive florale. Chiar dacă nu în întregime, acestea îi aparțin lui Michael Feltmajer /Mihály/ care își însoțește modelele cu următoarea însemnare autografă: „*În anul 1755 în ziua de 11 noiembrie m-am angajat ca ucenic la domnul Gyulai Márton /Martin/; m-am eliberat /am absolvit/ în anul 1759 în ziua de 26 mai.*” Semnează: „*Eu, Feltmájér Mihály M/anu/ pria /propria/*”. Grafia este cu cerneală neagră ușor colorată, aceeași ca a desenelor. Dar sub înscrisul inițial, apare un al doilea, cu o altă cerneală, decolorată spre brun, deci ulterior, din care aflăm: „*Am intrat în breaslă în anul 1765 în ziua de 6 iulie, cu ajutorul Domnului /Deo Juvante/*”.¹⁶ Scrierea aparține evident aceleiași mîini.

Dar același Feltmájér figurează în caiet cu mai multe gravuri ornamentale, semnate: „*Michaél Feltmájér Aő 1758 sculpsit*”, „*Sculpsit Michaél Feltmájér 1758*”, „*Sculpsit Michaél Feltmájér 1759*”. Este vorba foarte probabil de gravuri pentru examenul de meșter, după cum indică datarea.

Desene ulterioare, mai versate, aflate în volumul al II-lea (II. 3, 5, 7), confirmate de notele trădînd același scris,¹⁷ chiar dacă nu sînt semnate, îi aparțin tot lui Feltmájér, cel puțin parțial. Acest al doilea caiet de modele este mult mai vechi, fiind început în secolul al XVII-lea și indicînd grafia mai multor mîini, poate patru, atît pentru desene cît și

¹³ Cercetătorul Dani János consideră deopotrivă originea locală a acestor legături ca fiind indubitabilă.

¹⁴ Cele șapte file mobile ale volumului I diferă ușor ca dimensiuni față de filele fixe.

¹⁵ V. Jakó Zs., *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskor történetének vázlata 1712—1748*, în *Studia*, Series Historia, 1964, fasc. 1, p. 57, 58, 59.

¹⁶ Original în limba maghiară: *A(nn)o 1755 Die 11 Novembris mentem Inasnak Gyulai Márton Uramhoz: Szabadultam penig A(nn)o 1759 Die 26 Maji Én, Feltmájér Mihály M(anu) Pr(opr)ia; Allatam bé az Czé(h)ben In Anno 1765 Die 6-ta (sirta) Julii, Deo Juvante.* (II. 41/I).

¹⁷ Abstracție făcînd de analogia caracterologică a celor două scrisuri, specifică este pentru Feltmájér tendința de a devia rîndurile oblic în sus, de la stînga la dreapta. Tipic este și finalul *Manu propria*.

pentru înscrisuri. Complexe sînt și problemele pe care le suscită modelele ca atare, considerații certe îngăduind doar desenele semnate și date de Tar András /Andrei/.

Totuși cîteva indicii plauzibile se desprind, îngăduind ipoteze. Primul caiet se afla în posesia lui Feltnájer în intervalul uceniciei sale (1755—1759). Este probabil că între 1759—1765, anul în care este primit în breasla clujeană ca meșter, el și-a făcut călătoria de calfă peregrină potrivit uzanțelor tradiționale. Din păcate nu există nici o informație relativ la țintele acestei călătorii care trebuie să fi fost de durată. Nu este exclus ca el să fi adus cu sine, din peregrinare, acest al doilea caiet, despre care inițial se putea crede că a fost început la Debretin /Debrecen/ în Ungaria, întrucît Tar András face precizări topografice. Investigări mai atente probează însă originea sa transilvăneană, pe temeiul unor înscrisuri datate 1638, 1639, 1640. În timp ce desenele lui Tar provin din intervalul 1677—1679, vădindu-se ulterioare.

Este tot atît de posibil ca al doilea caiet să se fi aflat în atelierul argintarului Gyulai, patronul lui Feltnájer, supoziție avansată de Kelemen.¹⁸ Pe ce cale a ajuns la Cluj este, în absența unor informații sigure, imposibil de precizat. Atîta timp cît prezența lui Tar nu este indicată în listele de argintari din Transilvania, orice afirmație ieșind din cadrul șederii sale la Debretin (1677—1683) rămîne susceptibilă de controverse.

Limpede este doar faptul că avînd aceeași legătură, executată mai mult decît probabil la Cluj, cele două volume vor fi trecut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în patrimoniul breslei aurarilor, căci pe unul dintre desenele lui Gyergyai se află indicele corporației din 3 septembrie 1764.

Volumul al II-lea se compunea inițial din 60 de pagini, dar șapte fiind tăiate din context și pierdute, au rămas doar 53.¹⁹ Copertele interioare, pe *Vorsatz* și *Nachsatz*, aveau numeroase sigilii în ceară roșie, ale căror urme adîncite în hîrtie se păstrează, dar care au fost îndepărtate, privîndu-ne de indicii ce puteau fi lămuritoare. Întrucît în atribuția argintarilor intra și gravarea de sigilii, trebuie să fi fost vorba de prototipuri sau de probe executate cu prilejul acceptării în breaslă.

Diferită de aceea a volumului I, hîrtia este de o calitate mai bună, puțin pergamentoasă, cu un alt filigran ce revine în mai multe rînduri. Înfățișează un copac cu trei coroane suprapuse ale unui frunziș stufos ce se restrînge pe verticală, micșorîndu-și progresiv întinderea. Un șarpe se încolăcește în jurul trunchiului. Același filigran este semnalat în repertoriul manuscris al lui Kemény (*Signa interna Chartarum*)²⁰ la documente transilvănene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Este vorba de două scrisori adresate principelui Mi-

¹⁸ Kelemen L., *loc. cit.*

¹⁹ Numerotarea paginilor fiind haotică, iar piesele detașate nefiind înregistrate, am numerotat cu roșu de la 1, fiecare volum în parte, doar paginile ilustrate sau adnotate (nu și cele goale) (volumele I și II). Am procedat la fel cu piesele dispărute (desene și gravuri detașate, III).

²⁰ Kemény, J. C., *Signa interna Chartarum Saeculo XIV, XV, XVI, XVII et XVIII in Transilvania olim obviacum*, Tomus II, 1672—1799, Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca, mss. 251/1972, p. 32, 75.

hail Apafi de către Dionisius Bánfi de la Gilău (1674), respectiv de către Franciscus Olasz (1677), de asemenea de o a treia misivă pe care Stephan Adam din Biertan (1677) i-o trimitea lui Petrus Alvinczi. O versiune a acestui filigran în care același tip de pom este flancat de figurile unui bărbat și unei doamne care îi oferă o inimă, însoțite de inițialele *GR*, apare în 1676 pe alte două scrisori adresate tot principelui transilvan. Prima e trimisă de către Ioan, regele Poloniei, a doua de către Paulus Béldi din Beclean (*ex Bethlen*).²¹ Se poate deduce așadar că hîrtia era de import și că era vehiculată în Transilvania, mai ales la nivelul pretențios al cancelariei princiere.

Ambele variante ale filigranului, cel cu pomul singularizat și, cel cu perechea în costume de epocă, se reîntîlnesc la hîrtia de fabricație lituaniană, de la Vilnius.²²

Îndepărtînd gravurile aplicate pe ultimele pagini ale caietului II, au ieșit la iveală texte manuscrise, redactate în limbile latină, maghiară și germană; în intervalul 1638—1640. În limba latină, cel mai vechi dintre înscrisuri (1638) se referă la contravenții și încăierări. Numele celor consemnați sînt românești, caracteristice românilor din fostele scaune săsești. Evocarea satelor de origine ale celor amendați pledează în același sens, fiind pomenite două localități: Ticușul românesc, situat între Sibiu și Mediaș, de asemenea Jibert din fostul raion Rucăr. Scrise într-o limbă maghiară a cărei ortografie se resimte de influența germană, următoarele două însemnări (1639) pomenesc o turmă de ovine, dată în grija oierului Blazi (Blassi) Kelemen, locuitor al satului Șona, aflat în apropiere de Blaj. Ar mai putea coincide însă cu Dealul Frumos din județul Sibiu, a cărui veche denumire era tot Șona. Redactat de astă dată în germană, ultimul text (1640) se raportează deopotrivă la o turmă de ovine, fără a menționa vreun nume sau vreo localitate.²³

Datele de mai sus indică, dincolo de orice îndoială, că acest al doilea caiet a plecat, nu se știe pe ce căi, din Transilvania. Considerînd inoportune notele ce aveau un caracter pur administrativ, următorul posesor n-a ezitat să le acopere, lipind peste acele pagini gravuri. Unele sînt semnate și uneori datate. Dintre acestea demne de interes sînt xilogravura lui Georgius Ökrös /György/ reprezentînd la 1666 *Intrarea în Ierusalim*, într-un stil frust, marcat de o vădită stîngăcie și o gravură a lui Valentinus Szentmártoni /Bálint/ din 1694.

Cele mai vechi și mai semnificative sînt însă două gravuri nürnbergheze. Prima îi aparține lui Virgil Solis, gravor prolific din secolul al XVI-lea, și înfățișează alegoria *Greciei*, conform mențiunii cu litere capitale. Figura este anacronic înveșmîntată într-o rochie medievală și poartă pe cap înalta pălărie conică, desemnată ca *hennin*, de modă franceză care, în mod evident, l-a influențat pe Solis. Imaginea face parte din suita alegorică înfățișînd principalele state europene.

²¹ Op. cit., p. 59, 193.

²² Cf. E. Laucevicius, *Popierius Litewoje*, XV — XVIII a., Vilnius, 1967, II, p. 175.

²³ La descifrarea textelor în limbile latină și germană am beneficiat de colaborarea lui Samuel Goldenberg, iar pentru limbile latină și maghiară de aceea a lui Dani János, căruia îi datorăm și interpretarea documentelor. Le aducem și pe această cale caldele noastre mulțumiri.

A doua și cea mai importantă este o gravură executată cu acul de punctat sau cu ruleta, adică roțița zimțată, tehnică denumită *Punzenstich* (*Punktiermanier*), folosită începînd cu Bernhard Zan pentru gravurile decorative și frecventă la Nürnberg între 1580—1620. Evitînd efectele de umbră-lumină, maniera punctată se realizează prin fine conture liniare, fiind folosită și de Hieronymus Bang, tatăl lui Georg Bang care este înrudit cu Theodor (Dietrich) Bang, specializați în ornamente florale pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Potrivit lui Nagler²⁴, din aceeași familie făcea parte autorul gravurii noastre care semnează cu inițialele A. B. la 1610. El este contemporan cu Hieronymus Bang sau îl devansează pe acesta, fiind cunoscut printr-un număr restrîns de lucrări, executate în maniera lui Paul II Flindt și a lui Johann Stephan.

Figurînd un atelier de argintar german, foarte probabil chiar din Nürnberg, gravura octogonală constituie un exemplar de raritate, fiind menționată ca piesă de referință. Par să mai existe două sau trei replici, toate realizate pe plăci de aramă octogonale, judecînd după exemplarele imprimate păstrate, purtînd aceeași monogramă, cu neînsemnate modificări de grafie. Relativ spațios, atelierul este pavat cu lespezi tăiate în carouri. Personajele poartă tipice costume de la începutul secolului al XVII-lea: veste colante, colerete plisate sau gulere amplu răsfrînte, mîneci bogate, pantaloni ușor bufanți, prinși sub genunchi, pălării cu bor și pumnal la cîngătoare. Aproape toți au părul cirlionțat, mustați și bărbi ascuțite. Atelierul propriu-zis este separat printr-un parapet cu baluștri de loggia deschisă printr-o arcadă, de unde un tînar client salută, fluturîndu-și pălăria cu penaj. Pare a se adresa meșterului care șade la masă în compania unui bărbat văzut din spate. O calfă, căruia i se adresează din ușă un ucenic, este ocupată cu ciocănirea unui pahar. Pe o poliță sînt expuse talere rotunde și pahare, pe alta unelte, dălțițe așezate în stative. Imaginea este încadrată cu bogate marginalii decorative, avînd sensuri simbolice. Un atlant și o hermă, cu torsurile nude, flanchează cîmpul figurativ elipsoidal. De o factură tipic manieristă, simbolurile morții și ale vremelniciei abundă: craniul, clepsidra cu aripi de liliac, sapa și lopata, doi șerpi cu sinuozitățile împletite, avînd capete de păun, aluzie la malefica vanitate. Li se asociază alte motive emblematice: soarele și o ciocîrlie, semnificînd solarizarea, lumina diurnă, luna și o răgace, însemne nocturne evocînd întunericul. La partea inferioară, cadrul decorativ e mai aerat, alcătuiindu-se din vrejuri, frunze și flori stilizate, printre care și doi ciorchini cu fructe. Răsucit ca o buclă circulară, un alt șarpe ține în bot firul circumscriind monograma artistului, fir de care e suspendat un corn vinătoresc încălecat de o pereche de ochelari. Trădînd o imaginație dispersivă și complicată, fascinată de simbolistica prolixă a elementelor, autorul recurge constant la limbajul aluziv, mai mult sau mai puțin criptic, specific manierismului.

Discret caligrafiat, inițialele A. B. reapar, la dimensiuni miniaturale, pe cîteva pagini, fără a se înseria, nepermițînd considerente explicite. Analogia lor cu monograma gravurului nürnberghez s-ar putea datora unei simple coincidențe, la fel cu prezența gravurilor sud-ger-

²⁴ Cf. G. K. Nagler, *Die Monogrammisten*, I, München, 1919, p. 75—76, art. 169, p. 84, art. 196.

mane pe care le-am descris. Acestea constituie totuși un simptom selectiv, pledînd pentru interesul aparte ce ar viza posibile relații stilistice cu argintăria de la Nürnberg.

Deși în genere nesemnate, o bună parte a ilustrațiilor florale par să-i aparțină lui Tar András (il. 8, 9, 11, 12, 13), remarcîndu-se printr-un stil volubil. Suplețea ductului liniar, unduirile și contorsionările frunzișului, exuberanța caracteristic barocă îl diferențiază de autorul modelelor vegetale din primele pagini (il. 1—7). Judecînd după adnotările ce le însoțesc, după tipologia destinată filigranării,²⁵ acestea sînt cronologic vorbind ulterioare și îi aparțin lui Feltnájer. Căci scrisul este neîndoios al lui.²⁶ În comparație cu florile schițate în volumul I, cele din volumul al II-lea desfășoară un stil fiziomorf destul de liber, cu linia decisă, dar cam rigidă. Demonstrează totuși o anume virtuozitate artizanală pe care maestrul clujean a dobîndit-o prin exercițiu tehnic și maturizare figurativă.

Tar este însă infinit mai sensibil, înzestrat cu o imaginație vioaie, bogată ce îl îndeamnă spre continua diversificare a elementelor decorative. Mlădierile lujerului, sinuozitatea frunzei, somptuozitatea corolelor cu petala parcă zdrențuită, opulenta lor mobilitate, tinzînd la epuizarea spațiului ornamental sub impulsul unui *horror vacui* ce dictează densitatea împletirilor (il. 30), se constituie cu specifică fluentă. Deși luxuriantă, desfășurarea vegetală e condusă cu simțul articulării compoziționale. Simetrii și contrasimetrii alternate exercită un efect de echilibrare a ansamblului. Jocul exuberant e calmat printr-o cadență disciplinată ce armonizează ritmurile stilizării. Uneori cursivitatea frizei fitomorfe evocă împinzirile unei fine danteluri (il. 43, 44).

Dealtminteri preocupările lui Tar sînt mai variate. Depășind înclinarea, unanimă în epocă, pentru ornamentul floral (*Blattwerk, Blütenwerk*), el este atras în egală măsură de probleme de structură și morfologie. Deși prevalează interesul pentru pahare și pocale, unele crochiuri dezvăluie atracția pentru insolitul morfologic, chiar pentru inspirația extravagantă.

O schiță de-a dreptul bizară combină recipientul în formă de scoică (*Turboschnecke*) cu trupul unui grifon (il. 16). Reeditează imaginea fabuloasă a monstrului mitologic, îndeobște figurat cu trup de leu, cap, aripi și gheare de vultur, prin complicarea detaliilor compozite. Alcătuit dintr-o scoică de melc giganta (*Riesenschnecke*), torsul se sprijină pe robuste picioare paricopitate. Două aripi stilizate de vultur se desprind din umerii înalți, flancînd gîtul prelung ce sfîrșește într-un cap de pasăre cu trei creste chitinoase și un corn substituind urechea. Înfățișarea este combinatorie, oscilînd între capul de vultur și de cocoș, cu ciocul foarte puternic prin a căruia întredeschidere se strecoară o limbă de leu. Totul este desenat cu remarcabilă siguranță, recurgînd la hașurări pentru potențarea volumului.

²⁵ Notele lui Feltnájer se referă la două comenzi, una pentru „nasturele Rebecăi”, cealaltă pentru „domnul Verzár”, precizînd mărimea orificiilor prin care trebuia făcută trefilarea pentru a obține grosimea dorită a sîrmei de argint în vederea filigranului, sîrmă ce putea fi netedă ori răsucită.

²⁶ Adnotările nu sînt semnate, dar specificarea *M(anu) (pro)pria* ține loc de iscălitură. (V. Nota 17).

Pe contrapagină (Il. 17) se distinge schița unui alt cap de grifon, încadrat cu o coamnă. Ciocul scurt este foarte curbat, amintind unul de șoim. Mai groasă, linia semnalează o a treia mină, aparținând poate misteriosului monogramist A. B.²⁷, care încearcă o replică parțială. Dacă e să căutăm analogii grafice, replica se apropie de capul de grifon al cărții cu modele din Boemia (*Wiener Tafelchen*, post 1400).²⁸ Făcînd abstracție de corpul în formă de scoică și de poziția rampantă, grifonul lui Tar evocă gravura lui Schongauer care i-a inspirat o copie lui Israhel van Meckenem.²⁹ Asemănătoare sînt capul și picioarele posterioare, paricopitate, în timp ce cele din față se termină cu firoase gheare, căci monstrul lui Schongauer este un patruped.

Precursorile îndepărtate ale acestui gen de piesă sînt așa-zisele recipiente „gheară de grifon“ (*Greifenklaue*), răspîndite de pe la 1400, la Nürnberg. Inițial erau din corn de bour, ferecat în argint și susținut de diverse figuri zoomorfe, ocazional de un grifon.³⁰ Se credea că imaginarii corn de grifon, asemenea celui de rinocer, prezervă de efectul nefast al otrăvurilor, amplu folosite în evul mediu și în renaștere. Cabinetele de curiozități din vremea renașterii și a barocului erau ticsite cu obiecte de proveniență exotică, cărora li se atribuiau miraculoase virtuți antitoxice. Se credea că de la porțelan la agat, de la lemnul de cedru la cornul de rinocer și oul de struț, asemenea obiecte puteau deveni salvatoare, trădînd prezența veninului. Manierismul nu făcea decît să adîncească seducția a tot ceea ce era somptuos ori straniu, stîrnind fanazia creatorilor. Astfel se explică probabil și această hibridă, în sensul cel mai literal barocă, imagine întîlnită printre desenele lui Tar. Ceea ce frapează însă în gradul cel mai înalt este neobișnuita asociere a grifonului cu scoica.

Pahare-scoici (*Muschelbecher*), chiar relicviare-scoici (*Muschelreliquiare*) se întîlnesc nu odată în aurăria nürnbergheză; de asemenea căni-scoică (*Nautiluskannen*) ca fastuoasa lucrare a lui Wenzel Jamnitzer, splendid montată în aur (c. 1570, München, Schatzkammer der Residenz) și pocale-scoică (*Nautiluspokale*), ca nu mai puțin extraordinarul „pocal Jupiter“ lucrat de colaboratorul său apropiat Nikolaus Schmidt (1610, Windsor Castle, Royal Collection).³¹ Atari căni și pocale sînt frecvente și la Augsburg, unde a fost realizat în 1710, de către Philipp Jakob IV Drentwett, pocalul-grifon heraldic destinat breslei țesătorilor din Basel (Basel, Historisches Museum).³² Hibrid patruped, în poziție rampantă de astă dată, acesta reia combinația clasică leu—vultur (*Löwengreif*) avînd

²⁷ Este limpede similitudinea caracterelor grafice de la Il. 17 cu acelea de la Il. 23.

²⁸ Cf. Z. Drobná, *Die gotische Zeichnung in Böhmen*, Praga, 1956, Il. 79, stînga sus.

²⁹ V. Der hübsche Martin, *Kupferstiche und Zeichnungen von Martin Schongauer*, Catalog, Colmar, 1991, p. 420, nr. cat. 114; sînt menționate încă două copii ale aceleiași gravuri, ceea ce pledează pentru o mai largă difuzare a sa.

³⁰ H. Kohlhausen, *Nürnberger Goldschmiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit 1240 bis 1540*, Berlin, 1968, p. 138 sqq., 142, fig. 245.

³¹ Wenzel Jamnitzer und die Nürnberger Goldschmiedekunst 1500—1700, Catalog, München, 1985, Pl. color nr. 8, p. 34, fig. 28.

³² *Augsburger Barock*, Catalog, Augsburg, 1968, p. 303—304, nr. cat. 446, fig. 275.

un cap comparabil cu acela al grifonului Tar. Analogia sa cea mai apropiată o constituie însă lucrarea maestrului E. G. din Leipzig (1608/1610, Dresden, Grünes Gewölbe).³³

O altă făptură fantastică (Il. 25) este o himeră cu gheare de leu, bust de sfinx avînd sîni femeiești și cap masculin, demonic, aducînd a țap cornut. Bipedul își subțiază porțiunea posterioară a trupului într-o coadă prelung răsucită, amintind cornul abundenței printr-o întîmplătoare asemănare. Peste crupă e așternută o scurtă draperie, de sub care pornește lujerul înfrunzit, terminat cu o floare de spînz. Asemenea diformități ciudate, provenind din antichitate, au fost resuscitate în decorul italian renașcentist și transmise lumii artistice de la nordul Alpilor. Atras de fascinația manieristă a acestor figuri, Tar András, care era puțin probabil să aibă prilejul transpunerii în fapt a unor asemenea modele complicate și evident costisitoare, are meritul de a fi lăsat în urma lui proiecte unicate.

Printre modelele de pocal, gășibile în același volum, se află vechea și relativ răspîndita variantă a așa-zisului pocal-ciorchine de strugure (*Traubenpokal*), denumit ocazional — cu un termen nu tocmai propriu — și pocal-ananas (*Ananaspokal*). Este foarte clară derivarea sa din pocalul boselat al goticului tîrziu (*Buckelpokal*), după cum o atestă piesele de la basilica din Rieti (Italia) și de la castelul Wachendorf—Württemberg (1480/1490), ambele provenind de la Nürnberg. Atribuit lui Martin Krafft cel Bătrîn, pocalul de la castelul Wachendorf este în mod îndreptățit comparat de Kohlhausen cu pocalul nürnberghez de la mănăstirea Tismana.³⁴

Reprezentînd o morfologie de tranziție, obținută prin așa-zisa *Traubenbuckelung*, asemenea piese sînt versiunile preliminare ale unui tip de pocal caracteristic renașterii din secolul al XVI-lea, dar prelungindu-și existența și în secolul următor în virtutea adecvării sale la gustul baroc. Frecvent în arta antică greco-romană, dar și în cea iraniană unde avea însă o semnificație mitică, ciorchinele de strugure constituie un motiv bahic reactualizat. Ca atare, trebuie să fi avut inițial origine italiană. Dar, sub influența lui Dürer și a predilecției ce se manifestă la Nürnberg pentru morfologia fructiformă, acest tip de pocal devine caracteristic ambianței sud-germane.

Tar András desenează un ovoid cu profilarea galbei destul de pură, subliniată prin perfecta aderență a recipientului și a capacului, cu arcuirea puțin turtită (Il. 56). Nu are buton pe capac, nici soclu. Cel care apare pe contrapagină (Il. 55) este baroc, fiind decorat cu volute și lambrechini sinuoși. Întreaga suprafață a piesei este dens împînzită cu șiruri verticale de bose veziculare, sugerînd boabe de strugure alungite. Absența valorilor de umbră — lumină accentuează interpretarea strict liniară a modelului. Tar folosește adesea modele decompunibile ce pot fi recompuse în alternative morfologice, fiind interschimbabile, procedeu pe care desenatorii nürnberghezi l-au introdus din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la inițiativa lui Sebald Beham (1530).

³³ R. Graul, *Alte Leipziger Goldschmiedearbeiten*, Leipzig, 1910, p. 16, pl. XVII.

³⁴ Kohlhausen, *op. cit.*, p. 308, 316—318, nr. cat. 354, fig. 463; Nicolescu, *op. cit.*, p. 50, nr. cat. 9, fig. 10.

O analogie apropiată cu desenul lui Tar sugerează pocalul executat de Jörg Rühl (1600—1610, Nürnberg, Germanisches National Museum), care se apropie mult de forma ovoidului. Se mai poate invoca și lucrarea similară a lui Hans Kindtsvater (1622—1634, Nürnberg, Germanisches National Museum).³⁵ În sfârșit este legitimă citarea exemplarului de proveniență necunoscută, poate locală, păstrat la Cluj-Napoca (Muzeul de Istorie al Transilvaniei). Succesul acestor piese este de altminteri confirmat de prezența lor în Transilvania, unde au fost importate. Pocalul lui Leonhard Vorch(h)amer /Forchheimer/, păstrat la biserica evanghelică din Alba-Iulia, de asemenea cel de la biserica evanghelică din Rotbav (fără capac), semnat de meșterul M.S., vorbesc de la sine.³⁶

Nu este întâmplătoare persistența acestei morfologii și reinterpretarea sa în secolul al XVII-lea, prin adecvare la gustul baroc. Asimilarea sa e vădită de lucrări ca pocalul clujeanului Seres István /Ștefan/ cel Tânăr (Cluj-Napoca, Biserica Reformată a Transilvaniei) sau acela al lui Petrus W/aradiensis/ Kecskeméti /Wáradi Péter/, originar din Oradea și stabilit, după un îndelungat periplu transilvănean, la Cașovia (Košice, Kassa) în Slovacia, unde se și află opera sa (1664, Biserica Evanghelică Reformată).³⁷

O a treia categorie tipologică de pocal sud-german, aparținând renașterii târzii, apare în caietul de modele al lui Tar în două variante distincte. Prima (Il. 14) înfățișează doar recipientul, omițând atît soclul, cît și capacul. Potrivit unei articulări devenită clasică, aceasta se compune din trei registre bine marcate, reprezentînd două toruri puternic boselate, dezvoltate pe orizontală, iar între ele o zonă mai restrînsă cu profilarea tronconică. Cele trei segmente principale sînt delimitate prin toruri înguste, dublate de baghete fine încadrînd cîte un inel concav. Protuberantă și amplu evazată, zona superioară se termină cu o bordură netedă, restrînsă, evoluînd inelar în jurul buzei.

În succesiune ascensională, motivele ornamentale sînt indicate sumar. Registrul inferior are în centru capul buclat al unei herme, căruia îi corespunde în segmentul următor un cap de *putto* înaripat, încadrat cu volute. O figurare mai amplă și mai detaliată se desfășoară în zona superioară. Deși grafia trasată cu creionul este foarte ștearsă, se disting o sumedenie de volute și contravolute decorative, în împletire cu elemente vegetale sinuoase. Acestea invadează întreaga suprafață, cu excepția unui medalion central, capricios decupat. Acolo șade o bizară figură, picior peste picior, cu o ghioagă sprijinită pe umăr. Indistinctă, imaginea bărbatului ce pare un humanoid cu detalii zoomorfe ar putea fi o reprezentare a lui Hercule, semizeul fiind unul dintre personajele frecvente, împreună cu alte divinități mitologice, care apare în decorul nürnberghez, mai ales la acest tip de pocale. Acceptînd o asemenea ipoteză, detaliile zoomorfe ar putea să sugereze blana leului din Nemea,

³⁵ Cf. Wenzel Jamnitzer, p. 269, nr. cat. 96, fig. 96; p. 286, nr. cat. 141, Fig. 141.

³⁶ Cf. V. Roth, *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens I. Goldschmiedearbeiten*, Hermannstadt, 1922, p. 173—174, nr. cat. 418 și 419, pl. 143 și 144-1.

³⁷ Cf. M. Bunta, *Aurari clujeni și operele lor, I*, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 336; Mihalik J., *Kassa város ötvösségének története*, Budapeșt, 1900, p. 264.

răpus de Hercule. Se mai vede un animal care fuge, de proporții mijlocii, sugerind un posibil episod de vânătoare. Scenele cinegetice sînt deopotrivă abordate cu anumită predilecție în aurăria sud-germană.

Cît privește paternitatea certă a acestei schițe, e greu să avansăm o considerație exactă. Caracterul pripit al desenului, ductul nervos contrastează în genere cu desenele: foarte îngrijite, minuțios executate de Tar. Totuși, sublinierile în peniță, cu o cerneală brun-roșietică, ruginie, pe care doar Tar o folosește, pledează în favoarea lui. În timp ce elementele trasate cu creionul trădează o anume grabă, intervențiile suprapuse au o grafie sigură și fină. De altfel, după cum vom vedea, asemenea abateri de la stilul net al grafiei intervin și la alte ilustrații și chiar în scrisul desenatorului în etapa 1679. Deși își menține caracterele fundamentale, scrisul se îndepărtează de regularitatea ritmică, disciplinată a notelor anterioare.

Structura tectonică și decorul sînt limpede înrudite cu lucrări create la Nürnberg, unde o atare morfologie se semnală încă din intervalul 1550—1570, generalizîndu-se în secolul al XVII-lea. Comparații concludente îngăduie pocalul lui Gregor Schuelein (1590—1595, Nürnberg, Germanisches National Museum) și „Pocalul pușcașilor“ de Andreas Rosa (c. 1610, Nürnberg, Germanisches National Museum).³⁸ Difuzarea sa în țara noastră este exemplificată de pocalul Capitlului Evanghelic din Sibiu (1630—1635, fără siglă, Sibiu, Muzeul Brukenthal), de un altul executat de Johann Schimmert din Sibiu (1637—1647, Budapesta, Colecție particulară), în sfîrșit de un al treilea purtînd sigla meșterului G. H. din Augsburg (1645, București, Muzeul de Artă al României)³⁹.

Deși genul este mai puțin răspîndit la Augsburg, persistă aici pînă tirziu, trecînd dincolo de bariera secolului al XVII-lea. De proveniență controversată, căci nu poartă sigla orașului, un asemenea pocal atribuit aurarului M. K. (1720, Darmstadt, Hessisches Landesmuseum) repetă articularea clasică, fiind decorat cu episoade din fabulele lui Esop, din legenda lui Aenea și cu figura lui Hercule combătînd hidra din Lerna⁴⁰.

Tar nu desenează soclul, de obicei înalt și în formă de clopot, nici capacul îndeobște somptuos, menit să încununeze poziția verticală a recipientului, echilibrat prin succesiunea briurilor proeminente și a gîturilor orizontale. Desenatorul reia acest tip de pocal (il. 39 și 40) într-o versiune a cărei tectonică se deosebește de cea dintîi, prin poziția și proporționarea torurilor ample. Acestea au profilarea mai accentuat protuberantă și se succed în primele două registre, fiind despărțite printr-un inel neted, relativ restrîns. În locul besei superioare apare însă o porțiune tronconică ușor evazată spre buză. Inversiunea formelor constitutive este însoțită de eliminarea torurilor intermediare, cu funcție separatoare, înlocuite prin baghete concentrice, gradat profilate, procedeu simplificator în elaborarea detaliilor. Reprezentat pe contrapagină (Il. 40) soclul are forma unui clopot turtit, compensînd

³⁸ Cf. Wenzel Jamnitzer, p. 259 sq., nr. cat. 82, fig. 83 și p. 270, nr. cat. 98, fig. 98.

³⁹ Roth, *op. cit.*, p. 168, nr. cat. 404, fig. 89; I. Bielz, *Artă aurară sașă din Transilvania*, București, 1957, p. 25, fig. 21; C. Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (Sec. XIV—XIX)*, București, 1968, p. 62, nr. cat. 8, fig. 8.

⁴⁰ *Augsburger Barock*, p. 322, nr. cat. 467, fig. 312.

prin bogăție ornamentală nuditatea recipientului, schițat doar pe contur. Soclul se compune dintr-un larg tor boselat, urmat de un al doilea mai restrâns. Între acestea intervine o zonă inelară, încadrată cu triple și duble baghete circulare, repetate la bază. Motivele sînt exact rediate. Într-un cartuș oval este figurată o scoică, însoțită de unduitoare penaje și volute ce par să derive din frunze stilizate. Lateral se adaugă cite un mănunchi de fructe. Elementele decorative depășesc barocul propriu-zis, evoluind spre stilul *rocaille*, dar disciplinînd inflexiunile capricioase prin simetria jocului.

În trei rînduri succinte, Tar András, care semnează *Manu pr(opia)*, ne informează că a desenat modelul la Debrețin, în atelierul maestrului său (Ecsedi István), după un pocal ce îi aparține acestuia. Indică data, anul 1677, ultima zi a lunii octombrie.⁴¹ Însușirea acestei morfologii și a decorului, conforme unor viziuni mai tîrzii, pledează pentru o anumită curiozitate dornică de inovare, dar și pentru suplețea percepției.

Tar desenează un capac de pocal (Il. 57), însoțindu-l cu o scurtă mențiune relativ la greutatea materialului metalic necesar execuției. Decorul se aseamănă cu cel ce împodobește soclul anterior descris (Il. 40), dar este ceva mai complicat. Relativ plat, capacul este alcătuit dintr-un singur tor proeminent, avînd în centru un mascaron foarte stilizat. Sprîncenelor stufoase le corespund mustățile prelungi, cu extremele învolutate. Craniul și fruntea sînt teșite. Din tîmple pornesc volute laterale și benzi terminate în capete de monștri marini, abia recognoscibili. În flancuri se află două scoici iar banda inelară, ce încercuiește partea inferioară a capacului, este împodobită cu o friză de volute, ritmic modulate. Obiecte de import au favorizat foarte probabil penetrarea acestei ornamentici oricum mai evolute, într-un mediu artistic receptiv fără îndoială, dar unde asimilarea sa nu putea constitui încă un fapt împlinit.

O categorie morfologică aparte, mai puțin răspîdită, se leagă de schițele unor cești polilobe. Prima, semnată de Tar, reprezintă minuoasa desfășurare a decorului destinat să acopere cîmpul interior, adică fundul ceștii, fără a mai schița restul. În centrul unei aglomerări de lujere șerpuitoare, frunze delicat răsucite și corolele capricios conturate ale unor flori (lalea, garoafă, stînjene, margaretă) care în ciuda stilizării își păstrează identitatea fiziomorfă domină figura unei păsări cu aripile desfăcute, după toate aparențele un șoim (Il. 52). Crochiul respiră un sentiment poetic indeniabil, iar echilibrul compoziției este, în ciuda profuziunii sale, evident. Decorul se apropie de acela reprezentat de Sebastian Hann pe o ceașcă polilobă (post 1706, Budapesta, Colecția Max Schiffer). Medalionul central al acesteia înfățișează o pasăre analoagă ciugulînd fructe (alune, cireșe, pere, struguri, rodii) în mijlocul unui frunziș. Chiar și spiritul interpretării este în oarecare măsură asemănător.

Următoarea imagine este schița completă a unei cești polilobe (Il. 53). Are conformația ovală și două mici toarte învolutate. Bordura amplă e

⁴¹ Original în limba maghiară: *Anno Do: (mini) 1677 Die ultima Octobris Rajzoltam le Debrecsenben ez kupa derekat lábastul az ő kigyelme kupájáról ugyan az ő kigyelme muhelyéb (en) én Tar András Manu p(ropria).*

divizată în opt lobi boselați cărora le corespund alternativ patru perechi de volute cam greoaie, deși mult arcuite. Suprafața lor e acoperită cu rînduri mărunte de striuri paralele, iar extradosu se aseamănă cu al unor frunzișe ascuțit decupate. În cîmpul central a fost aplicat prin lipire un motiv floral, un fel de margaretă alungită, bătută parcă de un suflu capricios ce îi contorsionează petalele, amenințînd să le spulbere.

Tar notează în marginea desenului că porțiunea centrală este aurită, precizînd și data execuției crochiului: 28 august 1678.⁴²

Derivată din *patera* romană, joasă și foarte evazată, folosită pentru libații, *tazza* italiană i se transmite Germaniei de Sud pe la 1500, cînd este adoptată la Nürnberg. Pătrunderea sa la Augsburg este mai tardivă, abia către sfîrșitul secolului al XVI-lea. În schimb se bucură de o abordare mai stăruitoare, prelungită pînă în secolul al XVIII-lea.⁴³ O contaminare cu *bratina* ruscască nu se exclude cu totul, considerînd că asemenea cești pentru rachiu erau comandate la Hamburg și la Amsterdam, pentru uzul moscovit. Se trece apoi, în zona Elbei Inferioare și în Schleswig-Holstein la ceașca scundă, cu două anse, susținută de trei mici sfere masive.⁴⁴ Ceașca de rachiu devine denumirea sa generică (*Branntweinschale*) de pe la mijlocul secolului al XVII-lea. I se mai spune și ceașcă cu toate (*Henkelschale*) sau ceașcă ornamentală (*Zierschale*, *Prunkschale*), poleirea cîmpului interior sporindu-i prețiozitatea. Chelarii și paharnicii caselor nobiliare din Occident le mai folosesc și astăzi pentru degustarea vinului.

Urmînd configurația *tazzei*, acest soi de ceașcă este inițial circulară și este susținută de un soclu relativ înalt cu aspect de balustru ori înfățișînd o zeităte, de preferință marină. Avea uneori și capac. Cu timpul soclul și capacul dispar. Cupa joasă, mult evazată se simplifică într-un sens, dar își modifică profilarea. Conturul devine lobat, fiecare lob fiind boselat prin ciocănire la rece, procedeu ce evocă firește influența remîniscentă a goticului tîrziu, semnalată și în modul interpretativ și tehnic al unor pocale.

Lăsînd la o parte alte zone germane, majoritatea acestor piese provin fie de la Nürnberg, fie de la Augsburg, difuzîndu-se în Slovacia și Transilvania. Exemplele de proveniență locală pe care le cunoaștem au fost lucrate aproape exclusiv la Sibiu. Apariția lor se înscrie în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea. Sint semnate de Stephanus Lörentz, de Johann Christoph Schwartz imigrat din Königsberg pentru a se perfecționa cu celebrul Sebastian Hann care ne-a lăsat aproape o durină de asemenea cești polilobe.⁴⁵ Întrucît puține ateliere central și est-europene par a fi creat opere similare, crochiurile lui Tar, în consens cu piesa amintită a lui Hann, dobîndesc o semnificație notabilă.

În repertoriul său morfologic predomină paharele fără soclu, alcătuiind un grup omogen (Il. 10, 31, 33, 79). Toate au aceeași confor-

⁴² Original în limba maghiară: *Volt ez Csészéb(en) Fülével edgyütt P. 42 – Belől mező aranyas 1678 Die 28 Augusti.*

⁴³ *Augsburger Barock*, p. 328.

⁴⁴ Renate Scholz, *Goldschmiedearbeiten Renaissance und Barock*, Hamburg 1974, p. 16 sq., 86, 90.

⁴⁵ V. Guy Marica, *Sebastian Hann*, Cluj, 1972, p. 113, 137–138.

mație tronconică, ușor evazată spre buză, ca la flaut. Mari volute, evoluind ca o bandă plastică, ce se înfășoară la capete, se derulează leneș, împodobind recipientul. Dublate uneori, urmează un parcurs sinuos dar simetric, bifurcându-se dintr-un motiv central. Acesta poate fi alternativ o corolă schematică, o frunză foarte stilizată sau chiar un fruct granulat. Mai scurte, volutele inferioare sînt uneori convergente, alteori divergente, plecînd din același element central și fiind întotdeauna amplu curbate. Striuri mai dese, ori distanțate, conture festonate, șiraguri de bobite și mănunchiuri de fructe completează decorul. Arcuirile larg șerpuitoare (*Schweifwerk, Schweifdekor*) a căror plasticitate se reliefează prin ciocănire, încadrează nu odată flori moderat stilizate, permițîndu-ne să recunoaștem lăleaua, narcisa, bujorul.

În versiune netedă, nedecorată sau cu ornamente gravate, tipul acesta de pahar se găsește la Nürnberg încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, fără a fi însă prea persistent. În secolul al XVI-lea morfologia aceasta pare să cedeze în favoarea paharului scund, cilindric, susținut de trei mici sfere compacte (*Kugelbecher*). Suscită o asemenea predilecție, încît devine o adevărată modă, fiind decorat în exclusivitate cu motive florale și purtînd amprenta specifică a centrului Nürnberg.

Analogii evidente cu modelele desenate de Tar relevă argintăria coronensă din secolul al XVII-lea, cu deosebirea că paharele brașovene au soclu. Sînt piese destinate mai ales breslelor (*Zunftbecher*) sau unor dăruri de bună vecinătate. De la Hans Bloweber s-au păstrat numeroase exemple comparabile, nu neapărat prin gruparea motivelor, dar în mod cert prin utilizarea elementelor curbe (*Rollwerk, Schweifwerkornament*), îmbinate într-un arabesc *sui generis* ce acoperă la Tar întreaga suprafață a paharului. Printre lucrările rămase de la Bloweber pot fi citate: paharul breslei morarilor din Bistrița (1636), acela al breslei croitorilor din Tirgu-Mureș (1661, ambele la Cluj-Napoca, Muzeul de Istorie al Transilvaniei) și unul pe care l-am descoperit în Germania de Sud (1660, München, Bayerisches National Museum). Tot de proveniență brașoveană mai sînt patru pahare cu soclu păstrate la Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, printre care cel lucrat de meșterul G. H. (Georgius Henck sau Georg Heltner) pentru farmacistul (*Apotecarius*) Andreas Bertram.

Un decor asemănător se regăsește, cu variațiuni, la Michael Schmidt, alias Sommer — Seybriger pe paharul ce aparținea după toate aparențele breslei pălărierilor (1634, Mănăstirea Bistrița, Vilcea),⁴⁶ la Johannes Retsch, la Hans Hermann și Daniel Bloweber, cu toții aurari din Brașov. Predilecția pentru aceste motive este mai firavă la Sibiu, dar nu cu desăvîrșire absentă. Se regăsesc la Johann Hermann și Antonius (Bloss) Blasius care le adoptă de preferință pentru ornamentarea cînilor cu capac. Cît privește Germania de Sud, implicațiile directe sînt sporadice, duc totuși spre Augsburg la Christoph Bantzer din al cărui atelier provine pocalul clucerului Giura (c. 1653?, Mănăstirea Tismana, Gorj).⁴⁷

Similitudinile stilului sugerează ipoteza unor contacte directe pe care Tar poate le-a avut cu atelierele din Brașov, străbătînd probabil

⁴⁶ Nicolescu, *op. cit.*, p. 72, nr. cat. 22, fig. 22.

⁴⁷ *Op. cit.*, p. 64, nr. cat. 12, fig. 12.

zona Scaunelor săsești. O prezumție ce ar înlesni limpezirea lacunei relativ la modul în care el ajunge în posesia caietului, aproape intact, pe care avea să-l folosească în scopul artei sale.

Unanim răspîndită pe o vastă arie europeană este varianta morfologică a paharului cu suprafața granulată, amintind pielea de rechin (*Haisfischhautmuster*), obținută prin utilizarea ruletei sau roțiței zimțate. Fără soclu, păstrînd forma tronconică, puțin evazată spre gură, recipientul se distinge prin ornamentarea punctată (*Punktiermanier*). Avem de a face în majoritatea cazurilor cu pahare nupțiale și de botez, purtînd în mod obișnuit armoriile reunite ale mirilor (de unde și denumirea de *Allianzbecher*, pahare de alianță, de nuntă), respectiv ale părinților noului-născut.

Printre schițele lui Tar András se află și un asemenea pahar (Il. 37). Datat în 1677, poartă armoriile lui Köleséri Sámuel și ale soției sale, Domján Anna. Destinat uneia dintre fiice (Sara sau Susana), piesa este replica fidelă a unui alt pahar de botez, avînd gravate aceleași armorii și nume de genitori, dar cu data 1663. Este anul nașterii lui Köleséri Sámuel junior care va deveni una dintre personalitățile de aleasă cultură ale Transilvaniei.

Paroh reformat, tatăl său era originar din Oradea, căsătorit în 1659 la Debrețin unde ajunge la rangul de protopresbiter. Faptul că îi adresează comanda unei calfe îngăduie ipoteza că poate și tînărul meșteșugar tot din Oradea se trăgea, avînd probabil bune scrisori de recomandare. Altminteri ar fi fost firesc ca Köleséri Sámuel senior să apeleze la unul dintre aurarii locali mai versați și mai notorii. Dacă nu a făcut-o, se explică prin intenția de a-l ajuta pe Tar, cerîndu-i execuția unei lucrări ce nu prezenta vreo dificultate.

Sámuel junior își face studiile în Olanda și Anglia, obținînd doctoratele în filozofie și teologie. Susținut de cancelarul Mihail Teleki /Mihály/ revine la Leyda pentru studii de medicină. Luîndu-și doctoratul, se stabilește în Transilvania, la Sibiu, unde urcînd treptele unor importante funcții ierarhice, sfîrșește prin a deveni secretar gubernial. Distins bibliofil, cu relații pe întinsul european, el are cea mai importantă bibliotecă particulară pentru care s-a elaborat primul *ex libris* transilvănean, se pare. Spirit deschis, înzestrat cu un cuprinzător orizont intelectual, om de știință cu aptitudini de polihistor, doctorul Köleséri are temeinicie și constante legături cu Țara Românească, fiind foarte apreciat atît ca medic cît și ca om de cultură de Constantin Brâncoveanu, care îl cheamă la căpătîiul doamnei sale bolnave, de stolnicul Constantin Cantacuzino și de Nicolae Mavrocordat. Împătimit istoric, doctorul care cunoștea bine bibliotecile de la Mărgineni ale Cantacuzenilor și de la Văcărești ale Mavrocordatîlor, este preocupat de istoria Daciei și de trecutul poporului român. Printre alte lucrări, el publică la Sibiu, în 1717, volumul *Auraria romano-dacica*.⁴⁸

⁴⁸ V. Pataki J., *Köleséri uram házasságai*, în *Páosztortúz*, XI, 1925, nr. 5, p. 93; Jakó Zs., *Legăturile bibliofile și științifice cu Țara Românească ale lui Köleséri Sámuel*, în *Philobiblon Transilvan*, București, 1977, p. 227 sqq. De fapt este vorba de două *ex librisuri*. Informație orală de la Gábor Dénes, prin Takács Gábor, pentru care le mulțumim.

Revenind la caietul de modele se cuvine să amintim că acesta mai conține și alte schițe de pahare (Il. 15, 17, 20, 23) semnalind interpolările a alți doi desenatori. Unul dintre aceștia are linia fermă și clară, înruindându-se cu Tar prin caracterul motivelor abordate (Il. 23). Celălalt însă se deosebește prin grafia truculentă și ductul rapid, completînd decorul în volute cu elemente antropomorfe. Acestea sînt uneori un cap de *putto* (Il. 17), alteori o figură grotescă (Il. 15) sau un spadasin (Il. 20) cu mustața răsucită, pălărie cu penaj și o floretă amenințător îndreptată spre un atacant invizibil. Atari figuri, nelipsite de accente burlești, se întîlnesc în aurăria nürnbergheză, chiar dacă o filiație directă nu se confirmă. Căci statice, îndesate și fruste, personajele nu au nimic comun cu figurile extravagante și zglobii, de o trepidantă mobilitate, pe care Christoph Jamnitzer le-a imaginat în *Neuw Grottesken Buch*. Totuși influența sa a fost ocazional invocată în raport cu argintăria transilvăneană, fără ca, din păcate, punțile stilistice să se contureze.⁴⁹

Ne referim în final la un decor specific, creat în atelierele din Debrețin, schițat de Tar pe două pagini consecutive (Il. 61 și 62). Ornamentul este arhitectonic, reprezentînd o coloană canelată cu fusul încercuit de patru inele de rezistență. Un fel de impost împodobit cu volute și frunze de acant substituie capitelul, fiind urmat pe verticală de un briu de ove între două toruri circulare. De aici pornesc două arhivele fragmentar redată, schițînd scheletul arcaturii și sugerînd succesiunea repetitivă a elementelor. Spațiul dintre arcuri este în întregime acoperit cu frunze de acant și capricioase volute. În varianta următoare, detaliile sînt simplificate, ornamentația redusă în mod deliberat, lăsînd bolțarii aparenți. Pentru a suscita iluzia spațială, în ambele ilustrații sînt indicate lespezile oblic direcționate ale pavimentului.

Îmbrăcînd ipostaze infinit mai complexe, atent elaborate cu accent pe finețea detaliului, arcada singulară delimitînd de obicei o nișă (*Bogennische*), inspirată din arcul de triumf roman, apărea în secolul al XVI-lea la Peter Flötner, Wenzel Jamnitzer și la Wendel Dietterlin. Nu par a avea, însă, nici un fel de relație directă cu morfologia uzitată la Debrețin, inspirată fie de arhitectura locală, fie de tectonica lăzilor de zestre maghiare și transilvănene ce nu ocolesc o anumită înrîurire nord-italiană. Tar putea copia aceste modele originale de pe cîmile de împărțășanie păstrate în tezaurul bisericii reformate din Debrețin. Lucrate între 1631—1679 acestea poartă siglele meșterilor locali Martinus Zegedi / Szegedi Márton /, Michael Béri / Mihály /, Stephanus Sárközi / István / și Stephanus Büttösi / István / care își creează ultima dintre cîni chiar în 1679, poate chiar sub ochii lui Tar. Dealtminteri o analogie frapantă oferă, cu ambele modele întîlnite la Tar, un pahar cu sociu (1651, Budapesta, Magyar Nemzeti Múzeum) pe care Kőszeghy îl atribuie în mod legitim lui Zegedi Márton din Debrețin⁵⁰. Singura diferență rezidă în pro-

⁴⁹ V. Roth, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strassburg, 1908, p. 128.

⁵⁰ Cf. *Magyar művelődéstörténet*, III, Budapest, 1940, fig. p. 302, p. 575, 645. Zoltai Lajos (*Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Adalékok a debreceni ötvösség történetéhez*, Debrecen, 1937, p. 53 sqq.) și Bobrovsky Ida (*A debreceni református egyház XVI—XVII. századi oszlopdiszes úrvacsorakannái*, separatum, 1974, p. 433 sqq.) se referă la existența a opt asemenea cîni de împărțășanie, a căror suită se

porții, coloanele de pe pahar fiind zvelte, anume alungite pentru a se adapta conformației înalte a recipientului. În timp ce la Tar suporturile sînt mai scunde și mai greoaie, reliefind însă incontestabila originalitate a transpunerii.

Contrastînd cu acuratețea liniară a altor desene, ductul grafic este îngroșat și oscilant. Nici caligrafia notei însoțitoare (Il. 61) nu este ca de obicei cumpănită și ordonată. Caracterele scrisului sînt nervoase, ușor neregulate, consemnînd că eboșa a fost realizată de Tar András la Debrețin în 10 decembrie 1679. Prin revenire ulterioară, data este completată dedesubt, menționînd anul 1680 sau 1681, ziua nouă, fără precizarea lunii. Rezultă de altminteri din temeiuri documentare că și după 1681 calfa peregrină se mai afla în oraș⁵¹. De altfel paginile următoare (Il. 65, 66, 72) conțin alte schițe de o neîndoieală paternitate. Medalioane rotunde sau ovale includ imagini florale, uneoriacompaniate de capete zoomorfe extrem de stilizate. Excepție face cartușul elipsoidal, încununat cu o ghirlandă din frunze de laur strîns împletite, în centrul căruia se zărește *Agnus Dei* (mielul Domnului, mielul pascal) purtînd steagul Învierii. Deasupra se descifrează scrisul lui Tar:

*Aгна Crucem veluti gestans pedibusque tenella*⁵². Este primul rînd din inscripția ce figurează pe zidul nordic al bisericii Sf. Treimi din Debrețin, refăcută de principele Gabriel Bethlen / Gábor / și resfințită în 1628⁵³. Se referă la stema orașului cu *Agnus Dei*, pe care Tar a copiat-o foarte probabil chiar de pe zidul bisericii. Același însemn figurativ era folosit ca siglă de către argintarii neincluși în breaslă⁵⁴. Crochiul pare să fie printre ultimele în mod cert atribuibile calfei de aurar propozite la Debrețin, de unde el pare a dispărea fără urmă după 1683. De aici înainte lipsește orice indiciu documentar ori artistic.

completează cu piesele similare din 1684, 1703 și 1765, cea din urmă fiind donată de breasla croitorilor. Autorii concordă în a afirma că prototipul lor îl constituie cele două căni inițiale, donate bisericii reformate din Debrețin de către căpitanul suprem al trupelor transilvănene, Zólyomi Dávid, care zăbovește un interval mai îndelungat în oraș. Extrem de interesantă este interpretarea, minuțios argumentată, a Idei Bobrovsky, care atribuie o semnificație sacral-dogmatică decorului arhitectonic, ca simbol al Noului Ierusalim, în sens protestant.

⁵¹ Zoltai (*op. cit.*, p. 11, 49) afirmă, în afara oricărui dubiu, invocînd ca sursă registrul municipal de impozit, că în 1683 Tar András se mai afla la Debrețin, unde lucra și plătea un impozit de 200 dinari. De asemenea că el locuia „în chirie” peste drum de casa aurarului Ecsedi. Autorul avansează și ipoteza plecării sale la Cluj, prezumînd că el a murit înainte de 1690. Cit privește obîrșia lui, crede că era originar din Debrețin unde exista o familie Tar, notorie și de vază, afirmată pe plan social încă din secolul al XV-lea. Printre membrii săi sînt menționați documentar doi juzi și un negustor foarte influent. Pînă în prezent nu se cunosc, însă, argumentele unei posibile înrudiri. Presupunerea noastră că Tar András venea dintr-un alt oraș se sprijină și pe consecvența precizare din inscripțiile sale, referitor la faptul că își execută desenele la Debrețin. Ca fiu al locului, o asemenea stăruitoare precizare nu avea sens. Original în limba maghiară: *Rajzolta Tar András Debrecsenben (en) 1679 Die 10 Decem(bri)s 1680 , 1681? / Die nove bis ?/* (Il. 61).

⁵² „Precum gingașa mielușea poartă crucea în labă...”

⁵³ Avînd hramul Sf. Andrei, fosta biserică gotică a fost restaurată de principele Bethlen (1628), dar a ars în 1802. Pe zidul nordic erau încăstrate armoriile princiare și stema orașului, însoțite de inscripțiile aferente, al căror text este redat integral de Szűcs I., *Debrecen város-története*, I, Debrecen, 1871, p. 264.

⁵⁴ Kőszeghy E., *Magyarországi ötvösjegyek*, Budapest, 1936, p. 91.

În concluzia acestui material deosebit de interesant și extrem de prețios prin precizarea repetată a semnăturii și a datărilor, ne este îngăduit a avansa unele afirmații desprinse din însăși logica faptică și din ipotezele clădite pe temeiuri reale.

În mod îndubitabil, calfa peregrină era de origine maghiară, căci semnează constant *Tar András*, ocolind versiunile germanizante sau latinizante ale pronumelui, spre deosebire de alți confrăți. Nu cunoaștem ascendența lui. Un singur argintar omonim poate fi aflat în repertoriul orfevrierilor, anume Elias Tar / Illés /, numit și Elias Aurifex, activ la Kecskemét în intervalul 1640—1663⁵⁵. Dacă erau rude, mai apropiate sau mai îndepărtate, nu se poate firește sustine.

Ca temei comparativ se poate invoca însă exemplul lui Kecskeméti Péter, despre al cărui părinte se presupune că a descins de la Kecskemét, stabilindu-se la Oradea, unde viitorul aurar, celebru mai ales pentru cartea lui de ofrevrărie care s-a păstrat, se pare că a văzut lumina zilei. Inițiala W, interpusă între nume și pronume, este în genere interpretată ca indicând locul nașterii (*Waradiensis*, *Wáradí*, adică din Oradea)⁵⁶. Circumstanțe similare ar putea fi prezumate și pentru Tar, venit sau poate născut la Oradea, ipoteză susținută de unele fapte.

După evenimentele dramatice care au determinat căderea unei părți a Ungariei sub dominație otomană, mulți dintre meșteșugarii aflați în teritoriile ocupate sau amenințate de extinderea stăpînirii turcești, se refugiază fie în Transilvania, fie în Slovacia. Pentru a rezista mai bine vicisitudinilor și pauperizării stîrnite de condițiile vitrege, breslele locale se constituie în uniuni corporative. Breasla aurarilor din Debrețin, existentă de la începutul secolului al XVI-lea, se unește în 1590 cu breasla din Oradea, avînd contacte strînse și cu Clujul. Fuziunea este urmată de aceea cu breslele din Baia Mare (1601) și din Satu Mare (1625). Străduindu-se a supraviețui, corporația din Debrețin care la 1600 număra 16 membri, are în secolul următor abia opt, apoi doi, ceea ce duce inevitabil la desființarea sa în 1807⁵⁷.

Ipoteza provenienței lui Tar András din Oradea se sprijină așadar pe bunele relații intracorporative cu Debreținul, dar și pe întîmpinarea binevoitoare ce i-o acordă un personaj influent ca protopresbiterul Köleséri, el însuși originar din Oradea. Semnificativă este și intrarea sa în atelierul aurarului Ecsedi care după cum vom vedea are relații de rudenie apropiată cu familia orfevrierilor Wáradí de la Košice (Kassa, Cașovia) originari tot din Oradea. Între Oradea, Debrecen, Tokaj și Košice filiera urmează o arteră aproape dreaptă.

Din relatările scrise ale lui Petrus Kecskeméti aflăm că, pentru a se perfecționa, el a făcut un îndelungat periplu transilvănean, zăbovind succesiv la Sibiu și la Brașov, apoi la Alba-Iulia și Cluj, înaintea revenirii sale în orașul natal unde deschide un atelier propriu și se căsătorește. Alarmat de asediul otoman căruia Oradea îi cade pradă, se refugiază în mare grabă la Cașovia (1660) unde avea să se stabilească definitiv.

Prin paralelism devine plauzibilă supoziția unei călătorii de perfecționare pe care Tar a întreprins-o, oprindu-se probabil o vreme la Bra-

⁵⁵ Kőszeghy, *op. cit.*, p. 154.

⁵⁶ Mihalik, *op. cit.*, p. 262.

⁵⁷ Kőszeghy, *op. cit.*, p. 90; Zoltai, *op. cit.*, p. 5.

šov. Într-acolo duc unele indicii stilistice asupra cărora ne-am extins. Oricum accesul la caietul început în anii 1638—1640, ar fi greu de explicat prin excluderea unei peregrinări transilvănene, anterioară plecării la Debrețin. Hirtia fiind un produs costisitor în acea vreme, calfa călătoare va fi fost bucuroasă să și-l însușească într-un fel sau altul. Poate l-a cumpărat, poate i-a fost dăruit.

Părăsind domeniul speculațiilor susceptibile de controverse, certitudinile decurg din notele autografe lizibile în acest caiet în care schițele lui Tar ocupă un loc majoritar. Recapitulându-le în ordine cronologică, se întrezărește o perioadă coerentă de circa șase ani, consacrați activității de perfecționare.

Prima mențiune se limitează la inițialele T. (ar) A. (ndrás) din anul 1677. Monograma și cifrele sînt înscrise unui cartuș oval, deasupra curbelor trasate de două mari volute reunite (Il. 26). Același an este gravat pe paharul comandat de Köleséri senior (Il. 37), indiciu sigur că Tar se afla în 1677 la Debrețin. Afirmatia este dealtminteri adevărată de adnotația următoare (Il. 40) din 31 octombrie 1677, în care Tar ne spune că se găsește la Debrețin, în atelierul patronului său și că desenează un pocal executat de acesta. În precizarea autografă din 12 aprilie 1678 se specifică și numele, Ecsedi István, după a cărui lucrare de meșter el copiază ghirlanda florală (Il. 43 și 44)⁵⁸. Nedatăată, urmează doar o iscălitură completă (Il. 52), apoi în flancul cestii polilobe (Il. 53) data 28 august 1678, fără autograf, spre deosebire de o altă mențiune (Il. 55), iscălită și specificînd că schița a fost executată la Debrețin.

Următoarele două înscrisuri (Il. 56 și 57) sînt nesemnate și nedatate. Printre ultimele se numără (Il. 61) observația peremptorie din 10 decembrie 1679, la Debrețin (Tar folosește consecvent ortografia arhaică *Debrecsen* în loc de *Debreceen*), cu autograf și cu adaosul datei de 9 (decembrie?) 1680 sau 1681. O iscălitură completă mai însoțește o friză cu frunze de acant (Il. 63) iar în final apare versul relativ la stema orașului, cu *Agnus Dei* (Il. 72).

Mai există însă o adnotație, neiscălită, nedatăată (Il. 46) referitor la detaliile ornamentale ale unui harnașament ferecat în argint, comandat se pare de domnul Kende Gábor. Numele acestuia este menționat în ultimele două rinduri ce se referă la blazonul său, figurînd o mîna ce ține trei flori de crin. Familia Kende era din nordul Transilvaniei, situîndu-se în zona dintre Satu Mare și Debrețin. O relație similară este sugerată de armoariile Bethlen schițate în caiet (Il. 60). Este stema princiară aparținînd probabil fratelui mai tînăr al principelui, care avea latifundii în aceeași zonă. Se poate deduce în consecință că, plecînd din Debrețin, Tar a luat-o spre Nordul transilvănean, de unde se trăgea și meșterul său.

Despre Stephanus Ecsedi / István / există informații documentare certe și demne de interes. Judecînd după nume, familia sa își avea locul de baștină la Ecsed, în Nordul Ungariei. Tatăl său este argintar și se numește Szakmári / Szatmári / Edetty / Ecsedi / Ötvös György, profesa deci la Satu Mare. Potrivit registrului de breaslă al aurarilor din Košice, fiul

⁵⁸ Original în limba maghiară: *Anno Domini 1678 Rajzolta Tar András ez virágoskát Debrecsenb(en) az Ecsedi István Uram remek kupájának ajakáról az o kigye(l)me műhelyéb(en) Die 12 Aprili (Il. 43). (sic!)*

său Istók (diminutiv de la István) se angajează în 1660, pe o perioadă de patru ani, ca ucenic în atelierul rubedeniei sale apropiate Georgius Varady / Váradi Karachon ötvös György /, seniorul unei familii de orfevieri notorii, originari din Oradea⁵⁹.

Košice este un centru important, avînd asemenea Levoče / Lőcse / și Cracoviei / Kraków / o colonie germană, care media contactele comerciale și meșteșugărești spre Germania de Sud. Relațiile sale se ramifică însă în multiple direcții, orașul aflîndu-se la intersecția marilor artere de circulație. Împrejurarea explică climatul internațional ce îl caracterizează.

Între secolele XIV—XVI predominaseră orfevierii germani, veniți de la Nürnberg (Conrad Kalb, 1507, Wolf Wagner, 1550), din Bavaria (Valentin Miller, 1570), din Württemberg, Turingia și Alsacia. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, imigranții sînt foarte diversificați: polonezi, italieni, ruși, cehi alături de maghiarii refugiați din calea otomanilor și a transilvănenilor citați în număr mare. Întîlnim chiar și un român, pe *Andreas olahus Aurifaber* ale cărui variante onomastice sînt succesiv pomenite între 1566—1574⁶⁰.

În vederea perfecționării lor profesionale, majoritatea calfelor cașoviene preferau să se îndrepte spre Germania de Sud (Nürnberg, Augsburg) de unde se întorceau cu obiecte de orfevrerie și cărți de modele (*Musterbücher, Kunstbücher — Mustrakönyvek, Kunsztos könyvek*). Acestea par a fi destul de frecvente în secolul al XVII-lea, contribuind la difuzarea unor modele nürnbergheze semnate de Peter Flötner, Georg Wechter și Paul Flindt. Testamentul aurarului cașovian Radácsi Mátyás (1601) consemnează că el se aflase în posesia unei atari cărți de modele⁶¹.

Din actele privitoare la dezbaterea succesorală a familiei Váradi care se stinsese, rezultă că Ecsedi István care era unul dintre moștenitori, se afla în mai 1680 din nou la Košice⁶². Nu este exclus ca Tar András să-l fi însoțit.

Dealtminteri intervalul pe care el îl petrece la Debretin este grevat de evenimentele nefaste ce apasă existența orașului. Căutînd oblăduirea imperială, orașenii sînt neconțenit hărțuiți de incursiunile spoliatoare ale pașei de Oradea, dar au de suferit și din pricina conflictelor stîrnite între curuți și lobonți, la care se adaugă persecuțiile religioase, antiprotestante. Secătuiți de rechiziții, siliți să le plătească tuturor biruri împovărătoare, precaritatea economică în care se zbat este agravată de calamități naturale. Marea secetă a acelor ani este urmată de incendiul de proporții care, în 1681, mistuie o mare parte a orașului⁶³. În aceste dificile împrejurări, Tar se va fi simțit probabil îndemnat să-și caute norocul aiurea.

Acceptînd ipoteza plecării sale spre Satu Mare, coborîrea sa spre Cluj n-ar fi lipsită de credibilitate. Din păcate nici un temei documentar nu

⁵⁹ Mihalik, *op. cit.*, p. 219, 288—290, 322.

⁶⁰ Mihalik, *op. cit.*, p. 180. Mențiuni nominale: *Andreas Farkas Aurifaber Olahus* și *Andreas Goldschmid Olah* (1566), *Eothues Andras* (1567), *Andreas olahus Aurifaber* (1569), *Eothues Andras Olah* (1574), *Oláh Farkas András ötvös* (adică Valahul Andrei Lupu aurarul).

⁶¹ Mihalik, *op. cit.*, p. 100—101.

⁶² Mihalik, *op. cit.*, p. 219, 288, 290.

⁶³ Szűcs, *op. cit.*, II, p. 434 sq., 441 sqq., 447 sqq.

o indică. Astfel încît calea pe care caietul său de modele a ajuns în oraşul de pe Someş rămîne neclarificată.

Dar aceste circumstanţe obscure nu umbresc importanţa şi valoarea desenelor sale, oferind pe lîngă alte implicaţii dovada unor contacte mediate cu repertoriul stilistic sud-german, manifeste mai ales în domeniul morfologiei. Se conturează astfel încă o etapă din procesul foarte complex al absorbţiilor, pe care le îngăduie permeabilitatea cultural-artistică a unor zone, îndeobşte considerate ca fiind marginale, dar care îşi vădesc originalitatea şi în relaţie cu marile centre ce le inspiră.

VIORICA GUY MARICA

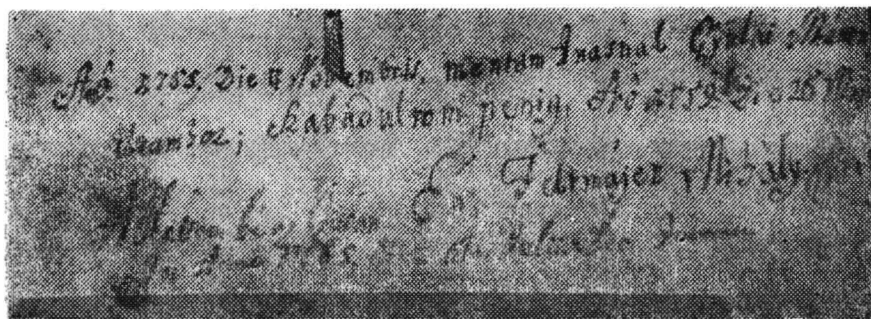

Fig. 1. Inscrisul argintarului Feltmájer, datat 1755—1765 (Vol. I, II.41)

Fig. 2. Desene florale de Feltmájer (Vol. II, II. 3)

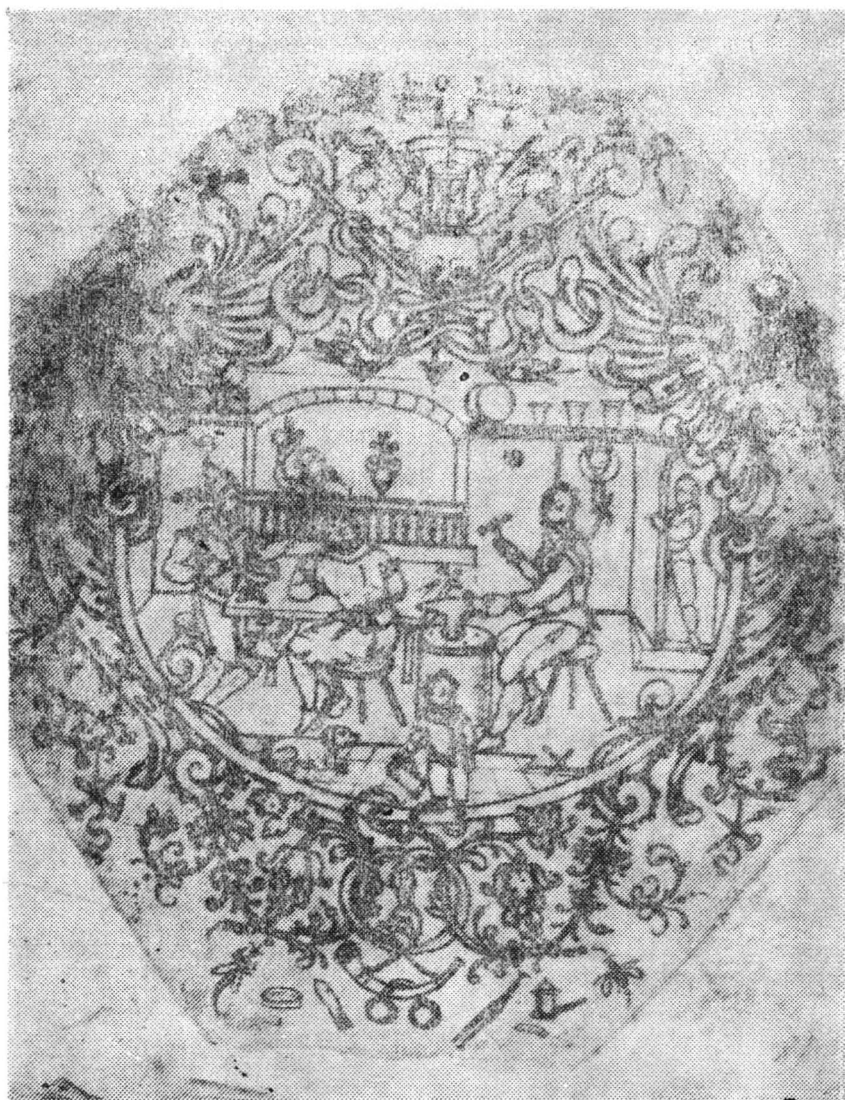

Fig. 3. Gravura lui A. Dang, datată 1610 și reprezentând un atelier de argintar, probabil din Nürnberg (Vol. II)

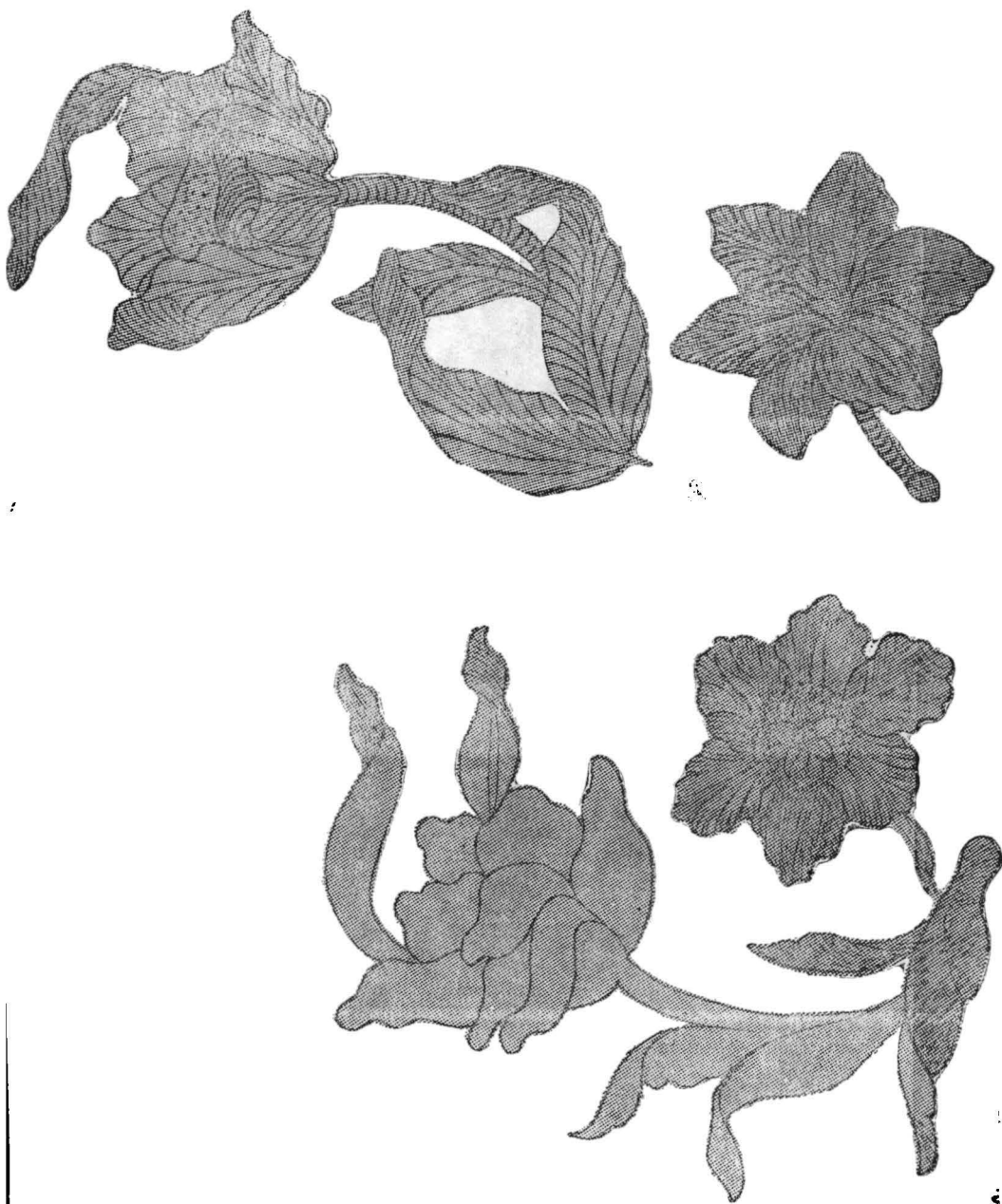

Fig. 4. Modele florale desenate de Feltmájer (II. 5)

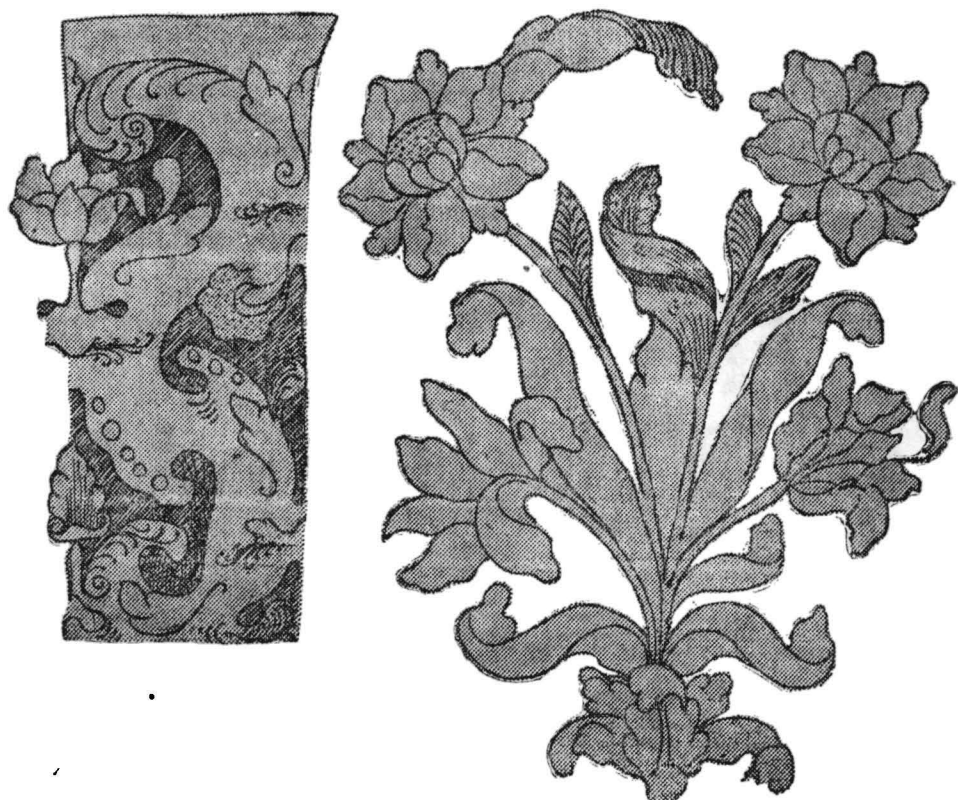

Fig. 5. Schiță de pahar și decor floral atribuibile lui Tar (II. 10—11)

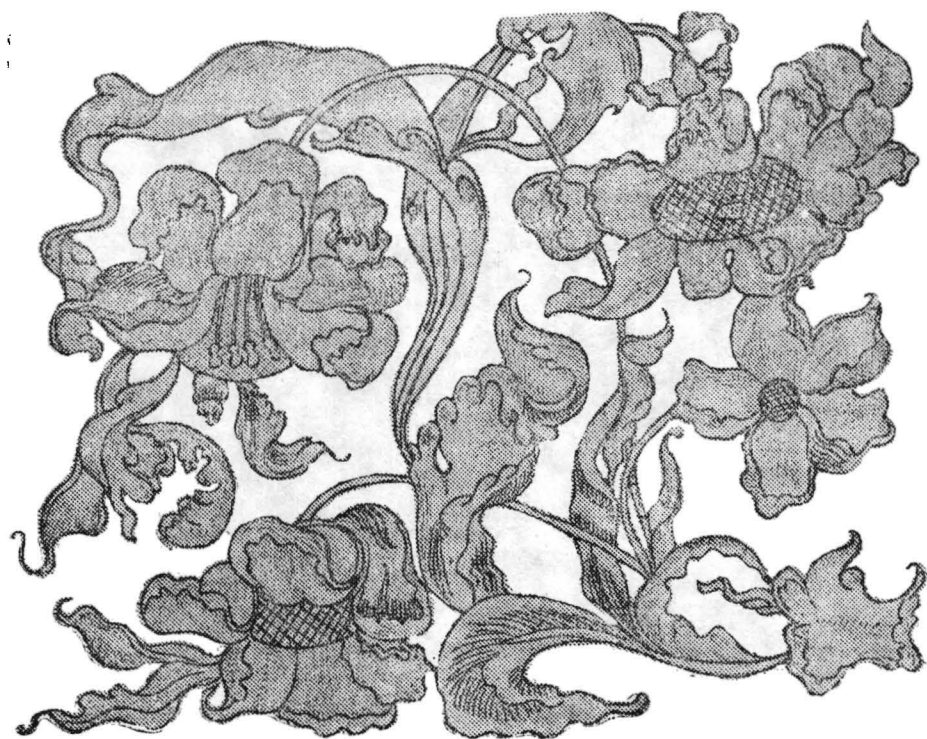

Fig. 6. Ornament floral și schiță de pahar atribuite lui Tar (Il. 30--31)

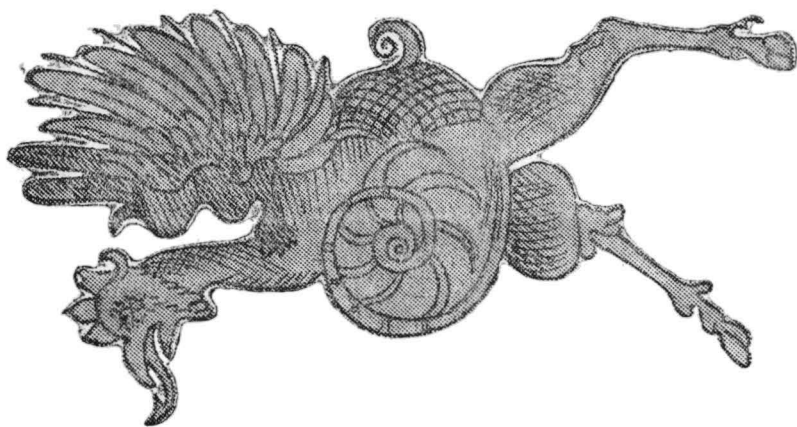
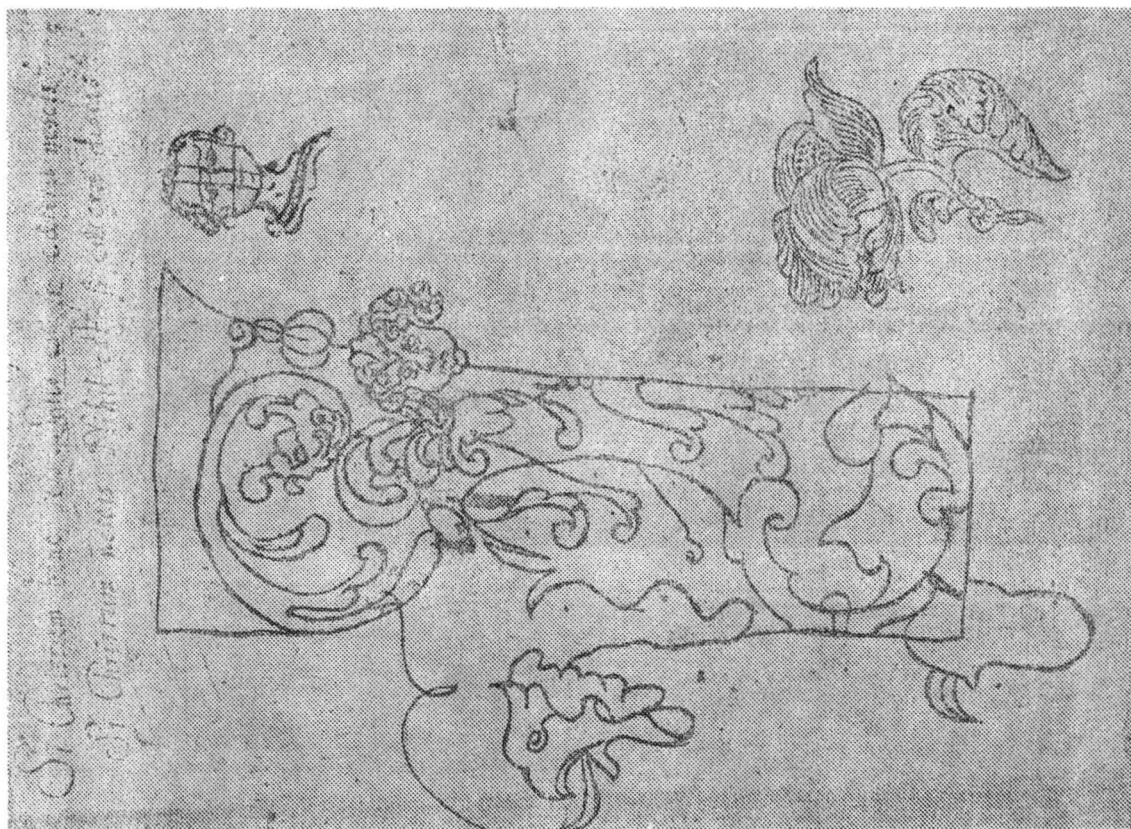

Fig. 8. Făptură fantastică, schiță atribuibilă
lui Tar (Il. 25)

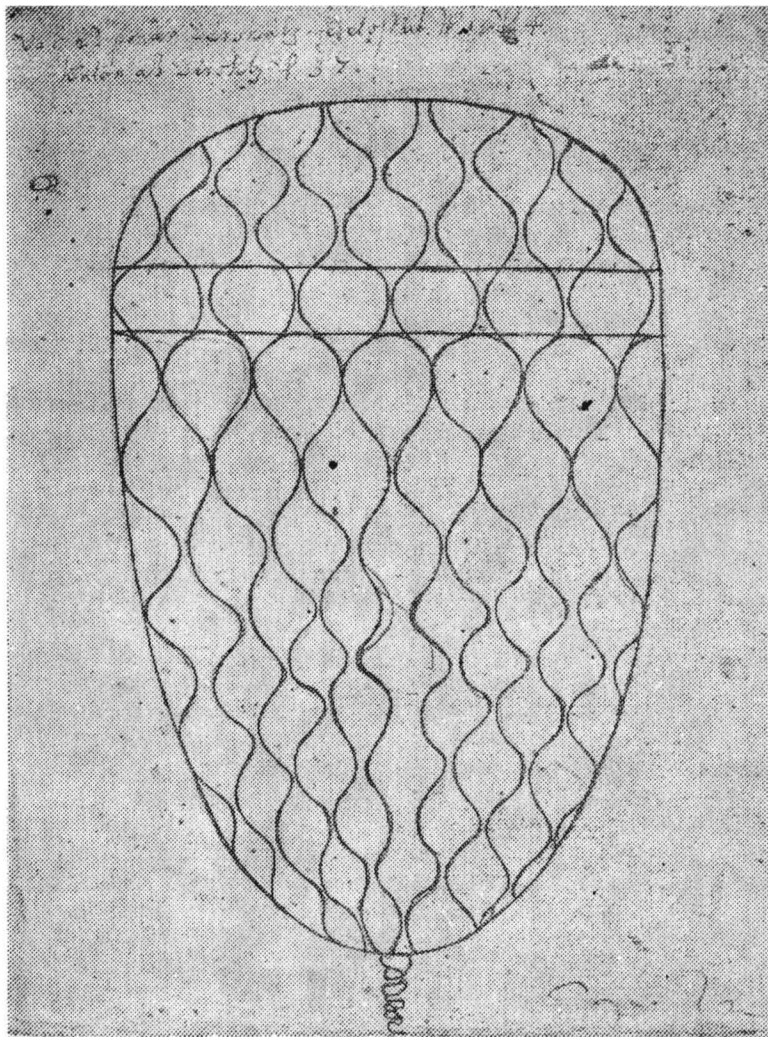
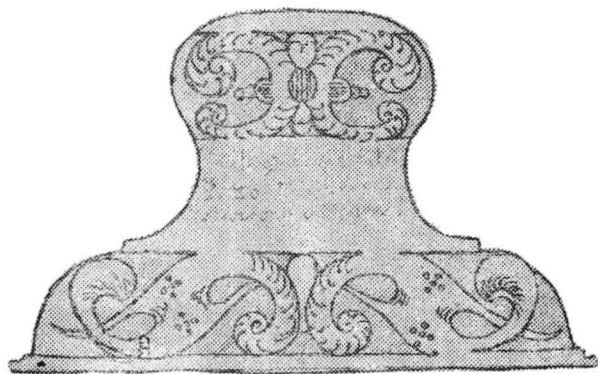
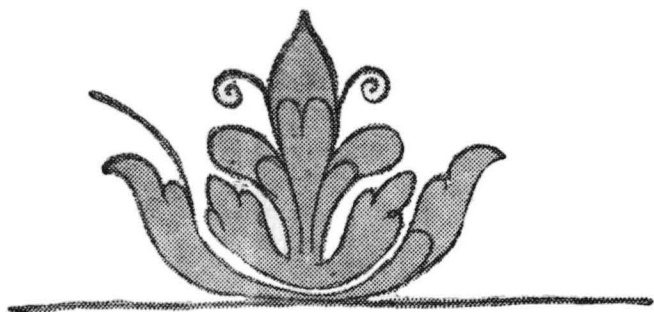

Fig. 9. Tar: pocal — ciorchine de strugure și soclu baroc (Il. 55—56)

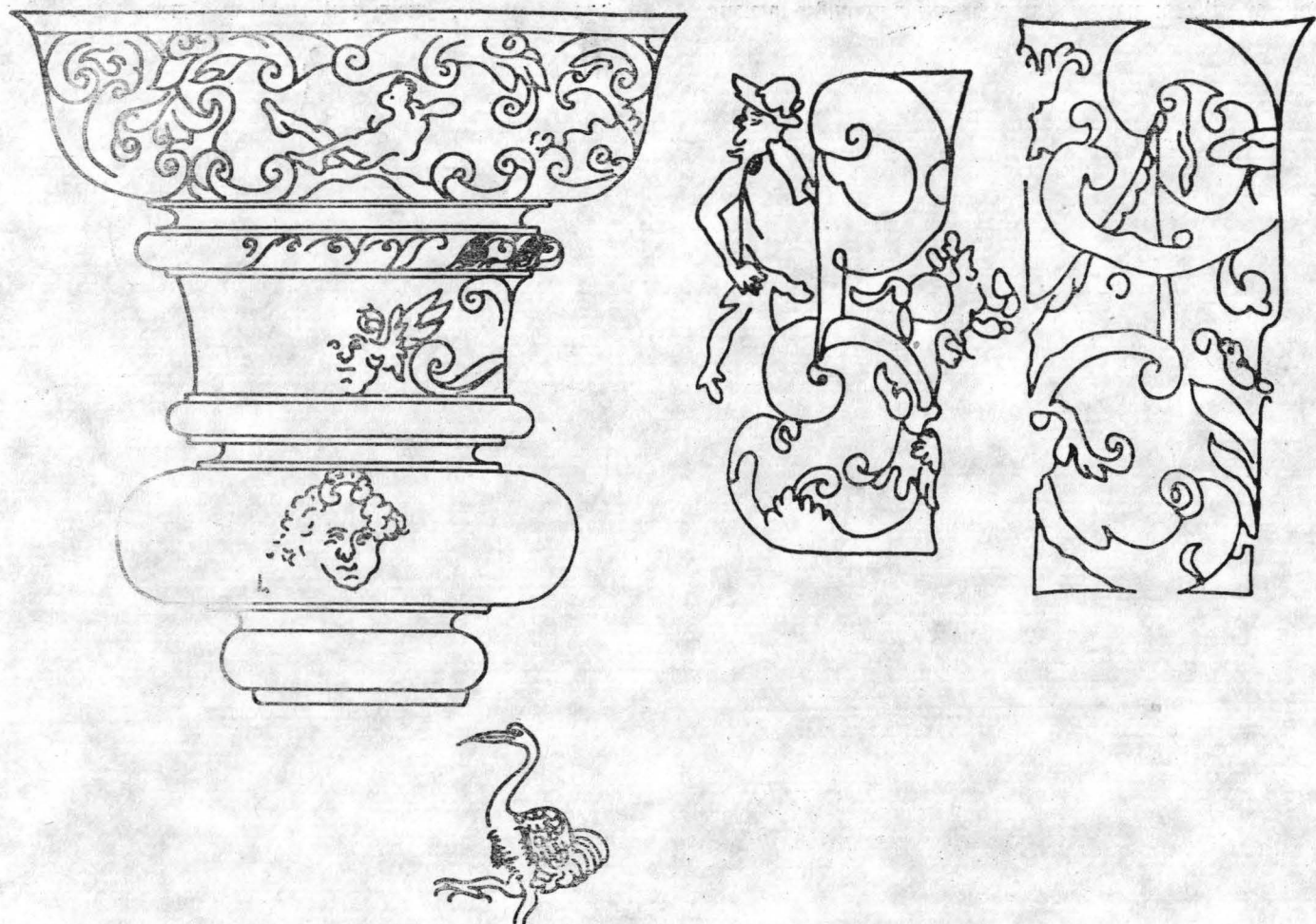

Fig. 10. Schiță de pocal atribuibilă lui Tar (II. 14). Schița unui pahar decorat cu o figură burlescă, desenul unui anonim (II. 15)

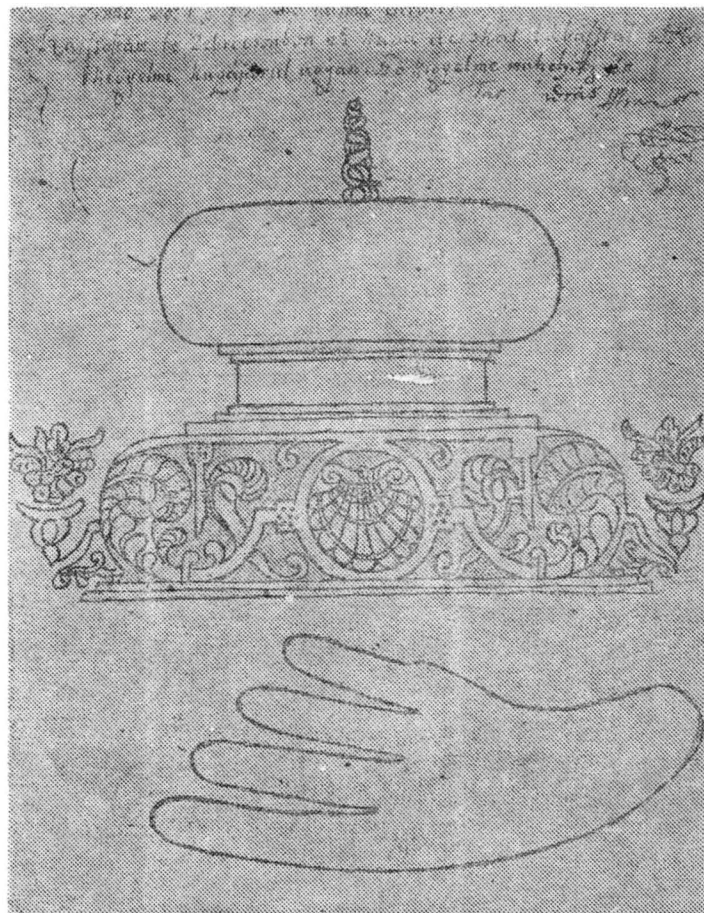
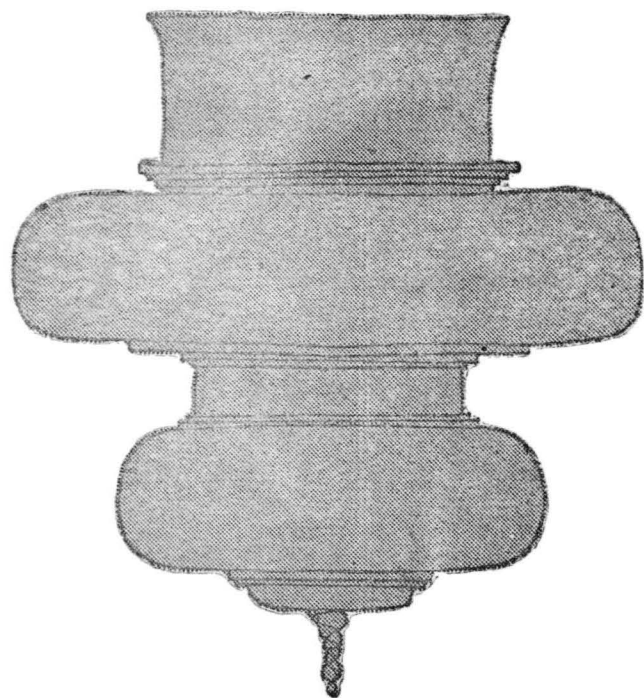

Fig. 11. Tar: schiță de pocal și de soclu, desenate la Debrețin, în atelierul argintarului Ecsedi, la 31 octombrie 1677 (II. 39—40)

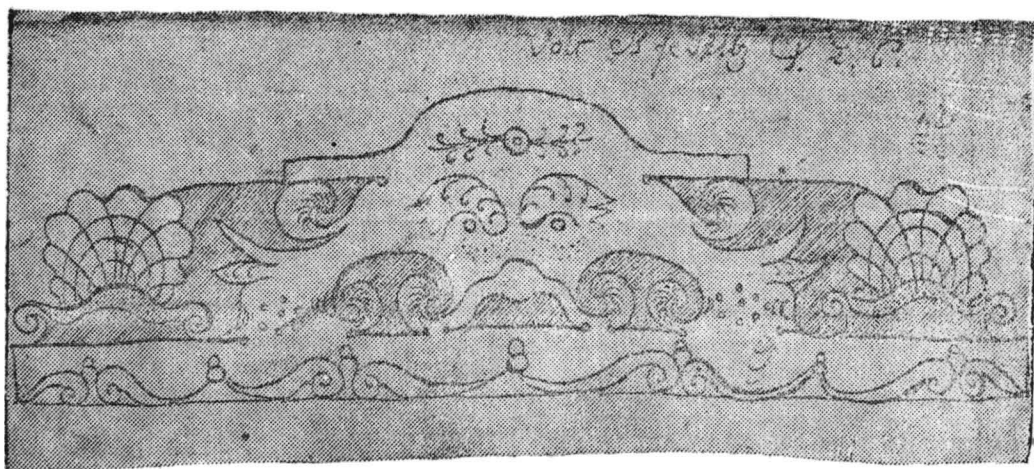
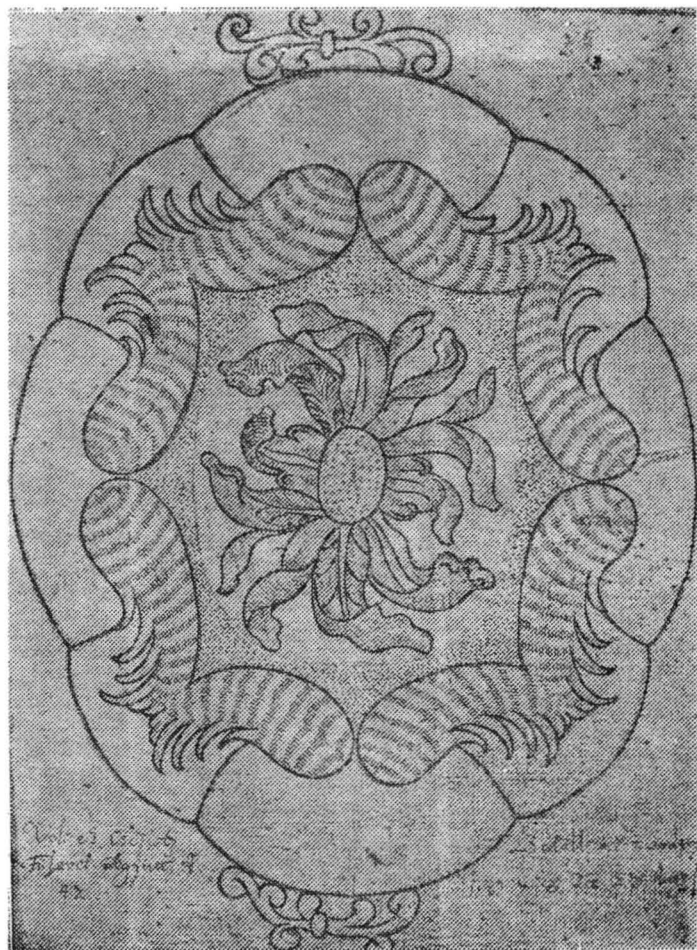

Fig. 12. Tar: schiță pentru capacul unui pocal (II. 57)

Fig. 13. Tar: schiță pentru decorul unei cești polilobe (Il. 52).

28 august 1678
Il. 53

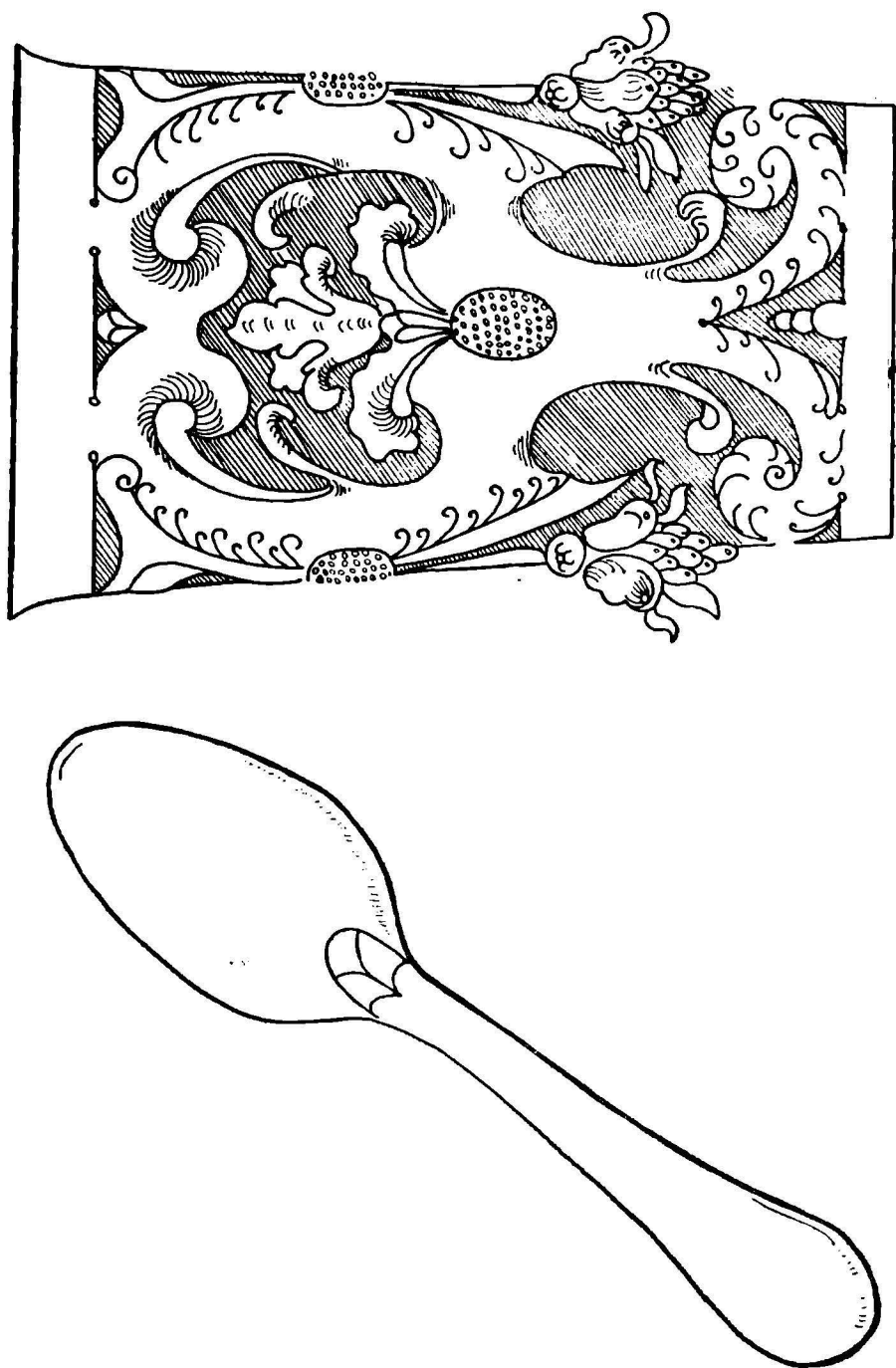

Fig. 14. Schița unui pahar decorat cu volute și fructe, atribuită lui Tar (II. 33)

Fig. 15. Schița unui pahar cu decor în volute, atribuibilă lui Tar (II. 79)

Fig. 16. Armoariile Bethlen; schiță atribuită lui Tar (II, 60). Tar : schiță de decor cu arcade din 10 decembrie 1679 (II, 61)

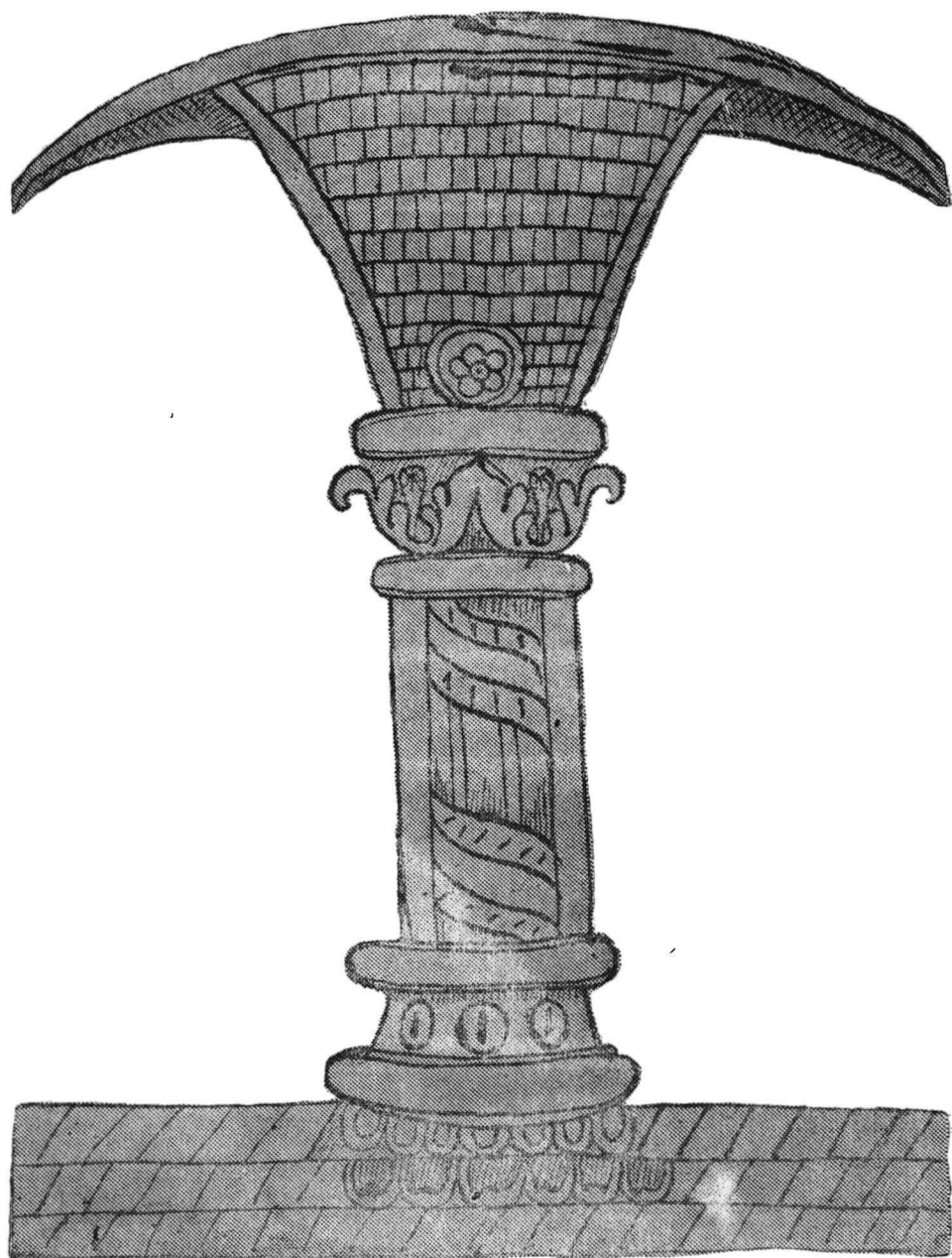

Fig. 17. Tar: schișă de decor cu arcade (Il. 62)

Artinusz Zegedi [Szegedi]: Căna Zólyomi (1631), Debrecin, Biserica Reformată.

Fig. 19. Schițe ale unor medalioane decorative și a unei frize ornamentale, atribuite lui Tar (II. 65—66)

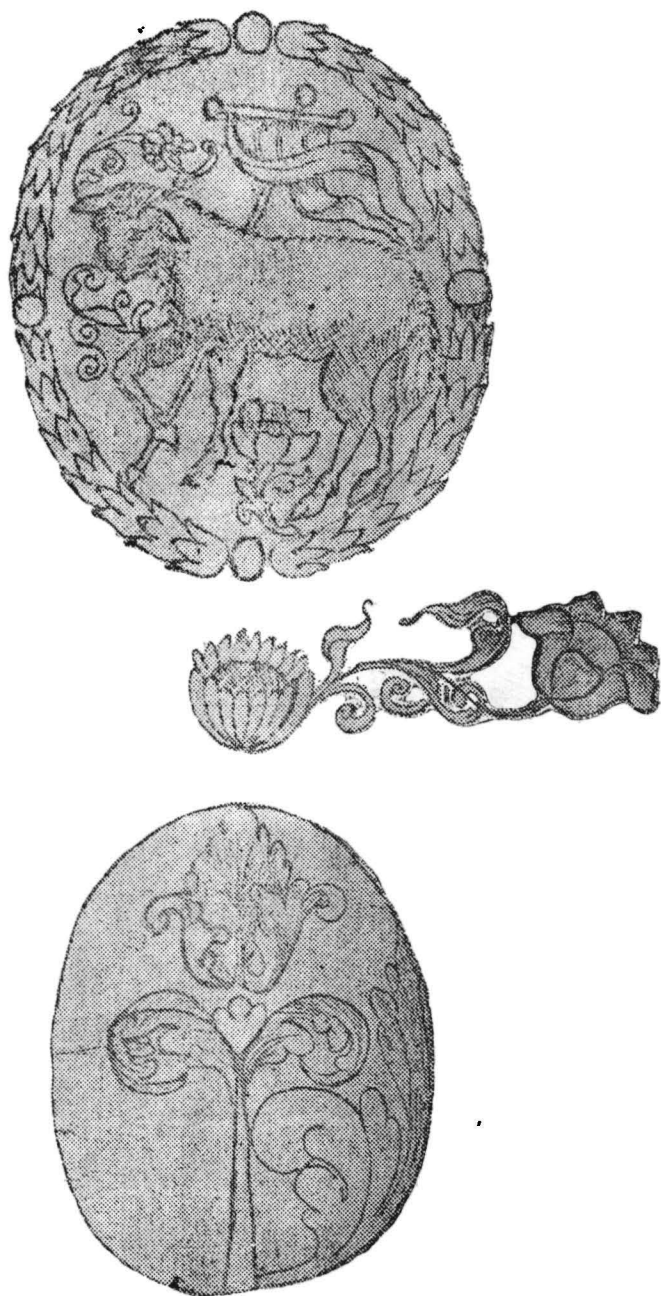

Fig. 20. Tar: stema oraşului Debreţin cu *Agnus Dei* (Pl. 72)

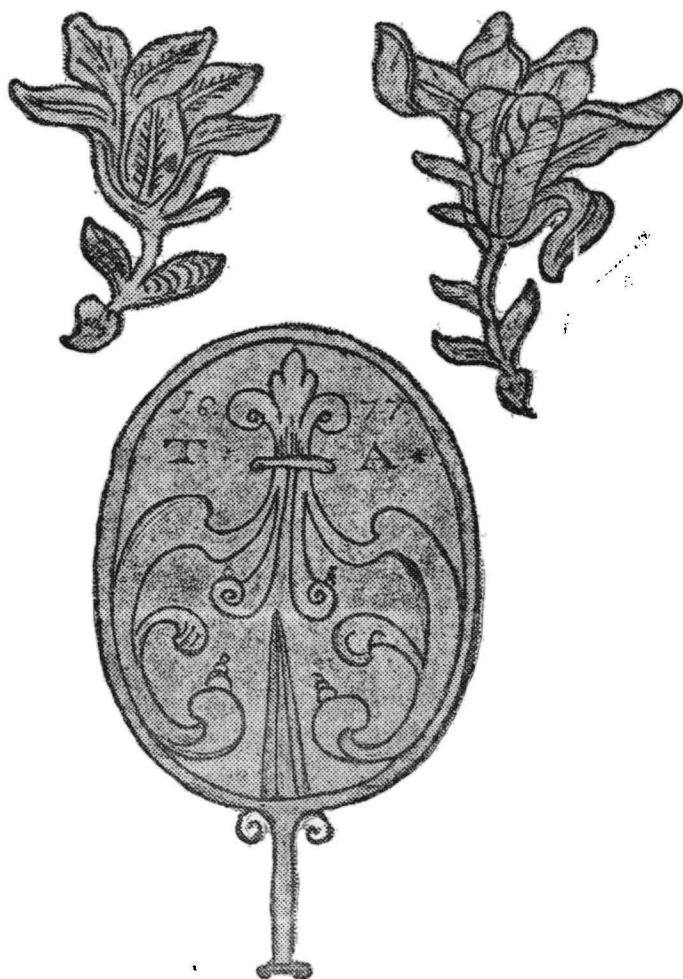

Fig. 21. Cartuş oval cu iniţialele T. (ar) A. (ndrás) din 1677 (Il. 26)

Fig. 22. Tar: friză florală și ornament floral, desenate după lucrarea de meșter a lui Ecsedi, la Debrețin, în 12 aprilie 1678 (Il. 43—44)

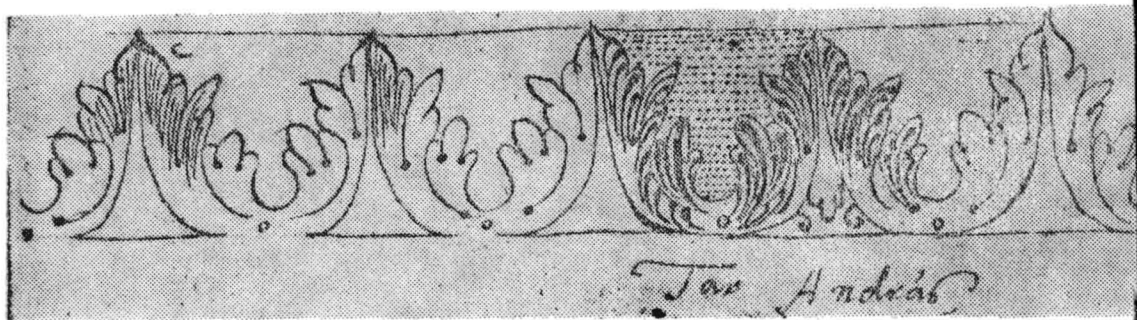

Fig. 23. Friză decorativă cu frunze de acant, semnată Tar András (II. 63)

DIE SÜDDEUTSCHEN BEZIEHUNGEN EINES MUSTERBUCHES FÜR GOLDSCHMIEDE

(Zusammenfassung)

Das zweite Band eines klausenburger Handschriftfonds (Mss. 161/I, II, III, Cluj-Napoca, Zentralbibliothek der Universität) enthält Goldschmiedevorlagen, vorwiegend Zeichnungen und einige Stiche, die meistens aus dem XVII. Jht. stammen. Ein Punzenstich aus 1610 stellt eine Goldschmiedewerkstatt dar, mit dem Monogramm A.B. gezeichnet, eines Stechers der nach Nagler ein Angehöriger der nürnbergischen Familie Bang ist. Unsere Aufmerksamkeit lenkte auf die Zeichnungen eines Gesellen namens Tar András der seine Vorlagen unterschreibt, datiert und gelegentlich mit Bemerkungen begleitet. Aller Wahrscheinlichkeit nach ist er siebenbürgischer Abstammung, vielleicht aus Oradea/Grosswardein ursprünglich. Die Stadt hatte ein Zunftbündnis mit Debrecen (Ungarn) wohin der Wandergeselle zog. Er weilte dort zwischen 1677—1683 um sein Kunstkönnen in der Werkstatt des Meisters Ecsedi István zu erweitern. Ecsedi selbst erlernte die Goldschmiedekunst (1660—1664) in Kaschau/Košice, Kassa die seinerzeit der Treffpunkt zahlreicher, aus den verschiedensten Richtungen eingewanderten Künstler war. Es befand sich dort eine deutsche Kolonie die bedeutende ausländische Handelsbeziehungen pflegte, natürlicherweise auch mit Deutschland (Nürnberg, Augsburg). Dabin gingen meistens auf die Wanderschaft die Gesellen die mit Musterblättern, Ornamentstichen und Goldschmiedearbeiten wiederkamen. Die Zeichnungen Tars übertragen Werke seines Meisters, die klar auf solche Beziehungen deuten. Seine morphologische Auswahl weist auf den süddeutschen Formenschatz hin (Greifen-Turboschneckenpokal, Traubenpokal, Deckelpokalentwürfe der Spätrenaissance, Henkelschalen). Die Henkelschalen und die Zunftbecher deuten aber auch auf die siebenbürgische Goldschmiedekunst. Diese Vorlagen beweisen einen vielfältigen und umfassenden Horizont, eine Assimilationsfähigkeit die der künstlerischen Zonen Zentral- und Osteuropas eigen sind.

BRODERII BAROCE ÎN COLECȚIA DE TEXTILE A MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

Barocul a dat naștere nu numai unor remarcabile opere în domeniul arhitecturii, sculpturii și picturii, ci a generat realizări deosebite și în diversele ramuri ale artei decorative. Astfel, pentru arta textilelor barocul a însemnat unul dintre momentele de vîrf¹.

Țesăturile și broderiile de artă baroce materializează și ele caracteristicile noului curent stilistic: dinamismul izvorit din ritmica liberă a liniilor, din întrepătrunderea mai multor ritmuri; tendința spre plasticitate, spre efectele de spațiu; accentuarea legăturilor omului cu natura, printr-o redare cit mai apropiată de aceasta². În broderie noile orientări se traduc în modificarea repertoriului ornamental, a materialelor și tehnicilor utilizate, fie în sensul apariției unor noutăți, fie în acela al reconsiderării soluțiilor deja cunoscute, în lumina cerințelor stilului nou apărut.

În repertoriul ornamental își păstrează rolul decorul vegetal, dar la ambele sale elemente constitutive — tipurile compoziționale și motivele decorative — intervin schimbări. Tijele încărcate cu frunziș bogat,unduind liber — uneori chiar artificial — combinate cu panglici în mișcare sau innodate în funde, compoziție care exilează liniile drepte, devine tipul compozițional cel mai frecvent întâlnit pe broderiile baroce³. În ceea ce privește motivele decorative, pe de o parte sînt prezente în continuare elementele vegetale (flori, fructe, frunze, palmete) deja întâlnite și la broderiile renașcentiste, dar într-o interpretare nouă, foarte apropiată de forma și cromatica lor naturală⁴, pe de alta apar unele noi, cu valențe ornamentale deosebite, cum ar fi ananasul⁵.

¹ D. Heinz, *Meisterwerke barocker Textilkunst*, Wien, 1972 (în continuare: Heinz), p. 5.

² Az *iparművészet könyve*, Budapest, 1912, vol. III (în continuare: *Iparműv.*), p. 534; O. Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Berlin, 1921 (în continuare: Falke), p. 44; E. Flemming, *Das Textilwerk. Gewebeornamente und Stoffmuster von Altertum bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1927 (în continuare: Flemming), p. XXIX; M. Csernyánszky, *Magyar úrírhíművészei miseruháink*, Budapest, 1942, p. 147; Heinz, p. 9, 10.

³ P. Jessen, *Der Ornamentstich. Geschichte der Vorlagen des Kunsthandwerks seit dem Mittelalter*, Berlin, 1920, p. 224; Falke, p. 45; G. Boulanger, *L'art de reconnaître les styles*, Paris, 1960, p. 36, 58, 79; *Encyclopédie de la décoration*, Paris, 1964, p. 85; Heinz, p. 19.

⁴ Un exemplu tipic în acest sens este trandafirul. Acesta apare în broderia renașcentistă totdeauna ca o rozetă, într-o gamă foarte largă de variante. În broderia barocă el este desenat din profil sau semiprofil, redat „realist” ca formă și cromatică. Vezi: A. M. Szöke — D. Boros, *Broderii de epocă — investigarea firelor metalice*, infra (în continuare: Szöke—Boros), nota nr. 17.

⁵ A. M. Cipăianu, *O piesă vestimentară brodată din secolul al XVIII-lea*, în

Tendința spre plasticitate, spre obținerea efectelor de spațiu determină opțiunile asupra materialelor de brodat. Materialele metalice de brodat își mențin în continuare frecvența, câștigând preponderență mai cu seamă acele variante care permit realizarea unui joc de lumini și umbre, a efectului de masivitate și plasticitate, atât de apreciate în arta barocă. Astfel, se utilizează pe larg bouillon-ul, cannetille-ul, frisé-ul, brillant-ul și paietele⁶. Bineînțeles, sînt prezente și sirmele și firele metalice netede — tipurile de „bază“ ale materialelor metalice de brodat⁷, alegînd pentru ele tehnici adecvate cerințelor noi, după cum vom vedea în cele ce urmează. Începînd cu secolul al XVIII-lea, alături de acestea apar și sirma și paietele de „argint negru“, respectiv — din a doua jumătate a secolului — de oțel albastru închis⁸. Broderia de aur sau de argint însă, oricît de desăvîrșită ar fi ea, nu poate realiza adevăratul efect de spațiu și de „naturalism“. Acestea pot fi atinse în schimb printr-o cromatică hașurată, cu atât mai mult cu cît acum se încearcă în broderia de artă și imitarea nuanțurilor fine ale penelului marilor pictori⁹. Este deci explicabilă importanța dobîndită de firele textile de brodat. Se folosesc cu predilecție firele de mătase de tip muline¹⁰, de o cromatică aleasă — culori într-o gamă largă de nuanțe în degradeuri. Acum își înlocuiește „cariera“ și firul colorat de șenilia care, pe de o parte, conferă motivelor plasticitate, pe de alta permite redarea lor în forma și cromatică naturală¹¹. Mărgelile de broderie, colorate sau negre¹², concură și ele la realizarea unor broderii care se înscriu în canoanele noului stil.

Alegerea tehnicilor de brodat servește de asemenea îndeplinirii noilor cerințe, fiind condiționată însă și de natura materialelor de brodat. Dintre tehnicile de broderie utilizate la materialele metalice, două oferă posibilități cu rezultate spectaculoase în obținerea efectelor plastice și de masivitate: punctul de broderie culcat și fixat și broderia în relief, ambele fiind variante ale punctului de broderie plat¹³. Primul, prin punctele fine de fixare, cusute cu mătase colorată, dă un frumos joc de lumini. Al doilea, prin înălțarea suprafeței brodate pe un suport mai mult sau mai puțin consistent (fire de in, cîneapă, bumbac, lînă de diferite grosimi, bucăți de carton sau de piele), produce o impresie de bidimensionalitate¹⁴. Pentru broderia colorată se folosesc mai cu seamă punctul de broderie plat despicat¹⁵ și punctul de nodulețe¹⁶, dînd naștere unor motive vege-

AMN, XIX, 1982 [în continuare: Cipăianu (1982)], p. 629, pl. I; p. 633, fig. 1—2; p. 636, nota nr. 25.

⁶ Iparműv, p. 534; Heinz, p. 9, 25; A. M. Cipăianu, *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII—XVIII*, în AMN, XXI, 1984 [în continuare: Cipăianu (1984)], p. 738; notele nr. 32, 34, 35; p. 739, nota nr. 36.

⁷ Cipăianu (1984), p. 738; notele nr. 29—31, 33.

⁸ Iparműv, p. 466; Szöke—Boroș, mss. p. 3.

⁹ Cipăianu (1982), p. 627; notele nr. 5—6.

¹⁰ Cipăianu (1984), p. 738; notele nr. 27—28.

¹¹ Idem, p. 739; nota nr. 37.

¹² Idem, p. 739; nota nr. 38.

¹³ Idem, p. 743.

¹⁴ Idem, p. 743; nota nr. 67. Uneori broderia în relief se ridică la 1 cm deasupra fondului, avînd efecte identice cu cele ale tehnicii „au repoussé“, foarte frecventă în orfevrăria epocii, Vezi: Heinz, p. 9, 19, 25.

¹⁵ Cipăianu (1984), p. 743; nota nr. 63.

¹⁶ Idem, p. 744, nota nr. 71.

tale fin hașurate, apropiate de modelul din natură. Aceasta nu înseamnă că pe broderiile baroce nu întâlnim și alte tipuri de puncte de broderie sau variantele lor.

Broderia transilvăneană a secolului al XVIII-lea are o particularitate demnă de remarcat. Pe de o parte continuă tradiția renașcentistă, dar în paralel pătrunde și noul curent stilistic — barocul, ambele bine delimitate¹⁷, pe de alta apar piese de certă valoare care combină elemente preluate din cele două stiluri, rezultând un ansamblu impresionant prin diversitatea lui.

În colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei găsim atît broderii care exemplifică această coexistență a tradițiilor renașcentiste cu barocul, cît și piese tipic baroce.

Pe ștergarul ornamental¹⁸ (fig. 1) decorat cu două registre de vrej meandric — unul dintre tipurile compoziționale caracteristice broderiilor renașcentiste¹⁹, deși trandafirii din curburile vrejului sînt desenați „din față“, nu sînt redați în formă de rozetă, ci într-o variantă ce se apropie de trandafirii barocului. Aproximarea de forma naturală este subliniată și de o cromatică hașurată. Și mai „naturali“ sînt bobocii de trandafir care umplu spațiile goale. În manieră identică sînt tratați și trandafirii așezați în „vaze italiene“ dispuse într-o friză de arcade de pe un alt ștergar ornamental²⁰ (fig. 2). Pe acesta însă, în curburile vrejului meandric din primul registru decorativ, își fac apariția și trandafirii în profil (vezi *supra*, nota nr. 4). La ambele broderii, datate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, printre materialele de brodat este prezentă și sîrma de „argint negru“ (vezi *supra*, nota nr. 8). Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea datează și trei fragmente de broderie²¹ (fig. 3) care combină o compoziție renașcentistă foarte frecventă — buchetul înclinat²² — cu

¹⁷ Cipăianu (1982), p. 628; nota nr. 9. Acest paralelism se manifestă în toate domeniile artistice transilvănene din secolul al XVIII-lea, aici barocul atingîndu-și apogeul atunci, cînd în zonele sale de origine este deja pe cale de a ceda locul unui nou curent stilistic. Vezi: B. Nagy M., *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Bukarest, 1970, p. 15, 247, 252.

¹⁸ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca (în continuare: MuzIstTrans), nr. inv. F. 5880; dimensiuni: 123×54 cm. Pinză de în topită nealbită, de tip muselină; fire colorate de mătase, de tip mulină; fir de argint aurit; sîrmă de „argint negru“ (sîrmă de argint albastru-cenușie) cu secțiune dreptunghiulară; variante ale punctului plat de broderie: de tighel, de șnur, de pană, plat obișnuit și de țesătură. Vezi: A. M. Cipăianu, *Tipurile compoziționale ale broderiilor din colecția Muzeului de istorie județean, Cluj*, în AMN, XXII—XXIII, 1985—1986 [în continuare: Cipăianu (1985—86)], p. 699, 703, pl. III/1; Szőke—Boroș, notele nr. 3—7; fig. 1—2. *Observație*: Pentru materialele de fond, firele și tehnicile de brodat vezi: Cipăianu (1984), p. 735—757.

¹⁹ Cipăianu (1985—86), p. 699, notele nr. 15, 17.

²⁰ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5879; dimensiuni: 138×50 cm. Pinză de în topită nealbită, de tip voal; materiale și puncte de broderie identice cu cele de la piesa nr. inv. F. 5880, aici adăugîndu-se și ajurul de tip punto tagliato. Vezi: *supra*, nota nr. 18, „*Observație*“ și Szőke—Boroș, notele nr. 10—19; fig. 3—4.

²¹ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6689, a—b; dimensiuni: 21×14 cm. Pinză de în nealbită, de tip etamină; fire colorate de mătase, de tip mulină; sîrmă și fir de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de tighel, de pană, plat obișnuit și suprainălțat, plat despîcat, precum și punto tagliato. Vezi: *supra*, nota nr. 18, „*Observație*“ și Cipăianu (1984), p. 748, pl. III, fig. 9a; p. 751, pl. VI, fig. 16; p. 757, pl. XII, fig. 37.

²² Cipăianu (1985—86), p. 699, nota nr. 23.

noutățile barocului, atât în ceea ce privește elementele decorative (lujer de zambile, trandafiri în profil, „naturali“ în formă și colorit), cât și în tehnica aleasă: broderia în relief, folosind suprainălțarea chiar și la porțiunea de puncto tagliato, chemată să redea staminele, precum și broderia hașurată, executată cu punctul de broderie plat despicat, cusut cu fir colorat de mătase în degradeuri. Contemporane cu precedentele sint și două borduri. Prima²³ (fig. 4) are ca decor o succesiune de „tulpini“ legate prin vrejuri meandrice²⁴, purtând compoziții de rodii, garoafe, flori de acant, ambele elemente ale repertoriului ornamental — tipul compozițional și motivele făcând parte din tradiția renașcentistă. Aici însă vrejul meandric ia o înfățișare nouă: este format de fapt din tije ondulate, încărcate cu frunze și palmete în mișcare, apropiindu-se de foliajul atât de agreat de baroc (vezi *supra*, nota nr. 3). De altfel, și punctul de broderie ales — cel plat despicat — denotă prezența noilor orientări. A doua²⁵ (fig. 5) prezintă o interpretare originală și de mare efect a aceluiași tip compozițional: „tulpinile“ se transformă în mai multe registre verticale de volute, tije și frunze învolburate, iar motivele decorative — altfel compoziții de rodii și rozete moștenite din renaștere — au o plasticitate deosebită prin jocul de lumini și umbre, născut din alăturarea suprafețelor colorate cu cele brodate cu fir metalic. Barocul a redescoperit și broderia aplicată²⁶, care oferă posibilitatea unei redări plastice, dar și apropiate de formele și cromatica naturală. Două acoperăminte de sfântă masă din colecția noastră ilustrează cele spuse²⁷. Piese, formind garnitură, au fost brodate în anii 30 ai secolului al XVIII-lea de către Ecaterina Bethlen, din ramura de Beclean a cunoscutei familii ardelene Bethlen²⁸. Și decorul acestor broderii s-a născut din interferența celor două stiluri: tipuri compoziționale renașcentiste — „tulpini“ cu punct de plecare natural (pământ cu smocuri de iarbă) și „tulpini“ legate cu vrejuri în „S“²⁹, purtând rodii, flori de acant, dar și

²³ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6671; dimensiuni: 40×182 cm. Pînză de in nealbită; fir de mătase carmin, slab răsucit; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat obișnuit, plat despicat și punct de feston. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație“ și Cipăianu (1984), p. 751, pl. VI, fig. 15.

²⁴ Cipăianu (1985—86), p. 698—699.

²⁵ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5824, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind depozită parohiei romano-catolice din Cluj, din anul 1907. Dimensiuni: 34×320 cm; pînză de in nealbită; fir de mătase carmin, slab răsucit; fir de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, de pană, plat decorat și plat despicat. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație“.

²⁶ Aplicația este una dintre tehnicile tipice ale broderiei renașcentiste italiene, spaniole (sec. XVI) și germane (sec. XVII). Vezi: *Illustrierte Frauen-Zeitung*, Berlin, XVII, 1890, nr. 21, cat. 26; XIX, 1892, nr. 21; XX, 1893, nr. 1, cat. 43; XXII, 1895, nr. 19, cat. 65; M. Heiden, *Handwörterbuch der Textilkunde alter Zeiten und Völker für Studierende, Fabrikanten, Kaufleute, Sammler und Zeichner der Gewebe, Stickereien, Spitzen, Teppiche und dergl. sowie für Schule und Haus*, Berlin, 1904 (în continuare: Heiden), p. 38; Iparműv, p. 532; pl. LXIII.

²⁷ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5876 — F. 5877, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind achiziționate de acesta de la biserica reformată din Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita) în anul 1914. Dimensiuni: 98×102 cm, respectiv 165×165 cm; moiré alb, căptușit cu o pînză mai groasă de in, bordat de un fileu din fir de argint aurit brodat cu fire colorate de mătase, slab răsucite. Broderie aplicată policromă: tafta, rips, damasc; șnur perlat de mătase colorată.

²⁸ În oglinda acoperămintului nr. inv. F. 5877 se află un medalion circular (diametru: 29 cm) cu blazonul ramurii de Beclean a familiei Bethlen cu legenda BETHLEN KATA.

²⁹ Cipăianu (1985—86), p. 698; nota nr. 14.

motive vegetale baroce: ananași³⁰, trandafiri în profil și semiprofil, compoziții dinamice de frunze (fig. 6—7). În selectarea mătăsurilor aplicate brodeza s-a ghidat după două cerințe: pe de o parte a încercat să se apropie de coloritul natural al motivelor, pe de alta, alăturând materialele cu texturi diferite, a obținut efecte plastice deosebite. Ananasul este prezent, de data aceasta desenat și colorat „natural”, și pe un acoperămint de sfântă masă, brodat în anul 1751, donat bisericii reformate din Comlod (jud. Bistrița-Năsăud) de persoanele marcate cu monogramele W.I. și D.P.³¹ (fig. 8). Alături de el apar trandafiri, garoafe, frunze în interpretare barocă, dar și rozete și rodii renaștentiste. De altfel, însăși compoziția registrului ornamental este un amalgam de caracteristici renaștentiste și baroce. În cele patru colțuri sînt așezate „tulpini” rigide, dar avînd ca floare centrală cîte un trandafir baroc, pe laturi se desfășoară un decor liniar avînd ca ax o bandă sinuoasă, în jurul căreia se unduiesc liber diferitele motive — o structură barocă adesea întilnită³², dar în punctele de întilnire se află cîte o rozetă tipic renaștentistă. Cele spuse sînt valabile și pentru perechea broderiei sus-prezentate³³, doar că aici lipsește ananasul. În schimb gama florală este mai variată și rozetele nu întrerup banda, ci o însoțesc pe toată lungimea ei (fig. 9).

Printre broderiile noastre se găsesc și piese reprezentative pentru arta barocă. Fusta brodată datînd de la începutul secolului al XVIII-lea oglindește pătrunderea barocului în arta textilelor din Transilvania, sub toate aspectele (structuri ornamentale, motive, materiale, tehnici)³⁴. Dintre cele trei registre decorative ale fustei merită atenție cel de al doilea

³⁰ Ananasul apare în repertoriul ornamental francez pe la mijlocul secolului al XVII-lea, fie în forma lui naturală, fie ca element component dintr-un buchet-palmetă, devenind unul dintre motivele tipice ale textilelor baroce. Vezi: Heiden, p. 21, 55; Iparmîv, p. 193. Pe broderiile în cauză sînt prezente ambele variante: pe „tulpinile” din cele patru colțuri în formă și cromatică mai naturale, pe „tulpinile” de la linia mediană a laturilor în formă de compoziție de palmetă.

³¹ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6631; dimensiuni: 82×84 cm. Mătase albă subțire, căptușită cu o pînză mai groasă de in, bordată de o dantelă din fir gros de mătase albă cu miez de in (vezi: Buletin de analiză nr. 11 din 24 februarie 1992), îmbogățită cu mărgele cilindrice colorate, cu luciu metalic. Fire colorate de mătase, de tip muline; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat obișnuit, plat despicat, precum și o variantă originală a punctului de cruciuliță. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație”. În oglinda piesei se află un medalion oval (24/28 cm) avînd în centru o viță de vie cu inscripția KOMLODRA W. I. / D. P. ADTA, cu o legendă cuprinzînd un citat biblic și ANNO MDCCLI.

³² Varjú-Ember M., *A textiltgyűjtemény új himzései*, în *FolArch*, XXII, 1971, p. 232; Cipăianu (1982), p. 627, 635.

³³ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6632; dimensiuni: 147×152 cm. Toate materialele și tehnicile utilizate sînt identice cu cele de la broderia nr. inv. F. 6631, aici adăugîndu-se și punctul de nodulețe. În oglindă și aici se află un medalion oval (25/28 cm) avînd în centru un Agnus Dei cu aceeași inscripție ca la piesa nr. inv. F. 6631; legenda este constituită de asemenea dintr-un citat biblic și ANNO MDCCLI.

³⁴ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6118, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind achiziționată de acesta de la Societatea Ardeleană „Carpați” în anul 1943. Dimensiuni: lățimea = 260—310 cm; lungimea = 110 cm. Mătase nisipie, de tip rips de băteală, îmbogățită cu sîrmă de argint, dublată cu o pînză de in mai plină, căptușită cu o pînză fină de bumbac, bordată de un galon din sîrmă și fir de argint. Fire colorate de mătase, de tip muline; sîrmă, fir neted și frisé de argint; fir gros de in și carton ca suport (la broderia în relief); variante ale punctului plat de broderie: de contur, plat obișnuit, plat despicat, plat culcat și fixat, broderie în relief, precum și punct de nodulețe. Vezi: Cipăianu (1982), p. 628—635; notele nr. 10—20; pl. I—III; p. 638—641; notele nr. 29—32; fig. 8; pl. IV—V.

și al treilea, primul — o succesiune de semicercuri cu suprafețe pline — constituind doar suportul pentru punctele de plecare ale registrului al doilea. Acesta, ocupînd o lățime între 57 și 67 cm, are ca ax o panglică șerpuind lin, întreruptă alternativ de funde simple și duble. În jurul axului se desfășoară motivele ornamentale, avîntîndu-se în toate direcțiile: frunze, semipalmete, palmete, compoziții de palmete, trandafiri, crini, zambile, pere, roșii, ananași (fig. 10). Registrul al treilea este alcătuit din patru tipuri de „buchete” înclinate, avînd ca punct de plecare variante ale cornului abundenței, purtînd flori de clopoței, trandafiri, garoafe, vioarele, bujori³⁵ (fig. 11—13). Este de remarcă faptul că strădania de a realiza un ansamblu cît mai fastuos a generat caracterul dublu ale desenului și cromaticii: alături de formele și culorile naturale apar și reprezentări fanteziste, cromatică impresionantă, dar nenaturală³⁶. În același context „pur” baroc se inseriu și două dalmatici³⁷ (fig. 14—15), cu broderia data-bilă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea³⁸ și columnele țesute, cu analogii oferite de textilele de artă franceză din jurul anului 1750³⁹. Pie-sele prezintă urme de transformări: lateralele brodate au fost croite dintr-o piesă mai mare, în multe locuri motivele fiind tăiate sau innădite⁴⁰. Din această cauză, în reconstituirea repertoriului ornamental am fost nevoiți să apelăm la comparații între cele două dalmatici și la analogii. Decorul brodat este alcătuit dintr-o tijă principală ascendentă, cu curburi largi — axul central al compoziției — cu nenumărate ramificații arcuite în toate sensurile, purtînd frunze, palmete, trandafiri, boboci de trandafir, bujori, lujere de zambile, crini, lalele, unele în mai multe variante, dar toate conformîndu-se concepției baroce: apropierea de flora naturală atît în desen, cît și în splendida cromatică hașurată, apelînd la de-gra-deurile mai multor nuanțe (fig. 16—18). Compoziția născută din întrepătrunderea mai multor ritmuri, caracteristica textilelor de artă baroce — un ax care imprimă o oarecare stabilitate desenului și grupurile de

³⁵ Cipăianu (1982), p. 635—637; notele nr. 21—26; fig. 1—7.

³⁶ Idem, p. 637—638; notele nr. 27—28.

³⁷ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5833 — F. 5834 (identice întru totul), din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind depoziții ale parohiei romano-catolice din Cluj din anul 1907. Dimensiuni: lungimea = 90 cm; lățimea = 60—104 cm. Dalmaticile sînt dublate cu o pînză groasă de in, apretată, căptușite cu o pînză de in mai plină; sistemul de închidere este format din panglici de mătase vișinie; bordurile și liniile separatoare ale părților componente sînt subliniate de o pasmanterie din fir de argint aurit. Columnele (90×30 cm) sînt confecționate din brocart de argint pe fond de rips de mătase albă, cu broșuri din sîrmă de argint și argint aurit, frîse de argint aurit, precum și fire colorate de mătase, slab răsucite. Lateralele brodate au ca fond un rips de mătase albă, acoperit în întregime cu fire foarte fine de argint, fixate de fond cu minuscule puncte de mătase albă; decorul este lucrat cu fire colorate de mătase, de tip muline, folosind variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat obișnuit, plat despîcat, plat culcat și fixat, precum și punct de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație” și Cipăianu (1984), p. 755, pl. X, fig. 30a.

³⁸ Analogii pentru fondul de rips acoperit de fire metalice la: Heinz, cat. 13, p. 31—32; pl. IV color: așa-numitul „Rosenornat”, brodat la Viena în jurul anului 1700. Pentru motivele florale vezi: Heinz, cat. 11, p. 30; pl. II color: cat. 13, p. 31—32; pl. IV color; cat. 20, p. 34; fig. 20; cat. 34, p. 40; fig. 26; cat. 35, p. 40—41; fig. 27. Pentru broderii date în perioada 1690—1728.

³⁹ Flemming, p. 205/2; 212; brocarturi franceze de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

⁴⁰ Reutilizarea broderiilor scumpe devine o practică frecventă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Vezi: Heinz, p. 12.

motive care se ordonează în jurul lui, nesupuse regulilor de simetrie — găsește două variante pe o casulă⁴¹ (fig. 20—21), databilă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea⁴². Prima variantă, aflată pe columnă, are ca punct de plecare un medalion-scoică care susține o bandă masivă (de 5 cm lățime), urcându-se cu unduiri line. În jurul benzii se încolățește o tijă puternic ondulată, încărcată cu frunze, palmete, trandafiri, garoafe, lalele, lujere de zambile. A doua, decorând lateralele, în concepție identică pe stînga-dreapta, dar diferită pe față-spate, se constituie dintr-o tijă verticală foarte sinuoasă, cu multe ramificații, pornită din cite un corn al abundenței. Ea poartă aceleași elemente florale ca banda de pe columne, numai în interpretări diferite, obținându-se astfel un ansamblu decorativ de o mare frumusețe⁴³. Din același ornat face parte și un acoperămînt de potir⁴⁴ care reia, bineînțeles redusă ca dimensiuni, în funcție de mărimea piesei, unele dintre motivele decorative ale casulei: cornul abundenței cu trandafiri, boboci de trandafir, lujere de zambile și de răsură (fig. 19). Pe fragmentul de casulă (partea dorsală)⁴⁵ (fig. 22), databil pe la mijlocul secolului al XVIII-lea⁴⁶ sînt exploatate din plin valențele ornamentale ale panglicii în mișcare, întreruptă de funde, ca decor principal. Spațiile libere sînt ocupate de crengi înfrunzite șerpuitoare, susținînd compoziții de palmete, garoafe, mai multe variante baroce de trandafiri. În scopul de a spori efectele estetice și artistice, ca și la fusta brodată prezentată mai sus, și în acest caz se fac concesii față de „naturalism”: apar de exemplu interpretări fanteziste de trandafiri, atît în desen cît și în colorit, însoțite

⁴¹ MuzIstTrans, nr. inv. F. 3282; dimensiuni: lungimea = 95 cm; lățimea = față: 55—70 cm; spate: 75 cm. Casula este dublată cu o pinză groasă de in, apretată, căptușită cu pinză de in mai plină. Întreaga piesă, precum și părțile ei componente (columne, laterale) sînt bordate de o pasmanterie din fir de argint aurit. Damasc de in: fire colorate de mătase, de tip muline; fire perlate de mătase colorată; canetille, frise și fir neted de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de tighel, plat obișnuit, plat despîcat, plat culcat și fixat, precum și punct de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație”. Damascul de in, țesut din fire foarte fine, imită damascul de mătase, dar este mult mai ieftin; apare în secolul al XVII-lea în Germania, de unde se răspîndește în cursul veacului următor și în țările central-europene. Vezi: Heiden, p. 318—319.

⁴² Analogii pentru medalioanele-scoică la: Heinz, cat. 43, p. 43—44; fig. 33: așa-numitul „Friedrichspächer-Ornat”, brodat în Austria în anul 1752.

⁴³ Pentru analogii vezi *supra*, nota nr. 38.

⁴⁴ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5782; dimensiuni: 54×59 cm. Piesa este căptușită cu pinză de in și bordată de o dantelă de tip fileu brodat, din fir de argint aurit. Damasc de in: fire colorate de mătase, de tip muline; frise și fir neted de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de pană, plat obișnuit, plat despîcat, plat culcat și fixat, precum și punct de nodulețe. În oglinda acoperămîntului de potir se află un medalion circular (diametru: 19 cm) cu raze, cu monograma lui Crist, brodate cu fir colorat de mătase, de tip muline, fir neted și frise de argint aurit, folosind punctul de pană, punctul plat culcat și fixat și punctul de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 41 și Cipăianu (1984), p. 751, pl. VI, fig. 17; p. 753, pl. VIII, fig. 22.

⁴⁵ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6629; dimensiuni: lungimea = 110 cm; lățimea = 43—72 cm. Fragmentul de casulă are o întăritură din pinză groasă de in, apretată, este căptușit cu o pinză de in mai subțire, dar densă, este bordată de o pasmanterie din fir de cupru cu miez de in. Brocatelă ecru: fire colorate de mătase, de tip muline; fire perlate de mătase colorată; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat despîcat, plat culcat și fixat. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație”. Brocatela este o țesătură cu urzeală de in și băteală de mătase. Vezi: Heiden, p. 101; Meyer's Kleines Lexikon, Leipzig, vol. I, 1933, p. 314.

⁴⁶ Pentru analogii vezi *supra*, nota nr. 42.

de frunze în cromatică nenaturală (degradeuri ale nuanțelor de albastru). Procedu identic — combinarea naturalului cu forme și cromatică fanteziste — se poate constata și pe un fragment de basma brodată⁴⁷ (fig. 23). Colțul est ocupat de un buchet-palmetă avind ca element component un ananas „nenatural“; în stînga și în dreapta se desfășoară o friză de compoziții vegetale (frunze-flori, flori „fantezie“ ale căror corespondent degeaba l-am căuta în natură), într-o cromatică exuberantă. Este de notat ingeniozitatea executantului broderiei în a valorifica posibilitățile plastice ale materialelor metalice de brodat. S-a ales punctul de „împletitură“ (amintind împletiturile de nuiele)⁴⁸ care, datorită unui suport, se ridică mult deasupra fondului; plasticitatea suprafețelor brodate cu punct de broderie culcat, fixat și înălțat a fost accentuată prin adăugarea cannetille-ului; paielele, de forme și dimensiuni variate, au fost și ele îmbogățite cu cannetille și bouillon. Pandantul fragmentului este o basma, păstrată întreagă⁴⁹ (fig. 24—26), databilă ca și precedenta piesă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Motivul central, dispus în colțul basmalei, este un ananas „natural“. În ceea ce privește repertoriul ornamental, materialele și tehnicile utilizate, sînt valabile considerațiile făcute la fragmentul de basma.

Nu putem încheia fără a ne opri asupra unei piese⁵⁰ databile în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care ilustrează noutățile ivite și la categoria așa-numitelor broderii albe. Locul matlasării — tehnica specifică a broderiilor albe renașcentiste — îl preia acum o variantă a ajutorului de tip punto tirato, dînd impresie de dantelă. Centrul acestei tehnici, cunoscută sub numele de punct de Saxa sau de Dresda, este Germania secolului al XVIII-lea⁵¹. Repertoriul ornamental aici se subordonează tehnicii de brodat, fiind format din compoziții vegetale care nu poartă atît de pregnant amprenta barocului (fig. 27). De altfel, și analogiile întîlnite vin în sprijinul acestei constatări⁵².

Am considerat oportună prezentarea acestor broderii pentru că textilele de artă sînt nu numai mărturii ale istoriei șociale și expresii ale perfecțiunii meșteșugărești, dar și purtătoare ale orientărilor stilistice, ilustrînd prin mijloacele lor specifice perioade ale istoriei cultural-artistice.

ANA MARIA SZÓKE

⁴⁷ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5861, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind o donație din Vălenii (jud. Mureș) din anul 1910. Dimensiuni: lungimea = 146 cm; lățimea = 20—25 cm. Voal de mătase albă: fire colorate de mătase, de tip muline; sîrmă și fir neted de argint aurit; cannetille, bouillon și frisé de argint aurit, paiele de argint aurit; fire groase de in și bucăți de carton ca suport (la broderia în relief); variante ale punctului plat de broderie: de șnur, de pană, plat obișnuit, plat decorat, plat despicat, broderie în relief, precum și punct de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație“.

⁴⁸ Cipăianu (1982), p. 633, fig. 1; p. 634; fig. 4; nota nr. 17; p. 636, fig. 5; p. 637, fig. 7.

⁴⁹ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6610; dimensiuni: 78×82 cm; restul datelor vezi *supra*, nota nr. 47.

⁵⁰ MuzIstTrans, nr. inv. F. 6658; dimensiuni: 73×77 cm. Pinză de in topită, de tip muselină; fir alb de mătase; variante ale punctului plat de broderie: de pană, de raze; punct de lanț; punct de butonieră și de nodulețe; punct de cruciuliță; ajur de tip punto tirato. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „Observație“ și Cipăianu (1984), p. 755. pl. X, fig. 29a.

⁵¹ *Régiségek könyve*, Budapest, 1983, p. 325.

⁵² Idem, p. 324, fig. 21: fragment de basma, brodată în Germania în perioada 1750—1780.

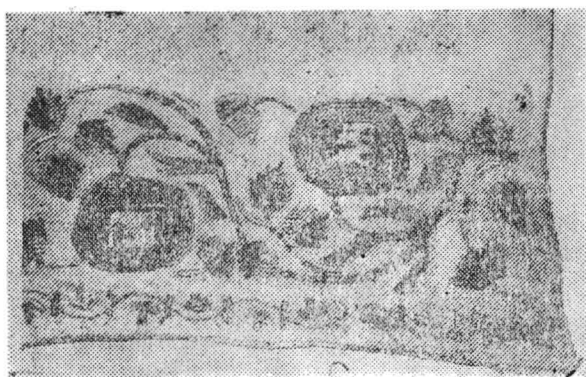

Fig. 1: ștergar ornamental; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5880 — detaliu: registrele decorative

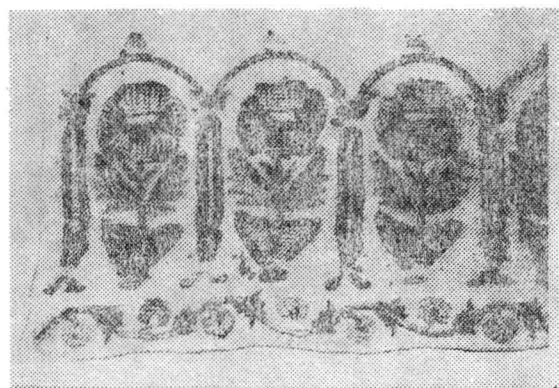

Fig. 2: ștergar ornamental; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5879 — detaliu: registrele decorative

Fig. 3: fragment de broderie; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6689

Fig. 4: bordură; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6671

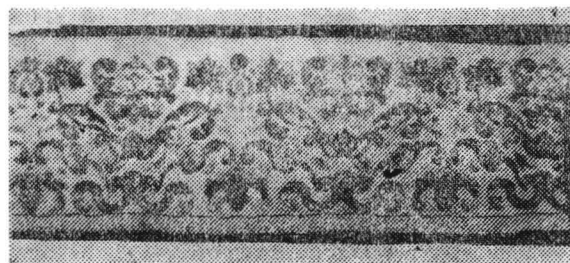
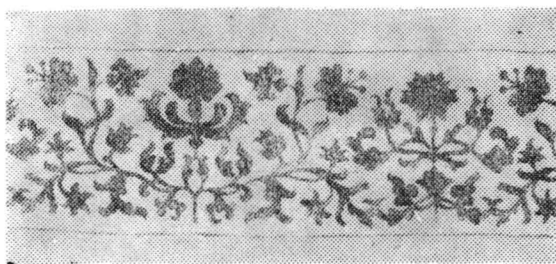

Fig. 5: bordură; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5824

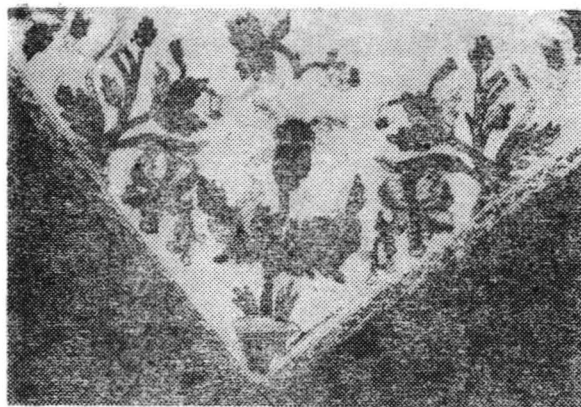

Fig. 6: acoperămint de sfântă masă; MuzIstTrans, nr. inv. P. 5876 — detaliu: colț

Fig. 7: acoperămint de sfântă masă; MuzIstTrans, nr.

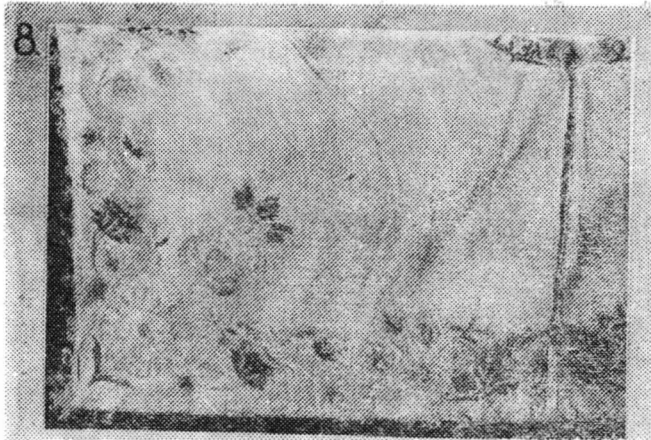

Fig. 8: acoperămint de sfântă masă; MuzIstTrans, nr. inv. P. 6631 — detaliu: colț

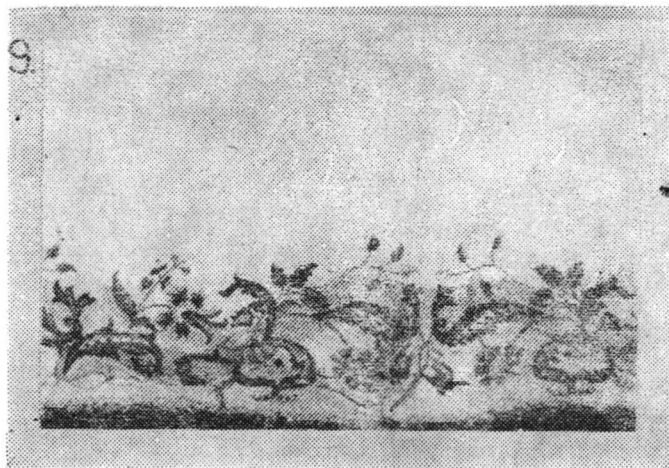

Fig. 9: acoperămint de sfântă masă; MuzIstTrans, nr. inv. P. 6632 — detaliu: ureci lateral

Fig. 10: fustă brodată; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6118 — detaliu: registrul al doilea decorativ

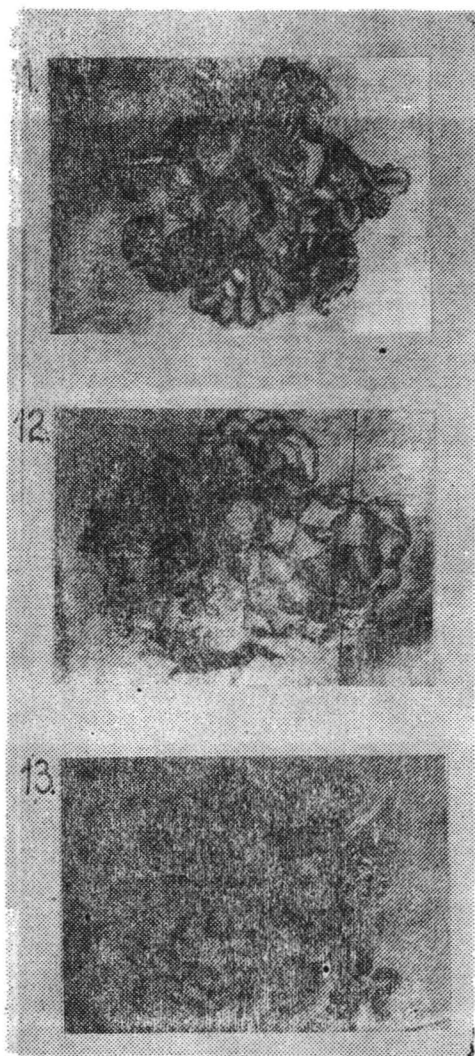

Fig. 11—13: fustă brodată; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6118 — detalii: registrul al treilea decorativ (bucet cu flori de clopoței; buchet cu trandafiri și vioarele; buchet cu garoafă și bujori)

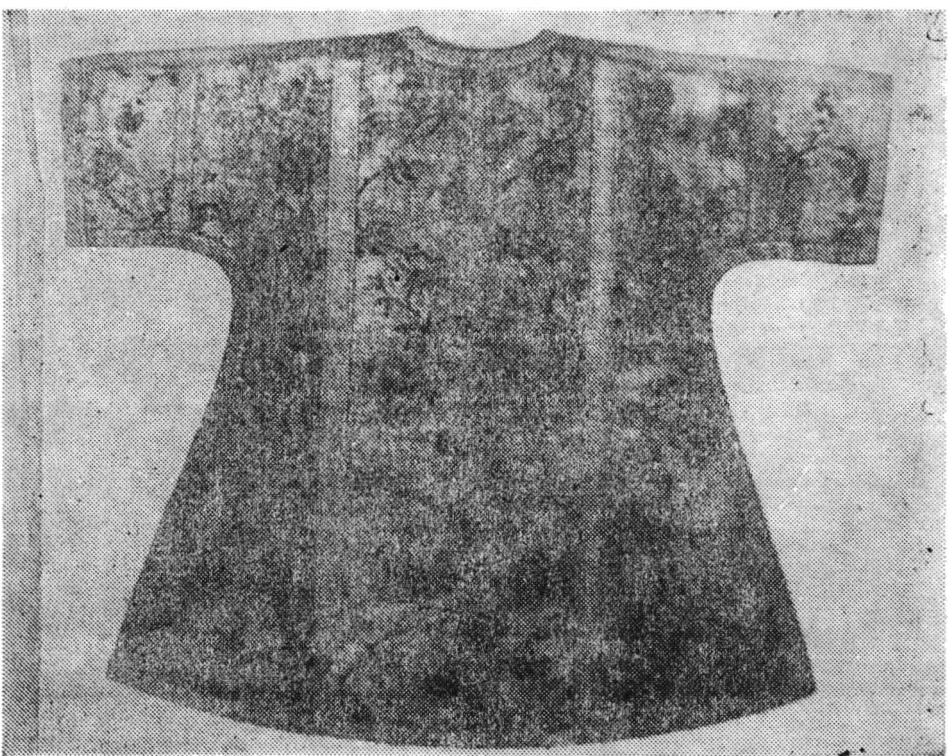

Fig. 14—15: dalmatică; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5834 (față, spate)

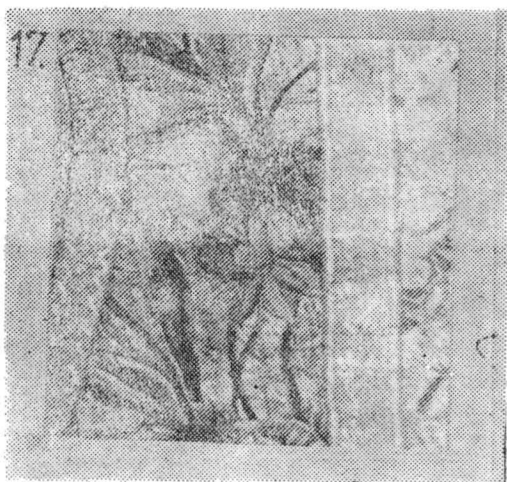

Fig. 16—18: dalmatică; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5834—detalii: laterală stângă, față, partea inferioară; laterală stângă, spate, sub minecă; laterală dreaptă, spate, partea inferioară

Fig. 19: acoperămint de potir; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5782 — detaliu: colț

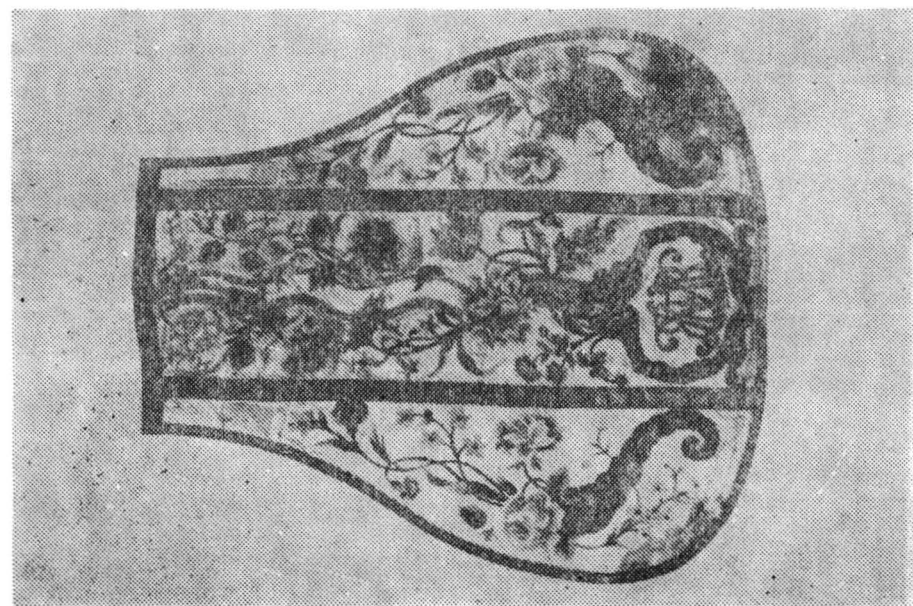
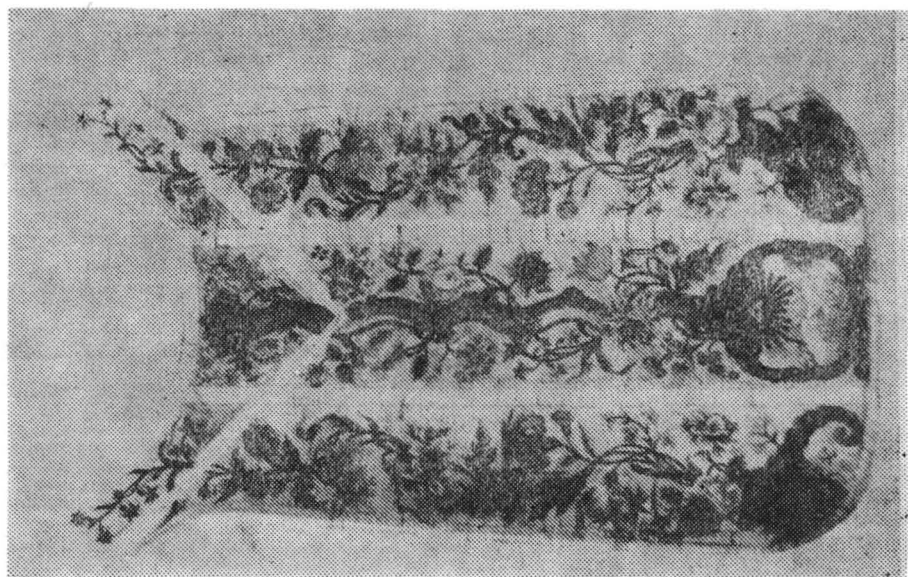

Fig. 20—21: casulă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 3282 (sală, spate)

Fig. 22: fragment de casulă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6629

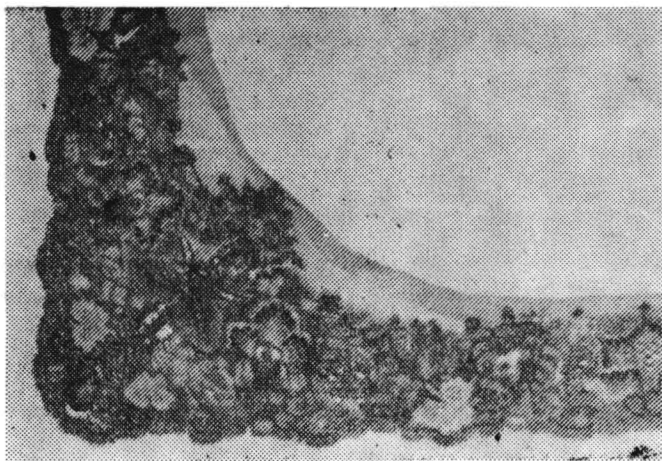

Fig. 23: fragment de basma brodată; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5861 — detaliu: colț

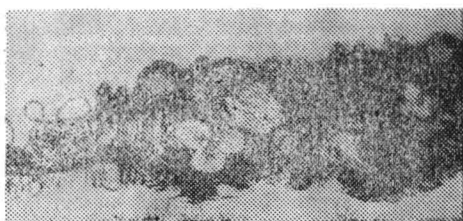
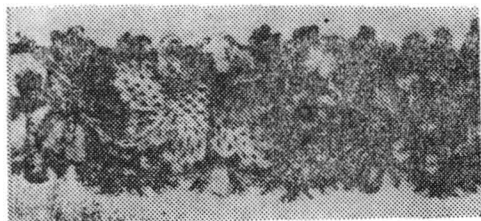
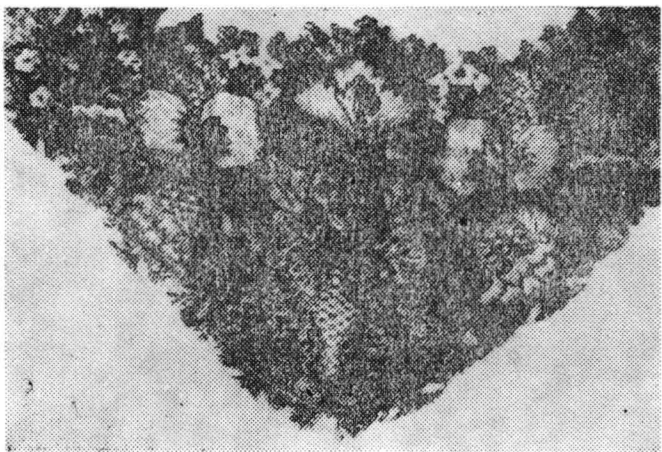

Fig. 24—26: basma brodată; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6610—detalii: colț; vrejuri laterale

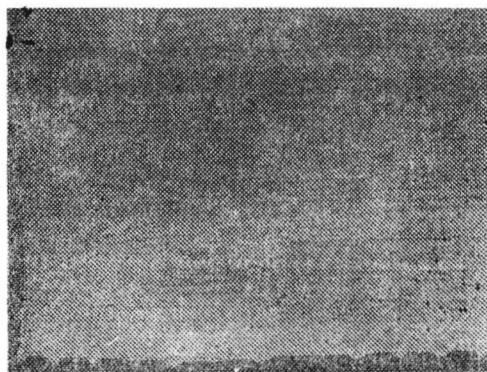

Fig. 27: broderie albă; MuzIstTrans, nr.
inv. F. 6658 — detaliu: colț

BAROQUE EMBROIDERIES IN THE TEXTILES COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA

(Abstract)

The paper presents several art embroideries kept in the textiles collection of the National History Museum of Transylvania, which bear the hall-mark features of the Baroque style. Beside these ones, one has mentioned some others illustrating one of the characteristics of the Transylvanian art embroideries: the coexistence of Renaissance tradition with Baroque style.

The author deals with the materialization of the Baroque stylistic trends in the artistic embroidery through modifying the ornamental elements, the materials and techniques, either in the sense that some „innovation“ emerge, or through a reinterpretation of old solutions in the light of new requirements. The embroideries the author analyzed exemplify how the composition system which renounces straight lines, of the new interpretation and ornamental elements, aiming at nearing, in shape and colour, the models taken from nature. They represent at the same time the new options, as far as materials and techniques are concerned, which have been also used to the end of both creating plastic effects and getting nearer to nature.

UN STATUT DE BREASLĂ DIN 1807 AL CROITORILOR DIN ORĂȘTIE

Printre cele mai răspindite indeletniciri din Transilvania evului mediu se număra și croitoria. Cu greu se poate imagina un oraș din care să lipsească meseriașul în confecționarea îmbrăcăminte pentru populația locală. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea meșteșugul cunoaște în Orăștie o asemenea amploare, încît se ajunge la divizarea în două branșe: croitorii propriu-ziși (sartores) și croitorii de mantale (renovatores vestium mantellari)¹. Materia primă folosită consta din postav, mătase, catifea sau pînză.

Din secolul al XV-lea, croitorii reprezentau una din cele mai puternice și active bresle din Orăștie, atît din punct de vedere al numărului de meșteșugari, cît și din cel al puterii lor economice. Într-un proces desfășurat în 1487 la Sebeș, cauzat de moartea unui ucenic croitor din Sibiu, unul dintre acuzatorii meșterului era și „providus Petrus Sartor, concivis opidi Broz”². Din formula de adresare rezultă că Petrus Sartor aparținea păturii patriciatului orăștian, cu o situație materială înfloritoare. De fapt această prezentă a unui croitor din Orăștie la Sibiu nu este singulară în epocă. Registrele orașului mai atestă și existența altora în anii 1478—1479³, 1480⁴, sau ceva mai tîrziu, în 1525⁵:

Prosperitatea unor categorii înstărite din veacul al XVI-lea, creșterea demografică, cît și intensificarea gradului de lux a contribuit la lărgirea pieții de confecții și implicit la dezvoltarea meșteșugului în spațiul Orăștiei. Reprezentanții acestei indeletniciri ajung curînd la conducerea orașului, fie în calitate de juzi, fie de jurați. Printre cei consemnați documentar amintim pe: Szabo Mihali, membru al sfatului orășenesc în 1603⁶, Szabo Simon, jude regal în 1615⁷, juratul Georgio Szabo, membru al consiliului orașului în 1695⁸, sau vilicul Alvinczi Szabo György, atestat în anul 1699⁹.

¹ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, p. 449—452.

² A. Amlacher, *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich* (1690), în *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, XV, p. 215.

³ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, vol. I, Sibiu, 1880, p. 45.

⁴ *Idem*, p. 82.

⁵ Filiala Arhivelor Statului Sibiu. Socotelile orașului. 1525.

⁶ Binder Pál, *Közös múltunk*, București, 1982, p. 267.

⁷ EOE, VII, p. 249.

⁸ Filiala Arhivelor Statului Cluj. Fondul Orăștie, nr. 104, p. 36.

⁹ *Idem*, nr. 105, p. 1.

Ca și în cazul altor meșteșuguri, tot așa și croitorii la începutul secolului al XVII-lea își simțeau amenințate interesele. Pentru a putea lupta cu succes împotriva concurenței, ei își reorganizează vechea breaslă. Astfel, se constituie în 1612 uniunea croitorilor și a tunzătorilor de postav din Orăștie¹⁰. Această alianță nu era ieșită din comun, ea existînd și în alte orașe transilvănene (Brașov, Sibiu, Mediaș, Cluj) încă din veacurile anterioare. Asocierea decurgea dintr-un proces de diviziune a muncii; după ce stofa de lînă era țesută, se impunea o operațiune de curățire a elementelor inutile și numai după aceea putea fi folosită la confecționarea îmbrăcămîntei. Cele două branșe se vor despărți ulterior, probabil în urma unor neînțelegeri între ele. Scindarea a putut avea loc doar la începutul veacului al XIX-lea, întrucît în 1798 articolele reglementării sînt reconfirmate și acceptate sub aceeași formă ca și în secolul al XVII-lea. În primul deceniu al secolului XIX, apare statutul exclusiv al croitorilor din Orăștie de care ne vom ocupa în continuare.

I. Raporturile cu forurile exterioare breslei

Întreaga organizare și funcționare a breslei era direct subordonată magistratului orășenesc printr-un reprezentant special numit în acest scop. Acesta lua parte la adunările breslei, atît ca factor de control, cît și de decizie. În cadrul întrunirilor anuale, atunci cînd staroștii dădeau un raport exact despre activitatea lor, mai participa și un comisar desemnat de către forurile urbei. Acesta asista alături de conducerea breslei la hotărîrile interne adoptate, dar se implica și în eventualele dispute iscate cu beneficiarii din localitate. Statutul oferă cîteva exemple concrete referitoare la rolul comisarilor în disputele breslei. Reprezentative sînt în acest sens, în special, cele legate de problemele de moralitate. Conform celor mai înalte dispoziții, pedeapsa maximă ce trebuia aplicată unui meșter nu putea depăși suma de 6 florini. Abaterile mai grave trebuiau analizate în fața trimisului sfatului orășenesc, iar dacă nici acesta nu reușea să ia o decizie rezonabilă, cazul urma să fie înaintat scaunului de judecată din Orăștie. Litera reglementării stabilea și instanța de apel imediat superioară, care era comitele națiunii săsești. Tot în acest context trebuie amintit faptul că articolul 10 precizează următoarele: „fiecare meșter să considere cea mai importantă datorie a sa să fie cucernic și cu frica lui Dumnezeu, să se lepede de injurături, ocări, certuri, într-un cuvînt de orice purtare necuviincioasă”; în caz contrar, meșterii erau amendați de către breaslă, dar abaterile mai serioase trebuiau deferite scaunului de judecată a orașului. În ceea ce privește pedepsele obișnuite, acestea sînt consemnate de statut; aveau loc însă și greșeli mai grave, în care breasla, cu consimțămîntul comisarului desemnat, putea redacta legi și reguli noi pentru a frîna excesele membrilor săi. Împotriva acestor hotărîri exista posibilitatea de a se face recurs la magistratul orășenesc sau chiar la Universitatea Săsească.

În anumite condiții, același sfat al orașului avea drept de decizie și în unele probleme privind desfășurarea producției. Astfel, dacă un meșter

¹⁰ Filiala Arhivelor Statului Sibiu. Fondul bresle, nr. 869.

nu executa o lucrare la timpul stabilit, se putea ajunge la acțiuni de judecată. În cazul în care rezoluția starostelui nu acoperea paguba pricinuită clientului, se solicita concursul comisarului și magistratului local. La fel se proceda și în cazul în care un meșter comitea o greșală în munca efectuată, iar cumpărătorul făcea o plingere starostelui în acest sens; dacă nici acesta nu putea rezolva favorabil, se apela la conducerea orașului pentru verdictul final.

Un rol important îl jucau comisarii și în cazul plingerilor unor beneficiari în legătură cu taxarea unor produse peste valoarea lor. Chiar în preambulul statutului se preciza că scopul funcționării breslei este de „a servi mai bine populația . . . cu lucrări executate într-un timp cât mai scurt și la prețuri ieftine.” Se interzicea stabilirea unor prețuri fixe, fiind încurajați cei care munciau pentru tarife scăzute. Încălcarea dispoziției în cauză se pedepsea cu arest de sfatul orașenesc.

Magistratul beneficia uneori de pe urma breslei. Aceasta se întâmpla atunci când erau depistați meșteri care își valorificau mărfurile în alte locuri, decît iarmaroacele oficiale. O treime din produsele confiscate astfel reveneau autorităților locale orașenești.

II. Organizarea internă

1. Adunările breslei

Activitatea desfășurată în cadrul breslei era analizată cu prilejul adunărilor sale. Acestea aveau caracter anual, trimestrial sau erau convocate de cîte ori era necesar. În cazul calfelor se preciza că erau obligați să țină întruniri lunare. La reuniunile anuale aveau datoria să participe toți membrii, chiar și cei care între timp s-au stabilit în alte localități și făceau parte din cadrul altor uniuni breslașe. La aceste adunări, staroștii breslei ofereau o socoteală strictă asupra activității din timpul scurs. În fiecare al doilea an se alegea și noua componentă a breslei. Alegerile se desfășurau într-un climat sărbătoresc; foștii staroști predau funcția, lada breslei împreună cu toate accesoriile noilor aleși, care, după festivitatea depunerii jurămîntului, transportau întreaga avere a breslei în casa starostelui prim. Acesta nu putea dispune de bunurile breslei după propriul interes; chiar și deschiderea lăzii se putea face numai în fața celui de al doilea staroste, precum și a altor doi meșteri desemnați. Conducătorii aleși trebuiau să fie cei mai autoritari meșteșugari, de care să asculte toți ceilalți. Nesupunerea la ordin era pedepsită cu plata a 15 crăițari. Convocările adunărilor se făceau în casa starostelui prim, fapt ce cauza respectivului multiple probleme, pentru care era recompensat anual cu suma de 9 florini. Chemările la adunare se făceau cu ajutorul tablei breslei. Dacă un meșter întîrzia de la reuniune sau reținea tabla peste limita de timp admisă, era amendat cu 30 de crăițari.

Tot cu prilejul alegerilor anuale se stabileau și ceilalți funcționari ai breslei; în primul rînd, înlocuitorii staroștilor, care în cazul în care nu-și puteau exercita atribuțiile din diferite motive întemeiate (boală, călătorie), locșitorii trebuiau să rezolve problemele ce nu sufereau amîinare;

apoi, părintele calfelor, cu obligația să supravegheze și să ajute calfele în toate împrejurările, pentru activitatea căruia se stabilea o recompensă de 3 florini anual; în sfârșit, meșterii controlori numiți pentru verificarea lucrărilor de măiestrie a calfelor și ucenicilor, dar și a meșterilor în cazul unor dispute. Întrucît alegerile erau urmate întotdeauna de o petrecere la care participau toți membrii breslei, un punct din reglementare permitea: „la această ocazie fiecărui meșter i se vor da 20 sau 12 crăițari din lada breslei pentru un prinz moderat“.

Mai comune erau adunările trimestriale ținute în scopul rezolvării problemelor ivite în intervalele dintre două reuniuni; trebuiau să participe toți membrii breslei, care depuneau și o taxă de participare de cel puțin 10 crăițari, la care se mai adăugau, după nevoi, și alte cheltuieli ce trebuiau să fie suportate de asistență. În caz de neparticipare, vinovatul era pedepsit cu plata unui florin. Întrucît existau și meșteri care profesau în alte orașe ale Transilvaniei și nu puteau participa în mod regulat la convocările trimestriale, aceștia erau rugați să ia parte cel puțin la întrunirea anuală și să depună florinul obligatoriu pentru toți creditorii membri ai breslei.

Fiecare membru al breslei putea să solicite convocarea unei adunări cu condiția să depună suma necesară în acest scop. Și la aceste reuniuni toți trebuiau să participe, amenzile prescrise în cazul neprezentării fiind aceleași ca la cele trimestriale.

În ceea ce privește întrunirile lunare ale calfelor, la acestea asista și un meșter desemnat de breaslă, împreună cu părintele calfelor, a căror datorie era să țină o evidență strictă a veniturilor asociației tinerilor calfe, să aibă grijă față de lada frăției, să nu se facă cheltuieli inutile, ci doar pentru ajutorarea celor bolnavi sau nevoiași. Dacă inițial organizația fusese înființată pentru a reglementa raporturile dintre calfe, dintre aceștia și meșteri, dintre calfe și oraș, ea devine acum o anexă a breslei.

2. Meșterii

Îndată după îndeplinirea tuturor formalităților cerute și depunerea jurământului, noul meșter devenea membru al breslei. El trecea prin faza de meșter tânăr (der jüngere Zunftmeister). Asupra atribuțiilor lui sînt făcute unele precizări în reglementare: avea atelierul său, lua parte la adunările și festivitățile organizate de breaslă alături de ceilalți meșteri; mai mult chiar, se făcea precizarea ca una din cheile lăzii breslei să fie ținută de acesta. La fel cu prilejul nominalizării obligațiilor meșterilor de a asculta de staroștii lor, statutul face o adnotare: „dar mai ales meșterul tânăr a cărui datorie va fi să execute fără nici o amîinare ordinele și dispozițiile legale ale starostelui breslei, sub pedeapsa unei amenzi de 15 crăițari.“ Tot acestuia îi revenea însărcinarea de a-i convoca pe staroști, părintele calfelor și pe cei doi jurați în clădirea breslei cu ocazia reuniunilor, dar nu și pe ceilalți meșteri, care erau adunați cu ajutorul tablei umblătoare. Pentru activitatea prestată în plus față de ceilalți membri primea o retribuție anuală de 3 florini.

Din cuprinsul articolelor statutului se pot deduce rangurile meșterilor din cadrul breslei. Astfel, la loc de cinste sînt amintiți staroștii, ur-

mați de foștii staroști, apoi cei doi locțiitori a staroștilor, urmați de părintele calfelor, după care urmau meșterii bătrini. Șirul se încheia cu meșterii tineri, și, în final, calfele.

În sfera respectivă, meșterii aveau o seamă de drepturi și obligații. Printre privilegiile de care se bucurau era și cel de a participa la adunările de breaslă, să aleagă și să fie ales în conducere, să ia parte la mesele și petrecerile organizate cu diferite prilejuri, să dețină un atelier și o prăvălie pentru desfacerea produselor în zilele de tirg.

Printre îndatoririle cele mai importante se situa respectarea cu strictețe a literii statutului, ce includea o serie de obligații față de tovarășii de breaslă, față de comunitatea orașenească în mijlocul căreia activa și, desigur, față de cumpărători.

Față de breaslă, meșterii trebuiau să depună o taxă anuală de minimum 10 crăitari, iar dacă împrejurările o reclamau, suma putea fi mărită după necesități. În raport cu ceilalți meșteri, aveau datoria unei ținute demne, morale, prin care să contribuie la renumele asociației. „În cazul în care un meșter îl va ocări pe un tovarăș de bransă în adunările breslei, pe stradă, în piață sau într-un local public, el va trebui pedepsit de către breaslă în mod convenit, după ce acesta va fi cugetat bine asupra abaterii“ (articolul 11). Dar chiar și abaterile mai mici, precum o întîrziere de la adunare sau reținerea peste măsură a tablei umblătoare, erau considerate ca un afront adus breslei și se pedepseau cu amendă. Cu alte cuvinte, între membrii branșei trebuia să domnească ordinea și disciplina; dispozițiile staroștilor urmau a fi îndeplinite întocmai. Măsuri severe erau adoptate față de cel ce încerca să înșele pe un alt meșter sau încerca să-i înstrăineze munca. Întrucît un articol din statut stabilea că un meșter nu putea fi pedepsit peste suma de 6 florini, abaterile grave erau deferite comisarilor și scaunului de judecată al orașului, care putea dispune alungarea celui vinovat din corporație.

Meșterii trebuiau să se ajute reciproc în caz de nevoie. Dacă un meșter se îmbolnăvea grav, ceilalți aveau obligația să-l ajute pînă la refacerea deplină. În caz de deces, breasla prelua sarcinile înhumării, iar toți ceilalți urmau să participe împreună cu familiile lor la ceremonia funerară. Absențele se penalizau cu 1 florin.

Familia meșterului era considerată ca membru al breslei. Prin urmare, în cazul mai sus amintit, văduva putea, fără nici o opreliște, să continue meseria soțului. Breasla trebuia să-i ofere acesteia tot concursul pentru sprijinirea atelierului, să trimită o calfă pricepută în ajutor. Soțiile care își părăseau soții sau divorțau nu beneficiau de aceste drepturi.

Statutul conține și o seamă de dispoziții cu privire la raporturile dintre meșteri și cumpărători. Încă în reglementarea anului 1376 se prevedeau pedepse aspre pentru cei care ar insulta un client. În articolele de acum acestea sînt mult mai bine conturate. Un meșter trebuia să execute o lucrare la termenul fixat. Dacă din diferite motive întemeiate nu o putea termina, mai avea dreptul la o amîinare, dacă și cumpărătorul era de acord; dacă nici la timpul hotărît marfa nu era terminată, meșterul trebuia amendat, iar beneficiarul despăgubit. În caz că acesta nu ridica produsul la termenul stabilit, meșterul putea să-l valorifice cu acordul magistratului „după ce s-au făcut pașii anteriori cum se cuvine“. Meșterul nu putea să vîndă o lucrare neterminată sub nici o formă. Dacă un produs ar fi avut defecțiuni, cumpărătorul se putea adresa starostelui,

care avea obligația să verifice reclamația; în cazul în care nu putea lua singur o hotărâre, trebuia să supună problema discuției adunării breslei, iar apoi, dacă nici aici nu se angajau în luarea vreunei decizii, apelau la magistratul orășenesc. În toate cazurile, clientul trebuia să dispună de mărfuri de bună calitate și la prețuri convenabile. Se interzicea categoric taxarea unui produs peste măsura cuvenită.

Nu toți croitorii făceau parte din breaslă. Existau unii meșteri care din diferite motive nu voiau să intre în corporație. Numărul lor nu putea fi neînsemnat din moment ce Curtea Aulică a emis la 2 ianuarie 1774 o dispoziție prin care ei erau constrânși să intre în breaslă, fiind opriți în caz contrar în exercitarea meseriei. Cu toate acestea, încă în 1807 problema rămăsese nerezolvată, producând o concurență păgubitoare tagmei.

3. Calfele

Îndată după obținerea certificatului de ucenicie, tânărul devenea calfă. Prin statut, ei erau obligați ca înaintea acceptării drept calfe să lucreze 1 an în cadrul breslei, după care să efectueze cei trei ani de călătorie în diferite localități ale Transilvaniei pentru a dobîndi noi cunoștințe în domeniul meseriei deprinse. Durata de peregrinare putea fi prelungită după nevoi, fără a se pierde apartenența la breasla din Orăștie. La înapoiere, tânărul urma să activeze o jumătate de an la un meșter din breaslă, în schimbul unei sume prestabilite, pentru a cunoaște pregătirea obținută în locurile de călătorie. După parcurgerea timpului prescris, era liber să solicite primirea în breaslă.

La sosirea în Orăștie, calfele călătoare trebuiau să se prezinte la părintele calfelor, care, prin atribuția pe care o avea, era obligat să asigure adăpost și masă în schimbul unei sume simbolice. Se prevedeau pedepse aspre pentru cei care se cazau la hanuri sau alte locuri interzise. Îndată după sosire, calfa prezenta scrisorile de eliberare și actele doveditoare care se depozitau în lada breslei pînă la plecarea calfei din oraș. În caz că nu dispunea de aceste hîrtii de recomandare, se impunea să și le procure în maximum patru săptămîni, altfel putea fi denunțat de staroști sfatului orășenesc ca persoană incertă și i se revoca dreptul de a profesa în localitate.

La repartizarea calfelor se ținea seamă de o anumită ordine; mai întîi, aveau dreptul acei meșteri care din cauza vîrstei înaintate sau a bolii nu puteau profesa, apoi urmau văduvele și, în sfîrșit, acei meșteri care prestau anumite servicii gratuite magistratului pentru un răstimp limitat. În rest, meșterii care doreau calfe trebuiau să le solicite de la părintele calfelor, care le satisfăcea cererea în succesiunea prezentării. Dacă calfei nu îi convenea locul în care a fost repartizat, după două săptămîni avea privilegiul să-și aleagă un alt meșter. Alegerea repetată era interzisă.

Se putea întîmpla ca în oraș meșterii să nu aibă nevoie de calfe și să nu existe de lucru pentru aceștia; în acest caz ei nu mai puteau rămîne în Orăștie decît cel mult trei zile, după care aveau datoria să-și continue călătoria. Sub nici o formă nu puteau rămîne în oraș și să muncească pe cont propriu.

Dacă una din calfele călătoare ar fi dorit să se stabilească în Orăștie și să devină membru al breslei, acestuia i se impuneau anumite condiții. În primul rînd, el trebuia să lucreze timp de un an într-un atelier indicat de staroste. Apoi, după trecerea perioadei amintite putea să ceară permisiunea confecționării lucrării de măiestrie și să depună taxa de un florin în lada breslei. Lucrarea consta în cazul unui croitor german într-o pereche de pantaloni, o vestă, și o haină (Kaputrock), cit și în schița pentru o reverendă; un croitor maghiar trebuia să confecționeze o pereche de pantaloni, un dolman lung cu mînci și o manta scurtă, toate articole la modă în rîndul populației din oraș. De asemenea, aceștia mai urmau să execute și o pereche de pantaloni de un tip anume (Topanka Hose), un dolman fără mînci, o manta de consilier și după împrejurări, o pălărie (Tschakoliauben), o teacă pentru sabie, o pătură de sa (Schabraken) și să schițeze monograma unui patrician. Pentru croitorese, capodopera consta în două rochii lungi, una cu mînci scurte, iar alta fără mînci.

După terminarea lucrării de măiestrie, cei responsabili din breaslă o examinau și dacă o găseau fără cusur, calfa era acceptată în rîndul meșterilor, nu înainte ca el să depună o sumă de bani stabilită în lada breaslei. Taxa varia de la caz la caz; o calfă străină de oraș plătea 30 de florini, un fiu de meșter 20 florini. Dacă în capodopera făurită se iveau anumite greșeli, calfa nu putea fi făcut meșter pînă nu confecționa o lucrare perfectă. Calfele din alte așezări transilvănene, care doreau stabilirea în Orăștie, mai aveau de îndeplinit și o altă formalitate; dacă lucrarea de măiestrie corespundea cerințelor, breasla acorda calfei un certificat cu care trebuia să solicite de la magistratul orașului dreptul de cetățenie și numai după aceea putea fi primit în rîndul meșterilor. Odată acceptat, breasla anula diferența dintre autohton și cei noi veniți.

Leafa calfelor era stabilită de staroste, de comun acord cu comisarul desemnat „așa încît să fie în concordanță cu circumstanțele timpului, cu prețul alimentelor, cu cunoștințele și îndemînarea calfelor”; acest fapt preîntîmpina o eventuală înțelegere secretă între meșteri și calfe. Timpul de lucru începea iarna de la ora șase dimineața și se termina la 10 seara, iar vara de la ora cinci și pînă la apusul soarelui. Programul de muncă era valabil pentru toate calfele, fie că erau angajate cu săptămîna, ziua, fie pe unitate de produs. Sub nici o formă nu era permisă hoinăreala prin oraș fără știrea stăpînului; calfele care-și petreceau nopțile în afara casei stăpînului erau pedepsite cu 12 crăițari, sumă ce se dubla în cazul repetării abaterii respective. În statut era prevăzută și posibilitatea măririi duratei zilei de muncă în cazul în care meșterul avea de confecționat haine de doliu sau alte articole vestimentare unor patricieni locali. Se interzicea categoric „lunea albastră”. Dacă în ziua respectivă calfa nu se prezenta la ora stabilită la program, i se reținea leafa pe o zi, iar dacă lipsea toată ziua se penaliza cu oprirea retribuției pe o săptămînă. În cazul în care totul se petrecea cu acordul tacit al meșterului, staroștii trebuiau să ia măsuri severe împotriva acestuia.

Calfele veneau în Orăștie la apelul unor meșteri ai breslei, care puteau aduce pe cheltuiala lor atîtea calfe de cîte aveau nevoie. Nu era permisă angajarea unor calfe neautorizate de breaslă sau atragerea lor prin promisiuni de leafă mai mare decît cea autorizată de breaslă. Acele calfe care au răspuns la scrisorile de chemare ale meșterilor, trebuiau să pe-

treacă cel puțin un sfert de an în atelierul acestora în schimbul unei retribuții dinainte stabilite. După trecerea timpului prescris, puteau cere cheltuielile de călătorie de la stăpînii lor și să plece în alte localități ale Transilvaniei. Dacă doreau să rămînă pe mai departe în Orăștie și să devină membri ai breslei, nu aveau dreptul să-și aleagă singur stăpînul, ci să-l accepte pe cel desemnat de staroști și părintele calfelor în baza solicitărilor existente.

Înainte de părăsirii așezării, calfele trebuiau să-și lase toate afacerile în bună rînduială și, în primul rînd, datoriile față de membrii breslei. În cazul în care nu dispuneau de bani lichizi, ei trebuiau să **presteze o muncă echivalentă** pînă la lichidarea sumei datorate. Pînă nu se clarificau pe deplin lucrurile, nimeni nu avea voie să-i primească la lucru.

4. Ucenicii

Tînărul care dorea să învețe meseria de croitor, urma să îndeplinească anumite condiții preliminare: să fie băiat, să fie născut din căsătorie legitimă și să aibă doi chezași din rîndul breslei, care să garanteze pe perioada uceniciei. Meseria o putea studia oricine, indiferent de religie și naționalitate. Odată îndeplinite condițiile prealabile, învățacelul care nu era fiu de meșter trebuia să-și aleagă un stăpîn în atelierul căruia să lucreze patru săptămîni de probă, timp în care să demonstreze aptitudini pentru profesiunea aleasă. După parcurgerea perioadei de încercare, el urma să plătească o taxă de un florin și se prezenta în fața adunării breslei. Aici se discuta cererea de intrare a tînărului în breaslă și dacă era acceptat, acesta depunea alți trei florini în casa breslei.

Timpul de ucenicie era de patru ani în cazul în care meșterul suporta cheltuielile de angajare, hrană și vestimentația, dar și spesele legate de eliberarea din ucenicie. Dacă toate acestea erau plătite de părintii ucenicului, durata studiului se reducea la trei ani. Pentru fiii de meșteri nu exista un timp prestabilit de învățătură, ei **putînd fi eliberați și după 1—2 ani**, cu condiția ca lucrarea de măiestrie să fie fără greșală și să aibă un certificat de bună purtare și hărnicie. **Ce anume trebuiau să execute**, era foarte vag conturat prin expresia „o lucrare cusută și confecționată cum trebuie.”

Angajarea și eliberarea tinerilor se putea face doar cu aprobarea staroștilor, în caz contrar nu puteau activa în nici un atelier.

Viața ucenicilor în casa stăpînului era deosebit de grea, de aceea se întîmpla adesea ca ei să încerce să fugă. Acest fapt a determinat conducerea breslei să facă cercetări pentru determinarea vinovatului; dacă plîngerea fugarilor era întemeiată, se luau măsuri de condamnare împotriva meșterului vinovat, iar tinerii erau predați altui patron pînă la terminarea timpului de studiu. În cazul în care ucenicii erau găsiți culpabili, urma să li se aplice pedepse exemplare. Dacă un tînăr nu mai voia sub nici o formă să se întoarcă la meșterul său, abandonînd meseria, familia acestuia sau chezașii săi din breaslă urmau să achite toate cheltuielile legate de școlarizare.

Statutul reglementa și situația provocată de moartea patronului care avea în subordine ucenici; în acest caz, toți trebuiau să fie repartizați altui meșter de către staroștii breslei pînă la terminarea anilor de studii.

Cu toate că meșteșugul legat de confecționarea hainelor era printre cele mai importante bresle din Orăștia evului mediu, existența unui statut al croitorilor lipsea din literatura istorică de specialitate. Din cercetarea copiei păstrate la muzeul de artă populară din Orăștie și publicate cu acest prilej, se poate deduce modul de organizare și funcționare a breslei respective în epoca destrămării societății feudale și a apariției noilor relații capitaliste.

ANTON DÖRNER

ANEXA

SACRATISSIME CAESAREO REGIAE et APOSTOLICE MAIESTATIS MAGNI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE et COMITIS SICULORUM REGIUM MAGNI PRINCIPATUS TRANSYLVANIAE GUBERNIUM Memoriae commendamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis cujuscunque Status, Gradus et Ordinis Altefatae Suae Majestatis Fidelibus, praesentes visuris: Quod posteaquam Regio huic Gubernio, medio Benigni Decreti Aulici sub vigesima tertia Mensis Iunii, Anni Millesimi Octingentesimi Tertii emanati, Numeroque Guberniali 5721 signati, ad tollendos diversos abusos et naevos, qui superioribus temporibus in expeditione Cehalium Articulorum intervenisse observati sunt, facultas attributa fuisset, ut casu semet exerente, Contuberniorumque ad sollicitationem, propterea coram Regio isthoc Gubernio faciendam, Articulos Cehales, modo provisorio, usque suscipiendam generalem, in Magno Transylvaniae Principatu, universorum Contuberniorum Regulationem, juxta praescriptam in similibus Altissimam Normam extradare possit; Antistites SARTORUM in Libero Oppido Saxonicali SZASZVÁROS commorantium utpote MICHAEL SCHULLER Primarius IOANNES VAELTZER Secundarius Cehae Magistri, nec non FRANCISCUS NAGY Sodalium Praepositus, nomine ipsorum omniumque reliquorum ejatum Sartorum tam Germanicorum quam Hungaricorum et Forensium in unam Ceham coire volentium, medio demissarum suarum precum die non Aprilis anni currentis praesentatarum et hic Numero 2939 signatarum, coram nobis debita cum reverentia supplicassent quatenus eisdem Articulos Cehales Nobis exhibitos sub authentia extradare et elargiri velimus, quos postea etiam Magistratos Szászvárosiensis medio suae sub vigesima quarta Julii anni currentis horsum praestitae et Numero Guberniali 6281 signatae repraesentationis approbavit. Quum proinde justa petenti non sit denegandus assensus, Regium isthoc Gubernium, juxta impenratam praevio modo facultatem, exhibitos Nobis Articulos Altissimo Normativo in essentialibus conformes, extradandos expediendosque duximus, modo sequenti:

Zunftartikel

Welche vom Königlichen Gubernium, der im Königlichen Freyen Markt Szászváros befindlichen vereinigten deutschen, ungarischen und Markt=Schneider Zunft ertheiset worden sind.

Einleitung

Es werden hiemit alle bisherigen Privilegien, Artikel und Zunftsatzungen, welche diese Schneide=Zunft gehabt haben mag aufgehoben, und es wird die Zunft, so wie alle zu derselbigen gehörige Meister Gesellen und Lehrjungen verpflichtet seyn, sich pünktlich an dasjenige zu halten was in nachfolgenden Artikeln vorgeschrieben ist, und sich nicht unterfangen solchen etwas neues beizufügen, noch darinnen ohne höhere Erlaubniss das mindeste abzuändern, oder daraus wegzulassen.

Ferner wird die Zunft stets vor Augen haben, dass sie wegen besserer Bedienung des Publikums da sey, und dass ihr deswegen das Recht, Gesellen zu halten und Lehrjungen aufzunehmen, ausschliessend zugestanden sey, dass ste desto eher

in Stand gesetzt werden möge das Publikum mit den gehörigen Arbeiten ohne Zeit=Verlast und gegen billige Preise zu bedienen.

Es folgt unter andern daraus dass es der Zunft streng verbotnen ist einen Mancherlohn durch einen Zunft Abschluss oder Verabredung dermassen zu bestimmen, dass derjenige welcher etwa wolfeiler arbeiten würde bestraft werden solle. Die Übertretung dieses Verboths wird nach Befund der Umstände streng mit Arrest bestraft werden.

Diese vereinigte Schneider Zunft steht zunächst unter dem Zunft Kommissär, die zweite Instanz ist der Magistrat, und die dritte der Comes der Sächsischen Nation.

Es wird daher denen, welcher wider die ihnen von der Zunft auferlegten Geldstrafen mit Recht klagen zu können glauben, und allen Partheiligkeiten und Unkosten vorzubeugen erlaubt seyn, sich wegen Beurtheilung ihrer Klage an den Magistrat zu wenden.

Dieses sind einige allgemeine Vorschriften, die fernern Artikel bestehen in folgendem.

Erster Theil

Von den Meistern

1.

Alle Jahre soll im Monath Jenner ein gewisser Tag festgesetzt werden, um an demselben allgemeine grosse Zunft=Versammlung zu halten, wo die bis dahin gewesenen zwei Zunftmeister von ihrer gehabten Amtsverwaltung, vor dem dazu von dem Magistrat zu bestimmenden Kommissär scharfe Rechenschaft abzulegen haben.

2.

Mit Ende jedes zweiten Jahres sind die zwei Zunftmeister gleichfalls in Gegenwart des dazu bestimmten Kommissärs, nachdem sie ihre Rechnungen abgelegt haben, gehalten, die bisher geführten Ämter niederzulegen, und die Zunft Lade sammt Zubehör der Zunft zu übergeben; in deren Stelle zwei andere dazu taugliche Meister zu erwählen und zu ernennen oder nach Umständen die bisherigen zwei Zunftmeister wieder beizubehalten sind.

3.

Bei dieser Gelegenheit kommen zur beständigen Erhaltung der guten Ordnung noch zwei Personen zu dem Ende zu erwählen, dass sie im Fall der ältere oder jüngere Zunftmeister durch Krankheit, eine Reise oder andere Hindernisse ihren Ämtern vorzustehn abgehalten würden, unterdessen solche Gegenstände, welche keinen Aufschub leiden, anstatt der ersten als substituirt Zunftmeister verhandeln und schlichten können. Nicht weniger muss auch ein Gesellenvater erwählt werden, dessen Pflicht darin besteht, dass er auf die Aufführung der Gesellen merke, ihnen in aller Noth beistehe, und sie in Krankheit wohl besorge, oder besorgen lasse. Übrigens ist vermög Allerhöchster Verordnungen die Anstellung der sogenannten Altschaften verbotnen.

4.

Die Zunft Lade muss immer in der Behausung und unter der Aufsicht des ersten Zunftmeisters jedoch mit der Bedingung stehen, dass den zweiten Schlüssel der jüngere Zunftmeister bei sich behalte. Indessen wird es diesen zwei Personen nie anders als im Beiseyn noch zweier anderer Meister erlaubt seyn, die Zunft Lade zu öffnen.

5.

Sämmtliche Meister werden es sich zur Pflicht machen, der erwählten Zunft=Meistern und ältern Vorstehern, mit gehörigem Gehorsam und Achtung zu begegnen, insonderheit aber der jüngste Meister, dessen Pflicht seyn wird, die rechtmässigen Verordnungen und Befehle der Zunftmeister ohne allen Aufschub unter 15 Kreuzer Strafe zu vollziehen; ausserdem wird es noch seine Schuldigkeit seyn, dass er auf Befehl des ältesten Zunftmeisters den jüngeren Zunftmeister, den Gesellenvater, und die zwei geschwornen ältesten zum Zunftthausse rufe; die übrigen Meister aber werden durch Umschiken einer Tafel zusammenberufen werden. Sollte aber ein Meister auf Befehl des Zunftmeisters nicht erscheinen, oder die umgehende Tafel länger als die gehörige Zeit bei sich behalten, so soll er wegen diesem Angehorsam um 30 Kreuzer bestraft werden.

6.

Es ist alle Viertel Jahre eine Zunft=Versammlung zu dem Ende zu halten dass die unter der Zeit vorgefallenen Zunftsachen geschlichtet werden mögen, in welcher Versammlung jeder Meister bei einem Rheinischen Floren Strafe zu erscheinen, und die aus 10 oder mehrern Kreuzern bestehende Gebühr, wenn nemlich der Zunft Fond zu den nothwendigen Auslagen nicht zulanget, zu bezahlen schuldig ist.

7.

Wenn aber ein Meister, Geselle oder sonst wer immer, wegen gewissen Angelegenheiten eine Zunftversammlung verlangen sollte, so kann sie der Zunftmeister gegen Erlag eines Rheinischen Floren, unter vorbestimmter Strafe veranstalten.

8.

Diejenigen Meister welche ihre Klagen oder andere Beschwerden vorzubringen wünschen, sind verpflichtet solche fürs erste den Zunftmeistern zur Verichtigung vorzulegen, oder wenn es die Sache so mit sich bringen sollte, der ganzen Zunft zu übergeben, damit hier die Angabe des Klägers im gehörigen Wege durchgesehen, und gegen den Beklagten eine angemessene Strafe verhänget, oder zur Entfernung des Handers zwischen beiden Theilen ein billiger Vergleich getroffen werden könne.

9.

Nach Allerhöchsten Verordnungen kann ein straffälliger Meister von der Zunft nur von einem bis sechs Rheinischen Floren gestraft, grössere Fehler aber müssen in Gegenwart des Kommissärs vorgenommen und gehörig durchgesehen werden. Jene Verschuldungen hingegen welche weder auf eine noch auf die andere Art, wie erinnert worden, geschlichtet werden können, müssen zur weitem Beurtheilung und Bestrafung unumgänglich vor den Städtischen Richterstuhl hinauf gegeben werden.

10.

Jeder Meister halte es für seine strengste Pflicht, sich beständig fromm und gottesfürchtig aufzuführen, das Fluchen, Schimpfen, Zanken, mit einem Worte alle ungebührliche Aufführung von sich zu entfernen, sonsten werden die dagegen Fehlenden der im 9ten Artikel bestimmten Strafe unterzogen werden.

11.

Sollte ein Meister seinem Handwerks=Genossen in der Zunftversammlung, oder auf der Gasse, oder auf dem Markte, oder in einem öffentlichen Wirthshaus mit ungebührlichen Worten beschimpfen, oder sich auch an ihm zu vergreifen unterfangen, so muss ein solcher von der Zunft, nachdem sie die Sache gut überlegt hat, nach seinem Vergehen bestraft werden.

12.

Wenn solche Meister welche sich an andren Ortschaften niedergelassen haben, und ihr Handwerk treiben, sich mit dieser Zunft zu vereinigen wünschten so sind sie verbunden die nach Allerhöchsten Verordnungen bestimmte Taxe von zehn Rheinischen Floren abzutragen und neben diesem sich gegen die Zunft mit ganzem Gehorsam zu betragen, wie auch die bestehender Zunftartikel streng zu beobachten. Wenn aber solche Meister bei den alle Vierteljahre abzuhaltenden Versammlungen nicht erscheinen könnten, so sind sie gehalten wenigstens bei der grossen Zunftversammlung zu erscheinen, und den gewöhnlichen Jahr=Gulden abzutragen.

13.

Sollte es sich ereignen dass ein zünftiger Meister durchgienge, oder ohne Vorwissen der Zunft wegzöge, nach einiger Zeit aber wieder hieher zurück zu kommen wünschte, so ist er verpflichtet dieserwegen bei der Zunft neuerdings anzusuchen, und die für das Meisterrecht bestimmte Taxe nochmals zu bezahlen; wohingegen wenn ein Meister der Zunft meldet, dass er obwaltender Ursachen wegen wegziehen wolle ihm solches nicht zu vermehren ist, und es steht einem solchen nach seiner Rückkehr frei sein Gewerbe ohne Strafe oder besondere Abgabe wieder anzufangen und zu treiben.

14.

In Ansehung der ausser der Zunft arbeitenden Pfuscher wird die Zunft auf die Allerhöchste unterm 2ten Jenner im Jahr 1774 erlassene Hofverordnung angewiesen, nach welcher diese, wenn sie dazu geschickt wären, in die Zunft eintreten müssen, weil ihnen sonst die Treibung des Handwerks gänzlich verbotnen wird, ausser sie könnten sich mit einer vom Königlichen Gubernium erlangten Erlaubniss ihr Handwerk mit eigenen Händen zu treiben, ausweisen.

15.

Weil in dieser Zunft auch solche Meister sind die ihre Arbeit, sowohl auf den hiesigen, als auch auf fremden Jahrmärkten zu verkaufen pflegen, so wird zur Entfernung alles Zankes bestimmt dass auf den Märkten der älteste Meister den ersten Platz einnehme und verkaufe, nach ihm aber die übrigen Meister alle nach der Reihe ihres Alters in der Zunft.

16.

Ausser den öffentlichen Jahrmärkten soll niemand fremde Schneiderarbeit unter der Strafe der Confiscation alhier zu verkauffen sich unterfangen, von welcher ein Drittheil dem Magistrat, das zweite Drittheil der Zunft=Lade, und das dritte dem Denunzianten gehört.

17.

Es wird unter einer harten Strafe verboten, dass kein Meister den andern auf was immer für eine Art zu betrügen, ihm seine aufgenommene Arbeit zu entwenden, und sich in Wortwechsel oder Zank einzulassen unterfange.

18.

Sollte ein zünftiger Meister in seiner Arbeit einen Fehler begehen, so kann der Besteller oder Kundmann bei dem Zunftvorsteher klagen; dieser muss dann die Sache aufnehmen und verhandeln; kann er sie selbst schlichten so ist es gut, wenn aber nicht so muss er sie mit den übrigen versammelten Zunftgliedern ins reine bringen. Sollte aber eine von den beiden Partheien damit nicht zufrieden seyn, so soll es derselben frei stehen die Sache zur reifern Beurtheilung dem Orts=Magistrate vorzutragen.

19.

Es wird nicht erlaubt seyn Jemanden wegen der verfertigten Arbeit über die Maassen zu taxiren damit man zu Klagen keine Gelegenheit gebe. Sollte aber ein Meister diesem Artikel zuwider handeln, so muss bei entstehender Klage die im vorhergehenden Artikel bestimmte Ordnung gehalten werden, auf welche die Zunft=Kommissäre werden zu sorgen haben.

20.

Wenn ein Meister Arbeit aufnimmt, und solche auf den Termin nicht fertig, so muss der Zunftvorsteher, wenn der Kundmann ihn deswegen ersucht zur Verfertigung einen schicklichen Termin festsetzen, sollte aber auch auf diesen die Arbeit nicht fertig seyn so ist ein solch fauler Meister gehalten der Zunft 30 Kreuzer zu zahlen, und sich mit seinem Kundmann zu vergleichen. Wenn aber dieser Vergleich wegen dem erlittenen Schaden Mühe und Ankosten bei der Zunft nicht zu Standen gebracht werden könnte, so überlasse man die Entscheidung dem Magistrat. In dem Falle aber dass der Kunde die Arbeit auf den Termin nicht auslösen sollte, steht es dem Meister frei, mit Vorwissen und Genehmigung des Magistrats die Arbeit zu verkaufen, nachdem er die vorigen Schritte ordentlich gethan haben wird.

21.

Die Wittwen, Söhne und Töchter der Meister können auf die der Zunft verliehene Gesetze und Freiheiten den nemlichen Anspruch machen wie die Meister selbst, weswegen sie auch diesen bekräftigten Zunft=Artikeln in allen Fällen auf das strengste zu gehorchen schuldig sind, weil alle dergleichen Sachen und Klagen welche die Zunft angehen aufgezeichnet, und zu seiner Zeit zur Beurtheilung bei der Zunft vorgenommen werden sollen.

22.

Wenn ein Meister stirbt, so kann seine hinterlassene Wittve, so lange sie ihres Mannes Namen führt ihr Handwerk ohne allen Anstand treiben; dabei müssen die Zunftmeister zu einer solchen Wittve einen das Handwerk gut verstehenden Gesellen nach dem Wolgefallen der Wittve verordnen, und wenn dieser Gesell der Wittve nach einiger Zeit nicht gefiele, so wird ihr die volle Freiheit gelassen auch den zweiten und dritten von der Zunft zu begehren. Wenn der zur Wittve verordnete Gesell aber ohne hinlängliche Ursache nicht dahin gehen wollte, so darf er bei keinem andern Meister zur Arbeit zugelassen und auch zum Meister in dieser Zunft nicht aufgenommen werden. Dieses ist jedoch von Weibern die von ihren Männern geschieden worden, oder welche von ihren Männern weglaufen, ohne sich vor denen Ende mit ihnen auszusöhnen, nicht zu verstehen, indem sich solche des Rechts begeben; welches sie als Wittwen gehabt hätten.

23.

Es wird streng und unter Strafe der doppelten Zurückzahlung verbothen aus der Zunft=Kasse auf willkührliches Essen, Trinken und Gastereien einige Ausgaben zu machen, sondern es muss derlei in der Zunft=Kasse befindliches Geld auf kranke

nothleidende Meister, arme Wittwen und deren Waisen, so auch auf die ohne alle Hülfe kranke liegende Gesellen und Lehrjungen, und endlich die sich bei der Zunft ergebenden unumgänglichen Ausgaben verwendet, und von den Zunft=meistern, unter deren Besorgung es steht, scharf verrechnet werden.

24.

Da der Ober=Zunftmeister bei denen in seiner Behausung abzuhaltenden Zunftversammlungen viele Angelegenheit erdulden und darneben auch die Schreibmaterialien verschaffen muss, so ist ihm für diese seine Angelegenheit alle Jahre bei der grossen Zunftversammlung ein Pausch Quantum von neun Rheinisch-floren zu geben; so sind auch dem Jüngern Zunftmeister drei Rheinisch-floren, dem Gesellenvater drei Rheinisch-floren, den zwei Geschwornen aber jedem insbesondere zwei Rheinisch-floren zu zahlen. Nicht weniger sind bei dieser Gelegenheit, wenn es die Umstände und andre Ausgaben erlauben einem jedem Meister zu einer mässigen Mahlzeit und gemeinschaftlichen Belustigung 20 oder bei geringern Einkünften 12 Kreuzer aus der Zunft=Lade herauszugeben.

25.

Wenn ein zünftiger Meister in eine schwere Krankheit verfallen sollte, so werden die zünftigen Meister insgesamt, auf Ansuchen der Zunft verbunden seyn den Kranken zu besuchen, und demselben bis zu seiner Herstellung alle mögliche Hülfe zu leisten.

26.

Falls ein Meister oder dessen Weib, Kinder, Gesellen, Lehrjungen oder Gesinde sterben sollte, so ist die Zunft, so wie bei andern Zünften verpflichtet Wächter und Leichenbesteller zu geben, und ein jeder Meister mit seiner Frau auf der Leiche zu erscheinen. Sollte aber ein oder der andre Meister auf der Leiche nicht erscheinen, und davon keine gegründete Ursache angeben können, so ist er um einen Rheinesch-floren zu bestrafen.

Zweiter Theil

Von den Gesellen

27.

Alle von den Lehrjahren frei gesprochene Gesellen, sowohl Fremde als Meister=Söhne sind verbunden bei derselben Zunft noch ein ganzes Jahr als Gesellen zu arbeiten, und dann auch in andere Städte oder Länder drei Jahre zu wandern um sich weitere Kenntnisse im Handwerk zu verschaffen. Wenn alsdenn ein gewandelter Geselle nach Hause gekommen ist so muss er bei einem ehrsamem Meister ein halbes Jahr um den ausgesetzten Lohn arbeiten, dass man unter der Zeit seine von draussen mitgebrachte Sitten möge kennen lernen, und darnach wird es ihm frei stehen die Zunft auf die vorgeschriebene Art um seine Aufnahme zu ersuchen.

28.

Die wegen Erlernung des Handwerks wandernde fremde Gesellen müssen, wenn sie in der Stadt anlangen, nicht in Gasthöfen sondern zum Gesellenvater einkehren, welcher ihnen für 1 Kreuzer Quartier zu geben verbunden ist; solche Gesellen aber welche in Gasthöfen einkehren und sich an verborgenen Orten aufhalten sollen um einen Rheinisch-floren gestraft werden.

29.

Sobald der wandernde Gesell in des Gesellenvaters Hause ankommt muss gleich von ihm der Freibrief und die Kundschaften vorgefordert, und solche nachdem sie durchgesehen in die Zunft=Lade gelegt werden, wo sie sodann so lange zu halten sind, bis der Gesell aus der Stadt wieder weggeht. Sollte aber jemand dergleichen Briefe nicht haben, so ist er verbunden sich solche unter zwei oder höchstens vier Wochen, von dem Orte woher er gekommen ist zu verschaffen, und ohne Widerrede einzureichen, ansonsten wird einem solchen Gesellen nach der bestimmten Zeit nicht nur keine Arbeit gegeben, sondern er auch den Stadt=Beamten als ein herumschwärmender und ungewisser Mensch angezeigt werden.

30.

Bei Auftheilung der Eingewanderten und von den Meistern ausgestandenen Gesellen ist folgende Ordnung zu beobachten; dass erstlich die Altres = oder Krankheitshalber zur Arbeit unfähigen Meister, sodann in Folge des 22ten Artikel auch die Meisters=Wittwen, und endlich diejenigen Meister, welche zu kleinen öffentlichen und unentgeltlichen Diensten auf ein Jahr lang angestellt zu werden pflegen mit tüchtigen Gesellen versehen werden mögen.

31.

In Ansehung der übrigen Meister muss bei dem Gesellenvater immer eine Tafel ausgesetzt werden, auf welche die Namen derjenigen Meister aufzuzeichnen sind, welche Gesellen brauchen, damit die von der im vorhergehenden Artikel festgesetzten Auftheilung übrigbleibenden Gesellen erstlich zu dem ersten von den aufgezeichneten Meistern und dann nach der Reihe zu den übrigen geordnet werden können. Gefällt den Gesellen aber die Herberge nicht so haben sie nach zwei Wochen die Freiheit sich eine andere Werkstatt, in welcher sich nur ein oder kein Geselle befindet zu wählen. Diese Wahl wird jedoch mehrmal nicht gestattet.

32.

Könnte aber ein für allemal kein Meister und keine Arbeit gefunden werden, so darf der wandernde Geselle nicht länger als drei Tage auf der Herberge und faulenzen, sondern ist gehalten nachdem man ihm aus der Zunftlade 15 Kreuzer und aus der Gesellenlade ebenfalls 15 Kreuzer als Reisegeld gegeben hat, seine Wanderung weiter fortzusetzen. Ein solcher Gesell aber der nicht zur Arbeit gehen will, verdienet das Reisegeld nicht. Sollte hingegen sich ein Gesell auch über die bestimmten Tage in der Stadt aufhalten, und sich auf eigene Hand zu pfuschern unterfangen, so muss er nach seinem Vergehen bestraft werden.

33.

Hat ein fremder Gesell die Zeit seines Wanderns vollbracht und wünschet zum Meister aufgenommen zu werden; so muss er nach seiner Meldung das Muthjahr in einer von der Zunft zu bestimmenden Werkstatt fromm, ehrlich und fleissig arbeiten; widrigenfalls wird er so viel Wochen als er ohne Ursache und erhaltene Erlaubniss versäumt hat, nicht nur bei seinem Meister nachholen müssen, sondern auch der Zunft für jede Woche mit einem ganzen Wochenlohn verfallen.

34.

Gleich nach vollbrachten Muthjahre muss sich der Gesell bei versammelter Zunft melden, und nebst Erlegung einer Rheinisch-florin Taxe sich die Erlaubniss zur Verfertigung des erforderlichen Meisterstücks gebührendermassen aussuchen. Das Meisterstück eines deutschen Schneiders besteht in ein paar Hosen, einer Weste,

und einem Kaputrock, auch hat er eine Reverenda wenigstens abzuzeichnen: ein ungarischer Schneider soll ein paar Hosen, einen Dolman mit Ärmeln, ein kurzes Mante, dann ein paar Topanka Hosen, einen Dollman ohne Ärmel nebst einem Konsiliar Mante zu machen verpflichtet seyn, so wie auch nach Umständen eine Tschakohauben, eine Säbeltaschen, eine kleine Schabraken, oder eine grosse Schuittar machen, und den Namen irgend eines Magnaten mit grossen Buchstaben mit Kreide abzeichnen können. Ein Frauenzimmer=Schneider endlich soll zwei lange Kleider nach der Mode, ein langes Kleid ohne Ärmel und ein anderes kurzer Kleid zu verfertigen verbunden seyn.

35.

Nach völliger Verfertigung des Meisterstücks ist die Zunft verbunden solches wohl zu besichtigen, und wenn dieses wirklich gut und ohne alle Fehler gefunden wird so muss ein fremder Geselle dreissig Rheinisch-floren, ein Meister=Sohn die Hälfte, das ist fünfzehn Rheinisch-floren, und ein solcher Gesell welcher eine Meisters=Wittwe oder Tochter heirathet zwei Drittheile das ist zwanzig Rheinisch-floren für seine Aufnahme zum Meister der Zunft bezahlen. Sollte es sich aber ereignen dass das aufgewiesene Meisterstück für untauglich und fehlerhaft anerkannt würde, so kann ein solcher Gesell bis dahin auf keine Weise zum Meister aufgenommen werden, bis er sein Handwerk gänzlich und wohl erlernt, und ein ächtes Meisterstück, wie oben gemeldet worden, verfertigt hat.

36.

Ist nun das Meisterstück für tauglich anerkannt worden, so muss die Zunft dem Gesellen darüber ein Zeugniß ausstellen mit welchem er, wenn er ein Fremder ist, bei dem Stadt=Magistrat um das Bürgerrecht anzusuchen hat, weil er nur nach dessen Erhaltung in die Zunft eingenommen werden darf.

37.

Den Rang in der Zunft werden die neu aufgenommenen Meister ohne Rücksicht ob sie fremde oder einheimische sind nach derjenigen Ordnung erhalten, welche sie in der Bruderschaft untereinander beobachtet haben. Es kann demnach jeder Gesell, um sich seine Kenntnisse zu erweitern, und sich etwas zu verdienen so lange auf der Wanderschaft bleiben oder auch zu Hause im Gesellen=Stande arbeiten, als es ihm beliebt, ohne dadurch seinen künftigen Rang in der Zunft zu verlieren.

38.

Damit der Lohn der Gesellen gleich, und nicht nach eines jeden freiem Willen, oder nach der heimlichen Übereinkunft des Meisters mit dem Gesellen gehalten werde; so wird die Bestimmung des Lohns der Zunft dermassen überlassen, dass derselbe immer den Zeitumständen und den Preisen der Lebensmittel; so auch der Hurtigkeit und den Kenntnissen des Gesellen im Beiseyn und mit Einverstehen des Magistrats Kommissär bestimmt werde.

39.

Es seyn die Gesellen auf die Woche auf den Tag, oder auf das Stück gedingt, so müssen sie doch die Arbeit Montag in der Frühe anfangen, und durch die ganze Woche in folgender Ordnung fortsetzen; Im Winter müssen sie von sechs Uhr früh, bis Abends um zehn Uhr; im Sommer aber von fünf Uhr den ganzen Tag so lange das Sonnenlicht dauert, und zwar ohne allen Unmuth arbeiten. Es ist daher auf keine Weise zu erlauben, dass die Gesellen ohne Vorwissen des Meisters die Arbeit niederlegen und in der Stadt herumschlingere. Übrigens ist der

Gesell verbunden, wenn der Meister Trauerkleider, oder vor eine Herrschaft nöthige Arbeit zu machen hat, auch ausser den bestimmten Stunden, und auch noch den abendlichen Freistunden solche zu verfertigen.

40.

Der sogenannte blaue Montag darf auf keine Weise erlaubt werden; sollte aber ein Meister ihn zu halten seinen Gesellen erlauben, so soll er um 30 Kreutzer gestraft werden, welche Strafe, so oft diess geschieht verdoppelt werden muss; wenn hingegen der Gesell auf die bestimmte Stunde zur Arbeit nicht erscheint, sondern viel später, so ziehe man ihm deswegen einen Taglohn ab. Sollte aber so weit gehen, dass er den blauen Montag ganzlich hielte, und nur Dienstag zur Arbeit käme, so muss ihm ein ganzer Wochenlohn abgezogen werden. Hingegen wenn Arbeit ist, und der Meister sie, wegen seiner Nachlässigkeit nicht hervor giebt, so soll der Gesell seine ganze Bezahlung sammt dem Essen haben.

41.

Jene schlechte Gewonheit, dass der Gesell Nachts ausser der Behausung seines Meisters schlafe, darf auf keine Weise erlaubt werden, und welche darwider handeln, müssen fürs erste um 12 Kreutzer gestraft werden, welche Strafe, sollten sie es mehrmals thun, jedesmal verdoppelt werden muss, ausser sie könnten ihr Thun mit wichtigen Gründen entschuldigen. Welche aber diese Liederlichkeit auch nach etlichemal bestrafen nicht lassen, müssen als Ungehorsame von der Zunft weggeschickt werden.

42.

Es steht jedem Meister frei sich von fremden Ortschafften durch Briefe so viel Gesellen zu rufen und auf seine Unkosten bringen zu lassen, als er benöthigt ist.

43.

Hingegen wird es scharf verbothen, dass sich kein Meister unterstehe nur einen einzigen von denen ohne alle Berufung angekommenen Gesellen, ohne Vorwissen der Zunft in seine Werkstatt aufzunehmen, oder noch mehr durch Versprechung eines grössern Taglohns, als nach bestimmten Zunft=Artikeln erlaubt ist, zu sich zu locken. So auch unterfange sich kein Meister unter harter Strafe den Gesellen eines andern öffentlich oder unter der Hand abwendig zu machen.

44.

Kein Geselle darf an Werktagen bis zum Sonntag, ausser in dringenden Fällen seinen Meister verlassen, hingegen darf auch der Meister den Gesellen ohne gegründete Ursache nicht wegschicken. Eben so kann auch drei Wochen vor Ostern, Pfingsten und Weihnachten kein Gesell seine Werkstatt verlassen, und auch der Meister denselben unter dieser Zeit keinerdings wegschicken, wenn nur nicht der eine Theil durch gewisse Ursachen dazu gezwungen wird.

45.

Solche Gesellen welche auf den Brief eines Meisters in seine Werkstatt gehen, sind gehalten ein viertel Jahr um den bestimmten Lohn bei ihm zu arbeiten; nach Verfluss dieser Zeit aber können sie die eingedungen Reise Unkosten von ihrem Meister verlangen, und Ordnungsmässig aufstehen. Wollen sie dann noch länger bei der Zunft bleiben, so haben sie keine Befugniss mehr sich einen Meister

zu wählen, sondern sind gehalten zu jenem Meister zu gehen der an der Reihe ist; wenn ihnen aber dieser nicht anständig ist, so müssen sie die Zunft verlassen, und ihre Wanderschaft weiter fortsetzen.

46.

Wenn ein Gesell von seinem Meister eine gewisse Summe Geldes vorher aufnehmen sollte, so ist er schuldig solche so wie sie übereingekommen, entweder auf die Woche oder auf das Stük abzuarbeiten, und einen solchen Gesellen darf kein anderer Meister unter gewisser Strafe so lange in seine Werkstatt aufnehmen, bis dass er seine Schuld bei seinem vorigen Meister nicht gänzlich abgearbeitet hat.

47.

Gesellen, welche zu einem ausserzünftigen Pfuscher eintreten, werden nicht nur mit einer angemessenen Strafe belegt, sondern es wird ihnen auch die bei dem Pfuscher zugebrachte Zeit in die zum Wandern bestimmte Jahre nicht eingerechnet werden.

48.

Es wird der Zunft völlige Freiheit eingeräumt, zur Zähmung der jungen Leute mit Einwilligung und Einverständnis des Magistrats Kommissärs angemessene Gesetze und Regeln vorzuschreiben, und die Fehler und Exzessen der Gesellen und Lehrlinge scharf zu bestrafen.

49.

Bei den alle vier Wochen zu haltenden Zusammenkünften der Gesellen, muss der von der Zunft hiezu bestimmte Meister mit dem gewählten Gesellenvater erscheinen, deren Pflicht es seyn wird, die Einkünfte der Bruderschaftscharf zu verrechnen, und ihre ganze Aufmerksamkeit darauf zu wenden dass aus der Bruderschaft=Lade, zufolge Allerhöchster Verordnungen keine unnöthigen Ausgeben gemacht, sondern das Geld zur Aushülfe der kranken und wahrhaft darbedenden Gesellen verwendet werde.

Dritter Theil

Von den Lehrjungen

50.

Wenn ein Junge der kein Meister=Sohn ist Lust zur Erlernung des Handwerks hat, so wähle er sich einen Lehrmeister bei dem er eine vier wochentliche Probe ausstehen und dann mit seinem Geburts = und Taufschein, und zweien Bürgen der Zunft vorgestellt werden muss, um zum Lehrjungen aufgenommen zu werden, wo er vor die Zunftversammlung einen Rheinisch-floren zu zahlen hat. Die Taxe der Aufnahme aber wird ohne Unterschied sowol bei Meisters=Söhnen als Fremden auf drei Rheinisch-floren festgesetzt. Ubrigens wird die Zunft verpflichtet seyn, ohne Ansehung der Religion und Nation Lehrjungen aufzunehmen und einzudingen.

51.

Die Zeit der Lehre soll, wenn der Meister den Jungen mit seinen Unkosten eindingt, kleidet und freispricht in vier ganzen Jahren bestehen; thut aber diess alles der Junge oder seine Eltern aus dem ihrigen, so wird die Zeit zum Frei-

sprechen drei Jahre seyn. In Ansehung der Meister=Söhne aber wird keine bestimmte Anzahl von Jahren zum Lernen festgesetzt; weil diese auch vor drei oder vier Jahren freigesprochen worden können, wenn sie sich in Erlernung ihres Handwerks so fleissig geübet haben, dass sie in Gemässheit Allerhöchster Verordnungen nach einem oder zwei Lehrjahren die Lehrlings=-Probe ohne alle Fehler ververtigen können, und die Zeugnisse von ihren Lehrmeistern über ihr Betragen und ihren Fleiss vorzeigen.

52.

Nach vollbrachten Lehrjahren ist der Junge verpflichtet seine Lehrlings=Probe zu ververtigen, welche ihn einer durch ihn gehörig genäheten und verfertigten Arbeit besteht.

53.

Hat nun der Lehrjung seine Probe gehörig verfertigt, so dass nichts daran auszusetzen ist, und er folglich für würdig erkannt wird zum Gesellen aufgenommen zu werden, so hat er sich dieserwegen bei der Zunft zu melden, wo sowohl die Fremden als Meister=Söhne vor die Zunftversammlung einen Rheinisch-floren, vor das Freisprechen aber sechs Rheinisch-floren zu zahlen gehalten seyn.

54.

Weder hier in der Stadt noch in den umliegenden Ortschaften wird es den Meistern erlaubt seyn, ohne Vorwissen und Einverständniss der Zunft Lehrjungen aufzunehmen oder freizusprechen, widrigenfalls ein solcher Lehrjung oder freigesprochener Gesell in keiner Werkstatt aufgenommen werden wird.

55.

Sollte ein Lehrjung von seinem Meister entlaufen, und darauf erwischt und zurückgebracht werden, so muss er wenn er keine hinlängliche Klage hat, oder diese nicht beweisen kann, sein Handwerk aber auch weiter zu lernen wünscht, gehörig bestraft und dann seinem Lehrmeister zurücke gegeben werden; will er aber nicht zurück kehren oder gar vom Handwerk abstehen, so muss er seinem Meister die auf ihn verwendete Unkosten ersetzen. Wenn hingegen die vom Jungen vorgelegte Klagen wahr und glaubwürdig gefunden würden; so thue man ihn zur Vollbringung seiner Lehrjahre zu einem andern Meister sein voriger Meister aber werde scharf gestraft.

56.

Stirbt ein Meister bei dem ein Junge in der Lehre steht, so soll derselbe nicht länger als zwei Wochen bei der Wittwe gelassen werden, sondern die Zunft soll demselben zur Vollendung seiner Lehrjahre einen andern Meister anweisen.

Beschluss

Endlich ist es nothwendig diese Zunft-artikel alle Jahre zweimal in der Zunftversammlung in Gegenwart der Meister, Gesellen und Lehrjungen vorzulesen, damit sie besonders die untergebene Jugend und die jüngern Meister zur künftigen Darnachhaltung desto besser verstehen und behalten mögen, und sich die Übertreter derselben nicht mit Unwissenheit entschuldigen können.

Quos quidem Articulos in essentialibus Altissimo Normativo omnimode conformes in authenticam hanc formam redactos supranominatis supplicantibus Sartoribus, utpote: MICHAELI SCHULLER, IOANNI VAELTZER et FRANCISCO NAGY prout reliquis etiam universis dicti Contubernii SARTORUM commembris

in superius fato Libero Oppido Saxonicali SZASZVÁROS residentibus et commorantibus, ad specialem Magistratus ejatis intercessionem, stricta futura pro cynosura et observantia juriumque suorum tuitione Regium isthoc Gubernium modo provisorio et ad futuram usque generalem Ceharum regulationem extradandos duxit et concedendos. E Regio Magni Principatus Transsylvaniae Gubernio. Claudiopoli. die vigesima octava Mensis Augusti, Anno Millesimo Octingentesimo Septimo.

G. C. Banffy Gubernator m. pria
J. Bedeus de Scharberg m. pria.

Register der vorstehenden Zunftartikel

Einleitung

Erster Theil

Von den Meistern.

1. Von der grossen Zunftversammlung.
2. Von der Wahl der Zunftmeister.
3. Von den übrigen Beamten.
4. Von der Zunft=Lade.
5. Von den Schuldigkeiten des jüngsten Meister, und von der zusammenrufung der Zunft.
6. Von den vierteljährigen Zunftversammlungen.
7. Von den ausserordentlichen Zunftversammlung.
8. Von Schlichtung der Strittigkeiten.
9. Von den Strafen.
10. Von der Aufführung der Meister.
11. Von den Zänkern.
12. Von der Aufnahme auswärtiger Meister in die Zunft.
13. Von den durchgegangenen oder wegziehenden Meistern.
14. Von den Pfschern.
15. Von der auf Jahrmärkten zu haltenden Ordnung.
16. Vom Verkauf fremder Schneider Arbeit.
17. Von den betrügenden Meistern.
18. Von denen in der Arbeit begangenen Fehlern.
19. Von der übermässigen Taxirung der Arbeit.
20. Von den faulen Meistern, und den die Arbeit nicht auslösenden Kunden.
21. Von den Angehörigen der Meister.
22. Von den Gerechtsamen der Meister=Wittwen.
23. Von der Verwendung der Zunftgelder.
24. Von der Bezalung der Beamten.
25. Von den kranken Meistern.
26. Von den bei Meistern vorfallenden Leichen.

Zweiter Theil

Von den Gesellen.

27. Von den Schuldigkeiten der freigesprochenen Lehrjungen.
28. Von den wandernden Gesellen.
29. Von denen durch die Gesellen vorzuzeigenden Zeugnissen.
30. Von Auftheilung der Gesellen.
31. Vom nemlichen Gegenstand.

32. Von den Gesellen welche keine Arbeit finden.
33. Vom Muthjahr.
34. Vom Meisterstück.
35. Von der Meisterrechts=Taxe.
36. Von Erlangung des Bürger=Rechts.
37. Vom Rang der neuen Meister.
38. Vom Lohn der Gesellen.
39. Von der in der Arbeit zu haltenden Ordnung.
40. Vom blauen Montag.
41. Vom nächtlichen Herumschwärmen der Gesellen.
42. Die Meister können sich Gesellen verschreiben.
43. Von den unberufenen Gesellen.
44. Vom Aufstehen der Gesellen aus der Werkstatt.
45. Von der Schuldigkeit der berufenen Gesellen.
46. Von den vorherbezahlten Gesellen.
47. Von den Gesellen welche zu Pfüschern eintreten.
48. Von den Artikeln der Bruderschaft.
49. Von den Zusammenkünften der Gesellen, und den Einkünften der Bruderschaft.

Dritter Theil

Von den Lehrjungen.

50. Von der Aufnahme der Lehrjungen.
51. Von der Zeit der Lehre.
52. Von der Lehrlings=Probe.
53. Vom Freisprechen.
54. Von den ohne Vorwissen der Zunft aufgenommenen oder freigesprochenen Lehrjungen.
55. Von entwichenen Lehrjungen.
56. Von den bei verstorbenen Meistern in der Lehre gestandenen Jungen. Beschluss.

EIN ZUNFTARTIKEL DER BROOSER SCHNEIDER AUS DEM JAHRE 1807

(Zusammenfassung)

Obwohl die Schneiderei eine der meistverbreiteten Beschäftigungen im mittelalterlichen Broos war, fehlte bisher der Zunftartikel über die Organisation und Funktionierung der Schneider in der Fachliteratur. Die Auffindung und Veröffentlichung dieser Kopie des Zunftartikels, die sich im Besitz des Brooser Museums für Volkskunst befindet, ermöglicht eine genauere Kenntnis des Lebens innerhalb der Brooser Schneiderzunft und ist gleichzeitig ein Beitrag zur Entwicklung der Zünfte in Siebenbürgen.

RELATAREA DE CĂLATORIE PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ A LUI ÜRMÖSY SÁNDOR (1841—1843)

În *Istoria românilor prin călători*, Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra unei lucrări pe care se pare că nu a putut-o consulta („ar fi de cercetat, în sfârșit, cartea lui Alexandru Ürmösy, în căutarea ungurilor de dincoace, carte apărută, la Cluj, în 1844¹), îndemn căruia încearcă să îi dea răspuns, pentru prima oară, rândurile de față².

Ürmösy Sándor a trăit pe la mijlocul secolului al XIX-lea, la Cluj, unde era preot unitarian. În 1841—1843, când călătorește în Muntenia, pare să fie foarte tânăr, deși reiese că era deja preot³. Locul, desigur foarte modest, pe care îl ocupă în istoria culturii maghiare, este datorat, în afara relatării sale de călătorie, unei broșuri apărute la Târgu-Mureș în 1855,⁴ activității de culegător de basme populare, desfășurată alături de binecunoscutul Kriza János, precum și colaborării sale publicistice, din anii 1850, la revista clujeană „Hetilap”⁵.

Lucrarea *Az elbujdosott magyarok Oláhországban (Maghiarii pribegíti din Țara Românească)*, apărută sub semnătura lui Ürmösy Sándor, la Cluj, în 1844, în tipografia liceului evanghelic-reformat, reprezintă descrierea, în peste o sută de pagini, a celor două călătorii întreprinse în Muntenia, prima în mai-iulie 1841, a doua în același interval al lui 1843. Motivațiile care l-au împins pe preotul maghiar să efectueze voiajul său nu pot fi desprinse de nevoia generală, de inspirație preponderent iluministă, de cunoaștere a unor civilizații, culturi sau experiențe politice străine, proprie spiritului epocii sale; în cazul de față, de

¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Buc., 1981, p. 681 (ediția I: 1921—1922; ediția a II-a: 1928—1929).

² Iorga, în locul citat, rezumă pe scurt conținutul cărții, dând astfel impresia că, totuși, ar fi văzut-o. În nota pe marginea acestui alineat menționează: „Și în de Gerando, *La Transylvanie*, p. 183 și urm.” Putem afirma însă cu certitudine că Iorga nu a cunoscut lucrarea lui Ürmösy decât prin intermediul rezumatului pe care i-l însăilează de Gerando, deoarece în prezentarea pe care o face istoricul român nu apar decât pasaje preluate aproape *tale-qual*e din autorul francez, și pe care nu le găsim la Ürmösy în formulările respective. Cf. Augustin de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, vol. II, Paris, 1850, cap. XXXIV: *Les Sicules*, p. 182—187.

³ Afirmă în jurnalul său de călătorie că este „diák”, ceea ce în limbajul epocii nu înseamnă neapărat „student”, ci poate fi și „cleric”, „intelectual”. Vezi Ürmösy Sándor, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban [Maghiarii pribegíti din Țara Românească]*, Kolozsvár, 1844, p. 22.

⁴ Idem, *Egy szomorú éjszaka 1855. jún. 20 [O noapte tristă. 20 iunie 1855]*, Maros-Vásárhely, 1855.

⁵ Pentru Ürmösy vezi: Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, vol. XIV, Bdp., 1910, p. 699—700; *Magyar irodalmi lexikon*, vol. III, Bdp., 1965, p. 452.

curiozitatea de a vedea și „ce fierbe în oala vecinului“, după cum se exprimă Ürmösy⁶. Și alți maghiari ardeleni întreprind asemenea călătorii în acești ani, exemplele faimoase fiind cele ale lui Bölöni Farkas Sándor în Europa apuseană și America de Nord⁷ și Kőrösi Csoma Sándor în India și Tibet,⁸ pe care Ürmösy le cunoaște și la care el se și raportează⁹.

Dar motivul principal și concret al voiajului său, mărturisit explicit ca atare, îl constituie dorința arzătoare de a-i cunoaște pe conaționalii săi „pribegiți“ în Țara Românească și de a se informa asupra situației lor. Faptul se explică limpede în lumina interesului pentru aspectele naționale care animă generația epocii sale, de data aceasta în spirit romantic. Nevoia de explorare a propriei identități naționale, de regăsire și de comuniune cu aceasta, se manifestă prin interesul față de conaționalii rătăciți, expuși pericolelor deznaționalizării într-o neagră străinătate. Tot în această perioadă, și în același spirit, un alt călător maghiar, Gegő Elek, va scrie despre „coloniile maghiare“ din Moldova, răspunzând unui apel lansat în acest sens de Academia din Pesta¹⁰.

„Însufletit de acest puternic sentiment patriotic“, după cum se exprimă o recenzie dintr-o gazetă pestană,¹¹ Ürmösy Sándor parcurge un drum lung prin Țara Românească, trecând prin orașele Câmpina, Ploiești, București, Câmpulung, Târgoviște, Pitești, Râmnic, Craiova (după care sare direct la Brăila), ca și prin numeroasele sate întâlnite, întrebând pretutindeni de numărul și de soarta maghiarilor de acolo. Structura cărții, în cele zece capitole, urmează în general firul călătoriei, dar fiecare popas poate oferi prilej atât pentru observații și descrieri locale, cât și pentru considerații de natură generală, fără un plan riguros.

Cea mai mare parte a relatării sale, într-o proporție covârșitoare, este dedicată maghiarilor din Țara Românească — scopul propriu-zis al călătoriei și al cărții. În fiecare localitate în care intră, el se referă mai întâi la numărul maghiarilor stabiliți aici, la structura lor confesională, ocupațiile exercitate, viața religioasă, poziția și statutul lor în raport cu populația indigenă. Peste tot unde are posibilitatea, cercetează în acest sens registrele parohiale și cele ale agenției consulare austriece. În urma investigațiilor efectuate, ajunge la concluzia că numărul real al conaționalilor săi este mult mai mare decât cel reieșit din listele consultate, unele categorii, cum ar fi servitorii sau vagabonzii, nefiind înregistrate. Peste tot are impresia că aude vorbindu-se unguerește, chiar și în București. Totodată, foarte mare i se pare și numărul maghiarilor deznaționalizați din Țara Românească.

⁶ Ürmösy Sándor, *Az elbujdosott magyarok...*, p. 5.

⁷ Bölöni Farkas Sándor, *Utazás Észak-Amerikában [Călătorie în America de Nord]*, Kolozsvár, 1834.

⁸ Vezi Kőrösi Csoma Sándor *dolgozatai [Operele lui...]*, Bdp., 1885.

⁹ Ürmösy Sándor, *op. cit.*, p. 4, 73.

¹⁰ Gegő Elek, *A moldvai magyar telepekről [Despre coloniile maghiare din Moldova]*, Buda, 1838; vezi și George Bariț și contemporanii săi, III, Buc., 1976, p. 373—375.

¹¹ *Erdélyi irodalom [Literatură din Ardeal]*, în *Regélő Pesti Divatlap*, 1844, nr. 48, p. 764.

Într-un capitol de sinteză, din final,¹² călătorul maghiar prezintă principalele zone din Transilvania și Ungaria care au alimentat această emigrație, precum și perioadele sale de desfășurare, încercând să analizeze, pe larg, și cauzele acesteia. După Urmösy, emigrarea maghiarilor în Țara Românească a început în evul mediu, în secolele XIV—XV, continuând până la zi. Cei mai mulți provin din Țara Bârsei și din Făgăraș, apoi din comitatele Alba de Sus și de Jos și din Banat. Cauzele emigrării lor ar fi multiple, după cum mărturisesc cei pe care Urmösy i-a chestionat: unii invocă foametea, sărăcia, lipsa pământului arabil (mai ales în Secuime), alții lipsa încercărilor de industrializare, imposibilitatea, pentru mulți tineri, de a practica o meserie, neputând strânge suma necesară pentru a intra într-o breaslă. Apoi, mulți și-ar părăsi meleagurile natale datorită pedepselor și vexațiunilor pe care ar trebui să le suporte, din diferite motive, acasă, sau pur și simplu sunt oameni neputincioși, leneși, decăzuți, care nu au fost în stare să-și făurească o soartă în Ardeal și speră să reușească aici, în Țara Românească, în acest „mare azil a Europei”¹³.

Cauzele invocate de Urmösy, pentru această situație, în fond nefecicite, denotă un criticism social de o factură complexă, cu accente atât tradițional iluministe, cât și mai moderne, liberale. Pe de o parte problemele social-agrar, necesitatea industrializării, persistența unor instituții și abuzuri feudale (cum ar fi breslele); dar și carențele psihologice și de educație (cum ar fi lenea), care rezidă în individ și care nu pot fi contracarate eficient decât prin morală și luminare.

În continuare este analizată situația pe care o au maghiarii în Muntenia, preotul clujean constatând că dacă din punct de vedere material mulți dintre ei se pot considera mulțumiți, mai ales cei care au o meserie, în schimb în plan spiritual ei sunt supuși unui proces continuu de românizare, ceea ce după Urmösy este deosebit de revoltător și de regretabil. Factorii care duc la deznaționalizare, analizați de asemenea în mod special, în capitolul IX,¹⁴ sunt multipli. Unul constă în imposibilitatea practicării religiei lor, datorită numărului redus de preoți maghiari. „Oamenii simpli au nevoie de preot și nu își fac probleme dacă acesta este un călugăr român... Ei consideră că a trăi fără preoți cu care să-și rostească rugăciunile este un păcat mai mare decât deznaționalizarea”¹⁵. Apoi, maghiarii nu dispun nici de școli elementare destule: „doar la București există o școală catolică și reformată, precum și la Craiova, dar în aceasta din urmă copiii învață în românește”¹⁶. Tot la deznaționalizare duc și căsătoriile mixte, pe care Urmösy le dezaprobă cu desăvârșire, precum și insultele batjocoritoare la adresa religiei și obiceiurilor maghiare. Expuși permanent insultelor și ironiei românilor, mulți maghiari preferă, afirmă călătorul clujean, să renunțe la credința și obiceiurile lor și să se integreze în comunitatea românească.

¹² Urmösy Sándor, *op. cit.*, p. 85—96.

¹³ *Idem*, p. 94.

¹⁴ *Idem*, p. 97—105.

¹⁵ *Idem*, p. 98.

¹⁶ *Ibidem*.

Acestea sunt, pe scurt, principalele informații și probleme referitoare la conaționalii săi de peste munți pe care Ūrmösy le discută, pe larg, atât în cele două capitole de sinteză amintite, cât și de-a lungul călătoriei, cu numeroase amănunte și exemplificări.

Cartea conține însă și o serie de referiri la românii din principatul dunărean și la țara acestora, în general, asupra cărora ne vom opri în continuare. Ele sunt presărate atât pe parcursul călătoriei, cu ocazia difertelor întâlniri și a descrierilor de localități, cât și în digresiuni mai ample cu privire la aceste aspecte, cum este cazul capitolului final, dedicat culturii în Țara Românească. Adeseori, referirile privitoare la români sunt făcute cu ocazia prezentării situației maghiarilor, a relațiilor pe care le au aceștia cu autohtonii, ceea ce va influența, desigur, percepția asupra românilor și atitudinea asumată față de aceștia.

Aminteam anterior că Ūrmösy a efectuat două călătorii în Muntenia. Prima, din 1841, care pare a urma traseul Târgoviște, Pitești, Râmnic, Craiova, este descrisă în capitolul VII, în timp ce aceea mai proaspătă, din 1843 (Predeal, Câmpina, Ploiești, București, poate și Câmpulung sau Craiova), ocupă tot restul cărții. Se pare că impresiile din primul voiaj nu au fost prea plăcute, deoarece ele au dus (sau au contribuit) la conturarea unei imagini predominant negative despre români și țara acestora, exprimată încă pe prima pagină a cărții, prin reținerile cu care face această nouă călătorie: „lui Bölöni Farkas Sándor îi era mai ușor și mai încurajator să călătorească în toată America de Nord, Anglia, Franța și Germania, decât lui Ūrmösy într-o țară a cărei cârmuire ineficientă îl sperie pe călător încă de la intrarea în țară, făcându-l a se teme și mai mult de ceea ce urmează să vadă... Este înspăimântător să pășești în rândurile unei națiuni care, în pofida exemplelor date de atâtea popoare civilizate, nu știe, nu vrea sau nu poate să se debaraseze de atitudinea ei barbară, care în lumea noastră obișnuiește să genereze conflicte, iar conflictele distrugeră”¹⁷.

Caracterul dur și tranșant al unor asemenea aprecieri, ca și al celor care vor urma, ar putea să sugereze faptul că ele nu aparțin doar percepției pe care Ūrmösy și-o formează la fața locului, ci că acesta pornește la drum înarmat deja cu o anumită imagine negativă, cu o prejudecată împotriva românilor. Totuși, deși foarte plauzibilă, o atare supoziție nu poate fi demonstrată direct pe textul jurnalului, deoarece Ūrmösy nu face aprecieri asemănătoare la adresa românilor din Ardeal, care să arate explicit că pe baza imaginii pe care o are despre aceștia își întărește și își extinde prejudecățile asupra celor de peste munți.

Românii din principatul dunărean sunt considerați de către călătorul maghiar drept un popor incult, necivilizat, și chiar ostil progresului, trăsături pe care le va argumenta pe parcursul călătoriei cu diferite exemple, adăugându-le indolența și intoleranța religioasă.

Ūrmösy insistă în mod deosebit asupra acestui aspect, susținând că, indiferent de religia lor catolică, luterană, calvină sau unitariană, maghiarii sunt considerați drept „păgâni” de către românii ortodocși și tratați ca atare. Astfel, în orașul Câmpina, o familie maghiară îi relatează că românii nu le îngăduie maghiarilor „păgâni” să se înmormân-

¹⁷ *Idem*, p. 4.

teze în cimitire românești, iar dacă totuși acceptă, o fac numai în schimbul unei sume însemnate de bani și într-un loc cât mai îndepărtat¹⁸. În altă parte, arată distincția pe care o fac totuși românii între catolici și confesiunile protestante, în favoarea celor dintâi: „catolicii sunt numiți de către românii de rând »creștini mici«, în timp ce pe ceilalți [creștini neortodocși] îi consideră de-a dreptul păgâni“¹⁹. În acest sens, într-o situație gravă s-ar afla sașii luterani din București, care „pentru ca acești români barbari să nu rădă de ei și să nu îi considere păgâni, au preluat multe elemente de ritual de la catolici, îndepărtându-se astfel foarte mult de modul de desfășurare al slujbelor luterane ardelen“²⁰.

O altă întâmplare semnificativă la acest capitol este cea din casa negustorului Maxim Dumitrache, din Câmpina, român căsătorit de altfel cu o unguroaică, la care Urmösy aflate găzduire. Exprimându-și dorința de a oficia aici o slujbă luteranilor din Câmpina, preotul maghiar se lovește de împotrivirea inflexibilă a gazdei sale, care afirmă că prin această slujbă Urmösy și luteranii săi i-ar „pângări“ casa²¹.

Fără îndoială că, prin sublinierea acestei intoleranțe religioase a românilor. Urmösy vrea să pună în evidență soarta vitregă în care se află maghiarii din Țara Românească, în sensul spiritului național al cărții sale. Dar, în același timp, el argumentează această teză prin o percepție tipică iluminismului transilvan, pentru care intoleranța, superstițiile, ignoranța poporului în materie religioasă reprezintă un obiect foarte important al criticismului social, un inamic al progresului care trebuie combătut și care provoacă, firește, uimire și dezaprobare.

Tot de această percepție iluminist-moralizatoare putem lega (dacă nu admitem ideea preponderenței prejudecății pur etnice a lui Urmösy, la adresa românilor în general) o altă trăsătură negativă atribuită acestora, anume înclinația spre beție, care alături de lene și de lipsa spiritului de economie face parte din temele predilecte ale criticismului luminist, fiind considerate drept adversari principali ai propășirii în rândul claselor de jos. Peste tot, călătorului maghiar i se pare prea mare numărul cârciumelor (despre care remarcă de fiecare dată că sunt foarte murdare în interior) și al tarabelor din centrul orașelor unde se vând băuturi alcoolice²².

Singura trăsătură pozitivă pe care Urmösy o atribuie românilor este ospitalitatea, pe care o remarcă de mai multe ori, la o familie de țărani din Bucegi sau la călugării de la Sinaia. Semnificativ însă pentru jocul înșelător al imaginilor etnice este faptul că se arată foarte surprins de acest lucru, fiind convins că ospitalitatea este o trăsătură specifică, distinctivă, a maghiarilor²³.

În afara acestor considerații generale de etno-psihologie, călătorul maghiar face și o serie de observații de ordin social cu privire la stările de lucruri din Țara Românească. Și în această sferă manifestă o poziție

¹⁸ *Idem*, p. 18—19.

¹⁹ *Idem*, p. 49.

²⁰ *Idem*, p. 52.

²¹ *Idem*, p. 25.

²² *Idem*, p. 44.

²³ *Idem*, p. 9.

destul de negativă, criticismul său iluminist găsim aici câteva domenii tipice de manifestare, sau, dacă admitem ideea resentimentelor etnice față de români în general, atunci aceste resentimente sunt îmbrăcate în haina criticii sociale.

Călugării sunt o categorie care îi reține atenția, firesc pentru postura sa de cleric, dar și pentru mentalitatea iluministă, care dezaproabă instituția monahală, găsim-o anacronică și parazitară. Ūrmösy, care a intrat în contact cu călugării de la Sinaia, susține că în rândul acestora pot intra „orice fel de gunoaie, numai să vorbească perfect românește... Ei sunt foarte respectați atât de către oamenii de rând, cât și de către cei puternici, iar din punct de vedere religios situația țării se aseamănă cu cea a Ardealului în veacul al XIII-lea. Fiecare boier care se respectă trebuie să aibă măcar un preot, altfel ar fi considerat păgân“. Călătorul maghiar distinge două categorii de călugări: cei plătiți de stat și cei „onorifici“, care trăiesc din mila creștinească. „Totmai de aceea, văzând cât de comodă este viața de călugăr, mulți dintre copiii leneși ai nației lor aspiră la această viață gratuită“²⁴.

Cu privire la boieri, Ūrmösy se referă la unele aspecte ținând de viața lor cotidiană, subliniind, în sens peiorativ, diferențele de civilizație ale acestei lumi orientale. Astfel, deși în orașele importante boierii dispun de case mari și frumoase, „dacă te uiți în interiorul acestora constai că doar puține au mobilier ca al nostru“. În schimb, se menționează ironic, din nici una nu lipsește covorul turcesc, care, în funcție de nevoi, poate servi „și ca față de masă, cearceaf, pernă sau cuvertură“²⁵. În același timp este remarcată (iar în subtext, implicit, incriminată) înclinația boierilor pentru lux, pentru mărfurile aduse din străinătate, din Occident, faptul că „ei nu sunt deloc mulțumiți dacă lucrurile lor nu provin din Paris sau din Londra“²⁶ — ceea ce intră oarecum în contradicție cu cele afirmate anterior, dar se aliniază unei viziuni critice de ansamblu. Se subliniază în context, fără a fi prea mult comentată, și francofilia societății muntene: „românii îi urmăresc pe francezi în aproape tot ceea ce fac aceștia și folosesc foarte mult limba franceză. Uneori chiar, învățând franțuzește din copilărie, vorbesc mai ușor în limba aceasta decât în cea maternă“²⁷.

Observații foarte aspre îi prilejuiește robia ȝiganilor. Fiind martorul unei licitații de robi ȝigani la București, se arată șocat de această situație: „cu toate că am auzit că în Țara Românească ȝiganii sunt robi, nu mi-am imaginat o asemenea robie. Am crezut că sunt considerați robi datornicii, până ce își achită datoriile, și nu mi-am putut închipui un asemenea act de vânzare-cumpărare, cum era între păgâni și civilizați“²⁸.

În ceea ce privește aspectele de civilizație, nota dominantă i se pare a fi dată de caracterul oriental și înapoiat al realităților din Muntenia, de diferențele pe care le prezintă acestea în raport cu civilizația de tip apusean și, implicit, chiar cu realitatea din Transilvania. Chiar

²⁴ *Idem*, p. 13.

²⁵ *Idem*, p. 43.

²⁶ *Idem*, p. 21.

²⁷ *Idem*, p. 62.

²⁸ *Idem*, p. 68—70.

și atunci când surprinde semne ale noului și modernizării, caracterul lor timid și contrastul pe care îl fac cu starea de lucruri generală îi pun lui Ūrmösy în lumină mai curând starea de înapoiere decât progresul. Și în acest caz, ni se pare dificil de apreciat în ce măsură imaginea și percepția lui Ūrmösy se datorează relei-voințe, caracterului cârcotaș și prejudecăților naționale, sau, într-o pondere mai importantă, diferențelor de civilizație care se impun unui călător poate mai grăbit și superficial, dar pentru care progresul de tip occidental reprezintă singura referință acceptabilă.

Orașele Țării Românești apar în relatarea sa mici, inestetice, murdare și rău-mirositoare, datorită mizeriei de pe străzi și diferitelor alimente — pești de exemplu — care se vând direct în stradă. Nici Bucureștii nu apar într-o lumină mai favorabilă. Din depărtare, orașul i se pare asemănător cu Parisul, „din cauza acelor clădiri mari construite în stil franțuzesc, care ascund celelalte case vechi și mărunte”²⁹. Dar, din momentul în care pătrunde în interiorul orașului, îl surprinde faptul că locuitorii sunt îmbrăcați în stil oriental și nu apusean, considerând că „măcar prin îmbrăcăminte ar trebui să demonstreze că au pornit-o pe calea progresului”³⁰. Totodată, va fi decepționat și de înfățișarea interioară a orașului, apreciind că acesta „este inestetic și la tot pasul găsești ceva care să nu-ți placă și la care să strâmbi din nas... Chiar dacă întâlnești ici-colo clădiri în stil franțuzesc, pe care le-ai putea admira, îți ajunge să arunci o privire în interiorul curții acelei clădiri și te apucă leșinul din cauza mirosului”, provenit de la grămezile de gunoi de pe stradă, de la bucătăriile slujitorilor țigani sau din grajduri³¹.

Puține referiri întâlnim cu privire la viața politică a principatului dunărean. Sunt pomeniți în treacăt generalul Kiseleff („un Washington al Țării Românești, care a înfăptuit o mare reformare în toate problemele politice ale țării”³²) și principele Bibescu. Ūrmösy descrie ceremonia instalării unui nou guvern, afirmând că, pentru a-și întări tronul și a-și înfrânge adversarii, principele și-a numit miniștrii tocmai din rândul acestora. Totuși, se îndoiește de stabilitatea domniei sale: „s-ar putea să fugă și el într-o zi după Ghica”. Țara și boierii l-ar fi dorit ca domn pe fratele său, Barbu Știrbey (pe care Ūrmösy nu îl numește), dar acesta a renunțat în favoarea fratelui său mai vârstnic, Bibescu fiind nevoit să-l accepte ca prim-ministru, deși numai la insistențele mai-marilor țării. Se mai afirmă că Bibescu a continuat politica de strângere a legăturilor cu Franța, promovată de Alexandru Ghica, astfel încât „așa curg francezii aici, de parcă Țara Românească ar fi o nouă țară de-a lor”³³.

Armata, care este comandată în limba română și ale cărei arme „sunt toate cadouri rusești”, poartă uniforme franceze, donate tot de către ruși, uniforme care, potrivit informațiilor lui Ūrmösy, ar fi apar-

²⁹ *Idem*, p. 41.

³⁰ *Idem*, p. 42.

³¹ *Ibidem*.

³² *Idem*, p. 50.

³³ *Idem*, p. 50—52, 62.

ținut soldaților lui Napoleon căzuți în campania din Rusia. Evident, nu scapă ocazia să arate că în această armată servesc, pentru soldă, și numeroși soldați maghiari³⁴.

Semnificativ pentru profilul iluminist al relatării lui Ūrmösy este și faptul că paginile cele mai extinse cu privire la românii din Muntenia se referă la situația culturală a acestora, analizată atât într-un capitol special, cel final, al cărții, intitulat *Literatura din Țara Românească*, cât și pe parcursul călătoriei. Despre școlile din Muntenia se afirmă că înainte de Ghica se predă în ele doar matematica și citirea, și abia după venirea acestuia la domnie au fost aduși din străinătate profesori mai învățați, care „actualmente răspândesc filosofia și predau mai multe limbi, printre care și latina. Dar tinerii români își însușesc foarte greu această limbă înrudită cu a lor, neavând nici o înclinație spre învățarea ei”³⁵. Ūrmösy cunoaște caracterul romanic al limbii române, identifică învățământul de calitate cu studiul umanist al filologiei clasice și filosofiei și, firește, chiar fără a avea alte prejudecăți decât cele ale ardeleanului format într-un asemenea sistem de învățământ, nu poate fi mulțumit de cunoașterea limbii latine la București, în comparație cu situația din Transilvania.

Afirmă în schimb, cu vizibilă satisfacție și cu un fel de patriotism transilvănean, extins și asupra concetățenilor săi români, că o parte din profesorii școlii din București au fost chemați din Ardeal, de la Blaj, fiind „foarte populari în rândurile elevilor și foarte vestiți pentru cunoștințele lor în limba latină și în filosofie”³⁶. Ūrmösy intră în contact cu unul din acești profesori români ardeleni, pe care nu îl numește, dar care ar putea fi August Treboniu Laurian, pe vremea aceea proaspăt profesor de filosofie la Colegiul „Sfântul Sava”³⁷.

Sunt foarte interesante o serie de opinii ale acestui interlocutor, reproduse de Ūrmösy pe parcursul câtorva pagini. Potrivit acestora, românii au fost extrem de vitregiți de soartă pe parcursul istoriei, motiv pentru care nu au putut să pășească pe urmele națiunilor civilizate. Abia la 1833 (deci după Regulamentul Organic, adăugăm) s-au trezit la fapte. Maghiarii îi acuză pe români că sunt sălbatici, primitivi, lucru care este adevărat, dar numai în cazul românilor care trăiesc printre maghiari, adică al celor din Ardeal, deoarece aceștia sunt hăituiți și tratați barbar de către stăpânii lor de pământ. Din acest motiv, continuă profesorul ardelean, „Țara Românească deplânge soarta fraților noștri din Ardeal și... se gândește cu ură la națiunea maghiară, cu toate că, nu-i așa?, vecinii ar trebui să se înțeleagă bine între ei”. Dar, cu toate că sunt priviți cu ostilitate, maghiarii din Muntenia nu sunt oprimați, așa cum sunt românii printre maghiari. Mai mult, insistă în-

³⁴ *Idem*, p. 62.

³⁵ *Idem*, p. 62—63.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Vezi V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. III, Buc., 1892; I. Popescu Teiușanu, V. Netea, *August Treboniu Laurian*, Buc., 1970. Mai funcționau la acea dată în colegiul bucureștean, la catedre de geografie și istorie, profesorii ardeleni Iosif Genilie și Aron Florian. Aceștia erau însă veniți cu mulți ani în urmă, iar Ūrmösy vorbește mai ales de predarea filosofiei, ceea ce ne face să ne gândim la Laurian. Acesta se afla de altfel în relații bune cu maghiari stabiliți în București (vezi *infra*, nota 47).

terlocutorul lui Ūrmösy, maghiarii se pot îmbogăți în Țara Românească, pe când în Transilvania românii s-ar ruina, chiar și pe Pământul Săseș³⁸.

Indiferent dacă a avut sau nu loc exact în forma relatată, reproducerea de către Ūrmösy a acestei discuții aruncă o lumină mai nuanțată asupra spiritului cărții sale. Evident, unele idei atribuite interlocutorului său, cum ar fi cea a ostilității cu care sunt priviți maghiarii din Țara Românească, servesc tezei generale a lucrării lui Ūrmösy. Dar, în același timp, expunerea unor opinii și argumente contrare, cum este cel al stării materiale a maghiarilor, precum și invocarea, comparativ, a situației negative a românilor din Ardeal, a aspirațiilor lor de emancipare, aduc o notă de toleranță, de echilibru și de obiectivitate în raport cu orientarea partizană de ansamblu. Pe lângă faptul că face loc acestor opinii, Ūrmösy afirmă că le respectă, și se abține totodată de la comentarea lor negativă, chiar dacă ele vin în dezacord cu concluziile sale.

În afara acestei paranteze, însemnările pe marginea situației culturale se referă, succint, și la presă. Chiar dacă nu se fac multe aprecieri exprese, tonul general rămâne în subtext tot unul critic. Se precizează că există două gazete politice, aflate sub o cenzură foarte strictă. Ele publică preponderent știri interne și despre activitatea principalului, acestea din urmă fiind de regulă laudative. Rubrica externă este săracă și de cele mai multe ori insistă asupra numărului mare al românilor din Ardeal, în comparație cu cel al maghiarilor din Muntenia, nelipsind nici comentariile critice la adresa sașilor ardeleni³⁹. Este interesant că Ūrmösy nu comentează mai pe larg informațiile respective. Este evident că dezaprobă în subtext aceste tendințe pe care le atribuie presei române, dar ne putem întreba dacă observă faptul că exagerările pe care i le atribuie nu reprezintă decât corespondentul perfect al tendinței pe care o promovează el însuși, în sens invers. Desigur, facem abstracție de faptul că Ūrmösy exagerează afirmând că problematica românilor din Ardeal reprezintă un subiect atât de important pentru publicistica munteană din epocă, deși el surprinde totuși existența unor preocupări în acest sens, stimulate mai ales din direcția foilor lui Bariț.

Cu privire la literatura din Țara Românească,⁴⁰ Ūrmösy îi menționează pe „dramaturgul și poetul Eliat” (Ion Heliade Rădulescu), pe Iancu Văcărescu, precum și pe o serie de tineri ardeleni stabiliți aici, pe care însă nu îi numește. Creațiile poetilor munteni constau însă, după spusele lui Ūrmösy, doar în nararea versificată a unor povestiri sau anecdote, de felul celor care „au fost editate într-o carte întreagă în 1842,⁴¹ și care cu cât sunt mai ciudate, cu atât sunt și mai populare, cum sunt la noi poeziile lui Vörösmarty”. Sunt rezumate două aseme-

³⁸ Ūrmösy Sándor, *op. cit.*, p. 63—65.

³⁹ *Idem*, p. 105.

⁴⁰ *Idem*, p. 106—107.

⁴¹ Ar putea fi vorba de volumul lui Anton Pann, *Fabule și istorioare*, I—II, Buc., 1841 (în 1842 nu cunoaștem nici o apariție editorială de acest gen), care corespunde foarte bine descrierii lui Ūrmösy — gen de literatură semi-populară în mare vogă în epocă, pe care preotul maghiar îl suprapune însă, prin confuzie, peste literatura de cu totul altă factură a unui Heliade sau Iancu Văcărescu.

nea povestiri, probabil foarte deformate, în care inspirația populară este amestecată cu ecourile livești, ceea ce le face greu de identificat⁴². Gustul literar al lui Ūrmösy este semnificativ pentru plasarea sa între iluminism și romantism (cel mult cu o mentalitate pre-romantică, în pofida activității sale de folclorist de mai târziu), deoarece interesul pentru creația populară, existent fără îndoială, este însoțit de o rețineră evidentă față de valoarea ei artistică.

Interesante sunt și observațiile cu caracter etnografic, călătorul maghiar rezumând câteva tradiții orale. Una dintre ele, rezultat al unei contaminări livești evidente, afirmă că la pătrunderea hunilor dinspre răsărit, Attila i-a înfrânt pe români și i-a alipit oștirii sale, după care aceștia s-au împrăștiat în trei direcții, corespunzând celor trei provincii istorice, în timp ce Attila și-a ales loc de casă în Se-cuime⁴³. Altă tradiție, care pare mai autentică, se referă la imaginea maghiarilor în mentalitatea populară din Muntenia; Ūrmösy relatează despre copiii din satul Cioplea, care strigă după trecătorii maghiari, în semn de ocară, „Iancu-Vancu“, citează zicătoarea „e drac unguru“ sau o expresie cu care mamele își sperie copiii: „taci, n-ai minte, vine Iancu“. Interesându-se de originea acestor formule, Ūrmösy crede că ele evocă amintirea expedițiilor maghiare anti-otomane din evul mediu, legate de numele lui Iancu de Hunedoara, rămas ca o pildă terifiantă în memoria colectivă⁴⁴.

Înainte de a încheia analiza relatării lui Ūrmösy, am întreprins câteva investigații și cu privire la ecoul pe care l-a suscitât ea în epocă. În 23 februarie 1844 se publica în gazeta clujeană „Erdélyi Hiradó“ anunțul cu privire la apariția lucrării și prețul ei⁴⁵. În 23 aprilie același an apărea tot în „Erdélyi Hiradó“ o replică scurtă, dar foarte dură la adresa cărții lui Ūrmösy, datată „din București, 13 martie“ și sem-

⁴² Una dintre „povestiri“, despre care ni se spune explicit că aparține lui Heliade, seamănă în chip ciudat cu *Zburătorul*, așa cum ar fi putut fi acesta înțeles și deformat de un individ cu gust literar și mentalitate tipic iluministă, cum era Ūrmösy. O domniță româncă se roagă singură în noaptea de Anul Nou, cerând să se poată mărita cu iubitul ei, sărac și urât de părinții fetei. Aceștia pun o vecină bătrână să-i comunice fetei prin hornul casei, ca și cum ar fi o voce divină, că ruga ei este respinsă. La auzul mesajului, fata va muri de durere. Dincolo de dificultățile lingvistice sau de modificarea prin intermediar, era exact deformarea pe care o putea aduce poeziei un spirit iluminist, care nu poate fi de acord cu realitatea unei arătări miraculoase și o convertește într-o stratagemă rațională, de natură să pună în evidență „superstiția“ și să o infiereze prin consecințele dramatice pe care le poate avea. Problema este că Ūrmösy scrie în vara lui 1843, iar majoritatea istoriilor literare și edițiilor Heliade (vezi de exemplu Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, I, Buc., 1982, p. 296) dau ca an de apariție a poemului 1844, luând probabil ca bază publicarea sa în „Curierul românesc“, 1844, p. 33–34. El apare însă și în „Curierul de ambe sexe“, periodul IV (1842–1844), p. 332–336, iar o lucrare foarte bine informată ca *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Buc., 1979, p. 434 dă ca an de apariție 1843. Toate aceste elemente, corelate cu informația lui Ūrmösy (p. 106), care spune că „această povestire este acum cea mai la modă în rândul poporului“, ne fac să credem că prototipul ei ar putea fi *Zburătorul*, aflat în circulație printr-o publicare anterioară celei din „Curierul românesc“.

⁴³ Ūrmösy Sándor, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁴ *Idem*, p. 71–72.

⁴⁵ *Erdélyi Hiradó*, 1844, nr. 16.

nată „Sükei“⁴⁶. Ea aparținea pastorului Sükei Imre, parohul comunității reformate maghiare din București⁴⁷. Sükei își propunea să dezmintă în intervenția sa două dintre afirmațiile din lucrare. În primul rând arată că numărul maghiarilor din Țara Românească, estimat de Urmösy la 12 000, nu este decât de 3 000, și reproduce numărul acestora pe localități, conform conscripției oficiale și propriilor sale evidențe.^{47bis} În al doilea rând, susține că aceștia nu sunt oprimați din punct de vedere religios, argumentând cu bunele relații pe care le are el însuși cu autoritățile române, care îl salarizează. Dincolo de dorința de a corecta niște informații eronate, putem explica această intervenție și printr-o motivație de ordin personal, deoarece Urmösy îl acuzase primul pe Sükei, în cartea sa, învinuindu-l de diverse abuzuri, ca și de lipsă de zel național și religios,⁴⁸ fapt care l-a iritat probabil pe preotul din București.

Notițele publicate în „Erdélyi Híradó“ atrag însă atenția și altui ziarist ardelean: George Bariț. În 24 aprilie 1844 (stil vechi) „Gazeta de Transilvania“ publică și ea o notă pe marginea observațiilor lui Sükei. Cartea lui Urmösy, „văzând groasele neadevăruri ce se cuprind într-însa“, este socotită „nevrednică de vreo critică“. În schimb, „Gazeta“ reproduce cu vizibilă satisfacție notița lui Sükei, care „se poticni el însuși, ca maghiar, în neadevărurile pomenitului călător“, redând atât cifrele privitoare la numărul maghiarilor din Muntenia, cât și aprecierile potrivit cărora „biserica domnitoare din Țara Românească nu apasă religia ungurilor, ci o suferă bine, căci el însuși Sükei trage de la guvernul român leafa pe an“⁴⁹.

O întreagă recenzie îi consacră relatării lui Urmösy și publicația pestană „Regélő Pesti Divatlap“, în numărul din 16 iunie 1844. Deși afirmă că nu este o carte „dintre cele care făuresc o epocă“, deși regretă lipsa unei analize mai aprofundate și remarcă deficiențe în stil și ortografie, ziaristii pestani socotesc subiectul în sine, ca și tratarea lui, demne de toată atenția. Analizează și ei pe larg cauzele emigrării maghiarilor, criticând stările de lucruri din Ardeal și Ungaria care le provoacă, remarcând totodată cu multă atenție anumite aspecte mai

⁴⁶ *Idem*, nr. 33, p. 195, rubrica: *Külföld. Oláhország [Din străinătate. Țara Românească]*.

⁴⁷ Sükei a fost, se pare, un personaj foarte bine integrat în societatea bucu-reșteană și s-a aflat în relații excelente cu românii. Pentru aceasta pledează mai multe elemente, în afara polemicii sale cu Urmösy. „Gazeta de Transilvania“, 1844, p. 336, publică un *Atestat*, prin care patruzeci de boieri munteni înfățișează elogios activitatea sa bisericească dusă timp de treizeci de ani, tocmai în intenția de a-l disculpa, în Transilvania, de atacuri în genul celui al lui Urmösy. „Cantor de Avis și Comerș“, 1840, p. 254—255 îi publicase o cuvântare adresată domnitorului cu ocazia Paștilor, în care face apologia Reformei. Fiul său se va afla în relații bune cu August Treboniu Laurian, care i-l recomandă călduros lui Pavel Vasici în 1846 („un tânăr foarte amabil și de bună speranță“), deoarece junele maghiar contribuia la o aq̃iune cultural-națională românească de mare importanță în acei ani: difuzarea semi-clandestină a „Magazinului istoric pentru Dacia“ în Transilvania (vezi *George Bariț și contemporanii săi*, II, Buc., 1975, p. 15).

^{47bis} La București: 2487, Craiova: 43, Ploiești: 56, Târgoviște: 48, Câmpulung: 56, Pitești: 38, Turnu: 9, Caracal: 8, Giurgiu: 36, Focșani: 21, Buzău: 7, Târgu-Jiu: 3, Cămpina: 52, Roșiori de Vede: 3, Brăila: 37.

⁴⁸ Urmösy Sándor, *op. cit.*, p. 65—66.

⁴⁹ *Gazeta de Transilvania*, 1844, nr. 33, p. 132.

sensibile, chiar dacă nu le comentează, cum ar fi opiniile profesorului român din București: „în paginile 62—66 putem citi despre sentimentele vecinilor noștri români față de noi⁴“. Pentru seriozitatea și obiectivitatea ziariștilor maghiari pledează faptul că au cunoștință de replica lui Sűkei. Atunci când reproduc opiniile lui Űrmösy cu privire la numărul maghiarilor și la oprirea lor religioasă, menționează în câte o notă și opiniile contrare ale preotului din București⁵⁰.

În fine, relatarea lui Űrmösy mai este cunoscută de publicistul francez Augustin de Gerando, care o utilizează ca izvor în lucrarea sa *La Transylvanie et ses habitants*, apărută mai întâi la Paris în 1845. Referindu-se la maghiarii din Muntenia, de Gerando preia în cinci pagini exclusiv informațiile și opiniile lui Űrmösy, pe care pare de altfel a le împărtăși întru totul, apreciind că acesta a călătorit „pentru a se face util patriei sale⁵¹“. Din lucrarea lui de Gerando le va prelua apoi, după cum am văzut, Nicolae Iorga în *Istoria românilor prin călătorii*.

Ce s-ar putea concluziona, în final, pe marginea relatării lui Űrmösy? Aspectele, adeseori interesante, pe care le pune în lumină, atât ca informații, cât și ca opinii, au fost în parte trecute în revistă pe parcursul analizei. Dar, după cum sugerează încă ecoul pe care l-a avut în epocă, altfel destul de bogat în condițiile de publicitate ale vremii, Űrmösy nu a fost un mare spirit, ci mai degrabă un observator atât superficial, cât și subiectiv și tendențios. Pe de o parte el nu este capabil să facă o analiză mai nuanțată a anumitor probleme, pe de altă parte spiritul național al cărții sale îl împinge să privească unilateral și chiar să exagereze flagrant în privința chestiunii, controversate încă din epocă, a situației maghiarilor și a raporturilor lor cu populația indigenă.

Ar putea să aibă niște cunoștințe rudimentare de limbă română, deoarece transcrie câteva expresii românești, în ortografie maghiară. Sursele sale sunt cu precădere maghiari stabiliți în Muntenia, situație care i-a putut înrăuri într-un fel sau altul percepția. Ce-i drept, menționează și numeroase contacte directe avute cu români, discuții, opinii ale acestora, fie ei profesori, boieri, călugări sau negustori. Majoritatea conversațiilor trebuie să fi avut loc însă în maghiară și poate în franceză. Din toate aceste motive, din punct de vedere al valorii lor documentare informațiile sale trebuiesc privite, desigur, cu toată rezerva.

Totuși, și la acest capitol sunt multe elemente care, cu prudență necesară, ar putea fi valorificate. Lăsând la o parte exagerările numerice, datele cu privire la viața comunității maghiare din Muntenia, atâta câtă era, pot să contureze o schiță interesantă a unei istorii foarte

⁵⁰ *Erdélyi irodalom*, în *Regélő Pesti Divatlap*, 1844, nr. 48, p. 764—766.

⁵¹ Augustin de Gerando, *op. cit.* (vezi nota 2), p. 182—187. Pentru autorul francez, despre care a scris în epocă și George Bariț, vezi Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 683—684; *George Bariț și contemporanii săi*, I, Buc., 1973, p. 105 și II, Buc., 1976, p. 85. În pofida unei anumite tendințe partizane, de Gerando dă multe informații interesante despre români, chiar dacă exegeții săi actuali par a-l privi uneori mai critic decât însuși Bariț la vremea sa („acest franțuz înghinerit cu aristocrația maghiară“; „asertiunile tendențioase ale autorului, datorate influențării sale masive de către rudenile sale dragi, nemeșii unguri“ — vezi ultimul loc citat). Motivul principal al acestei rețineri pare să fie datorat căsătoriei sale cu o contesă Teleki, aspect asupra căruia semnatarii rândurilor de față, aflați într-o situație oarecum similară, nu se pot pronunța, desigur, decât *cum grano salis*.

puțin cunoscute. Apoi, chiar în chestiunea delicată a raporturilor acestora cu populația românească, unele observații, mai ales cu privire la percepția populară și prejudecățile etnice din mentalitatea colectivă, pot oferi prilej de meditație. Pentru că dacă Urmösy prezintă unilateral problema intoleranței, exagerând mai mult prin sublinierea și repetarea insistentă a acestor aspecte, nu credem că ideea toleranței etnice și religioase ca trăsătură distinctivă a românilor este mai puțin unilaterală, chiar dacă această auto-percepție culturală, prezentă la multe popoare, este considerată la noi un fel de dogmă indiscutabilă.

Calitatea principală a relatării lui Urmösy rezidă însă, bineînțeles, în dimensiunea sa imagologică. Dacă putem privi cu neîncredere valoarea sa ca sursă de informație pentru realitățile din Muntenia, în schimb ea ne poate ajuta mult la descifrarea imaginii pe care și-o formează Urmösy, precum și maghiarii în ansamblu, asupra acestor realități și a românilor în general. Trăsăturile acestei imagini, așa cum au reieșit până aici, dezvăluie o percepție categoric negativă. Românii sunt în viziunea lui Urmösy leneși, murdari, incuți, superstițioși, înapoiți, ostili progresului. Călătorul este nemulțumit de tot ceea ce constată în această zonă, de modul de viață al oamenilor, de politica inefficientă a principelui și a cărmuirii, de încercările timide de înaintare pe calea progresului, care i se par modeste și neconvingătoare.

Care este explicația unei asemenea atitudini? Se datorează ea unei imagini pre-existente cu care Urmösy pleacă de acasă, bazată pe resentimentele etnice ale maghiarilor față de românii din Ardeal, și care îl determină să observe pe drum, selectiv, doar acele aspecte care îl confirmă, într-un fel sau altul, propriile prejudecăți? Este ea o concluzie pur personală a lui Urmösy, datorată unei firi excesiv de critice și negativiste, rod al observațiilor unui mizantrop? Este cumva consecința evidentă a înseși stărilor de lucruri din Muntenia, a căror înapoiere ar impune observatorului străin o astfel de imagine, mai ales când acesta are un sistem de referință bazat pe un standard de civilizație mult diferit? Răspunsul, după cum am încercat să arătăm pe parcurs, nu este deloc simplu și univoc.

Fără îndoială că primul aspect, cel al resentimentelor naționale, bazat pe tradiția raporturilor dintre cele două grupuri etnice concurențiale și redimensionat la începutul epocii romantice de renaștere națională, trebuie luat neapărat în considerare. Urmösy cunoaște aceste probleme și le acordă atenție, după cum arată, de pildă, discuțiile sale cu interlocutori români. Însăși motivația națională a voiajului său îl determină să-i privească cu rezervă și ostilitate pe cei care după părerea sa alterează și, vrând-nevrând, dizolvă și afectează identitatea națională a congenerilor săi rătăciți.

Totuși, după cum s-a văzut, această dimensiune națională nu poate epuiza caracterul negativ al imaginii, deoarece negativismul lui Urmösy ia adeseori forma unui criticism social sau cu adresă general-umană. Critica se îndreaptă fie în sens liberal-reformist spre anumite alcătuiri social-politice defectuoase, fie, cel mai adesea, în sensul pur iluminist de care Urmösy pare să fie foarte apropiat, spre carențele care stau în firea umană necultivată, în stare de barbarie, și care nu pot fi îndreptate decât prin promovarea virtuților morale și religioase, prin cultură,

luminare și progres. Desigur, nu se poate disocia în mod tranșant: de vină este alcătuirea social-politică defectuoasă, firea cea proastă a românilor, sau firea umană necultivată în general — pentru că de fapt aspectele respective se suprapun de regulă la Ūrmösy, în diverse combinații și proporții. Dar nu putem să nu ne întrebăm ce imagine ar fi rezultat dacă Ūrmösy ar fi călătorit în altă parte, în Bulgaria să zicem, sau aiurea, într-o stare de lucruri asemănătoare celei din Muntenia, dar cu un peisaj etnic mai puțin predispus la prejudecăți din direcție maghiară? Fără îndoială că o atare viziune comparativă ar putea măsura mai exact ce anume și cât este prejudecată și resentiment de natură etnico-națională, și cât se datorează unei modalități mult mai complexe de elaborare a imaginii.

În fine, în al treilea rând, în corelație cu primele două aspecte, trebuie luate în considerare în explicarea atitudinii asumate de Ūrmösy și diferențele multiple și reale de civilizație dintre lumea celui care elaborează imaginea și lumea realității oglindite. O dată este vorba de diferența reală de civilizație între Transilvania și Muntenia epocii, între Clujul lui Ūrmösy și satele sau târgurile prin care trece, asupra căreia nu e necesar să mai insistăm. Există însă și o diferență, poate mai importantă, datorată sistemului de referință la care se raportează Ūrmösy în privința tipului de civilizație. Pentru el, progresul de tip occidental, al cărui cult îi este inculcat prin educație, chiar dacă poate nu se manifestă eclatant nici în Transilvania, reprezintă însă etalonul de bază cu care măsoară și judecă realitățile pe care le vede. În măsura în care nu reușește să sesizeze aceeași tendință în Muntenia, este evident că aprecierile sale vor fi dure. În plus, în conformitate cu optica vremii, îi lipsește o înțelegere de tip Lévi-Strauss a raporturilor dintre diferitele genuri de civilizații. Pentru el, civilizația la care se raportează și cea pe care o vede în Muntenia nu sunt pur și simplu diferite, ci clar ierarhizate, departajate valoric, în funcție de un europocentrism funciar de tip occidental, de situarea lor pe acea traiectorie a progresului în care Ūrmösy crede neabătut.

Desigur, aceasta nu înseamnă că motivația despre care am vorbit o dislocă total pe cea de ordin etnic și național. Ele se intercondiționează însă și se stimulează reciproc. Pentru că dacă am acceptat ideea că uneori resentimentul național, imaginea pre-existentă, îl pot determina pe Ūrmösy să vadă un aspect mai negru decât este el în realitate, tot atât de acceptabilă ni se pare alteori situația în care o realitate cu adevărat negativă este cea care generează imaginea negativă, imagine care va sta ulterior la baza unui stereotip, a unei prejudecăți sau invective de natură etnică.

Toate aceste aspecte ne fac să credem, în final, că, dincolo de simpla descriere a imaginilor, explicarea proceselor și mecanismelor de *geneză* a acestora reprezintă elementul cel mai important în cercetările de imagologie. Din această perspectivă, relatarea lui Ūrmösy Sándor, corelată cu alte asemenea mărturii, poate contribui foarte util la înțelegerea genezei imaginii românilor în cultura maghiară, la începutul epocii moderne.

LA RELATION DE VOYAGE EN VALACHIE
D'URMÖSY SÁNDOR (1841—1843)

(Résumé)

Le récit de voyage analysé, publié en 1844 à Cluj par un prêtre socinien de Transylvanie, offre de nombreuses informations sur la communauté hongroise de Valachie et, en même temps, une image de la civilisation roumaine vue par un Hongrois. La relation est très critique envers les Roumains et révèle quelques stéréotypes et modalités de genèse de l'image des Roumains dans la culture hongroise. Les causes de la formation d'une telle image à Urmösy sont les préjugés ethniques et nationaux, le criticisme social d'inspiration illuministe et les différences réelles de civilisation entre le monde de l'observateur et le monde de la réalité reflétée.

EVENIMENTELE DE LA LUNA ARIEȘULUI DIN SEPTEMBRIE 1848.

DOCUMENTE INEDITE (I)

Revoluția românească din Transilvania izbucnită în primăvara anului 1848 parcurge pînă în toamnă o etapă relativ pașnică, marcată de evenimente majore cum au fost cele două adunări de la Blaj, din duminica Tomei și din 3/15 mai. Apoi, la 30 mai, contra voinței românilor, dieta feudală de la Cluj proclamă uniunea Transilvaniei cu Ungaria și, în final, la 18 iunie se anunță abolirea oficială a iobăgiei.

Dacă pînă la 18 iunie 1848 cele mai multe conflicte locale sînt generate de lupta țăranilor pentru înlăturarea iobăgiei prin forțe proprii cu un ceas mai devreme, după această dată, caracterul social al ciocnirilor se împletește tot mai strîns cu cel național al acestora, care va trece, de altfel, pe primul loc.

Evoluția în această direcție a fost determinată de opoziția din ce în ce mai dirză a românilor atît față de uniune, cît și față de efectele ei asupra Transilvaniei. Una dintre cele mai grave urmări a fost considerată de români legea recrutării, propusă de Kossuth Lajos la 11 iulie 1848 spre a fi votată de către dieta Ungariei și care prevedea mobilizarea unui contingent de 200.000 de ostași¹ meniți a lupta în principal împotriva aspirațiilor de eliberare națională a sîrbo-croaților și a celorlalte naționalități nemaghiare. Ministerul de Război maghiar trece la aplicarea acestei legi, ordonînd deocamdată recrutarea primilor 60.000 de oameni, înainte ca legea să fie sancționată de împărat². Acest viciu de formă o va face nevalabilă în ochii românilor, sașilor și, un timp, chiar a unor jurisdicții secuiești. Trebuie remarcat, așa cum a făcut George Barițiu, și că din această lege indigna mai ales formula jurămîntului care prevedea ca toți locuitorii înrolați să lupte pînă la moarte „pentru neatîrnarea nației maghiare“, nepomenindu-se nimica de cele 10 milioane de nemaghiari.

La această inechitate se adăuga și rolul deznaționalizator al legii care mai prevedea ca toate activitățile în armata nou creată să se desfășoare exclusiv în limba maghiară.

La refuzul românilor de a recunoaște uniunea Transilvaniei cu Ungaria și noua lege de recrutare, autoritățile vor răspunde cu dezlănțuirea împotriva lor a unei terori al cărei spectru va cuprinde întreaga Transil-

¹ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, 1968, p. 171.

² G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, II, Sibiu, 1900, p. 243. Mai detaliat despre legea recrutării vezi: *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306. Reprodusă și la C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, II, București, 1982, p. 900—902.

vanie. Românii considerați instigatori sau căpetenii, intelectuali și țărani, sînt prinși, bătuți și aruncați în închisori. Ca urmare a acestei situații, cel mai crunt act de teroare a fost masacrul din 12 septembrie 1848 de la Luna Arieșului, lângă Turda, unde cifra victimelor s-a ridicat pînă la 30 de morți.

Nu era însă prima vărsare de sînge din Transilvania. Ea a fost precedată de masacrul de la Mihalț din 2 iunie 1848, în care și-au pierdut viața 14 țărani, alți 50 fiind răniți în împrejurările nemiloase ale unei execuții militare, care, după cum o apreciază și George Barițiu, a însemnat „botezul cu sînge al uniunii”³. La auzul acestui tragic eveniment, Avram Iancu amenințase că el va fi plătit cu sînge⁴. Nu cunoaștem, din păcate, reacția lui Avram Iancu față de cele întîmplate la Luna, putem însă bănuî că a fost cel puțin tot atît de vehementă, dacă luăm în considerare îndirjirea discursului său (scurt și clar ca o declarație de război) de la a treia Adunare Națională de la Blaj, cîteva zile mai tîrziu.

Evenimentele de la Mihalț sînt însă mult mai bine cunoscute⁵, cu toate că nici ele nu au beneficiat de o cercetare imparțială imediat după ce s-au petrecut. Comisiei care a anchetat evenimentele i s-a spus „mixtă”, ceea ce poate deruta; ea a fost astfel, în ceea ce privește participarea la ea a militarilor și civililor, nu însă și a *românilor*⁶.

Faptul că masacrul de la Luna nu a devenit tot atît de cunoscut, sau și mai cunoscut decît cel de la Mihalț se datorește rapidității cu care i-au urmat evenimente de cea mai mare importanță, ca adunarea de la Năsăud din 14 septembrie și cea de a treia Adunare Națională de la Blaj, începută la 15 septembrie 1848, momente ce au însemnat o cotitură hotărîtoare în desfășurarea revoluției românilor din Transilvania.

Dar nu numai acesta a fost motivul necunoașterii mai detaliate a evenimentelor de la Luna, ci și faptul că, mai tîrziu, istoriografia nu a dispus de dosarul anchetei, ceea ce a făcut ca masacrul de la Luna să rămînă oarecum estompat în istoria generală a revoluției, făcîndu-și loc doar în cîteva sinteze⁷, cu date și informații preluate din istoriografia celei de a doua jumătăți a secolului XIX.

Pe baza unui dosar amplu de arhivă⁸ care conține ancheta ordonată de comitele suprem al comitatului Turda, Thorotzkai Miklós, precum și a altor cîteva documente din arhivele de la Budapesta, coroborate cu informațiile din presa vremii, sîntem acum în măsură să oferim o imagine cuprinzătoare a acestui eveniment important al revoluției de la 1848 din Transilvania.

³ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 157.

⁴ S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 56.

⁵ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară, schița tomului III*, publicată de Șt. Pascu, Sibiu, 1943, p. 36—39; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 153—165; Jakab Elek, *Szabadságharcunk történetéhez 1848—1849*, Budapest, 1850, p. 209—229; I. Lupaș, *Raportul comisiei mixte însărcinată să cerceteze măcelul de la Mihalț*, în *AJIN*, V, 1928—1930, p. 470—478.

⁶ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 155 și 157.

⁷ Din *istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 87; *IstRom*, IV, București, 1964, p. 147.

⁸ Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca. Fond. Comitatul Turda, prezidiale, dos. nr. 1031/1848 (49 pagini format mare). Vezi anexe.

Documentele, cu totul inedite, ne dau totodată și posibilitatea ca pe baza acestei anchete să facem o adevărată „radiografie“ a unui astfel de eveniment. Anchetatorii au încercat să afle un anumit adevăr despre această mișcare, pentru a le permite să aplice noi măsuri represive; noi vom încerca însă, animați doar de interese științifice, a-i descifra cât mai profund semnificațiile sociale și naționale, putând astfel lumina din perspectiva istoriei aspectele sale mai puțin cunoscute sau cu totul noi. Din acest unghi de vedere vom putea constata că evenimentele de la Luna au depășit cu mult importanța lor locală, constituind, fără nici o îndoială, unul din evenimentele majore ale revoluției.

Ceea ce s-a întâmplat la Luna și în satele din jur, nu a fost un fenomen izolat, rupt de atmosfera generală ce domnea în Transilvania, ci reprezenta o concretizare a spiritului nou care domnea între români. Deși puține, documentele anterioare datei de 12 septembrie 1848 pentru regiunea respectivă aduc totuși dovada certă a unor mai vechi și mai îndelungate frământări. Și apoi să nu uităm că Luna avea o veche tradiție de luptă, încă din timpul războalei din 1784, când localitatea a fost denunțată Guberniului de către autoritățile comitatului Turda de a se fi înscris în oastea lui Horea⁹.

În aprilie-mai 1848, clericul Vasile Nemeș, fratele preotului greco-catolic din Poiana Arieșului care la plecarea din Blaj a jurat alături de ceilalți clerici și profesori că va „face totul pentru cucerirea libertății națiunii române“¹⁰, activează susținut în zonă, intenționând să citească apelul pentru adunarea preliminară de la Blaj poporului și preoților din Luna, Cîmpia Turzii, Călărași și Războieni Cetate. La anchetă, Vasile Nemeș declară că nu l-a citit, dar nu convinge, deoarece guvernatorul Teleki József ordonă atît comitelui suprem al comitatului Turda¹¹, cît și episcopului greco-catolic Ioan Lemeni¹² să ia măsuri aspre împotriva clericului, în baza unui raport al judeului regesc suprem al scaunului Arieș (din 27 aprilie), în care activitatea „instigatoare“ a lui Vasile Nemeș se pare că este dovedită.

Cînd vine vremea adunării de la Blaj, judele nobiliar Korodi F. János senior anunță comitatul la 12 mai 1848 că a interzis atît preoților cît și enoriașilor lor să participe la aceasta.

După cum reiese însă din document, preoții din Grindeni și Cîmpia Turzii au declarat că ei vor merge totuși la Blaj și fără invitații. Preotul din Grindeni este chiar foarte dur cînd face această afirmație sfidătoare¹³, spre consternarea zeusului funcționar.

În fine, o altă localitate ce ia parte activă la evenimente, Chețani, a devenit și ea cunoscută, mai ales printr-o corespondență trimisă de acolo în 28 august st. n. 1848, *Gazetei de Transilvania*¹⁴, în care se descrie urzguitor abuz îndreptat asupra ei, și care ne face să înțelegem și mai bine dispararea cu care locuitorii au acționat la 12 septembrie 1848.

⁹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, ed. II-a, București, 1984, p. 251.

¹⁰ Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania, II, București, 1979, p. 291.

¹¹ *Id.*, p. 205.

¹² *Id.*, III, București, 1982, p. 53.

¹³ *Id.*, p. 481.

¹⁴ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 72 din 2 sept. 1848, p. 297.

Astfel, vicecomitele Betegh Gábor (amestecat și în evenimentele de la Luna) și judele nobiliar Korodi János au ordonat o execuție militară, aducând în Chețani, localitate mică, cu doar 403 locuitori, 80 de soldați polonezi, pe care, timp de 5 zile, i-au ținut numai în bățai, smulgându-le și o amendă de 900 fl. Vina lor fusese aceea de a nu fi avut răvașele și chitanțele cu obligațiile iobăgești și restanțele de robote, luate anterior, în mod abuziv de însuși intendentul Teci Samu din Lunca al baronului Kemény Samu imediat după vestirea eliberării din iobăgie. Pedepsa că nu aveau aceste hirtii, luate într-un mod atât de perfid de aceeași persoană care a chemat și execuția, a fost deosebit de brutală. S-au aplicat câte 12 pînă la 25 de vergi celor „vinovați”, încit, afirma corespondentul, „mergea tot părău singele din pielea românilor”.

Este semnificativ că cei mai crunt bătuți au fost aceia care au luat parte la Adunarea Națională de la Blaj. Pentru ca acțiunea de represalii să fie completă, funcționarii și soldații au mîncat 5 boi de frunte, slănină, pîine, găini, pui, ouă ș.a., bînd și 30 de vedre de vin și ducînd la închisoare în Turda, legați în lanțuri, 5 români, printre care și pe Vasile Șerban, căzut în ciocnirea din 12 septembrie 1848 de la Luna.

Teroarea bîntuia în toată Transilvania, dar parcă în comitatul Turda era și mai aprigă. Aceeași părere o avea și protopopul Petre Bădilă, care îi scria episcopului Șaguna¹⁵ lucruri cutremurătoare despre persecutarea românilor bătuți și maltratați, iar apoi aruncați în închisori; fapte confirmate și de însemnările lui Ioan Rațiu¹⁶.

Comitele suprem Thorotzkai Miklós, din primăvară pînă-n toamnă, nu face altceva decît să tot cheme armată pentru a-i „liniști” pe românii din comitat, iar ca persoană particulară, ca „domn de pămînt”, este grăitoare atitudinea față de foștii săi iobagi din Sălciua, de din jos de Baia de Arieș, cărora la puțin timp după desființarea iobăgiei, în 20 iulie 1848¹⁷, le-a pretins câte 6 florini de argint și dijma din vite; la 4 boi o oaie cu miel și la 10 oi o oaie. Le dă păsuire 15 zile, după care, le promite el, și îi era ușor, va aduce execuție militară pe capul lor, evident, în propriul său profit.

Acestei atmosfere încărcate i se adaugă creșterea continuă a rezistenței la recrutare, în mai multe zone, ca și la Luna, ajungîndu-se la vărsări de sînge. Ca o contrapondere la respectiva acțiune nepopulară, românii încep să se înroleze la Năsăud în armata imperială recrutată de colonelul Urban¹⁸, fiind convinși că ea este opusă armatei „domnilor”. În această ordine de idei, trebuie avut în vedere că opoziția la recrutări se îmbina și cu o atitudine extrem de dușmănoasă față de nobilimea proprietară de moșii. Faptul este atestat și la Luna, atît de *Siebenbürger Wochenblatt*¹⁹ cît și de *Gazeta de Transilvania*²⁰, care arătau că țărani

¹⁵ C. Feneșan, *Informații noi privind revoluția din Transilvania în vara anului 1848*, în *Sargeția*, XIV, 1979, p. 381.

¹⁶ *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, ediție de N. Boeșan și V. Leu, Cluj-Napoca, 1988, p. 175—177.

¹⁷ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 384.

¹⁸ *Bucovina*, nr. 16 din 27 mai 1849, p. 82—83.

¹⁹ Apud C. Bodea, *op. cit.*, p. 903.

²⁰ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306. Și la C. Bodea, *op. cit.*, p. 902.

adunați în marginea satului proferau grave amenințări la adresa stăpînilor de pămînt maghiari. O foaie volantă, lansată la 19 septembrie, care descria în rezumat ciocnirea de la Luna, sublinia că mulțimea era „gata de luptă pînă la moarte, făgăduind nimicirea moșierilor unguri și distrugerea moșilor lor...²¹”.

Evenimentele de la Luna își au începutul la data de 5 septembrie 1848, cînd, în pofida agitației din comitat, comitele suprem consideră cel mai nimerit lucru forțarea campaniei de recrutare (conscriere și vizită medicală) tocmai în comuna Luna, fiind o localitate destul de mare la acea vreme, și oarecum un centru natural spre care gravitau vreo șapte alte localități, și ele în plină fierbere revoluționară. Rezistența lunenilor odată înfrîntă, își făcea calculul contele Thorotzkai Miklós, automat, celelalte sate se vor conforma și ele la supunere.

Că tocmai în acest fel a gîndit comitele suprem, reiese dintr-un raport al său către baronul Vay Miklós, comisar regal pentru Transilvania, trimis cu puteri plenipotențiare de guvernul Ungariei. Informîndu-l pe Vay că și din alte multe locuri a primit rapoarte, conform cărora localitățile se opun intrării pe teritoriul lor a comisiilor de recrutare, consemnează textual că „localitatea Luna, prin trimișii ei, a îndemnat și alte localități vecine” la opoziție similară²².

În alte localități ale comitatului Turda, prin prezența sa personală și printr-o insistență „muncă de lămurire” dusă alături de el și de unele „persoane inteligente”, cum le numește contele Thorotzkai, a reușit să conscrie un oarecare număr de recruți, nu însă și la Luna. Pe baza raportului către Vay, mai sus amintit, a anchetei și a altor documente și mărturiilor am putut reconstitui destul de detaliat faptele.

Într-o atmosferă apăsătoare de agitație și nesiguranță, la 5 septembrie 1848 sosesc la Luna trei comisari pentru recrutare, Kabos Dániel, Salamon József și Kovács József, care ordonă sătenilor să se adune. Sătenii se opun, argumentînd că „aceasta nu este porunca împăratului”. Ei sînt de acord ca fiii lor să facă parte din oastea împăratului, în nici un caz din armata „domnilor” (adică a foștilor proprietari feudali de pămînt), așa încît ei sînt ferm hotărîți ca pînă ce nu văd hîrtia cu vulturul bicefal și porunca imperială originală, să nu permită comisiei să efectueze recrutarea. Sînt argumente ce vor reveni și în 11 și 12 septembrie, la care se adaugă și rezistența față de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, cînd tot în acest context țărani susțin că „Guvernul maghiar a luat cu înșelăciune țara [Transilvania — n. ns.] de la împărat”²³. Și vor și proceda în consecință.

Cînd deja aproape întreg satul se adunase la locul conscrierii, din mulțime se auzi vocea lui Gheorghe Hada: „Nu vă lăsați copii să fie înscriși!”; la aceste vorbe comunitatea a început să vuiască și să fiarbă²⁴.

²¹ Arhivele Statului Budapesta. Fond. K. Papp Miklós. Fototeca Inst. de Ist. și Arh. Cluj-Napoca. Colectivul de editare a documentelor din 1848. Foto: 1251—1252/1848. În continuare „Foaia volantă”.

²² Arh. St. Budapesta. Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumj levéltár. Vay Miklós: Kormánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030.

²³ „Foaia volantă”.

²⁴ Dos. cit., f. 20—22.

Comisarii somează poporul la supunere, însă din altă parte se aude vocea lui Nuț Hada și Blag Giurgiu: „Nu ne vom supune nici în ruptul capului”²⁵, după care, cei adunați, preluând argumentul și repetind că pînă nu văd cu ochii lor „porunca maiestății sale” nu se supun, mulțimea se împrășteie lăsînd comisia baltă. Părăsită cu indignare, comisia se vede obligată să-și întrerupă lucrul și pleacă în satul vecin, la Luncani, tot fără nici un succes. Potrivit raportului lui Thorotzkai Miklós către Vay, pomenit mai sus, se încearcă recrutarea și la Gligorești, însă și acolo în-tîmpină aceeași nesupunere.

Comisia înaintează imediat comitelui suprem un raport în care se descrie opoziția sătenilor²⁶. Considerînd situația creată foarte gravă, comitele suprem dispune ca raportul să-i fie imediat înaintat comisarului regesc Vay Miklós, cu mențiunea că, în ziua următoare, deci în 6 septembrie, se va prezenta personal la Luna pentru a-i „îndrepta” pe sătenii răzvrățiți²⁷.

Intr-adevăr, în 6 septembrie 1848 comitele suprem sosește în Luna, împreună cu comisia de recrutare și se instalează în casa preotului tînăr, Iosif Coltor, unde, adunînd localitatea, îi îndeamnă pe săteni să nu se opună conscrierii, amenințîndu-i că în caz contrar aceasta va avea urmări grave asupra comunității.

Dîndu-și seama că timpul lucrează în favoarea revoluției românești, lunenii vor să cîștige timp pentru a-și pune acțiunile și atitudinea lor de acord cu cea generală românească. Acest lucru se putea face atît prin trimiterea de emisari la Blaj și Sibiu, cît și prin consultări cu fruntași români în cursul tîrgului de la Turda care servește ca pretext pentru a solicita o amînare. Deci, oamenii cer o păsuire pînă luni 11 septembrie, cînd se va termina tîrgul de vite de la Turda, termen pe care contele, pentru a nu se compromite, dar și pentru că nu avea suficiente forțe militare la dispoziție, este nevoit să-l accepte. După declarația lui Petre Ilea din Luna²⁸, mult mai menajantă decît a altor anchetați, se pare că însuși comitele, văzînd cît sînt de ocupați lunenii cu tîrgul de la Turda, propune să se amîne conscrierea pînă în 11 septembrie, la terminarea tîrgului. Oricum va fi fost și ori de unde va fi venit inițiativa, s-a obținut un răgaz, pe care ambele tabere înțeleg să-l folosească. Comitele, încercînd să prevină o răscoală, pregătește în ascuns o întărire a forțelor de represiune, apropiînd de comună două subunități militare, întărind în același timp paza orașului Turda, la propunerea lui Kemény Farkas, vicecomandant al comitatului²⁹.

În același timp, răgazul de o săptămînă a fost folosit și de țărani, la tîrgul de la Turda realizîndu-se contacte și informări reciproce între fruntași lunenilor și ai celorlalte sate din zonă, pentru a stabili un mod unitar de acțiune, la nevoie, pînă la folosirea forței. Concomitent, lunenii trimit și la Blaj un emisar, pe Rusu Ioan zis Suci, ceea ce reiese din

²⁵ Dos. cit., f. 32.

²⁶ Dos. cit., f. 3—4.

²⁷ Arh. St. Fil. Cluj-N., Fond. Comitatul Turda, prezidiale, nr. 904/5.

²⁸ Dos. cit., f. 20 v.

²⁹ Arh. St. Fil. Cluj-N., Fond. Comitatul Turda, prezidiale, nr. 920; 954; 956/1848.

depoziția lui Sand Fetiță³⁰ care o știe de la Nuț Hada, fără însă a dezvălui scopul și conținutul mesajului adus.

Autoritățile care supravegheau zona bănuiesc aceste contacte, bănuială exprimată și de ziaristul Jancsó Károly în *Kolozsvári Hiradó*³¹, care relatează că, în această perioadă de răgaz, spirite ostile autorităților, asemănătoare celui al lui Alexandru Pop (Alexandru Papiu Ilarian, ajuns în epocă o pildă de nesupunere — căutat în toată Transilvania pentru a fi întemnițat), au colindat nopți de-a rindul prin zonă „ademenind” din nou poporul.

E cert că, atît de la Blaj (nu din cercul episcopului Ioan Lemeni), cît și de la Turda, încurajările au fost ferme, deoarece lunenii se pregătesc susținut pentru o rezistență armată serioasă. Adună pietre la marginea satului, într-un loc strategic, numit „după Curte”, oblesc coase, ascut sape și furci, și după unele informații unii făuresc chiar lănci.

La 11 septembrie 1848, comitele suprem Thorotzkai Miklós, însoțit de vicecomitele Betegh Gábor și comisarii conscriptori, sosesc pentru a treia oară la Luna. Locul adunării sătenilor a fost tot curtea preotului tînăr, Iosif Coltor, probabil și pentru a se crea impresia că acțiunea era aprobată de fruntașii locali.

Comitele suprem ține din nou un discurs, cu siguranță „patriotic”, dar care românilor nu le va fi spus nimic, apoi, comisia a început să conscrie vreo 5—6 recruți după unele mărturii (Sand Fetița), 7—8 după altele (Petre Ilea)³²: dar oricîți vor fi fost, e cert că Vasile Pogăcean din Luna, adresîndu-se mulțimii, rosti apăsător și se pare (după efecte) cu multă autoritate: „Veniți de aici, de ce să înscriveți feciorii? Nimeni să nu îngăduie aceasta”. La care, cea mai mare parte a celor adunați au părăsit locul, ieșind în stradă. Vicecomitele Betegh Gábor se duce imediat după ei și-l apostrofează pe Vasile Pogăcean: „Ce treabă ai tu aici?” ... „nu ai băiat pentru armată, de ce provoci gîlceavă?” Se vede însă că vicecomitele nu e ascultat, deoarece e nevoit să intervină însuși Thorotzkai Miklós, punîndu-și la bătaie întreaga sa autoritate de comite suprem, ieșind și el în drum după mulțime, poruncindu-i să se întoarcă imediat. Intimidați pentru moment, oamenii se întorc în curtea preotului, unde mai sînt înscrși cîțiva tineri.

Cînd să se ajungă la înscirerea băiatului lui Ștefan Dic, în stradă se auziră din nou strigăte, de data aceasta femeiești: „Nu vă lăsați feciorii să fie înscrși, lăsați-i acolo pe domni!” (după depoziția lui Gh. Giurgiu)³³ sau, după aceea a lui Sand Fetița: „Oamenilor, nu vă supuneți, nu vă înscriveți copiii, ieșiți afară!”³⁴

Femeile care au îndrăznit să strige erau văduva Todora Grof [Mazere] a lui Matei, Todosia Barta, țiganka Armanka și Maria soția lui Petre Ilea, secondate cu cea mai mare iritare de Pascu Hidișan³⁵. Și astfel, în vacarmul creat, mulțimea a părăsit pentru a doua oară, și definitiv,

³⁰ Dos. cit., f. 27.

³¹ *Kolozsvári Hiradó*, nr. 63 din 17 sept. 1848, p. 257.

³² Dos. cit., f. 29.

³³ Dos. cit., f. 25—25 v.

³⁴ Dos. cit., f. 26 v.

³⁵ Dos. cit., f. 32.

curtea preotului, fără a mai da nici o posibilitate comisiei de a-și duce la bun sfârșit misiunea.

Un afront clar adus și de data aceasta comisiei, vicecomitelui și chiar comitelui suprem. În circumstanțele descrise, refuzul sătenilor nu pare deloc întimplător, și este destul de transparent faptul că au acționat ca după un scenariu de dinainte pregătit.

Astfel stînd lucrurile, comisia și autoritățile părăsesc terenul. La urcarea în căruță, comitele suprem avertiză pe juzii sătești să fie pregătiți pentru că în chiar ziua respectivă va trimite soldați asupra satului, dispunînd astfel executarea de represalii militare. Mîltimea nu părea să fie neliniștită, și chiar unele îndoieli ce au mai cuprins pe unii, ca aceea manifestată de Nuț Giurgiu a lui Nicolae, care, adresîndu-se comitelui suprem pe cînd acesta părăsea terenul, rugîndu-l ca totuși „să nu trimită armata asupra satului“, că se vor supune, s-au dovedit a fi fost o opinie personală izolată, deoarece poporul înjurîndu-l, s-a infuriat la auzul promisiunii, acuzîndu-l că „vrea să le mănince copiii“³⁶.

După plecarea comisiei și a autorităților a început o fierbere și o agitație și mai mare. Pe ulițele satului, Blag Giurgiu și Gh. Hada dau alarma strigînd că vor veni soldații și îndemnînd poporul la rezistență. Clopotele sînt trase într-o dungă de Vasile Rusu, vestind primejdia. Sătenii se și adună în marginea localității, la „după Curte“, fiecare cu ce avea la îndemină, coase oblite, sape, furci, împlăcie, ba chiar și lănci.

În acele momente de încordare, contele Kemény Jóseff din Lunca, încercînd și el să pacifice pe țărani în propriul său interes, sfătuiește pe cîțiva dintre ei să meargă împreună la Sîncraiu, unde se găsea comitele suprem pentru a-l îndupleca la clementă. Acesta îi liniștește pe însoțitorii contelui și-i îndeamnă la supunere pe cei din Lunca. În drum spre Sîncraiu contele a trecut și pe la preoții din Luna, cerîndu-le să-i liniștească pe luneni, la care a primit răspunsul (desigur, neconform realității) că ei nu-i pot stăpîni.

La întoarcerea de la comite, de data aceasta Kemény Jóseff se oprește cu trăsura lîngă mulțimea adunată în capul satului Luna și o îndeamnă la supunere. Mai mulți dintre săteni și-au dat însă seama de manevra contelui, zicînd: „Nu-l credeți, spune minciuni, și el e ungur și ține cu nobilimea; el vrea numai să ne înșele“³⁷. Probabil speriat de vehemența refuzului mulțimii de a se întoarce la supunere, contele ordonă vizitiului să dea bici cailor și să pornească imediat spre Lunca.

Confruntarea devine astfel inevitabilă și iminentă. Ascultînd ca de un ordin superior, la glasul clopotelor trase în dungă și la îndemnul lui Vasile Rusu „Fiecare om să iasă să se ducă la capătul satului împotriva soldaților“³⁸, cete, cete, poporul se îndreaptă spre locul știut ca fiind cel mai potrivit pentru a pune stavilă oricui ar fi dorit să pătrundă în sat.

Se începe organizarea pozițiilor pentru a împiedica armata să execute recrutarea forțată. Țăranii, oameni simpli (cîțiva trebuie să fi fost cu armata făcută), urmau a fi organizați pentru a continua lupta după principii și reguli militare, iar comuna transformată într-o fortăreață per-

³⁶ Dos. cit., loc. cit.

³⁷ Vezi declarația contelui Kemény Jóseff. Dos. cit., f. 3—5. Vezi anexa

³⁸ Dos. cit., f. 29.

tru a rezista. Și într-adevăr, după adunarea sătenilor înarmați fiecare cu ce avea, este semnalată și *ridicarea de baricade în sat*³⁹, iar la marginea drumului, amplasarea unor grămezi de pietre pentru a fi folosite drept proiectile.

Semnalul de alarmă al clopotelor din Luna este preluat de satele din jur, conform, se pare, unei înțelegeri anterioare. Apoi oameni de legătură au fost trimiși la Grindeni, ca Nuț Hada, Dănilă Cămărășan și Vasilică Maier la Urca, existind indicii că au mai fost trimiși mesageri și la Luncani și în celelalte sate. De remarcat, deci, organizarea minuțioasă a confruntării, avînd în vedere că „agenții de legătură” de la Luna, pentru o mai mare operativitate, erau dublați de cei ai satelor vecine. Spre exemplu, Ioan Cîmpean al Roșului din Gligorești și Iuon Păcurar, la auzul clopotelor din Luncani (prelungiri ale semnalelor din Luna), au plecat imediat la Hădăreni pentru a mobiliza poporul, iar preotul din Gligorești a trimis și el vorbă celor din Hădăreni pentru a merge să opună rezistență la Luna⁴⁰. A doua zi, în 12 septembrie, Toader Chiș și Ștefan Pavel din Chețani au plecat la Hădăreni după întăriri suplimentare⁴¹.

Merită relevată în mod special ordinea în care grupuri de 40, 100 sau mai mari de țărani din satele vecine veneau încolonate, înarmate și disciplinate, pentru a-i sprijini pe cei din Luna⁴².

În acest mod, s-a adunat o mare masă de țărani, probabil vreo 900 la început, circa 1200—1500 a doua zi, din 8 sate: Luna, Luncani, Gligorești, Grindeni, Gura Arieșului, Hădăreni, Chețani și Urca, înarmați cu tradiționalele unelte ce puteau fi folosite și ca arme, bine pregătiți psihologic, cu moralul ridicat, dispuși în rînduri ordonate, constituiau o formă redutabilă. Lipsa armelor de foc îi punea totuși în inferioritate și s-a și dovedit a le fi fost fatală. În afară de Luna, de unde a luat parte la luptă aproape întreg satul, din celelalte sate se pare că a luat parte cîte un om de la fiecare casă⁴³.

Așa cum reiese din documente, dispozitivul de apărare a fost realizat în principiu pe cete grupate pe comune, iar cetele în rînduri succesive. Se remarcă două mici detașamente de observație, unul în jurul casei Hirenioaiei și altul în zona casei lui Mocuța, care țineau sub supraveghere comunicația principală pe aliniamentul Sîncraiu-Luna, cu scopul de a informa dispozitivul de luptă cu privire la sosirea trupelor așteptate din această direcție.

Ca să concretizăm situația în termeni militari, putem spune în continuare că misiunea imediată a grupării de apărare era de a interzice armatei să pătrundă în comună, iar misiunea finală, aceea de a împiedica recrutarea forțată a tinerilor în armata ungară.

Întregul dispozitiv era condus unitar din punctul de comandă aflat în casa preotului Nicolae Luneanu⁴⁴, unde se mai aflau Iosif Coltor, preo-

³⁹ C. Bodea, *op. cit.*, II, p. 904—905.

⁴⁰ Dos. cit., f. 34.

⁴¹ Dos. cit., f. 35.

⁴² Dos. cit., f. 34.

⁴³ „*Foaia volantă*”.

⁴⁴ Dos. cit., f. 37—38. Numele după tată este Pop. La Blaj a primit numele de Luneanu după localitatea Luna pentru a-l deosebi de numeroșii elevi cu numele Pop.

tul tânăr din Luna, Gh. Balog, protopopul ortodox din Turda, Alexandru Grama, preotul din Grindeni și țăranul Ștefan Neamțu din Luncani, care îl înlocuia pe preotul Todor Lazar, arestat de contele Kemény în seara zilei de 11 septembrie, după înapoierea din Sincraiu. Este semnificativ faptul că n-au existat diferențe confesionale între greco-catolici și ortodocși, dimpotrivă, o colaborare strânsă; când s-au cerut sfaturi, s-au cerut și de la Blaj și de la Sibiu.

Mai trebuie remarcat, în fine, și un punct general de observație, dar mai ales de alarmă, pe care-l constituia clopotnița bisericii din Luna, unde la post stătea Vasile Rusu.

Declanșarea ostilităților se întinde pe parcursul zilelor de 11 și 12 septembrie 1848.

În ziua de 11 septembrie, după eșecul comisiei de recrutare, cum am mai arătat, comitele suprem ordonă o execuție militară solicitând mai întâi trupe din Turda, unde însă majoritatea companiei din regimentul Sivkovich, care staționa în oraș, zăcea bolnavă, disponibili fiind doar 51 de ostași⁴⁵ sub comanda căpitanului Adler. Lângă aceștia se mai detașează o ceată de husari din Vișoara de circa 58—60⁴⁶ de secui sub comanda locotenentului Csulak, iar în aceeași noapte, la ordinul comitelui suprem, pornește din Bădeni o unitate de husari de 30 de călăreți secui comandați de căpitanul Baumgarten. La aceștia, pentru acoperire, se mobilizează și 130 de infanteriști secui din Agîrbici și Cîmpia Turzii. Astfel, în atacul final, vor lua parte peste 270 de soldați înarmați în majoritate cu arme de foc, săbii și lănci.

Întăririle de la Turda, în loc de ora 6, au ajuns la ora 7, pe când se lăsa seara. Întârzierea a constituit un fapt extrem de important, deoarece, apreciază ziaristul Jancsó Károly, care privea evenimentele de la 200 de pași, în loc să atace pe data de 11, s-a atacat abia a doua zi, în 12 septembrie.

Armata a fost primită cu bătăi de tobă la Luna și Luncani, iar clopotul de alarmă răsuna încontinuu tras într-o dungă, și totul pe fondul unor strigăte și amenințări minioase din partea țăranilor adunați în dispozitiv, menite a-l demoraliza pe inamic.

Vicecomitele Betegh Gábor îndeamnă pe săteni să lase cale liberă armatei. Și căpitanul Adler îndeamnă la același lucru, arătând că a doua zi vor veni și mai mulți soldați. Țăranii refuză zgomotos; pe noapte, spun ei, nu-i vor lăsa pe soldați să intre, să nu se sperie copiii. Din spiritul comentariului făcut evenimentelor de către Jancsó Károly în *Kolozsvári Híradó*⁴⁷ reiese că au fost divergențe între puterea politică civilă și între cea militară în privința procedurii față de țăranii oponenți. În relatare se nota că vicecomitele Betegh Gábor a cerut sfatul comitelui suprem Thorotzkai Miklós, care se afla într-un punct cam la un sfert de oră depărtare de el, cum să procedeze cu mulțimea. Răspunsul comitelui suprem a fost ca *soldații să intre neapărat în sat fără să tragă în săteni*, ci numai să-și facă loc cu patul puștii. Era un ordin nerealist, deoarece mulțimea

⁴⁵ Arh. St. Budapesta, Fond. Az 1848—1849-i Miniszteriumi levéltár. Vay Miklós Kormánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030/1848.

⁴⁶ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁴⁷ *Ibid.*, nr. cit.

ar fi blocat oricum această manevră. Căpitanul Adler era pentru retragere, cu toate că mai parlamentează vreo două ore, încercînd a-i face pe țărani să cedeze, însă în zadar.

Potrivit „Foi volante“, pe care am mai citat-o, tratativele au ținut pînă la 11 noaptea, intervenind pînă la urmă, se pare, chiar și comitele suprem Thorotzkai Miklós care, cu promisiuni, ar fi reușit să liniștească în parte poporul, unii plecînd spre casă. Realitatea, confirmată de mai multe alte surse, era că lovindu-se de o opoziție atît de vehementă, căpitanul Adler ordonă soldaților săi să se retragă la Sincraiu. Bineînțeles, ziaristul, de partea puterii administrative, își manifestă „groaza“ că 52 de soldați bine înarmați și 30 de husari secui au fost siliți să se retragă din fața țăranilor înarmați doar cu coase și furci; însă, recunoaște el, ofiterii nu aveau de ales, deoarece în fața lor se afla o mulțime de 1000 de săteni, iar lăsîndu-se întinericul armata nu s-ar fi putut desfășura, necunoscînd terenul. Probabil că nici manevra de retragere nu a fost ușoară, din moment ce locotenentul Misling este citat că s-a distins în această acțiune.

Retragerea, comentează Jancsó Károly, avea două aspecte: pe de o parte, noaptea, numărul populației putea crește, îngreunînd și mai mult pătrunderea armatei în sat, a doua zi, iar pe de cealaltă, pînă dimineată, sătenii, acuzați de a fi consumat excesiv țuică, se vor trezi, își vor da seama de situație, și se vor duce pe la casele lor.

Recunoaște însă că s-a înșelat, deoarece clopotul a bătut toată noaptea, sătenii rămînînd pe loc în jurul a 23 de focuri. Numărul luptătorilor sporește pînă dimineată la aproximativ 2000 (ceea ce evident este o cifră exagerată)⁴⁸.

În lumina anchetei, iată cum se petrec lucrurile.

Seara și noaptea de 11/12 septembrie 1848 dispozitivul de apărare al lunenilor se completează cu un detașament de 100 de luptători din Chețani, pregătiți și conduși de inimosul țăran Vasile Șerban, căzut ulterior în luptă⁴⁹.

Chețanii în marșul lor spre Luna antrenează și pe cei din Hădăreni, adunați deja la locul stabilit. Cei din Gura Arieșului adunați la îndemnul și sub conducerea fraților Vasile și Ioan Pop, se unesc cu cei din Gligorești, conduși de judele sătesc Grigore Cismaș. Executînd marșul noaptea, în coloane militare, găsesc deja în dispozitiv pe cei din Luncani, sosiți primii la Luna. Asemănător, cei din Grindeni și Urca, la semnalul dat de luneni, coboară Coasta pe lîngă pădure, în același scop. Izolat, s-ar mai fi putut să fi fost prezenți și români din Călărași, Sincraiu și Vișoara.

Sosirea acestor întăriri a impus regrouparea dispozitivului realizat inițial aproape în întregime din luneni, prin extinderea pe flancul stîng, pe mîriștea „după Curte“ și în adîncime.

În ziua de 12 septembrie, la orele 9—10, își face din nou apariția detașamentul militar al căpitanului Adler, pentru a repeta încercarea de a forța intrarea în sat. Pătrunde singur în tabăra țăranilor⁵⁰, cerîndu-le

⁴⁸ *Ibid.*, nr. cit.

⁴⁹ Dos. cit., f. 35—36.

⁵⁰ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

să cedeze, dar orice tentativă de pacificare rămîne fără nici un rezultat, ba mai mult, și-au bătut joc de el și au vrut să-l captureze sub învinuirea de a fi spion și spunîndu-i că așa va păți orice soldat care va îndrăzni să vină în tabăra sătenilor. Potrivit dosarului de anchetă, care trece sub tăcere această împrejurare puțin „eroică” pentru căpitanul Adler, se menționează totuși că acesta a fost nevoit să-și arate postavul galben ca dovadă că este ostaș al majestății sale Ferdinand, fără a fi însă și crezut⁵¹.

Căpitanul Adler se retrage la Sincraiu, deci pentru a doua oară din fața masei țăranilor furioși și neînduplecați, simțind din nou gustul umilinței.

Cum am mai spus, la ordinul comitelui suprem pornește în seara de 11 septembrie căpitanul de husari Baumgarten din Bădeni și sosește la Luna în dupămasa de marți, 12 septembrie 1848. El preia comanda întregii trupe, asumîndu-și de aci încolo răspunderea operațiunilor.

După masă, în 12 septembrie, în jurul orei 4, armata pornește către Luna pentru a treia oară, cu forțele sporite, care totalizau acum, după cum am mai pomenit, circa 271 de soldați.

Drumul care intra în sat, strîmîndu-se și aflîndu-se acolo de o parte și de alta grămezi uriașe de pietre, aduse special cu căruțele de către luneni, căpitanul Baumgarten vrea să ocolească drumul, încercînd fortarea pe o cale ocolită, dar masele fac o scurtă manevră de retragere în perfectă ordine, formînd în fața armatei o centură puternică de apărare a satului. Ca atare, soldații au fost opriți la o distanță de 200 de pași de dispozitivul țăranilor. În mijlocul pîlcului armatei, pe 2 rînduri, stătea compania de infanterie Sivkovich, formată din 51 de oameni; la cele două flancuri, cei 60 de husari, iar în adîncime, la 150—200 de pași, garda națională maghiară.

Clopotul de alarmă încetase. Tensiunea creștea; mulțimea înconjurase aproape mica oaste, rîzînd de numărul redus al soldaților⁵². Căpitanul Baumgarten și comisarul civil ad hoc Szilvási Miklós, un foarte prețuit orator de către conaționali, prezent — se spune — în cîte 2—3 comitate unde era vreun pericol pentru autorități, cheamă poporul la supunere.

În semn că nu vor să le facă nici un rău țăranilor, căpitanul Baumgarten ordonă punerea săbiilor în teci și a puștilor „la picior”⁵³. Părea că tratativele cu delegații mulțimii se desfășoară spre o înțelegere comună, dar, se vede că încurajați de Nicolae Luneanu și alții din punctul de comandă, mulțimea rezistă, vociferează, ba chiar joacă și cîntă agitîndu-și pălăriile, după descrierea lui Anton Kurz⁵⁴, convinși că soldații nu au voie să tragă.

Între delegații țăranilor care au dus tratative cu autoritățile civile și militare la intrarea în comună, pe baza dosarului anchetei am putut depista pe Sand Fetița, Ioan Suci, Mihăilă Rad, Nuț Tulai, Vasile Vlad din Luna, Ștefan Neamțu din Luncani, Grigore Cismaș din Gligorești și

⁵¹ Dos. cit., f. 25 v.

⁵² Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása Történelmi, Régészeti, Természettudományi és Népisémi Szempontból*, V, Pest, 1871, p. 136.

⁵³ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁵⁴ C. Bodea, *op. cit.*, 804—905.

alții. De reținut că, în timpul tratativelor, curierul Vasile Mocanu, care abia sosisse de la Sibiu, i-a încurajat pe oameni să rămână la locurile lor, și bătându-și pieptul a spus: „Eu știu ce am adus, nu vă mișcați“, deși scrisoarea de la Moise Fulea îndemna și ea la ascultare și supunere.

În fruntea delegației de vreo 10—15 persoane, Sand Fetița numit „comisar al poporului“ (vezi depoziția acestuia), prezintă căpitanului Baumgarten cel mai important document al acestei confruntări: *manifestul-protest* al țăranilor, care exprima voința legitimă a celor adunați la Luna: „protestăm ca să nu fim atacați cu samavolnicie“ și „sintem gata mai bine să murim decît să dăm soldați domnilor și să murim pentru ei“. Semnează: „Poporul adunat“⁵⁵.

Actul acesta, de o valoare politică excepțională, este aproape unic în epocă, putîndu-se compara doar cu un important pasaj din Răspunsul poporului dat comisarului Vay Miklós în 19 septembrie 1848, în cadrul celei de a treia Adunări Naționale de la Blaj, în care se consemna aproape la fel ca și în documentul de la Luna: „protestăm cu cea mai mare solemnitate împotriva oricărui atac...“⁵⁶

În ceea ce privește refuzul de a da recruți, el este identic cu punctul 3 (a) adoptat de mai sus amintitul document al Adunării a treia de la Blaj.

Tratatul mai continuă un timp (după mărturiile de la dosar au avut loc în trei runde), iar la eșuarea lor, soldații au primit ordin să simuleze un atac și înaintează cu armele în cumpănă, apropiindu-se de mulțime pînă la 15—20 de pași, unde se opresc. Căpitanul adresează apoi o ultimă somație celor adunați, în urma căreia, după mărturia unora dintre delegații poporului, aceștia ar fi fost gata să reia tratativele, și în timp ce sătenii agitați le strigau soldaților învîrtindu-și armele improvizate „Haideți aici dacă îndrăzniți, vă învățăm noi!“

Alți cîțiva încep a arunca pietre în soldați de la această mică distanță, una dintre ele lovindu-l în piept pe locotenentul Misling, iar un soldat din unitatea Sivkovich a fost atins de un îmblăciu sau o piatră la cap.

În agitația creată, *călcînd peste manifestul-protest legitim al poporului adunat*, căpitanul Baumgarten, ca executant al ordinilor civile ale comitelui suprem⁵⁷, ordonă „Foc și sabie!“ Cei care trag în plin sînt soldații din unitatea Sivkovich de la Turda, pe husari conducîndu-i la luptă Baumgarten în persoană. Conform informației din *Organul național*⁵⁸, asupra țăranilor se trag 5 salve de pușcă, număr ce pare a corespunde cu depoziția lui Ștefan Neamțu din Luncani, singurul care a declarat la anchetă că la aruncarea pietrelor în soldați s-a răspuns cu o „împușcătură, urmată de încă mai multe...“⁵⁹

În urma acestora cad 15—20 de oameni „mai cu seamă români“ (deoarece, într-adevăr, alături de români și-au dat viața și doi maghiari

⁵⁵ Dos. cit., f. 9.

⁵⁶ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 62.

⁵⁷ Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 136.

⁵⁸ *Organul național*, nr. 18 din 8 sept. (st. v.), 1848, p. 81.

⁵⁹ Dos. cit., f. 39 v.

și un țigan)⁶⁰. Potrivit relatării lui *Kolozsvári Híradó*⁶¹ au murit 13 și 5 zăceau cu „răni mortale“, ceea ce însemna 18 căzuți; *Gazeta de Transilvania*⁶² dă cifra de 30 de morți, iar Anton Kurz, care a fost și el aproape de sursa informațiilor, susține că s-au constatat oficial deja 23 de morți, dar aceștia, mai spune el, nu sînt toți; pentru că „mai mulți răniți mortal s-au refugiat pînă în lunca Arieșului, ba chiar peste riu în pajiște, sfîrșind abia acolo, sau în holdele de porumb de pe partea opusă“⁶³.

Dintre cele 8 sate participante la răzvrătire, Jancsó Károly enumeră 5 care au dat victime: Luncani — 6 (3 români, 2 maghiari și 1 țigan); Luna — 3; Grindeni — 1; Chețani — 2; Gligorești — 1. Se poate bănui micșorarea intenționată a numărului de victime, datorită faptului că din Luna, din care erau majoritatea țăranilor adunați, și din rindul cărora ne-am fi așteptat să fie cele mai multe victime, totuși, ziaristul indică doar 3 morți (!).

Mai dispunem de încă o sursă, pînă azi necunoscută, privind numărul total al victimelor; este „Foaia volantă“ pe care am mai citat-o, tipărită la o săptămînă după masacru, și cu o zi înainte de încheierea anchetei (19 septembrie), pare bine informată, consemnînd că numărul celor căzuți nu se știe încă, dar că, pînă la acea dată, *au murit vreo 30 de oameni*⁶⁴.

Și așa, numai prin „Foc și sabie“, soldații au putut trece peste voința și protestul țăranilor care cereau să nu fie atacați cu samavolnicie și care se juraseră că „nu se vor supune nici în ruptul capului“. Intrînd în sat peste cadavrele țăranilor ce opuseseră rezistență, autoritățile civile și militare obțin o „victorie“ temporară, care de fapt accelerează concentrarea maselor la Blaj pentru a treia adunare, și dă un impuls și mai puternic românilor ce luau drumul Năsăudului să se înroleze în armata colonelului Urban, pentru ca pe lingă alte multe asupriri să răzbune și „sîngele vărsat fără vină“ la Luna.

„Justificarea“, deși un astfel de masacru nu poate avea în nici un fel vreo justificare, oferită de autorul ei moral, comitele suprem al comitatului Turda, Thorotzkai Miklós, superiorului său comisarului regesc Vay Miklós, în raportul din 13 septembrie (redactat în Sîncraiu), suna astfel: „după opinia mea, dacă în decurs de 24 de ore această masă de oameni nu s-ar fi dispersat, toată regiunea ar fi fost cuprinsă de flăcări“⁶⁵.

Dar această „victorie“, căci astfel o denumește Jancsó Károly, cîștigată de trupe bine înarmate cu arme de foc. Împotriva unei mulțimi în defensivă, rezistînd unui abuz administrativ evident, și fără arme pe măsura inamicului, reprezentat atît de birocrăția maghiară, cît și de elemente militare imperiale, a grăbit în fapt izbucnirea războiului civil din Transilvania, căci, în același raport, comitele recunoaște că „După cum sînt înștiințat, cea mai mare parte a Cîmpiei Transilvaniei se află într-o

⁶⁰ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁶¹ *Ibid.*, nr. cit. Numărul morților reproduș identic și în Jakab Elek, *op. cit.*, p. 357.

⁶² *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.

⁶³ C. Bodea, *op. cit.*, p. 903—904.

⁶⁴ „Foaia volantă“.

⁶⁵ Arh. St. Budapesta, Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Konrmánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 19.029—19.030.

situație similară“, și că „Într-adevăr, acest eveniment, în urma căruia a fost vărsat sîngele oamenilor duși în eroare, este foarte îngrijorător“. Desigur „inducerea în eroare“ era o scuză ce nu stătea în picioare, fiind respinsă chiar de un conațional de al său, Rácz István⁶⁶, care a fost la Pesta și a aflat personal din sursă directă că acest proiect de lege al recrutării realmente nu fusese sancționat de împărat. Răspîndirea acestei vești din partea unui funcționar maghiar (mai întîi în Călărași) explică în bună parte și participarea a numeroși țărani maghiari din Lunca la acest act de rezistență.

Și nu numai din acest motiv. Să nu uităm că și la cea de-a treia Adunare Națională de la Blaj din 15 septembrie 1848, au fost și acolo o mulțime de țărani maghiari, împinși de aceleași asupriri a foștilor „domni de pămînt“, deci din solidaritate de clasă cu țărani români. Să nu uităm apoi nici cele afirmate de țăranul maghiar Décsei Jancsi din Lunca, care, în dimineața de 12 septembrie, ieșind din rîndul de apărare al țăranilor, declară autorităților că „poporul în nici un caz nu se va preda“⁶⁷, ceea ce ne face să bănuim că el era de fapt conducătorul cetei de maghiari din Lunca, chiar dacă ulterior declară că el doar a făcut oficiul de traducător. Alt țăran maghiar, Décsei Pista, tot din Lunca, obligă pe Dán Sándor să plece și el în ajutorul lunenilor⁶⁸. Este apoi surprinzătoare declarația lui Bálint Samu din Lunca, care susține chiar că adunarea țăranilor de la Luna „s-a făcut din pricina lui Lovász Martzi și Singorean Matei“⁶⁹. În fine, Roch Ferentz îl acuză, în depoziția sa, pe Décsei Pista, că împreună cu Udrea Vasile au strigat în 12 septembrie în fața curții contelui Kemény ca toți oamenii să se ducă să dea ajutor lunenilor; iar primul, adică Décsei Pista ar fi și amenințat că „și pe conte îl trag afară din curtea sa, dacă nu-și va lăsa servitorii să plece la Luna“⁷⁰. În aceeași zi de 12 septembrie, mărturisește contele, trecînd prin fața curții sale, Décsei Pista, Németh Minya și Săbăduș Nicolae au rostit cuvinte necuviincioase la adresa sa, amenințîndu-l⁷¹.

Dar să revenim puțin la bănuitul de a fi fost inspiratorul principal, cum reiese din documente, al acestei rezistențe ample de la Luna. Principala cauză a rezistenței a fost invocată de cîteva ori în cadrul desfășurării anchetei, ca fiind afirmațiile și îndemnurile lui Rácz István de la Călărași. Or, spune clar martorul Ștefan Moldovan, care declară că aversiunea față de activitatea comisiei de conscriere a fost determinată de ajungerea la cunoștința poporului a declarației lui Rácz István, potrivit căreia, conscrierea recruților nu se face din ordinul împăratului, ci „numai din cel al domnilor“⁷². Identic declară martorul Vasile Vlad din Luna⁷³. Gh. Giurgiu declară și el că de la Pesta Rácz István adusese vestea că „națiunii române cît de curînd i se vor da arme și vor fi toți soldați. Dar pînă atunci să nu se lase să fie înscriși ca soldați“⁷⁴.

⁶⁶ Dos. cit., f. 24 v.

⁶⁷ Dos. cit., f. 34.

⁶⁸ Dos. cit., f. 37.

⁶⁹ Dos. cit., f. 38.

⁷⁰ Dos. cit., f. 10—20.

⁷¹ Dos. cit., f. 3—5.

⁷² Dos. cit., f. 22.

⁷³ Dos. cit., f. 23 v.

⁷⁴ Dos. cit., f. 24 v.

Martorul Petre Ilia din Luna confirmă, la rîndul său, că Rácz István din Călărași ar fi spus despre conștiință că „nu e porunca regelui, ci numai a domnilor”⁷⁵. Mai declară la fel și Ioan Suci din Luna⁷⁶. Suficiente mărturii pentru a-i stabili vina, credeau anchetatorii. De altfel, *Organul național*⁷⁷ confirmă arestarea unui asesor nobiliar (táblabíró) maghiar, care ar fi un „ațîțător”.

Realitatea acestui fapt este înregistrată și de un raport din 14 septembrie 1848, care adevărește ordinul de arestare și anchetare de către judele regesc suprem a lui Rácz István, la Guberniu așteptîndu-se rezultatul anchetei⁷⁸.

La un moment dat, în 16 septembrie, cetățeanul Pétai Sámuel din Lunca il informează pe comisarul de investigație al evenimentelor de la Luna că un om dintr-un grup de lucrători de la hotarul Luncanilor a strigat că printre răsculații adunați la Luna „s-ar fi aflat și Rácz István în calitate de căpetenie”. Nu a reușit însă să afle de la cine a venit afirmația, oricum, el nu a recunoscut printre răsculați nici un locuitor din Călărași⁷⁹ (este greu de apreciat gradul de sinceritate al acestei declarații).

Din Călărași au fost totuși arestați „părtași” de ai lui Rácz István și duși probabil la închisoarea comitatului, unde cei trei vor redacta un memoriu în care pledează pentru nevinovăția lor în fața comisarului de investigație. Cei trei erau: Szász Sándor, Szász Ferenc și Horváth József⁸⁰ (într-un alt document este pomenit și Budai Márton ca „părtaș” al lui Rácz István⁸¹). Primii trei „părtași” declară că ei de aceea n-au permis conștiința tinerilor din Călărași (de fapt întregul sat nu o dorea), deoarece Rácz István a spus în auzul poporului că recrutarea nu se operează conform legilor, și că el însuși nu știe ca legea să fi fost sancționată. Ei au crezut că și atunci Rácz grăiește bine, deoarece niciodată nu au avut ocazia să se plîngă de sfaturile lui. Nici acum n-ar fi crezut că vor avea motive, deoarece „noi n-am auzit dîndu-se citire în loc public la o lege care să ne fi contrazis” în acest sens.

Declarațiile celor cinci martori care au depus în sensul că Rácz István a respins vorbele privitoare la faptul că recrutarea nu ar constitui porunca împăratului, ci a domnilor, face obiectul unei anchete aparte. Cunoscuta comisie elaborează un raport, încheiat la 20 septembrie 1848, în care se ajunge la concluzia că nici unul dintre cei cinci martori nu a putut-o duce la sursa originară a acestei informații.

Doi dintre „părtașii” lui Rácz István: Horváth József, Szász Sándor (inclusiv Budai Márton) au fost audiați în calitate de martori, dar nu au amintit nici despre cel mai mic amănunt în direcția aceasta⁸². Or, este interesant faptul că ajunși în temniță, (după 15 septembrie) cei trei

⁷⁵ Dos. cit., f. 29.

⁷⁶ Dos. cit., f. 30.

⁷⁷ *Organul național*, nr. cit.

⁷⁸ Arh. St. Budapesta. Fond. G. Pr., nr. 2465/E. 1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 28.719—28.720.

⁷⁹ *Id.*, Fond. G. P., nr. 11.204/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 26.590—26.591.

⁸⁰ *Id.*, nr. 11.164/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.585—26.589.

⁸¹ *Id.*, nr. 11.264/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.592—26.594.

⁸² *Id.*, nr. cit., loc. cit.

„ortaci“ care au împiedicat ei înșiși recrutarea în Călărași (de pe poziții nobiliare însă, prevalându-se de privilegiile secuiești), Szász Sándor, Szász Ferenc și Horváth József, brusc și-au adus aminte că de fapt, tot ce s-a întâmplat își avea rădăcinile într-aceea că tocmai Rácz István a spus în auzul întregului popor, privitor la conscripție, că nu e conformă legii⁸³.

În concluzie, fără îndoială, influența lui Rácz István s-a resimțit la Luna; participarea țăranilor maghiari din Luncani a fost o realitate; rolul de conducător al lui Décsei Jancsi era clar, chiar dacă la anchetă s-a sustras răspunderii declarînd că el numai a tradus între cele două părți și în fine, împușcarea mortală a doi țărani maghiari din Luncani, alături de ațîți alții români, este certă și înregistrată.

Toate acestea la un loc atestă îndubitabil solidaritatea dintre țăranii români și țăranii maghiari, făcînd astfel din masacrul de la Luna nu numai un moment de rezistență eroică, ci și unul de sacrificiu comun. Aceasta dovedește încă odată, dacă mai era nevoie, că revoluția română de la 1848 a fost sprijinită și de către țărani maghiari, mai ales din satele mixte și dintre foștii iobagi. Cazul nu este izolat și este cît se poate de semnificativ, în condițiile în care, așa cum constată „Foaia volantă“⁸⁴, și țăranii români și cei maghiari, adunîndu-se înarmați la Luna, făgăduiau împreună „nimicirea moșierilor unguri și distrugerea moșilor lor“. Să nu se uite apoi, cum de altfel am mai menționat, că și la Adunarea a treia de la Blaj, alături de români și sași s-au aflat și o mulțime de țărani maghiari consemnați în „Răspunsul poporului transilvanic“ din 19 septembrie 1848 la amenințările comisarului Vay Miklós. În acest document, este locul să o spunem, masacrul de la Luna e readus în actualitate cînd i se răspunde acuzelor împușcării guvernului ungar, Vay Miklós: „ațîțatori sunt aceia care ne scriu feciorii la cătane și vreau să-i ducă cu miile; ațîțatori sunt aceia care batjocoriră toată țara, omorîră la Mihalt 13, iar acum la Luna pînă la 20 oameni nevinovați...“⁸⁵

Urmările imediate ale confruntării sîngeroase de la Luna au dovedit că sacrificiul nu a fost în zadar.

În primul rînd, generalii austrieci din Sibiu de la Comandamentul General au promis că pe viitor nu vor mai pune trupe la dispoziția fostei nobilimi și a funcționărimii ei „setoase de răzbunare“ cum o caracteriza *Gazeta de Transilvania*⁸⁶.

În al doilea rînd, masacrul din 12 septembrie de la Luna a accelerat adunarea zecilor de mii de țărani înarmați la Blaj, în efortul lor de a se opune terorii, de data aceasta într-un cadru și mai bine organizat. Ca și la Luna, prima și cea mai importantă revendicare a Adunării a treia de la Blaj a fost aceea a încetării recrutărilor ilegale. Plenipotențiarul guvernului ungar, Vay Miklós și Guberniul Transilvaniei au fost siliți să accepte imediat acest punct al Adunării.

Iată ce scria cu privire la recrutări baronul Vay Miklós către ministrul de interne al Ungariei, Szemere Bertalan, într-un raport datat Cluj,

⁸³ Id., nr. 11.164/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.585—26.589.

⁸⁴ „Foaia volantă“.

⁸⁵ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 60—61.

⁸⁶ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 306.

15 septembrie 1848: „Mă încumet să pun întrebarea, dacă în actualele împrejurări nu ar trebui oare să suspendăm conscrierile militare?“ Tot acum Vay pune în legătură evenimentele de la Luna cu Adunarea a treia de la Blaj, afirmînd: „Din ceas în ceas sosesc știri rele. Tocmai acum se raportează că la Blaj se adună sașii și românii înarmați din toate colțurile [Transilvaniei] pentru a răzbuca ultimul eveniment singeros de la Turda“⁸⁷ [sb. ns.]. Și în memoriile sale baronul Vay Miklós pune în legătură adunarea unei așa mari și vehemente mase de oameni la Blaj, cu confruntarea din 12 septembrie de la Luna⁸⁸. Ba mai mult, ciocnirea singeroasă de la Luna este considerată de comisarul regesc Vay Miklós, în raportul său din 16 septembrie 1848, adresat ministrului președinte, drept „semnalul răscoalei pe față al românilor, care în acest moment sînt masați la Blaj cu miile, înarmați, unde s-au adunat ieri“. El mai arăta că de cînd a sosit în Transilvania, mereu a încercat să preîntîmpine mișcările românilor, reușind în multe locuri, dar de cînd au început recrutările, aceste mișcări s-au pornit spre o răscoală țărănească generală, pînă cînd, recent, în comitatul Turda a izbucnit o ciocnire singeroasă „între soldații de linie și cîteva sate răscolite“⁸⁹.

Evenimentele au constituit un puternic șoc pentru ambele tabere, înăsprind situația și așa destul de încordată. Înstrăinarea dintre români și maghiari se accentuează. George Barițiu, redactorul *Gazetei*, consideră acest caz „profund scandalos“ și avertizează pe episcopii români că dacă nu vor sesiza tronul, vor pierde orice popularitate la români⁹⁰.

Într-un articol din 22 septembrie, același Barițiu nota că „amărăciunea între români este foarte mare din pricina feliuritelor asupraei“. În cercurile conducătoare secuiești se pare că „victoria“ asupra țăranilor de la Luna a provocat o explozie de bucurie, unii lăudîndu-se că de se vor ridica și un milion de români „pe toți îi vor dumica“ pentru că aceștia „poartă bravura numai în gură“ — fără să vadă realist lucrurile, că de fapt numai lipsa armelor de foc a dus la înfrîngerea rezistenței românilor⁹¹. Iar cînd colaborarea politică și militară a românilor cu sașii se va strînge și mai mult, optimismul cercurilor diriguitoare ungare se transformă în îngrijorare, deoarece, înscriindu-se în oastea lui Urban și primind arme, românii deveneau o forță redutabilă, așa încît, ține să sublinieze *Gazeta*, evenimente ca acelea de la 12 septembrie nu mai sînt posibile, căci „cu ostășimea regulată nu merge ca la Luna“⁹².

Dar să examinăm, care au fost urmările imediate ale acestei confruntări singeroase și asupra celor ce au încercat să reziste armatei.

Jancsó Károly susține și el, cu convingere, teza lui Thorotzkai Miklós că „Dacă această mulțime nu s-ar fi împrăștiat, în 24 ore tot ținutul ar fi fost în flăcări“. Identitatea de formulare a sentinței din articol, cu raportul comitelui suprem adresat comisarului Vay, dovedește în și mai

⁸⁷ Deák Imre, 1848. *A szabadságharc története levelekben. Ahogyan a kortársak látták*, Budapest, f. a., p. 218.

⁸⁸ *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*, Budapest, 1899, p. 196—197.

⁸⁹ Arh. St. Budapest, Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi Országos Levéltár Belügyminisztérium. Elnöki iratok. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 27.134—27.136.

⁹⁰ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 306.

⁹¹ *Id.*, nr. 75 din 13 sept. 1848, p. 310.

⁹² *Id.*, nr. 77 din 20 sept. 1848, p. 317.

mare măsură gravitatea reală a situației văzută din unghiul autorităților. Oricum, constată ziaristul cu mulțumire, ținutul care fusese gata să ia foc „acum e învins și liniștit”⁹³. Așa încît seara, la intrarea armatei conduse de Baumgarten în Luna, ordinea stăpînirii n-a mai fost tulburată⁹⁴.

Locotenentul de gărzi Balog Aron aduce în fața comisiei de investi-gare deja formate și încartiruite împreună cu armata la Luna primii 8 grindeni din destul de marele număr de persoane interogate în această anchetă ce făcea și mai grele urmările rezistenței. Aceștia, împreună cu preotul lor, Alexandru Grama, fuseseră prinși pe cînd abandonau lupta⁹⁵.

Efectul demoralizant al înfrîngerii rezistenței este remarcat și de Anton Kurz, care sublinia că dacă în 12 septembrie se vedeau fețe amenințătoare, în 13 septembrie, după bătălie, se văd țărani strecurîndu-se triști, iar „văzduhul răsună de strigăte de durere și de plîsetele copiilor și ale femeilor”. Imaginea nu credem să fi fost doar stilistică, în urma unei reprimări atît de nemiloase, ci, dimpotrivă, de o zguduitoare fidelitate. În fond și el a fost aproape de locul dramei și trebuie să luăm în considerare și faptul că din Grind (adică Luncani) de unde a trimis corespondența la *Siebenbürger Wochenblatt*⁹⁶, au căzut 7 oameni și 3 au fost răniți (aproape o pătrime din victime).

Anton Kurz mai informează publicul german că va avea loc o „anchetă foarte severă pentru a se da de urma capilor răzvrătirii și a legăturilor lor”. Știre preluată de *Gazetă*, comentînd cu amărăciune că ocîrmuirea nu s-a îndestulat cu omorurile făptuite la Luna, ci a ordonat și o „cercetare aspră”⁹⁷.

Perspectivile sumbre ce dominau cele 8 sate sînt expuse mai detaliat în cea de-a doua corespondență a lui Anton Kurz, în care arată că se prevede o amendă ce s-ar putea ridica la o sumă de 4000 fl., aproape irealizabilă, spune corespondentul sas, pentru acești oameni sărmani⁹⁸. Amintește că doar cu cîteva săptămîni în urmă satul Chețani a suferit o execuție militară care l-a silit să-și plătească așa zisele restanțe ale unor robote iobăgești.

În 14 septembrie n-a fost cruțat nici satul Luncani, deoarece acolo va fi încartiruită o companie din regimentul Carol-Ferdinand cu căpitanul Mihalowski și 51 de husari, grăniceri secui din Arieș, conduși de locotenentul Csulak. Ei vor rămîne pe capul sătenilor, terorizîndu-i, pînă vor plăti amenda ce li se va fixa⁹⁹.

Cum a funcționat investigarea, reiese din anexele prezentate, interesante atît din punct de vedere istoric, cît și pentru istoria dreptului, ba chiar și pentru psihologia maselor.

Faptul că la cercetări a participat și un român (o noutate pentru anchetele din 1848, stăpînirea voind astfel să risipească — dacă ar fi

⁹³ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁹⁴ *Orbán Balázs*, op. cit., p. 136.

⁹⁵ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

⁹⁶ Apud C. Bodea, op. cit., p. 903—904.

⁹⁷ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.

⁹⁸ C. Bodea, op. cit., p. 904—905.

⁹⁹ *Ibidem*.

putut — impresia de părtinire a celeilalte anchete, aceea de la Mihalt) nu pare să fi înlesnit cu ceva situația celor anchetați, ci cel mult se voia a se da un lustru de obiectivitate lucrărilor anchetei. Înțelegem această situație din faptul că persoana în cauză, viceprotopopul greco-catolic din Beu, Gheorghe Lazăr, era bine apreciat de comitele suprem Thorotzkai Miklós, ca un om „cu totul inteligent, cunoscut pînă în prezent numai după aspecte bune”¹⁰⁰, cu alte cuvinte, omul autorităților.

Comisia, după cum am văzut, avea spre ajutor forțele militare dispersate în satele ce luaseră parte la revoltă, pentru a proceda la o „te-meinică investigație”, după cum raporta același Thorotzkai comisaru-lui Vay.

Pentru a fixa și mai precis imaginea confruntării de la Luna în cadrul evenimentelor din Transilvania, trebuie neapărat să amintim și despre un alt masacru, petrecut în 10—11 septembrie la Nădab¹⁰¹ (în comitatul Arad) exact din aceleași motive (rezistența la recrutare), încheiat cu trei morți și 20 de oameni tăiați cu săbiile. Descrierea pe care o face învățătorul Vasile Olar acestui eveniment este cu adevărat impresionantă¹⁰².

Cu asemenea procedee, ce denotau o teroare împinsă la extrem, într-o perioadă politică de răspîndire a ideilor liberale și generoase ale egalității, libertății și frăției între națiuni în întreaga Europă revoluționară, nu e de mirare că între țărani se răspîndea tot mai larg convingerea că „domnii vor să restaureze iobăgia pe care o desființase împăratul”¹⁰³.

Pentru a dezvălui cît mai mult din adevărul istoric al evenimentelor din septembrie 1848 de la Luna și jur' este indispensabil necesar a mai preciza și cîteva date controversate sau necunoscute privind: numărul țăranilor participanți la confruntarea de la Luna; conducătorii; numărul și numele celor căzuți în luptă.

Luîndu-le în ordine, iată ce putem spune: cifra de 6000—8000 țărani adunați la Luna¹⁰⁴ sau de 4000, citată de Anton Kurz în prima sa corespondență¹⁰⁵, ba chiar și aceea de 3000 indicată de „Foaia volantă”¹⁰⁶, pare a fi mult exagerată. Chiar și cifra de 2000 de țărani avansată de *Kolozsvári Híradó*¹⁰⁷, pentru ziua de 12 septembrie 1848, pare să fie prea mare. Dar nici declarațiile țăranilor la anchetă, declarații ce au tendința de a minimaliza numărul participanților, indicînd cifra de 600—700, nu poate fi cea adevărată (dar apare și cifra de 1000 uneori). Noi conside-

¹⁰⁰ Arh. St. Budapesta. Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Kormánybiztosi íratái. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030.

¹⁰¹ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 77 din 20 sept. 1848, p. 318.

¹⁰² Arh. St. Arad. Fond. Episcopia ortodoxă română Arad. Actele revoluției din 1848—1849. Pachet IV, f. 41.

¹⁰³ *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.

¹⁰⁴ Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 136.

¹⁰⁵ C. Bodea, *op. cit.*, p. 903—904.

¹⁰⁶ „Foaia volantă”.

¹⁰⁷ *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

răm mai aproape de realitate cifra aproximativă de 1200—1500¹⁰⁸, care, oricum, este destul de mare pentru acele timpuri.

Din documente se desprinde și faptul că la confruntarea cercetată, a participat și o ceată de femei din Luna, în frunte cu Todora Grof [Mazere], prezentă în toate fazele luptei.

Referitor la conducători, putem spune următoarele: deși țărani anchetati, din solidaritate, evită să dea nume și repetă mereu aceeași depozitie de parcă ar fi fost învățată pe de rost, totuși, datorită unor scăpări, eventual prin constringeri fizice dure, citeva nume apar mai des.

Principalii conducători și „instigatori“ după dovezile adunate de comisie par să fie în primul rând preoții care au luat parte la mișcare de la început pînă la sfîrșit: preotul din Luna, Nicolae Luneanu (un veritabil tribun) (1785—1860) și ajutorul său Iosif Coltor (1815—1872) tînăr absolvent al seminarului teologic, adept al ideilor revoluționare ale profesorilor săi de la Blaj, și despre care se mai cunoaște că în primăvara anului 1849 se afla fugit în munți pentru a scăpa de represalii.

De la început, ambii s-au opus legii recrutării, considerînd-o ilegală; au ascuns matricolele în care figurau tinerii și au desfășurat o vie activitate, folosind Biserica pentru a influența masele la opoziție organizată. În același scop, au luat legătura cu preoții români din satele vecine pentru a desfășura aceeași campanie de împotrîvire, impulsînd solidarizarea țăranilor grupați în jurul comunei Luna. Ei inițiază trimiterea unor oameni de legătură la Blaj și Sibiu pentru consultări cu fruntașii românilor de acolo.

Se distinge în mod deosebit Todor Lazăr, preotul din Luncani, care a declarat că „Nu există vicecomite, nu există jude nobiliar! Acum poruncesc eu“. Cu alte cuvinte a interzis lucrările de conscripție în Luncani. Tot el i-a învățat pe luncani cum să-i smulgă matricola din mînă pentru a nu fi obligat s-o dea comisiei de conscriere și tot el a favorizat luarea cheii de la biserică pentru a se trage clopotul într-o dungă. Datorită acestei activități prodigioase nu scapă de răzbunarea contelui Kemény Jóseff, care-l arestează în seara zilei de 11 septembrie și va fi executat în decembrie 1848¹⁰⁹. Cu cînte stă alături de ceilalți preoți și Alexandru Grama din Grindeni.

Un rol important l-au jucat și juzii sătești Toader Boar din Luna (1817—1862), Grigore Cismaș din Gligorești, Dumitru Lungu din Chețani și Ion Brad, judele mic din Grindeni, care, acționînd deschis, apar mereu în fruntea sătenilor.

Este remarcabil că acum, în 12 septembrie, apar oarecare forme de organizare a românilor, care, în parte, le anticipează pe cele ce se vor cristaliza efectiv doar după 28 septembrie, după terminarea Adunării a treia de la Blaj, cum a fost ceata ce echivala aproximativ cu o centurie de mai tîrziu, și concentrarea unor forțe umane din 8 sate care a depășit

¹⁰⁸ Cifra de 1200—1500 de participanți rezultă dintr-un calcul aproximativ. Comuna Luna la 1848 avea 869 locuitori (Vezi G. Barițiu, *op. cit.*, p. 238). După depozitiile martorilor aproape toată comuna a participat la luptă. Deci, lăsînd la o parte bătrîinii și copiii, contăm pe 500—600 participanți din restul satelor. Luncani 200—300; Chețani 120—150; Hădăreni 70—80; Urca 50—60; Gura Arieșului 70—80; Gligorești 100—110; Grindeni 30—50; alții 50—100 de luptători.

¹⁰⁹ Arh. St. Alba Iulia. Fond. M. U. R., nr. 105/1849.

cu ceva efectivul unui viitor tribunal. Am depistat și un „grad“ distinctiv acordat de comisia de anchetă unor conducători ai maselor, acela de „comisar al poporului“¹¹⁰ pentru Blag Giurgiu căzut în luptă și Sand Fetița din Luna; Ștefan Neamțu din Luncani și Grigore Cismaș din Gligorești.

Între conducătorii de cete, pot fi identificați următorii: Gheorghe Hada căzut în luptă; Constantin Boar, dispărut din localitate după evenimente; Nuț Hada, Vasilică Fetița, Nuț Tulai și văduva Todora Grof [Mazere]¹¹¹ pentru ceata de femei, și ea dispărută din localitate pe timpul cercetărilor, toți din Luna; Vasile Udrea, Vasile Mocanu, ambii căzuți în luptă și Dăceș Jancsi, conducătorul cetei de maghiari din comuna Luncani; Vasile Șerban din Chețani, căzut în luptă, același pe care l-am menționat a fi fost dus în lanțuri în iunie la închisoarea din Turda; Petru Pop din comuna Gura Arieșului, după evenimente, dispărut din localitate; Pavel Decean din Hădăreni și Simion Călușer din Grindeni, dispărut și el din sat pe timpul cercetărilor.

Și-au mai adus contribuția la mobilizarea maselor: Vasile Pogăceanu, Gligor Giurgiu a lui Gheorghe, Petru Ilea, Ioan Suci, Ioan Mărginen, Vasile Rusu, Pascu Hidișan, Todosia Barta și Maria Ilea din Luna, Vasile Nistor, dispărut în timpul cercetărilor, Matei Sîngerean, ulterior împușcat de „echipele de vinători“ din Luncani; Ion Cîmpian al Roșului din Gligorești, Ion Pop din Gura Arieșului, dispărut din localitate, Ioan Lungu din Chețani; Ioan și Petru Pop din Urca.

La ultima chestiune, numărul și numele celor căzuți în luptă, nu se pot da cifra exacte, nici complete. După ce am mai amintit în cursul acestei cercetări, înclinăm să credem că numărul morților a fost în jurul cifrei de 30 după informația oferită de „Foaia volantă“ din 19 septembrie 1848. Oricum, cert este că din Luncani au căzut 7 persoane și 3 au fost rănite, așa cum se arată în cererea de despăgubire a comunității¹¹².

În ceea ce privește numele morților și al răniților, ori nu a fost stabilit de anchetatori, ori nu figurează în actele de care dispunem, ceea ce pare destul de ciudat, sugerînd o eventuală sustragere sau ignorare cu bună știință a unor informații atât de acuzatoare.

Registrul matricol¹¹³ din parohia Luna cu decedații anului 1848, în urma ștersăturilor, abia se mai poate descifra la 2 septembrie 1848 stil vechi (14 septembrie stil nou, care ar corespunde cu data înmormîntării), numele Blag, Nicolae, Gheorghe, 50, 50, 40 [ani] „pușcătură mai jos — bărbat, bărbat fără nume“. La 3 septembrie st. v. „fecior cocișul lui Csiki [nobil], pușcătură, 20 [ani]“. Anacronismul acestor însemnări, chiar în registrul parohial local (nu se știe de cine și cînd au fost făcute,

¹¹⁰ Noțiunea de „Comisar al poporului“ ca funcție de conducere a fost formulată de anchetatori în întrebarea nr. 5 fila 24 și însușită de Sand Fetița și Ștefan Neamțu (v. depozițiile lor).

¹¹¹ Dos, cit., f. 32. Numele adevărat Todora Mazere, Grof este poreclă; dovadă registrul matricol parohial (Arh. St. Cluj-Napoca, cota 143), unde bărbatul acesteia este consemnat Matei Grof a lui Vasilică decedat în 1846; la altă rubrică este consemnat Ioan Mazere Grofu a lui Vasilică, n. la 1831 frate sau nepot al primului. De fapt porecla de Grofu a arborelui genealogic se menține pînă în zilele noastre în paralel cu numele adevărat de Mazere.

¹¹² Arh. St. Fil. Cluj-Napoca. Fond. Comitatul Turda, nr. 557, f. 3. Vezi anexa.

¹¹³ Id., Fond. Registre matricole, nr. 143.

apoi șterse), scoate la iveală mai degrabă avatarurile registrului decît numele celor căzuți în luptă.

În cursul anchetei sînt totuși rostite cîteva nume ale celor căzuți, căci aceștia au fost sau trebuiau să fie (ca să salveze pe alții) principalii vinovați. Pe seama lor se puteau pune — incontrollabil — oricîte acuze; dar numărul lor nu reflectă nici pe departe numărul integral al victimelor, ci numai pe fruntași, pe conducători. Numele celor căzuți și pomeniți în anchetă sînt următoarele: 1) Gheorghe Hada 2) Blag Giurgiu 3) Vasile Șerban 4) Vasile Udrea 5) Gavril Spălnăcan 6) Vasile Mocanu alias Hațegan. Și un singur rănit, Nicolae Săbăduș.

Nu putem încheia fără a nu pune în valoare și faptul că deși lunenii zăceau sub ocupația celor două subunități militare staționate în sat, pentru a proteja și sprijini pe anchetatori, totuși ei găsesc posibilitatea de a participa la a treia Adunare Națională de la Blaj (15—28 septembrie 1848). Din delegație făceau parte Toader Boar și Sandu Fetița, după cum rezultă dintr-o plîngere mai tîrzie (25 mai 1851), semnată de ei¹¹⁴.

Războiul civil care izbucnește după Adunare a dovedit că terorismul nu și-a atins scopul, și că singele vărsat la Luna, ca și în alte părți, nu a speriat, ci a înverșunat, așa după cum prevăzuse George Barițiu.

Dimensiunea tragică a evenimentelor de la Luna, caracterul lor de jalon în revoluția românilor din Transilvania, simbolizînd rezistența împotriva foștilor proprietari feudali și a aparatului lor birocratic, atît a țărănilor români, cît și a numeroși țărani maghiari, dar mai ales, în ultimă analiză, rezistența împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria, sînt circumstanțe care pledează pentru ridicarea unui monument pe locul ciocnirii armate din 12 septembrie 1849, la hotarul comunei Luna, pentru a eterniza dîrzenia și patriotismul țărănilor căzuți atunci pentru o cauză nobilă și dreaptă.

Scoțînd din uitare acest eveniment, ținem să constatăm că el a rămas pînă azi săpat adînc în conștiința lunenilor, cu toate că timpul a estompat progresiv informațiile transmise oral cu diferite ocazii, mai ales pe la țîrguri. El este acum condensat într-o triadă mitică „Luna, Bradu și Mihalțu”; deviză rostită cu mîndrie de sătenii localnici din cele trei localități transilvănene care uniți în cugete și simțiri au dat atîtea jertfe pentru aceleași aspirații sociale și naționale ale tuturor românilor în revoluția de la 1848.*

IOAN MAZERE — GELU NEAMȚU

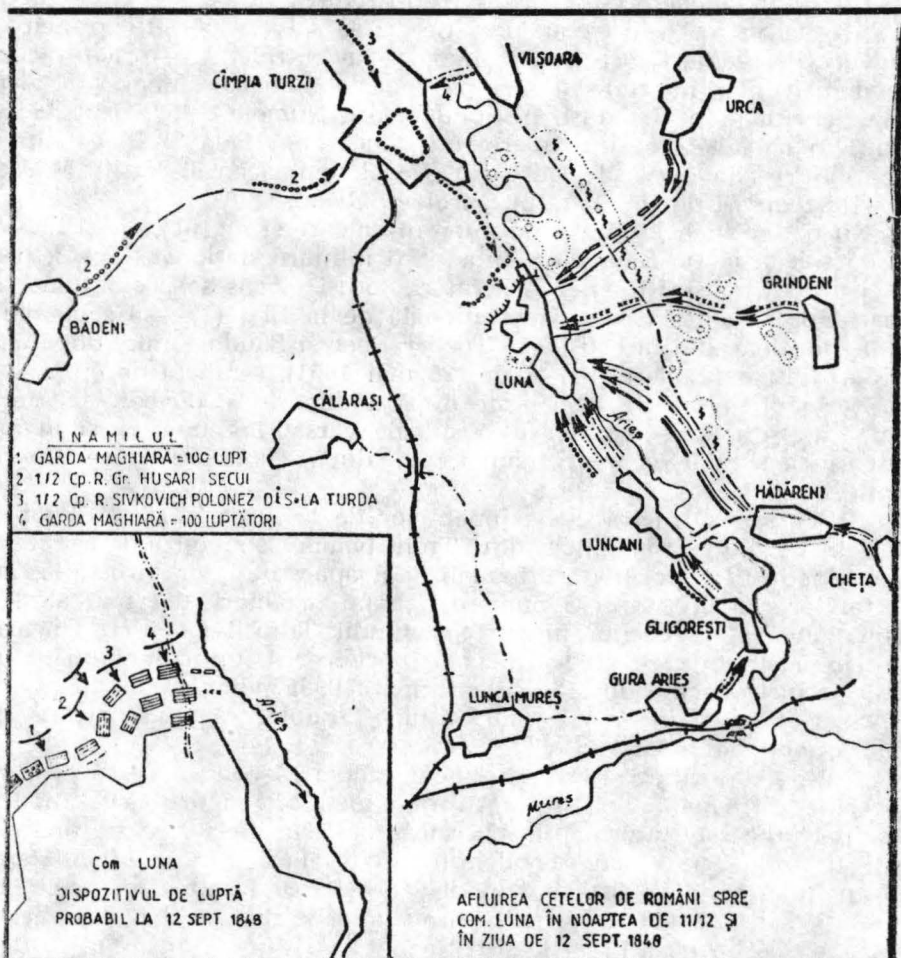
ANEXE

Măria voastră domnule conte comite suprem!

În urma ordinului dat sub numărul 958 din 12 anul curent și luna curentă privind investigarea evenimentelor din Luna, înaintăm aci în total 6 bucăți sub semnul literelor A.B.C. lucrările de investigare;

¹¹⁴ *Id.*, Fond. Comitatul Turda, nr. 2769/1851, f. 1—2. Vezi anexa.

* Anexa „B” o publicăm în volumul nostru următor.

Notă

	Com. LUNA	5-6 CETE = 5-600 LUPTĂTORI; CDT. DE CETE: HADA CH. HADA NUT. FETITĂ VASILICA, TULAI NUT, GROF (MAZERE) TODORA, PT. CEATA DE FEMEI
	LUNCANI	3 CETE = 2-300, CDT. UDREA VASILE, MOCANU VASILE, DECSEI IOANCIȘ PT. CEATA DE MAGHIARI
	CHEȚANI	2 CETE = 120-150, CDT. ȘERBAN VASILE
	GLIGOREȘTI	1 CEATĂ = 100-110, CDT. SPĂLNĂCAN GAVRILĂ
	GURA ARIEȘ	1 CEATĂ = 70-80, CDT. POP PETRU
	HĂDĂRENI	1 CEATĂ = 70-80, CDT. DECEANU PAVEL
	URCA	1 CEATĂ = 50-60
	GRINDENI	1 CEATĂ = 30-40, CDT. CALOȘ ȘIMION

După col. Mazere Ion - reconstituire pe baza documentelor de arhivă

sub D protestul pe care în 12 luna curentă poporul adunat l-a predat, la locul evenimentului, domnului căpitan Baumgarten;
 sub E manuscriptul cu indicațiile domnului canonic Vasile Raț;
 sub F scrisoarea directorului școlar ortodox Moise Fulea adresată preoților din Chețani.

Cu supusă stimă servitorii umili ai
 măriei voastre conte comite suprem,

Turda la 27 din luna sfântului
 Mihai 1848.

Gálffi József,
 Ajtani Josef,
 Gheorghe Lazăr viceprotopop
 unit, toți trei comisari
 investigatori.

Original, l. maghiară.

Comitatul Turda, prezidiale nr. 1031/1848, fila 45.

„A“

1848 septembrie 13, Luna

Protocolul comisiei de investigație din zilele de 13 și 14 septembrie în legătură cu evenimentele din Luna. Au fost interogați locuitorii din Grindeni, prinși de garda națională când s-au întors de la locul evenimentului.

Potrivit ordinului de investigație, comisia a început în ziua de 13 septembrie la Luna, în curtea baronului Jósika Imre interogarea și confruntarea locuitorilor din Grindeni, care după consumarea evenimentului din Luna s-au întors acasă; o parte în drum spre casă, în marginea satului au fost prinși de membrii gărzii naționale [maghiare] și escortați la Luna.

Întrebările puse la interogator.

1. A fost chemat de cineva aci la Luna? când? în ce scop? cu ce promisiune, încurajare sau amenințare; să numească persoana care a activat ca instigator, amăgitor, încurajator în orice localitate.

2. Cine a sprijinit adunarea? cine l-a sprijinit pe instigator? ce au făcut aceștia ca instrumente, ca ațîțători?

3. După ce instigatorii au atras de partea lor locuitorii din localitate în ce zi, în ce număr, ziua sau noaptea, în liniște sau semne de alarmă s-au ridicat, la casa cui s-au stabilit, cine i-a primit, ce au vorbit?

4. La Luna cine i-a amăgît pe cei din altă localitate, ce motive ale adunării au imprimat în sufletele oamenilor?

5. Cine i-a condus la locul numit „după Curte“ în ziua de 12 septembrie 1848, unde unii au murit, alții au fost răniți de arme; în ce zi a început adunarea oamenilor la locul menționat; ce localități au venit la Luna?

1. Crișan Simion din Grindeni, de vreo 69 de ani, unit, cetățean liber.

A fost chemat ieri în ziua de 12 septembrie de către judele mic Brád Jov să vadă ce se petrece la Luna. Nu i-a spus altceva, nu știe dacă a chemat și pe alții și că cineva ar fi instigat.

A venit cu Șerban Gligor și înainte de masă la ora 10 s-au oprit pe malul celălalt al Arieșului, n-au trecut apa. Când a sosit armata, s-au întors acasă cu Brad Jov, Bukur Tanaszia [Bucur Tanasie], Boldor Toma, Csungán Tanaszia [Ciungan Tanasie], Rusz Vasilika, Rusz Györgyi [Rusu Gheorghe], care au sosit înaintea lor la mal.

Din Grindeni a apărut pe malul apei și Czikugyan Simion [Ticudean Simion] și împreună cu acesta au fost 9 din Grindeni pe malul apei, dar n-a venit la ei nimeni din Luna, n-au vorbit cu lunenii.

De la Brad Jov a auzit că la acesta a venit un om din Luna, l-a chemat acolo, dar Brad nu i-a spus numele omului.

2. Brad Jov din Grindeni, de 50 de ani, unit, cetățean liber.

Pe el nu l-a chemat nimeni la Luna, dar el fiind în sat după bucate, a auzit de la Bucur Tanasie că aici la Luna luna trecută au venit soldați, dar locuitorii nu i-au lăsat să intre. De aceea a venit la Luna să vadă ce se întâmplă. A venit cu Bucur Tanasie, Rusu Vasilica, Boldor Toma, Ciungan Tanasie. Trecind apa Arieșului, s-au oprit pe mal, a fost spre amiază. După sosirea soldaților auzind împușcăturile au venit acasă. Martorul anterior Crișan Simion și Șerban Gligor, care au stat pe malul celălalt al râului s-au întors și ei acasă după împușcături; au mers acasă împreună.

La Grindeni nimeni n-a instigat, au plecat numai la auzul clopotelor, să vadă, ce se întâmplă la Luna.

La Grindeni nu s-a dat semn de alarmă.

La Luna au fost strigați oamenii să iasă pe locul numit „după Curte“, dar nu știe de către cine, pentru că au fost departe de ei. Clopotele au fost trase întruna. Nu știe din ce sate s-au adunat oamenii, pentru că n-a intrat în sat.

3. Bucur Tanasie din Grindeni, cetățean liber, de 49 de ani, unit.

La Luna a chemat nimeni la Luna. A auzit de la Călușer Simion că la Luna e adunare populară și că ieri s-a deplasat armata. Vestea s-a răspândit și la Grindeni, a plecat singur și s-a oprit pe malul din această parte a Arieșului.

De la Luna a venit la Grindeni Hada Nuc [Hada Nuț], a cărei soție zăcea bolnavă la Grindeni și s-a dus la Călușer Simion, care din naștere e luncan și s-a căsătorit la Grindeni, din acest motiv locuind acolo. Hada l-a chemat pe Călușer în ajutorul luncenilor, dar nu a putut ația pe alții; a și dispărut, pentru că de atunci nimeni nu știe unde se află. La Grindeni nu s-a dat semn de alarmă. El a plecat mai mult la auzul clopotului tras într-o dungă la Luna, să vadă ce se petrece acolo. A văzut în afară de sat vreo mie de oameni adunați laolaltă, dar n-a vorbit cu bărbați, a întrebat doar de la câteva femei care alergau, că unde fug.

Nu știe cine au fost conducătorii, nici ce s-a întâmplat alaltăieri și nici din ce sate s-au adunat oamenii la Luna.

Continuă la 14 septembrie

4. Rusz Vaszi [Rusu Vasile] din Grindeni, cetățean liber, de 68 de ani, unit.

L-a chemat Boldor Toma în timpul dejunului să vadă ce s-a întâmplat la Luna. S-a răspândit vestea în sat, prin Călușer Simion, la care a venit cineva din Luna, că acolo s-a adunat poporul. Nu știe cine a fost acesta.

Nu știe că la Grindeni ar fi avut loc instigare, nici semn de alarmă nu s-a dat. A plecat din Grindeni cu Boldor Toma, pe drum lângă sat l-au ajuns pe Bucur Tanasie și au mers pînă în creasta dealului, de unde au văzut valea Arieșului. Fiindcă de acolo n-au văzut nici o adunare populară, au coborât pînă la Luna pe malul Arieșului, au trecut apa și s-au oprit la marginea satului. Au văzut numai femei cărîndu-se peste apă cu copii în brațe și nu mult după aceasta au auzit clopotele trase într-o dungă, apoi răpăitul armelor, la care a pornit spre casă.

5. Șerban Gligor din Grindeni, cetățean liber de 45 de ani, unit.

Nu l-a chemat nimeni; la auzul clopotelor trase într-o dungă a pornit la Luna, să vadă ce se întâmplă acolo.

În drum spre Luna s-a întîlnit cu Krisán Szmion [Crișan Simion], cu el împreună a venit pe albia de dincolo a Arieșului, s-au oprit între ape și au privit spre sat. Nu știu de ce se adună oamenii. După masă au văzut venind armata dinspre Sîncraiu, atunci s-a produs mare agitație în sat, au fost strigați oamenii să iasă, clopotele au fost trase într-o dungă și poporul a alergat pe cîmp.

La „După Curte“ poporul s-a aliniat și a așteptat armata. Nu știe cine a condus oamenii, doar că la Grindeni a venit din Luna un om numit Nuț, dar el nu l-a văzut; a auzit doar de la Brad Jov și Bucur Tanasie, că a fost la Grindeni la Ticudean și Călușer Simion, cărora le-a relatat despre cele petrecute la Luna. Călușer Simion a plecat în urma acestei relatări, nu știe dacă a instigat pe cineva, dar s-a ascuns, și după eveniment nu s-a mai arătat. Nu știe din ce localități au venit oameni la Luna. A fost între ape cu Bucur Tanasie, Brad Jov, Rusu Gheorghe, Boldor Toma, Rusu Vasile și Ciungan Tanasie, care a venit la ei dinspre Luna și nici nu s-a întors cu ei acasă; după ce au avut loc împușcăturile ei s-au întors imediat acasă.

6. Boldor Toma din Grindeni, cetățean liber, de 40 de ani ortodox.

Nu l-a chemat nimeni la Luna, a plecat la auzul clopotelor de acolo trase într-o dungă. L-a chemat pe Rusu Vasile și au plecat împreună. Pe dealul numit Fügö l-au ajuns pe Bucur Tanasie și au venit pe malul de dincolo al Arieșului, pînă la răpăitul puștilor, cînd au pornit spre casă și la dealul Fügö au fost prinși de membrii gărzii naționale din Grindeni.

Cînd după masă, în sat s-au auzit strigăte și clopotele au fost trase într-o dungă, bărbații, femeile și copiii au fugit în toate părțile.

7. Rusu Gheorghe, cetățean liber din Grindeni, de 56 de ani, unit.

Cînd au fost trase clopotele într-o dungă a fost chemat de Boldor Toma să vadă de pe deal ce se petrece la Luna. Dar atunci n-a pornit încă; însă clopotele fiind trase neîncetat, după puțin timp a plecat. A venit pînă la Arieș, acolo s-a oprit și el cu ceilalți din Grindeni.

Sînd mai mult timp pe mal, după masă în sat s-a produs agitație, clopotele au fost trase într-o dungă pentru că dinspre Sîncraiu au venit soldați. Oamenii s-au adunat pe locul numit „dupe kurtye” [curte], dar nu știe cine i-a condus. Cînd s-a auzit răpăitul puștilor s-au întors către casă. Nu știe ce localități s-au adunat la Luna.

8. Ciungan Tanasie, cetățean liber din Grindeni, de 20 de ani, ortodox.

Nu l-a chemat nimeni la Luna, a pornit la auzul clopotelor să vadă ce se petrece acolo. A văzut mulțimea adunată, dar cînd a sosit el, s-a produs și tragerile de către armată și el sperîindu-se a fugit acasă.

A auzit că s-au adunat acolo cei din Grindeni, Hădăreni, Chețani, Gura Arieșului, Gligorești, Urca, dar nu știe la chemarea cui.

9. Grama Sándor [Alexandru], preot unit din Grindeni, de 32 de ani, expune astfel motivul prinderii sale.

În ziua de 11 septembrie a fost chemat la Luna să-i dea ultima cuminicătură bolnavului Nemes Iuon și în aceeași zi a și plecat acasă. Cu acest prilej ajutorul de preot din Luna, Koltor József [Coltor Iosif], văzînd pericolul mare de acolo, l-a rugat ca a doua zi, în 12 septembrie să treacă pe la el și să ia cu el pe soția sa și copiii săi, dar el nu i-a promis acest lucru.

Mărti, în 12 septembrie în jurul orelor 8—9 înainte de masă auzind clopotele din Luna trase într-o dungă și-a adus aminte ce l-a rugat ajutorul de preot și a plecat de acasă mergînd pe malul celălalt al Arieșului. L-a găsit acolo călare pe Balog Gergely [Balog Gheorghe], preotul ortodox din Turda, vrînd să treacă apa. L-a rugat să-l întrebe pe Coltor Iosif, dacă-și trimite soția și copiii sau nu. Primindu-i mesajul, Coltor Iosif a trimis după el calul lui Balog Gheorghe, trimițîndu-i vorbă că soția sa se pregătește acum. Trecînd apa a intrat la preotul bătrîn din Luna, acolo după ce a mîncat împreună cu Dan Todor bucatărul conțelului Kemény Josef și curelarul de curte Roch Ferencz au ieșit la poporul adunat atît el cît și preotul cel bătrîn, cel tînăr și cei doi servitori de curte, unde Coltor Iosif în numele lui Dumnezeu a rugat poporul să se liniștească, pentru că în caz contrar se va sfîrși cu rău. Poporul nedîndu-i ascultare, au părăsit mulțimea și împreună cu copiii lui Coltor au trecut apa pe malul celălalt. Acolo au auzit bătîndu-se tobele și au așteptat urmările. Văzînd că soldații se apropie, s-au speriat și el a pornit acasă. În drum, la mijlocul ritului din Luna s-a întîlnit cu Szabo Daniel, directorul școlar reformat din Luncani și doi domni din Luncani, pe care nu i-a cunoscut. Aceștia i-au spus să meargă împreună mai aproape să vadă ce se întîmplă. Le-a răspuns că cel ce dorește moartea, să poftască să meargă. Împreună cu Coltor Iosif și soția acestuia s-au dus pînă acolo la poalele viilor, dar atunci pornind ploaia și un vînt puternic, preoteasa a spus că nu se poate duce mai departe cu copiii. A și rămas în urmă cu soțul și copiii, iar el a plecat acasă. Pe dealul Fügö s-a întîlnit cu Szasz Györgyi [Sas Gheorghe] din Grindeni, care a venit de la moară și cu Marzsinán Gavrilla [Mărginean Gavrila], păstorul de vite al lui Putnoki. Atunci a auzit și împușcăturile.

Cînd a vrut să cîneze a venit la el garda națională înarmată, l-au prins, l-au escortat la Balog Aron, ofiterul gărzii și în ziua de 13 l-au escortat la Luna.

Preotul fiind confruntat cu Lörincz Károlina, soția preotului Coltor Iosif, aceasta recunoaște că în după masa zilei de 12 luna curentă au trecut apa împreună și au mers pînă la vii și de acolo numitul preot s-a întors acasă.

Szabó Daniel directorul școlii reformate din Luncani, fiind interogată recunoaște că după masa zilei de 12 septembrie s-a întîlnit pe ritul din Luna cu

Alexandru, preotul din Grindeni, care a fost împreună cu Coltor Iosif și soția acestuia, aceștia doi ducându-și copiii în brațe. I-a chemat pe toți să vadă urmările evenimentului, dar aceștia n-au mers. Szabo s-a dus spre Luna, iar cei doi preoți și preteasa au pornit spre vii.

Fiind confruntat Crișan Simion (1) cu Brad Jov (2), acesta din urmă recunoaște că el l-a chemat pe Crișan să vadă mulțimea.

Fiind confruntat Brad Jov (2) cu Bucur Tanasie (3), acesta din urmă recunoaște că el l-a chemat pe Brad Jov la Luna să vadă ce se petrece acolo.

Cei ascultați sub nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 și 8 fiind interogați dacă în ziua de 12 septembrie au fost prezenți la adunarea poporului din Luna și alții din Grindeni, primii șapte au declarat că în afară de ei n-au văzut pe alții, ba chiar pe al 8-lea, — Ciungan Tanasie — nici nu l-au văzut, n-a venit și nu s-a întors cu ei.

În urma acestor declarații fiind interogat Ciungan Tanasie, că pe ce drum și cînd a venit la Luna, nefiind văzut de ceilalți, ceea ce presupune că el a fost în mijlocul poporului adunat pe cîmp. Aceasta se poate crede cu atît mai mult, cu cît atunci cînd a fost prins, haina i-a fost udă; a răspuns că el a pornit de acasă în ziua de 12 la prînzul țărănesc și că el s-a plasat cu o bită la locul evenimentului, dar cînd s-a tras a fugit și fiind speriat a sărit în Arieș în haine, din acest motiv i-au fost acestea umede. Neagă că s-ar fi dus în urma instigării și afirmă că a plecat la auzul clopotelor și s-a așezat în rîndul mulțimii fără să fi fost chemat de cineva.

Intrucît preotul din Grindeni a afirmat că pe dealul Fügö s-a întîlnit cu Sas Gheorghe și Mărginean Gavrilă, aceștia recunosc afirmația preotului, potrivit căreia în timpul și la locul indicat s-au întîlnit cu preotul, atunci s-au auzit și împușcături și după aceasta au intrat toți trei în sat.

Comitatul Turda, prezidiale nr. 1031/1848, filele 1—2, 46—49.

LES ÉVÉNEMENTS DE LUNA ARIEȘULUI, SEPTEMBRE 1848 DOCUMENTS INÉDITS (I)

(Résumé)

En 1848, les Roumains ont refusé de reconnaître l'union de la Transylvanie à la Hongrie. Ils ont repoussé en même temps l'effet de l'union et la loi pour le recrutement mise en pratique par le gouvernement hongrois.

Tout comme elles avaient imposé l'union, les autorités hongroises ont essayé d'imposer par la force le recrutement. Mais les Roumains ont profité d'un vice de forme — la loi n'était pas sanctionnée par l'empereur — et ont fermement refusé de se soumettre.

Luna Arieșului et les villages approchés refusèrent de donner des recrues. La conséquence en a été que le 12 septembre le préfet Thorotzkai Miklós ordonna une exécution militaire dans Luna, essayant de l'occuper avec ses 270 soldats.

Les villageois, au nombre d'environ 900—1500, ont tenté d'entraver l'exécution, en protestant contre cet abus. Leurs insistences restèrent sans résultat. Le capitaine Baumgarten, en exécutant les dispositions du préfet, ordonna aux soldats de passer la foule par les armes.

30 villageois ont été tués. Parmi les morts se trouvaient un gitan et deux hongrois qui s'étaient ralliés aux Roumains.

Ce nouvel incident armé survenait à peu de temps après le massacre de Mihail, du 2 juin 1848 et précipitait l'éclatement d'une guerre civile en Transylvanie.

Il s'en suivit une enquête dont le procès-verbal, publié en annexe à la fin de l'étude, constitue un document extrêmement important pour la révolution de 1848 de Transylvanie.

MENTALITAȚI EUROPENE ÎN GÎNDIREA ȘI ACȚIUNEA POLITICĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA FAȚĂ DE UNELE REALITAȚI DIN PROPRIA MIȘCARE NAȚIONALĂ ȘI DIN ROMÂNIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA (I)

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd impactul puternic al principiului naționalităților asupra societății a modificat și a democratizat geografia politică a unor zone europene, micul stat princiar și apoi regal român a fost denumit în terminologia epocii Piemontul românilor, iar destinul politic al Bucureștiului a fost comparat nu rareori cu cele ce urmau a fi realizate de Torino, Beograd, Atena, Berlin. În acea perioadă, fărîmițarea statală italiană și germană s-a topit în procesul făuririi statelor naționale noi și unitare, austriei au fost bătute și alungați din Lombardia, Veneția și Confederația Germană clasică. Istoriile italiană și germană sau ale italienilor și germanilor au devenit istorii ale Italiei și Germaniei, adică ale tinerelor state naționale formate din cetățeni cu mentalitate modernă, solidari pe baza originii, culturii, a limbii, tradițiilor, intereselor economice și politice comune, conștienți că trebuie să realizeze în lume nu numai destinele lor individuale, ci și pe cele umane colective și naționale prin care să contribuie la dezvoltarea civilizației europene și universale.

Italia națională s-a format îndeosebi prin Războaiele de Intregire, deci *de sus*, prin acțiunile iscusite diplomatice și militare ale Regelui și guvernului Piemontului care s-a aliat cu Franța și Prusia contra Austriei (capabilă încă să-l învingă dacă rămînea singur și pe mare și pe uscat) și a acționat singur asupra Romei papale, după ce s-au retras trupele napoleoniene. Dar primul război a declanșat și acțiuni de jos, insurecții locale care între 1859—1861 au încadrat armonios în statul național Parma, Modena, Toscana și Neapolul.

Spre deosebire de Italia regală, puternica Prusie a realizat statul național, deci Germania Imperială a celui de al doilea Reich, doar pe cale de sus, prin Războaiele de Intregire duse contra Danemarcei împreună cu Austria, apoi împotriva ei și a Franței. Dar în ambele cazuri procesele au dus la formarea unor state noi și unitare și au avut un caracter progresist și democratic (exceptînd anexarea de către Berlin a Alsaciei și Lorenei) indiferent de modalitățile concrete de acțiune. Constituțiile Italiei și Germaniei au asigurat tinerelor state naționale un caracter democratic, parlamentar, în cadrele unor regimuri monarhice în care s-au respectat și încurajat libertățile și inițiativele individuale cetățenești, s-au asigurat interesele și competențele naționale generale prin funcționarea principiului separării și controlului reciproc al puterilor în stat pe baza responsabilităților ministeriale în fața aleșilor națiunii.

Italia a dobândit un caracter de stat național centralizat și unitar, în care s-au acordat însă și unele competențe autorităților municipale și comunale locale, pentru a estompa diferențele și diferențele dintre Nord și Sud, s-a desfășurat procesul „făuririi” italienilor ca cetățeni ai aceluiasi corp politic, proces ușurat însă substanțial de mentalitatea europeanului modern și de puternicul sentiment al solidarității instalate între membrii aparținători la aceleași națiuni. Germania imperială a asigurat interesele naționale generale prin dinastia unificatoare, devenită din regală imperială, prin constituția federală, care a acordat competențe și puteri largi și decisive guvernului și parlamentului din Berlin, armatei și diplomației federale, dar a respectat și tradițiile locale, a permis funcționarea și în noile structuri a dinastiilor, guvernelor și landtagurilor înzestrate cu anumite atribuții, dar racordate la centru prin interesele comune și puternicul sentiment și atașament față de tot ce era german, față de națiunea germană, problemele și interesele ei europene sau extraeuropene¹.

Primele două insurecții sîrbe au avut drept rezultat reînțemeierea statului sub forma unui Principat autonom recunoscut pe plan internațional la Tratatul de la Adrianopol din 1829. Procesul făuririi statului național a fost ușurat de războiul ruso-turc din 1806—1812 și de intervențiile ruso-franco-britanice din anii 1827—1829, ceea ce a însemnat că Beogradul n-a fost singur în fața Constantinopolului și a știut să folosească spectrul internațional în interesul său și al națiunii sud-slave. În acele condiții formarea Principatului, cu dinastie, guvern, skupșcină, armată și diplomatie sîrbă a constituit o rază de speranță și un punct de sprijin atît pentru slavii de sud aflați și rămași încă în Imperiul otoman, cît și pentru cei din Monarhia habsburgică. Încă în 1833, în unele ținuturi limitrofe Principatului, țărani sîrbi au insurecționat contra Sultanului și sprijiniți intens de trupele Serbiei au reușit să se unească cu statul național. În 1848—1849 acesta a trimis 8.000 de „voluntari” (de fapt ofițeri și soldați sîrbi din armata regulată, dar îmbrăcați civili) pentru a-i ajuta pe sîrbii din Voivodina aflată în Monarhia habsburgică în puternică încheștare cu armatele maghiare și cu centralismul ungar de stat.

În Ungaria anilor 1848—1849 sîrbii ortodocși și croații catolici, aflați sub impactul pericolului kossuthist și al maghiarizării prin cuprinderea și transformarea lor pe cale legală în lipituri la unica națiune politică maghiară, au luptat împreună contra Ungariei, ceea ce a însemnat că voluntarii veniți din Serbia i-au ajutat indirect și pe croați. De fapt în acei ani grei pentru slavii de sud din Ungaria s-au făcut auzite opinii politice, dar transpuse și în acțiuni concrete, potrivit cărora Bizanțul și Roma au reușit să-i despartă pe sîrbi de croați din punct de vedere religios, dar ei nu se vor lăsa dezbinați din punct de vedere național. De fapt programele politice maximele de atunci și din deceniile următoare

¹ Despre unificarea Italiei vezi Stuart J. Woolf, *Il Risorgimento italiano, II. Della Restaurazione all'Unità*, Torino, 1981; despre făurirea unității naționale germane Geoffrey Barraclough, *The origins of modern Germany*, Oxford, 1972; Pierre Berserts, *Unité allemande 1806—1938*, Paris, 1939; o încercare de prezentare comparată a făuririi statului național modern român unitar la D. Suci, *De la 1859 la 1918. Contribuția Unirii Mici și Mari la democratizarea și armonizarea geografiei politice europene*, în mss. la AIFC.

au formulat revendicarea făuririi Regatului tripartit al Sloveniei, Dalmației și Croației, la care dacă s-ar fi adăugat și Voivodina Sîrbă, s-ar fi ajuns la înființarea unui stat al tuturor slavilor de sud într-o Monarhie federalizată pe baza dreptului etnic.

Dar asemenea programe și planuri politice au rămas literă moartă, deoarece prin instaurarea regimului dualist și prin proclamarea Austro-Ungariei s-au întărit centralismele maghiar și austriac de state în jurul și în beneficiul celor două metropole, Viena și Pesta, și în detrimentul tuturor propunerilor de federalizare susținute de nemaghiarii și negermanii din Imperiu. În aceste condiții, sprijinul și speranțele slavilor de sud din Austro-Ungaria s-au orientat în continuare tot spre Serbia și viceversa. Dar pentru Principat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a trecut pe locul întâi întărirea autonomiei interne de stat în 1866, prin retragerea de pe teritoriul său a ultimelor garnizoane turce din patru cetăți puternice, inclusiv Beograd, înarmarea în vederea obținerii Independenței de stat și concentrarea eforturilor cu precădere asupra slavilor de sud din Imperiul otoman, îndeosebi cei din Bosnia și Herțegovina, eforturi susținute și de micul Principat frate al Muntenegrului, ce urma aceeași evoluție istorică și își realiza un destin aproape identic cu statul național mai puternic și mai mare.

După 1822 insurecția greacă a dus, în urma unor lupte cumplite și în contextul unor complicații interne și internaționale deosebit de stufoase și contradictorii, la făurirea micului stat național sub forma Regatului independent al Greciei, recunoscut în 1829—1830. Grecii singuri, deși au repurtat la început anumite victorii, au ajuns să se certe între ei, iar după ce sultanul a apelat la ajutorul Egiptului islamic, înfringerile și masacrele suferite de ei au devenit îngrijorătoare și cutremurătoare pentru Europa. Ea a intervenit benefic în conflict în 1827, cînd flota ruso-anglo-franceză a scufundat-o pe cea turco-egipteană, trupele franceze au intrat în Moreea, de unde s-au retras egiptenii lui Mehmed-Ali și Ibrahim, iar cele ruse au zdrobit armatele otomane între 1828—1829. Intervenția marilor puteri, chiar dacă a fost făcută pornindu-se de la interese diferite sau în unele cazuri sub presiunea opiniei publice interne și internaționale, a fost binevenită, deoarece Regatul grec și Atena au devenit la rîndul lor centrul speranțelor politice ale conaționalilor rămași sub jugul otoman în continuare sau sub protectorat străin.

După moartea lui Canning, Anglia a adoptat o poziție conservatoare, s-a retras din conflict și a promovat o politică de apărare a Imperiului otoman împotriva întăririi Rusiei și a lărgirii sferelor ei de influență în zonă. Franța a rămas un timp angajată în conflict pentru a nu lăsa Rusia singură, pentru a o controla și a-i contrabalansa interesele, Petersburgul a susținut în interesul perpetuării poziției sale în Grecia planul năstrușnic, dar nerealizat niciodată, de a se forma 4 Grecii minuscule, pentru a le putea manevra pe toate mai ușor în viitor.

După asasinarea dictatorului Capodistria, sprijinit de Rusia, Regatul a apelat la dinastia străină, la miniștrii și specialiștii bavarezi, care la rîndul lor au contribuit la formarea specialiștilor naționali. Din contactul cu lumea germană, grecii n-au avut decît de cîștigat, deoarece prin el s-a accelerat „europenizarea” societății, s-a cultivat respectul față de lege, spiritul de ordine de care au avut mare nevoie, s-au deschis noi căi

pentru dezvoltarea comerțului exterior. Grecia singură, prea mică și prea slabă, a fost învinsă grav și categoric când în 1856 și în 1896 s-a războit singură cu Imperiul otoman, încercând să-și elibereze conaționalii de sub jugul turcesc. În 1863 Grecia a obținut pe cale pașnică din partea Angliei și a altor mari puteri Insulele Ionice, aflate sub protectoratul britanic. Funcționarii și oamenii de afaceri din această zonă, corecți, competenți și competitivi, care au fost crescuți de englezi, au avut mare căutare în serviciile publice și firmele industriale și comerciale de pe cuprinsul întregului Regat.

Sub impactul principiului novator al naționalităților, unele mari puteri din interes, din motive de echilibru sau pentru păstrarea prestigiului și influenței, altele de voie sau de nevoie, l-au acceptat ca normă de drept internațional, respectându-l în anumite zone europene și ușurând astfel obținerea păcii, evitarea unor conflicte și războaie locale care ar fi dus ușor la declanșarea celor generale. Astfel, în urma mai multor conferințe și intervenții internaționale, Grecia a obținut Thessalia, Epirul, Creta, procesul făuririi unității statului național desăvârșindu-se ulterior, în timpul celor două războaie balcanice din 1912—1913, când atît Regatul grec, cît și alte state mici din zonă au acționat de data aceasta singure, doar cu asistența, consultarea unor mari puteri, sprijinul sau dimpotrivă boicotul diplomatic al acestora, după caz și după cum le-au dictat interesele. Oricum s-au derulat lucrurile, în urma unor lupte și jertfe singeroase și grele, în contextele favorizatoare, dar și complexe și complicate, create de diplomația internațională, Atena și-a realizat destinul istoric și național de a deveni capitala politică a tuturor grecilor moderni².

Formarea statului modern național român prin Unirea Principatelor în 1859, salvată și consolidată prin aducerea dinastiei străine în 1866, a însemnat făurirea României mici, a „Piemontului“ sau „Prusiei“ etc. tuturor românilor. Istoria românilor, sau istoria română, a făcut saltul calitativ nou și substantial spre istoria României, iar Bucureștiul și-a deschis drumul spre realizarea destinului său politic de a deveni în perspectiva viitorului centrul sau capitala tuturor conaționalilor. De fapt unele mari puteri au aplicat principiul naționalităților indirect în cazul

² Despre slavii din sud George V. Devas, *La Nouvelle Serbie*, Paris-Nancy, 1918; Emile Haumont, *La formation de la Yougoslavie*, Paris, 1938; despre Grecia vezi Apostolos Vassilopoulos, *Histoire de la Grèce moderne*, Paris, 1975; întreaga zonă balcanică tratată la Nicolae Iorga, *Histoire des États Balcaniques jusqu'à 1924*, Paris, 1925; Dimitrie Djordjevic, *Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914*, Beograd, 1925; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. I—II, Cambridge University Press, Cambridge, London, New-York..., 1984; Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din Sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987. Impactul politicii marilor puteri asupra proceselor constituirii statelor moderne unitare în Europa centrală și răsăriteană la A. J. P. Taylor, *The struggle for mastery in Europe 1848—1918*, Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1972; o încercare de prezentare comparată a situației politice a românilor și slavilor din Monarhia habsburgică la 1848—1849 la D. Suci, *Lupta naționalităților din Imperiul habsburgic pentru îndeplinirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea*, în AIAC, XV, 1972, p. 169—203 și Idem, *Antecedentele dualismului și Ilie Măcelariu în mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848—1867*, în mss. la Centrul de Studii Transilvănene al Universității Babeș—Bolyai.

românilor în 1856, cînd cele ce au susținut Unirea, boicotate de cele potrivnice ei, au apelat la votul consultativ al populației din Principate în privința organizării lor statale naționale, rezervînd totuși pe seama puterilor garante pe cele „deliberative“.

Dar românii au adoptat tactica faptului împlinit, s-au bazat pe scutul internațional oferit în 1856—1858 prin garantarea sigură și solidă a autonomiei interne de stat, care a exclus intervențiile militare ale celor trei imperii limitrofe, au devansat în sensul dorit de națiune unele hotărîri „deliberative“ restrictive, fiind conștienți de sprijinul și consimțămîntul tacit al marilor puteri favorabile Unirii. Complicațiile internaționale au fost și în cazul românilor destul de grave și de numeroase, s-a ajuns la ruperea relațiilor diplomatice între cele două grupuri ale puterilor garante, la compromisul anglo-francez de la Osborne, devenit public prin Convenția din august 1858, unde s-a recunoscut în principiu Unirea, unitatea legislației și armatei, dar cu unele amînări, tergiversări și restricții în domeniul conducerii guvernamentale și parlamentare.

Dar între 1859—1862 acestea au fost devansate de acțiunile prestigioase ale românilor, realizările lor fiind interpretate acum în mod deschis la Paris ca victorii diplomatice ale Franței care din 1855 a propus public Unirea, împotriva Austriei și a altor puteri ce au boicotat-o. Tocmai atunci, Franța și Piemontul au învins Austria în război, sub privirile neutrale și binevoitoare ale Prusiei. După aceea cele două puteri învingătoare au silit-o pe cea învinsă să recunoască dubla alegere, ceea ce a făcut și Turcia. Din acel moment obținerea aprobării pentru funcționarea unui singur guvern și parlament la București, în locul celor existente acolo și la Iași între 1859—1861, a rămas doar o problemă de timp.

Totuși, Austria și Turcia au reușit să dea două lovituri românilor — pe care le-au dorit cu bătaie lungă —, și anume, zădărnicierea aducerii prințului străin dintr-o mare dinastie europeană, drept condiție ca ea să nu fie sub influența Romanovilor, Habsburgilor și sultanilor (la care a contribuit și Rusia) și stipulația că unificarea guvernamentală și parlamentară este valabilă doar pe timpul vieții principelui român. Trebuie remarcat faptul că la depășirea tuturor greutăților întîmpinate de românii din Principate, începînd cu 1856, au contribuit consecvent și cu fermitate Prusia și Piemontul, tocmai fiindcă prin realizarea statului modern unit român s-au creat precedente favorabile sau similitudini pentru făurirea propriei lor unități naționale de stat, realitate ce a certificat adevărul că în acele timpuri, prin făurirea celor trei entități statale noi și moderne, s-a contribuit la întinerirea, corectarea și primenirea frontierelor dintr-o bună parte a bătrînului continent, la democratizarea și armonizarea geografiei sale politice.

Românii din Principate au afirmat clar că în pofida greutăților ivite nu vor renunța la aplicarea integrală a revendicărilor exprimate legal de Divanurile Ad-hoc din 1857 și la ideea prințului străin dintr-o mare dinastie domnitoare din Europa, care le oferea un coeficient de siguranță în plus în apărarea autonomiei interne de stat și le accelera drumul spre obținerea independenței. Națiunea română în ansamblul ei avea nevoie de un stat nucleu de durată, cu existență sigură și solidă, care să poată constitui în perspectivă speranța politică a tuturor cona-

ționalilor rămași în fruntariile imperiilor limitrofe. Norii negri ai pericolului ocupării Micii Românie de către cele trei mari state vecine s-au adunat în 1863, când Rusia, din prietena Unirii a devenit adversara ei, uneltind pentru anularea Tratatului din 1856 și recăștigarea accesului la Dunăre prin reanexarea Basarabiei de sud. Ea a elaborat sub diferite pretexte planul tripartit al intervenției militare ruso-austro-turce în Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești. Dar puterile garante au intervenit diplomatic, iar Parisul a afirmat categoric prin vocea Împăratului că încălcarea Tratatului din 1856 și a Convenției din 1858 în privința neintervenției și a garantării autonomiei Principatelor Unite constituie un casus belli, după care planurile rusești s-au risipit și au dispărut.

Pericolul a devenit însă grav în 1866, când 50.000 de ruși și 50.000 de turci au fost pregătiți să ocupe Principatele Unite, Rusia a furnizat bani și agenți pentru manifestațiile separatiste de la Iași, a pregătit instalarea prințului moldovean Roznoveanu, în intenția de a despărți Moldova de București și de a reprimi Cahulul, Bolgradul și Ismailul. Regimentele muntene de la Iași au intervenit benefic și prompt, au tras și i-au împrăștiat pe separatiștii din Iași. Brătianu și partizanii săi, văzând amenințată existența României Mici, prin care s-ar fi îngropat și perspectiva României Mari, au acționat magistral, au adus prințul străin dintr-o mare și puternică dinastie domnitoare europeană și odată cu el protecția diplomatică a Prusiei și Franței, ceea ce a dus direct la anihilarea acțiunilor inamice.

Instaurarea dinastiei străine ereditare a constituit aplicarea integrală a voturilor și voinței naționale din 1857 și a însemnat o revoluție de sus, efectuată de o elită politică valoroasă și realistă, care a fost consfințită din nou în 1866 prin plebiscit și votul parlamentului. Prin ea s-a efectuat un pas înainte spre Europa, iar prin constituția din 1866, elaborată după sistem belgian, s-a instaurat un regim monarhic parlamentar și democrație ce s-a dovedit a fi benefic în deceniile următoare. El a dus la întărirea statului, la modernizarea economiei, construcția căilor ferate, realizarea unor trepte ale revoluției industriale, întărirea liberului schimb economic, la transformarea României într-un teren de azil politic pentru vecinii polonezi, bulgari, albanezi năpăstuiți, la o mai bună administrație centrală și locală; și, nu în ultima instanță, la înlăturarea tendințelor de guvernare personală pe bază de lovituri de stat, la funcționarea principiului separării puterilor în stat, la libertatea presei și a cuvântului, a curților cu jurați³.

România Mică, situată geografic la mijloc între Dobrogea, Basarabia, Bucovina la est și Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș la vest, a avut

³ W. T. Riker, *The making of Romania. A study of an international problem. 1856—1866*. Oxford University Press, London, Humphrey, Milford, 1931; D. Berindei, *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucarest, 1967. Despre Cuza la A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, p. 344—397; Constantin C. Giurescu, *Viata și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970. Evenimentele din 1866 și salvarea statului român la Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930; Iorga, *op. cit.*, vol. X, București, 1939, p. 7—36; N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României între 1859—1877*, București, 1984, p. 172—207.

de realizat destinul politic de a deveni România Mare, statul tuturor românilor. El a contribuit substanțial la supraviețuirea elementului românesc din statele străine, prin sprijinirea structurilor proprii de rezistență ale acestuia personificate de biserici, școli, asociații culturale și literare, partide politice etc. Dealtfel micul stat princiar român a fost convins că reușita maghiarizării, germanizării sau rusificării milioanele de conaționali din vest și din est i-ar fi primejduit și i-ar fi întunecat existența, punând sub semnul întrebării perspectivele afirmării sale în concertul politic european.

Deasemenea, românii asupriți, având o conștiință națională puternică, militanță și penetrantă, au simțit dureros, chinuitor și supărător nedreptatea de a constitui simple adaosuri la națiunea politică maghiară sau de a fi supuși ai austrieilor, țarilor și sultanilor. Speranțele românilor din Transilvania, ca și ale tuturor celorlalți, s-au îndreptat spre „iubita Românie“, patria română în sens politic și național, unde diplomația, armata, generalii, miniștrii, tot guvernul și parlamentul se aflau în mâinile națiunii române, iar monarhia străină, prin atașament, jurământ și constituție, îi servea interesele majore de moment și de perspectivă.

Pînă și succesele înregistrate de începuturile revoluției industriale, rămurirea și generalizarea căilor ferate, dezvoltarea fără precedent și circulația masivă și rapidă a cărților, revistelor și ziarelor, a tipăriturilor în general, progresul general al științelor, artelor și meseriilor, activitățile societăților culturale, literare și academice, ale universităților, au fost interpretate de intelectualii români transilvăneni ca evenimente remarcabile prevestitoare ale făuririi apropiate a statului tuturor românilor, dacă prin cimentarea contactelor și acțiunilor comune, prin fortificarea și unirea cugetelor vor acționa toți hotărîți în acest sens. Era necesar să se acționeze sub supravegherea și conducerea înțeleaptă a oamenilor de stat din București, singurii care realmente, avînd mijloace diplomatice și militare la îndemână, puteau și erau capabili și chemați să conspecteze raporturile internaționale, să încheie alianțe menite să acționeze pe etape pentru atingerea scopului. Trebuia făcut totul pentru obținerea Independenței, pentru conservarea României Mici în fața primejdiilor externe mai evidente și mai apăsătoare, deoarece numai astfel rămînea în picioare perspectiva celei mai mari; după care dinastia, guvernul și diplomația de la București urmau să treacă la acțiunea cea mare, în contextul timpului și al unei evoluții generale favorabile.

De pe acum însă, diplomațiile marilor imperii limitrofe, bănuitoare și sensibile la spectrul daco-românismului, au constatat că la București ar exista comitete daco-române care și-au trimis agenți în Transilvania, ori s-au speriat că odată cu Carol au pătruns în România soldați prusaci, deghizați lucrători în căile ferate, ce urmau a fi folosiți fie într-o acțiune militară în vederea alipirii Transilvaniei, fie pentru obținerea independenței. Deci, într-un cuvînt, statul român a fost bănuît că a uneltit mereu fie împotriva Austro-Ungariei, fie împotriva Turciei. Unii oameni de stat unguri au afirmat însă că nici românii din Transilvania și nici guvernul din București luați împreună n-aveau nici o șansă să realizeze singuri Daco-România, problema devenind serioasă și la obiect doar în cadrul unui război european în care ei ar primi sprijinul unor puteri

angajate în conflict. Înainte de instaurarea dualismului, feldmareșalul austriac Ludovic Wohlgemuth i-a spus lui Maiorescu că el ca militar își scoate căciula în fața românilor, dacă aceștia vor putea să bată singuri și dintr-o dată pe front Rusia, Austria și Turcia, pentru a elibera Basarabia, Bucovina, Transilvania și Dobrogea. Dar lucrul nefiind posibil, l-a sfătuit atît pe el cît și pe ceilalți membri ai delegației naționale române, să se curețe de ideea daco-română la Viena, unde erau pregătiți să meargă pentru a obține ratificarea programelor politice ce au vizat federalizarea Monarhiei. Deasemenea, Andrassy, primul ministru-președinte al Ungariei dualiste, înfuriat de dese raporturi de într-ajutorare și consultare între București și românii din Ungaria, l-a amenințat pe un agent diplomatic al statului princiар că și el poate realiza unitatea românilor, în sensul că Austro-Ungaria va ataca și va anexa România, astfel ca ei să fie împreună sub conducerea Pestei.

Într-adevăr, cu aprobarea Parlamentului, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii a trimis bani, cărți, burse, alte ajutoare materiale, studenților, ucenicilor, elevilor, școlilor confesionale ortodoxe și unite din Transilvania, Astrei, ziarelor și bisericilor române, acțiuni dublate și triplate și de cetățeni particulari bogați. În general se poate afirma că tot ce s-a întîmplat în Transilvania a constituit un micro-climat al românismului apusean asuprit și prigonit de ungurism, ce a efectuat o mișcare de rotație în jurul Bucureștiului cu tendința firească de a micșora treptat și după posibilități cercurile pînă la realizarea unității naționale. Pînă și Societatea Academică din București a fost bănuită că s-a ocupat mai mult de politică, de intrigi contra Austro-Ungariei, de unde au provenit mulți dintre membrii ei, decît de literatură și știință, fiind și ea suspectată de tendințe daco-române. Boierii patrioți din România au oferit pogoane de pămînt românilor pauperizați emigrați din Ungaria, Barițiu a discutat cu ministrul Boierescu despre nedreptățile și asupririle efectuate de guvernul unguresc și despre primirea în stat a conaționalilor refugiați. Unii funcționari români din Transilvania și-au oferit serviciile pentru modernizarea cadastrului în România sau alții au intermediat pentru încheierea unor contracte avantajoase pentru construirea căilor ferate între statul național și anumite firme din Ungaria unde au fost angajați numeroși ucenici și muncitori români. Iată că acțiunile panromânești s-au coroborat armonios și în procesul de ansamblu al modernizării societății românești, fie din stat, fie din teritoriile asuprite. Desigur atașamentul românilor din Transilvania a atins cote maxime în raport cu Bucureștiul în momentele declanșării crizei orientale din 1875—1878 și a Războiului de Independență⁴.

⁴ Problematika la Suci, *De la 1859 la 1918...*; despre respingerea repetată a programelor politice negermane și nemaghiare și raportul dintre această atitudine a Vienei și Budapestei și dezmembrarea Austro-Ungariei, idem, *Considérations sur les structures de l'autorité d'État pendant 1848—1867 dans la Monarchie des Habsbourg et la situation politique des nations non-hongroises et non allemandes*, în *NEH*, 8, 1990, p. 173—194; idem, *Considerații privind statutul Transilvaniei și situația politică specifică a românilor din Monarhie la mijlocul secolului al XIX-lea*, în mss. la *Anuarul Institutului „A. D. Xenopol” Iași*. Suspiciunile Budapestei față de București la D. Suci, G. Cipăianu, *Contributions à l'étude des relations roumano-austro-hongroises au début du dualisme. (1867—1868)*, în *Studia Universitatis Babeș—*

Atitudinile și mentalitățile politice ale intelectualilor români din Transilvania au fost rezultatele unor educații de nivel european și tocmai de aceea s-au dovedit a fi compatibile cu cele mai avansate idei ce au frământat societatea europeană a secolului trecut. În Ungaria a existat o elită politică românească realistă care a realizat de timpuriu marile valori umane și democratice ale alegerilor libere, bazate pe un cens minim sau chiar pe vot universal, ale parlamentarismului și sistemelor constituționale de guvernare, care să exprime opțiunile majorităților cetățenilor din stat privind exercitarea și controlul puterii prin rotație guvernamentală, respectarea legală a libertăților și inițiativelor individuale, a proprietății, dar și a intereselor generale ale societății și statelor. Deasemenea, în Ungaria secolului trecut au funcționat regimurile monarhice parlamentare, s-au asigurat cu anumite limitări libertățile și proprietățile individuale ale cetățenilor statului, drepturile asociațiilor și corporațiilor culturale, ale autonomiilor confesionale școlare bisericești (cu unele restricții), s-a aplicat principiul separării puterilor în stat.

Intelectualii români și slavi au apreciat atât aspectele politice cetățenești benefice ale constituționalismului unguresc, cât și pe cele sociale, legate de împroprietărirea țăranimii, pentru care au luptat și ei, și maghiarii. Dar au criticat vehement declararea Ungariei Coroanei Sf. Ștefan ca stat național maghiar centralizat și a națiunii maghiare ca singura națiune politică în condițiile în care la 5 unguri au existat 11 neunguri. Ei au propus fără rezultat federalizarea politică-teritorială a Monarhiei după model cantonal elvețian. Tot ei au combătut deasemenea pericolele maghiarizării și au intuit că miniștrii și parlamentarii unguri au efectuat atât în 1848, cât și în 1867 și după aceea, un comerț abil, dar necinstit cu libertăți, acordând neungurilor pe cele individuale cetățenești și sociale și încercind să le-o răpească pe cea națională. Cu alte cuvinte, nemaghiarii au apreciat aspectele pozitive ale constituționalismului unguresc, dar le-au criticat pe cele negative și, folosindu-se de primele două, au pus accentul pe păstrarea ființei naționale, fiind conștienți că naționalitatea odată pierdută, nu va putea fi recâștigată niciodată. Luptând pentru acordarea tuturor celor trei libertăți: juridică, socială și națională, liderii nemaghiari au fost mai complet și mai corect ancorati în spiritul democratismului european decât cei maghiari, care au rezervat-o pe ultima numai pentru ei. Aceștia au uzat de un cens electoral ridicat, de favorizarea elementelor urbane, de arondarea circumscripțiilor electorale în așa fel, încât să croiască o majoritate politică în parlament sau în adunările administrației locale de stat pentru reprezentanții unei minorități etnice privilegiate și integratoare⁵.

Juriștii români din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș și-au efectuat studiile la Facultățile de Drept maghiare din Cluj, Budapesta, la cea germană din Sibiu (și unii — mai puțini — și la cea din Viena); mulți dintre ei au devenit și funcționari, așa că au fost realmente în poziția

Bolyai, *Historia*, XXXIV, 2, p. 25—36. Despre încercările comune de modernizare a societății românești de pe ambele versante ale Carpaților la Suciu, *Date privind situația politică și confesional-școlară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului*, în *AIIC*, XXX, 1990—1991, p. 98—99.

⁵ *Idem*, *Considérations sur les structures...* și *idem*, *Considerații privind statutul Transilvaniei...*

de a cunoaște și avantajele și dezavantajele sistemului constituțional sau pe cele ale administrației de stat din Ungaria. Desigur, este un lucru îndeobște cunoscut că juristii au furnizat un număr însemnat de cadre politice pentru Partidele Naționale Române de pînă la 1881, care s-au angajat în mod competent și conștient, în lupta politică cu sistemul dualist. Rămîne însă ca fapt deosebit de pozitiv realitatea verificată și verificabilă din punct de vedere documentar, rezultată din analiza corespondențelor politice inedite sau edite ale vremii, că liderii români au gîndit liber, că mentalitățile lor, din care au rezultat direct, sincer și loial și atitudinile adoptate public, au constituit emanațiile unor judecăți, raționamente și critici efectuate logic, obiectiv, individual, dar cu certe valențe racordate la valorile universale ale timpului și ale progresului general uman. Mult mai important decît această realitate a fost fenomenul că asemenea mentalități și atitudini politice au existat și s-au făcut auzite nu numai în lupta antidualistă susținută împotriva guvernelor ungare, dar și în raport cu anumite rezoluții sau tactici depășite, adoptate în sinul Partidelor Naționale.

Desigur, la ședințele naționale au existat o vreme — destul de îndelungată — și majorități fidele marilor șefi, care n-au judecat situația națiunii lor prin prisma unei interpretări proprii, ci s-au mulțumit să afle ce vor și ce recomandă două-trei personalități, după care au votat automat opțiunile acestora ca soluții obligatorii și de valoare națională și generală. Membrii acestor „majorități“ au văzut și au interpretat lucrurile doar prin prisma îngustă a vederilor și raționamentelor emenate de trei-patru mari lideri naționali, care deși au avut într-adevăr merite uriașe în lupta națională, n-au fost perfecți, ci perfectibili, au „îmbătrinit“ la un moment dat, au privit mai mult îndărăt, n-au respectat și n-au conspectat cu răbdare și în mod realist prezentul și tocmai de aceea s-au împiedicat pe ei înșiși, dar și mișcarea națională, cînd au pășit pe cărarea ei. Ei au reușit astfel să împiedice adoptarea mai grabnică și mai promptă a unor soluții noi care să deschidă în perspectiva viitorului șanse reale pentru modernizarea și fortificarea luptei naționale și a partidului. Nu întotdeauna soluțiile, problemele și tacticile adoptate în trecut, de conducerea mișcării naționale, au corespuns situațiilor concrete și complexe puse în fața ei de evoluția lucrurilor la un moment dat. Iar fără conspectarea lucidă a prezentului, exista riscul ca păstrînd mentalitățile vechi, oricît de bune, utile și salvatoare au fost în trecut, să pierzi abilitatea și aptitudinea modificărilor și schimbărilor noi, realiste și benefice și, odată cu ele, șansele de a corespunde transformărilor rapide și substanțiale suferite și suportate de situațiile politice generale aflate și ele mereu sub impactul evoluției socio-economice sau instituționale și de partid ale timpurilor moderne.

În sinul mișcării naționale au existat însă și minorități realiste și novatoare — devenite cu timpul majorități victorioase — care au respins soluțiile vechi în favoarea celor noi. În general, în urma disputelor și diferendelor adeseori deosebit de dure, de vehemente, dar sincere și loiale în finalitatea lor spre bine și progres, declanșate între generațiile bătrîne și tinere, între opțiunile tradiționale sau tradiționaliste anchilozate și anchilozante și cele tinerești, mobile și dătătoare de viață și de speranțe mișcarea națională, programele, tactica și structura partidului au

fost puse în situația fericită de a corespunde evoluției și spiritului timpului prin modernizarea și fortificarea generală ce-i confereau prosperitate, tărie și competență în lupta pentru realizarea unității și libertății naționale.

În unele contribuții am analizat evoluția alternativei tactice pasivism-activism între 1865—1905 și am ajuns la concluzia că pasivismul, deși a corespuns fazelor de început ale mișcării, a evoluat sau mai precis a involuat de la mare la mic, pe când activismul a marșat invers. Fenomenul s-a produs îndeosebi datorită aripii realiste care a realizat din timp că într-o Europă cuprinsă de revoluția industrială, străbătută de parlamentarismul rezultat din alegeri și dispute electorale libere, deschise și dure, viitorul va aparține activismului și nu tacticii petiționarismului prăfuit, a memorandumelor înaintate unui monarh legat de mâini și de picioare de constituționalismele exclusiviste din punctul de vedere național unguresc și austriac, Rege la Budapesta și Împărat la Viena, ceea ce a echivalat cu situația confuză și contradictorie de a te duce la Viena, pentru a-l piri pe Rege la Împărat.

Această aripă realistă, novatoare, cu adevărat europeană, a înțeles mai de vreme și a determinat și mișcarea națională generală să înțeleagă și să acționeze în timp util în favoarea activismului electoral și parlamentar în 1905, deoarece o soluție bună, chiar dacă vine mai târziu, este oricum mai binevenită decât dacă n-ar fi sosit niciodată. Tot atunci, odată cu dărîmarea pasivismului, operație posibilă la români numai după moartea marilor corifei ai acestei tactici, au fost înlăturate ultimele rămășițe ale elitismului și separatismului ardelenesc, s-a împins înainte dreptul etnic, prin care principiul naționalității s-a reflectat mai amplu și mai coerent, și s-a afirmat clar realitatea că toți românii din Ungaria constituie o individualitate unică și nedivizibilă care trebuie să se manifeste ca atare nu numai în structura partidului, dar și în elaborarea programului și a tacticii de luptă. Se știe că pînă la 1881 unii lideri pasiviști din (sau mai bine zis din fostul) Mare Principat al Transilvaniei (Ardeal), privind spre trecut și conspectînd numai realitățile și structurile de atunci, s-au bazat doar pe autonomismul istoric legal al Staatsrechtlului mai vechi sau cel conferit și prelungit de Diploma Leopoldină din 1691, Sancțiunea Pragmatică din 1722, Constituția din martie 1849 neaplicată niciodată, Diploma din octombrie 1860, Patenta din februarie 1861, pe care s-au alțoit pe baza principiului naționalității legile pozitive și benefice din 1863—1864, ce au ratificat programul din mai 1848, dar s-au aplicat doar pentru o jumătate de națiune română apuseană situată între Carpați și Piatra Craiului și au fost valabile doar cîțiva ani⁶.

În 1867 românii ardeleni au pierdut totul, atît autonomia cît și legislația din 1863/4, au adoptat tactica boicotului parlamentar, au afirmat că problemele și durerile ardelenilor sînt „speciale“, le cunosc și

⁶ Idem, *Aspecte ale politicii de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului*, în *AIAC*, XXVIII, 1987—1988, p. 289—298; rezolvarea alternativei tactice și evoluția programatică a Partidului Național Român, cu bibliografia aferentă, reconstituită pe baza unor date de arhivă și a unor fapte și mentalități din epocă, idem, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu, 1867—1891*, în mss. la Centrul de Studii Transilvănene al Universității Babeș—Bolyai.

le pricep doar românii ardeleni, au repetat atât de des că cine nu este pasivist nu este român, încît au devenit niște fanatici, au ajuns în situația stupidă să susțină că ceilalți români din Banat, Crișana, Maramureș — numiți în limbajul epocii „ungureni“ — ar trebui să-i urmeze și să-i copieze „de verbo“ și fără comentarii. Practic vorbind, în sinul mișcării naționale s-a instalat un fel de separatism și elitism ardelenesc întreținut de Barițiu și „oile fidele“ lui de la conferințele naționale, care au refuzat de repetate ori să discute programul și tactica de luptă anti-dualistă cu șefii românilor din părțile vestice în mod organizat și unitar. Barițiu și ai lui nu i-au chemat pe șefii acestora la consfăturile naționale, deoarece au considerat că-i încurcă și le diminuează șansele de a reobține pe baza Staatsrechtului și a legislației sibiene autonomia și recunoașterea legală a naționalității și limbii. Iluzia lor a constatat în speranța că monarhul sau șefii naționali austrieci se vor certa din nou cu guvernării unguri, deoarece și în trecut schema derulării raporturilor dintre tron și nobilime a fost „tensiune, ciocnire, compromis“, tradusă magistral prin formula și constatarea clasică „stăpînii se ceartă, stăpînii se împacă“, iar prin breșa ivită se vor recîștiga drepturile pierdute în 1867.

Pasiviștii s-au inspirat și din boicotul constant și puternic exercitat cu scopul de a reactiva constituția și legile din 1848 de nobilimea maghiară liberală dualistă contra regimurilor Bach și Schmerling (1848—1865), tactică ce a dus la victoria politică completă a acestei partide ridicate ca „uleiul deasupra apei“ în anii 1865—1867. Pasiviștii au crezut sau au sperat că prin aceeași metodă vor obține și ei revalidarea situației politice din 1863—1865, pe baza dictonului sau proverbului fiecare cu programul și „jogfolytonosság“-ul lui (continuitate de drept). O altă sursă externă de inspirație, culeasă de pasiviști în alegerea tacticii românești de luptă, a fost boicotul parlamentar exercitat de burghezia cehă; numai că aceasta în primii ani ai dualismului l-a combinat cu greve ale impozitelor și cu mari manifestații de stradă, iar pasivismul ei a fost relativ în sensul că cehii cu drept de vot au ales deputați care au intrat în Dieta din Praga, pînă în 1871, dar după aceea au boicotat-o, sau în adunările administrației locale de stat din Boemia, Moravia, Silezia. Dar deputații aleși pentru Parlamentul de la Viena l-au boicotat intens, cu excepția, din 1873, a cehilor din Moravia. Însă din 1879—1884 toți cehii au adoptat metoda europeană a activismului electoral și parlamentar la toate nivelele, inclusiv la Viena, curentul activist radical și total fiind susținut și impus mai ales de „tinerii cehi“. Între pasiviștii români din Transilvania au existat adepții pasivismului absolut care au promis că participă fără să se țină consecvent de cuvînt la alegerile și lucrările adunărilor administrației locale de stat, dar au boicotat pe cele pentru Parlamentul de la Budapesta și adepții pasivismului relativ ce au fost consecvent pentru alegerile în adunările administrației locale și pentru Parlament, dar deputații aleși trebuiau să nu intre în forul legislativ central. Partizanii pasivismului relativ n-au avut însă cîștig de cauză în fața adepților celui absolut.

Reaștîi le-au atras atenția liderilor pasiviști că oricît de morale, de drepte sînt revendicările lor, situația politică generală s-a schimbat

radical, modificările survenite cer alte mentalități și soluții, iar speranța lor că stăpînii se vor certa din nou, ca în trecut, nu era întemeiată. În trecutul îndepărtat, Împărații—Regi și Mari Principi Habsburgi și nobilii unguri s-au certat, iar în 1848—1849 s-au războit și ungurii cu austriecii, deoarece au fost convinși că în pofida conflictului nu exista pericolul să-și piardă supușii. Dar ei nu erau sinucigași, deoarece în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd principiul naționalităților, acceptat de unele mari puteri, modifica geografia politică europeană, lucrul nu mai era posibil și constituia o pagină închisă. Pe de altă parte, în viață lucrurile nu erau numai albe sau negre, ci cel mai adesea cenușii, iar pasiviștii chiar dacă declarau teoretic că dualismul nu exista, că nu recunosc parlamentul Ungariei, ei plăteau impozite și ofereau honvezi și recruți statului maghiar sau armatei comune austro-ungare, ceea ce punea în antinomie teoria sau opțiunea pură cu practica și viața reală.

Deasemenea, realiștii au subliniat necesitatea ca românii din Ungaria să nu gîndească ardeleneste, bănățenește etc., ci românește, mai ales că după 1867 românii ardeleni au pierdut tot ce au avut și au căzut într-un fel de egalitate negativă cu frații din părțile vestice, devenind, după litera legii, cetățeni ai națiunii politice maghiare unice și indivizibile, ca și statul ei. Situația concretă a impus în asemenea condiții cimentarea legăturilor, a structurii de partid, adoptarea aceluiași metode și tactici concrete de acțiune. În parlament, în cazul adoptării activismului, deputații români ardeleni s-ar fi aflat alături de deputații români din Banat, Crișana, Maramureș, Partium, de deputații sirbi, slovaci, croați, ruteni, ar fi încropit acțiuni de rezistență antidualistă comună și eficace, iar vocile lor s-ar fi făcut auzite mai clar și mai puternic în opinia publică internațională sau de unele mari puteri susținătoare ale principiului naționalității.

Desigur, pasiviștii au dat dovadă de tărie morală și politică, motivația lor era justă și îndreptățită, răspunzînd la nesocotirea autonomiei și a legislației din 1863—1864 cu nerecunoașterea competenței Parlamentului din Budapesta asupra Ardealului și a validității legii XII. Dar vrînd-nevrînd uniunea exista și funcționa, iar prin abținerea totală de la alegeri a românilor ardeleni s-au făcut cadouri decenii de-a rîndul, în fiecare ciclu parlamentar, cîteva zeci de locuri de deputați pentru grupul parlamentar guvernamental. De obicei în locurile unde alegătorii români erau numeroși, dar nu se duceau să aleagă, erau aleși de un număr mic de alegători neromâni deputați unguri, sași, armeni, evrei etc., guvernamentali care au oferit un coeficient de siguranță și de acțiune în plus adepților dualismului, și așa întotdeauna numeros și compact în Parlamentul Ungariei. Pasivismul imobil prin excelență — au afirmat activiștii — a paralizat mobilismul politic electoral în unele zone ale Transilvaniei, în care numărul deputaților români și unguri antidualişti din grupul independentist ar fi putut crește prin pacte și înțelegeri locale. Înțelegerile ar fi urmat să funcționeze și în parlament, pentru a face mai multe necazuri guvernului, prin întărirea opoziției active și directe a membrilor ei, decît o putea face o opoziție pasivă, mută și îndepărtată, în încercările comune de altfel de a modifica împreună cele mai nedrepte legi dualiste.

Realişti din mişcarea naţională a românilor din Ungaria au recunoscut totuşi valenţele înalte ale opoziţiei pasiviste îndepărtate, calitatea criticilor exprimate public, în presă, în conferinţe şi acţiuni naţionale organizate la sute de kilometri distanţă de Budapesta, în Blaj, Braşov, Turda etc. Dar au insistat asupra faptului că era mai eficient să arunci mănua direct în feţele miniştrilor şi parlamentarilor unguri, să le dovedeşti „ad oculos” că eşti conştient de exclusivismul naţional practicat de ei, să le spui răspicat că n-aveau nici o şansă să te transforme în maghiar, într-un cuvânt să lupti pe cale parlamentară în însuşi forul legislativ central al guvernanţilor şi deci să încerci să-i învingi la început măcar moral, pe propriul lor teren.

Dacă românii ar fi adoptat metodele parlamentare moderne folosite de-a lungul şi de-a latul Europei şi de alte naţiuni asuprite — de exemplu irlandezii —, cauza lor, frământările, necazurile şi doleanţele ar fi fost mai uşor şi mai rapid surprinse şi înţelese de opinia publică internaţională. Aripa novatoare a apreciat la justa lor valoare actele de rezistenţă antidualistă de sorginte pasivistă din mai 1868, Memorandumul din 1866, dus fără vreun rezultat la Viena de Raţiu, cel din 1882, adresat opiniei publice din Europa, marele Memorand din 1892. Ea s-a solidarizat cu liderii pasivişti ajunşi la porţile închisorilor sau în celulele lor. Dar le-au atras atenţia că participarea poporului în alegerile pentru congregaţiile comitatense, adunările municipale şi Parlament, din patru în patru ani, ar fi dus la educarea lui politică mai eficientă, mai directă şi mai promptă, la confruntări faţă în faţă cu adversarii lor naţionali. Lupta politică a deputaţilor Partidului cu miniştrii şi reprezentanţii regimului în timpul sesiunilor parlamentare ar fi asigurat o continuitate mai solidă, o ritmicitate susţinută în mişcarea antidualistă⁷.

Realişti şi activişti au apreciat conţinutul politic şi moral al Memorandelor, inclusiv al celui mare din 1892, dar au avut opinii negative despre mentalitatea, tactica şi poziţia de „petiţionar”, pe care au calificat-o ca pe un fel de „Kriherei” (tîrîială), incompatibilă cu demnitatea unui popor conştient. El trebuia înzestrat cu spirit politic şi civic activ, la răscruce de secole, şi într-o Europă care-l practica şi îl cultiva din plin. Deasemenea ei au intuit inabilitatea politică a gestului, a drumului parcurs de măreţul şi beneficul Act, ale cărui principii şi revendicări erau mai vrednice de apărat cu metode directe. Realişti au susţinut că nu mai are rost să repeţi în 1892 traseul din 1791—1792, să te plimbi de la Ana la Caiafa şi invers, să-l pîrăşti pe Rege la Împărat

⁷ Idem, *Antecedentele dualismului...*, capitolul IV *Ilie Măcelariu şi alternativa activism-pasivism între 1865—1867* şi mai ales subcapitolul *Activistul Ilie Măcelariu apărător al Memorandumului pasivist din 1866*; idem, *Mişcarea antidualistă a românilor...*, cap. I *Controverse în jurul parlamentarilor români ardeleni şi solidaritatea populară cu primele iniţiative antidualiste ale lui Ilie Măcelariu*, cu subcapitolele *Ecoul intern şi extern al acţiunilor antidualiste întreprinse de Ilie Măcelariu în martie-mai 1867* şi *Opinia publică românească despre Ilie Măcelariu şi tactica de luptă naţională*. Cap. II *Rolul lui Ilie Măcelariu în activizarea luptei pentru apărarea autonomiei Transilvaniei* cu subcapitolele *Colaborarea pasiviştilor Baritiu şi Raţiu cu activistul Ilie Măcelariu în declanşarea conflictului parlamentar din 17 iulie 1868* şi *urmările lui* şi *Ilie Măcelariu în luptele parlamentare privind legea naţionalităţilor* şi *a reglementării uniunii Transilvaniei cu Ungaria*. Cap. IV *Soluţii şi orientări tactice şi organizatorice ale mişcării naţionale între 1869—1871*.

sau viceversa, deoarece pe această cale n-aveai șanse să obții nimic concret.

Activiștii au înțeles că legile electorale maghiare nedrepte, care au sfidat etnicul și democrația electorală reală, bazată pe un cens minim sau pe vot universal, nu le-ar fi permis nemaghiarilor să formeze majoritatea în parlament, așa cum pretindea spectrul etnic. Deci au fost conștienți că nici ei singuri n-au putut dărâma dualismul. Dar au fost siguri că prin metodele propuse de ei vor educa eficient, la zi, și vor fortifica poporul, pregătindu-l și mental și efectiv pentru clipele hotărâtoare ce vor veni. Clarvăzătorii au realizat că Monarhul, ca Rege constituțional al Ungariei, mai mult domnea decât guverna. Puterea politică reală a fost în mîinile guvernului și parlamentului din Budapesta. De fapt Francisc Iosif I a fost strîns legat de constituția maghiară, așa că plingerile împotriva ei s-au adresat practic unui for mai degrabă decorativ și simbolic, decât forței care realmente oprirea.

Tot ei au analizat situațiile din trecut, cînd legislația a fost emanația a doi factori, Rex (ce era și Mare Principe) et natio (nobilimea). Ea a stat la baza sistemului constituțional exclusivist „3+4”, adică trei „nații” politice, și patru religii recepte, toate privilegiate. Aceasta a făcut ca ținutul celor 7 cetăți, Transilvania-Siebenbürgen, să mai fie numit și teritoriul celor 7 mari păcate, deoarece cei puțini, bogați și tari i-au exclus de la drepturi pe cei mulți, oropsiți și asupriți și i-au transformat în paria.

Comentatorii politici români au realizat că sistemul clasic a fost instituit și susținut secole de-a rîndul, atît de nobilime, cit și de tron. În pofida conflictelor dintre cei de sus, ele au fost mereu amortizate pentru ca cei doi stăpîni să-și poată reglementa conturile și găsi soluțiile în vederea funcționării sistemului de guvernămînt care-i avantaja deopotrivă.

După ce s-au înfruntat între 1780—1789, tronul și nobilii s-au apropiat întrucîtva unul de ceilalți și invers, Leopold al II-lea a jurat iarăși pe constituțiile feudale ungurești, ca și strămoșii săi. În aceste condiții, Supplexul din 1791 dus la Viena, la Rex-Princeps, a fost trimis la Dieta din Cluj, la „natio”, deci exact la forul împotriva căruia s-a plîns și a protestat⁸. Realistii au cinstit conținutul Supplexului, au înțeles că la 1791 tactica petiționării a fost singura compatibilă cu timpurile și cu structurile de atunci, tot așa cum au cinstit ideile Memorandumului din 1892. Dar ei au respins categoric petiționarismul umilitor, vrednic de plîns, dar și de dispreț, incompatibil cu vremurile moderne și cu sfîrșitul secolului al XIX-lea. Alexandru Mocioni a găsit formula cea mai fericită ce a exprimat și a explicat situația și dilema în care

⁸ Idem, *Antecedentele dualismului...*, cap. I *Elemente de structură politică duală în Monarhie și programele naționale pînă la 1848* cu subcapitolele *Structura Imperiului și relațiile fluctuante dintre dinastie și nobilimea maghiară în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea* și *Raporturile politice dintre unguri, slavi și români și dinastie în preajma lui 1848*. Cap. II *De la dualismul parțial și de scurtă durată din 1848 la cel integral și paritar din 1867*, cu subcapitolele *Regimul politic din Pesta în conflict cu românii și slavii și tactica dinastiei între martie 1848—august 1849* și *Politica partidei liberale maghiare și tratativele pentru instaurarea cabinetului Andrassy*.

s-a găsit practic mișcarea națională a românilor în timpul perioadei memorandiste. El a afirmat că nu există ca românii să nu facă o prostie, deci să ducă o petiție ca să-l pîrască pe Rege la Împărat și pe unguri la monarhul și prietenul lor, iar maghiarii să nu facă una și mai mare, adică să-i închidă pentru atîta lucru. Într-adevăr nu atît acțiunea memorandistă în sine, cît mai ales procesul memorandiștilor și sentințele de condamnare pronunțate la Cluj, în 1894, au stîrnit formidabila și benefica agitație internă și internațională în jurul cauzei drepte a românilor din Transilvania.

Guvernul Ungariei, cînd s-a decis la doi ani după înaintarea Memorandului să treacă la represiuni, și-a făcut conștient sau inconștient mari deservicii și, invers, a adus servicii opoziției pasiviste românești mute și îndepărtate și în sine ineficace, adusă la bara justiției lui. Condamnările la închisoare au promovat și au determinat apariția unor manifestări de stradă, deci de opoziție directă și eficace în Transilvania, acțiuni publice de dezavuare în România, mitinguri în Europa de solidarizare cu cei condamnați și cu cauza română. Practic vorbind, guvernul și justiția maghiară, prin miopia lor, au prilejuit apariția și manifestarea complexă și vastă, de proporții continentale, a unei propagande interne și externe de anvergură și de cunoaștere a situației reale și concrete a românilor asupriți, dar și a pozițiilor similare ale altor națiuni nemaghiare. Liderii români și slavi s-au întrunit la Congresul Naționalităților din Budapesta, pentru a găsi soluții comune în vederea încorporării unei opoziții politice potrivite măsurilor represive întreprinse de autorități. Deasemenea, atitudinea represivă a Budapestei a stîrbit imaginea democrației politice și parlamentare maghiare, a spiritului modern și tolerant pe care guvernării și politicienii unguri le-au cultivat și promovat cu grijă și cu insistență în ochii Europei pe seama regimului din Ungaria.

Cînd, în 1895, noul ministru-președinte a realizat că Ungaria n-are nevoie de martiri, că întreaga situație internă, ca și ecoul internațional creat în jurul problemei s-au întors ca un bumerang împotriva inițiatorilor, a încercat să redreseze situația, să-și repare greșelile și imaginea în ochii celorlalți. El a înaintat propunerile și a obținut grațierea condamnaților de la Vaț și Seghedin. Gestul a fost însă tardiv, deoarece, zarurile fiind aruncate, o bună parte din opinia publică a democrației europene, ca și unele cercuri diplomatice, au intuit deja că politica Budapestei, prin intoleranța ei, a avut și fețe care nu au semănat deloc și nu s-au racordat la valențele adevăratului democratism și parlamentarism cunoscut, cultivat și promovat în centrul, vestul și nord-vestul continentului⁹.

De fapt, oricît de paradoxal ar părea la prima vedere, pasiviștii români și guvernării unguri s-au ajutat, conștient sau inconștient, reciproc. Această situație, și bizară și contradictorie, a ilustrat concret pe teren și în viața politică valabilitatea dictonului francez „les extrêmes se touchent”. Activiștii și novatorii au recunoscut că, ideatic vorbind,

⁹ Idem, *Aspecte ale politicii...*, în *AIAC*, XXVIII, 1987—1988, p. 294. Despre 1892—1894, vezi P. Teodor, L. Maior, T. Nicoară, N. Boșan, S. Polverejan, D. Radosav, *Memorandul: 1892—1894*, București, 1992 și L. Maior, *Memorandul. Filozofia politico-istorică a petiționarismului românesc*, Cluj, 1992.

deci pe plan pur teoretic, pasiviștii români au fost mari antiguvernamentali. Dar le-au dovedit „ad oculos” că pe planul politicii concrete, prin obținerea de la alegeri, au ajutat decenii de-a rindul regimul dualist, făcându-i din 4 în 4 ani cadouri de zeci și zeci de deputați în plus care să-l sprijine. La rîndul său, guvernul, prin intoleranță și represii, a revitalizat mișcarea națională, exact în momentul în care, prin prelungirea mai mult decît era nevoie a pasivismului absolut, acesta a fost cuprins de o anumită moleșeală și nesiguranță. Această represiune a întărit forța morală a acțiunilor pasiviste din 1892—1894 și în general se poate afirma că Memorandul a constituit cîntecul de lebadă al pasivismului absolut¹⁰. Dar contribuția lui la continuitatea mișcării naționale a fost cu adevărat majoră, deoarece a constituit o punte de legătură între 1848 și noul activism din 1905. Forța sa morală și amintirile legate de el au inspirat și mentalitățile, hotărîrea și dîrzenia poporului în realizarea libertății și unității naționale în 1918.

Realişti au surprins deasemenea anumite contradicții între declarațiile și principiile teoretice susținute public de liderii pasiviști și luarea unor atitudini concrete sau inițierea unor acțiuni considerate de ei de anvergură și majore în lupta antidualistă. Astfel se știe că teoretic pasiviștii n-au recunoscut regimul dualist, au interpretat Monarhul doar ca Împărat al Austriei și Mare Principe al Transilvaniei, nu ca și Rege al Ungariei. În rarisimele manifestații publice organizate însă în cîntea unor acțiuni parlamentare românești antidualiste, au intonat imnul imperial austriac și nu pe cel maghiar (ca în 1868 la Sibiu în cîntea lui Măcelariu). Dar, cu toate acestea, în 1872, trei mari personalități pasiviste: George Barițiu, Ioan Rațiu și Ilie Măcelariu (acesta cu mari rezerve și precauții), patronați de mitropolitul unit Ioan Vancea, s-au arătat în cîntați și măguliți să trateze în scris sau oral cu ministrul-președinte al Ungariei. Acesta a inițiat tratative de „împăcare” cu românii din Transilvania, fixînd dinainte persoanele, cadrele și parametrii discuțiilor. Marii corifei pasiviști au acceptat — spre indignarea lui Ilie Măcelariu — pretenția ministrului-președinte al Ungariei ca tratativele să se ducă în „secret”, să se desfășoare în culise. Acest fapt a determinat ca tratativele și toată problematica ivită în jurul lor să fie învăluite de un anumit mister și ceea ce este și mai grav să fie sustrate atenției și dezbaterii publice a opiniei românești.

În aceste condiții s-au afirmat puternic și deschis anumite puncte de vedere critice, care au subliniat clar că într-o Europă democratică, ce pune accent pe voința liber și public exprimată de cei mulți, pe discutarea și alegerea corectă a opțiunilor, șanselor și conduitelor de interes general, nu era permis ca trei-patru personalități, oricît de mari și prestigioase ar fi fost și oricîte merite uriașe au reputat în trecut în mișcarea națională, să se închidă într-o cameră la Blaj, să adopte Memorande, să elaboreze soluții, formule și revendicări pe seama poporului. Era necesar să fie consultat însuși poporul, în legătură nu cu situația lui clasică ultracunoscută, ci despre cea legată de durerile lui prezente și de dorințele lui viitoare. În fond, asemenea opinii au intuit muta-

¹⁰ Idem, *Mișcarea antidualistă...*, cap. VI *Considerații privind manierele de lucru ale scrisului istoric contemporan, problemele teoretice și practice abordate, evoluția programatică și tactică a mișcării naționale.*

țiile structurale și fundamentale produse sub impactul democrației reale, bine înțeleasă și adevărată, care trebuia însă și aplicată, nu numai în lupta cu regimul, dar și în modernizarea și întărirea propriei opoziții și acțiuni politice.

Cu alte cuvinte, în acest context trebuia democratizată și modernizată însăși mișcarea națională, în sensul că soarta națiunii urma să fie dezbătută public, în conferințe naționale și în presă, în mitinguri electorale, în cluburile române din adunările administrației locale de stat și nu în mici conclave, cu ușile închise. În focul polemicilor și al criticilor adresate celor trei mari lideri naționali, unii dintre realiștii și novatorii mișcării i-au acuzat că prin tratativele cu guvernul au dorit să „trădeze” programul național, să vândă autonomia Ardealului etc.

Reprezentanții gândirii politice moderne au fost deranjați mai ales de faptul că prin tratativele de la Blaj, pe care chiar Măcelariu le-a numit ironic „tractări și pertractări” (inutile în fond), guvernul a reușit să blocheze realizarea unor inițiative benefice din mișcarea națională și anume convocarea unui Congres Național. Pentru acesta s-au efectuat deja preparativele și s-au obținut aprobările, cu condiția ca să se țină după consumarea alegerilor din 1872. În aceste condiții, la un asemenea congres, unde s-ar fi întrunit mulți participanți partizani ai pasivismului absolut și relativ, ai activismului, s-ar fi putut adopta democratic nu numai soluții legate de rezolvarea viitoare a alternativei tactice, dar s-ar fi discutat public și aspectele generale ale nemulțumirilor populare față de regimul dualist. Acolo ar fi fost infierate tot public încercările de maghiarizare sau alte nedreptăți și asuprii legate de comasări de pământuri în defavoarea românilor, de mărirea impozitelor, de persecutarea sau mutarea funcționarilor români, de nesocotirea intereselor românilor în administrație și justiție¹¹.

În general, cei ce au dorit convocarea cu orice preț a Congresului au pus accent pe caracterul public al dezbaterilor, au scontat pe efectele lui interne și externe în acțiunile de rezistență antidualistă. Ei au intuit că ministrul-președinte a reușit să-i înșele pe români, deoarece, deși a făcut pe democratul și a aprobat Congresul, prin inițierea unor tratative — în fond nesincere — de împăcare cu liderii pasiviști a obținut blocarea lui chiar din interiorul mișcării naționale. Marii șefi pasiviști au căzut în cursă, au crezut în sinceritatea dorinței de împăcare a ministrului-președinte, au elaborat un Memorand semnat de Ioan Vancea, George Barițiu, Ioan Rațiu, Ilie Măcelariu și l-au înaintat la Budapesta. Pe motiv că așteaptă răspunsul guvernului în problema împăcării, au refuzat categoric să consimtă cu ținerea Congresului, l-au boicotat și l-au zădărnicit, astfel că pînă și cei ce l-au dorit au fost nevoiți să renunțe la această utilă acțiune națională boicotată de marii pasiviști. Ea fiind generală, publică și de anvergură, ar fi fost în măsură să aducă cu mult mai multe prejudicii regimului, decît o acțiune și un Memorand secret, învăluit în mister și tocmai de aceea necunoscut în țară sau peste hotare.

Realiiștii au fost pe deplin conștienți că atitudinea guvernanților dualiști a continuat-o pe aceea a „mult promițătoarei și de nimic dată-

¹¹ Idem, *Date privind situația...*, în *AIAC*, XXX, 1990—1991, p. 100—107.

toarei nobilimi maghiare“. Aceștia n-au dorit în mod real să modifice statutul politic vitreg al națiunii române. Din interes politic meschin, egoist, guvernării au manevrat pentru a-i învrăjbi pe români unii împotriva altora. Ei le-au înaintat pasiviștilor promisiuni deșarte cu scopul de a-i îndruma să pășească pe un drum dinainte înfundat și fără speranțe. Ei au reușit să-i imobilizeze, să-i izoleze într-un cerc ridicol de mic și de închis, creindu-le în același timp iluzia că vor avea un cuvânt greu de spus în problema împăcării româno-maghiare și a mult așteptatei corecturi sau îmbunătățiri a situației politice a întregii națiuni. Situația în care au fost puși și aduși marii lideri pasiviști de la Blaj de către guvernării din Budapesta, a fost exprimată plastic și realist de către ungurii antidualiști prin formula „nesze semmi, fogd meg jól“ (ia nimic și ține-l bine). S-a afirmat de bună dreptate că pasiviștii „au fost duși pe ghiață“, s-au lăsat păcăliți de ministrul-președinte Lónyay, care a susținut o politică duplicitară față de națiunile nemaghiare.

În fond, regimul dualist, deși în primii ani s-a temut mai mult de pasivism, a realizat ulterior că o opoziție mută și îndepărtată era preferabilă uneia directă și zgomotoasă. Ea putea fi receptată rapid și de opinia publică internațională, iar în lupta electorală și parlamentară cu propria opoziție maghiară independentistă, zecile de mandate oferite cadou de pasiviști n-au fost de disprețuit. De aceea guvernării au manevrat pentru stoparea progreselor activiste, au trimis chiar agenți secreți care să încurajeze mentalitățile pasiviste. În general au făcut totul pentru a-i ațîța pe unii contra altora cu scopul de a-i inactiva pe toți, a-i slăbi, a-i face inefficienti și incapabili să organizeze acțiuni concrete de anvergură în lupta antidualistă.

Regimul, comiții supremi și vicecomiții, deputații guvernamentali au corupt cîteodată cu bani și băutură, cu promisiuni, pe unii alegători români din anumite zone ale Transilvaniei, abandonati de șefii lor naționali, pentru a le cîștiga voturile. La aceste acțiuni au contribuit și cîțiva români guvernamentali sau un episcop al Lugojului, coadă de topor a regimului, care, enumerînd sumele mari de bani oferite de Budapesta catedralei și episcopiei, i-a îndrumat public pe români să susțină în alegeri pe liberalii unguri aflați la putere. Liderii români realiști, înzestrați cu o mentalitate politică modernă de nivel european, au simțit pericolul, au insistat ca poporul să nu fie lăsat pradă propagandei străine. Se impunea să fie educat de șefii săi naționali în mod continuu, susținut și ritmic, nu numai prin presă, lecturi sau predici de duminică, dar și în alegeri. Educarea și activizarea poporului era necesară deoarece în el era singura speranță care va oferi și în viitor forța materială pentru asigurarea victoriei ideilor nobile de libertate națională.

Contactul între lideri și mase era mai bine și mai des asigurat în propaganda electorală. În timpul alegerilor românii simpli, țărani, meșteșugarii sau alte categorii sociale trebuiau să fie mobilizați să-i înfrunte pe unguri, sași, șvabi etc. adepți ai guvernului, față în față, tot așa cum aleșii lor urmau să-i combată pe miniștrii și parlamentarii maghiari din Budapesta. Poporul înzestrat de la natură cu simțul realității și cu un spirit combatant și activ în lupta pentru dreptatea de orice fel a preferat o luptă directă cu adversarii ei și n-a realizat întotdeauna și

pe deplin motivele rezistenței indirecte și sofisticate susținute de elita intelectuală pasivistă¹².

Guvernanții maghiari au fost pe deplin conștienți și informați de diferențele ivite în sinul mișcării naționale a românilor din Ungaria sau în interiorul altor opoziții antidualiste susținute de slavi. Ei au încercat adeseori, și din păcate în anumite perioade au reușit, să adâncească conflictele între diferitele orientări și curente apărute în mișcările politice ale nemaghiarilor din Ungaria. Din fericire, asemenea manevre n-au avut șanse de perspectivă, deoarece scopurile politice fundamentale urmărite de nemaghiari au fost comune, au estompat diferențele, au înlăturat incertitudinile și slăbiciunile interne, fortificând eforturile și îndreptându-le în momentele-cheie ale istoriei împotriva regimului.

În 1869 Șaguna cu activiștii s-au solidarizat practic cu pasiviștii la Conferința de la Miercurea. Mitropolitul ortodox a dat consemnul partizanilor săi să voteze boicotul parlamentar împotriva regimului, care a nesocotit atît rezistențele activiste ale deputaților români din Dieta din Cluj, exprimate prin votul separat din decembrie 1865, sau ale celor din Dieta de încoronare de la Pesta, de mare ecou intern și internațional, din anii 1867—1868, cit și pe cele de același calibru în aceeași epocă organizate de pasiviști prin Memorandul din 1866 și Pronunciamentul din 1868. Aceste acțiuni și acte politice concrete, indiferent că au provenit din sursă pasivistă sau activistă, s-au bazat pe programul național comun al românilor ardeleni, care a corespuns acelor ani de început ai dualismului, doar ea au diferit tacticile sau metodele de luptă în sensul că unii au acționat din interior, alții din afara forurilor legislative.

Numai că adoptarea acestor tactici diferite a stîrnit conflicte violente între pasiviști și activiști, încredințări și acuzații reciproce de trădare, susținute din păcate în presă atît de virulent, încît au reușit să sperie și să mîhnească la un moment dat și poporul. Acesta a fost disperat că marii lui șefi naționali, la care ținea în mod egal, au început să se certe între ei exact cînd regimul dualist a șters drepturile politice legale achiziționate de națiune în anii 1863—1865. Liderii calmi, obiectivi, înzestrați cu spirit politic lucid și realist din ambele tabere le-au atras atenția celor subiectivi, sanguinici, înclinați spre polemici și certuri personale, dornici ca ei și numai ei să fie urmați și ascultați în interiorul mișcării sau convinși că doar uzînd de ideile și metodele lor vor ajunge românii să nu-și confunde adversarii politici. Era bine să nu se sfîșie activiștii și pasiviștii români între ei, deoarece toți au fost învinși de ungurii dualiști cărora le-au căzut în mod egal victime.

În urma acestor mentalități politice pe cit de benefice, pe atît de realiste, dar rare din păcate, s-a reușit totuși încropirea unor acțiuni comune în apărarea programului comun ardelenesc. În fond, negarea din interior prin adresă dietală separată a competenței Dietei de la Cluj, cu majoritatea maghiară contrafăcută, de a se pronunța în pri-

¹² Idem, *Mișcarea antidualistă...*, cap. V *Conferința de la Alba Iulia din 1872 și criza temporară a mișcării politice românești pînă la 1879. Ultima perioadă a vieții și activității lui Ilie Măcelariu*, cu subcapitolele *Dezideratul Congresului sau a Adunării Generale, Ilie Măcelariu și alți frunțași la conferințele electorale din 1872 și atitudinea lor față de alternativa tactică; Atitudinea lui Ilie Măcelariu față de revendicarea Congresului; Tratatule româno-maghiare și consecințele lor îndepărtate asupra mișcării naționale*.

vința reglementării uniunii, exprimată pe baza existenței legale a autonomiei Transilvaniei stipulate în acte fundamentale de stat, a valabilității și validității legilor din 1863—1864 sancționate de Monarh, formularea revendicării juste și democratice a convocării unei noi Diete cu majoritate românească, capabilă să reflecte în forul legislativ spectrul etnic real, care să se pronunțe ca factor contractual obligatoriu în legătură cu orice nouă reglementare de stat, susținute de activiști în 1865, au fost repetate de pasiviști în 1866.

Astfel, în Memorandul lor, înaintat Monarhului, care nu mai avea controlul treburilor interne de dincoace de Leitha, s-a făcut apel la justetea votului minorității române active din anul precedent și s-a cerut respectarea acelorași revendicări politice majore. Activistul Ilie Măcelariu a apărut în Guberniul Transilvaniei Memorandul pasivist din 1866 și în mod strălucit Pronunciamentul din 1868, tot pasivist, în Parlamentul de la Pesta, pledoaria sa fiind tot un act de condamnare publică, exprimat însă direct la adresa regimului dualist. El a afirmat public și vehement negarea deschisă a valabilității legilor de uniune maghiare din 1848, interpretată de Consiliul de Miniștri ca un atac împotriva integrității statului. Deputatul activist a fost destituit din postul de consilier gubernial iar canonicii de la Blaj, deși anchetati de procurorul maghiar de stat, au beneficiat de suspendarea cercetării judecătorești, tot așa cum lui Măcelariu i s-a acceptat plata pensiei pentru anii prestați în serviciul statului.

În fond, chiar și George Barițiu și Ioan Rațiu au inițiat în 1868, mai mult sau mai puțin în secret, contacte și acțiuni ce urmau a fi susținute de deputații români ardeleni în Dieta de încoronare de la Pesta, în vederea susținerii autonomiei Transilvaniei și a realizărilor din 1863—1864. Ei au simțit că Memorandul lor din 1866 n-a avut nici un efect concret și benefic asupra situației politice românești. Răspunsul cel mai adecvat l-a dat interpelarea antidualistă a deputatului activist Măcelariu care a răspuns și a corespuns acestor cerințe și speranțe pasiviste. În general se poate spune că în jurul lui Măcelariu s-au concentrat manifestații de simpatie ale pasiviștilor sau activiștilor, fie în presă, fie public în anumite orașe (Cluj, Sibiu, 1867—1868). În plus, la proiectul privitor la reglementarea uniunii, care dorea să treacă problema și în competența unei Diete democratice a Transilvaniei, pentru a opera o egalitate politică între români și unguri și o reglementare reciproc avantajoasă a raporturilor de stat, pe baza negării uniunii și a menținerii autonomiei, s-au raliat nu numai deputații români ardeleni, cu mici excepții, dar și cei slavi sau români din Banat, Crișana, Maramureș, Partium, deși aceștia din urmă au criticat și au respins sever tactica română pasivistă din Ardeal. Mai mult, unii lideri pasiviști au bănuțit că pînă și redactarea generală și ultimă a Memorandului din 1866 s-a făcut în surdină, la Cluj, de consilierul gubernial și deputatul Miercurii în Parlamentul din Pesta, Ilie Măcelariu.

Aceste realități au dovedit că nu era înțelept ca în acțiunea concretă să urmezi principiul exclusivist, creator de neajunsuri și neputințe „ori, ori“, adică să lupți numai pe o cale. Era preferabil și înțelept în anumite faze să adopți tactica „și-și“, deci să iei ce este bun din ambele surse sau resurse de rezistență română, deoarece acțiunile

comune erau de mai mare efect și ecou în lupta generală antidualistă. De aceea, cei cu mintea limpede, oameni calculați și calmi, la început puțini din păcate, au avut totuși curajul, de a înfrunta propria opinie națională și de a înfiera deschis pe pasiviștii exclusiviști, dătători de ton în mișcarea din acele faze, care au susținut frenetic că cine nu era pasivist nu era român, că activiștii ardeleni intrați în Parlamentul de la Pesta au fost trădători, și-au omorât „tații“ și alte asemenea exagerări de care au profitat din plin presa și propaganda maghiară, pentru a ironiza și a slăbi mișcarea românească.

În fond, pînă și moderații Ioan Pușcariu, Alexandru Bohățel, Matei Pop Grideanul, care s-au detașat de grupul activist radical concentrat în jurul lui Măcelariu, au optat pentru un statut al Transilvaniei asemănător cu cel al Croației, parafat la 1868 în Nagodba, care ar fi permis funcționarea pe mai departe, pe baza legilor din 1863—1864, a unui parlament și administrații locale de stat autonome. Se oferea în schimb recunoașterea unor afaceri comune ale Transilvaniei cu Ungaria, trimiterea unor deputați ardeleni în Parlamentul de la Budapesta sau în comisiile mixte ungaro-austriece. Acest statut ar fi oferit — în condițiile de atunci — cu mult mai mult decît proiectul guvernamental de lege al „reglementării“ uniunii care a anulat autonomia Transilvaniei și a transformat-o în parte integrantă a Ungariei. Este deci clar că nici măcar moderații n-au fost trădători, iar de activiștii radicali nici nu putea fi vorba.

Activistul Ilie Măcelariu l-a apărât în presă, la 1867, pe pasivistul Ioan Rațiu, atacat tot acolo de activiști. Gestul a fost plin de demnitate în multitudinea de certuri publice survenite în acei ani, mai ales că amîndoi au luptat cu arma în mînă împotriva centralismului maghiar de stat, ca tribuni în 1848—1849, au fost aleși membri ai Comitetului Național Permanent din 1861, delegați oficiali ai națiunii, împuterniciți să trateze tot atunci în numele ei revendicările politice cu oamenii de stat din Viena și cu monarhul. Tot ei au acționat alături pe baza acelorași idei și sentimente în anii 1863—1865 în Dietele de la Sibiu și Cluj. În concluzie n-a fost cazul ca cei doi eminente și distinși lideri politici să-și arunce invective numai fiindcă unul a intrat, iar altul a refuzat să intre în Parlamentul de la Budapesta în anii 1865—1868. Cea mai bună dovadă că cele două tactici au servit în acei ani cauza națională, că erau compatibile cu principiile, ideile și revendicările ei de atunci, a fost tocmai alegerea fostului activist Ilie Măcelariu ca președinte al Partidului Național Român (pasivist) în 1869.

Trebuie însă să subliniem clar că apariția celor două tactici în sinul mișcării a fost obiectivă și necesară și tot așa a fost și manifestarea publică, sinceră și loială a pledoariilor pentru adoptarea, promovarea și practicarea uneia sau alteia dintre ele. Chiar dacă ambele au servit cauza, două săbii n-au putut încăpea în aceeași teacă, iar una oricum, în perspectiva timpului, a servit-o mai concret, mai eficient și mai corect, ceea ce a dus în mod fatal la înlocuirea celeilalte. Deci polemicele publice sau private în privința rezolvării alternativei tactice au fost în ultimă instanță benigne, cu toate exacerbarile survenite pe parcurs și datorate elementelor extremiste, care au împins tactica înaintea principiilor de bază ale mișcării. Deși a fost clar că acestea au putut fi apărute în și

din afara parlamentelor, în Austro-Ungaria și România sau în afara lor, deci în Europa și lumea largă, prin orice mijloace și de către toți partizanii sinceri ai luptei pentru devenirea politică și națională românească.

Astfel, încă din primii ani ai dualismului s-au înregistrat propuneri și tatonări pentru realizarea concomitentă a unor acțiuni comune și anume s-a preconizat în anii 1869—1871 ca liderii români pasiviști să compună un Memorand, să-l ducă la Viena, în timp ce deputații activiști din Parlamentul de la Budapesta trebuiau să inițieze acolo o campanie pentru revitalizarea autonomiei Transilvaniei și a legislației din 1863—1864. Acțiunea a fost bine gândită, deoarece a propus realizarea unui efort dublu, cu efect tot dublu în rezistența politică, dar din cauze interne și externe obiective a fost amînată pentru ca unele componente ale ei să fie redate și aplicate în deceniile următoare¹³.

Activiștii și realiștii, dirijați de Șaguna, s-au solidarizat în privința adoptării boicotului parlamentar susținut de pasiviști doar pentru perioada actului parlamentar 1869—1872, în timp ce ultimii au interpretat „concluzele” de la Miercurea ca veșnice și obligatorii pentru toată mișcarea națională din fostul Mare Principat al Transilvaniei (Ardeal). De asemenea, pînă în 1871—1872, liderii activiști din Banat, Crișana, Maramureș, Partium au sprijinit fără rezerve pasivismul absolut al fraților ardeleni, au înfierat și ei ca „trădători” pe activiștii de aici. Unii dintre ei, realizînd evoluția rapidă a lucrurilor și interpretînd exact unele structuri de fond ale spectrului național social-economic, nu numai că au abandonat sprijinirea pasivismului, dar au început să-l critice și să-l ironizeze public. Astfel cei concentrați în jurul ziarului „Albina” au atras atenția asupra unor realități fundamentale insurmontabile de care partizanii pasivismului absolut n-au ținut seama îndeajuns și mai ales nu doresc să țină seama nici în acei ani sau în cei ce vor veni. Ei au dovedit că poporul român din Marele Principat al Transilvaniei n-avea cum să practice eficient această tactică pentru a obține drepturi politice concrete pe seama ei și prin ea, pentru simplul motiv că n-avea o nobile puternică ca ungurii și nici o burghezie care să se compare cu cea cehă.

Acești comentatori politici au ironizat pasivismul „de șagă și de glumă” practicat de liderii ardeleni, care „nu mai sperie pe nimeni și mai ales pe unguri în nici un caz”. Ei și-au manifestat nemulțumirea că pasiviștii, deși au promis că dacă vor fi ultrapasivi față de alegerile și lucrările Parlamentului din Budapesta, vor fi deosebit de activi și de practici în alegerile și dezbaterile adunărilor administrației locale de stat, nu s-au ținut deloc de cuvînt, n-au acționat eficient și la timp în congregațiile comitatense, adunări scăunale, magistraturele orășenești etc., unde interesele românești au fost nesocotite cu atît mai ușor de cei de la putere. Cu alte cuvinte, liderii pasiviști nu numai că nu și-au respectat cuvîntul din 1869, prin care s-au angajat că pasivismul român nu este și nu va fi „ca țiganul ipohondru ce s-a întins la pămînt vîlcărîndu-se neîncetat că moare”, dar în multe cazuri prin rezultatele inactivității au ajuns la situația tristă de a acționa și de a arăta, vrînd-nevrînd, exact așa. Chiar unii gînditori din interiorul lumii pasiviste au consta-

¹³ Idem, *Antecedentele ... și Mișcarea antidualistă ...*

tat cu regret că pasivismul a pătruns și în adunările administrației locale de stat, că promisiunile vechi nu s-au ținut și s-a extins indiferentismul și nelucrarea; astfel că s-a abandonat și apărarea unor interese zonale în privința alegerii funcționarilor, a numirii magistraților sau în combaterea abuzurilor suferite de românii din comitate și scaune (Nicolae Gaetanu). În aceste sfere de acțiune au existat însă și pasiviști mai activi, dar și adepți ai activismului, care au făcut parte împreună din Cluburile române ale congregațiilor comitatense, adunărilor scăunale, magistraților opidane, și au luptat pentru apărarea intereselor românilor în administrația locală de stat.

Unii lideri politici pasiviști au realizat că pentru popor a fost destul de greu să înțeleagă de ce șefii lor naționali îi îndemneau să stea acasă în timpul alegerilor parlamentare și îi mobilizau să participe la cele pentru adunările locale. Ei au intuit că poporul trebuie educat în alegeri ritmic, că era necesar să fie ferit de propagande și influențe străine și de aceea au propus în anii 1871—1872 părăsirea pasivismului absolut și adoptarea pasivismului relativ. Acesta a presupus și a propus ca soluție rezonabilă, realistă și modernă pentru acei ani, ca românii să participe și la alegerile parlamentare organizate în Ardeal, dar aleșii lor să nu intre în Parlamentul de la Budapesta (Ioan Rațiu, Gavril Manu). Propuneri constructive în acest sens au venit și din partea unor lideri din părțile vestice (Alexandru Roman, Iosif Hodoș), care i-au îndemnat în corespondențe private, dar și publice, pe românii ardeleni să părăsească tactica pasivismului absolut în favoarea celui relativ. Participarea concomitentă a românilor ardeleni, bănățeni, crișeni și maramureșeni la alegerile parlamentare, organizate din patru în patru ani, ar fi cimentat mai rapid eforturile și relațiile comune, cunoașterea reciprocă a forțelor și rezultatelor și ar fi asigurat o educație politică eficientă și prin ea o evoluție mai puțin tumultuoasă și sinuoasă a rezolvării alternativei tactice sau a celei programatice a mișcării naționale.

În mai 1872 activiștii au hotărât la Sibiu ca alegătorii români să participe la alegeri, iar conduita deputaților față de parlament să fie decisă de forul național condus și compus după tipicul Comitetului Permanent din 1861 de cei doi mitropoliți, for care n-a fost dizolvat niciodată, așa cum s-a întâmplat cu Comitetul Central de la Miercurea în 1869. Activiștii au sperat că sub influența lui Șaguna forul național reactivat va decide participarea deputaților aleși la dezbaterile parlamentului, alianța lor cu deputații români din părțile vestice și cu cei slavi, conjugarea eforturilor tuturor în luptele politice antidualiste și chiar folosirea Parlamentului din Budapesta ca o trambulină-ecou pentru cunoașterea de către jurnalistica și opinia publică europeană a suferințelor nemaghiarilor din Ungaria.

Pasiviștii, unii din spirit realist, alții presați de criticile publice noi și neprevăzute îndreptate împotriva lor, au aderat la ideea participării la alegerile parlamentare. Dar ei au refuzat propunerea activistă ca forul condus de mitropoliți să decidă atitudinea deputaților aleși față de Parlament, deoarece s-au temut că acesta va decide intrarea lor în Parlament și deci pasivismul relativ ar fi fost devansat în favoarea activismului parlamentar. Ei au susținut că o nouă Conferință Națională — la

care sperau să obțină și să dețină majoritatea — urma să se pronunțe în legătură cu ținuta aleșilor națiunii față de Parlament (deci boicot).

În aceste condiții, pasiviștii au convocat în preajma și la începutul alegerilor o conferință națională la Alba Iulia, la care au venit cca. 200 de lideri. Inițial s-a ținut o conferință prealabilă de 30—40 de lideri, în timpul căreia s-a ales o comisie de 16, însărcinată să propună soluții concrete de acțiune Adunării, ce urma să decidă prin vot formulele obligatorii pentru mișcarea națională. Procedura reglementară era ca în cadrul Comisiei de studiu să se voteze propunerile și doar acelea care au întrunit majoritatea opțiunilor membrilor să fie înaintate spre dezbateri și votare Adunării. Barițiu a propus Comisiei de 16 să adopte propunerea ca Adunarea să decidă în sensul că românii urmau să aleagă deputați care să boicoteze Parlamentul din Budapesta. Propunerea a venit pînă la un anumit punct în întâmpinarea apelului activist lansat în luna mai la Sibiu, care a cerut ca alegătorii români să aleagă. Dar la Alba Iulia pasiviștii relativi puneau o piedică serioasă posibilității ca cei aleși să intre în Parlament. În cadrul Comisiei, Dumitru Răuciu a fost de acord cu referatul citit de Barițiu, dar a propus amendamentul ca ținuta celor ce vor fi aleși să rămînă în competența Adunării de la Alba Iulia, ceea ce nu a exclus posibilitatea imediată ca aceasta în după-masa aceleiași zile să voteze și soluția intrării deputaților în Parlament.

Dumitru Răuciu a insistat foarte mult asupra necesității adoptării unor principii și soluții concrete de acțiune unitare pentru toți românii din Ungaria, fie ei ardeleni, bănățeni, crișeni sau maramureșeni. Deosemena, avocatul român, om cu gândire modernă și europeană, a subliniat clar că autonomismul ardelenesc, diplomele vechi, sancțiunile pragmatice prăfuite de vreme, nu mai corespundeau timpurilor moderne, care puneau accent pe viață, pe cei vii și necesitățile lor curente, nu pe cele din trecut, pe democrația care să țină seama de cei mulți și asupriți, pe federalismul etnic larg și cuprinzător. În timpul dezbaterilor Comisiei de studiu, Ioan Micu Moldovan a venit cu propunerea respectării tacticii de la Miercurea, deci cu pasivismul absolut, dar ea a fost respinsă cu o majoritate de 9 voturi contra 7. În discuția Comisiei a rămas deci raportul și propunerea lui Barițiu, cu amendamentul lui Răuciu. Răuciu a renunțat la amendamentul ca Adunarea să decidă imediat atitudinea deputaților aleși față de Parlament, pentru a liniști și a risipi angoasa pasiviștilor relativi sau activi, timorați că aceasta ar putea vota imediat, în după-amiaza zilei de 27 iunie, activitatea parlamentară și astfel ei ar fi excluși de la conducerea mișcării sau ar fi nevoiți să se adapteze noii linii. Dumitru Răuciu a promovat ideea ca după alegeri o altă Conferință Națională, care putea fi cea aprobată deja de guvern, să decidă atitudinea deputaților aleși, ceea ce ar fi dat o șansă de câștig pasiviștilor relativi, dacă ei ar fi obținut acolo majoritatea. Atitudinea și propunerea lui a fost deosebit de abilă și de înțeleaptă, întrucît era menită ca, odată aplicată și hotărîită ca obligatorie pentru toți românii din Ungaria, să corespundă unor deziderate fundamentale ale mișcării, legate de înfăptuirea unor acțiuni generale comune, fortificarea spiritelor, crearea unor reacții și deprinderi de opoziție electorală și parlamentară antidualistă, abilitarea poporului la manifestările concrete ale democrației europene de atunci.

Procedura corectă și regulamentară, ce a asigurat funcționarea mecanismului Conferințelor Naționale, ar fi impus ca doar propunerea lui Barițiu, cu noul amendament al lui Răducuiu, care a întrunit 9 voturi din cele 16 ale Comisiei de studiu, să fie înaintată spre dezbateră și decizie. Dar potrivit bănuielilor unor comentatori contemporani — adepții bătrîni, sau, mai bine zis, îmbătrîniți înainte de vreme în mentalități, gînduri și reacții la realitățile vieții noi, fluide și în continuă modificare și mișcare — ai pasivismului absolut și relativ, au încălcat procedura regulamentară. Ei s-au înțeles pe ascuns cu I. M. Moldovan să-și prezinte și el în plenul Adunării propunerea privind menținerea pasivismului absolut ca soluție de rezervă și de salvare a tacticilor lor de luptă politică. Unii lideri de ambele orientări pasiviste s-au temut nu numai de eventualitatea ca Adunarea să decidă în 27 iunie activitatea parlamentară, dar și de posibilitatea ca la proximus Congres, dorit și obținut de Șaguna, să se întîmple același lucru.

Totuși pasiviștii realiști au sperat că Adunarea va vota tactica pasivismului relativ dorită și de o puternică aripă a conducerii naționale românești din Banat, Crișana, Maramureș, pe seama fraților ardeleni. Cu toate acestea, când s-a trecut la vot în plenul Adunării, voturile cele mai numeroase au fost obținute de pasivismul absolut, fapt ce a creat regrete, confuzii și nedumeriri în rîndul celor ce au dorit reînnoirea mișcării și modernizarea metodelor de activitate politică. După publicarea rezultatului Conferinței de la Alba Iulia, opinia publică românească din Transilvania istorică (Ardeal) a fost dezorientată și îndrumată în sensuri opuse de șefii naționali. Unii i-au îndemnat pe alegători să aleagă deputați în speranța că aceștia vor intra în Parlament (cazul Petru Nemeș la Cluj), alții să aleagă deputați care boicotează Parlamentul, iar în ultima clipă a apărut indicația ca lumea să stea acasă și să nu aleagă deloc.

Necazul a fost că Adunarea de la Alba Iulia a fost tardivă, s-a ținut cînd în unele locuri alegerile au început, așa că acolo alegătorii români au fost practic întorși de la jumătatea drumului și demobilizați. Peste această confuzie s-au suprapus două elemente, și anume, diferențele între cerințele insistente ale unor cluburi române din comitate și scaune, ca toate problemele mișcării naționale să fie discutate în Congresul programat pe august și aprobat deja de guvern. Aceste deziderate moderne și îndreptățite s-au situat în antinomie cu blocajul ajuns de notorietate publică efectuat de marii lideri pasiviști (excepție Măcelariu) față de această cerință, pe motiv că se „trata” problema națională cu guvernul maghiar. În aceste condiții n-a fost inexplicabil faptul că mișcarea națională a românilor din Ardeal a arătat destul de „jalnic”, a fost plină de „bîjbîieli” și confuzii. Unele documente au consemnat chiar faptul că „ungurii și sașii rîdeau de români de se țineau de burtă” și se bucurau din plin de „neputințele” și greșelile lor, ca și de faptul că marii lor lideri naționali au fost păcăliți de ministrul-președinte Lónyay. Acesta a reușit chiar prin mîini și minți române să prevină ținerea unei adunări generale „valahe” ce nu le-ar fi făcut deloc plăcere și n-ar fi fost liniștitoare pentru pacea spiritelor lor.

Disensiunile interromânești au fost agravate și de interpretările diferite ale competențelor Conferințelor din mai și iunie de a se pronunța

sau nu în numele națiunii. La Conferința activistă au participat puțini lideri, la cea pasivistă mai puțini de 200 și tocmai din acest motiv unii comentatori politici de bun simț au considerat că nici unii, nici alții nu puteau pretinde că reprezintă într-adevăr națiunea sau că pot elabora în numele ei decizii obligatorii pentru toți. Din acest motiv, ei au considerat foarte utilă ținerea Congresului sau Adunării generale din august, la care să participe un număr triplu sau și mai bine, pînă la 1000 de lideri, și doar hotărârile adoptate de acest for să fie interpretate obligatorii pentru toți românii din Marele Principat al Transilvaniei. S-a atras atenția asupra împrejurării că acel Congres era nu numai dorit, pe plan ideal, dar și posibil și de domeniul concretului pe plan real. Aprobarea pentru ținerea lui era deja elaborată și anunțată în scris, deci s-ar putea ca o asemenea ocazie să nu se mai repete niciodată în regimul dualist.

Oricum liderii realiști au fost profund afectați de felul confuz în care s-a prezentat atunci mișcarea națională, au fost amărîți de ironiile maghiare și săsești la adresa ei și au ajuns la concluzia că oricare român bun și cinstit trebuia să se rușineze de felul cum s-a desfășurat tardiva și penibila Conferință din iunie. Întrucîtva Conferința a reușit să diminueze unele efecte negative în sensul că pe baza principiului solidarității care a pretins minorității să se supună hotărîrilor majorității s-a reușit blocarea în ultima clipă în multe locuri a participării românilor în alegeri. Dar, în altele, ele începuseră și alegătorii români s-au blocat unii pe alții, deoarece unii au votat pentru candidați de deputați pasiviști relativi sau activi, alții, pentru pasiviști absoluți sau activiști, ceea ce a dus la anihilarea reușitei în alegeri a unui număr mai însemnat de deputați români de orice culoare.

Marele filoromân, francezul Emile Picot, personalitate avizată la ceea ce a însemnat realmente democratismul electoral și parlamentar european, a fost și el îndurerat de confuziile și slăbiciunile manifestate în sinul mișcării naționale a românilor ardeleni. El a regretat sincer că liderii pasivismului s-au lăsat păcăliți de Lónyay sau că a fost blocat atît de utilul Congres din august 1872. Picot a realizat că generația conducătorilor politici vîrstnici a rămas în fondul ei naivă în fața noilor realități, n-a fost disciplinată, a fost pătimașă și s-a lăsat antrenată de pasiuni sau interese marginale. Dar distinsul istoric și publicist francez, comentator obiectiv, a realizat diferențele dintre mentalitățile occidentale și orientale europene, a văzut că mai era nevoie de timp pînă la îmbinarea lor armonioasă în structurile intime și în dimensiunile reale ale democratismului general. În consecință Picot a realizat că aceste greutăți și confuzii au fost inerente începutului românesc în materie de constituționalism și de procedură publică și deschisă în luptele politice. Tocmai de aceea Emile Picot n-a disperat, a intuit că într-un viitor nu prea îndepărtat, românii se vor disciplina, vor realiza progrese pe drumul adoptării procedeeleor democratice deschise și moderne de acțiune, ale ideilor și principiilor parlamentarismului european. Ei își vor crea o nouă generație de lideri care să corespundă și să se încadreze paradigmelor lui.

Singurul lucru care l-a uimit totuși pe francez, dar l-a și mîhnit, a fost cum de liderii mișcării n-au înțeles și n-au aplicat pe deplin pasivismul relativ, care ar fi avut avantaje multiple și anume: ar fi asigu-

rat unitatea de acțiune electorală și parlamentară a tuturor românilor din Ungaria, ar fi cimentat și întărit și mai mult legăturile dintre popor și lideri în Transilvania, iar deputaților aleși aici, ca și acțiunilor lor antidualiste, le-ar fi conferit o pondere și greutate și mai mare tocmai fiindcă și-au primit mandatele în virtutea constituției maghiare. Cu alte cuvinte, acești deputați ar fi fost capabili ca din patru în patru ani, fie că nu intrau în Parlament, fie că intrau, să protesteze contra regimului și pe urmă să părăsească imediat forul legislativ al guvernanților, să efectueze acțiuni antidualiste de anvergură. Acestea ar fi fost mai numeroase și mai ritmice decât cele inițiate de la distanță de rezistența pasivistă, mută și îndepărtată. Deosebirea fundamentală dintre Picot și ungurii guvernamentali a fost că el a regretat confuziile ce s-au răsfrînt asupra țăranilor români, care au primit trei indicații de la liderii lor în privința alegerilor din 1872. El a fost mîhnit în general de bijbielile ivite în sinul mișcării naționale românești, pe când ungurii s-au bucurat, au cules avantajele momentane și au ironizat în anumite faze lupta politică antidualistă a românilor din Transilvania¹⁴.

Dar în urma unui proces continuu de modernizare a mișcării naționale, de integrare a ideilor și metodelor ei în europeism, toate aceste neajunsuri au fost încet, dar sigur, depășite. Revoluția ideologică, tactică și programatică a partidului a înmormîntat pasivismul absolut și, odată cu el, orice umbră de separatism ardelenesc. Mișcarea a afirmat unitatea și indivizibilitatea politică a tuturor românilor din Ungaria la nivel programatic și i-a integrat metodele de acțiune la nivelul celor asemănătoare din Europa. Ideile din 1905 s-au regăsit în aplicarea corectă a principiului autodeterminării naționale din 1918. Toate acțiunile românești de atunci s-au bazat pe democratismul pentru cei mulți și asupriți, pe caracterul electoral, parlamentar și plebiscitar al forurilor naționale alese și abilitate să se pronunțe în numele întregului popor român în legătură cu apartenența și structurile lui de stat. Activismul a avut un rol deosebit în educarea, pregătirea și abilitarea românilor din Transilvania de a se integra în democrația europeană, de a lucra în și cu spiritul principiilor și metodele ei la 1918, strîns atașați și făcînd corp comun cu conducătorii lor naționali.*

D. SUCIU

¹⁴ Idem, *Mișcarea antidualistă...*

* Partea a doua a studiului o publicăm în vol. următor al anuarului nostru.

LA GRANDE BRETAGNE ET LA PAIX SÉPARÉE DE LA ROUMANIE (AUTOMNE 1917 — PRINTEMPS 1918)

Durant les derniers mois de 1917, le front russe était en désarroi. C'était le résultat d'un processus qui avait commencé plusieurs mois plutôt. Des bandes de soldats bolchévisés, de mutins, de déserteurs déferlaient du front. L'armée russe se démembrait lentement. Les officiers n'étaient plus obéis, les transports, précaires avant, sont devenus impraticables. Au-delà du front la famine sévissait. En Russie l'autorité publique s'écroulait rapidement et la situation générale devenait chaotique¹.

En Roumanie, l'Armée Royale continuait à tenir bon. La défection des Russes a rendu aux Roumains la tâche difficile. Le refus de leurs soldats de continuer la lutte était tel que des régiments entiers, des divisions même, se mirent à quitter les tranchées, assez souvent durant l'attaque, sans prévenir leurs alliés roumains, en créant par cela faire des vides de troupes, qu'on devait combler avec des unités exténuées de l'Armée Roumaine, dont la force totale ne montait, après Mărăști, Mărășești, Oituz, qu'à 18 divisions d'infanterie et de cavalerie, qui avaient aussi pour tâche de faire la police de l'intérieur. L'extension du front de l'Armée Roumaine, opérée dans le but de remplacer les mutins et les déserteurs russes, a soumis sa force combative à une telle pression qu'une éventuelle attaque allemande pouvait provoquer un désastre.

Qui plus est, les soldats russes qui quittaient le front non seulement désorganisaient les lignes de défense, mais ils s'adonnaient aussi au pillage, en dévastant les entrepôts de l'Armée Roumaine, en maraudant. En Roumanie, on était amené à craindre que la vie normale ne soit dérangée sur le territoire se trouvant encore sous contrôle national. Très souvent, des bandes de soldats russes montaient des démonstrations dans les villes roumaines. Leur hostilité, toujours croissante, les a poussés à des actes violents, qui se transformaient souvent en vraies batailles avec l'Armée Roumaine (entraînant parfois des échanges d'artillerie) qui se voyait contrainte de les désarmer².

Le gouvernement roumain et son armée étaient fermement décidés de résister, malgré les rumeurs conformément auxquelles l'influence d'une certaine part de la société roumaine, qui pensait qu'il aurait été

¹ Général J. E. Vallui, *La Première Guerre Mondiale*, II, 1916—1918, p. 91.

² Glenn E. Torrey, *General Henry Berthelot and Romania. Memoires et Correspondence 1916—1919*, New-York, 1987, p. 45.

mieux de conclure la paix, s'amplifiait. Toujours est-il que les conditions militaires se détérioraient constamment et la perspective d'un encerclement total de la Roumanie et de ses forces combattantes par l'ennemi se faisait plus menaçante, surtout après le coup d'État bolchévique du 7 novembre 1917. De surcroît, les pourparlers avec le gouvernement ukrainien n'ont abouti à rien et sa contribution présomptive à la lutte contre les Centraux ne s'est pas matérialisée. Sur le fond de l'hostilité toujours plus menaçante des autorités soviétiques envers la Roumanie, le gouvernement de celle-ci a dû accepter l'idée d'entamer des pourparlers pour un armistice, voire une paix ultérieure avec l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie. Cela ne pouvait pas plaire aux Alliés Occidentaux, qui n'acceptaient pas les arguments du gouvernement roumain, qu'ils considéraient exagérés. Mais au début du mois de mars 1918, quand le gouvernement soviétique a signé le Traité de Paix de Brest-Litovsk et les armées des Puissances Centrales continuaient de pénétrer en Ukraine, où elles avaient été invitées par la Rada, après le 9 février, la Roumanie s'est trouvée complètement encerclée et sa situation est devenue désespérée. Les fournitures de guerre venant de l'ouest n'arrivaient plus dans le pays. Le gouvernement devait accepter les négociations.

Après avoir signé l'armistice du 9 décembre 1917 à Focșani, trois possibilités restaient ouvertes à la Roumanie: 1. résister et combattre jusqu'à la limite de ses forces; 2. négocier afin de gagner du temps; 3. signer une paix séparée.

En Angleterre et en France l'infortune de la Roumanie était considérée avec sympathie, mais on sait bien que le sentiment public ne s'accorde pas toujours avec la politique des gouvernements. Quoique d'éminentes personnalités politiques et militaires, comme Albert Thomas, le ministre français des armements, aient affirmé plus tard que c'étaient les Roumains qui avaient le droit de se plaindre d'avoir été trahis, si trahison il y avait, et non les Puissances de l'Entente³, qui, dès le début, s'étaient montrées incapables de satisfaire à leurs obligations de par le Traité du 17 août 1916, conclu avec la Roumanie. Le point de vue officiel des Gouvernements Alliés était qu'au cas où la Roumanie signerait une paix séparée, les clauses du Traité de 1916 deviendraient caduques. Il y avait, pourtant, des différences d'opinion, mais l'attitude apparemment plus intransigeante de la France et celle plus accommodante de l'Angleterre n'étaient séparées que par courants sous-jacents, des intérêts nationaux respectifs. C'est pourquoi il convient de souligner l'attitude de certains leaders, militaires et diplomates, qui, quoique confrontés à d'énormes difficultés causées par une guerre ravageuse, portant le fardeau des grandes responsabilités envers leurs pays qu'ils devaient défendre, ont vu les choses sous leur vraie lumière et ont pris une position réaliste à l'égard de la situation où se trouvait la Roumanie.

Il n'y avait pas de contradiction essentielle entre les attitudes de la France et de l'Angleterre concernant la Roumanie. Cela pourrait sembler paradoxal que la France, l'amie la plus proche de la Roumanie

³ Apud *România în anii Primului Război Mondial*, 2, p. 416; Raymond Recouly, *Le Mémorial de Foch*, Paris, 1929, p. 66.

parmi les Puissances de l'Entente ait fait montré d'une attitude plus rigide à l'égard d'une éventuelle paix séparée roumaine, mais pour comprendre sa position il faut prendre en considération la présence de l'ennemi sur son territoire, les ravages causés par la guerre, le caractère impétueux de Georges Clemenceau.

Les Français étaient plus intéressés bloquer en Roumanie un nombre aussi grand que possible de soldats des Puissances Centrales, et, après le 7 mai 1918, à mettre à profit, aux dires d'un historien, „... Romania's exit from the war as a justification for voiding promises of Austrian-Hungarian territory made to Romania...⁴. C'est là qu'il faut chercher l'essence du problème. Se trouvant à l'accul en 1916, les Alliés avaient promis ce que maintenant devenait toujours plus difficile à tenir, étant donné qu'un autre allié balkanique, la Serbie, qui n'était pas au courant de l'arrangement avec la Roumanie, voulait aussi obtenir une part du même territoire austro-hongrois. En outre, la France considérait cette zone de l'Europe Orientale comme appartenant à sa sphère d'influence et entendait que sa volonté fût respectée dans toutes les démarches concernant les événements politiques et militaires qui avaient lieu sur ce territoire.

L'attitude de l'Angleterre se montrait plus flexible, au moins elle semblait l'être, car le gouvernement britannique, même s'il s'accordait en principe avec les Français, ne méprisait pas une politique est-européenne qui pouvait mettre à profit les chances d'élargir son influence, même si au détriment de la France.

Au début de l'automne 1917, comme le Front Russe se désagrégeait, les ministres Alliés en Roumanie et les attachés militaires ont été instruits par leurs gouvernements à s'opposer à tout courant ou initiative de paix. On leur a demandé de faire des efforts pour maintenir la Roumanie en guerre à n'importe quel prix, mais personne ne semblait avoir essayé d'étudier avec réalisme sa capacité de continuer la lutte⁵.

Tel était le point de vue officiel des gouvernements des Alliés, mais l'approche concrète différait d'un pays à l'autre. L'opinion générale du gouvernement roumain était qu'après avoir combattu de toutes ses forces, insuffisamment soutenue par ses Alliés, la Roumanie devait obtenir ce qu'on lui avait promis en 1916, même si une paix séparée était signée au moment où la continuation de la guerre ne serait plus possible sans mettre en danger l'existence même de l'État, de l'Armée et de la Dynastie.

Les opinions de certains des représentants Alliés à Jassy différaient parfois des points de vue de leurs gouvernements en ce qui concernait la façon de laquelle l'éventualité d'une paix roumaine séparée devait être considérée. C'était le cas, par exemple, de Sir George Barclay, le ministre britannique à Jassy, l'un des mieux informés diplomates de la capitale roumaine, un homme sincère, franc et honnête, très scrupuleux dans les rapports qu'il envoyait à Londres. Mais, même alors qu'il se trouvait en désaccord avec le point de vue officiel du Foreign Office, il devait se conformer à la politique que menait son gouvernement et

⁴ Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. XXXI

⁵ 1918 *la români*, II, p. 976.

qu'il devait traduire en actions, là où il était chargé de représenter l'Angleterre⁶.

Confronté à la complexité de la situation du Front Roumain à la fin de 1917, le ministre de la Grande Bretagne trouvait, d'accord avec les vues du général Berthelot, que la meilleure attitude que les Alliés pouvaient choisir était de s'opposer catégoriquement à toute initiative de paix, bien qu'il sût que la Roumanie était au bout de souffle et qu'une retraite en Russie du Sud, qu'il considérait comme une bévue militaire, n'était pas possible. Il pensait, de même que son collègue français, le comte de Saint-Aulaire, qu'en procédant de cette manière on pouvait gagner du temps, mais il est assez difficile de comprendre la motivation d'une position aussi contradictoire (surtout si on se souvient qu'à son opinion les Roumains n'étaient plus à même de continuer la guerre) si on ne prend pas en considération l'obligation qu'il avait de poursuivre une politique apte à promouvoir avant tout les intérêts britanniques. Il a continué à demander au gouvernement roumain de résister et de se retirer avec l'Armée, s'il était nécessaire, en Russie Méridionale, affirmant en permanence que la Grande Bretagne n'accepterait pas une paix légale séparée de la Roumanie (une paix signée par un gouvernement dûment constitué)⁷. Cette position ambiguë n'était pas de son choix. Il n'était pas autorisé à décider sur place d'une question aussi importante. Il demande à son gouvernement de Londres des instructions plus claires, sans équivoque. Celles qu'il détenait n'étaient pas tout-à-fait en accord avec celles du ministre français de Jassy, car tandis que celui-ci était catégoriquement instruit à refuser carrément son consentement si la Roumanie allait commencer des négociations de paix, Sir George Barclay devait se contenter, au cas d'une urgence, d'indications beaucoup plus évasives, qui lui permettaient de se fier à son jugement et d'acquiescer; s'il n'était pas instruit autrement, „... to a separate peace unless there was fair chance of having valuable fighting force evacuating into and [main]taining in South [Russia]“⁸. Le courant pacifique ne pouvait être arrêté à son avis que par une intervention catégorique de l'Entente.

Les louvoiments de la politique du Cabinet Britannique compliquaient considérablement la tâche de Sir George Barclay. Les documents d'archive montrent sans équivoque qu'au Foreign Office la direction essentielle de la politique britannique concernant la Roumanie était tracée par un groupe restreint de chefs, qui n'informaient pas toujours leur représentant sur tous les détails, de sorte que souvent Sir George Barclay ne savait pas tout ce qui se passait dans les coulisses. Par exemple, sur le dos de la feuille qui contenait son rapport du 7 janvier 1918, Lord Hardinge of Penshurst, sous-secrétaire d'État au Foreign Office, a écrit: „It is clear that both M. Bratiano and Sir G. Barclay hope that if Romania holds on long enough to prove that it is nothing but force majeure which has forced her to yield, then she can claim that she has herself carried on the spirit of the Treaty of August 1916 and that the Allies on their part are bound to carry out the stipulation that they will secure large accretion of territory for Romania in Transyl-

⁶ Direcția Generală a Arhivelor Statului București, rola 389, Anglia passim.

⁷ *Idem*, cadrulul 134.

⁸ *Idem*, cadrele 134—135.

vania, Galicia and the Banat. I submit that we should make it quite clear to Sir G. Barclay that if Romania makes peace, *even with our consent*, the Treaty of 1916 will *ipso facto* lapse, making it clear that this is in no way a threat to Romania but merely a precaution to safeguard ourselves against a possible future chance of breach of faith⁹.

C'est bien improbable que Sir George Barclay ait eu les mêmes opinions que Ion I. C. Brătianu, même s'il était tout aussi conscient que le premier ministre roumain de la situation désastreuse du Front Roumain, mais tout comme le général Berthelot, qui s'est vu souvent accusé à Paris d'être trop sensible aux intérêts roumains, le ministre britannique à Jassy semblait, si on le considérait de Londres, avoir adopté les intentions de Brătianu et sa façon de penser, quoiqu'il exécutât minutieusement les ordres venant du Foreign Office, car il s'efforçait d'accommoder les intérêts et la politique de la Grande Bretagne en Roumanie aux efforts de son gouvernement de trouver l'issue d'une situation presque désespérée sans nuire aux aspirations de la nation roumaine.

Il semble que durant le mois de janvier 1918 les hommes d'État britanniques commencèrent à essayer de se débarrasser des engagements pris envers la Roumanie par le Traité de 1916. Conformément à une opinion assez répandue au Foreign Office, la politique de Brătianu, avec laquelle Sir George Barclay aurait eu quelque „sympathie“, consistait à manipuler les Anglais et les leurrer dans une situation où, par suite de l'encerclement complet de l'Armée Roumaine et de la totale débâcle de la Russie Méridionale, ils ne pourraient qu'accepter la conclusion d'une paix légale séparée¹⁰. Ceci venait à l'encontre des intentions du gouvernement de Londres et certains hauts fonctionnaires du Foreign Office, pensaient qu'il était plus sage de ne pas laisser au premier ministre roumain et à Sir George Barclay l'impression qu'une pareille démarche aboutirait.

Tout en réclamant des instructions explicites, Sir George Barclay, à son tour, bien qu'il fût pessimiste en ce qui concernait l'intention réelle des Roumains de continuer la guerre, conseillait son gouvernement de concentrer l'effort militaire des Alliés en Russie, sur le Don, où, pensait-il, le général Alexieff, qu'il considérait comme digne de confiance, avec d'autres officiers, qui le rejoindraient, allaient constituer un groupe d'armées assez solide pour pouvoir barrer l'avance ennemie au Sud-Est¹¹. Sollicité continuellement par son gouvernement de stimuler la résistance roumaine, Sir George avait sous ses yeux la détérioration de la situation du front, sur laquelle il informait Londres promptement et correctement. Mais, les Alliés se limitèrent à donner au gouvernement roumain des assurances verbales, comme celles qui promettaient que les Puissances de l'Entente maintiendraient une vive et énergique activité militaire sur les autres fronts et qu'elles entreprendraient des démarches pour aplanir le conflit entre la Roumanie et les Maximalistes de Moscou. Le gouvernement britannique n'a pas envoyé à Sir George Barclay les instructions claires qu'il avait réclamées maintes fois, mais il n'a pas cessé pour autant de lui demander à persuader le gouvernement roumain de combattre jusqu'à la dernière limite, en maintenant toutes ses options ouvertes, par

⁹ *Idem*, cadrele 160—161.

¹⁰ *Idem*, cadrul 164.

¹¹ *Idem*, cadrul 247.

cette position ambiguë qu'il a adoptée, jusqu'à la fin, mais sans encourager les Roumains qu'au cas où la débâcle totale du front provoquerait une inévitable conclusion de la paix, ils pouvaient compter sur l'aide de l'Angleterre pour leurs aspirations nationales, en vertu des stipulations du Traité de 1916, mais évitant en même temps, de couper court à toute illusion de ce genre.

Après le 7 mai 1916, le gouvernement de Londres déclarait: „As regards the last part of the question, His Majesty's Government have the deepest sympathy with Romania in the cruel position in which she has been placed and it will certainly be our endeavour to obtain at the eventual Peace Conference a revision of the harsh terms which have been imposed“¹².

Les belles paroles ne peuvent jamais remplacer les actions et sympathiser avec un allié tombé était chose aisée. À partir de ce moment, les Puissances de l'Entente se considérèrent délivrées de toute obligation contractée par le Traité de 1916, malgré les centaines de milliers de morts, la dévastation presque totale du pays, les conditions inexorables créées par la défection russe, sans prendre en considération le manque d'une aide réelle que les Alliés avaient promis maintes fois sans pouvoir toujours tenir parole. Les intérêts des Grandes Puissances ont prévalu. La chute de la Roumanie, que provoqua une trame extrêmement compliquée de déterminants, devenait, en frappant une petite nation, un péché plutôt qu'une tragédie. Une grande puissance peut pécher, une petite ne le peut pas. La philosophie de grande puissance faisait dire à Robert Lansing, en mai 1918: „...as long as there was a chance of entering into a separate peace with Austria-Hungary, it was wise and expedient to attempt to do so even though it was contrary to the just claims of the nationalities within the Empire“¹³.

L'attitude de la Grande Bretagne envers la signature d'une paix séparée par la Roumanie a pu sembler plus flexible que celle de la France. Temporairement elle fut évasive dans son expression diplomatique, mais comme celle de tous les Grands Alliés de la Roumanie, elle se montre avoir été, du début jusqu'à la fin, intransigeante en ce qui concernait l'essence du problème.

G. CIPĂIANU

¹² *Idem*, rola 390, cadrele 313, 390.

¹³ Apud Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*, New Haven and London, 1963, p. 34—35.

DIN ACTIVITATEA ROMÂNILOR AMERICANI ÎN SPRIJINUL ÎNFĂPTUIRII MARII UNIRI

În preajma și în timpul primului război mondial în Statele Unite ale Americii se aflau aproximativ 180 000 de români, răspândiți în câteva centre precum: Cleveland, Chicago, Detroit, Youngstown ș.a. Ei erau cuprinși în numeroase organizații, asociații, comitete.

Românii americani au primit cu multă bucurie intrarea României în război de partea Antantei cu gândul mărturisit de a se ajunge la eliberarea Transilvaniei. În acest sens ziarul *America*¹, editat în Cleveland, afirma în paginile sale că a sosit în sfârșit ceasul libertății visat de nenumărate generații de români: „Acest ideal strălucește înaintea noastră. Armata română cu brațul ei de fier va zdrobi lanțurile robiei ungurești. Plaiurile românești se vor uni. Carpații nu vor mai despărți un neam unit sufletește“. Această aspirație se baza pe lupta seculară a românilor care au avut bărbați destoinici ca Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Horea, Cloșca, Crișan, Avram Iancu ș.a. Acum, urmașii acestor eroi și martiri nu vor să mai îndure robia națională.

Revista *Semănătorul* care apărea la Youngstown sublinia caracterul drept al intrării României în război, scriind în acele clipe fierbinți că dorobanțul român a prins sabia pentru a dezrobi Ardealul, unde patru milioane de români trăiau în asuprire politică și în sărăcie².

Românii americani s-au preocupat de asemenea de ajutorarea fraților din România aflați în suferință. Astfel, în septembrie 1916, Comitetul Național al Crucii Roșii Româno-Americane a lansat un apel în care se preciza că românii luptau pentru realizarea „idealului sfânt și drag nouă“. Lupta era însă grea și de aceea se solicita ca fiecare, după dorință și puteri, să sprijine pe frații care își vărsau sîngele pe pământul sfânt al Transilvaniei³, ceea ce s-a și realizat. Asociația româno-americană pentru ajutor de război a adunat pînă în martie 1917 o sumă de 28 000 de dolari, iar Crucea Roșie Româno-Americană suma de 172 000 de dolari⁴ pentru familiile lovite de război din Regatul României.

Un rol important în lupta pentru cauza românească l-a avut Misiunea Patriotică Națională constituită prin ordinul nr. 1082 din 18 aprilie

¹ *America*, XI, nr. 70 din 31 august și nr. 71 din 3 septembrie 1916.

² *Semănătorul*, II, nr. 9 din 15 septembrie 1916.

³ *America*, XI, nr. 71 din 3 septembrie 1916; Constantin I. Stan, *Aspecte privind activitatea românilor americani în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri*, în *România în istoria universală*, vol. III/1, Iași, 1988, p. 653.

⁴ Arhivele Statului București (în continuare se va cita Arh. St. București), fond Vasile Stoica, II, 192/1919, f. 10. *Asociațiunea Româno-americană pentru ajutor de război* — referat din 4 ianuarie 1920 semnat Ioan N. Sufană.

1917 al Marelui Cartier General al României. Misiunea era trimisă în S.U.A. de către guvern, fără a avea totuși un caracter oficial, diplomatic. Șeful acesteia era Vasile Lucaciu. Înainte de plecarea în S.U.A., pe 23 aprilie 1917, el a fost primit de ministrul de interne Alexandru C. Constantinescu, care îi preciză că scopul misiunii este înființarea unei legiuni române asemănătoare legiunilor formate de celelalte națiuni oprite de către Austro-Ungaria. Ministrul român îl avertiza pe V. Lucaciu că se impunea și combaterea propagandei germano-maghiare care susținea în mod absurd și mincinos că românii ardeleni n-ar dori unirea cu România, propagandă ce urmărea atât demoralizarea românilor americani, cât și informarea falsă a opiniei publice americane. Al. Constantinescu îi recomanda în acest sens conducătorului misiunii vizitarea centrelor locuite de emigranții ardeleni, în mijlocul cărora, desfășurând o muncă susținută de propagandă, să-i îndemne pe aceștia a-și exprima voința neclintită de a se uni cu România, dezmințind astfel diversiunile guvernului de la Budapesta și ale ministerului de externe din Viena⁵.

Alături de Vasile Lucaciu, din misiune mai făceau parte preotul și ziaristul Ioan Moța din Orăștie și locotenentul Vasile Stoica. Inițial a fost desemnat și profesorul Ioan Nistor de la Universitatea din Cernăuți, care însă din motive familiale nu a putut face deplasarea în S.U.A., ca de altfel și Constantin Lucaciu. Vasile Stoica fusese propus de V. Lucaciu care știa că tânărul de 28 de ani cunoștea foarte bine limba engleză⁶.

Membrii misiunii au ajuns în S.U.A. la 29 iunie 1917, iar la Washington și-au instalat cartierul general la hotelul „La Fayette”. La 2 iulie 1917, ei au fost primiți mai întâi de însărcinatul cu afaceri al S.U.A. în România, iar apoi chiar de Robert Lansing, secretarul de stat al Statelor Unite. După aceea, solii poporului român au fost oaspeții lui Jusserand, ambasadorul Franței în S.U.A., care și-a exprimat cu acel prilej convingerea că România își va vedea încoronate de succes aspirațiile sale⁷.

Misiunea Patriotică a fost primită, cum era de așteptat, cu mult entuziasm de românii americani și de presa lor⁸. Pentru buna organizare a primirii solilor poporului român, Comitetul Național Român din S.U.A. a împuternicit pe părintele Ioan Podea⁹.

Una din principalele misiuni ale soliei românești era aceea a organizării legiunii militare din români americani care să lupte pe frontul

⁵ Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise (în continuare se va cita B.A.R., Secția Mss.), Arh. dr. Constantin Angelescu, mapa I, mss. 17. Raport despre activitatea Misiunii Patriotice Naționale în S.U.A. din 3/16 martie 1918 semnat dr. Vasile Lucaciu — către dr. C. Angelescu.

⁶ *Idem*; Liviu Botezan, *Contribuția lui Vasile Lucaciu la câștigarea opiniei publice europene și americane pentru desăvârșirea procesului de înfăptuire a statului național unitar român*, în *Ziridava*, VII, 1977, p. 174.

⁷ Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj-Napoca, 1980, p. 134—136; Valeriu Florin Dobrinescu, Sorin Pirvu, *The Roumanian National Mission in the United States of America (1917—1918), Some Contribution*, în *An. Inst. de Ist. și Arh. A. D. Xenopol*, Iași, XIX, 1982, p. 142.

⁸ Cf. Ion Iacos, *Vasile Lucaciu și unitatea națională a românilor, 1917—1918*, în *Marmația*, IV, 1978, p. 179—180.

⁹ *Semăntătorul*, III, nr. 6 din iunie 1917, p. 5.

francez. În acest scop V. Lucaciu și V. Stoica s-au adresat ministrului american de război Newton Baker, precum și secretarului de stat Robert Lansing. La 7 iulie 1917 N. Baker răspunde că nu poate admite nici o formațiune militară avînd specific național în armata americană¹⁰.

În fața acestei situații V. Stoica s-a adresat cu un raport la 3 august 1917 ambasadorului francez în S.U.A., propunîndu-i constituirea unei unități de voluntari români în următoarele condiții: 1) echiparea și instruirea să se facă în Franța; 2) ofițerii să fie francezi numiți de cabinetul de la Paris; 3) înrolarea să se facă în porturile americane sau Canada cu sprijinul ambasadei franceze; 4) voluntarii urmau să părăsească S.U.A. în grupuri de 100—200 de oameni fiind însoțiți de un delegat; 5) în acest sens ambasada franceză trebuie să primească aprobarea guvernului american și englez; 6) soldații, considerați cetățeni români, urmau să lupte pe frontul din Franța¹¹.

În același timp cu eforturile de organizare a unei legiuni, misiunea începu să activeze intens și pe direcția propagandei naționale. Astfel, V. Lucaciu lansează la 16 august 1917 un emoționant apel „*Către românii din America*”. Semnatarul apelului arăta că românii sosiți pe pămîntul nord-american au găsit acolo un spirit de libertate cetățenească nesperat și o răsplată dreaptă a muncii lor. Ei își păstrează limba și religia dovînd hărnicie și perseverență, făcînd iubit și respectat numele de român. Totodată, românii americani prin cultură și bunăstare au dovedit că atunci cînd nu sînt împiedicați de opresiunea maghiară, înaintează vertiginos. Avînd în vedere vechile tradiții și frumoasele rezultate obținute, V. Lucaciu cheamă pe frații din Statele Unite să militeze și mai susținut pentru „conservarea națională și asigurarea drepturilor noastre naționale în libertate și neatințare în numele românismului întreg”, susținînd acest război în care este cert că se va hotărî definitiv soarta țărilor și popoarelor implicate.

Apelul mai sublinia că drepturile naționale ale românilor nu se pot înlăptui decît prin înfrîngerea Germaniei și ștergerea de pe harta Europei a Austro-Ungariei. Destrămarea acestor mari și puternice imperii, mai spunea V. Lucaciu, era o condiție esențială pentru unirea tuturor românilor într-o Românie Mare care să fie o „sentinelă neadormită a civilizației latine la gurile Dunării”¹². Tot acum, la început de august 1917, a lansat și un apel adresat tinerilor români americani, pe care îi îndemna să se înroleze în armata americană ca astfel, „înlăptînd voi de acolo, noi de aici, să ne întîlnim acoperiți de glorie pe pămîntul Ardealului Sfînt” și împreună cu Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina să facă un trup mîndru care se va numi România Mare¹³.

Misiunea Patriotică Națională a elaborat, de asemenea, un manifest intitulat „*Apel către iubiții noștri compatrioți din S.U.A.*” Documentul

¹⁰ B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18. Raportul din 6 iulie 1917 al lui V. Stoica către Ministerul american de război: V. Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, p. 6.

¹¹ B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18. Raportul lui V. Stoica către ambasadorul Franței în S.U.A. 3 august 1917.

¹² *Libertatea*, XVI, nr. 5 din 30 august 1917; Dr. Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor. *Texte alese de Ion Iacoș și Valeriu Achim*, Cluj-Napoca, 1988, p. 400—403.

¹³ *Libertatea*, XVI, nr. 2 din 9 august 1917.

cheamă la unitate și coeziune popoarele oprimate din monarhia dualistă, avînd în vedere faptul că în lume s-a instaurat „era dreptului, a libertății și democrației”. La baza organizării societății postbelice va trebui să stea „libertatea națională pentru toate popoarele”, deoarece ele inele trebuie să-și croiască soarta și viitorul. E clar că națiunile vor trebui să se grupeze în state naționale. În consecință, românii ardeleni tiranizați de veacuri vor avea posibilitatea să alcătuiască o Românie Mare împreună cu frații lor din Regatul Român¹⁴.

Dinamizarea românilor americani era o necesitate, deoarece pe frontul din Moldova frații lor luptau și se jertfeau pentru cauza românească în marea epopee de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Misionarii români aflați în S.U.A., cunoșteau evenimentele tragice, dar de un patriotism înălțător, în curs de desfășurare în România, atît din presă cît mai ales din relatările unor martori oculari ca Gheorghe (Ghiță) Popp aflat în Kiev ce-i scria la 18 august 1917 (stil vechi) lui V. Stoica, prezentîndu-i situația existentă: „Trăim momente extraordinare. Țara noastră este în pericol de a fi invadată. Trupele noastre abia refăcute au intrat în focul cel mai crîncen la Mărășești și Oituz. S-au dat lupte de o măreție vrednică de epopee. Ai noștri au luptat cu o vitejie de neînchipuit. Au uimit pe francezi și englezi”. Cu toate aceste fapte de eroism, semnatul scrisorii, bun cunoscător al situației din Rusia, atrăgea atenția că slăbiciunea și șovăiala rusească s-ar putea să pricinuiască o nouă catastrofă. Încă de pe acum se prefigura „defecțiunea rusă”, deoarece Ghiță Popp menționa că „germanii vor să ocupe Basarabia spre a o alipi României și astfel să creeze o parodie de Românie”, încheind o pace separată cu cei de acasă. Avînd în vedere situația complexă, autorul mesajului trăgea un semnal de alarmă: „Sînt momente de un tragism zguduitor pe care le trăim și mă înfior în fața sortii ce ni se pregătește”. Pesimismul publicistului ardelean aflat în redacția gazetei *România Mare* a voluntarilor români din Kiev nu era lipsit de temei. Acesta își avea izvorul în situația grea existentă în Rusia, care după opinia lui mergea spre o „descompunere sau spre o contrarevoluție, ori cel puțin spre o monarhie constituțională. Această din urmă soluțiune ar fi probabil cea mai bună”. Bazîndu-se pe cunoașterea acestor realități, G. Popp prevestea zile grele pentru poporul român. Autorul scrisorii îl mai informa pe V. Stoica și despre faptul că deja cîteva mii de voluntari ardeleni au și pornit din Kiev¹⁵.

Mobilizarea românilor americani se făcea atît prin presă, cît și prin organizarea a numeroase întruniri publice. Astfel, la întrunirea din 3/16 septembrie 1917 desfășurată în Detroit a luat cuvîntul și V. Lucaciu, trecînd în revistă luptele și jertfele poporului român de-a lungul veacurilor pentru apărarea limbii și ființei naționale și, cu verbu-i avîntat, chemă pe toți românii americani să ia armele pentru a fi pregătiți cînd va sosi ziua declanșării luptei celei mari pentru eliberarea românilor ardeleni¹⁶.

¹⁴ *America*, XII, nr. 94 din 20 septembrie 1917; V. Lucaciu, *The Roumanian Patriotic National Mission to the United States of America*, 1917, p. 7.

¹⁵ Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 124/1917, f. 1—2.

¹⁶ *America*, XII, nr. 93 din 6/19 septembrie 1917.

O întrunire și mai impunătoare s-a desfășurat la 23 septembrie 1917 în Cleveland, unde au participat circa 4000 de români. Au luat cuvîntul Teofil Roșca, V. Stoica, C. Hîrjeu, V. Lucaciu și primarul orașului Harry L. Davis.

Prezidind mitingul, părintele Lucaciu, a rostit un amplu discurs, subliniind faptul că românii sînt o națiune conștientă de originea sa și de drepturile sale legitime. Românii — spunea Lucaciu — nu cer nimic ce nu este al lor. Ei pretind doar ceea ce le aparține de drept: „Ardealul cu Banatul, cu Bucovina, cu Maramureșul, cu Someșana și cu Crișana“ care, de altfel, formează din punct de vedere geografic și etnografic un teritoriu compact, locuit de patru milioane de români. Pe aceeași poziție se situa V. Stoica, arătînd că țara noastră „n-a declarat război pentru cucerirea de pămînt, ci numai că are datoria de a încheia România Mare în limitele granițelor unde se vorbește limba noastră românească“.

În telegrama de la finele adunării, trimisă președintelui W. Wilson, V. Lucaciu, Dionisie Moldovan și Mihai Bîrză, semnatarii ei, reliefați faptul că pacea în Europa se va realiza abia atunci cînd „popoarele subjugate din Austro-Ungaria vor fi libere, constituindu-se în state naționale, după drepturile lor firești. Acesta este pentru noi — se mai nota în telegramă — rezultatul cel mai fericit ce-l așteptăm împreună cu triumful ideilor de dreptate, libertate și democrație din viața tuturor popoarelor¹⁷.

Concomitent, s-a trecut la reorganizarea vechilor societăți ale românilor americani, creîndu-se și altele noi. Astfel, la 12 august 1917 s-au pus bazele Societății române de ajutor și cultură „Speranța Transilvania“, la Fort Waine¹⁸. În același timp s-a creat *Asociația pentru Ajutor de Război* avînd în frunte pe profesorul Paul Negulescu. Există, de asemenea, *Comitetul de Ajutor pentru România*, care a fost organizat cu sprijinul doctorului Stînculeanu, soților Orghidan și senatorului Gogu Negulescu. Acest comitet, împreună cu Crucea Roșie Americană și Asociația Națională Română Americană (A.N.R.A.) a lansat numeroase apeluri în vederea strîngerii de ajutoare. Unul dintre acestea, intitulat „*Frați români*“ pleda pentru stringerea și expedierea de ajutoare pentru că „trebuie să ne arătăm că sîntem vrednici frați ai eroilor care luptă pentru dezrobirea românilor¹⁹. Apelurile lansate au avut ecouri favorabile atît în rîndurile românilor americani, cît și în acele ale cetățenilor Statelor Unite de alte origini. Au fost adunate mari cantități de ajutoare, constînd în mbrăcăminte, alimente, medicamente și bani în valoare totală de 2,5 milioane dolari. Totodată a fost trimisă în România o misiune medicală condusă de colonelul Anderson, formată din 15 medici și 11 surori²⁰. Românii americani s-au preocupat de asemenea de soarta prizonierilor români aflați în țările Triplei Alianțe. La 30 iulie 1917, de

¹⁷ *Idem*, nr. 98 din 25 septembrie; *Dr. V. Lucaciu luptător activ...*, p. 90.

¹⁸ Arh. St. Brașov, fond Societatea română de ajutor și cultură „Speranța“ Transilvania din S.U.A., dos. 2/1917, f. 1.

¹⁹ *America*, XII, nr. 61 din 2 august 1917; Constantin I. Stan, *Acțiuni ale românilor aflați în străinătate în sprijinul marii epopei de la Mărăști, Mărășești și Oituz*, în *An. Inst. de Ist. și Arh. A. D. Xenopol*, Iași, t. XXIV/2, 1987, p. 185.

²⁰ *Roumania*, Chicago, I, nr. 8 din martie 1918, p. 185; Gerald Bobango, Ion Stanciu, *Roumanian Americans and the Union of 1918*, în *AIAC*, XXIII, 1980, p. 158.

pildă, a fost expediată suma de 14887 dolari în vederea procurării de ajutoare răniților și prizonierilor români, prin intermediul Comitetului de Acțiune al Crucii Roșii Române din Paris²¹.

Încă o posibilitate importantă de impulsinare a propagandei românești din S.U.A. a constituit-o sosirea la Washington a primei legății românești, la 1 ianuarie 1918. Hotărîrea de a trimite o legăție în Statele Unite data încă din vara anului 1917, dar, așa cum arăta I. G. Duca în memoriile sale, „Fără nici un fel de justificare temeinică, Brătianu a tot întîrziat, deși America intrase în război la începutul lui aprilie. Abia toamna tîrziu, dr. Constantin Angelescu a fost trimis în Statele Unite”²². Legăția română mai cuprindea pe N. H. Lahovary, secretar, Alexandru Rubin, atașat în misiune specială și pe maiorul Liviu Teiușan, atașat militar; acestora li s-a atașat Vasile Stoica, potrivit ordinului telegrafic al primului ministru din 22 ianuarie 1918, în calitate de consilier cultural.

La 15 ianuarie 1918, ministrul român și-a prezentat scrisorile de acreditare președintelui Statelor Unite, Woodrow Wilson²³. Românii americani au primit cu multă bucurie și sosirea primului ambasador al României în S.U.A. Într-o scrisoare din 11 martie 1918, președintele societății macedo-române din Statele Unite, Ion Popescu, îl asigura pe înaltul diplomat român de stima membrilor societății pe care o conducea și îi ura mult succes în misiunea pe care o îndeplinea²⁴.

În România, situația era complexă. În urma revoluției din octombrie 1917, Rusia a ieșit din război lăsînd armata română singură în fața inamicului, departe de aliații occidentali, pusă în imposibilitate de a continua lupta. În fața acestei situații, la 26 noiembrie/9 decembrie 1917, România se vede nevoită să semneze armistițiul de la Focșani și să înceapă tratativele de pace cu Germania și aliații ei²⁵.

În ziua de 20 februarie/5 martie 1918 se încheie tratatul preliminar de pace de la Buftea-București, care, printre altele, prevedea și licențierea ofițerilor misiunilor militare aliate, cărora li se acordă și liberă trecere²⁶. Dr. C. Angelescu și-a conjugat eforturile cu cele ale Misiunii Patriotice.

Într-un interviu acordat agenției Associated Press în ianuarie 1918, C. Angelescu a înfățișat sacrificiile făcute de România pentru eliberarea românilor oprimați, pentru unitatea națională. În final, dr. C. Angelescu afirma că românii erau decîși să facă pe mai departe sacrificii pentru a-și realiza idealul lor național²⁷. Într-un raport adresat lui Robert

²¹ Arh. St. București, fond Comitetul de Asistență al Crucii Roșii Române din Paris, dos. 110/1917, f. 7.

²² I. G. Duca, *Amintiri politice*, III, München, 1982, p. 57.

²³ B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18; Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 93/1918, f. 1; G. Fotino, *Washington, în Reprezentanțele diplomatice ale României*, I, București, 1967, p. 391; *America*, XIII, nr. 12 din 17 ianuarie 1918.

²⁴ Arh. St. București, fond Ioan Podea, dos. 101/1914—1923, f. 61.

²⁵ *Idem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Miscellanee, dos. 1/1917; Constantin I. Stan, *Întreruperea operațiunilor militare pe frontul românesc. Armistițiul cu Puterile Centrale*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 571—584.

²⁶ Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 10/1918, f. 1.

²⁷ B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 12.

Lansing la 7 martie 1918, dr. C. Angelescu a prezentat situația extrem de gravă în care se află România²⁸. Grație activității intense desfășurate de membrii legației române, opinia publică americană era din ce în ce mai bine informată despre situația din România²⁹.

La 17 februarie 1918, în Chicago a avut loc o impunătoare adunare în care mii de români americani au protestat împotriva tratatului de pace impus României. În cuvîntul ei, d-na Harriet Wittum a arătat că „națiunea română a trebuit să plătească scump dreptă intervenție de a-și mîntui frații din Transilvania“, făcînd un apel fierbinte cetățenilor americani să-i sprijine pe românii aflați în suferință, iar președintele Consiliului statului Illinois, Samuel Insull, prevedea reconstituirea României în granițele ei firești după război³⁰. În cuvîntul său, dr. C. Angelescu a adus un omagiu președintelui Wilson, care a proclamat dreptul imprescriptibil al națiunilor de a dispune de soarta lor³¹. Au vorbit de asemenea și profesorul Gidon E. Wels, avocatul dr. Bernard Flexner, iar din partea Misiunii Patriotice, V. Lucaciu și V. Stoica. Cuvîntările rostită au avut un efect deosebit asupra celor prezenți; potrivit unui martor ocular acestea „au zguduit de emoțiune sala arătînd suferințele și martirajul românilor“³². Membrii legației noastre au fost primiți cu imnul regal și „Deșteaptă-te române“ și au fost sărbătoriti timp de patru zile de organele municipale din localitate. În dimineața zilei cînd s-a ținut întrunirea, peste 4000 de români au defilat pe străzile principale din Chicago cu fanfara în frunte. Revista bilingvă *România* care apărea în localitate descria astfel atmosfera ce domnea în oraș: „răsunau urale năsfirșite ale bunilor și înțelepților români din Ardeal, Banat și Bucovina, care cu tricolorul României agitau întreaga atmosferă ca să ducă vîntul glasul lor de îmbărbătare peste pămîntul Americii, peste valurile Oceanului“ pînă în țara mamă³³. Peste cîteva zile și românii din Indiana Harbor au organizat o întrunire similară³⁴.

Reprezentanții românilor aflați în S.U.A. plănuiau organizarea unei adunări prin care biserica românească de acolo să se rupă de Mitropolia Transilvaniei. Încă din 29 ianuarie 1918, protopopul Ioan Podea se gîndea la o asemenea acțiune, deoarece îi scria lui V. Stoica, mărturisindu-i intenția sa de a realiza această ruptură. Ea urma să se facă într-un sinod al tuturor parohiilor, cu aprobarea tuturor preoților și a tuturor enoriașilor. Tot cu acest prilej se avea în vedere și convocarea unei adunări de protest față de Puterile Centrale și de o nouă exprimare a dorinței de unitate națională³⁵.

La 22 februarie 1918 a avut loc în Washington Conferința preoților români ortodocși din S.U.A., care a stabilit ca biserica ortodoxă română să treacă sub jurisdicția Mitropoliei de la București, pentru a sublinia în

²⁸ *Idem*, mapa XIX, varia 9.

²⁹ *America despre România. Interviu cu dr. C. Angelescu, în Universul*, XXXVI, nr. 39 din 8/21 decembrie 1918.

³⁰ B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa XIX; mss. 16, varia 9; *America*, XIII, nr. 37 din 19 februarie 1918.

³¹ B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 11.

³² *America despre România. Interviu cu dr. C. Angelescu, în loc. cit.*

³³ *Roumania*, Chicago, I, nr. 8 din martie 1918, p. 192.

³⁴ *America*, XIII, nr. 46 din 2 martie 1918.

³⁵ Arh. St. București, fond V. Stoica. II, dos. 22/1918, f. 26.

acest fel și mai apăsător adevărul românilor americani la întregirea neamului³⁶. Decizia Conferinței preoților ortodocși români din capitala Statelor Unite s-a bucurat și de acordul general al enoriașilor.

La 24 februarie 1918, în localitatea Terre Haute din Indianapolis a avut loc o adunare sinodală. Cu acest prilej a fost înființată o parohie ortodoxă cu hramul Sf. Andrei, supusă întru toate Mitropoliei de la București³⁷.

Pentru informarea parohiilor din S.U.A. în legătură cu acțiunea ce urma să se desfășoare în Youngstown, I. Podea a trimis spre publicare o convocare ziarului *Românul* din New York. Totodată el a solicitat conducerii acestui organ de presă să-și intensifice activitatea propagandistică în sprijinul cauzei naționale românești. La 27 februarie 1918, G. Barbu, directorul gazetei românilor din New York îl informa că va publica respectiva comunicare, solicitându-i în același timp și vizita la redacție pentru discuții, problema fiind mult prea importantă pentru a o trata cu ușurință³⁸. Convocarea adunării de la Youngstown s-a făcut pe data de 9—10 martie 1918. În cursul primei zile a fost citit cu solemnitatea cuvenită *Hrisovul de închinare și supunere a românilor ortodocși din Statele Unite ale Americii de Nord către Sfânta Mitropolie a Ungro-Vlahiei*. Documentul, scris de Vasile Stoica și tradus în limba engleză de N. H. Lahovary, reafirma aspirația românilor de pretutindeni de a înlăpăta idealul național. El condamna stăpânirea ungurească asupra fraților români ardeleni care urmărea constant să-i deznaționalizeze prin stîrpirea limbii, credinței și a datinelor strămoșești. Tocmai acestei politici necruțătoare i se datorau zecile de mii de români emigranți. Biserica ortodoxă a românilor americani a hotărât să nu mai aibă nici un soi de legături cu Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania, profitînd de faptul că în Statele Unite, guvernul de la Budapesta nu-și va putea întinde mîna aducătoare de chinuri și stricăciuni asupra lor. Hrisovul preciza totuși că vechile legături cu Transilvania vor fi reluate atunci cînd „Transilvania și ținuturile românești din Ungaria vor fi dezrobite“, alipindu-se Regatului liber al României. Autorii documentului declarau răspicat că nu mai pot rămîne legați de biserica din Transilvania „robîtă, lipsită de drepturi și umilită“; în mod firesc, se supun bisericii din patria mamă.

Acasă, în Transilvania, era mitropolit Vasile Mangra, care trădase interesele naționale românești, făcînd jocul autorităților maghiare. Hrisovul de închinare și supunere a avut o semnificație deosebită în acele grele împrejurări. A fost și el unul din importantele acte care au anticipat și au pregătit unirea cu Țara. Documentul era expresia voinței de unire a celor peste 150 000 de români ortodocși din Statele Unite, mesajul măreț trimis de peste Ocean celor de acasă a căror voce era înăbușită³⁹.

³⁶ *Idem*, fond I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 53.

³⁷ *Idem*, f. 60. Scrisoarea reverendului Elie Pop din 24 februarie 1918 către I. Podea.

³⁸ *Idem*, f. 52.

³⁹ *Idem*, f. 57—60; America, XIII, nr. 54 din 12 martie 1918; Roumania, I, nr. 8 din martie 1918, p. 201—202; La Transylvanie, Paris, I, nr. 6 din 1 august 1918, p. 10—11; V. Stoica, op. cit., p. 22—23; Antonie Plămădeală, Români americani anticipează Unirea din 1918, în Biserica Ortodoxă Română, XCVI, nr. 11—12/1978, p. 1303—1305.

Subliniind sensurile majore ale acțiunii, președintele adunării, I. Podea, inițiatorul și organizatorul ei, declara că aceasta era „singura formă prin care se putea exprima dorința de unire a românilor din ținuturile robite, cu regatul României”⁴⁰.

A doua zi, în cadrul unei ședințe festive au fost rostite discursuri care au evidențiat valoarea politică și morală a acțiunii. I. Podea a deschis adunarea vorbind despre semnificația deosebită a unirii celor două biserici, afirmând fără echivoc faptul că ea prefigura în fond unirea tuturor românilor. În cuvântul său, judecătorul G. W. Carew a salutat pe reprezentanții legăției României, arătând că Statele Unite nu luptă pentru cîștigarea de teritorii, ci pentru principii, reafirmînd totodată solidaritatea americanilor față de cauza dreaptă a poporului român: „Românii pot fi siguri — a precizat el — că simpatia tuturor aliaților și în deosebi simpatia Statelor Unite este cu ei”, încheind încurajator: „Cel din urmă strop de sînge american se va vărsa și cel din urmă cent se va spesa pentru eliberarea popoarelor asuprite”. Dr. C. Angelescu a apreciat la rîndul său că „actul măreț pe care l-ați săvîrșit acum cînd 150 000 de români din Ungaria și Transilvania [aflători în S.U.A.] au jurat credință României, dovedește sentimentele de care este pătruns neamul românesc”. Căpitanul V. Stoica afirma cu aceeași ocazie că împrejurările grele prin care trece țara impun mai mult ca oricînd unirea tuturor energiilor pentru îndeplinirea angajamentelor luate față de patrie: realizarea unei Români unite și puternice. Maiorul Liviu Teiușan, atașatul militar al României în S.U.A., a îndemnat pe toți românii să continue lupta pînă la capăt: „Înainte! Numai înainte cu toții, cu arme și cu orice mijloace pînă ce cauza noastră va fi cîștigată”.

Deputatul american John Cooper aprecia în alocuțiunea sa rolul voluntarilor români din armata americană, spunînd: „Jertfa acestor voluntari nu este a noastră, ci a neamului românesc în primul rînd. Prin victoria Statelor Unite și a aliaților săi, România se va mintui și întregul neam românesc va fi chemat la o viață nouă liberă și democrată”. Credința în izbînda finală a aliaților îl determina pe kongresmenul american să considere că „tot atît de sigură e și întregirea neamului românesc”. El și-a încheiat cuvîntarea prin urări rostite în limba română: „Trăiască România Mare!”, „Trăiască voluntarii români americani!”, „Trăiască armatele aliate!”.

După discursuri, cei prezenți au adoptat o rezoluție pe care au și înaintat-o președintelui Woodrow Wilson. Documentul redactat în numele a o sută cincizeci de mii de români de lege ortodoxă din Statele Unite aducea la cunoștința șefului executivului american crearea episcopiei ortodoxe române din S.U.A. și trecerea ei sub jurisdicția Mitropoliei de la București, rupînd astfel cea din urmă legătură cu Ungaria și guvernul ei, care timp de veacuri i-a oprimat pe români silindu-i pe mulți dintre aceștia să-și părăsească vetrele și să rătăcească prin lumea largă. Semnatarii documentului își mai exprimau cea mai adîncă recunoștință față de președinte și profunda lor loialitate față de puternica Țară a Libertății în care trăiau, cu speranța că, prin sacrificiile armatei americane, națiunile mici își vor obține independența, iar cele patru milioane de români

⁴⁰ Arh. St. București, fond Ioan Podea, dos. 101/1914—1923, f. 55.

transilvăneni aflați sub stăpânire maghiară vor fi eliberați și se vor uni cu România⁴¹.

A doua zi după primirea rezoluției, la 13 martie 1918, H. Tumulty, secretarul prezidențial, mulțumea în numele lui W. Wilson părintelui I. Podea și lui Roșca, asigurându-i pe români că apreciază mult frumoasele lor sentimente precum și convingerile lor patriotice⁴².

La finele adunării, părintele Podea rostea cuvântul de încheiere, chemând pe toți românii americani să-și unească eforturile pentru a-și vedea îndeplinit cât mai repede idealul național. În acest scop, recomandă el, românii să folosească toate mijloacele posibile: „cei harnici cu arma, cei harnici de muncă cu munca, cei buni sfătuitori cu sfatul și toți la oaltă să formeze o putere și să o punem la îndemina guvernului american să se folosească de ea cum crede mai bine, că atunci cînd am luptat pentru libertate vrem să o avem”⁴³.

La adunare au venit și agenți austro-ungari care i-au îndemnat pe participanți să nu semneze mesajul, amenințându-i că li se vor confisca averile din țara de baștină, adică din Transilvania, inclusiv banii depuși la banca „Albina” din Sibiu și li se vor ucide familia sau rudele. Spre cinstea lor, toți cei prezenți au semnat documentul, nesocotind amenințările⁴⁴.

Mitingul de la Youngstown din 9—10 martie 1918 a avut incontestabil o semnificație politică majoră, deoarece prin el românii din America au hotărît *Unirea cu România, cu aproape nouă luni înaintea actului istoric de la 1 Decembrie 1918*.

Relevînd tocmai acest aspect al caracterului adunării, I. Podea afirma după aproape patru decenii că aceasta „era mai mult un act politic decît bisericesc, impus de situația creată de victoria nemților și înfringerea României”⁴⁵.

La rîndul ei, revista *România (Roumania)* scria referitor la Congresul de la Youngstown că el a fost „Un gest eroic și acest devotament patriotic al Românilor din Statele Unite care doresc unirea cu România dovedește cît de puternic este sentimentul lor național. Oamenii politici și întreaga lume vor trage concluzia că numai unirea tuturor românilor ar putea fi garanția pentru dezvoltarea națiunii române potrivit cu voința sa liberă”⁴⁶. Ziarul *America* considera și el acțiunea din 9—10 martie 1918 drept cea mai marea manifestare a românilor din Statele Unite, demonstrînd că hotărîrea de unire este „un act atît de mareț, strălucit și hotărîtor în istoria neamului nostru că va face un puternic ecou în întreaga lume”⁴⁷.

⁴¹ *Ibidem*; Arh. Muzeului Unirii Alba Iulia, fond Marea Unire, mss. 4542, f. 11—12. *Petiția Episcopiei Române Ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord către Președintele Woodrow Wilson — 15 noiembrie 1918*; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, 1983, p. 26.

⁴² Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 108/1909—1918, f. 39.

⁴³ *Ibidem*, dos. 103/1918, f. 11—12. *Petiția Episcopiei Române Ortodoxe...*; Arh. Muz. Unirii Alba Iulia, fond Marea Unire, mss. 4542, f. 12.

⁴⁴ Cf. Dr. Veniamin Pocitan Ploesteanu, *Biserica Ortodoxă Română din America*, București, 1937, p. 44.

⁴⁵ Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 104/1957, f. 9. Referat privitor la situația românilor din S.U.A., semnat Ioan Podea.

⁴⁶ *Roumania*, I, nr. 8 din martie 1918, p. 187.

⁴⁷ *America*, XIII, nr. 54 din 12 martie 1918.

În fine, Societățile românilor americani au privit și ele cu bucurie mitingul de la Youngstown. Astfel, membrii Societății voluntarilor români din Philadelphia, întruniți la 10 martie 1918 în adunare extraordinară, aduceau prinosul lor de recunoștință bravilor luptători ai neamului românesc, pentru marea operă — zic ei —, săvârșită prin alipirea Bisericii ortodoxe române din S.U.A. pe lângă Mitropolia din București⁴⁸. În aceeași zi, și Societatea „Deșteptarea României” din Michigan adresează adunării o scrisoare de felicitare în care se arăta: „Felicităm mărețul scop cu care s-au înfăptuit aotele din ziua de 9 și 10 martie”⁴⁹. Societatea „Albina” din New-Castle urează și ea succes unirii bisericilor ortodoxe din Statele Unite cu Mitropolia din București, act ce permitea, spun semnatarii, deschiderea tuturor drumurilor spre Unirea și fericirea românilor⁵⁰. Un grup de români americani din Toledo, alcătuit din Nicolae Dolgae, George Tescula și Adam Cristea salutau și ei cu bucurie „Marea Adunare Națională de la Youngstown”⁵¹.

Numeroși oameni politici, cetățeni americani salută și ei adunarea de la Youngstown. Astfel, John Coleas trimitea o telegramă de felicitare pentru alipirea bisericilor ortodoxe româno-americane la România⁵², deputatul William Gordon arăta și el într-un mesaj că ținuta generală a românilor din America și patriotismul cald cu care ei au susținut cauza României în lupta pentru drepturi și libertate „constituie o bucurie și un izvor de inspirație pentru orice cetățean patriot”⁵³. Apoi senatorul Warren Harding, viitorul președinte al Statelor Unite, își exprima și el bucuria față de desfășurarea Congresului, într-un mesaj adresat lui I. Podea, pe care îl asigura că este alături de români⁵⁴. Senatorul B. Penrose scria președintelui adunării, asigurând pe toți participanții de bunele sale sentimente față de ei⁵⁵.

Guvernatorul statului Ohio scria părintelui I. Podea afirmând că „Declarația de credință și supunere a două sute de mii de români din America înseamnă o epocă în istoria popoarelor și locuitorilor de origine străină în Statele Unite și e o stea strălucitoare în năzuințele celor care luptă pentru libertate, de la o margine a lumii la alta”⁵⁶.

Mitingul de la Youngstown a deschis cale largă unei apropieri a românilor americani de Casa Albă. Elie Pop, preot în Indianapolis, îi scria la 29 martie 1918 lui Ioan Podea că li s-a aprobat audiența amîndurora la președintele Wilson. În acest scop îi solicita o copie a *Hrisovului* în englezește pentru a o prezenta guvernului american⁵⁷.

Ioan Podea dorea ca „*Hrisovul de închinare*” să fie însoțit și de un *Memorand*. În acest scop, el se adresează lui Vasile Stoica la 18 aprilie

⁴⁸ Arh. St. București, fond I. Podea, dos 101/1914—1923, f. 61. Telegrama este semnată de Alex. Toma președinte și Ioan Galler secretar.

⁴⁹ *Idem*, f. 64.

⁵⁰ *Idem*, f. 67. Scrisori similare au adresat și alte societăți ca „Simion Bărnuțiu”, „Doru”, „Avram Iancu”.

⁵¹ *Idem*, f. 68.

⁵² *Idem*, f. 63.

⁵³ Arh. Muz. Unirii, fond Marea Unire, mss. 4542, f. 14. *Petiția*...

⁵⁴ *Idem*.

⁵⁵ *Idem*, f. 15.

⁵⁶ *Idem*, f. 13.

⁵⁷ Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 58.

1918, rugindu-l ca în cel mai scurt timp să pregătească un document istoric „care să rămână de vecinică pomenire”⁵⁸.

În concluzie, Congresul de la Youngstown a fost un mare succes, datorat în mare parte talentelor organizatorice ale lui Ioan Podea, laudat de altfel și de colonelul Adrian Miclescu, șeful comisiei regale de război pentru America, care-i aprecia în special curajul răspunderilor și al acțiunilor mari⁵⁹. Cuvinte elogioase despre Ioan Podea mai scrie și Anton Bibescu, ministrul României la Washington în 1921, într-un mesaj trimis lui Take Ionescu, pe atunci, șeful diplomației românești; „Pe lângă că a organizat biserica, n-a existat nici-o mișcare patriotică, socială sau culturală în care părintele protopop Podea să nu-și fi avut partea sa de răspundere și de contribuție. Ași putea spune că a fost singurul dintre preoții și intelectuali români care prin calitățile sale sufletești și prin cultura sa a știut ridica și menține la înălțime, făcându-ne onoare în lumea de aici. Părintele Podea se bucură de o mare popularitate printre români și americani deopotrivă”⁶⁰.

Adunarea de la Youngstown a dovedit că se poate realiza o unitate de vederi și de acțiune a românilor americani pentru susținerea idealului național în condițiile deosebit de grele în care se afla România. Relevând dificultățile în care se zbătea patria mamă, președintele *Asociației româno-americane Liga și Ajutorul* din Youngstown, Ioan Vintilă, arăta, într-o scrisoare adresată lui V. Stoica în 21 aprilie 1918, că românii din America puteau să facă multe pentru cauza națională pe când cei de acasă, din Transilvania aveau miinile legate și nu puteau face nimic⁶¹.

Mergînd pe ideea unirii tuturor forțelor românești din Statele Unite, Paul Negulescu îi scria la 12 mai 1918 din Chicago lui Vasile Stoica, recomandîndu-i ca societățile românești să se grupeze într-o singură organizație pentru a putea lupta mai eficient ca să „dezvolte sentimentul românesc între cei nepăsători”⁶².

După o consfătuire cu ministrul Angelescu, V. Stoica a luat legătura cu liderii principalelor organizații românești din Pittsburg, Youngstown și Cleveland. La 13 mai 1918 se alcătua deja un comitet pregătitor pentru înființarea unei Ligi a românilor din America⁶³.

Stringerea rîndurilor românilor americani era cu atît mai necesară, cu cît România trecea atunci prin momente dificile. Tratatul de la Buftea-București era înrobitor pentru România⁶⁴ și trebuia arătat aliaților că, deși temporar scoși din război, românii erau cu sufletul alături de cauza dreaptă, alături de Statele Unite și ceilalți aliați. Conștienți că aceasta trebuie să fie poziția românilor oriunde s-ar afla în lume, românii din Statele Unite s-au pronunțat vehement împotriva tratatului de pace

⁵⁸ *Idem*, fond V. Stoica, II, dos. 22/1918, f. 34—35.

⁵⁹ *Idem*, fond I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 41.

⁶⁰ *Idem*, f. 24.

⁶¹ Arh. St. București, fond V. Stoica, II, 149/1918, f. 1.

⁶² *Idem*, f. 36.

⁶³ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 19. Raport întocmit la Congresul Ligii Naționale Române din 28 septembrie 1919 în Cleveland, Ohio.

⁶⁴ *Idem*, Colecția de microfilme Franța, rola 175, c. 941 și urm. *Actele tratatului de pace de la București 24 aprilie/7 mai 1918. Texte românești*, București, 1918, passim; D. Iancovici, *La paix de Bucarest*, Paris, 1918; Mircea N. Popa, *La paix de Bucarest*, în *AUB, Istorie*, XXIX, 1979, p. 49—58.

de la Buftea-București. Evident, în fruntea acestor manifestații se afla Vasile Stoica. El declara la sfârșitul lunii iunie 1918 că pacea încheiată prin constrângere era detestată de milioanele de români⁶⁵. La rîndul lor, din aceleași considerente, în semn de protest, membrii legației României din Washington și-au prezentat demisiile. Încă înainte de semnarea păcii, dr. C. Angelescu și Al. Rubin, atașatul român în misiune specială, au plecat la Paris. În capitala Statelor Unite au rămas doar însărcinatul cu afaceri N. H. Lahovary, atașatul militar L. Teiușan și V. Stoica, ultimul prezentîndu-și demisia la 3 iulie 1918⁶⁶.

În mai 1918 s-a creat în urma adunării din sala „Carpatina” (Cleveland) *Comitetul de formare a Ligii Naționale Române din America*⁶⁷. Cu acest prilej a fost lansat manifestul „Către toți românii!” în care se condamnă tratatul de pace stors de nemți și unguri de la România, arătîndu-se că adevărata pace va fi aceea de la sfârșitul războiului, cînd aliații vor face dreptate lumii și mai ales neamurilor care au suferit⁶⁸.

La 5 iulie 1918, în urma Congresului Național Român la care au luat parte 182 de organizații româno-americane, a fost creată *Liga Națională Română*.

Vasile Stoica a deschis congresul, subliniind apăsător că „ținta noastră a tuturor este unirea românilor care locuiesc între Nistru și Tisa”. Liga, al cărei președinte a fost ales Vasile Stoica, și-a format secții în mai multe orașe americane: Chicago, Cleveland, San Francisco, New York, Philadelphia, New-Castle, Indianapolis, Alliance-Ohio, Youngstown, iar în Canada la Lisnerick-Sask — legături strînse avînd și cu Vladivostokul și chiar cu Tokio. La 13 septembrie 1918, *Liga Națională Română* a fuzionat cu *Comitetul Național Român* și cu *Liga și Ajutorul*, formînd *Comitetul Național al Ligii Naționale din America*, care și-a păstrat denumirea restrînsă de *Liga Națională Română*, avînd ca președinte tot pe V. Stoica, iar ca vicepreședinți pe Ioan Podea și Ioan Sufană⁶⁹.

Scopul principal al Ligii era acela de a obține din partea guvernului american sprijinul necesar realizării unității naționale depline. La scurtă vreme de la crearea sa, *Liga Națională Română* a lansat apelul intitulat *Către românii din Statele Unite*. Documentul, semnat de conducerea organizației, era dovada de netăgăduit a unui fierbinte patriotism. Se exprima din nou dorința vie de unitate națională a românilor de pretutindeni. „Noi aleșii voștri — glăsuia manifestul — vă chemăm la unirea cea sfîntă pentru care uniți au fost românii toți de la începutul existenței lor și pînă astăzi, prin ducele grai românesc”⁷⁰.

Crearea Ligii Naționale Române a fost un eveniment și el a fost apreciat de mai mulți lideri ai românilor americani. Astfel, la 2 septembrie 1918, I. Podea îi scria lui V. Stoica: „Eu mă pun în serviciul cauzei

⁶⁵ C. Botoran, O. Matichescu, *op. cit.*, p. 213, doc. 91; Constantin I. Stan, *Activitatea lui Vasile Stoica în S.U.A. în sprijinul Unirii (1917—1918)*, în *ActaMN*, XXI/1984, p. 300.

⁶⁶ Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 93/1918, f. 1; 5.

⁶⁷ V. Stoica, *op. cit.*, p. 35—37.

⁶⁸ Arh. St. Brașov, fond Societatea „Speranța”, dos. 11/1918, f. 1—3.

⁶⁹ *America*, XII, nr. 177 din 6 august, nr. 182 din 12 august, nr. 233 din 11 octombrie 1918; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 594.

⁷⁰ Arh. St. Brașov, fond Societatea „Speranța”, dos. 11/1918, f. 4.

încă odată, cu trup și suflet...⁷¹. La rîndul său, profesorul Paul Negulescu, stabilit în Aliance-Ohio, oferindu-și și el serviciile în slujba cauzei naționale, își exprima speranța, într-o scrisoare către V. Stoica, trimisă la 5 octombrie 1918, că Liga Națională „va aduce mari rezultate” dacă i s-ar putea imprima o activitate mai amplă și dacă românii de aici ar înțelege că printr-însa s-ar putea face o atmosferă foarte favorabilă pentru România⁷².

Evenimentul privind întemeierea Ligii Naționale Române a fost adus de V. Stoica la cunoștința autorităților americane, ambasadelor Franței, Angliei și Italiei, precum și românilor din Paris. Aceștia din urmă și-au exprimat deplina simpatie față de Congresul chemat la 5 iulie 1918 să întemeieze Liga Națională⁷³. Într-un raport din 16 august 1918, V. Stoica îl informa pe dr. C. Angelescu în legătură cu crearea Ligii „al cărui Comitet e alcătuit din toate partidele și care să strângă în sinul ei pe toți românii”. Semnatarul raportului mai preciza că organizația pe care o conducea avea un birou de presă la Washington, care informa prompt presa și cercurile politice americane asupra realităților românești, dar mai ales susținea cauza unității naționale⁷⁴. Relațiile lui V. Stoica rămîn excelente cu dr. C. Angelescu chiar și după plecarea acestora la Paris. Scriindu-i lui V. Stoica la 15 mai 1918 din capitala Franței, îl informa că acolo legația „a rămas în aer, nu mai este ministru. Cel în serviciu a demisionat, iar altul nou nu s-a trimis, ca și la Washington de altfel”. Dificultățile fuseseră determinate de ocupația germană de acasă și problemele legate de finanțarea propagandei, așa încît îl sfătuia pe zelosul fost colaborator să se bazeze doar pe forțele proprii⁷⁵.

Pentru o mai bună informare, N. S. Russenescu îi trimitea căpitanului V. Stoica, la 24 mai 1918, 50 de exemplare din jurnalul coloniei românești de la Paris, *La Roumanie*⁷⁶. La 7 iunie 1918, același N. S. Russenescu îi scria din nou lui V. Stoica, întrebîndu-l dacă jurnalul trimis se citea și dacă era posibil să fie răspîndit în cercurile americane, care puteau constata astfel și din filele respectivului jurnal faptul că nici un român adevărat nu putea accepta o astfel de pace ca aceea de la Buftea-București⁷⁷.

V. Stoica întreținea legături și cu voluntarii români aflați în îndepărtata Rusie, la Vladivostok și care trăiau în condiții extrem de grele. În iunie 1918, el le expediază 300 de dolari, iar în februarie 1919, din partea Ligii Naționale Române, alți 1000 de dolari⁷⁸.

Românii aflați în misiune în Statele Unite au avut strînse legături și cu oameni politici, de știință și cultură americani. La 28 august 1917,

⁷¹ Arh. St. București, fond. V. Stoica, II, dos. 123/1918, f. 1.

⁷² *Idem*, II, dos. 107/1918, f. 1—2.

⁷³ *Idem*, II, dos. 187/1918, f. 1—2. Scrisoarea lui V. Stoica din 3 iulie 1918 către D. Drăghicescu la Paris.

⁷⁴ B.A.R., Secția Mss., cota S $\frac{16}{\text{CDLXX}}$.

⁷⁵ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 18/1918, f. 6—7.

⁷⁶ *Idem*, II, dos. 132/1918, f. 1.

⁷⁷ *Idem*, f. 2. Scrisoarea lui N. S. Russenescu din 7 iunie 1918 către V. Stoica.

⁷⁸ *Idem*, I, dos. 22/1918, f. 17. Memorand prezentat de V. Stoica în 29 martie 1920 guvernului român.

de pildă, V. Lucaciu și V. Stoica au avut o întrevedere cu Theodore Roosevelt, la reședința sa din Oyster Bay. Misionarii români au fost primiți cu deosebită cordialitate. Rememorînd acest eveniment, V. Stoica scria într-un memorandum remis guvernului de la București în 1920 următoarele: „Un ceas de vreme am vorbit cu dînsul despre problema românească, asupra căreia, de altfel, era destul de bine orientat. Fostul președinte era întru toate de acord cu aspirațiile noastre”⁷⁹. Grație acestei întrevederi, fostul președinte american a cunoscut mai profund realitățile românești, așa încît în importantul său discurs din septembrie 1917 putea să declare, în cunoștință de cauză, că pacea nu se va putea face pînă ce națiunile mici nu vor fi total dezrobite și unite cu țările mamă, în această ordine de idei amintind și de România Mare care va trebui să fie și ea „una cu liberul Regat Românesc”. O poziție asemănătoare a avut și în 8 decembrie 1917⁸⁰.

Alte personalități americane cu care Vasile Stoica a avut legături apropiate au fost: senatorii Gilbert Hitcock și H. N. Lodge, Newton Baker, Frederick H. Allen, liderul partidului republican, William Philips și Albert Putney de la Departamentul de Stat, John Barrett, președintele Uniunii Parlamentare, precum și cu importanți ziariști cărora le furniza date istorice și politice despre poporul român. Unul dintre beneficiarii acestor servicii, Vladimir Simkovitch, îi scria căpitanului Stoica la 12 august 1918, mulțumindu-i pentru ajutorul acordat în redactarea unor articole despre România⁸¹.

O altă preocupare a românilor americani a fost crearea de unități militare românești în armata americană. Încă de la intrarea S.U.A. în război, potrivit unor contemporani ai evenimentelor, peste 17 000 de americani de origine română au făcut cereri în primele luni. Spre cînstea lor, nici un transilvănean nu a făcut uz de cetățenia sa austro-ungară pentru a se sustrage de la serviciul militar⁸².

De altfel aceasta era și poziția cehilor și slovacilor care și ei se înrolau cu miile în armata americană pentru a lupta pe frontul de vest, în Franța⁸³. O binecunoscută unitate militară exclusiv românească în armata americană a fost Bateria 112 mortiere de tranșee. La 9 mai 1918 Congresul american a votat Legea de naturalizare a tuturor străinilor care serveau în armata S.U.A. pe timpul în care țara era angajată în război. La 21 mai 1918 a avut loc prima solemnitate de naturalizare a românilor⁸⁴.

Acțiunea de naturalizare era binevenită, deoarece numeroși români din S.U.A. împlăteau greutăți la înrolare, autoritățile americane fiind

⁷⁹ *Idem*, f. 5.

⁸⁰ *Idem*, f. 6; vezi și Ion Stanciu, *Theodore Roosevelt, Vasile Stoica și cauza unității românești*, în *Revista de istorie*, t. 41, nr. 12, 1988, p. 1199—1209.

⁸¹ Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 142/1918, f. 1.

⁸² *Idem*, fond I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 33. Articolul lui I. Podea, *Românii din America în războiul mondial*, în *Patria*, Cluj, din 20 noiembrie 1919; Ilie I. Pirvu, *Voluntarii români din America*, Sibiu, 1937, p. 6—7; Titus Podea, *Românii din America în timpul războiului*, în *Transilvania*, București, 1936, p. 117—119.

⁸³ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 35/1918, f. 1—2.

⁸⁴ Vezi R. D. Cole and W. C. Howells, *The Thirty Seventh Division in the World War*, Columbus, Ohio, 1926, p. 392—393; Titus Podea, *op. cit.*, p. 119; Ilie Pirvu, *op. cit.*, p. 10.

uneori mai neîncrezătoare privind loialitatea și buna lor credință. În acest sens este semnificativ apelul unui grup de soldați români din compania 13 Overseas Casual Detach în frunte cu John Gavrilă (Ioan Gavrilă) care solicită la 27 martie 1918 ministrului C. Angelescu să intervină la autoritățile americane, deoarece unitatea lor trebuia să plece în Franța, dar la imbarcare au fost opriți pe motivul că erau născuți în „țară dușmană” (adică în Austro-Ungaria). Membrii grupului cereau cu vehemență să fie lăsați să plece pe frontul francez pentru a putea contribui astfel la eliberarea fraților lor de acasă⁸⁵.

Paralel cu înrolarea voluntarilor români în armata americană, Misiunea Patriotică, în speță căpitanul Vasile Stoica, trece la organizarea Legiunii militare românești, sarcină prevăzută de altfel în programul Misiunii.

Într-un document al guvernului S.U.A. publicat în 9 august 1918 în *Official Bulletin* se preciza că Departamentul de război, prin ordinul nr. 70, a aprobat formarea Legiunii slave compuse din iugoslavi, cehi, slovaci și ruteni care se puteau încorpora în regimente de infanterie. În aceeași lună, la 28 august, V. Stoica a redactat un amplu memoriu, solicitând guvernului american permisiunea pentru a alcătui și o Legiune românească, relevind totodată importanța și mai ales semnificația politico-morală a acestuia⁸⁶. Faptul este făcut cunoscut și românilor din Paris, prin scrisoarea adresată lui D. Drăghicescu la 28 august 1918, în care se mai preciza că numeroși oameni politici americani sînt de acord cu crearea Legiunii române în Statele Unite ca un „angajament politic al celor mai buni locuitori care și-au luat sarcina de a procura mii de dolari”⁸⁷.

La 21 septembrie 1918, Vasile Stoica și dr. Nicolae Lupu au remis președintelui Wilson un memoriu în aceeași problemă a creării unei legiuni române. Cu acest prilej, V. Stoica a anexat o scrisoare șefului executivului american, angajîndu-se să-și pună forțele la dispoziția guvernului american și armatei americane pentru organizarea legiunii „și prin aceasta — subliniază V. Stoica — să ajut împreună cu oamenii din țara mea marea victorie care înseamnă eliberarea lumii și unirea națiunii mele române”⁸⁸.

În 25 octombrie 1918, V. Stoica înaintează un nou memoriu președintelui Wilson în problema legiunii românești din America. Răspunsul îl primește de la adjutantul general Harris care își motiva refuzul prin dificultățile de aprovizionare și echipare precum și prin lipsa de spațiu pe vapoare⁸⁹. Este interesant de notat că Vasile Stoica se gîdea la Legiunea românească americană, chiar și la 4 mai 1919 cînd, printr-un mesaj adresat la Paris colonelului american House, îi sugera acestuia să fie reactivată și folosită împotriva bolșevismului⁹⁰.

⁸⁵ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 36/1918, f. 1.

⁸⁶ *Idem*, I, dos. 22/1918, f. 63—72. Memorand privind crearea Legiunii Române în Statele Unite, 15/28 august 1918, semnat V. Stoica.

⁸⁷ *Idem*, II, dos. 187/1918, f. 3—4.

⁸⁸ *Idem*, I, dos. 37/1917—1920, f. 39.

⁸⁹ *Idem*, I, dos. 28/1918, f. 10.

⁹⁰ *Idem*, II, dos. 192/1919, f. 4—5.

Un alt aspect al activității românilor aflați în misiune pe pământul nord-american a fost stringerea legăturilor cu reprezentanții națiunilor asuprite din imperiul austro-ungar aflate acolo. Conlucrarea cu solii cehi, slovaci, iugoslavi și poloni era firească și explicabilă prin identitatea de aspirații și idealuri, aducând pe plan politico-diplomatic certe beneficii. Emigrația acestor popoare era foarte bine organizată. Cehii de pildă aveau Alianța Națională Cehă condusă de L. J. Ficher. La Pittsburg activa Liga slovacă în frunte cu Mamatej. Există de asemenea un comitet național polonez în frunte cu renumitul pianist Paderewski, dar dintre toți Masaryk se bucura de cea mai largă popularitate. Toate aceste organizații susțineau o bună campanie de propagandă cu largă audiență la opinia publică americană. Relevind acest fapt, V. Stoica menționa într-un memoriu din 29 martie 1920 că sîrbii aveau la Washington un mare birou de propagandă, tipăreau numeroase cărți la New York și Londra pe care le răspîndeau în toată America. La fel polonezii și cehii. Tot în acest memoriu, V. Stoica își exprima convingerea că dacă Cehoslovacia a ajuns un stat independent, aceasta se datora „numai pe jumătate legiunilor cehoslovace de pe fronturi, căci cealaltă jumătate e opera serviciului lor de informare a străinătății. Primeau știri din toate părțile pământului și umpleau cu ele presa americană”⁹¹.

Colaborarea dintre conducătorii națiunilor oprimate din imperiul austro-ungar aflați în exil a fost consemnată și de Ioan Podea care nota că politica de colaborare strinsă pe care au dus-o românii americani cu emigranții popoarelor asuprite din Austro-Ungaria avea același scop de a dărîma imperiul bicefal și a pune capăt jugului secular⁹².

Cele mai strînse relații pe care le-au avut românii acolo au fost, după mărturia lui V. Stoica, cele cu boemii în fruntea cărora, odată cu sosirea sa în mai 1918 în Statele Unite, se puse T. G. Masaryk. Rememorînd acele momente, V. Stoica consemna peste mai bine de un deceniu cum, cu prilejul primirii sărbătorești ce i s-a făcut în Cleveland, îndată după sosirea sa, după ce i-a urat bun venit în numele românilor, îl rugă să se pună și în fruntea lor, solicitare făcută în fața întregii asistențe din sala „Gray's Armory”⁹³.

Treptat, numărul membrilor Misiunii Patriotice și ai ambasadei române din Washington s-a redus considerabil. Mai întîi a plecat părintele I. Moța, apoi dr. C. Angelescu și Al. Rubin, iar în august 1918 V. Lucaciu.

În vara anului 1918 se vehicula ideea tinerii în toamna lui 1918 a unui Congres al naționalităților la Paris, care să fie o continuare a celui de la Roma. Într-un mesaj adresat la 8 august 1918 lui V. Lucaciu, V. Stoica îi propunea să participe la acest for internațional în numele românilor din Statele Unite. În acest scop, Stoica îi sugera ideea întocmirii unui memoriu despre aspirațiile românești care urma să fie înaintat autorităților antantiste⁹⁴. Congresul proiectat nu s-a mai desfășurat datorită precipitării evenimentelor.

⁹¹ *Idem*, I, dos. 22/1918, f. 7—8.

⁹² *Idem*, fond Ioan Podea, dos. 104/1957, f. 10; Referat... I. Podea — 1957.

⁹³ V. Stoica, *Președintele Masaryk în timpul marelui război*, în T. G. Masaryk — *președintele republicii cehoslovace*, București, 1930, p. 83.

⁹⁴ Arh. Șt. București, fond V. Stoica, II, dos. 196/1918, f. 2.

Un prim rod al conlucrării dintre fruntașii refugiați în S.U.A. ai popoarelor oprimate din Austro-Ungaria a fost desfășurarea la 15 septembrie 1918 a unei întruniri publice în sala Carnegie Hall din New York în prezența a circa 4000 de persoane. În prezidiul adunării erau fostul președinte H. Taft, senatorul H. Lodge, Sockton Axon, cumnatul președintelui Wilson, apoi senatorul G. M. Hitcock, președintele comitetului senatorial pentru afacerile străine. Au fost prezenți de asemenea ambasadorii Marii Britanii, Franței și Italiei. Vorbitorii G. M. Hitcock, scriitorul și sociologul francez Pierre de Lenux, T. G. Masaryk, J. Paderewski, H. Hinković, V. Stoica au înfățișat suferințele, luptele și aspirațiile popoarelor pe care le reprezentau. În unanimitate au cerut dezmembrarea Austro-Ungariei. Mitingul s-a sfârșit prin votarea unei moțiuni în care era exprimată profunda grațitudine față de guvernul Statelor Unite și cabinetele din Europa în care America lupta alături pentru cauza comună a democrației. Autorii rezoluției arătau totodată că intrucît majoritatea locuitorilor din Austro-Ungaria formată din cehi, slovaci, ucrainieni, români, iugoslavi și italieni au fost pe nedrept și în mod crud guvernați de o minoritate conducătoare germană și maghiară, aceștia cereau „dizolvarea actualului imperiu și organizarea popoarelor sale eliberate în conformitate cu propria lor voință”⁹⁵. Moțiunea a fost prezentată la Casa Albă, președintelui Wilson. Martor al evenimentelor, V. Stoica nota în memoriile sale că „președintele S.U.A. a citit cu interes documentul, a ascultat cu atenție explicațiile lui Masaryk, declarînd apoi că *guvernul Statelor Unite e întru toate de acord cu aspirațiile noastre* și că, după convingerea sa, Austro-Ungaria e „o șandramă putredă care nu mai poate fi ținută în picioare oricîte proptește i s-ar pune și a cărei dezmembrare a devenit o necesitate”⁹⁶.

La 16 septembrie 1918, a avut loc în hotelul „Baltimore” din New York întrunirea comitetului de organizare a *Uniunii Europei Centrale* care avea drept scop coordonarea acțiunilor reprezentanților națiunilor oprimate din centrul și sud-estul Europei, pentru reîntregirea lor. Această organizație s-a creat la 2 octombrie 1918. Președinte era T. G. Masaryk, prim-vicepreședinte V. Stoica, vicepreședinți dr. N. Lupu și Grigore Zatkovich, director fiind profesorul Miller de la Colegiul din Oberlin (Ohio)⁹⁷. A doua zi, în Washington a avut loc un impresionant miting la care au fost prezenți cehii T. G. Masaryk și Smetana, lituanienii Charles și John Szulpas, iugoslavii H. Hinković, B. Vosnjak, J. Grugurevich, românii V. Stoica și dr. N. Lupu. Vorbitorii au subliniat necesitatea luptei comune împotriva dominației străine pînă la victoria finală⁹⁸.

V. Stoica a adresat la 16/29 octombrie 1918 un mesaj societăților românilor americani în care le solicita să trimită președintelui Wilson și ministrului de externe scrisori în care să fie cuprinse doleanțele românilor. Acestea trebuiau expediate cit mai repede, pentru a face cunoscute

⁹⁵ *Idem*, I, dos. 18/1918, f. 22—23.

⁹⁶ V. Stoica, *op. cit.*, p. 56; Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914—1918. A study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, New-Jersey, 1957, p. 316—317; Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Cluj-Napoca, 1975, p. 95—96.

⁹⁷ *America*, XII, nr. 227, din 4 octombrie 1918.

⁹⁸ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 27/1918, f. 23—54.

înalte autorități americane cât mai bine aspirațiile acestora⁹⁹. În scurt timp, o ploaie de scrisori și telegrame românești pleacă spre Casa Albă. Între acestea societățile „Sentinela” și „Speranța” se situau la loc de frunte. Se cerea totodată ca și românii să se bucure de aceleași încurajări și sprijin care a fost acordat și cehoslovacilor și iugoslavilor¹⁰⁰.

Liga Națională Română din S.U.A., la 18/30 octombrie 1918 a elaborat o declarație pe care a prezentat-o secretarului W. Philips de la Departamentul de stat. Documentul cerea „cu toată hotărîrea, deplină libertate pe seama neamului nostru”. Autorii declarației, V. Stoica președinte, Teofil Roșca și Julius E. V. Ioanovici secretari arătau că peste o sută de mii de transilvăneni și bucovineni, din care o mie cinci sute de ofițeri au luptat sub drapelul armatelor române în cursul războiului. Ei condamnau cu fermitate tendințele de federalizare a monarhiei dualiste, atrăgînd atenția că aceasta „nu este altceva decît o nouă mască sub care robia din trecut vrea să ne țină încătușați și în viitor”¹⁰¹. Soluția nu putea fi decît unirea Transilvaniei cu România, se concluziona în document.

Roadele colaborării Uniunii Europei Centrale cu societățile românești și ale celorlalte națiuni oprite nu s-au lăsat mult așteptate. La 17 octombrie 1918, la „Gray's Armory” din Cleveland a avut loc o impunătoare adunare în fruntea căreia s-au aflat Thomas G. Masaryk și celebrul pianist polonez Paderewski. Scopul fundamental al adunării a fost acela ca reprezentanții din Statele Unite ai neamurilor asuprite din Austro-Ungaria să solicite solemn guvernului și opiniei publice americane, precum și celorlalți aliați dezmembrarea imperiului bicefal. Că acesta era obiectivul principal al adunării, o atesta și chemarea adresată românilor americani în care se spunea: „Dacă dorești ca România Mare să devină o realitate, vino la această măreață adunare unde vei avea prilejul de a dovedi că sufletul tău e cu cauza dreaptă a Democrației și Civilizației”¹⁰².

Cel mai important miting organizat de Uniunea Europei Centrale a fost acela desfășurat în Philadelphia la 23—26 octombrie 1918. Acțiunea s-a desfășurat în istorica „Independence Hall” unde se semnase în 1776 Declarația de Independență a Statelor Unite. Au luat parte T. G. Masaryk, Miroslav Gichinsky (Ucraina), Hincó Hinković (Iugoslavia), John Szhipa (Lituania), Giuseppe Bevione (Italia), căpitanul V. Stoica pentru România. În cadrul acestei solemne întîlniri a reprezentanților națiunilor asuprite din monarhia austro-ungară, s-a elaborat o declarație privind obiectivele comune ale națiunilor din Europa centrală, intitulată *Declarația de scopuri comune ale națiunilor independente din Europa de mijloc*. Documentul recunoștea ca principii de bază pentru toate popoarele libere următoarele: 1) Toate conducerea au puterea prin încuviințarea celor conduși. 2) Este un drept inalienabil al fiecărui popor de a-și organiza modul său propriu de guvernămînt în forma și pe principiile pe care le

⁹⁹ Arh. St. Brașov, fond Societatea „Speranța”, dos. 10/1918, f. 1.

¹⁰⁰ *Idem*, dos. 7/1918, f. 1; dos. 8/1918, f. 1; Cf. 1918 la români, vol. VII, București, 1986, p. 90—91.

¹⁰¹ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 103—104.

¹⁰² Apud Gelu Neamțu, *Uniunea Democratică a Europei Centrale și Unirea Transilvaniei cu România*, în *AIAC*, XXVII, 1985—1986, p. 212.

consideră a contribui cel mai mult la bunăstarea, siguranța și fericirea lui. 3) Trebuie admis că dezvoltarea liberă și firească a idealurilor oricărui stat să-și urmeze cursul său normal, dacă un astfel de curs nu dăunează și nu amenință interesul comun al tuturor. 4) Nu trebuie să existe nici o diplomatie secretă și toate tratatele și înțelegerile propuse între națiuni trebuie să fie date publicității înainte de adoptarea și ratificarea lor. 5) Credem că popoarele noastre, având idealuri și scopuri asemănătoare, trebuie să-și coordoneze eforturile pentru a asigura libertatea propriilor națiuni, pentru promovarea bunăstării lor comune, aducându-și astfel o contribuție comună la pacea și bunăstarea întregii lumi. 6) Trebuie să se constituie o ligă a națiunilor lumii printr-o înțelegere comună pentru o colaborare practică și adevărată care să asigure dreptatea și pacea printre națiuni.

Documentul mai sublinia în continuare adevărul că în decursul istoriei popoarele au fost victimele agresivității și egoismului națiunilor dominante și dinastiilor autocrate, fiind subjugate prin forța armelor. Semnatarii actului se angajau că vor depune toate eforturile pentru ca relele semnalate să fie îndepărtate și pentru ca suferințele provocate de război să nu fie zadarnice¹⁰³.

Declarația de la Philadelphia din 26 octombrie 1918 a avut un rol deosebit de important în realizarea unității de acțiune a reprezentanților națiunilor oprite din Austro-Ungaria aflați în Statele Unite. Erau înscrise acolo principiile fundamentale ale înfăptuirii independenței naționale, precum și ale colaborării viitoare ca state unitare, suverane, pe baza deplinei egalități în drepturi.

Vasile Stoica, susținut de dr. N. Lupu, propune trimiterea către guvernul american a unei moțiuni care să exprime dorința noii organizații de a recunoaște aspirațiile de libertate ale celor patru milioane de români de a se uni cu România. Voința de unitate — se spune în moțiune — a fost exprimată răspicat de legiunile românești ce luptau umăr la umăr cu aliații pe câmpul de luptă din Franța, Italia și Siberia¹⁰⁴.

Era clar că întrunirea de la Philadelphia prefigura acțiunile plebiscitare de la Cernăuți și Alba Iulia. Ea a fost urmată de alte mitinguri la „Carnegie Hall” în 5 noiembrie și alta la „Plaza Hotel” din New York. Relevind importanța deosebită a activității desfășurate de Uniunea Democratică a Europei Centrale, V. Stoica arăta cițiva ani mai târziu că a contribuit în mod considerabil la lămurirea opiniei publice americane asupra aspirațiilor popoarelor oprite de germani, unguri și ruși¹⁰⁵.

Crearea Uniunii Democratice a Europei Centrale era susținută din partea americană de Societatea *American Friends of a New Middle Europe* din Chicago. Într-un mesaj din 18 noiembrie adresat lui V. Stoica, Socie-

¹⁰³ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 26/1918, f. 1—2; vezi 1918 la români..., III, p. 49; vezi și Lev Sychrava, *T. G. Masaryk (1850—1930)*, Prague, 1930, p. 83—85.

¹⁰⁴ Traian Rus, *Contribuții privind lupta românilor transilvăneni aflați în Rusia și S.U.A. pentru unitate națională*, în *Revista Arhivelor*, LXV, vol. L, nr. 4/1988, p. 375.

¹⁰⁵ Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 19. Memorand prezentat în 29 martie 1920 de V. Stoica M.A.E. al României.

tatea americană îi asigura pe români că poporul american sprijină intens realizarea justelor lor aspirații¹⁰⁶.

Contactele între reprezentanții națiunilor asuprite din imperiul austro-ungar s-au realizat și prin legături personale. Astfel, dr. N. Lupu îl informa pe profesorul Masaryk în ceea ce privește relațiile existente între românii și cehii aflați în Rusia¹⁰⁷. De asemenea, V. Stoica trimite la 4 noiembrie 1918 un mesaj președintelui Ligii Slovace, Januck, în care arată necesitatea unirii eforturilor românilor, slovacilor și cehilor împotriva dominației maghiare¹⁰⁸.

Un rol important în susținerea cauzei drepte a popoarelor din centrul și sud-estul Europei l-a avut Jusserand, ambasadorul Franței în S.U.A. El a organizat la 2 noiembrie 1918 o recepție la care au participat Thomas G. Masaryk, tocmai ales președinte al Republicii Cehoslovace, Simici, însărcinatul cu afaceri al Serbiei la Washington, Roussos, ministrul Greciei în capitala Statelor Unite, William Phillips, prim-asistent al secretarului de stat căruia i-a prezentat situația existentă în Transilvania, inclusiv oprimarea la care erau supuși românii din Austro-Ungaria¹⁰⁹.

Relevind colaborarea națiunilor, V. Stoica făcea următoarea constatare într-un raport întocmit pentru Congresul Ligii Naționale Române din S.U.A., ținut în Cleveland O., la 28 septembrie 1919: „Aici în America, toate naționalitățile oprite în patria lor veche se organizau și căutau apropiere între ele ca împreună să arate acestei țări al cărui cuvânt avea să cadă greu în Conferința de Pace că ele vor unire cu cei de un singe și de o lege, vor dezrobirea de sub jugul german, ungar, turc sau rus și că sînt gata să facă jertfe pentru dezrobirea lor”¹¹⁰.

Între timp, în țară se produceau schimbări importante. Ofensiva din vara anului 1918 a Antantei a dat puternice lovituri forțelor Puterilor Centrale. România a reintrat la 10 noiembrie 1918 de partea Antantei, trupele române pătrunzînd din nou în Transilvania. Rînd pe rînd au capitulat Bulgaria, Turcia, Austro-Ungaria și în final, la 11 noiembrie și Germania. Condițiile deveniseră astfel propice realizării unității naționale românești.

La 6 noiembrie 1918, Robert Lansing a trimis un mesaj guvernului român în care declara că autoritățile de la Washington au recunoscut aspirațiile românilor, garantînd că „justele drepturi politice și teritoriale ale poporului român” vor fi susținute și apărate împotriva oricăror agresiuni străine, acestea urmînd a fi susținute la Conferința de Pace de însuși președintele Woodrow Wilson¹¹¹.

Avînd în vedere aceste garanții, părintele Podea a adresat la 15 noiembrie 1918, în numele Episcopiei Ortodoxe Române din S.U.A., o petiție în care arăta că România și-a lărgit hotarele prin alipirea Basarabiei, dar frații din Transilvania, Banat și Bucovina, peste 4 milioane de oameni, mai așteaptă hotărîrile Conferinței de Pace.

¹⁰⁶ *Idem*, I, dos. 28/1918, f. 23.

¹⁰⁷ *Idem*, I, dos. 37/1917—1920, f. 12.

¹⁰⁸ *Idem*, f. 25.

¹⁰⁹ Arh. St. București, fond V. Stoica, MAE al României.

¹¹⁰ *Idem*, f. 19.

¹¹¹ 1918 la români..., III, p. 47; Victor S. Mamatey, *op. cit.*, p. 377.

În ceea ce-i privește pe românii americani, aceștia și-au reafirmat dorința arzătoare de a înfăptui unitatea națională. Ioan Podea mai arăta cum voinicii români au răspuns mai presus de orice așteptare la înrolarea în trupele americane, dînd cel mai mare procent de ostași în comparație cu numărul imigranților.

Documentul mai sublinia că prin Unirea Transilvaniei cu România se realiza în răsăritul Europei o țară democratică în care frățietatea și egalitatea, libertatea politică, economică și religioasă va domni peste toți cetățenii fără deosebire de naționalitate¹¹².

Marele act istoric de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918 a fost primit de presa românilor americani cu o bucurie fără margini. Revista *Semănătorul* care apărea la Youngstown scria în numărul din decembrie 1918 că „Acum sîntem și noi liberi și în aceleași drepturi cu frații noștri din Regat”¹¹³.

La 3 ianuarie 1919 Liga Națională Română a lansat un apel către toți românii, în care era salutată făurirea statului național român. Apelul sublinia caracterul legitim, necesar, al actului plebiscitar de la Alba Iulia care însemna un nou pas pe calea progresului istoric și care, votînd pe veci Unirea cu Regatul României, va încheia un ciclu istoric¹¹⁴.

Se împlinea în acest fel dezideratul secular al poporului român de a trăi într-o singură patrie, unită și liberă. La realizarea visului înfăptuirii României Mari, românii americani, după cum am văzut, și-au adus o contribuție importantă. Legați prin mii de fire spirituale de frații lor de acasă, românii americani s-au încadrat perfect și benefic în marele front al popoarelor ce luptau pentru libertate și democrație. Contribuția aceasta pusă în adevărata ei lumină dovedește încă odată că Unirea a fost opera tuturor românilor de pretutindeni.

CONSTANTIN I. STAN — GELU NEAMȚU

ANEXE

I/a

Scrisoarea lui Gheorghe Popp din 18 august 1917 de la Kiev către Vasile Stoica.

Kiev, 18 august stil vechi, 1917

Profit de ocazie ce am spre a-ți scrie. Trăim momente extraordinare. Țara noastră este în pericol de a fi invadată. Trupele noastre abia refăcute au intrat în focul cel mai crîncen. La Mărășești și la Oituz s-au dat lupte de o măreție vrednică de epopee. Ai noștri au luptat cu o vitejie de neînchipuit. Au uimit pe francezi și englezi. Dar slăbiciunea și șovăirea rusească va pricinui probabil o

¹¹² Arh. Muz. Unirii Alba Iulia, fond Unirea, mss. 4542, f. 8—10; Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 103/1918, f. 8—10.

¹¹³ *Semănătorul*, IV, nr. 12, decembrie 1918; Constantin I. Stan, *Contribuții ale românilor aflați peste hotare la înfăptuirea idealului național, în toamna anului 1918*, în AMP, XII, 1988, p. 633.

¹¹⁴ *America*, XIV, nr. 13 din 5/18 ianuarie 1919; *1918 la români...*, III, p. 112.

nouă catastrofă. Se spune că germanii vor să ocupe și Basarabia spre a o alipi la țară, spre a face o parodie de Românie Mare și să încheie o pace separată cu cei rămași în țară.

Sînt momente de un tragism zguduitor pe care le trăim și mă înfior în fața sortii ce ni se pregătește.

Noi sîntem cu Bocu și cu un bucovinean Dobos trimiși la Kiev în misiune ca să scoatem aici o gazetă provizorie „România Mare” foaia noastră a apărut azi a 5-a oară, trimit aici ultimul număr.

Rusia se pare că merge spre descompunere sau spre o contrarevoluție, ori cel puțin spre o monarhie constituțională.

Această din urmă soluțiune ar fi probabil cea mai bună. În orice caz ne așteaptă zile grele, nu știu dacă nu vom fi nevoiți să trecem cu toții în Franța.

Voi ce ați făcut pe acolo? Scrie-mi o scrisoare corespunzătoare pentru Kiev cu ce ați făcut și ați văzut acolo, cu orașele americane (cam ele ne mai ridică moralul) și despre românii de acolo. Aici afacerea cu voluntarii merge greu. Pînă acum avem maximum 4—5000 de voluntari.

Am petrecut la gară pe bieții noștri pribegi care pleacă în lume și mi-e sufletul plin de jale și duioșie de înstrăinarea lor.

Cine știe cînd vor revedea Ardealul. Îți urez izbîndă în lucrările voastre și te îmbrățișez cu dragoste.

Al tău, Gh. Popp.

Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 124/1917, f. 1—3. Original.

I/b

Rezoluția adunării de la Youngstown din 9—10 martie 1918.

Excelenței sale Woodrow Wilson, Președintele Statelor Unite. Casa Albă. Washington.

O sută cinci zeci de mii de români de lege ortodocșă din America, întemeind astăzi în Congresul lor o Episcopie Ortodoxă în Statele Unite, rupînd astfel cea din urmă legătură cu Ungaria și guvernul ei, care timp de zece veacuri i-a asuprit silindu-i să-și părăsească căminurile și să rătăcească în largul lumii, exprimă astăzi cea mai adîncă recunoștință Excelenței Voastre și profunda lor loialitate față de această Țară a Libertății. Au primit cu mare mare bucurie vestea că fiii și frații lor voluntari în armata americană au luat deja parte în luptele de pe frontul francez; cheazăușec din nou Excelenței Voastre orice jertfă de sînge și avere ce va cere țara în războiul pentru eliberarea lumii și au cea mai neclintită încredere că prin jertfele armatei americane și armatelor aliate se vor elibera toate popoarele mici și astfel se vor elibera cu Regatul Român și cele patru milioane de români transilvăneni care trăiesc sub asuprire ungurească.

Arh. St. București, fond Ioan Podea, dos. 103/1918, f. 14. Copie.

II

Societatea „Albina” către dr. C. Angelescu.

10 martie 1918

Excelenței sale dr. C. Angelescu,

Societatea Albina din New Castle salută Legațiunea română urînd succes strălucit unirii bisericilor de aici cu mitropolia din București. Societatea noastră vede prin evenimentele de față deschiderea posibilă a tuturor drumurilor spre unire pentru binele și fericirea neamului românesc de aici.

Ioan Oprea președinte
Axente Păcurar vicepreședinte
Andronic Corfar șef controlor

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 67. Original.

III

Scrisoarea lui Gavrilă Barbu din 27 februarie 1918 către Ioan Podea.

27 februarie 1918

Prea stimate d-le părinte,

V-am primit scrisoarea „Special Del'y” însoțită de convocarea pe care o vom publica în numărul de săptămîna aceasta și pentru care, vă alăturăm bilul de plăți.

În cheștiunea propagandei amintite e absolut necesar să avem informațiuni edificatoare.

De aceea, dacă nu vă este inconvenient, v-am ruga să vă obosiți pînă aici. Chestia este de foarte mare importanță și nu se poate trece peste ea foarte ușor, cum s-ar crede la prima vedere.

Rămîne la aprecierea d-voastră.

În speranța că vom primi răspunsul d-voastră cît se poate de grabnic, am rămas vecinic același

G. Barbul

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 52. Original.

IV

10 martie 1918

Societatea „Simion Bărnuțiu” către dr. C. Angelescu.

Excelență, primiți felicitările noastre pentru scopul final luat azi de către românii americani, la care scop și noi bănațenii din Chicago am fost subjugați de veacuri, strigăm cu glas tare: Jos Mangra Trădătorul! Trăiască libertatea! Trăiască România.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 66. Original.

V

Societatea „Deșteaptă-te Românie” către prezidiul adunării din Youngstown din 9—10 martie 1918.

10 martie 1918

Felicităm întrunirea națională și dorim succes și progres neamului românesc printre popoarele civilizate de pe Glob; înconjurăm cu bărbăție pe primul ministru al [României — n.n.] spre a ne aduce dezvoltare și înflorire neamului nostru pribeag; felicităm marea scop cu care s-au înfăptuit în ziua de 9 și 10 martie.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 64. Original.

VI

Adam Cristea către dr. C. Angelescu. Nicolae Dolgae, George Tescula

Toledo, 10 martie 1918

Salutăm cu bucurie Marea Adunare Națională de la Youngstown deși sîntem departe de adunare cu trupul, dar cu sufletul sîntem în mijlocul adunării care va ști a lua măsurile necesare.

Nicolae Dolgae, George Tescula, Adam Cristea.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 68. Original.

VII

Scrisoarea lui John Coleas către dr. C. Angelescu.

10 martie 1918

D-le ministru, d-lor preoți, d-lor deputați, felicit întreaga adunare și faptul ce se împlinește astăzi la Youngstown Ohio, alipirea bisericilor la România. Trăiască România și luptătorii ei. Alungați trădătorii, jos cu ei! Primiți sinceritatea noastră.

John Coleas

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 63. Original.

VIII

Scrisoarea lui Elie Pop către dr. C. Angelescu.

Indianapolis, 29 martie 1918

Regret că la nici-o epistolă nu mi-ai răspuns; acum îți mai comunic că audiența la președintele Wilson ne este asigurată. Când mergem vom fi primiți; trebuie, însă o copie a *Hrisovului* în englezește să o prezint guvernului de aici deoaarece vrea să o vadă.

Răspundeți de acolo ziua cînd să mergem dacă aveți intenția de mers.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 58. Original.

IX

Scrisoarea lui H. Tumulty către Ioan Podea.

13 martie 1918

My dear Sir,

The President asks me to thank you and Rev. Roșca and everyone concerned, for your kind telegram of March 12th and to tell that he deeply appreciates your fine sentiments and patriotic assurances.

Sincerely yours, H. Tumulty, Secretary to the President.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 108/1900—1918, f. 57. Original

X

Scrisoarea lui Paul Negulescu către Vasile Stoica.

Chicago, 12 mai 1918

Foarte bine ai făcut că te ocupi de organizarea românilor de aici. Ar trebui ca cei cîțiva buni români care iubesc România să se grupeze într-o singură organizație și să lupte ca să dezvolte sentimentul românesc și între cei nepăsători.

Mi-a scris de mult d-l Sufană arătîndu-mi și o frumoasă scrisoare a părintelui Roșca privitoare la Unire; i-am răspuns să ia d-sa inițiativa.

Eu nu am ce face la întîlnirea de la Youngstown; voesc să părăsesc Statele Unite și mi se pare bine că un om de vigoarea și talentul d-tale voiește să se amestece în aceste lupte meschine și să încerce a le curma.

Cu dragoste, al dumitale P. Negulescu.

Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 124/1917, f. 36. Original.

XI

Scrisoarea lui P. Negulescu către V. Stoica.

5 octombrie 1918

Iubite d-le Stoica,

Am așteptat să te mai văd cum îmi promiseseși la Orighan, dar nu ai mai venit pe aici.

Țineam să-ți spun că Liga națională sper că va aduce mari rezultate dacă i s-ar putea da o activitate mai mare și dacă românii de aici ar înțelege că printr-însa se poate face o atmosferă foarte favorabilă pentru românism.

Dacă crezi că ți-ar putea fi de vre-un folos în Aliance General Delivery unde mă stabilesc din cauza neveste-mi, te rog scrie-mi acolo și voi face ce-mi va fi cu putință.

Al d-tale devotat, P. Negulescu. Plec astăzi chiar.

Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 107/1918, f. 1—2. Original.

XII

Căpitanul V. Stoica scrie secretarului președintelui, J. P. Tumulty.

21 septembrie 1918

Joseph P. Tumulty,

Secretar to the President

Washington D.C.

I have the honor to submit to the benevolent consideration of your Excellency and of the United States Government the enclosed memorandum for the creation of the Romanian Legion.

After having fought and having been severely wounded in the Carpathians I shall be most fortunate to be able to put my forces at the disposal of the American Army for the organization of such a Roumanian unit and to help together with my country men the great victory which means the liberation of the world and the liberation and union of my Roumanian nation,

I have the honor to be sir your obedient servant,

Capitan V. Stoica.

Arh. St. București, fond. V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 137. Copie.

XIII

Căpitanul V. Stoica către președintele W. Wilson.

Washington D.C., 21 septembrie 1918

His Excellency Woodrow Wilson, President United States,

The Roumanians of America originated all in the former Austro-Ungarian provinces of Transylvania, the adjoining counties, the Banat and Bucovina and Macedonia convey to your Excellency their deepest gratitude for the help given to the cause of the liberty of their native country by recognizing the right ness of their aspirations of freedom and national unity. They also beg your Excellency that ingclaving the divergence between Serbians and Roumanians your Excellency shall most kindly take into consideration also the situation of the Macedo-Roumanians in Southern Serbia and that of the Roumanians in habiting the districts of

Pozharevatz Krayna and Tchernarieka in Northeastern Serbia whom in the past all possibilities of development have been denied and not a single Roumanian primary school has been allowed by the Serbian Governments. The Roumanians of America have the unshakeable confidence that according to America's principles of liberty and brotherhood among all the nations Your Excellency will bring the most equitable solution to the Roumanian cause and on the basis of mutual concessions among Roumanians and Serbians will also strengthen their brotherly relations which for more than one thousand years never have been disturbed.

Captain Vasile Stoica, President of the Roumanian National League of America.

Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 136.

XIV

Scrisoarea lui V. Stoica președintele Ligii Naționale Române din S.U.A. adresată tuturor societăților românești din Statele Unite.

29 octombrie 1918

Domnule Președinte,

Vă rugăm ca imediat ce primiți această scrisoare să țineți o ședință a Comitetului organizației d-voastră și să trimiteți două telegrame în sensul celor arătate la această scrisoare: una către Woodrow Wilson, Președintele Statelor Unite, alta către d. Robert Lansing, Ministrul de Externe. Vă rugăm însă, să nu zăboviți deloc deoarece în împrejurările de astăzi e neapărată nevoie ca să ne spunem grabnic autorităților acestei Republici părerile și durerile noastre, să protestăm în contra vicleniei vrăjmașilor noștri și să cerem drepturile ce ni se cuvin.

Washington D.C.

Căpitan Vasile Stoica
Președintele Ligii Naționale Române

Arh. St. Brașov, fond Societatea „Speranța”, dos. 10/1918, f. 1. Copie.

XV

Scrisoarea lui V. Stoica către președintele Ligii slovace, Januck.

4 November 1918

Enclosed I am sending you a few informations which would suggest to mention every where all the oppressed nationalities of Hungaria; of it will show the Hungarian persecution of a very noble count has been carried and against all of them. It shows better the Hungarian crime and helps all of us.

Capitan V. Stoica.

Arh. St. București, fond. V. Stoica, I, dos. 28/1918, f. 10. Copie.

XVI

Adresa nr. 9041 din 19 noiembrie 1918 a Consistoriului din Sibiu către Ioan Podea.

Mult onorate părinte,

În timpul din urmă a sosit aicea la Consistoriul arhidiecezan o Petiție a Episcopiei române ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord către președintele Woodrow Wilson, în care petiție între altele se află și aceea că românii din

America în timpul din urmă, anume la 10 martie 1918 au rupt legăturile bisericești cu Consistoriu arhidiecezan întemeind în America o episcopie ortodoxă română pe care au pus-o sub jurisdicțiunea Mitropoliei din București.

Spre a avea deplină orientare în afacerea aceasta d-ta ești poftit a ne face un raport amănunțit despre situațiunea preoțimei noastre din America și despre modalitatea cum s-a făcut ruperea din legăturile cu arhidieceza noastră.

Sibiu — din ședința Consistoriului arhidiecezan ca senat bisericesc ținută la 19 noiembrie 1918.

Secretar consistorial, ss indescifrabil.

Vicar arhiepiscopesc, ss
indescifrabil.

Arh. St. București, fond. Ioan Podea, dos. 101/1914—1923, f. 42. Original.

OPINIA PUBLICĂ INTERNAȚIONALĂ ȘI ASPIRAȚIILE ROMÂNILOR REFLECTATE ÎN ZIARUL „LA ROUMANIE” (1918)

Creat ca organ săptămînal al „revendicărilor și intereselor românilor” cu scopul de a face cunoscută opiniei publice europene România și mai ales lupta dusă de români pentru îndeplinirea aspirațiilor lor naționale, ziarul „La Roumanie” apare la Paris în 17 ianuarie 1918 sub conducerea lui Paul Brătășanu, vicepreședinte al Camerei Deputaților și senator, alături de reputații ziariști: Constantin Mille, deputat și director al ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”, Constantin Banu, deputat, director la revista „Flacăra” și Camil D. Fagure, redactor șef la „Adevărul” și „Dimineața”^{*}.

Deoarece cei care au comentat contribuția adusă de acest ziar s-au oprit îndeosebi asupra activității emigrației române reflectată în paginile lui, ne-am propus să reliefăm un alt aspect, cel al felului cum au recepționat și reacționat străinii față de România, față de aspirațiile naționale ale românilor. Am remarcat, astfel, că un număr însemnat de personalități politice, științifice, culturale, franceze, engleze, americane etc. au recunoscut legitimitatea aspirațiilor poporului român și le-au susținut prin diferite mijloace.

În primul număr al cotidianului, C. Mille dezvăluie cititorilor în editorial scopul propus: „ceea ce noi nu am putut întregi cu armele în mâini trebuie să se realizeze prin forța ideii de drept și prin concursul aliaților noștri în frunte cu Franța”¹. În replică este redată declarația ministrului de externe S. Pichon făcută în fața Camerei la 27 decembrie 1917 și în care preciza că: „aliații își mențin toate angajamentele față de România, recunoscute atunci cînd a intrat în război alături de Antantă”².

Apariția ziarului a fost salutăată de personalități franceze. Eugène Réveiland, senator, scrie ziarului că a citit cu interes primul număr și așa va face și cu celelalte. Consideră că organul român de limbă franceză apără cauza românilor care este tot așa de mult și a francezilor și că apariția lui la Paris este oportună³. La fel, Lucien Milleroye, avocat la Curtea de Apel și deputat de Paris scrie: „Din toată inima noastră noi v-am citit. Vă urmărim și nu vom neglija nici o ocazie să afirmăm solidaritatea noastră, cu nobila voastră țară. Trăiască România întregită”⁴.

* Începînd cu nr. 40 din 17 octombrie 1918, ziarul devine „hebdomadar al unității naționale române”.

¹ *La Roumanie* (Paris), nr. 1 din 17 ianuarie 1918, p. 1.

² *Ibidem*.

³ *Idem*, nr. 2 din 24 ianuarie 1918, p. 1.

⁴ *Idem*, p. 3.

Printre semnatarii articolelor găsim alături de ziariști și personalități române și colaboratori străini⁵. Publicistul american William Martin Fullerton scrie articolul „România și Antanta“, avînd ca idee principală faptul că România a fost incontestabil una dintre marile victime ale războiului german. Deosebit de interesant este articolul semnat de Raphael Georges Lévy, membru al Academiei de Științe morale și politice din Franța, intitulat „Necesitatea unei Românii Mari“⁶. Referindu-se la situația politică și mai ales militară a României, la faptul că a fost nevoită să accepte pacea⁷, autorul arată că soarta României se va hotări la Congresul care va fi la sfîrșitul războiului. Pînă atunci, „noi — spune autorul — trebuie, de acord cu aliații noștri, să cerem constituirea României Mari înglobînd toate populațiile care niciodată n-au încetat să aspire să fie unite, aceea a Transilvaniei și a Bucovinei care gem sub jugul austro-ungar, cea a Basarabiei și a Dobrogei; cînd toți membrii acestei familii prea multă vreme separați, însă care în pofida persecuțiilor au rămas apropiați se vor uni, noi vom avea pe malul Mării Negre o putere care va reprezenta acolo ideile care conduc Occidentul: Franța, Belgia, Anglia, Italia. Alături de Serbia reconstituită noi vom avea o altă țară mare cu 15 milioane de locuitori care nu va înceta să se dezvolte și să formeze în Orient o solidă contrapondere influențelor adverse. După 20 de secole descendinții legiunilor lui Traian au păstrat fidel moștenirea grandorii romane. Noi le întindem mîna și cu un gest definitiv le spunem: noi sîntem pentru garantarea independenței, libertății și grandorii voastre“⁸.

Sub un titlu asemănător, „România Mare“⁹, W. A. Leeper, secretar al Societății anglo-române, pledează pentru cauza națională a românilor. Pornind de la cuvintele deja cunoscute ale lui Take Ionescu adresate, înainte de intrarea României în război, regelui Ferdinand: „dați-ne războiul și uniunea sacră pentru a permite să realizăm împreună cea mai mare Românie“, autorul relevă faptul că aceste cuvinte dau sensul rolului României în acest război. Face în continuare o scurtă incursiune istorică, referindu-se la anul 1859, cînd s-au reunit Țările Române într-un singur stat, la reformele care au avut loc în România. Revenind în actualitate, autorul menționa că, pentru prima dată în istoria sa, România este aliată în război cu națiuni care o simpatizează și care o vor sprijini. Se referă apoi la relațiile româno-engleze, la rolul pe care-l joacă

⁵ În lista colaboratorilor, ce apare într-un număr al ziarului, figurau: William Martin Fullerton — scriitor american, Stanoye Stanoyevitch — profesor la Univ. din Belgrad, E. Canano — fost deputat, Joseph Caperan — secretar general al Asociației naționale a primarilor din Franța, Ed. Cramaussel — profesor de filozofie în Montpellier, I. Fermo — publicist, E. Letzugus — atașat al Serviciului de Studii Economice al Băncii Franței, Henri Lorin — profesor la facultatea de litere din Bordeaux, Eugène Pittard — profesor la Universitatea din Geneva, Dr. H. Castera — Franța, Raphaël Georges Lévy — Franța (*La Roumanie*, nr. 27, din 18 iulie 1918, p. 1).

⁶ *La Roumanie*, nr. cit., p. 2—3.

⁷ Este vorba de pacea de la București.

⁸ W. M. Fullerton, *La nécessité d'une grande Roumanie*, în *La Roumanie*, nr. 29 din 1 august 1918, p. 1.

⁹ W. A. Leeper, *La grande Roumanie*, în *La Roumanie*, nr. 30 din 8 august 1918, p. 2.

Societatea anglo-română și la legăturile stabilite cu comitetul coloniei române din Paris¹⁰.

Tot la relațiile româno-engleze face trimitere și A. F. Whyte, membru al parlamentului britanic și al consiliului Societății anglo-române, în articolul „România și democrațiile occidentale”¹¹ reliefând contribuția Angliei la dezvoltarea economică a României, la relațiile pe multiple planuri statornicite între cele două țări, exprimându-și în încheiere dorința de a vedea împlinindu-se revendicările juste ale României.

România și aspirațiile poporului român sînt făcute cunoscute francezilor și prin numeroase conferințe ținute de membri ai emigrației române. La acestea se adaugă și cele susținute de personalități franceze. Paul Labbé, secretar general al Comitetului „Efortul Franței și al aliaților săi”, susține în ianuarie 1918 conferința „La Roumanie”, însoțită de proiecții, în fața unui numeros auditoriu, printre care și fostul ministru al Franței la București, Camille Blondel, ministrul României la Paris, E. Antonescu și a altor personalități¹². În martie 1918, la „Asociația națională pentru expansiunea morală și materială a Franței” — „L'union française”, Paul Galtier, secretar general al asociației, autorul lucrării „Barbaria germană asupra tragediei românești”, vorbind despre România, subliniază în finalul conferinței „necesitatea unei Românie Mari pentru că este santinela avansată a civilizației latine în Orientul Europei”¹³.

Manifestări de simpatie ale personalităților franceze, engleze și americane sînt prilejuite și cu ocazia unor întâlniri oficiale, reuniuni amicale, culturale. Asemenea manifestări au avut loc și în cadrul miștingului de la Chicago din 18 februarie 1918, la care a participat și legația română în frunte cu C. Angelescu, ministru al României în S.U.A. În cuvîntul său, Samuel Insull, președinte al Consiliului de apărare Illinois, sublinia faptul că „Germania poate forța România să semneze pacea”¹⁴, însă atunci cînd războiul se va termina și cînd ziua judecării va sosi, România va rupe tratatul și în final va fi reintregită¹⁵. Vorbind în numele femeilor la același miting, Harriet Witman își manifestă compasiunea față de femeile și copii din România care au avut atît de suferit, comparînd situația din România cu cea din Belgia, iar profesorul Gédeon Wells de la Universitatea din Chicago, care a vizitat România trimis de Crucea Roșie, elogiază bravura poporului și a armatei române¹⁶.

Oamenii de știință români aflați la Paris au reușit să atragă în acțiunea lor reprezentanți de frunte ai vieții culturale din Franța. În 4 februarie 1918, vicerectorul Universității din Paris, matematicianul Lucien Poincaré, împreună cu istoricul Ernest Lavisse, au remis ministrului României la Paris o scrisoare către universitățile din Iași și București, prin care acordau tot sprijinul universităților din Paris pentru cauza românilor, recunoscînd dreptul României „de a aduna într-o patrie unică

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ A. F. Whyte, *La Roumanie et les démocraties de l'Ouest*, în *La Roumanie*, nr. 31 din 15 august 1918, p. 1.

¹² *Idem*, nr. 2 din 24 ianuarie 1918, p. 1.

¹³ *Idem*, nr. 9 din 14 martie 1918, p. 1.

¹⁴ Se referă la tratatul preliminar de pace de la Buftea, 20 febr./5 martie 1918.

¹⁵ *La Roumanie*, nr. 12 din 4 aprilie 1918, p. 4.

¹⁶ *Ibidem*.

toate părțile neunite ale națiunii române¹⁷. O lună mai târziu se constituie la Paris, sub patronajul „Cercului internațional al studenților națiunilor aliate și amicilor Franței, „o secție franco-română“, iar Jean Finelle, secretarul general al asociației, face un apel tuturor studenților și intelectualilor români care își exprimă simpatia și dorința de colaborare¹⁸.

Manifestările de simpatie sînt reînnoite și cu ocazia sărbătorii naționale din 14 iulie. Colonia română a organizat o reuniune franco-română care s-a bucurat de o largă audiență. În fața unui public numeros a vorbit Germain Bapst, eminent istoric și delegat al societății „Effort de la France et de ses Alliés“, exprimîndu-și simpatia față de poporul român și eforturile lui. „Trebuie să facem totul — spunea vorbitorul — nu numai ca lui (poporului român, n.n.) să-i fie redat tot ce a pierdut, însă mai mult, pentru ca constituirea unei Români Mari... să devină un fapt împlinit¹⁹. A vorbit apoi Lacour Gayet, membru al Institutului de studii franco-române, președinte al Comitetului Franța-România, despre România, pe care a vizitat-o și o cunoaște ca istoric, precum și de la numeroșii săi prieteni din București și din alte localități. Vorbind despre România, despre sacrificiile ei, a ținut să sublinieze faptul că Franța „n-a încetat o clipă să considere totdeauna România ca prietenă și aliată“ și își exprimă în final convingerea că va veni ziua, pe care o speră foarte apropiată, ziua care „îi va reda dreptatea întreagă și întregul său ideal național va fi realizat²⁰.

Ziarul „La Roumanie“ găzduiește numeroase luări de poziție ale unor personalități politice, culturale, publiciști, față de România și problemele ei, scrisori primite de membri ai coloniei române sau de personalități din țară și care au fost trimise spre publicare ziarului. Menționăm în acest sens rubrica intitulată „Simpatii franceze pentru România“ sau „Presa engleză și România“.

Cunoscutul publicist Vasile Stoica, plecat în S.U.A. pentru a stabili contacte cu personalități politice și pentru a acționa sub orice formă pentru cauza românilor, relatează în paginile ziarului convorbirea avută cu colonelul Theodore Roosevelt. Mărturisind că iubește poporul român, fostul președinte al S.U.A. se confesează în continuare: „Eu nu vă fletez, eu spun adevărul. Pe voi românii eu vă iubesc pentru că întotdeauna voi v-ați bătut pentru libertate și unitate și pentru că voi n-ați avut niciodată șansa. De data aceasta o vom avea. Și voi o aveți pentru că ați plătit-o cu așa de mult sînge. Noi știm să apreciem sacrificiile și vom folosi toate forțele noastre pentru ca dreptul să triumfe. Emanciparea micilor națiuni depinde de victoria aliaților și această victorie este sigură²¹. Cîteva luni mai târziu, în septembrie, în articolul „Dl. Roosevelt și România“, deputatul C. Xeni citează din discursul pe care fostul președinte l-a ținut la New York, pasajul referitor la România privind condițiile păcii viitoare, pasaj ce dovedește clarviziune și cunoașterea complexelor probleme ale Europei: „Ceea ce Bulgaria a luat de la România și sirbi trebuie să restituie. Imperiile Austriei și Turciei

¹⁷ *Idem*, nr. 4 din 7 februarie 1918, p. 1.

¹⁸ *La Roumanie*, nr. 11 din 28 martie 1918, p. 4.

¹⁹ *Idem*, nr. 27 din 18 aprilie 1918, p. 1.

²⁰ *Idem*, p. 3.

²¹ *Idem*, nr. 2 din 24 ianuarie 1918, p. 1.

trebuie să fie dezmembrate; toate populațiile subjugate eliberate; provinciile italiene ale Austriei redade Italiei și provinciile românești ale Ungariei redade României²². Roosevelt vedea viitoarea Europă bazată pe state naționale fondate pe dreptul unic²².

Revenind în Europa, la presa engleză, „La Roumanie” preia un articol al lui Herbert Vivian, „Viitorul României”, apărut în „Contemporary Review”. Autorul arată că după voiajul și studiile în Balcani a ajuns la concluzia că „România este clar indicată prin demnitatea poporului și prin toate darurile pe care i le-a făcut natura în destinul său generos, pentru ca să ocupe un loc de frunte în Consiliul Europei Orientale²³. Se redă apoi în alt număr din „National Review” un articol scris de un diplomat: „Libertate pentru Balcani”. Vorbind despre fidelitatea României față de aliați, autorul își exprimă convingerea că România mare, constituită într-un stat democratic, cuprinzând 14 milioane de latini din est, va fi logic printre țările destinate să reprezinte politica Antantei²⁴.

Cele mai multe luări de poziție sînt însă din partea francezilor și sînt redade la rubrica „Simpatii franceze pentru România”. Dr. Hector Castera, colaborator al ziarului, scria lui C. Mille arătînd că „nimic nu va împiedica ca miine focarul de lumină și de latinătate, Marea Românie să primească recompensa pentru toate sacrificiile sale sîngeroase și nobile²⁵. La fel, Louis Bréhier, profesor la facultatea de litere din Clermont-Ferrand, declară totala sa simpatie profesorului O. Tafrali, manifestîndu-și „întreaga încredere în viitorul României²⁶”.

La protestul coloniei române împotriva condițiilor impuse României de pacea de la București se rallyază și președintele Comitetului Franța-România, Lacour-Gayet. În scrisoarea sa, adresată vicepreședintelui coloniei române, subliniază comunitatea de relații și interese care leagă cele două țări latine, încheind cu convingerea „că va veni ziua cînd noi ne vom reuni toți la București și la Paris pentru a saluta România triumfătoare și integrală²⁷”.

Constituirea Consiliului Național al Unității Române la 3 octombrie 1918 și recunoașterea lui oficială de către guvernul francez, prin nota ministrului de externe S. Pichon, din 12 oct. 1918, a prilejuit manifestarea de noi poziții de simpatie față de aspirațiile românilor. În notă, ministrul Pichon își exprima speranța că „acest consiliu, format din reuniunea personalităților eminente din România și din reprezentanții cei mai calificați ai populației române încă separate de patria mamă, face dintr-însul imaginea fidelă a adunărilor românești din viitor. Ieșit din aspirațiile seculare ale compatrioților noștri către libertatea și unirea tuturor țărilor românești, el va fi interpretul lor cel mai autorizat²⁸. La fel, prin nota dată publicității, în 14 noiembrie 1918, ministrul de externe al S.U.A., Robert Lansing, recunoaște Consiliul Național al Unității Române și odată cu el și revendicările lor naționale. În notă se

²² *Idem*, nr. 34 din 5 septembrie 1918, p. 3.

²³ M. H. Vivien, *L'avenir de la Roumanie*, în *La Roumanie*, nr. 29 din 1 august, 1918, p. 4.

²⁴ *La Roumanie*, nr. 35 din 19 septembrie 1918, p. 4.

²⁵ *Idem*, nr. 8 din 21 februarie 1918, p. 3.

²⁶ *Idem*, nr. 12 din 4 aprilie 1918, p. 3.

²⁷ *Idem*, nr. 23 din 20 iunie 1918, p. 1.

²⁸ *Idem*, nr. 40 din 17 octombrie 1918, p. 1.

preciza că „guvernul S.U.A. nu pierde din vedere aspirațiile neamului românesc... guvernul Statelor Unite simpatizează adânc cu spiritul de unitate națională și cu aspirațiile românilor de pretutindeni și nu va neglija să-și întrebuinteze la timpul potrivit influența sa ca justele drepturi politice și teritoriale ale neamului românesc să fie obținute...”²⁹.

Cu o oarecare întârziere, guvernul englez recunoaște și el Consiliul Național al Unității Române, prin telegrama trimisă lui Take Ionescu, președintele Consiliului, de către ministrul de externe Arthur James Balfour la 11 nov. 1918, care roagă să se trimită Consiliului expresia simpatiei sale în sarcina de eliberare și restaurare care i se oferă, asigurându-l de cooperarea sa cordială și de ajutor pentru menținerea relațiilor de caldă prietenie între Marea Britanie și România³⁰.

Cu ocazia încheierii armistițiului, Take Ionescu a adresat în numele Consiliului Național telegrame de felicitare președintelui Republicii franceze, Raymond Poincaré și șefului guvernului, Georges Clémenceau. Răspunzînd, R. Poincaré reînnoiește toate urările privind „prompta realizare a unității naționale a României, prietena Franței”³¹.

La recepția dată de asociația „Rapprochement universitaire” în 17 nov. 1918, cu prilejul eliberării României de sub ocupația germană, au luat parte personalități franceze cunoscute, printre care juristul Larnaud, decanul facultății de drept, Victor Bérard, orientalist, Ch. Diehl, bizantinolog etc.

În cuvîntul său Victor Bérard, specialist în probleme balcanice, referindu-se la destinul României și la legitimitatea aspirațiilor sale, spunea: „Veți avea Transilvania, Basarabia, Bucovina, veți fi miine cel mai mare stat din Europa Orientală... veți fi unul din marii latini ai lumii într-o societate de state latine, unde noi vom încerca să ne regăsim prieteni. Și voi veți avea România voastră întregită; dacă nu o aveți în astă seară, o veți avea miine. O veți avea încă mai mare decît ați putut-o visa”³². Cu alt prilej, la recepția românilor de la Societatea oamenilor de litere din 2 decembrie 1918, Georges Lecomte a subliniat cu multă căldură valoarea artistică și social-națională a poetului O. Goga, prezent acolo. A adresat cuvinte calde și altor reprezentanți români, evidențiind rolul mare pe care l-a jucat cotidianul „La Roumanie” și conducătorul său Paul Brătășianu în apărarea „speranțelor naționale” și în realizarea unei remarcabile prietenii româno-franceze³³.

Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 și realizarea aspirațiilor de veacuri ale poporului român — Unirea cea mare — a fost pe larg prezentată în paginile ziarului. Vechi prieteni și colaboratori ai ziarului și-au exprimat în paginile lui bucuria și satisfacția. Publicistul Francis Rey, referindu-se la evenimentele care s-au succedat cu repeziune, își exprimă entuziasmul, mărturisind: „permiteți unui francez care a simțit în țara D-voastră pentru el și pentru ai săi cea mai călduroasă primire, din toată inima să-mi asociez bucuria mea față de succesele D-voastră recente în toate domeniile”³⁴.

²⁹ *Idem*, nr. 44 din 14 noiembrie 1918, p. 1.

³⁰ *Idem*, nr. 45 din 21 noiembrie 1918, p. 1.

³¹ *Ibidem*.

³² *Idem*, nr. 45 din 21 noiembrie 1918, p. 3.

³³ *Idem*, nr. 48 din 12 decembrie 1918, p. 3.

³⁴ *Idem*, nr. 47 din 5 decembrie 1918, p. 3.

„La Roumanie” reproduce, de asemenea, un pasaj din scrisoarea istoricului francez Louis Bréhier către O. Tafrali: „În aceste zile se simte nevoia reunirii cu amicii... România Mare este deja virtual constituită și d-voastră veți vedea realizându-se speranțele generațiilor care ne-au precedat”³⁵. C. Belot, inspector general al Instrucțiunii, scrie prietenului său Jean Găvănescu, profesor la Universitatea din Iași: „În aceste zile de bucurie comună țin să mă asociez speranțelor binemeritate de țara D-voastră...”³⁶. Aceleași calde urări le adresează și profesorul Lanson de la Facultatea de litere din Paris, „Trăiască România, România întregită. În victoria noastră, gândul meu s-a îndreptat imediat spre țara D-voastră a cărei victorie este de asemenea și în fața căreia se deschide atât de repede speranța viitorului strălucit meritat prin eroismul său”³⁷. Profesorul L. Bréhier i se alătură cu aceleași urări: „Trăiască România Mare, trăiască România eliberată... Noi trăim zile memorabile, însă victoria dreptului ne crează noi datorii...”³⁸. Profesorul se referă la datoria pe care o mai are de a milita în continuare pentru victoria „dreptului” odată cu consfințirea României Mari prin tratatele de pace.

Cu acest scop va continua să apară „La Roumanie”, apărind interesele naționale ale României, militând pentru obținerea sprijinului marilor puteri la tratativele de pace, pînă la 12 iulie 1919, cînd își va înceta activitatea.

Alături de „La Transylvanie”, editată de Comitetul național al românilor din Transilvania și Banat, dar care a avut o scurtă existență, „La Roumanie” a jucat un rol deosebit, contribuind substanțial la pregătirea și atragerea cercurilor oficiale și a opiniei publice franceze, engleze, italiene, americane etc., pentru cauza Unirii. Este de remarcă, în această privință, înainte de toate, atragerea de colaboratori dintre personalitățile — nu neapărat politice — cele mai reprezentative pentru apărarea și susținerea năzuințelor românilor de pretutindeni. Cuvîntul acestora, publicat în „La Roumanie”, nu putea să aibă decît ecoul scontat în opinia publică. Dar, și aceasta este constatarea cea mai importantă, „atragera” despre care vorbeam nu reprezenta altceva decît simpla solicitare pentru exprimarea în coloanele ziarului a convingerilor lor politice. „La Roumanie” și, desigur, redactorii săi nu au încercat să creeze altă atmosferă decît aceea firească, izvorită din generoasele idei de drept și dreptate ale epocii. Tocmai acesta este meritul de necontestat al ziarului, de fapt al editorilor lui, anume modul adecvat al includerii aspirațiilor românești în cadrul general al năzuințelor vremii și diseminarea acestor aspirații în opinia publică internațională. Într-un cuvînt, „La Roumanie” nu a făcut altceva decît să demonstreze că dorințele românilor nu sînt decît cele ale tuturor națiunilor moderne. Și, privită prin perspectiva istoriei, trebuie să recunoaștem că o astfel de întreprindere, care a integrat interesele naționale celor ale epocii, este de apreciat după cuvîntă.

EUGENIA GLODARIU

³⁵ *Idem*, nr. 48 din 12 decembrie 1918, p. 1.

³⁶ *Idem*, nr. 52 din 9 ianuarie 1919, p. 1.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Idem*, nr. 48 din 12 decembrie 1918, p. 2.

THE INTERNATIONAL PUBLIC OPINION AND THE ROMANIAN'S
ASPIRATIONS REFLECTED IN THE NEWSPAPER „LA ROUMANIE“ (1918)

(Abstract)

The work presents the position of the international public opinion about the Romanian's people aspirations for national unit such its are reflected in the newspaper „La Roumanie“. This newspaper was created at Paris (the 17th of January 1918) for the beginning as „a journal Romanian's revendications and welfares“, than (from the 40th number) like „a Romanians' journal of national unity“.

It is evident a favourable position in front of the Romanian unity cause of the important cultural and political personalities (from France, Great Britain, Italy, United States of America) expressed inside of the newspaper or in many other manifestations of those days.

The author points out the merit of this newspaper which was successful because it illustrated the Romanians' aspirations in the wide area of those of the South-East Europe in 1918.

AUREL P. BĂNUȚ, PRIMUL DIRECTOR AL SOCIETĂȚII PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂN ÎN TRANSILVANIA

„Mult a muncit și de puțină recunoștință a avut parte” — scria în 1945, în *Thalia Română*, Ștefan Mărcuș despre Aurel P. Bănuț¹. Afirmarea avea ca suport nu numai condițiile precare de existență și activitate, ci și uitarea, cu neglijența nedreaptă care, pentru îndelungată vreme, umbriseră chipul aceluia care, în vremile pătimirilor noastre de la început de secol XX sau mai recente, cind, între altele, s-a interzis ca un ceneclu literar să-i poarte numele, se impusese ca neobosit, polivalent și, în unele privințe, greu de egalat ctitor și animator de spiritualitate românească în presă, literatură și teatrul transilvan — toate supuse obstrucțiilor segregacioniste promovate de autoritățile de ocupație austro-ungară. Noile volume de creație bănuțiană, infimă parte din corespondență, cit și studiile privitoare la viața și activitatea lui A. P. Bănuț, publicate în ultimele trei decenii, au avut totuși darul să estompeze parțial din umbra așternută asupra acestei complexe, fascinante și exemplare personalități². Ceea ce se remarcă însă este faptul că mult prea puțin cunoscut rămîne aportul și sacrificiul făcut de Bănuț pentru realizarea unui teatru românesc permanent în Transilvania (edificiu și colectiv actoricesc profesionist), gândit ca instrument de luptă pentru afirmare și rezistență națională împotriva draconicelor încercări de maghiarizare, iar în același timp ca „... o școală, un templu, un altar pentru luminarea minților și întărirea inimilor, într-o limbă dulce românească”³, pentru ca

¹ Șt. Mărcuș, „Thalia română”, contribuții la istoria teatrului românesc din Ardeal, Banat și părțile ungurene, Timișoara, 1945, p. 358.

² A. P. Bănuț, *Tempi passati — umor și satiră. Evocări*, București, 1965, 288 p.; A. P. Bănuț, *Scrieri*, București, 1974, 456 p.; A. P. Bănuț, *George Dima*, în *Supliment la Muzica*, nr. 9—10—11—12 din 1955, 65 p.; M. Zăciu, *Pagini de istorie literară*, prefată la: A. P. Bănuț, *Tempi passati...*, București, 1965, p. 6—8; Petronela Negoșeanu, *Prefată la A. P. Bănuț, Scrieri*, Buc., 1974, p. 5—12; E. Dunăreanu, *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu* (cu 14 scrisori ale lui Bănuț), Sibiu 1976, p. 34—44; C-tin Catrina, *Slujitori ai muzicii românești — A. P. Bănuț, Aca de Barbu, Aug. Bena, Tiberiu Brediceanu, Ana Voileanu-Nicoară*, în *Astra*, Brașov, nr. 12 (147), dec. 1983, p. 3; I. Massoff, *Teatrul românesc*, vol. IV, Buc., 1972; C-tin Ciopraga, *Literatura română între 1900—1918*, Iași, 1979, p. 579—581; G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Ed. II, Buc., 1985, p. 601, 640; V. Netea, *Ctitorul „Luceafărului” — A. P. Bănuț*, în *Vremea*, București, mai 1940; Lucian Drîmbă, *A. P. Bănuț și mișcarea teatrală din Transilvania*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1967; M. Popa, V. Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania*, Cluj, 1980, p. 162—163; I. Bătiu, *Scriitorul A. P. Bănuț*, în *Studii*, I, Dej, 1978, p. 243—249; Domokos Sámuel, *Documentele fondării revistei „Luceafărul”*, în *Steaua*, nr. 6 (233), iunie 1969, p. 101—109.

³ T. Codru, *Societatea de fond de teatru român în Reghin*, în *Luceafărul*, nr. 18 din 16: sept. 1910, p. 447—450; Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 308.

„... într-o zi de lumină să putem și noi aduce o mărire artei românești prin templul ei sfânt: TEATRUL NAȚIONAL ROMÂNESC“, așa cum îi scria în 1906 lui Titu Maiorescu⁴.

Aurel P. Bănuț, cum cu umor o spunea chiar el, „... a văzut lumina lampei în tirgușorul Cohalm (Rupea), în noaptea de 23 octombrie 1881“, în familia intelectualilor de origine țărănească Paul Bănuț și Maria n. Comșa⁵. Greutățile au început să se abată asupra-i cu mult mai înainte de a ajunge să le înțeleagă natura, dimensiunile și gravitatea. „La vîrsta de doi ani, pierd pe tatăl meu, «jurist de Sibiu», protejat de Aron Pumnul și-n urmă judecător de ocol în satul lui. — Cînd să mîntui înția primară, mă părăsește și maica mea cea frumoasă și bună și dragă și cu ea se duce toată bucuria copilăriei mele“ — scria Bănuț în 1915, într-o „Autobiografie“ literaturizată⁶.

Cu sprijinul rudelor, micul orfan va face școala primară la Rupea, Făgăraș și Copăcel, iar liceul la Făgăraș și Blaj. După bacalaureat, urmează științele juridice la Cluj, Budapesta și Berlin⁷, iar în 1925, la Cluj, își ia doctoratele în drept și științe politice⁸. Pasiunile vieții lui A. P. Bănuț s-au dovedit a fi însă în afara profesiei pentru care se calificase. Încă din al doilea an de studii la Cluj, își propusese să scoată o revistă studentească. Nereușind și dezgustat de „betyar-ismul mărginit din acest cuib de gentry“⁹, pleacă la Budapesta, unde, la 1 iulie 1902, la abia 21 ani, cu propriile-i mijloace bănești (dintr-o importantă moștenire), și cu concursul colegilor săi din Societatea culturală „Petru Maior“, scoate revista literară „Luceafărul“¹⁰. Curînd, cunoscutul bilunar va grupa în paginile sale floarea scrisului românesc de peste toate granițele puse în mijlocul țării. Ca urmare, în istoria publicisticii românești, Bănuț rămîne înscris ca proprietar, fondator și prim redactor responsabil al „Luceafărului“¹¹, despre care Sadoveanu aprecia că ar fi fost, între revistele românești, „... cea mai bună de DINCOLO“ de granițele României libere de atunci¹², iar G. Călinescu constata că aceasta „... urmărește, bine înțeles, organizarea conștiințelor ardeleni în vederea eliberării Transilvaniei“¹³.

În afara „Luceafărului“, în care și-a făcut debutul, Bănuț va mai publica materiale în „Gazeta Transilvaniei“ (unele sub pseudonimul „Călătorul“), „Țara Bârsei“, „Românul“, „Poporul român“, „Unirea“, „Patria“, „Transilvania“ (1928), „Muzica“ (1950—1960), „Tribuna“ etc.¹⁴

⁴ I. Massoff, *op. cit.*, p. 642.

⁵ A. P. Bănuț, *Tempi passati* — umor și satiră din Ardealul de ieri, București, 1931, p. 193; Idem, *Scrieri*, p. 16, 40, 46.

⁶ A. P. Bănuț, *Tempi passati*..., p. 193—194; Idem, *Scrieri*, p. 16.

⁷ A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 47.

⁸ Idem, p. 52.

⁹ Idem, p. 17; A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 195.

¹⁰ Idem, p. 195; idem, *Scrieri*, p. 47—49; V. Netea, *op. cit.*, passim; M. Popa, V. Tașcu, *op. cit.*, p. 162—163; D. Micu, *Istoria literaturii române*, I, Buc., 1965, p. 94—100; Domokos Sámuel, *op. cit.*, p. 101—109; T. Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, V. Bistrița, 1984, p. 307—308.

¹¹ Ibidem.

¹² C. Ciopraga, *op. cit.*, p. 103.

¹³ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 601.

¹⁴ M. Strajă, *Dicționar de pseudonime*..., Buc., 1973, p. 60; M. Zăciu, *op. cit.*, p. 6—8; P. Negoșeanu, *op. cit.*, p. 8; C. Catrina, *op. cit.*, p. 3; A. P. Bănuț, G. Dima, p. 4.

După Marea Unire (în 1919), scoate, pentru o vreme, și ziarul „*Renașterea Română*”¹⁵, pe care îl vinde lui Octavian Goga.

A. P. Bănuț se afirmă în Ardeal ca spirit aparte și între creatorii de literatură; ca un „*umorist autentic*” — după cum îl consideră Constantin Ciopraga¹⁶. Exegeții ce s-au aplecat cu atenție asupra operei sale literare consideră, la fel ca Mircea Zăciu în 1965, că și în acest domeniu, lui Bănuț „... se cuvine ca drepturile să-i fie recunoscute”¹⁷. Petronela Negoșeanu, în 1974, cînd scotea volumul „*Scrieri*” de A. P. Bănuț, afirma că „*Nici pînă la el, nici după el, Ardealul nu a dat un scriitor remarcabil de proză scurtă satirică și umoristică a căruia operă să întregască fresca societății ardelenice de la începutul secolului*”¹⁸. Legat de personaje — turnate în vitriolul satirei —, tipice prin agitația lor demagogică, semidoctism, goană după căpătuială sau de stil „*rostogănesc*”, Ion Agârbiceanu era de părere că „*Fără talentul lui Bănuț, tipurile acestea nu ar fi fost zugrăvite, ceilalți scriitori ardeleni nefiind atrași de latura ridicolă din societatea noastră*... ”¹⁹.

În monumentală sa „*Istorie a literaturii române*”, G. Călinescu, de altfel, reproduce o creație satirică bănuțiană aproape în întregime („*Elocvința frachelui Ladislău*”)²⁰. Premiul Academiei Române pentru volumul de proză satirică „*Tempi passati*”, apărut în 1931, și premiul ASTREI pe 1939, pentru volumul de evocări „*Oameni de ispravă*”²¹, sînt grăitoare pentru prestigiul literar la care ajunsese A. P. Bănuț pînă în perioada interbelică. Revista „*Cosânzeana*” publica în 1928 un articol avînd titlul: „*Un Caragiale al Ardealului: Aurel P. Bănuț*”²². Fără să-i displace astfel de comparații, Bănuț răspundea la acestea în felul său micalit: „— Acum vorba aceea: de aș fi măcar 1/4 de Caragiale și tot face... pentru Ardealul nostru atît de sărac în comedie!”²³ Tot el spunea că „... după scrisul lui Eminescu, Coșbuc, Caragiale și alți citiva clasici, 80 la sută din cei ce scriu de zor și-ar putea spînzura lira în cui, cu enorm profit de nervi pentru ei și mare liniște sufletească pentru cititorii lor”²⁴.

Oricare ar fi raportul dintre creația bănuțiană și cea a meșterului fără pereche a dramaturgiei românești, meritele lui Bănuț însă în organizarea și dezvoltarea mișcării teatrale în Transilvania de la începutul acestui secol sînt greu de egalat de către altcineva și chiar pentru aceasta ar fi nedrept să rămînă necunoscute. În Transilvania „*Bănuț este primul care cere, pe cale oficială, întemeierea unui teatru românesc permanent,*

¹⁵ A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 51; *Minerva — Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 148. Menționăm că Bănuț a mai publicat și în *Transilvania* (1928), *Muzica* (1950—1960) și *Tribuna*. De multe ori și sub pseudonimele: Călătorul, Zeno Silviu, Petre Paltin — în *Lucefărul*; Turubanea și Urubeanu — în *Gazeta Transilvaniei* (conf. M. Strajă); Bănuțlaru și Tel Buruiană (conf. P. Negoșeanu). Eu cred că tot Bănuț era și cel ce semna în *Lucefărul*, diferite cronici culturale, cu inițiala B.

¹⁶ C. Ciopraga, *op. cit.*, p. 579—580.

¹⁷ M. Zăciu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁸ P. Negoșeanu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁹ *Idem*, p. 11.

²⁰ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 601, 640, 1012.

²¹ A. P. Bănuț, *Oameni de ispravă*, Sibiu, 1939, p. 208; *Idem*, *Scrieri*, p. 53..

²² E. Dunăreanu, *op. cit.*, p. 37.

²³ *Idem*, p. 37.

²⁴ A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 28.

deziderat ce nu avea să se împlinească decît prin înființarea, în 1919, la Cluj, a Teatrului Național — afirmă Mircea Zăciu²⁵. Istoriile teatrului românesc²⁶, de asemenea, scot în relief rolul lui A. P. Bănuț ca cel dintîi (și unicul) director artistic al Societății pentru Fond de Teatru Român (S.T.R.), creată în 1870, sub deviza „LUMINAREA NEAMULUI ROMÂN PRIN TEATRU NAȚIONAL”, urmărindu-se mai întîi ca în ineseși condițiile statului opresor să se realizeze, în acest scop, un edificiu și o trupă românească de artiști profesioniști cu repertoriu specific național²⁷.

Pasiunea lui Bănuț pentru teatru, așa cum singur o mărturisea, l-a cuprins din prima tinerețe și nu l-a părăsit pînă la adînci bătrînețe. „În Blaj — își amintea el din anii de liceu — cel mai însemnat eveniment al anului era pentru mine LĂSATA SECULUI, cînd jucam teatru”²⁸. „Rectorul internatului de băieți, Dr. Vasile Suciu, episcopul de mai tîrziu din Gherla și Lugoj, localiza pentru uzul nostru piese de Molière, Goldoni și alți clasici, iar după ce învățam pe de rost textul, începeam repetițiile sistematice, de seara, dirijate de către Iacob Mureșianu, a cărui muncă regizorală era pentru noi o adevărată școală”²⁹.

Așa după cum se va vedea, această „adevărată școală” teatrală va exercita o influență covârșitoare asupra destinului tînărului orfan din Rupea, ajuns, între timp, magistrat, publicist și scriitor. După ce, la Budapesta, lăsase conducerea „Luceafărului” în seama lui Goga și Tăslăuanu, și după o călătorie pe trei continente³⁰, cu gînduri de „mărire filantropică” (visînd a face importante fundații școlare și cultural-științifice), se va reîntoarce în Ardeal și se va dedica cu întreaga-i ființă vieții de militant pe tărîmul cultural-artistic. Chiar în acel timp (în 1905), Societatea pentru Fond de Teatru Român (S.T.R.-ul) publicase o bursă de studii pentru un actor de comedie.

„— Comedie îi trebuia? Da eu ce eram? Nu eram de toată comedia?!“ și-a zis Bănuț. — Mă prezint deci la concursul (cu public) de la Sibiu, declam în fața sinedrului artistic (Iosif Vulcan, V. Braniște, G. Dobrin, Vecerdeea etc. — din Comitetul S.T.R.³¹; cît și din N. Iorga, Ștefan Sihleanu — fost director general al Teatrelor din România etc.³²), iau bursa de comedie, învăț doi ani la București și unul la Berlin, iar în anul 1908 mă pomenesc ales cu unanimitate director artistic al S.T.R. din Transilvania și Ungaria.”³³

După cum reiese din documente aflate în arhiva Teatrului Național din București, tînărul A. P. Bănuț a fost însoțit la studiile legate de arta scenei și de o recomandare semnată la 22 septembrie 1905 de către Virgil Onițiu, în numele conducerii S.T.R., adresată directorului Teatrului

²⁵ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 457, 489—490; M. Zăciu, *op. cit.*, p. 7.

²⁶ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, *passim*; I. Massoff, *op. cit.*, IV, *passim*.

²⁷ I. Massoff, *Teatrul românesc*, II, Buc., 1966, p. 536—546; *idem*, IV, p. 488—492.

²⁸ A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 194.

²⁹ *Idem*, *Scrieri*, p. 441.

³⁰ *Idem*, p. 18—19, 47—49.

³¹ *Idem*, p. 19—20; *idem*, *Tempi passati*, p. 195—198.

³² I. Massoff, *Teatrul românesc* (în continuare TR), IV, p. 541.

³³ A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 197—198.

Național, cerindu-se sprijin bursierului acesteia, trimis la conservatorul din capitala României „... cu scopul să se califice pentru cariera teatrală”. În recomandare se mai arăta că „*Di. Bănuțiu e menit a ne organiza mișcarea teatrală de la noi, pornită cu un avînt frumos... l-am trimis anume la București să urmeze o școală românească și să aibă ocazia a cunoaște mai de aproape teatrul în toate ale lui... să binevoiești a lua sub sprijinul dv. pe bursierul nostru, în interesul culturii și al teatrului nostru și a-i ocaziona ca să cerceteze gratuit reprezentațiunile la Teatrul Național și să cunoască mai de aproape și tehnica teatrului*”. Întîmpinînd favorabil cererea S.T.R., Alexandru Davila, directorul general al teatrelor, a dispus ca A. P. Bănuț să aibă intrarea liberă la reprezentațiile Teatrului Național³⁴.

Legat de studiile în arta dramatică făcute la Berlin, semestrul întîii al anului școlar 1906—1907³⁵, se cunoaște că Bănuț le-a urmat la cererea S.T.R. și cu aprobarea directorului Conservatorului de muzică și artă dramatică din București, D. Popovici-Bayreuth, dată în 26 septembrie 1906, „*avînd în vedere scopul național urmărit de Societate și intențiile petiționarului de a deveni un bun regizor pentru viitoarea scenă românească statornică*”³⁶. Menționăm că acest an (doi) de studii, la Berlin și București, l-a absolvit interpretînd rolul lui *Brendel* din „*Rosmersholm*”, de Ibsen, parteneră, în rolul *Rebeca*, fiindu-i viitoarea mare actriță Tina Barbu³⁷.

Dacă, în general, tonul scrierilor memorialistice bănuțiene este cu haz, și la necaz, atunci cînd în obiectivul acestora se află viața spirituală a Transilvaniei sau anii de pregătire în arta dramatică, acesta devine sobru, de-a dreptul grav. Astfel, aflăm cum Bănuț audia „*cu nesaț*” lecțiile din cadrul Conservatorului de artă dramatică din București: „*doream cu neastîmpăr să cunosc mai de aproape pe Nottara-OMUL și mai ales PEDAGOGUL, căruia aveam de gînd să-i fur cît mai mult din marele-i meșteșug, ca peste cîțiva ani, reîntors acasă, să-mi pot valorifica micul meu capital de cunoștințe tehnice „DINCOLO”, în Ardealul nostru, unde obștea națională îmi destinase frumosul, dar anevoiosul rol artistic al unei veritabile „baune a tout fair” [sic] director de teatru, de scenă, regizor, actor, instructor de diletanți, conferențiar festiv, propagandist cultural și tot ce vreți să mai adăugați*”³⁸. De pe acum, deviza lui Bănuț devenise aceea pe care o avea Societatea pentru Fond de Teatru Român, direcțiile activității sale aflîndu-le în Statutele S.T.R.³⁹, dar și în avîntatele versuri ale lui Iosif Vulcan, care, în „*Prolog*” la un spectacol din 1900, spre exemplu, spuneau:

„Să facem un teatru, o casă minunată
Și s-adunăm într-însa tot ce-am avut odată
Și tot ce-i azi al nostru: grai, datini, port și cînt
Și tot ce are neamul mai prețios și sfînt

³⁴ I. Massoff, *TR*, IV, p. 641—642.

³⁵ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 336; I. Massoff, *TR*, IV, p. 543—544.

³⁶ I. Massoff, *TR*, IV, p. 543—544.

³⁷ A. P. Bănuț, *Oameni...*, p. 192; I. Massoff, *TR*, IV, p. 553.

³⁸ A. P. Bănuț, *Oameni...*, p. 192.

³⁹ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 216—217.

*Să le păstrăm pe toate ca-n veci să nu ne piară
Să ne-nvălmăm la ele, să ne ridice iară!*⁴⁰

Dacă aceste probleme de principiu erau limpezi pentru întreaga mișcare teatrală românească din Transilvania începutului de secol, multe dintre modalitățile practice legate de atingerea obiectivelor majore erau mai puțin clare. Așa se justifică necesitatea unei anchete, în cadrul căreia, la 28 iunie 1906, studentul la actorie A. P. Bănuț, prin cuvinte de aleasă politețe, se adresează și lui Titu Maiorescu, rugându-l ca „... *din prisosul comorii de gândire și simțire*” să reverse asupra „*înstrăinatăului Ardeal*” câteva raze menite „*a lumina drumul pe care va trebui să apuce un așezământ cultural, pentru noi de atita preț: TEATRUL NOSTRU NAȚIONAL*”⁴¹.

După ce Bănuț îi prezintă lui Maiorescu un succint istoric al S.T.R., supune opiniei acestuia „*Planul de acțiune*” întocmit de S.T.R. în 1903, rugându-l a semna greșelile ce consideră necesar a fi înlăturate (din program), mai ales în ce privește următoarele: 1) prioritățile actuale de rezolvat în viața artistică transilvană; 2) repertoriul teatral de promovat (cu prioritate pentru creația autohtonă sau pentru cea străină); 3) dacă partea artistică va trebui „... *să se închine totdeauna valorii etice a operei?*”; 4) să se mai trimită bursieri la studii artistice sau să se aștepte „... *maturizarea fondului*” pentru edificiul teatral și apoi să se recruteze trupa, „*de-odată din masă?*”; 5) este nevoie a se stabili „*un minim onorabil de calificare pe seama viitorilor actori?*”; 6) ce norme să se aplice „*cu ocazia alegerii viitorilor presbiteri ai Thaliei?*”.

În încheierea scrisorii, Bănuț, care se prezintă drept un „... *soldat de rind, abia plecat la luptă*”, pe acest tărîm, roagă pe Maiorescu a-i comunica „... *tot ce-ar putea folosi acestui neam, care luptă grea duce și cu sărăcia și cu cei ce i-ar stinge și limba și arta și viața*”, asigurându-l că, în acest caz: „... *bucuria ăstui neam va fi mare, citindu-Vă slova*”, și că: „*la multă recunoștință îl veți obliga spunind cuvîntul d-voastră*”⁴².

Pentru atît de respectuoasa scrisoare, la 29 iunie 1906, T. Maiorescu pune rezoluția pe o carte de vizită, apreciind că „... *înainte de a aduce fondul de capitalizare semestrială a procentelor la cel puțin un milion, cu un venit anual de cel puțin 50.000 coroane (adică pînă după anul 1925), nu poate fi vorba de vre-un început de organizare*”⁴³. Norocul a fost că după astfel de încurajări, nici S.T.R.-ul și nici A. P. Bănuț n-au renunțat la idealul și obiectivele stabilite.

Cu toate că era abia student, încă din timpul vacanțelor, Bănuț a început a instrui amatorii de teatru din Brașov, Rășinari, Abrud, Cîmpeni, Bucium-Șasa⁴⁴, în repertoriu avînd chiar și „*O noapte furtunoasă*”⁴⁵.

⁴⁰ I. Massoff, *TR*, IV, p. 503.

⁴¹ *Idem*, p. 642—643.

⁴² *Idem*, p. 642—643.

⁴³ *Idem*, p. 642—643. De altfel, vederile lui Maiorescu în privința culturii și artei românești erau limpede expuse încă din 1874 (în *Critice*, I. p. 334—335, spre exemplu). Conform acestora și S.T.R. putea să fie calificată ca una dintre „*falsele direcții*”. S.T.R. fiind pentru „*arta cu tendință*”, nu îmbrățișa în totalitate ideea „*artei pentru artă*”, promovată de Maiorescu.

⁴⁴ I. Massoff, *TR*, IV, p. 543.

⁴⁵ *Idem*, p. 543.

I. Massoff, în „*Teatrul românesc*“, menționează că: „*Viața teatrală a anului 1906 indică un punct de cotitură, prin existența unor formații mixte, alcătuite din actori profesioniști și diletanți — trupe ambulante ce colindau orașe și țiguri, chiar și comunele mai răsărite. A fost aceasta o formă specifică de teatru, la care s-a ajuns din nevoia strecurării printre atâtea piedici ale statului opresiv: organizatorii au fost Zaharia Bârsan (angajat al Teatrului Național din București) și Aurel P. Bănuț — bursierul Societății*“. Astfel, spre exemplu, în ianuarie 1906, cei doi au jucat, la Sibiu și Abrud, „*Năzdrăvăniile divorțului*“ — localizare a lui I. D. Moolla, după Labiche⁴⁶. La 31 decembrie 1907, Bănuț dă o reprezentare cu „*Mincinosul*“, de Șt. Miculescu (făcînd rolul principal), în folosul Reuniunii femeilor române din Brașov și Săcele⁴⁷.

— În 17—18 noiembrie 1907, studentul Bănuț își aduce aportul la Adunarea Generală a S.T.R., organizată la Cohalm (în școala săsească), unde V. Onițiu rostește cuvînt de doliu pentru Iosif Vulcan, fostul președinte al S.T.R.; Horia Petra-Petrescu vorbește despre repertoriul teatral, iar A. P. Bănuț, „...*informa*t, la curent cu viața teatrului din Apus“, insistă asupra rolului regizorului („*artist pătruns de toată cultura veacului său*“) în teatrul modern, „*propunînd o mai bună organizare a mișcării artiștilor amatori, ridicarea de scene în toate orașele și comunele mai mari, crearea unui repertoriu care să fie — vorba lui Eminescu — curat ca litera Evangheliei*“⁴⁸.

În luna august 1908, pe Bănuț îl găsim la Adunarea Generală a ASTREI, la Șimleul Silvaniei, dar și la Adunarea Generală a S.T.R., la Oravița, desfășurată în 28—29 august. În cadrul manifestărilor de la Oravița — prezidate de către V. Goldiș, ce a vorbit „*Despre însemnătatea teatrului la români*“, V. Onițiu a conferențiat „*Despre teatrul viu*“, iar A. P. Bănuț despre „*Rolul artei naționale*“. Președinte al S.T.R. este ales Ion Mihu⁴⁹. În cadrul programului artistic ce a urmat, și-au dat concursul cîntăreții Șt. Mărcuș, I. Crișan și Elena Pavlovici, soții Bârsan-actori, pianista V. Braniște și 7 reuniuni muzicale bănățene, dar și A. P. Bănuț, care a interpretat rolul principal din comedia într-un act „*Curiozitate muierească*“, de Maria Popescu, pe care a și regizat-o. S-au premiat costumele și jocurile bănățene, între care „*Dansul foamei din 1863*“, iar apoi s-a făcut excursii la Anina și Marila⁵⁰. „*Principala hotărîre a Adunării — consemnează cartea „Teatrul românesc” — a fost aceea a angajării unui director artistic al Societății în persoana lui Aurel P. Bănuț, absolvent al Conservatorului din București. Directorul artistic avea misiunea să organizeze și să instruiască trupe de diletanți, ce urmăreau să dea spectacole, încadrat de actori profesioniști, „să stimuleze centrele îndepărtate în conlucrare“, să atragă membri noi, în special femei al căror număr era încă scăzut*“⁵¹. Așa cum s-a văzut însă, de mai înainte, Bănuț își asumase sarcinile de îndrumător artistic încă de cînd devenise bursier al S.T.R.

⁴⁶ *Idem*, p. 536.

⁴⁷ *Idem*, p. 552.

⁴⁸ *Idem*, p. 553.

⁴⁹ *Idem*, p. 556—557.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Idem*, p. 557.

Legat de numirea directorului artistic al S.T.R., Dr. Dionisie Stoica scria, din București: „*Bănuț nu e naivul idealist în chestiunea teatrului, e cu studii academice și are o activitate în urma sa. Dă dovadă că are un ideal. Să-i urăm succese mari în organizarea mișcării teatrale de la noi*”⁵².

Pentru a înțelege calitățile actricești ale proaspătului (și unicului) director al S.T.R., îl cităm pe cîntărețul Ștefan Mărcuș, care l-a întovărașit în mai multe turnee și a lăsat scris că: „*Notă distinctă a făcut d-l Bănuțiu, în declamațiunile sale; în special în „Discursul unui patriot din Maramureș” a stîrnit hohot care nu se mai putea să se oprească. Rideam și noi în dosul scenei de nu ne mai puteam stăpîni și trebuia să ținem pauze lungi ca să ne revenim la atmosfera liniștită care se impunea în dezvoltarea unui program*”⁵³. Și în alte privințe Mărcuș recunoștea că a învățat de la Bănuț „... multe lucruri folositoare, încă de cum l-a cunoscut în 1908, la Șimleul Silvaniei”⁵⁴.

Una dintre primele inițiative lansate, în 1908, de către proaspătul director artistic al S.T.R.-ului a fost APELUL „*Către publicul românesc de pretutindeni*”, intitulat „*Să spriginim mișcarea teatrală din Transilvania și Banat*”. Între alții, Bănuț s-a adresat și directorului general al teatrelor din București, prof. Pompiliu Eliade, scriindu-i: „*Dumneavoastră, desigur, mai puțin decît oricare aveți nevoie de-a vi se tălmăci înțelesul adînc ce-l are teatrul în procurarea culturii unui neam amenințat de deznaționalizare... Și cînd ÎMI IAU LIBERTATEA DE A VĂ RUGA SĂ NE SĂRIȚI ÎN AJUTOR, o fac aceasta în numele Societății, împins de o arzătoare necesitate, însă deplin convins că inima dv. largă și românească nu va fi în stare de a refuza serviciul pentru noi atît de prețios... E VORBA DE UNITATEA NOASTRĂ CULTURALĂ, DE UNITATEA ASPIRAȚIILOR UNUI NEAM ÎMPĂRȚIT PE HARTA EUROPEI, DAR UNUL ȘI NEDESPĂRȚIT LA SUFLET ȘI SIMȚIRE. AM AJUNS VREMEA CÎND NU MAI PUTEM TRĂI UNII FĂRĂ ALȚII, cînd noi de aici trebuie să vă urmărim neîntrerupt în întreaga activitate a dv. științifică, culturală, literară, cînd dv., cei de DINCOLO, AVEȚI IMPERIOASA DATORIE DE A NE AJUTA ȘI LUMINA PE NOI CEI DE AICI, PE TOATE CĂRARILE*”⁵⁵.

Ajutorul solicitat de către Bănuț din partea fraților de peste Carpați n-a întîrziat să se arate — bineînțeles, în limitele impuse de conjunctura social-politică și economică a acelor vremi și de relațiile existente între România liberă și imperiul austro-ungar. Între altele, directorul general al teatrelor din București a dispus trimiterea în Transilvania a unor exemplare din colecția „*Biblioteca Teatrului Național*”, editată de prestigioasa instituție bucureșteană⁵⁶. Fără îndoială că pentru cercurile teatrale ardelenene, unde posibilitatea îmbogățirii repertoriului era atît de redusă, cărțile de la București au constituit un ajutor cu adevărat prețios. Cel mai bine își dădea seama de aceasta însuși Bănuț, care, încă în iulie 1906, constata că „... *piesele ușoare formează atracția constantă a unui public numeros*”, dar și că „... *Sărăcia dramaturgiei*

⁵² St. Mărcuș, *op. cit.*, p. 440.

⁵³ *Idem*, p. 387.

⁵⁴ *Idem*, p. 385.

⁵⁵ I. Massoff, *TR*, IV, p. 562.

românești e în plină floare“, mai ales în ceea ce privea repertoriul, care, așa cum afirmase Eminescu, constituia „sufletul unui teatru“⁵⁷. Ca urmare directorul artistic al S.T.R. va încerca să suplinească lipsa de materiale scenice prin creații proprii: versuri satirice referitoare la unele „vicii locale“⁵⁸, cît și monoloage, schițe umoristice, mici scenete, la a căror transpunere în spectacol contribuia personal. O parte dintre acestea Bănuț le-a pus la dispoziția cititorilor și colectivelor artistice prin „Gazeta Transilvaniei“, unde le-a publicat între 1910 și 1913⁵⁹, iar după Marea Unire, în 1931, prin volumul „*Tempi passati*“ care, la propunerea lui Sextil Pușcariu, a fost premiat de Academia Română⁶⁰. În ton cu N. Iorga și alți fruntași ai culturii naționale, Bănuț milita prin toate mijloacele pentru ca „... să punem temelia unui repertoriu solid, cu bun plan, paralel cu frații de dincolo de Carpați, cu menirea de a ne fortifica sufletul pentru luptă dreaptă și cinstită“⁶¹.

Rezolvarea unor dificile probleme de repertoriu se pune în fața lui A. P. Bănuț mai ales după începutul anului 1909, cînd, împărțându-i-se punctul de vedere, în baza adresei nr. 1, din ianuarie, Comitetul de conducere al S.T.R. îl delegă să organizeze „... comitete teatrale și filiale în întreg Ardealul și Banatul“. „Mulțumită activității lui A. P. Bănuț — consemnează monumentală lucrare „Teatrul românesc“ — filialele s-au înmulțit, ... creșterea numărului reprezentațiilor fiind impresionantă“⁶². Pînă în septembrie 1909 se vor înființa 59 asemenea filiale⁶³, iar pînă în iulie 1910, Bănuț înscrie 600 noi membri fondatori și pe viață⁶⁴. În 1912, numărul filialelor se ridică la 63, iar al membrilor acestora la 1370⁶⁵. Fondurile adunate pentru ridicarea edificiului teatral însumau peste 500.000 coroane, iar cel al Bibliotecii S.T.R. (în 1910) 26 piese de teatru⁶⁶.

Între primele filiale ale S.T.R. organizate de Bănuț s-au enumerat cele din Cohalm (Rupea) și Brașov, unde a început „instruirea diletan-

⁵⁷ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 438; I. Massoff, *TR*, II, p. 540.

⁵⁸ I. Massoff, *TR*, IV, p. 571.

⁵⁹ A. P. Bănuț, *Scrisori*, p. 49.

⁶⁰ *Idem*, p. 49—50.

⁶¹ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 439 (cf. *Familia*, nr. 21/1906). În articolul *Teatrul românesc în Ardeal*, semnat B (Bănuț?), din *Luceafărul*, nr. 21/1 noiembrie 1911, p. 494, se afirma: „... în starea noastră... va trebui să creăm un repertoriu teatral potrivit, care să fie neconținut treaz interesul pentru teatru și să fie un viu îndemn pentru amatorii noștri de teatru. Un astfel de repertoriu de piese străine bine alese și bine traduse și mai ales de piese originale cu subiect din viața și preocupările noastre nu s-ar putea alcătui decît numai prin concursul tuturor talențelor noastre literare reale. Dacă acestea, al căror număr astăzi totuși înseamnă ceva, s-ar pune în serviciul cauzei Societății de teatru, nu ne îndoim că s-ar face un pas bun înainte. (B)“.

⁶² I. Massoff, *TR*, IV, p. 566.

⁶³ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 308.

⁶⁴ *Idem*, p. 308; T. Codru, *Societatea de fond de teatru la Reghin*, în *Luceafărul*, Sibiu, nr. 18/16 sept. 1910, p. 447—450 (cronică la Adunarea Generală): „D-l Bănuț și-a cîștigat deosebite merite, organizînd „comitetele filiale“ și sporind numărul membrilor. În urma acestui spor, averea Societății a crescut cu 46.000 cor. (oane), urcînduse în total la aproape 500.000 cor. Tot d-l Bănuț a aranjat mai multe reprezentații cu diletanții din diferite centre și a ținut mai multe conferințe“.

⁶⁵ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 357—358.

⁶⁶ *Idem*, p. 308.

ților“ în mod metodic. La Brașov a înjghebat un ansamblu omogen, cu care a dat spectacole în sala *Redutei*, avându-i colaboratori pe: Marioara G. Dima — eleva Aristizzei Romanescu, Virginia Braniște, Maria Popescu-Bogdan, scriitoarea Ecaterina Pitiș, profesorul și scriitorul Al. Bogdan⁶⁷. A cutureierat, de asemenea, toate zonele Transilvaniei, pină prin Țara Oașului. Rod al acestor eforturi au fost Comitetele filiale ale S.T.R. de la Timișoara, Arad, Lipova, Făget, Caransebeș, Oravița, Cuvin, Zalău, Tășnad, Marghita, Vașcău, Beiuș etc.⁶⁸

Mărturiile mai arată că această organizare românească a activităților de afirmare teatrală în Transilvania nu s-a desfășurat fără a se întâmpina obstacole. Pe lângă atitudinea dușmănoasă (fățișă sau ascunsă) a autorităților, anumite cauze de ordin politic sau confesional au dus și la unele adversități între români, chiar și în domeniul manifestărilor specifice scenei. Astfel, spre exemplu, la Caransebeș, cu ocazia unui spectacol, „... firul conductului electric a fost păzit de oameni înarmați cu puști, care ar fi tras în cei ce ar fi încercat să taie firul cu scop să întunece sala teatrului“⁶⁹.

Au existat și locuri în care, la un moment dat, inițiativele artistice au trezit un slab interes în elita comunităților românești. Aflăm astfel de aspecte chiar dintr-o scrisoare a lui Bănuț, expediată din Bistrița, la 17 iunie 1909, în care arăta că „... în Cluj, (acolo, unde, în urmă cu patru decenii, exista o remarcabilă mișcare teatrală românească)⁷⁰, am convocat întreaga inteligență. Durere! S-au prezentat așa de puțini, încât am hotărât o nouă convocare, pentru septembrie“⁷¹. Cu toate impedimentele de acest fel, legat de eforturile din acel timp, istoria teatrului românesc menționează astăzi: „Se poate spune că viața teatrului de peste Carpați în anul 1909 a fost influențată de activitatea lui Bănuț, în calitate de regizor, interpret și organizator de »comitete filiale“⁷². Munca aceasta va fi continuată și-n anii următori. În septembrie 1910, Bănuț se află din nou la Cluj, pentru „... a organiza lumea românească în jurul Societății de teatru. Într-o sală a hotelului Biazini, directorul artistic al S.T.R. a vorbit despre »Teatrul modern«. A pornit apoi la drum cu »Barbu Lăutaru«, »Pentru ochii lumii«, »Jertfa«, »O soacră«, de I. L. Caragiale, precum și cu mai multe piese de autori locali“⁷³. Prin urmare, Bănuț s-a dovedit a fi consecvent și acolo unde se iveau obstacole, iar, pină la urmă, a reușit în ceea ce și-a propus și în acest cuib de „gentry“ cum îi spunea Clujului din anii săi de studenție.

Tot în anul 1910, Bănuț va fi prezent și la Dej, unde consolidează unui dintre cele mai active comitete filiale ale S.T.R., comitet care în acel an își va aduce aportul la reușita Adunării Generale a ASTREI, iar pentru munca desfășurată va fi evidențiat, apoi, în mod deosebit

⁶⁷ I. Massoff, *TR*, IV, p. 562.

⁶⁸ *Idem*, p. 563.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Gh. I. Bodea, în *Cluj — pagini de istorie revoluționară*, Cluj, 1971, p. 91—108; Șt. Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 360—363; Șt. Mărcuș și I. Massoff, *op. cit.*, *passim*.

⁷¹ I. Massoff, *TR*, IV, p. 563.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Idem*, p. 571.

în cadrul Adunărilor Generale ale S.T.R. din august 1911 (la Blaj, alături de despărțământul Beiuș) și din noiembrie 1912 (la Brașov, alături de despărțământul similar din Lugoj, care-și extinsese activitatea în peste 70 de sate)⁷⁴.

Urmare a sprijinului susținut acordat de Bănuț, în 1910, la Dej, se vor putea prezenta piese de teatru ca: „*Pentru ochii lumii*“, comedie în două acte de Labiche, „*Jertfa*“, de Miclescu și „*O soacră*“ — de I. L. Caragiale⁷⁵, după care reporterul T. Codru (Oct. Tăslăuanu) va scrie în „*Luceafărul*“, nr. 19 din 1910: „*Aici, la Dej, m-am convins ce înseamnă teatrul jucat de diletanți și ce menire frumoasă și mintuitoare va avea*“⁷⁶. De reținut este că și aici, ca pretutindeni, Bănuț a reușit să atragă în cadrul filialei S.T.R. floarea cea mai aleasă a tineretului român din zonă. Alături de animatoarea acesteia, „*inimoasa româncă dr. Micșa*“ Lucreția, se aflau: Dr. Ioan Mezei — care în 1 Decembrie 1918 va fi delegatul meseriașilor din zona Dejului și Gherlei la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (și ales în Marele Sfat Național Român), iar apoi va fi primul primar român al Dejului; Dr. Iosif Boca — coleg de studii cu dr. Petru Groza și Octavian Goga, ajuns apoi avocat, publicist și director de bancă; George Mânzat — premiat al Academiei Române pentru „*Monografia orașului Dej*“; Romulus Micșa — comandantul Gărzilor naționale române comitatense în 1918; Marioara Bodea, Alexandrina Rusu, Lucreția Brehar, Roman etc., care până în 1919 au prezentat multe și apreciate spectacole sub egida S.T.R. „*Ziarele ardelenne, pe acel timp, consacrau coloane întregi, pline de elogii, la adresa bravilor membri ai Despărțământului Dej al Societății și relevau cu o vădită însuflețire frumusețea mișcării culturale din Dej. S-au jucat piesele »Creditorii« de V. Alecsandri, »Barbu Lăutaru«, »Distrașii« și foarte multe piese populare. Sălile unde se predau piesele erau arhipline de intelectuali, meseriași și țărani*“⁷⁷.

Despre activitatea Despărțământului Dej al S.T.R., cît și despre cea a lui A. P. Bănuț — ca regizor și organizator de comitete subfiliale — se cunoaște că, pînă în 1911, s-a extins și în unele sate ale fostului comitat Solnoc-Dăbica. Ca urmare, spre exemplu, la Recea, formația locală prezintă spectacole cu „*Slugă la doi stăpîni*“ — adaptată de Z. Bârsan; țărani din Sinmărghita joacă piesa „*Sărăcie lucie*“, iar cei din Căpilna alte asemenea creații⁷⁸.

⁷⁴ Serbările de la Blaj, Blaj, 1911, p. 202—209.

⁷⁵ I. Massoff, TR, IV, p. 579.

⁷⁶ G. Mânzat, *Monografia orașului Dej*, Bistrița, 1926, p. 145—148 (cf. T. Codru, în *Luceafărul*, nr. 19/1910)

⁷⁷ Idem, p. 148.

⁷⁸ I. Massoff, TR, IV, p. 574; *Luceafărul*, nr. 21/1 nov. 1911, p. 494, sub semnătura B (Bănuț?), scria: „*Oricît de mari ar fi aspirațiile noastre, deocamdată sîntem avizați tot la vechile mijloace: reprezentații de diletanți și o bibliotecă teatrală. Se poate face însă pe calea aceasta vre-un progres însemnat? Reprezentațiile de amatori nu se pot ridica decît în cazuri de tot excepționale pînă la nivelul artei adevărate. Deși la noi s-au văzut reprezentații de diletanți destul de reușite, totuși n-ar fi bine dacă am exagera însemnătatea lor. Diletanții sînt mai simpatici și îndeplinesc o misiune culturală mai importantă cînd nici nu-și propun să rivalizeze cu artiștii profesioniști. O astfel de Mișcare de diletanți, care nu vor să fie mai mult, bine organizată și pusă în serviciul unor scopuri și idei vrednice de propagat, ne închipuim că ar putea chiar să aducă foloase reale culturii noastre... (B)“.*

În Darea de seamă din cadrul Adunării Generale a S.T.R., ținută la Blaj, în august 1911, se remarcă faptul că: „Dl. A. P. Bănuț, directorul artistic al Societății, a continuat în anul acesta cu munca de întărire a Societății, organizând »comitete filiale«, colaborând la reprezentații artistice de diletanți, ținând conferințe și adunând membri în jurul Societății”⁷⁹. Bănuț va continua aceste activități an de an, până în preajma primului război mondial, folosindu-se adesea și de ajutorul unor tineri artiști sau de studenți de la conservatoarele din București și Viena, așa cum au fost Marioara G. Dima, Ana Voileanu sau I. Harșia⁸⁰.

De-a lungul întregii sale activități artistice, începând chiar din timpul studenției, A. P. Bănuț s-a dovedit a fi preocupat și pasionat de problemele majore ale teatrului în lumea contemporană, de problemele specifice teatrului românesc în Transilvania, cât și de legăturile acestuia cu arta dramatică din România. Mult l-a preocupat folosirea corectă a limbajului, ca instrument de comunicare scenică. „În București — îi scria el, în 30 mai 1906, lui Iosif Vulcan — am încercat să studiez și să aprofundez meșteșugul artei teatrale în genere, dar mai ales mi-am dat silința să fixez muzicalitatea și euforia limbii. Înainte de toate, țin că e problema noastră de căpetenie de A SEMĂNA ÎN TEATRELE NOASTRE DE DILETANȚI, CONTRAR OBICEIULUI PRACTICAT, O LIMBĂ CURGĂTOARE, LIMPEDE CA CRISTALUL, MINUITĂ DE ORICE ASPERITĂȚI PROVINCIALE ARDELENE SAU BĂNĂȚENE, dar ferită, de asemenea, și de cîntecul și nazalul AU și QU al franțuziților; accent propovăduit chiar și în Teatrul Național din București”⁸¹. De altfel, Bănuț se situa în acest sens pe linia lansată de Iosif Vulcan și Iosif Hodoș în 1870 prin APELUL, pentru înființarea „Societății pentru Fond de Teatru Român” — instituție care, cereau ei, să nu se mărginească a fi doar „... un loc de petrecere și de distracție, ci un institut pentru cultivarea limbii noastre... adevărată școală de cultură națională”, pentru stăvilirea procesului de deznaționalizare promovat de autoritățile ungare⁸².

Bănuț aprecia: „De bună seamă că turneele Millo și Pascaly au răscolit simțirile ce dormeau în inimile contemporanilor, trezind dorul viu al teatrului românesc în Ardeal”, iar în același timp era conștient că în condițiile în care populația românească sute de ani la rînd era înlăturată de la mijloacele de cultivare în limba maternă, aceste acțiuni, îngăduite în mod sporadic, n-au putut înlătura toate urmările politicii de maghiarizare⁸³. Ca urmare, chiar despre merituosele formații teatrale de la Dej, „Luceafărul” constata cum: „Diletanții, bineînțeles, și-au dat toată silința să joace cum au știut ei mai bine. În mișcările lor se observă oarecare mlădiere și la unii (Marioara Bodea) scintei de talent. Dar limba pe care o pronunțau era oribilă. Și fără o limbă frumoasă și corectă tot teatrul nu are nici o valoare. Dl. Bănuț mi se plîngea — continuă reporterul T. Codru — (Oct. Tâslăuanu) — că a fost imposibil să-i facă

⁷⁹ *Serbările de la Blaj*, p. 202.

⁸⁰ I. Massoff, *TR*, IV, p. 574.

⁸¹ *Idem*, p. 543; (cf. *Familia* din 4/17 iunie 1906).

⁸² I. Massoff, *TR*, II, p. 537, 542.

⁸³ *Idem*, p. 501.

să spună o frază corect românește⁸⁴. Dacă în Dej, cu oameni de pregătire intelectuală remarcabilă — cum s-a văzut — era atât de greu de realizat un spectacol teatral corespunzător unui minim de exigențe lingvistice, e de închipuit care erau condițiile de pregătire în satele depărtate de oraș și de lumina învățaturii. Cu toate acestea, directorul artistic al S.T.R. n-a abdicat de la datorie, iar, așa cum se știe, nu în zadar!

Ca artist patriot și ca bun pedagog, Bănuț a încercat să vină în sprijinul filialelor S.T.R. și al maselor de iubitori ai teatrului nu numai prin conferințe, îndrumări sau prin asigurarea unui minim de repertoriu, ci și prin organizarea unor spectacole model, cu concursul artiștilor consacrați și al unor studenți de la conservatoarele din București și Viena. În acest scop, considerăm noi, a inițiat primul turneu artistic sistematic, care, în 1910, a cuprins localitățile Arad — în 4 iulie, Brad — 7 iulie, Lugoj — 10 iulie, Orăștie — 12 iulie, Alba Iulia — 15 iulie, Brașov — 21 iulie, Sibiu — 25 iulie 1910⁸⁵.

Pe lângă directorul artistic, în această campanie instructiv-educativă model îi găsim pe tenorul Ștefan Mărcuș și pe baritonul Ionel Crișan, bursieri ai S.T.R. care, în 1912, vor absolvi, ca laureați, Conservatorul din Viena, după care Mărcuș va fi angajat prim-tenor la Opera din Troppau, iar Crișan ca prim-bariton la Opera din Gablonz⁸⁶. „*Prin însușirile lor și prin acea notă tinerească și nobilă rîvnă pentru înălțarea noastră culturală — scria „Thalia Română” — cei trei tineri au cucerit de la început simpatiile publicului. Toți au înțeles că aveau în fața lor elemente prețioase pentru viitoarea mișcare artistică, o generație nouă mult promițătoare*”⁸⁷.

Programul turneului din 1910 cuprindea cîte o conferință, recital de poezie și momente vesele, susținute de către A. P. Bănuț, apoi piese muzicale de natură folclorică, lieduri și arii din opere și operete în interpretarea lui Mărcuș și Crișan⁸⁸. Acompaniamentul a fost susținut de către Maria V. Braniște, Maria G. Dima și compozitorul Guilelm Sorban⁸⁹.

Ca ecou la primele spectacole din acest turneu, „*Tribuna*” din 9 iulie 1910, prin Marilena Bocu, aprecia că acestea sînt o „... bucurie senină și binefăcătoare după atîtea zile de întunecare și grijă... un zîmbet acolo unde erau frunțile mai posomorite... un leac sufletesc neînchipuit de fericit... nădejdea unei realizări a mereu depărtatelor proiecte ale S.T.R.-ului... lumină în zorile unui viitor fericit către care trebuie să pășim cu încredere tot mai mare”⁹⁰.

⁸⁴ G. Mănzat, *op. cit.*, p. 145.

⁸⁵ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 385. Notăm că după I. Massoff, (*TR*, IV, p. 571), localitățile în care s-au realizat reprezentații în cadrul turneului din 1910 ar fi fost: Aradul (într-o sală a hotelului „Crucea Albă”), Oravița, Caransebeș, Brad, Lugoj, Orăștie, Sibiu, Teaca, Brașov, Blaj, Abrud și Bistrița. Șt. Mărcuș, pe de altă parte, afirmă că la Caransebeș reprezentația nu s-a putut face din cauza unor calamități naturale.

⁸⁶ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 338.

⁸⁷ *Idem*, p. 357.

⁸⁸ *Idem*, p. 387.

⁸⁹ I. Massoff, *TR*, IV, p. 571.

⁹⁰ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 387.

După spectacolul de la Lugoj, Valeriu Braniște scria în „*Drapelul*“, nr. 68/1910: „*Sintem mîndri de prestațiile tinerilor bursieri, cari ne-au umplut inimile cu acel simțămînt pe care îl are românul văzînd un lucru bun românesc*“⁹¹. După ce-l elogiază pe Bănuț în calitatea sa de conferențiar, apreciază cîntăreții, face referiri la conducătorul trupei, scriind: „*Notă distinctă a făcut dl. Bănuțiu în declamațiunile sale. În special în »Discursul unui patriot din Maramureș« a stîrnit hohot care nu putea să se mai oprească*“⁹².

„*Gazeta Transilvaniei*“ din 22 iulie 1910 consemna că: „*Avem cu toții parcă simțul mîndriei că iată ne-a succes și nouă să putem crește din sărăcia neamului pe cîțiva tineri români cari să ducă graiul și cîntecul nostru dulce și neintrecut în toate colțurile locuite de români*“⁹³.

Încurajată de acest întîi turneu literar-muzical organizat de către tinerii artiști români, Adunarea Generală a S.T.R., desfășurată între 28—29 august la Reghin, decide ca, începînd din acest an, sub conducerea lui A. P. Bănuț, să se constituie o trupă de 10—12 actori și cîntăreți consacrați sau în curs de profesionalizare, pentru organizarea unor turnee în toate ținuturile românești din imperiu. La dispoziția acestei trupe este pusă o subvenție anuală de 30. mii de coroane din fondurile S.T.R., adunate din cotizații, donații și spectacole, revenindu-i fiecărui membru al formației în medie 2.400 coroane retribuție⁹⁴. În legătură cu aceasta este de menționat că, așa cum reiese dintr-o intervenție parlamentară a lui Ștefan Cicio-Pop, din 1908, pe cînd pentru teatrele maghiare anual se alocau din fondurile centralizate ale statului (formate și prin contribuția populației românești) peste un milion patru sute de mii de coroane, pentru mișcarea culturală românească nu se dădea nici o coroană⁹⁵.

Legat de activitatea directorului artistic, Darea de seamă pe anul 1910—1911, prezentată în adunarea generală ținută la Blaj, în 28—29 august 1911, spunea, pe lîngă altele, că: „*Pentru vara aceasta, Comitetul a aflat de bine a-l exmite într-un nou turneu artistic, în ținuturile periferice ale românilor din patria noastră, pe care l-a întreprins în colaborare cu bursierul »Societății« dl. Ionel Crișan (d-l Șt. Mărcuș fu împiedicat a se asocia), cu d-șoara Ana Voileanu, apreciata elevă a Academiei de Muzică din Viena și a unor diletanți bine reputați. Prin asemenea serate artistice — concerte, reprezentații teatrale și recitațiuni — se în-deplinesc scopuri culturale și artistice de mare însemnătate și totodată*

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem. Menționăm că acest Discurs... nu-i altul decît creația lui Bănuț despre care G. Călinescu (*Istoria literaturii române — Compendiu*, Buc., 1968, p. 226) aprecia că „... și astăzi se recitează cu plăcere“.

⁹³ Șt. Mărcuș, op. cit., p. 388; T. Codru (Oct. Tăslăuanu), în *Luceafărul*, nr. 18/16 sept. 1910, p. 447—450, scria că: „Tot D-l Bănuț a aranjat mai multe reprezentații cu diletanții din diferite centre și, a ținut mai multe conferințe. În vară a făcut cu bursierii Societății, d-nii Crișan și Mărcuș, un strălucit turneu artistic, care a cucerit pretutindeni publicul românesc“.

⁹⁴ Șt. Mărcuș, op. cit., p. 308, 390; I. Massoff, TR, IV, p. 572. Tensiunea politicii de maghiarizare, cît și falsificarea alegerilor din 1910 au determinat ca și S.T.R.-ul să-și intensifice activitatea, organizînd și o nouă Adunare generală (extraordinară), care să dinamizeze activitatea artistică.

⁹⁵ Șt. Mărcuș, op. cit., p. 204.

cultivă interesul față de *Societatea noastră*⁹⁶. Din informațiile ce le deținem — dintre care unele sînt foarte contradictorii — deducem că acest „nou turneu în ținuturile periferice ale românilor” — cum zicea Darea de seamă, s-a desfășurat prin zonele Bihorului, Sătmarului și Maramureșului, prin centre precum Beiușul, Oradea, Seiniul, Băile Paveliene, Vișeuul de Sus, Șomcuta Mare și Lăpușul Unguresc, unde însă în „Thalia Română” prezența acestei formații este menționată în legătură cu anul 1912⁹⁷.

În repertoriul turneului din 1911 intrau drama într-un act „*Jertfa*” de I. Miculescu, în care Bănuț făcea rolul principal, și o comedie în trei acte, tradusă de Elena de Iacobich, după Al. Piedro. Ana Voileanu interpreta, la pian, compoziții de Iacob Mureșianu și alții și-l acompania pe Ionel Crișan, care cînta doine din Brediceanu, piese de Gh. Dima și „*Mai am un singur dor*”⁹⁸, de Guilelm Șorban.

Din trupa condusă de Bănuț în 1911, în afara celor evidențiați în Darea de seamă a S.T.R., mai făceau parte frumoasele surori Aurelia și Eugenia Popa-Radu, din Făgăraș, și C-tin Calmuschi, absolvent al Conservatorului de artă dramatică București⁹⁹. Amintindu-și de această campanie artistică, Bănuț scria că „... se compunea din cetățeni maghiari „cu buze valahe” ... în afară de C. Calmuschi, căruia îi aranjam cetățenia maghiară, punindu-i un accent ascuțit pe „ă” și adăugîndu-i un „z” după „s”, încît nici un polițai străin n-ar fi tras la îndoială că ... e născut în Cluj sau Oradea, ca orice veritabil „gentry” al nobilei sale patrii — mă rog: Kálmuszki Szilárd”¹⁰⁰. Sigur, aceasta n-a scutit trupa românească de unele obstrucții din partea autorităților. Așa, spre exemplu, în 1911: „*La reprezentăția anunțată la Oradea — își amîntea Bănuț — lumea aștepta ridicarea cortinei, ca să înceapă drama „Jertfa”, de Miculescu. Ne pomenim cu un funcționar străin care, în numele chestorului, anunță că »... reprezentația trupei, cu vizibile*

⁹⁶ Serbările..., p. 206; Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 390; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 178, din 14/27 aug. 1911, p. 2; Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 336—337.

⁹⁷ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 537. Se pare că, în *Thalia română*, Șt. Mărcuș, în afirmațiile sale, se bazează mai mult pe unele amintiri ale lui Bănuț decît pe documente (p. 357). Dacă turneul era prin localitățile amintite însă în 1912, amintirile nu puteau fi legate de noutatea absolvirii Conservatorului din Viena de către Ana Voileanu — care-l absolvise cu un an mai devreme (A. P. Bănuț, *Oameni de ispravă*, p. 78—81), iar Ionel Crișan nu mai era amintit ca „... elev la Academia de Muzică din Viena”, ci ca absolvent, cum era, în 1912. Din alte surse aflăm că între 1 și 28 iulie 1912 Ionel Crișan era într-un turneu muzical, alături de Șt. Mărcuș și Aca de Barbu (Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 395—401; I. Massoff, *TR*, IV, p. 578; *Luceafărul*, Sibiu, nr. 24/10 iunie 1912, p. 440), afirmă că turneul muzical era programat prin: Cluj, Dej, Tg. Lăpuș, Bistrița, Timișoara, Arad, Brad, Oradea, Abrud, Orăștie, Brașov, Făgăraș, Lugoj și Sibiu. I. Crișan, neputînd fi în același timp în două locuri, nu putea fi și în trupa lui Bănuț. Dealtfel, unele detalii legate de turneul din 1911, cum ar fi incidentul de la Oradea, sînt preluate chiar din presa acestui an: *Tribuna*, 31 august 1911, citată de Mărcuș la p. 391—392, spre exemplu.

⁹⁸ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 391—392.

⁹⁹ *Idem*, p. 336—337, 357, 390—392. La p. 397, Mărcuș menționează concursul lui I. Crișan la un concert organizat de tinerimea română din Cluj, iar la p. 573 se arată că paralel cu trupa lui Bănuț, în Transilvania desfășura un turneu și o trupă în care se aflau Zaharia și Olimpia Bârsan, cu C-tin Mărculescu și M. Tan-covici-Cosmin de la Teatrul Național din București.

¹⁰⁰ *Idem*, p. 390; 357.

aluzii, daco-românești, este interzisă». S-a lăsat cortina jos. Lumea a rămas liniștită în sală și la intervenția energică a Dr. Aurel Lazăr, avocat fruntaș român din Oradea, cu multe greutăți, abia spre miezul nopții, a putut cortina să se ridice și să se desfășoare programul anunțat¹⁰¹.

În vara anului 1912, localitățile Transilvaniei sînt cutureierate de alte două caravane culturale ale S.T.R., animate fiind și de către proaspeții absolvenți ai Conservatoarelor de muzică și artă dramatică. Prima trupă (dramatică), condusă direct de către directorul artistic al S.T.R. cuprindea pe Aurelia și Eugenia Popa-Radu și pe C. Calmuschi, din trupa anului 1911, la care s-au mai atașat Marioara G. Dima, Florica Crișan, Elisa Ștefănescu, Ghiță Cosma etc.¹⁰² A doua grupare (muzicală) era condusă de Ștefan Mărcuș, cuprinzîndu-i și pe Ionel Crișan, Aca de Barbu și, pentru acompaniament, pianistul elvețian B. Seidmann — colegul lor de studii la Academia de muzică din Viena¹⁰³. În unele locuri, cele două trupe s-au succedat cu spectacole la mici intervale de timp, dar, cu toate acestea, amîndouă s-au bucurat de succes și de un numeros public însetat de cultură¹⁰⁴.

Între localitățile în care a dat reprezentații formația condusă de Bănuț sînt amintite: Făgărașul, Săliștea, Aradul, Lipova, Orăștia, Blajul, Bradul, Abrudul, Turda, Șimleul și Șomcuta Mare¹⁰⁵.

Un rol de menționat a avut A. P. Bănuț în organizarea Adunărilor Generale ale Societății pentru Fond de Teatru Român — lucru care s-a văzut încă din perioada studiilor artistice de la București și Berlin, pînă în 1908, cînd a fost ales director artistic al Societății.

Pentru Adunarea Generală a S.T.R. din 19—20 septembrie 1909 ținută la Alba Iulia (în care, conform concepției manifestate de către proaspătul director artistic, se fixează ca obiectiv principal înființarea de colective artistice satești, școlare, muncitorești și meșteșugărești în toate comunitățile românești), Bănuț pregătește spectacolul cu piesa „Două lumi”¹⁰⁶.

La Adunarea Generală din 28—29 august 1910, ținută la Reghin, cu contribuția lui Bănuț se prezintă spectacolul cu piesele, „Jertfa” și „Bucătăreasa”, alături de viitoarea mare artistă Aca de Barbu, cit și un concert la care își aduce aportul corul din Șcheii Brașovului, condus de George Dima¹⁰⁷, în vreme ce la adunarea generală extraordinară, organizată în 6 noiembrie, la Brașov, se pare că protagoniștii spectacolelor sînt tot cei de la Reghin¹⁰⁸.

Despre aportul lui Bănuț la pregătirea și desfășurarea adunării generale a S.T.R. din 29—30 august 1911, la Blaj (în cadrul jubileului semi-centenar al ASTREI), avem mai puține informații. Fără îndoială că directorul artistic al S.T.R. și-o fi adus aport substanțial la aceste ample manifestări, odată ce, în seara de 29 august, se afla printre cei

¹⁰¹ *Idem*, p. 392, cf. *Tribuna* din 31 aug. 1911.

¹⁰² *Idem*, p. 390—391.

¹⁰³ *Idem*, p. 395—402.

¹⁰⁴ *Idem*, p. 398—399.

¹⁰⁵ *Idem*, p. 307; I. Massoff, *TR*, IV, p. 566—567.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 308, 353; I. Massoff, *TR*, IV, p. 571; *Luceafărul*, nr. 18/16 sept. 1910, p. 447—450.

¹⁰⁸ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 309; I. Massoff, *TR*, IV, p. 572—573.

105 fruntași ai românilor din Transilvania și România, invitați de onoare la masa festivă oferită de către mitropolitul Mihali¹⁰⁹. În paginile memorialistice rămase de la Bănuț s-au fixat unele din acele momente în care, la Blaj, se aflau „... toți oamenii noștri politici ... în frunte cu cei doi președinți: Gh. Pop de Băsești și Teodor Mihali“, apoi floarea științei și culturii de pe amindouă versantele Carpaților: N. Iorga, Simion Mehedintzi, Sextil Pușcariu, Aurel Vlaicu, G. Coșbuc, I. L. Caragiale, Șt. O. Iosif, O. Goga, V. Eftimiu etc., ziariști străini și alți oameni de cultură europeană, între care și bunul prieten al românilor (și al tatălui lui A. P. Bănuț) Jan Urban Jarnik¹¹⁰.

Legat de anul 1911, Șt. Mărcuș menționează îmbolnăvirea lui A. P. Bănuț (cărui un mare doctor îi spusese că ar fi un adevărat „arsenal de boli“¹¹¹), dar și faptul că acesta, „... bun organizator și talentat comic de mare forță ... continuă opera de întărire a S.T.R.-ului în ținuturile periferice ale românilor din Nordul Ardealului“¹¹².

La 18—19 noiembrie 1912, în adunarea generală de la Brașov, sub conducerea lui Bănuț, se prezintă spectacolul cu piesa „Brîndușa“, de Brieux¹¹³.

La toate aceste adunări generale ale S.T.R., pe lângă aportul adus ca regizor, interpret, conferențiar, ca principal organizator al tuturor manifestărilor cultural-artistice, Bănuț, de regulă, făcea parte și din preșidiul de conducere al acestora, adesea avînd însărcinarea de notar (secretar)¹¹⁴.

În adunarea generală a S.T.R. din 8—9 noiembrie 1913, la Caransebeș, făcîndu-se un bilanț al activității, se constată că pînă în acel moment apare nr. 32 din „Biblioteca teatrală“, se formaseră 75 comitete filiale ale Societății, cu 1279 membri, și un fond de 566.340 coroane pentru edificarea teatrului permanent¹¹⁵ — toate acestea fiind, în principal, rodul muncii directorului artistic.

¹⁰⁹ *Serbările de la Blaj*, p. 207; A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 395.

¹¹⁰ A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 390—405.

¹¹¹ *Idem*, p. 38.

¹¹² Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 337; *Luceafărul*, nr. 21/1 nov. 1911, p. 493—494, sub semnătura B, arată că: „Societatea noastră strînge avere și pregătește cu multă rîvnă terenul pentru vremuri mai bune... Vizitele artiștilor de dincolo, în calea cărora se pun atîtea piedici, sunt numai niște apariții sporadice, cari pot cel mult să dea mișcării de la noi indemnuri și orientări nouă. O organizare și o dezvoltare a mișcării de la noi nu se poate închipui decît în cadrele Societății noastre de teatru în care ar trebui să se unească toate silințele noastre pe acest teren, întocmai precum în Asociație“ (ASTRA — n.n.).

¹¹³ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 310; T. Codru, în *Luceafărul* (nr. 31/16 nov. 1912, p. 710—711) scria că: „La Brașov s-a vorbit mult despre teatru și s-a prezentat o singură piesă, „Brîndușa“, de Brieux. Ce credeți, de ce a rămas lumea încîntată: de cuvîntări sau de piesă? Unde a fost sala mai plină?... Evident că reprezentațiile sînt lucrul principal pentru cultura teatrală... Reprezentarea „Brîndușei“ a fost o reușită. Înscenarea, datorită D-lui Bănuțiu, mulțumitoare. Diletanții s-au achitat conștiincios de roluri“...

¹¹⁴ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 306—312; I. Massoff, *TR*, IV, p. 429—430.

¹¹⁵ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 311; *Luceafărul*, nr. 31/16 nov. 1912, p. 710, arată că: „D-l Bănuțiu, directorul artistic, a făcut pînă acum tot ce s-a putut și a făcut mult. E meritul lui că s-au înmulțit membrii și că s-au înființat Comitetele filiale. Vina că nu funcționează comitetele nu e a lui, ci a se căuta în organizația însăși. ... O trupă... sub conducerea d-lui Bănuțiu credem că ar fi cel mai nimerit mijloc de a trezi interesul publicului nostru față de teatru“.

Paralel cu activitățile desfășurate ca director al S.T.R., Bănuț și-a adus contribuția și la sprijinirea altor societăți și reuniuni românești pe tărîmul manifestărilor spirituale. La 31 decembrie 1907, spre exemplu, îl întîlnim în rolul principal din comedia „*Mincinosul*“, de Șt. Vellescu, în spectacolul organizat de Reuniunea femeilor române pentru ajutarea văduvelor sărace din Brașov și Săcele¹¹⁶. Aceeași Reuniune brașoveană e ajutată de polivalentul Bănuț, în calitate de coregraf, pentru organizarea unei serate etnografice¹¹⁷. În 14/21 mai 1912, tot la Brașov, Bănuț, cu Marioara G. Dima, va susține un recital de poezie în cadrul manifestărilor jubiliare dedicate lui George Bariț¹¹⁸.

Dintr-un document publicat de Șt. Mărcuș înțelegem că la 31 decembrie 1909, în cadrul unui spectacol al Reuniunii române de cîntări din Bistrița, Bănuț a fost regizorul și interpretul principal în piesele „*Sapte și nici o ispravă*“, de M. Popescu-Bogdan, și „*Curiozitate muierească*“¹¹⁹.

Aportul lui Bănuț îl bănuim și în organizarea serbărilor jubiliare ale societăților studențești „*România Jună*“, din Viena, în 11 mai 1911, și „*Petru Maior*“ din Budapesta, în 22 aprilie 1912, la care și-au adus contribuția și ceilalți bursieri ai S.T.R. (Ionel Crișan, Ana Voileanu și Ștefan Mărcuș, președintele „*României June*“), făcînd o frumoasă propagandă culturii românești în cele două capitale ale imperiului bicefal¹²⁰.

Adesea, Bănuț era angrenat în pregătirile ce se făceau pentru serbările din cadrul Adunărilor Generale ale ASTREI — cum a fost, spre exemplu, la Dej, în 1910, unde a pregătit spectacolul formațiilor teatrale¹²¹, sau mai înainte, în august 1908, la Șimleul Silvaniei, după care publicația locală „*Gazeta de duminică*“ din 14 august publica o „*Mulțumire publică*“ a Comitetului aranjator, în care, printre altele, se spunea: „*Aducem deosebită mulțumire și laudă D-lui Aurel P. Bănuțiu, care a instruit cu toată abnegațiunea piesa de teatru »Moise Păcurariu« și a creat rolul principal, asigurîndu-i un strălucit succes*“¹²². E de menționat că la aceste serbări a participat și cîntărețul Șt. Mărcuș, care scria mai tirziu: „*La Șimleu l-am cunoscut mai întîi pe A. P. Bănuț, directorul artistic al S.T.R.-ului, de la care am învățat multe lucruri folositoare*“¹²³.

Ca urmare a nenumăratelor sacrificii, a bogatei și entuziastei activități desfășurate, Bănuț n-a avut doar satisfacții, precum cele cunoscute și deduse după aprecierile de mai sus. Autoritățile maghiare în 1913 au ajuns chiar să-l întemnițeze. Aceasta, pe motiv că în cadrul spectacolului ocazionat de adunarea generală a S.T.R., din noiembrie 1913, la Caran-

¹¹⁶ I. Massoff, *TR*, IV, p. 552.

¹¹⁷ *Idem*, p. 578.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 481.

¹²⁰ *Idem*, p. 292—294.

¹²¹ G. Mânzat, *op. cit.*, p. 145—148.

¹²² Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 385; I. Massoff, *TR*, IV, p. 556—557.

¹²³ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 383. Adesea Bănuț participa și contribuia la reușita unor manifestări școlare. În 23 dec. 1910, spre ex., se află, alături de Coșbuc și G. Dima, la inaugurarea școlii din Cața (pe Tîrnave) (*Luceafărul*, nr. 3/1 febr. 1911, p. 71), iar în 1912 e la Feldioara, *Luceafărul*, nr. 6/1912, p. 140, scriind că: „... învățătorii dau o reprezentație teatrală și declamatorie cu un program foarte vast și variat (e și „*Năpasta*“ lui Caragiale!) și cu concursul d-lui A. P. Bănuțiu...“

sebeș, Bănuț a recitat poezia „*Graiul neamului*” de George Coșbuc¹²⁴. Se pare că intervențiile represive de acest fel, cit și obișnuitele presiuni, amenințări, șantaje etc. au reușit să influențeze și Comitetul de conducere al S.T.R., care, încă din 1913, își propune desființarea și renunțarea la postul de director artistic pe care îl deținea A. P. Bănuț, omul care se pregătise special pentru această muncă pe care o făcea cu talent, dăruire și eficiență.

Referindu-se la vitregia condițiilor de activitate existente în Transilvania pentru teatrul românesc din anii ce au precedat primul război mondial (vreme în care și Comitetul S.T.R. se adăncise în nenumărate formalități birocratice), Ștefan Mărcuș scria: „D-l A. P. Bănuțiu, văzînd că problema teatrală nu-și mai găsește o soluție definitivă, S.T.R. renunțînd la serviciile pe care, sincer vorbind, nu le putea îndeplini decît cu riscul anihilării sale sufletești, pomenindu-se — după declarațiile Domniei Sale — transformat încetîșor din director artistic în arhivar, după o convețuire de opt ani, divorțează de S.T.R.”¹²⁵.

Înainte de a ajunge însă la această răspîntie a vieții sale, cu ultimele resurse morale de care dispunea, mai mult pentru a-și împăca conștiința, Bănuț mai face un efort pentru salvarea vechiului vis al tinereții sale: „*Teatrul românesc ambulant din Ardeal și Banat*”. La 15 mai 1914, din Brașov, adresează Ministerului de Interne unghar un memoriu prin care solicită o autorizație pentru înjghebarea unei trupe teatrale românești, cu care să organizeze stagioni anuale de reprezentatii în cuprinsul Ardealului și Banatului¹²⁶. Între altele, Bănuț scria: „*Solicit Excelenței Voastre o autorizație permanentă pentru întemeierea, susținerea și conducerea unei trupe teatrale românești ambulante, constatătoare din atîția actori și actrițe cîți ar necesita un repertoriu onorabil de piese românești și străine pe care aș dori să le reprezint în cursul unei stagiuni statornice de la 1 septembrie, pînă la 1 mai, prin toate orașele, ținșușoarele și comunele cu populație românească ale Ungariei... Un popor ca al nostru, de trei milioane și jumătate de suflete, are imperioasă nevoie nu de unul, ci chiar de mai multe teatre bune, să-i facă educația artistică, și să-i stimuleze literatura dramatică încă în fașă. În urma tristei împrejurări că n-avem un singur teatru românesc statornic în Ungaria, toate talentele noastre dramatice și muzicale pribegesc prin cele străinătăți, sau sînt silite să-și omoare în sufletele lor încă în germene toate pornirile lăuntrice, pentru că nu vor putea valorifica capitalurile lor artistice nici spre folosul propriu, nici spre satisfacția și orgoliul poporului din care fac parte... Sediul stabil al trupeii ar fi la Brașov sau Sibiu. Solicit autorizația, ca trei-patru actori, să pot angaja de la diferite teatre din străinătate. Semnat la 15 mai 1914, în Brașov.*”

A. P. Bănuțiu,

scriitor, artist dramatic, fost director al S.T.R.”¹²⁷

¹²⁴ I. Massoff, *TR*, IV, p. 584.

¹²⁵ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 457.

¹²⁶ I. Massoff, *TR*, IV, p. 586.

¹²⁷ *Idem*, p. 457; M. Zăciu, *op. cit.*, p. 7.

Răspunsul la această ultimă tentativă a artiștilor români din Ardeal și Banat pentru crearea unui teatru românesc permanent aveau să-l dea, doar peste câțiva ani, autoritățile României reîntregite, prin decizia Consiliului Dirigent, din 18 septembrie 1919, în baza căreia, la Cluj (nu la Sibiu sau Brașov, cum propusese Bănuț), se deschide primul Teatru de Stat românesc și prima Operă Română în Transilvania¹²⁸. Cît despre A. P. Bănuț, se cunoaște că doar la două luni după memoriul înaintat autorităților maghiare pentru înființarea Teatrului românesc, la 15 iulie 1914, Comitetul de conducere al S.T.R., întrunit sub președinția lui V. Goldiș, denunță contractul privitor la directorul artistic al Societății¹²⁹. De altfel, parțial, cu aceasta, pentru o vreme, încetează activitatea întregii Societăți pentru Fond de Teatru Român; cinci ani la rînd nu se vor ține nici măcar adunările generale ale acesteia¹³⁰. Odată cu începerea războiului mondial, unii dintre membrii Comitetului de conducere sînt deportați și arestați, alții s-au refugiat peste Carpați, iar cei rămași liberi, neavînd posibilități a se manifesta, au fost bucuroși că pot să salveze existența formală și averea Societății pentru Fond de Teatru Român¹³¹.

Legat de concedierea sa ca director artistic, A. P. Bănuț scria, în 1931, că: „... după o activitate foarte intensivă de doi ani și alta, mai puțin intensivă, de trei, actualul președinte al Societății de Teatru Român, iubitul meu „protector“, d-l dr. Alexandru Vaida Voievod (zîmbetul este strict interzis!), „ÎN ÎNTELESUL PREVEDERILOR PLANULUI DE ACȚIUNE AL FONDULUI DE TEATRU“, MĂ DESTITUIE cu toată delicatețea DIN SLUJBĂ, mulțumindu-mi pentru bunele servicii aduse Societății teatrale și rugîndu-mă să primesc asigurarea stimei sale deosebite, precum și pe aceea a amicului nostru comun, d-l Tiberiu Brediceanu, secretarul de azi [1931 — E.L.] al pomenitei Societăți.

Admit că sarcina d-lui dr. Vaida nu fusese ușoară. Pentru domnia-sa se pusese uriașă problemă trifurcată: cum să salarizezi dumneata un om, mulțumindu-l și pe el și pe națiune, respectînd în același timp sfînta literă a PLANULUI DE ACȚIUNE a Comitetului. Aici era dificultatea tragică a desnodămîntului, care mă scotea definitiv din circulația artistică a bunului nostru Ardeal... O, Doamne, cum n-ași fi disperat în acele zile sumbre dacă n-ași fi știut că în lumea asta toate-s trecătoare... nu numai Planul de acțiune... De aceea, pe cît de repede m-am mîngîiat, pe atît de repede a venit mobilizarea generală a monarhiei austro-ungare... „132.

Nostimă și prea puțin clară rămîne totuși situația în care Bănuț îl acuză de destituire pe „protectorul“ său Al. Vaida, cel care, în a patra pagină a unei scrisori amicale, din 1905, îi zicea, legat de contractul cu S.T.R.: „Fă-ți mai întîi examenul de avocat, pentru că mîine-poimîine, după ce vei munci ani întregi pentru ei, președintelui cutare al Socie-

¹²⁸ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 312—313, 489—490; Gh. I. Bodea, *Cluj — pagini de istorie revoluționară*, Cluj, 1971, p. 171; Șt. Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 124—125.

¹²⁹ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 312—313; I. Massoff, *TR*, IV, p. 584—587.

¹³⁰ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 225—227; I. Massoff, *TR*, IV, p. 587.

¹³¹ Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 225—227.

¹³² A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 197—198; *idem*, *Scrieri*, p. 21.

*tății n-o să-i placă de mutra D-tale și simplaminte îți dă drumul. Cunoscedea pe oamenii noștri... Sunt capabili... Crede-mă!*¹³³

Neclară rămîne problema vinovatului principal de desființarea postului de director artistic și de concedierea lui Bănuț cu atât mai mult, cu cît documentele și scrierile de specialitate dovedesc că ședințele Comitetului de conducere al S.T.R., din 1913 și 1914, în care s-au adus decizii în acest caz, au fost prezidate de către Vasile Goldiș¹³⁴. Al. Vaida-Voievod avea să devină președinte al S.T.R. mult mai târziu. Oricare ar fi fost însă cauzele și autorii destituirii din funcție, cert este că, după o îndelungată, rodnică, apreciată și mult necesară activitate pe tărîmul artistic, în scopul formării unui fond uman și financiar necesar realizării unui teatru românesc permanent, autofinanțat în Transilvania — timp în care și-a zdruncinat sănătatea în mod considerabil — Aurel P. Bănuț rămîne fără slujbă. Pe drept cuvînt putea scrie că: „*Tot binele care l-am putut face în viață, l-am făcut. Multe din relele ce m-ar fi putut ocoli, m-au ajuns*”¹³⁵.

În mod sporadic, pe Bănuț îl vom regăsi și-n anii ce au urmat, în activități din domeniul culturii. După ce în martie 1915 e mobilizat, ca „*glotaș, clasa B*”, în armata austriacă, iar în 1916 dezertează, trecînd în Carpații și înrolîndu-se în armata română, din 1917 din nou va face muncă de director artistic al unei „*companii teatrale*”, între ostașii ce luptau pentru apărarea și reîntregirea României¹³⁶.

După Marea Unire din 1918, Bănuț va rămîne mereu în legătură cu foștii săi camarazi de turnee artistice și de alte manifestări culturale naționale. Într-o vreme, e numit director al Propagandei culturale pentru Ardeal și Banat, în cadrul Ministerului Artelor și Cultelor. Din 15 septembrie 1928, Bănuț devine primul director al nou înființatului Teatru de Stat („de Vest”) din Oradea, iar apoi inspector în Direcția educației poporului, prezidată de Liviu Rebreanu (din aceasta făcînd parte și Emanoil Bucuța, T. Arghezi, Gala Galaction, Vasile Voiculescu ș.a.)¹³⁷. Chiar atunci cînd avea funcții în administrație sau magistratură, Bănuț era remarcat prin înclinația și aportul adus la dezvoltarea culturii, artei, literaturii și publicisticii, prin realizarea unor monumente și plăci comemorative pentru evocarea unor personalități importante¹³⁸, tot el fiind și cel care înființează „*prima Școală Tărănească*” din Ardeal¹³⁹.

Perioada în care Aurel P. Bănuț a avut însă rolul de cea mai mare importanță în organizarea vieții culturale a Transilvaniei, în pregătirea spirituală a maselor românești pentru Marea Unire și pentru Teatrul Național visat de el și înfăptuit după 1918, rămîne aceea în care era student la actorie, apoi director artistic al Societății pentru Fond de Teatru Român. Dacă atunci, ca întotdeauna, Bănuț n-a fost o salcie plîngătoare, nici un „falnic gorun”, el a rămas peste vreme mai mult

¹³³ A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 197—198.

¹³⁴ *Idem*, p. 199.

¹³⁵ *Idem*, p. 199; *idem*, *Scrieri*, p. 26.

¹³⁶ A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 50.

¹³⁷ *Idem*, p. 50—52; E. Dunăreanu, *op. cit.*, p. 35.

¹³⁸ *Idem*, *Oameni...*, p. 123—135.

¹³⁹ P. Negoșeanu, *op. cit.*, p. 9; E. Dunăreanu, *op. cit.*, p. 40.

decît „... o mlădioasă tufă de răchită pe care vînturile și furtunile au pleznit-o, au biciuit-o, au îndoit-o și greblat-o în toate chipurile, dar n-au reușit s-o înjringă, sau s-o zmulgă din rădăcină” — cum o spune chiar el¹⁴⁰, cel ce a rămas ca adevărat om și artist dăruit cu întreaga-i ființă vremii și neamului său.

EMIL LAZĂR

AUREL P. BANUȚ, LE PREMIER DIRECTEUR DE LA „SOCIÉTÉ POUR LE FONDS DE THÉÂTRE ROUMAIN EN TRANSYLVANIE“

(Résumé)

Cet ouvrage essaye de mettre en relief les mérites d'une remarquable personnalité de la culture roumaine du début du XXe siècle, personnalité dont on affirme: „Il a beaucoup travaillé, mais ses efforts ont été peu reconnus” (Șt. Mărcuș). Il y a bien peu de gens qui sachent aujourd'hui que A. P. Bănuț a été le fondateur, le premier rédacteur et le propriétaire de la très importante revue littéraire „Luceafărul”, laquelle, depuis 1902 a réuni dans ses pages l'élite des lettres roumaines, y-compris celles d'au delà des frontières imposées de force au cœur du pays. Il y en a peu qui se rendent compte de ce que „Ni avant lui, ni après lui la Transylvanie n'a donné d'autre écrivain remarquable de prose satirique et humoristique dans le genre bref dont l'œuvre pût compléter le fresque de la société transylvaine de début du siècle” (P. Negoșeanu), époque où Bănuț était considéré comme „un Caragiale de la Transylvanie” et était distingué de 2 prix — de l'ASTRA et de l'Académie Roumaine.

L'auteur de cet ouvrage souligne aussi le rôle décisif joué par Bănuț — sous la devise „Éclairer le peuple roumain par le théâtre” — dans la création de troupes d'acteurs et de diverses départements dans le cadre de la „Société pour le Fonds de Théâtre Roumain en Transylvanie” (S.T.R.), idée qui l'obsède déjà du temps de ses études aux Conservatoires d'Art Dramatique de Bucarest et de Berlin.

Ce qui est le plus mis en valeur dans cet ouvrage c'est l'activité de Bănuț en tant que directeur artistique (l'unique, d'ailleurs) de la S.T.R. (1908—1914), où il lutte pour la réalisation d'une bibliothèque, d'un répertoire théâtral adéquat et surtout pour l'organisation de spectacles et de tournées avec des acteurs professionnels et amateurs dans des conditions où il fallait vaincre la pauvreté et les plus innouées obstructions inventées par les autorités d'occupation autrichienne-hongroise dans la Transylvanie à cette époque-là. Bien que l'histoire du théâtre roumain mentionne, ainsi que, d'ailleurs, Mircea Zăciu, que „Bănuț est le premier à demander officiellement la fondation d'un théâtre roumain permanent, idéal qui ne sera accompli que par la création, en 1919, à Cluj, du Théâtre National”, ses mérites sont restés peu recompensés.

En se voulant un geste récupérateur, de reconnaissance, cet ouvrage vise à faire connaître aux jeunes générations le rôle d'animateur et de militant passionné pour le théâtre roumain permanent en Transylvanie, rôle joué avec professionnalisme et dévouement patriotique par celui qui a été, entre 1881 et 1980, A. P. Bănuț.

¹⁴⁰ A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 40.

CONCEPȚIA DIRIJISTĂ A LUI MITIȚĂ CONSTANTINESCU PRIVIND CREAREA ȘI DEZVOLTAREA COMPLEXULUI ECONOMIC - NAȚIONAL ROMÂNESC

I. Cîteva date biografice

Mitiță Constantinescu, cel mai de seamă doctrinar al dirijismului românesc din perioada interbelică, s-a născut la București la 20 octombrie 1890. Tatăl, Dragomir Constantinescu, a dispus de o stare materială modestă. Dosarul său de student conține o serie de certificate de pauperitate eliberate de Primăria și Administrația financiară a capitalei prin care se face dovada că atât Mitiță Constantinescu cît și tatăl său au fost „lipsiți de avere”¹.

În anul școlar 1900—1901 Mitiță Constantinescu a absolvit Școala normală pentru învățătura poporului român, fiind apreciat de directorul său Petre P. Gârboviceanu ca ele cu „calități excepționale”.

După terminarea cursurilor elementare, viitorul economist a urmat cursurile liceului „Gheorghe Lazăr” din București, secția clasică-modernă.

În anul școlar 1910 se înscrie la Facultatea de drept din București, pe care a absolvit-o în anul școlar 1913—1914, pentru ca la scurt timp să plece la Universitatea din Paris în vederea obținerii titlului de doctor în științe juridice și economice. Intrarea României în 1916 în primul război mondial îl obligă la întreruperea studiilor.

După întoarcerea în țară în 1916, este încorporat și ia parte, ca ofițer de infanterie, la luptele de la Rucăr, Predeal și Argeș, la acestea din urmă fiind grav rănit, căzînd prizonier în miinile nemților, care, invocîndu-i atitudinea ireverențioasă, nu l-au internat în spital, ci l-au dus direct în lagărul de prizonieri și apoi l-au închis în fortul Spandau ca pedeapsă că lovise un ofițer german.

Terminarea războiului și instaurarea păcii au constituit pentru Mitiță Constantinescu începutul unei prodigioase cariere pe plan profesional — economic și politic. În anul 1918, Mitiță Constantinescu e numit Șef de cabinet la Ministerul de Industrie și Comerț². „El se alătură cu toată energia și capacitatea sa acelor grupuri ale burgheziei interesate în dez-

¹ Arhiva Facultății de Drept. Dosar nr. 54/1910, filele 7—14; Arhiva Liceului „Gheorghe Lazăr”, București, Registrul matricol 1901—1902, fila nr. 4.

² Arhiva Facultății de Drept din București, dosar nr. 54, filele nr. 3 și 7; Arhiva Liceului „Gh. Lazăr”, București, Registrul matricol 1901—1902, fila nr. 4, registrul matricol 1908—1909, fila nr. 126 și 149; Arhiva Băncii Naționale a României, Dosar nr. 45/1935.

voltarea pieței naționale și a industriei³. În anul 1922 devine secretar general la Ministerul de Agricultură și Domenii, fiind însărcinat cu conducerea Comitetului Agrar, unde funcționează pînă în anul 1926. Tot în această perioadă se documentează, pentru elaborarea lucrării de doctorat, avînd ca temă sistemul proprietății funciare și evoluția lui în România.

Ca membru al Partidului Național Liberal, în anii 1927 și 1933 a fost ales deputat de Hunedoara.

Pe plan profesional s-a bucurat de renume ca avocat al baroului de Ilfov, în 1932 începîndu-și cariera de juriconsult al Băncii Naționale a României. În ianuarie 1934 este numit subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe în guvernul condus de Gh. Tătărașcu. Numai peste un an, Mitiță Constantinescu este numit în funcția de guvernator al Băncii Naționale a României prin Decret Regal în locul lui Gr. Dimitrescu care demisionase. În acest post funcționează pînă la 18 septembrie 1940, cînd își prezintă demisia, retrăgîndu-se în mod voluntar din activitatea economică și de stat. „Anii 1935—1940 sînt cei mai fructuoși și mai denși în activitatea sa economică și politică. În această perioadă Mitiță Constantinescu reușește să se afirme ca unul din factorii cei mai de seamă ai vieții economice românești, devenind cunoscut și apreciat nu numai în țară dar și în străinătate⁴.”

În timpul cit a fost guvernator al Băncii Naționale a României — post cu poziție centrală în economia țării de atunci —, a depus o imensă activitate teoretică și practică, sintetizînd în persoana sa omul de știință, cercetătorul preocupat de realitățile imediate și perspectiva viitorului, omul de acțiune, inițiatorul unor remarcabile direcții și măsuri de politică economică. Mitiță Constantinescu a organizat, coordonat și condus în mod nemijlocit o serie de comisii de cercetări, în diferite domenii de activitate economică și financiară. A organizat un sistem de informare și documentare bine pus la punct, care îi permitea să fie întotdeauna la curent cu noutățile economice și financiare, cu tot ce apărea nou în viața economică internațională și națională.

Contribuția economistului român la mersul gîndirii economiei și activității economice în deceniul al 4-lea și începutul celui de al cincilea al secolului nostru se remarcă în următoarele trei direcții: a) a elaborat un număr considerabil de lucrări publicate, de o certă valoare științifică și documentară; b) a stimulat și susținut cu pasiune dezvoltarea cercetării științifice românești; c) a depus o imensă activitate practică, a întreprins măsuri și acțiuni de politică economică prin care a influențat dezvoltarea economică a României acelei perioade. La Arhivele Statului se găsesc încă neexplorate un mare număr de conferințe, cuvîntări, expuneri de motive la diverse legi, dări de seamă, rapoarte, referate, note ale sale, care, puse în valoare, vor contribui la o mai bună cunoaștere a istoriei economiei naționale a patriei noastre.

Între 30 martie 1938 și 3 februarie 1939, pe lîngă postul de guvernator al B.N.R., M. Constantinescu a ocupat și funcția de ministru al Economiei Naționale, iar de la 3 februarie 1939 devine ministru de

³ Ioan Mocanu, *Concepția economică a lui Mitiță Constantinescu*, (lucrare aflată în manuscris, pe care autorul mi-a pus-o la dispoziție cu toată bunăvoința), p. 29.

⁴ *Idem*, p. 31.

Finanțe. Acum i se introduce numele în „Biographical Encyclopedia of the World”⁵.

În perioada celui de al doilea război mondial se retrage — retragea avînd un caracter de protest față de dictatura antonesciană — din activitatea economică și politică. În această perioadă își elaborează marea și valoroasa sa lucrare de sinteză în trei volume: „*Politica economică aplicată*”. Tot în această perioadă a fost scrisă și lucrarea „*Continental U.R.S.S.*”.

Mitiță Constantinescu s-a situat în întreaga sa activitate pe poziții burghezo-democratice împletite cu o atitudine *protestatară antifascistă* și antitotalitaristă în general.

Atitudinea protestatară antifascistă debutează încă în 1938, cînd începe să atragă atenția asupra pericolului economic și politic al expansiunii Germaniei hitleriste în ședințele consiliului de administrație al B.N.R., în memorii confidențiale, în activitatea pe care a desfășurat-o în sesiunile Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice, cu ocazia vizitelor pe care le-a făcut în străinătate. „Apogeul atitudinii sale antifasciste, care-i atrage pînă la urmă îndepărtarea din viața economică și social-politică — pînă în 1938 M. Constantinescu ca și alți oameni de știință și politicieni încă nu întrevădea destul de clar pericolul expansiunii imperialismului german — este încheierea acordului economic din 23 martie 1939 și mai ales completările aduse la acest acord în cursul anului 1940, care adînceau infeudarea țării, transformarea ei într-un satelit al Germaniei hitleriste”⁶.

Pornind de la concepția că „Economicul își are legile lui și la fenomen economic, soluția trebuie căutată tot în economie, nu aiurea, căci în acest caz, soluția este inoperantă”⁷, de la premisa că raportarea la realitatea economică ca la ceva ce nu depinde de voința oamenilor constituie o necesitate, și-a creat posibilități mult superioare de analiză pătrunzătoare a economiei românești în comparație cu mulți alți economiști din perioada interbelică. Încercările de a evidenția interdependențele dintre fenomenele economice și sociale, de a găsi factorii determinanți, legătura dintre cauze și efecte, de a privi economia națională ca un complex, ca un organism ale cărei „principii de mecanică” încearcă să le formuleze, pornind de la învățătura lui Spiru C. Haret — chiar nereușind decît parțial —, i-au potențat și ele cercetarea realităților și prezentarea situației precare în care se găsea economia românească în preajma celui de al doilea război mondial.

Ca adept și promotor al sociologiei economice, Mitiță Constantinescu a inițiat și condus în mod nemijlocit ample anchete și studii monografice documentare cu caracter sociologic. Aceste studii aveau menirea atît de a cunoaște realitățile în diferite compartimente ale economiei, cît și de a pune la dispoziție materiale de reflecție pentru activitățile viitoare, pentru soluții de dezvoltare economică. Datorită eforturilor sale s-a acumulat un imens material faptic din diferite domenii ale vieții economice

⁵ Arhiva Băncii Naționale a României, Dosarele nr. 45/1935; nr. 19/1935; nr. 16/1939; nr. 8/1939.

⁶ Ioan Mocanu, *op. cit.*, p. 22.

⁷ Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, București, vol. I, 1943, p. 123.

și financiare. „Dacă analiza sociologică efectuată de Mitiță Constantinescu are o importanță teoretică redusă, nu se poate spune aceasta despre valoarea materialului empiric cules și sistematizat. În aceasta și constă meritul lui de a fi pus la dispoziția «generațiilor viitoare» un bogat depozit acumulat cu eforturi, sîrguință și pricepere demnă de toată admirația. În această meritoasă activitate a reușit să atragă și să concentreze largi colective, să le subordoneze și să le îndrume, demonstrînd multiple și reale calități de excelent organizator»⁸.

Expunînd motivele, cauzele care l-au determinat să scrie o lucrare de politică economică aplicată în locul unui preferat tratat de economie politică, Mitiță Constantinescu scria: „Dacă aspectul, caracterul abstract și depersonalizat al unui tratat de economie politică, mă atrăgea prin însăși această calitate prețioasă și senină a lui, — în schimb însă, dezmințirile repetate și numeroase, pe care fenomenele și evenimentele economice le-au dat multor principii și construcțiuni teoretice de Economie politică, mă îndepărtau de la această preferată înclinare.

În schimb însă, Politica economică aplicată (...) reprezentînd imaginile însăși ale vieții, ale realității și evoluției economice, din țara noastră, putea fi comparabil mai utilă, prin însemnătatea prețioaselor ei învățăminte»⁹.

II. Mitiță Constantinescu despre dezechilibrele economiei românești interbelice

Analizînd datele și structurile economiei românești din perioada interbelică, M. Constantinescu considera că aceasta se caracteriza prin prezența a numeroase dezarticulații, stări de dezechilibru și profunde discrepante între posibilități și necesități. El numește toate acestea prin termenul de *asimetrie*. Iată cîteva din elementele asimetriei economiei românești relevate de economistul român:

- România exporta materii prime și mărfuri simplu transformate;
- importa pentru o covîrșitoare valoare produse fabricate. Aceasta avea ca efect faptul că România își epuiza, în mod lent, bogățiile naturale pentru că exporta cantități mari la preț redus, pe tonă de marfă, pentru a importa mărfurile fabricate la prețuri mult mai ridicate pe tona de marfă;

- în economia României agricultura ocupa un loc precumpănitor în raport cu industria. „Realitățile caracteristice (...) dovedeau — scria M. Constantinescu în 1943 — o profundă asimetrie în structura economiei noastre naționale: factorul agricol dominant, iar factorul industrial inferior, față de necesitățile interne ale țării»¹⁰. Dezechilibrul provocat de preponderența agriculturii în comparație cu industria era accentuat și de existența unor prețuri inferioare la cerealele celor industriale și de calitatea inferioară a cerealelor românești în comparație cu cele străine și a lipsei de organizare pentru valorificare;

⁸ Ioan Mocanu, *op. cit.*, p. 51.

⁹ Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 3.

¹⁰ *Idem*, vol. 3, p. 7.

— economia românească suporta presiunea demografică. Procesele de ruinare și proletarizare, modernizarea agriculturii, chiar și în proporții reduse, elibera o bună parte a populației agrare din producție. Din cauza lentei industrializări aceasta nu-și găsea posibilități de plasare decît parțial.

Dar Mitiță Constantinescu a analizat nu numai disproporțiile generale dintre ramurile economiei naționale, ci și cele din interiorul fiecăreia. Referindu-se la starea industriei, el arăta că aceasta era pulverizată pe un mare număr de unități mărunte, fără înzestrare tehnică corespunzătoare, suporta din această cauză o regie ridicată și deci producerea la costuri de producție mari, se dezvoltă pe ramuri de producție secundare, în raport cu imperativele economiei naționale și ale apărării țării, evolua în mod neorganic, fără nici un plan general conceput, fără sincronizare și directă legătură cu interesele generale ale țării, ci după chibzuința inițiativei și a intereselor particulare. În consecință industria românească era incapabilă să acopere „în mod metodic, rațional și eficient, nici necesitățile economice ale țării, care trebuiau să fie satisfăcute prin import, nici necesitățile elementare ale apărării naționale, ce trebuiau îndeplinite prin comenzi în străinătate chiar și pentru articole ce s-ar fi putut fabrica în țară; nici necesitățile de valorificare de export ale balanței comerciale și de plăți căci exportam, pentru 80% materii prime sau simplu transformate”¹¹. O asemenea industrie nu putea fi considerată, după părerea sa, decît „antieconomică și neorganică” și deci cu multe vicii. Consecința: „Economia României era un organism ce lucra sub capacitatea lui de producție, devenind din această cauză, o economie deficitară și scumpă ale cărei lacune trebuie acoperite în masive importuri din afară”¹².

Importurile, la rîndul lor, erau suportate foarte greu, deoarece:

— România își procura mijloacele de plată externă numai din export; nu avea plasamente de capitaluri în străinătate care să-i aducă venituri; era debitoare față de țările cu monedă și deviză forte; nu avea o flotă comercială proprie dezvoltată; nu avea o masă de emigranți în țări străine care constituiau izvor de venituri și devalute. Plățile făcute în străinătate se soldau cu dezechilibre care produceau „grele consecințe interne și externe, pentru economia noastră națională”¹³.

Pentru acoperirea prețului unei tone de import, România trebuia să facă o efortare de export mult mai mare, prețul pe tonă al mărfurilor exportate fiind cu mult inferior celor importate. Economia noastră națională se epuiza lent, în fiecare an sacrifică mari bogății; materiile prime exportate erau cele mai sensibile la fluctuațiile prețurilor mondiale. „Tributari cu 80% la import cu produse fabricate resimțeam foarte repede crizele externe de consum, de perturbare a prețurilor”¹⁴. Și — ceea ce constituia un paradox de necrezut — România era o „țară emi-

¹¹ *Idem*, p. 13.

¹² *Idem*, p. 17.

¹³ *Idem*, vol. I, p. 71.

¹⁴ *Idem*, p. 107.

namente agricolă, care se sprijinea în balanța externă pe un singur produs, iar acela era industrial — petrolul¹⁵.

Desigur, o asemenea stare de dezechilibru a economiei românești se cerea corectată, însănoșită sau „asată“, după expresia economistului român.

III. Soluții și remedii de natură dirijistă propuse de Mitiță Constantinescu în vederea înlăturării stărilor de dezechilibru ale economiei românești

Ca economist realist și pragmatic, Mitiță Constantinescu a cercetat fenomenele și procesele economice ale economiei de piață așa cum se prezintă ele la suprafață, „văzute cu ochiul liber“, fără a intra în mecanismele și contradicțiile interne ale orânduirii. Pe el l-a neliniștit de ce nu funcționează normal economia românească, de ce eficiența activității economice este slabă. El a căutat căi și soluții pentru corectarea „viciilor“ și „asimetriilor“ stărilor „patologice ale economiei românești“.

Față de aceste constatări, scria el, „se impunea elaborarea unei noi politici a producției; elaborarea unui plan de creare a complexului național, care să corecteze viciile de structură; trebuie reorganizată întreaga industrie, nu după gusturile rafinate ale unor consumatori, ci conform cerințelor economiei naționale în ansamblu“¹⁶. Dar noul plan de industrializare nu trebuia să ia consumul intern drept „Unicul criteriu de dezvoltare a industriei naționale. Era necesar, după părerea lui Mitiță Constantinescu, să se ia în seamă și deuseul extern care reclamă anumite industrii și necesită un sector industrial aparte“¹⁷. Acestui „sector industrial aparte“ îi va acorda economistul român o atenție deosebită.

Mitiță Constantinescu observa că necesitatea industrializării, cerută stărilor de realități românești, corespundea și unei tendințe generale ce se desprindea din evoluția generală a țărilor agricole. Se observa în acea perioadă o dublă tendință: a) țările agricole se străduiau să-și creeze o industrie proprie pentru a deveni țări cu economie mixtă industrială-agricolă; b) țările industriale se străduiau să-și dezvolte producția agricolă pentru a-și satisface necesitățile interne, prin producție agricolă proprie. Deci industrializarea era diotată atât de factori interni, cât și de factori externi. „Așa fiind — concluzionează Mitiță Constantinescu —, imperativul de industrializare cerut de realitățile subnormale, ale economiei naționale se încadra în tendința generală de evoluție a tuturor țărilor agrare și în tendința generală de autarhie practică în toate țările“¹⁸.

În condițiile create în deceniul al patrulea, interne și externe, refacerea economică nu se mai putea face la întâmplare și fără coordonare pe plan național, declara adeseori Mitiță Constantinescu. În cazul României dezvoltarea economică devenea posibilă numai prin elaborarea unui

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Idem*, vol. 3, p. 17.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

plan național, coordonat printr-un organ de stat central. Planul propus de el trebuia să cuprindă, în mod obligatoriu, două mari secțiuni:

A. *Planul politicii comerciale externe și*

B. *Planul de reorganizare a producției naționale.*

Esențial ni se pare cel de al doilea plan. Acesta cuprinde, în varianta propusă, următoarele:

I. *Planul de organizare a producției necesare pentru degajarea importului în toate compartimentele lui:* materii prime textile, feroase, neferoase, cauciuc, coloranți, mase plastice și rășini, produse chimice și farmaceutice, succedante etc., „adică producția pentru a înlocui importul de materii prime și fabricate, din toate categoriile de articole pe care le puteam crea în țară direct sau prin succedante”¹⁹.

II. *Planul de reorganizare a producției, în scopul creării bunurilor pentru export*, cu două subdiviziuni:

1. *Producția agricolă vegetală și animală:* care să prevadă îmbunătățirea calitativă; industrializarea produselor; organizarea sistemului tehnic și financiar de valorificare internă și externă; valorificarea științifică și civilizată (silozuri, varantare etc.); cât mai înaltă industrializare a bunurilor de origine animală și vegetală; exporturi de fabricate din produse agricole; creșterea rolului cooperăției etc.

2. *Producția industrială:* avind ca obiective: industrializarea cât mai dezvoltată a materiilor prime și de simpla transformare, altele decât cele de origine agricolă; extragerea derivatelor nobile din petrolul nostru pe o scară mai dezvoltată, precum și a subproduselor industriale pe care tehnica străină le obține din materia noastră primă etc.

Planul politicii comerciale externe ni se pare o consecință a celui dintâi și acesta cuprindea: a) reorganizarea și dirijarea importului; b) politică de sporire a importului de materii prime; c) politică de reorganizare și dirijare a exportului. Atît planul de reorganizare a producției, cît și cel al politicii comerciale externe aveau menirea, în intenția autorului său, următoarelor coordonate:

— să înlocuiască la export materiile prime cu fabricate mai puțin sensibile la fluctuațiile prețurilor externe;

— să corecteze viciul fundamental al exportului: sprijinirea lui doar pe produsele petroliere;

— să asigure consolidarea balanței comerciale de plăți, pentru a face din ea un instrument de organizare și apărare națională;

— dezvoltarea independenței noastre economice; atît față de producția altor țări, cît și față de hazardul conjuncturii internaționale;

— corectarea viciului asimetriei și dezechilibrului dintre industrie și agricultură;

— ușurarea presiunii demografice;

— dezvoltarea unei industrii de apărare a patriei.

În aceste planuri cu multiple obiective pe care le propunea Mitiță Constantinescu un loc central îl ocupa industrializarea.

¹⁹ *Idem*, p. 114.

IV. Un complex industrial românesc cu multiple funcții

În concepția lui Mitiță Constantinescu industrializarea era menită să restabilească echilibrul economiei naționale numai dacă se orienta în satisfacerea necesităților „reale și primordiale ale economiei naționale”²⁰. Numai o asemenea industrializare avea drept consecință „a) absorbirea presiunii demografice îngrijorătoare din mediul rural; b) sporirea bogățiilor și venitului național; c) sporirea potențialului industrial, necesar împrejurărilor de război; b) dezvoltarea și consolidarea independenței economice a țării, atât în vremuri de pace, cât și pentru timpuri de război”²¹.

Analizând posibilitățile concrete ale economiei românești existente în cel de al patrulea deceniu al secolului nostru, Mitiță Constantinescu ajunge la concluzia categorică că „Aveam și avem deci, cele mai multe și din condițiunile și din necesitățile înfăptuirii unui vast, organic și eficient plan de producție și industrializare națională”²². În țară existau, după părerea sa, resurse materiale, financiare și umane în vederea refacerii structurii și echilibrului economic, România fiind capabilă de a deveni „o entitate și industrială și agricolă, în același timp cum cereau potențialul de apărare națională, ce trebuia să realizăm, precum și consiliunile, spasmele economice în care trăim și pe care trebuie să le înălțurăm”²³.

Lui Mitiță Constantinescu îi aparține teoria economică a dublei industrializări a României, prin aceasta el înțelegea: a) „Industrializarea pentru a se produce mare parte din bunurile ce importăm”²⁴ în vederea satisfacerii, în mare măsură, a necesităților interne de materii prime semifabricate și produse fabricate pe care le aduceam de peste hotare și b) „Industrializarea pentru a se crea produsul de exportat”²⁵, care să înlocuiască exportul de materii prime sau simplu fabricate ce ieșeau peste graniță, contribuind la slaba rentabilitate a exportului românesc. Menită să sporească potențialul productiv al țării, o asemenea industrializare era capabilă, după părerea fostului guvernator al B.N.R., să contribuie la schimbarea locului României, în sensul îmbunătățirii poziției sale în diviziunea internațională a muncii.

În calitate de guvernator al B.N.R., Mitiță Constantinescu a avut inițiativa înființării unor Comisii speciale pentru studierea materiilor prime, care au elaborat numeroase studii științifice ce au stat la baza planului de creare a complexului industrial românesc. Analizând aceste studii, fostul guvernator al băncii propunea ca planul de creare a complexului industrial românesc să cuprindă:

A. Industria pentru reducerea și restructurarea importului. În aceasta era necesar a fi incluse:

„a) industriile pentru reducerea, la maximum posibil, a materiilor prime importate;

²⁰ *Idem*, vol. 1, p. 32.

²¹ *Ibidem*.

²² *Idem*, p. 107.

²³ *Idem*, p. 107—108.

²⁴ *Idem*, p. 109.

²⁵ *Ibidem*.

b) industriile pentru producerea succedantelor acestora;

c) industria pentru producerea a cât mai multora din fabricatele ce se importau²⁶.

Paralel cu planul de reducere a importului, era necesar să se creeze industrii de export, de îmbunătățire calitativă a mărfurilor exportate și de fixare a structurii generale a mărfurilor la import-export.

Cele mai importante grupe asupra cărora era necesar să se concentreze planul de industrializare amintit erau următoarele:

1. *Industrializarea la grupa importului de textile.*

Textilele constituiau la import postul cel mai însemnat ca valoare și al patrulea ca volum din importurile românești ale perioadei. Subdiviziunile acestui plan cuprindeau, la rîndul lor, următoarele:

a) Industria textilă bazată pe bumbac, care se putea dezvolta prin: intensificarea cultivării bumbacului în țară; dezvoltarea filaturilor de bumbac din țară; ameliorarea calității produselor; utilizarea fibrelor sintetice; înlocuirea în țesătorii a bumbacului cu in, cîneapă și fibre artificiale;

b) dezvoltarea industriei textile bazate pe in și cîneapă produse în țară;

c) industria bazată pe lînă;

d) industria mătăsii.

2. *Industrializarea la grupa metalelor feroase* (acestea îi revenea 28% din valoarea importului total al României în perioada 1928—1937). Minereurile țării ar fi ajuns, după părerea lui M. Constantinescu, pentru 20—30 de ani.

3. *Industrializarea în grupa metalelor neferoase și a metaloidelor.* Existau mari posibilități, conform studiilor efectuate, de sporire a producției României de aur, argint, cupru, plumb, aluminiu, zinc, mangan, magneziu, crom etc.

4. *Industrializarea la grupa importurilor de coloranți.*

5. *Industrializarea la grupa importurilor de mase plastice.*

6. *Industrializarea la grupa importurilor de cauciuc etc.*

La rîndul său, *II Complexul industriilor pentru crearea bunurilor exportabile și pentru refacerea structurii exporturilor* avea ca scop:

a) crearea fabricatului exportabil, de volum mai redus și preț mai ridicat, pe tonă, care să înlocuiască materiile prime sau simplu transformate ce exportam; b) crearea fabricatului exportabil, la prețuri interne de revenire, cel puțin comparabile cu cele străine ce ne concureau, dacă nu mai ieftine decît acestea. În acest sens se propuneau măsuri de dezvoltare a următoarelor ramuri:

1. *Industrializarea produselor petroliere*, care trebuia dezvoltată în trei direcții:

A. *În domeniul producției petroliere:*

a) problema rezervelor de hidrocarburi gazoase și lichide a prospecțiunilor și exploatărilor și

b) chestiunea producției propriu-zise de țiței brut a cărui cantitate era în continuă descreștere. În general, observa Mitiță Constantinescu, întreprinderile petroliere nu-și îndeplineau sarcinile cu privire la pros-

²⁶ *Idem*, vol. 3, p. 22.

pecțiuni și explorări, iar de multe ori ascundeau adevăratele rezultate cu privire la rezervele de petrol depistate. De aceea se impunea ca statul să preia el prospecțiunile și explorările atât pe terenurile sale proprii cât și pe cele particulare.

B. *Politica industrializării intensive a produselor petroliere.* Se impunea trecerea de la extragerea cât mai intensivă a țițeiului, care era și antieconomică, cu industrializare redusă, la o industrializare intensivă superioară, cu randamente sporite pe unitatea de produs. Se impuneau fabrici și industrii noi chimice de prelucrare și valorificare superioară atât a hidrocarburilor gazoase cât și a țițeiului brut.

C. *Politica comercializării produselor petroliere.* Credincios principiului „prin noi înșine“, Mitiță Constantinescu aducea argumente cifrice în favoarea acestuia. El arăta că 86,73% din producția de petrol în România era comercializată de capitalul străin, 10,66% de cel românesc și 2,61% de capitalul mixt. Se impunea ca și exportul petrolului să treacă din sectorul liberei concurențe în cel al sectorului economiei dirijate, „în care interesul particular să fie sincronizat cu preocupările și interesul economiei noastre naționale, pentru a se realiza astfel rodnice și sănătoase raporturi de colaborare, între factorii de producțiune străini și necesitățile interesului național“.

2. *Complexul industrial din sectorul lemnului.* România, observa economistul român, valorifica la export lemnul ca materie primă sau redus transformat. Pe cale chimică lemnul era foarte puțin valorificat, în timp ce importam acid acetic, anhidridă acetică, alcool metilic, aldehydă formică ș.a., ce s-ar fi putut fabrica din lemnul pe care-l exportam brut. Erau necesare crearea și dezvoltarea industriei descompunerii termice a lemnului; dezvoltarea industriei celulozei, derivatelor ei și a hîrtiei; crearea industriei rășinilor și a terpenelor; a industriei extractelor tanante; dezvoltarea industriei cărbunelui activ; a hidrolizei lemnului; aplicarea gazelor de lemn la autotracțiune; dezvoltarea fibrelor textile artificiale etc.

3. *Industrializarea produselor animale și vegetale pentru export.* Prelucrarea superioară a cerealelor, legumelor, fructelor, a laptelui, cărnii, blănurilor ar fi dus la creșterea nivelului de trai al populației, la sporirea veniturilor obținute din export și la reducerea volumului exporturilor.

O atenție deosebită a acordat-o Mitiță Constantinescu producției naționale a metalelor prețioase (aur și argint). Din documentarea pe care o posedea economistul român, el ajunsese la convingerea că potențialul de producție al metalelor prețioase era cu mult mai mare decît ceea ce se realiza prin exploatarea aurifere. Deveniseră necesare noi investiții în această ramură a producției, pe care particularii nu voiau sau nu puteau să le facă. Mitiță Constantinescu propunea:

— dublarea producției în 3 ani;

— înzestrarea exploatarea aurifere cu instalațiile necesare de prelucrare;

prin aceasta ar fi sporit, după părerea sa, posibilitățile de plăți externe ale României²⁷.

²⁷ În legătură cu coordonatele complexului industrial propus de Mitiță Constantinescu a se vedea lucrarea sa *Politică economică aplicată*, vol. 3, p. 5—100.

Complexul industrial, întemeiat pe baze dirijiste, propus de Mitiță Constantinescu viza crearea și dezvoltarea unor industrii atât în largime cât și în profunzime. El trebuia deci să cuprindă noi ramuri, subramuri neexplorate încă, cât și prelucrări superioare în care existau deja industrii de extracție sau de preluare sumară a materiilor prime. Trebuia să se cuprindă atât industrii prelucrătoare din domeniul mijloacelor de producție cât și a bunurilor de consum. Toate acestea aveau menirea să contribuie la schimbarea structurii consumului populației cit și a structurii exportului și importului.

Dezvoltat și propus de pe poziții democratice, prin scopurile sale de îmbunătățire a locului României în diviziunea mondială a muncii și de întărire a independenței sale naționale, complexul național industrial ar fi îndeplinit funcții pozitive cu numeroase valențe patriotice.

V. Despre starea precară a agriculturii românești din perioada interbelică. Soluții și măsuri.

Într-un capitol din lucrarea sa fundamentală „Politica economică aplicată”, Mitiță Constantinescu, analizând starea economiei agrare, remarcă faptul că agricultura a format în România obiectul multor studii științifice, a avut oameni practici și teoreticieni de seamă, „Dar starea agriculturii rămânea îngrijorătoare!”²⁸. În ce consta aceasta?

a) În România populația creștea repede, mai ales la sate;

b) din cauza slabei dezvoltări a industriei, surplusul de populație agricolă era absorbit în slabă măsură;

c) superpresiunea demografică ducea la divizarea, la pulverizarea tot mai puternică a proprietății rurale, neexistând legi de împiedicare a pulverizării loturilor proprietate rurală;

d) din cauza pulverizării agriculturii cerealele nu puteau fi uniformizate. Toate acestea, la care se adăuga discrepanța dintre prețurile agricole și cele industriale, în favoarea acestora din urmă, lipsa unor organizații tehnice de valorificare a excedentului disponibil din recolte și alte neajunsuri aveau ca rezultat producții inferioare, slabe cantitativ²⁹.

Organele de stat, oamenii de afaceri, opinia publică din România trebuiau să fie cu atât mai îngrijorați pentru starea precară a agriculturii, deoarece această ramură de producție constituia „unul din cele mai importante sectoare ale economiei naționale”³⁰.

Agricultura, atrăgea atenția Mitiță Constantinescu, asigură hrana întregii națiuni, asigură puterea de existență și de cumpărare la covârșitoarea majoritate a populației, asigură balanțelor comerciale și de plăți ale României un important procent de active, al doilea după produsele petroliere; altă dată era chiar primul lor capitol de alimentare. Peste toate „Această ramură de producțiune asigura industriei naționale un important stoc de materie primă”³¹.

²⁸ *Idem*, p. 319.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Idem*, p. 320.

Ca ramură de bază a economiei naționale, agricultura neglijată, neaprijinită de către factorii de răspundere din stat ca și de marii proprietari, provoca economiei românești multiple dezechilibre, care frâneau puternic dezvoltarea economică. Mitiță Constantinescu constată următoarele perturbări de echilibru, pe care el le numește „rupere de echilibru”: „a) rupere de echilibru înăuntrul grupului de factori ai agriculturii însăși; b) rupere de echilibru între factorii agricultură, demografie și industrie, în cadrul larg al economiei naționale; c) rupere de echilibru între economia noastră națională și cele de peste hotare; d) rupere de echilibru, dezorientare, luptă de afirmare înăuntrul politicii noastre agricole”³².

Dar analizând starea precară a agriculturii românești, Mitiță Constantinescu nu putea să facă abstracție de mediul social în care se dezvoltă aceasta, de mediul țărănesc. Ca economist și sociolog, el constată stări dezolante în mediul social țărănesc din România interbelică.

Țăranul, spunea Mitiță Constantinescu, a fost pivotul istoriei trecute, el a rezistat invaziei turcești, tătare, poloneze, ungurești etc. „Este cunoscută, scria el, forța de conservare a țăranilor din Transilvania contra dominației maghiare”³³. Pornind însă de la faptul că aproximativ 80% din populația României era ocupată încă în agricultură, după reforma din 1921, el afirmă că și după primul război mondial țăranul rămânea „pivotul pe care se bazează tot edificiul și viitorul națiunii române”³⁴.

Ca și alți liberali și neoliberali, Mitiță Constantinescu considera că după reforma agrară din 1921 în România — cu toată situația necorespunzătoare socială și materială a țăranului român — nu se mai punea problema unei noi reforme agrare. Pentru îmbunătățirea situației materiale a țăranului, el propunea în anii '20 măsuri de dirijare a culturii și muncii țăranilor spre forme intensive și științifice.

Susținând aceleași puncte de vedere, Mitiță Constantinescu afirma în 1928 că reforma agrară din 1921, „marea problemă”, cum o numește el, fusese deja înlăptuită și se continua cu programul P.N.L. care prevedea „ameliorarea, dezvoltarea și valorizarea producției agricole”³⁵, în completarea căreia se propunea în acel an „proiectul de lege al standardizării cerealelor”³⁶.

Cu toate măsurile luate de statul român după reforma agrară din 1921, situația țăranului mic producător era precară și în cel de al patrulea deceniu al secolului nostru. Ca și înainte de reforma amintită, țăranul, observa economistul român, avea de suportat concurența din partea marii proprietăți. Pe măsura dezvoltării producției capitaliste și atragerea micului producător și a celui mare în relațiile de piață, lupta dintre aceste două categorii sociale s-a accentuat, soldându-se adeseori cu revolte țărănești „cum a fost cea din 1907”³⁷. Continuând analiza pe baza

³² *Idem*, p. 328.

³³ Mitiță Constantinescu, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București, 1925, p. 457.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Mitiță Constantinescu, *Standardizarea cerealelor față de politica noastră agricolă*, București, 1928, p. 30.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Mitiță Constantinescu, *Politica economică aplicată*, vol. 2, București, 1943, p. 8.

datelor din deceniul al patrulea, el afirma că: „Reforma agrară din 1918—1921 n-a schimbat nimic din datele problemei, din condițiile luptei de concurență între cei doi producători: săteanul și proprietarul”³⁸.

Economist analist, bun cunoscător al realităților social-economice, dispunând de un material factic, statistic, dar și de posibilități de retrospectivă istorică pe distanță de aproximativ două decenii, Mitiță Constantinescu nu putea să nu observe că reforma agrară din 1921 și programele politice ale diferitelor partide nu au avut rezultate pozitive scontate în privința îmbunătățirii situației materiale și sociale a țăranilor români. Țărănimea posesoare a unor loturi mici de pământ nu dispunea de mijloace de credit suficiente, era înrobită adeseori cămătarilor, era lipsită de instrumente de producție, lipsită de pricepere pentru o plugarie roditoare, lipsită de învățătură, era înfeudată de obscurantism, conservatorism și tradiționalism retrograd, care îngreunau procesul ei de evoluție spre progres. Pe de altă parte „(...) proprietarul, avea mari posibilități de a găsi credit: (...) avea mijloace și instrumente de muncă necesare; stăpînea tehnica producției intensive și noțiunile (...) prin poziția sa socială, avea posibilitatea de o mai ușoară valorificare a producției”³⁹.

Apăsător de numeroase greutăți, concurat de marele moșier, micul producător producea produse inferioare calitativ și cantitativ pentru care obținea prețuri scăzute; gospodăria fiindu-i de aceea slab rentabilă, îngreunându-i procesul de dezvoltare a gospodăriei.

La rîndul său, concurența externă era și ea zdrobitoare pentru micul producător român. În timp ce micii producători români produceau cereale calitativ inferioare celor cultivate pe plan mondial, cultivau prea multe și variate specii din aceleași cereale, nu cultivau spețe nobile, nu le curățau bine la treierat, exploatările agricole străine erau modernizate, mecanizate, produceau calitativ superior, cultivau specii omogene putînd constitui partizi mari la export, ceea ce le dădea posibilitatea să concureze puternic agricultura românească în general, pe micul producător în special. Subliniind diferența între modul cum produceau micii agricultori români și cei din alte țări, Mitiță Constantinescu scria că „Plugarul român era concurat de o adevărată industrie agricolă din străinătate”⁴⁰. Aceasta însemna că în timp ce agricultura românească se găsea încă pe ureapta producției meșteșugărești, producția agricolă din unele țări mari producătoare atinsese treapta producției mecanizate, de fabrică. Desfășurată în aceste condiții, agricultura din Occident și din S.U.A. a permis „adaptarea calității produselor la cerințele piețelor consumatoare, în neconținut progres datorită influențelor civilizațiilor occidentale”⁴¹.

Constatînd starea necorespunzătoare, starea de dezechilibru, numită de el stare patologică a agriculturii, M. Constantinescu considera că o asemenea situație nu mai putea continua. „Este incontestabil, scria el, că agricultura nu trebuie să mai continue în condițiunile subnormale de

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Idem*, p. 9.

⁴⁰ *Idem*, p. 12.

⁴¹ *Idem*, p. 328.

azi și de funcționare patologică⁴². Se simțea nevoia ca acele „ruperi de echilibru din lăuntrul economiei agricole, (...) să-și găsească soluționările și dezlegările lor eficace”⁴³. Statul, prin politica sa economică, era obligat, după părerea lui Mitiță Constantinescu, să contribuie la îmbunătățirea soartei țăranilor pentru a se ridica la „o viață mai omenească”⁴⁴ fără de care „organismul național întreg se va resimți de convulsii interne ale acestui adânc dezzechilibru”⁴⁵. „Adâncul dezzechilibru”, pe care îl are în vedere economistul român, era influențat în mod negativ și de faptul că distanța intelectuală, economică și socială, care despărțea „zona rurală” de cea orășenească putea fi măsurată în timp cu câteva veacuri. De aceea una din sarcinile imediate ale politicii economice era aceea de a apropia „cît mai mult condițiile de viață de la sat de cele de la oraș”⁴⁶.

Acțiunea de îmbunătățire a situației din agricultura României era însă privită de M. Constantinescu în contextul întregului complex economic românesc. Ea trebuia realizată concomitent cu măsurile de dezvoltare a industriei, de îmbunătățire și perfecționare a comerțului, creditului, implica schimbări inclusiv în aparatul de stat prin înființarea unor organisme politice și economice care să creeze cadrul legal și funcțional favorabil dezvoltării economice.

Referindu-se la problemele comerțului, Mitiță Constantinescu, după ce analizează lacunele acestuia, constată că împrejurările istorice au fost de așa natură, încît în cadrul lui și în deceniul al patrulea al secolului nostru — ca și în trecut — elementul etnic național era încă în minoritate. Se impunea, printre altele, încurajarea elementului comercial național. Realizarea principiului „prin noi înșine” și slăbirea dominației capitalului străin impunea această atitudine ca o necesitate și nu ca o discriminare națională cum s-ar crea impresia la prima vedere. Totodată, se impunea, după părerea sa, „reorganizarea în funcțiunile interne ale comerțului” prin: revizuirea sarcinilor fiscale directe sau indirecte ale comercianților; revizuirea condițiilor în care funcționau vânzările la bursele de mărfuri, în oboare, târguri, piețe și rampe, pentru a exercita o mai eficientă supraveghere a prețurilor, revizuirea, unificarea și perfecționarea regimului mărcilor de fabrică; organizarea unui târg anual internațional la București etc.

Cît privește creditul, Mitiță Constantinescu sublinia categoric că fără credit și mijloace financiare nici un plan economic nu poate fi pus în aplicare în mod eficient și cu rezultate pozitive. El era adeptul dezvoltării unui credit specializat (credit industrial, comercial, agricol, cooperatist etc.), a unui credit ieftin, dirijat și chiar controlat de stat prin B.N.R., considera că trebuie să fie încurajate numai băncile puternice, viabile. Creditul și rețeaua bancară, susținea economistul român, trebuie în așa fel organizate, încît ele să asigure și să mențină un echilibru optim între factorii și ramurile economice: agricultură, meșteșugari, muncitori, funcționari, comerț, industrie, transporturi, construcții etc. O atenție deosebită

⁴² *Idem*, p. 332.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Idem*, p. 333.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Idem*, p. 334.

o acorda el asigurării prin intermediul creditului a potențialului industrial necesar țării, precum și a înzestrării armatei și apărării naționale⁴⁷. Industria trebuia sprijinită prin credite masive, ieftine, ușor rambursabile, specializate. Mitiță Constantinescu era convins că „Piața capitalurilor românești putea face față unui vast program de finanțare a industriei”⁴⁸. Era și aceasta una din căile de promovare a principiului „prin noi înșine”.

Adept și propagator al teoriei factorilor de producție, Mitiță Constantinescu a acordat, în cadrul acestora, o atenție deosebită factorului *muncă*. El a subliniat adeseori că „fără muncă nu pot fi create valori și bunuri. În timp ce munca poate crea valori sau bunuri și fără capital”⁴⁹; capitalul este steril fără muncă. „Munca — atrăgea atenția în concluzie M. Constantinescu — este, deci, un element esențial și primordial, în fenomenul complex al creațiunii economice”⁵⁰.

Mitiță Constantinescu nu s-a limitat la analiza factorilor *muncă* și *capital* ca simpli factori ai producției. El a considerat că în spatele acestor factori se ascund relații sociale și economice speciale, fiecare din ei ocupînd poziții deosebite în ansamblul vieții sociale.

Reprezentanții muncii — muncitorii, lipsiți de mijloace de muncă și trai, divizați în milioane de brațe fără sprijin și apărare, făcîndu-și concurență între ei pentru a trăi, au putut fi subordonați ușor de către *capital*. Aceasta a fost și era situația muncii atît în industrie cît și în agricultură ca și în comerț, precum și a intelectualității. Capitalul a subordonat, după părerea economistului român, atît munca fizică, cît și munca intelectuală. Aceasta a provocat, la rîndul său, mari dezechilibre economiei naționale, convulsii dăunătoare etc. „De aceea — trage el concluzia —, în această tendință de acaparare și dominațiune a sa, nelegitimă și dăunătoare masei economice, capitalul trebuie să găsească factorul *Muncă*, suficient de organizat și puternic, pentru a se restabili echilibrul normal de forțe, amenințat de tendințele capitalului”⁵¹.

Promovînd o concepție democratică, el afirma că: „Pînă cînd Munca va fi în stare cu propriile sale forțe să se opună capitalului — Statul trebuie să o apere”⁵².

Statul, printr-o politică specială, trebuia să încurajeze: consolidarea și redresarea factorului *muncă*; organizarea factorului *muncă* pentru ca ea „să poată reprezenta în masa economică forța de contrapondere față de capital, cu care să se mențină echilibrul normal, activitate economică fără convulsii și tulburări”⁵³. Deci, se impunea ca statul să ducă o politică de asistență, sprijin și protejare, de „echitabilă salarizare a muncitorilor, pentru a se înlesni o existență omenească și normală lucrătorului și familiei lui”⁵⁴, de asigurare certă cu locuri de muncă, de asigurare a zilelor de repaus, de asistență pentru accidente, invaliditate, boală, de asigurare a instrucției și educației ș.a.

⁴⁷ *Idem*, vol. 3, p. 170—316.

⁴⁸ *Idem*, p. 119.

⁴⁹ *Idem*, p. 148.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Idem*, p. 150.

⁵² *Idem*, p. 151.

⁵³ *Idem*, p. 152.

⁵⁴ *Idem*, p. 165.

Concepția democratică, promovată în acest sens, propunerile menite să asigure doar liniștea capitalismului erau materializarea concepției „solidarismului social-economic“, a teoriei „armoniei sociale“ promovate de reprezentanții liberalismului și neoliberalismului din România interbelică.

VI. Spre dirijism

Economiștii români din perioada interbelică (cu deosebire liberalii și țărăniștii), presați de realitățile timpului, au fost nevoiți — ca și mulți alți economiști din alte țări cu economie de piață — să accepte ideea și practica dirijismului, abandonând — unii în proporții mai mari, alții în proporții mai mici — ideea mersului de la sine a mecanismului economiei naționale. Mitiță Constantinescu, „tehnicianul de încredere“ al neoliberalilor români, datorită posturilor pe care le-a ocupat și cercetărilor pe care le-a întreprins, a sintetizat cel mai bine în opera sa, în comparație cu ceilalți economiști liberali, trecerea de la neoliberalism la dirijism. El este singurul economist care, de pe poziții democratice, a întocmit o doctrină dirijistă românească, elaborând totodată și un plan general de aplicare practică a acesteia.

Analizînd doctrina dirijistă a lui Mitiță Constantinescu, căruia i-a fost cunoscută doctrina dirijistă a lui Keynes, putem afirma, fără teama de a exagera, că economistul român a mers mult mai departe în expunerea și aplicarea doctrinei sale. În timp ce Keynes făcea afirmații generale că „Statul va trebui să exercite o influență hotărîtoare...“⁵⁵ sau că „Măsurile de control necesare pentru asigurarea ocupării depline, vor implica desigur o mare extindere a funcțiilor tradiționale ale statului“⁵⁶, M. Constantinescu elabora un plan concret de instituționalizare a intervenției statale și dirijare a economiei prin organe centrale și locale de stat.

Mitiță Constantinescu, privind economia ca un organism, considera că între laturile sale este necesară menținerea unui echilibru. Încălcarea lui făcea imposibilă funcționarea organismului sau permitea doar o funcționare defectuoasă, asincronică, soldată cu pierderi. Un asemenea organism bolnav, dezechilibrat, asincronic, cu numeroase stări patologice era și economia națională sau complexul economic național românesc din deceniul al patrulea al secolului nostru.

Vindecarea, reechilibrarea și dezvoltarea organismului economic românesc nu mai putea fi lăsată la voia întâmplării, a hazardului. Se putea înfăptui, după părerea sa, numai întemeindu-se un „Organ central de dirijare și coordonare“ statală. Mitiță Constantinescu este economistul care, în perioada interbelică din România, a susținut cel mai categoric că trebuie părăsită ideea și practica mersului de la sine al proceselor so-

⁵⁵ J. M. Keynes, *Teoria generală a folosirii mîinii de lucru, a dobinzii și a banilor*, București, 1970, p. 360.

⁵⁶ *Idem*, p. 381.

cial-economice. Fără control uman, fără dirijarea proceselor social-economice, dezvoltarea social-economică se dezechilibrează, soldându-se cu mari pierderi. Dirijismul apare, după părerea sa, ca o necesitate, impusă de noul stadiu al dezvoltării social-economice.

Organul central de dirijare și coordonare a statului era, după M. Constantinescu, „Ministerul Economiei Naționale”; menit să înfăptuiască o politică generală, de ansamblu, programatică, „de refacere și redresare a economiei naturale”⁵⁷, urmînd să realizeze:

1. Unitatea de concepție a politicii, a planului general de reorganizare a economiei naționale;
2. Unitatea de stimulare a punerii în aplicare și creațiune pe toate sectoarele;
3. Unitatea de diriguire și comandament a tuturor acțiunilor;
4. Unitatea de coordonare a tuturor activităților, încadrate sau înrudite cu planul general (...);
5. Unitatea de control pentru executarea integrală a politicii și a planului general (...)⁵⁸.

Acest minister era conceput „ca un organ de inițiativă și acțiune, iar nu ca un simplu oficiu de pasivă înregistrare a mărunțișurilor economice (...) sau de sterilă aplicațiune a legilor”⁵⁹.

Întemeierea a numeroase direcții — Direcțiunea organizării și încurajării exportului; Direcțiunea reglementării importului; Direcțiunea încurajării producției industriale; Direcția petrolului; Direcția cooperăției — în cadrul Ministerului Economiei Naționale în timpul cit acesta a fost condus de M. Constantinescu (30 martie 1938 — 3 februarie 1939), care cumula și funcția de guvernator al B.N.R., ne atestă că într-adevăr el acorda un rol deosebit intervenției statului în economie. „Această coordonare și sincronizare, de concepție, inițiative și acțiune, între diversele organe, menite să conlucreze la realizarea armonică era absolut necesară, indispensabilă chiar. Fără această conducere și sincronizare internă (...) întreaga operă era amenințată să se fărîmîteze, în mișcări separate, fără conexiune, izolate și chiar opuse între ele”⁶⁰.

Planul de reorganizare al economiei naționale propus de Mitiță Constantinescu urmărea un echilibru social și economic, solidarismul social-economic, armonia socială între factorii de producție și stat. Conceput ca un plan al dezvoltării economiei naționale românești, el urmărea întărirea independenței și capacității de apărare a țării. Acest lucru nu a convenit mișcării legionare și Germaniei hitleriste, care aveau alte planuri cu privire la economia românească. Ca urmare Mitiță Constantinescu a fost silit în septembrie 1940 să părăsească scena vieții economice și politice românești.

TOADER IONESCU

⁵⁷ Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, vol. 3, p. 332.

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ *Idem*, p. 334.

⁶⁰ *Idem*, p. 342.

THE CONTROLLED ECONOMY DOCTRINE OF MITIȚA CONSTANTINESCU
REGARDING THE FORMING AND DEVELOPMENT OF A DIRECTED
NATIONAL ECONOMY IN ROMANIA

(Abstract)

Mitiță Constantinescu (1890—1946), a democratically thinking roumanian economist between the two World Wars, governor of the National Bank (1935—1940) and author of many fundamental economical works, is the main representative of the controlled economy's theory, wich was described by him as a valuable democratical doctrine.

He had an advanced view about the roumanian economy conceived by him as an developed complex organism, formed from many interacting branches: industry, agriculture, trade, transports a.s.o.

He demonstrated that the economical development in Romania became so complex in the fourth decade of the XXth century, that it was no more possible to follow an undirected way of development but only a controlled one with the aid of a State directed economical plan for all the activities of the National Economy.

He suggested also a State institutional system to realize this national plan.

ÎNFIINȚAREA TEATRULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN CLUJ (1919)

Manifestările culturale ale poporului român din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar s-au constituit într-o componentă esențială, puternic individualizată și conturată, a mișcării naționale românești. În condițiile unei vieți politice parlamentare restrictive, prea înguste pentru mișcarea politică românească, i-a revenit *culturalului* menirea de a prelua unele atribute ale acțiunilor naționale. Cultivarea tradițiilor culturale unitare românești, susținerea, promovarea și apărarea aspirațiilor legitime ale poporului român în plan general cultural au făcut ca manifestările culturale să se transforme în veritabile școli de educare politico-națională a maselor largi.

Mișcarea teatrală românească, care-și propunea, printre altele, și înființarea unui Teatru Național, a dobândit o formă de exprimare mai coerentă, mai dinamică și mai penetrantă odată cu înființarea, în 1870, a „Societății pentru crearea unui fond de teatru român”¹. Adunările anuale ale acestei societăți, ținute în mijlocul unui interes general românesc, au fost de fiecare dată, indiferent de orașele în care s-au ținut, adevărate sărbători ale spiritului și simțirii românești.

Gustul pentru teatru a fost cultivat în rindurile poporului român și de spectacolele oferite cu generozitate de formațiile de amatori de pe întreg cuprinsul Transilvaniei², ca și de prezențele cu valoare de simbol ale unor trupe vestite din România. Jocul artiștilor din țara liberă picura în sufletul spectatorilor pe lângă mesajul artistic al pieselor și o undă de nostalgie, dar și de „visare” a unui viitor comun al tuturor românilor.

În strădaniile pentru înfăptuirea deplinei unități naționale s-a angajat plenar întregul popor român, aducând, în unele momente, grele sacrificii de sînge pe altarul idealului național.

¹ Vezi culegerea de studii *Centenarul „Societății pentru crearea unui fond de teatru român (1870—1970)*, Oradea, 1972, 245 p.

² Aurel Buteanu, în lucrarea *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*. Volum editat de Teatrul Național din Cluj cu prilejul împlinirii unui sfert de secol de activitate. 1919—1944. Timișoara, 1944, la p. 59 oferă următoarele date despre reprezentațiile românești din Transilvania:

între 1815—1865	400
” ” 1865—1898	850
” ” 1898—1906	1183
” ” 1907—1914	1140.

Revoluția populară românească din toamna anului 1918 din Transilvania³, revenirea României în rindurile Puterilor Aliate, au creat condițiile favorabile pentru convocarea și desfășurarea Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, care a hotărât unirea pe veci a Transilvaniei cu România.

Caracterul democratic și popular al actului unirii Transilvaniei cu România a demonstrat atunci, și pentru totdeauna, maturitatea politică la care ajunsese poporul român, reflectată și în receptarea și aplicarea fermă a principiului dreptului popoarelor la autodeterminare.

Unirea Transilvaniei cu România, operă a poporului român și nu un dar al Marilor Puteri, a fost sancționată de oficialitățile de la București cu mult înaintea încheierii tratatului de pace cu Ungaria, în pofida unei indispoziții temporare a Marilor Puteri⁴.

La Alba Iulia, în zilele de 1 și 2 decembrie 1918, s-au ales organe regionale — Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent —, care, în conformitate cu prerogativele conferite de guvernul țării, urmau să întreprindă măsurile adecvate în vederea instituirii în fapt a vieții de stat românești în Transilvania, ca prim pas pe calea procesului amplu de unificare legislativ-instituțională la nivelul întregii țări⁵.

Instituirea vieții de stat românești în Transilvania după 1 Decembrie 1918, ca o concretizare a Hotărîrii de Unire, s-a făcut însă din cauza factorilor externi (Convenția militară de armistițiu de la Belgrad din 13 noiembrie 1918, cele două campanii militare din aprilie-mai și iulie-august 1919), în mai multe etape, nedorite de poporul român, și anume: ianuarie-martie 1919 în județele de pină la limita răsăriteană a Munților Apuseni; aprilie-mai în Sălaj, Bihor, Sătmăr și Maramureș; mai-august 1919 în Banat și zona Aradului.

Abia după preluarea efectivă a puterii de către statul român, prin Consiliul Dirigent, s-a putut trece la reorganizarea diferitelor sfere ale activității economice, politice sau culturale.

Prin înlăturarea asupririi naționale, care împiedicase și pe plan cultural-științific manifestarea plenară a poporului român din Transilvania, s-au creat condiții propice pentru afirmarea mai energică a spiritualetății românești în diferitele ei ipostaze.

În pofida greutăților reale cu care era confruntată societatea românească, în general, după anii lungi de război, Consiliul Dirigent, bucurându-se de concursul generos al tuturor celor care năzuiau la progresul general românesc, înțelegînd imperatiuele momentului istoric, dar și cele de perspectivă ale poporului român, după largi consultări, a întreprins măsuri judicioase care au condus la punerea bazelor unor insti-

³ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, 1983, p. 72—115.

⁴ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918—1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p. 26—30.

⁵ Vezi pe larg lucrarea mai sus citată.

tuții de învățămînt, științifice, de cultură sau artă românești, care, prin activitate și publicații, au probat competența și spiritul creator ale poporului român, Clujul devenind sediul celor mai reprezentative. Clujul anilor 1919—1920 a cunoscut o eferescență cultural-științifică românească deosebită. Împlinirile celor doi ani au fost de-a dreptul spectaculoase, nu numai prin numărul instituțiilor create, cît mai ales prin importanța și prestigiul lor. Astfel că, rînd pe rînd, și-au deschis larg porțile Universitatea Daciei Superioare, Academia de Agricultură, Institutele de matematică, fizică, chimie, științele naturii, de istorie, Institutul de Speologie, Grădina Botanică, Conservatorul de Muzică, Teatrul Național și Opera Română.

Pornirea atît de hotărîtă în noua etapă s-a datorat patriotismului, entuziasmului, spiritului de abnegație ale unor veritabili purtători și răspînditori de știință, artă și cultură transilvăneni, dar și conlucrării fructuoase a învățaților de pe cuprinsul întregii țări. Nimic nu s-a conceput fără înmănunchierea eforturilor savanților, oamenilor de cultură și de artă ale românilor de pretutindeni. Comunitatea vieții spirituale care a devansat unirea politică a acționat în perioada de după Marea Unire ca un important factor de accelerare a procesului de dezvoltare și unificare generală a țării.

Într-un asemenea context de eforturi și strădanii românești s-au derulat și acțiunile care au vizat înființarea Teatrului Național la Cluj în anul 1919.

În procesul de organizare internă a Consiliului Dirigent, al cărui președinte era Iuliu Maniu, s-a creat o Secție a Artelor, încadrată în Resortul de Culte și Instrucțiune Publică, condus pînă în martie 1919 de Vasile Goldiș și apoi pînă la desființarea Consiliului Dirigent (aprilie 1920) de Valeriu Braniște. Și unul și altul se afirmaseră plenar în mișcarea cultural-politică românească a vremii.

La 30 ianuarie 1919, Consiliul Dirigent l-a numit pe omul de cultură Tiberiu Brediceanu, ca șef al Secției Artelor⁶. El își va proba atunci, și în timp, competența, înaltul profesionalism, fidelitatea față de creația artistică românească, impunîndu-se ca o personalitate de primă mărime a culturii acestui popor. În august 1919, T. Brediceanu va deveni șeful Resortului de Ocrotiri Sociale, unde va trece și Secția Artelor, asigurîndu-se astfel elementul de continuitate al demersurilor aflate în curs de desfășurare.

Înființarea unui Teatru Național românesc la Cluj preocupa nu numai Consiliul Dirigent, ci și opinia publică românească.

Primul turneu întreprins de Teatrul Național din București în Transilvania unită cu România, în aprilie-mai 1919, a însemnat un nou imbold pentru „zidirea” acestei instituții de cultură.

⁶ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, *Inv. M. 168*. Proces-verbal din 30 ianuarie 1919.

Ion Agirbiceanu, aducînd un patetic omagiu artiștilor bucureșteni⁷, constata, cu regret, că „noi [românii transilvăneni]... Nu ne-am putut ridica în trecut, din propriile noastre puteri, niciodată deasupra reprezentărilor date de diletanți, în orașe și la sate. N-am avut nici un teatru stabil, nici o trupă de artiști adevărați“. Subliniind importanța politico-națională a acestor spectacole, el pleda cu convingere pentru înființarea unui „teatru permanent care să dezrobească deplin sufletul românesc de influența artei străine, și să-l pătrundă în îmbătătoarea aromă a artei naționale“.

Peste cîteva zile, la 14 mai 1919, vor fi preluate de către statul român, prin cite o comisie condusă de Onisifor Ghibu, secretar general la Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Universitatea și Teatrul din Cluj. Acest act, expresie a suveranității naționale, a făcut posibil, în seara aceleiași zile, spectacolul Teatrului Național din București în sala Teatrului din Cluj⁸. A fost o seară emoționantă, de aleasă sărbătoare românească.

În lunile următoare s-au făcut pași concreți în vederea organizării Teatrului Național și a Operei Române. Tiberiu Brediceanu i-a invitat pe artiștii Zaharia Bârsan și Constantin Pavel să întocmească și să supună dezbaterii Consiliului Dirigent propuneri pentru înființarea Teatrului Național, care urma să aibă două secții: una de dramă și comedie și una de operă și operetă, ceea ce cei doi au și făcut.

Aceste demersuri și-au găsit un ecou prompt în presa vremii. În articolul *Teatru românesc la Cluj*, apărut în „Patria“ din 21 septembrie 1919, I. Tîmpănaru afirma: „Sîntem informați din sursă sigură că în curînd vom auzi între zidurile acestui teatru [maghiar] cuvîntul românesc... Clujul, care încetul cu încetul își revine la rolul lui adevărat de centru puternic al culturii românești va avea în curînd și un teatru național românesc.

Deschiderea acestui viitor templu al Thaliei române și focar de cultură sufletească se va face în curînd...“.

Consiliul Dirigent a discutat în mai multe ședințe chestiunile referitoare la înființarea, organizarea și finanțarea Teatrului Național (11, 13, 15 septembrie 1919), dezbaterile fiind sintetizate în Decizia nr. 3910 din 18 septembrie 1919, emisă la Sibiu de Președinția Consiliului Dirigent⁹. Zaharia Bârsan a fost numit directorul trupei de dramă și comedie, iar C. Pavel, director al Teatrului Național. Alte hotărîri cu privire la întreținerea clădirii, la salarizarea personalului teatrului s-au luat în ședințele Consiliului Dirigent din 22, 26 septembrie 1919, 13 februarie, 10 și 19 martie 1920, 3 aprilie 1920.

⁷ „Ca și neîntrecuții, binecuvîntații soldați ai României, n-ați pregetat nici voi să vă grăbiți pentru mîntuirea noastră... Știați, simțiați că dezrobirea în numele căroră veniți e necesară pentru consolidarea și închegarea României Mari, și ați venit să deșteptați și să întăriți sufletul românesc, conștiința românească, singura temelie solidă a Țării tuturor Românilor“. În *numele artei*, în *Patria* (Cluj), an. I, nr. 65 din 4 mai 1919.

⁸ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 144; Zaharia Bârsan, *Teatrul românesc în Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*, vol. II, București, 1929, p. 1257.

⁹ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 145—150.

După înștiințarea primită la 15 septembrie 1919 din partea Consiliului Dirigent, Zaharia Bârsan, fiind actor în București, și-a început căutările în vederea constituirii trupei de artiști¹⁰.

În paralel, la 1 octombrie 1919, Valentin Poruțiu, prefectul orașului Cluj, a preluat efectiv, pe seama statului român, edificiul Teatrului, oprind și reprezentanțiile teatrale maghiare în incinta acestui edificiu. Acestea se puteau desfășura, din acel moment, în clădirea Teatrului de vară din oraș¹¹.

Misiunea lui Z. Bârsan de a constitui trupe era destul de dificilă, în condițiile în care majoritatea actorilor de seamă erau deja angajați la teatrele naționale sau particulare. Dar, fire entuziastă și energică, Zaharia Bârsan nu putea concepe ca ceva să mai poată împiedica împlinirea unui ideal de mult visat — constituirea unui teatru național românesc în Transilvania. De aceea „dau sfoară în țară“ — cum va scrie el mai târziu — printre prieteni, prin gazete, prin scrisori și peste câteva zile încep să-mi vină răspunsuri încurajatoare¹². La 25 octombrie 1919 au sosit la Cluj, venind de la București, artiștii. Au fost primiți fără fast și fără flori. Au fost întâmpinați de o zi de toamnă rece, dar cât de cald vor bate inimile spectatorilor pentru această primă trupă a Naționalului clujean.

La 4 noiembrie 1919 s-au început repetițiile¹³, iar la 1 decembrie 1919, la împlinirea unui an de la Unirea Transilvaniei cu România, a avut loc prima reprezentație la Teatrul Național din Cluj, precedată de un emoționant cuvânt rostit de Z. Bârsan. S-au jucat apoi drama într-un act *Se face ziuă* de Z. Bârsan și *Poemul Unirii* de același autor¹⁴. A doua zi a avut loc un spectacol cu piesa *Ovidiu* de V. Alecsandri. „Luni [1 decembrie] s-a făcut cu o deosebită solemnitate deschiderea Teatrului Național din Cluj“ — scria „Telegraful român“ din 13 decembrie 1919.

Inaugurarea solemnă a Teatrului Național a avut loc la 1 februarie 1920, odată cu a Universității.

La serbările de la Cluj din 1—2 februarie 1920 au participat șeful statului, regele Ferdinand I, reprezentanți diplomatici ai S.U.A., Angliei, Franței, Italiei, Belgiei, Olandei, Greciei, Cehoslovaciei, Poloniei și Spaniei, savanți români și străini de mare reputație, ele avînd pe lângă o semnificație culturală deosebită și o importanță politică profundă. La „serbările de la Cluj — sublinia „Patria“ din 6 februarie 1920 — s-a ratificat de către statele europene și de către America, actul de la Alba-Iulia și realipirea pe veci de vechiul regat a Ardealului, Banatului, Crișanei și Ținuturilor Ungurene“. Aceasta în condițiile în care tratatul de pace cu Ungaria a fost semnat doar la 4 iunie 1920, act ale cărui semnificații le-a surprins atît de plastic, la 5 iunie 1920, Sextil Pușcariu: „Prin iscălirea aceasta se încheie, în sfîrșit, în mod oficial, și pentru noi marea dramă ai cărei actori am fost atît că, la sfîrșitul acestei drame, nu se găsesc cuvintele stereotipe cortina cade ci cortina se ridică. Per-

¹⁰ Z. Bârsan, *op. cit.*, p. 1257—1258.

¹¹ *Patria*, nr. 181 din 4 octombrie 1919. Vezi și interviul lui T. Brediceanu apărut în *GazTrans*, nr. 209 din 8 octombrie 1919.

¹² A. Buteanu, *op. cit.*, p. 156.

¹³ Vezi interviul lui Z. Bârsan din *Patria*, nr. 210 din 8 noiembrie 1919 cu privire la pregătirile ce se făceau în vederea deschiderii stagiunii.

¹⁴ Vezi *Teatrul Național*, în *Patria*, nr. 231 din 7 decembrie 1919.

deaua se dă la o parte pentru o viață nouă. Și e datoria noastră s-o privim în față cu ochii deschiși¹⁵.

Pe drumul larg deschis atunci, Naționalul clujean a urcat cu demnitate treaptă după treaptă în planul culturii românești.

GHEORGHE IANCU

LA FONDATION DU THÉÂTRE NATIONAL ROUMAIN DE
CLUJ (1919)

(Résumé)

L'Union de la Transylvanie avec la Roumanie a créé des conditions meilleures pour l'affirmation de la culture roumaine dans cette partie de l'Etat. En conséquence, en 1919, à Cluj, on a fondé plusieurs institutions culturelles roumaines, parmi lesquelles le Théâtre National Roumain.

¹⁵ Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe, București, 1978, p. 499.

ȘCOALA DE CONDUCTORI TEHNICI ELECTROMECHANICI DIN CLUJ.

*Activitatea educativă, baza materială, problema subvențiilor
(1919—1929)*

ȘCOALA DE CONDUCTORI DE LUCRĂRI PUBLICE.

Activitatea culturală

Elevii Școlii de conductori tehnici au desfășurat o gamă bogată și variată de activități culturale, constituindu-și un cadru adecvat prin crearea Societății de lectură „Aurel Vlaicu”. Aceasta a luat ființă la 13 februarie 1920 când s-a ținut ședința de constituire, scopul societății fiind crearea de posibilități largite de manifestare culturală a elevilor, de aprofundare și detaliere a diferitelor probleme tehnice. Acest lucru era cu atât mai mult bine venit, cu cât majoritatea elevilor erau interni, activitățile culturale reușind să-i grupeze, să-i atragă și mențină uniți în jurul unor idealuri patriotice și de pregătire profesională. Între anii 1920—1924 programul ședințelor se compune din pregătiri de bucăți corale, muzică, declamări și efectuarea unor lecturi din autori însemnați, dezbateri asupra expunerilor și scrierilor, îmbogățirea bibliotecii, organizarea de concursuri, competiții sportive (la întrecerile din 1927 obțin cupa de argint), serbări. Statutele Societății au fost aprobate în ședința corpului profesoral din decembrie 1922. Societatea era formată din: membri fondatori, membri pe viață, membri ajutători și membri activi.

Primul președinte al Societății a fost cunoscutul ziarist, om politic și publicist Ion Clopoțel, iar din 1925 funcția de președinte a fost îndeplinită de către reputatul critic literar, eseist și publicist Ion Chinezu, animatorul revistei clujene „Gînd românesc”.

După anul 1925 activitatea se va axa cu precădere spre probleme tehnice și științifice, citindu-se și discutîndu-se probleme de o tot mai mare complexitate, organizîndu-se audiții la radio pentru emisiunile de știință unde sînt invitați elevi și cadre didactice de la alte școli, publicul din oraș¹.

Societatea de lectură „Aurel Vlaicu” a Școlii de conducători tehnici a preluat prin președintele ei Ion Clopoțel un număr de 87 cărți și reviste pentru nevoile și activitățile culturale ale societății printre care: N. Iorga, *Din faptele străbunilor*, D. Onciul, *Ștefan cel Mare și*

¹ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 20, file 2—4; Horia Colan, Teodor Mihăilescu, *Inceputurile și dezvoltarea învățămîntului tehnic din Cluj, în Institutul Politehnic din Cluj 1948—1973. Itinerar istoric, realizări, perspective*. Cluj, 1974, p. 17: „Școala de conductori tehnici din Cluj. Anuarul”, 1926—1927, 5, p. 81—83.

Mihai Viteazul, predominînd însă cele tehnice de specialitate².

După unirea școlilor de conducători societatea s-a reorganizat la 11 noiembrie 1934, modificîndu-și statutele, denumirea nouă fiind *Societatea Aurel Vlaicu a studenților de la școalele de conducători din Cluj*. Faptul că în intitulatie apare termenul de studenți, este dovada aspirației elevilor și corpului profesoral de a ridica procesul de învățămînt la un nivel cit mai înalt, care să justifice și permită transformarea școlii în instituție de învățămînt superior. Membrii societății își propun ca jumătate din fonduri să fie folosite la înzestrarea bibliotecii sau laboratoarelor școlii, iar jumătate la ajutorarea elevilor săraci³.

Un ecou și o reacție favorabilă au trezit în rîndul elevilor școlii apelul Comitetului executiv de acțiune pentru ridicarea statuii lui Avram Iancu la Cluj, acțiune întreprinsă la scurtă vreme după realizarea Marii Uniri. În acest scop s-au tipărit și pus în vînzare un număr mare de broșuri cu titlul *Avram Iancu*, semnate de scriitorul Al. Ciura. Școala de conducători tehnici primește 200 de bucăți spre a fi vîndute, contribuind astfel la sporirea fondului constituit în acest scop înalt patriotic⁴.

În afara activităților culturale organizate de Societatea „Aurel Vlaicu”, elevii erau antrenați și atrași ca participanți activi la o bogată gamă de activități cu valențe educative, cultural-patritice, mai ales legate de evenimentele istorice: aniversări, comemorări, evocări. Semnificativă este în acest sens invitația pe care Societatea științifică-literară „Tinerimea română” fondată în anul 1877, o face Școlii medii tehnice din Cluj, de a participa la concursul de istorie ce se va ține la 1 iunie 1922, unde vor participa reprezentanții elevilor din România Mare⁵.

Elevii învățămîntului tehnic clujean participă cu entuziasm la serbările aniversare de la Blaj, invitați de conducerea Liceului greco-catolic din această localitate, închinat Adunării din 3/15 mai 1848, în cadrul organizat al excursiei școlare, unde, după serbarea evocatoare au loc întreceri de gimnastică, exerciții libere, atletism, fotbal pe echipe etc⁶.

Evocarea marilor bătălii din războiul pentru întregirea neamului se face dîndu-se o înaltă cinstire de către elevi a acestor evenimente. Astfel la 23 octombrie 1929, împlinindu-se 13 ani de la eroica bătălie de la Predeal — unde armata română a respins armata germano-austro-ungară ce încerca să străpungă frontul spre Valea Prahovei — s-a organizat o serbare unde s-a ținut o conferință, urmată de lecturi documentare și un program artistic.

De asemenea sînt aniversate în cadru festiv zilele de 28 noiembrie 1913 și 1 decembrie 1918 — Unirea Bucovinei și Transilvaniei cu patria mamă. Cu această ocazie sînt suspendate cursurile, iar la orele 9 se ținea

² Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 20, fila 9; dosar 60, fila 93. Autoritățile școlare au luat totodată măsuri hotărîte pentru împărțirea din unghiul de atenție al elevilor a unor cărți. Astfel Ministerul Instrucțiunii interzice prin ordin introducerea în școală a cărții *Minunile Maicii Domnului* de D. Stănescu. Exemplarele găsite trebuiau confiscate.

³ Idem, dosar 114, fila 103.

⁴ Idem, dosar 17, fila 16.

⁵ Idem, dosar 17, file 22—23.

⁶ Idem, dosar 19, fila 23; dosar 20, fila 19.

în localul școlii o serbare cu recitări, coruri și o conferință rostită de un profesor, iar la orele 11, toți membrii corpului didactic și elevii din clasele superioare se adunau în Piața Unirii ocupându-și locul stabilit, după care defilează prin fața autorităților fiecare școală având în frunte steagul național și o tăbliță cu numele școlii. S-a recomandat ca elevii să fie în costume naționale⁷, pe care aceștia le poartă cu distincție și mândrie cu asemenea ocazii.

O activitate culturală permanentă la care participă elevii Școlii de conducători tehnici, este vizionarea săptămînală a filmelor la cinematograful „Cultura poporului” din Reduță, care dădea în fiecare duminică de la orele 11 reprezentatii pentru elevii școalelor din Cluj, unde rulau numai filme instructive, științifice⁸.

Concomitent cu stimularea și impulsionarea activităților cultural-educative, patriotice, autoritățile școlare iau măsuri hotărîte pentru a evita influența politicianismului în cadrul școlii. Astfel inspectorul școlar șef dispune directorului școlii că nici un partid nu are voie să organizeze întruniri publice în localul școlii, directorul sau dirigintii care vor încălca dispozițiile urmau să fie aspru pedepsiți. Localurile de școli care vor servi ca sedii electorale vor fi puse la dispoziția autorităților numai cu o zi înaintea alegerilor, iar cursurile vor fi suspendate numai pentru zilele de alegeri. Cercurile culturale din școală își suspendă activitatea pe timpul campaniei electorale pentru a nu face propagandă, iar personalul didactic să fie în acest răstimp la posturi neîntrerupînd activitățile și respectînd în mod strict programul.

În această privință trebuie subliniat faptul că elevilor li se interzicea mai ales să simpatizeze sau să participe la mișcarea comunistă. În acest scop li s-a afișat la 21 februarie 1925 ordinul Ministerului Instrucțiunii prin care sînt eliminați din toate școlile din țară, atît ca elevi ai statului cît și ca elevi particulari, 4 elevi de la Liceul din Focșani și unul de la Școala de meserii din Focșani, pentru că au fost dovediți că sînt înscrîși în Partidul Comunist din România⁹.

De asemenea o circulară ministerială semnată de ministrul instrucțiunii dr. C. Angelescu și directorul general C-tin Kirișescu atrage atenția asupra fenomenului de învrăjbire ce se produce pe alocuri între elevii de confesiuni sau naționalități diferite. Întrucît armonia și concordia trebuia să domnească în instituțiile de învățămînt, care trebuiau vegheate și apărute de toți factorii, responsabili, circulara dispune: „Dezaprobăm în chipul cel mai hotărît aceste alunecări de pe drumul drept pe care trebuie să-l urmeze școala”. Ea trebuie să propage simțul ordinei și supunerii către legile, instituțiile și autoritățile țării, cît și „sentimentul de solidaritate și dragoste între fiii patriei”¹⁰.

Aspecte ale disciplinei școlare

Mai mult decît în cazul altor categorii de învățămînt, în învățămîntul tehnic, avîndu-se în vedere rolul de factor organizator și conducător în producție al absolventului, era nevoie de o disciplină școlară

⁷ Idem, dosar 69, fila 32; dosar 82, fila 24.

⁸ Idem, dosar 19, fila 24.

⁹ Idem, dosar 69, fila 34; dosar 44, fila 20.

¹⁰ Idem, dosar 17, fila 80.

mai riguroasă. În acest sens trebuie înțeleasă circulara ministrului instrucțiunii dr. C. Angelescu prin care atrăgea atenția asupra necesității stabilirii normelor disciplinei elevilor mai ales în afara școlii, interzicerea participării lor la diferite întruniri unde sînt ațîțați la tulburări și scandal public. De aceea direcțiunea și corpul profesoral trebuie să supravegheze lectura elevilor să le interzică participarea la manifestațiile de stradă, să le atragă atenția că portul uniforme este obligatoriu, cît și cinstirea cuvenită acesteia¹¹.

Deși starea disciplinară este în general bună, de mai multe ori în perioada de care ne ocupăm, Consiliul profesoral a trebuit să ia în discuție cazurile de indisciplină. Așa de exemplu în 19 decembrie 1924 sînt discutate actele de indisciplină ale elevilor care au distrus instalația de țevi și robinete de la punctul sanitar, cazul unui elev care a lovit pe omul de serviciu, refuzul elevilor de a participa la cursuri „sfidînd ordinea” pentru că nu li s-au înmînat carnetele de identitate pe baza cărora li se acorda reducerea costului transportului pe C.F.R. Consiliul găsește necesar să ia măsuri drastice cerînd aprobarea Ministerului pentru eliminarea din școală cu drept de examen pentru patru elevi și eliminarea provizorie pentru o lună a mai multor elevi¹².

Doi ani mai tîrziu la 15 februarie 1926, Consiliul profesoral ia din nou în discuție abaterile de la disciplină: furturi de obiecte de la colegi, organizarea unui club clandestin, care-și ținea întrunirile nocturne într-o peșteră din Florești, frecventarea de către elevi a localurilor de desfriu, ieșind cu chei false din internat. Celor în culpă li se aplică pedepsele: trei elevi sînt eliminați iar ceilalți primesc avertisment de eliminare dat în fața școlii, consemnarea în internat pe timp de o lună, scăderea notei la purtare, retragerea bursei pentru o lună celor bursieri¹³. Cu o altă ocazie direcțiunea propune eliminarea din școală a trei elevi din anul I pentru părăsirea internatului noaptea și frecventarea unui bordel, plănuire, încercare și tănuire de furt, absențe repetate noaptea din internat, abateri care nu sînt comise pentru prima oară. Abaterile de la disciplina școlară au îndemnat Consiliul profesoral să caute o soluție sui generis, ajungîndu-se în 1921 la înființarea „tribunalului studentesc”, cu misiunea de a supraveghea starea disciplinară și a chema în fața sa pe elevii turbulenți și recalcitranți. Corpul profesoral aprecia că tribunalul activează cu rezultate bune¹⁴.

Cum majoritatea elevilor erau interni, iar abaterile comise sînt legate direct de programul internatului, considerăm util să-l notăm mai jos:

- 6 — deșteptarea
- 6 — 8 — spălarea, echiparea, curățenie, meditație, dejun, vizita medicală.
- 8 — 13 — cursuri
- 13 — 13,30 — prînzul
- 13,30 — 15 — odihnă — fără ieșire în oraș
- 15 — 17,30 — practică în atelier
- 17,30 — 18,30 — pauză cu ieșire liberă în oraș

¹¹ Idem, dosar 44, fila 3.

¹² Idem, dosar 34, file 27—31.

¹³ Idem, dosar 53, fila 8.

¹⁴ Idem, dosar 83, fila 11; dosar 10, file 23—26.

- 18,30 — 19,30 — meditație
- 19,30 — 20 — cina
- 20 — 21,45 — meditație
- 22 — stingerea¹⁵.

Memoria actului de arhivă consemnează și alte „acte de indisciplină“, de fapt lupta organizată a elevilor prin acțiuni repetate avînd temeinice revendicări de ordin economic și social, proprii condiției și situației lor de viață și muncă.

O acțiune mai amplă este semnalată de documente la 22 noiembrie 1927, cînd la ora 8,00 elevii anilor II, III și IV au declarat grevă, refuzînd să intre la cursuri. Cemați la ordine de către profesori și director și invitați să intre în clase, elevii au refuzat să se supună, formulînd revendicări, care după părerea direcțiunii „nu puteau fi discutate“. Patru intervenții ulterioare ale corpului profesoral au rămas fără rezultat¹⁶. Cauza principală a acestei acțiuni hotărîte a elevilor era faptul că absolvenții Școlii de conductori tehnici nu puteau fi admiși în Corpul tehnic, instituit prin *Legea pentru organizarea Corpului tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice*, nr. 2339 din 9 iunie 1894, acest drept fiindu-le recunoscut doar absolvenților Școlii de conducători de lucrări publice. Principalul avantaj pe care-l conferea înscrierea în Corpul tehnic era cel prevăzut la art. 54 al legii: „Conducătorii care au 10 ani de serviciu activ de la data admiterii în corpul de conductori, pot trece în corpul de ingineri în urma unui examen și concurs public“¹⁷.

Luptînd pe această cale, elevii vizau revendicări primordiale pentru profesie și statutul lor de specialiști, contribuind la obținerea acestora în cea mai mare măsură. Aceste acțiuni indică ridicarea elevilor la un grad de conștiință capabil să înțeleagă și prefigureze condiția conductorului tehnic absolvent și să lupte pentru îmbunătățirea ei¹⁸.

*Localul școlii, internatul, laboratoarele,
atelierile, muzeul, biblioteca.*

Importanța bazei materiale pentru școlile din învățămîntul tehnic este redată cu mult spirit de observație și realism în aprecieri, de memoriul ing. Gh. Crăiniceanu: „Dezvoltarea industriei și a tehnicii, industrializarea țării și problema înlocuirii specialiștilor străini cu pașaport, prin specialiști formați în țară cer neapărat școli tehnice înzestrate în aceeași măsură ca și școlile tehnice străine. Tehnica nu se poate învăța folosind numai tabla, creta și buretele“¹⁹.

¹⁵ Idem, dosar 86, fila 35.

¹⁶ Idem, dosar 15, fila 126; dosar 67, file 57—59.

¹⁷ „Monitorul oficial“, 1894, nr. 58 din 15 iunie, p. 2254.

¹⁸ Ioan Silviu Nistor, *Acțiunile elevilor și profesorilor Școlii de conductori tehnici din Cluj pentru îmbunătățirea condițiilor de studiu și includerea absolvenților în Corpul tehnic*, în *ActaMN*, 1985—1986, 22—23, p. 321—330.

¹⁹ Arh. St. Cluj-Napoca, dosar 157, file 32—33.

Localul școlii s-a construit între 30 septembrie 1896 — 26 martie 1899 (azi localul Facultății de electrotehnică), avînd un număr de 6 săli de clasă, mari. După mai bine de douăzeci de ani a ajuns la un grad de uzură considerabil, astfel încît în ședința corpului profesoral din 19 noiembrie 1921 prezidată de dr. Valeriu Seni, directorul învățămîntului secundar din Cluj se apreciază că sălile au devenit neîncăpătoare, iar internatul trebuie evacuat spre a lărgi spațiul. Coridoarele sînt întunecoase, canalele vechi și ruinate, latrinele necesită reparație, tablele de scris sînt tocite, cuierile din săli sînt insuficiente, perdelele de la ferestre la fel. Școala nu are aulă, laboratoare, și modele noi pentru desen; cit privește aparatele și colecțiile din sala de fizico-chimie acestea sînt insuficiente. Lipsește infirmeria, camera de primire și baia, care este indispensabilă unei instituții publice de educație și învățămînt. Din cele 6 săli de învățămînt — desen (una dintre ele fiind amfiteatrală) două sînt ocupate de Școala de conductori de lucrări publice. Sălile mari în număr de două găzduiau internatul pierzîndu-se astfel din spațiul necesar instruirii elevilor²⁰.

Cu toate acestea Școala de conductori tehnici este nevoită să cedeze Liceului G. Barițiu două săli de curs pe timp limitat, termen care este prelungit în mod repetat cu cîte doi ani, cu condiția ca liceul să plătească anticipat o chirie de 8.000 lei pe an²¹.

Internatul școlii, compartiment indispensabil funcționării acesteia, în condițiile în care elevii proveneau din toate județele țării, a găzduit între 1922—1925 cîte 58 elevi iar între 1926—1927 — 92 elevi, numărul stabilindu-se la această valoare sau cunoscînd uşoare creșteri²². Locurile în internat erau puse în concurs pe baza Regulamentului internatelor școlare secundare, admiterea în internat fiind condiționată de starea materială a părinților și de rezultatele la învățătură²³.

Problema internatului confruntă în mod serios conducerea școlii, căutîndu-se insistent și consecvent căi de rezolvare. Dr. Ioan Voicu, medicul școlii și profesor de educație sanitară înaintează direcțiunii școlii la 13 septembrie 1926 un raport în care prezintă aspectele nevralgice ale situației. Față de creșterea an de an a numărului elevilor școlii, condițiile de cazare oferite de internat cu cele două camere ale sale sînt cu totul nesatisfăcătoare, iar sălile de meditație lipsesc, elevii petrecîndu-și ziua întreagă în cele cîteva săli de curs, ceea ce conduce, fatalmente, la grave implicații sanitare, elevii putînd contracta ușor tuberculoza. Cere să se intervină la forurile superioare pentru extinderea localului școlii și mărirea curții.

Pe baza acestui raport și a concluziilor reieșite în urma analizei din Consiliul profesoral, ing. Gh. Mihăilescu, directorul școlii înaintează o zi mai tîrziu la 14 sept. 1926 un memoriu ministrului instrucțiunii în care arată că localul școlii este cu totul insuficient activităților didactice în continuă creștere a școlii. „Numărul tot mai mare de elevi care se îndreaptă în fiecare an spre învățămîntul tehnic, dacă ne cauzează o

²⁰ Idem, dosar 10, file 23—26.

²¹ Idem, dosar 137, fila 1; dosar 174, fila 53.

²² „Școala de conductori tehnici. Anuarul“, 1926—1927, 5, p. 80.

²³ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conductori tehnici, dosar 34, fila 21.

vie bucurie pentru realizarea idealului scump — românizarea industriei, românizarea orașelor, și prin aceasta consolidarea neamului — ne umple sufletul însă și de durere, cînd trebuie din nesuficiență de local, să respingem cîte o sută de elevi, cum a fost anul acesta, cînd s-au prezentat 145 de elevi pentru 46 de locuri, cît avem în prezent în clasa I-a". Cum cea mai mare parte a elevilor școlii provin din sate — „rezervorul de energii și vitalitate al neamului nostru" — aceștia au nevoie de un internat spațios. „Ori în prezent internatul se află îngrămădit în două săli, prea neîncăpătoare pentru numărul mare de solicitanți, el neputînd găzdui decît 70 de elevi, pe cînd cereri sînt de două ori pe atît".

Luînd, de asemenea, în considerare, „că această școală e unică în țară, avînd menirea de a forma cadrele de bază ale industriei naționale românești, pentru a nu mai chema specialiști de peste hotare", directorul școlii propune să se cumpere terenul alăturat școlii, proprietatea Societății de tîmplărie artistică, în suprafață de 2400 m.p., cu cele trei imobile existente, care transformate ar putea fi folosite pentru internatul școlii. În total era nevoie de o sumă de 7 milioane de lei, pe care ministerul era rugat să o prevadă în bugetul pe anul 1927²⁴.

Instruirea practică, aplicațiile și demonstrațiile la fenomenele fizice, chimice și mecanice, la un nivel corespunzător, necesitau laboratoare de specialitate bine dotate. La început acest lucru era mai puțin asigurat, astfel încît direcțiunea înaintează o adresă ministerului în care arată că în afară de aparatele electro-fizice, școlii îi mai lipsesc instrumentele și aparatele de măsură: galvano, volt și amper-metre, rezistențe etc.²⁵, deci aproape totul. Fondurile bănești fiind mici se recurge deseori la autodotări și amenajări cu forțe proprii. Astfel Școala de conductori tehnici neputîndu-și dota laboratorului de electrotehnică, tehnicianul Teodor Maior s-a oferit a construi cu ajutorul elevilor și cu materialul necesar pus la dispoziție, aparatele trebuincioase pentru demonstrații și experimente²⁶.

Nevoile tot mai mari de aparate și instrumente, pe măsură ce școala se dezvoltă și se înscrie pe făgașul și la nivelul corespunzător cerințelor ce i se pun în față, o obligă să se aprovizioneze cu inventar de laborator din străinătate. În acest sens este delegat ing. Aron Maksai la 9 decembrie 1924 la Viena pentru a cumpăra și aduce materialul didactic format din aparate, instrumente și material de studiu electrotehnic, necesar instrucției elevilor și experiențelor în laboratorul de electrotehnică²⁷.

Ing. Gh. Crăiniceanu cere pentru laboratorul de electrotehnică al Școlii de subingineri electromecanici următoarele mașini:

— 1 buc. generator sincron trifazic, execuție deschisă cu excitație independentă 115 V curent continuu.

— 1 buc. motor asincron trifazic cu rotorul în dublă colivie, execuție deschisă, 1,5 KW, 50 Hz, 380 V., 1500 turații/minut.

— 1 buc. generator de curent continuu cu excitație compound, execuție deschisă cu poliauxiliari pentru 115/160 V. Puterea va fi de 1,5 KW la 1500 turații/minut.

²⁴ Idem, dosar 53, file 40, 42.

²⁵ Idem, dosar 15, fila 49.

²⁶ Idem, dosar 16, fila 36.

²⁷ Idem, dosar 14, fila 26.

— 1 buc. generator de curent continuu cu excitație în derivație, execuție deschisă cu poliauxiliari, pentru 115/160 V. Puterea va fi de 1,5 KW la 1500 turații/minut.

— 3 buc. reostate cu reglare grobă.

— 3 buc. reostate cu reglare fină²⁸.

Atelierele școlii constituiau primul loc unde elevii luau contact cu cerințele practicii în meseria aleasă. De organizarea și dotarea lor depindea în primul rînd formația de bun practician a elevului școlii tehnice. În 1922, atelierele școlii tehnice Cluj aveau în dotare: un motor electric de 5,5 CP, un cazan cilindric, o mașină cu aburi de 35—40 CP., 5 strunguri, o freză, 9 mașini de sfredelit, tocit, frezat, presă, rindea, 78 menghine, 2 nicovale, unelte diferite în număr mare²⁹. În legătură cu starea atelierelor se precizează necesitatea extinderii lor întrucît mașinile sînt prea înghesuite, impunîndu-se totodată construirea unei turnătorii. În același an școlar 1922/1923, practica de atelier începe să fie competitivă, produsele atelierului fiind valorificate cu suma de 15.000 lei³⁰.

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1927, Școala de conductori tehnici avea ateliere de ajustaj, lăcătușerie, forjă, modelărie³¹, ca în 1933 să se confecționeze în atelierele mecanice de către elevi 1361 bucăți obiecte, unelte și scule în valoare de 21.786 lei, precum: manivele, menghine, ciocane, chei, compase, broaște, uși, scoabe, mașini de găurit etc.³²

Răspunzînd misiunii și rosturilor școlii și avînd în vedere funcția educativă a muzeului, autoritățile au creat și facilitat funcționarea pe lîngă Școala de conductori tehnici a unui Muzeu industrial, care prin exponatele sale venea să întregască cultura de specialitate a elevilor. Un compartiment important al Muzeului era sala de mașini³³, unde erau expuse tipurile de mașini cu ardere externă și cu ardere internă în ordinea inventării lor. Lipsa de localuri pentru școlile clujene a afectat și existența acestui muzeu. În anul școlar 1926/1927 la cererea inspectorului șef, Școala comercială de fete a fost plasată în trei săli din etajul II al Muzeului, ceea ce-l determină pe directorul Școlii de conductori tehnici, după ce observă consecințele funcționării școlilor în aceeași incintă, să ceară eliberarea sălilor muzeului, căruia prin aceasta i s-a întrerupt activitatea, unele exponate fiind depuse, în slabe condiții de conservare, în podul școlii. În plus insista asupra aspectelor de moralitate și etică școlară pe care le comportă funcțiunea unei școli de băieți cu una de fete în aceeași clădire³⁴. Așa se explică și cererea Școlii de ucenici industriali și comerciali cit și intenția autorităților municipale de a transfera muzeul industrial la această școală.

În sistemul de învățămînt și între compartimentele Școlii de conductori tehnici un rol nu de cea mai mică importanță îl joacă biblio-

²⁸ Idem, dosar 157, file 34—35.

²⁹ Idem, dosar 19, fila 18.

³⁰ Idem, dosar 19, file 54—56.

³¹ Idem, dosar 60, fila 21.

³² Idem, dosar 106, fila 10.

³³ Idem, dosar 10, fila 7.

³⁴ Idem, dosar 60, fila 112.

teca școlii care s-a bucurat de atenție de la început, dată fiind valoarea ei documentară, științifică și estetică. Preocuparea constantă de a-i îmbogăți fondul și colecțiile a făcut ca spre sfârșitul perioadei analizate să aibă 4500 de volume — un număr foarte mare pentru acea perioadă și pentru o bibliotecă școlară, adăugându-se an de an noi volume cu noutățile din știință și tehnică, beletristică și artă³⁵.

Burse acordate elevilor

Frecventarea cursurilor la școlile din învățământul tehnic pretindea îndeplinirea unor grele obligații pecuniare. Astfel, condițiile speciale de admitere pentru Școala de conductori tehnici și Școala de conductori de lucrări publice din Cluj stabileau următoarele taxe:

- 3000 lei taxă școlară și pentru construcții atelier și laborator
- 120 lei taxă de membru în comunitatea școlară
- 50 lei taxă de stricăciuni

Cei interni mai plăteau:

- 12.600 lei taxă de întreținere în internat pentru 9 luni;
- 2.000 lei taxă pentru efecte de pot (plătită o dată la intrarea în școală);
- 2.100 lei taxă pentru rechizite
- 1.000 lei taxă pentru cursuri și hîrtia de desen.

Tocmai de aceea era atât de necesar sistemul de burse și celelalte ajutoare materiale menite să ușureze situația elevilor merituoși și cu o situație materială precară și să le înlesnească frecventarea și absolvirea școlii.

Sistemul burselor, al sprijinirii elevilor vrednici și cu mici sau fără posibilități materiale de susținere, a fost instituit și menținut în mod permanent de către statul român. În septembrie 1921 Școala medie tehnică acordă 54 de burse din care 47 de câte 2000 lei (burse întregi) și 7 de câte 1000 lei (semiburse)³⁶. Semestrul II al anului școlar 1921/1922, aduce elevilor un număr de 58 de burse pentru care se alocă suma de 47.500 lei³⁷.

În succesiunea anilor școlari se acordă următorul număr de burse:

- 1922 — 45 burse integrale a 2000 lei și o jumătate de bursă de 1000 lei
- 1929 — 30 burse a 6000 lei anual; 30 ajutoare de câte 4.800 lei anual și un ajutor de 3000 lei anual.

Condițiile pentru obținerea burselor erau: media generală la studii 14 (notele erau între 1 și 20), stare materială a părinților precară, avînd prioritatea orfanii de război, și fiii invalizilor de război³⁸.

³⁵ Idem, dosar 173, file 79—80.

³⁶ Idem, dosar 10, fila 16; dosar 83, fila 5.

³⁷ Idem, dosar 19, file 16—17.

³⁸ Idem, dosar 19, fila 70; dosar 75, fila 22; dosar 114, fila 4; dosar 114, file 55—58; dosar 83, fila 4.

Alte ajutoare materiale

În afara burselor pe care le acorda statul, elevii mai beneficiază de fonduri bănești și donații de altă natură oferite de instituții, organizații sau persoane particulare. Așa spre exemplu Casa școalelor și a culturii poporului acordă în iulie 1927 suma de 3000 lei „pentru a veni în ajutorul elevilor sărmani și sirguincioși” din care direcțiunea școlii și comitetul școlar să cumpere acestora mai ales cărți. În același an, în octombrie, Casa școalelor mai acordă 3.000 lei care se repartizează la 12 elevi, ca peste două luni, în decembrie, să mai acorde 5.000 lei. În iunie 1929 aceeași instituție acordă 4.000 lei de care au beneficiat cinci elevi din anul I, II, III, fiindu-le cumpărate compase de precizie (1135 lei bucata) sau rigle de calcul³⁹.

Sprijin substanțial și bine venit acordă și instituțiile bancare, care-și fac din aceasta o preocupare vrednică de toată lauda. Astfel Banca „Albina” acordă în 1926 5.000 lei, în 1927 5000 lei, în 1929 5000 lei, iar în 1930 10.000 lei. De asemenea Banca centrală pentru industrie și comerț acordă în noiembrie 1927 suma de 8.000 lei care este împărțită la 4 elevi revenindu-le între 1.500 și 2.500 lei fiecăruia, ca și bursa acordată elevului Ilie Abrudean din anul III.

Cu sume mari contribuie Primăria Orașului Cluj — 100.000 în 1927 și 200.000 în 1929 din care s-au renovat încăperile, reparat sobele, înființat băi pentru elevi, mărindu-se în același timp rațiile elevilor la lapte, pâine, carne. Camera de industrie și comerț ajută financiar Școala de conductori tehnici cu 35.000 lei în 1926, 50.000 în 1927 și 50.000 în 1929⁴⁰.

De un regim și de un tratament aparte se bucură orfanii de război și copiii învățătorilor săraci care sînt scutiți de toate taxele școlare, excepție făcînd taxa de solvență.

Un alt mijloc prin care beneficiază elevii de ajutor material sînt scutirile pe care consiliul profesoral, în anumite condiții și între anumite limite, avea căderea să le aprobe. Așa în anul școlar 1922/1923 un număr de 70 de elevi cer scutirea de didactru, ceea ce corpul profesoral în ședința din 18 noiembrie 1922 propune spre scutire.

În afara ajutoarelor acordate întregii școli, sau unor grupuri de elevi stabilite în consiliul profesoral pentru sumele acordate de instituțiile amintite, sînt și cazuri cînd asemenea ajutoare sînt adresate direct unor elevi. Așa profesorii școlii T. Filipescu și I. Sfăt oferă 160 lei taxă de înscriere pentru elevul Ioan Adămoi din anul IV care este lipsit total de mijloace de întreținere⁴¹. De asemenea, în martie 1923 Divizia de ocrotire Cluj acordă elevului Ioan Pepescu din anul III a Școlii de conductori tehnici un ajutor financiar de 1.000 lei pentru anul școlar în curs, fiind orfan și avînd și alți frați minori⁴².

³⁹ Idem, dosar 60, fila 65; dosar 67, fila 48; dosar 83, fila 46—47.

⁴⁰ Idem, dosar 15, file 16—17; dosar 27, fila 3, dosar 67, fila 62; dosar 74, file 1—2; dosar 83, fila 4; „Școala de conductori tehnici din Cluj. Anuarul”, 1926—1927, 5, p. 85.

⁴¹ Idem, dosar 20, file 56—61; dosar 60, fila 65.

⁴² Idem, dosar 27, fila 3.

Unele din aceste ajutoare sînt oferite în scopuri stimulative și mobilizatoare. Amintim aici donația ing. Elie Carafoli, doctor în științe la Sorbona, profesor la Școala Politehnică din București, care în dorința de a pune pe elevii acestei școli în contact cu problemele aviației (li se preda și un curs din acest domeniu), a donat un abonament la ziarul bilunar „Aripa” — organ de propagandă și cultură aeronautică⁴³.

Întreaga luptă a profesorilor, direcțiunii, autorităților școlare, instituțiilor specializate de ramură pentru înzestrare, dotare, amenajare a localului școlii, internatului, laboratoarelor, atelierelor, muzeului și bibliotecii; acordarea prin sistemul burselor a ajutoarelor materiale atât de necesare urmării cursurilor pentru majoritatea elevilor, înlesnirea acestui lucru prin alte ajutoare acordate elevilor de către oficialități sau persoane particulare, dovedind prin aceasta o bună înțelegere a imperativelor momentului, și un simț înalt de caritate și generozitate, au făcut ca învățămîntul tehnic să beneficieze de condiții corespunzătoare pentru a se putea desfășura.

ȘCOALA DE CONDUCTORI DE LUCRĂRI PUBLICE

O școală a cărei funcționare a fost strîns legată de existența Școlii de conductori tehnici, înriurindu-se reciproc în evoluția lor, și care își are începuturile la Cluj — în contextul larg de intensă efervescență culturală și emulație științifică autentică, ocazionate de înfăptuirea Marii Uniri din 1918 — este Școala de conductori de lucrări publice — veritabilă precursoră a Facultății clujene de construcții.

Instituția școlară în chestiune a fost înființată în anul 1920, cu specific de drumuri și poduri — funcționînd, de altminteri, o bucată de timp sub numele de Școală de poduri și șosele. Întemeierea ei se înscrisa în cadrul unui complex de măsuri prin care au fost înființate, după Marea Unire, patru școli de conductori de lucrări publice: la București, Cluj, Chișinău și Cernăuți.

Consacrarea oficială a întemeierii școlii se face prin decretul nr. 4206 din 19 octombrie 1920 care dispune: „Se aprobă înființarea la Cluj a unei școli de lucrări publice, care va funcționa după regulile admise pentru școala similiară din București”. Recrutarea personalului didactic urma a se face conform regulamentului aprobat prin decretul nr. 4621 din 30 octombrie 1919. În scopul acoperirii cheltuielilor școlii pentru primele șase luni se deschidea pe seama Ministerului Lucrărilor Publice un credit extraordinar de 170.000 lei⁴⁴.

Menirea școlii era de a pregăti cadre tehnice medii, necesare reafacerii și lărgirii rețelei de drumuri și șosele ale statului național unitar român, și îmbunătățirea lor la nivelul cerințelor progresului tehnic realizat în domeniul mijloacelor de transport rutier. Pe lângă specialitatea căii de comunicație se adaugă aceea de construcții civile.

⁴³ Idem, dosar 83, fila 21.

⁴⁴ Idem, dosar 15, fila 25; „Monitorul oficial”, 1920, nr. 162 din 24 octombrie, p. 5712.

Școala de conducători de lucrări publice a funcționat la început în localul Școlii de conducători tehnici, unde deținea două săli din cele șase existente⁴⁵.

Problema încadrării profesorilor și constituirii corpului profesoral a fost reglementată prin decretul nr. 5460 din 8 decembrie 1922, care aprobă *Regulamentul pentru numirea profesorilor titulari la școlile de conducători de lucrări publice din România*. Conducerea școlii a fost încredințată ing. Eugen Tilea, directorul Serviciului de lucrări publice a Ardealului, care îndeplinește funcția de director până în 1930, iar în rindul cadrelor didactice au fost numiți într-o primă fază, prin decretul nr. 5486/1922, următorii profesori: ing. Alexandru Ulescu, ing. Ioan Negruțiu, ing. Ioan Viciu, pentru a preda disciplinele de specialitate⁴⁶. În perioada următoare școala a fost încadrată cu profesori noi: Vasile Meheduicu, Nicolae Schumida, Gheorghe Gheorghiu, Ștefan Lacatoș, Alexandru Munteanu, Romulus Pop, Damian David, Leo Bohățel, Sabin Prodan⁴⁷. După desființarea Școlii de conducători de lucrări publice din Chișinău, și a celei din Cernăuți, începând cu anul școlar 1931/1932 corpul profesoral a fost întărit prin transferarea la Cluj a profesorilor ing. Traian Procopovici și ing. Octavian Bocancea⁴⁸.

Trebuie specificat că despre funcțiunea și activitatea Școlii de conducători de lucrări publice în perioada 1922—1930 nu pot fi depistate decât puține date. Între acestea notăm pe cele provenite din tendința organelor guvernamentale de a stabili și codifica cadrul de funcționare a școlii. Prin decretul nr. 3338 din 21 noiembrie 1925 se aprobă *Regulamentul pentru obligațiile școlare ale elevilor școalelor de conducători de lucrări publice*, unde se preciza, printre altele, că nota minimă pentru obținerea diplomei era 13,50 (notarea făcându-se de la 1 la 20). Regulamentul a fost modificat prin decretul nr. 1451 din 17 mai 1927. Arhiva acestei școli era în 1938 depozitată la Inspectoratul învățământului tehnic din Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor în București — așa cum atestă un document de atunci — aceasta rămânând și ulterior la București (școala însăși fiind transferată acolo în 1936), dacă nu cumva a fost distrusă în timpul celui de al doilea război mondial⁴⁹. Oricum, încercările autorului acestui studiu de a găsi respectiva arhivă în fondurile Direcției generale a Arhivelor Statului din București nu au avut sorti de izbândă. Puținele fapte și amănunte pe care am reușit să le adunăm provin din arhiva Școlii de conducători tehnici sau din alte surse, investigația însemnând un demers anevoios și fără rezultate spectaculare, suficiente totuși pentru o primă creionare a acestei teme. Faptul explică totodată de ce nu s-a scris până acum nimic despre această instituție de învățământ tehnic, cu un rol deloc neglijabil în peisajul școlilor clujene.

⁴⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Școala de conducători tehnici, dosar 17, file 17—18; dosar 75, file 41—42.

⁴⁶ Idem, dosar 16, fila 37; „Monitorul oficial“, 1922, nr. 200 din 13 decembrie, p. 9447.

⁴⁷ Idem, dosar 83, file 3—2.

⁴⁸ Idem, dosar 85, file 56, 59.

⁴⁹ Idem, dosar 157, fila 15; „Monitorul oficial“, 1925, nr. 269 din 5 decembrie, p. 13.620—13.622; 1927, nr. 111 din 24 mai, p. 7046—7047.

Un moment deosebit în viața școlii are loc în anul 1930, cînd — în urma intensei și susținutei acțiuni pentru admiterea absolvenților Școlii de conductori tehnici electromecanici în cadrele Corpului tehnic și asimilarea școlii cu Școala de conductori de lucrări publice —, prin decretul nr. 3239 din 11 septembrie 1930, Școala de conductori tehnici trece sub autoritatea Ministerului Lucrărilor Publice și Comunicațiilor⁵⁰.

Noul organism guvernamental tutelar trece la măsuri grabnice în vederea adaptării nivelului de învățămînt din Școala de conductori tehnici cu cel al Școlii de conductori de lucrări publice, dispunînd ca începînd cu anul școlar 1930/1931 Școala de conductori de lucrări publice să fie mutată în cel mai scurt timp în localul Școlii de conductori tehnici (actualul sediu al Facultății de electrotehnică, de unde se mutase între timp primind un alt local), unde ambele școli vor funcționa sub o conducere unică⁵¹.

În scurtă vreme apare — prin decretul nr. 2934 din 11 august 1931 — modificarea regulamentului de funcționare al școlilor de conductori de lucrări publice și tehnici electromecanici, care prevede că durata studiilor este de trei ani, controlul cunoștințelor se face prin: examene parțiale (semestriale), examene generale (anuale), proiecte și examenul de diplomă. Candidaților li se cere să fie bacalaureați, sau cel puțin să fi absolvit cursul superior de liceu. Se mai prevedea că elevii sînt obligați să plătească taxe școlare anuale, care se încasează de către comitele școlare, astfel: taxă de frecventare de minimum 1500 lei și maximum 4500 lei pe an, ce se plătește semestrial, și taxă pentru internat, inclusiv cheltuielile pentru instalare de minimum 14.000 lei și maximum 22.000 lei pe an, ce se plătește trimestrial. Cuantumul taxelor prevăzute mai sus se stabilea prin decizie ministerială. Consiliile profesoriale ale școlilor puteau acorda scutiri de taxă de frecventare, pentru fiecare an în curs, însă numai cu aprobarea Ministerului, neputîndu-se scuti de această taxă mai mult de o treime dintre elevii fiecărei școli⁵².

În anul 1934 Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor hotărâște ca școlile de conductori din Cluj să fie mutate la Oradea, în localul Academiei de Drept. Direcțiunea și corpul profesoral protestează arătînd că localul în cauză este impropriu, clădirea fiind veche și degradată, fără nici o posibilitate de a instala internatul, atelierele, turnătoria, mașina cu aburi, și în plus Clujul, oraș cu puternic specific școlar și universitar, va fi lipsit de o școală specială industrială tehnică. Dacă aceste argumente nu sînt suficiente, conducerea școlii cere instituirea unei comisii compusă din reprezentanții Ministerului, orașelor Cluj și Oradea și ai școlii⁵³. Intervenția energică a școlii a făcut ca Ministerul să renunțe la hotărîrea sa.

Școala de conductori de lucrări publice funcționează în perioada 1930—1936 ca unitate școlară de sine stătătoare în cadrul Școlilor de conductori, ea fiind cea care primește și asigură (cel puțin formal), sub raportul nivelului învățămîntului, pentru absolvenții Școlii de conductori

⁵⁰ Idem, dosar 82, fila 19.

⁵¹ Idem, dosar 82, fila 41.

⁵² Idem, dosar 147; „Monitorul oficial”, Partea I-a, 1931, nr. 189 din 15 august, p. 7058.

⁵³ Idem, dosar 114, file 64—66.

tehnici, posibilitatea de a fi primiți în Corpul tehnic — ceea ce le conferea șansa ca după zece ani de activitate practică productivă să se prezinte la examenul de inginer.

În primul an după unirea lor sub raport instituțional și sub aceeași conducere (septembrie 1931), Școala de conducători de lucrări publice avea următorul număr de elevi: 15 elevi în anul I, 15 în anul II, 15 în anul III, total 45 elevi, în vreme ce Școala de conducători tehnici avea în total 61 elevi. În anii următori se înregistrează o creștere simțitoare a numărului elevilor⁵⁴.

Disciplinele predate în școală au urmărit formarea unui specialist cu profil tehnic și științific potrivit statutelor școlii și a exigențelor pe care societatea le cerea din partea acesteia. În anul 1935 Școala de conducători de lucrări publice avea disciplinele structurate în felul următor⁵⁵.

Nr. crt.	Categorica de discipline	Anul I		Anul II		Anul III		Total
		Sem. I	Sem. II	Sem. I	Sem. II	Sem. I,	Sem. II.	
1	Pregătitoare de cultură generală	9	9	—	1	2	4	25
2	Discipline de cultură tehnică	3	3	5	5	4	3	23
3	Discipline de specialitate	2	2	8	7	5	4	28
4	Desen	8	8	6	6	—	—	28
5	Proiecte	—	—	3	3	11	11	28
TOTAL		22	22	22	22	22	22	132

Fiecare din cele 22 ședințe săptămânale ține 90 de minute, începînd din anul școlar 1930—1931, trecîndu-se de la lecția de cîte o oră la cursul de 1,5 ore cu 15 minute pauză, sînt eșalonate astfel: 8 — 9,30; 9,45 — 11,15; 11,30 — 13; 14,30 — 16; 16,15 — 17,45⁵⁶.

Deosebit de interesant este schimbul de mesaje, materiale didactice și publicații între Școala de conducători de lucrări publice din Cluj și școlile similare din Italia. Astfel la cererea școlii clujene, Direcția afacerilor consulare remite Legea și Regulamentul școlilor industriale din Italia, ca și alte lucrări privitoare la învățămîntul mediu tehnic din această țară. Ministerul de Externe al Italiei, care mijlocește acest dialog, trimite totodată unele publicații privitoare la învățămîntul mediu tehnic din Italia⁵⁷.

Concomitent cu pregătirea de specialitate elevii au desfășurat și o activitate culturală apreciabilă împreună cu colegii lor conducători electromeccanici în condițiile și formele arătate anterior⁵⁸.

Școala de conducători de lucrări publice din Cluj a fost transferată în 1936 la București, unde devine Școală de subingineri de lucrări publice,

⁵⁴ Idem, dosar 86, fila 32.

⁵⁵ Idem, dosar 117, fila 11.

⁵⁶ Idem, dosar 93, fila 1.

⁵⁷ Idem, dosar 82, file 69—70.

⁵⁸ Idem, dosar 20, file 2—4, 9; dosar 114, fila 103; dosar 17, file 22—23.

după cum rezultă din *Regulamentul pentru funcționarea școlilor de conductori de lucrări publice și electromecanici*, reglementare amplă și detaliată expusă în 8 capitole și 146 de articole, legiferată prin decretul nr. 1292 din 16 martie 1937⁵⁹.

Întemeierea ei însă, ca și întreaga activitate desfășurată în cei 16 ani de funcționare la Cluj, cu toate problemele pe care le-a ridicat, cu frământul, emulația și perspectivele pe care le-a prilejuit și deschis, au lăsat urme adânci. Orașul de pe Someș a primit pe lângă Universitate și celelalte instituții de învățământ superior — strălucit ilustrate de către marii savanți și oameni de cultură —, instituții de învățământ tehnic de nivel postliceal care au întregit evantaiul generos al domeniilor cultivate, spre faima științei și tehnicii românești.

Școala de conductori de lucrări publice a dat țării sute de specialiști și a întemeiat o tradiție care va fi reluată și continuată în condiții net superioare și la un nivel de elevație universitară, odată cu înființarea în 1953 a Facultății de construcții, tradiție consolidată prin afirmarea în ultimele decenii a unor disponibilități și valori de creație tehnică remarcabile, atât în planul activității didactice cât și în cel al cercetării științifice.

IOAN SILVIU NISTOR

L'ÉCOLE DE CONDUCTEURS TECHNIQUES ELECTROMÉCANIENS DE CLUJ.

Activité éducative, base matérielle, subventions (1919—1929).

L'ÉCOLE DE CONDUCTEURS DES TRAVAUX PUBLICUES

(Résumé)

Cette étude reconstitue et analyse, à partir d'une riche documentation inédite d'archives, l'activité culturelle déployée par les élèves de la Société de lecture „Aurel Vlaicu”. On fait connaître ensuite les aspects essentiels de la discipline scolaire, avec tout son éventail de problèmes. Une attention spéciale est accordée à la base matérielle. Il suit une présentation du local de l'école, du dortoir, des laboratoires, des ateliers, du musée et de la bibliothèque, y compris les dotations et les rénovations, les sollicitations insistantes faites dans ce sens-là par le corps enseignant.

On traite également du système des bourses et des autres aides accordées aux élèves de mérite ou bien ayant une situation matérielle précaire. La dernière partie de l'étude est consacrée à l'École de conducteurs des travaux publics — créée à Cluj dans l'ample contexte d'effervescence culturelle et d'émulation scientifique authentique, occasionnées par l'accomplissement de la Grande Union de 1918 — institution d'enseignement qui a fonctionné dans le même bâtiment et dont l'emprise sur l'évolution de l'École de conducteurs techniques a été considérable.

⁵⁹ „Monitorul oficial”, Partea I-a, nr. 73 din 29 martie 1937, p. 3164—3180.

TITULESCO — CE GRAND EUROPÉEN

Jadis, au milieu du XVIe siècle, dans un moment de crise de l'équilibre politique et de l'unité spirituelle de l'Europe, un moine portugais compatissait à la difficile tâche de conduire le monde, qu'incombait au pape Jules III. Celui-ci, d'ailleurs une personnalité pas des plus brillantes, trouva toutefois une réplique originale et paradoxale: „Vous seriez très étonné, mon fils, s'il vous arrivait de connaître le peu de sagesse avec lequel ce monde est gouverné“.

À la fin brusquée d'une carrière politique et diplomatique remarquable, pendant laquelle il avait constamment combattu la guerre et milité pour une paix fondée sur des principes de droit universellement **reconnus**, Nicolas Titulesco aurait été, plus que quiconque autre, dans son droit de confesser une telle réflexion, amère et troublante à la fois.

Mais ce ne fut pas son cas. Évidemment, au spectacle de la violation effrontée des traités, de l'annexion de l'Autriche, de la Tchécoslovaquie mise en lambeaux et puis supprimée par ses voisins, devant la ruine de l'édifice européen, dont il se flattait d'avoir été un des architectes, ruine à laquelle il se trouvait maintenant réduit d'assister comme simple spectateur impuissant, Titulesco a dû éprouver une profonde inquiétude pour le destin de l'Europe et du monde. Mais il n'a jamais poussé ce légitime sentiment d'angoisse jusqu'à la perte de sa confiance dans la capacité de l'humanité d'outrepasser les crises, mêmes les plus graves, et de savoir retrouver l'équilibre et la paix, sur les bases éternelles de la Raison et du Droit.

Il n'a jamais perdu cette confiance, parce que la „qualité maîtresse“ **de son esprit** a été surtout un incorrigible — lui-même disait „un insupportable“ — idéalisme, dans la tradition la plus noble, la plus pure du mot.

Un mot maintes fois ironisé et dédaigné dans les dernières décennies. Mais pour l'Europe actuelle, celle de l'Est en première ligne, sa réhabilitation serait, aujourd'hui, désirable et, on oserait dire, même salutaire.

Chez Titulesco, la conviction que dans ce monde la Raison, et tout ce qu'on appelle „les forces du Bien“ soient capables de vaincre „les forces du Mal“ formait une dimension intimement incorporée à son esprit. Cette conviction, il l'a réitérée durant toute sa vie publique. Avait à peine 22 ans quand, en 1904, il prononçait la phrase suivante: „Christ a prêché la paix entre les frères; beaucoup de philosophes ont rêvé d'une harmonie universelle; nous, tous, nous avons le devoir de désirer la soli-

darité entre les hommes et les états¹. „La meilleure arène que l'on puisse imaginer... est celle du combat contre les préjugés, les superstitions, les hérésies qui troublent nos âmes. Sur cet immense terrain de la lutte des idées, on arrive à découvrir, après chaque bataille, pas la mort, mais de nouveaux arguments en faveur de la vie².

Pour lui, chaque initiative en matière de politique internationale supposait que les meneurs en soient d'avance persuadés de l'utilité et de la droiture de leurs démarches. „Il ne peut pas exister une paix véritable — disait Titulesco — là où n'existe pas, dans toutes les âmes, une confiance totale dans la stabilité des conditions actuelles. Pour vaincre les maux qui la guettent, l'humanité a besoin de croire inébranlablement dans les impératifs de la Raison³. „La paix — ajoutait-il encore — est un état d'esprit... Prolongé, il se transforme dans un élan du cœur. Et une fois que les cœurs commencent à communiquer, alors il n'y a plus de problème insoluble⁴.

Dans une conférence qu'il a donnée justement en Tchécoslovaquie, au mois de juin 1937, Titulesco envisageait le tableau de l'avenir de l'humanité sous les couleurs d'une „vie future, où la sagesse deviendra l'alliée de la bonté⁵.

Cette vision optimiste, fondée sur la croyance dans la supériorité de la force spirituelle, s'harmonisait avec celle d'un autre grand européen, son ami Eduard Beneš, qui partageait lui aussi l'opinion que l'oeuvre d'édifier un monde meilleur devrait être précédé par la création d'un univers spirituel concordant avec ce but: „Un nouveau humanisme — disait Beneš en avril 1937 — est devenu nécessaire; un humanisme propre au XXe siècle, plus puissant, plus solide, plus moderne. Un nouveau humanisme, matrice d'une nouvelle philosophie, d'une nouvelle morale, d'un nouveau droit, qui soit capable d'adapter les anciennes conceptions de la démocratie, engendrées par la Révolution française, aux besoins d'une démocratie à la fois nationale, sociale, économique et culturelle⁶.

Quelques mois auparavant, Titulesco avait exprimé, dans une formule légèrement dubitative, la même idée que Beneš va proposer comme une nécessité impérative: „Le monde — s'adressait-il aux auditeurs réunis à l'Institut Royal pour Affaires Internationales de la Grande Bretagne — est saisi d'une profonde crise morale, dont pourrait résulter soit une nouvelle philosophie de la vie, produit du XXe siècle, soit une catastrophe⁷.

Il aimait introduire dans ses discours des antinomies frappantes. Une fois, faisant allusion à la même nécessité d'un système qui puisse offrir les points d'appui pour les jugements de valeur sur les grands problèmes

¹ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 37.

² Apud Benno Brănișteanu, *N. Titulescu. Amintiri, note, reflexii*, [București, 1945], p. 87.

³ N. Titulescu, *Discursuri*, p. 298; C. I. Turcu — I. Voicu, *Nicolae Titulescu în universul diplomației păcii*, București, 1984, p. 18.

⁴ N. Titulescu, *Discursuri*, p. 346, 478.

⁵ *Idem*, p. 570.

⁶ *Idem*, p. 571.

⁷ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, discours à Chatham House, London, 9 Juin 1936.

du monde, Titulesco disait: „Pas de religion durable, là où on n'imagine un paradis et un enfer“.

Titulesco n'a jamais contesté, en ce que le concernait, sa disponibilité idéaliste. Peut-être, maintes fois avait-il délibérément choisi de se présenter avec cette auréole de visionnaire innocent, bien que, dans les problèmes cardinaux de la vie internationale, il ait fait preuve d'une lucidité qui allait jusqu'à la faculté divinatrice de l'avenir. C'est que Titulesco n'a pas été un idéaliste déclaratif, — généreux, mais creux. Il s'intitulait un idéaliste constructif, c'est-à-dire un homme qui imagine un modèle optimal des relations politiques futures, pour mettre ensuite en oeuvre des moyens complexes et concertés, aptes à concourir à la réalisation du modèle. „J'ai eu toujours — avouait-il — une profonde sympathie pour les idéalistes, car leurs formules grandioses reflètent cette réalité de demain, vers laquelle tout le monde aspire...“⁸ Titulesco était l'homme qui cherchait les permanences de la société, suivait leur développement concret et logique, afin de se guider en vue de la construction de ce monde meilleur, pacifique, constamment rêvé.

Son idéalisme s'avère donc d'avoir été de nature morale; il ne se confondait avec, et n'affaiblissait pas la vocation réaliste de son activité pratique. À l'appui de cette assertion on pourrait invoquer l'actualité surprenante de quelques-unes des sentences prononcées par lui sur le stade atteint par l'évolution des événements politiques mondiales. „Beaucoup d'anciennes vérités sont mortes — affirmait Titulesco au mois de septembre 1931 — tandis que les nouvelles ne sont encore suffisamment claires pour devenir des forces actives. Dans de telles conditions, nous ne pouvons rester figés dans les formules du passé, mais nous ne pouvons, non plus, nous jeter dans l'inconnu, au nom du futur“⁹.

Titulesco a combattu et condamné la guerre, en appelant à une riche argumentation. Dans une très connue conférence, présentée au mois de mai 1929 au Reichstag allemand, il prononçait cette ample plaidoirie pour la paix: „La guerre ne signifiera jamais la solution d'un conflit. Dans le meilleur des cas, une guerre victorieuse changera les dates du problème: à la place du mécontent d'aujourd'hui paraîtra le mécontent de demain. À une guerre faite au nom de la justice suivra une autre guerre, également au nom de la justice, et ainsi de suite, sans fin“¹⁰. „D'une guerre moderne — proclamait-il — toutes les nations en sortent vaincues“. „Ni même la guerre la plus heureuse ne peut apporter à l'humanité les bienfaits offerts par une seule année de paix“¹¹.

Titulesco aurait voulu que le droit de déclarer et de faire la guerre fût éliminé de parmi les compétences des états, pour être transféré en exclusivité dans le droit international. C'était un desiderat que l'on a vu appliqué de nos jours dans la procédure suivie pour déclarer la ré-

⁸ Brănișteanu, *op. cit.*, p. 68.

⁹ N. Titulescu, *Discursuri*, p. 370.

¹⁰ *Idem*, p. 326—327. Cf. George Bernard Shaw, *César et Cléopâtre*, IVe acte: „C'est ainsi que, jusqu'à la fin de l'histoire, un crime naîtra d'un autre crime, commis toujours au nom de la justice, de l'honneur et de la paix, jusqu'au jour où les Dieux, ennuyés par ce perpétuel massacre, vont créer une race plus sensée“.

¹¹ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 581.

cente guerre du Golfe, c'est-à-dire par le recours aux décisions collectives du Conseil de Sécurité de l'O.N.U.

Le diplomate roumain était convaincu que la Société des Nations fût un instrument propre à prévenir la guerre, ainsi comme toute autre situation conflictuelle ou de tension. On lui a même durement reproché, après son éviction de la scène politique, la quantité de naïveté contenue par sa confiance apparemment illimitée dans l'organisation genevoise.

À notre avis, c'était un jugement superficiel. Car en réalité, Titulesco n'avait pas idéalisé les possibilités de la Ligne des Nations, ni ignoré ses faiblesses; mais, il ne voyait à cette époque un autre instrument politique international capable de s'opposer au déchirement du système européen, menacé par les actions subversives et agressives des états révisionnistes. „En dehors ou contre la Ligne — disait Titulesco — on ne peut pratiquer que la dynamique de l'effondrement. Entre un mécanisme défectueux, conçu pour défendre la paix, et la guerre, mon choix se dirige vers le premier”¹².

Nous prononcer maintenant aussi sur les limites de la confiance partagée par Titulesco au sujet de l'efficacité des pactes régionaux, comme La Petite Entente et l'Entente Balkanique, représente une chose un peu plus compliquée et nuancée.

De toute évidence, il parut s'identifier avec leur existence et leur activité. Mais on doit prêter attention au fait que pour Titulesco ces pactes régionaux étaient des fonctions intégrées du Pacte général de la Société des Nations, des principes de la sécurité collective et du respect pour l'inviolabilité des traités, soutenu par le concert politique européen et mondial. Dans cet esprit parlait-il, et avec quelle chaleur, de „l'intégration de la Tchécoslovaquie et de la Roumanie dans ce système politique auquel elles appartiennent depuis 16 ans, et auquel elles devront appartenir pour toujours, si leurs nations voudraient survivre”¹³.

La promotion des petits états sur l'échiquier international découlait, dans la pensée de Titulesco, aussi bien d'un autre principe, selon lequel „à l'intérieur de l'organisation de la communauté internationale il n'y a pas de place pour des superpuissances. Celles-ci doivent être remplacées par une association libre d'états libres, soumis seulement aux lois rédigées par eux-mêmes, en vertu de leur propre souveraineté... Il s'ensuit que le droit international ne se présente plus aujourd'hui sous l'aspect d'un droit de subordination, mais de coordination”¹⁴. Dans ce contexte, voilà encore une de ces réflexions mémorables de l'incorrigible idéaliste: „Les destins glorieux des peuples ne dépendent pas de leur force, ni de l'étendue de leur territoire, mais de leur capacité de percevoir la civilisation et de savoir la servir”¹⁵.

Parce que Titulesco s'est bien rendu compte que les pactes régionaux n'auraient aucune chance face aux forces accablantes de l'agression qui surgissaient à l'horizon toujours plus sombre de l'Europe, il lança, au cours d'une tournée de conférences en Grande Bretagne, en été 1937, des appels insistants pour mobiliser les démocraties occidentales à la solidité

¹² Turcu — Voicu, *op. cit.*, p. 159.

¹³ N. Titulesco, *Discursuri*, p. 570.

¹⁴ Brănișteanu, *op. cit.*, p. 79.

¹⁵ N. Titulesco, *Discursuri*, p. 86.

rité avec les pays du centre et de l'est du continent. Depuis le 29 août 1936, date à laquelle il fut ignoblement limogé par son gouvernement, il était un simple particulier, mais jouissant toujours d'un immense prestige et encore de ce pouvoir d'attraction qu'exercent sur l'opinion publique les victimes d'une injustice manifeste.

Dans ces circonstances donc, il avait été invité de parler à la Chambre des Communes et aux plus célèbres universités et institutions politiques anglaises. Il attira l'attention aux députés britanniques sur la nécessité que leur pays déclare son intérêt pour le maintien de la paix en Europe centrale et orientale, aussi bien qu'en Occident. Il soulignait ainsi le fameux principe de l'indivisibilité de la paix. „Nous, les peuples de ces régions du vieux continent — clamait-il — nous avons connu d'innombrables souffrances; par conséquent, une de plus ou de moins n'aboutira pas à changer le cours de notre existence. Mais il revient aux britanniques de se rendre compte que le silence pourrait être, cette fois, synonyme à la mort, tandis qu'un mot, un seul mot prononcé à temps, signifierait la vie. Et au commencement — finit-il son allocution — fut la Parole!...“¹⁶.

Ceux qui se rappellent la passion avec laquelle Titulesco défendit certains droits de la Roumanie soit à la Société des Nations, soit à la Cour Internationale de La Haye, ainsi que ses tranchantes prises de position contre la moindre allusion à la révision des traités signés en 1919—1920, pourraient tirer la conclusion que, somme toute, il n'avait été rien de plus qu'un diplomate au service exclusif de son pays, apparemment un patriote, à la rigueur même un nationaliste. À cette époque, à vrai dire, dans les veines de chacun coulaient quelques gouttes de ce mélange. D'un autre côté il y avait parmi ses compatriotes des méchants qui disaient que Titulesco n'était pas le représentant de la Roumanie à la S.D.N., mais, bien au contraire, le représentant de cette-ci en Roumanie.

La vérité sur cet aspect, c'est-à-dire sur le rapport „national-universel“ dans le cadre de sa conception politique, nous semble pencher vers le deuxième terme de l'alternative. Sa vision sur les perspectives futures du monde était de colorature universaliste. Pour le moment, il défendait incessamment l'intangibilité des frontières, mais il envisageait aussi la marche vers un avenir où on va assister à la dévalorisation des frontières, jusqu'à leur *spiritualisation* définitive¹⁷. Par la *spiritualité* des frontières il entendait l'écartement graduel de tout ce que cette institution impliquait comme obstacle; barrières vamales, contrôle du trafic des hommes et ainsi de suite. Un jour viendra, prévoyait Titulesco, où les frontières ne seront plus que des traces symboliques, d'une valeur plutôt conventionnelle, sans rapport avec l'idée de séparation. „Les Nations — on lui laisse de nouveau la parole — devraient se rendre compte que malgré toutes les différences réciproques, elles constituent une entité indivisible. Un homme ne peut pas être étranger à un autre, seulement parce que entre eux on a érigé une frontière“¹⁸. „Il y a — ajoutait-il — une puissance qui se trouve au dessus de toute autre puissance: c'est la conscience de la solidarité humaine. À un certain point de l'avenir, nos

¹⁶ *Idem*, p. 561—562.

¹⁷ *Idem*, p. 402.

¹⁸ Turcu — Voicu, *op. cit.*, p. 18.

patries actuelles ne seront plus qu'une seule: la grande patrie de la famille humaine. Et parce qu'elle réunira la somme des affections que chacun de nous porte à sa patrie, celle-là nous sera d'autant plus chère¹⁹.

Nous avons commencé cette évocation de la personnalité de Titulesco par la mise en évidence d'une de ses qualités dominantes: l'idéalisme, — son idéalisme, constructif et optimiste. Nous finirons maintenant par marquer cette deuxième dimension fondamentale de son esprit: l'universalité. Il y a eu pas mal de voix qui lui ont reproché cette attitude, cette prétention de parler presque toujours au nom de la communauté internationale. Elle fut qualifiée comme emphase, comme preuve d'orgueil démesuré, comme imprudence politique, en tant que sa position justicière ne s'accordait trop avec les possibilités réelles de son pays. Mais les accusations portées à l'égard de sa conduite semblent aujourd'hui, et „sub specie aeternitatis“, bien mesquines. Ce citoyen d'un petit pays de l'Est croyait sincèrement dans son droit imprescriptible de se considérer citoyen du monde. „Un soldat dans les tranchées de la paix, qui n'a jamais reçu l'ordre de démobilisation“ — c'est ainsi qu'il esquissait son autoportrait. Un homme qui se regardait comme tel, ne pouvait pas — à notre avis — situer sa pensée autre part que sur les coordonnées de l'universalisme.

Vue la complexité de sa pensée, cet homme politique des années '30 appartenait, en fait, à l'avenir; à un avenir projeté, peut-être, même au-delà de nous, les enfants tourmentés d'une sombre deuxième moitié et d'une orageuse fin de siècle, que nous venons de traverser.

Il y a eu parmi les contemporains de Titulesco beaucoup de personnes qui ont compris l'essence de son esprit complexe et visionnaire. Le 18 avril 1934 le journal français „Le Figaro“ publiait un article, dont on a extrait ces lignes: „Ses idées sont des idées-force, parce qu'elles sont justes et parce qu'elles sont, en même temps, des sentiments. Elles se trouvent dans un accord permanent avec les intérêts de son pays, solidaires, ceux-ci, avec les intérêts de la paix générale. Si les Grandes Puissances — continuait l'article — auraient des hommes d'état de la taille de M. Titulesco, alors l'Europe serait vraiment une réalité“²⁰.

L'article portait le titre: *Un grand européen*. Ce grand européen nous nous sommes proposé de ressusciter par ces quelques lignes, trop modestes par rapport à la flamme et à la magie de sa pensée et de son Verbe...

CAMIL MUREȘANU

¹⁹ N. Titulescu, *Discursuri*, p. 402.

²⁰ Turcu — Voicu, *op. cit.*, p. 49.

POZIȚIA STATELOR DIN AFRICA, AMERICA ȘI ASIA FAȚA DE RĂZBOIUL ITALO-ETIOPIAN (1935—1936) ANALIZATA DE DIPLOMAȚIA STATELOR UNITE ALE AMERICII

Războiul italo-etioopian a fost un eveniment cu largi implicații internaționale care prin ponderea lor depășesc chiar efectele în sine ale conflictului. Interesant de remarcat că la nivel european asemenea implicații se înregistrează pe plan politic și economic mai ales în timp ce în afara Lumii vechi o pondere crescută revine efectelor religioase, derivate din faptul că importante organizații religioase s-au pronunțat în favoarea Etiopiei, considerată a fi primul stat creștin din lume, în timp ce catolicii de pretutindeni s-au solidarizat cu Italia. De asemenea, în afara Europei implicațiile rasiale sînt mai vizibile, populația de culoare din diverse țări exprimîndu-și solidaritatea cu poporul etiopian atacat. Practic fiecare stat din lume a fost afectat într-un fel sau altul de războiul etiopian și a fost nevoit a-și preciza poziția din punct de vedere politic, economic etc.

Diplomația S.U.A. a urmărit cu atenție reacția diverselor state, a consemnat în diverse documente luările de poziție și tocmai aceste surse ne permit a analiza implicațiile internaționale ale războiului italo-etioopian. Într-un studiu anterior am reconstituit atitudinea a 27 de state europene. În afara Europei în perioada interbelică state independente erau cu precădere în cele două Americi și mai puțin în Asia. Cît despre Africa, Etiopia era pe atunci singurul stat care din punct de vedere legal era independent. Totuși, documentele americane de arhivă, completate uneori cu izvoare inedite italiene, ne permit a cunoaște și manifestări ale unor dominioane sau colonii engleze, franceze sau olandeze. Evident, aceste teritorii nu puteau avea luări de poziție proprii, diferite de cele ale metropolelor, dar unele și-au exprimat atitudinea și aceasta a fost consemnată în documente diplomatice americane. Cu aceste precizări să subliniem că vom trece în revistă reacția la războiul italo-etioopian a 27 de state independente, a 13 dominioane sau teritorii cu regim de mandat englez, a 4 colonii franceze și una olandeză, toate acestea situate în cele două Americi, Africa, Asia și desigur Australia. Sînt așadar 45 de unități de referință, care, adăugate la cele 27 de state europene, însumează 72 de formațiuni. Acest total nu face decît să evidențieze ecoul cu adevărat mondial al războiului italo-etioopian. Vom analiza poziția statelor extra-europene pe continente și în succesiune alfabetică.

Etiopia a fost singurul stat independent din *Africa*. Ca urmare nu se poate vorbi de reacția statelor africane față de agresiunea italiană. Dispunem de unele informații doar în ce privește poziția Africii de Sud, care era dominion britanic. În măsura în care acceptăm ideea că domi-

nioanele aveau posibilitatea unor manifestări proprii în sfera politicii externe¹, putem afirma că Africa de Sud a acceptat propunerile Societății Națiunilor privind aplicarea, fără restricții, a sancțiunilor economice împotriva agresorului. Aceasta a fost, în fapt, linia decisă de Londra și urmată de toate dominioanele britanice². Diplomația italiană a apreciat că în eventualitatea unui conflict generalizat Africa de Sud ar fi aderat doar dacă viitorul război ar fi așezat pe negri și pe albi în tabere separate³.

O situație total diferită s-a înregistrat în cele două Americi, unde dominau statele independente, dar existau și câteva colonii, precum și dominionul britanic Canada. În Argentina se afla o numeroasă colonie italiană, de unde și interesul larg, reflectat în presă, acordat conflictului etiopian⁴. Prezența celor 4 milioane de italieni în țară a influențat, totuși, într-o mică măsură poziția oficială⁵. În acest sens un rol determinant l-au jucat interesele economice naționale. La declanșarea războiului din Africa estică și deschiderea problemei sancțiunilor, cercurile comerciale argentinene au criticat eventualitatea aderării țării. Ca argumente imediate s-a adus necesitatea refacerii după marile inundații care tocmai încetaseră prin vânzarea marilor stocuri de cereale aflate în depozite. Ori acestea erau cerute urgent de piața italiană⁶. Guvernul a rezistat acestor presiuni și a decis a adera la sancțiuni⁷. La 26 octombrie 1935 a fost adoptat decretul care prohibea exportul de arme, muniții și materiale de război pentru Italia⁸. Sancțiunile financiare au fost acceptate la 2 noiembrie, dar s-a anunțat că pentru aplicarea recomandărilor nr. 3 și 4 (restricții la import și export) se fac încă studii pentru elaborarea unor legi speciale⁹. Acestea au fost înaintate Congresului argentinian încă din decembrie 1935¹⁰, dar ele nu vor fi votate pînă la terminarea războiului.

Cu totul surprinzătoare a fost sugestia Argentinei, înaintată în iunie 1936, de a se convoca o adunare extraordinară a Societății Națiun-

¹ J. H. Ramsey, *The Foreign Policy of the British Dominions, 1931—1936*, Washington, 1949, p. 92—146.

² National Archives of the U.S.A., Washington, D.C. (mai departe National Archives), State Department file, record group 59, American Consulat, Johannesburg, November 6, 1935, report no. 156, f. 2—3, Day (cota 765.84/3102).

³ *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, cadrul (mai departe c.) 107882—107886, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 61, Sud Africa. Situazione politica nel 1936.

⁴ *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Buenos Aires, August 1, 1935, report no. 816, Weddell, f. 1—3 (765.84/809).

⁵ *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, September 3, 1935, report no. 860, R. E. Cox, f. 2—4 (765.84/1118).

⁶ *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, October 3, 1935, report no. 901, Weddell, f. 1—5 (765.84/1803).

⁷ *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, October 11, 1935, report no. 917, Weddell, f. 1—4 (765.84/2020).

⁸ *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, October 26, 1935, report no. 959, Weddell, f. 1 (765.84/2135).

⁹ *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, November 8, 1935, report no. 949, Al. W. Weddell, f. 2—6 (765.84/2597).

¹⁰ *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, December 5, 1935, report no. 977, Al. W. Weddell, 5 f. (765.84/3074).

nilor care să discute nerecunoașterea anexării Etiopiei de către Italia¹¹. Diplomația italiană a înregistrat poziția Argentinei față de războiul din Etiopia, apreciind că este vorba de manifestarea unor interese contradictorii și mai ales de influența coloniei italiene din țara respectivă¹².

Bolivia a sprijinit politica de sancțiuni preconizată de Societatea Națiunilor, adoptând și aplicând primele patru recomandări. În acest sens un rol important a fost jucat de faptul că relațiile comerciale cu Italia nu au fost în nici un moment prea importante. Cu toate acestea, guvernul bolivian a refuzat a comunica la Geneva statisticile comerciale solicitate¹³.

Brazilia, care nu mai era membră a Societății Națiunilor, s-a declarat neutră față de războiul italo-etio-pian. Pe de altă parte, existând largi interese pentru comerțul cu Italia, Brazilia a respins oficial oferta de a adera la sancțiuni¹⁴.

Columbia a susținut activ politica sancționistă preconizată de organizația mondială. Ca urmare, schimbul de mărfuri cu Italia a fost aproape sistat¹⁵. Opinia publică columbiană s-a pronunțat ferm în favoarea popoului etiopian. Între alte manifestări în acest sens se poate menționa crearea, la 28 septembrie 1935, a unei *Sociedad dos amigos del negus Etiopie*¹⁶ precum și marea manifestație din fața legației italiene din Bogota, din ianuarie 1936¹⁷.

Costa Rica nu era membră a Societății Națiunilor. Ca urmare guvernul a decis a menține stricta neutralitate a țării față de războiul etiopian. Acesta nu a impus reducerea comerțului cu Italia, care, oricum, nu se afla la cote prea înalte. Opinia publică s-a pronunțat în favoarea Etiopiei, ceea ce nu a convenit guvernului care a adoptat măsuri represive: interzicerea de întruniri de solidaritate, manifestații etc.¹⁸

Guvernul cubanez a decis a merge alături de Societatea Națiunilor în chestiunea sancțiunilor. Pentru început s-au adoptat măsurile legislative de interzicere a embargoului armelor și de instituire a sancțiunilor financiare, iar ulterior și a restricțiilor comerciale¹⁹. Cu entuziasmul specific națiunii, cubanezii s-au pronunțat în favoarea cauzei popoului etio-

¹¹ *Papers Relating to Foreign Relations of the United States*, 1936, vol. III, Washington, 1937, p. 155—158.

¹² National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 106991—107000, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 5, Argentina, 1936.

¹³ *Idem*, c. 107060—107066, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 8, Bolivia, 1936.

¹⁴ *Idem*, c. 107088—107100, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 9, Brasilia, 1936.

¹⁵ National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 107195—107198, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 54, Colombia, 1935; *Idem*, c. 107199—107203, quaderno no. 14, Colombia, 1936.

¹⁶ *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Bogota, October 7, 1935, report no. 279, Dawson, f. 1—2 (765.84/1923).

¹⁷ *Idem*, U. S. Embassy, Bogota, November 8, 1935, report no. 370, Dawson, 2 f. (765.84/2490).

¹⁸ *Idem*, U. S. Embassy, San Jose, October 7, 1935, report no. 900, Leo R. Sack, f. 2—6 (765.84/2105).

¹⁹ *Idem*, U. S. Legation, Habana, October 16, 1935, report no. 4134, E. Brigs, f. 1—2 (765.84/1925); *Ibidem*, U. S. Legation, Habana, November 4, 1935, report no. 4172, E. Brigs, 10 f. (765.84/3101); *Idem*, U. S. Legation, Habana, November 30, 1935, report no. 4467, E. Brigs, 6 f. (765.84/3102).

pian. Între alte manifestări în acest spirit, se poate consemna scrisoarea unui cubanez adresată secretarului de stat Hull, care era solicitat a angaja S.U.A. în realizarea unui armistițiu în Africa de est. Totodată semnatarul înainta un plan pentru asigurarea păcii mondiale și a unei ordini economice care să poată satisface nevoile tuturor națiunilor²⁰. Un alt cubanez se credea obligat a-l informa pe președintele Roosevelt că războiul etiopian putea degenera foarte ușor într-un conflict mondial²¹. Diplomația italiană a calificat atitudinea Cubei ca fiind „ultra-sanționistă și antifascistă”²².

Republica Dominicană a adoptat imediat sancțiunile economice împotriva Italiei, cu care existau raporturi comerciale reduse. Iar la 15 iulie 1936, în urma recomandării Societății Națiunilor, fără nici un fel de complicații, restricțiile economice au fost ridicate²³. Poziția Ecuadorului a fost ezitantă. La 15 decembrie 1935, deci cu mare întârziere, guvernul anunță decizia de a nu participa la sancțiuni. În ianuarie 1936 revine asupra acestei hotărâri pentru ca la 4 aprilie 1936 sancțiunile să fie revocate. Prin toate acestea, guvernul ecuadorian dorea a releva o atitudine independentă, proprie²⁴. Guatemala a fost singurul stat membru al Societății Națiunilor care nu avea reprezentant la Geneva. Imediat după formularea recomandărilor pentru sancțiuni, guvernul guatemalez anunță că nu le acceptă, dar, după numai câteva zile, decide un acord de principiu. Nu s-a mers dincolo de această poziție în sensul că nu s-au adoptat măsuri de aplicare a sancțiunilor, iar în mai 1936 Guatemala anunță că își retrace și acordul de principiu²⁵.

În Haiti guvernul, care dorea a obține în conjunctura existentă un acord comercial favorabil cu Italia, a fost supus unor presiuni constante din partea opiniei publice, care era net pro-etioopiană. Ca urmare, guvernul haitian aderă la aplicarea sancțiunilor economice²⁶. Ministerul de externe italian aprecia: „În timpul conflictului etiopian, opinia publică haitiană a fost cu totul ostilă acțiunii noastre și adversară vehementă a politicii italiene”²⁷. Hondurasul a aderat imediat la aplicarea sancțiunilor. O serie de decrete prezidențiale au stabilit cadrul legislativ adecvat²⁸. Opinia publică și-a exprimat simpatia pentru cauza Etiopiei.

²⁰ *Idem*, F. Norman, Habana, Cuba, October 11, 1935, to state Secretary, 56 f. (765.84/1766).

²¹ *Idem*, Pierre de Ramos, Habana, November 10, 1935, to the President Roosevelt, 2 f. (765.84/1412).

²² *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107233, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 16, Cuba, 1936.

²³ *Idem*, c. 107286—107289, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 19, Dominicana Republica, 1936.

²⁴ *Idem*, c. 107290—107293, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 55, Equatore, 1935.

²⁵ *Idem*, c. 107346—107348, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 30, Guatemala, 1936; *Idem*, State Department file, American Consulat, Ciudad de Guatemala, October 15, 1935, report no. 797, S. Donague, f. 2—3, (765.84/2121).

²⁶ *Idem*, State Department file, American Consulat, Port au Prince, November 16, 1935, report no. 71, S. Chapin (765.84/2609).

²⁷ *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107425—107429, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 31, Haiti, 1936.

²⁸ National Archives, State Department file, American Consulat, Tegucigalpa, November 6, 1935, report no. 89, Keena, f. 2—5 (765.84/2535).

Presa a criticat vehement politica expansionistă a Italiei²⁹. De aici și exagerările diplomației italiene care aprecia că „guvernul Hondurasului a urmărit cu o atenție specială aplicarea sancțiunilor, mergînd chiar pînă la unele măsuri ilegale”³⁰.

Mexicul a urmărit cu mult interes evoluția conflictului italo-etio-pian. Guvernul era îngrijorat mai ales de înrăutățirea atmosferei internaționale. Presa ținea la curent opinia publică internă asupra evoluției situației prin largi comentarii³¹. Declanșarea războiului din Africa de est a impus precizarea poziției guvernului mexican. Acesta a adoptat și aplicat sancțiunile economice. Iar opinia publică mexicană s-a manifestat împotriva Italiei agresoare. La 3 octombrie 1935, Camera deputaților a discutat și adoptat în unanimitate o rezoluție care „condamna vehement sistemul capitalist și războaiele imperialiste pe care le generează și care sînt atît de dăunătoare umanității”. În aceeași zi, membrii Asociației anti-imperialiste au demonstrat în fața Ambasadei Italiei, pentru ca în final să spargă geamurile clădirii. Ulterior, aceeași Asociație a cerut guvernului ruperea legăturilor diplomatice cu statul agresor³².

Organizațiile muncitorești mexicane au condamnat ferm politica de expansiune a Italiei fasciste. Confederația generală a muncitorilor și tîranilor a decis organizarea unei greve generale de 24 de ore în semn de protest față de războiul italian. În capitală au avut loc mitinguri și demonstrații de protest. Ambasadorul italian a fost nevoit a cere protecția poliției mexicane³³. Presa a fost integral de partea Etiopiei. Numeroase articole au condamnat în termeni duri invadarea Etiopiei. La 19 octombrie 1935 în Mexico-City a avut loc o grevă generală de o oră, iar în multe orașe au fost organizate demonstrații de protest. Senatul mexican a adoptat, la 9 octombrie, o rezoluție care solicita unirea eforturilor forurilor legislative similare din statele membre ale Societății Națiunilor pentru restabilirea păcii. În această atmosferă, guvernul a decis a aplica sancțiunile cu toată rigoarea³⁴. Desigur că diplomația italiană a interpretat negativ toate aceste fapte³⁵.

Nicaragua a adoptat o poziție elastică, determinată de anumite interese naționale, în problema sancțiunilor. Anume, a acceptat propunerile 1 și 2, deoarece nu producea armament și nu exporta capital, dar a amînat mereu adoptarea sancțiunilor comerciale. Pentru aceasta s-a recurs la soluția discutării chestiunii în Congresul nicaraguan, care nu a adoptat nici o hotărîre pînă în iunie 1936. Cît despre cea de-a 5-a reco-

²⁹ *Idem*, American Consulat, Tegucigalpa, November 7, 1935, report no. 95, L. J. Keena, f. 1—3 (84/2533).

³⁰ *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107432—107434, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 32, Honduras, 1936.

³¹ *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Mexico, August 28, 1935, report no. 2857, J. Daniels, f. 1—3 (765.84/1020).

³² *Idem*, War Department file, record group 165, Military Intelligence Division, G-2 report no. 6470, Mexico, October 3, 1935, military attache, lt. col. M. E. Marshburn, f. 1—2 (2657-B-786/1).

³³ *Idem*, Military Intelligence Division, G-2 report no. 6475, Mexico, October 4, 1935, military attache, Marshburn, f. 1—3 (2657-B-786/2).

³⁴ *Idem*, Military Intelligence Division, G-2 report no. 6514, Mexico, October 15, 1935, military attache, Marshburn, f. 2—4 (2657-B-786/3).

³⁵ *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107526—107542, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 43, Mexico, 1935—1936.

mandare a Societății Națiunilor, privind acordarea de garanții pe bază de reciprocitate în caz de agresiune, Nicaragua nu a luat-o în considerare. De altfel, la 26 iunie 1936 guvernul nicaraguan a anunțat oficial retragerea din Societatea Națiunilor³⁶.

Participarea republicii Panama la sancțiuni era o chestiune pur academică, aprecia ministrul S.U.A. la Ciudad de Panama, deoarece statul în cauză nu exporta decât banane și nu dispunea de nici un fel de capitaluri pentru împrumuturi externe³⁷. Aceasta nu a împiedicat guvernul panamez să adopte o atitudine diferențiată față de recomandările privind sancțiunile: a acceptat imediat propunerea 1, privind embargoul armelor, pe care nu le producea de altfel; iar despre propunerile 2—4 delegatul panamez a declarat că se vor lua măsuri după jumătatea lunii noiembrie 1935, sub rezerva unor eventuale limite prevăzute de Constituție. Iar propunerea nr. 5, privind asistența mutuală, a fost respinsă din capul locului. Diplomația italiană a văzut în această poziție un semn al eșecului sancțiunilor, deși la nivelul opiniei publice s-a constatat că a existat o reacție defavorabilă Italiei³⁸.

Peru a adoptat o poziție ezitantă în privința sancțiunilor. Opinia publică, din diverse cauze, a fost mai mult favorabilă Italiei. Preocuparea majoră a cercurilor oficiale era apărarea țării și evitarea angajării în vreun conflict din afara continentului. Cu excepția situațiilor în care avea un interes special, guvernul peruan a privit „doar academic” Societatea Națiunilor. Ministrul S.U.A. în Peru constata că peruani au fost favorabili Italiei din considerente etnice, culturale și religioase. Doar elementele politice moderate apreciau că putea veni ziua în care vreo mare putere să încerce a face cu Peru așa cum a procedat Italia cu Etiopia³⁹. După inevitabile ezitări și discuții, Peru a aderat totuși la politica de sancțiuni. La începutul lunii decembrie 1935 decretatele de transpunere în practică a respectivelor măsuri au fost adoptate. Dar propaganda italiană, sesizând terenul favorabil, creștea vizibil în amploare. Rezultatele s-au văzut în accentuarea poziției filo-italiene a opiniei publice peruane. Englezii au încercat a contracara această tendință, dar fără succes. Ministrul Statelor Unite era uimit de ușurința cu care peruani ignorau caracterul de agresiune al acțiunii italiene. Puternica bancă italiană din Peru, mărimea coloniei de italieni, numărul mare al întreprinderilor italiene de tot felul din țară, precum și originea latină erau, în opinia aceleiși diplomat, cauzele menționatei atitudini⁴⁰.

Fred Morris Dearing, șeful misiunii S.U.A. în Peru, prieten personal al președintelui Roosevelt, l-a informat direct pe acesta asupra situației din Peru în contextul războiului italo-etioopian. În răspunsul la unul din mesajele lui Dearing, președintele i-a comunicat și ultima glu-

³⁶ *Idem*, c. 107571—107576, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 45, Nicaragua, 1936.

³⁷ *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Panama, November 22, 1935, report no. 299. F. J. Flexer, f. 1—3 (765.84/2832).

³⁸ *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107664—107668, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 69, Panama, 1935.

³⁹ *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. III, edited by Edgar B. Nixon, Cambridge, Mass., 1969, p. 34, Fred Morris, minister to Peru to president, Lima, October 23, 1935.

⁴⁰ *Idem*, p. 109, Fred Morris, minister to Peru to president Roosevelt, Lima, December 6, 1935.

mă care circula la Washington în legătură cu evenimentul în cauză: regele Italiei ar fi declarat unui ziarist american — „dacă individul acesta, Mussolini, câștigă războiul, voi fi împăratul Etiopiei, iar dacă îl va pierde voi fi regele Italiei“⁴¹. Documentele diplomatice italiene au consemnat că în tot timpul conflictului etiopian cercurile guvernamentale, presa și opinia publică din Peru au fost „masiv și deschis“ de partea Italiei⁴².

Salvadorul s-a situat în rindul statelor membre ale Societății Națiunilor care au aplicat fără ezitări sancțiunile. În fapt Salvadorul, care nu producea armament și nu dispunea de capital pentru export, a aplicat doar restricțiile comerciale și acestea limitate la import, deoarece nu exporta nimic în Italia⁴³. Uruguay s-a aflat într-o „situație delicată“ în timpul războiului italo-etioopian, aprecia ministrul Statelor Unite la Montevideo, deoarece era în foarte bune relații cu Italia, dar ca membră a Societății Națiunilor avea obligația morală de a adopta și aplica sancțiunile. Mai grav era faptul că legăturile comerciale ale Uruguay-ului cu Italia erau deosebit de înfloritoare⁴⁴. Acesta a fost, în final, elementul decisiv. La 5 noiembrie 1935 președintele Terru a anunțat oficial intenția de a menține bunele relații cu Italia⁴⁵. Ulterior guvernul a decis a aplica doar sancțiunile privind embargoul armelor și interzicerea exportului de capital. Restricțiile comerciale au fost practic ignorate de vreme ce propunerile respective au fost înaintate spre dezbateră parlamentului care le mai avea încă pe ordinea de zi și în mai 1936. În acel fel, ca și alte republici sud-americane, Uruguay a satisfăcut formal obligațiile internaționale și a protejat substanțial interesele economice naționale.

O situație similară s-a înregistrat și în cazul Venezuelei, care, așa-dar, a acceptat embargoul armelor și sancțiunile financiare, dar a tergiversat aplicarea restricțiilor comerciale⁴⁶. Cu adevărat decisivă pentru politica sancțiunilor putea fi doar atitudinea Statelor Unite ale Americii. Poziția acestora este reflectată într-o multitudine de documente, așa încât ne rezervăm dreptul de a o analiza într-o lucrare mai amplă. În studiul de față ne vom limita doar la a face câteva precizări. Poziția izolaționistă care domina politica americană după eșecul ratificării Tratatului de la Versailles a fost aceea care a determinat reacția S.U.A. față de războiul italo-etioopian. La sfârșitul lunii august 1935 chiar a fost adoptat embargoul armelor, iar la începutul lunii octombrie a fost votată legea neutralității. Statele Unite nu aveau nici un interes direct, politic sau economic, în Etiopia. Cu Italia raporturile politice erau mediocre, în

⁴¹ *Idem*, p. 130, Roosevelt to Fred Morris, minister to Peru, Washington, December 20, 1935.

⁴² National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 10760—107678, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 51, Peru, 1936.

⁴³ *Idem*, rola 1290, c. 107294—107296, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 21, El Salvador, 1935; *Idem*, State Department file, U. S. Legation, San Salvador, November 29, 1935, report no. 319, Corrigan, 3 f. (765.84/2849).

⁴⁴ *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Montevideo, October 9, 1935, report no. 100, G. Lay, f. 1—3 (765.84/2157); *Idem*, U. S. Legation, Montevideo, October 15, 1935, report no. 146, L. E. Reed, 5 f. (765.84/2015).

⁴⁵ *Idem*, U. S. Legation, Montevideo, November 7, 1935, report no. 177, G. Lay, f. 2—5 (765.84/2598).

⁴⁶ *Idem*, U. S. Legation, Caracas, October 23, 1935, report no. 78, M. Nicholson, f. 1—2 (765.84/2307); *Idem*, U. S. Legation, Caracas, October 29, 1935, report no. 82, Nicholson, 6 f. (765.84/2523); *Idem*, U. S. Legation, Caracas, November 13, 1935, report no. 92, Nicholson, 8 f. (765.84/2793).

timp ce legăturile economice erau importante. Acestui element i s-a adăugat și presiunea exercitată de cele cinci milioane de italieni americani, așa încît guvernul american a trebuit să depună eforturi serioase pentru a menține restricțiile impuse în comerțul cu Italia⁴⁷.

Reacția opiniei publice americane a fost determinată de multiple considerente politico-ideologice, economice, religioase sau rasiale. În funcție de acestea s-au conturat două grupări active, în favoarea Italiei sau a Etiopiei, avînd în frunte pe italienii americani, respectiv pe negri. Alături de aceștia din urmă s-au aliniat diverse organizații religioase, asociații pacifiste sau civice, syndicate muncitorești și diverse grupări democratice. Toate acestea au susținut cauza etiopiană în principiu, ca un caz tipic de blamare a agresiunii unui stat fascist⁴⁸.

Alături de statele independente, harta politică a celor două Americi a cuprins și o sumă de teritorii dependente⁴⁹. Dintre acestea, Canada, cu statut de dominion, se afla pe prim plan. Evident, poziția Canadei față de războiul italo-etioopian a fost determinată de linia urmată de Londra. Primul-ministru canadian a criticat public, în mai multe ocazii, politica agresivă a Italiei fasciste⁵⁰. Guvernul canadian a dat publicității mai multe declarații în care se accentua ideea că războiul nu era un mijloc de rezolvare a disputei dintre două state membre ale Societății Națiunilor. Mai mult, Italia era și semnatară a Pactului Kellogg⁵¹. Din această poziție de principiu urma și aderarea la sancțiuni, care au fost aplicate cu toată rigoarea. De asemenea, guvernul de la Ottawa a precizat că în cazul unui conflict anglo-italian Canada va merge alături de Londra⁵². Opinia publică canadiană s-a manifestat ferm de partea cauzei poporului etiopian⁵³.

Consulul Statelor Unite în Barbados informa Departamentul de stat asupra constituirii unui Comitet internațional african al prietenilor Etiopiei, care a organizat pe plan local o sumă de acțiuni în favoarea țării victimă a agresiunii italiene⁵⁴. De la 25 octombrie 1935 Barbados a trecut la aplicarea sancțiunilor recomandate de Societatea Națiunilor⁵⁵. O

⁴⁷ O imagine sugestivă a poziției S.U.A. este oferită de Harris Brice Jr., *The United States and the Italo-Ethiopian Crisis*, Stanford, 1964, 187 p.

⁴⁸ Nicolae Dascălu, *Opinia publică din S.U.A. și războiul italo-etioopian, 1935—1936*, în *Revista de istorie*, 1983, nr. 2, p. 149—168 și nr. 3, p. 273—290.

⁴⁹ Pentru harta politică și relațiile interamericane vezi: C. Bușe, Al. Vianu, *Din relațiile interamericane între 1918—1939*, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, București, 1980, p. 236—319; C. Bușe, *De la Bolivar la Cardenas*, București, 1984, 362 p.

⁵⁰ National Archives, State Department file, American Consulat, Toronto, August 2, 1935, report no. 1359, f. 2—3, N. Baal (765.84/1200).

⁵¹ National Archives, State Department file, U. S. Legation, Ottawa, September 10, 1935, report no. 68, M. Armour, 18 f. (765.84/808).

⁵² *Idem*, U. S. Legation, Ottawa, October 4, 1935, report no. 122, Armour, f. 1—8 (765.84/1794); *Idem*, U. S. Legation, Ottawa, October 10, 1935, report no. 128, Armour, 17 f. (765.84/1808); vezi și *Documents Relating to the Italo-Ethiopian Conflict*, Ottawa, 1936, 182 p.

⁵³ *Idem*, U. S. Legation, Ottawa, November 13, 1935, report no. 223, N. Armour, 12 f. (765.84/2574); *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107147—107162, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 54, Canada, 1935.

⁵⁴ *Idem*, State Department file, American Consulat, Barbados, December 2, 1935, report no. 494, P. Jester, 16 f. (765.84/3174).

⁵⁵ *Idem*, American Consulat, Barbados, November 27, 1935, report no. 489, P. Jester, 5 f. (765.84/3010).

măsură similară a fost adoptată, la 19 noiembrie 1935, și de către Jamaica⁵⁶. În ambele cazuri, deciziile nu au avut efecte de nici un fel, de vreme ce teritoriile respective nu aveau legături comerciale cu Italia.

Situația politică din Orientul Apropiat și Asia în perioada dintre cele două războaie mondiale a fost extrem de complexă⁵⁷. De aici și reacții diferite față de războiul din Etiopia, reacții determinate de interese proprii sau impuse de forțe din exterior. Afganistanul nu a avut nici un fel de interese speciale implicate în conflictul italo-etioopian. Ca stat membru al Societății Națiunilor, Afganistanul a acceptat toate cele patru recomandări privind sancțiunile și le-a aplicat în practică. De asemenea, a aderat la propunerea a cincea privind organizarea ajutorului mutual în caz de agresiune. Dar guvernul afgan nu a furnizat organizației mondiale nici un fel de date statistice privind comerțul cu Italia, deși acesta ocupa un volum foarte redus⁵⁸. Arabia, care avea statutul de stat independent grație sprijinului britanic, a sprijinit politica sancționistă a Londrei. Toate recomandările privind sancțiunile economice au fost acceptate și aplicate⁵⁹.

Aflată sub amenințarea niponă, China a manifestat doar un interes secundar pentru războiul etiopian. Imediat după recomandarea sancțiunilor, presa chineză exprima regretul că acestea nu au fost inițiate și în urma declanșării agresiunii din Manciuria⁶⁰. Guvernul chinez a notificat totuși la Geneva, la 14 decembrie 1935, aderarea la cele patru sancțiuni de natură economică⁶¹. Aplicarea acestora a dus la o simțitoare reducere a comerțului cu Italia: de la 177 milioane \$ în ianuarie 1935 la numai 7 milioane \$ în ianuarie 1936. La începutul anului 1936 China a acceptat și recomandarea privind acordarea ajutorului mutual în caz de agresiune⁶².

Egiptul s-a aflat într-o situație foarte delicată în timpul războiului italo-etioopian. Pe de o parte, capitulațiile care-i fuseseră impuse aveau, între beneficiari și Italia care controla viața economică, și o altă cale: Nilul, de care depindeau foarte multe în economia egipteană, avea unul dintre izvoare în lacul Tana, din Etiopia, care putea fi ocupată într-o bună zi de trupele italiene. Pe de altă parte, Egiptul era practic ocupat de trupele britanice, care impuneau politica Londrei. Așa s-a și întâmplat de altfel. Primul ministru egiptean a declarat la 13 iulie 1935 deja că

⁵⁶ *Idem*, American Consulat, Kingstowne, November 22, 1935, report no. 196, A. Armstrong, 4 f. (765.84/2775).

⁵⁷ Situația politică din Orientul Apropiat a fost, în perioada interbelică, foarte complexă și în continuă schimbare; pentru detalii vezi excelentul studiu al prof. Gh. N. Căzan, *Problemele Orientului Apropiat de la războiul mondial la Conferința de pace de la Lausanne, 1914—1923, în Relații internaționale în perioada interbelică*, p. 34—38.

⁵⁸ National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 106977—106980. Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 1, Afganistan, 1936.

⁵⁹ *Idem*, State Department file, American Consulat, Aden, Arabia, November 20, 1935, report no. 150, L. J. Callonan, f. 1 (765.84/3062).

⁶⁰ *Idem*, American Consulat, Shanghai, October 14, 1935, report no. 1037, Cunningham, 7 f. (765.84/2603).

⁶¹ *Idem*, U. S. Embassy, Peiking, December 20, 1935, report no. 1400, N. T. Johnson, 8 f. (765.84/3232).

⁶² *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107175—107194, Ministero degli Affari Esteri, Cina, 1936.

Egiptul va urma fidel politica Marii Britanii față de conflictul etiopian⁶³. După discuții îndelungate, Cairo a aderat, la 2 decembrie 1935, și la sancțiunile economice⁶⁴. Dar opinia publică egipteană, așa cum se știa foarte bine și la Addis Abeba, era net de partea victimei agresiunii fasciste⁶⁵.

Irakul a aplicat recomandările Societății Națiunilor privind sancțiunile economice. Consecința internă a acestei decizii a fost creșterea prețului la unele produse. De asemenea, Irakul s-a aflat între acele puține state din lume (cinci la număr) care s-au arătat dispuse a adera fără rezerve și la proiectul embargoului petrolului⁶⁶. Iranul a acceptat, de asemenea, recomandările privind sancțiunile, iar opinia publică a condamnat în termeni duri acțiunea Italiei fasciste. Aceasta din urmă, aprecia ministrul Statelor Unite la Teheran, și-a pierdut în acele luni orice prestigiu în Iran⁶⁷.

Japonia a fost singurul stat din lume care, deschis, și-a manifestat simpatia pentru intenția și acțiunea italiană de ocupare a Etiopiei. Încă înainte de declanșarea conflictului, presa niponă a relevat poziția menționată⁶⁸. La sfârșitul lunii iulie 1935, ambasadorul Japoniei la Roma i-a declarat lui Mussolini că Tokio nu are nici un fel de interese în Etiopia⁶⁹. Ministerul de externe nipon a dezmințit zvonurile privind existența unor investiții japoneze în Etiopia, precum și intenția trimerii unei misiuni militare în zonă⁷⁰. Imediat după declanșarea războiului, guvernul nipon a decis neutralitatea, subliniind că va urmări doar cu atenție desfășurarea evenimentelor și nu va participa la nici o acțiune colectivă⁷¹. Japonia nu mai era membră a Societății Națiunilor, așa încît nu a aderat la sancțiuni și nici nu a răspuns la nota secretarului general al organizației de la Geneva „din considerente politice și economice“, aprecia diplomația italiană⁷².

⁶³ *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Cairo, August 29, 1935, report no. 338, Merriman, f. 1—5 (765.84/1373); *Idem*, Department of State, Division of Near Eastern Affairs, Memorandum, November 2, 1935, fără semnătură, 5 f. (765.84/2339).

⁶⁴ *Idem*, U. S. Legation, Cairo, December 3, 1935, report no. 506, Fish, 3 f. (765.84/2835).

⁶⁵ *Idem*, U. S. Legation, Addis Abeba, August 27, 1935, tel. no. 14, Engert, f. 3 (765.84/1213).

⁶⁶ *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 106361—106362, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 33, Irak, 1936; *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Irac, Knabenshue, October 17, 1935, report no. 537, Wilson, f. 1—2 (765.84/2850).

⁶⁷ *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Teheran, October 12, 1935, report no. 596, Hornibrook, 3 f. (765.84/2567); *Idem*, U. S. Legation, Teheran, December 24, 1935, report no. 661, Hornibrook, 4 f. (765.84/3509); *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 106453—106459, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 33, Iran, 1936.

⁶⁸ *Idem*, U. S. Embassy, Tokio, July 12, 1935, report no. 1398, J. Grew, f. 2—8 (765.84/678).

⁶⁹ *Idem*, U. S. Embassy, Tokio, July 26, 1935, report no. 1411, E. Neville, 4 f. (765.84/798).

⁷⁰ *Idem*, Navy Department file, Office of Naval Intelligence, record group 38, Naval attaché reports, Paris, March 13, 1935, serial no. 169, A. Beauregard, f. 1—2 (C-10-M/21814).

⁷¹ *Idem*, Naval attaché reports, Tokio, October 5, 1935, serial no. 182, indes-cifrabil, 3 f. (C-10-M/2184).

⁷² *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107380—107400, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 27, Giappone, 1936.

Dependența Italiei de Marea Britanie a făcut ca să se urmeze politica Londrei. La 18 noiembrie 1935 viceregele a promulgat ordonanța care pune în aplicare sancțiunile economice⁷³. Roma nu a putut decât să înregistreze faptul că guvernul indian a aplicat sancțiunile dorite de Londra și decise la Societatea Națiunilor⁷⁴. Dar poziția opiniei publice indiene a fost clar antiitaliană, deși Roma a apreciat că a fost o atitudine artificială creată cu aur englezesc și întreținută printr-o abilă campanie de presă⁷⁵. Reacția opiniei publice indiene nu a putut fi influențată de acțiunile coloniei italiene, care era concentrată mai ales la Calcuta⁷⁶. Documentele de arhivă cercetate consemnează ecourile războiului italo-etio-pian și în alte colonii britanice din Asia, similare celor din America. Astfel, presa din Indiile occidentale engleze a subliniat ideea că războiul din Africa de est ducea la scăderea prestigiului albilor în regiune⁷⁷. Populația locală și-a manifestat simpatia pentru poporul etiopian, între altele prin crearea unui Comitet al prietenilor Etiopiei. Acest organism s-a adresat și președintelui Roosevelt, care era solicitat a face totul pentru a înlătura dominația străină din Etiopia⁷⁸. Ceylonul a început aplicarea sancțiunilor economice de la 30 octombrie 1935⁷⁹, iar Hong-Kong de la 4 noiembrie⁸⁰. În Singapore s-au înregistrat agitații antiitaliene care erau întreținute de presă⁸¹. Palestina a aderat, de asemenea, la sancțiuni la începutul lunii decembrie 1935^{81bis}.

Siamul a pus în aplicare sancțiunile începînd cu 19 noiembrie 1935, dar a formulat rezerve la propunerea nr. 3, privind restricțiile la import. Această atitudine a fost determinată de existența unor contracte cu Italia, importante pentru economia siameză⁸². Imediat după incidentul de la Ual Ual, din decembrie 1934, opinia publică din Turcia a dezaprobat inițiativele etiopiene ale Italiei⁸³. Această atitudine se va menține pînă

⁷³ State Department file, American Consulat, Calcutta, November 26, 1935, report no. 547, R. H. Lawe, 5 f. (765.84/3058).

⁷⁴ *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107446—107453, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 42 bis, India, 1935.

⁷⁵ *Idem*, c. 107454—107457, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 38-F, India, 1936.

⁷⁶ *Idem*, State Department file, American Consulat, Calcutta, August 20, 1935, report no. 346, E. Groth, 6 f. + 18 p. broșura anexă (765.84/1225); *Idem*, American Consulat, Calcutta, August 28, 1935, report no. 376, E. Groth, 5 f. (765.84/1334).

⁷⁷ Indiile Occidentale engleze erau formate din mai multe insule din Caraibe; pentru reacția locală sînt utilizabile rapoartele consulului american din Barbados; National Archives, State Department file, American Consulat, Barbados, September 12, 1935, report no. 460, P. Jester, 18 f. (765.84/1481).

⁷⁸ *Idem*, American Consulat, Barbados, May 28, 1936, report no. 589, P. Jester, 4 f. (765.84/4611).

⁷⁹ *Idem*, American Consulat, Colombo, Ceylon, November 1, 1935, report no. 400, P. Bull, 2 f. (765.84/2944).

⁸⁰ *Idem*, American Consulat, Hong Kong, November 3, 1935, report no. 563, L. Hoover, 4 f. (765.84/3001).

⁸¹ *Idem*, American Consulat, Singapore, November 15, 1935, report no. 431, Th. Mc. Ennelly, 4 f. (765.84/3220).

^{81bis} *Idem*, American Consulat, Jerusalem, December 11, 1935, report no. 706, E. Palmer, 5 f. (765.84/3402); *Idem*, American Consulat, Jerusalem, May 6, 1936, report no. 10, Morris, f. 1 (765.84/4298).

⁸² *Idem*, U. S. Legation, Bankok, November 20, 1935, report no. 290, J. Baker, 3 f. (765.84/2877).

⁸³ *Idem*, U. S. Embassy, Ankara, February 16, 1935, report no. 555, R. P. Skinner, f. 1—3 (765.84/208).

la încheierea războiului din Etiopia. Guvernul turc a răspuns favorabil la recomandările de aplicare a sancțiunilor economice împotriva agresorului⁸⁴. Ambasadorul Statelor Unite la Ankara, într-o scrisoare adresată președintelui Roosevelt, constata totuși că ministrul de externe turc, Aras, se arăta indiferent la intențiile italiene de ocupare a Etiopiei⁸⁵. Roosevelt aprecia, în scrisoarea de răspuns, că metodele aplicate Etiopiei se puteau aplica în alte momente și Turciei, aspect care ar trebui să preocupe guvernul turc⁸⁶. Diplomația italiană constata cu regret că, după neutralitatea binevoitoare a Turciei din faza inițială a războiului, Ankara a aderat în final la sancțiuni pe care le-a aplicat fără ezitări⁸⁷. Yemenul a adoptat poziția de strictă neutralitate față de războiul etiopian, ceea ce nu era surprinzător, de vreme ce Italia i-a recunoscut independența și a încheiat cu el un tratat încă din 1926. Totuși, opinia publică yemenită a fost pro-etio-piană. Această poziție, aprecia diplomația italiană, a fost determinată de presa locală, care a fost integral filoetio-piană⁸⁸.

Indiile olandeze, după cum era de așteptat, au urmat politica metropolei, care a fost aceea de susținere a sancțiunilor⁸⁹. O situație similară s-a înregistrat și în cazul coloniilor sau al teritoriilor cu mandat ale Franței, din Orientul Apropiat sau Africa de Nord: Siria⁹⁰, Algeria⁹¹, Maroc⁹² și Tanger⁹³.

Primul-ministru al Australiei a declarat, la sfârșitul lunii septembrie 1935, că va urma fidel politica Marii Britanii față de războiul italo-etio-pian, chiar dacă se va recurge la război cu agresorul⁹⁴. Într-adevăr, imediat după recomandarea sancțiunilor, Australia le-a adoptat și le-a aplicat⁹⁵. Diplomația italiană aprecia că „opinia publică australiană nu a avut nici cea mai mică înțelegere pentru cauza noastră justă și a considerat afacerea etiopiană ca un caz tipic de agresiune a unui puternic

⁸⁴ National Archives, American Consulat, Istanbul, November 12, 1935, report no. 831, R. Johnson, 4 f. (765.84/2888).

⁸⁵ *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. III, p. 111—112, Robert P. Skinner, Ambassador to Turkey, to Roosevelt, Istanbul, December 5, 1935.

⁸⁶ *Idem*, p. 130. Roosevelt to Robert P. Skinner, ambassador to Turkey, Washington, December 11, 1935.

⁸⁷ National Archives, microcopy T-586, rola 1291, c. 1183—1194, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 64, Turchia, 1936.

⁸⁸ *Idem*, c. 1563—1564, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 71, Yemen. 1935.

⁸⁹ *Idem*, rola 1290, c. 107593—107598, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 47 A, Indie Olandese, 1936.

⁹⁰ *Idem*, State Department file, American Consulat, Beirut, November 20, 1935, report no. 986, T. Steger, 3 f. (765.84/2966).

⁹¹ *Idem*, microcopy T-586, rola 1291, c. 1316—1317, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 25 B, Algeria, 1936.

⁹² *Idem*, c. 1286—1288, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 42, Marocco e Tangeri, 1936.

⁹³ *Idem*, State Department file, American Consulat, Tanger, November 20, 1935, report no. 110, M. Blake, 8 f. (765.84/2968); *Idem*, American Consulat, Tanger, November 26, 1935, report no. 116, Blake, f. 3—5 (765.84/3075).

⁹⁴ *Idem*, American Consulat, Sydney, September 24, 1935, report no. 163, J. P. Moffat, 5 f. (765.84/2059).

⁹⁵ *Idem*, American Consulat, Sydney, October 22, 1935, report no. 181, J. P. Moffat, 4 f. (765.84/2682).

împotriva celui slab⁹⁶. Celălalt mare dominion britanic din zonă, Noua Zeelandă, s-a declarat solidar cu Londra în orice acțiune care putea duce la reprimarea agresiunii italiene⁹⁷.

Documentele diplomatice americane cercetate, completate cu unele italiene, ne-au permis a schița reacția a nu mai puțin de 45 de state independente, dominioane, teritorii sub mandat sau colonii din Africa, din cele două Americi, din Orientul Apropiat, Asia și Australia. Adăugînd la aceasta și imaginea poziției statelor europene, care a fost analizată de noi în alt studiu, putem releva ecoul mondial al războiului italo-etioopian. Mai ales prin apartenența la Societatea Națiunilor, mai toate statele lumii au fost nevoite a-și preciza poziția față de agresiunea italiană. Evident că această poziție a fost determinată de mai mulți factori în special în cazul statelor independente. Teritoriile dependente au urmat, evident, politica metropolei. Dintre statele independente, doar Peru și Japonia au adoptat o linie pro-italiană, în contradicție cu celelalte membre ale Societății Națiunilor. În aplicarea sancțiunilor, mai ales republicile sud-americane au ezitat între obligațiile internaționale și interesele economice naționale. Acestea din urmă au prevalat în multe cazuri. La nivelul opiniei publice s-a constatat aproape unanimitate în blamarea agresiunii italiene.

Războiul italo-etioopian a fost, așadar, un fenomen cu rezonanțe universale, producînd multiple implicații politice, economice, religioase, rasiale și chiar militare. Acestea din urmă sînt legate mai ales de învățămintele campaniei în deșert, ale utilizării mijloacelor mecanizate în condiții speciale de climă și teren. Prin acest ansamblu complex de implicații, războiul italo-etioopian, care a stîrnit pasiuni, a trezit energii, a generat confruntarea unor tabere adverse pe tărîm ideologic, poate fi considerat ca un preludiu al evenimentelor care aveau să urmeze și care aveau să ducă la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

NICOLAE DASCĂLU

THE POSITION OF THE STATES FROM AFRICA, AMERICA AND ASIA
TOWARDS THE ITALO-ETHIOPIAN WAR (1935—1936) ANALYSED BY
THE U.S.A. DIPLOMACY

(Abstract)

The Italo-Ethiopian war was a very complex event, with many international implications. In this study we analyse, on the base of American and some Italian diplomatic papers, the attitude of no less than 45 free states, dominions or colonies. Our research show that in Africa it was not a real reaction because of the simple fact that on the continent there are not at the time being free sta-

⁹⁶ *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107001—107002, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 28 M, Australia, 1936.

⁹⁷ *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Wellington, October 8, 1935, report no. 131, Bucklen, 2 f. (765.84/2484).

tes. On the other sides of the world the american republics generally accepted the recomandations of the League of Nations for the sanctions but did not aplied them entirely.

Not-member of the world organisation, the U.S.A. choose the statute of the neutrality which was strongly criticized by the powerful groups supporting the two parts in the war. In Asia, many states were not real independent, so the attitude was imposed by the colonial powers. China was not interested at all in the Ethiopian war and Japan took openly part on the side of Italy. In fact, every free state involved, tried to protect first the national economic interests and secondly only to performe the international obligations as members of the League of Nations.

O PAGINĂ DUREROASĂ, PUȚIN CUNOSCUTĂ, DIN ISTORIA MARAMUREȘULUI.

Maramureșul este un teritoriu strămoșesc românesc și voievodal, avînd o suprafață de 10.354 km², situat la picioarele Carpaților Păduroși și învecinîndu-se cu Galiția și Bucovina. Înconjurată de munți înalți și străbătută de numeroase cursuri de apă, afluenți ai Tisei, Maramureșul are aspectul unei fortărețe naturale, avînd o singură poartă de ieșire, care este Tisa coborînd din munți.

În 1965, Dicționarul enciclopedic român (p. 236) notează: „*Maramureș*, veche provincie istorică din România (situată pe teritoriul unde se află în prezent raioanele Sighet și Vișeu din regiunea administrativ-economică Maramureș) locuit din cele mai vechi timpuri de daci, Maramureșul a rămas înafara Daciei romane, dar a fost puternic influențat de cultura și civilizația romană. Prima mențiune documentară a Maramureșului este din 1199. Spre sfîrșitul sec. XIII-lea, Ungaria a început pătrunderea în Maramureș. În 1326 Maramureșul a devenit district, în 1368 comitat în cadrul regatului ungar, iar în 1553 Maramureșul a fost inclus în principatul Transilvaniei [...] Mănaștirile românești din Maramureș, mai cu seamă cea din Peri (fundată de frații Baliță și Drag pe la sfîrșitul sec. al XIV-lea), erau centre puternice de cultură feudală; aici a apărut pentru prima dată, pe la sfîrșitul sec. al XV-lea, scrisul în limba română“.

Potrivit statisticilor oficiale maghiare din ultimii ani ai sec. XIX, Maramureșul istoric, întreg, avea o suprafață de 10.354,90 km² cu o populație de: 220.506 locuitori (în 1870), 227.436 locuitori (în 1881), 268.281 locuitori (în 1891). Dintre aceștia, pe naționalități 33.610 (12,5%) erau maghiari, 45.679 (17%) germani, 492 slovaci, 64.957 (24,2%) români, 122.528 (45,7%) ruteni.

Românii locuiau în majoritate pe malul stîng al Tisei, pe Valea Izei, în zona Sighet, Vișeu, Șugatag, iar rutenii la nord de Tisa în regiunea Hust, Boureni — Valea Neagului, Valea Tarașului, Teceu, Valea Tisei.

Din punct de vedere confesional, în 1896, cei 268.281 de locuitori se împărțeau astfel: 20.879 romano-catolici; 194.044 greco-catolici, 7.763 de confesiune elvețiană (reformată), 45.073 evrei, 522 alți. Statistica de-

taliată, pe plase, a comunelor, locuitorilor, împărțirea pe confesiuni religioase, este edificatoare și convingătoare:

Plasa	Nr. com.	Locuit.	Rom.-cat.	Greco-cat.	Ort.	Evang.	Hel.	Unit.	Evrei	Alții
Vișeu	10	31.827	2743	21.450	82	33	33	—	7486	—
Valea Izci	13	20.635	146	16.975	—	1	16	—	3497	—
Sighet	17	32.939	3144	22.326	1	12	1012	1	6443	—
Valea Tisei	10	28.630	4021	20.975	17	65	132	2	3418	—
Valea Târâșului	21	25.149	1784	19.263	4	15	60	—	4023	—
Teceu	14	19.389	1058	13.385	—	18	1790	—	3138	—
Hust	27	49.363	2158	38.026	1	70	2827	—	6280	1
Boureni (V. Neag.)	28	23.995	224	20.200	—	8	25	—	3538	—
Sugatag	19	21.597	1359	17.906	—	5	36	—	2291	—
Sighet-oraș	1	14.758	4242	3.538	19	165	1832	1	4960	1
Total	160	268.282	20.879	194.044	124	392	7763	4	45.074	2¹

La 1 decembrie 1918, o delegație numeroasă a reprezentanților Maramureșului a fost prezentă la Alba Iulia, votînd Unirea cu România. În aceleași zile a avut loc la Sighet o adunare națională, unde participanții au proclamat unirea Maramureșului cu patria mamă. După o scurtă perioadă de autonomie administrativă din 1919, electorii parlamentari ai întregului Maramureș, în primul Parlament al României Mari, la care au participat și ucrainenii maramureșeni, aceștia prin deputatul lor, Oreste Ilnicki, și-au prezentat hotărîrea de a deveni cetățeni ai României. Cu toate acestea, în cursul anului 1920, ca urmare a Tratatului de pace de la Versailles, partea din dreapta Tisei a fost atribuită Cehoslovaciei, României revenindu-i din Maramureșul istoric un teritoriu de 3.381 km²² (din cele 10.354,90 km² în total), cuprinzînd peste 60 de localități (din cele 160 în total), cu o populație de aproximativ 155.000 de locuitori, în majoritate români, dar și evrei, maghiari, ruteni, germani ș.a. Concomitent, în Maramureșul din dreapta Tisei, alipit Cehoslovaciei, peste 15.000 de români, locuitori în Apșa de Jos, Apșa de Mijloc, Slatina, Biserica Albă și alte localități, au rămas separați de frații lor.

Conform statisticilor oficiale, în anul 1938 populația Maramureșului din stînga Tisei (revenită după 1918 României) avea următoarea alcătuire pe naționalități:

Populația	1880		1910		1930		1938	
Români	50.346	53,4%	76.488	50,7%	93.207	57,7%	97.055	57,4%
Germani	2.062	2,1%	2.550	1,6%	3.239	2,0%	4.734	2,8%
Ruteni	11.934	12,6%	19.956	13,2%	19.230	11,9%	19.864	11,8%
Maghiari	12.877	13,7%	24.625	16,3%	11.174	6,9%	9.880	5,8%
Evrei	14.467	15,2%	27.002	17,8%	33.828	20,9%	37.430	22,1%
Alții	2.907	3,0%	449	0,4%	897	0,6%	214	0,1%
Total	94.593	100%	151.120	100%	161.575	100%	169.177	100%³

¹ A. Pallas *Nagy Lexikona*, Budapest, 1896, vol. XII, p. 297—301.

² V.V. Tillea, *Ațiunea diplomatică a României*, Sibiu, 1925.

³ Al. Filipășcu, *Le Maramureș*. Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944, p. 50.

Contemporanii au cunoscut și trăit, simultan, sub avalanșa de informații, evenimentele care, în ultimii ani ai deceniului 4 al secolului nostru, sub loviturile statelor fasciste, revizioniste, a ambiguității marilor puteri ale vremii, au dus la dezmembrarea și dispariția ca stat a Cehoslovaciei. Nici o analiză istorică a acelor evenimente nu poate reînvia și reda întreaga tensiune în autenticul său dramatism. Maramureșul din dreapta Tisei, făcând parte teritorial din Ucraina Subcarpatică, parte componentă a Cehoslovaciei, a trăit toate tragediile și avaturile popoarelor europene ce au fost derulate sub pecetea nefastă a Munchenului.

În acel moment compoziția etnică a populației Cehoslovaciei (conform recensământului din 1930) era următoarea: la o populație de 14.729.536 locuitori, 9.756.604 (66,42%) erau cehoslovaci; 3.318.445 (22,53%) germani; 719.569 (4,89%) unguri; 568.941 (3,46%) ruși, ucrainieni; 100.322 (0,68%) polonezi; 14.828 (0,10%) români; 3.113 (0,02%) iugoslavi⁴.

Desfășurarea episodului munchenez (28—29 septembrie 1938) a avut drept urmare alipirea la Reich a regiunii sudete din Cehoslovacia, lăsînd deschisă problema altor reglementări cu statele vecine. Deci „acordul” nu numai că rezolvase o problemă, cea a sudetilor, ci dădea o pildă, o „rețetă”, care, schimbînd doar elementele, putea fi aplicată oricărei țări, ca „tratament rezonabil”. Nu peste mult timp, românii, dinăuntrul granițelor țării, dar și cei din afara lor, vor cunoaște pe propria lor piele acest „tratament rezonabil” din partea unor puteri fasciste, revizioniste, dictatoriale, totalitare precum: Germania, Italia, Ungaria, U.R.S.S., Bulgaria. În cazul documentarului de față, noi rămînem în a descrie tragedia Maramureșului.

Prima beneficiară a pecetii Munchenului în dauna Cehoslovaciei a fost Germania hitleristă. A doua beneficiară a revizionismului, tot în dauna Cehoslovaciei, va fi Ungaria horthystă. La 8 octombrie 1938, la Varșovia au avut loc două lungi întrevederi între Csáky István, trimisul lui Horthy (la 8 decembrie 1938 Csáky ajunge ministru de externe al Ungariei. Lucrase mulți ani și la Legația maghiară din București) și ministrul de externe polonez Joseph Beck. Subiectul era încheierea unui acord polono-ungar pentru a fixa revendicările teritoriale ale celor două țări față de Cehoslovacia. Atașat ideii unei frontiere comune ungaro-poloneze, Beck era totuși rezervat din cauza opoziției foarte puternice a aliatului său român în această chestiune.

La 6 octombrie 1938 ministrul Germaniei la București, Fabricius, transmisese lui Ribbentrop îngrijorarea guvernului român pentru pretențiile netemeinice ale Ungariei la adresa Cehoslovaciei, care vizau în primul rînd Ucraina Subcarpatică. La 18 octombrie 1938 începeau la Galați manevrele regale de toamnă la care asistau regele, guvernul și întreaga conducere militară. Cu acest prilej a sosit la Galați și Joseph Beck, care a avut întrevederi, la bordul iahtului „Luceafărul”, cu regele Carol II, ministrul de externe Comnen, străduindu-se să-i cointereneze la împărțirea Ucrainei Subcarpatice. Beck s-a lovit de poziția potrivnică a României, care nu era dispusă să participe la dezmembrarea teritoriului

⁴ Livia Dandara, *România în vîltoarea anului 1939*. București, 1985, p. 160—162.

unui membru al Micii Înțelegeri. În posesia a numeroase surse documentare, cunoscutul istoric german Andreas Hillgruber conchide că, la Galați, Carol II și Comnen refuzaseră să se ralieze planurilor polono-ungare de împărțire a Ucrainei Subcarpatice, nevrind să se abată de la o linie de conduită a României, urmată din 1920, „de a nu năzui la expansiuni teritoriale”⁵.

La 1 noiembrie 1938, în timp ce la Viena se desăvârșeau tratativele și preparativele pentru arbitrajul (primul dictat fascist de la Viena — 2 noiembrie 1938) și hotărârile privitoare la fruntariile ceho-polono-ungare, un grup de preoți, notari, avocați și țărani români din Ucraina Subcarpatică [la 26 octombrie 1938, guvernul central cehoslovac numise ca președinte al Consiliului de Miniștri al Ucrainei Subcarpatice pe abatele Augustin Voloșin. Acesta a fost însărcinat să conducă negocierile cu Ungaria. Ulterior (după dictat), la 22 noiembrie, guvernul cehoslovac va acorda autonomie Ucrainei Subcarpatice, care va avea un guvern regional independent pentru foarte scurtă vreme] — prada din trupul Cehoslovaciei, disputată de Ungaria horthystă — au sosit la București solicitând o întrevvedere ministrului de externe N. Petrescu-Comnen. Ei au rugat România (ce nu fusese acceptată ca arbitru) să-și exercite autoritatea pentru a împiedica ruperea acestei provincii din trupul republicii cehoslovace. În eventualitatea, nedorită, că totuși regiunea era atribuită unei terțe puteri, ei au cerut ca partea populată în majoritate de români să fie reunită la România⁶.

La 2 noiembrie 1938, în castelul „Belvedere” din Viena, miniștrii de externe ai Axei, Ciano și Ribbentrop, hotărâau „arbitrajul” în diferen-
dual ungaro-cehoslovac, după ce, în prealabil, obținuseră angajamentul celor două părți că se vor supune hotărârilor. Primul dictat de la Viena dădea Ungariei o suprafață de 12.000 km² — partea de sud a Slovaciei — din patrimoniul Cehoslovaciei.

Arătînd că, în toamna anului 1938, cînd s-a pus problema Ucrainei Subcarpatice, guvernul român a fost sondat dacă dorește să participe la o schimbare teritorială în zonă, Armand Călinescu (devenit între timp președinte al Consiliului de Miniștri) evoca episodul în ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale din 26 martie 1939: „Firește că am dat atunci singurul răspuns conform cu îndatoririle noastre. *România nu putea să fie de acord cu o atingere adusă unui stat amic și aliat* [...] Am înțeles să dăm acestei atitudini a guvernului român o semnificație morală, nu numai pentru acel caz, dar pentru a caracteriza întreaga noastră concepțiune despre relațiile internaționale. Am voit să se știe că, România, atunci cînd încheie alianțe, rămîne cu sinceritate și lealitate credincioasă lor”. După cum conchidea, pentru momentul noiembrie 1938, așa se explică faptul că „Cehoslovacia a putut fi salvată atunci” de la dezmembrarea totală⁷.

În același spirit și în același cadru (martie 1939) explica atitudinea guvernului român și Grigore Gafencu (devenit ministru al Afacerilor Străine), aducînd la cunoștința opiniei publice românești că, în toamna

⁵ Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*. Wiesbaden, 1954, p. 32.

⁶ *Semnalul*, nr. 230; *Timpul*, nr. 541, 3 noiembrie 1938.

⁷ *Argus*, an. XXVIII, nr. 7790, 29 martie 1939.

anului 1938, România a respins propunerea Poloniei, dovedind prin aceasta lealitatea sa de aliat. Ulterior (martie 1939), când trupele maghiare au intrat în Ucraina Subcarpatică autonomă (și implicit în Maramureșul din dreapta Tisei), România nu a dat urmare propunerii abatelui Voloșin care cerea o „fuziune” cu România, propunere avansată de guvernul legal de la Hust⁸. De altfel, încă în ianuarie 1939, guvernul polonez insistase ca guvernul român — în eventualitatea împărțirii Ucrainei Subcarpatice — să alipească câteva comune cu populație românească din colțul sud-estic al provinciei, pe teritoriul cărora trecea calea ferată ce lega România de Polonia.

La șase luni după München, provincia din partea de nord-est a Cehoslovaciei, numită după împrejurările politice care-i marcară destinul când Ucraina Subcarpatică, când Ucraina Carpatică, când Rusia Subcarpatică, când Rutenia, cunoaște zile tragice. În ajunul declanșării acțiunii germane asupra Cehoslovaciei (14 martie), conform dezlegării transmise de Hitler Ungariei, Horthy îi adresa acestuia o scrisoare cu „mulțumiri din inimă” și cu angajamentul ca, după un incident de frontieră, trupele sale să pătrundă pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice, la 16 martie 1939⁹. Acțiunea ungară s-a desfășurat într-un ritm accelerat, concomitent cu ocuparea Moraviei și Boemiei de către germani. La 16 martie 1939 (la două zile după declararea independenței, la Hust, de sub „jugul ceh”), președintele Ucrainei Subcarpatice, monseniorul Voloșin, sosea la Sighetul Marmăției, cerind protecția românească¹⁰. La 17 martie, Ungaria termina ocuparea Ucrainei Subcarpatice (și a Maramureșului din dreapta Tisei), trupele ei motorizate pătrunseseră în partea de nord, numărul refugiaților cehi și ucrainieni sporind neconținut la Sighet. La Satu Mare, Cluj, Aiud, Jimbolia, Făgăraș, Gherla, Sibiu, populația română se îngrijea de adăpostirea celor ce părăsiseră, ca într-un exod, patria ocupată. La 19 martie, Voloșin, însoțit de alți înalți demnitari, după ce, la Cluj, predase rezidentului regal român, Coriolan Tătaru, cererea formală de alipire a Ucrainei Subcarpatice la România — redactând, în acest scop, un act sigilat și contrasemnat de ministrii săi — se stabilea, prin ospitalitate românească, la Timișoara, urmînd apoi să plece spre Iugoslavia¹¹. Peste trupul ingenușiat al Ucrainei Subcarpatice, s-a făcut mult rivnita legătură de frontieră polono-ungară. Din cei 550.000 de locuitori ai Ucrainei Subcarpatice, 410.000 erau ruteni, 65.000 evrei, doar 22.000 erau maghiari, existînd în această provincie și 16.000 slovaci, 7.000 germani și peste 20.000 români¹².

Prima dramă a Maramureșului (partea de la nord de Tisa) se consumase, dar zilele de durere încă nu intraseră în sac. A urmat cel de-al doilea dictat fascist de la Viena: 31 august 1940.

În această nefastă zi pentru români și pentru cei ce locuiau în această țară, marile puteri fasciste Germania și Italia au impus Româ-

⁸ *România*, an. II, nr. 298, 29 martie 1939.

⁹ Kiss Aladár, *Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. 1938 november — 1939 szeptember*, [Budapest], 1963, p. 120—121.

¹⁰ *Semnalul*, nr. 332, 18 martie 1939.

¹¹ *România*, nr. 288, 289, 290 din 20, 21, 22 martie 1939; *Universul*, nr. 77, 20 martie 1939.

¹² *Lumea nouă*, nr. 13, 26 martie 1939.

niei, la palatul „Belvedere“ de la Viena, cedarea unor teritorii din partea de nord-vest a țării, Ungariei revizioniste.

Prin răpirea părții de nord a Transilvaniei, România a pierdut 43.492 km², cu o populație de 2.609.007 locuitori, din care românii formau 50,2‰ (1.307.903), maghiarii 37‰, germanii 2,8‰, evreii 5,7‰, ruștenii 1,1‰, alții 3,4‰. Județele Sălaj, Satu Mare, Maramureș, Someș, Năsăud, Odorhei, Ciuc, Trei-Scaune (în întregime), Bihor, Cluj și Mureș (parțial) au fost ocupate de trupele horthyste¹³.

În virtutea înțelegerilor convenite la masa tratativelor, primele trupe de ocupație horthyste urmau să treacă granița la 5 septembrie 1940, dată când oficialitățile române trebuiau să evacueze prima zonă, plecând dinspre sud spre nord-est pe direcția Valea lui Mihai, Careii Mari, Satu Mare, Sighetul Marmăției, Ocna Șugatag¹⁴.

La 1 septembrie 1940 se organizează „garda națională“ maghiară la Sighetul Marmăției, avându-i în frunte pe farmacistul Béress József, Sarkady Sándor, Sarkady Pál, dr. Lingvay Lajos, ofițer de rezervă, Jódy Péter, dr. Székely Ákos, Elek István, inginerul Karády György, Medveczy István, funcționar, secretar al Partidului Maghiar, avocatul dr. Báthory Lajos, care în 1938 fusese numit primarul adjunct al orașului. Membrii „gărzii naționale“ au dezarmat cițiva ostași români, au luat armele de la unele instituții și au ocupat principalele locuri de pază. A avut loc chiar o luptă între grănicerii români, conduși de un locotenent, care-și îndeplinea misiunea, și elementele turbulente ale „gărzii“. În timpul schimbului de focuri, din partea română, au fost răniți un plutonier și doi ostași. Alte incidente au avut loc la podul de peste Tisa, la Slatina și Cămara, în chiar zona de demarcație stabilită, care a fost atacată de „garda națională“ diversionistă¹⁵.

Intr-un raport al Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului, întocmit în acele zile, se notează că la „1 septembrie 1940, începuse teroarea străzii. Bande de unguri înarmate și nedisciplinate trecuseră râul Tisa, frontiera fiind numai la circa 800 m. de reședința episcopală și începuseră teroarea, semnalându-se conflicte serioase între puținii gardieni rămași fără comandanți și între aceste bande iresponsabile, dar puse la cale de armata regulată a ungarilor de peste Tisa“ (vezi rapoartele d-lui Sgură, nr. 115/1940, păr. Stoican, nr. 281/1940, pr. I. Tinț nr. 183/1940)¹⁶.

Un alt martor ocular, notarul comunei Teceul Mic, Ilie Sgură, notează în raportul Episcopiei: „Deși în protocol s-a scris că ocuparea oficială a Sighetului nu se va face decît în ziua de 5 septembrie, ea s-a făcut, nu oficial, ci de bande de cetățeni unguri locali, cu concursul armatei ungare, trecută peste frontieră îmbrăcată în haine civile, prin dezarmarea puținilor grăniceri și jandarmi lăsați pentru paza ordinei, încă din ziua de 1 septembrie orele 18 [...]. Așa au împușcat un sergent de stra-

¹³ *România*, 6 septembrie 1940; vezi și Arhivele Statului București, Colecția microfilme, S.U.A., rola 5, T. 120—167 c 135737—135740 (Auswärtiges Amt, Politische Abteilung, Büro des Staatssekretärs, Akten betreffend Rumänien, dosar 157), lb. germană.

¹⁴ Pentru detalii vezi Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, Ilie I. Pușcas, *Administrația militară-horthystă în nord-vestul României*. Cluj-Napoca, 1888. (În continuare: *Administrația* ...)

¹⁵ *Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*, Budapest, 1941, p. 187, 325.

¹⁶ *Administrația* ..., p. 144—145.

dă, au rănit un locotenent de jandarmi, au îmbrîncit pe prefectul județului, colonelul Bratan, împiedecîndu-l să ridice banii statului român de la Administrația financiară¹⁷.

Fărădelegile din Sighet și împrejurimi au continuat cu o furie și mai mare în zilele de 2, 3, 4 septembrie 1940. După cum notează un martor ocular, în aceste zile, „Maramureșul era țara nimănui. Trupele române erau în retragere spre Transilvania de sud, iar cele maghiare au sosit în dimineața zilei de 5 septembrie venind din Slatina¹⁸. Într-adevăr, prima unitate horthystă a trecut granița, peste Tisa, la Sighetul Marmăției, în data de joi, 5 septembrie 1940, orele 7,00. „A doua zi de la intrarea trupelor maghiare în oraș — notează același martor ocular, prof. Grigore Holdiș, la 2 mai 1969 — evreii au fost duși la gară, la muncă forțată, iar românii și ucrainenii, dar în special românii, au fost arestați în masă. Funcționarii români au fost îndepărtați în masă din serviciile publice... Arestări în masă, expulzări, exilări, luarea de ostateci ca pe vremea evului mediu, deposedarea de avere, alungarea cetățenilor din casele lor, bătai. Pentru orice fleac, jandarmii unguri loveau cu paturile de armă mai ales pe țăranii români, de preferință pe cei tineri, ca să bage frica în populație... Prin teroare au forțat populația românească să părăsească Maramureșul și mai ales pe intelectualii români, dintre care puțini au rezistat cu viață terorii horthyste¹⁹.

Părintele arhimandrit Gherasim Agapie din Sighetul Marmăției nota în acele zile în Raportul Episcopiei: „Joi, 5 septembrie ne-am trezit în sunetele clopotelor noastre, iar palatul reședinței invadat de soldați, pompieri, al căror conducător vorbea românește... A spus că are ordin să astupe emblema eparhială de pe fațada palatului... Duminică, în 8 septembrie, palatul a fost ocupat în întregime de armată; accesul credincioșilor a fost interzis. Marți, 10 septembrie, generalul Iosif Rădi, comandantul garnizoanei, îmi trimite vestea printr-un maior ca să demontez iconostasul din capelă... [că] au nevoie de odăi; biserica ortodoxă se desființează și iconostasul să-l depozitez... iar eu să mă prezint la poliție. Aci mi s-a comunicat același lucru, cerind[u-mi-se] să anunț locul depozitării iconostasului, deoarece tot ce a aparținut statului român, statul maghiar sechestrează, luînd în stăpînire, că ortodoxia nu există în Maramureș... Am arătat dispozițiunea episcopală...; el a replicat din nou că, neavînd biserică, îmi pune vagoane la dispoziție ca să pot părăsi Ungaria²⁰.

Așadar, în septembrie 1940 se încheia actul II din drama Maramureșului: după ce teritoriul din nordul Tisei fusese ocupat cu puțin timp înainte de Ungaria horthystă, acum cădea sub aceeași ocupație și partea de la sud de Tisa [în suprafață de 3.381 km² și o populație de — conform statisticii românești din 1938 — 169.177 locuitori din care: 97.055 (57,4%) români, 37.430 (22,1%) evrei, 19.864 (11,8%) ruteni, 9.880 (5,8%) maghiari, 4.734 (2,8%) germani, 214 (0,1%) alții], trup din trupul României. În structura demografică a județului, în acel timp, populația maghiară era concentrată, îndeosebi, în localitățile: Sighetul Marmăției,

¹⁷ *Idem*, p. 146.

¹⁸ *Idem*, p. 155.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Idem*, p. 155—156.

Cîmpulung la Tisa, Teceul Mic, Ocna Șugatag, Coștiui, Bocicoiul Mare ș.a., rutenii cu preponderență în localitățile: Ruscova, Poienile de sub Munte, Rona de Sus, Lunca, Remeți, Repedea, dar și la Petrova, Vișeu de Sus, Virișmort. Germanii erau în marea lor majoritate zipzeri (țip-țeri), o populație germană colonizată tirziu, maghiarizată, concentrată mai ales în Vișeu de Sus și cel de Mijloc.

Numeroasa populație evreiască se afla practic, într-un număr mai mic sau mai mare, în toate localitățile maramureșene, dar ei se aflau concentrați în primul rînd la Sighetul Marmației, Borșa, Petrova, Vișeu de Sus, Săliștea, Dragomirești, Rozavlia, Moisei, Vad ș.a.

În Maramureș, ca și pe întreg teritoriul nordului Transilvaniei ajuns sub ocupație horthystă, au urmat patru ani de teroare manifestată prin crime, masacre, bătăi, violențe, maltratări, schingiui, arestări, întemnițări, internări în lagăre, în detașamente de muncă forțată, confiscări și deposedări de bunuri, expulzări peste granița vremelnică, duși cu forța la muncă în Ungaria, Germania. În martie 1945, în articolul „Din suferințele Maramureșului“, ziarul „Voința Transilvaniei“ (10 martie 1945) scria: „Încă și acum lipsesc peste 10.000 de țărani români din Maramureș duși la lucru în Ungaria, iar de acolo în Germania“.

În luna mai 1944 toată populația evreiască din Maramureș (ca și cea din restul nordului Transilvaniei) a fost deportată de ocupanții horthyști în lagărele de exterminare naziste, marea majoritate fiind exterminată.

Pe fondul unei rezistențe naționale românești, conjugată cu lupta antihorthystă, antifascistă comună a tuturor maramureșenilor (români, evrei, ruteni, maghiari, germani), culminează cu o remarcabilă luptă armată, de partizani. Unii, sovietici, maghiari, români, slovaci parașutați de Armata Roșie, cei mai mulți fiind însă localnici, români, evrei, ruteni, mulți români dezertați din armata horthystă, dar și maghiari ardeleni s-au ascuns în munții Maramureșului alcătuind unități armate de luptă patriotică, antifascistă. Luptele, acțiunile armate s-au înregistrat la Sighetul Marmației, Cîmpulung la Tisa, Sarasău, Teceul Mare, Iza Mare, Piatra Săpîței, Giulești, Sat Șugatag, Desești, Gutii (Creasta Cocoșului), Valea Neagră, Răchita, Muntele Hera, Rona de Sus, Prislop, Agriș, Iapa, Dealul Cetății, Nireș-Săpîța, Bixad, Valea Tisei, Remeți, Măgura Teceului, Costiș, Vișeu ș.a.m.d.

Mulți partizani au plătit cu viața curajul de a se fi ridicat împotriva cotropitorilor și impilatorilor, unii căzînd în luptă, alții fiind executați, tot așa cum prinși, schingiuiți și împușcați au fost numeroși români care au ajutat, adăpostit, condus sau au sprijinit pe partizanii înarmați. Numai în Sighetul Marmației au fost 120 de execuții de partizani sau sprijinitori de-ai lor. Alți partizani maramureșeni au fost închiși și executați la Szolnok, Beregszász, Bixad, Košice. Rămîn în memorie oribilele masacre colective comise de horthyști în toamna anului 1944 la Moisei²¹, la Novicior, pe Valea Riului (Wasser-Vișeu de Sus), ș.a.

Actul insurecțional de la București, din data de 23 august 1944, a provocat o vădită stare de îngrijorare și teamă în rîndul autorităților civile și militare horthyste, care au adoptat cu maximă operativitate măsuri excepționale, partea de nord a Transilvaniei fiind declarată teatru

²¹ Dr. Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suci, *Moisei*, Tîrgu Mureș, 1982.

de război. În noaptea de 23—24 august 1944 s-au emis la Budapesta instrucțiuni speciale privind arestarea și întemnițarea tuturor elementelor românești suspecte în ochii ocupanților. Într-o singură noapte numai în orașul Sighet au fost arestate 23 de persoane și internate timp de 10 zile: dr. Petru Mihaly, Gheorghe Iusco avocat, prof. Ion Bîlțiu Dăncuș, protopopul Titus Berinde, dr. Grigore Bota avocat, avocat dr. Ioan de Kovats, medicul dr. Eugen Salca, avocat Gheorghe Oros, Vasile Ștef, Ion Tite, avocat dr. Gheorghe Bota, prof. Gavril Godja, Paul Vasile Lupuțiu, prof. Iuliu Epure și soția, Gheorghe Sfât, conducător al organizației locale a Partidului Social-Democrat din Sighetul Marmăției, învățător Ștefan Bota, Francisc Nistor, Vasile Nistor, Ștefan Nistor, Mihai Tăutu. După 10 zile sînt eliberați din închisoare și domiciliați forțat, la fel ca și medicul dr. Emil Forna. Peste nu multă vreme o parte din acești intelectuali români maramureșeni sînt luați ca ostateci de armata horthystă: Dr. Petru Mihaly, prof. Ion Bîlțiu Dăncuș, avocatul Gheorghe Iusco, protopopul Titus Berinde, avocatul Grigore Bota, avocatul Ioan de Kovats, Dr. Eugen Salca, avocatul Gheorghe Oros, contabilul de bancă Vasile Ștef, Ion Tite, Vasile Radu.

În județul Maramureș, în aceeași perioadă au fost arestate și internate în lagăre la Carei, Sat-Slatina, Ocna Slatina, Ocna Șugatag, Dragomirești, Moisei, Teceul Mare, Kistarcsa, Košice, peste 200 de români considerați „persoane periculoase pentru statul maghiar“, bărbați și femei deopotrivă: țărani, elevi, studenți, fețe bisericești (arhidiaconul Victor Ștețiu, Mihai Sălăgeanu, egumenul Mănăstirii Moisei, împreună cu 5 călugări), foști funcționari în administrația românească (notari, foști senatori, subprefecți, revizori școlari, contabil de bancă ș.a.) muncitori, comercianți, învățători, profesori, avocați, medici, antreprenori, brigadier silvic, din localitățile: Sighetul Marmăției, Vișeu, Berbești, Săpînța, Budești, Petrova, Vișeu de Jos, Rozavlea, Borșa, Moisei, Strîmtura, Glod, Poienile de sub Munte ș.a.

În afara acestora, în noaptea de 23—24 august 1944 Gestapoul a arestat mai mulți militanți ai rezistenței naționale românești din nordul Transilvaniei ținuți ostateci pe teritoriul Ungariei, alții duși în lagărele de exterminare hitleriste, unii din ei pierind, alții reușind să se întoarcă. Printre cei duși se numără Ion Tomoioagă, Vasile Tomoioagă Năstăcuța, Bucura Năsu, Gheorghe Sărățoanu din Vișeu, Vasile Iusco, Ion Dunca din Sighet, Ion Pop din Mara, Ion Dunca din Ineu ș.a.²²

Preotul Andrei Coman (născut la 10 octombrie 1901 în Săcel, județul Brașov), în 1944 era preot-paroh la Vișeu de Jos. Arestat în toamna anului 1944, a fost internat în lagărul de la Dachau, la 1 decembrie 1944, primind numărul de ordine 136.102. A avut șansa de a supraviețui și la 29 aprilie 1945 a fost și el eliberat de armatele aliate. Întors în țară, Andrei Coman și-a reluat activitatea pastorală, încheindu-și viața ca protopop ortodox român la Carei.²³

În luptele războiului antifascist din toamna anului 1944, pentru eliberarea întregului teritoriu al României de sub ocupația horthysto-hitleristă, armata română și cea sovietică a acționat pe un front comun, fie-

²² *Idem*, p. 79.

²³ Dr. Gheorghe I. Bodea, *Holocaustul din nordul Transilvaniei*, 1944. Editura „1 Decembrie 1918“, Alba Iulia (lucrare aflată sub tipar).

care armată în sectorul operațional stabilit în funcție de conjunctura impusă de momentul respectiv. Pentru eliberarea Maramureșului a acționat Frontul II Ucrainean, condus de mareșalul Rodion Malinovski și generalul Petrevski. Armata sovietică a înaintat pe teritoriul județului Maramureș prin trecătoarea Prislop dinspre Bucovina și prin trecătoarea Frăsinet-Jășina, dinspre Galiția, ajutată fiind de partizanii locali, de populația comunelor Borșa și Moisei, care au indicat căile de acces, fiind făcute inoportune fortificațiile horthyste de la Prislop de sute și sute de tineri care s-au înrolat voluntari (dobrovolți) în armata sovietică, originari fiind din Remeți, Rona de Sus, Lunca la Tisa, Crăciunești, Cîmpul Negru ș.a.

La 17 octombrie 1944 orașul Sighet și județul Maramureș a fost eliberat de sub ocupația horthysto-hitleristă. După cum notează la 8 ianuarie 1964 unul din martorii oculari, Gheorghe Iusco din Sighet, „în aceeași zi Comandantul trupelor de eliberare a chemat nominal pe unii din cei care au fost arestați la data de 24 august 1944 și i-a îndrumat ca, *pînă la venirea autorităților centrale din București* [s.n.G.I.B.], să constituie un organ de conducere a treburilor obștești privind administrația, școli și în general toată activitatea normală. Astfel a luat ființă ca organ de conducere a treburilor obștești Consiliul Național Român“.

Referindu-se la același eveniment, un alt martor avizat, prof. Gri-gore Holdiș din Sighet, la 2 mai 1969, notează: „După eliberare, conducerea județului Maramureș a fost preluată de către Consiliul Național Român, după modelul celui de după primul război mondial.

Adunarea *Marelui Sfat Național* [s.n.G.I.B.] a ales ca președinte de onoare pe dr. Petru Mihaly, dr. Ilie Ghindriș și Al. Cuza Anderco. Ca președinte activ a fost ales prof. Ion Bîlțiu-Dăncuș și ca secretar avocatul Gheorghe Iusco. S-a ales *Comitetul Executiv*: Ion Bîlțiu-Dăncuș (președinte), Gheorghe Iusco (secretar), iar membrii: dr. Gr. Bota, Titus Berinde, Iuliu Epure, Laslo Lupuțiu Paul, Florea Dezideriu, Vasile Ștef, Mihai Oros, Ierima Vasile, Gheorghe Sfăt, Vasile Nistor, Gavrilă Godja, Gh. Cherheș, Ion Moiş, Nicolae Vancea, dr. Zizi Man, dr. Ivan Dan, Iuliu Ardelean, Dunca Ion, Oros Gh., Tite Ion și Pleș Vasile. *Paza era făcută de gărzile naționale* [s.n.G.I.B.].

Prefect: dr. Petru Mihaly, iar subprefect dr. Gr. Bota. Prim-pretori: Ion Borodi, dr. Zizi Man, Ilie Iusco și Ion Tite.

Tribunalul: dr. Gr. Bota (primpreședinte), Florea Dezideriu (președinte), Ion Odoviciuc (șeful Parchetului Tribunalului), Vasile Pavel (procuror), Ștefan Iacobini (judecător de instrucție).

Ad-ția financiară: Oros Al. (director).

Dr. Eugen Salca (inspector sanitar), dr. Iuliu Hodor (primmedic județean), dr. Emil Forna (directorul Spitalului).

Inspector școlar primar Gh. Mureșean și Iuliu Epure responsabil de învățămîntul secundar.

Ing. Artur Coman, șeful Ocolului silvic și ing. Lucaci Otto, șeful Ocolului silvic Sighet.

Pentru Calea ferată s-a constituit un comitet de conducere.

Lucineț Ion, șeful serv. drumuri.

Călin Teodor, șeful Oficiului poștal.

Mureșean Ion, șeful Casei Cercuale.

Primar al orașului [Sighet]; Ion Bîlțiu-Dăncuș.

Poliția: Laslo Lupuțiu Paul (șeful poliției), Moiş Ion (subșef).

Paza publică a orașului era formată din 100 de gardieni.

Ing. Ion Coman, directorul Uzinei Electrice.“

După cum se poate lesne observa, administrația civilă a județului și orașului a fost alcătuit prompt, în toate serviciile ei esențiale, imperios necesare pentru a asigura ordinea și liniștea cetățenilor într-o perioadă deosebit de tulbure, de nesigură, zona aflându-se încă în statut de teritoriu de operațiuni de război, cu rechiziții, lipsuri de tot felul, contrabandă, confruntări de cele mai diferite culori și nuanțe.

La 13 ianuarie 1964, Benkő Elena (căsătorită Meseșan Elena), activistă comunistă din ilegalitate („În anul 1944 am fost în ilegalitate ca funcționară la industria de cherestea din Bicsad... avînd în vedere că am fost urmărită de către Gestapoul din Sighet, am fost nevoită a mă ascunde în casa muncitorului Manița Dumitru din Trip“), notează fapta unei alte comuniste ilegaliste, sora ei, întreprinsă în săptămînile din toamna anului 1944: „La Sighet în timpul ocupației hitleriste, sora mea Benkő Adela, azi Gecsei Etelka, stă în București, a salvat tezaurul băncii din Sighet ascunzîndu-l și păzindu-l într-o colibă din Pădurea neagră din Sighet pînă la venirea trupelor sovietice predîndu-l contra chitanță comandantului armatei sovietice“.

Cu toate că era lipsit de fonduri financiare (tezaurul băncii fiind predat comandamentului sovietic), de mijloace tehnice, materiale, alimente, forță de muncă calificată, Consiliul Național Român din Maramureș, în puținele săptămîni cît a acționat, a realizat cîteva lucrări remarcabile, după cum notează fostul secretar Gheorghe Iusco: „Pentru desfășurarea normală a operațiunilor militare, locuitorii orașului Sighet, din cătunele Ronișoara și Dobăieși, prin muncă voluntară spontană au reclădit podul de acces de pe șoseaua națională de peste Ronișoara.

În aceeași activitate locuitorii orașului Sighet și din comuna Iapa au reclădit podul de la Valea Hotarului — Cîmpul Negru peste riul Iza.“

În sprijinirea trupelor sovietice în drum spre frontul din Ungaria, Comitetul Național Român a asigurat cazarea trupelor, localuri pentru Comandamente, contribuind și la alimentarea trupelor staționare. Astfel s-au amenajat și înzestrat cazarma și trei hoteluri, precum și o popotă ofiterască.

Pentru a putea face față acestor necesități și în special pentru aprovizionarea cu benzină și petrol; respective pentru a pune în stare de funcționare uzina electrică distrusă de trupele maghiare și hitleriste, au fost necesare eforturi deosebite. O mărturisește, la 8 ianuarie 1964, în Sighet, inginerul Fisch Ernest, de la uzina electrică: „În 17 aprilie [1944], înainte de a începe deportarea evreilor din Sighet, am fugit în munte la Dealul Solovan și Agriș, unde am stat ascuns timp de 6 luni pînă la 17 octombrie cînd a fost eliberat Sighetul. În munte am fost ajutat cu alimente de familia Baias Gheorghe, mai ales de fiul lui care era ciurdar cu vacile.

În 17 octombrie am coborît din munte, iar în 19 octombrie, cînd orașul era deja ocupat de trupele sovietice, am primit sarcina ca împreună cu muncitorii de la uzina electrică să reparăm și să punem în funcțiune

într-un termen scurt măcar un grup electrogen din cele 3 care fuseseră aruncate în aer parțial de către trupele germane.

Lucrând cu multă tragere de inimă și conștiinciozitate, muncitorii uzinei electrice au reușit ca în termen de 2 săptămîni să pună în funcțiune un grup electrogen de 180 kvați, care a aprovizionat cu lumină electrică acea parte a orașului unde erau spitalele, în care zăceau răniți, ostașii sovietici.

În același timp s-au strîns aparatele de Roentgen, abandonate de medicii ce fugiseră cu fasciștii, și, împreună cu cele aduse de sovietici, au fost instalate și puse în funcțiune pentru ajutorarea personalului medical și al răniților din spitalele militare sovietice din Sighet²⁴.

Din ordinul Comandamentului Militar Superior Sovietic, la 13 noiembrie 1944, autoritățile locale ale administrației românești din nordul Transilvaniei (inclusiv jandarmeria) au fost evacuate, în zonă rămînînd numai administrația militară sovietică. Această situație s-a menținut pînă în 13 martie 1945, cînd, la Cluj, au avut loc festivitățile de retrocedare a nordului Transilvaniei în hotarele firești ale României²⁴, și ale reinstaurării administrației românești în județele răpite României prin Dictatul fascist de la Viena.

În timpul administrației militare sovietice, la 23 decembrie 1944, apare la Sighet săptămînalul „*Poporul*, ziar democrat“, pe o singură pagină, pe verso fiind imprimat același text, în limba maghiară, sub titlul „*A Nép, demokratikus lap*“. Tipărirea se face la Tipografia Kaufman A. și Fiul, din str. V. Alecsandri 31. Prețul unui exemplar este de 80 de fileri (de reținut că banii ungurești au rămas încă în circulație!). În primul număr se face apel prin două articole adresate țărănimii: „*Plugari, organizați-vă în «Frontul plugarilor!»*“ Din text rezultă că problemele majore ale țării pătrundeau și în Maramureș. „*Vrem țărani cu țarină, plugari cu plug — se scrie în articol. Cerem îndeplinirea punctului 5 din proiectul de platformă al Frontului Național Democratic din România, punct care vrea să asigure plugarilor pîine prin exproprierea marelui proprietăți agrare. Luptăm pentru realizarea tuturor punctelor din susnumitul proiect de platformă propus de frontul unor muncitoresc. [...]*“

Plugari, Muncitori, Frați, împreună am suferit, împreună să ne ridicăm.

Voi, lucrătorii industriali prin Sindicatele voastre. Noi muncitorii de pămînt, prin Frontul plugarilor.

Totți patrioții în Uniunea patrioților²⁵.

Într-un alt articol, intitulat: „*Plugari organizați-vă în comitete sătești*“, tot nesemnat, ca și primul de altfel, se scrie: „*E momentul suprem ca populația să-și ia în mîinile proprii soarta și să se organizeze în acest scop. Modelul îl avem deja, cel al țăranilor din Frontul Plugarilor, trebuie doar urmat [...]* Numai »Frontul Plugarilor« privește spre viitor“.

Din același număr de ziar aflăm că în ședința din 21 decembrie 1944 Consiliul sindicatelor muncitorești din Sighet a hotărît înființarea unei

²⁴ Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri de marți, 13 martie 1945, ora 17 (ținută la Cluj), în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 103, dosarul nr. 8962, p. 1—27.

²⁵ *Poporul*, Sighet, nr. 1, sîmbătă, 23 decembrie 1944, p.1.

cooperative comune, „în baza statutelor primite de la centru“ (De la centrul din Cluj? De la cel din București? Optăm mai degrabă, deocamdată din lipsă de probe, pentru prima variantă). Secretar al Consiliului sindicatelor muncitorești este la această dată Benkő Ilona, citată deja în studiul nostru, cea care semnează în textul maghiar al gazetei articolul intitulat „Szervekedjünk“ (Să ne organizăm), un apel la organizarea în sindicate a lucrătorilor din toate ramurile de producție.

Numărul 2 al gazetei, care apărea în aceeași formă, cu o notație în plus: „Conduc de un comitet“, vede lumina tiparului (din pricina sărbătorilor Crăciunului) luni, 25 decembrie 1944, la prețul de 60 fileri. În acest număr protopopul Titu Berinde semnează articolul „Crăciunul“, fiind tradus în limba română și articolul „Sindicalismul“ semnat cu un număr mai înainte de Benkő Elena, „secretar gral. în Cons. Sindicatelor“.

Din acest număr de gazetă aflăm de „Sărbătorirea Mareșalului Stalin. Cu ocazia zilei de naștere a Mareșalului Stalin șefii autorităților locale s-au prezentat la Comandantul Sovietic Maior Zaharicsenko, exprimând în numele populației simpatia față de Marele bărbat de Stat al Uniunii Sovietelor, asigurând contribuția forțelor poporului maramureșan în opera de terminarea războiului“²⁶. Mai aflăm că începând cu 22 decembrie 1944 oficiul poștal local a început să funcționeze normal. Se pot trimite scrisori simple, recomandate și telegrame; că s-a deschis cinematograful MUNCITORILOR. Luni, marți și miercuri va rula filmul BARBATUL FIDEL. Se anunță că Radio București, în emisiunea din seara zilei de 22 decembrie 1944, a dat citire știrii că a apărut legea pentru aplicarea convenției de armistițiu. În varianta maghiară a gazetei semnează un articol dedicat Crăciunului protopopul Papp József, și un apel la organizarea femeilor muncitoare semnat *Benil* (probabil pseudonimul lui Benkő Ilona).

Ce s-a întâmplat în următoarele săptămâni la Sighet? Aflăm de la același prof. Grigore Holdiș care la 2 mai 1969 notează: „În lunile ianuarie și februarie 1945, șeful Parchetului Tribunalului Maramureș Ion Odoviciuc, sprijinit de Comisia Aliată de Control [care avea în acea zonă, în acel timp, doar un singur reprezentant, pe cel al Armatei Roșii — în iulie 1945 acesta fiind colonelul Thiscenko — n.n. G.I.B.] a încercat să rupă Maramureșul de România alipindu-l pe Ucraina. S-au luat semnături de la ucrainieni, evrei, maghiari și cu presiuni de la unii români care au fost trimise lui Stalin“.

Despre persoana acestui Ion Odoviciuc, prof. Grigore Holdiș notează în continuare: „E bine să fie cunoscut cazul aventurierului Ion Odoviciuc, care a dezlănțuit citeva luni teroarea asupra populației din Maramureș, după eliberare. Acest avocat a venit din Bucovina, trimis cu mărcile lui Hitler. Deși era avocat de mîna a treia, imediat ce a venit la Sighetul Marmației a pus mîna pe două case și două grădini. În timpul guvernului prohitlerist Cuza-Goga, a ajuns acest aventurier Odoviciuc Ion la conducerea orașului Sighetul Marmației și a fost primul care a dispus ca la primărie să fie pusă svastica lui Hitler, formată din becuri electrice. Cînd era o victorie asupra Uniunii Sovietice sau ziua onomas-

²⁶ *Idem*, nr. 2, luni, 25 decembrie 1944, p. 1. În continuare, cităm din presa vremii fără modificări față de textul publicat.

tică a lui Hitler aventurierul Ion Odoviciuc îl felicita pe Hitler prin telegrame. Ion Odoviciuc a fost căpitan în rezervă și la muncile forțate a terorizat tineretul fiind foarte brutal. Când a venit în Maramureș armata sovietică, acest aventurier și-a schimbat chepeniagul [mantaua — n.n.G.I.B.], trecînd în serviciul Comisiei Aliate de Control spunîndu-și numele astfel: Ivan Ilici Odoviciuc. El a dezlănțuit teroare în Maramureș, multe arestări ilegale și crime. Deși sovieticilor li s-a spus cine este Odoviciuc, ei n-au luat măsuri serioase împotriva lui și îl mențin la Teceul Mic [în 1969! — n.n.G.I.B.] Ce a căutat acest aventurier în Maramureș și de ce n-a plecat în Bucovina, ci preferă viața de aventurier și de unealtă împotriva patriei noastre. Înainte l-a servit pe Hitler, acum îi servește pe sovietici, aici la graniță, pentru a face vrajbă și complicații între români și ucrainieni“.

Din documentele pînă în prezent depistate, din notițele și mărturiile culese acum aproape trei decenii de la martorii oculari ai evenimentelor din Maramureș din iarna și primăvara anului 1945, încercăm să reconstituim istoria acelor săptămîni de o gravitate excepțională pentru integritatea teritorială a României, cînd printr-o diversiune politică organizată și condusă de organele serviciilor secrete sovietice, sub oblăduirea președintelui Consiliului Comisarilor Poporului al Republicii Ucrainei Sovietice Socialiste, Nichita Sergheevici Hrușciiov, cu sediul la Kiev, s-a încercat — și pentru o scurtă vreme s-a și reușit — anexarea Maramureșului românesc de dincoace de Tisa la Ucraina Sovietică, după ce acest lucru îl realizaseră deja cu teritoriul Ucrainei Subcarpatice (din care face parte și Maramureșul la nord de Tisa) care în urma tratatelor de la Saint-Germain din 1919 fusese alipit, ca teritoriu autonom, Cehoslovaciei.

La 21 ianuarie 1945, duminică, numărul 5 al săptămînalului *A Nép* (Poporul), „Foaie democratică, care apare sub conducerea unui comitet, redactor responsabil; Káhn Kálmán“, publică pe prima pagină articolul: „Impozáns népgyűlés Szovjetukrajnával való egyesülésünkét követelte“ (O impresionantă adunare populară a revendicat unirea noastră cu Ucraina Sovietică). În articol se scriu următoarele: „În regiunea Subcarpatice — imediat după eliberarea ei de către Uniunea Sovietică — a pornit o puternică mișcare în interesul alipirii acestei regiuni ucrainiene la Ucraina Sovietică.

Rusinii, mai precis masele ucrainiene [s.n.G.I.B.], împreună cu *Sindicatul* [s.n.G.I.B.], care trăiesc în Sighetul Marmăției și în împrejurimi, s-au raliat acestei mișcări. A luat ființă Comisia pregătitoare a alipirii la Ucraina Sovietică alcătuită din următorii: Odoviciuc Ivan, președinte, Bocotei Todor, vicepreședinte, Ierima Vasile, Sidor Ioana, Benkő Ilona și Pipás Sándor.

Vineri [19 ianuarie 1945 — n.n.G.I.B.] după masă, la orele 5, Comisia pregătitoare a convocat la o adunare populația Maramureșului și a împrejurimilor, pentru ca în această problemă decisivă să hotărască voința poporului. Populația din oraș și din împrejurimi a umplut pînă la refuz sala încăpătoare a Cinematografului Muncitoresc. După ce au fost primite cu mare însuflețire cuvîntările lui Weisz S. membru al Consiliului Popular al [Regiunii] Subcarpatice și delegat al centrului, precum și ale lui Odoviciuc Iván, Benkő Ilona, Jerima Vasil, Szmuk Zoltán și Krompatzki Károly, adunarea populară a declarat în unanimitate șter-

gereea Tisei ca graniță despărțitoare și alipirea la Ucraina Sovietică, fapt conceput în proiectul de rezoluție următor și care a fost semnat de cei prezenți. Celelalte semnături în masă sînt în curs de adunare.²⁷

Popoarele din „împrejurimile Sighetului Marmației și ale [Regiunii] Subcarpatice au fost împletite prin legături frățești din timpuri străvechi. De o parte și de alta a Tisei trăiesc frați de același sînge, care au suferit timp de secole asuprairea străină. Și noi am fost la fel de asupriți.

Atît pentru poporul din [Regiunea] Subcarpatică cît și pentru noi, eliberatoare este Armata Roșie, ne-a adus libertatea, bucuria și fericirea. Ne exprimăm mulțumirea profundă față de eliberatorul nostru, mareșalului Armatei Roșii și a Uniunii Sovietice, comandantului suprem al Armatei Roșii, Iosif Stalin.

Dar eliberarea noastră nu poate fi cu bucuria deplină pînă cînd trăim despărțiți de frații noștri de sînge de dincolo de Tisa și rupți de Ucraina Sovietică care este pămîntul nostru natal. Noi ne însușim pe de-a întregul manifestul primului congres al comisarilor poporului din Ucraina Subcarpatică, sîntem de acord cu acesta, și rugăm pe frații noștri de sînge, pe ucrainenii subcarpatici, să ne primească în sînul familiei lor, ca să trăim împreună pe pămîntul mamei natale cu Ucraina Sovietică.

Trăiască unirea Sighetului Marmației și împrejurimilor sale cu Ucraina Subcarpatică și Ucraina Sovietică!

Trăiască eliberatoarea noastră Armata Roșie și marele ei strateg militar, mareșalul Stalin.

Datorită faptului că adunarea populară de importanță istorică s-a desfășurat la închiderea ediției gazetei, nu am avut posibilitatea să publicăm în acest număr știri mai ample²⁷.

Din același număr de gazetă mai aflăm că în ianuarie 1945, în Maramureș existau numai unități sovietice militare și speciale (sanitare, genistice etc.) și că la Sindicatul constructorilor începînd cu 30 ianuarie 1945 se organizează un curs de limba rusă²⁸. Tot din paginile gazetei rezultă că în viața politică a județului se simte suflul luptei între vechile partide politice antebelice și că presa românească din București pătrunde, totuși, și în această parte a țării²⁹.

La rubrica „Ultimele știri“, se notează că „la Moscova a fost semnată convenția de armistițiu ruso-maghiară. Guvernul de la Debreczen a recunoscut granițele maghiare de la Trianon³⁰“.

După mărturiile verbale ale Ilenei Benkő, făcute în fața subsemnatului la Satu Mare, la 13 ianuarie 1964, în primele săptămîni ale anului 1945 aceasta, împreună cu sora ei, Benkő Adél, Ion Odoviciuc, au fost în contact de mai multe ori cu ofițeri superiori din serviciile secrete sovietice de la Kiev, atît la Sighet, cît și în capitala Ucrainei Sovietice, transportul făcîndu-se cu avioane militare sovietice.

Ce s-a întîmplat în zilele următoare, aflăm în numărul 4, de joi, 1 februarie 1945, al săptămînalului „POPORUL, Ziar democrat, Redacția și administrația: Sighet, str. V. Alexandri 31, Telefon: 46, Prețul 1 Pengő,

²⁷ *A Nép*, nr. 5, 21 ianuarie 1945, p. 1.

²⁸ *Idem*, p. 2.

²⁹ *Idem*, p. 4.

³⁰ *Ibidem*.

Redactor responsabil: C. Kahan^a, care apare pe frontispiciu, deasupra titlului cu următorul text: „*Trăiască unirea Maramureșului cu Ucraina Sovietică!*“

În pagina a doua a gazetei, sub titlul *Adunarea istorică a poporului din Maramureș*, se publică următorul articol: „Orașul Sighet a luat o înfățișare de sărbătoare în ziua de Duminecă [28 ianuarie 1945 — n.n.G.I.B.]. Steaguri roșii au împodobit capitala străvechiului ținut. Chipul lui Stalin și placarde cu devizele Unirii, împodobeau vitrinele magazinelor. Întreg orașul îmbrăca o haină de sărbătoare.

De pe fața oamenilor se vedea radiind senzația fericirii și a speranței...

De veacuri orașul Sighet n-a trăit clipe atât de hotăritoare ca cele de azi. Această atmosferă gravă a ceasurilor istorice prin care trece orașul, parcă plutea ca o lumină nevăzută deasupra urbei.

Orașul Sighet împreună cu frații din Ucraina Subcarpatică trăiau momente de înaltă fericire prilejuită de unirea cu Ucraina și prin aceasta intrarea în marea Uniune Sovietică. Uriașa sală a Cinematografului muncitoresc, încă de dimineața a fost umplută de mulțimea ce dorea să asiste la proclamarea actului istoric.

Publicul, format din toate stratele sociale a ofașului în număr de aproape 2500 au umplut pînă la refuz sala, mulți din participanți rămîind și pe afară.

Cu cîteva minute înainte de ora 12 s-a început însofletita și impozanta adunare.

În numele Frontului Național Democrat d. Cumnacu Nicolaie deschide ședința. Emoționat de sărbătoreasca adunare, abia găsește cuvinte ca să mulțumească Soartei că l-a învrednicit să trăiască această zi. În vorbe sincere aruncă o privire asupra mișcărilor populare pornite în interesul alipirei Maramureșului la patria mamă, Ucraina, mișcări cari nu odată au fost înecate în sînge. Armata Roșie acum ne-a eliberat, iar poporul a primit ocazia să-și împlinească dorințele. Guvernele trecutului — spune oratorul — au aruncat praf în ochii poporului muncitor. Azi însă, nedreptatea de secole trebuie reparată. Trebuie să împlinim dorința muncitorilor, țăranilor, intelectualilor și întregii populații; Sighetul și jurul să-l alipim la țara mamă!

— Poporul orașului Sighet cere în mod solidar ca după pilda Ucrainei Subcarpatice să fie anexat la Republica Sovietică Socialistă a Ucrainei. Cine ar pune piedeci acestei uniri, ar avea în față voinței poporului.

— Acei ce nu înțeleg porunca vremii, în această adunare vor vedea libera voință a poporului. Ziua de azi — a mai spus oratorul — va fi o zi mare și fericită a istoriei Maramureșului. Vorbitorul a fost cald și îndelung aplaudat.

După aceasta a urmat alegerea prezidiului adunării populare, care ales fiind în unanimitate și-a ocupat locul pe tribuna minunat împodobită, în frunte cu Ion Odoviciuc, Bocotei Teodor, Dr. Hodor, Dr. Szöllösy și vicarii; Medvecky și Berinde.

Orchestra a intonat Imnul Sovietic a cărui acorduri minunate acum n-au mai sunat străin în Maramureșul eliberat.

Ioana Sidorovna în limba ucraineană, Cumnacu în limba română și dr. Szöllösy în cea ungară, au citit textul omagiului adresat Mareșalului

Stalin, pe care publicul a primit-o cu un uragan de aplauze și ovații nesfârșite și cu îndelungate strigăte de »trăiască iubitul părinte Stalin.«

Textul întreg al telegramei îl dăm în prima pagină a ziarului. [Redăm în continuare textul telegramei trimise lui I.V. Stalin:] „*Omagiul populației Maramureșului către Mareșalul Stalin.* Moscva Kremlin. Supremului Comandant Mareșalului Uniunii Republicilor Sovietice **STALIN.** Părintele nostru scump Iosif Visarionovici, primiți din partea orașului Sighet-Maramureș salutări respectuoase și mulțumiri pentru ajutorul frătesc, ce ați acordat poporului nostru mult pătimit, eliberându[-]l din jugul fasciștilor germano-maghiari.

Azi e la noi o zi mare și istorică. Muncitori, învățători, medici, preoți, reprezentanți[i] sindicatelor, meseriași, funcționari s-au adunat liberi ca să pronunțe unirea Maramureșului cu mama noastră Ucraina Sovietică și să aleagă comitetul poporului adevărată conducere a poporului.

Nu găsim cuvinte ca să Vă amintim suferințele peste care a trecut poporul nostru. Secole întregi a fost despărțit de mama sa Ucraina și se află în robia asupritorilor străini. Țara noastră iubită a fost colonia Austro-Ungariei, României și Ungariei fasciste, cari ne-au lovit în carnea vie. Râul Tisa a fost pus ca hotar, împărțind Maramureșul nostru în două părți, dintre care una au dat Cehoslovaciei] alta României. Străini au privat poporul de drepturile lui omenești, lăsându-ne numai un singur drept: a ne naște, a fi robi, și a muri. În această regiune n-a **fost** nici-o școală Ucraineană, deși populația Ucraineană formează mai mult de jumătate din numărul total al populației.

Limba noastră, cântecele și credința au fost persecutate și ni s-au oprit numele de Ucrainean. Dar n-a fost în [lipsă 1—2 rînduri în text — n.n.G.I.B.] fi putut nimici. În condițiunile grele a persecuțiunii economice, politice și naționale poporul nostru n-a trădat mama lui, și în mod neobosit a dus lupta pentru unirea lui și cu Ucraina-Sovietică și cu marele popor Rus de același sînge. Sîngele sfînt a celor mai buni fii a Maramureșului a sfințit acest vis secundar [secular — n.n.G.I.B.] al poporului.

Deși între noi stau Carpații înalți, dar ei fiind munții noștri nu ne[-]lau despărțit unii de alții ci sufletește tot timpul am trăit uniți cu poporul Sovietic, am sperat și am așteptat libertatea care avea să vie din răsărit, de dincolo de Carpați și aceasta libertate a venit. Ne-a adus-o eroica Armata Roșie acoperită de glorie ca eliberatoare a noastră. În întâmpinarea ei au mers sute de partizani viteji. În rîndurile ei au intrat deja mai mulți (1600) voluntari. Aceștia sunt fii și fiicele cele mai alese ale Maramureșului nostru, cari jertfesc viața lor pe altarul unirii Maramureșului cu Ucraina Sovietică.

Părintele nostru scump! În dorința de a se uni cu Uniunea Sovietică, poporul nostru este unit și stă neclintit ca o stîncă de care se va sfrînge orice sabie! Dacă cumva apa Tisei este piedică ca să ne reunim, cu frații noștri de sînge Ucrainieni, vom sorbi apa din riul Tisa!

Scumpul nostru părinte, tovarăș Stalin! Frații noștri din Ucraina Sub-Carpatică ce trăiesc de dincolo de Tisa sau unit deja cu mama noastră [lipsă 1—2 rînduri în text — n.n.G.I.B.]

Urmînd exemplul, noi unanim am semnat manifestul primului Congres al C[om]itetelor Poporului din Ucraina Sub Carpatică pentru unirea Ucrainei Sub-Carpatice cu Ucraina Sovietică, fiindcă el întrupează și

dorința noastră de a ne uni cu Ucraina Sovietică. Ne adresăm D[om]niei Voastre și Vă rugăm a uni Maramureșul cu frații noștri. Primiți-ne ca copii în familia liberă a popoarelor Sovietice!

Noi promitem că vom ajuta Armata Roșie fără cruțarea vieții noastre ca în mod definitiv să sdrobească pe fasciști germano-maghiari, vom reface Maramureșul nostru și vom fi cetățeni demni a marei Uniuni nostri [noastre — n.n.G.I.B.] Sovietice.

Vă dorim, scumpul Iosif Visarionovici, ca să trăiți la mulți ani, spre fericirea tuturor popoarelor doritoare de libertate!

Să trăiască unirea Maramureșului cu mama Ucraina Sovietică!

Să trăiască Armata Roșie, eliberatoarea noastră!

Slava marelui Stalin!

Din încredințarea adunării

*Presidiul*³¹

„Cu o însuflețire asemănătoare și cu aplauze nesfârșite a fost primit și textul telegramei adresate Președintelui sfatului comisarilor poporului din Republica Sovietică a Ucrainei, al cărei text îl publicăm deasemenea [în] prima pagină a ziarului.“ „[Iată textul telegramei trimise la Kiev lui Nichita Sergheevici Hrușciiov:] *„Telegrama de omagiu către Președintele Republicii Ucrainei. Orașul Kiev! Președintele Consiliului Comisarelor Poporului al Republicii Ucrainei Sovietice Socialiste. To-varășul CHRUSTIOV!*

Scumpul nostru Nicita Sergiovici! De la Tisa îndepărtată din Maramureșul Ucrainean trimitem Domniei Voastre Șefului Guvernului al patriei noastre, Ucrainei Sovietice salutul nostru respectuos și cele mai sincere urări.

Noi locuitorii orașului Sighet-Maramureș ne-am adunat astăzi în adunare și unanim am luat hotărârea să ne unim cu mama noastră Ucraina Sovietică și cu marele popor rusesc, frate de singe și să alegem comitetul poporului al orașului ca singura autoritate adevărată a poporului.

Din moși strămoși pământul Maramureșului a fost pământ ucrainean și locuit de ucrainieni. Prin veacuri poporul nostru a păstrat individualitatea sa națională, obiceiurile, cultura și credința fără a ceda persecuțiilor pe teren politic, economic și național. Din moși strămoși a luptat poporul nostru pentru înfăptuirea visului său milenar, pentru unirea cu mama sa Ucraina Sovietică. Și timpul acesta a sosit. Armata Roșie eroică ne-a eliberat de sub jugul Germano-Maghiar și ne-a dat posibilitatea ca noi înși-ne în mod liberi să decidem asupra soartei noastre.

Poporul nostru întreg de la mic la mare s-a ridicat cu hotărâre nestrămutată să se unească cu Ucraina Sovietică. Și această decizie noi am înfăptuit-o fiindcă cine a fost odată vultur nu mai poate fi vierme, fiindcă cel care a gustat o viață liberă nu se mai face rob.

Mult a pățimit poporul nostru, el a fost ținut în robie de fasciștii Austro-Ungari [!!!], apoi Români și iarăși Maghiari. Aceștia ca niște

³¹ *Poporul*, nr. 4, joi, 1 februarie 1945, p. 1.

vampiri au supt sângele din poporul nostru și l[-]au înjosit numindu-l cu nume de ocară de »ruteni«. Ei au nimicit pe intelectualii noștri, au închis toate școlile, au interzis să vorbim limba maternă. Dar poporul nostru a știut că el nu este părăsit căci dincolo de Carpați trăiesc o viață liberă și fericită frații de sânge și aceasta ne-a dat puteri în lupta noastră crincenă cu dușmanii. Când Armata Roșie a sosit în Carpați sute de fii viteji ai Maramureșului s-au înrolat în rindurile partizanilor dînd dușmanului din spate lovituri grele. Când Armata Roșie a sosit la noi atunci peste 1600 voluntari s-au înrolat în rindurile lor ca să răpună pe inamicul comun pe fasciștii Germano-Maghiari. Tot poporul nostru în mod unanim a aprobat „manifestul“ primului Congres al Consiliilor Poporului Ucrainean Subcarpatice pentru unirea Ucrainei Subcarpatice cu Ucraina Sovietică și iscălește acest manifest fiindcă el reprezintă și voința și dorința noastră.

Noi ne adresăm Dumneavoastră scumpul Nicita Sergiovici cu rugămîntea ca să înfăptuiți visul nostru și dorința poporului nostru, a ne uni cu Ucraina Sovietică.

Noi promitem a fi cetățeni Sovietici și la fel cu frații noștri din marea Uniunea Sovietică nu vom cruța puterea și viața noastră ca să ajutăm Armatei Roșii a zdrobi Germania fascistă.

Să trăiască unirea Maramureșului Ucrainean cu mama noastră Ucraina Sovietică! Să trăiască Guvernul Ucrainean și șeful lui Tovarășul Chrustiov.

Să trăiască eliberatorul nostru Marele Stalin!

Din încredințarea adunării cetățenilor orașului Sighet Maramureș.

*Presidiul*³²

„Acest ținut este neîndoielnic ucrainean

După acestea a luat cuvîntul d. Ion Odoviciuc, care într-o frapantă cuvîntare și cu un avînt plin de convingere, cu motive susținute de dovezi, a arătat că partea de dincoace de Tisa are un trecut ucrainean dovedit în modul mai viu de numirile geografice. Înșiră apoi nenumărate numiri de munți, comune, riuri, nume de familii, cari toate sunt slave, ba mai mult chiar și numele de Maramureș și de Sighet sunt de origine slavă.

Nu mai vrem probleme de rasă

După vorbirile viu aplaudate a dlor: vicar Medveczky, dr. Szöllösy Tiberiu, Kota Ludovic și alții a urmat salutul dsoarei Benkő Ileana. Dsa cu glas înecat de lacrimi de bucurie își exprimă fericirea că a ajuns clipa aceasta istorică a Maramureșului și propune că adunarea să închine două clipe de tăcere în amintirea acelor eroi și martiri cari au căzut pentru dezrobirea Maramureșului.

— Poporul Maramureșului nu mai dorește să fie despărțit de Tisa. Frații ucrainieni, români, unguri și evrei vreau să trăiască în cea mai bună înțelegere. Nu mai vrem să mai vină vremea acea cînd să se ră-

³² *Idem*, p. 2.

pească de lingă noi pe cei mai buni prieteni și oameni, cu zecile de mii. Nu mai vrem probleme de rasă și ură între oameni. Vrem să ne luăm partea noastră de muncă și vrem să colaborăm cu glorioasa Armată Roșie în lupta pentru nimicirea fascismului.

Și-a terminat vorbirea cu aclamarea Armatei Roșii și Mareșalului Stalin. Vorbitorul a fost răsplătit cu îndelungate aplauze.

Dl. Dr. Iuliu Hodor primarul orașului într-o vorbire în limba română și maghiară arată avantajile economice și geografice ale unirii:

Cele două părți a Maramureșului nu pot trăi separate.

— O parte a Maramureșului nu poate fi hotar căci ne este rău comun și ambelor părți deopotrivă de necesar. De ambele părți trăiește aceeași populație. Cele două părți a Maramureșului se completează reciproc, pe când separate sînt condamnate [sic!] pieririi. Ucraina este cea mai bogată parte din Uniunea Sovietică, deci interesul cere unirea. Trăiască dar, unirea cu Ucraina Sovietică.

D. Ion Odoviciuc luînd din nou cuvîntul se referă la motivele reale ale d.dr. Hodor și spune că după recensămîntul din anul 1912 din locuitorii Maramureșului vechiu 51 procente, deci majoritate a fost ucrainenii, urmat apoi ungurii, evreii și românii.

— Toți suntem legați de acest pămînt. Ambele părți a județului sunt un singur corp pe care nu-l poate despărți un rîu. Să nu mai suferim între noi lupte religioase, de rasă și de naționalitate, ci să trăim frățește împreună. Asmuțiatorii[!] urei dintre popoare sunt dușmanii progresului și reprezentanții unor interese personale. În momentul cînd intrăm în marea Uniune Sovietică, nu mai exista problemă Ucrainiană, evreiască, română sau ungară.

— Trăiască Armata Roșie!

— Trăiască Uniunea popoarelor Sovietice!

— Trăiască Mareșalul Stalin!

După aceasta adunare[a] a aprobat în unanimitate proiectul de hotărîre ce-l dăm în întregime în altă parte a ziarului. Acest proiect a fost citit în trei limbi.

REZOLUȚIA Adunării Generale al cetățenilor orașului Sighet pentru Unirea Maramureșului cu mamă sa „Ucraina-Sovietică”.

Poporul Maramureșului nostru trăiește zile istorice mari cu ajutorul Armatei Roșii pentru totdeauna au fost rupte lanțurile robiei și a dominației străine asupra pămîntului de veacuri Ucrainean.

Multe secole dragul nostru Maramureș a fost rupt de la mama sa Ucraina și poporul său a fost sortit morții. Cîștigînd acum libertatea, noi cetățenii[!] orașului Sighet ne[-]am adunat liberi ca să înlăptuim visurile și străduințele noastre de veacuri.

Noi considerăm că Maramureșul și totodată orașul Sighet este pămînt Ucrainean unde deși de secole poporul ucrainean și alte cetățeni au fost persecutați din partea asupritorilor fascistea austro-ungare, [?!?] română, totuși majoritatea populației o formează populația ucraineană.

Niciodată riul Tisa n-a fost și nu poate fi cauza împărțirii[!] județului nostru în două părți; deoarece are aceeași populație pe ambele părți ale Tisei. Așa pe partea dreaptă și stînga a Tisei, pe teritoriul Mara-

mureșului trăiesc în majoritate ucrainenii. Populația ucraineană ca și cea maghiară și română vede de bine a se uni cu Ucraina Sovietică și în mod unanim a semnat Manifestul Primului Congres al Comitetelor Poporului Ucrainei Subcarpatice pentru unirea Ucrainei Subcarpatice cu Ucraina Sovietică. Acest manifest exprimă și visul și străduințele noastre. Dintr-o populațiune de 13.000 suflete ale orașului au semnat pînă acum manifestul peste 8.000.

Populația județului nostru a format unități de partizani cari au luat parte contra fasciștilor germani și maghiari ajutînd Armata Roșie în luptele pentru eliberarea Carpaților. 1.600 de Ucrainieni au intrat ca voluntari în Armata Roșie și cari iau parte deja în luptele contra Germanilor fasciști. Aceste fapt[e] o dovedesc dragostea mare către Armata Roșie și mama lor Ucraina Sov[i]etice.

1) Bazîndu[-]se pe aceste fapte adunarea hotărăște în mod unanim: a ruga supremul Sovietic al Republicii Ucrainiene Socialiste Sovietice și Supremul Soviet al Republicilor Uniun[i]i Socialiste ca să unească orașul Sighet și teritoriul Maramureșului cu mamă sa Ucraina Sovietică.

2) A înființa adevărată autoritate a poporului în care să fie reprezentate interesele întregii populațiuni; adică „comitetul poporului“ în care să fie aleși cei mai buni fi[i] și fiice a poporului nostru și cari să înfăptuiască unirea Maramureșului, cu marea Ucraina Sovietică, deoarece numai în hotarele ei vom putea găsi libertatea, ocrotirea individualității naționale și toate condițiunile pentru înflorirea economică și culturală.

Primind din partea Armatei Roșii libertatea și formînd Comitetul Poporului ne simțim obligați să ajutăm din toate puterile noastre, să ne îngrijim ca să refacem situația economică a poporului și [să] ridicăm nivelul de trai a[l] muncitorilor. Drepturile și libertatea cîștigate acum, nu le vom ceda nimănui. Să trăiască Unirea Maramureșului Ucrainean cu mama sa Ucraina Sovietică!

Slava Armatei Roșie [sic!] eroice eliberatoarea noastră! Să trăiască părintele nostru Marele Stalin!

Din încredințarea adunării cetățenilor orașului Sighet-Maramureș.

PREZIDIUL³³

Apoi a urmat alegerea membrilor Comitetului poporului din Sighet, care a fost propus de Frontul Național Democrat și primit cu unanimitate [*Membrii Comitetului Poporului din Sighet.*] Lista membrilor consiliului poporului din Sighet este următoarea: Ion Odoviciuc, dr. Iuliu Hodor, Cumnacu Nicolaie, Bocotei Teodor, dr. Szöllösy Tiberiu, Benkő Elena, Bérczi Ștefan, Lazarciuc Nicolai, Mihoc Petru, Fancovici Emil, Medveczky Andrei vicar, Zekany Vasile, Pipaș Nicolai, Sidorovna Ioana, Jakobinyi József, Ierima Vasile, Moiş Ion, Fisch Ernest, Otruba Jurco, Czibelenykó Fedor, Izrael Albert, Spácay Ștefan, Bilaș Vasile, Iliciuc Alexandru, Czauciuc Gavril, Toronszky Ioan, Kadar Iurcő, Lukaci Otto, Orgici Vasile, Berinde Titus vicar, Oros Gheorghe și Saldaciuc Alexandru.

³³ *Idem*, p. 3.

Dl. Odoviciuc a arătat mai întâi chemarea mare a consiliului, anunțând apoi că consiliul va prelua conducerea orașului.

Impozanta adunare istorică de alipire a Maramureșului a sfârșit după masă în sunetele însuflețite a Imnului Sovietic.

După grandioasa adunare a urmat un splendid concert festiv. Au fost prezentate publicului de către minunata trupă a Armatei Roșii, alese și frumoase compozițiuni, cîntece, jocuri naționale rusești precum și dansuri românești și ungare.

După concert a urmat o petrecere dansantă cu care tîrziu noaptea a luat sfîrșit istorica zi a Maramureșului³⁴.

Pe pagina următoare a gazetei alte două articole-document de o importanță deosebită pentru analiza acestei diversiuni politice, naționale îndreptate împotriva integrității și independenței statului român de către forțe absconse ale serviciilor de siguranță sovietice, atrag în special atenția. Le reproducem pentru valoarea lor documentară. [*Comitetul Poporului din orașul Sighet a preluat puterea*].

„Comitetul Poporului ales în unanimitate Dumineca înainte de masă [28 ianuarie 1945 — n.n. G.I.B.], și-a ținut ședința de constituire în după masa aceleiași zile. D. Odoviciuc Ion a adresat o vorbire însuflețită membrilor, arătîndu-le că au de împlinit o mare misiune istorică.

— Nu vreau să se zică — spune vorbitorul — că »am călcat din ciubăr în vadră«. Trebuie să mergem pe drumuri noi și pe fiecare membru trebuie să-l însuflețească cel mai sfînt interes public pe care permanent trebuie să-l aibă în fața ochilor.

Consiliul format din 32 de membrii, a ales o delegație permanentă compusă din 15 membrii, cari vor rezolvi chestiunile curente a orașului. Aceștia sunt următorii: Ion Odoviciuc, Dr. Iuliu Hodor, Cumnacu Nicolaie, Bocotei Teodor, dr. Szöllösy Tiberiu, Benkö Ileana, Lazarciuc Nicolaie, Mihoc Petre, Medveczky Andrei, Sidorova Ioana, Iosif Jakobini, Moiş Ioan, Fisch Ernestin, Otruba Iurco și Saldaciuc Alex.

Delegația permanentă și-a ales președintele în persoana d. Otruba Iurco, iar ca vicepreședinte l. Dr. Iuliu Hodor și 2. Jacobini Iosif.

Luni dimineața [29 ianuarie 1945 — n.n. G.I.B.] consiliul și-a ținut prima ședință.

Otruba Iurco preluînd conducerea orașului, a declarat în cuvinte însuflețite că se simte destul de tînăr și în depline puteri ca să împlinească misiunea care și-a asumat-o, în interesul poporului.

— Linia principală care mă va călăuzi va fi cîntea și conștiința obligațiilor împlinite. Mandatul îl primim de la popor, iar dela acei ce nu lucrează în interesul acestui popor, acest mandat poate să fie ri [un rînd lipsă în textul tipărit — n.n. G.I.B.] cea mai integrală democrație. Toate drepturile zice vorbitorul — de la popor derivă.

— De azi, asupra orașului Sighet și județului Maramureș strălucește o nouă stea.

Vorbele președintelui au fost primite cu vii aplauze și aclamații. Se delegă apoi o comisie de cinci, care să preia serviciile primăriei. Comisia de cinci este compusă din: Otruba Iurco, Saldaciuc Alexandru, Jacobini Iosif, Mihoc Petru și Sidorova Ioana.

³⁴ Ibidem.

Comisia s-a și apucat de lucru³⁵

Al doilea document publicat se referă la „*Obligațiile Comitetului Poporului*.”

„1. Comitetul poporului este adevărată autoritate a poporului, care este chemat să întrupeze dorința poporului de a uni Maramureșul cu Ucraina Subcarpatică și prin aceasta cu Ucraina Sovietică și cu marea Uniune Sovietică.

2. Com[itetul] pop[orului] lichidează rămășițele partidelor și a organizațiilor fasciste, a legilor antidemocratice și a impozitelor fasciste.

3. Com[itetul] pop[orului] va lua măsuri pentru o imediată introducere a ordinii în gospodăria orașului și pentru o ordine exemplară în toate.

4. Com[itetul] pop[orului] va lua măsuri pentru îndreptarea aprovizionării orașului, pentru refacerea comerțului, industriei și a meseriilor.

5. Va susține orice inițiativă particulară, cinstită și va organiza cooperația.

6. Com[itetul] pop[orului] va lua măsuri pentru renașterea și înflorirea culturii tuturor naționalităților, cari trăesc în acest oraș.

7. Com[itetul] pop[ular] va lua măsuri pentru îmbunătățirea situației materiale a muncitorilor manuali și intelectuali.

8. Com[itetul] pop[ular] va lua măsuri pentru îmbunătățirea asigurării sănătății publice a populației.

9. Com[itetul] pop[ular] va uni toată populația orașului Sighet într-o singură familie sub steagul marelui Uniunii a Republicelor Sovietice.

10. Iată pentru ce în comitetul poporului trebuie să fie aleși cei mai buni și cei mai încercați fii ai poporului, cari ar fi gata să servească fără ezitare *Uniunea Republicelor Sovietice* [s.n. G.I.B.]³⁶

Jos, pe ultima pagină a gazetei, o chemare: „*Semnați Manifestul de Unire*”, cu următorul text: „Cei cari n-au semnat manifestul de unire cu Ucraina Subcarpatică și doresc a face aceasta, să se prezinte la primăria orașului sau la sediul sindicatelor”³⁷

În acele săptămâni prezentul și viitorul Maramureșului românesc din stînga Tisei se dovedeau a fi în primejdie. O parte a luptelor din războiul antifascist se desfășurau în acele zile nu departe de Maramureș, pe teritoriul Slovaciei, Cehiei, Ungariei. Maramureșul, situat în prima zonă din spatele frontului, era socotit ca un teritoriu de siguranță militară pentru armata sovietică, și, sub acest pretext, erau interzise orice fel de acțiuni publice. După cum mărturisește prof. Grigore Hol-diș în ianuarie 1945, „populația românească a protestat împotriva acestui sistem de teroare asupra populației românești din partea ucrainenilor și astfel borșenii și ceilalți locuitori români din Maramureș au pornit un marș asupra Sighetului, dar la Vad au fost întîmpinați de armata sovietică, considerînd manifestația ca reacționară, organizată în spatele frontului antihitlerist [...] Astfel s-a produs conturbare și vrajbă națională, care a durat multă vreme. Populația românească s-a izolat

³⁵ *Idem*, p. 4.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

de P.C.R. și de Uniunea Sovietică, întărindu-se astfel reacțiunea grupată în jurul P.N.T. și P.N.L.³⁸

Lupta pentru rezolvarea problemei Maramureșului din stînga Tisei a fost îngreunată de situația complexă politică, militară, națională, economică, diplomatică din acele săptămîni ale primăverii anului 1945. În primul rînd greutățile și situația locală, precară, specifică. „Sub administrația ucraineană aici nu au vrut să împartă pămîntul“ — notează un raport oficial al Comitetului județean Maramureș al Partidului Comunist din România trimis din Sighet, la 29 mai 1945, C.C. al P.C. din România, la București³⁹. Din același raport rezultă că „alimentarea județului nu este asigurată; în unele regiuni bîntuie foametea cea mai cumplită. Scumpetea e uriașă: 1 kgr. pîine 800—1000 lei; 1 kg. lapte 250—300 lei, 1 ou 100 lei etc. Șomajul este mare.

Cauzele: Lipsa căilor de comunicație. Linia ferată prin Cehoslovacia este închisă de ucrainieni. S-au confiscat patru vagoane de cereale și circa 5 vagoane cu sare, astfel nu mai pot circula mărfuri pe acolo. Autocamioane stau la dispoziția județului dar puține și slabe. Drumurile sînt rele, podurile aruncate în aer, pentru refacerea lor ar fi necesari bani și bani nu avem. Județului i s-a destinat 100 milioane lei însă pînă în prezent nu am primit nimica. Și această sumă ar fi minimă.

Intenționăm să unim calea ferată îngustă industrială ce vine de la Satu Mare — Bicsad, cu cea de la Cîmpulung [pe Tisa] — Maramureș. Pentru aceasta avem nevoie de ajutorul guvernului. Prin muncă de folos obștesc nu s-au putut face drumurile, pentru că pe de o parte populația a făcut muncă obștească pentru armată [sovietică] numai în oraș 400—500 oameni zilnic, pe de altă parte a fost problema înșămînțării lor.

În oraș sînt 7 spitale militare sovietice, un lagăr mare de prizonieri și o garnizoană numeroasă. Toate edificiile mari sînt ocupate — școli, tribunal, palatul cultural, internatul, locuințe etc.

Primăria a cheltuit pentru nevoile armatei sovietice 390.000.000 lei.

Orașul este completamente golit. Spitalele, lagărul, garnizoana trebuiau înzestrate din partea orașului. Sute de mii de scaune, paturi, șezlonguri (dormeze), mese, fotolii, dulapuri, mese de birou, tacîmuri, farfurii, castroane, perne, cearceafuri, plapome etc. au fost date. Tot ce era s-a dat, rezerva deportaților a fost epuizată. Astăzi cerințele noi ale Armatei sovietice sînt satisfăcute — căci se cere insistent — prin rechiziții de la populație. Se cer zilnic fel de fel de lucruri, înafară de cele sus amintite. Se ia perna de sub capul omului cu asistență din partea autorităților civile pe seama armatei sovietice. Afară de cele sus amintite — covoare, oglinzi mari, mașini de cusut, spre întrebuințare [2] dar cînd pleacă unitatea ia tot ce i-a fost dat. Unitatea care vine trebuie din nou înzestrată.

Județul Maramureș nu poate suporta aceste greutăți. Siguranța publică în oraș și județ, așa zicînd, nu există. Zilnic sînt 15—20 spar-

³⁸ Informația este furnizată de prof. Grigore Holdiș din Sighet în documentarul întocmit la 2 mai 1969 și aflat în arhiva personală Dr. Gheorghe I. Bodea.

³⁹ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Maramureș, Dosar nr. 561, fond 3, nr. 165/1945. Copia documentului în arhiva personală Dr. Gheorghe I. Bodea.

geri. Soldații [sovietici] intră prin case și iau ce le place. Sint golite locuințe întregi cu autocamioane [...]

În județ sint parașutiști nemți și bande înarmate, care au omorit acum 2 săptămîni 15 persoane dintre care 2 ostași sovietici.

Cele de mai sus au ca urmare faptul că populația trăiește în frică permanentă și are un spirit ostil Armatei Roșii și Partidului Comunist. Deci voluntar [voit] sau involuntar [nevoit] este o muncă împotriva intereselor Armatei Sovietice, care împiedică și partidul comunist local să se dezvolte⁴⁰.

După cum își amintește prof. Grigore Holdiș, „abia în martie și aprilie 1945, în urma ajutorului primit de la C.C. al P.C.R. din România prin Vasile Luca și Lucrețiu Pătrășcanu, s-au putut liniști lucrurile în Maramureș”.

După cum rezultă din documentele vremii, în urma retrocedării oficiale a nordului Transilvaniei în hotarele firești ale României, guvernul român condus de dr. Petru Groza, prin unii delegați comuniști (N. Goldberger, Vasile Luca, Lucrețiu Pătrășcanu), parteneri de discuție acceptați într-o mai mare măsură de administrația militară sovietică, au făcut eforturi pentru normalizarea situației și a statutului geopolitic și teritorial al Maramureșului din stînga Tisei.

Încercările s-au derulat anevoie și în timp cunoscute fiind antecedentele imediate. Astfel, în ianuarie 1945, tocmai cînd la Sighet are loc grava diversiune organizată de serviciile secrete sovietice, la Moscova, delegația Ungariei aflată acolo pentru semnarea armistițiului a făcut mare propagandă pentru neadmiterea reînălării administrației românești în Transilvania. Tot atunci, la Moscova se afla și o delegație a P.C. din România care, la revenirea în țară, a declarat că „dacă coaliția guvernamentală din București este înlocuită cu una dominată de comuniști, Nordul Transilvaniei va reveni la România”. Schimbul de telegrame Groza -- Stalin (9 martie 1945) confirma faptul că sovieticii au șantajat România pentru a obține avantaje apreciable, ca și un regim politic favorabil lor. Mai mult, presiunile de acest tip, inclusiv prin motivul Transilvaniei, nu au încetat nici după reinstaurarea administrației românești în nordul Transilvaniei, la 13 martie 1945.

La început guvernul Groza nu a prezentat siguranță deplină pentru sovietici. O spune chiar generalul Susaikov, reprezentantul sovietic la comisia Aliată de Control, care la 18 martie 1945 declara: „Transilvania nu a revenit la România, ci ceea ce s-a întîmplat este că doar administrația românească a fost instalată în Nordul Transilvaniei pentru a o administra”⁴¹.

În condițiile cînd se definitivau tratativele între guvernul sovietic și cel cehoslovac de alipire a Ucrainei Subcarpatice (din care făcea parte și Maramureșul din dreapta Tisei) la Uniunea Sovietică Maramureșul din stînga Tisei nu mai prezenta un interes deosebit pentru sovietici. Așa se face că, încet, încet, administrația românească își reia atribuțiile în Maramureșul ce cunoaște frămîntări și convulsii marcante. Este numit un nou prefect român în persoana Dr. Iulian Chita. Acesta parti-

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Tribuna*, Cluj-Napoca, nr. 26 (2—8 iulie) 1992, p. 9.

cipă în a doua jumătate a lunii aprilie 1945 la conferința de la București a prefecților din toată țara. Reîntors în Maramureș, prezintă în cadrul mai multor expuneri hotărârile luate la București „în legătură cu ameliorarea situației economice din Maramureș. A arătat că actualul guvern depune toate eforturile pentru ajutorarea județelor cari în trecut, datorită poziției lor geografice, au fost neglijate într-un mod condamnabil [...]

Luîndu-se în discuție problema valutei și în special a rublelor, d. prefect a comunicat că în scurt timp Banca Națională va recurge la schimbarea banilor pe întreg teritoriul Ardealului de Nord. Deși schimbarea rublelor constituie o problemă locală, cei în drept au promis că vor pași fără întârziere la soluționarea ei. Deci în curînd rublele vor fi preschimbate⁴²

La 25 aprilie 1945 se anunță în presă că „la Sighet s-a organizat jandarmeria democratică. Este în curs organizarea în județul întreg din elemente locale nepătate“. Tot acolo se aduce la cunoștință că „potrivit dispozițiilor luate de către Ministerul Agriculturii, toate pămînturile rămase neînsămînțate pînă la data de 15 aprilie a.c. pot fi folosite de oricine, recolta revenind aceluia care le vor lucra“⁴³

Într-o ședință a organizației județene a F.N.D. Maramureș care a avut loc la 12 mai 1945, prefectul județului „a făcut o largă dare de seamă asupra rezultatelor obținute de către delegația trimisă la București [...]. În privința refacerii Maramureșului s-a obținut promisiunea alocării unui fond de 100 milioane lei și altă una sută milioane pentru refacerea drumurilor.

În privința încadrării funcționarilor, d. prefect a anunțat că acestea sunt în curs de efectuare. Fiecare minister va trimite o comisiune care va lucra pe loc. Încadrarea funcționarilor de la Justiție se va face chiar cu ocazia venirii în județ a dlui Ministru Pătrășcanu a cărei vizită este anunțată.

În privința personalului învățămîntului maghiar, guvernul a dispus că acesta să fie plătit de inspectoratul învățămîntului maghiar [!?!] căruia i s-au pus la dispoziție, în acest scop, 400 milioane lei. Funcționarii ucrainieni, cari n-au cetățenie română, vor putea fi utilizați temporar cu contract, urmînd ca acei ce doresc să rămînă aici, dacă îndeplinesc condițiunile de ordin democratic și dacă sunt necesari, să-și [poată] face cere[re] din naturalizarea, după toate formele legale.

În privința învățămîntului ucrainean, s-a alcătuit o comisiune, care din comună în comună va stabili numărul de posturi necesare, urmează să fie plătite de inspectoratul școlar] din Sighet.

În privința mijloacelor de transport, s-a pus în studiu problema unui tren direct Sighet—București, iar ca măsură imediată, s-a obținut o cursă săptămînală de autobus Sighet—Cluj [...]. Dl. prefect a mai anunțat că în curînd se vor instala la graniță oficii de vamă și pază de grăniceri“⁴⁴

Din citatul raport al Comitetului județean Maramureș al Partidului Comunist din România trimis C.C. al Partidului Comunist la București

⁴² *Poporul*, Sighet. 25 aprilie 1945, p. 2.

⁴³ *Idem*, p. 1.

⁴⁴ *Idem*, 16 mai 1945, p. 2.

aflăm că, din punct de vedere organizatoric, în luna mai 1945, „Comitetul județean al Partidului Comunist se compune din 8 membri. Numărul membrilor din orașul Sighet este de 48. Numărul celulelor este de 9. Partidul este încă organizat în centrele de plasă; Vișeu de sus cu 10 membri; Șugatag cu 15 membri și alte 5 comune.

Numărul total al membrilor este de circa 100.

Comitetul județean ține ședințe regulat din 10 în 10 zile cel puțin. Celulele [de partid] s-au format numai la 18 mai 1945. În privința naționalităților, membrii se împart astfel: români 25%, unguri 20%, evrei 40% și ruteni 15%.

După apartenența socială: muncitori 40%, țărani 25%, intelectuali și mici meseriași 35%.⁴⁵ Este poate cea mai elocventă dovadă a ceea ce constată același raport cu câteva pagini mai încolo, referindu-se la faptul că în Maramureș „populația trăiește în frică permanentă și are un spirit ostil Armatei Roșii și Partidului Comunist”.⁴⁶

Miercuri, la 4 iulie 1945, săptămînalul POPORUL MARAMUREȘULUI, care apare sub conducerea unui comitet, și se vinde cu 20 de lei bucata, publică pe prima pagină știrea intitulată: „*Rusia Subcarpatică s-a unit cu Ucraina Sovietică*. Radio București anunță: În ziua de 29 iunie a.c. au luat sfîrșit conversațiile dintre Dnii Molotov și Firlinger, primul ministru Cehoslovac, încheindu-se un acord în privința teritoriului cunoscut sub numele de Rusia Subcarpatică care în urma tratatelor din Saint Germain din 1919 a fost alipit Cehoslovaciei ca teritoriu autonom. Acum această Regiune, din voința poporului și înțelegerea pașnică a celor două guverne s-a reatașat Patriei mame Ucrainei Sovietice.

Cetățenii originari de pe acest teritoriu au posibilitatea de a se reîntoarce pînă la data de 1 ianuarie 1945”.⁴⁷

Imediat sub această știre este publicată o alta: „*Problemele Maramureșului în Consiliu[l] de miniștri*. București. Consiliul de miniștri de ieri [3 iulie 1945 — n.n. G.I.B.], în urma referatului d. Lucrețiu Pătrășcanu, a hotărît că în curînd va începe o mare acțiune de refacere și ridicare economică și socială a Maramureșului.

D. Ministru Pătrășcanu, a arătat în culori vii situația grea a Maramureșului în urma distrugerilor războiului, iar Consiliul a aprobat ajutoare imediate de alimente și medicamente”.⁴⁸

Peste o săptămînă, în proximalul număr de gazetă, „*Poporul Maramureșului*” publica articolul așteptat cu interes de maramureșeni intitulat: „*Amănunte în legătură cu unirea Ucrainei Subcarpatice la Ucraina Sovietică*” avînd următorul text: „Tratatul încheiat la 29 Iunie între U.R.S.S. și Ceho-Slovacia, a fost adus la cunoștința lumii în aceeași zi. În articolul 1, al tratatului se stabilește că teritoriul cunoscut sub numele de Rusia Subcarpatică, care în baza tratatului dela Saint Germain [sic!] din 10 Sept. 1919, a fost alipit ca teritoriu autonom Cehoslovaciei,

⁴⁵ Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Maramureș, Dosar nr. 561, Fond nr. 3, nr. 165/1945.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Poporul Maramureșului*, Ziar de luptă democratică, Sighet, nr. 24, miercuri, 4 iulie 1945, p. 1.

⁴⁸ *Idem*, 11 iulie 1945, p. 3.

se unește cu Ucraina Sovietică. Granița ce a fost la 1 Septembrie 1938, între Slovacia și Ucraina Subcarpatică, cu anumite schimbări, devine graniță între U.R.S.S. și Cehoslovacia. Tratatul urmează să fie ratificat de Prezidiul Sovietului Suprem și Adunarea Națională Cehoslovacă.

Protocolul anexă al tratatului prevede dispozițiuni privitoare la comisia care va trasa granița pe teren între U.R.S.S. și Cehoslovacia și la dreptul de opțiune al cetățenilor. Așa cetățenii de naționalitate cehă sau slovacă, aflați pe teritoriu^[1] Ucrainei Subcarpatice, pot opta pînă la 1 Ianuarie 1946 la cetățenia Cehoslovacă, iar cetățenii de naționalitate ucraineană și rusă aflați pe teritoriu Cehoslovac pot opta pentru cetățenia U.R.S.S. Această optare nu intră în vigoare decît după aprobarea din partea Statului pentru care s-a optat. După aprobarea opțiunei cetățenii vor pleca în statul respectiv, în timp de 12 luni, putîndu-și duce cu ei toată averea mobilă, iar pentru cea imobilă vor primi compensații. Pentru aplicarea Tratatului, precum și a Protocolului, se instituie o Comisie de Lichidare în care vor fi reprezentate Înaltele părți contractante.

Dealtfel dl. Hrusciov [sic!] președintele sovietului suprem al republicii sovietice ucrainene a vizitat regiunea realipită la patria mămă. Cu ocazia serbărilor din Uzhorod a ținut un mare discurs festival.⁴⁹

Din vara anului 1945 deci, românii din Maramureșul de la nord de Tisa (care nu au fost luați în considerare în cadrul stipulării condițiilor de opțiune) au fost înglobați Ucrainei Sovietice. Tisa a ajuns să despartă din nou părinți de copii, frate de frate, nepoți de bunici.

Păstrînd proporțiile, diversiunea ce ar fi putut deveni tragică pentru Maramureșul românesc în 1945 se înscrie ca un mic rol episodic în marele scenariu al politicii U.R.S.S. de întărire a securității ei în contextul postbelic.⁴⁹ Prof. Charles Gati susține că Stalin percepea trei zone distincte în Europa pentru scopul enunțat: 1) o regiune necomunistă vest-europeană sub control comunist care să includă și Grecia; 2) o regiune comunistă sub control sovietic în Europa răsăriteană, de la Polonia și răsăritul Germaniei la Marea Neagră, cu România și Bulgaria (aici incluzîndu-se regiunea subcarpatică cuprinzînd și Maramureșul de o parte și de alta a Tisei); 3) o regiune intermediară în care să guverneze o coaliție politică în care comuniștii să aibă o influență crescîndă (Iugoslavia, Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Finlanda).

Desigur, metodele instaurării comunismului și dominației sovietice în Europa central-răsăriteană au fost extrem de diverse, de la țară la țară și de la o etapă cronologică la alta. Ceea ce a favorizat însă într-o măsură deosebită procesul sovietizării zonei au fost și conflictele naționale, mai grave sau mai puțin însemnate, și cele teritoriale din interiorul zonei. Cazul evenimentelor petrecute și regizate de sovietici la nord și la sud de Tisa (incluzînd și Maramureșul, care pînă la urmă tot în zona lor comunistă a căzut odată cu România întreagă), se înscrie în acest act al scenariului. Acesta a permis atît anexări teritoriale propriu-zise de către U.R.S.S. spre granița sa apuseană (cazul și al regiunii subcarpatice incluzînd și Maramureșul de la nord de Tisa), cît și ames-

⁴⁹ Vezi, în acest sens, Vasile Pușcaș, *Conflicte naționale și teritoriale în Europa central-răsăriteană și impunerea dominației sovietice (1944—1947)*, în *Tribuna*, nr. 26 (2—8 iunie 1992), p. 9—11.

tecul flagrant în zonă, cu sporirea șansei comuniștilor din aceste țări de a accede la putere. Și toate acestea cu o „înțelegere“ binevoitoare, de multe ori din partea puterilor occidentale, care și-au împărțit cu bună știință, cu mai mult timp înainte, zonele de influență din această parte a Europei, în acord cu Uniunea Sovietică. De aceea, pentru neamul românesc, răsună și azi, cu glas de bucurie și durere, versurile Eminescului:

„De la Nistru pân' la Tissa
Tot Românul plănu-mi-s'a“.

GHEORGHE I. BODEA

A TRAGIC EPISODE, LESS KNOWN, OF THE MARAMUREȘ HISTORY

(Abstract)

This study presents a very little explored problem: the events from Maramureș in the winter and the spring of 1945, a very important period for the territorial integrity of Romania, when, through a red herring organized and led by Secret Soviet Services under the authority of Nikita Sergueyevitch Khrushchov (the President of People's Commissariat from Ukrainian Soviet Socialist Republic with the headquarters in Kiev), tried — and for a short time it was successful — the annexation of Romanian Maramureș (South of Tisa) to U.S.S.R. Till 1945 the Soviet Secret Services succeed to annex the Sub-Carpathian Ukraina (this territory includes Maramureș from North of Tisa), which, after the Peace Treaty signed at Saint-Germain in 1919, was annexed, like a self-governing territory to Czechoslovakia.

Keeping the proportions, the red herring which can become a tragedy for the Romanian Maramureș in 1945, it is a little episode in the great scenario of the Soviet policy for strengthening of her security in the post-war context.

SISTEMUL COOPERATIST DIN NORD-VESTUL TRANSILVANIEI DUPĂ DICTATUL DE LA VIENA

IV. Federala „Hangya” din Tg. Mureș

(5 IX 1940 — 25 X 1944)

În studiile noastre anterioare, am clarificat sistemul de organizare a cooperației în Transilvania din perioada interbelică și impactul dictatului de la Viena și asupra lui în ansamblul său*.

În lucrarea noastră prezentăm în continuare în sinteză, evoluția cooperativelor de consum și valorificare a populației maghiare din nord-vestul Transilvaniei după evenimentele din anul 1940.

Pînă în septembrie 1940 așa cum am mai precizat, aceste cooperative au fost asociate la federala de profil „Furnica” (în denumirea în limba maghiară „Hangya”) cu sediul la Aiud județul Alba care a rămas în continuare în România.

În situația politică schimbată, cooperativele respective s-au constituit la 24 octombrie 1940 într-o federală nouă la Tg. Mureș, purtînd denumirea în continuare de „Hangya”.¹

Pînă la 31 decembrie 1940 s-au asociat la federală un număr de 179 cooperative din cele 220 unități rămase în teritoriu.

În darea de seamă a federației din Tg. Mureș pe anul 1941, se făcea aprecierea că reorganizarea activității s-a făcut anevoie din cauza greutăților de ordin economic, a celor pentru găsirea de noi surse de aprovizionare, de transporturi, căi de comunicații între federală și unități și altele.

După constituire federala și-a fixat două obiective principale: continuarea activității cooperatiste și organizarea de activități noi pentru producție proprie și de valorificarea produselor preluate de la populație, prin care să conducă la dezvoltarea rețelei cooperatiste.²

În acest cadru și a orientărilor stabilite, rețeaua cooperatistă s-a dezvoltat în primul rînd în extensiune. Astfel pînă la 31 decembrie 1941, numărul cooperativelor asociate a crescut la 388 de unități, în plus cu 208, avînd loc o dublare a lor³. În teritoriu au fost create 18

* Vezi pe această temă: Vasile T. Ciubăncan, *Lupta pentru continuarea activității cooperativelor populației românești din nord-vestul țării, componentă a rezistenței antihorthyste* I. IX. 1940 — 25. X. 1944, în AMP, 7, 1983, p. 448—462; nr. 8, 1984, p. 505—527; Vasile T. Ciubăncan, *Date noi privind sistemul cooperației din România (Federala din Aiud) după Dictatul de la Viena*, în ActaMN, 24—25, 1987—1988, p. 821—833.

¹ Arh. Stat. Cluj, *Fond Federala „Hangya” („Furnica”) Tg. Mureș*, dosar nr. 3, f. 1—3.

² *Ibidem.*

³ *Idem*, f. 3.

filiale în jurul cărora au fost arondate cooperativele din zonă, în medie de la minimum 7, pînă la 60 cooperative⁴.

În planul economico-financiar, activitatea federaiei pe anul 1941 a înscris următoarele realizări principale. Valoarea circulației mărfurilor în rețeaua de aprovizionare și consum, pînă la 31 decembrie 1941 s-a cifrat la 26.449.099 pengö. Aceasta s-a realizat pe două canale de desfacere. Prin unitățile cooperatiste suma de 13.556.921 pengö, iar prin rețeaua comercianților particulari maghiari de 12.852.177 pengö.⁵ Numărul acestor comercianți din teritoriu pe care federala îi aproviziona cu mărfuri, era de 1.118. Acest fapt a reprezentat un element nou în relațiile comerciale ale acestor categorii de cooperative din teritoriul ocupat.

Federala a organizat în anul 1941, în cadrul rețelei, un sector de valorificare a produselor din gospodăriile populației, inclusiv a fructelor de pădure și a plantelor medicinale, activități din care a realizat suma de 3.150.771 pengö⁶.

Al treilea sector de activitate organizat în anul 1941, a fost cel al producției cu caracter industrial și casnic. În acest scop, federala a achiziționat prin cumpărări, terenuri, clădiri, a făcut construcții noi, toate acestea însumînd investiții de 1.627.000 pengö. A fost obținută și o producție de 430.883 pengö, încă din primul an.

Insumate toate realizările pe anul 1941 din circulația mărfurilor, valorificare și producție, ele se cifrau la sfîrșitul acestuia la 30.029.639 pengö, care transformați în lei românești, erau egali cu 900 milioane lei⁷.

La finele anului 1941, federala avea un sold activ în valoare de 13.278.313 pengö, față de 2.191.141 pengö la 31 decembrie 1940, creșterea fiind de peste șase ori. Fondurile proprii însumau 2.826.595 pengö, iar beneficiul realizat a fost de 215.602 pengö⁸.

Din aceste date rezultă că după 30 august 1940 rețeaua cooperativelor de consum din teritoriul ocupat, după reorganizare, într-o perioadă relativ scurtă de timp, a depășit greutățile inerente ce s-au ivit și a reușit să-și organizeze și să desfășoare neîntrerupt activitatea pe un plan larg economico-financiar, în care, desigur, federala a avut sprijinul guvernului maghiar, al organelor sale de stat și al băncilor maghiare din teritoriu. La obținerea unor rezultate importante și-au adus un aport însemnat și membrii asociați ai cooperativelor.

Despre activitatea pe anul 1942 a federaiei și a cooperativelor asociate dispunem de informații mai restrînse, însă din cele pe care le posedăm se pot înfățișa următoarele aspecte și date. Numărul cooperativelor au crescut la 400, cu 12 în plus și aveau 52.657 membri asociați. Rețeaua dispunea de un număr de 433 prăvălii, 299 băcănii, 649 de bufete. Prin aceste unități și prin filiera comercianților aprovizionați de federale, s-a realizat o desfacere a mărfurilor în valoare totală de

⁴ *Idem*, f. 4.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Idem*, f. 5—6.

⁷ *Idem*, f. 4—8.

⁸ *Idem*, f. 11—15.

35.076.527 pengő, în plus cu peste 5 milioane, față de anul precedent. Valoarea capitalului social a crescut de la 469.500, la 1.508.640 pengő⁹.

Aceste date, chiar și parțiale, atestă o dezvoltare continuă a activității economico-financiare și pe anul 1942.

În anul 1943, activitatea a fost mai pregnant influențată pe linia scăderii eficienței economice de starea de război, de politica economică dirijată în acel scop, de dificultățile de aprovizionare etc. Cu toate acestea federala a reușit să înregistreze un șir de realizări, unele chiar importante.

Numărul cooperativelor asociate a crescut la 410 unități. Circulația mărfurilor în rețeaua de consum a atins cifra de 45.761.927 pengő, din care 35.082.713 pengő a revenit rețelei cooperatiste, iar diferența s-a realizat prin rețeaua comercianților particulari maghiari¹⁰.

În sectorul de valorificare și achiziții, valoarea produselor realizate a fost de 6.974.440 pengő, iar în sectorul productiv, s-a obținut o producție de 8.963.343 pengő. Valoarea realizărilor totale din cele trei sectoare de activitate a însumat 61.699.717 pengő¹¹.

În comparație cu anul 1941, valoarea totală a desfacerilor, a produselor achiziționate și valorificate, a producției interne, a crescut de peste două ori. De asemenea, valoarea circulației mărfurilor luate aparte aproape s-a dublat pe ambele rețele de desfacere, iar partea desfăcută prin cooperative a crescut de peste 3 ori.

În ce privește evoluția fondurilor principale s-au înregistrat următoarele schimbări. Soldul activ a crescut pînă la 34.257.628 pengő, de aproape 3 ori, față de anul 1941. Fondurile proprii aproape s-au dublat, atingînd 5.271.952 pengő, iar în cadrul lor capitalul social a crescut de la 469.500 pengő în 1941, la 1.897.000 pengő. Beneficiul net realizat pe anul 1943, a fost de 267.756 pengő¹². A fost cu ceva mai mare față de anul 1941, dar nu pe seama creșterii volumului activităților totale, deoarece cheltuielile de producție au crescut, iar circulația unui fond de marfă dirijat pe bază de cartelă, la prețuri maxime, au influențat negativ asupra realizării beneficiului.

Federala a desfășurat și o activitate social-culturală, atît în rîndul maselor cooperativelor cît și în cadrul școlilor de toate gradele. În rețeaua școlară a avut organizată o rețea de cooperative, care în 1941, erau în număr de 197, din care 161 în școlile primare, 35 în școlile secundare și una în învățămîntul superior. În anul 1943, numărul lor era de 235, din care 201 în școlile primare. În același an ele au realizat o producție și venituri însumînd 25.191 pengő¹³.

Pe plan cultural, federala a avut o revistă proprie, cu titlul Szövetkezés (Cooperația), care apărea săptămînal, în tiraj de 9.000 — 10.000 exemplare.

A mai editat calendare în tiraj de 72.500 — 73.000 exemplare anual. La Cluj s-a mai editat o revistă lunară în circa 450 de exemplare.

⁹ *Idem*, f. 31.

¹⁰ *Idem*, f. 21—23.

¹¹ *Idem*, f. 23—26.

¹² *Idem*, f. 33—34.

¹³ *Idem*, f. 27—28.

La acestea s-au mai adăugat și alte materiale scrise de propagandă cooperatistă, care anual însumau 50.000 — 60.000 de exemplare¹⁴.

Făcînd o sintetizare a principalilor indicatori economico-financiari ai activității federalei și a cooperativelor asociate, se atestă o dezvoltare a lor continuă an de an, lăsînd în afara analizei și în acest caz anul 1944 din motive cunoscute.

Tabelul nr. 1

— în mii pengő —

Anul de gestiune	Numărul cooperativelor	+ sau — față de 1940	Sold activ total	Capital social subscris	Beneficiu	Deverul anual
1941	388	+ 168	13.278	469	215	30.030
1942	400	+ 180	—	1.509	124	25.076
1943	410	+ 190	34.257	1.897	267	61.700

Această rețea cooperatistă a avut de învins un șir de dificultăți, rezultate din situația schimbată după 30 august 1940 și mai ales a suportat și ea consecințele celui de al doilea război mondial. Nu a fost însă împiedicată în mod deliberat pe linie de stat în dezvoltarea ei, dimpotrivă, a primit sprijin mai ales de ordin material și financiar.

Odată cu acestea centrala cooperatistă și unitățile asociate au manifestat un șir de inițiative, care au condus la diversificarea și extinderea activităților în sectoarele de valorificare și de producție proprie, care înainte nu erau dezvoltate. Aceste două sectoare în balanța financiară a anului 1943 au avut o pondere de circa 25%.

Activitatea principală pe linia aprovizionării, desfacerii, valorificării și a producției a avut ponderea cea mai mare în mediul rural, iar baza socială largă a rețelei era formată din masele țărănești în deosebi. De aceea cu tot caracterul politic al sprijinului dat de statul ungar, rețeaua cooperatistă și unitățile din care era formată prin activitatea lor de ansamblu, au avut un rol pozitiv de ordin economic, social și cultural. Această rețea nu poate fi identificată cu regimul horthyst de ocupație.

Cooperația populației maghiare din partea de nord-vest a Transilvaniei asociată la federala din Tg. Mureș, în comparație cu celelalte două centrale cooperatiste, românești din teritoriul ocupat și a celei maghiare din România, s-a dezvoltat atît în extensiune cît și în adîncime într-un ritm mai dinamic. Aceasta s-a datorat faptului că odată cu sprijinul financiar și material ce l-a primit din partea instituțiilor de credit și a compartimentelor de aprovizionare din Ungaria și din teritoriu rețeaua cooperatistă respectivă nu a suportat și înfruntat și măsurile de ostracizare, de restricții și în atîtea cazuri abuzive din partea guvernului ungar și a organelor sale de ocupație, pe care le-a suportat rețeaua cooperativelor românești din teritoriu.

Una din măsurile discriminatorii a fost și aceea a organizării unei rețele de mici comercianți maghiari, care într-o măsură însemnată și cu

¹⁴ *Idem*, f. 71.

scopuri politice au fost plasați în localități cu populație românească, unde în paralel funcționau unități cooperatiste românești, pentru a-i contrapune acestora.

În situația politică creată statul ungar și regimul de ocupație, odată cu măsurile luate de satisfacerea cel puțin în parte din cerințele acute de aprovizionare și consum ale populației maghiare și prin sistemul cooperatist, a urmărit în plus și scopuri politice de convertire, de anihilare a unor frământări și reacții negative din partea unei părți însemnate ale acestei populații față de situația economică și socială foarte precară ce s-a creat și care a afectat-o puternic, dînd naștere la multe nemulțumiri și frământări.

Situația valorică a desfacerii mărfurilor prin cooperative de consum asociate la federala „Hangya” și prin micii comercianți maghiari aprovizionați de ea

Tabelul nr. 2

— mii pengő —

ANUL	Nr. cooperativelor	Valoarea mărfurilor desfăcute	Nr. comercianților aprovizionați	Valoarea mărfurilor desfăcute	Total valoarea mărfurilor desfăcute
1941	388	13.597	1.118	12.852	26.449
1943	410	35.083	1.204	10.679	45.762

O imagine de ansamblu asupra situației și evoluției celor trei federales cooperatiste, pe care le-am analizat, este dată în următoarele tabele comparativ pentru anii 1940—1943.

Centrala cooperativelor românești „Plugarul” cu sediul la Cluj pentru nord-vestul Transilvaniei

Tabelul nr. 3

în mii x

— în mii pengő —

Anul de gestiune	Nr. de locuitori români	Numărul cooperativelor	+ sau — față de 1940	Valoarea soldului activ	Capital social subscris	Beneficiu	Deverul anual
0	1	2	3	4	5	6	7
1940	1,300	463	—	—	—	—	—
1941	1,200	199	—264	2.050	128	—	—
1942	1,200	244	—219	2.921	254	275	—
1943	1,150	247	—216	4.127	180	495	—

Federala „Hangya” (Furnica) din Tirgu-Mureș

Tabelul nr. 4

maghiari în mii

— în mii pengő —

0	1	2	3	4	5	6	7
1940	1,070	179	—	—	—	—	—
1941	1,100	308	+168	13.278	469	215	30.030
1942	1,140	400	+180	—	1.508	124	35.070
1943	1,160	410	+190	34.257	1.897	267	61.700

Federația „Furnica” din Aiud pentru cooperativele populației maghiare din România

Tabelul nr. 5

maghiari în mii

— în mii lei —

0	1	2	3	4	5	6	7
1940	530	180	—	62.424	1.295	797	128.000
1941	480	172	—8	52.749	2.115	3.943	102.000
1942	450	177	—3	85.994	—	4.053	135.000
1943	420	182	+2	126.611	10.835	4.427	198.000

* Datele despre populația probabilă în seama de mișcarea populației prin refugiere înspre România și invers (n.a.).

Datele comparative prezentate și problemele care au făcut obiectul analizei celor trei federații cooperatiste din Transilvania, sub impactul consecințelor Dictatului de la Viena, ne atestă că această mișcare cooperatistă cu un caracter specific Transilvaniei, în esența ei s-a păstrat și a continuat activitatea într-un anumit fel, fără întreruperi efective. Pe ansamblul său mișcarea cooperatistă a avut un rol pozitiv pe plan economic, social și cultural, cu precădere în rândul maselor țărănești. O parte însemnată din această organizație cooperatistă după 30 august 1940, a căpătat un caracter politic tot mai pronunțat, care a exercitat influențe diferite asupra evoluției lor.

Din situația specifică a fiecărei rețele cooperatiste pe care am analizat-o, se desprinde în mod evident concluzia după care cooperativele populației românești din teritoriul ocupat de Ungaria s-au confruntat în mod fățiș cu politica uneori destul de brutală a regimului horthyst de ocupație, a guvernului statului maghiar ocupant, a organelor sale centrale și locale. Prin această confruntare permanentă, mișcarea cooperatistă românească s-a impus atît sub raportul recunoașterii ei juridice, cît și sub cel al continuității activității sale. Regimul însă a reușit să creeze un șir de greutăți prin care a împiedicat desfășurarea unei activități normale și a practicat discriminări de ordin politic. Una dintre aceste consecințe, vizibilă, a constituit-o desființarea și anihilarea activității și a funcționării unui număr de circa 247 cooperative românești existente la data pronunțării sentinței dictatului. Ostracizările impuse au frînat într-o anumită măsură nivelul și ritmul și acesta destul de lent al dezvoltării economico-financiare a rețelei în ansamblul ei, comparată cu ritmul dezvoltării rețelei cooperative cu sediul la Tirgu-Mureș, și însăși a celei cu sediul la Aiud.

Rețeaua cooperativelor populației maghiare din România cu federația la Aiud și cu particularitățile ei specifice și-a păstrat în continuare ființa și în principal autonomia internă. Pe durata perioadei analizate, a înregistrat o evoluție ascendentă. Din acest punct de vedere, situația ei a fost în parte diferită, față de rețeaua centralei cooperatiste românești „Plugarul” socotită atunci, într-un anumit fel omologul ei.

În situația creată și rețeaua cooperativelor populației maghiare a fost afectată de unele măsuri restrictive, abuzive și de îngrădire a mulțor laturi sau domenii ale activității, din partea guvernului și a regimului antonescian, a unor organe administrative locale. Dar în cea mai

mare parte au fost luate ca o reacție la măsurile discriminatorii ale guvernului ungar și a autorităților împotriva cooperativelor românești din teritoriul ocupat.

Este totuși de remarcat faptul că în mod direct și indirect existența și funcționalitatea ei a fost sprijinită de mișcarea național patriotică românească din teritoriul ocupat, care a pus în acțiune și a știut să folosească cu inteligență principiul reciprocității. În acest context apreciem noi că rețeaua cooperatistă a avut un caracter democratic și un rol pozitiv sub raport economico-social și spiritual, mai ales în rîndul populației din mediu rural.

În ce privește rețeaua cooperatistă a populației de etnie maghiară rămasă în teritoriul ocupat de Ungaria horthystă, a avut o situație politică și juridică diferită față de celelalte două organizații cooperatiste. Ea s-a dezvoltat ascendent și a desfășurat o activitate pozitivă mai ales în interesul țărânimii maghiare.

Ca un rezultat principal pozitiv a rămas pentru acea perioadă păstrarea ființei COOPERATIEI chiar și în situații mai reduse pentru una din ele. Ele au avut o bază socială de masă cu precădere din rîndul țărânimii române și maghiare, cu interese fundamentale comune și pe care în funcție de puterea lor le-au servit și apărât. *Nota caracteristică a relațiilor dintre cele trei organizații cooperatiste una română și două maghiare, a fost conlucrarea și colaborarea pentru scopuri comune.*

Problemele și aspectele prezentate, în cea mai mare parte inedite, reprezintă contribuții la studiul și cunoașterea acestor mișcări și organizații cooperatiste și deschid posibilități reale pentru continuarea investigațiilor, publicarea și a altor date și informații caracteristice.

Din lipsa datelor necesare nu am putut cuprinde în analizele făcute și rețeaua cooperativelor de credit ale populației maghiare din nord-vestul Transilvaniei după anul 1940. Ele au avut o federală proprie denumită „Alianța” cu sediul la Cluj în cadrul căreia și-au desfășurat activitatea în anii 1940—1944.

Aceleași motive ne-au împiedicat să analizăm în context și soarta cooperativelor populației germane din teritoriul ocupat, în perioada anilor 1940—1944.

Sperăm că alți cercetători cu preocupări pentru aceste domenii de activitate vor prelua mesajul nostru și le vor cerceta și face cunoscute. Întrucît prezintă interes și pentru contemporaneitate.

VASILE T. CIUBÂNCAN

LE SYSTEME COOPÉRATISTE DU NORD-OUEST DE LA TRANSYLVANIE APRÈS LE DIKTAT DE VIENNE

IV. La Fédérale „HANGYA” de Tîrgu-Mureș (5. IX. 1940 — 25. X. 1944)
(Résumé)

Dans le cadre de ses préoccupations de recherche scientifique concernant le système coopératiste de Roumanie existant pendant la période d'entre deux guerres mondiales, l'auteur analyse en continuation l'impacte du diktat de Vienne sur ce système.

Il y présente l'évolution des coopératives d'approvisionnement, de consommation et de production de la population d'ethnie hongroise restée dans le territoire occupé par l'Hongrie horthyste. Elles se sont organisées dans une fédérale propre, ayant le siège à Tîrgu-Mureş, où elles ont déployé leur activité jusqu'en 1944.

Sur la base des dates du bilan, l'auteur présente leur développement ascendant jusqu'en 1943, tout en soulignant leur rôle positif sur plan économique, social et culturel, surtout dans les rangs de la paysannerie hongroise.

Dans la partie finale, par les tableaux comparatifs nos. 3, 4, 5, l'auteur montre la situation et l'évolution de chacune des trois fédérales coopératistes de Transylvanie, après le diktat de Vienne, l'une roumaine et deux hongroises, en insistant sur leurs problèmes spécifiques.

En conclusion, l'auteur souligne leur rôle positif dans l'ensemble des activités déployés et leur collaboration dans l'intérêt commun de la population roumaine et de celle hongroise de Transylvanie.

PARTICIPAREA OSTAȘILOR ARGEȘENI LA LUPTELE PENTRU ALUNGAREA TRUPELOR HITLERISTE ȘI HORTHYSTE DIN PARTEA DE NORD-EST A TRANSILVANIEI*

Epopeea participării României la războiul antihitlerist, glorioasă în întregul său, este prefăcută cu strălucire de luptele purtate de forțele armatei române în perioada 23 august — 25 octombrie 1944 pentru apărarea Capitalei, zdrobirea trupelor hitleriste aflate la sud de Carpați, cât și a celor ce se retrăgeau din fața înaintării armatei sovietice, blocarea căilor de acces ale trupelor fasciste spre Muntenia și Oltenia (Operația de acoperire) și eliberarea întregului teritoriu național de sub ocupația trupelor germane și ungare, eveniment de mare importanță în desfășurarea celui de-al doilea război în ansamblul său. Eliberarea părții de nord-vest a țării de sub dominația fascistă a cerut mari eforturi și numeroase jertfe.

Construirea de către horthyști a numeroase linii de fortificație, terenul accidentat deosebit de prielnic pentru o rezistență îndelungată, ca și cele circa 30 de divizii germane și ungare, între care opt divizii blindate, masate de-a lungul vremelnicei frontiere, reprezentau tot atâtea obstacole ce trebuiau depășite de către unitățile sovietice și române.

Luptele de pe Dealul Singeorgiu (Oarba de Mureș) au marcat un punct de cotitură în istoria eliberării părții de nord-vest a României de sub dominația hitleristă și horthystă, lupte care s-au încheiat victorios la 25 octombrie 1944.

La aceste eroice acțiuni, alături de celelalte unități ale celor două armate române, au luat parte, începînd de la 26 august, și unitățile de argeșeni, din care făcea parte și autorul acestei lucrări. Eram sergent major T.R., comandant al unei secții din bateria a doua de tunuri a Regimentului 6 artilerie, care, refăcut după pierderile suferite în cursul retragerii din Moldova, s-a angajat efectiv pe frontul din Transilvania, unde acționau deja unitățile de recruți ale Diviziei.

Analiza participării Diviziei a 3-a de infanterie la luptele de eliberare a întregului teritoriu național de sub dominația fascistă presupune îndreptarea atenției în câteva direcții cum ar fi zona geografică în care se aflau respectivele unități atunci cînd Marele Stat-Major instaurat de forțele revoluționare a încadrat operativ și aceste unități, precum și trecerea lor succesivă pe sub diferite comenzi pînă la refacerea Diviziei a 3-a, ca unitate de sine stătătoare, în prima decadă a lunii septembrie 1944.

* Fragmente din lucrarea „Podul speranțelor”, predată spre publicare Editurii „Dacia” din Cluj-Napoca.

De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că Divizia a 3-a de infanterie, compusă din cinci regimente, cu garnizoana în Pitești, Cîmpulung și Curtea de Argeș, a fost încadrată între cele 12 mari unități române care aveau să lupte alături de trupele sovietice și sub comanda operativă a sovieticilor care, de la 20 septembrie 1944 au început să-și exercite efectiv autoritatea asupra unităților aferente, începînd de la stabilirea componenței unei mari unități inclusiv componența unei grupe de infanterie, numărul și puterea de foc a artileriei divizionare și altele, fără a mai vorbi de tactica de luptă total diferită de aceea a unităților românești specialiste în mișcări manevriere care urmăreau evitarea pierderilor mari de vieți prin efectuarea atacurilor frontale a pozițiilor tari.

Astfel, prin Ordinul Biroului 3 al Marelui Stat-Major, din 20 septembrie 1944, și prin instrucțiunile speciale ce le-au urmat, se stabileau criteriile de întinerire a cadrelor de comandă ale Marilor Unități, operație prin care au fost înlăturați din posturile lor mai mulți ofițeri care participaseră la luptele din nordul și sudul Moldovei, reducerea efectivelor regimentelor de infanterie, care urmau de acum să se constituie din două batalioane în loc de trei, cum era vechea organizare și afectarea ca unități de sprijin a numai unui singur regiment de artilerie în loc de două, cum fusese anterior, și aceasta cu o putere de foc mai mică decît un regiment de artilerie în vechea organizare. Se prevedea ca regimentul de artilerie să aibă următoarea organizare: 4—6 baterii, fiecare a cîte 3—4 piese. Or, noi, cei din partea fost-operativă, avusesem 9 baterii de cîte 4 piese, deci, un total de 36 de guri de foc, față de numai 24 maximum admis de noile reglementări¹.

Desfășurarea rapidă a evenimentelor politico-militare de la sfîrșitul lui august 1944 a pus Marele Stat-Major al Armatei române într-o situație de neînviat, fiind obligat să facă față atît trupelor hitleriste și horthyste care se aflau masate în Transilvania, cît și încercărilor acestora de a ocupa trecătorile Carpaților. În privința unităților de argeșeni, se impun următoarele precizări preliminare: a) forțele principale ale diviziei, partea „operativă”, se aflau în zona de răsărit a Munteniei în regrupare după evenimentele de pe frontul Moldovei, de unde divizia scăpase cu efectivele rărite și cu unitățile slăbite de peripețiile unei retrageri precipitate, cu oamenii și caii extenuați în urma marșurilor continue, peste dealuri și văi, sau pe drumuri lăturalnice pline de hîrtoape sau de glod, marșuri desfășurate zi și noapte, începînd din dimineața zilei de 21 august, amenințate în permanență de trupele sovietice, care au continuat să ia prizonieri și după 24 august 1944 și temătoare de eventuala întîlnire surpriză cu trupele germane îndîrjite de schimbarea de front efectuată de România la 23 August. Cu toate acestea, după un scurt repaos de regrupare, de la 22 la 24 august, Divizia putea fi apreciată, cum a și fost, ca: „*unitate operațională*”. Așa erau, de altfel, majoritatea unităților și marilor unități ce făceau parte din armata a IV-a română, comandată de generalul Ilie Șteflea, cu toate că se aprecia că această unitate a fost scoasă din luptă. Situația în care se afla armata a fost corect cunoscută de Marele Stat-Major care, în ziua de 24 august

¹ *Documente privind istoria militară a poporului român*, București, 1977, vol. I, p. 323.

1944, prin Ordinul nr. 678 564², a stabilit ca zonă de regroupare a armatei un sector ce se întindea ca un arc, în spatele zonei fortificate, ajungînd cu flancul stîng pînă pe muntele Lăcăușul și cu flancul drept pe malul stîng al Dunării, cu misiunea de a se pregăti pentru a „*trece cît mai repede la dezarmarea și alungarea trupelor hitleriste de pe teritoriul național și pregătirea dispozitivului operativ de eliberare a Ardealului*”³.

Ordinul operațional din 24 august 1944 avea în vedere apropierea unităților noastre de pozițiile trupelor horthyste care se aflau amplasate în sudul localității Zagon, aproape de trecătoarea Predealului și a Buzăului. Survenit la numai cîteva ore după ce Marele Stat-Major a reușit să stabilească legăturile prin radio cu Armata a IV-a și după ce a primit informații despre situația exactă a trupelor, ordinul amintit dovedea că în planurile Marelui Stat-Major al Armatei Române se conta pe aportul celor două armate, a treia și a patra, aflate pe frontul Moldovei în sectorul Iași—Chișinău. De altfel, Ordinul nr. 6756 al M.St.-M. din 24 august 1944 anunța cele două armate că din ziua primirii Ordinului — 24/8-a „*încetează orice subordonare față de comandamentele germane*” și cere respectivelor unități să „*se retragă cu tot armamentul ce-l au asupra lor și să se opună cu orice sacrificiu încercărilor de dezarmare*”⁴.

Neprecizarea din ordin în legătură cu apartenența celor ce ar face „încercările de dezarmare” era de fapt inclusă în calcul, lăsînd libertate de acțiune unităților în raport cu situația dată, știindu-se că o amenințare cu dezarmarea este posibil să apară din cel puțin două părți.

Concomitent, „permanența diviziei” aflate în garnizoana de pace la Curtea de Argeș, Pitești și Cîmpulung primește ordinul de a deplasa unitățile de recruți, „în marș forțat” spre Brașov, unde urmau să intre în subordinea Armatei I-a, comandată de generalul Vasile Atanasiu, care le va subordona, la rîndul său, Corpului de Munte (generalul Gh. Dumitrache). În aceeași zi, Armata I-a aducea la cunoștință Corpului de Munte punerea în marș a celor patru regimente de argeșeni, după cum o confirmă și următorul document:

Marele Stat-Major al Armatei I-a Secția a 3-a, către Corpul de Munte:

„La nr. 236 587⁵, din 24 august 1944, se face cunoscut:

Unitățile de recruți ale Diviziei 3 infanterie se deplasează prin marșuri forțate în regiunea Brașov.

1. Regimentul 30 dorobanți, pornit în marș în dimineața zilei de 24 august anul curent, pe itinerariul Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august curent, în Bran, iar în seara zilei de 25 august în Brașov.

2. Regimentul I vînători, pornit în marș în dimineața zilei de 24 august anul curent, ora 7, pe itinerariul Pitești—Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august anul curent la Schitu Golești, în noaptea de 25/26 august la Dîmbovicioara, iar în seara de 26 august la Cristian.

² Op. cit., p. 48.

³ Telegrama Secției a 3-a a M.St.M. nr. 67 860 din 24/8/1944.

⁴ Documente..., p. 33.

⁵ Vezi Arh. M.A.N., fond 355, dosar nr. 53, f. 3.

3. Regimentul 4 dorobanți, se pune în marș în dimineața zilei de 24 august anul curent, ora 8, pe itinerariul Pitești—Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august la Lăzărești, în noaptea de 25/26 august la Rucăr, iar în seara zilei de 26 august, la Rîșnov.

4. Regimentul 15 artilerie, pornit în marș în dimineața de 24 august, orele 9, pe itinerariul Curtea de Argeș—Domnești—Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august la Cîmpulung, în noaptea de 25/26 la Bran, iar în seara zilei de 26 august, la Cristian.

5. Unitățile au hrana pe timpul transportului și două zile de siguranță. Muniția: o unitate de foc pe oameni, restul la trăsură. Evacuarea bolnavilor la Cîmpulung și Bran⁶.

Din ordin:

Șeful de stat major Armata 1-a,
General adjutant, M. ANDRONESCU
Nr. 41 579 din 24 august 1944

Pentru șeful Secției 3-a
Maior, D. IONESCU

Putem aprecia astfel că unitățile de argeșeni, mai apropiate decât alte unități de zona vremelnice frontiere stabilite prin dictat, s-au aflat în dispozitivul ordonat din zilele de 25, respectiv 26 august 1944, contribuind la consolidarea pozițiilor deținute de cele două divizii ale Corpului de Munte.

Alte unități de pe raza județului ca: Școala militară, cea de ofițeri de artilerie din Pitești și cea de subofițeri de jandarmi din Găești au primit misiuni de luptă în sectorul Titu—București, urmînd să deblocheze comunicațiile în zona Chitila, unde fuseseră întrerupte de trupele germane⁶.

Rapoartele, ordinele de zi și alte documente provenind de la Armata I-a română și de la Corpul de Munte ne aduc informații prețioase, multe nefolosite pînă în prezent, în legătură cu participarea unităților de recruți ale diviziei a treia la lupta împotriva fascismului german și ungar. Astfel, un raport înaintat de Armata I-a Marelui Stat-Major, la data de 3 septembrie 1944, informează că la acea dată au fost încadrați în subordinea armatei și repartizați operativ Corpului de Munte 3.776 militari proveniți din Divizia a treia recruți, între care 58 ofițeri, 143 de subofițeri și 3 175 trupă⁷.

Ținîndu-se seama de efectivele reduse ale Diviziei, ca și de greutatea terenului, munți împăduriți și numeroase cursuri de ape, între care și Oltul, la data de 4 septembrie 1944 unitățile de recruți ale Diviziei a treia au fost regrupate în două detașamente independente: Detașamentul „Augustin” comandat de colonelul Caletanu (reg. 30 Dorobanți) și Detașamentul „Belin”, comandat de colonelul Ionescu St. (Vinători), fiecare compus din cîte trei batalioane de infanterie și un divizion de artilerie din regimentul 6/15 artilerie⁸. Cele două detașamente au primit ca prime

⁶ Documente..., p. 237.

⁷ Arh. M.A.N., dos. 65, f. 113—120.

⁸ După cum rezultă din documentele publicate și din amintirile unor foști voluntari, artileria Diviziei 3 recruți era destul de anemică față de necesități: numai 3 divizioane, adică jumătate din efectivele normale ale celor două regimente. Acest lucru rezultă și din denumirea subunității de artilerie ca aparținînd Reg. 6/15 artilerie.

misiuni de luptă interzicerea încercărilor inamice de a pătrunde dincoace de vremelnica frontieră în direcția Malnaș-Băi. A doua zi însă aflăm tot dintr-un document al Corpului de Munte că infanteriștii Detașamentului „Belin“, contraatacați de inamic cu forțe mult superioare, inclusiv șase tancuri, deși au rezistat pe poziție, datorită pierderilor mari au fost retrași și înlocuiți cu unități din Regimentul 86 infanterie și de un batalion de infanterie moto⁹. Nici Detașamentul „Augustin“ nu a avut zile ușoare, el luptând din greu în apropierea localității Jimbor pe la liziera căreia a reușit să oprească atacul inamic care viza pichetul de grăniceri români din acest sector¹⁰.

La data de 7 septembrie, Detașamentul „Belin“, cel retras pentru refacere, primește ordin să înainteze pe direcția: Aita Mare, Aita Mijlocie—Valea Crișului¹¹, operațiune deosebit de dificilă, care a inclus mai multe atacuri cu grenada și baioneta. După o scurtă regroupare în zona Racoșul de Sus — Baraolt, unitățile diviziei de argeșeni reiau ofensiva pe latura de est a munților Baraolt, ajungând, în ziua de 11 septembrie 1944 pe aliniamentul: Bățanii Mari, Biborțeni, Racoșul de Sus¹².

În aceste zile, Corpul de Munte intră în subordinea Corpului 33 din Armata a 27-a Sovietică, iar Divizia a 3-a recruți este pusă, ca unitate de sine stătătoare, sub comanda provizorie a generalului Ion Dumitriu, ofițer care, în anii primului război mondial luptase ca tânăr sublocotenent în regimentul 4 Dorobanți. Acest provizorat va fi însă de scurtă durată, el a încetat către jumătatea lunii septembrie cu Divizia de argeșeni; întărită cu un valoros lot de ofițeri din comandament și statul-major al Diviziei care se retrăsese de pe frontul din Moldova¹³, s-a angajat în aspre bătălii pe Valea Nirajului, cu direcția Tirgu-Mureș.

La aceeași dată, se ordonă deplasarea spre front și a unităților de infanterie retrase din Moldova. Nu dispunem încă de un document care să ne ateste data în care a avut loc unificarea celor două eșaloane ale Diviziei a 3-a, dar putem lua ca dată orientativă ziua de 13 septembrie, când un raport al Diviziei către M.St.-M. arată că unitățile Diviziei se află la nord de Avramești cu flancul drept și la 5 km nord Șoard. Tot la această dată avem și primul document semnat de generalul Ion Dumitriu în calitate de comandant al Diviziei a 3-a (o scrisoare adresată soției locot. Mircea Conciu, mort în urma exploziei unei mine plasate pe un pod între satele Secuieni și Bodogaia, din județul Tîrnava Mare). Prin reorganizarea diviziei, ea a devenit mai puternică atât ca efective, care au crescut la 5.889 de oameni, cât și ca dotare și pregătire de luptă, completările fiind făcute cu oameni bine instruiți și cu experiență militară. În aceste condiții și avînd în vedere deplasarea spre vest a Ar-

⁹ *Documente...*, vol. 3, p. 265.

¹⁰ *Idem*, p. 304.

¹¹ În aceste zile au sosit în zona de operații și unitățile de voluntari care nu au fost incluse în partea operativă, ci însărcinate cu diferite activități în spatele fronturilor ca: refacerea căilor de comunicații, a legăturilor telefonice, dezarmarea elementelor horthyste rămase prin păduri și asigurarea ordinii publice.

¹² *Documente...*, doc. nr. 251, 270.

¹³ Ordinul M.St.M., Secția operațiuni, cu nr. 1332 din 6 septembrie, ora 12, este concludent din acest unghi de vedere. El scrie clar: „Comandamentul și Statul major al Diviziei a 3-a de infanterie (fost operativă), se deplasează imediat la Brașov, pentru a prelua comanda Diviziei de recruți care se află în subordinea Corpului de Munte“ (Arh. M.St.M., fond 948, f. 44—46).

matei I-a care va conlucra cu unitățile hipo-mecanizate sovietice în sectorul de răsărit al Ungariei, Divizia a 3-a este trecută sub ordinele Armatei a IV-a, comandată de generalul Gheorghe Avramescu și orientată către centrul Transilvaniei, unde avea să participe începînd de la 18 septembrie 1944 la luptele de forțare a Mureșului în dreptul orașului Tîrgu-Mureș. În această zonă, luptele au fost deosebit de crîncene și s-au desfășurat pe o vreme ploioasă de toamnă, cînd ostașii înotau cu greu prin noroaie și bălți, uzi pînă la piele, dar s-au încheiat cu victoria românilor, care au intrat în orașul Tîrgu-Mureș la 28 septembrie, zi în care cădeau în fața asalturilor vijelioase ale infanteriei române și principalele poziții inamice de pe Dealul Sîngeorgiu (Oarba de Mureș).

În dimineața zilei de 19 septembrie, Divizia a 3-a infanterie ataca cu două regimente în linia 1-a (4 și 30 dorobanți) pe direcția înălțimilor de la nord de Niraj, avînd ca obiectiv ocuparea cotelor 420, 463 și 466, pe care a urcat încă din cursul aceleiași zile, dar nu le-a putut menține. Referitor la această acțiune, jurnalul de operațiuni al Diviziei a 3-a subliniază că motivul principal care a determinat pierderea pozițiilor ocupate anterior a fost „*replica dirză a inamicului, care, dotat cu tot felul de arme automate, artilerie, branduri și tunuri de asalt, ocupă poziții dominante la nord de Niraj*”¹⁴.

Hotărîrea inamicului de a apăra capul de pod de la Tîrgu-Mureș — continuă documentul citat — este exprimată și prin aceea că „la cea mai mică mișcare a unui singur infanterist, concentrează asupra lui toate armele automate și la nevoie chiar și artileria”. „Lupta — conchide documentul citat — se dă aici, pe viață și pe moarte”. Și totuși, în zilele următoare, dorobanții și vînătorii argeșeni au pătruns în cîteva sate din zonă: Nicolești și Crăciunești, apropiindu-se de localitățile: Ungheni și Leordeni, ambele pe direcția de atac a Diviziei. Dar cu cîte eforturi și mai ales cu cîte jertfe! În aceste lupte care s-au desfășurat fără încetare au căzut mulți militari, între care și sublocotenentul Smaranda și sergentul-major Aramă, sergentul Ivașcu și alții din Regimentul 30 dorobanți.

În 23 septembrie a intrat în foc și Regimentul I Vînători, rămas cîteva zile în linia a doua. Acest regiment va reuși să ocupe și să mențină ferm cota 463, pe care se urcaseră dorobanții lui 30 Muscel încă din ziua de 19 septembrie.

După o săptămînă de lupte extrem de grele, infanteriștii Diviziei a 3-a au cucerit localitățile Ungheni și Leordeni și au respins toate contraatacurile inamice susținute de tancuri. Pentru încheșările din ziua de 27 septembrie, ca și pierderile infanteriei noastre, este edificator raportul comandantului Reg. I. Vînători, colonelul Pambucol, care arată că în aceste lupte „a pierdut ultimul ofițer comandant de pluton”.

La 28 septembrie, Divizia a 3-a reia însă atacul, cu cele trei regimente în linia I-a: 4 Dorobanți pe dreapta, pe direcția Acățari, Corunca, Tîrgu-Mureș și celelalte două — 1 Vînători și 30 Dorobanți — pe flancul stîng, pe direcția Dealul Cocos, Vălureni, Mureșeni, Tg.-Mureș. Acest atac a fost deosebit de impetuos și a condus la pătrunderea în oraș a

¹⁴ *Epopeea de pe Mureș*, p. 201.

batalionului 4 Dorobanți, comandat de căpitanul Nicolae Tomiuc¹⁵. A doua zi, pe 29 septembrie, cele două regimente care atacau pe flancul stîng au depășit Mureșul și au reușit să realizeze un cap de pod peste Mureș, la sud de satul Mureșeni.

Cu aceasta, pozițiile cucerite de diviziile 9, 11 și 21 infanterie pe Dealul Sîngeorgiu se lărgeau pe dreapta pînă la Tîrgu-Mureș (inclusiv), fapt care reprezenta în cadrul dispozitivului militar din centrul Transilvaniei o mare victorie. Această victorie a fost obținută însă cu prețul a grele jertfe, fapt constatat și de către Marele Stat-Major, care, apreciind că unitățile Diviziei a 3-a „*au mari lipsuri în efective*“, a dispus completarea acestora cu un batalion de infanterie de la Centrul de instrucție Bocșa Montană, iar de la Divizia I Munte, care nu se număra printre marile unități desemnate să lupte sub comanda sovietică, a primit 500 de cai cu harnașamentul necesar, precum și 100 de trăsuri¹⁶. Odată depășit obstacolul natural reprezentat de riul Mureș ale cărui maluri fuseseră amenajate de inamic pentru o rezistență îndelungată, unitățile de argeșeni, alături de alte unități, și mari unități ale Armatei a IV-a, au ajuns, pînă la 23 octombrie, în zona Marna Nouă—Ciumești—Berea, toate la sud de Carei, ultima localitate eliberată — după cum se știe — la 25 octombrie 1944¹⁷.

Acest drum al eliberării a fost greu și plin de jertfe și pentru ostașii argeșeni, Divizia a 3-a infanterie pierzînd în cele două luni de operațiuni aproape o treime din efective: 2 788 de militari morți, răniți și dispăruți. Despre eroismul lor vorbesc încă și astăzi locuitorii localităților eliberate și multele morminte ridicate de-a lungul drumului de luptă parcurs de militarii argeșeni, de la Zagon — Nord-Est de Brașov, pînă la Carei, dar mai vorbesc și numeroase documente militare, între care și Ordinul de zi nr. 4 al comandantului Diviziei a 3-a, din care cităm următorul pasaj, edificator: „*Sufletul meu se umple de mîndrie la gîndul că voi . . . , bravi și eroici ostași ai Diviziei a 3-a, ați dus faima neamului peste hotare, sfărîmînd cu pieptul vostru de voinici dîrzenia dușmanului cotropitor. Mureșul, Crișurile au curs mai repede la auzul pasului vostru eliberator. Cu elan, cu vitejia firească și milenară a argeșenilor și muscelenilor, ați dus, prin lupte crîncene, sub focul mitralierelor și al tunurilor dușmane, bucuria în sufletul fraților români din Ardealul nostru scump, răpit vremelnice . . . Glorie camarazilor voștri care au căzut cu fruntea sus pentru reîntregirea patriei române!*“

¹⁵ Pe acest ofițer destoinic și înflăcărat patriot l-am cunoscut personal în toamna anului 1972. Colonel pensionar, Nicolae Tomiuc își reamintește emoțiile luptelor din toamna lui 1944, cînd își condusesse batalionul la eliberarea orașului Tg. Mureș, la consolidarea capului de pod de la Tiszalök, pe care s-a menținut în pofida a numeroase contraatacuri însemnate, luptînd cu spatele la Tisza și uneori chiar cu picioarele în apă.

¹⁶ *Documente . . .*, vol. IV, p. 151 (Anexa la instrucțiunile nr. 67 000/1944).

¹⁷ În acele zile eroice, cînd întreaga națiune română se afla angajată în aspra luptă împotriva fascismului, alături de bărbații de cele mai diferite vîrste și profesii care s-au angajat voluntari, au participat și numeroase femei, între care remarcăm și activitatea celor 21 de voluntare angajate la spitalele de zonă interioară, nr. 1, 3 și 13, aparținînd celor două armate, I. condusă de generalul V. Atanasiu și a IV-a condusă de generalul Gh. Avramescu.

Luptele la care ne vom referi în continuare ilustrează cel mai bine, credem, încrîncenarea cu care s-au înfruntat cele două forțe în centrul Transilvaniei, îndeosebi în sectorul de front de la vest de Tîrgu-Mureș, pe dealul Sîngeorgiu. „*Aceste lupte — scria regretatul istoric militar, general-maior Ion Cupșa — au fost cele mai sîngeroase dintre cele desfășurate de unitățile Armatei a IV-a în Transilvania*“.

În consens cu generalul Cupșa, locotenent-colonelul în rezervă, Pavel Laurențiu scria, la rîndul său: „*Luptele pentru cucerirea înălțimilor de la Hădăreni — și pînă la Tîrgu-Mureș au fost cele mai grele și pline de sacrificii din toată Transilvania anului 1944. Numai la Oarba de Mureș pierderile române s-au ridicat la 10 800 de morți, răniți și dispăruți, adică mai mulți decît în întreg războiul de independență din 1877—1878*“.

Pierderile enorme de oameni de la Oarba de Mureș¹⁸ confirmă pe de-a întregul aprecierile celor doi istorici citați, dar nu le și justifică pe deplin. Dat fiind că mărimea jertfelor, ca și însemnătatea deosebită a luptelor din sectorul Oarba de Mureș — Iernut, unde comandamentul germano-ungar își propusese să oprească înaintarea trupelor române și sovietice la nord de vremelnica frontieră, prezintă o importanță mult mai mare decît simpla forțare a Mureșului și ocuparea pozițiilor înaintate de pe Dealul Sîngeorgiu, vom face o prezentare mai amănunțită a acestor lupte, începînd cu descrierea poziției inamice care, în acest sector, era deosebit de tare și terminînd cu analiza unor ordine ale comandamentelor militare sovietic și român. Poziția inamică amplasată pe Dealul Sîngeorgiu era o poziție ideală pentru apărare; dealul înalt de aproape 500 de metri, cu pantele sudice deosebit de repezi și cu flancurile lăsate pînă la apele Mureșului, era apărată de 5 divizii inamice, între care trei în linia întîia (două ungare și una germană), divizia a 8-a S.S. — dotate cu numeroase tancuri și tunuri de asalt, cu o puternică artilerie de sprijin, cu mari cantități de muniție. Dispozitivul inamic mai avea și avantajul că era protejat de bariera formată de riul Mureș, care se interpusesese între noi și inamic și de căile de comunicații din spate, care permiteau atît o aprovizionare fluentă cu cele necesare, cît și, mai ales, împropățarea rapidă a forțelor uzate de lupte cu altele odihnite. Atacarea frontală a acestui bastion, aproape inexpugnabil, a căzut în seama Armatei a IV-a române¹⁹, subordonată operativ generalului S. I. Trofimenko, comandant al Grupului de armate aliate din zonă. Ordinul de forțare a Mureșului în acest sector și alungarea unităților inamice spre nord, dincolo de riurile Mureș și Arieș, dat de S. I. Trofimenko, urmărea, pe lîngă cucerirea unei poziții deosebit de puternice, care i-ar fi adus aprecierea elogioasă a comandantului frontului, și ușurarea misiunii celorlalte forțe române și sovietice care atacau pe dreapta, în direcția Reghin, Beclean, Bistrița și pe stînga către Cîmpia Turzii, Turda, Cluj, Oradea. Ordinul eșalonului superior primit în noaptea de 16 septembrie 1944

¹⁸ Datele privitoare la luptele din zona dealului Sîngeorgiu (Oarba de Mureș) sînt preluate din lucrarea *Epopeea de pe Mureș*, elaborată de un colectiv de autori și publicată de revista *Vatra* în 1985; vezi și Gh. Zaharia, *Insurecția poporului român din august 1944*, București, 1979.

¹⁹ Nicolae Alecu, *Oarba de Mureș*, în *Analele I.S.I.S.P.*, nr. 5/1964; vezi și culegerea de articole *Armata română în războiul antihitlerist*, București, 1965, p. 179—186.

diferea însă de planul operațional conceput de Comandamentul Armatei a IV-a române, care prevedea ca lovitura principală să fie dată pe flancul drept, pe direcția: Ilieni — Band — Pogăceaua, pentru a întoarce spre nord-est dispozitivul inamic. Dar această variantă, mai avantajoasă pentru trupele noastre, obișnuite cu mișcări de învăluire și atacuri surprinzătoare, tactică specifică armatelor cu efective umane și materiale limitate, a fost pentru un timp neluată în seamă.

În spiritul ordinului Grupului de armate „Trofimenko”, comandantul Armatei a IV-a române, generalul Gheorghe Avramescu, a hotărât ca lovitura principală să fie executată de forțele Corpului Motomecanizat, întărit cu Divizia 9 de infanterie și cu 4 divizioane de artilerie grea. Ulterior, au mai fost introduse în luptă și alte unități: Divizia 21 infanterie, pe dreapta, cu direcția Dealul Raput și Divizia a 8-a de cavalerie purtată care urma însă să acționeze „numai la ordin”, deci nu era subordonată Corpului Motomecanizat. Se realiza astfel o grupare tactică cuprinzând, inițial, 26 532 de oameni care aveau ca sprijin 252 guri de foc: artilerie grea și ușoară. Unii istorici militari apreciază că prin aceste măsuri „Se realiza pe direcția loviturii principale o grupare de forțe puternică, nu numai prin numărul mare de unități, ci și prin faptul că erau folosite diviziile cu cele mai mari efective, cu o bună înzestrare și cu oameni complet instruiți”²⁰.

Din păcate, însă, această forță într-adevăr puternică nu a fost introdusă în luptă în întregime, ci pe fracțiuni, trecându-se Mureșul pe batalioane, ceea, ce evident, nu era recomandabil, nerealizându-se astfel superioritatea tactică cerută. Așa se face că la data de 21 septembrie se aflau la picioarele pantei Dealului Sîngeorgiu numai șase batalioane de infanteriști, câte două din fiecare divizie. Au fost, evident, și greutăți obiective, ca: lipsa plajelor de îmbarcare, a mijloacelor de trecere și altele, între care cele mai importante sînt lipsa timpului necesar pregătirii operațiunilor, precum și intervențiile puternice ale artileriei și aviației inamice, care nu au primit o replică corespunzătoare din partea artileriei și a aviației noastre²¹. Pentru conturarea mai clară a frontului în acest sector de luptă mai precizăm că pe ambele flancuri acționau forțe puternice menite să influențeze inamicul de pe Dealul Sîngeorgiu. Astfel, pe flancul drept acționa Divizia a 3-a infanterie și Divizia 1 Munte, care atacau pe direcția orașului Tîrgu-Mureș, iar mai la dreapta, pe direcția Reghin, acționa Armata 27 sovietică. La fel stăteau lucrurile și pe flancul stîng, unde se aflau Divizia a 6-a română și Armata a 7-a de gardă (sovietică), care acționau în direcția Cîmpia Turzii, Turda — Cluj — Oradea. În privința situației generale a inamicului apreciez ca edificatoare imaginea conturată de colonelul Mindru Costache, atunci șef de stat major al Diviziei 21 infanterie. „De fapt — scrie ofițerul citat —

²⁰ Armata română în războiul antihitlerist. Studiu tactic operativ, București, 1973, p. 61.

²¹ Amintindu-și despre acțiunile grupului de aviație din care făcea parte ca tehnician, locotenentul în rezervă Mircea Ciobanu menționa că în zilele luptelor de pe Mureș subunitățile grupului, atît cele de vînătoare cît și cele de bombardament, au fost foarte active, avînd mai multe ieșiri la inamic. Dar grupul nostru nu era subordonat comandamentului român din zonă și primea ordinele direct de la eșaloanele superioare sovietice.

*acesta se prezenta ca un sac înfundat spre Miercurea Ciucului și dezlegat la gură, spre Poarta Someșului. Dar, în loc să se acționeze pe direcția Turda—Dej, unde se realizase un cap de pod de către armata a 7-a sovietică, pentru se strînge sacul la gură și [a] strivi inamicul dinăuntru, s-au preferat acțiuni în forță, extrem de costisitoare, în vieți omești, pentru a goli sacul, împingîndu-l de la fund*²².

Luptele din sectorul Oarba de Mureș, începute la 20 septembrie 1944, au crescut în intensitate pînă la 29 septembrie, cînd au fost ocupate principalele puncte de rezistență organizate pe înălțimile cu cotele: 495 și 463, pe stînga și 479, 463, Dealul Raput, pe dreapta, după care au mai continuat cu o intensitate mai mică, pînă la 5 octombrie, cînd trupele inamice, amenințate și dinspre nord-vest, de forțele Frontului 4 Ucrainean, care cobora puternic dinspre nord, au început să se retragă.

În aceste condiții, generalul Trofimenko a ordonat modificarea dispozitivului Armatei a IV-a române, după cum urmează:

- a) „Scoaterea Diviziei a 9-a din dispozitivul ofensiv și deplasarea ei spre zona Poiana Oprișani, pentru refacere” (Divizia 11-a fusese înlocuită anterior);
- b) „Continuarea atacurilor pe flancuri, la vest, pe direcția Păucișoara, Oarba Iclâzel, Morești, toate inclusiv”²³.

Se ajungea astfel, după mai bine de două săptămîni de lupte în care fuseseră măcinate peste zece mii de militari români, la concepția tactică inițială a Comandamentului Armatei a IV-a române, care prevedea, așa cum am arătat deja, blocarea inamicului prin atacuri frontale și dizlocarea lui prin infiltrații pe flancuri, amenințîndu-l cu încercuirea și, deci, obligat să se retragă. Asemenea tactică corespunde cel mai bine forțelor și experienței de luptă a unităților românești. Dar acest plan a fost înlocuit cu unul deosebit de ambițios pentru puterile Armatei a IV-a și greu de realizat chiar de forțe mult superioare numeric și ca înzestrare tehnică.

Concepția tactică și conducerea nemijlocită a luptelor de pe Dealul Sîngeorgiu au fost criticate în decursul anilor de numeroși istorici militari, precum și de unii participanți la aceste lupte. Primul a făcut-o generalul Constantin Ionașcu, comandantul Diviziei 9 infanterie, prin Ordinul de zi nr. 11 din 2 octombrie 1944, din care cităm în continuare: „Ostași eroi ai Diviziei 9-a infanterie!, Zilele grele și însîngerate au venit *prea repede* și tributul vostru de sînge prea mare în timpul scurt care s-a scurs de la 20 septembrie. Atacurile date la 22 septembrie 1944 și apoi la 26 septembrie, ca și toate atacurile și contraatacurile date în celelalte zile vor trece în legendă... *Atacurile voastre din 26 septembrie asupra cotei 495, va rămîne ca exemplu. Cu piepturile voastre brave ați vrut să spargeți zidul de foc, dar prea mulți au căzut rostind: Cota 495, 463 sînt cotele blestemate. Este creasta însîngerată.*”

„Am fost lîngă voi — precizează generalul Ionașcu — și am văzut cum ați trecut sub foc ucigător Mureșul, cum v-ați agățat de coasta dea-

²² Costache Mîndru, *Zi și noapte*, București, 1978, p. 48—49; vezi și Gh. Țuțui, *Anotimpurile bărbăției*, București, 1985, p. 104—107.

²³ Ordinul nr. 16, din 5 octombrie 1944, Arhiva M.A.N., fond 4, dosar 303, fila 52—53.

lului printr-o drăcească pinză de foc, cum ați căzut fără murmur în îndeplinirea ordinelor și a datoriei și cum șiruri întregi ați revenit în fața mea, trecînd spre spitale cu trupurile sfîrtecate". Aici întrerupem citarea ordinului de zi, pentru a face unele precizări în completare: Pierderile grele suferite de forțele române angajate în luptele de la Oarba de Mureș rezultă și mai clar din amintirile unor participanți, cuprinse în „Epopeea de pe Mureș”, din care cităm următoarele: Sublocotenentul în rezervă Gheorghe Amzu, fost comandant al plajelor de la Iernut și Cipău Vale, relatează că, pe timpul serviciului său început la 24 septembrie, în 12 zile au fost trecuți dincolo de Mureș, peste 10 000 de ostași și 1 000 de ofițeri și a evacuat peste 2 500 de răniți de la Sud de Mureș. Din raportul cu nr. 307 512 înaintat de șeful de Stat major al Armatei a IV-a, colonelul Dragomir către Comandamentul sovietic la 30 septembrie 1944, rezultă că numai în cursul săptămînii anterioare datei raportului, unitățile românești au pierdut 6 753 de morți și răniți și 970 de dispăruți.²⁴

Sergentul-major în rezervă Nicolae Marin, încadrat în regimentul 40 infanterie din Divizia 9-a, relatează următoarele: „În cursul nopții de 20/21 septembrie, au trecut Mureșul numai două companii ale batalionului nostru, celelalte două nu au mai putut trece din cauza focului puternic dezlănțuit de artileria și armele automate hitleriste și horthyste. Aviația era și ea foarte activă, bombardînd fiecare metru de pămînt. Părea că infernul se așezase pe dealul Singeorgiu... Printre schije, jeturi de apă și sute de cadavre de ostași români, am reușit să punem piciorul pe malul drept al Mureșului... Am înaintat citeva sute de metri pînă spre vîrfurile Dealului Comenzii. De acolo de sus — continuă tînărul subofițer — priveam frumoasa Vale a Mureșului, care, în acele zile, devenise o vale a Plîngerii. Am văzut cum curgea, șerpuiind, apa înroșită, cum pluteau pe ea corpurile ostașilor“.

În aceeași orientare se înscriu și alte relatări, ca cele ale colonelului Andone Marinescu, care critică atitudinea eșaloanelor superioare, ce trimiteau seară de seară ordine de atac, trebuind executate a doua zi, fără ca executanții să aibă timpul necesar pentru recunoașterea terenului și organizarea acțiunilor.

Un alt ofițer român, colonelul Mîndru Costache, la care ne-am mai referit, se apropie în observațiile sale și mai mult de unele neajunsuri care au condus la marile pierderi avute de români în această bătălie. El critică tactica „de a ataca cu efective reduse un inamic puternic și bine organizat în apărare”. La rîndul său, colonelul Nicolae Alecu, comandantul Regimentului 3 Dorobanți din Divizia 11-a, fără a face reproșuri cuiva, relatează că acest regiment a trecut Mureșul în seara zilei de 18 septembrie, folosind „două bărci”, „pregătite anterior de către o subunitate de cercetare” și porțițe improvizate, din butoaie și scinduri adunate din localitatea Cipău.²⁵

Nu intenționăm să adunăm în această relatare toate neajunsurile și deficiențele pregătirii și executării acestei operațiuni, prima de mari proporții după subordonarea unităților noastre operative Comandamente-

²⁴ *Epopeea de pe Mureș*, p. 114—116.

²⁵ *Idem*, p. 73 și urm.

lor Sovietice, dar unele întrebări trebuie, totuși, puse, chiar dacă la nivelul de azi al istoriografiei noastre nu li se poate da un răspuns pe măsură. Eroii mai pot aștepta. Ei ne obligă, însă, să dezvelim tot adevărul. Noi vom remarca, în continuare, că marea și crîncena bătălie de la Oarba de Mureș a fost urmărită cu multă atenție de cadrele de conducere ale celorlalte unități militare, inclusiv de către Marele Stat-Major al Armatei Române, care, la rîndul său, a cerut guvernului sprijin în organizarea mai bună a întregii rețele de îngrijire a răniților, începînd cu evacuarea celor rămași pe cîmpul de luptă și pînă la spitalele de zonă interioară. Primul care a atras atenția asupra marilor pierderi și a condițiilor grele în care se desfășurau luptele din centrul Transilvaniei a fost generalul Ilie Crețulescu, atunci în Comandamentul trupelor de Munte și, ulterior, începînd de la 4 noiembrie 1944, subsecretar de Stat la Ministerul de Război, care, într-o convorbire cu un corespondent de presă, despre luptele din zonă, a încheiat cu următoarele cuvinte: „Spuneți la București, spuneți tuturor, că în Transilvania se dau lupte grele și că e nevoie de tot sufletul romdnesc pentru a învinge”²⁶.

Deslușim în cuvintele acestui experimentat militar și o anumită îngrijorare pentru cei ce luptau pentru eliberarea țării, îngrijorare care nu mai apare însă în raportul prezentat Consiliului de Miniștri, o zi mai tîrziu, de către Mihai Racoviță, ministrul de Război în primul guvern Sănătescu, care arată că: „Atît situația frontului cît și spiritul Armatei sînt excelente și îndreptătesc speranța unei grabnice reîntregiri a granițelor naționale”²⁷.

Nu intenționăm a pune la îndoială cele afirmate de ministrul Mihail Racoviță, dar declarația șefului său de stat-major, generalul Gheorghe Mihail, făcută cu ocazia luării în primire a funcției, cînd afirmase că „sîngele ostașilor români trebuie cruțat”, pare a fi contrazisă de realitățile de la Oarba de Mureș, unde pierderile se ridicau în medie la 1 000 de militari pe zi, cît și de pierderile deosebit de mari avute în primele două săptămîni de lupte. Se poate, de asemenea, vorbi și despre o anumită lipsă de organizare a asistenței sanitare a răniților. Astfel, dr. N. Marinescu relatea, în ședința Consiliului de Miniștri din 26 septembrie, următoarele:

„Pierderile armatei sînt atît de mari astăzi, încît nu putem face față necesităților de cazare a răniților. Toate spitalele care ne-au mai rămas sînt pline de răniți. La Brașov 800 de răniți au fost așezați necorespunzător”²⁸.

După căderea dispozitivului inamic de la Oarba de Mureș, luptele nu au mai avut însă aceeași intensitate și pierderile noastre au fost relativ mai puțin numeroase, deși succesele obținute au fost remarcabile.

Astfel, la 11 octombrie 1944 a fost eliberat principalul oraș al părții de nord a Transilvaniei, orașul Cluj, eveniment primit cu o uriașă satisfacție de întregul nostru popor.

²⁶ *Universul* din 21 septembrie 1944.

²⁷ *Idem*, 28 septembrie 1944.

²⁸ Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 26 septembrie 1944, în Arhiva Consiliului de Miniștri.

Această stare de spirit rezultă și din Înaltul ordin de zi pe armată, dat de regele Mihai, la 11 octombrie 1944, din care cităm în continuare:

„Ostași!

După patru ani de război și de cumplite suferințe, capitala Transilvaniei a fost eliberată.

Stindardele biruitoare ale armatelor aliate, române și sovietice, filfiie pe zidurile Clujului.

Prin vitejia ostașilor armatei sovietice, aliata noastră și prin vitejia voastră, prin toate jertfele care ne-au asigurat biruința, România vede începutul dreptății care o aștepta.

Aduc recunoștința țării aliaților noștri și regimentelor care au câștigat laurii izbîndei în lupte pentru dezrobirea Transilvaniei de Nord. Alături de Armatele sovietice, porniți mai departe asaltul împotriva cotropitorilor de veacuri și despresurați de ei întregul pămînt românesc al Ardealului²⁹.

Mihai R.“

GHEORGHE ȚUȚUI

LA PARTICIPATION DES SOLDATS DE ARGEȘ AUX LUTTES POUR
REPOUSSER LES TROUPES HITLÉRIENNES ET HORTHYSTES DU NORD-EST
DE LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

Après avoir présenté les circonstances générales des luttes menées des troupes roumaines et soviétiques après la tournure de 23. Août 1944, l'auteur insiste sur les événements militaires débrouillés dans le secteur Oarba de Mureș, aussi en tant que participant à cette phase de la guerre.

²⁹ *Universul*, nr. 284, 15 octombrie 1944.

CONȘTIINȚĂ NAȚIONALĂ ȘI EDUCAȚIE ESTETICĂ ÎN PAGINILE REVISTEI „VIAȚA ILUSTRATĂ” (1940—1944)

Marea nedreptate provocată României la 30 August 1940 în sala rondă a palatului Belvedere din Viena a răscolit conștiința întregului popor român, determinând o puternică împotrivire a tuturor categoriilor sociale ale națiunii noastre.

Iată însă că în această conjunctură nefavorabilă, pentru spiritualitatea românească va scăpăra prima scânteie de lumină prin apariția la 8 septembrie 1940 a publicației *Gazeta noastră*, editată de Emil Hațieganu, care adresa un fierbinte apel intelectualității române de a nu părăsi „vatra strămoșească”, de a rămâne alături de acest „popor de plugari de peste un milion” care „... cu suflet îndârjit stă la coarnele plugului și taie brazdă adâncă în ogorul strămoșesc”¹.

Apariția gazetei a fost de scurtă durată, însă scânteia nu s-a risipit, în locul ei apărând flăcărui care la scurtă vreme au întezit focul culturii spirituale nord-transilvănene. *Tribuna Ardealului*, *Săptămâna bistrițeană* și *Viața Ilustrată* au fost cele trei publicații care în această perioadă au avut un rol hotărâtor în educația culturală național-patriotică a românilor din teritoriul ocupat. Din această triadă a presei noastre, *Viața Ilustrată* a îndeplinit rolul unei adevărate școli de educație estetică. Telul urmărit — o adevărată profesiune de credință — își avea rădăcinile adânc înfipte în solul primenit al celor mai sănătoase tradiții culturale ale poporului român. *Viața Ilustrată* este continuatoarea tradițiilor culturale promovate înainte de primul război mondial de excelența revistă sibiană *Luceafărul*.

Programul „Vieții Ilustrate” este rememorat în termeni sugestivi cu prilejul sărbătoririi a zece ani de existență a publicației, în martie 1944. Redactorul responsabil prof. I. G. Munteanu amintea faptul că revista, al cărei prim număr a apărut în martie 1934, la Sibiu, în tipografia mitropolitului Șaguna, a luat ființă dintr-o necesitate firească a educației cultural-naționale „într-un timp când piața cărții românești era invadată de o mulțime de cărți și reviste care ofereau publicului dornic de carte o lectură de slabă calitate, infectată uneori și cu germeii perversității rafinate. Trebuia să vie o reacție sănătoasă împotriva scrisului destruc-tiv oferit familiei românești ca hrană sufletească. Trebuia să se stăvilească un rău marcându-se drumul culturii sănătoase”².

¹ D. Micu, *Literatura română în „Transilvania nordică” (1940—1944)*, în *Steaua*⁴, nr. 8, 1972, p. 12.

² [Ioan] M[unteanu], *Zece ani de viață*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 3, p. 30.

Ideea acestei întreprinderi s-a datorat unei personalități de aleasă cultură și înaltă prestanță morală, ca aceea a profesorului *Nicolae Colan*, rectorul de atunci al Academiei Andreiene din Sibiu. Profesorul de seminar, dublat de scriitorul consacrat deja în lumea literelor românești, a fost izvoditorul și sufletul acestei reviste. Era prima publicație de acest gen. Fără să fie o revistă teologică, tipăritura a îndeplinit însă și rolul unui îndrumător de credință pentru slujitorii bisericii românești.

În anul 1936, când Rectorul Academiei Andreiene este așezat în scaunul Episcopiei ortodoxe a Vadului, Feleacului și Clujului, revista *Viața Ilustrată* își urmează ctitorul în orașul de pe Someș. Odată cu aceasta începe o nouă etapă în viața revistei, o perioadă plină de efervescență creatoare. Se mărește numărul colaboratorilor, în paginile publicației apărând nume ale unor personalități științifice din centrul cultural al Transilvaniei. În revistă se dezbăteau probleme din toate domeniile vieții cultural-științifice. Ponderea în cuprinsul revistei, tipărită sub auspiciile Episcopiei ortodoxe române, revine însă problemelor de cultură generală, în special literaturii și artei. Articolele apărute aici nu sunt nici de știință pură, nici de polemică, dar în ele cititorul se încălzește la flacăra „scrisului cald bătrânesc, înțelept în duhul credinței strămoșești“.

A urmat apoi o a treia perioadă. În condițiile coerciției de ordin cultural, instaurată, odată cu ocuparea Transilvaniei de nord-vest, de oficialitățile horthyste, revista își încetează apariția din august 1940 până în luna martie 1941³. Activitatea propriu-zisă a colectivului redacțional și contribuția colaboratorilor statornici ai revistei nu a încetat însă în acest răstimp. După cum o dovedesc exemplarele păstrate în Biblioteca Arhiepiscopiei ortodoxe clujene, revista a continuat să fie tipărită și după seismul politic din august 1940, adică culegându-se și numerele de pe octombrie (nr. 8), noiembrie (nr. 9) din anul 1940, apoi după hiatusul de o lună (decembrie), numerele din ianuarie (nr. 1) și februarie (nr. 2) pe anul următor. Probabil că difuzarea acestor numere a fost stăvilită de cenzură. Marele public cititor, dar și intelectualii cu preocupări literare nu au putut fi informați despre această realitate. De altfel, chiar și în una din publicațiile apărute în primul trimestru al anului 1944, la Cluj, în *Almanahul Cooperativelor Plugarilor...*, se fac aceleași precizări — mai puțin exacte — despre apariția revistei clujene doar din martie 1941. După ce în cuvinte pline de căldură se aduce un elogiu binemeritat activității P.S.S. Episcopului Nicolae Colan, „un adevărat conducător spiritual al românilor din Ardealul de Nord“, Almanahul consemnează o serie de amănunte care pun în relief amploarea actului cultural împlinit de Nicolae Colan și colaboratorii săi: „a trimis prin tiparnița Eparhiei cuvîntul scris. În această lucrare s-a folosit de *Viața Ilustrată*, singura revistă românească ce apare în Transilvania de Nord și Ungaria. În fiecare lună *Viața Ilustrată* se tipărește în 2000 de exemplare. De la reapariția ei (1 Martie 1941), pînă la 1 Decembrie 1943 a fost răspândită în 68.000 de exemplare“⁴.

³ D. Micu, *op. cit.*, p. 14.

⁴ *Almanahul Cooperativelor Plugarilor din Ardealul de Nord*, Cluj, 1944, p. 56.

După august 1940 rândurile colaboratorilor s-au rărit, astfel că cei care au rămas trebuiau să suplinească diferitele domenii care erau neacoperite. Revista trebuia să satisfacă toate nevoile sufletești ale românilor din zona ocupată. Redacția publicației, în aceste momente dificile, a făcut apel la tinerii scriitori laici sau clerici pentru a-și aduce contribuția la editarea revistei pe linia conduitei inițiale. „Scriitorii s-au pus pe scris — vorba lui Gh. Dăncuș — de îndată «cu tot sufletul». Trebuind, asemenea predecesorilor din *epoca eroică* a scrisului național, să asigure periodicelor la care colaborau întreaga materie, ei dau curs cu însuflețire vechiului îndemn reactualizat, al „părintelui literaturii române”: „Scriți cât veți putea și cum veți putea”⁵.

De altfel, aceste indemnuri la o muncă intelectuală asiduă prin care să se depășească penuria de literatură românească din zona ocupată s-au repus cu insistență și în următorii ani, de vreme ce atât în paginile hebdomadarului *Tribuna* (1944), cât și în rubrica de *Însemnări* a revistei *Viața Ilustrată* din mai 1944 s-a încins o animată discuție în jurul necesității de a se crea o lectură adecvată pentru cei însetați de slova românească. Pagina închinată tineretului remarcă cu tristețe că „stocul de literatură românească s-a cam epuizat din rafturile puținelor noastre librării, iar literatura nouă se produce puțin în solul duhovnicesc al Ardealului de Sus”.

Care ar fi soluția ieșirii din acest impas? Unii propuneau cât mai multe traduceri din literatura străină; alții susțineau să se scrie românește cât mai mult — *on y restera toujours quelque chose* —; redacția revistei recomanda cu înțelepciune o cale de mijloc, adică imbinarea traducerilor reușite din opere străine cu creațiile temeinice ale scriitorilor români: „Iar cei ce simt într-însii zvâcnirea limbii de foc cu care-i va fi dăruit Dumnezeu — o, aceștia nu mai au lipsă de indemnul nostru de a scrie, fiindcă — vorba lui Șt. O. Iosif — din sufletele acelora:

„Fără veste cântecele curg

Cum lacrimile curg fără de veste”.

Din punct de vedere formal, tehnic și grafic, *Viața Ilustrată* se aseamănă cu revistele *Luceafărul*, numerele ce premerg primului război mondial și cu *Gândirea*, seriile ce preced anul 1934. Pe coperta revistei clujene sunt lipite fotocopii ce reproduc o amplă claviatură tematică: secvențe de artă populară, creații picturale, sculpturale și de grafică, instantanee din natură. Interiorul este înfrumusețat cu vignete de un pitoresc cuccitor. Calitatea superioară a hîrtiei (pînă în 1942 velină, bună și după aceea), a făcut posibilă o bună valorificare a materialului iconografic, astfel că revista apare ca un adevărat album a cărui eleganță încântă privirea.

Dacă din punct de vedere al preocupărilor scriitoricești coordonatele pe care se înscrie literatura *Vieții Ilustrate* sunt aceleași cu ale literaturii revistei *Gândirea*, în privința educației estetice, publicația clujeană propune soluții cvasi-inedite: instruirea cititorului prin imagine. Dar nu orice imagine, ci aproape întotdeauna una cu valoare de simbol. În situația nou creată, după august 1940, cînd cuvîntul era deseori frînat de

⁵ D. Micu, *op. cit.*, p. 15.

bariera cenzurii, ilustrația rămânea singura cale de exprimare — chiar dacă uneori alegorizată — a crezului național.

În domeniul literaturii se constată o evidentă emancipare a programului revistei clujene în raport cu al revistei *Gândirea*: „... raporturile dintre cele două reviste nu s-au caracterizat prin subordonarea uneia față de cealaltă, ci prin convergența acțiunilor în anumite domenii”⁶. Conducătorul spiritual al publicației din Cluj, episcopul Nicolae Colan, era „o minte ageră în stare să pătrundă, fără greutate și fără zăbăvnică cercetare, în miezul lucrurilor și situațiilor pentru a-și croi drum printre ele”. Spirit echilibrat, el a avut înțelepciunea de a nu fi angajat revista în diversele campanii politice, și în special în sfera ideologiei de care s-a atașat Nichifor Crainic. Mai mult, într-o epocă precum aceea, a făcut loc în paginile revistei sale unor articole referitoare la viața socială, economică și politică din Statele Unite ale Americii⁷.

În articolele cu caracter religios, consemnul a rămas același, evitarea polemicilor interconfesionale și ancorarea dezbatărilor pe tărâmul discuțiilor teologice de idei. Acceptând dintru început aconfesionalismul, revista a deschis paginile sale și preoților uniți, care au colaborat mai cu seamă în domeniul literaturii.

Prezentarea unor slujitori ai altarului bisericii ortodoxe a constituit un bun prilej pentru rememorarea acelor personalități care au pus câte o piatră la edificarea lăcașului culturii românești: un Petru Movilă, Varlaam, Simion Ștefan, Andrei Șaguna etc.

În consens cu acest comandament de natură spirituală, revista *Viața Ilustrată* a profestat cu consecvență și apolitismul, adică refuzînd oricare act de adeziune sau simpatie ideologică de nuanță fascistă. Adeptă a unui tradiționalism cu ușoară tentă religioasă, emancipat însă — în sectorul laic — de semănătorismul dulceag și naiv, *Viața Ilustrată* a reușit să exprime acea stare sufletească (*état d'âme*) proprie autohtonilor, cu mijloace artistice consonante culturii și nivelului de conștiință estetică din deceniul patru al secolului XX. Revista clujeană, la care colaborau scriitorii deja consacrați, nu a fost o publicație cu caracter exclusiv local, adică nord-transilvăneană, „ci una în care se oglindește realitatea spirituală a întregii țări, o Dacia literară”⁸. În revistă sunt recenzate lucrări apărute în editurile de pe teritoriul românesc, volume de poezii, romane, se tipăresc medalioane despre scriitori români (Minulescu, Gala Galaction, V. I. Popa, I. Agârbiceanu), sunt prezentate monografiile ale monumentelor istorice, cărți liturgice și în legătură cu ele cărturarilor care au trudit la scrierea lor. Cronicari sau umaniști întâlnim deopotrivă (Nicolae Olahus, Neagoe Basarab etc.). Aici își găsesc locul texte din unele

⁶ *Ibidem*.

⁷ A se vedea articolele: P. L. Mureșanu, *Trusturile de petrol*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 2, p. 27—29; idem, *Petrolul și derivatele lui*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 3, p. 28—29; idem, *Cauciucul*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 9 și 10, p. 21—23; 28—29; Radu Cucută, *Un matematician organizează America*, în *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 24—28; idem, *J. P. Morgan „întemeietorul de imperii”*, an. X(1943), nr. 7, p. 22—25; V. Vlad, *Un luptător împotriva mizeriei: Beveridge*, în *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 10, p. 1—4; idem, *Planul Beveridge*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 2, p. 20—24; nr. 3, p. 18—24. Radu Cucută, *Realități și perspective*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 7, p. 12—15.

⁸ D. Micu, op. cit., p. 15.

reviste apărute în țară. Dintre scriitorii, publiciștii sau oamenii de cultură care au colaborat ocazional cu revista clujeană, pomenim nume deja consacrate: Cella Delavrancea, Ion Agârbiceanu, Mircea Eliade, Victor Ion Popa, Kr. H. Zambaccian, Sterie Diamandi, Ion Breazu, Octavian Șireagu, Gheorghe P. Petre, I. V. Spiridon, Gherghinescu Vania, V. Copilu-Chiatră, I. Grigorescu, Georgescu-Delafras etc.

Dintre cei care au avut însă o prezență periodică în paginile *Vieții Ilustrate* consemnăm pe Florea Mureșanu, Eugenia Mureșanu, Carmen Mureșanu, Fr. Păcurariu, Valentin Raus, Titus Poenaru, Teodor Ciceu, Coriolan Dragomir, Ion Cherejan, Iulian Chitta, Dionisie Farcașiu, Valeria Gr. Sima, Al. Bochiș, Pia Dragoș, Alexandru Cozma și Virgil Șotropa.

Un rol de seamă în editarea revistei l-au îndeplinit conducătorii responsabili Iuliu Stămurean și Gheorghe Vidu, dar și tipografiile care s-au străduit la realizarea acestui adevărat manifest palingenezic al culturii românești din nord-vestul Transilvaniei.

După parcurgerea celor 39 de numere ale revistei *Viața Ilustrată* din perioada anilor 1940 (octombrie) — 1944 (decembrie), se conturează un adevărat program de educație estetică, detaliat cu bună știință în câteva secțiuni principale ce definesc: arta medievală românească (post-bizantină), arta modernă românească, arta religioasă neobizantină, arta populară românească, secvențe ale artei antice și paleocreștine, arta bizantină, arta medie universală, arta modernă universală, medalioane și portrete ale unor cărturari de seamă ai culturii naționale sau universale, cronică de carte și o secțiune pe care am numi-o „Itinerarii geografice și itinerarii spirituale”.

Educația culturală artistică implica, în accepțiunea realizatorilor revistei *Viața Ilustrată*, și o educație istorică. Parcurgerea materialului ilustrativ ne dezvăluie sensul real al acestei consonanțe. Cititorului îi sunt înfățișate două dintre cele mai valoroase exemple ale arhitecturii medievale din Țara Românească, biserica mănăstirii *Tismana* (1377—78), cu complexul mănăstiresc (1384—95), ridicate de călugărul Nicodim, probabil cu sprijinul succesiv al voievozilor Vladislav I, Radu și Dan I⁹, și o imagine grafică a mănăstirii Cozia, monument ecleziastic început în 1387 și sfârșit în 1388. Biserica mare a mănăstirii Cozia, ctitorie a lui Mircea cel Bătrân, poate fi considerată ca cel mai de seamă monument al acestei epoci, nu numai pentru desăvârșita realizare artistică, ci și pentru faptul că tipul ei va fi reluat multă vreme de aici înainte, în repertoriul arhitecturii autohtone.

De un profund mesaj simbolic pot fi socotite fotografiile ce reprezintă monumente de arhitectură, pictură murală, icoane pe lemn, obiecte liturgice din argint, manuscrise și tapiserii din epoca lui Ștefan cel Mare. Ponderea însemnată a acestor imagini și alegerea lor nu este deloc întâmplătoare, viteazul voievod fiind ctitorul celor două episcopii ortodoxe transilvane Vadul și Feleacul, adevărate hrsoave de permanență spirituală, care confereau noii Episcopii clujene din vremea lui Nicolae Colan garanția unei realități istorice de necontestat.

⁹ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 190; *Istoria artelor plastice în România*, I, București, 1968, p. 156—157.

Putna (1466—69), necropola voievodului Ștefan, este pomenită nu numai datorită frumuseții locului care i-a primit făptura arhitecturală, ci și pentru bogatul lăcaș mănăstiresc de odinioară, leagăn de cultură a cărui recunoaștere a dobândit universalitate. Cititorilor revistei le este prezentată biserica Sf. Gheorghe din Voroneț¹⁰, construită de Ștefan cel Mare în anul 1488. Monumentul în întregul său este înveșmântat — la exterior, cât și la interior — cu fresce de o valoare artistică inestimabilă. Picturile altarului și ale naosului au fost executate în vremea marelei ctitor, în timp ce scenele din pronaos, nartex și din exterior aparțin unei epoci ulterioare.

Din epoca lui Ștefan cel Mare datează și *Tripticul voievodal*¹¹, păstrat în Muzeul mănăstirii Putna. Lucrarea, datorată unui atelier care peste fondul tradițional bizantin grefează influențe de proveniență venețiană, a fost realizată la sfârșitul secolului al XV-lea. Prezența ei în Moldova atestă intensele legături comerciale și culturale ale voievodului cu lumea apuseană, mai ales cu orașele italice.

Pe fiecare panou este pictată câte o figură în bust. Isus între Maria și Ioan Botezătorul, ambii întorși spre Mântuitor cu gesturi de agrăire. Caracteristice sunt chipurile; ovalul lui Isus, cu sprâncenele arcuite, nasul lung și gura mică; fața de tip arhaic a Mariei cu fruntea îngustă și sprâncenele foarte arcuite, capul lui Ioan, lung, cu părul zburlit, formând un fel de ciuf în vârful frunții. Modelarea e nu numai puternică, dar umbrele sunt de-a dreptul exagerate, în pensulații adânci. Obrajii nu prezintă cute în jurul gurii și pomeților. Numai fruntea lui Ioan e ușor brăzdată. Aceste amănunte sunt caracteristice pentru atelierele de iconari aflate în contact cu școala italo-croatană care pe la sfârșitul veacului al XV-lea și în prima jumătate a veacului următor par a se întâlni deopotrivă în Peninsula Balcanică și în Rusia¹².

Unui atelier domnesc de tapiserie din epoca lui Ștefan cel Mare îi aparține o perdea de iconostas ce reprezintă *Restignirea*. Un detaliu semnificativ din această lucrare păstrată în Muzeul Mănăstirii Putna a fost prezentat și cititorilor revistei *Viața Ilustrată*¹³.

Broderia, în întregul ei, a fost lucrată pe un fond de mătase roșie. Scena cuprinde figura lui Isus pe cruce, încadrat de doi îngeri, de soare și de lună, ca și grupul plângătoarelor: la stânga Maria înconjurată de trei femei și la dreapta Ioan, urmat de Longin cu doi soldați. La picioarele crucii se închină două siluete mai mărunte, Iosif din Arimatea și Nicodim, iar în colțurile de jos, la extremități apar alte două figuri și mai mărunte reprezentând, în stânga, pe Ștefan Voievod, iar la dreapta pe Doamna Maria-Voichița — detaliul oferit de fotografia revistei clujene — ambii în bogate costume bizantine, cu coroana pe cap. Pe marginea de jos a bordurii a fost brodată inscripția votivă din care aflăm că perdeaua a fost lucrată la porunca lui Ștefan și a doamnei Maria pentru mănăstirea Putna, în august 7008 (=1500)¹⁴.

¹⁰ *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 17; *idem*, an. IX(1942), nr. 5, p. 8.

¹¹ *Idem*, an. XI(1944), nr. 4, p. 15.

¹² Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 840—841.

¹³ *Viața Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 2, p. 14.

¹⁴ Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 932—933.

Dintre lucrările din epoca lui Ștefan cel Mare, prezentate în paginile revistei, remarcăm o cruce de mână sculptată în lemn de chiparos și ferecată cu argint¹⁵. Din inscripția slavonă de pe această piesă liturgică rezultă că voievodul Ștefan a comandat-o pentru mănăstirea Putna, în 6 octombrie 7010 (=1503). O altă podoabă de argintărie liturgică, o ripidă (evantai), lucrată în mănăstirea Putna, pe socoteala lui Ștefan Voievod, în 14 ianuarie 7005 (=1497), constituie un nou pretext fotografic al revistei pentru ilustrarea calității meșteșugului medieval autohton¹⁶.

De un interes aproape egal cu cel al epocii lui Ștefan cel Mare s-a bucurat și epoca de înflorire artistică din vremea lui Neagoe Basarab. Câteva dintre numerele revistei *Viața Ilustrată* sunt înfrumusețate cu desene reprezentând superbe dantelării în piatră ale bisericii mănăstirii *Curtea de Argeș*. Monumentul în sine reprezintă o refacere-amplificare și decorare a vechiului lăcaș din secolul al XIV-lea, întreprinsă de Neagoe Basarab, care a fost de față la sărbătoreasca târnosire a primei-nitului edificiu, în ziua de 15 august 1517.

Altă fotografie reprezintă biserica mănăstirii din *Ostrovul*, ctitorie probabilă a Despinei, doamna lui Neagoe Basarab. Un lăcaș zidit (cca 1520)¹⁷ în întregime din bolovani de râu și cărămidă. De acest monument se leagă o splendidă icoană pe lemn reprezentând „*Luarea de pe cruce*”, imagine-simbol care îmbogățește o copertă a revistei clujene¹⁸. Lucrarea, aflată acum în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României, a fost executată la comanda doamnei Despina, în timpul văduviei ei. Pe un fundal albastru se conturează crucea de care sunt aninate instrumentele ale patimilor, sulița și prăjina cu burete. În fața crucii, Maria îndurerată poartă pe brațe trupul emaciat al lui Isus. În spatele Mariei, la dreapta, Ioan, ducându-și o mină la obraz, asistă îndurerat la această tragedie. În dreapta, jos, la picioarele lui Isus, stă ghemuită Magdalena. Chipurile personajelor sunt deosebit de expresive. În această icoană privitorul avizat deslusește o inovație îndrăzneată a zugravului, care ne înfățișează, alături de drama religioasă, una pămîntească — tot așa cum o trăiau cititorii contemporani ai revistei —, a doamnei Despina, care ține și ea în brațe pe fiul ei Teodosie. Despina este înveșmântată într-o manta neagră îmblănită și un vâl negru, în contrast cu Teodosie, ce poartă o tunică cu minci aurite, o manta roșie cu faldurile întărite prin linii de aur și coroana voievodală pe cap. Inscripția slavonă ce încoronează această adevărată *Pietă* ne deslășește mesajul scenei insolite: fosta soție de voievod își plînge și ea fiul mort, invocînd îndurarea. „*Iconarul se arată astfel nu numai un iscusit interpret, dar și un creator al unei teme noi, unică în iconografia bizantină*”. Asemenea inițiativă dovedește, la fel ca și în Moldova, că atelierele de pictură din Țara Românească erau conduse de meșteri inventivi, care își permit să depășească uneori schemele iconografice tradiționale¹⁹. Epitaful pentru tânărul Teodosie este o lucrare care va fi fost zugrăvită la scurtă vreme după moartea nevârstnicului voievod, probabil în jurul lui 1523.

¹⁵ *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 1, p. 3.

¹⁶ *Idem*, an. X(1943), nr. 4, p. 1.

¹⁷ *Idem*, an. IX(1942), nr. 3, p. 9; nr. 7, p. 27.

¹⁸ *Idem*, an. XI(1944), nr. 4.

¹⁹ Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 850.

Unui atelier domnesc îi aparține și icoana care reprezintă pe sfinții Simion și Sava împreună cu portretele doamnei Despina și ale domnițelor Stana și Roxandra (Muzeul Național de Artă, București). Cititorului *Vieții Ilustrate* i se prezintă în felul acesta poate cea mai însemnată lucrare a atelierului pomenit²⁰.

Faptul că mentorul spiritual al revistei clujene, episcopul Nicolae Colan, și redactorii acestei publicații erau profund ancorati în problematica culturală a fiecărui număr tipărit, operind în repetate rânduri prin mijlocirea simbolurilor, îl susține ilustrarea adecvată a unora dintre articolele apărute acolo. Astfel, studiul lui Ioan Pop, „De la mitropolitul Simion Ștefan la episcopul Nicolae Colan”²¹, o trecere în revistă a variantelor românești ale Vechiului Testament, este însoțit de o reproducere a ferecăturii de argint a *Evangheliarului* lui Neagoe Basarab ajuns în Moldova, la mănăstirea Sucevița, probabil împreună cu prada adusă de Movilești din Țara Românească. Subiectele reprezentate pe cele două plăci sînt *Adormirea Maicii Domnului* (coperta posterioară) și *Învierea* (coperta anterioară)²². Din punct de vedere stilistic și formal lucrarea se aseamănă cu ferecătura *Evangheliarului* postelnicului Marcea, de la mănăstirea Bistrița (Muzeul Național de Artă al României), executat, potrivit inscripției slavone de pe bordură, în anul 7027 (=1519). Ferecăturile aparțin aceleiași școli însă unor meșteri diferiți²³.

Parcursirea colecției revistei *Viața Ilustrată* dezvăluie îndârjirea cu care redactorii propagau prin imagine cultura veche (medievală) din țară. Ilustrațiile referitoare la arta postbizantină română din Transilvania sunt mult mai reduse. Acestea se exprimă prin exemple ale arhitecturii tradiționale de lemn și câteva dintre lăcașurile mănăstirești. Autorul articolului „Ctitorie veche, viață nouă” (V. B.) prezintă mănăstirea *Cheile Râmețului*, „străvechi așezămînt de închinare ortodoxă”, zidit „la picioarele unor stânci uriașe, care abia deschid o poartă îngustă, o cheie, . . . , ca să treacă valea ce izvoarește din Munții Abrudului, de lângă Detunata și se varsă în Mureș lângă Teiuș. Stâncile uriașe care o împrejmuesc spintecă văzduhul cu piscurile lor înalte și străjuiesc vechiul așezămînt, ca uriașii din poveste, făcând parte dintr-un lanț de munți masivi ce se întind ca o șiră de spinare, începînd de la Turda în linie dreaptă spre sud, până la Alba Iulia. O privești cum rar se găsește în munții noștri. Frumuseți negraite”²⁴.

Biserica mănăstirii este o clădire compusă dintr-o navă dreptunghiulară și o absidă pentagonală. În interior se distinge obișnuita compartimentare ortodoxă: naos, pronaos și altar. Formele arhitectonice ale lăcașului au o compoziție spațială clar adaptată compoziției planimetrice, naosul prezentînd o boltă în semicilindru longitudinal, iar pronaosul o boltă în semicilindru transversal. Absida, semicirculară la exterior și la interior, ne lasă să ghicim însă legătura cu arhitectura de tradiție roma-

²⁰ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 1, p. 25.

²¹ *Idem*, an. XI(1944), nr. 1, p. 17, 22—26.

²² Melchisedec, *O vizită la câteva biserici și mănăstiri din Bucovina*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. I, v. 1—2(I), an. I, v. II(II), București, 1983, p. 49.

²³ Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 895.

²⁴ *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 6, p. 22.

nică, dar concepția spațială de sorginte bizantină exprimă indubitabil apartenența monumentului la mediul artistic românesc, în cadrul căruia aveau loc numeroase sinteze Occident-Orient pe fondul tradițiilor autohtone²⁵.

Cu toate că la data când a fost scris articolul „Ctitorie veche”, starea picturii și mijloacele tehnice de investigare nu permiteau o descriere detaliată a inscripției votive, autorul consideră că mănăstirea a putut fi zidită în secolul al XIV-lea. El înregistrează și inscripția cu litere chirilice săpată în piatră deasupra intrării în încăperea de sub turn: „ICXC. Dintâi a fost zugrăvită această sfântă biserică în zilele lui Matiaș Kraiul văleat 6895 (=1487)“.

Cercetările stăruitoare din ultimele decenii au stabilit apartenența acestui monument șirului de lăcașe românești zidite la începutul secolului al XIV-lea. Inscripția cea mai veche descifrată integral cu ajutorul expunerii la raze infraroșii²⁶, ne relevă prezența la Râmeți a zugravului Mihul din Crișul Alb²⁷, admirabil desenator și colorist care a realizat, la 1376, importantul decor mural, de evidentă tradiție bizantină, a bisericii mănăstirii. Pisania de la Râmeți își relevă importanța nu numai prin mesajul ei artistic, ci și prin valoarea de document istoric. În pisanie se face prima mențiune scrisă a Arhiepiscopiei Transilvaniei, în fruntea căreia se afla atunci Ghelasia.

Din scrisul autorului articolului despre mănăstirea Râmeți, răzbat accentele protestatare atunci când povestește însemnările monahului Silvestru despre pustiirea acestui așezământ monahal, a mănăstirii „care fusese dărâmată de repețite ori, jefuită și risipită de dușmanii legii noastre”. Mărturiile cuviosului stareț au fost consemnate într-una din cărțile vechi, numită „Obște” a Mănăstirii: „Aceasta aici am însemnat acest lucru ce jale adevărată când au stricat mănăstirile, cea de la Geoagiu și cea de la Râmet, la întâia stricare au fost numărul anilor 1762, iar la a doua stricare văleatul 1785, luna lui Dechemvrie în 23 zile, într-o zi Marți...”

„Octoiul”, ce se zice elinește Parakletih, tipărit la 1750, în „sfânta Episcopie a Râmnicului”, prezintă la pag. 40 o însemnare a aceluiași monah: „Scris-am eu Silvestru monahu când au stricat necredincioșii mănăstirea de la Râmeți și cea de la Geoagiu la anul 1762, în August în 20, într-o zi Sâmbătă. Spre perirea lor”²⁸.

În continuare *Viața Ilustrată* consemnează alte repere culturale din Moldova și Țara Românească, din secolele XVI—XVII. Astfel este prezentată biserica din Humor²⁹ zidită din porunca logofătului Teodor Bubuiog și a soției sale Anastasia, la 1530. Monumentul se înscrie în seria de lăcașe de cult (Voronet, Moldovița, Arbore și Sucevița) înfrumusețate cu picturi murale atât în interior cât și la exterior.

²⁵ Vasile Drăguț, *Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 274.

²⁶ L. Tugearu, *Monumente, mărturii ale istoriei noastre*, în *România literară*, 1979, ianuarie 4.

²⁷ Vasile Drăguț, *Zugravul Mihul și epoca sa*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, nr. 1, București, 1966, p. 39—47.

²⁸ *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 6, p. 23.

²⁹ *Idem*, an. VII(1940), nr. 4, p. 15.

Un articol al lui I. Lupaș³⁰ despre vestitul umanist Nicolae Olahus (1493—1568) a fost ilustrat cu imaginea pietrei tombale aflate în biserica capitulară din Târnăvia. Monumentul de sculptură figurativă, ce îl prezintă pe Olahus în odăjdii de arhieru, constituie o lucrare tipică a Renașterii central-europene, executată în jurul anului 1568. Sarcofagul imortalizează imaginea reputatului umanist de origine română, autorul unor lucrări de largă circulație — ce cuprind informații și despre Transilvania, Țara Românească și Moldova — care s-au bucurat de prețuirea umanistilor europeni, de talia unui Erasm din Rotterdam.

Din epoca Moveștilor, revista³¹ prezintă imaginea nord-vestică a bisericii mănăstirii *Sucevița*, lăcaș zidit la 1584 de episcopul de Rădăuți, Gheorghe Movilă, fratele domnului Moldovei Ieremia Movilă (1495—1606). Ceea ce potențează însemnătatea acestui impunător monument de artă este veșmântul sărbătoresc de pictură murală care acoperă pereții, peste tot, în interior și în exterior. Pictura de la Sucevița a fost realizată, potrivit însemnării de pe un vechi manuscris, de doi moldoveni, Ioan Zugravul și fratele său Sofronie, în anul 7104 (=1596), în zilele „drept mărețului domn Ieremia Movilă”³².

Între ilustrațiile care înfrumusețează paginile revistei *Viața Ilustrată* sunt câteva ce aparțin scurtului răstimp de domnie al lui Vasile Lupu, unul dintre cei mai pasionați și iubitori de frumos domni români. Portalul bisericii *Trei Ierarhi*³³ apare ca o chemare spre interiorul lăcașului, ce impresionează prin bogăția decorativă, proporțiile și ingeniozitatea concepției arhitecturale. Ceea ce uimește însă privitorul este ornamentica exterioară, adevărată broderie în piatră, sculptată în relief, în rânduri orizontale, cu împletituri, zig-zaguri, pătrate, rectanguli, diagonale, romburi, variații fitomorfe etc., o combinație de ornamente geometrice și figurative fără egal. Paul de Alep, călător prin Orientul ortodox, care văzuse mai înainte de a poposi la Iași (1653) multe monumente, afirma că biserica „Treisfetite” „uimește mintea celui ce o vede”, iar Evlia Celebi, un pelerin turc, cunosător al arhitecturii răsăritene, scrie în 1659 referitor la biserica ieșeană ca nu este „chip să o descrii”, deoarece pietrele din care a fost zidită „străluceau și scânteiau” de parcă ar fi fost „frunzele desenate pe un pergament iluminat”.

De la același monument, revista *Viața Ilustrată* prezintă un chivot³⁴ din argint cu inscripție din secolul al XVII-lea, piesă liturgică care împrumută forma arhitecturală a unei biserici de caracter fantastic asemănătoare cu aceea a edificiilor pe care deseori le vedem că străjuiesc fundalul frescelor sau al icoanelor pe lemn.

Într-un articol al lui Emil Nicolescu despre „Mitropolitul Petru Movilă”³⁵, alături de portretul marelui ierarh, apare și o secvență dintr-un colț de muzeu ce adăpostește un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam. Autorul studiului subliniază rolul de seamă jucat de moldoveanul Petru Mo-

³⁰ *Idem*, an. VII(1940), nr. 8, p. 9.

³¹ *Idem*, an. VII(1940), nr. 9, p. 1.

³² *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 242.

³³ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 3.

³⁴ *Idem*, an. X(1943), nr. 8, p. 7.

³⁵ *Idem*, an. IX(1942), nr. 4, p. 15—18.

vilă în răspândirea slovei creștine printre locuitorii din Peninsula Balcanică. Petru Movilă a menținut în permanență legătura cu frații săi de singe și de lege, îngrijindu-se de „hrana lor duhovnicească”. Existența acestei legături între descălecătorul de domni români și cele două țări în care au stăpânit mai mulți membri din familia sa o mai confirmă și faptul că la înființarea celor dintâi tipografii românești a avut și el un cuvânt de spus, aducându-și obolul prin ucenicii săi Meletie Macedoneanul, la Govora și mitropolitul Varlaam la Trei Ierarhi.

De altfel, această acțiune de reevaluare istorică a cărții vechi românești a constituit obiectul altor articole publicate în revista clujeană. Fl. Mureșanu face o scurtă recenzie a unui studiu comemorativ al lui George Potra despre *Cazania* lui Varlaam, tipărită la Iași în 1643. După colaționarea exemplarului prezentat de G. Potra cu exemplarul păstrat pe atunci în biblioteca Muzeului eparhiei ortodoxe române din Cluj, Fl. Mureșanu aprecia că „răspândita »*Carte românească de învățătură*« de la 1643 a fost tipărită în două ediții³⁶. Autorul recenziei însoțește textul cu o reproducere a foi de titlu a *Cazaniei* custodiata la Cluj. Prin această *Cazanie*, mitropolitul Varlaam a urmărit să facă din limba română instrumentul principal de răspândire a culturii în masele populare. Cartea liturgică a fost îmbogățită cu o bogată ilustrație cu scene specifice din viața Moldovei, ce comemorau aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou la Suceava și ale Prea Cuvioasei Paraschiva la Iași. Fiind scrisă în limba poporului, cu numeroase comparații pitorești, într-un stil vioi și plin de culoare, *Cazania* și-a adus o contribuție excepțională la formarea limbii literare românești. Cele două prefete ale lucrării: *Cuvânt împreună către toată sementia românească* și *Cuvânt către cetitoriu*, scrise de Varlaam, reliefează un adevărat crez ce se traduce prin strădaniile de unificare a limbii românești și prin aceasta la unitate de viață și cultură comună a tuturor românilor³⁷.

Pe aceleași coordonate se înscrie și pomenitul articol al lui Ioan Pop, „De la mitropolitul Simion Ștefan la episcopul Nicolae Colan”, în care cititorul *Vieții Ilustrate* are prilejul să cunoască, pe scurt, diferitele traduceri în limba română ale Noului Testament, un arc peste vremuri ce are la un capăt opera vlădicului de la Bălgrad, iar la celălalt capăt frumoasa traducere a episcopului Nicolae: *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648; apoi în ordine cronologică Noul Testament de la București 1703, Petrograd 1817—1819, Neamț 1817; Noul Testament editat de Societatea biblică britanică în șapte ediții; Noul Testament al lui Șaguna, Sibiu 1858, Sibiu 1867 (Ed. II-a); Noul Testament de la București, 1867; Noul Testament de la Viena, 1868; Noul Testament de la București, 1877, 1906, 1911—12, 1914, 1921; Neamțu 1926—1937, în patru ediții; Noul Testament de la 1926 tradus de părintele Pișculescu (Gala Galaction), apărut în trei ediții; Noul Testament de la Oradea, 1925, reeditat la Lugoj în 1938; Noul Testament de la Săbăuani; Noul Testament, 1938, Budapesta 1942 și Noul Testament tradus de PSS Nicolae Colan, Episcopul Vadului, Feleacului și Clujului.

³⁶ *Idem*, an, X(1943), nr. 7, p. 32.

³⁷ Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 104—119.

În prefața *Bibliei* sale din 1858, Șaguna adresează o adevărată predoslovie către cititor, alegînd numai cuvînte de laudă pentru acei înaintași într-ale slovei, care au trudit la traducerea acestei cărți spre folosul poporului românesc: „Deșteptarea poporului românesc, ... pășirea lui către lumina cea blîndă a civilizației, înfrățirea neamului nostru românesc, pe care mîna Proniei l-a semănat printre atâtea țări și printre atâtea neamuri străine, rămânerea în viață a limbei sale naționale —, toate aceste binecuvîntări neasemănate avem a le mulțumi edițiilor vechi ale Sfintei Scripturi, acestor monumente neperitoare ale limbei, și peste tot ale vieții noastre naționale și bisericești.

Mare într'adevăr și adîncă trebuie să fie mulțumirea noastră către acei traducători ai Sfintelor Cărți care în vremi atât de grele au făcut lucruri atît de mărețe! Înalță trebuie să fi fost cugetarea, adîncă mintea, fierbinte credința, ..., cînd au dăruit ei nației lor un astfel de odor! Sănătoasă și coaptă a fost și cunoașterea ce au avut-o ei despre lipsa poporului românesc de această sfîntă carte; pentru aceia au și îmbrăcat traducerea lor în veșmîntul limbei aceleia care să fie înțeleasă de toți Românii de pretutindenea... limba acestor cărți nu e făcută, ci luată chiar din gura poporului, și așa traducătorul nu e decît un răsunset nu numai al limbii, ci și al simțirii și peste tot al chipului cugetării poporului³⁸.

Redactorii revistei clujene propun și alte secvențe de artă medievală românească, cum ar fi biserica *Bucur* din București, apoi o ctitorie voievodală din Muntenia; o troiță monumentală de piatră din Dîmbovița (secolul al XVII-lea), cu inscripție în limba română cu caractere chirilice, tip de monument comemorativ care poate fi întîlnit și în Transilvania, în Țara Bârsei sau în apropierea Făgărașului (Merghindeal); biserici de lemn din Transilvania (Roșiori, Satu Mare, Gălgău etc.); cruce de lemn din Maramureș, decorată cu motivul frînghieii răsucite și însemnul solar; Cioclovina Mănăstirii Tismana; Mănăstirea Frăsinei, ctitorie a monahului Calinic³⁹; Mănăstirea de la Sâmbăta de Sus, ctitorie din anii 1700—1701 a voievodului Constantin Brâncoveanu⁴⁰, refăcută și pictată între 1766 și 1767 cu cheltuiala lui Emanoil și Nicolae Brâncoveanu, de către popa Ionașcu și zugravul Pană Mihai.

Rolul de puternic centru al ortodoxiei din Ardeal, pe care l-a avut așezarea monahală din Braniștea Sâmbetei, a determinat desființarea acesteia în anul 1785⁴¹. Un veac și jumătate ruinele mănăstirii și-au proiectat silueta sumbră pe valea care conduce spre Fereastra Mare a munților Făgăraș. Acest tablou cu profundă tentă romantică l-a impresionat pe Ilarion Pușcariu care, în 1889, consemnează, că biserica „înăuntrul și înafară este zugrăvită frumos⁴². Restaurarea mănăstirii de la Sâmbăta

³⁸ Ioan Pop, *De la Mitropolitul Simion Ștefan la episcopul Nicolae Colan*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 1, p. 22.

³⁹ *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 3, p. 4; an. IX(1942), nr. 7, p. 7; an. X(1943), nr. 1, p. 17; an. IX(1942), nr. 10, p. 31; an. X(1943), nr. 2, p. 13; an. VII(1940), nr. 7, p. 5; an. VII(1940), nr. 7, p. 14; an. VII(1940) nr. 6, p. 11.

⁴⁰ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 84—87.

⁴¹ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 269.

⁴² Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 93—94.

de Sus a fost dusă la bun sfârșit abia în deceniul patru al secolului nostru, prin grija mitropolitului Nicolae Bălan.

Alte numere ale revistei au fost ilustrate cu fotografii reprezentând icoane pe lemn din secolul al XVII-lea și secolul al XVIII-lea (Cele două Marii, Sf. Troiță sub chipul celor trei îngeri ospătați de Avraam și Sara. Maica domnului cu pruncul etc.) și obiecte de cult din argint, cum ar fi o candelă brâncovenească din secolul al XVII-lea⁴³.

Într-o secțiune de mai mică întindere ar putea fi cuprinse ilustrațiile referitoare la arta bizantină, exemplu statornic al culturii medievale românești. Din timpuri străvechi țările române au gravitat spre lumea de înaltă civilizație și prestigiu a Bizanțului. Purtind în simțămintele lor „pecetea Romei“, românii au rămas fideli tradițiilor imperiului și, în condițiile în care au fost înconjurați de populații alegote constituite în puternice state medievale, au gravitat spre Constantinopol, centrul care preluase de acum prerogativele romane. Înzestrați cu un ascuțit spirit pragmatic, românii s-au inspirat în chip creator din modelele de cultură bizantină, care mai degrabă au stimulat căutările artistice din țările române, decât să le sufocă într-un „manierism“ postbizantin prin exemple luate *ad litteram*. Acest lucru este valabil pentru toate domeniile vieții spirituale și culturale, de la organizarea statală, instituții, economie, drept, artă, viață religioasă etc.

Un număr de cca. 17 fotografii ilustrează un arc de timp ce statornicește la un capăt exemple ale artei paleocreștine⁴⁴, la celălalt capăt splendide mărturii ale plasticii bizantine dintre secolele XI și XIV.

Într-una dintre ilustrații facem cunoștință cu un relief în piatră din secolul VII, decorat cu chrismonul între doi păuni și două tulpini de viță de vie într-o stilizare decorativă de o calitate excepțională. Lucrarea păstrată odinioară în Muzeul Kaiser Friedrich din Berlin se aseamănă cu sarcofagul arhiepiscopului Theodorus de la Sant'Apollinare in Classe din Ravenna. Aproximativ aceleași perioade îi aparține un alt relief sculptat în piatră, decorat cu doi îngeri ce încadrează chrismonul.

Itinerarul artistic bizantin propus de redactorii revistei clujene se continuă cu biserica „Panaghia“ din Salonic⁴⁵, cunoscută și ca biserica lui Theotokos, monument înfrumusețat cu fresce, care alcătuiesc un armonios complex iconografic. Picturile au fost executate între secolele XI și XIV⁴⁶.

Rând pe rând, ne sunt prezentate biserica rusă din grădina Getsi-mani (Ierusalem), o splendidă icoană a Maicii Domnului conservată în Muzeul bizantin din Atena, două mozaicuri din secolele XI—XII, aflate în Sf. Sofia din Constantinopol, reprezentând pe Cristos. Cea de a doua lucrare pare să fie un mozaic din tribuna de sud a vestitului monument, un Deesis, ce aparține unor meșteri dibaci care au atins în arta mozaicului efecte picturale atât de rafinate ce ne amintesc de exemplele cele mai reușite ale picturii bizantine din secolul al XII-lea: îngerii din frescele catedralei Sf. Dimitrie din Vladimir sau icoana fecioarei din Vla-

⁴³ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 9, coperta

⁴⁴ *Idem*, an. IX(1942), nr. 2, p. 64.

⁴⁵ *Idem*, an. VIII(1941), nr. 3, p. 24.

⁴⁶ Viktor Lazarev, *Storia della pittura bizantina*, Torino, 1967, p. 157, 158, 208, 384.

dimir. De altfel o fotografie a acestei icoane decorează coperta unui număr al revistei clujene⁴⁷. Reputatul bizantinolog rus Viktor Lazarev o socotește un exemplu fundamental al picturii metropolitane bizantine din secolul al XII-lea. Icoana păstrată în colecția Galeriei Tretiakov era încă din 1155 în Rusia unde fusese adusă, pe mare, de la Constantinopol.

Maria cu pruncul au fost reprezentați după tipul „afectuos” (*Eleusa*), care predomină în pictura unor monumente din secolul X; o întâlnim la Santa Maria Antiqua, apoi imaginea va fi reluată în miniaturistica metropolitană din secolul al XI-lea. „Chipul Mariei este admirabil prin noblețea trăsăturilor și prin intensă lor spiritualitate, chiar și pentru o artă profund transcendentă, cum era cea bizantină, acest chip este excepțional și neobișnuit. Tocmai în icoanele de acest gen se regăseau acele imagini prin mijlocirea cărora omul se înălța la divină contemplație (Dionisie Aeropagitul)”⁴⁸.

Mihail Alpatov remarca pe bună dreptate că „în soluționarea ideii de maternitate icoana din Vladimir trădează o concepție aprofundată a sentimentului. Teama copilului și aerul hotărât al mamei, gingășia lui și severitatea ei, bucuria de a fi împreună și grija de viitor — ideea fundamentală a acestei capodopere — n-au fost trăite și redată cu un dogmatism rece, ci cu o adâncă umanitate. Maestrul bizantin a exprimat în chipul mamei iubitoare un sentiment nobil, care îl domină pe om și care izgonește orice răutate din inima lui. Creatorul Maicii Domnului din Vladimir și-a îndreptat atenția către tot ce e mai curat și mai sublim în om și a creat un chip de semnificație general umană”⁴⁹.

În contextul general al artei bizantine revista publică imaginea Pantocratorului⁵⁰ de pe cupola bisericii Sf.-lor Nicolae și Panteleimon din Boian, executat în secolul al XIII-lea și făcând parte dintr-un complex decorativ de o importanță majoră pentru arta medievală bulgară. În altă fotografie impresionează imaginea dramatică a „Așezării în mormânt”, frescă ce decorează paraclisul mănăstirii Sf. Neofit din Pafos⁵¹.

Recenzia lui E. Nicolescu asupra cărții lui T. Bodogae, *Ajutoarele românești la Sf. Munte Athos* a fost ilustrată cu câteva fotografii reprezentând schitul Sarai și mănăstirile de la Chilandar și Zografu⁵². Exemplele continuă cu câteva ilustrații după manuscrisele de școală metropolitană din secolele XI—XII (Răstignirea), apoi un triptic de la începutul secolului al XV-lea, cu scena Plângerii lui Isus⁵³, lucrare de calitate remarcabilă.

O altă secțiune a revistei cuprinde o serie de fotografii ale monumentelor de artă neobizantină din România.⁵⁴ Sunt prezentați apoi un

⁴⁷ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 8, coperta.

⁴⁸ Viktor Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, II, București, 1980, p. 36—37.

⁴⁹ Mihail Alpatov, *Istoria artei*, I, București, 1962, p. 237.

⁵⁰ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 23.

⁵¹ *Idem*, an. XI(1944), nr. 4, p. 5.

⁵² *Idem*, an. IX(1942), nr. 3, p. 23—25.

⁵³ *Idem*, an. XI(1944), nr. 2, p. 31; an. IX(1942), nr. 1, p. 16; an. X(1943), nr. 11, p. 1—17.

⁵⁴ Căderea în desuetudine a artei postbizantine românești în secolul al XIX-lea a determinat o reacție intelectuală care și-a propus regenerarea acestui stil în acord cu principiile artei moderne. Principiile caracteristice ale acestei arte (stilul neobizantin) au fost experimentate la noi, mai întâi în arhitectură, la câteva monumente construite în ultimul sfert al secolului trecut: capela funerară în cimitirul

număr de 17 artiști plastici cu cca 40 de lucrări. Între aceștia se remarcă maeștri ai picturii monumentale precum: A. Demian, G. D. Mihăiescu, N. Irimie, D. Bâscu, I. Mihail, Danila Ioanid, Costin Petrescu, E. Dimi-triu-Nicolaide, dar și unii maeștri ai picturii de șevalet care s-au străduit să-și aducă contribuția la îmbogățirea repertoriului picturii religioase românești din perioada interbelică, D. Paciurea, Eustațiu Stoenescu, Nora Steriadi, Mandia Ullea etc.

Din șirul acestor creații ne vom opri doar asupra câtorva exemple mai semnificative.

În domeniul arhitecturii spațiul cel mai larg de prezentare l-a avut Catedrala Adormirii Maicii Domnului din Cluj. Aproape un număr întreg al revistei a fost dedicat aniversării a 20 de ani de la așezarea pietrei fundamentale și 10 ani de la târnosirea Catedralei ortodoxe din orașul de pe Someș. Episcopul Nicolae Colan semnează articolul *Biserica'naltă cum n-a mai fost alta*; Fl. Mureșanu rememorează în *Catedrala* străduințele românilor transilvăneni, începând cu petiția din 8 iulie 1863 a lui Șaguna, de înființare a unei episcopii clujene, continuatoarea vechilor tradiții de viață spirituală a episcopilor de la Vad și Feleac. În același studiu autorul prezintă principalele momente care au premers deschiderea șantierului de edificare al catedralei; Vasile Sava se oprește, în articolul *Cum s-a zidit catedrala noastră*, asupra principalelor etape de construcție ale monumentului: acceptarea planului arhitecților Constantin Pomponiu și George Cristinel (31 martie 1921), așezarea pietrei fundamentale (7 octombrie 1923), începerea lucrărilor propriu-zise, la 29 august 1924 de către antrepriza „Întreprinderile generale tehnice Tiberiu Eremia” din București; faza definitivării construcției: acoperirea catedralei de maestrul tinichigiu Alexandru Dumitriu din București, executarea frescei cupolei mari de pictorul A. Demian și cea din conca altarului de C. Bogdan, apoi pictura iconostasului datorată lui Gh. Rusu. Se consemnează că mobilierul interior a fost realizat sub conducerea maestrului Ioan Rusu, iar cele patru clopote ale bisericii au fost turnate de firma Seltenhoffer din Sopron⁵⁵.

Cititorii revistei *Viața Ilustrată* sunt informați că la construcția catedralei din Cluj au fost folosite materiale noi, la fundație stâlpi și radier din beton armat, iar la scheletul principal al lucrării de asemenea beton

din Brașov (1874), biserica „Adormirii Maicii Domnului” din același oraș (1895—96), catedrala ortodoxă din Sibiu (1902—1905) și biserica din Cacova. În domeniul picturii, după cum a intuit O. Goga, „a fost o necesitate, ca acest stil potrivit dogmei bisericii noastre, cultivat veacuri de-a rândul de zugravii de lege românească, să-și afle un continuator cu temei artistic, cu gust rafinat de principiile diferitelor școli moderne, care, cunoscînd cu de-amănuntul perfecțiunea de formă a celorlalte direcțiuni în pictură și dispunînd de un puternic talent artistic, să îndeplinească opera de reconstruire în pictarea ajunsă pe mâini străine și nechemate a bisericilor noastre”. În rândul celor care au răspuns la această chemare pot fi amintiți: Octavian Smigelschi, V. Simionescu, A. Demian, C. Bogdan, D. Belizarie, Coriolan Munteanu, E. Cornea, Traian Bîlțiu-Dăncuș etc. (v. Octavian Goga, *Espoziția de pictură a D-lui Octavian Smigelschi*, în *Luceafărul*, nr. 24, Budapesta, 1903, p. 395; V. Vătășianu, *Bizantinismul și Neobizantinismul în pictura românească din Ardeal*, în *Arhitectura*, anul V, nr. 4, București, 1938, p. 8 și urm.; Nicolae Sabău, *Octavian Smigelschi și pictura monumentală religioasă*, în *Îndrumătorul pastoral*, V, Alba Iulia, 1981, p. 182—187).

⁵⁵ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 11, p. 14—17.

armat; fațadele lăcașului au fost zidite din asize de piatră cioplită provenită din Baci și Banpotoc. Lucrările ornamentale în piatră, splendidele capitele compozite ce ne amintesc de suporturile similare de la Sf. Sofia din Constantinopol și frizele decorative, vegetale sau animaliere, aparțin maestrului Gerstenvrein, după modelele firmei E. Beher din București. Edificiul de cult al episcopiei clujene impresionează prin monumentalitatea sa. Triconcul de mari dimensiuni se ridică pe un soclu înalt, marcat de două turnuri în fațada principală. Interiorul este acoperit cu o calotă pe pronaos, iar în naos cu o cupolă amplă înălțată pe un tambur generos. La exterior tamburul este încins cu o galerie înzestrată cu coloane unite prin arce în potcoavă, iar cupola e surmontată de o lanternă gracilă, ce pare că se decupează pe cer. Interiorul catedralei, larg spațializat, a beneficiat de o compartimentare tradițională; ornamentica în relief sau aceea traforată a tribunelor laterale atât de generoase, vigoarea telurică a brâului în torsadă ce strânge parcă în niște trainice chingi lăcașul, pictura sobră și echilibrată, iconostasul monumental⁵⁶, ce reflectă prin ferecătura lui flăcările lumânărilor, concură la făurirea acelei impresii de pace și mister, proprii lăcașurilor ortodoxe.

Din domeniul sculpturii revista reproduce o excepțională creație aparținând lui Dimitrie Paciurea (1875—1932), *Adormirea Maicii Domnului*, pentru o capelă funerară de la Cimitirul Belu (Capela Stolojan). Lucrarea a fost executată cam în aceeași vreme cu o mai cunoscută creație a maestrului, *Gigantul*, piesă de un evident dinamism în care se simt ecourile „teribilității“ lui Michelangelo. În sculptura funerară produsă în *Viața Ilustrată*, Paciurea se întoarce la arta noastră feudală, tradițională, calmă, hieratică, înnoită însă de geniul creator al artistului. Sculptura a fost realizată într-o epocă în care „campionii“ artei noastre, în frunte cu arh. Mincu, preocupați de viitorul artei românești, căutau rădăcini trainice și nevoia de a lega prezentul de trecut. Paciurea răspunde acestui apel imaginând într-o sculptură funerară, *Adormirea Maicii Domnului* din frescele ce decorau, în mod obișnuit, peretele naosului bisericilor noastre medievale. Scena este extrem de simplificată, aici rămânând doar Maria întinsă pe pat, cu mâinile încrucișate pe piept, cu chipul întors puțin spre privitor, dar cu trupul văzut din profil, dispărând aproape imaterial ca volum, sub tunica cu falduri ample și grele.

Pictura neobizantină este ilustrată printr-un număr de icoane prăznicar care împodobesc biserica Sf. Nicolae din Cluj, catedrala din Alba Iulia sau biserica ortodoxă din Sighișoara, dar și unele proiecte ce aparțineau unor artiști cunoscuți, de talia unui Costin Petrescu⁵⁷. De altfel apariția unei lucrări a maestrului Petrescu, în orașul de pe Someș, nu este nouă. Autorul monumentalei fresce din sala Ateneului Român închinată istoriei neamului este și creatorul unei picturi mai puțin cunoscute ce împodobește odinioară sala de festivități a fostului Colegiu Academic al Universității din Cluj (actuala Casă a Universitarilor). Tema frescei se vroia o rememorare a istoriei afirmării și rezistenței românilor transilvăneni prin luptele și jertfele celor mai de seamă exponenți ai

⁵⁶ *Idem*, p. 13.

⁵⁷ *Idem*, an. IX(1942), nr. 2, p. 26.

culturii autohtone, o adevărată icoană a istoriei culturale a Transilvaniei.

Istoria demersului artistic consemnează că, în ședința din 26 mai 1938, Senatul universitar aproba proiectul acestei compoziții simbolice, care, prin lăudabila strădanie a pictorului C. Petrescu, va fi vernisată în ziua de 2 septembrie 1939^{57 bis}.

Fresca se concentrează pe fundalul scenei sălii de festivități în trei panouri alăturate. Din punct de vedere iconografic pictura strânge parcă într-un sobor comemorativ chipuri și secvențe care au jalonat istoria noastră culturală. În primul panou, începînd din colțul stîng, de jos, sunt imaginați diaconul Coresi înaintea unei tiparnițe, de sub care au ieșit primele cărți românești (1508), și mitropolitul Simion Ștefan, în mână cu Noul Testament de la Bălgrad, a cărui apariție a reprezentat un moment de seamă în istoria culturii noastre. Spre colțul superior din dreapta a fost evocat surghiunul lui Sava Brancovici, întemnițat la Vinț. În apropiere zărim pe cronicarul brașovean Radu Tempea și grupul Școlii Ardelene: Inochentie Micu, ca un poeta-vates, proiectat pe fundalul arhitectural al școlilor din Blaj, pregătindu-se pentru exilul roman. Petru Maior, luptătorul și autorul „Istoriei pentru începutul românilor în Dacia”, arătînd mulțimii silueta radiantă a Columnei lui Traian; Samuil Micu purtând Dicționarul Daco-Romano-Valah; Damaschin Bojincă ce redescopere faptele de vitejie ale voievodului Mihai, apoi Dimitrie Eustatievici vorbind învățăceilor adunați la Sibiu în 1785 și medicul Ioan Piuariu Molnar făcînd cercetări la masa laboratorului său.

Al doilea panou, ceva mai redus ca dimensiune, dar dispus central, deasupra ușii de acces pe scenă, înregistrează ecoul pe care l-au avut în Țara Românească frământările culturale și politice din Transilvania. Compoziția picturală îl imaginează pe Gheorghe Lazăr în mijlocul alumnilor săi, în curtea mănăstirii Sf. Sava, străjuită de coloanele viguroase ale pridvorului. Printre învățăcei se pot recunoaște chipurile tinere ale lui Ioan Heliade Rădulescu, Petrache Poenaru și diaconul Eufrosin Poteca. La dreapta dascălului ardelean deslușim efigiile lui Iordache Golescu și Ilarion Argeșiu, sprijinitori ai învățămîntului românesc în țară.

Al treilea panou, pandant al celui dintâi, recheamă atenția și memoria privitorului spre întâmplările politice și culturale ale Transilvaniei: în colțul din dreapta, sus, apare Vasile Moga în mijlocul seminaristilor din Sibiu, pe un fundal arhitectural format din catedrala ortodoxă construită mai tîrziu, între 1903 și 1905; în vecinătate, poetul Andrei Mureșanu mobilizează norodul, ce poartă drapele tricolore, cu al său *Deșteaptă-te române*. La mijlocul picturii parietale, Andrei Șaguna, o adevărată figură de patriarh care poartă ca un nimb al credinței sale propășirea spirituală a poporului, împărtășește țărănimea cu cărțile publicate de ASTRA, Asociațiunea transilvană pentru limbă și cultură înființată în 1868, al cărei edificiu închide fundalul acestei secvențe. De pe masa din fața lui Șaguna se pliază prima pagină a „Telegrafului Român”, săptămînalul întemeiat de mitropolitul Transilvaniei în anul 1853. La același nivel al frescei, în partea dreaptă recunoaștem pe Simion Bărnuțiu, în

^{57 bis} Adriana Topârceanu, Costin Petrescu — *Trei panouri de frescă la Cluj*, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 707—711.

fața catedralei din Blaj, vorbind mulțimii în memorabila zi de 3 mai 1848.

În registrul inferior a fost reprezentat Timotei Cipariu, părintele filologiei române, lucrând în biblioteca Seminarului blăjean la „Gramatica limbii române” și la „Analectele literare”; Gheorghe Barițiu, cu profilul său binecunoscut, asemănător unei efigii romane, poartă sub braț, ca pe o comoară de preț, pagini din *Gazeta de Transilvania* (1835) și *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (1838), publicații în jurul cărora s-au adunat atunci și după aceea, tot timpul existenței lor, condeiele cele mai prestigioase din toate țările locuite de români, devenind, după expresia lui Alexandru Papiu-Ilarian, el însuși colaborator de prestigiu, „școală politică și literară a toată Dachia”.

Panteonul personalităților naționale se continuă cu efigiile lui George Coșbuc și Ioan Slavici stînd de vorbă asupra unui număr din *Tribuna* editată la Sibiu. Portretele poezilor Șt. O. Iosif și Octavian Goga au fost parțial conturate într-o pensulație spontană, asemănătoare cu aceea a unor schițe (abbozzo).

Fresca de la Colegiul Academic clujean rememorează și marile evenimente ale înfăptuirii unității statale. Acest moment epocal din istoria noastră a fost exprimat prin evocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia, în ziua de 1 decembrie 1918. Din rîndul mulțimii, reprezentată prin siluete îmbrăcate în costume populare, se desprind chipul venerabil al lui Gh. Pop de Băsești, președintele Biroului Adunării și figura atletică a lui Vasile Goldiș, omul de vastă cultură și de înaintate concepții social-politice, care a rostit cuvîntarea festivă și solemnă la Alba Iulia.

Opera realizată de C. Petrescu a avut însă un destin tragic. Încă înainte de împlinirea unui an de existență, înainte de a fi intrat în circuitul conștiinței culturale a generației, lucrarea a căzut pradă intoleranței oficialităților horthyste care au dispus martelarea ei parțială și au îngropat-o sub un strat gros de tencuială.

Creația lui C. Petrescu, un omagiu adus înaintașilor noștri, trebuie să răzbată la lumină, nu numai pentru respectul pe care-l datorăm acestora, ci și pentru respectul pe care-l purtăm istoriei adevărate, risipind vâlul uitării de pe această operă de artă, spre folosul educației patriotice a tinerei generații.

Un capitol însemnat a fost rezervat reprezentării artei moderne românești în paginile *Vieții ilustrate*. Din analiza exemplarelor aparținînd perioadei 1940—1944 rezultă că aici au fost publicate peste 184 de reproduceri după lucrările artistice ale unui număr de 60 de pictori, 11 sculptori, 17 graficieni și 2 textiliști, în total un număr de 90 de artiști români, dintre care unii figurează în mod succesiv cu mai multe reproduceri.

În domeniul picturii românești, revista publică un adevărat repertoriu de artiști, începînd cu cei care au activat în a doua jumătate a secolului trecut, precum: Carol Popp Szathmáry (1812—1888), Mișu Popp (1827—1892) și Th. Aman (1831—1891), apoi Nicolae Grigorescu (1838—1907); artistul care a dat noul impuls picturii românești, apropiînd-o mai mult de realitate și de cuceririle înregistrate pe plan european, cu un număr de 29 de reproduceri; Ion Andreescu (1850—1882). Urmează un grup mai mare de pictori a căror activitate s-a desfășurat cu precă-

dere în prima jumătate a secolului XX: Hipolit Strimbu (1871—1934), Artur Verona (1868—1936), Olga Greceanu (1890—?), Ștefan Luchian (1868—1916), Theodor Pallady (1871—1956), Nicolae Tonitza (1886—1940), Francisc Șirato (1877—1935), Eustațiu Stoenescu (1884—1957), Alexandru Phoebus (1899—1954), Jean Al. Steriadi (1880—1956), I. Theodorescu-Sion (1882—1939), Constantin Petrescu Dragoe (1887—1937), A. Demian (1899—1977). Urmează un grup de maestri a căror creație s-a extins și după mijlocul secolului nostru: Camil Ressu (1880—1962), Aurel Popp (1879—1960), Hrandt Avachian (n. 1900—?), Magdalena Rădulescu (n. 1900—1984), Catul Bogdan (n. 1897—1978), Dumitru Gheață (1888—1972), Hans Hermann (1885—?), P. Abrudan (1907—1979), Emil Cornea (1898—1969), Traian Bîlțiu-Dăncuș (1899—1974), Eugen Giscă (1908—?), Rodica Maniu (1890—1958), Popescu Vasile (1891—1966) etc.

Dintre reproducerile de plastică figurativă consemnăm pe acelea aparținând unor sculptori precum Paciurea (1875—1932), cu opt ilustrații, Ion Jalea (1887—1983), Mac Constantinescu, C. Baraschi-Mușat (1902—1966), Elena Serova-Medrea (n. 1902—?), Boris Caragea (n. 1906—1982), Ion Vlasiu etc.

Grafica a beneficiat de un număr mai mare de ilustrații, dacă socotim și repetatele vignete care dădeau un aer sărbătoresc publicației. În paginile revistei au fost popularizate creațiile lui Ioan Anestin (1900—1963), Nicolae Brana (n. 1905—1986), Horațiu Dimitriu, Dimitrie Horning, Gh. Iliescu, Aurel Jiquidi (1896—1962), Dumitru Iordache (n. 1905), Adina Paula Moscu (n. 1908), Gh. Popescu (1903—1975) și Ion Vlasiu.

Tapiseria a fost reprezentată prin câteva ilustrații după creațiile Norei Steriadi și Anei Marinescu.

Caracterul caleidoscopic al revistei permitea redactorilor să însoțească, uneori, aceste reproduceri cu câte un mic studiu, de profundă substanță, referitor la unul sau altul dintre marii artiști români sau cu privire la o anumită etapă stilistică din arta românească. Astfel, reproducerea unui autoportret din tinerețe al lui Nicolae Grigorescu a oferit Cellei Delavrancea prilejul unei rememorări a câtorva dintre ilustrele personalități ale culturii noastre care s-au perindat în casa părintească. Suntem în fața unor efigii de o adâncă sensibilitate, în care cuvintele rostite și cele scrise se aseamănă cu tușele precise așternute pe pânză de un maestru în arta portretului.⁵⁸

Din galeria acestor chipuri se detașează două portrete, care exprimă însă două temperamente opuse: Nicolae Grigorescu și Al. Vlahuță, două culmi ale culturii și artei românești:

„Când apărea Grigorescu la noi parcă și obiectele stau drept. Era mic dar părea mare. Purta capul sus și în figura lui, privirea era clocoțitoare. Vorbea puțin, cu mâini agitate nervos. Toată ființa era într-o perpetuă tensiune electrică“.

În contrast, Al Vlahuță „... semăna cu un vers de hâi-kai. O liniște stranie de filosof chinez îl făcea impunător. Ciuful părului era negru și negru a rămas până la sfârșit. Își aducea mâinile mici la piept și modela

⁵⁸ Nicolae Filipescu avea „ochii tulburi de o povară“, Vasi'e Lascăr era „frumos, brun, palid, cu ochii pînă la temple“, arhitectul Mincu, i-a rămas în memorie, „cu o figură asemănătoare cu a lui Alphonse Daudet“ (*Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 8.).

ideea cu prudență și autoritate în același timp. Se ferea de vulgaritate și nu tolera exuberanța decât în inteligență. Politețea lui excesivă era și scutul care-l apăra de familiaritatea indiscrețiilor. Ochii lui ardeau ca focul, un jar în care te pierdeai ca în beznă⁵⁹.

În alt număr al revistei *Viața Ilustrată* putea fi citit un scurt articol al lui K. H. Zambaccian (1889—1962), intitulat: *Pe marginea modernismului nostru*. Eseul acestui pasionat colecționar și critic de artă, una dintre figurile pitorești ale vieții noastre culturale, apare la un an după tipărirea culegerii *Pagini de artă* (1943), în care și-a reunit cronici, articole și studii mai ample apărute în diferite publicații. Textul din revista clujeană nu a fost inclus în noua ediție a cărții lui Zambaccian, apărută în 1965⁶⁰.

În ceea ce privește varietatea genurilor picturale, trebuie să remarcăm propensiunea redacției revistei pentru lucrările ce oglindesc viața satului românesc, în succesiunea sa temporală, în truda diurnă a omului (arat, semănat, cules, la clacă), în diversele prilejuri de sărbătoare (nuntă, botez etc.) sau momente de suferință (moarte, înmormântare, bejenie). Din numărul total de 60 de pictori, 39 sunt prezenți cu lucrări care aduc o adevărată „laudă țăranului român“, trudei și satorniciei sale pe aceste meleaguri. Grigorescu este reprezentat prin lucrări de un variat subiect rustic, devenite prototipuri ale genului în pictura românească: *Țărâncuță*, *Ciobănași*, *Muscleancă*, *Fata cu ulciorul*, *Pe gînduri*, *Car cu boi* etc. Cîțiva dintre pictori surprind pe țăran în scurtul răgaz ce punctează timpul înclăstării lui cu glia: C. Ressu (*Amiază*), C. Mihăescu (*Țărani*), Gore Mircescu (*Munteni la masă*)⁶¹.

Munca înfrățită a sătenilor în cadrul comunității constituie un alt subiect abordat de artiști: Rezeda Moga-Dumitrescu (*Clacă*), Remus Troteanu (*Clacă*)⁶².

Xilografura lui Horațiu Dimitriu *La mestecat mămăliga* a fost însoțită de o poezie de inspirație semănătoristă, scrisă de Teodor Ciceu⁶³. Rodica Maniu surprinde o *Femeie cu cobilița*, iar A. Jiquidî, *Un aldămaș*⁶⁴, scenă de un pitoresc nedisimulat. Artur Verona, care a preluat din lecția lui Grigorescu interesul pentru reprezentarea vieții de la sat, ne oferă o imagine exactă a detaliului etnografic în *Botez la țară*, *Fete din Bucovina* și *Procesiune pentru ploaie*⁶⁵. Creația lui Fr. Șirato, care vădește o sinteză a direcției cézanniene cu înrăurirea artei populare, este reprezentată prin lucrarea *Întoarcerea de la târg*⁶⁶. Din maniera sa de prezentare a țăranului român, cu silueta sa monumentală — privind acea

⁵⁹ *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 9—10.

⁶⁰ Culegere îngrijită de M. Mihalache, cu titlul *Pagini despre artă*. București, 1965, a fost întregită cu câteva cronici publicate de Zambaccian după anul 1947. [v. Kr. H. Zambaccian, *Pe marginea modernismului nostru*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 3, p. 25—27.].

⁶¹ *Viața Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 4, p. 13; an. IX(1942), nr. 6, p. 5; an. X(1943), nr. 8, p. 15.

⁶² *Idem*, an. IX(1942), nr. 9, p. 7; an. IX(1942), nr. 10, p. 14.

⁶³ „Pe urmă te-am făcut făină fină / Te-am fierț în ceaon / Și te-a mestecat Ion / Te-am răsturnat pe masă / Ca să fi podoabă'n casă“ (Teodor Ciceu, *Mămăligă*, în *Viața Ilustrată*, an. VIII/1941/, nr. 3, p. 5.).

⁶⁴ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 12, p. 17.

⁶⁵ *Idem*, an. VII, p. 21; an. XI(1944), nr. 3, p. 27; nr. 8, p. 5.

⁶⁶ *Idem*, an. X(1943), nr. 12, p. 27.

femeie de o robustețe statuară, gândul ne poartă la Victoria Lipan, eroina de o frumusețe aspră din Baltagul lui Sadoveanu —, Șirato își face o adevărată profesiune de credință, ce mărturisea aspirația artistului spre un mod de exprimare capabil să evidențieze „individualul cuprins în plămada poporului românesc“.

Anastase Demian, apreciatul ilustrator de carte (Cintecul Nibelunilor, Lucian Blaga, Mihail Sadoveanu etc.) și autor al unor ample picturi murale, este prezent în paginile *Vieții Ilustrate* cu un ciclu pictural (cartoane) ce ilustrează momentele festive din viața satului: *Femeia cu ciorchine*, *Cine-i mireasă*, *Pieptănatul miresei*, *Nunta la români* și *Pastorală*⁶⁷. Traian Bîlțiu-Dăncuș, o îmbinare de „bard anonim și pictor cult“, după cum îl caracteriza P. Comarnescu, prezintă în lucrările sale o notă de prospețime și autenticitate prin modelele pline de demnitate pe care le propune: *Pereche din Maramureș*, *Pastorală* și *Joc fecioresc din Maramureș*⁶⁸. O opțiune asemănătoare o semnează Liviu Bordeanu în *Țăran din Maramureș*, Popescu Dragoe, cu *Țăran din Bucovina*, Jean Al. Steriadi (*Moșneag*), și Adina Paula Moscu (*Ion*)⁶⁹.

Dintre plasticienii care au abordat această tematică remarcăm pe Petru Abrudan (*Cap de țăran*) și Elena Serova-Medrea (*Plecarea sau Refugiații*)⁷⁰, o compoziție de un realism dramatic, ce surprinde un moment trăit de numeroase familii de români din nord-vestul Transilvaniei, silite să-și părăsească locurile de baștină după 30 august 1940. În acest grup sculptural ce poartă haina unei metafore străvezii stăruie o vagă amintire din schema formală a faimosului monument al *Cetățenilor din Calais*, cu figurile lor de o sobră demnitate, neîngenunchiată de cuceritori, operă a lui A. Rodin.

Câțiva dintre artiștii români sunt prezenți cu lucrări ce redau mirificul peisaj autohton, plaiurile carpatine, leagăn al existenței seculare a poporului român: Grigorescu (*Pe Valea Agapiei*), Andreescu (*Fântâna cu cumpănă*), H. Avachian (*Peisaj din Vîlcov*), Al. Phoebus (*Sat din Ardeal*), Th. Sion (*Șipot*), H. Hermann (*Sat ardelenesc*), A. Sorescu (*În Transilvania*), N. Poplacenel (*Peisaj din Mărginime*), Elena Barbu (*Valea Oltului*) etc.

O altă temă ce se conturează în programul de ilustrare al revistei este aceea a *Maternității*, sau aceea închinată *Copilului*, generației viitoare, în educația căreia părinți și dascăli sădesc nădejile unui viitor mai bun și mai drept. O infuzie de puritate străbate aceste creații ce aparțin lui Paciurea (*Cap de fetiță*), Tonitza (*Răchîș Ali*), G. Popescu (*Joc de copii*), A. Jiquidî (*Copii*), E. Tălășescu (*Mamă cu copil*), I. Vlasiu (*Mamă cu copil*), T. Harșia (*Cap de copil*), P. Abrudan (*Fetiță*) și Z. Băicoianu, cu lucrarea sa *Maternitate*, sculptură în care întrezărim accente proprii viguroasei opere a sculptorului sârb I. Mestrovici⁷¹.

⁶⁷ *Idem*, an. IX(1942), nr. 4, p. 8; nr. 6, p. 5; nr. 7, p. 9; an. VII(1940), nr. 7, coperta.

⁶⁸ *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 7, p. 23; an. X(1943), nr. 1, p. 23; an. X(1943), nr. 4, p. 9.

⁶⁹ *Viața Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 4, p. 19; an. VIII(1941), nr. 3, p. 19; an. X(1943), nr. 5, p. 5.

⁷⁰ *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 6, p. 15.

⁷¹ *Idem*, nr. 8, p. 15; an. IX(1942), nr. 9, p. 11; nr. 10, p. 27; an. X(1943), nr. 5, p. 21; an. IX(1942), nr. 10, p. 29; an. XI(1944), nr. 2, p. 24; an. X(1943), nr. 3, coperta; an. VIII(1941), nr. 2, p. 15. Argumentul acestei bogate iconografii este

Nu putem încheia această prezentare a artei moderne românești din paginile revistei *Viața Ilustrată* fără să ne oprim asupra a doi maestri ai plasticii figurative autohtone, prezenți prin câteva lucrări a căror metaforă transparentă exprimă date ce sunt consonante cu realitatea politică creată după dictatul de la Viena. *Himerele văzduhului* și *Sfinșii* lui Paciurea au fost alese ca ilustrații pentru publicația clujeană nu doar pentru simplul mesaj artistic, pentru că erau niște invenții variate de forme fantastice, scornite dintr-o apăsătoare solitudine a artistului revoltat, ci și pentru viziunile teribile, fruct al meditației mizantropice repetate. Epopeea nemulțumirii individului și a ridicării lui în fața nedreptăților zilnice ce-i puntează existența; când se ridică împotriva aceluși moment în care rațiunea adormită dă posibilitatea zămislirii monștrilor. Sunt aceste lucrări forme simbolice ale tuturor relelor ce se puteau prezenta într-o existență omenească. *Războiul* lui Paciurea — un cap de tânăr admirabil modelat, încoronat cu o tighă — are ochii holbați, fruntea încrețită din pricina încordării atenției, gura întredeschisă într-un geamăt, amintindu-ne de dramaticele capete de soldați muribunzi ce decorau bolțarii ferestrelor de la clădirea Arsenalului (*Zeughaus*) din Berlin, datorate sculptorului german A. Schlüter (1664—1714). Trăsăturile împietrite ale statuii lui Paciurea⁷² sugerează războiul aducător de suferințe, distrugător de vieți omenești și de valori culturale. Era aceasta o stare de fapt ancorată în actualitate.

La capătul opus apare sculptura lui I. Jălea *Victorie*, lucrare pentru care artistul cultivă o simbolică directă, metaforică, ce vrea să illustreze credința neștirnută în dreptate, în izbînda finală a luptei de eliberare a poporului român.

Un capitol bine conturat în cuprinsul revistei *Viața Ilustrată* este cel ce reprezintă secvențe de artă populară, de la elementele de port popular din toate zonele țării, la locuința țărănească cu tot ceea ce cuprinde ea, unelte, podoabe (țesături, ceramică, ustensile din lemn, icoane pe sticlă, xilografuri), la frumoasele și monumentalele porți maramureșene sau până la peisajul încântător care le îmbrățișează; de la câmpie la deal și munte cititorul parcurge un adevărat itinerar geografic și spiritual al țării sale. Iată doar câteva exemple din șirul mare al acestor ilustrații. Casă țărănească, Interior țărănesc, Poartă maramureșeană, Blidar din 1779, Găuce, Ulcioare românești, Fecior din Țara Oașului, Fete din Moldova, Pereche din Bucovina, Fete din Munții Apuseni, Țăran din

întregit prin articolul lui Ilie Manițiu, *Suveranitatea copilului*, o adevărată pleoară pentru rolul copilului în familie și pentru caratele educației sănătoase în procesul creșterii noilor generații: „Copilul reprezintă puntea de legătură între generații, între penumbrela trecutului și lumina viitorului și în fața acestei legi implacabile omul își pleacă supus majestatea sa.

În brațele mamelor crește viitorul în chipul copilului, iar la picioarele lor se joacă istoria [...]. Suveranitatea copilului ne e sădită în sînge. Sub cerul familial, copilul, prin iubirea cu care îl înconjoară părinții, devine stăpînul inimilor. De altfel toată truda unei vieți ar fi lipsită de sens, dacă nu s-ar desfășura sub auspiciile acestor stăpîni ai inimilor noastre. Ce e acest devotament, dacă nu recunoașterea unei suveranități?” [*Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 15—16].

⁷² *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 4, p. 1 și 8.

Maramureș, Cheile Dîmbovicioarei, Cheile Bicazului, Munții Retezat-Gura Apei, Munții Apuseni etc.⁷³

Ilustrarea locului natal prilejuiește lui G. Preda, în *Evocări și însemnări ce privesc țărănimea*, nu doar nostalgică rememorare a satului românesc, ci și un elogiu adus țăranului român păstrător al comorilor sufletești și materiale ale națiunii noastre⁷⁴.

Unele articole sau scurte însemnări comemorative au fost însoțite, deseori, de portretele personalităților evocate. Revista clujeană cuprinde aproape 30 de fotografii ale aceluia care și-au adus contribuția la propășirea culturii, artei și științei de-a lungul vremii, de la Gh. Lazăr, Andrei Șaguna și Nicolae Colan, la I. L. Caragiale, G. Coșbuc, Gala Galaction⁷⁵, O. Goga și Victor Ioan Popa; oameni de știință precum A. Vlaicu, I. Prodan și I. Moisil, istoricii V. Șotropa și I. Lupaș, apoi compozitorii T. Bredeanu și G. Șorban.

Un număr festiv a fost închinat cititorului revistei *Viața Ilustrată* Ep. Nicolae Colan, un adevărat conducător spiritual al românilor din Ardealul de Nord, a cărui activitate culturală a fost pe drept încununată, în anul 1942, cu titlul de membru al Academiei Române⁷⁶.

Periodic, în paginile revistei clujene apăreau recenzii ale unor cărți de beletristică (poezie, proză) românească sau străină, ale unor cărți de istorie, filozofie, economie sau literatură religioasă. Grigorie T. Marcu încearcă în al său *Mythos* (Sibiu, 1941), de pe poziția unui oponent, să „construiască” o replică la cartea lui Lucian Baga *Religie și spirit*.

Emigranții lui Johann Bayer, epopeea unor țărani norvegieni siliți să-și părăsească marea, pădurile și munții natali, oferă recenzentului prilejul de a face o subtilă aluzie la starea economică și politică asemănătoare a tineretului român din nord-vestul Transilvaniei silit să muncească în batalioanele de muncă din Europa Centrală. Paginile cele mai reușite ale romanului, notează V.P., sînt acelea în care e înfățișată „nostalgia celui ce tânjește de dorul vetrei părăsite”.

În scurta prezentare a cărții lui Ovidiu Papadima, *Creatorii și lumea lor*, recenzentul subliniază crezul estetic al autorului: „Cred în artă numai și numai ca unul din înaltele moduri ale omului de a răspunde mari-

⁷³ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 11, p. 30; an. IX(1942), nr. 10, p. 20; an. IX(1941), nr. 6, coperta; an. IX(1942), nr. 3, p. 5; an. IX(1942), nr. 4, p. 24; an. IX(1942), nr. 5, p. 15; an. X(1942), nr. 6, coperta; an. X(1942), nr. 4, p. 3; an. IX(1942), nr. 7, p. 13; an. X(1942), nr. 10, coperta; an. VIII(1941), nr. 2, p. 11; an. VII(1940), nr. 1, p. 2; an. IX(1942), nr. 7, p. 29; an. X(1943), nr. 12, p. 25.

⁷⁴ „...amintirile vieții familiale și sătești evocă în mintea noastră viața țăranului. Viața aceluia din care ne tragem cei mai mulți, a depozitarului de energii, a bunului păstrător, a aceluia ce pare că nu este numai legat, dar este una cu pământul țării sale... apelat deasupra brazdei pe care o lucrează se apropie printr-un mimetism milenar pe pământul său strămoșesc [v. *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 2, p. 11—13].

⁷⁵ Schița de portret se datorează lui A. Berea [v. *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 32].

⁷⁶ La rubrica de Actualități a revistei a fost publicată telegrama Academiei române care făcea cunoscută alegerea lui Nicolae Colan:

„București 26/5 — 17/45. Avem onoarea a vă aduce la cunoștință că Academia Română v-a ales azi membru activ în secțiunea istorică în locul lui Nicolae Titulescu. Președinte I. Simionescu. Secretar general Alex. Lapedatu” [v. *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 5, p. 30].

lor întrebări ale vieții și lumii⁷⁷. Așadar pentru Papadima creatorul autentic este acela care se străduiește să dea răspunsuri temeinice, ferme, la toate întrebările lumii, în funcție de o realitate sufletească absolută, din care decurg gusturile sociale și artistice și care se închide în liniile de forță ale unei realități supraindividuale, colective, naționale.

Din domeniul istoriei de consemnat recenziile la cartea lui C. Mușlea, despre *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, I (1292—1724)*, adevărat monument caleidoscopic al artei noastre medievale, și la volumul lui Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941. E. Niculescu, autorul prezentării cărții, consemnează că lucrarea lui Bodogae este teza de doctorat a profesorului de la Academia teologică Andreiană din Sibiu. Cartea se remarcă printr-o expunere clară și sistematică a materialului istoric. Exhaustiv în informații, volumul prezintă o icoană completă a nenumăratelor danii făcute pe seama Sf. Munte de evlavioșii voievozi ai țărilor române, a căror tradițională dărnicie ajunsese proverbială în răsăritul ortodox, fapt de altminteri recunoscut și de istoriograful rus Porfir Uspenski, autorul unei monumentale istorii a Sf. Munte: „Nici un popor pravoslavnic n-a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut Românii“.

Educația estetică promovată de revista clujeană este întregită printr-un adevărat capitol ce ilustrează *arta universală*, din epoca arhaică și aceea medievală până la perioada modernă și contemporană. Cele câteva repere artistice egiptene se continuă cu exemplificări ale artei statuare clasice grecești, căreia îi datorăm o serie de capodopere ale genului. Opțiunea redactorilor pentru anumite lucrări ne lasă să întrezărim un mesaj simbolic, adresat cititorilor revistei, care fac cunoștință cu *Luptătorul grec* al lui Agasias din Efes, cu *Pallas Athena* a lui Fidias și cu celebra *Victoria din Samotrake*⁷⁸. Sculptura romană este reprezentată de un relief de pe columna lui Traian, monument realizat de Apolodor din Damasc, adevărată epopee săpată în marmoră. Imaginea grafică însoțește o succintă prezentare a articolului *Amintirile antice ale Românilor* publicat de ziaristul italian Armando Zabboni în *Giornale di Dalmazia*⁷⁹. Plasticii figurative romane îi aparține și dramatica imagine a lui *Ajax murind*, model al sacrificiului eroic, statuie ce se află în „Loggia dei Lanzi“ (Florența), galerie care adăpostește faimosul *Perseu* de bronz al lui Benvenuto Cellini (1500—1571), simbol al luptei împotriva tiraniei, a cărui imagine este prezentă în paginile revistei clujene.

Un număr total de 65 de fotografii ilustrează articolele de specialitate referitoare la arta (pictura) din *Ducento*-ul (sec. XIII) italian și pînă în secolul al XVIII-lea vest-european; un adevărat curs de istoria artei prezentat de C. Mureșanu în 14 lecții. Prin această acțiune, inedită pentru o revistă de cultură românească, autoarea încearcă să suplinească cursurile de istoria artei, prezentate înainte de Dictat de prof. Coriolan Petranu la Universitatea Daciei Superioare din Cluj. Bine sistematizat, cu informații corecte provenite dintr-o bibliografie curentă, cursul cuprinde următoarele teme: Pictura italiană din secolul al XIII-lea și seco-

⁷⁷ *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 29.

⁷⁸ *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 1, p. 11; an. VIII(1941), nr. 9, p. 20; an. IX(1941), nr. 4, p. 5.

⁷⁹ *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 5, p. 31.

lui al XIV-lea; Pictura italiană din secolul al XV-lea, în Umbria, Italia de nord și Veneția; Pictura italiană din secolul al XV-lea: Renașterea la Florența; Leonardo da Vinci (partea I-a, II-a); Michelangelo (partea I-a, II-a); Pictura venețiană din secolul al XV-lea și XVI-lea; Pictura italiană din sec. XV—XVII; Pictura italiană din secolul al XVIII-lea; Primitivii flamânzi; Pictura flamandă în vremea Renașterii (sec. XV); Pictura flamandă în secolul al XVI-lea; Pictura flamandă din secolul al XVII-lea; Pictura olandeză din secolul al XVII-lea; Primitivii francezi. Sec. XIV—XV și Renașterea în Franța⁸⁰.

Este acesta un adevărat curs de pictură vest-europeană ce înfățișează cititorilor principalele centre și școli (atelieri) la care au activat marii maestri ai artei medievale: Cimabue, Giotto di Bondone, Agnolo Gaddi, Taddeo Gaddi, Andrea Orcagna, Agostino Duccio, Simone Martini, Lippo Memmi, Petro și Ambrogio Lorenzetti, Taddeo di Bartolo (Trecento-ul italian), Fra Angelico, Gentile da Fabriano, Antonio Pisanello, Verrocchio (Andrea di Cione), Filippo Lippi, Sandro Botticelli, Domenico Ghirlandajo, Benozzo Gozzoli, Filippino Lippi, Alessio Baldovinetti (Quattrocento-ul florentin), Melozzo da Forlì, Luca Signorelli, Perugino (Pietro Vanucci), Pinturicchio (Bernardino di Betto), Andrea Mantegna, Alvise și Antonio Vivarini, Carlo Crivelli, Antonello da Messina, Jacopo, Gentile și Giovanni Bellini, Vittorio Carpaccio, Giorgione (Giorgio Barbarelli) — (Quattrocento), Leonardo da Vinci, Raffaello Sanzio, Michelangelo, sub formă de micromonografii; Tiziano Vercelli, Palma il Vecchio, Lorenzo Lotto, Sebastiano del Piombo, Paris Bordone, Moretto (Alessandro Bovincino), Domenico Morone, Giovanni Moroni, Bassano (Jacopo da Ponte), Tintoretto (Jacopo Robusti), Veronese (Paolo Caliari) — (Cinquecento italian); sau pictori ce s-au atașat mișcării artistice venețiene; Agostino, Annibale și Lodovico Carracci, Al. Albani, Guido Reni, Domenchino (Domenico Zampieri), Guercino, Caravaggio, Pietro da Cortona, Luca Giordano (Cinquecento, Seicento italian); Pannini, Piranesi, Crespi, Solimena, Rosalba Carriera, Sebastiano Ricci, Gr. Lazzarini, Piazzetta, Pietro Longhi, Canaletto, Guardi, Tiepolo (Settecento italian).

Urmează prima generație de primitivi flamânzi cu Hubert și Jan van Eyck, Robert Campin, Maître de Flémalle, Roger van der Weyden, Petrus Christus și Thierry Bouts; Hans Memling, Joos van Gent, Hugo van der Goes, Hieronymus Bosch, Gerard David, Quentin Matsys etc. (Renașterea flamandă); Jean Gossart, Bernard van Orley, Lucas van Leyden, Pieter Breughel (sec. XVI-lea flamand); P. P. Rubens, Rembrandt, Frans Hals, Bartholomeus van der Helst, Jan Steen, Adrian van Ostade, Gabriel Metsu, Gérard Dou, Pieter van Hooch, Vermeer van Delft, Hobbema (sec. XVII).

Dintre primitivii francezi sunt amintiți Jean Pucelle, Maestrul *Breviarului din Belville*; Școala de la Berry, André Beauneveu și Jaquemart de Hesdin, autorii minunatelor miniaturi din cartea liturgică cunoscută sub numele de *Très belles Heures du duc de Berry*, păstrată în cea mai

⁸⁰ *Viata Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 13—16; an. VII(1941), nr. 1, p. 20—22; an. IX(1942), nr. 2, p. 16—19; nr. 4, p. 20—23; nr. 5, p. 17—19; nr. 6, p. 10—13; nr. 7, p. 17—20; nr. 9, p. 15—19; nr. 10, p. 15—17; an. X(1943), nr. 3, p. 14—16; nr. 4, p. 20—22; nr. 5, p. 17—20, nr. 9, p. 14—17, nr. 10, p. 17—20; nr. 12, p. 13—17; an. XI(1944), nr. 2, p. 14—17; nr. 3, p. 8—10.

mare parte la Muzeul din Chantilly; urmează Școala din Bourgogne, Melchior Broderlam, Școala din Loire cu Jean Fouquet, pictorul aulic al lui Carol al VII-lea și Ludovic al XI-lea; Școala din Bourbonnais cu acel „Maitre de Moulins” și Jean Bourdichon, pictor activ la răspântia dintre secolele XV și XVI; Școala din Avignon ce a funcționat în secolul al XIV-lea în vremea schismei, unde au lucrat și câțiva maeștri italieni precum Simone Martini și Matteo di Viterbo, apoi Nicolas Froment din Uzès și Enguerrand Charenton (Pictura franceză sec. XIV—XV); în sfârșit, maeștrii Renașterii franceze (sec. XVI), Michel Colombe, Jean Goujon, Jean Clouet, pictor al regelui Francisc I, François Clouet supranumit Jehannet, autorul efigiei lui Carol al IX-lea, păstrată la Viena, al portretului ecvestru al lui Francisc I (Galeria Uffizzi) și al Mariei Stuart; miniaturisti precum Corneille de Lyon, Barthélémy Guéthry și Simon de Châlons; gravori de talia lui Jean Cousin (tatăl și fiul), cuceritori definitiv de maniera Renașterii, apoi maeștri ai Școlii de la Fontainebleau, M. Rosso și Niccolo dell'Abbate.

Arta modernă universală este reprezentată prin intermediul a 54 de ilustrații, între care 25 fotografii după creații picturale, 23 reproduceri de sculpturi și 6 poze de imagini grafice, cu o predilecție spre arta franceză și arta germană din sec. XIX și XX. Dacă în ce privește pictura și grafica precumpănitoare este prezența artiștilor germani (A. Böcklin, M. Klinger, A. Feuerbach și A. Behn), atunci la capitolul plasticii figurative contribuția franceză este esențială (Rodin, Bourdelle, Dardé, Meunier etc.).

Redactorilor revistei *Viața Ilustrată* li se oferă din nou prilejul de a acționa prin intermediul imaginii fotografice. Titlul lucrărilor selecționate reprezintă adevărate răbufniri de protest (*Epopeea poloneză* de Bourdelle), de durere înăbușită (*Eterna durere* de Dardé sau *Plinsul* de Rodin). În numărul pe luna iulie (1940) al publicației clujene, apărut în starea de neliniștită încordare, dar și de voință unanimă spre o mobilizare generală a maselor populare din România, colectivul redacțional lansează adevărate îndemnuri-manifest, la rezistență armată, prin mijlocirea unor fotografii ce reproduc opere artistice precum: *Apărarea (Parisului)* grup sculptural (schită-*abozzo*) datorat lui A. Rodin și *Gata de luptă*, creație a lui H. Breker⁸¹. *Epopeea poloneză*⁸² executată de Bourdelle pentru monumentul poetului revoluționar Mickiewicz are sălbateca energie și mișcarea ardentă a Marsellaise-*ei* lui F. Rude, iar în *Ginditorul*⁸³ lui Rodin, care trebuia să străjuiască compoziția *Porțile Infernului*, destinată Muzeului de Arte Decorative din Paris, nu deslușim doar un ultim suflu romantic care l-a împins pe maestrul francez spre Dante, ci întrezărim un mesaj alegoric adresat rațiunii, înțelegerii și conviețuirii pașnice.

După nedreapta hotărâre de la Viena, în revista *Viața Ilustrată* se strecoară alte imagini alegorice inspirate din arta modernă germană, un auspiciu care asigură o adevărată „imunitate” numărului deja redactat, în fața cenzurii. Astfel, xilografura lui Behn pentru Faust, *Desnădej-*

⁸¹ *Viața Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 7, p. 27; nr. 8 (octombrie, probabil nedifuzat), p. 3.

⁸² *Idem*, nr. 4, p. 9.

⁸³ *Idem*, nr. 6, p. 24.

dea⁸⁴, exprima o adevărată stare de suflet a intelectualității române din zona ocupată. Printr-un sobru limbaj compozițional, artistul își proiectează personajul, temporar doborât de soartă, la rădăcina unui falnic arbore. Găsim aici o rugă disperată a omului în fața unui copac-altar, a cărui tulpină înfrățită în trei trunchiuri pare să simbolizeze cele trei țări române. Rădăcinile viguroase, adânc înfipte în pământ, vădesc trăinicia acestui copac peste care s-a abătut vremelnica furtună. Dincolo de semnificația diferită pe care a gândit-o artistul german, noi trebuie să apreciem alegerea și interpretarea cu substrat alegoric pe care a făcut-o redacția revistei.

În aceeași măsură repetatele *Pietà* (Feuerbach, Mestrovici), *Răstigniri* (M. Klinger) sau *Patimile Sf. Matei* (Bach) nu reprezintă ele, oare, rememorări ale nedreptăților îndurate în anii grei ai ocupației⁸⁵?

Depășirea aceluia impas se putea realiza — în accepțiunea gânditorilor revistei — numai printr-o fortificare accentuată a spiritului, prin muncă și prin nădejdea în viitor. Ce altceva ar putea să exprime creații ce poartă ca generic *Statuia muncii* (J. Thork), *La Tors* (H. Tibert), *Minerul*, *Secerișul* (Meunier), apoi *Lampadoforul* (*Purtătorul de lampă*), realizat de W. Meller⁸⁶.

O altă secțiune a revistei ar fi aceea — metaforic înțeleasă — a itinerariilor geografice și spirituale, expresii consonante în cazul de față, care vor conferi o notă de exotism publicației. De la arhitectura de lemn din Finlanda, la splendida horbotă în marmură a palatului dogilor din Veneția, trecând peste „prețiosul” și arhaicul Ponte Vecchio din orașul lui Dante⁸⁷, ne oprim — plăcută surpriză — în Portugalia, la Vizeu (Viseu), unde ne lăsăm din nou încântați, acum însă de dantelăria verbală a lui Mircea Eliade, peregrin, ce consemnează în notele periplului lusitan impresiile sale, în fața unui monument de artă, de felul catedralei orașului: „Cel dintii lucru pe care-l observ sunt nodurile manueline lipite de bolți. Amănuntul acesta mă stimulează. Încep să privesc cu mai multă prietenie catedrala aceasta vastă, de o ascetică nuditate, și care totuși e caldă, apropiată (...).

Abatele ne arată scara cea mai mare care duce spre cor. De sus, catedrala își odihnește dimensiunile și-și schimbă, parcă, lumina. Un alt

⁸⁴ *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 2, p. 15.

⁸⁵ *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 3; nr. 2, p. 2; an. VIII(1940), nr. 1.

⁸⁶ *Viața Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 8, p. 25; an. VIII(1941), nr. 1, p. 18; an. X(1943), nr. 6, p. 22; nr. 8, p. 8; nr. 9, p. 27.

⁸⁷ „Când Dante s-a gândit la Paradis
Era târziu în fluturări de seară,
Iar Arno se ducea, ca printr-un vis.

Pe vechiul pod, când noaptea se coboară
Regretul licărește ca-n trecut
În pâlpâieli cu străvezimi de ceară.

A fost odată răs într-o grădină
Și Dante-nduioșat în visul său
A făurit boltirea de lumină

Ștergînd din vers părerile de rău“

Iv. N. Pavel, *Pe Ponte Vecchio*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 10, p. 9.]

văzduh, un spațiu mai incert; ca și cum coloanele aceste granitice ar fi căpătat pe nesimțite o stranie însuflețire muzicală.

Dar ceea ce sunt cu adevărat extraordinare, sunt jețurile corului. Spe-teaza și brațele fiecăruia sunt împodobite cu figuri și trupuri de o rară, nebănuită frumusețe; demoni, himere, țapi, balauri, pești, capete de damnați. Mâna care s-a rezemat atâția ani pe brațul de lemn a rotunjit profilul diavolului, dându-i o expresie mai sinistră. Și iată cât e de turburător chipul acesta de bătrîn, cu gura descleștată în cine știe ce oftat lubric, cu ochii aproape de frunte, așezați atât de sus ca să vadă cât mai mult și cât mai repede, acum, în pragul morții. E fără de pereche curajul și geniul cioplitorului care a însuflețit cu atâtea priviri, și rânjete și monștri, lemnul tare, fără spic, al jețurilor. Se așezau aici, firește, bărbați plini de devoție și cântau cuvios mângâind cornițele diavolului de lângă ei, sau figura cinică a vreunui călugăr vinovat, sau himera cu îndrăzneată coadă, sau șopârla răsărită pe neașteptate din lemn, sau balaurul care se trudea de ani să se desprindă de pe spetează și să-și caute culcuș aiurea...

Niciun chip nu seamănă cu altul. Nicio [sic!] expresie nu se repetă, pe atâtea figuri care te privesc de pretutindeni. Prin ce miracol au ajuns personajele acestea din basme, din mituri sau Bestiarii, din farsele populare și legendele monastice, în corul catedralei din Vizeu? Și ce nemărginit spirit de toleranță, câtă înțelepte și ironie la clericii care au văzut cum se însuflețesc sub daltă meșterului lemnar chipurile acestea care sunt tot atâtea ispitiri ale virtuților teologale.

Corul este, dealtfel, plin de surprize. Căci deasupra fiecărui jeț se pleacă, susținând o înlănțuire de coroane și alge, câte un trup de femeie bine arciuit. Mă întreb cu ce ar putea semăna această femeie, ale cărei forme îmi amintesc idolii de lut ars preistorici, Venus din Moelendorf [sic!] sau oricare Magna Mater eurasiatică. Zadarnic îi descoper, bine lipite de spetează, aripile de înger. Trupul de o glorioasă maturitate și, mai ales, zâmbetul atât de feminin, atât de impenetrabil, mă împiedecă să surprind în liniile acestea moi esențele angelice.⁸⁸ Mircea Eliade continuă fermecătoarea descriere, ba *De la o fereastră* a refectoriului reședinței episcopale, de unde privirea îmbrățișează orașul „prins între dealuri împădurite“, ba „*Înainte de a intra în muzeu*“, în piața vastă din fața catedralei, pe care o străbate, ceva mai târziu, alene, fără gânduri precise, piață de care-și va aminti cu melancolie tocmai datorită tabloului arhitectural al crenelurilor catedralei, al streșinilor vechi ce tivesc învelitorile de olane roșii și brune ale caselor, imagini fixate parcă cu încetitorul pe retină, asemenea scenelor înregistrate de obiectivul aparatului de filmat, cu ralantiul.

Autorul se impresionează și ne impresionează cu pânzele lui Vasco Fernandez din *Muzeul Grão-Vasco*, prilej pentru o dezbatere tematică și iconografică a picturilor acestui urzitor de chipuri, în care grotescul atinge sublimul. Firesc pentru un scriitor ca să-și încheie itinerarul printr-o referință de ordin literar, prin care consemnează rolul pe care l-a jucat Portugalia ca precursoră a exotismului și a întregii litera-

⁸⁸ Mircea Eliade, *Vizeu*, în *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 5, p. 8—11.

turi romantice europene (Camoëns cu poema *Aquella cattiva...*, apoi *Pretidão de amor*).

Lui Mircea Eliade îi datorează cititorii *Vieții Ilustrate* încă o lecție, care se adresează de data aceasta mai mult spiritului decât ochiului: *Despre lecturile necesare*⁸⁹, un eseu despre știința alegerii anumitor cărți a căror lectură e îndeobște potrivită zilelor grele în care trăiesc oamenii. Pornind de la titlurile a două lucrări, cea dintâi a lui Miguel de Unamuno, *Paz en la guerra* (o rememorare a războiului carlist care a sfâșiat Spania în secolul al XIX-lea), cea de a doua, cartea lui Henry de Montherlant *Le solstice de Juin*, cu un capitol intitulat *La paix dans la guerre*, în care scriitorul francez insistă asupra necesității ca artiștii, dar și oamenii, în general, să-și păstreze pacea lor sufletească, echilibrul lor interior, în timpul marelui conflict ce sângerează lumea; Mircea Eliade stăruie asupra unui detaliu pe care Henry de Montherlant l-a neglijat, anume știința sau arta alegerii cărților care se citesc în aceste împrejurări.

Într-un proiectat *Manual al bunului cititor*, carte pe care nu a scris-o, dar despre care a vorbit în repetate rânduri, Mircea Eliade observa că lectura omului modern e abundentă, dar foarte amestecată: „Cetim la întâmplare, ce cărți ne cad în mână sau ce găsim la părinți, la amici, la liceu, la bibliotecă. Cetim pe Dostoievski înainte de Victor Hugo și pe Gide înainte de Renan. Ne trezim la vârsta când viciul acesta trebuie moderat, fără a fi cunoscut anumite cărți mari ale adolescenței și ale primei tinereți. Nu numai cultura noastră rămâne incompletă, fragmentară, fracturată dar și experiența sufletească, ceea ce e mult mai grav (*Fragmentarium*)”⁹⁰.

Dacă în vremurile pașnice cei mai mulți cititori practică pomenita lectură întâmplătoare, atunci în timpurile dramatice ei rătăcesc și mai vârtos în hățișul literaturii. Cât câștig și ce izvor de energie sufletească ar asigura omului o lectură bine aleasă. Din cărțile selecționate s-ar putea învăța cum să te porți în viață, față în față cu adversitățile neașteptate, cum să te detașezi, păstrându-ți liniștea sufletească, spre câștigul unor acțiuni practice.

În accepțiunea lui Mircea Eliade, această seninătate poate fi dobândită doar printr-o pozitivă alegere a cărților și o corectă însușire a conținutului lor. Autobiografiile câtorva personalități marcante — Benvenuto Cellini sau Benjamin Franklin — în care sunt pomenite greutățile, încercările, căderile și dejnădejdea pe care fiecare din ei le-au cunoscut, le-au înfruntat, le-au învins, ar constitui un prim reazem al omului în această căutare. Tacit cu întâmplările dramatice pe care le adună în istoriile sale, Plutarh cu ale lui *Vieți Paralele*, lectură din care se desprind atâtea pilde și răzlesc atâtea virtuți, sau *Către sine însuși*, solilocviu al lui Marc Aureliu „scris pentru toate timpurile zbuciumate, deci și pentru ale noastre, în care omul învață să se stăpânească și să nu se lase strivit de suferință, în care învață mai ales să-și păstreze libertatea spirituală...”; alte cărți din literatura clasică vin să completeze eșafodajul pe care cititorul își clădește o cul-

⁸⁹ Mircea Eliade, *Despre lecturile necesare*, în *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 3, p. 7—9.

⁹⁰ *Idem*, p. 8.

tură spirituală temeinică. În sfârșit, Mircea Eliade recomandă acele cărți moderne care sunt de o admirabilă forță sufletească; Giovanni Papini, Tolstoi cu al său roman *Război și Pace*, care, citit în întregime, „pogoară în suflet“ o neînțeleasă liniște, ca și cum am fi pătruns o clipă în tainele zămislitoare de istorie și am fi ghicit nimicnicia omului, a insului față de măreția și libertatea cu care se crează această istorie.

Capodoperele literaturii universale de la Eschil la Goethe, oricare dintre ele, ne pot nutri sufletește în mijlocul acestor cumplite furtuni. Asimilarea și pătrunderea adecvată a conținutului acestor cărți ne apropie și ne înlesnește înțelegerea evenimentelor istorice, iar din înțelegerea lor „învățăm o seamă de lucruri, cum să ne apărăm de tristețe, discutare și secetă sufletească. Învățăm cum să ne detașăm de actualitate fără să ne depărtăm de ea. Învățăm, cu alte cuvinte, primul pas către înțelepciune, și de aceasta avem grabnică nevoie în ceasul de față“.

Mesajul lui Mircea Eliade reprezenta un reper spiritual inclus în programul cultural al revistei *Viața Ilustrată*.

Parcursul integrală a secțiunilor abordate pe parcursul atâtor numere publicate, care au concurat la efortul de educație estetică a cititorului, subliniază încă odată importanța majoră a revistei *Viața Ilustrată*, care s-a implicat în lupta de pe tărâmul vieții spirituale, în mișcarea de rezistență a intelectualității, în întărirea și conservarea moralului de luptă al întregii populații române. În aceeași măsură, publicația clujeană a contribuit la dezvoltarea și fortificarea conștiinței naționale într-o perioadă când țara trecea printr-o mare încercare. În această acțiune *Viața Ilustrată* s-a sprijinit pe tradiția istorică și culturală, pe moștenirea artistică, atât de bogată și variată, a poporului român.

NICOLAE SABĂU

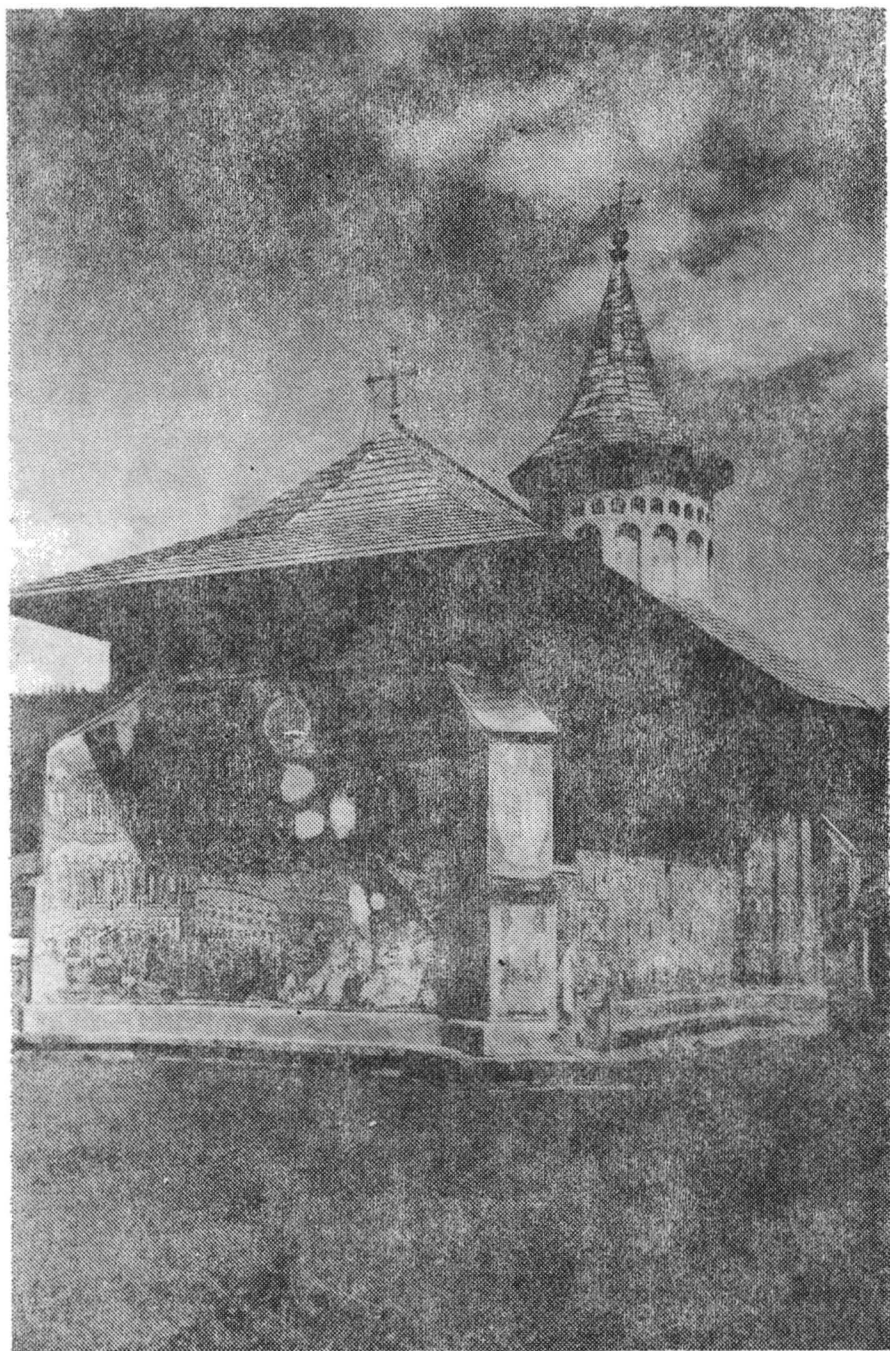

Fig. 1. Biserica Sf. Gheorghe (1488). Voroneț.

Fig. 2. N. Grigorescu, Ciobănaș.

Fig. 3. N. Brana, Cosași.

Fig. 4. A. Demian, Maternitate. Afiș pentru Expoziția Internațională a copilului. București, mai 1932.

Fig. 5. P. Abrudan, Țap de țaran. Sculptură în lemn.

Fig. 6. I. Vlasiu, Țăran român din Ardeal (desen în cărbune).

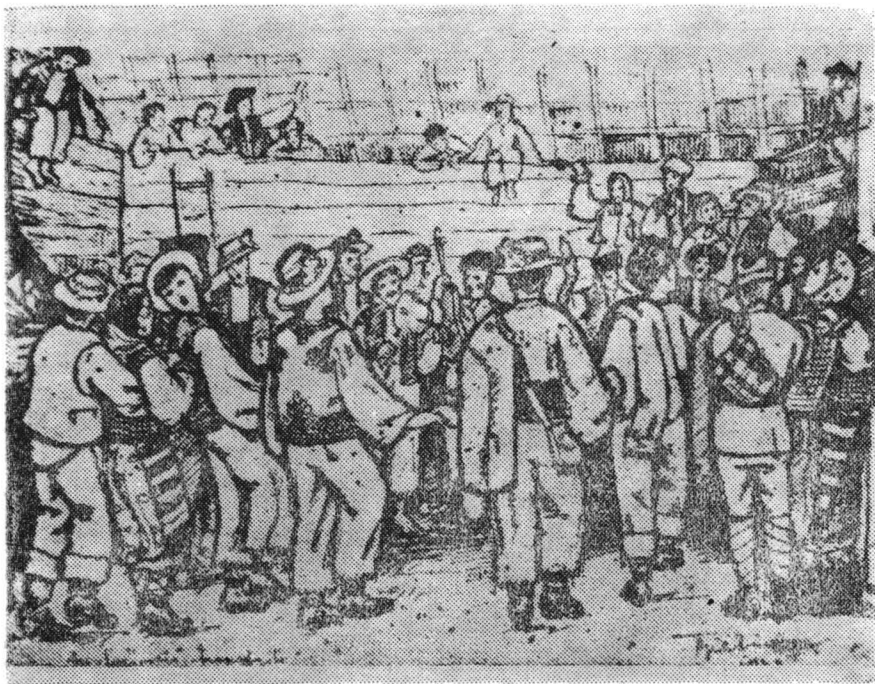

Fig. 7. Traian Bîlțiu-Dăncuș, Joc fecioresc in Maramureș

Fig. 8. I. Mestrovici, Pietà.

Fig. 9. D. Paciurea, Războiul.

Fig. 10. A. Rodin, Plânsul.

Fig.11. Elena Medrea, Plecare.

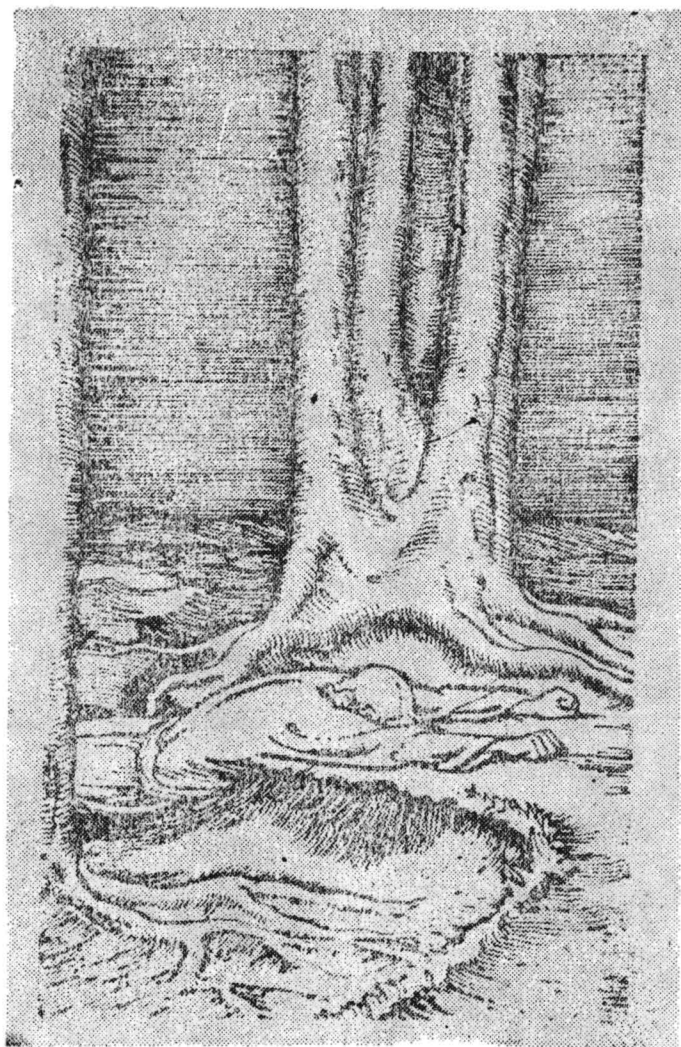

Fig. 12. E. Behn, Desnădejdea.

Fig. 13. Demetrios Poliorretos, Nike (Victoria), 306 i. de Cr.

NATIONAL CONSCIENCE AND ESTHETICAL EDUCATION IN THE "ILLUSTRATED LIFE" JOURNAL (1940—1944)

(Abstract)

The great injustice caused to Romania on August the 30th, in the round hall of the Belvedere Palace in Vienna, stirred up the whole Romanian people's conscience, having as a result a fiery opposition of our nation's all social categories.

In the field of spiritual life, the Romanian intellectuals' activity suffered serious prejudice because of the oppressive policy carried out by the horthyste regime. Out of the important number of journals and newspapers issued before the Dictate in Northern Transylvania, only three periodicals could be edited after the 30th of August 1940, namely: *Tribuna Ardealului* (The Tribune of Transylvania) and *Viata ilustrată* (Illustrated Life) in Cluj, and *Săptămîna* (The Week) at Bistrița. Out of this triad of Romanian press, *Viata ilustrată* (Illustrated Life) performed the role of a school for aesthetic and national education.

Published in Sibiu, on Nicolae Colan's initiative, the journal was issued for a while in Cluj (1936) at the same time when the former rector of the Transylvanian Theological Academy is elected in the episcopal chair of Vad, Feleac and Cluj.

Without being a theological journal, *Viata ilustrată* made also place in its columns to some religious articles in which the interconfessional polemics were deliberately avoided, the debates focussing on the field of theological discussions of opinion. According to this spiritual commandment, the journal consistently professed also indifference to politics, namely consciously refusing any act of adhesion or sympathy to the governments' ideology in that epoch. The problems of general culture, especially literature and art held the weight in this publication contents. The literature in *Viata ilustrată* develops along the same lines as those of the *Gîndirea* (The Thought) journal. The relation between these two publications were not characterized by subordination of the one to the other, but by convergency of their actions. As a supporter of a traditionalism with a slight religious nuance but stil emancipated by the sweetish and naive „semănătorism”, *Viata ilustrată* succeeded in expressing that mood proper to the natives, making use of artistical means in consonance with the culture and aesthetic consciousness level that characterized the fourth decade of the 20th century.

Concerning the aesthetic education, the publication of Cluj proposed half-original solutions: the reader's instruction through image; not any image but, quite always, one of a symbolic value. In the new created situation, after the 30th of August 1940, on Northern Transylvania, when the word was often impeded by the barrier of horthyste censorship, illustration was almost the only way to express the national creed.

The journal to which many well-known writers from the whole Romanian area were collaborated was not a publication of exclusive local character; that is, north Transylvanian, but one in which the spiritual reality of the whole country was mirrored, a kind of „Dacia literară” (Literary Dacia).

Looking through the 39 issues of the journal during the period between 1940—1944, a veritable program of cultural education is outlined, consciously detailed in several main sections defining: Romanian mediaeval (postbyzantine) art; Romanian modern art, neobyzantine art, folklore and Romanian popular art, sequences of universal ancient art, paleochristian art, byzantine art, universal art, insets and portraits of some outstanding great scholars of the national or universal culture, book review and a section for geographical and spiritual itineraries.

The cultural-artistical education implied, as the thinkers of *Viata ilustrată* accepted, a historical education as well. In the field of mediaeval art the reader acknowledges the important architectural monuments of the Wallachia in the fourteenth century — veritable compositional archetypes: Tismana (1377—1938) and Cozia (1387—1388).

Photographes representing architectural monuments, mural painting, icons on wood, silver liturgical objects, manuscripts and tapestries from Stephen the Great's epoch may be considered of a deep symbolic message. The great number of these images and their choice is not casual, the brave voivode being the founder

of the two Transylvanian orthodox dioceses: Vad and Feleac, veritable charters of spiritual permanency, warranting an incontestable historical reality to the new Episcopate of Cluj that had been re-established in 1921.

The epoch of Stephen the Great, so generously devoted to in about fifty years zeal of founding, represented in the opinion of the editors of *Viața ilustrată* a veritable symbol of tireless demands, of work and struggle for the good of the country: Putna (1466—1469), Voroneț (1488), the voivodal triptych from Putna Monastery, a curtain of iconostasis with the portraits of voivode Stephen and lady Maria-Voichița on it, the cross from 1509 and a silver liturgical object are some of the works illustrating the high value of autochthonous mediaeval craftsmanship.

In the same section some building from Neagoe Basarab's epoch (1512—1521): Curtea de Argeș and the Church of the Ostrov Monastery were mentioned. Two splendid icons on wood and the silver workmanship of the Evanghelier from 1519 are due to the fervour of lady Despina, the voivode's wife.

Transylvania is represented by a liturgical edifice, used for reference, Chelia Rîmeșului (Keys of Rîmeșu) monastery, painted in 1376 by Mișu of Crișul Alb (White Criș).

Since the 16th—17th centuries, the review records the Church of Humor (1530), the Sucevița monastery (1584) and Trei Ierarhi (Three Hierarchs), the voivode Vasile Lupu's foundation, a monument about which the well-known traveller, Paul of Aleppo, was writing in 1653 that „it bewildered the minds of those who watched it“.

Beside the art monuments, the review presents also remarkable examples of Romanian culture, as Varlaam's *Cazania* (1643), a veritable Romanian book of learning. Other artistical sequences recall the Bucur Church (Bucharest), the Tismana Monastery, the monasteries Frăsina and Sîmbăta de Jos; monumental stone roadside crucifixes (17th century); wooden crosses of Maramureș decorated with the motif of twisted rope; wooden churches in Transylvania and icons on wood or glass.

The Byzantine artistic itinerary comprises 17 photographs that reproduce monuments enclosed in a temporal stretch having examples of paleochristian art at one limit, and works performed in the 15th century at the other one. Between the two limits, one can remark the famous icon of the Virgin (Eleusa) of Vladimir, a fundamental example of the 12th century byzantine metropolitan painting.

The section dealing with the neobyzantine art presents 17 artists with about 49 works. The contribution of some masters of monumental art, as for example: A. Demian, C. Bogdan, C. Petrescu, C. D. Mihăiescu and so on, is remarkable. A peculiar place is reserved to the Orthodox Cathedral of Cluj, an outstanding monument of neobyzantine architecture, erected between 1923 and 1933. Concerning the sculpture, the review is enriched by a remarkable example from D. Paciurea's work (1875—1932), „Assumption of the Virgin“, a work that is to be a recalling of our feudal art, traditional, calm, hieratic, but refreshed by the artist's creative genius.

In the field of Romanian modern painting, *Viața Ilustrată* publishes a veritable illustrative repertoire of artists that were active from the second half of the 19th century until the first forty years of the 20th century: N. Grigorescu, I. Andreescu, Șt. Luchian, Th. Pallady, N. Tonitza, Fr. Șirato, F. Stoicescu, C. Ressu, D. Gheată, P. Abrudan, E. Cornea — in painting). From a thematic point of view, the subjects from the village life, of the Romanian peasant life prevail, as a constant background of our existence on these territories sequences of the soft Romanian landscape but also scenes concerning the Mother and Child's gentle image (Maternity a.s.o.).

The graphic arts and sculpture enriched in the same extent the pages of the journal: I. Anestin, N. Brana, H. Dimitriu, A. Jiquidi, D. Paciurea, I. Jalea, M. Constantinescu, C. Baraschi-Mușat, Elena Serova-Medrea, B. Caragea and I. Vlasiu. Some of the examples chosen by the review editors wear the transparent metaphor through which dramatic moment from the life of Romanian people in the period of horthyste occupation are evoked (Elena Medrea — „Departure“, „The Refugees“).

A well outlined chapter in the publications contents is that representing sequences of Romanian popular art and folklore in a complete vision that

includes the peasant's daily preoccupations, his household, national costume, custom, surrounding scenery.

Some articles or short commemorative notes were accompanied by the portraits of the personalities who had been evoked: N. Olahus, P. Movilă, Gh. Lazăr, A. Șaguna, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, O. Goga, Gala Galaction, N. Colan, V. Vlaicu, T. Brediceanu etc.

The aesthetic education promoted by the journal is completed by a veritable chapter illustrating the universal art of the ancient epoch (Egyptian, Greek and Roman) and the mediaeval one (a real painting course in 14 lessons, beginning with the Italian „Ducento”, continuing with the other periods, until „settecento”; the 14th—17th centuries French painting; the 15th—17th centuries Flemish painting; the 17th century Dutch painting) up to the modern art, with an obvious reception of the cultural artistic phenomenon — French (in sculpture: A. Rodin, S. Bourdelle, C. Meunier, F. Dardée a.s.o.), and German (in graphic arts and painting: A. Behn, A. Böcklin, M. Klinger, A. Feuerbach a.s.o.). The editors are offered again the opportunity of activity through photographic image. The titles of the selected works represent a real outbreak of protest (*Epopeea poloneză*, The Polish Epopee, by Bourdelle); of stifled pain (*Eterna durere*, The Everlasting Pain, by Dardée), of suffering (*Plînsul*, The Weeping, by Rodin), but also of an impulse to a heroic resistance of the people to the horthyste aggression (*Apărarea*, The Defence, by Rodin; *Gata de luptă*, Ready for Struggle, by Becker). In the review there were inserted some allegoric images inspired from German modern art — an auspice that ensured a veritable „immunity”, to that number towards the horthyste censorship. *Deznădejdea*, The Despair, the Behn's engraving for Goethe's poem *Faust*, may be interpreted as a veritable allegory of a state of things in the life of Romanian people under foreign occupation.

The last section of the review, that of the geographic and spiritual itineraries, represents a visual wandering in a space including the Northern area of our continent, the mediterranean one, the two Americas, the Extreme Orient (China, Japan a.s.o.), and — a pleasant surprise — Portugal, thanks to Mircea Eliade's original travel notes (*Vîzeu*). The readers of *Viața ilustrată* owe to Mircea Eliade another lesson addressing more to spirit than to eye. The essay „About the Necessary Readings” represents an introduction to the good reader's Handbook, in which the Romanian scholar exposes his arguments concerning science and the art of choosing books that are read in dramatic times as those the Romanian nation was passing through between 1940 and 1944.

Running through all the sections of the journal emphasizes once more the great importance of the publication involved in the struggle on the field of spiritual life, in the intellectuality's resistance movement and in reinforcing and conserving the people's morale of fighting against the horthyste regime offensive.

CRONICĂ ARTISTICĂ ȘI ILUSTRAȚIE GRAFICĂ ÎN REVISTA „SOCIETATEA DE MĂINE“

În peisajul cultural interbelic ardelean, revista „Societatea de Măine“ a jucat un rol de promotor al noilor idei vehiculate de doctrina socialistă și, prin promovarea realelor talente transfigurate în certe valori, se înscrie în tradiția reprezentată de „Transilvania“, „Tribuna“ și „Familia“. Așa cum mărturisea redactorul ei șef, publicistul Ion Clopoțel, într-un articol comemorativ, gândul hotărîtor al înființării și organizării acesteia a rezidat în climatul epocal din 1918, ca o îndatorire sacră de a susține transformarea în realități a istoricelor rezoluții proclamate de marea adunare națională.¹ Alături de „Revue de Transylvanie“ și „Gând Românesc“, „Societatea de Măine“ va învinge barierele artificiale ale provincialismului și se va impune în conștiința publicului cititor prin ținuta materialelor publicate și consecvența crezului profesat. Declarativ intitulată — revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice — „Societatea de Măine“ a fost o tribună liberă de dezbatere a unor idei avansate. În cei 23 de ani de apariție revista a înregistrat nu mai puțin de 403 numere. Printre rubricile care constituiau sumarul vom întîlni aproape regulat „cronica culturală și artistică“ și „actualități“, care alături de ilustrația grafică a revistei formează obiectul analizei din prezentul studiu.

Informațiile cele mai pertinente asupra revistei le datorăm lui Ion Clopoțel. În volumul „*Amintiri și portrete*“ apărut la editura timișoreană „Facla“ în anul 1973, publicistul ne face părtași la o pilduitoare profesiune de credință. Articolul despre „Societatea de Măine“, reluat în liniile sale esențiale și în revista de cultură „Vatra“ (nr. 1 din 1972), refăcînd traseul existenței al periodicului amintit, radiografiază în fapt, subtil, evoluția întregii publicistici interbelice. Cu o adîncă seriozitate și cu sinceritatea proprie mentorului de cultură, Clopoțel pledează, pertinent, cauza publicisticii ardelenice în fața generației de azi. Asupra „Societății de Măine“ se mai pronunță I. Hangiu în al său „*Dicționar al presei literare românești*“², unde se strecoară o greșeală pe care ne facem datoria de a o semnală și a o corija cu acest prilej. Astfel se specifică, la bibliografia revistei „Societatea de Măine“, existența unui articol semnat de Ion Clopoțel în nr. 26/1976 al revistei „Tribuna“, fapt care verificat pe teren s-a dovedit inexact. Mult mai firesc ar fi fost să se citeze articolul din volu-

¹ Ion Clopoțel, *Insemnări despre revista „Societatea de Măine“*, în *Viața*, II, nr. 1/10/, 20 ianuarie 1972, p. 9.

² Editura Științifică și Enciclopedică, Buc., 1987, p. 321—322.

mul de memorialistică mai sus-menționat. Tangențial, existența și evoluția revistei „Societatea de Măine“, este evaluată de criticul literar N. Fanache într-o lucrare ce datează din anul 1973.³ Esențiale pentru înțelegerea, la justa dimensiune, a valorii și a mesajului revistei, rămân mărturiile publicistului care i-a condus destinul cultural.

I.

Cronica de artă, o permanență în paginile revistei „Societatea de Măine“

Cantitativ, rubrica de comentariu plastic nu ocupă un spațiu tipografic extins, dar e de semnalat continuitatea apariției ei și calitatea cronicilor și a articolelor ce se situează la nivelul marilor întreprinderi din domeniu, operate în Capitală. Din motive strict metodologice, pentru a respecta forma și conținutul acestei prime părți a studiului, ne vom opri doar la problemele de prim-plan ale domeniului, în rest limitându-ne la a puncta temele abordate.

Cele mai interesante, din perspectiva timpului care așează totul la locul său, sînt notațiile pe marginea Saloanelor Oficiale. Fără a deveni o permanență, așa cum credem că s-ar fi dorit, comentarea fiecărui Salon, fie în timpul desfășurării, fie la un mic interval după încheierea acestuia, ne interesează cu prioritate din perspectiva imaginii celuilalt, a ardeleanului în speță, vis-à-vis de acest spectacol național. Într-o primă intervenție asupra acestui subiect, din anul 1927, Ion Băilă, un critic de circumstanță este interesat în demersul său de evidențierea condițiilor financiare ce susțin și încoronează manifestarea și nu de comentarea expozanților. Operind o distincție clară între artiștii tradiționali și cei moderni ce expun, sugerează că neta superioritate cantitativă a celor din urmă se datorează faptului că președintele juriului a fost un poet modern — Ion Minulescu. Alături de o afirmație de un teribilism ofensatoriu („România a fost întotdeauna o țară care a imitat mai mult decît a creat singură“), reținem o apreciere, care din nefericire și-a probat prin timp valabilitatea, referitoare la lipsa de interes manifestată față de artă, chiar și la acest nivel de vîrf.⁴

Interesul expres pentru a surprinde rezultatele echipei ardeleni în competiția Salonului Oficial din 1928⁵ traduce, din plin, efectele și defectele mentalității provinciale. Este subliniată deschiderea autorităților spre dialogul artistic cu restul țării, care este concret argumentată printr-o listă a expozanților ardeleni fixați pe centre de proveniență. Aceluiași autor, care se ascunde sub pseudonimul „Cronicar“, îi datorăm și o profundă observație, a cărei argumentație credem că nu rezistă unei analize serioase, privind slaba reprezentare a artiștilor minoritari la acest Salon (deși din Ardeal pot fi citați pentru anul 1928 pictorii Szolnay, Mikola, Ziffer și sculptorul Ferdinand Gallas). Un alt aspect pozitiv pen-

³ V. Fanache, „Gînd Românesc“ și epoca sa literară, Studiu și bibliografie, Editura Enciclopedică Română, Buc., 1973.

⁴ *Societatea de Măine*, IV, nr. 22/5 iunie 1927, p. 293.

⁵ *Ibidem*, V, nr. 11/15 iunie 1928, p. 233.

tru intențiile educative și informative îl reprezintă reproducerea lucrărilor artiștilor ardeleni prezenți la acest Salon Oficial.

După o întrerupere de 7 ani, a cărei motivație nu o cunoaștem, se reiau articolele dedicate celei mai importante, dar nu și celei mai constructive, manifestări pentru plastica românească dintre cele două războaie mondiale. Cronica Salonului din 1935 o datorăm unui critic de artă neașteptat: pictorul și graficianul Nicolae Cristea. Calitatea observațiilor nu are decît de cîștigat în atari condiții și analizele sînt competente, demonstrînd spirit de percepție și finețe interpretativă: „tema cea mai exploatată e peisajul. Puține portrete și cîteva nuduri de o dubioasă valoare artistică, — excepție face d. Ciucurencu, asupra căruia vom reveni cu mult drag...“. Încrederea în valoarea operei acestui artist, care s-a validat pe deplin în anii următori, revine în rîndurile personale pe care i le dedică: „Drumul parcurs de acest artist este prodigios. De la compozițiile din anii trecuți, lucrute într-o factură rece, pînă la lucrările de acum, pline de avînt, e un salt impresionant. În lucrările de acum remarcăm eleganța îndemnării de a surprinde mișcarea personajelor și sensibilitatea griului“.⁶

Cronica anului următor e semnată de Mihail Stroe, un alt critic de circumstanță. Constatarea, tăioasă, că Salonul Oficial și-a pierdut orice prestigiu este relaționată direct cu lipsa de pe simeze a marilor monștrii ai picturii românești: Pallady, Tonitza, Șirato. În acest ocean de tristețe, singură sculptura face o impresie mai bună, și aceasta datorită marilor talente care se numesc: Boris Caragea, Mac Constantinescu și Ion Vlasiu. În domeniul plasticii de șevalet numele ce impun la Salonul din 1936 sînt, în opinia criticului citat, Petrașcu, Lucian, Grigorescu și Ciupe.⁷ De această dată avem de a face cu o critică ritmată, autorul simțindu-se dator, după formula deja clasică, să se pronunțe sentențios, pentru cît mai mulți expozanți. Mentalitatea aceasta, de a lucra secvențial, se poate traduce prin expresia echivalentă: „a face dreptate tuturor“. S-ar părea că e singura formulă capabilă de succes într-o lume unde ai de-a face cu problema medianței între diverse sensibilități artistice. Dar efortul de disociere a calităților plasticienilor în cauză duce, invariabil, la dispersarea atenției lectorului. În concluzie, ne fură peisajul odată cu cel care-l mobilează.

În 1937 conform uzanței, și acest fapt al fluctuanței cronicarilor cu grade diferite de pregătire și comprehensiune explică mult din provincialismul cultural cu care am fost taxați, apare un nume nou: I. Gredu. Prilejul de reflecție oferit de exhibiția oficială a plasticii românești se concentrează, cu prioritate, pe progresiva lui demonetizare.⁸ Comentariile noastre ar fi de prisos, cu atît mai mult cu cît nici semnatorul cronicii nu intră în detalii.

Cronica anului 1938 aparține unui nume cu rezonanță în pictura ardelenă: Nicolae Brana. Evaluarea are în vedere efortul participativ local dominat de prestațiile măestrilor Ciupe, Catul Bogdan și Hans Eder, pe fondul unui Salon care nu se ridică la cote prea înalte, prezența pro-

⁶ *Ibidem*, XII, nr. 10/octombrie 1935, p. 143—144.

⁷ *Ibidem*, XIII, nr. 4/Trimestrul mai 1936, p. 100—110.

⁸ *Ibidem*, XIV, nr. 2/Trimestrul mai 1937, p. 44.

vinciei fiind slab recompensată, fie din lipsa de atenție a juriului, fie din lipsa unor creații valoroase. Relevarea prezenței maștrilor ardeleni citați, îi oferă criticului de artă Brana prilejul realizării unor interesante micro-monografii de artist pliate pe lucrările expuse de fiecare. Cele mai percutante observații se referă la opera artistului german și ne luăm permisiunea de a le reproduce în cele ce urmează: „Desenul sever disciplinat, îmbrăcat într-o culoare cu aparență metalică, vie, distribuită în tușe largi și energice, ne dă impresia unui temperament viguros și plin de vitalitate“.⁹

Salonul Oficial este recenzat pentru ultima oară în paginile revistei „Societatea de Măine“ de un alt critic improvizat, este vorba de I. Zărnescu, în nr. 1/ianuarie-martie 1939. Cu toate lacunele de regie, consemnează autorul, Salonul se prezintă anul acesta mult mai bine ca în anii precedenți, și, după această constatare îmbucurătoare, urmează înșirarea aproximativă a numelor expozanților.¹⁰ N-am fi avut nimic de semnalat în comentariu dacă nu ne-ar fi atras atenția supralicitarea unui tânăr talent, pierdut relativ curînd într-un desăvîrșit anonim. Este vorba de sculptorul George Teodorescu, care n-a confirmat speranțele puse în el, în practică fiind devansat de colegii săi de generație, chiar dacă aceștia au fost mai puțin remarcați la Salonul 1939. Afinitatea selectivă a criticului probează, din nefericire, o totală lipsă de intuiție profesională.

O altă secțiune, cu greutate în economia profilului artistic al publicației, o reprezintă studiile de sinteză dedicate, și acestea, cu prioritate plasticii ardeleni. Poetul Emil Isac, aflat în contact nemijlocit cu viața artistică, ne prilejuiește o plăcută surpriză prin publicarea notelor sale asupra celor mai importante forțe plastice românești ale Ardealului în anul 1928.¹¹ Comprîmînd într-un tot unitar dotația literară cu intuiția și finețea analizei, dovedind prin fluenta exprimării cunoașterea și stăpînirea noilor achiziții artistice contemporane europene, Emil Isac se oprește în demersul său interpretativ, destul de consistent, la Elena Poppea, Anastasie Demian, Aurel Ciupe, Catul Bogdan și Romul Ladea.

Pictorul Aurel Ciupe se pronunță în două articole asupra aceluiași domeniu de interogație artistică: În studiul „*Problema artelor plastice în Ardeal*“¹² este acuzată fragilitatea artei plastice locale: „ne lipsește o critică sănătoasă care să contribuie, alături de artiștii expozanți, la dezvoltarea gustului, la ierarhizarea valorilor, asigurînd o viață normală și un gust artistic elevat, înlăturînd diletantismul atît de răspîndit în Ardeal“. Un alt deziderat pentru o integrare pleneră în peisajul național îl reprezintă localurile de expoziție, aici fiind vehiculată și ideea conform căreia Capitala, cu cele trei saloane anuale ale sale reprezintă o excelentă rampă de lansare și confirmare a talentului. Concluzia ce se desprinde este aceea de a nu încerca cu orice preț pătrunderea în grațiile bucureștenilor, deși această etapă inițiată este absolut necesară — precum deplasarea la Mecca, ci de a încerca ridicarea nivelului calitativ al expozițiilor locale. Asupra aceluiași afirmații revine Aurel Ciupe în recenzarea expoziției colective a artiștilor ardeleni de la finele anului

⁹ *Ibidem*, XV, nr. 2/Trimestrul aprilie—mai—iunie 1938, p. 73.

¹⁰ *Ibidem*, XVI, nr. 1/Trimestrul ianuarie—februarie—martie 1939, p. 2.

¹¹ *Ibidem*, „*Cîteva figuri ale artelor plastice române din Ardeal*“, V, nr. 22—24/1 și 15 decembrie 1928, p. 455.

¹² *Ibidem*, VII, nr. 13—14/1—15 iulie 1930 p. 275—276.

1930.¹³ Procedînd metodic, criticul ne poartă prin cele șapte săli ale expoziției, plecînd de la Aurel Popp și reprezentanții școlii băimărene, în frunte cu J. Thorma, Al. Mikola, pînă la grafica semnată de Fritz Kimm, Marcel Olinescu, Traian Bîlțiu-Dăncuș și ilustrațiile de carte ale trei Ilina Kraus. Intr-un stil sobru, cu scurte notații pentru majoritatea celor ce expun, cu un cuvînt meșteșugit pentru fiecare, Ciupe își probează pe deplin calitățile sale de gazetar și critic de artă.

Lipsa unor critici de formație, problemă valabilă pentru întreg parcursul perioadei interbelice, este parțial rezolvată de Wilhelm Beneș, autodidact cu o solidă cultură de specialitate, format la Viena, unde l-a audiat pe Strzygowski, și la Cluj, unde a frecventat seminarul de istoria artei condus de Coriolan Petranu. Este prezent în paginile revistei doar cu două cronici de expoziție, dedicate lui Paciurea și Romul Ladea, respectiv cu un studiu ce formează obiectul prezentării ce urmează. „*Aspecte și direcții în arta plastică ardeleană*”, apărut în nr. 5/mai 1933¹⁴, încearcă o privire de ansamblu asupra producției artistice autohtone, cu accente expresive privind aportul pictorilor-profesori ai Școlii de Arte Frumoase din Cluj. Importantă, ca viziune, este încadrarea eforturilor artiștilor minoritari germani: Eder, Schunn, Kimm, și a celor maghiari: Szolnay, Nagy István, Nagy Imre, Szervatius, alături de cei români, în încercarea, benefică și viabilă, de a contura exact starea artelor plastice ardelenene. Rînduri frumoase și adînc simțite le sînt dedicate lui Ciupe și Ladea, doi răsfățați ai paginilor de artă de atunci și acum. De asemenea, pictorul de origine italiană Tasso Marchini este evidențiat, ca fiind unul dintre aceia care încearcă să pătrundă sensul just al specificului nostru. Beneș face încă odată dovada capacității sale intuitive, care l-a determinat să-l situeze pe Marchini, în ciuda vîrstei sale tinere la acea dată, în rolul de spirit conducător al generației născute după 1900.

Al. Tohăneanu, un alt critic provenit din rîndurile artiștilor plastici se relevă în paginile revistei ca un gazetar dotat. În studiul „*Opera de artă ca expresie a unei individualități*”¹⁵ se află conținut un subtil dialog între artist și arta modernă prin intermediul operei plastice. Tohăneanu este intim interesat aici să împună și să fixeze în conștiința publicului receptor statutul social al artistului creator, luat ca individualitate concludivă a epocii sale: „Conștiința socială, tradițională prin excelență, este cel mai neînduplecat cenzor al novatorilor... Căutarea de noi resurse de exprimare, de noi viziuni și noi rezonanțe emotive trebuie să rămînă titlul de glorie al artei oricărei epoci”. Un interesant excurs în istoricul plasticii ardelenene e conceput și conținut în două numere ale revistei.¹⁶ Surprinzînd corect, la fel ca și Beneș și Petranu, caracterul popular al tradiției ce stă la baza creațiilor contemporane locale, cronicarul subliniază lipsa — motivată istoric, a plasticii superioare cu rezonanță specific ardelenască înainte de, cel mult, începutul secolului XX. Dar articolul are o cu totul altă menire, preparată de acest discurs introductiv.

¹³ *Ibidem*, *Expoziția artiștilor ardeleni*, VII, nr. 23—24/1 și 15 decembrie 1930, p. 432—433.

¹⁴ *Vezi* p. 112—113.

¹⁵ *Ibidem*, XII, nr. 6—9/iunie—septembrie 1935, p. 110.

¹⁶ *Ibidem*, *Plastica ardeleană*, XII, nr. 11—12/noiembrie—decembrie 1935, p. 174—175.

Tohăneanu constată neputința Școlii de Arte Frumoase de a crea o ideologie artistică propice, așa cum i s-a rezervat la constituire, și asta datorită cercurilor guvernante de la București care n-au făcut nici un efort pentru a o racorda la temperatura de acolo, din contră au exilat-o din Cluj. Lipsa unui muzeu reprezentativ al plasticii Ardealului, care n-a putut fi compensată de crearea pinacotecii Cioflec, pune cu stringență problema unui Salon al plasticii ardeleni care să-i formeze, prin acumulare, scheletul. Interesante, și de aceea și repetabile, ni se par argumentele vehiculate de artistul cetățean Tohăneanu pentru îmbunătățirea stării de lucruri locale. Primul, ce ține de o politică a faptului de cultură, se referă la mentalitatea minoritarilor ce expun cele mai bune lucrări pe care le au la Cluj, în timp ce artiștii români organizează expoziții mediocre și adesea submediocre. Interesul acestora din urmă se concentrează spre Capitală, din cauza lipsei de atenție pe plan local a factorilor de decizie și a posibilităților de afirmare cvasiinexistente ce li se oferă artiștilor. În fond artistul plastic ardelen nu poate și nu trebuie să cîștige piața Bucureștiului, ci pe aceea de acasă înainte de toate. Al doilea argument e legat de falsitatea unor expoziții ambulante (vezi cazul unor pictori bucureșteni de mîna a doua și chiar a treia), de dihotomia între ambalaj și marfă valabilă în cazul multor expozanți. Ori acest lucru ar fi de dorit să fie evitat printr-o triere preliminară operată de un juriu competent. În fine, ultimul argument este legat de rolul educativ al Clujului ca și centru universitar marcant al țării, care și pe calea evidențierii valorilor naționale, în principal locale, ar putea menține la un nivel de înaltă competitivitate sentimentul mîndriei naționale.

Fără a încerca o radiografiere exhaustivă a fenomenului artistic local, „Cronicle” de expoziție din paginile revistei „Societatea de Măine” au o notă comună, substanțial pozitivă: participarea afectivă a cronicarului la manifestarea descifrată publicului, sinceritatea și credința în utilitatea demersului interpretativ realizat. Fie că e vorba de expoziții personale sau colective, fie că sînt semnate sau nu, cronicile de profil demonstrează familiarizarea recenzenților cu un minimum de aparat critic. Prin aceasta se susține odată în plus seriozitatea colaboratorilor care au făcut din „Societatea de Măine” o revistă de largă informare științifică și culturală. Ne vom limita să subliniem aportul criticilor-artiști la susținerea acestei rubrici distincte: Ciupe, N. Cristea¹⁷, Raoul Șorban¹⁸, Ion Vlasiu¹⁹, Al. Tohăneanu²⁰, Ștefan Gomboșiu²¹. Vom remarca printre expozanți, ca situîndu-se în prim plan, atît ca valoare cit și ca densitate a confruntării cu publicul, pe profesorii-artiști ai Școlii de Arte Frumoase de la Cluj, și apoi din 1933 de la Timișoara.

¹⁷ Despre Löwendal, *Ibidem*, XII, nr. 6—9/iunie—septembrie 1935, p. 121.

¹⁸ Despre Vlasiu, *Ibidem*, XI, nr. 1—2/ianuarie—februarie 1934, p. 26.

¹⁹ Despre Radu Pușcariu, *Ibidem*, XI, nr. 3/martie 1934, p. 58; Demian, Ciupe, Bogdan și Ladea. *Ibidem*, XIII, nr. 4/Trimestrul mai 1936, p. 99; Eugen Găscă, *Ibidem*, XIII, nr. 6/Trimestrul noiembrie 1936, p. 177; Tasso Marchini, *Ibidem*, XIII, nr. 6/Trimestrul noiembrie 1936, p. 163.

²⁰ Despre Traian Bîlțiu-Dăncuș, *Ibidem*, XII, nr. 5/mai 1935, p. 99.

²¹ Despre Nicolae Brana, *Ibidem*, XIX, nr. 6/iunie 1942, p. 88.

În domeniul strictei informații semnalăm cele trei anunțuri, apărute de parcursul anului 1926²², cu referire directă la inaugurarea și apoi la funcționarea Școlii de Arte Frumoase din Cluj. Donația Virgil Cioflec²³ este prezentată în două articole popularizatoare, fără să se întreprindă nici o analiză a materialului conținut, cu scop vădit restrins la simpla atenționare a opiniei publice.

De semnalat încă două subiecte. Ion Vlasiu prezintă într-un articol consistent gruparea „Boema”²⁴ ce a funcționat la Cluj între anii 1929 și 1931, prilej de utile reflecții asupra realizărilor membrilor ei componenți: Gomboșiu, Marchini, Szervatius, Eugen Găscă. Importanța acestui demers rezidă și în fixarea unui aspect al vieții culturale mai puțin cercetat și, în speță, mai puțin cunoscut al activității artei plastice ardelenice. Al. Tohăneanu își prezintă școala de pictură pe care a creat-o la Dej²⁵ cu scopul declarat de a „sensibiliza alte primării cu bugete mai mari” pentru a-i urma exemplul, valoros din perspectiva asigurării minimumului de cunoștințe plastice unor elevi ale căror posibilități financiare nu le îngăduiau să frecventeze cursurile unor înalte școli de specialitate.

Pe parcursul celor 23 de ani de apariție sînt recenzate doar un număr de cinci lucrări de artă, număr extrem de mic față de suprafața culturală a colaboratorilor și de intențiile declarate ale colegiului redacțional. Cea mai semnificativă pentru apetența culturală a dialogului european pe care-l încearcă revista, e drept cu mijloace primordial locale, este recenzia celebrei lucrări de sinteză a lui Élie Faure „Histoire de L'Art”.²⁶

Din toamna anului 1936 analiza fenomenului plastic ardelean se lîmtează, în paginile revistei, la scurte notații asupra expozițiilor personale deschise de artiștii ardeleni în București²⁷ și la participările la Salonul Oficial, deja amintite, pînă în 1939. Transferată în Capitală, revista își pierde treptat vigoarea, pînă la desființarea ce survine în aprilie 1945. Mai mult decît atît, ca urmare a apropierei culturale între România și Italia — o realitate palpabilă deja în a doua jumătate a deceniului patru, apar în perioada 1940—1945 o serie de articole ce au ca scop declarat popularizarea artei și culturii italiene la noi.²⁸

²² *Ibidem*, III, nr. 3/17 ianuarie 1926; p. 43; nr. 4/24 ianuarie 1926, p. 62; nr. 37—38/12 și 19 septembrie 1926, p. 613.

²³ *Ibidem*, VI, nr. 12—13/1 și 15 iulie 1929, p. 200; VII, nr. 8—9/15 aprilie și 1 mai 1930, p. 174.

²⁴ *Ibidem*, XIII, nr. 5/Trimestrul august 1936, p. 137—138.

²⁵ *Ibidem*, XIII, nr. 1/ianuarie 1936, p. 19.

²⁶ *Ibidem*, I, nr. 35/14 decembrie 1924, p. 705.

²⁷ Putem cita aici expoziția pictorului Nicolae Brana din 1937, Ion Vlasiu și zugravul pe sticlă Savu Moga în 1943.

²⁸ Au fost scrise de Rodica Clopoțel și se referă la: *Artiști români la Roma*“, „Palladio și stilul baroc italian“, „Trei catedrale florentine“. Brunelleschi-arhitect florentin“. Aceștia li se adaugă recenzia „Expoziției incizitorilor venețieni ai secolului al XVIII, organizată în iulie 1941 la Veneția, și semnată de Diego Valeri.

II.

Ilustrație grafică

Pornind de la considerentul că revista a fost o tribună liberă de dezbateri a unor idei avansate ne-am propus să surprindem legătura intrinsecă dintre conținut și ilustrația acestuia, să remarcăm în ce măsură se respectă dialogul dintre cuvânt și imagine.

Vom preciza de la bun început că nu putem vorbi de o ilustrație grafică propriu-zisă a revistei, deoarece doar din anul 1930 figurează o grafică specială reprodusă pe copertă. În privința interiorului, cu excepția unor vignete semnate de Anastasie Demian, care introduceau rubricile de actualități, vom găsi doar reproduceri după lucrări care sînt comentate la rubrica plastică (vezi aici ilustrații la studiul lui Emil Isac la 10 ani de la Unirea din 1918; expoziția artiștilor ardeleni din 1930 și „*Note despre sculptura românească*” de Tudor Vianu²⁹). Ne vom limita în atari circumstanțe la analiza graficii de copertă care ocupă în economia spațiului tipografic un rol extrem de modest. Îi vom dezamăgi și pe cei care credeau că asistăm la un program de ilustrare prin grafica de copertă a conținutului expres al fiecărui număr. Cu foarte mici excepții, pe care le vom menționa la momentul convenit, revista este decorată fie cu desene — vezi cazul lui Demian —, fie cu grafică semnată de cei mai valoroși artiști ardeleni, dar subiectele se referă la orientarea generală a publicației (în cel mai bun caz) și nu la sumarul numărului ilustrat. Putem distinge o puternică încărcătură socială a lucrărilor grafice, cu referire la aspecte economice și politice concrete, sau, în cazul tematicii religioase, la evenimente universal valabile. Vom opera și noi, în cele ce urmează, o delimitare pe cele două planuri, efectuînd o analiză nuanțată în funcție de artist și subiectul pe care-l abordează.

Tematica religioasă apare constant în preajma marilor sărbători de peste an și se referă la cîteva subiecte clasice: Răstignirea, Fecioara cu pruncul, Nașterea lui Isus. Anastasie Demian, cel mai cunoscut practicant al acestui domeniu, face dovada realelor sale calități de desenator în grafiera „*Răstignirii*”³⁰. Într-o perspectivă montantă, utilizînd o grupare strînsă, centrată pe ideea focului ascezei, două femei stau cu capetele lipite de pieptul lui Isus. Compoziția piramidală are avantajul de a comprima spațiul, de a elimina eventualele elemente narative absorbante și de a fixa centrul de interes și forță expresivă. Avem de-a face în ultima analiză cu o originală reprezentare a credinței nemărginite. Tema măternității divine este tratată de același autor în două modalități diferite. În prima³¹, Fecioara și pruncul stau profilați pe fundalul alungit al unei clădiri cu ferestre imense și oarbe, unde se accentuează umanitatea în veghe a acestui cuplu de forțe, a doua³² în care Fecioara aflată în rugăciune este înălțată la cerurile credinței de îngerii vestitori. Efectul de

²⁹ *Ibidem*, VIII, nr. 3—4/15 februarie-martie 1931, p. 84—85.

³⁰ *Ibidem*, VII, nr. 7/1 aprilie 1930, p. 121.

³¹ *Ibidem*, VII, nr. 22/15 noiembrie 1930, p. 389.

³² *Ibidem*, VII, nr. 23—24/1—15 decembrie 1930, p. 413.

ascendență și puternicul recourși al trupului feciorelnic ce e ingenunchiat sugerează o regie implicată a spectaculosului de sorginte barocă.

Catul Bogdan realizează o „Coborire a lui Isus”³³, ca exemplificare a faptului că regulile dreptcredincioșilor își află ascultare în cazul unei sincerități depline. Artistul excelează mai ales într-o impresionantă secvență a „Fecioarei cu pruncul”³⁴. În acest din urmă caz se accentuează ideea de singurătate (a se vedea ca elemente decodificante biserica stingeră și ninsoarea purificatoare), de veghe și de înălțare spirituală. Efortul concludiv al lui Catul Bogdan este susținut cu eficiență și delicatețe de dialogul în alb și negru, ce este atent dozat printr-o adincă știință a compoziției.

O lucrare ce mixează, într-o factură de certă influență populară, tema Răstignirii cu cea a Fecioarei cu pruncul, este xilogravura „Credință”³⁵ de Nicolae Brana. Subtila comprimare a unui destin între limitele sale temporale este pusă aici în evidență printr-un tensionat dialog al cerului cu pământul, al personajelor cu golul învăluitoare, al griului cu negrul.

Înainte de a trece la analiza tematicii profane propriu-zise, ne vom referi în următoarele rânduri la fuziunea realizată prin transplantarea elementelor sacrale într-un plan social protestatar. Aurel Ciupe leagă evenimentul nașterii lui Isus de greva unei uzine, prezentind în primplan trei șomeri, tratați după canoanele artei bizantine, ce se profilează pe clădirea cu coșuri prelungi.³⁶ Aceluiași artist îi datorăm o punere în pagină antitetică a subiectului „Crăciunul unora și al altora”³⁷: pe o străduță îngustă o mamă cu un copil în brațe — certă trimitere la cuplul divin — întinde mîna spre un burghez ce trece grăbit și indiferent, ducînd un pachet voluminos sub braț, spre o locuință caldă și confortabilă în care-și va petrece tihnit sfintele sărbători. Sărăcia planului terestru este compensată de ploaia de raze a Luceafărului ce scaldă în lumină trupul copilului adormit.

Pe o tramă ce reunește, benefic pentru artist, componenta socială acuzatoare cu comprehensiunea vîrstei a treia, se pronunță grafic Nicolae Brana în lucrarea *Crăciunul săracilor*.³⁸ Un peisaj hibernal, frust, conține schițat pe două planuri o întreagă experiență și înțelepciune de viață: trei bătrîni, două femei și un bărbat, copleșiți sub sarcina vreascurilor adunate pentru foc, fac trimitere directă la existența temporală, a vîrstei ce se cere adăpostită de mizerie și de suferință.

O cu totul altă abordare a tematicii de mixtură reușește să realizeze Emil Cornea. În gravura *Crăciun*³⁹ el figurează, pe un fundal citadin, o femeie care pășește prin noapte împreună cu cei trei copii ai ei, în vreme ce oamenii petrec „creștinește”, la adăpost, sărbătoarea religioasă. În *Calvarul*⁴⁰, singura legătură între planul divin și cel cotidian, în care se

³³ *Ibidem*, VIII, nr. 9/15 mai 1931, p. 205.

³⁴ *Ibidem*, VIII, nr. 20/decembrie 1931, p. 380.

³⁵ *Ibidem*, XVI, nr. 1/ianuarie—februarie—martie 1939, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, IX, nr. 13—14/noiembrie—decembrie 1932, p. 187.

³⁷ *Ibidem*, XII, nr. 11—12/noiembrie—decembrie 1935, p. 149.

³⁸ *Ibidem*, XIII, nr. 6/Trimestrul octombrie—noiembrie—decembrie 1936, p. 149.

³⁹ *Ibidem*, X, nr. 12/decembrie 1933, p. 213.

⁴⁰ *Ibidem*, X, nr. 1/ianuarie 1933, p. 1.

desfășoară scena agonisirii minimului necesar existenței, îl constituie suferința în stare brută.

Tematica profană se axează cu predilecție asupra aspectelor sociale ale vieții, acestea fiind urmărite fie în mediul urban muncitoresc, fie în cel rural. La unii dintre artiștii care au semnat grafica revistei predomină interesul pentru sondarea mediilor unde accentul se pune pe munca fizică — cazul lui Brana —, a copilăriei — Demian, Drăguleșcu —, a politicului — N. Cristea, Marcel Olinescu. Dintre cei citați anterior, o figură aparte, prin angajarea politică ca artist și cetățean, o reprezintă Nicolae Cristea. Cele șase lucrări apărute pe coperta revistei „Societatea de Miine“ în cursul anilor 1934 și 1935, probează certe calități artistice, aliate cu o profunzime de netăgăduit a viziunii doctrinare. „Capul familiei“⁴¹ reprezintă povestea comprimată a unuiia dintre miile de exemple anonime ale mizeriei și suferinței umane; „Cintecul muncii anonime“ și „Proletari din toate țările“⁴² sînt imnuri aduse activității conștiente a clasei muncitoare; „Victoria păcii“ și „Fantoma războiului“⁴³ sînt lucrări antitetice în care se înfruntă două concepții despre viață, despre existență — poziția pe care se situează artistul fiind foarte clar reliefată, iar „Semănătorii“⁴⁴ este o aluzie directă la rezultatele pozitive ale muncii prestate cu forțe reunite.

Brana se dovedește și el un artist sensibil la surprinderea efortului. Spre deosebire însă de Cristea, sensurile profund umane ale subiectului nu sînt atinse cu aceeași percutanță, artistul limitîndu-se la un descriptivism de formulă.

Interesante de semnalat ni se par diferențele de tehnică și de metodă cu care operează artiștii în interpretarea unui subiect extrem de dificil: copilăria. Spre exemplu, Anastasie Demian se pierde în meandrele propriei dexterități și se lasă pradă unui grafism ludic excesiv (a se vedea aici lucrările: „Joc cu copil“, „Hora“, „Culesul viilor“). Chiar atunci cînd se dorește acuzator — lucrarea „Desculți și flămînzi către școală“⁴⁵ nu reușește să fie suficient de convingător tocmai datorită tehnicii de lucru. Cu totul altfel se prezintă Ciupe în lucrarea „Piine copilei“⁴⁶, în care gestul de a cere de mîncare se transformă într-un ritual de inițiere în tainele vieții. Eugen Drăguleșcu este extrem de important pentru descifrarea resorțurilor intime ale lumii copilăriei. Lucrînd în acuarelă, el tratează la modul dizolvant viitorul unui copil orfan — în „Perspective“⁴⁷ — și dilată suferința umană la scară de anotimp — în „Aspecte de iarnă: copii“.⁴⁸

Semănătorul revine obsedant, și nu întîmplător, în reprezentările grafice ale copetilor revistei. Gestul inițiat, cu efecte germinativ-benefice pe tărîm cultural pe care și le dorea redactorul Clopoțel, își găsește o replică grafică pe măsură. Fie că e vorba de o tină în costum

⁴¹ *Ibidem*, XI, nr. 11/noiembrie 1934, p. 157.

⁴² *Ibidem*, XII, nr. 1/ianuarie 1935, p. 1. și nr. 10/octombrie 1935, p. 125.

⁴³ *Ibidem*, XI, nr. 12/decembrie 1934, p. 185 și XII, nr. 6—9/iunie—septembrie 1935, p. 105.

⁴⁴ *Ibidem*, XII, nr. 2/februarie 1935, p. 29.

⁴⁵ *Ibidem*, X, nr. 3—4/martie—aprilie 1933, p. 49.

⁴⁶ *Ibidem*, X, nr. 2/februarie 1933, p. 25.

⁴⁷ *Ibidem*, XII, nr. 5/mai 1935, p. 81.

⁴⁸ *Ibidem*, XVI, nr. 2/aprilie—mai—iunie 1939, p. 41.

antic la Demian, un țăran aspru ce lucrează în plină furtună la Emil Cornea, trei bărbați în plin efort la Nicolae Cristea ori un țăran ce ară ogorul — etajul intermediar al tripticului *Talpa țării*⁴⁹ de Marcel Olinescu — semănătorul prefigurează schimbarea, viitorul. Este în fond destinul voit emblematic pe care și l-a asumat revista în toți anii ei de apariție. La cealaltă extremă a registrului subiectual aflăm scena recoltării ce devine prilej de analiză a ființei umane în repaus la Demian, înainte de a începe cositul la Alexandru Pop și în plin efort la Emil Cornea.

Un alt motiv de inspirație îl oferă faptul istoric. Dacă Brana prezintă figurile lui Horea, Cloșca și Crișan într-o xilogravură cu vădite influențe ale artei populare în compoziție, stângăciile de redare și atitudinea de poză⁵⁰, Marcel Olinescu se rezumă la imaginea lui Horea redat în anul 1943⁵¹ din motive pur propagandistice. „*Simbolul Ardealului*“⁵², imaginat în 1931 de Demian este legat de apelul profesorului Lupaș privind necesitatea cercetării trecutului Transilvaniei, așa cum *Tripticul războinic*⁵³ al lui Marcel Olinescu din 1941 prezintă simbolic transfigurarea cetățeanului român, în condițiile războiului, în ipostazele de ziditor, cuccitor și luptător. Cu mult mai sugestiv face apel la realitățile contemporane lui Ion Vlasiu când, într-un desen din același an 1941⁵⁴, sugerează într-o șerpuire descendentă a unei mase imense de refugiați ce trec printr-un sat, golgota Transilvaniei din anul precedent. Cu vădite trimiteri la transpunerea în realitate a Constituției regelui Carol al II-lea sint prezentate *Cele 10 mituri*⁵⁵ ale României.

În concluzie putem confirma că revista nu și-a formulat un program de susținere a textului prin imagine grafică — ca argument suplimentar în acest sens stau și numeroasele reluări de reprezentări de la o copertă la alta peste ani și cu titlu modificat. Cu puține excepții, care ar fi: *Simbolul Ardealului*, *Tratatul de la Geneva* de Catul Bogdan⁵⁶, *Horea, Cloșca și Crișan* — și *Triptic războinic*, lucrările nu s-au referit la evenimente contemporane ori comemorate. Au prevalat subiectele religioase și cele sociale, în care munca ocupă primul loc. Tehnica de lucru uzitată a acoperit o paletă largă mergînd de la desenul acuarelat al lui Drăguțescu pînă la xilogravura lui Brana și de la jocul grafic al lui Demian pînă la puritatea clasică a formelor din lucrarea *La izvor*⁵⁷, semnată de Ciube. Nu lipsesc notele de umor sănătos țărănesc — vezi aici lucrările *Țăruin bogat* de Al. Pop⁵⁸ și *Țărani hunedoreni la țîrg* de Marcel Olinescu⁵⁹ cum nu lipsesc nici premoniția războiului (la Nicolae Cristea în 1935) și a efectelor acestuia (*Perspective* de Drăguțescu și *Drumurile* de Ion Vlasiu).

⁴⁹ *Ibidem*, XIII, nr. 2/februarie 1936, p. 25.

⁵⁰ *Ibidem*, XIV, nr. 4/octombrie—noiembrie—decembrie 1937, p. 121.

⁵¹ *Ibidem*, XX, nr. 5/mai 1943, p. 81.

⁵² *Ibidem*, VIII, nr. 3—4/15 februarie—1 martie 1931, p. 65. Vezi explicația semnificației desenului, în interior, la p. 123.

⁵³ *Ibidem*, XVIII, nr. 2—3/ iunie—septembrie 1941, p. 25.

⁵⁴ *Ibidem*, *Drumurile* (Golgota națională în 1940), XVIII, nr. 1/ianuarie—februarie—martie 1941, p. 1.

⁵⁵ *Ibidem*, XV, nr. 3/iulie—august—septembrie 1938, p. 81.

⁵⁶ *Ibidem*, IX, nr. 1/15 ianuarie 1932, p. 1.

⁵⁷ *Ibidem*, XIII, nr. 3/martie 1936, p. 49.

⁵⁸ *Ibidem*, VIII, nr. 16—17/1—15 septembrie 1931, p. 301.

⁵⁹ *Ibidem*, XIV, nr. 3/Trimestrul iulie—august—septembrie 1937, p. 81.

Pe plan teoretic singura remarcă concludivă pe care vrem s-o facem se referă la fluctuația de critici ai fenomenului artistic, pe care revista a înregistrat-o ca un fapt negativ, inhibitoriu. Lipsa unui critic de formare care să se dedice susținerii unei rubrici permanente a grevat asupra organizării interne a „Societății de Măine“. Problema unor critici specializați pe domenii de activitate a fost rezolvată favorabil de puține publicații interbelice, și acestea în majoritatea cazurilor fiind din București⁶⁰. Soluțiile care s-au încercat de către colegiul redacțional, mergând de la Onisifor Ghibu și Olimpiu Boitoș și pînă la artiștii-cronicari Cristea, Vlasiu sau Ciupe, ori la Beneș, mult mai bine reprezentat în alte publicații paralele, demonstrează însă interesul larg pentru artă, pentru cea românească din Ardeal, în special. Imaginea lumii artistice este cu atît mai bogată, mai vie, cu cît e formulată din perspectiva atîtor personalități, care se susțin și se completează reciproc.

CORNEL CRĂCIUN

CHRONIQUE ARTISTIQUE ET ILLUSTRATION GRAPHIQUE DANS LA REVUE „SOCIETATEA DE MAINE“

(Résumé)

Dans le paysage culturel d'entre deux guerres mondiales de la Transylvanie, la revue „Societatea de Măine“ a été une tribune libre de discussions des plus avancées idées professées par la société roumaine. Dans la structure du sommaire, la rubrique de chronique culturelle et artistique constitue une présence régulière et était signée par des noms qui jouissaient d'un grand prestige dans le journalisme local.

Au point de vue théorique, les plus essentielles et intéressantes sont les notices au bord du Salon Officiel, en suivant la participation des plasticiens de Transylvanie à cette compétition de niveau national. Une section à part dans l'économie du commentaire artistique est représentée par les études de synthèse consacrées par Emil Isac, Aurel Ciupe et V. Beneș à la situation des arts plastiques de Transylvanie d'entre deux guerres mondiales. Les chroniques d'exposition, signées avec priorité par des critiques — artistes, ont un trait caractéristique commun substantiel positif: la participation affective du chroniqueur à la manifestation déchiffrée au public, la sincérité et la croyance dans l'utilité du démarche interprétatif réalisé.

La revue n'y a pas formulé un programme pour soutenir le texte par l'image graphique. A peu d'exceptions, les ouvrages qui sont parus sur la couverture ne se sont pas rapportés aux événements contemporains ou commémorés. Ont prédominé les sujets religieux et ceux sociaux, dans lesquels le travail s'est situé en première place. Du point de vue technique, nous discernons une évolution depuis le dessin traité en aquarelle d'Eugen Drăguțesco chez la xylogravure de Nicolae Brana, depuis le jeu graphique d'Anastasiu Demian chez la pureté classique des formes d'Aurel Ciupe.

L'absence d'une critique plastique de formation, qui garantissait en permanence la rubrique artistique, a été enregistrée comme un fait négatif. Même comme ça, les solutions de circonstance ont contribué à la mise en relief d'un image vivant, éclatant de la vie plastique roumaine d'entre deux guerres mondiales, contemplé par la perspective des différentes personnalités, qui se soutiennent et se complètent mutuellement.

⁶⁰ Reținem, ca o excepție fericită, cazul publicației turdene „Pagini Literare“ unde titulatura rubricii de cronică artistică a fost deținută cu competență și constanță de Vilhelm Beneș.

TEATRUL NAȚIONAL DIN CLUJ ÎN REFUGIU LA TIMIȘOARA (1940—1945)

Evenimentele politice-diplomatice desfășurate în vara anului 1940, cu amenințare tot mai vădită la existența liberă a statului național român, învedereau cu predestinare faptul că stagiunea Teatrului Național clujean, închisă la data de 1 iunie 1940, trebuia să constituie ultima sub administrația autohtonă pînă la revenirea în toamna—iarna anului 1945 din refugiul fortuit la Timișoara. Directoratul omului de litere și savantului Victor Papilian, reprezentat de intervalul cuprins între 1 aprilie 1936 și 30 septembrie 1940, înglobase în formă și fond, poate cea mai fastă perioadă din existența benefică a instituției menționate pentru destinul cultural local, încheiată sub conducerea aceluiași diriguior prin retragerea vremelnică în ospitaliera capitală a Banatului.

Sedința Comitetului de lectură a Teatrului Național din Cluj, datată în 14 iunie 1940¹, se constituie într-un ultim „indice-memento“ pentru activitatea dezinteresată realizată de triada formată de V. Papilian, I. Chinezu și Z. Bârsan întru prospectarea viitoarei tematici repertoriale care, din păcate, în urma raptului teritorial validat prin dictatul de la Viena, nu mai fusese aplicată și, astfel, nu mai exista puțința manifestării teatrelor românești pe scena orașului căzut sub temporară ocupație străină.

Cert este faptul că retragerea Teatrului Național și a Operei Române, ca instituție unitară, din Cluj la Timișoara avusese loc în condițiile impuse de răstimpul de două săptămîni, stipulat în articolul doi din hotărîrea de arbitraj, cu etapele de evacuare și celelalte modalități stabilite de comisia mixtă înființată în acest scop. Astfel, înclinăm să considerăm că actul administrativ, odată cu paleta întreagă de consecințe, trebuie să se fi consumat pînă la 11 septembrie 1940, documentele de arhivă depistate și cercetate depunînd mărturie revelatoare în acest sens. Notificarea expediată de dr. Eugen Janovics, fost director al Teatrului Maghiar, conducerii Teatrului Național și Operei Române la 2 septembrie 1940 solicita retrocedarea tuturor bunurilor, proprietăți de stat și personale ce aparținuseră instituției pînă la 1918 și preluate de reprezentanții Consiliului Dirigent în baza procesului-verbal încheiat la 1 octombrie 1919². Nota primită la cabinetul Rezidenței regale a ținutului Someș de dr. C. Tătaru din partea comisiei mixte româno-ungare conținea referiri la modalitatea predării valorilor publice în virtutea actelor de in-

¹ Arhivele Statului Cluj-Napoca, *fond. Teatrul Național*, dosar 45, f. 27: proces-verbal nr. 17 (Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. TN*, dos. f.).

² *Idem*, dos. 64, f. 4, 20.

ventariere și a desemnării de delegați pentru acțiunea de preluare, între 2—4 septembrie 1940³. Adresa imputerniciților maghiari conduși de baronul György Bethlen, redactată în 3 septembrie, includea protestul acestora exprimat față de măsura românească propusă cu privire la delimitarea inventarului pînă la 1918 și stabilirea averii numai după data amintită. Referirile în cauză se făceau acum la paragrafele tratatului din 30 august 1940, care, neîndeplinite în bună măsură, conduceau la exprimarea unor amenințări cu represiunea judiciară⁴. Procesele verbale întocmite în 6—7 septembrie de comisia de predare formată din Gh. Cosmuța și V. Papilian confirmă faptul că Teatrul Național și Opera Română procedaseră numai la evacuarea unei părți din inventarul de proveniență interbelică, situație dovedită ulterior de conținutul procesului-verbal din 2 august 1945, în preajma revenirii de la Timișoara, specificîndu-se de comun acord cu partea maghiară că în 1940 rămăsese la Cluj întregul material procurat înainte de 1918, mai mult, în bună parte și un procent din investițiile ulterioare anului respectiv⁵. Un alt document revelator, semnat de către membrii comisiei de preluare, formată din dr. Sándor Abrudbányai și de János Hankó, ilustra convingător ideea că mesagerii unguri declaraseră în cursul tratativelor prealabile că, în virtutea acordului de la Viena, statul horthyst se constituie în succesorul de drept al celui român și că predarea fusese cerută în virtutea acestui fapt, menționată și în anexa inventarului, adică cedarea tuturor bunurilor ce aparținuseră pînă atunci Teatrului Național și Operei Române clujene. Motivul exprimat și expus mai sus a fost desigur neadmis și respins drept consecință de către reprezentantul român, subsecretarul de stat Manoliu, care ordonase de altfel transportarea averii obținute după 1918 sub pază militară și pînă la evacuarea definitivă a orașului. Acțiunea fusese sorigmentată și de opțiunea ungară care stăruise peste limitele admise de situație în vederea dobîndirii unui inventar, chiar incomplet și divizat.⁶

Nutrim convingerea că datorită impactului evenimentelor de pînă la 11 septembrie 1940, data retragerii oficiale românești din Cluj, a stării tensionate și a atmosferei ce domnea încă de la începutul lunii respective, punctate de febra refugiului și a iminentei invazii armate dușmane, anumite chestiuni de natură strict administrativă rămăseseră nerezolvate. Dovezi elocvente există acum în conținutul revenirilor oficiale ulterioare din 24 septembrie și 16 decembrie 1940, ce evidențiază normele generale pentru evaluarea valorilor statului român rămase pe teritoriul cedat, precum și motiunea de principii cu privire la susținerea dreptului românesc la plata despăgubirilor în cauză.⁷

Două informații documentare din imediată vecinătate temporală: prima din 17 septembrie despre stabilirea definitivă a Teatrului Național și a Operei Române la Timișoara cu ajutorul autorității locale din punctul de destinație, care asigurase un număr de 27 camioane pentru transport și puse la dispoziție clădirea Teatrului Comunal; în conjugare

³ *Idem*, f. 9.

⁴ *Idem*, f. 18.

⁵ *Idem*, f. 6—8, 58.

⁶ *Idem*, f. 5, 10.

⁷ *Idem*, f. 21—25, 44—45: vezi adresa Președintelui Consiliului de Miniștri nr. 364000/1940 către Ministerul Educației Naționale.

cu cealaltă din 27 septembrie despre subvenția de 150 000 pengő pentru Teatrul Național Maghiar din Cluj, — inaugurat festiv în 12 a lunii respective —, concură la argumentarea tezei cu privire la sistarea odiseii evacuării în capitala bănățeană și a debutului activității teatrale propriuzise.⁸

Despre ființarea și acțiunea Teatrului Național din Cluj la Timișoara pe durata anilor 1940—1945 există o bogată literatură de specialitate care explică motivele alegerii făcute și detaliază în mod concret pe stagiuni întreg repertoriul prezentat, turneele întreprinse, paleta tuturor chestiunilor născute în anii de război și refugiu, într-un cuvânt, viața și acțiunea cotidiană a ansamblului actoricesc întrupat sub titulatura neșchimbată de Teatrul Național.⁹

Comitetul de direcție instituit prin hotărîrea ministerială nr. 47821 din 1 octombrie 1940 pe durata a patru ani, compus din N. N. Ottonel, director, V. Potoroacă, reprezentantul personalului, dr. C. Groșoreanu, personalitate culturală locală, își manifestase rolul și autoritatea întărite de lege în cadrul ședințelor de lucru, cu mărturii imediate păstrate în suita proceselor-verbale debutînd cu data de 11 octombrie 1940, marcînd în fapt reactivarea trupei teatrale clujene. Cel dintîi bilanț se centraseră pe încercarea de stabilire deplină a unui cadru organizatoric propice contextului existent și a unei stagiuni reușite în plan etic și estetic, indiferent de condiția vremelnică a refugiului impus de datul politic nefast survenit. Se sublinia acum în chip repetativ despre însemnătatea prezenței Teatrului Național la Timișoara, considerat așadar un veridic focar de cultură, obținînd totodată pentru dezvoltarea și susținere proprie, fondul extrabugetar în valoare de 1,8 milioane lei pentru retribuirea personalului tehnic și artistic, format în totalitate din circa 90 de persoane.¹⁰ Următoarele reuniuni de lucru se preocupaseră, între 24 octom-

⁸ *Idem*, f. 13 verso; pentru bilanțul statistic al activității teatrale pînă în iunie 1940, vezi I. Gherghel, *Teatrul Național din Cluj*, în *Viața ilustrată*, IX, 1940, nr. 5—6, p. 37—40; despre evacuarea universității, începută în ziua de marți 3 septembrie, vezi interviul cu prof. T. Morariu, în C. Mustăț, *În vîltoarea vremurilor*, București, 1988, p. 171; despre contextul istoric, vezi Gh. I. Bodea, V. T. Suciu, I. I. Pușcas, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României*, Cluj-Napoca, 1988, p. 275; exactă opinia exprimată de F. Păcurariu despre evacuarea în România, vezi în *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*, București, 1988, p. 482; relații contemporane evenimentului, în *Dacia*, II, nr. 198 din 5 sept. 1940, p. 8: „Teatrul Național și Opera mutată la Arad”; *Idem*, nr. 199, 6 sept. 1940, p. 2, despre ajutorul primăriei în acțiunea de stabilire a teatrului și operei refugiate; *Idem*, nr. 210, 19 sept. 1940, p. 5: despre ființarea la Timișoara a Teatrului Național și Operei Române, a Academiei de Muzică și a Facultății de agronomie; *Idem*, nr. 216, 26 sept. 1940, p. 2: interviu cu N. Dimitriu despre posibila inaugurare a stagiunii cu piesa „Ovidiu” de V. Alecsandri; *Tribuna Ardealului*, I, nr. 11, 27 sept. 1940, p. 2.

⁹ A. Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal și Banat. 1919—1944*, Timișoara, 1946; G. Manolescu, Gh. Leahu, *Două decenii de teatru românesc la Timișoara*, Timișoara, 1965, p. 12; *Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p. 335; Gh. Leahu, I. Crișan, *Coloana unui veac de teatru românesc în Timișoara. 1870—1970*, Timișoara, 1970, p. 32; *Istoria teatrului în România*, vol. III (1919—1944), București, 1973, p. 57, 59; *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 424; N. Barbu, *Momente din istoria teatrului românesc*, București, 1977, p. 258—259; I. Masoff, *Teatru românesc*, vol. VII, București, 1978, p. 454, 456, vol. VIII, București, 1981.

¹⁰ Arh. St. Cluj-Napoca, fond TN, dos. 61, f. 10.

brie și 23 decembrie 1940, de subiecte de natură administrativă, care derivau din stadiul respectiv al instituției și din aplicarea legislației teatrale. Se cunoaște îndeobște faptul că statul subvenționa teatrele naționale care apelau oricum la întregirea veniturilor prin donațiile survenite din partea unor județe sau municipii, asigura apoi sistemul de pensii, intervenea prin ministerul de resort în cazul designării directorilor, încuraja dezvoltarea dramaturgiei originale și reglementa relațiile dintre actori și conducători. Teatrul Național din Cluj la Timișoara se găsea în același regim de instituție autonomă, în cadrul căreia promovarea, deseori sursă de conflict deschis se făcea pe baza unor foi calitative de apreciere. Alte procese-verbale, precum cele din 24 octombrie, 3, 20, 27 noiembrie, ca și din 23 decembrie 1940¹¹, au dezbătut, astfel, probleme legate de normalizarea salariilor, stabilirea prețului biletelor și al abonamentelor, — cu sublinierea subvenției primăriei locale de 250 000 lei, colaborarea cu teatre similare din țară în privința organizării turneelor, ca și alte chestiuni interne, precum utilizarea în comun cu Opera Română a sălii Teatrului Comunal timișorean pe bază de reciprocitate deplină și mutuală, fără să implice nici un fel de remunerație. Lipsiți fiind de puțința consultării proceselor-verbale ale Comitetului de lectură pentru anii 1940—1941, inclinăm să credem că stagiunea pregătită încă la Cluj suferise un impact în privința repertoriului tematic datorită situației politice existente, a contextului evacuării forțate și a condițiilor aflate în refugiu, insuficiența materialelor aferente punerii în scenă a spectacolelor propuse, impietind astfel asupra calității și cantității reprezentațiilor. Nu poate fi omis faptul că Teatrul Național trebuia să ofere acum un exemplu de eroism civil, să contribuie la menținerea rezistenței morale și să rămână pe mai departe același ferment de închegare a voinței naționale și sociale.

Stagiunea a XXII-a a Teatrului Național fusese deschisă în comun cu cea a Operei Române la data de 2 noiembrie 1940 prin prezentarea lucrării „Sezătoarea“ de T. Brediceanu și a piesei „Se face ziuă“ de Z. Bărsan.¹² Inaugurarea propriu-zisă va avea loc însă în 3 noiembrie cu „Chemarea codrului“ de G. Diamandy. Reluările, în număr de 15, au fost considerate drept premiere pentru publicul local și care, alături de cele 3 reprezentații noi, puse în scenă la 26 decembrie 1940, 13 martie și 10 mai 1941, au concurat la însumarea statistică a unui total de 84 spectacole, în majoritate din repertoriul autohton, urmate de traduceri și localizări ori adaptări. Au fost organizate, tot acum, trei turnee cu un total de 72 de manifestări teatrale în circa 66 de localități din zonă.¹³ Prepon-

¹¹ *Idem*, f. 13—18; vezi procesul-verbal din 3 noiembrie 1940: „Dlul Tănase, socotind faptul că la Timișoara nu este o altă sală de teatru, i se poate acorda sala teatrului, cu o chirie chiar ridicată și în raport cu încasărilor pe care le face“ (f. 15).

¹² *Idem*, f. 13; *Spectacolul*, II, nr. 7, 10 nov. 1940, p. 3; A. Buteanu, *op. cit.*, p. 288; I. Masoff, *op. cit.*, vol. VIII, p. 56—57.

¹³ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 289, 290; vezi Programe ale Teatrului Național din Cluj la Timișoara pentru stagiunea 1940—1941, în fondul legal al Bibliotecii universitare din Cluj-Napoca, cota 6070/1941. Dintre realizările artistice deosebite ale momentului respectiv se pot menționa: „Hamlet“ de Shakespeare, „Vlaicu Vodă“ de Al. Davilla, „Fintina Blanduziei“ de V. Alecsandri, „O noapte furtunoasă de I. L. Caragiale.

derença comediei ca gen în raport cu alte categorii pentru stagiunea 1940—1941, fapt continuat și în perioada ulterioară, poate fi explicată prin necesitatea reclamată de vremurile vitrege de după dictatul de la Viena, de evenimentele din iarna și vara anului 1941, dar și de situația unui Teatru Național întreținut de stat, dar care se vedea constrins să-și organizeze spectacolele conform indicației contabilității; or, în acest context, criteriul estetic se găsea periclitat datorită avalanșei producțiilor lipsite de conținut valoric, dar care nu făceau rabat atmosferei de tristețe ori tenei grave și severe, scopul distractiv primind din rațiuni bugetare și morale. Turneele efectuate acum își aflau anumite rezultate imediate în dublul plan menționat, astfel încît organizarea unei echipe speciale mobile apărea pregnantă în centrul dezbaterilor Comitetului de direcție pentru anul 1941, aflat de la 1 februarie sub conducerea directorului D. Moruzan. Greutățile inerente înmulțite sub multiple aspecte, măsurile dificile de camuflaj, mijloacele de locomoție reduse pentru turnee, circulația în oraș sistată după orele 21, așa încît teatrul avea obligația să-și desfășoare programul între orele 17—20, constituie probleme dezbătute permanent în amintitele procese-verbale. Pentru intervalul dintre lunile ianuarie—martie 1941 există consemnate în turneu la Timișoara următoarele trupe din București: „Naționalul“ în mai multe rînduri, „Ion Vasilescu“, „Cărăbuș“, „Teatrul Municipal“, „Ion Luca Caragiale“, cu taxe de închiriere impuse de durata staționării, valoarea și natura pieselor, cu distincția cuvenită făcută între ansamblurile de stat și cele particulare.¹⁴

În plină vacanță estivală, conducerea Teatrului Național din Cluj la Timișoara suferă în vara anului 1941 importante metamorfoze sub raport organizatoric, datorită faptului că, prin decizia ministerială cu nr. 119212 din 2 iunie,¹⁵ se constituie Comitetul de lectură cu menirea de a conlucra la întocmirea repertoriului și la finalizarea unui plan permanent în cadrul căruia piesa stabilă trebuia să aibă vechimea de 10 ani și un succes constatat pe parcursul a 3 stagiuni consecutive. Cu același prilej și la cîteva zile distanță, prin decretul nr. 1676 din 10 iunie, se reconstituie și întărește Comitetul de direcție alcătuit dinr-un director, administrator, primarul orașului, o personalitate culturală marcantă, un jurist, doi actori și un critic de specialitate. În intervalul dintre 22 iunie și 6 septembrie 1941, preocuparea organismului de conducere menționat se centrase precumpănitor pe discutarea și rezolvarea unor probleme interne legate de întreținerea și repararea sălii teatrului, de remedierea stării clădirii, de constituirea unui fond patrimonial, de confecționarea și refacerea garderobei de epocă, de stabilirea sistemului abonamentelor, a prețului chiriei și a unor angajamente pentru echipe teatrale în turneu: „Naționalul“ condus de G. Vraca, „C. Tănase“ și „I. L. Caragiale“ în condițiile vacanței personalului artistic cifrat la 35 de persoane, ce afecta serios bugetul minim al instituției teatrale în refugiu.

¹⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 61, f. 19—25: vezi procesele verbale cu nr. 7—13; f. 21: Comitetul hotărăște a se interveni la Primărie în scopul de a dispune ca tramvaiele să circule după terminarea reprezentațiilor pînă la orele 1 noaptea, cum a fost și în trecut (pr. v. din 26 febr. 1941).

¹⁵ *Idem*, dos. 45, f. 26, 28.

Problemele de formă și fond ale repertoriului stagiunii a XXIII-a se vădese pregnante din analiza proceselor-verbale ale Comitetului de lectură, aflat din 1 septembrie 1941 sub diriguirea regizorului și dramaturgului N. Kirîțescu, în fapt noul conducător al Teatrului Național clujean. Ședințele de lucru cu nr. 18—22 (între 9 octombrie 1941—26 mai 1942) dezvăluie preocupările membrilor Comitetului respectiv pentru stabilirea unei linii comune repertoriale, eclectice pentru momentul dat, cu același primat major acordat pieselor autohtone, încurajat fiind astfel efortul promovării talentelor locale. În această idee se instituise și pledase premiul în valoare de 20 000 lei pe 1941 cu 19 titluri propuse în concursul pe 1942 în condiții stipulate: „de a conține subiecte inedite din viața Transilvaniei și a Banatului sau a spiritului românesc dintotdeauna, cu scopul de a înălța sentimentul național și virtuțile strămoșești”.¹⁶ Rolul educativ inculcat teatrului sub aspect moral, național și ideologic fusese relevat în tot acest răstimp, atît în faza incipientă a dezbaterilor din cadrul Comitetului de lectură, cît și în cea decisivă a prezentării pieselor definitivite, judecării publicului. Putem afirma cu îndreptățit temei că stagiunea inaugurată la 4 octombrie 1941 cu spectacolul „Vlaicu Vodă” de Al. Davilla oferise cu adevărat posibilitatea cunoașterii valorii perene a dramaturgiei autohtone și universale, clasice și contemporane în reprezentări de ținută artistică deosebită. În regia lui I. Olteanu se montase, astfel, în premieră, drama istorică „Dacia” de L. Blaga, cu N. Ottonel, M. Tâlvan, N. Hodoș, M. Lapteș în distribuție. Au avut loc, totodată, alte premiere ori reluări din Alecsandri, Caragiale sau autori străini, cu P. Claudel, G. Cataldo etc. Acum se prezentase pentru prima dată spectacolul cu piesa „Egmont” de Goethe, într-o realizare artistică desăvîrșită și remarcată, drept consecință, de presa specializată. Un tablou statistic sumar întocmit ar include 136 de reprezentații cu 9 premiere, dintre care 6 românești și 3 traduceri, 11 reluări în premieră și alta 7 obișnuite, stagiunea închisă oficial la 28 iunie cu lucrarea „Avram Iancu”, fiind urmată totuși de alte 110 spectacole prezentate în turneu la Arad și alte localități.¹⁷

În intervalul de timp menționat, situația financiară a teatrului și, în consecință, condițiile de viață și trai ale personalului artistic și tehnic sufereau impactul războiului și al multiplelor penurii. Ședințe numeroase ale Comitetului de direcție pentru stagiunea în curs, reclamau re-discutarea bugetului datorită faptului că trupa minimă diminuată atrăgea după sine alte posibilități de salarizare în conformitate cu normele refugiului. Fuseseră solicitate acum ajutoare definitive de stabilire și cheltuieli suplimentare de cazare pentru Teatrul Național din Cluj la Timișoara, împrumuturi pentru reparații și fixarea unei sume stabile pentru finanțarea deplasărilor în turnee. Starea materială precară se agrava și datorită faptului că trebuia soluționată, totodată, chestiunea și statul de salarizare ale unui număr de actori proveniți de la instituții similare, desființate între timp. Acestui context i se datorează dimensiunea și tensiunea aproape permanentă pentru un interval de timp, între conducere și personal, subliniate ca atare de literatura de specialitate, fără

¹⁶ *Idem*, f. 29—32; f. 30: pr. v. nr. 19 din 23 ianuarie 1942.

¹⁷ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 290—295; I. Masoff, *op. cit.*, p. 116—119.

să se analizeze în amănunțime mobilul ori substratul acțiunii divergente existente. Acum apăruseră acele luări de poziție cu privire la suspendarea putinței închirierii sălii pentru teatre din exterior sau pentru serbări și manifestări festive locale, care nu acopereau cu sumele cedate nici măcar minimul necesar din quantumul solicitat întru abolirea problemei gradațiilor și implicat a promovărilor în schema internă. Pot fi remarcate, totuși, anumite facilități față de „Naționalul” bucureștean, care prezentase spectacolul cu piesa „Hamlet” în 3 februarie 1942, de teatrul „Alhambra” ca și în raport cu stagiunea săptăminală proprie de la Arad și proiectul de turneu în capitala țării pe durata 13 mai—15 iunie 1942.¹⁸

Dificultatea alcătuirii unui repertoriu exclusiv autohton pentru anii 1942—1943, care să îmbine argumentul distractiv cu modalitatea artistică de prezentare și să atingă baremul criteriului estetic stabilit și îndeosebi etic de manifestare a sentimentului moral, național și social se vădește pretutindeni în lectura proceselor-verbale ale Comitetului de lectură cu nr. 23—38 dintre 5 octombrie 1942 și 16 iulie 1943. Autori admiși cu piese pentru reprezentare au fost în ordine alfabetică: Gh. Athanasie, I. Cantacuzino, Al. Ceașianu, L. Divarius, N. Iliescu, M. Ionescu, I. C. Merișescu, T. Soșdean. Între dramaturgii respinși pe motive diverse care țineau de inoportunitatea tendințelor politice prezentate, forma dialogului, conducerea acțiunii, tehnica de lucru, au figurat: G. Beuran, R. Cioflec, P. Constant, Șt. Constantinescu, A. Cosma, Șt. Enescu, D. Fara, G. Hanganu, E. Montea, Romul Munteanu, A. Păcățian-Rubenescu, I. Popa, E. Racoviță, V. Vertan. Calitatea anumitor piese de gen bulevardier și cu un conținut neadecvat conduseseră la faptul ca exprimarea Comisiei în cauză față de 12 lucrări să fie negativă și să se amâne astfel acordarea premiului instituit pentru anii 1943—1944,¹⁹ sporit ulterior de la 20 000 lei la 100 000 lei în speranța potențării laturii calitative a producției teatrale.

Stagiunea a XXIV-a, cu o aderență afectiv-intelectuală crescută în raport cu cea anterioară, debutase la 1 octombrie 1942 cu reluarea piesei „Apus de soare”, semnată de B. Șt. Delavrancea. Cele opt premiere românești au fost completate de alte 15 spectacole în reluare, dintre care un număr de opt considerate veritabile prime reprezentări pe seama publicului local, într-un total de 127 de spectacole, cărora li se pot adăuga cele 15 manifestări din turneul de la Arad, Caransebeș, Deta, Sinnicolaul Mare, prefățind parcă simbolic succesul repurtat la București, între 18—20 iunie și finalul stagiunii, în data de 29 a lunii respective, cu piesa „Aricii” de I. C. Merișescu.²⁰

¹⁸ *Idem*, dos. 64, f. 13; *Idem*, dos. 61, f. 34—58: pr. v. nr. 19—38 (5 oct. 1941—28 sept. 1942); procesul-verbal cu nr. 38 din 26 sept. 1942 specifica condițiile pentru închirierea sălii: a) săptăminal, b) avizul Direcției Generale a Teatrelor, pentru calitatea spectacolelor, c) chiria de 20% din rețeta încasărilor, plătită anticipat. Teatrul Național avea nevoie de 50000 lei drept cheltuieli pentru montarea pieselor „Apus de soare” de B. Șt. Delavrancea și „Republica femeilor” de Aristofan (f. 57).

¹⁹ *Idem*, f. 36: pr. v. nr. 28 din 10 dec. 1941; f. 39: pr. v. nr. 34 din 31 martie 1943.

²⁰ *Idem*, f. 40: pr. v. nr. 37 din 1 iulie 1943: se exprimă recunoașterea din partea Directorului General Liviu Rebreanu; vezi și în A. Buteanu, *op. cit.*, p. 295—299; I. Masoff, *op. cit.*, p. 175—178.

Paleta de preocupări a Comitetului de direcție pentru anul teatral 1942—1943 înregistrase o scală amplă de probleme: gradații acordate, subvenție pentru Șt. Braborescu, actorul pensionat recent, rezolvarea unor cereri repetate de mărire a salariului personalului artistic și tehnic, chestiuni de strictă administrație în genul înființării unui bufet public de incintă, a închirierii vestiarelor instituției, a achiziționării de cărți pentru biblioteca teatrului, a numirii unei comisii de licitații care să rezolve chestiuni gospodărești stringente, bugetul pe anul în curs, gestiunea și mișcările interne, reparațiile din lunile de vară, când, stagiunea fiind închisă, se admiteau totuși turnee din afară, particulare ori de stat, cu sumele cedate dotării materiale a chiriei de sală, dar și pentru acoperirea uzurii fizico-morale a acestora. În acest sens, participarea „Naționalului” din București în iulie 1943 se constituise în reciproca suitei de patru spectacole prezentate de Teatrul Național din Cluj în Capitală.²¹

Dacă pînă la această dată repertoriul teatral înfățișase la scara întregii țări similitudini metodologice cu privire la alegerea pieselor și a regiei lor, stagiunile următoare au consolidat principiul alternanței uzitat în atitudinea lipsită de discriminare față de producția autohtonă ori străină. Același procedeu se aplica în cazul reluărilor de spectacole occidentale, cu precădere, avîndu-se în vedere selecția necesară a valorilor reprezentative ale literaturii dramatice universale. Distribuirea unor piese românești pentru lectura Comitetului respectiv al Teatrului național clujean, — cu taxa majorată, conform situației, la 21.000 lei —, situase în centrul atenției tocmai acest comandament sus exprimat, chiar și în cazul în care se trecuse la examinarea a 44 de lucrări prezentate la concursul publicat anual. După eliminarea a 19 titluri și discutarea altor 11 rămase pe seama Comisiei și aparținînd unor autori precum M. Bodea, C. Hentzescu, E. Ionel, Em. Papazisu, C. A. Russei, A. Tamașiu, V. Tudoran, Al. Tințu, G. Zmagoreanu, cele patru manuscrise considerate drept consistente tematic, între care și „Zamolxe” de R. Vulcănescu, își adjucaseră în părți egale de cite 25 000 lei premiul instituit, odată cu promulgarea mențiunii pentru alte 7 piese reținute în portofoliul repertoriului propriu. Autori cu lucrări admise pentru intervalul dintre 18 noiembrie 1943 și 3 aprilie 1944 au fost următorii: S. Cocorăscu, P. Marilin, G. Vâlsan, între cei respinși figurînd C. Cehan-Racoviță, S. Drăgulescu, C. Filipescu, I. Veliciu, Pr. Zbârcea etc.²²

Stagiunea a XXV-a, pentru anii 1943—1944, inaugurată la 3 octombrie cu premiera intitulată „Moartea lui Optum” după A. Densușianu și sfîrșită la 1 iulie cu reluarea spectacolului „Apus de soare”, înglobase premiere autohtone și străine: „Băiatul” de J. Deval, „Tinerete” de

²¹ Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 61, f. 58—73: respectiv pr. v. nr. 40 din 26 oct. 1942 — pr. v. nr. 60 din 20 aug. 1943; f. 62: pr. v. nr. 45 din 28 ian. 1943: în lucru premiera „Fîntîna Blanduziei”; f. 63: pr. v. nr. 48 din 12 martie 1943: înregistrează prezența scriitorului Liviu Rebreanu; f. 72: pr. v. nr. 59 din 16 aug. 1943: este demonstrat statistic faptul că pe scena Teatrului Național din Cluj la Timișoara au avut loc, între 1 iulie 1942—1 iulie 1943, circa 126 de spectacole teatrale, alte 169 ale Operei Române, 40 de turnee, 25 de festivaluri, 31 de închirieri pentru trupa germană, într-un total de 391 de reprezentanții care afectaseră gradul avansat de deteriorare.

²² *Idem*, f. 42—50: pr. v. nr. 41—56.

M. Halbe, „Actrița“ de R. Schacht, „Pygmalion“ reprezentat de 12 ori, „Domnișoara Nastasia“ de G. M. Zămbirescu etc. Bilanțul statistic estimativ se cifra astfel la 8 premiere (4 românești și 6 occidentale) 9 reluări cu caracter de primat local (3 românești și 6 occidentale) și, în fine, 8 reluări autohtone într-un total cifrat la 145 de prezențe scenice.²³ Putem afirma faptul că perioada încheiată acum în activitatea teatrului cuprinsese un repertoriu de tip „experimental“, format din genuri diferite reunite în ideea cultivării gustului pentru arta și cultura dramatică. Sub aspect bugetar însă, asperitățile descifrate ca existente pînă acum s-au regăsit la alte cote și potențate de cauze multiple, subliniate în reuniunile de lucru ale Comitetului de direcție dintre 27 septembrie 1943 și 11 martie 1944. Proiectul financiar întocmit și dezbătut permanent atîngea chestiunea celor 45 de gradații solicitare în contextul ființării unui plafon maxim de salarizare de numai 30 000 lei. În atari condiții, distincțiile speciale acordate, de regulă, la sfîrșitul anului calendaristic, au vizat doar 13 actori în caracterizări succinte și edificatoare. Dificila situație materială și nemulțumirea personalului artistic au fost exprimate în cuprinsul procesului-verbal cu nr. 64 din 7 noiembrie 1943. Acesta rezuma, în fapt, conținutul ședinței comune a conducătorilor reunite ale Teatrului Național și Operei Române în prezența filosofului Ion Petrovici, ministrul Culturii Naționale și al Cultelor. N. Kirîțescu, directorul teatrului, trecuse în revistă situația grea de după refugiu, odată cu rămînerea la Cluj a majorității decorurilor și costumelor, confecționate ulterior contra cost. Faptul îngreunase starea bugetară și se repercutase asupra remunerației personalului artistic, care beneficia de salarizare minimă în condițiile de trai oferite de un oraș scump și a concurenței datorită necesității plătirii celor 12 actori veniți de la Craiova, Cernăuți și Chișinău.²⁴ Un memoriu despre situația financiară a teatrului, prezentat în ședința Comitetului de direcție din 7 decembrie 1943, trata tocmai chestiunea personalului artistic și tehnic, analizat separat și apoi în comun cu cel al Operei Române, considerat totuși insuficient și incomplet, la fel și retribuția nesatisfăcătoare. Capitolul montare scenică dezvăluise deficiențele amintite pînă acum în legătură cu materialele rămase la Cluj — cam jumătate din averea instituției —, și scumperea celor construite ori refăcute. Un simplu calcul estimase că suma totalizată pentru 20 de premiere anuale ar fi putut asigura costul întregului material reclamat de decoruri și costume. Desigur, se mai putea adăuga faptul că în situația de Teatru Național în vreme de război și refugiu, prețurile spectacolelor urcaseră la maximum posibil, faptul contravenind astfel apetenței oarecun reduse, încasărilor mici de pe urma unui public format în majoritate din reprezentanți ai micii burghezii funcționărești, ce aparțineau în bună parte naționalităților conlocuitoare. Balanța financiară anuală se redresa într-un fel datorită veniturilor dobîndite în urma practicării sistemului închirierii sălii pentru trupele străine aflate în turneu, îndeosebi în sezonul estival: „Bulandra, „Beligan“, „Alhambra“, „Cărăbuș“, „Maria Filotti“, „Manolescu“, „Mușatescu“, „Vasilache“ ori drept consecință a

²³ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 302, 303; I. Masoff, *op. cit.*, p. 218—220.

²⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 61, f. 78.

colaborării cu Societatea Compozitorilor Român întru traducerea și montarea unor piese din repertoriul occidental.²⁵

Stagiunea ultimă a Teatrului Național din Cluj la Timișoara fusese deschisă la 27 septembrie 1944 cu reluarea unui repertoriu eclectic, format din piese românești și traduceri, dintre care au putut fi remarcate spectacolele „Patima roșie” de M. Sorbul și „Hamlet” de Shakespeare. Ritmul premierelor obține acum un alt curs din punctul de vedere al selecției calitative, după preluarea directoratului de ziaristul Aurel Buteanu în 19 octombrie 1944. Suflul modificat în atitudinea față de actul teatral este vădit de optica critică adoptată în legătură cu vechea conducere și genul de reprezentări consonante momentului politico-militar, precum și de acțiunea treptată de democratizare a raporturilor interne instituției în cauză. Repertoriul incriminat ca fiind doar de „distracție artistică” se cerea înlocuit astfel încât teatrul restructurat și producțiile sale să constituie o școală înaltă pentru educarea culturală a maselor și un veridic îndreptar al năzuinței către actul spiritual autentic. Portofoliul spectacolelor se definea acum ca fiind de inactualitate absolută în împrejurările total schimbate datorită actului patriotic de la 23 August 1944. Cu de la sine putere se impunea dorința înnoirii tematicе și a revigorării în ideea deschiderii către anumite genuri ori literaturi dramatice evitate cu obstinație pînă la data respectivă. Dacă în condițiile unui război nedrept și impropriu în țel și scop pentru țara noastră după eliberarea Basarabiei sub impactul desfășurării acestuia, teatrului îi revenise sarcina unică de finalizare a tentativei evadării din realitatea imediată cotidiană sau de canalizare ori bagatelizare a paletelor de nemulțumiri, dezbatere de idei din presa locală bănățeană, în cazul de față, de la granița anilor 1944—1945 subliniau necesitatea obținerii colaborării dorite între corespondența tematică repertorială, cerințele timpului respectiv și linia instituției teatrale de manifestare plenară sub aspect estetic.²⁶

În situația Teatrului Național clujean aflat în refugiu la Timișoara, inaugurarea stagiunii a XXVI-a avusese loc la 2 decembrie 1944, odată cu reluarea în chip simbolic a piesei „Trandafirii roșii” de Z. Bărsan în regia actorului Șt. Braborescu, prezentată în anul 1919 la inaugurarea festivă a teatrului românesc în orașul revenit la patria mamă după actul plebiscitar de la Alba Iulia. Alături de spectacolele cu ținută deosebită, incluzînd premiere și reluări: „Pygmalion”, „Doamna Bovary” sau altele, au fost jucate comedii ori piese mixte comico-dramatice, ce veneau să satisfacă gustul publicului, aflat la fel ca și personalul artistic, de altfel, sub impactul condițiilor grele de lucru și trai: camuflajul, orarul reprezentanților de după-amiază, durata limitată a repetițiilor, transportul public îngreunat, paralelismul cu spectacolele Operei Române desfășurate pe aceeași scenă uzată fizic, salariile mărite numai în ianuarie 1945 și plătite retroactiv pînă la 1 octombrie 1944. Putem menționa dintre premierele anului respectiv: „Mama” de K. Čapek, „Cidul” de P. Corneille, „Madame Sans-Gêne” de V. Sardou, „Azilul de noapte” de M. Gorki, seara de umor aliat cu reprezentări scenice din Cehov, Shaw și T. Ber-

²⁵ *Idem*, f. 80; pr. v. nr. 67; f. 86; pr. v. nr. 70 din 17 febr. 1944.

²⁶ *Lupta patriotică*, III, nr. 3, 11 ian. 1945, p. 2; *Vrearea*, VI, nr. 5—6, 1—15 martie 1945, p. 7—8, nr. 17—24, 1 sept.—25 dec. 1945, p. 8.

nard, lucrarea semnată de Griboedov „Prea multă minte strică“, prezentată cel dintîi în țară, încercarea de regizare a poemului dramatic „Cocoșul roșu“ de V. Eftimiu etc. Toate acestea reprezentate fiind în convența altor reluări cu caracter eclectic din bugetul repertorial moștenit al stagiunilor trecute. Presa timișoreană²⁷ anunța astfel în iunie 1945 ultima premieră a Teatrului Național înainte de vacanță cu piesa „Invazia“ de L. Leonov, odată cu reluarea spectacolului „Din jale se-ntrupează Electra“ de O'Neill, laureatul american al premiului Nobel.

Condițiile politico-militare ulterioare actului de la 23 august 1944 și care au inclus eliberarea orașului Cluj de sub ocupația străină vremelnică la 11 octombrie 1944, obținerea deplinei independențe a nordului Transilvaniei, instaurarea administrației militare sovietice între 24 octombrie 1944 și 13 martie 1945 nu favorizaseră încă trecerea la procesul firesc al întoarcerii acasă a Teatrului Național aflat în refugiul din capitala Banatului. La Cluj activa totuși din noiembrie 1944 un teatru mixt româno-maghiar sub conducerea directorilor N. Bretan și L. Kömüves, cu o prezență destul de neregulată pe scena Teatrului Național. Elocventă se prezintă astfel cifra de numai 27 de spectacole înregistrate de secția română în intervalul de un an de la data eliberării orașului.

Mărturiile de arhivă coroborate cu materialele din presa vremii atestă faptul că acțiunea pentru revenirea treptată a Teatrului Național debutase oficial și organizat în vara anului 1945, concomitent cu solicitările adresate forului de resort cu privire la situația bugetară și cu starea „materialului uman“. În nota cu nr. 622 din 27 iulie 1945 către Direcția Generală a Teatrelor,²⁸ directorul instituției clujene răspundea la telegrama din 16 iulie curent în legătură cu schițarea planului de perspectivă. Tot acum se solicita majorarea numărului personalului artistic permanent la 48 de actori, cel provizoriu la 16, 20 de premiere anual și 3 directori de scenă, cu motivarea exprimată în faptul că teatrul trebuia să acopere cu rețeaua de spectacole mai multe orașe din zonă. Angajamentul putea fi încheiat în continuare pe durata unei stagiuni permanente la Timișoara pentru aproximativ o jumătate de an, cu includerea unor deplasări și reprezentări de mai mică amploare și într-un interval de 6—8 săptămîni la Arad, Oradea și Sibiu. Rezultatul concret obținut constase în faptul că ministerul acceptase raportul înaintat și însărcinase pe autorul acestuia să fie autorizat a se deplasa la Cluj pentru studierea realității la fața locului în vederea pregătirii transferului definitiv, dar fără un caracter de urgență absolută pînă cînd decizia finală nu se baza pe date sigure.²⁹ Discuțiile purtate drept urmare în chiar localul Teatrului Național din Cluj între delegația formată din A. Buteanu, I. Rînzescu, I. Pop, C. Olariu și membrii grupului maghiar condus de directorul instituției respective, Jenő Janovics au avut loc în răstimpul dintre 31 iulie și 4 august 1945. În cadrul celei dintîi întîlniri de lucru, A. Buteanu fă-

²⁷ A. Buteanu, *op. cit.*, p. 9; I. Masoff, *op. cit.*, p. 285—289; G. Manolescu, Gh. Leahu, *op. cit.*, p. 21; *Viața bănățeană*, IV, nr. 198, 14 iunie 1945, p. 3; publicația de specialitate intitulată *Bis*, III, nr. 121, 12 aug. 1945, p. 2: despre spectacolul de încheiere a stagiunii cu comedia pentru copii, anume „Ciufulici“.

²⁸ Arh. St. Cluj-Napoca, fond TN, dos. 64, f. 2; A. Buteanu, *op. cit.*, p. 8.

²⁹ vezi exprimări anticipative, în *Viața bănățeană*, IV, nr. 193, 7 iunie 1945, p. 3; *Bis*, III, nr. 118, 15 iulie 1945, p. 4; nr. 120, 2 iulie 1945, p. 1.

cuse cunoscut omologului său conținutul adresei Ministerului Artelor cu nr. 3518/1945 despre acțiunea de preluare imediată, necontestată de partenerii de dialog, dar invalidată în final de către J. Janovics, care-și declinase asumarea răspunderii necesare, ridicând în paralel chestiunea trupei maghiare ce beneficia de un local fără reparațiile corespunzătoare, de salariile neachitate și de turneele aflate în suspensie. De comun acord se reclamă participarea pe mai departe la dezbateri a membrilor Comitetului de conducere și administrație a secției române din localitate, în frunte cu directorul N. Bretan. Același J. Janovics își declarase refuzul față de semnarea procesului-verbal de predare-preluare a teatrului de către reprezentanții români veniți de la Timișoara, invocând drept motiv pentru opoziția manifestată tocmai nerezolvarea situației secției maghiare locale. Tratatul din ziua următoare au avut loc pe fondul existenței unui memoriu în șase puncte avansat de către delegația muncitorilor unguri, care cereau asigurarea ființării nestinjenite a teatrului în limba maternă. Nefiind împuternicit să adopte soluția finală în direcția respectivă, directorul A. Buteanu procedase la informarea ministerului de resort și obținuse aprobarea de principiu ca să treacă la preluarea localului Teatrului Național, a tuturor instalațiilor și inventarului, precum și a clădirii teatrului „Davila”, care trebuia cedat instituției maghiare clujene după reparațiile cuvenite. Evenimentele luaseră însă o turnură schimbată și se precipitaseră în ziua a 3-a discuțiilor, când, datorită intervenției MADOSZ-ului la București, „actul uman și de justiție” în opinia mandatarilor teatrului românesc fusese stopat temporar, deși J. Janovics adresa formal la reîntoarcerea Teatrului Național și Operei Române în sediul dintotdeauna, nefăcând presiune față de actul preluării și solicitând mereu înlăturarea oricărui fel de fricțiuni ce puteau fi greșit înțelese de către opinia publică. Motivelor invocate de acesta cu privire la lipsa localului stabil, a subvenției trebuincioase cit și a stării de instabilitate privind statutul existenței viitoare, fără să se omită înfățișarea precară a clădirii teatrului „Davila”, A. Buteanu le răspundea prin necesitatea bunăvoinței reciproce manifestate față de apelul frățesc survenit din partea celor 300 de familii ale artiștilor români. Ultimele zile de discuții au adus modificări în peisajul cunoscut de presă și enunțat în legătură cu numirea de minister a comisiei de lucru care să procedeze la acțiunea de inventariere pînă la publicarea deciziei finale cu privire la fixarea oficială a datei revenirii Teatrului Național de la Timișoara.³⁰ După eșuarea tratatelor și în urma demersului ministerial din 17 august, care solicita conducerii Teatrului maghiar din Cluj să accepte participarea la conferința convocată la București — cu trei termene amânate datorită neprezentării părții implicate —, în adresa redactată către Ministerul Educației Naționale, organizația MADOSZ-ului își declina din nou adeziunea față de evacuarea Teatrului respectiv din sediul Teatrului Național, opinînd pentru utilizarea comună a scenei și propunînd astfel puncte concrete întru colabora-

³⁰ Arh. St. Cluj-Napoca, fond TN, dos. 64, f. 47—65; *Luptătorul bănățean*, II, nr. 270, 2 aug. 1945, p. 1; *Idem*, II, nr. 278, 12 aug. 1945, p. 2; discută adresa Ministerului Artelor cu nr. 4215/507 despre temporara suspendare a mutării la Cluj: *Făclia*, V, nr. 242, 3 aug. 1945, p. 1; *Bis*, III, nr. 121, 12 aug. 1945, p. 4.

re.³¹ Formula tranzitorie elaborată de ministrul Ralea în urma discuțiilor purtate pînă în final între reprezentanții celor două delegații consta în mutarea Teatrului maghiar etatizat cu sediul în clădirea teatrului „Davila”, pentru a cărei reparare se alocase suma de 20 milioane lei. Se decisese totodată că, pînă la definitivarea acțiunii în sine, Teatrul maghiar își putea prezenta alternativ 4 spectacole în sala Teatrului român-maghiar și alte 30 de reprezentații anuale pe scena Teatrului Național, cu specificarea expresă că membrii români ai fostului teatru mixt trebuiau să revină în componența Teatrului Național cu data de 1 octombrie 1945.³²

Hotărîrea revenirii depline la Cluj a Teatrului Național și Operei Române refugiate la Timișoara fusese luată și aplicată în practică deja la jumătatea lunii septembrie, astfel încît directorul A. Buteanu putea trece la exprimarea unor declarații optimiste în presa cotidiană cu privire la ideile repertoriale vizînd premiere și reluări cu variată tematică din literatură autohtonă, și străină, precum și suita de patru spectacole festive propuse pentru redeschiderea stagiunii: „Trandafirii Roșii” de Z. Bărsan, „Prea multă minte strică” de Griboedov, „Hamlet” de Shakespeare și „Din jale se-ntrupează Electra” de Eugene O'Neill. Situația grea a instituției, în continuare, după revenirea la matcă, datorată unor chestiuni de gospodărie internă, familiale, de locuință și hrană pentru numerosul personal ce sperase să-și reia activitatea în maximum o lună de zile, care se afla în condiții dificile de trai și repetiție, fusese supusă atenției ministerului de resort în referate succesive, ce includeau intervenții și reclamau soluții bugetare pentru asigurarea existenței și a reparării clădirii teatrului „Davila” (40 milioane de lei). Memoriul redactat și trimis tot acum de directorul A. Buteanu dezbătea o fază de tranziție propusă întru activizarea simultană a destinelor teatrale la Cluj și Timișoara: o stagiune de 120—140 de spectacole pe durata unei jumătăți de an, o alta de circa 1 lună, itinerantă la Arad și Oradea, 28 de reprezentații pentru Opera Română, pînă la 1 aprilie 1946 și alte 36 de prezențe scenice pînă în luna octombrie respectiv, precum și completarea personalului artistic cu încă 22 de actori. Clădirea reparată a teatrului „Davila” fiind predată deja la cumpăna lunilor octombrie—noiembrie 1945, repetițiile Teatrului Național desfășurate sub direcția regizorilor Șt. Braborescu, V. Rădulescu, N. Ottonel, ca și cele ale Operei Române sub conducerea lui I. Rânzescu își desăvârșesc amplitudinea în clădirea proprie dintotdeauna. Proiectul elaborat pentru stagiunea anului 1945—1946 se constituia dintr-un număr de 8 piese românești, între autori figurînd T. Arghezi, V. Eftimiu, T. Mușatescu, Z. Stancu, alături de alte lucrări meritorii din literatura dramatică universală.³³ Inaugurarea spectacolelor Teatrului Național din Cluj,

³¹ Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. TN*, dos. 64, f. 66; *Bis*, III, nr. 122, 19 aug. 1945, p. 1.

³² *Idem*, III, nr. 123, 2 sept. 1945, p. 1; nr. 126, 30 sept. 1945, p. 1, 3; *Viața bănățească*, IV, nr. 261, 262, 265, 270, 1, 2, 6, 13 sept. 1945, p. 1—2, 2, 2, 3.

³³ *Bis*, III, nr. 127—130, 7, 14, 21, 28 oct. 1945, p. 1—2, 1, 1—2, 1; nr. 132—133, 11, 18 nov. 1945, p. 1, 1; Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. TN*, dos. 64, f. 3, 68; vezi adresa semnată de J. Janovics în 13 octombrie 1945 în legătură cu reparațiile la clădirea teatrului „Davila”; *Idem*, f. 70; vezi adresa Teatrului Național către ministerul tutelar cu privire la inaugurarea sediului Teatrului maghiar cu data de 1 noiembrie 1945.

revenit din refugiul fortuit de la Timișoara, avusese loc în chip simbolic la data de 2 decembrie 1945 în fața a peste 3000 de oameni cu poemul semnat de Z. Bârsan și intitulat „Trandafirii roșii“, autorul însuși figurînd în distribuție drept titularul rolului principal. Același neuitat Z. Bârsan va fi numit, la scurtă vreme, prin decizie ministerială drept unic director de onoare în istoria teatrului, ca prinos de recunoștință pentru întreaga activitate depusă pentru propășirea artei scenice autohtone. Spectacolul festiv al stagiunii a XXVII-a a Operei Române în vechiul lăcaș se produsese în ziua de 25 decembrie 1945 prin reprezentarea operei „Aida“ de Verdi.³⁴

Silit de împrejurările triste în istoria poporului nostru după 30 august 1940 să se refugieze la Timișoara pentru o perioadă de exact cinci stagioni, colectivul artistic și tehnic al Teatrului Național din Cluj a făcut pe deplin dovada operei de culturalizare asumate în întregime și a relației de înțelegere și conlucrare în pofida intemperiiilor cotidiene inerente datorită mersului conflictului armat mondial. Repertoriul în mare măsură eclectic își propusese drept scop să contribuie la acțiunea de educare culturală și patriotică, la sensibilizarea științei și conștiinței civice autohtone în momente de restriște pentru existența și ființarea de sine stătătoare a națiunii românești.

STELIAN MINDRUȚ

DAS NATIONALTHEATER AUS KLAUSENBURG WÄHREND DER TEMESCHBURGER ZUFLUCHT (1940—1945)

(Zusammenfassung)

Aufgrund der Forschung und Analyse der Archivbeweise, sowie der damaligen Presse, bestimmt der Verfasser erstens die chronologischen Zeitmarken der 22. Spielzeit (geschlossen am 1. Juni 1940) unter der dreifachen Leitung von Victor Papilian, Ioan Chinezu und Zaharia Bârsan. Der Aufsatz verfolgt den Augenblick des Abzugs des Nationaltheaters und des Rumänischen Opernhauses während der zwei Wochen bis zum 11. September 1940, und all die dazugehörigen Verwaltungs- und Rechtsprozeduren. Erklärt werden die Gründe der Temeschburger Wahl. Sowohl das gesamte Spielrepertoire (gebildet aus heimatlichen Stücken, Übersetzungen, Lokalisierungen, Bearbeitungen — darunter hatten die Lustspiele den Vorrang), als auch, die veranstalteten Tourneen und die zwischen dem Herbst des Jahres 1940 und 1945 hervorragendsten Fragen werden wiederhergestellt. Der Verfasser beleuchtet das tägliche Leben und Handeln der Schauspielerguppe, die Beziehungen zwischen dem ethnischen und dem ästhetischen Kriterium, die Bildungsrolle die dem Klausenburger Nationaltheater an moralischer, ideologischer und nationaler Hinsicht in all den fünf Spielzeiten zugewiesen wurde. Schliesslich wird die Idee betont, dass das Nationaltheater ein Vorbild von Zivil Heldenmut und ein Ferment des Sozial- und Nationalwilles bildete, und dadurch zur Erhaltung der moralischen Widerstand beitragen hat.

³⁴ *Bis*, III, nr. 135, 136, 2, 9 dec. 1945, p. 4, 3; *Idem*, IV, nr. 138, 6 ian. 1946, p. 1; A. Buteanu, *op. cit.*, p. 409: statistica premierelor, anume 3 în 1940—1941, 9 în 1941—1942, 8 în 1942—1943 și 8 în 1943—1944; p. 42, tabel cu personalul artistic în 1944—1945; I. Ceuca, *Zaharia Bârsan*, Cluj-Napoca, 1978, p. 31, 109; I. Masoff, *op. cit.*, p. 358, 359; aproximativă „amintirea“ prof. univ. Raoul Șorban despre revenirea Teatrului Național și Operei Române în 1946 la Cluj, în C. Mustață, *op. cit.*, p. 258—259.

NOTE ȘI DISCUȚII

POSESIUNILE TRANSILVĂNENE ALE LUI ȘTEFAN RĂZVAN,
DOMNUL MOLDOVEI (1595) ȘI ALE VĂDUVEI SALE,
DOAMNA MĂRIUCA

Domnitorul Ștefan zis și Răzvan vodă, aflat în scaunul Moldovei în vara anului 1595, an de grele încercări pentru toate cele trei țări române, a rămas cunoscut la noi mai mult prin imaginea proiectată de Bogdan Petriceicu Hasdeu în „poema dramatică în cinci cânturi“ din 1867. Istoriografia română înregistrase cu doi ani mai înainte monografia istorică despre *Ioan vodă cel Cumplit* al Moldovei elaborată de același autor (București, 1865, XXI + 264 p.), primul studiu istoric critic. Multiplele preocupări ale savantului au putut deruta, și, în privința domniei lui Răzvan vodă, ceea ce era ficțiune se putea confunda ușor cu realitatea istorică. Fundamentul real pe care era proiectată drama istorică în versuri reprezentată și tipărită mai întâi în 1867, *Răzvan-Vodă*, iar începând cu ediția a III-a din 1869 cu titlul modificat, *Răzvan și Vidra*, a contaminat multe episoade din textul piesei. Originea și ascensiunea lui Răzvan erau cunoscute istoricului B. P. Hasdeu din cronicile săsești (Weyss, care l-a cunoscut personal pe Răzvan) sau polone (Heidenstein, ediția 1672)¹. *Letopisețul Țării Moldovei* a lui Miron Costin era citat și el de autorul piesei în versuri pentru câteva detalii ale istoriei Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea².

Prin reconstituire istorico-literară B. P. Hasdeu introducea în cultura română un subiect și un episod din istoria politică a Moldovei din anul fierbinte 1595.

Evenimentele din acel an, cu referire la Moldova, inclusiv cele la care participase Ștefan Răzvan, fuseseră reconstituite mai înainte de Nicolae Bălcescu în *Istoria românilor supt Mihai-Vodă Viteazul*, lucrarea fiind publicată parțial în 1861—63 și integral în volum numai în 1879³. Ficțiunea literară din drama istorică a lui B. P. Hasdeu trecea foarte ușor ca realitate, personajul — și așa aventuros, cu o ascensiune extraordinară în împrejurările timpului — primind proporții și mai mari.

Dar și mai mult s-a putut fabula în jurul persoanei doamnei țării în lunile de domnie ale lui Ștefan Răzvan Vodă. B. P. Hasdeu o prezintă sub numele de Vidra și ca nepoată a vornicului Moțoc, cel care a schimbat mai mulți domni în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

¹ Vezi notele lui B. P. Hasdeu la ediția în volum a dramei istorice *Răzvan și Vidra*.

² *Ibidem*.

³ Vezi N. Bălcescu, *Opere*, III. *Românii supt Mihai voevod Viteazul*, Volum îngrijit de Daniela Poenaru, Editura Academiei, București, 1986, p. 61—62, 138—140, 146—151.

Destinul real al acestei doamne n-a fost prea fericit; ascensiunea fulgerătoare a soțului ei a fost de scurtă durată, Răzvan fiind domn doar patru luni în Moldova — aprilie-august 1595 — urmând sfârșitul său tragic după alte patru luni, fapt ce a impus refugiul ei în Transilvania. Aici a intrat în posesia efectivă a satului Zăpârț (azi Băbdiu) din comitatul Solnocul Interior. Posesiunea din Transilvania i-a fost oferită domnului Moldovei de către principele Sigismund Báthory probabil în timpul domniei moldoveanului și șederii lui în Principat din toamna anului 1595, ca loc de refugiu, fiind apoi lăsată familiei domnitorului. Actul de danie — dacă nu cumva e vorba de o reconfirmare — pentru posesiunea ardeleană ar fi fost dat de principele Transilvaniei, Sigismund Báthory, abia în anul 1598, după cum ne asigură Augustin Bunea în 1902 în baza unui „act inedit la Dl. Dr. I. Mihály în Sighet”⁴. Beneficiarul era „Maria, văduva lui Ștefan Răzvan, voievodul Moldovei”⁵.

Doi ani mai târziu Augustin Bunea publica mandatul dat la 11 decembrie 1599 de Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei, pentru introducerea Elenei Körösi, văduva lui Cristofor Kereszturi de Sânbenedic și a fiicei sale Catarina în posesiunile Olpret (azi Bobâlna) și Niresul Săsesc (azi Nireș) din comitatul Solnocul Interior și răspunsul judecătorului comitatens Georgius Thorma de Ozvaj la încheierea acțiunii⁶. Din cuprinsul acestui act aflăm cu mai mare exactitate numele văduvei lui Ștefan odinioară voievod al Moldovei, deci al soției lui Ștefan Răzvan: „doamna Măriuca” (*domina Mariuka, relictă Magnifici quondam Stephani Vayvode Moldaviensis*)⁷. Documentul menționat era utilizat tot atunci de monografistul comitatului respectiv, Kádár József, specificând deopotrivă numele posesorului satului Zăpârț în decembrie 1599 („István moldvai vajda özvegye Marinka”) ⁸.

Numele de Vidra dat de B. P. Hasdeu soției lui Răzvan Vodă în piesa istorică din 1867 rămânea, astfel, o ficțiune literară a istoricului dramaturg.

*

Stăpânirea posesiunii Zăpârț (azi Băbdiu) din comitatul Solnocul Interior de către familia domnitorului Moldovei de la mijlocul anului 1595, Ștefan Răzvan, avea la bază, evident, legăturile acestuia cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthory. Urcarea lui Ștefan Răzvan în demnitățile țării, numirea ca agă și apoi înscăunarea lui la Iași în primăvara anului 1595 ca urmare a implicării în prinderea domnului antecesor, Aron-Vodă — care fu dus apoi în Transilvania, unde muri peste doi ani în temnița din Vințul de Jos, fiind înmormântat în biserica mitropoliei ortodoxe de la Alba Iulia edificată prin grija lui Mihai Viteazul după 1595 — s-au datorat sprijinului acordat moldoveanului de ambițiosul principe Sigismund Báthory. Incorporând în planurile sale și Moldova, principele a stârnit însă reacția Poloniei; deși Sigismund se înrudea

⁴ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 50.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Idem, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 293—300.

⁷ Idem, p. 30, 297.

⁸ Kádár József, *Szolnok-Dobokavármegye monographiaja*, VII, Dej 1905, p. 144. Aici forma numelui, „Marinka”, trebuie să fie o transcriere greșită sau greșală de tipar a celui real, *Mariuka* — Măriuca.

cu marele hatman și cancelar I. Zamoisky, Polonia nu concepea să renunțe la pretențiile sale asupra Moldovei. În consecință, oastea polonă sub conducerea lui Zamoisky pătrunse la sfârșitul lunii august 1595 în Moldova, tocmai când turcii, după împotrivirea lui Mihai Viteazul la Călugăreni, înaintau spre Târgoviște. În asemenea împrejurări Ștefan Răzvan părăsi tronul Moldovei după numai patru luni și se refugie în Transilvania la Sigismund Báthory. De aici, tot cu sprijinul principelui transilvănean, încercă să redobândească tronul Moldovei, dar era înfrânt la Scheia la sfârșitul lunii noiembrie 1595 de oastea lui Ieremia Movilă, în ajutorul căruia stătea și un efectiv polon. Prins de oamenii lui Ieremia pe când încerca să treacă iarăși în Transilvania, Răzvan era ucis la mijlocul lunii decembrie 1595 împreună cu fratele său și câțiva apropiați.

Desigur, în contextul acestor evenimente din vara și toamna anului 1595 Sigismund Báthory îi promite lui Ștefan Răzvan și chiar îi acordă posesiuni în Transilvania; așa cum proceda tot atunci în privința lui Mihai Viteazul. Domnul moldovean, însă, nu s-a mai putut bucura de stăpânirea lor. Văduva domnitorului, doamna Măriuca, rămasă în Transilvania — sau retrasă aici după lupta de la Scheia — se află în posesiunea satului Zăpărț (azi Băbdiu) din comitatul Solnocului Interior pe care ea îl stăpânea încă la sfârșitul anului 1599, când Mihai Viteazul devenise principe al Transilvaniei.

Satul Zăpărț (sl. gat, jilip), unde un hidronim mai vechi amintea originea denumirii așezării („Pereu Gatului“)⁹, apărea atestat în 1507 ca ținând de Olpret (Bobâlna), aparținând, pe rând, mai multor nobili din acele părți. În 1591 satul era atestat împreună cu etniconul său, *Olah-Zaproch*, Zăpărțul Românesc¹⁰, în acei ani între iobași fiind amintiți un Pașca (*Páska*) și un jude Macsin Petru (*Makszin Péter*).

În 1577 principele Cristofor Báthory dona partea de moșie din Zăpărț a lui Kendy Gábor lui Kendy Ferenc datorită cazului de infidelitate a celui dintâi, aflat în partida lui Békés. Dar celor doi Kendi li s-au confiscat toate posesiunile în august 1594, când au fost arestați împreună cu alți nobili și executați la Cluj pentru faptul de a se fi aflat în opoziția condusă de Báthory Baltazar, vărul principelui Sigismund. Între aceste posesiuni se afla și Zăpărțul, care putea fi dat, deci, începând cu a doua jumătate a anului 1594, lui Ștefan Răzvan din Moldova, omul principelui Sigismund, și familiei lui. În baza unei menționări în protocoalele de la Cluj-Mănăstur pentru comitatul Solnocul Interior, Kádár József deducea că încă în 1594 Zăpărțul era posesiune a hatmanului sau altfel spus Răzvan Aga¹¹, funcțiile corespunzând cu timpul respectiv. Ar rezulta deci că moșia Zăpărț fusese dată de Sigismund Báthory în stăpânirea lui Răzvan imediat după confiscarea ei de la familia Kendi și înainte de a ajunge domn în Moldova, principele Transilvaniei intuind bine posibilitatea ca Răzvan să ajungă domn în scaunul țării. După moartea lui Ștefan Răzvan, moșia a rămas în stăpânirea familiei acestuia, nefiind atestați alți posesori aici. Unele dintre posesiunile nobililor Kendi situate în vecinătatea Zăpărțului, ca

⁹ *Idem*, p. 143.

¹⁰ *Idem*, p. 144.

¹¹ *Ibidem*.

Lujerdiu, Badoc, Chidea, Dârja și posesiunea ce avea curia principală, Lona, vor fi donate de principele Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul după mai 1595 și vor forma domeniul Lona din Transilvania al domnitorului muntean. Mihai Viteazul stăpânea satele respective din apropierea posesiunii Zăpârț în mod cert în primăvara anului 1596, când se dispunea introducerea în posesiune¹².

Actul menționat de Augustin Bunea ca fiind în posesia lui I. Mihaly din Sighet preciza natura daniei princiare care ar fi fost făcută în 1598 în privința moșiei Zăpârț: văduva fostului domn al Moldovei, Ștefan Răzvan, primea posesiunea Zăpârț pe durata vieții (*vita ejus durante*)¹³.

Stăpânirea efectivă a posesiunii Zăpârț (Băbdiu) de văduva lui Ștefan Răzvan și prezența ei aici le avem înregistrate apoi într-un document din primele zile ale anului 1600 prin care Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei, era informat despre o introducere în stăpânire ordonată de el. După înscăunarea sa la Alba Iulia, Mihai Viteazul poruncea la 11 decembrie 1599, în baza hotărârilor dietale din noiembrie același an, ca Elena Körösi, văduva lui Cristofor Kereszturi de Sânbenedic și fiica acesteia, Catarina, să fie introduse în posesiunile lor din Olpret și Nireș, de lângă Dej. Trimiși domnitorului român, principe al Transilvaniei, ajunși la fața locului în ajunul Crăciunului, informau la începutul anului 1600 că între cei chemați ca învecinați cu posesiunile respective și deci interesați în această acțiune, era și Măriuca, văduva fostului voievod al Moldovei, Ștefan (*Domina Mariuka, relictă Magnifici quondam Stephani Vayvode Moldaviensis*)¹⁴. Ea se afla atunci în Zăpârț (Băbdiu) și posesiunea ei se învecina cu moșia Olpret (Bobâlna) în care trebuia introdusă Elena Körösi de Sânbenedic.

Pentru îndeplinirea acțiunii de introducere, s-a înfățișat și Ștefan Ciurea, „slujitorul lui Ioan Cernai, episcop sârbesc (= ortodox) al unor biserici românești și egumen al mănăstirii preacuratei Fecioare Maria de Vad”¹⁵, fiindcă mănăstirea Vadului primise încă de la Petru Rareș satele Bogata Românească și Bogata Ungurească, învecinându-se astfel cu posesiunea Olpret (Bobâlna) dinspre nord-est. La sud-est de Olpret se situa Zăpârțul (Băbdiul), stăpânit acum și el de familia unui domnitor al Moldovei.

Se pare că despre posesiunea Zăpârț ar fi vorba în lista de sate, dintre cele românești, dăruite de Mihai Viteazul după venirea lui pe tronul Principatului Transilvaniei, listă redactată de Aga Leca și descoperită de Nicolae Iorga la începutul secolului nostru în Arhiva de Război din Viena. În lista respectivă apare un sat cu terminația „...falăva”, dat sau ținut de „...muiarea lui Răzvan”¹⁶. Lista respectivă

¹² Vezi mandatul dat din Alba Iulia de principele Sigismund Báthory la 14 aprilie 1596 la Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. Volumul V. Acte și scrisori (1596—1599)*, București, 1932, p. 28—29.

¹³ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, p. 50.

¹⁴ *Idem*, p. 50, 65; *idem*, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 29—30, 297 (textul latin al documentului).

¹⁵ *Idem*, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 30, 298.

¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor. IV. Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, p. 3.

menționa mai întâi satele din comitatul Dăbâca și apoi pe cele din Solnocul Interior, toate fiind dispuse pe două categorii: sate ungurești și sate românești. Dar tot atât de bine ar putea fi și Rogozul, fiindcă după mențiunea incompletă a denumirii posesiunii văduvei lui Ștefan Răzvan urmau satele Suciul de Jos, Suciul de Sus și altele din părțile Lăpușului. Atât Zăpârțul, cât și Rogozul erau sate românești, deci puteau fi incluse în aceeași categorie din listă.

Dincolo de această incertitudine, rămâne faptul confirmării de către Mihai Viteazul a uneia dintre cele două posesiuni în beneficiul văduvei lui Ștefan Răzvan și realitatea stăpânirii ei în 1600.

Ștefan Răzvan și apoi văduva sa, Măriuca, au avut și alte bunuri în Transilvania. În primul rând este vorba de satul Rogoz din Țara Lăpușului, fostă posesiune nobiliară a familiei Bánffy de Losoncz, jumătate din ea fiind cumpărată în 1506 de domnul Moldovei, Bogdan al III-lea, stăpân al domeniului Cetății Ciceu. Satul ține după această dată de acest domeniu de cetate transilvan aflat în posesia domnilor moldoveni. În fruntea satului se găsesc cnezii români, ca acel *Joannes Pap* menționat în inventarul domeniului cetății Ciceu întocmit în decembrie 1553¹⁷, probabil preotul locului, Ion. Sub Báthorești Rogozul devine posesiune princiară, în 1594 fruntașii satului fiind iarăși înregistrați în forma ungurească a numelui de către conscriptorii unguri veniți la fața locului: cnezul satului era atunci *György Janos*, iar jurat *Gergely Peter*¹⁸.

Satul Rogoz se afla în 1598 în stăpânirea văduvei voievodului moldovean Ștefan Răzvan, în acel an cnezul locului fiind *Herman Dán*, iar jurat *Torda Simon*¹⁹.

Procesele purtate în cursul secolului al XVI-lea de domnii Moldovei stăpâni la Ciceu pentru satele din Țara Lăpușului cumpărate întregi sau părți din ele numai de la diferiți nobili nu o scutesc nici pe văduva lui Ștefan Răzvan. În același an 1598 doamna Măriuca avea un conflict cu nobilii Pap Miklós și Gergely, principesa Maria Cristierna însărcinându-l pe căpitanul cetății Gherla, Hamvai György să-l aplaneze²⁰.

Rogozul era în posesia văduvei lui Răzvan Vodă și în 1603²¹; după aceea satul revine în componența domeniului princiar transilvănean, pentru a fi dat unor nobili, la 1611 aparținând lui Rogozi Pap Tamás²², deci unui membru al familiei Pap cu care doamna Măriuca avusese conflictul din 1598.

După 1602 nici Zăpârțul nu-i mai aparținea văduvei domnului moldovean de la 1595: în acel an el se afla în mâinile lui Kornis Boldizsár, iar în 1616 partea princiară din sat intra în posesia Cristinei Kendi²³.

¹⁷ D. Prodan, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, în *AIIC*, VIII, 1965, p. 96, 109.

¹⁸ Kádár József, *op. cit.*, V, p. 561.

¹⁹ *Arh. Naț. Budapesta, Liber Regius*, 102—105. Apud Kádár József, *op. cit.*, V, p. 561.

²⁰ Kádár József, *op. cit.*, V, p. 561—562.

²¹ Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din Țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 46—47.

²² Kádár József, *op. cit.*, V, p. 562.

²³ *Idem*, VII, p. 144.

După căderea lui Mihai Viteazul în 1601 s-a produs în Principatul Transilvaniei o acțiune de restaurare a posesiunilor nobiliare luate sub Báthorești, de anulare a daniilor primite aici de domnii munteni și moldoveni și de anulare a donațiilor făcute de Mihai Viteazul. În ianuarie 1602 episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Napragy Dimitrie, înainta un amplu memoriu împăratului Rudolf al II-lea despre starea Transilvaniei, stăpânită de „Sași, Secui și Unguri, Românii fiind răspândiți în toată provincia“ („Valachi dispersi sunt per totam Prouinciam“)²⁴. Memoriul înșira bunurile princiare, precum și pe cele ale românilor în Transilvania (*De bonis Valachorum in Transilvania*)²⁵. Erau înșirate posesiunile lui Mihai Viteazul (domeniul Buia, dar nu și cel al Lonei), ridicarea mănăstirii ortodoxe de la Alba Iulia de către domnul muntean, mănăstire ce se putea vedea din fereastra palatului princiar. Mihai Viteazul era învinuit acum, postum, înaintea împăratului habsburg, de a fi dat bunuri românilor săi, de a fi înălțat mănăstirea ortodoxă cu funcția de catedrală mitropolitană în coasta palatului princiar și a catedralei catolice, că a adus aici călugări, că alți călugări umblau prin țară. Mai înainte episcopul catolic al Transilvaniei îi prezentase pe românii transilvăneni, răspândiți peste tot în cuprinsul provinciei, ca fiind de religie schismatică (*Religione Schismatici sunt*), datorită limbii străine cu greu putând fi convertiți la credința catolică; românii transilvăneni erau însă apreciați ca utili prin serviciile față de nobili și celelalte stări privilegiate („*Vtiles sunt nam ad omnia seruitia coguntur*“)²⁶.

După bunurile lui Mihai Viteazul și acțiunile lui în Transilvania episcopul Napragy le menționa, în al doilea rând, pe cele ale văduvei lui Ștefan Răzvan, voievodul Moldovei: acestea nu erau de nesocotit, aprecia episcopul, dar numele lor nu-i veneau în minte. Amintea însă împrejurările prin care Ștefan Răzvan ajunsese în locul lui Aron Vodă pe tronul Moldovei, precum și sfârșitul său tragic în țepa comandată de cancelarul polon²⁷.

Față de posesiunile stăpânite în Transilvania de familia lui Ștefan Răzvan stările din Principat, prin vocea episcopului catolic de Alba Iulia, dovedeau mai multă înțelegere la începutul anului 1602: erau considerate jertfa și supliciu oribil pe care fostul domn al Moldovei l-a îndurat pentru cauza „mântuirii creștinilor“ și a Casei de Austria, specificate în memoriu. Acum era pomenit și fiul lui Ștefan Răzvan vodă, care alături de mama sa, văduva fostului domn, au fost ocrotiți de principele Transilvaniei, ceea ce se aprecia a însemna mai mult decât bunurile donate de Sigismund Báthory²⁸. Din context rezultă că posesiunile Zăpârț și Rogoz se aflau la începutul aceluși an încă în stăpânirea familiei lui Ștefan Răzvan. Ca urmare a sacrificiului lui Răzvan pentru cauza creștină, față de bunurile văduvei acestuia, doamna Măriuca, și a fiului său, se opina pentru un alt tratament.

²⁴ Textul latin publicat la Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, 1, 1600—1649, București, 1882, p. 282, 285.

²⁵ *Idem*, p. 287—288.

²⁶ *Idem*, p. 285.

²⁷ *Idem*, p. 287.

²⁸ *Idem*, p. 288.

Desfășurarea ulterioară a evenimentelor n-a putut însă menține, după cum s-a văzut, posesiunile transilvănene în stăpânirea familiei lui Răzvan. Acest episod rămâne însă semnificativ în privința legăturilor dintre cele trei principate locuite de români tocmai în perioada înfăptuirii unirii politice a lor de către Mihai Viteazul. Stăpânirea de posesiuni în Transilvania de domnul Moldovei Ștefan Răzvan și apoi de văduva sa Măriuca se înscria pe direcția mai veche a unor astfel de legături, în șirul de stăpâniri pe care domnii munteni și moldoveni le-au avut în teritoriul intracarpatic de la Mircea cel Bătrân până la Constantin Brâncoveanu.

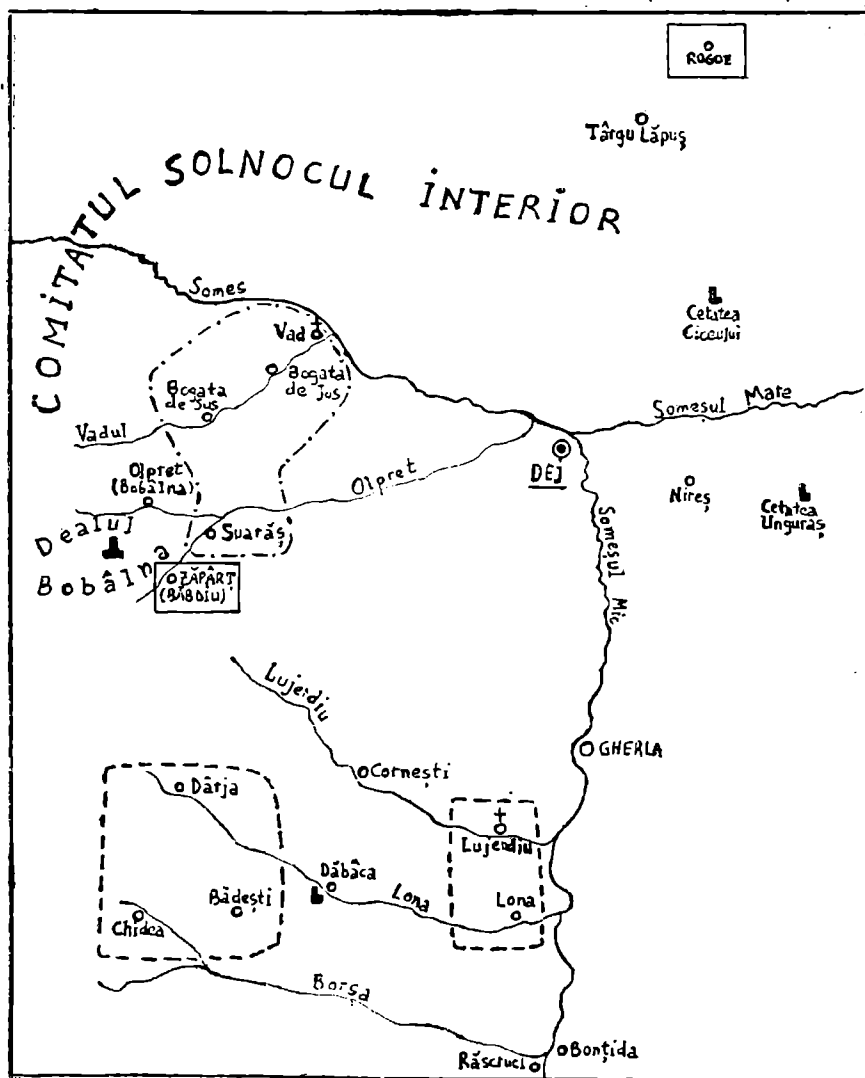
NICOLAE EDROIU

LES POSSESSIONS TRANSYLVAINES D'ÉTIENNE RĂZVAN, LE PRINCE DE LA
MOLDAVIE (1595) ET DE SA VEUVE, LA PRINCESSE MĂRIUCA

(Résumé)

Dans cet étude sont présentées les liaisons entre la Moldavie, la Transylvanie et la Valachie à la fin du XVIème siècle et le commencement du XVIIème siècle, concrétisées par les possessions (villages ou portions des villages) en Transylvanie qui ont appartenu aux princes extracarpathins. Le Prince de la Moldavie, Etienne Răzvan (avril-août 1595) a reçu comme donations de la part du Prince de la Transylvanie Sigismond Báthory, les villages Zăpârț (aujourd'hui Bâbdiu) et Rogoz, tous les deux villages roumains dans le comitat du Solnoc Intérieur, restés ensuite dans la propriété de sa veuve, la Princesse Măriuca. Le Prince de la Valachie, Michel le Brave, a affermi la possession de ces villages par cette famille, dans sa qualité de Prince de la Transylvanie obtenue après la réalisation de l'unification politique des deux pays. Même Michel le Brave possédait dans cette région un nombre de villages qui lui ont été accordés par le Prince Sigismond Báthory.

La possession des fiefs en Transylvanie par la famille d'Étienne Răzvan c'était encadrée dans la direction plus vieille, devenue tradition, des liaisons de cette manière établies entre les trois pays roumains dans la période étendue entre Mircea le Vieux et Constantin Brâncoveanu.

POSESIUNILE FAMILIEI DOMNULUI MOLDOVEI ȘTEFAN RĂZVAN ȘI ÎMPREJURIMILE

Posesiunile
familiei lui
Ștefan Răzvan

Satele dăruite
Mănăstirii Vad
de domnii Moldovei

Domeniul Lona
stăpânit de
Mihai Viteazul

CETATEA CARANSEBEȘ. RECTIFICARI ȘI DUBII

În volumul „O pagină din istoria arhitecturii României — Renașterea“, am publicat în 1987 patru planuri ale cetății Caransebeșului, și anume: planul întocmit de L. F. Marsigli în 1697, în care se vede cetatea cu cinci bastioane, iar în mijlocul ei un fel de cetățuie în jurul unei biserici (fig. 171), care a mai fost publicat de subsemnatul în „Monumente istorice și de artă“ nr. 1/1984, celelalte trei fiind inedite până la data respectivă. El este precedat (fig. 170) de reproducerea unui plan aflat la biblioteca națională vieneză, într-o mapă cuprinzând planurile întocmite de Borgsdorf și Visconti în cursul campaniei din 1691—1693, în care încă nu apare cetatea bastionară. Urmează alte două planuri, ambele provenind din arhiva de război vieneză (fig. 172 și 173), primul datat de Krischan¹ ca fiind din 1717 și în care cetatea apare ca fiind într-un stadiu avansat de degradare, iar al doilea, indicat de Krischan ca fiind „din secolul XVIII“, în care cetatea apare extinsă cu o operă de corn (oeuvre de cerf, Hornwerk); calitatea fotografiilor acestor două planuri din urmă nu permitea descifrarea legendelor lor.

Recent ne-au parvenit însă nu numai reproduceri bune ale acestor două planuri din urmă, ci și un plan datat 1690, care permit unele concluzii noi și impun unele rectificări în istoria cetății.

Planul din 1690 ne prezintă o cetate bastionară și deci îl contrazice cu claritate pe cel din 1691—1693. Se pune deci întrebarea: care din două este datat greșit? Se constată că cel din 1690 este datat chiar pe plan, iar cel din 1691—1693 doar pe coperta mapei în care se găsește; acesta din urmă este doar o simplă schiță, fără indicarea reliefului și a râurilor, a altor clădiri, fără scară grafică, contrastînd astfel cu celelalte desene de mare tehnicitate ale lui Visconti și Borgsdorf din aceeași mapă. Rezultă că el a ajuns eronat în mapa respectivă, fiind anterior anilor menționați. După grafia legendei, Costin Feneșan îl datează ca cel mai târziu din 1660, el fiind astfel unul din cele mai vechi „planuri“ de cetate din țara noastră.

Dar dacă cetatea bastionară era existentă în 1690, ea nu putea fi opera imperialilor, care au ocupat Caransebeșul în 4 august 1688: ea trebuie deci atribuită otomanilor, care stăpîneau localitatea din 1658.

¹ Alexander Krischan, *Banater Karten im Kriegsarchiv Wien*, în *Südost-deutsches Archiv*, München, 1963, p. 141.

Deci existau, desigur, denumiri mai vechi ale bastioanelor, încă necunoscute nouă.

În planul din 1690 figurează unele detalii deosebit de interesante, printre care o serie de întărituri exterioare, asupra cărora nu insistăm. Menționăm însă că — cu toată detalierea lui migăloasă — nu se arată biserica din centrul „cetățuiei“, care apare în planul din 1697. Situația nu poate fi explicată prin construirea ei între acești ani, ci mai degrabă printr-o stare a ei, care permitea luarea ei în considerare fie ca existentă, fie ca inexistentă, deci în ruină.

Planul din 1690 și legendele — de-acum lizibile cu ușurință — ale celorlalte mai permit unele concluzii. Să ne oprim în primul rînd la denumirea bastioanelor.

Confruntînd planul din 1690 cu cel presupus a fi din secolul XVIII, constatăm că bastionul, care pe un plan este denumit „al Orșovei“, este desemnat ca „imperial“ în celălalt, și invers. Nu insistăm asupra indicațiilor din raportul lui Malherbe (care au stat la baza celor pe care le-am scris în acest sens în 1987) și care nu concordă în întregime cu nici una din aceste două variante de botezare a bastioanelor, pentru a trece la concluzie: credem că astfel de confuzii repetate nu se explică decît prin faptul că „botezarea“ imperială a bastioanelor n-a fost urmată de folosință, cetatea fiind lăsată în paragină, existînd doar — din cînd în cînd — propuneri de refacere, de modernizare, și astfel denumirile nu s-au legat de viața cetății, au rămas moarte ca ea, fără să intre localizate în memoria localnicilor și a comandanților militari.

O altă problemă care se pune este datarea planului presupus a fi din secolul XVIII. Mai precis: este el anterior, sau ulterior celui din 1717? Liviu Groza² analizează acest plan înaintea celui din 1717 și arată că după această dată știrile despre existența cetății Caransebeșului încetează pentru totdeauna. Încilinăm să-i dăm dreptate, cu atît mai mult, cu cît Costin Feneșan își exprimă convingerea că recunoaște în legenda acestui plan grafia lui Visconti și deci îl consideră întocmit în jurul anului 1695, cînd acesta efectua unele lucrări — probabil minore — la cetatea Caransebeșului.

Dacă însă acest plan este anterior anului 1717, atunci opera de corn, care apare în acest plan, nu s-a realizat, căci în cel din 1717 nu i se vede nici o urmă. Astfel, textul „PIANTA DI KARANSEBES Come di presente Si fortifica“ trebuie interpretat ca reflectînd o decizie de fortificare, neurmată de aplicarea ei.

În acest caz, însă, găsirea pe teren a unor vestigii ale acestei opere de corn este probabil o eroare de datare a unor ziduri, similară găsirii unor cazemate ale bastioanelor, care nu apar ca existente nici în secțiunile transversale care însoțesc planul din 1690, nici în raportul lui Malherbe din 1695.

GHEORGHE SEBESTYÉN*

² Liviu Groza, *Cetatea Caransebeșului. Dispunere și elemente componente*, în *Studii și comunicări de istorie*, Caransebeș, 1979, p. 341—358.

* Regretăm pierderea prematură a autorului, eminent specialist în istoria artei.

DIE FESTUNG KARANSEBESCH. BERICHTIGUNGEN UND ZWEIFEL.

(Zusammenfassung)

Es werden fünf Grundrisse der Festung verglichen: einer, aus 1697 stammt von L. F. Marsigli, drei aus dem Wiener Kriegsarchiv, ein letzter aus der Wiener Nationalbibliothek. Es wird festgestellt, dass der letzterer — in der Mappe mit Viscontis und Borgsdorfs Zeichnungen seit des Krieges von 1691—1693 befindlich — irrtümlich in diese Mappe kam, da er spätestens aus 1660 stammt. Demnach ist die Festung nicht den kaiserlichen, sondern den türkischen Erbauern zuzuschreiben, da sie schon 1690 stand.

Zugleich werden auch andere Irrtümer geklärt, Fragen gestellt, beides die Festung betreffend.

MOBILIER BAROC ÎN UNELE COLECȚII TRANSILVANENE

De-a lungul întregii sale evoluții, tipul de locuință, arhitectura sa generală a influențat stilul interiorului. Această relație a fost asigurată de creația artiștilor, în cazul interioarelor bogate, prin geniul popular și selecția operată în timp, în interioarele populare.

Arta amenajării interioarelor s-a făcut în concordanță cu schimbările economice și sociale intervenite în viața comunității, cu materialele și tehnicile de care a dispus societatea în diferite etape istorice, dar în același timp, în acord cu evoluția sîprituală de idei. Chiar dacă acest fenomen nu este ușor de urmărit, totuși, privit pe mari epoci, se poate constata că fiecare dintre ele se exprimă diferit, are caractere proprii, cristalizîndu-se și închegîndu-se stiluri. De fapt, ceea ce definește un stil, ceea ce îi dă vigoare și viabilitate este gradul de originalitate cu care artiștii își reflectă timpul cu întreaga sa încărcătură sîprituală, fiecare stil nou născîndu-se mai mult sau mai puțin dintr-o ruptură cu epoca anterioară.

Dintre multiplele aspecte ale artei decorative, mobilierul urmează mai îndeaproape schimbările stilistice pe care la promovează în primul rînd arhitectura cu care mobilierul se află într-o dublă relație: mobila ca arhitectură „miniaturală” și mobila ca element de interior, promovînd nu numai schimbări de stil superficiale ci ca expresie a unor schimbări profunde, esențiale. Deși interesează în principal ca funcționalitate, mobilierul caracterizează totodată și o epocă de cultură, reflectînd gustul artistic al acesteia, concretizînd o manieră de viață care implică dezvoltare și stratificarea social-economică a societății.

În sec. al XVII-lea, în țările central-europene, sub influența cărora Transilvania se găsește din punct de vedere artistic, distincția dintre artele „majore” și artele „decorative” se estompează treptat, făcînd loc unei viziuni mai unitare ce înglobează arhitectura, pictura, sculptura, dar și decorația interioară, stucatura, mobilierul. Cerințele unei clase privilegiate cu gusturi și pretenții specifice produc un rafinament nu numai al formelor, dar și al tehnicii și calității.

În anumite regiuni, mobilierul conservă unele forme manieriste ale sec. XVI tardiv, reînnoite însă sub anumite aspecte: o augmentare a proporțiilor, o decorație mai exuberantă, folosirea unor esențe de lemn mai prețioase.

În Transilvania, care mult timp s-a arătat ostilă barocului, sec. al XVII-lea va continua tradiția Renașterii, dar spre mijlocul acestui secol se constată deja un proces de barocizare a limbajului decorativ renascentist,

chiar dacă accesoriile tipice acestui repertoriu ornamental își fac un debut timid. Vor coexista la un moment dat cele două stiluri, trecerea la noul curent petrecându-se aici cu mai multă prudență decît în țările Europei vestice. Aceste tatonări vor persista pînă în sec. XVIII, cînd Transilvania intrată în Imperiul Habsburgic va adopta barocul, pe atunci stil oficial al Curții de la Viena.

Chiar dacă pe plan european barocul s-a dezvoltat între parametri relativ omogeni, el are particularități care-l individualizează de la o țară la alta, barocul transilvănean în general avînd caracteristică o tendință de simplificare a formelor și decorației, probabil în ideea unei nostalgii renascentiste, fenomen care se prelungește pînă în ambianța rurală unde se asistă la o totală rusticizare a interpretărilor.

În Transilvania, alături de acel mobilier „de aparat“, fastuos decorat sau pictat, importat de nobilimea transilvăneană, sau lucrat la comandă de către meșterii curților acesteia, întîlnim și mobilier produs de bresle la comanda patriciatului sau altor categorii orășenești, de o factură mai sobră și de o respectabilitate mai prudentă, în concordanță cu habitatul mai modest sau mai bogat care-i stătea la dispoziție.

Piesa de mobilier care constituie obiectul interesului nostru este așa-numitul „tabernacol“, piesă masivă și bogat structurată pe care o întîlnim cu această denumire în limbajul comun din Austria, Ungaria și Transilvania.

Originea acestei denumiri nu este pe deplin clarificată, ea s-a închețat fie pe baza unei etimologii orășenești, fie a unei practici a negustorilor de artă. Literatura de specialitate nu uzitează în general această denumire, cum nu agreează nici ideea că la originea ei ar putea sta mobilierul bisericesc¹.

În lăcrarea de față vin să mă atașez denumirii de tabernacol, care după părerea mea are un conținut mai cuprinzător, acoperă o arie mai largă de piese cu destinație variată, incluzînd atît tipuri laice, cît și bisericesti, toate avînd în comun acea nișă mediană prevăzută cu o ușă, cu ornament frânt sau rotunjit, supraînălțat, care o detașează de restul piesei.

Originea denumirii considerăm că ne duce totuși la arhitectura religioasă, tabernacolul fiind o nișă practică în peretele nordic al sanctuarului unei biserici catolice sau o construcție aparte, independentă din piatră sau lemn, destinată păstrării cuminecăturii, a Sfîntului Sacrament. Răspîndit în sec. al XV-lea, este legat pe plan artistic de goticul tîrziu, dar și de Renaștere, dacă avem în vedere acele tabernacole independente cu aspect de uriașă monștrantă așezată pe soclu și bogat ornamentată.

Fără a conserva aceleași rosturi, aceste tipuri de piese de mobilier conțin în structura lor nișa care le poate conferi numele generic de tabernacole. Întîlnim astfel tabernacole în interioarele laice, dar și ca mobilier de sanctuar. Marile reședințe nobiliare sau patriciene, concepute și dorind să răspundă exigențelor unei etichete severe a obliga-

¹ Hedvig Szabolcsi, *Die Formentwicklung der Schreibschranktypen am Ende des 18. Jahrhunderts*, în *Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletászai Művészeti Múzeum Évkönyve*, XI, 1968, p. 91.

țiilor sociale, le expun central, în saloane sau galerii, ca piese reprezentative pentru moda epocii, pentru a epata invitații cu ocazia diferitelor festivități și recepții.

Inițial, acest tip de scrin, de *secrétaire*, era prevăzut în partea superioară cu două uși și era o piesă cunoscută în arta mobilierului baroc englez încă de la sfârșitul sec. XVII, fiind preluată din cabinetul atît de îndrăgit Renașterii². Continuarea sa pe continent o găsim deja în primele decenii ale sec. al XVIII-lea, poate sub influență olandeză sau transmisă prin această filieră, într-o compoziție foarte omogenă în primul rînd în Germania de nord, dar și în cea sudică în paralel cu supraviețuirea Renașterii. În țările Europei Centrale, apare mai ales acel tip de *tabernacol* „*Tabernakelschrank*“, manifestat în două variante determinate de destinația piesei care se repercutează implicit asupra structurii, în esență deosebirea constînd în existența sau absența uneia dintre componentele ei.

Tipul de bază al *tabernacolului* este rezultat din combinația unei comode prevăzute îndeobște cu trei sertare, la foarte mare modă în această perioadă, cînd apare ca o noutate și a cabinetului cu multe sertărase pe care barocul îl preia din bagajul artistic al Renașterii. Expresia construcției formale baroce este abandonarea celor două uși de închidere și apariția acelei uși mediane în spatele căreia se află nișa care dă numele piesei.

Plasarea directă pe comodă a cabinetului, numit în anumite zone ale Germaniei (Renania, Augsburg) și „*comptoir*“, colegare care se realizează prin niște console laterale în volute, crează prima variantă de care vorbeam mai sus, acel *tabernacol* — *secrétaire* cu rostul păstrării actelor, scrisorilor, bijuteriilor. În cazul celei de a doua variante, între cele două părți se interpune o tăblie de scris oblică ce se rabatează și-i conferă piesei destinația de *masă de scris*, „*Schreibtisch*“, sau *dulap de scris*, „*Schreibschrank*“, placă care disimulează, la rîndul ei, o serie de sertărase interioare.

Muzeul Național de Artă din Cluj-Napoca și Muzeul Memorial „Octavian Goga“ din Ciucea păstrează în colecțiile lor cele două variante ale *tabernacolului*.

Un superb exemplar aflat la Muzeul din Cluj (fig. 1) este o piesă de mari dimensiuni, din lemn de nuc, probabil făcînd parte din mobilierul de sacristie al unei biserici catolice, mai degrabă decît dintr-un interior laic.

Partea inferioară este prevăzută cu patru sertare mari cu suprafețele arcuite anturate de două uși. Partea superioară cu *tabernacolul* central mărginit tot de două uși, de care este departajat prin doi pilaștri cu capitel în volute (singura parte sculptată), se sprijină direct pe comodă prin două console în volute. Coronamentul întregii părți frontale are linii frînte și arcuite. Acuratețea execuției merge pînă acolo, încît și interiorul este furniruit cu lemn deschis de palisandru.

Efectul de echilibru pe care-l degajă piesa este conferit de proporția ce există între decorul sculptat și întarziat, precum și de asocierea cu

² Pierre Verlet, *Régence*, în *Styles, meubles, décor, du Moyen Âge au Louis XV*, Larousse, Paris, f.a., p. 213.

o parte frontală plină de mișcare. Predominantă în ornamentica tabernacolului este intarzia, sculptura, atîta cîtă este, constituie un mijloc de accentuare a formelor arhitecturale, apărînd mai mult ca un accesoriu al acesteia. Motivul decorului intarziat este acel „Laub und Bandelwerk“, adică benzi ce imaginează motive geometrice în linii frînte, în acolade și volute ce se interpătrund, sau care nu se racordează organic unele altora decît în ansamblul compoziției. Aceste benzi crează și închid cartușe în care nu întîlnim nici herbul familial sau scene de gen ca la alte compoziții baroce, ci numai furnir de rădăcină de nuc închis la culoare ce crează contraste, estompînd astfel sobrietatea piesei. Exigența ebenistului nu a neglijat nici părțile laterale ale piesei decorate cu chenare create tot de benzi de culoare închisă. Închizătorile de alamă sînt compuse cu fantezie și grație, ele însele fiind niște ornamente delicate de forma unor blazoane baroc — surmontate de panglici înnodate. Deci, cromatic, avem de a face cu o alternanță de esențe deschise de palisandru sau paltin cu esențe mai închise de nuc, central părțile componente ale tabernacolului avînd ecursoane din rădăcină de nuc.

O piesă asemănătoare³ ca destinație, arhitectonică și decor este sacristierul Mănăstirii Franciscane din Pécs, fiind însă de mai mari proporții, dar mai puțin strălucitoare ca realizare. Este o piesă gigantică în formă de L, formată din mai multe corpuri departajate prin pilaștri cu capitel sculptat cu uși și sertare concave și cu profil ondulat al părții frontale. Pe uși deslușim aceeași împletitură geometrică a benzii ce crează modele diferite de la o ușă la alta, ce închid în perimetrul celor anturează scene de mică întindere cu subiect religios inspirat îndeobște din viața călugărilor franciscani.

Din categoria tabernacolelor — secrétaire create însă pentru un interior laic, nobiliar sau patrician face parte o frumoasă piesă aflată în Muzeul Memorial „O. Goga“ din Ciucea (fig. 2). Construcția urmează canonul clasic al variantei cu trei sertare centrale în partea inferioară anturate de câte trei sertare mai mici, un blat orizontal pe care se sprijină partea superioară cu tabernacolul median, supraînălțat, avînd de o parte și de alta cîte patru sertărașe. Întreaga suprafață a părții frontale este mișcată prin alternanța sertarelor convexe și concave, ca și prin alternanța esențelor de lemn, rădăcină de nuc, nuc, palisandru și paltin, care, prin aceeași tehnică a intarziei, crează cartușe în linii frînte sau arcuite prin desenul benzilor. Minerale sertarelor, ca și rozetele din alamă de care sînt prinse, formează la rîndu-le niște ornamente gracile.

Din cea de a doua categorie de tabernacole, acele „Schreibschrank“-uri atît de agreate în tot decursul sec. XVIII, fac parte și două exemplare conservate în patrimoniul Muzeului Național de Artă din Cluj. Cu destinație și structură asemănătoare, cele două piese se deosebesc din punct de vedere decorativ, ceea ce le departajează în timp și deci stilistic.

Prima dintre ele (fig. 3), cu o siluetă mai suplă, are o comodă cu trei sertare cu colțurile aplatizate, așezată pe patru picioare în formă de liră, o parte superioară mai puțin adîncă cu un tabernacol înconjurat de sertărașe cu suprafața ondulată, legătura dintre cele două părți realizîndu-se printr-o tăblie de scris oblică, ce prin rabatare dezvăluie o compartimen-

³ Hedvig Szabolcsi, *Régi Magyar Bútorok*, Budapeșt, 1954, p. 34.

tare interioară. Construită din lemn de brad, întreaga piesă este placată cu furnir de nuc cu intarzii de trandafir și paltin. Ponderația decorului este subliniată de benzile băițuite în negru imitând abanosul ce imaginează motive din cele mai variate: de la patrate ce includ mînere de bronz prinse în rozete, dreptunghiuri cu mijlocul în semicercuri ce se întrepătrund, pînă la motive geometrizzate și în volute ce crează o textură de arabesc.

Mă opresc asupra pieselor prezentate pînă acum, căci sînt necesare cîteva considerații, dat fiind faptul că ele se încadrează unui anumit curent stilistic și se circumscriu unei anumite zone europene.

Perioada de după izgonirea turcilor a dat un impuls deosebit artei baroce în imperiul habsburgic, Curtea Veneză inițiind construcții de mare anvergură, dar și nobili adepți ai monarhiei habsburgice își construiesc pe moșile lor reședințe în noul stil.

Dacă arta barocă timpurie din prima jumătate a sec. al XVII-lea, născută mai ales sub influența italiană din inițiativa unor clerici (de exemplu iezuiți, așezați în Slovacia, la Trnava) sau nobili de frunte, din cauza izolării nu a fost în stare să dea naștere unui curent mai amplu de transformare stilistică, în schimb în sec. XVIII barocul se instalează confortabil în Imperiu ca „stil baroc al monarhiilor absolute”, orientarea fiind deja germanizată austriacă. Mobilierul urmează îndeaproape aceeași influență artistică, tabernacolul apărînd ca o piesă predilectă în interioarele sec. XVIII, mai ales în a doua sa jumătate, în Slovacia, Ungaria, Transilvania pe baza unor prototipuri în primul rînd austriece. Dar antecedentele variantei austriece nu se găsesc la Viena, ci în lucrările ebeniștilor și ornamentiştilor germani din Renanția și Augsburg cum este Johann Rumpp⁴, activ în prima jumătate a sec. XVIII. Tîmplarii de curte din Ungaria, Slovacia, dar mai ales din Transilvania și pe urmele lor breslele de tîmplari din acest teritoriu fac cunoștință cu noul stil, pe care-l adoptă cu plăcere, urmînd îndeaproape modelele austriece, puține fiind piesele de mobilier furniruit care în această perioadă stilistică să conțină trăsături specifice autohtone. Piese de mobilier confecționate din lemn de mai multe culori și esențe, cel mai frecvent de nuc, de rădăcină de nuc sau paltin, din palisandru sau lemn de tisă, cu partea frontală plină de mișcare prin alternarea suprafețelor plane cu cele ondulate, renunțarea la încărcătura sculpturală barocă clasică și înlocuirea ei printr-un decor în benzi și intarzie, ca modalitate dominantă de ornamentare, sînt cunoscute sub numele de mobilier stil „Maria Tereza”.

Deci piesele puse pînă acum în discuție aparțin stilului terezian în tot ce are el mai clasic. Cel mai adesea piesele ce au menirea de a păstra obiecte, bijuterii sau documente cum sînt și tabernacolele sînt datate sau au sigla de meșter ori numele comanditarului, însemne care uneori fac parte organică din decor sau ferecături; piesele noastre, însă, deși splendide exemplare ale genului, nu ne oferă astfel de lămuriri. De aceea, dată fiind răspîndirea stilului în provinciile amintite, ele pot proveni în egală măsură dintr-un atelier sibian sau clujean, sau au putut fi aduse din ate-

⁴ *Idem*, p. 33.

⁵ Hedvig Szabolcsi, *Die Formentwicklung...*, p. 94.

liere din Ungaria apuseană, de la Pécs sau Sümeg unde și astăzi se păstrează sacristierul lucrat de Jáni Lukács la 1745—1746 pentru Mănăstirea Franciscană de la Pécs și respectiv o bibliotecă a castelului din Sümeg confecționată din ordinul episcopului Padány Bíró Martin⁶, sau din ateliere slovace de unde cu siguranță provine marele dulap de sufragerie din castelul de la Giraltovce⁷, ca să nu vorbim chiar de o comandă în atelierele vieneze.

Aceleași elemente structurale de bază, dar cu o altă personalitate creată de ornamentica sa generală, le are cel de al doilea tabernacol aflat la Muzeul de Artă Cluj (fig. 4). Și aici întâlnim comoda cu trei sertare mari, dar părțile laterale sînt mai puternic ondulate, cu colțuri aplătizate, peste care se detașează niște pilastri-console tot în linie ondulată și terminate în capitelluri cu volute sculptate, marginea superioară urmează și subliniază linia sinuoasă a comodei peste care se suprapune tăblia masivă ce prin rabatare conferă piesei utilitatea de birou. Pe toată această construcție se înalță partea de cabinet cu 12 sertărașe ce anturează din toate părțile tabernacolul. Coronamentul sculptat, la rîndul său, este profilat în linii frînte și arcuite, terminîndu-se în volute. Toate componentele piesei devin un pretext pentru decorare, transformînd-o într-un obiect de mare lux și rafinament. Sertarele au încadrate în chenare băițuite în negru grupaje de motive intarziate, înlăntuire firească de decor geometric și floral dominat de lalele și acanturi stilizate de o mare bogăție imagistică aidoma unor arabescuri. Cochilia rămîne rezervată înainte de toate descoperirilor decorului plastic, respectiv bronzurilor ce alcătuiesc închizătorile sertarelor. Coloritul mobilei este mai clar, mai tandru, lemnul de brad ce alcătuiește structura este placat cu un furnir de nuc mai deschis la culoare, iar pentru intarzie ebenistul a folosit lemn de trandafir.

Toate aceste accesorii sculptate ce îmbogățesc decorativ piesa, intarzia deosebit de elaborată și mai exuberantă ca la piesele precedente, ca și tipul de ornament al bronzurilor închizătorilor ne relevă o piesă mai târzie decît clasicul baroc terezian, de o factură rococo, care nu neglijează neapărat elementele constitutive ca la majoritatea pieselor acestui stil, dar îi dau mai multă eleganță și grație. Este vorba de o aplicare mai rațională a unor elemente decorative rococo pe o piesă preluată din baroc, după gustul personal dominat de tradițiile autohtone.

Muzeul Memorial „Octavian Goga” din Ciucea, ca și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj dețin un tip de piesă de o factură aparte (fig. 5), niște miniaturi am putea spune ale cabinetului propriu-zis, piese prin excelență destinate păstrării unor obiecte prețioase, scrisori sau bani, destinație care le-ar putea conferi și numele de „comptoir” sau „contoir”, cum sînt numite de unii specialiști⁸. Ele puteau fi plasate pe măsute sau comode, sau puteau însoți proprietarul în călătorii. Ambele piese sunt similare, au structura clasică, în jurul tabernacolului median mult suprainălțat sunt dispuse 10 sertare, fiecare element avînd intarziate în furnirul de nuc cartușe din rădăcină de nuc anturate de motivul

⁶ Hedvig Szabolcsi, *Régt Magyar Bútorok*, p. 34.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Hedvig Szabolcsi, *Die Formentwicklung...*, p. 92.

benzii închis la culoare care delimitează și evidențiază aceste ecusoane în care sunt plasate și mânerele din lemn furniruit. Piesele conservă nu numai principiile simetriei, dar și strictețea încadrărilor.

Simplitatea și sobrietatea acestor miniaturi, fațada ondulată, ca și motivul decorativ al benzii ne indică apartenența acestei piese la barocul terezian. Chiar dacă ele nu se remarcă printr-o execuție deosebită, fiind probabil lucrări ale unor ateliere mai modeste, sînt interesante ca tip și ca expresie a construcției formale baroce.

VIORICA POP

MOBILIER BAROQUE EN DE COLLECTIONS TRANSYLVAINES

(Résumé)

On essaye d'encadrer cinq pièces de mobilier (tabernacles) du point de vue stylistique dans le soi-disant style „Marie Thérèse“, style caractéristique pour le baroque autrichien du XVIII-ème siècle, agréé aussi en Transylvanie dans, la même période, en tenant compte des traits spécifiques de leur construction et décoration.

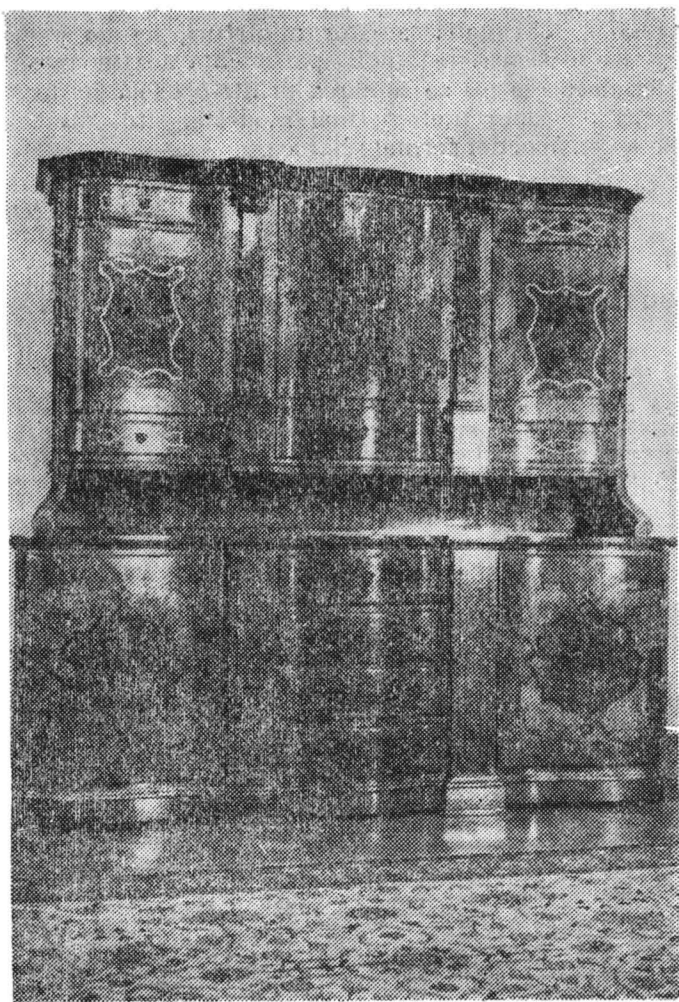

Fig. 1. Tabernacol, stil Maria Tereza

Fig. 2. Tabernacol, stil Maria Tereza

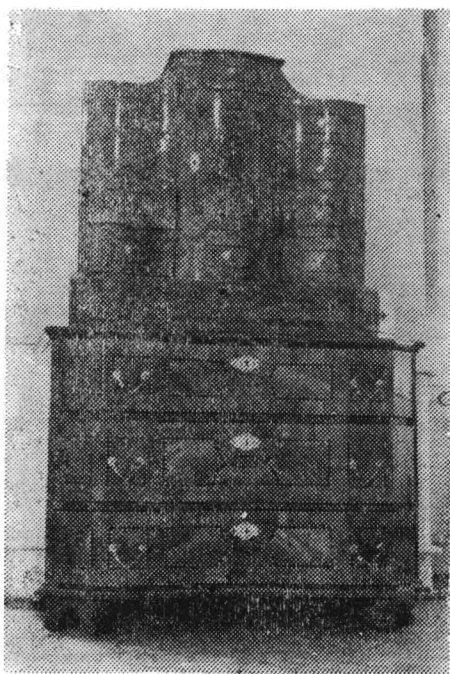
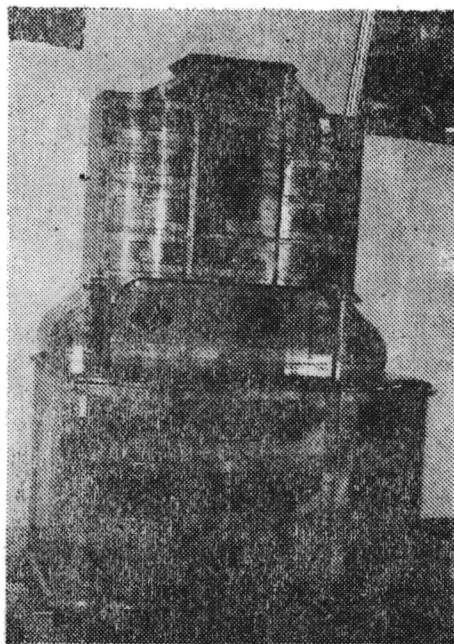
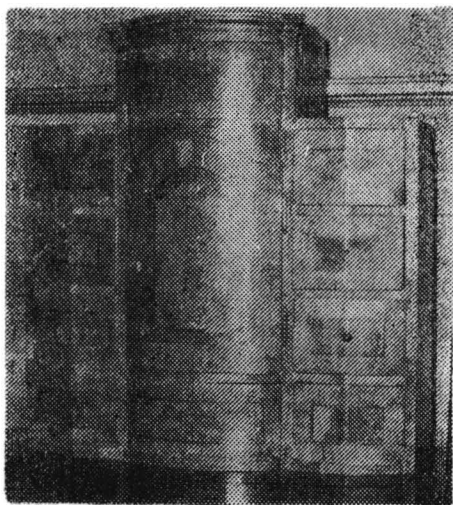

Fig. 3. Tabernacol, stil Maria Tereza

Fig. 4. Tabernacol, rococo

Fig. 5. „Comptoir“, stil Maria Tereza

BRODERII DE EPOCĂ — INVESTIGAREA FIRELOR METALICE

Datarea broderiilor de epocă ridică adesea dificultăți. Dată fiind factura lor, sînt relativ puține piesele cu data realizării sau cu numele executantului, donatorului, comanditarului cunoscute, acestea fiind fie marcate pe broderie, fie consemnate în foi de donații sau de zestre, în inventare de avere sau în testamente. În majoritatea coplesitoare a cazurilor nu dispunem de asemenea informații care să facă posibilă o datare exactă. De multe ori nici chiar analiza repertoriului ornamental nu oferă puncte de reper sigure, deoarece este cunoscut faptul că unele motive decorative sau tipuri compoziționale agreează dăinuiesc mai multe secole în șir¹. În broderia transilvăneană din secolele XVII—XVIII de pildă pe de o parte continuă tradiția renascentistă, pe de alta — mai ales de la începutul secolului al XVIII-lea — își fac apariția elementele stilistice noi — baroce².

Atribuirea cronologică corectă și cît mai exactă a broderiilor de epocă impune deci un studiu mai amplu care să cuprindă atît o analiză minuțioasă a caracteristicilor stilistice (motivele decorative și tipurile compoziționale — cele două elemente constitutive ale repertoriului ornamental; soluțiile tehnice alese în executarea acestora; cromatica) cît și investigarea materialelor utilizate în realizarea lor. Investigarea fizico-chimică a materialelor de fond și a firelor de brodat ne furnizează argumente care infirmă sau confirmă concluziile desprinse din analiza aspectelor stilistice, contribuind astfel la determinarea cît mai corectă a vîrstei pieselor cercetate. Aceste considerente ne-au îndreptat atenția asupra a două ștergere ornamentale aflate în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, singularizate prin prezența — alături de alte fire de brodat — unei sîrme metalice albastru-cenușii.

Prima piesă³ (fig. 1—2) este confecționată din pînză de in topită

¹ A. J. B. Wace, *Burlington Fine Arts Club Catalogue*, London, 1914, p. XXIV; Divald K., *A magyar iparművészet története*, Budapest, 1929 (în continuare: Divald), p. 197; Tápay-Szabó G., *Magyar uri hímzés*, Budapest, 1941 (în continuare: Tápay-Szabó), p. 10; P. Johnstone, *A Guide to Greek Island Embroidery*, London, 1972 (în continuare: Johnstone), p. 6, 9.

² Divald, p. 194; Csernyánszky M., *Magyar úríhímzésű miseruháink*, Budapest, 1942 (în continuare: Csernyánszky), p. 150; *IstRom*, vol. III, p. 568.

³ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.880; dimensiuni: 123×54 cm. Vezi și: A. M. Cipăianu, *Tipurile compoziționale ale broderiilor din colecția Muzeului județean de istorie Cluj*, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986 [în continuare: Cipăianu (1985—1986)], p. 699; 703, pl. III/1.

nealbită, de tip muselină⁴, folosind fire colorate de mătase de tip mulină⁵ (beige, cafeniu, roșu-marونی, siniliu, verde-oliv), fir de argint aurit pe suport textil (fir de mătase beige) și sîrmă metalică albastru-cenușie cu secțiune dreptunghiulară⁶. Pentru executarea broderiei s-au ales mai multe variante ale punctului plat: punctul de tighel sau înapoia acului și punctul de șnur sau de rămurică pentru desenarea contururilor, tijelor și vrejurilor, respectiv punctul de pană, punctul plat obișnuit și punctul de țesătură pentru realizarea unor suprafețe compacte⁷. Structura ornamentală a broderiei este cea caracteristică acestei categorii de piese: dispunerea unui decor identic la cele două capete, restul suprafeței fiind nebrodat. Decorul se desfășoară pe două registre: o bordură de 1,5 cm lățime, formată dintr-un vrej meandric cu „flori cu trei petale”⁸, frunze sau perechi de frunze mărunte și registrul ornamental principal, de 10 cm lățime. Acesta se compune dintr-un vrej meandric⁹ purtînd în curbările sale cîte cinci trandafiri mari, așezați în poziții opuse, dispuse simetric față de un ax orizontal imaginar. Alături de trandafiri, pentru umplerea spațiilor goale, apar boboci de trandafir, frunze ascuțite și mici palmete.

Piesa a doua¹⁰ (fig. 3—4) este confecționată din pinză de in topită nealbită, de tip voal¹¹, folosind fire colorate de mătase de tip mulină¹² (beige, mai multe nuanțe de cafeniu, albastru și roșu-marونی), fir de argint aurit pe suport textil (fir de mătase beige) și sîrmă metalică albastru-cenușie cu secțiune dreptunghiulară¹³. Pentru executarea broderiei s-au ales mai multe variante ale punctului plat: punctul de tighel sau înapoia acului și punctul de șnur sau de rămurică pentru desenarea contururilor, tijelor, vrejurilor sau motivelor liniare, respectiv punctul plat obișnuit și punctul de țesătură pentru realizarea unor suprafețe compacte¹⁴, precum și ajurul de tip punto tagliato¹⁵. Decorul, identic la ambele capete, lăsînd restul suprafeței gol — soluție structurală caracteristică ștergarelor ornamentale —, se desfășoară pe două registre. Primul registru, de 2 cm lățime, este o bordură constituită dintr-un vrej

⁴ A. M. Cipăianu, *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII—XVIII*, în *ActaMN*, XXI, 1984 [în continuare: Cipăianu (1984)], p. 736, nota nr. 7. Vezi și: buletin de analiză nr. 1 din 19 ianuarie 1984.

⁵ Cipăianu (1984), p. 738, nota nr. 27.

⁶ Cipăianu (1984), p. 738, notele nr. 30, 33. Pentru compoziția materialelor metalice de brodat utilizate la piesă vezi: buletine de analiză nr. 61 și 62 din 1 octombrie 1989.

⁷ Cipăianu (1984), p. 742, notele nr. 54—55, 57—58, 60.

⁸ „Floarea cu trei petale” este un element pur decorativ, simbolul florii cu ornament. Vezi: Balogh J., *Kolozsvári reneszánsz láda 1776-ból*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest—Kolozsvár, 1957, p. 13, 22, 23.

⁹ Cipăianu (1985—1986), p. 699, notele nr. 15, 17.

¹⁰ MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.879; dimensiuni: 138×50 cm.

¹¹ Cipăianu (1984), p. 736, nota nr. 8. Vezi și: buletin de analiză nr. 1 din 19 ianuarie 1984.

¹² Vezi supra, nota nr. 5.

¹³ Vezi supra, nota nr. 6.

¹⁴ Cipăianu (1984), p. 742, notele nr. 54—55, 57, 60.

¹⁵ Cipăianu (1984), p. 744, nota nr. 75.

meandric¹⁶, cu mici trandafiri redați în profil¹⁷ și perechi de frunze mărunte, zimțate. Ea formează baza registrului al doilea, de 15 cm lățime: o friză de arcade¹⁸ cuprinzând câte șapte motive de tipul „tulpinei“ avînd ca punct de plecare o așa-numită „vază italiană“¹⁹, mai exact câte un lujer rigid purtînd un trandafir mare cu șase petale, o pereche de semipalmete și o pereche de frunze mici, ascuțite.

Caracteristicile stilistice datează piesele la sfîrșitul secolului al XVII-lea — secolul al XVIII-lea. Cele două ștergare ornamentale prezentate servesc drept exemplu pentru coexistența tradițiilor renașcentiste cu elementele baroce. Alături de vrejul meandric, „vaza italiană“, trandafirii mari desenați „din față“, palmete și semipalmete apar și noutăți: arcadele în variantă geometrizată (vezi supra, nota nr. 18), trandafirii redați în profil, utilizarea firului metalic albastru-cenușiu. Analiza fizico-chimică a acestui material de brodat, avînd ca scop determinarea naturii culorii sale

¹⁶ Vezi supra, nota nr. 9.

¹⁷ Trandafirul desenat din profil sau semiprofil, redat într-o formă care se apropie mai mult de cea naturală, apare în arta textilă începînd din secolul al XVIII-lea. Vezi: Varjú-Ember, M., *A 17. századi magyar himzések motívumkincse*, în *FolHist*, 1, 1972 [în continuare: Varjú-Ember (1972)], p. 52. Îl întîlnim frecvent pe țesăturile franceze, italiene și germane din acest secol. Vezi: E. Flemming, *Das Textilwerk. Gewebeornamente und Stoffmuster vom Altertum bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1927 (în continuare: Flemming), p. 183/1, 196, 198, 200, 204/1, 205, 207/1, 208, 213, 215, 220/2, 221/1, 224, 225, 232, 238, 239, 241/1, 243/1, 249 1, 252/1, 256, 257; I. Errera, *Catalogue d'étoffes anciennes et modernes*, Bruxelles, 1927 (în continuare: Errera), p. 327, cat. 384; p. 334, cat. 392; p. 335, cat. 393 A; p. 337, cat. 395; p. 343, cat. 401. Acest motiv este prezent și în repertoriul ornamental al broderiilor europene din secolul al XVIII-lea. Vezi: *Illustrierte Frauen-Zeitung*, Berlin, XV, 1888, nr. 19, cat. 9; XXII, 1895, nr. 13, cat. 63; Tăpay-Szabó, p. 28; 32, fig. 28; Johnstone, p. 109, fig. 139; D. Heinz, *Meisterwerke der barocker Textilkunst*, Wien, 1972, p. 31, cat. 13; pl. IV color; p. 40, cat. 34; fig. 26; M. Zeminová, *Barokni textilie*, Praha, 1974, cat. 6, 20, 46, 86, 87; G. Kaufmann, *Stickmustertücher aus dem Besitz des Altonaer Museums*, Altonaer Museum in Hamburg, 10. September bis 9. November 1975, p. 25, cat. 3; fig. 3; cat. 4; fig. 4; p. 27, cat. 13; pl. I; p. 27—28, cat. 16; fig. 9; p. 29, cat. 24; fig. 11; p. 30, cat. 28; fig. 12; K. Gombos, *Old Oriental Embroideries from the Rhodos to Bokhara*, Budapest, 1981 (în continuare: Gombos), fig. 30.

¹⁸ Friza de arcade, motiv de origine arhitectonică, este prezentă în repertoriul ornamental al textilelor orientale și europene din secolele XVI—XVIII, fie în concepție vegetalizată (semicercuri decorate cu diverse motive florale, arcade descrise de lujere înflorite), agreeată mai cu seamă în arta textilă renașcentistă, fie în variantă geometrizată, mai mult sau mai puțin apropiată de formele arhitecturale, frecventă mai ales pe textilele baroce. Exemple întîlnim atît pe țesăturile orientale sau italiene (vezi: M. Heiden, *Handwörterbuch der Textilkunde aller Zeiten und Völker für Studierende, Fabrikanten, Kaufleute, Sammler und Zeichner der Gewebe, Stickereien, Spitzen, Teppiche und dergl. sowie für Schule und Haus*, Berlin, 1904 [în continuare: Heiden], p. 53, fig. 39; O. Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Berlin, p. 522; Flemming, p. 277, 301; Errera, p. 245, cat. 271; R. Reichelt, *Das Granatapfelmotiv in der Textilkunst*, Berlin, 1956, p. 25, fig. 4b) cît și pe broderiile europene din secolele XVI—XVII (vezi: J. Huszka, *Magyarische Ornamentik*, Budapest, 1900, pl. XLVIII/5; Heiden, p. 55, fig. 41; *Az íparművészet könyve*, Budapest, 1912, vol. III [în continuare: *Íparműv*], p. 567, fig. 320; Divald, p. 193, fig. 33; Tăpay-Szabó, p. 16, 30; fig. 10; Csernyánszky, p. 146; pl. LXXIII/108; p. 148; pl. LXXV/113; Varjú-Ember M., *Alte ungarische Stickerei*, Budapest, 1963, p. 57, fig. 1; Varjú-Ember (1972), p. 69; fig. 45, 46; Johnstone, p. 10*, fig. 138; *Ungarische Stickereien aus dem 17. und 18. Jahrhundert*, Altonaer Museum-Berlin, 1975, fig. 32; Gombos, fig. 24).

¹⁹ Cipăianu (1985—1986), p. 698, nota nr. 9; p. 701, pl. I/4.

— rezultatul degradării naturale sau al unui proces intenționat de colorare — va face posibilă o delimitare mai exactă a vîrstei broderiilor în discuție în cadrul răstimpului sus-amintit. Este cunoscut faptul că firele metalice colorate în albastru-cenușiu sau negru apar sporadic la sfîrșitul secolului al XVII-lea, frecvența lor crescînd în cursul secolului următor: în forma sîrmelor de „argint negru“ în prima parte, în aceea a sîrmelor sau paietelor de oțel albastru închis în a doua jumătate a secolului, mai ales la textilele cu destinație specială²⁰.

Investigarea preliminară a acestui material de brodat pune în evidență un fir metalic albastru-cenușiu sub formă de bandă de 0,6 mm lățime și 0,015 mm grosime care în secțiune prezintă o culoare alb-aurie strălucitoare.

La o primă analiză chimică prin metoda microchimiei analitice calitative — dezagregare cu acid și identificarea ionilor în soluția formată — a fost pus în evidență argintul ca element majoritar și aurul ca element în urme. Aceste elemente confirmă culoarea alb-aurie strălucitoare pe care o are firul în secțiune după o tăietură proaspătă. Dar de ce natură este culoarea albastru-cenușie cu luciu metalic de pe ambele fețe (cea de la suprafața broderiei, dar și cea din „interior“, adică partea de contact cu materialul ei de fond)? Ne pare rău că nu am avut posibilitatea tehnică de a măsura grosimea stratului colorat comparativ cu miezul alb-auriu. Pentru identificarea stratului colorat am recurs la metode de analiză ale fizicii nucleare — analiza prin activare cu neutroni²¹. Aceasta este o metodă de analiză structurală nedistructivă care constă în bombardarea probelor de analizat cu un flux de neutroni și măsurarea proprietăților radioactive ale radioizotopilor produși în urma unor reacții nucleare de tipul (n, γ), (n, α), ($n, 2n$), și (n, p). Rezultatele analizei sînt prezentate în tabelul de mai jos:

Proba Element	Piesa nr. inv.	Piesa nr. inv.
	F. 5.880	F. 5.879
Au (%)	$1,0446 \pm 0,0104$	$0,7691 \pm 0,0154$
Ag (%)	$89,08 \pm 0,89$	$101,19 \pm 1,30$
C _{Ag} /C _m	85	131

Valoarea Ag (%) de 101,19 nu trebuie să ne mire, aceasta fiind un efect tipic la analiza elementelor în concentrație de peste 99%, din cauza propagării erorilor. După cum se vede, metoda analizei prin activare cu neutroni lenți este foarte sensibilă, dar la concentrații mari este bine să fie folosite fascicule slabe de neutroni sau chiar alte metode.

²⁰ Iparmúv, p. 466.

²¹ T. Fiat — L. Dărăban — O. Cozar — V. Znamirovski — M. Sălăgean — A. Pantelică, *Aplicații ale analizei prin activare cu neutroni în arheologie, în Probleme actuale de fizică*, Cluj-Napoca, 1986, vol. VI, p. 90.

Drept urmare am apelat la ajutorul unui mineralog²². Rezultatele analizei mineralogice indică pentru miezul sîrmei argintul ca element majoritar, aurul ca element minoritar, cuprul în proporție de 1-2%. Stratul colorat de la suprafață este de tip „șpan” și este un produs de oxidare — de fapt o sulfatare — a argintului. Se știe că Ag_2S este produsul de coroziune (unii autori îl numesc impropriu oxidare) cel mai des întîlnit al argintului: o substanță cristalină negru-cenușie ce se formează în urma reacției dintre Ag și ionul S^{2-} (sulfură). Specialiștii americani²³ au dovedit că procesul de coroziune a argintului se produce doar dacă există H_2S , oxigen și umezeală, conform reacției

În cazul nostru firul de argint a fost supus unei sulfonări intenționate: după trefilare acesta a fost trecut prin băi de răcire ce conțineau uleiuri vegetale bogate în H_2S și S^{2-} ²⁴, procedeu care a avut ca rezultat colorarea suprafeței sale în negru-cenușiu cu reflexe albastre.

În laborator am încercat să îndepărtăm stratul colorat. În acest scop am imersat proba într-o soluție de KCN 2%. După 2 ore proba a devenit alb-aurie strălucitoare. O altă probă a fost introdusă într-o soluție de HCl concentrată. În câteva clipe ea a devenit alb-aurie. Am realizat astfel o dizolvare a Ag_2S cu reactivi chimici binecunoscuți în chimia analitică.

În încheierea investigației am realizat în laborator colorarea unei bucăți de tablă din argint cu soluții ce conțin ioni de sulfură, folosind diferite rețete de colorare a argintului²⁵. Pe suprafața plăcii de argint a apărut o crustă cenușie spre negru cu un luciu foarte slab. Aceste experiențe de laborator relativ simple au confirmat că sîrma metalică albastru-cenușie este din argint, supus unui proces de sulfatare pentru a obține această culoare care, prin urmare, nu este un produs al degradării naturale a argintului la Ag_2S .

Acest rezultat conduce la datarea pieselor în studiu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd, alături de variantele firului de argint cunoscute și folosite în cursul secolului al XVII-lea²⁶, apare și firul de „argint negru”.

ANA MARIA SZÓKE — DOINA BOROȘ

²² Analiza a fost efectuată de prof. Ioan Mureșan de la Catedra de geologie a Facultății de geografie — geologie — biologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, căruii îi aducem și pe această cale mulțumiri.

²³ T. Stambolov, *The Corrosion and Conservation of Metallic Antiquities and Works of Art*, Amsterdam, f. a., p. 156.

²⁴ Răcirea, după trefilare, a firului metalic în diferite băi este una din etapele confecționării acestuia.

²⁵ Inzelt I., *Vegyí receptek*, Budapest, 1967, p. 382; Bártfai B. — Bártfai M., *Gelyvanizálók zsebkönyve*, Budapest, 1971, p. 277.

²⁶ Cipăianu (1984), p. 738, notele nr. 29—33.

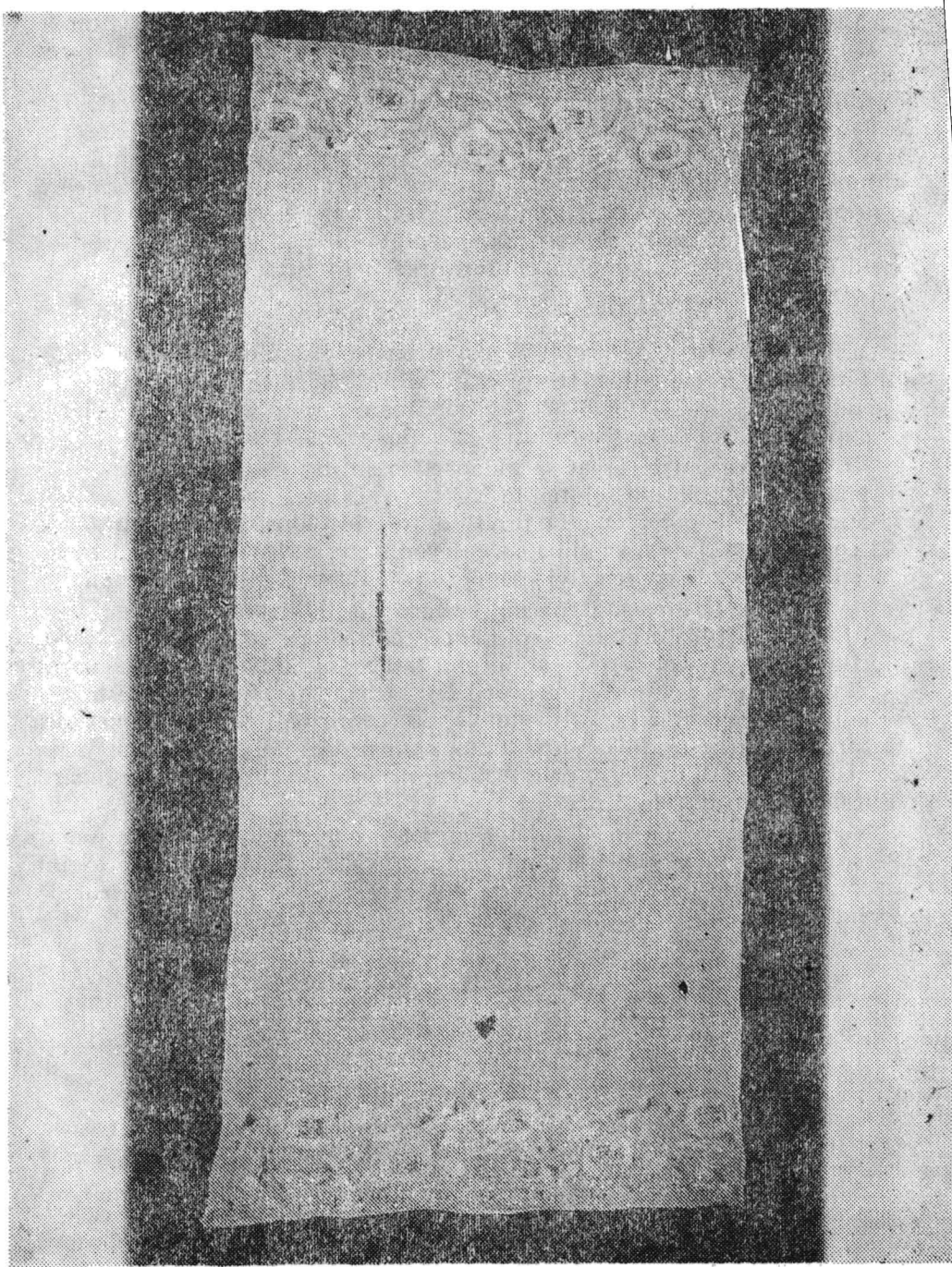

Fig. 1: ștergar ornamental, MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.880 — ansamblu.

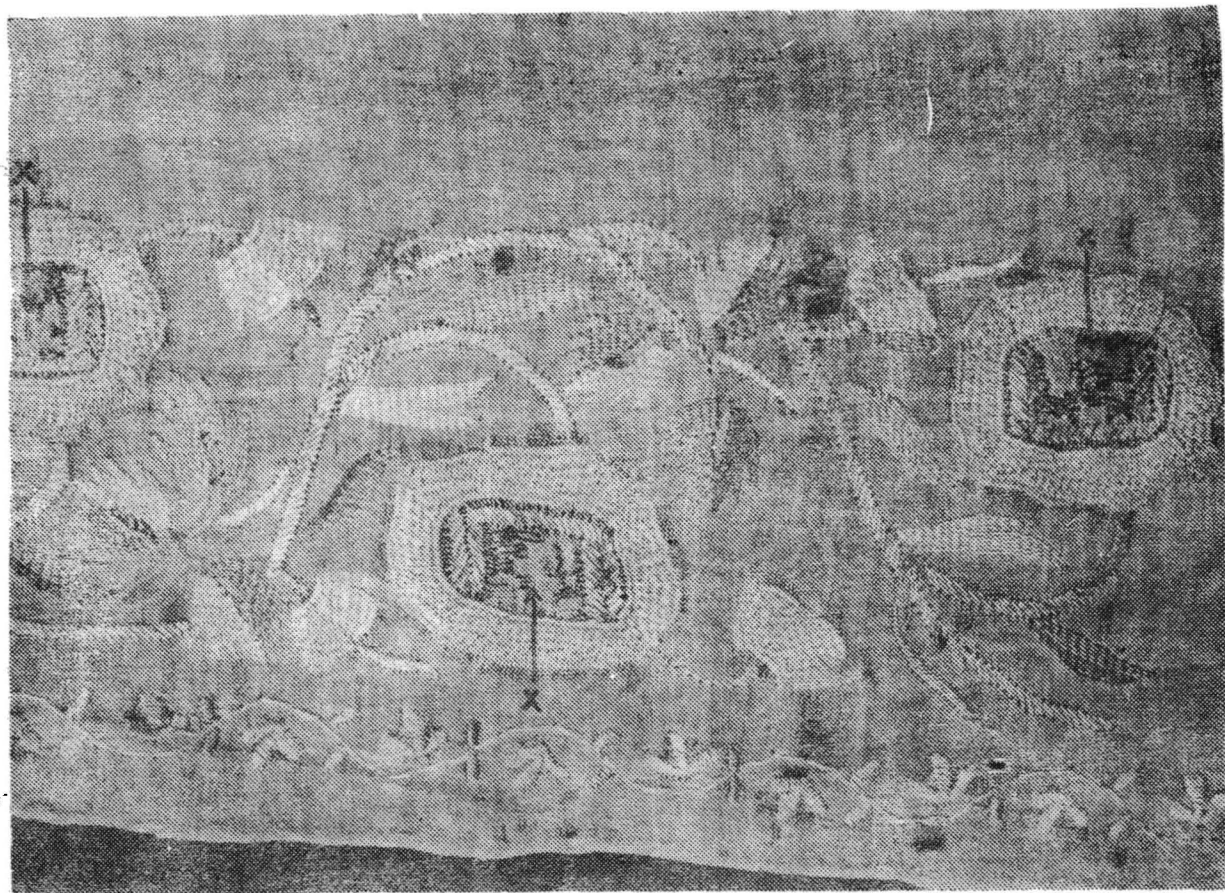

Fig. 2: ștergar ornamental, MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.880 — detaliu; X: suprafețe brodate cu sîrmă de argint albastru-cenușie.

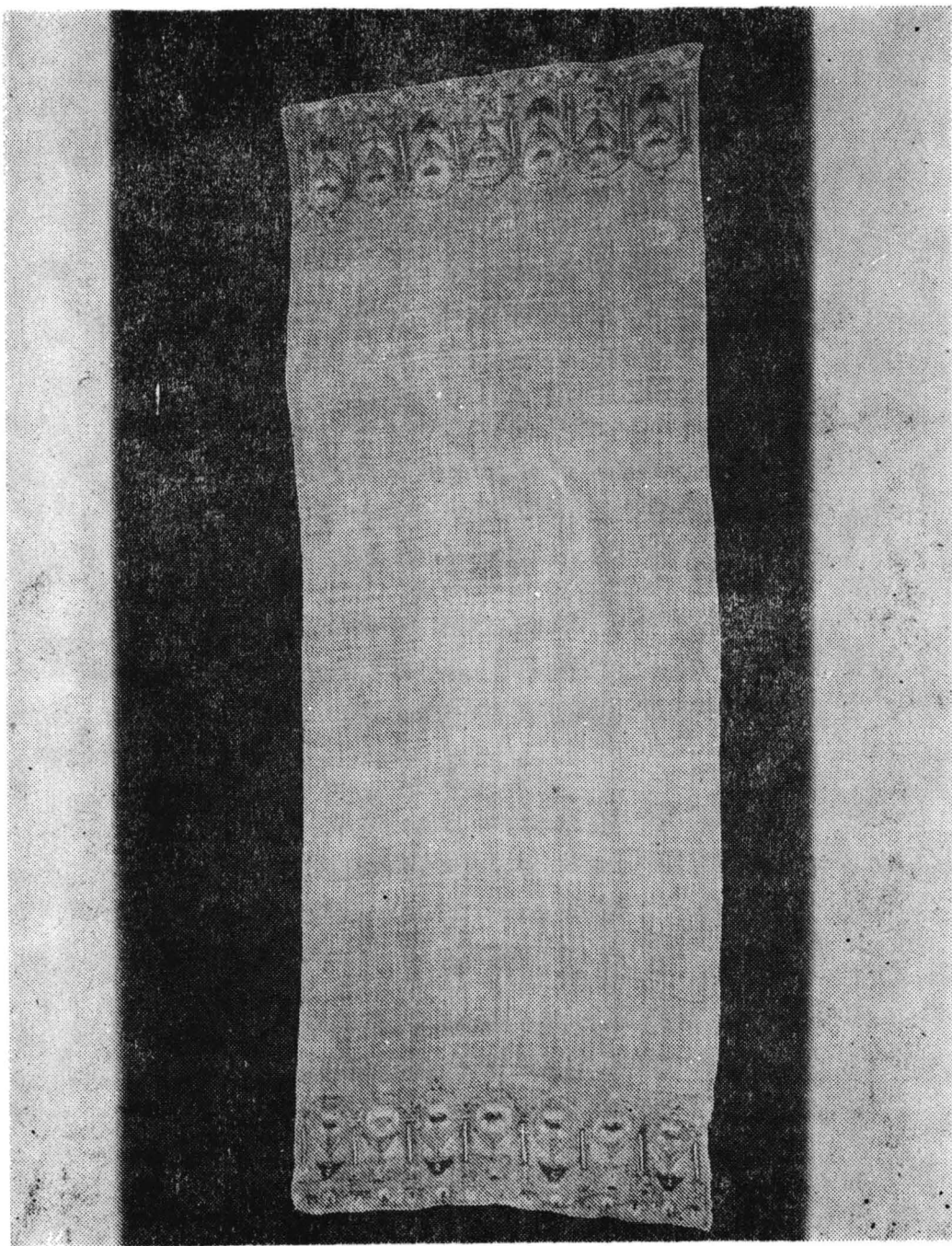

Fig. 3: ştergar ornamental, MuzIstTrans, nr. inv. F. 5,879 — ansamblu.

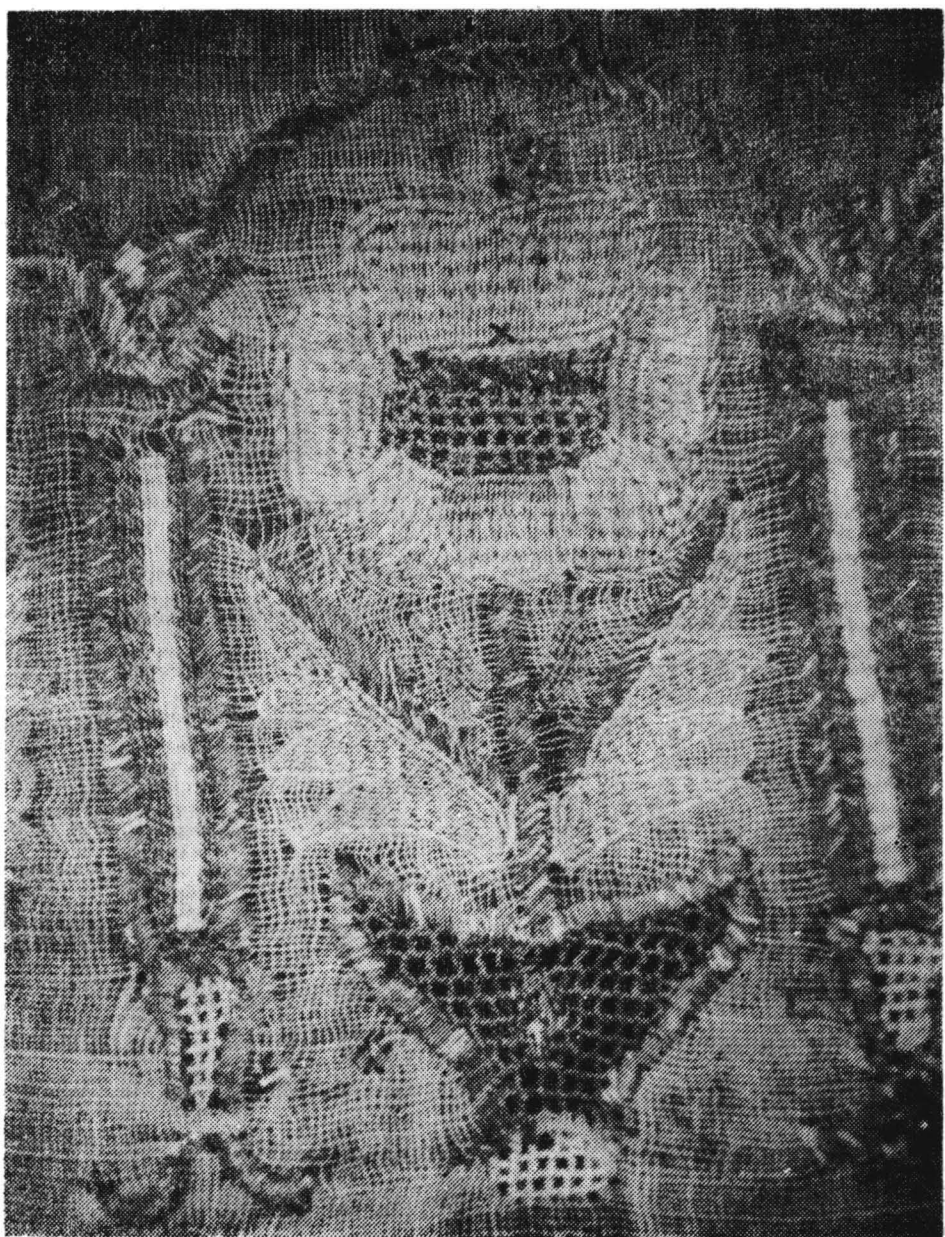

Fig. 4: ștergar ornamental, MuzIstTrans. nr. inv. F. 5.879 — detaliu; X: suprafețe brodate cu sirmă de argint albastru-cenușie.

EPOCH EMBROIDERIES — METAL THREADS INVESTIGATION

(Abstract)

The chemical analysis of the materials used for epoch embroideries offer informations which added to the conclusions of analyse of the stylistical features, allow to determine the age of the textiles. That's why we started to analyse the blue-grey metal thread, used in two decorative towels from the Textile Collection of the History Museum of Transylvania.

The purpose of our investigation was to find the cause of the blue-grey colour. It was the result of a natural decay or it was a desired process of colouring?

The information gained shows a desired sulphonation of the silver thread, so a black-grey wire for embroideries with blue reflexes appears. The chemical result permit to date the two textiles in the first part of the XVIIIth century. In this period was often used, to the textiles with a special destination, the „black silver“ wire intermingled with the known metal threads.

The analyse of stylistical features places these textiles towards the end of the XVIIth century — the XVIIIth century. So our cooperation (historian — chemist) permit to find the right place in the history of these objects. The conclusion was that these textiles were done in the first part of the XVIIIth century.

CONSEMNĂRI DE CARTE ROMÂNEASCĂ VECHĂ ÎN INVENTARE BISERICEȘTI DIN TRANSILVANIA

Interesul pentru locul și rolul jucat de cartea românească veche în cultura noastră datează din secolul trecut, valorificându-se pentru aceasta o serie de surse documentare dintre cele mai diverse, nelipsind nici informațiile de arhivă. Dintre acestea, fără îndoială, datele furnizate de inventarele bisericesti ne permit să cunoaștem azi aspectele însemnate din marele capitol al istoriei cărții românești vechi, cum ar fi cele referitoare la prezența cărții manuscrise și tipărite în biserici, alături de care s-ar putea aminti aceea a icoanelor pe sticlă sau lemn, a diverselor broderii, a antimiselor, prapurilor și altor odăjdii bisericesti folosite în serviciul liturgic. Toate acestea constituie elemente de istorie culturală de mare importanță care ne dau măsura interesului din lumea satului pentru citit și scris și a gustului și sensibilității pentru frumos a țaranului din trecut.

Precizările de mai jos, pe care le aducem în legătură cu circulația cărții românești vechi în Transilvania, se bazează pe datele oferite de un număr de 37 de inventare bisericesti întocmite de preoții locali și înaintate de aceștia sau de protopopi forului central episcopal. Aceste inventare erau întocmite de regulă cu prilejul vizitelor canonice și a succesiunilor parohiale, în acest din urmă caz noul preot având obligația să alcătuiască și să înainteze episcopiei catagrafia bunurilor de tot felul ale bisericii pe care urma să o păstorească.

Inventarele din care reținem consemnările de carte românească veche provin din biserici parohiale și filiale aparținând diecezei episcopiei de Gherla-Cluj, privind geografic sate din nordul și centrul Transilvaniei. De la această instituție ecleziastică am valorificat material arhivistic similar și cu alte prilejuri¹, încît prin contribuțiile de față dorim să completăm datele deja publicate.

*

I. ABRUD, jud. Alba, 14 noiembrie 1932: *Apostol*, Blaj, 1841; *Apostol*, Blaj, 1900; *Catavasier*¹, Cazanie, 1699²; *Ceaslov*, Sibiu; *Evan-*

¹ Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare, în Satu Mare. Studii și comunicări*, V—VI(1981—1982), p. 211—222; idem, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, în *ActaMN*, XIX(1982), p. 695—708; idem, *Date despre cartea românească din Sălaj*, în *ActaMP*, VI(1982), p. 341—352; idem, *Date despre cartea românească veche din Maramureș*, în *ActaMN*, XX(1983), p. 783—802; idem, *Date privind cartea românească veche din nord-vestul Transilvaniei*, în *ActaMN*, XXI(1984), p. 795—799; idem, *Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei*, în *AIIC*, XXX(1990), p. 47—57.

ghelie, Blaj, 1786, chirilice³; *Evangelhie*, Blaj, 1871; *Evhologhion*, Blaj, 1874⁴; *Liturghier*, Blaj, chirilice; *Liturghier*, Blaj, 1905; *Liturghier*, Blaj, 1931; *Minet*, Rîmnic, 1837⁵; *Octoih*; *Octoih*, Blaj, 1807⁶; *Octoih*, Sibiu; *Octoih*, Sibiu, 1842; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Strastnic*, Blaj, 1871⁷; *Triod*, Blaj, 1831⁷; *Matricole* începînd cu 1786; *Şematismul* tipărit la Blaj în 1835 şi alte cărţi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului următor (Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Episcopia gr. cat. Cluj-Gherla, Doc. nr. 1036/1933)⁸.

1. Posibilă ediţia de Blaj din 1824, un asemenea exemplar fiind înregistrat de N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelenе şi maramureşene*, II, Bucureşti, 1906, p. 27—28.

2. Bălgrad.

3. Anul evident greşit, lipsind o asemenea ediţie. N. Iorga, *op. cit.*, consemnează o ediţie din 1817.

4. Este posibil ca preotul, din neatenţie, să fi inversat la această tipăritură, ca şi la *Strastnic* şi *Triod*, cifra zecilor cu a sutelor. Dealtfel, N. Iorga, *op. cit.*, înscrie ediţia corectă din 1784.

5. Corectă ediţia din 1737, înregistrată şi de N. Iorga, *op. cit.*

6. Anul greşit, lipsind o asemenea ediţie în BRV şi la Daniela Poenaru, *Contribuţii la bibliografia românească veche* — CBRV, Tirgovişte, 1973.

7. Preotul a inversat cifra zecilor cu aceea a sutelor, N. Iorga, *op. cit.*, consemnînd ediţiile din 1817, respectiv din 1813.

8. N. Iorga, *op. cit.* dă următoarele tipărituri, reproducînd şi însemnările unora: *Antologhion*, 1737 cu însemnări din 1738 şi 1800; *Catavasier*, 1824; *Chiriadodromion*, Bălgrad, 1699 cu însemnare din 1800; *Evangelhie*, 1817; *Evhologhion*, 1784 cu însemnare din 1801; *Penticostar*, 1743; *Polunoşţinţa* din Rîmnic (?); *Strastnic*, 1817 şi *Triod*, 1813.

II. ASUAJU DE JOS, jud. Maramureş, 1 aprilie 1877: *Apostolier*, Blaj, 1802; *Catavasier*, Blaj, 1769; *Evangelhie*, Blaj, 1776; *Evhologhion*, Blaj, 1845; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Minologhion*, Rîmnic, 1766; *Octoih*, Blaj, 1792; *Orologhier*, Blaj, 1793; *Penticostar*, Blaj, 1808; *Psaltire*, Blaj, 1780; *Strastnic*, Blaj, 1804; *Triod*, Blaj, 1771; arhiva parohială cuprinzînd *matricolele* botezărilor (1824—1858), a cununaţilor (1848—1857) şi a morţilor (1824—1858) (Doc. nr. 3200/1877)¹.

1. Inventarul întocmit la 23 martie 1917 nu cuprinde decît titlul cărţilor, cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din Maramureş*, p. 784.

III. BAIJA DE ARIEŞ, jud. Alba, 12 decembrie 1932: tipăriturile bisericii sînt consemnate la modul general, fiind individualizată doar *Biblia* „bobiană”, adică a lui Samuil Micu (Doc. nr. 1036/1933).

IV. BOIU MARE, jud. Maramureş, 20 februarie 1933: între cărţile înregistrate doar nominal (*Liturghier*, *Evangelhie*, *Cazanie* etc.) figurează şi *Biblia* „cu litere cirile”, fiind posibilă ediţia de Blaj din 1795 (Doc. nr. 3075/1933).

V. CALINEŞTI, jud. Satu Mare, 20 ianuarie 1878: *Antologhion*, Rîmnic, 1737; *Biblia*, 1795¹; *Cartea patimilor*²; *Cartea de predici*, Rîmnic, 7256 (1748)³; *Catavasier*, fără foaia de titlu; *Epistolaru*, Blaj, 1767; *Evangelhie*, Blaj, 1776; *Evhologhion*, Blaj, 1784; *Liturghier*, 7267 (1759)⁴; *Octoih*, Rîmnic, 1750; *Orologhion*, Rîmnic, 1753; *Penticostar*, Blaj, 7251

(1743)⁵; *Psaltire*, București, 1764⁶; *Testamentul Nou*, fără început⁷; *Triod*, fără foaia de titlu; *antimis* de la episcopul de Muncaci Emanuel Olsavszky din 1754 și un altul de la episcopul de Gherla Ioan Alexi din 1858 (Doc. nr. 965/1878)⁸.

1. Blaj.
2. Adică *Strastnic*.
3. *Cazanie*.
4. Ediția de București, Rimnic sau Iași, (BRV, II/145—147 și IV/75).
5. Tipărit la București, preotul trecînd din greșeală ca loc de tipărire Blajul. Exemplarul a fost cumpărat în 1753, cf. Elena Bărnăuțiu, *Cartea veche românească din sec. XVIII în județul Satu Mare. Catalog selectiv*, Satu Mare, 1980, p. 9.
6. Lipsă în BRV și CBRV. Ediții din 1764 avem de la Blaj și Rimnic.
7. Posibil ediția de la Bălgrad (1648).
8. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare*, p. 217—218, publică inventarul din 24 noiembrie 1864 care cuprinde aceleași titluri.

VI. CERTEGE, jud. Alba, 30 decembrie 1932: printre cărțile nominalizate la modul general este consemnată și *Biblia de la Blaj* (Doc. nr. 1036/1933).

VII. CETAN, com. Vad, jud. Cluj, 22 mai 1858: între cele 14 cărți, figurează și o *Cazanie*¹, *Biblia*² și *Propovedania*³ (Doc. nr. 2194/1858)⁴.

1. Din 1643 a lui Varlaam, cumpărată de familia săteanului Dumitru Galea încă din anul 1645 cf. Francisc Kiss, *Date noi privind circulația „Cazaniei” lui Varlaam în Transilvania*, în *Steaua*, XIX(1968), nr. 11, p. 127—128; Nicolae Edroiu, *Exemplarul din Cetan (Dej) al Cazaniei lui Varlaam*, în *Mitropolia Ardealului*, XVI (1971), nr. 7—8, p. 564—566; Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 239—240.

2. Probabil ediția din 1795 de la Blaj.

3. De Samuil Micu sau Petru Maior.

4. Cu ani în urmă, la biserică au fost înregistrate următoarele cărți vechi românești: *Apostol*, Blaj, 1767; *Evanghelie*, Blaj, *Minologhion*, Blaj, 1781; *Octoih*, Blaj, 1783 și *Strastnic*, Blaj, 1817, exemplar cumpărat în 1889 cf. Grațiana Alicu, *Circulația cărții vechi românești în județul Cluj*, în *ActaMN XVI* (1979), p. 794.

VIII. CÎȚCAU, jud. Cluj, 27 aprilie 1871: în biserica bărbatilor, pe lângă diverse titluri, sînt consemnate *Biblia Mare*¹ și *Propovedania*² (Doc. nr. 1167/1871)³.

1. Ediția de Blaj din 1795 cf. inventarul din 1857 publicat.

2. Figurează și în inventarul din 1867, fiind a lui Samuil Micu sau Petru Maior.

3. Datele inventarului din 28 februarie 1857 au fost publicate, cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, p. 699.

IX. DABICA, jud. Cluj, 31 decembrie 1932: *Apostol*, 1683¹; *Apostol*, latine; *Cazanie*, cu chirilice²; *Evanghelie*, 1760³; *Evanghelie*, 1900; *Mineitul* „sărbătorilor cu cirile manuscris din 1755, stare bună”, *Minei* în 2 tomuri, 1910—1913; *Penticostar*, chirilice; *Strastnic*, 1753⁴; *Strastnic*, 1813⁵; 2 *Strastnice*, latine; *Triod*, 1771⁶; *Triod*, 1890 și „iconostas cu 19

icoane și în dosul iconostasului sint 8 icoane vechi și „așa împărătească veche“ (Doc. 1288/9/1933)⁷.

1. De București.

2. Posibilă ediția din 1732 de la București, un asemenea exemplar fiind prezent cu ani în urmă la biserică, cf. Grațiana Alicu, *op. cit.*, XVII (1980), p. 772—773.

3. De București.

4. De Blaj.

5. Posibil de Blaj din 1817.

6. De Blaj.

7. Grațiana Alicu, *op. cit.*, p. 772—773 consemnează următoarele tipăriuri: *Apostol*, București, 1683, cu însemnare de cumpărare la 1787; *Ceasoslov*, Blaj, 1778; *Chiriadodromion*, București, 1732, *Liturghii*, Blaj, 1756; *Octoih*, Blaj, 1825, *Strastnic*, Blaj, 1753 și *Triod*, Blaj, 1771.

X. DABICENI, com. Ileanda, jud. Sălaj, 31 decembrie 1932: printre titlurile înregistrate de preot figurează și „Carte de predică de P. Maior“ (Doc. nr. 3075/1933).

XI. DEALU MARE, com. Coroieni, jud. Maramureș, 14 decembrie 1857: *Biblia*, Blaj, 1795; *Cazanie*, București, 1732; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Minei*, Rîmnic, 1752; *Penticostar*, Blaj, 1765¹; *Psaltire*, Rîmnic, 1794²; *Triod*, Blaj, 1761³ (Doc. 267/1858).

1. Anul greșit, posibilă ediția din 1768.

2. Lipsă în BRV și CBRV, posibilă ediția din 1793.

3. Probabil ediția din 1771.

XII. DÎRJA, com. Panceu, jud. Cluj, decembrie 1932: între tipăriurile bisericii amintită și *Biblia cea Mare*¹ (Doc. 1288/10/1933).

1. Posibilă ediția de la Blaj din 1795.

XIII. DRĂGHIA, com. Coroieni, jud. Maramureș, 31 decembrie 1857: *Apostol*, Blaj, 1767; *Biblia*, Blaj, 1770¹; *Catavasier*, Blaj, 1762; *Cazanie*, Iași, 1643; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Blaj, 1765²; *Oftaiu*, Blaj, 1770³; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1773 și *Triod*, Blaj, 1800 (Doc. 267/1858).

1. Anul evident greșit în loc de 1795.

2. Probabil 1775.

3. *Octoih*.

XIV. FIRIZA, jud. Maramureș, 2 august 1876: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier*; *Evanghelii*; *Euhologhion*, Blaj, 1784; *Liturghier*, 1807¹; *Minei*, Blaj, 1781; *Molitvelnic*, Blaj, 1860; *Orologhion*, 1808¹; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Triod*, Blaj, 1771 și antimis de la episcopul Ioan Alexi din 1858 (Doc. 4200/1876)².

1. De Blaj.

2. Inventarele din 1857 și 1858 au fost publicate de Avram Andea și Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din Maramureș*, p. 791.

XV. GĂDALIN, com. Jucu, jud. Cluj, 31 decembrie 1932: între cărțile consemnate la modul general figurează și *Biblia veche*¹, *Cazania* tipărită în anul 1669², *Mineiul* de la Blaj din 1838 și 6 tomuri de matricole ale botezaților, cununaților și morților începînd cu anul 1826. În biblio-

teca parohială sînt înregistrate o serie de cărți din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru (Doc. 1288/12/1933)³.

1. Posibilă ediția din 1795 de la Blaj.

2. Posibilă ediția din 1699 de la Bălgrad.

3. Grațiana Alicu, *op. cit.*, XVII (1980), p. 774—775 consemnează următoarele tipăriri: *Biblia*, Blaj, 1795; *Chiriacadromion*, Bălgrad, 1699; *Evangelhie*, Blaj, 1776, cu însemnare din 1862; *Evangelhie*, Blaj, 1817; *Evangelhie*, Rîmnic, 1746; *Penticostariu*, Blaj, 1768, cu însemnare din 1787 că a fost dat popii Ghiorghe din Gădălin; 2 *Strastnice*, Blaj, 1817 și *Triod*, Rîmnic, 1761 cu însemnare din 1943.

XVI. ICLOZEL, com. Iclod, jud. Cluj, 1 decembrie 1932: aproape toate cărțile consemnate sînt tipăriri din secolul nostru, excepție făcînd *Penticostarul Mare*, 1780¹ (Doc. 1288/15/1933).

1. De București.

XVII. ILIȘUA, com. Șarmășag, jud. Sălaj, 1 martie 1933: cele mai multe dintre cărți sînt date doar nominal, despre cîteva precizîndu-se anii de tipărire: *Evangelhie*, 1775¹; *Evangelhie*, 1900; *Minei*, 1751²; *Octoih mare*, 1854 și *Triod*, 1751³ (Doc. 2565/1933).

1. De București.

2. De Blaj.

3. Probabil ediția de la Blaj din 1771, preotul citind greșit anul.

XVIII. INĂU, com. Someș-Odorhei, jud. Sălaj, 23 ianuarie 1877: *Apostol*, „tipărit sub chir Neofit de la Crit”⁴; *Cazanie*, Alba Iulia, 1799²; *Evangelhie*, București, 1782³; *Evhologhion*, Blaj, 1715⁴; *Liturghier*, Tîrgoviște, 1713; *Triod* și *Strastnic* „laolaltă tipărit în Rîmnic în 1761”⁵, și un antimis sfințit de episcopul Ioan Lemeni în 1841 și un altul din 1858 de la Ioan Alexi (Doc. 917/1877)⁶.

1. București, 1743.

2. Anul corect 1699.

3. Probabil 1682, dacă avem în vedere că preotul a citit prin plusare și cifra sutelor de la *Cazania* de Bălgrad.

4. Anul corect 1815.

5. Pentru *Strastnic*, locul și anul tipăririi sînt diferite, pentru tipăritura din Rîmnic lipsind un asemenea titlu, cf. A. F. Nicolescu, Gh. Rădulescu, *La 275 de ani de la înființarea tipografiei rimnicene: Rîmnicu Vilcea vechi centru tipografic*, în *Mitropolia Olteniei*, XXXII (1980), nr. 3—6, p. 490.

6. În 1784 erau consemnate următoarele cărți ale bisericii din Inău: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier*, 1859; *Ceaslov*, Sibiu, 1859; *Chiriacadromion*, Alba Iulia, 1699; *Evangelhie*, Blaj, 1765 și *Octoih*, 1810, cf. Ana Cînda, *Colecțiile de carte veche românească din depozitele eparhiale de la Șimleul Silvaniei și Zalău*, în *ActaMP*, VIII (1984), p. 603.

XIX. JUCU DE JOS, com. Jucu, jud. Cluj, 12 noiembrie 1932: *Apostol* cu caractere latine; *Apostol* vechi¹; *Evangelhie* nouă; *Evangelhie* din vremea episcopului Bob²; *Evhologhion* nou; *Evhologhion* vechi; *Liturghier* de „București sub mitrop. Ungrovlahiei, 1698”³; 2 *Liturghiere* cu caractere latine; *Minei* „de sub mitrop. Ungrovlahiei”⁴; *Minei* nou; *Octoih*; *Octoih mare*; *Octoih mic*; *Penticostar* de sub Bob⁵; *Penticostar* nou; *Psaltire* și *Strastnic*⁶ (Doc. 1288/17/1933)⁷.

1. Probabilă ediția de București din 1683.
2. Blaj, 1817. Posibil și înțelesul de procurată sub Bob, situație în care avem *Evangelhia* tipărită la Blaj în 1765 și cumpărată pentru biserică în 1811.
3. Anul greșit.
4. Probabilă o ediție de secol XVIII a *Antologhionului* de București (1736, 1766, 1777 și 1786).
5. Blaj, 1786 sau 1808. Posibil și înțelesul de cumpărat sub episcopul Bob și atunci avem ediția de Blaj din 1768, exemplar care aparținea bisericii încă din 1 mai 1837.
6. Posibil de Blaj, 1773, exemplar dăruit bisericii în 1804 de episcopul Ioan Bob.
7. Grațiana Alicu, *op. cit.*, XVI (1979), p. 797—799 înregistrează următoarele tipărituri pentru biserica Juc-Herghelie: *Apostol*, București, 1683, cu însemnare din 14 martie 1826 că aparținea bisericii din Jucu de Jos; *Evangelhie*, Blaj, 1765, cu însemnare că a fost cumpărată pentru biserica din Jucu de Jos la 1 martie 1811; *Liturghier*, București, 1729; *Octoih*, Rîmnic, 1742; *Penticostar*, Blaj, 1768, cu însemnare că la 1 mai 1837 aparținea aceleiași biserici; *Strastnic*, Blaj, 1773, cu însemnare că a fost dăruit bisericii din Jucu de Jos de episcopul Ioan Bob la 9 aprilie 1804; *Triod*, Blaj, 1771, cu însemnare de apartenență la aceeași biserică și *Triod*, Blaj, 1813.

XX. LEMNIU, com. Letca, jud. Sălaj, 31 decembrie 1932: între cărțile date nominal și însoțite de determinativul „vechi” sau „nou” este consemnată și *Biblia*¹, *Propovedania*² și *Strastnic* „vechi, tipărit în București pe vremea lui Nic. Al. Mavrocordat”³ (Doc. 3075/1933)⁴.

1. Posibilă ediția din 1795 de la Blaj.

2. De Samuil Micu sau Petru Maior.

3. București, 1726.

4. Ana Cînda, *op. cit.*, p. 600 înregistrează următoarele tipărituri: *Apostol*, Rîmnic, 1747; *Catavasier*, Blaj, 1777; *Liturghier*, sec. XVIII; *Evangelhie*, Rîmnic, 1746; *Minei*, sec. XIX și *Penticostar*, Sibiu, 1805. Fl. Mureșan, în *Cazania lui Varlaam 1643—1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 209 și 229 consemna în 1944 la biserică un exemplar incomplet din *Cazania* lui Varlaam. Menționăm că în inventarul de mai sus nu figurează nici o *Cazanie* și nici în localitate nu se mai păstrează azi exemplarul amintit, cf. Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 309.

XXI. LUJERDIU, com. Cornești, jud. Cluj, 29 decembrie 1932: *Apostolier*, Blaj, 1911; *Apostolier*, Rîmnic, 1747; *Catavasier*, Blaj, 1793; *Cazanie*, București, 1768¹; *Evangelhie*, 1918; *Evangelhie*, Blaj, 1875; *Liturghier*, Blaj, 1773²; *Liturghier*, 1775³; *Liturghier*, 1931; *Minei*, București, 1765; *Molitvelnic*, Blaj, 1793; *Molitvelnic*, București, 1781⁴; *Octoih mare*, București, 1746; *Octoih mare*, București, 1761⁵; *Orologhion*, Blaj, 1793; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Strastnic*, Blaj, 1773 și *Triod*, Blaj, 1771 (Doc. 1288/20/1933)⁶.

1. Exemplar consemnat și de Ioana Cristache Panait, *Tipăritura bucureșteană din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene*, în *Glasul Bisericii*, XXXI (1972), nr. 11—12, p. 1235.

2. Anul este greșit.

3. De Blaj.

4. După inventarul din 1860 ar fi ediția din 1741.

5. Anul este greșit.

6. Inventarul bisericii din 21/9 martie 1860 publicat de Avram Andea și Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, p. 702.

XXII. PETROVA, jud. Maramureș, 24 decembrie 1859: se arată că toate cărțile bisericești și parohiale au ars în 1857, biserica folosindu-se de cărți împrumutate de la alte biserici. Sint consemnate următoarele cărți noi cumpărate după incendiu: *Epistolarium*, Sibiu, 1851, dăruit de Ana Dunca; *Liturgicon*, Sibiu, 1852, dăruit tot de Ana Dunca și *Psaltire*, Sibiu, 1857, dăruită de Ludovic Rednik (Doc. 1945/1869).

XXIII. PÎGLIȘA, com. Dăbica, jud. Cluj, 14 decembrie 1932: între cărțile bisericii, date nominal, este consemnată și o *Evanghelie*, 1760¹ (Doc. 1288/23/1933).

1. De București.

XXIV. POIANA ILVEI, com. Măgura Ilvei, jud. Bistrița-Năsăud, 31 decembrie 1932: între tipăriturile nominalizate ale bisericii figurează și *Biblia* lui Clain (Doc. 3486/1933).

XXV. PONOREL, com. Vidra, jud. Alba, 10 ianuarie 1933: cărțile înregistrate la modul general, individualizându-se doar *Biblia* lui Clain (Doc. 1036/1933)¹.

1. N. Iorga, *op. cit.*, p. 150—151 consemnează o inscripție din 1727 a bisericii și următoarele cărți: *Apostol*, 1802; *Catavasier*, 1793; *Chiriadromion*, Bălgrad, 1699, cu însemnare din 1756; *Evanghelie*, 1776; *Liturghier*, 1775; *Minologhion*, 1781; *Octoih*, 1792; *Penticostar*, 1743 și *Triod* din sec. al XVIII-lea cu o însemnare despre preț.

XXVI. PRUNENI, com. Aluniș, jud. Cluj, 23/11 martie 1860: *Apostol*, vechi; *Catavasier*, 1824¹; *Cazanie*, veche²; *Minei*, Blaj, 1838; *Propovedanie*³; *Strastnic*, Blaj, 1817, un *antimis* de la episcopul Lemeni și *maticole* bisericești începînd cu anul 1824 (Doc. 767/1860)⁴.

1. Blaj.

2. Posibilă ediția din 1732 de la București, cf. Ioana Cristache Pănit, *op. cit.*, p. 1235.

3. De Samuil Micu sau Petru Maior.

4. Inventarul din 8 iulie 1872 publicat de Avram Andea și Susana Andea, *op. cit.*, p. 704.

XXVII. RASCRUCI, com. Bontida, jud. Cluj, 1 ianuarie 1933: între cărțile consemnate doar cu titlul figurează și *Biblia* lui Samuil Klein (Doc. 1288/24/1933).

XXVIII. ROMULI, jud. Bistrița-Năsăud, 5 februarie 1933: *Apostol*, Blaj, vechi; *Apostol*, Blaj, 1878; *Apostol*, Blaj, 1911; *Catavasier*, Blaj, stare slabă; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Evanghelie*, Blaj, 1900; *Evhologhion*, Blaj, 1893; *Evhologhion*, Blaj, 1912; *Liturghier*, Blaj, 1870; *Liturghier*, Blaj, 1893; *Liturghier*, Blaj, 1931; *Minei*, Blaj, 1913, 2 vol.; *Minei* „tipărit în anul 1745 în Rimnicu Moldovei”¹; *Octoih mare*, Blaj, 1760, stare slabă; *Octoih-Penticostar*, Blaj, 1875; *Octoih-Penticostar*, Blaj, 1878; *Orologhion*, Blaj, 1892; *Orologhion*, Blaj, 1912; *Penticostar mare*, Blaj, 1768; *Penticostar mic*, Blaj, 1912; *Strastnic*, Blaj, stare slabă; *Strastnic*, Blaj, 1929; *Triod*, Blaj, 1870; *Triod*, București, 1775, stare slabă², *antimis*

sfințit de episcopul Ioan Alexi în 1858 și mai multe cărți noi în „biblioteca parohială“ (Doc. 3487/1933)³.

1. De fapt Rîmnicu Vilcea.

2. Anul greșit, lipsă din BRV și CBRV.

3. Un inventar din anul 1942 publicat de Avram Andea și Susana Andea, *op. cit.*, p. 705.

XXIX. ROȘIA MONTANĂ, jud. Alba, 10 decembrie 1932: cărțile bisericii sînt consemnate doar cu titlul, fiind înregistrat și un exemplar din *Predicile* lui Maior (Doc. 1036/1933).

XXX. SĂCĂȘENI, jud. Satu Mare, 15 aprilie 1857: în biserica reparată la 1837 sînt consemnate de preot cărțile: *Apostol*, Blaj, 1802; *Catavasier*, Blaj, 1762; *Cazanie* din București, 1646, in folio¹; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Minei*, Blaj, 1781; *Octoih*, București, 1720; *Orologhion*, vechi; *Strastnic*, Blaj, 1784²; *Triod*, Blaj, 1813, *antimis* din 1796 de la Blaj și *matricole* vechi (Doc. 858/1857).

1. Anul greșit. Posibilă o ediție de secol XVIII.

2. Anul greșit. Ediții de la Blaj se cunosc din anii 1753, 1773, 1804 și 1817.

XXXI. SÂLCIUA DE JOS, jud. Alba, decembrie 1932: *Apostol*, Blaj, 1761; *Apostol*, Blaj, 1911; *Biblie*, 1695¹; *Cazanie*, 1732²; *Evanghelie*, Blaj, 1760; *Evanghelie*, Blaj, 1900; 5. *Evhologhione*, toate de Blaj; *Liturghier*, Blaj, 1907; *Liturghier*, Blaj, 1913; *Liturghier*, Blaj, 1931; *Minei*, Blaj, 1751; *Minei*, Blaj, 1913; *Octoih*; *Penticostar*; *Predici funebrele*, 1927, 2 tomuri; *Psaltire*, Sibiu, 1915; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Strastnic*, Blaj, 1930; *Triod*, Blaj, 1771; *Triod*, Blaj, 1930 și diverse cărți moderne în biblioteca parohială (Doc. 1036/1933).

XXXII. SÎNTIOANA, com. Țaga, jud. Cluj, 31 martie 1877; tipări-turile existente în biserică sînt date la modul general, printre ele figurînd și *Biblia*¹ (Doc. 2717/1877)².

1. Posibilă ediția din 1795 de la Blaj.

2. Grațiana Alicu, *op. cit.*, XVIII (1981), p. 693—694 consemnează următoarele tipăriri: *Apostol*, Blaj, 1767; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Octoih*, Blaj, 1770; *Strastnic*, Blaj, 1817 și *Triod*, Blaj, 1813.

XXXIII. STRÎMBU, com. Chiuiеști, jud. Cluj, 23 august 1869: *Apostol*, Blaj, 1802; *Apostol*, București, 1704¹; *Catavasier grecesc-romănesc*, fără început²; *Catavasier romănesc*, Blaj, 1762; *Cazanie*, Rîmnic, 1781; *Ceaslov*, Blaj, 1793; *Evanghelie*, Blaj, 1765, sub Atanasie Rednic; *Liturghier*, Blaj, 1756, sub Petru Pavel Aron; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Minei*, Blaj, 1781, sub Grigore Maior; *Molitvelnic*, Blaj, 1757; *Molitvelnic*, Blaj, 1815; *Oftaiu*, Blaj, 1760³; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Predicile* lui Petru Maior, Buda, 1810; *Propovedania la morți* de Samuil Clain, Blaj, 1784; *Psaltirea profetului David*, Sibiu, 1847; *Strastnic*, Blaj, 1753; *Testamentul Vechi și Nou*, Blaj, 1795; *Triod*, Blaj, 1771; *matricole* bisericești începînd cu anul 1802 și un *protocol* de vizitațiuni canonice începînd din 1835 (Doc. 2523/1868)⁴.

1. De Buzău.

2. Sibiu, 1803 (BRV, II, p. 445).

3. Adică *Octoih*.

4. Inventarul din 10 septembrie 1916, mult mai sărăcăcios, a fost publicat de Avram Andea și Susana Andea, *op. cit.*, p. 706.

XXXIV. TÎRGU LAPUȘ, jud. Maramureș, 21 iunie 1866: *Apostolieriu* de sub Basaraba, 1704¹; *Catavasier*, fără frontispiciu; *Cazania* de la 1 septembrie, fără frontispiciu; *Contiunile* lui Meteș²; *Evanghelie* de sub Maria Teresia, Blaj, 1765; *Liturghier*, Sibiu, 1748³; *Minei* de sub Iosif al II-lea, 1781⁴; *Molitvelnic* de sub Iosif al II-lea, 1844⁵; *Octoih* de sub Maria Teresia, Blaj, 1770; *Octoih mic*; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Propovedania* de Blaj, 1784⁶; *Psaltire*; *Strastnic* de la Maria Teresia, 1753⁷ și *Galeria icoanelor sfinte*⁸ (Doc. 2729/1866)⁹.

1. De Buzău.

2. Adică *Predicile*.

3. Anul corect 1798.

4. Blaj.

5. Anul corect 1784.

6. A lui Samuil Micu.

7. Blaj.

8. Viena, 1861.

9. Inventarul din 1 martie 1873 a fost publicat de Avram Andea, *Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei*, în *AIIC*, XXX (1990—1991), p. 56.

XXV. TURȚ, jud. Satu Mare, 31 ianuarie 1879: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier*, Blaj, 1793; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Iași, 7267¹; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Minei*, Rîmnic, 1737; *Molitvelnic*, Blaj, 1784; *Molitvelnic*, Blaj, 1868; *Octoih mare*, Rîmnic, 1750; *Octoih mic*, fără titlulă; *Orologhion*, fără titlulă; *Orologhion*, Blaj, 1778; *Orologhion*, Sibiu, fără an; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Triod*, București, 7255² și 6 „cărți bisericești rusești” (Doc. 282/1881)³.

1. 1759.

2. 1747.

3. Inventarul acestei biserici întocmit la 13 februarie 1874 a fost publicat de Avram Andea și Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare*, p. 220.

XXXVI. UNGURAȘ, jud. , 2 octombrie 1859: între cărțile bisericii consemnate de preot doar cu titlul, figurează și *Biblia*¹, *Minei sirbesc* și *Testamentul Nou*², acesta din urmă, după cum este trecut în inventar — separat de *Biblie* prin înregistrarea *Cazaniei* și *Molitvelnicului* —, constituind o tipăritură distinctă (Doc. 3568/1859).

1. Posibilă ediția de la Blaj din 1795.

2. Posibilă ediția de la Bălgrad din 1648.

XXXVII. VIȘEU DE JOS, jud. Maramureș, 20 iulie 1877: *Antologhion-Minei*, Rîmnic, 1745; *Biblia*, Blaj, 1795; *Carte de predici*, Viena, 1793, dăruită de repozatul preot Ștefan Simeon; *Catavasier*, Rădăuți, 7252¹; *Chiriadodromion*, Belgradul Ardealului, 1778²; *Epistolarium*, Buzău, 1743; *Evanghelie*, București, 1742; *Liturghier*, Blaj, 1870; *Liturghier*, Iași, 7287³; *Noul Testament*, tipărit în Belgradului, 1748⁴; *Octoih vechi*, Blaj; *Octoih*, București, 1701⁵; *Orologhion*, București, 1777; *Orologhion*, Rădăuți, 1745; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Psaltire*, Iași, 1743; *Ritual*, Iași, 1749; *Ritual*⁶, fără titlu; *Triod*, Iași, 1747 și un *antimis* sfântit de episcopul Ioan Alexi, toate aflate în biserica construită în 1679 cu cheltuiala lui Ștefan Pop (Doc. 592/1878)⁷.

1. Adică 1744.

2. Corect 1699.

3. Anul citit greșit, tipăritura fiind nu din 1779, ci din 1759.
4. Corect 1648.
5. Anul greșit, lipsă o asemenea ediție în BRV și CBRV.
6. Adică *Molitvelnic*.

7. Inventarul din 29 ianuarie 1860 a fost publicat de Avram Andea și Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din Maramureș*, p. 801. Ioan Bîrlea în *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 205—207 înregistrează următoarele cărți: *Antologhion*, Rîmnic, 1745; *Apostol*, Buzău, 1743; *Biblia*, Blaj, 1795; *Catavasier*, 1768; *Ceaslov*, Rădăuți, 1745; *Chiriadromion*, Bălgrad, 1699; *Evanghelie*, București, 1742; *Evhologhion*, Iași, 1744; *Liturghier*, Blaj, 1817; *Liturghier*, Iași, 1759; *Octoih*, cu însemnări din 1757 și 1768; *Penticostar*, Rîmnic, 1743 și *Triod*, Iași, 1747.

SUZANA ANDEA — AVRAM ANDEA

LE LIVRE ROUMAIN ANCIEN DANS LES INVENTAIRES D'ÉGLISE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les auteurs présentent le résultat partiel de la recherche portant sur la diffusion du livre roumain ancien dans la Transylvanie. Dans ce but on a utilisé les données de 37 inventaires d'église de 37 localités.

Les données de ces inventaires démontrent que le livre roumain ancien, imprimé dans les Principautés Roumaines jusqu'en 1830, est répandu dans toutes les provinces habitées par les Roumains, les frontières politiques ne pouvant pas empêcher sa circulation. Pour les besoins de l'église le livre nécessaire au culte religieux a été procuré des imprimeries de Jassy et de Rădăuți (Moldavie), de Bucarest, de Buzău, de Rîmnic et de Tîrgoviște (Valachie), de Bălgrad, de Blaj et de Sibiu (Transylvanie) et de Vienne.

L'interprétation complexe des matériaux présentés analytiquement, sous forme de registre alphabétique des localités inventariées, va être réalisée dans une prochaine étude concernant le livre roumain ancien de la Transylvanie.

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848—1849 DIN TRANSILVANIA OGLINDITĂ ÎN GAZETA „MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE” (I)

Apărută în ziua de 19 martie 1848 la Pesta, gazeta „Márczius Tizenötödike” („Cincisprezece Martie”) reprezenta una dintre consecințele imediate și firești ale revoluției maghiare izbucnite la 15 martie, care avea înscris în programul său de revendicări privind transformarea modernă a țării și obiectivul garantării libertății cuvintului și a presei. Ea va fi exponenta ideilor „tineretului din martie” (Petőfi Sándor, Jókai Mór, Vasvári Pál, Pálffy Albert etc.), adică a acelei grupări, destul de eterogenă ca proveniență, care constituia punctul de întâlnire al tuturor orientărilor politice aflate la stînga liberalismului nobiliar¹.

Gazeta va apare, zilnic, între 19 martie 1848 și 8 iulie 1849, cu o perioadă de întrerupere între 31 decembrie 1848 și 14 februarie 1849, provocată de ocuparea Pestei de către trupele imperiale, cînd, odată cu părăsirea capitalei de către guvernul și parlamentul Ungariei, și redactorii gazetei vor fi nevoiți să se mute la Debrecen. Între 14 februarie și 31 mai 1849 „Márczius Tizenötödike” va fi tipărită în acest oraș, purtînd însă mențiunea „apare la Debrecen și Cluj”. Din 20 aprilie pînă în 31 mai 1849 vor exista două ediții diferite, care apar în paralel, prin editarea la Pesta a unei noi serii, cu același titlu, sub redacția lui Gaál József. În timp ce ediția din Debrecen, rămasă sub redacția inițială a lui Pálffy Albert, va promova orientarea radicală urmată încă de la început, ediția pestană va urma o linie moderată, propriu-zis liberală. Din 31 mai ediția din Debrecen își încetează apariția, cele două serii fuzionînd de fapt, la 7 iunie, într-o singură gazetă care va apare la Pesta, conducerea ei fiind din nou preluată de Pálffy Albert. În această formulă ea își continuă apariția pînă la sfîrșitul revoluției, încetînd să apară la 8 iulie 1849.

„Márczius Tizenötödike” reprezenta un organ al opoziției radicale, sprijinind ideea dobîndirii pe cale revoluționară a independenței Ungariei și străduindu-se totodată să traseze principalele măsuri în vederea atingerii acestui obiectiv. Ea va urmări în mod critic politica guvernului Batthyány, și chiar a celor urmatoare, combătînd în permanență moderația și tendința de soluționare pe cale pașnică a divergențelor cu dinastia habsburgică.

¹ Pentru revistă și gruparea din jurul ei vezi Pálffy Albert, *Egy lap keletkezésé 1848-ban*, în *Budapesti Hirlap*, 1884, nr. 74; Tamás Ernő, *Pálffy Albert és a „Márczius Tizenötödike”*, în *Pesti Hirlap Vasárnapja*, 1935, nr.4—5; idem, *Az első magyar boulevard-lap, a „Márczius Tizenötödike”*, în *A Sajtó*, 1937, nr. 3—4; Fekete Sándor, *A márciusi fiatalok*. Bdp., 1950, *passim*; Kókay György, *A magyar forradalom történet bibliográfiája*, II, Bdp., 1975, *sub voce*.

În acest context, gazeta va aborda pe larg problema națională din Ungaria². Poziția de principiu de la care se pleca în această chestiune nu diferea de cea a guvernului și a ideologiei nobilimii liberale, potrivit căreia recunoașterea existenței unei singure națiuni politice, maghiare, reprezintă fundamentul alcătuirii de stat a Ungariei și condiția oricărei discuții pe tema unor eventuale revendicări naționale. Plecând de la această premisă, referirile la adresa problemelor sirbe, croate, săsești, românești, slovace, ucrainiene sau evreiești sînt extrem de frecvente, atrăgându-se în permanență atenția asupra importanței acestor aspecte pentru soarta Ungariei.

Prima referire la români o întîlnim în numărul din 11 aprilie 1848, unde un anume Pukolay D. relatează împrejurările eliberării lui Eftimie Murgu dintr-o închisoare pestană. Autorul articolului admiră curajul revoluționarului român, „sărac în avere, dar bogat în suflet“, pe care Metternich îl intermuștrise de teamă că acesta va ridica întreg imperiul și chiar Europa împotriva sa, și încheie exprimîndu-și speranța că Murgu își va folosi libertatea spre binele națiunii maghiare³.

Atitudinea deschisă manifestată de gazetă față de români este oglindită și de faptul că în mai multe rînduri va acorda spațiu de exprimare unor personalități românești, făcînd aceasta și cu scopul de a clarifica poziția românilor în raport cu revoluția maghiară și de a elimina neîncrederea cu care erau priviți. Astfel, numărul din 10 mai 1848 dădea cuvîntul unui intelectual bănățean, care semna „I. Gy.“ și care presupunem a fi, după toate probabilitățile, Gheorghe Ioanovici, unul dintre membrii deputațiunii desemnate de către adunarea de la Lugoj din 16—17 mai⁴. Ioanovici aduce o serie de contraargumente convingerii existente în rîndul maghiarilor potrivit căreia, în anumite împrejurări, românii se vor alia, din motive religioase, mai degrabă cu elementul slav decît cu cel maghiar. Totodată el formula și anumite deziderate ale românilor, cum ar fi: separarea lor față de sirbi, folosirea limbii materne în școală și biserică, precum și reprezentarea intereselor românești în parlamentul maghiar de către un român și nu de un sirb⁵.

În data de 15 mai 1848 apărea și prima relatare despre adunarea din Duminica Tomii, care este considerată drept rezultatul activității unor agitatori aflați în serviciul împăratului austriac, trimiși de acesta tocmai cu scopul de a acredita în rîndurile românilor ideea că Viena dorește să le acorde toate drepturile, dar este împiedicată în atingerea acestui obiectiv de către nobilimea maghiară. Din acest motiv românii plănuiesc o revoltă împotriva nobililor și „doar celor mai înțelepți și

² Pentru poziția de principiu a revoluției maghiare față de problema națională, cu referiri speciale la situația din Transilvania, vezi Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*. vol. V, Cluj, 1946, p. 52—79; I. Tóth Zoltán, *Kossuth és a nemzetiégi kérdés 1848—1849-ben*, în vol. *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*, II, Bdp., 1952; idem, *Magyarok és románok*, Bdp., 1966 (studiile din capitolul dedicat revoluției); Spîra György, *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*, Bdp., 1980.

³ Márczius Tizenötödike, I, 1848 (în continuare prescurtăm: M. T., I). nr. 23. p. 92—93.

⁴ Pentru activitatea lui Ioanovici în această perioadă vezi I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Buc., 1968, p. 60—61, 63.

⁵ M. T., I, nr. 48, p. 188.

mai buni dintre români“ li se poate datora faptul că această revoltă nu a izbucnit încă. Autorul, un corresponsent al gazetei, consideră că înstrăinarea românilor față de cauza revoluției maghiare ar fi regretabilă nu atât pentru că s-ar teme că aceștia „ne-ar stirpi și ar face din noi o Valahie . . . , ci pentru că nu ar fi plăcut să luptăm cu o națiune căreia, după ce a fost atita timp oprimată, dorim tocmai să-i dăm drepturi și libertate“⁶.

Dacă situația din Ardeal începea încă din luna mai să îi neliniștească pe gazetari, cererile românilor din Partium nu întâmpină nici un fel de rețineri, acordându-li-se chiar spațiu în gazetă pentru publicarea lor. Astfel, în numărul din 18 mai 1848, un jurnalist maghiar semnat „Vasadi“ reproducea *Petiția mai multor reprezentanți ai locuitorilor valahi din comitatele Arad, Bihor, Békés, Crasna și Timiș, aflați la Pesta, către guvernul maghiar*. După ce sublinia faptul că „seminția valahă . . . a fost întotdeauna cel mai fidel fiu al patriei sale maghiare“ și „un bastion de apărare a Ungariei pe linia Dunării de Jos“, petiția formula deziderate de genul celor amintite mai sus de către Gh. Ioanovici și se încheia cu exprimarea speranței că noul guvern maghiar va acorda o atenție mai mare „acestei mari familii valahe de 1,2 milioane“ decât cel anterior⁷.

În 23 mai 1848 apare pentru prima oară o atenționare critică adresată de către gazetă guvernului, în ceea ce privește problema românilor din Ardeal. Autorul articolului, Pálffy Albert, atrage atenția guvernului să nu se lase depășit și în Ardeal, așa cum se întâmplase în Croația, de alții, referindu-se în mod cert la austrieci. Redactorul afirma printre altele următoarele: „Poporul român este bun și fidel, liniștit, blând și răbdător și în pofida oprimării a rămas cinstit și nestricat. Maghiarul nu se poate sprijini pe nici una dintre națiunile conlocuitoare atât de sigur ca și pe el. Românii sînt atrași spre ruși doar prin ritul răsăritean, dar singele lor este apusean, ei sînt romani“⁸.

Numărul 62 din 26 mai 1848 prezintă un amplu editorial, semnat tot de Pálffy, în problema uniunii Ardealului cu Ungaria. Din acesta reieșea clar conștientizarea faptului că în îndeplinirea dezideratului de mai sus, care fusese formulat încă în cadrul celor 12 puncte de la Pesta, rolul hotărîtor nu îl are dieta Transilvaniei, care „nu este altceva decât citeva sute de oameni“, ci românii, care „sînt întreaga Transilvanie“. „Guvernul nostru ar putea îndeplini uniunea și fără dieta Transilvaniei, dar fără români nici dieta, nici guvernul nostru. Să ne gîndim numai la ceea ce a făcut poporul în timpul lui Iosif. Cum s-a răscolit în masă, cum a vrut să inunde chiar și Ungaria . . .“, așadar „uniunea Transilvaniei fără consimțămîntul românilor ar fi o treabă de care nici să nu ne apucăm. Uniunea împreună cu românii ar fi de cel mai mare folos pentru țara noastră“⁹.

⁶ Idem, nr. 52, p. 209—210.

⁷ Idem, nr. 55, p. 220.

⁸ Idem, nr. 59, p. 236. De comparat cu aprecierile lui Széchenyi István, în *A Kelet népe* (1841).

⁹ M. T., I. nr. 62, p. 247—248. Un pasaj din acest articol este citat frecvent în istoriografia românească dedicată revoluției, sursa acestor preluări fiind probabil traducerea lui Victor Chereșteșiu, vezi *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. a II-a, Buc., 1963, p. 62—63, unde se reproduce și un facsimil după gazeta maghiară.

Dar dacă Pálffy nu formula nici o temere în privința adoptării uniunii de către parlamentul Ungariei și dieta Transilvaniei, cu atât mai mult se îndoaie de faptul că ea va fi acceptată de români. Uniunea, afirma Csernátóni Lajos, unul dintre principalii colaboratori ai gazetei, va aduce o serie de avantaje atât Ungariei, cât și Transilvaniei. Ungaria va câștiga în Ardeal „întărire morală și economică, o țară bogată în comori naturale“ și, ceea ce este mai important, „un element maghiar veritabil, neamestecat“, iar Ardealul își va asigura însăși existența sa națională, primind un puternic sprijin în conjunctura în care „casa șubredă a păcii artificiale europene s-a prăbușit și din toate direcțiile se aud doar cîntece de luptă“¹⁰.

În acest context, scrie Pálffy în același număr, românii pot fi mințiți, induși în eroare de către dușmanii cauzei maghiare. „Ei [românii] se tem că vor fi înșelați, după ce că domnii nici nu au făcut altceva decât să îi înșele“. Aici Pálffy consideră oportun să menționeze următoarele: „Dacă guvernul nostru s-ar fi apucat cu puțin timp în urmă să aducă la cunoștința poporului din Transilvania că la Pesta maghiarii au un guvern propriu, un parlament propriu, care vrea să dăruiască tuturor popoarelor care se alătură maghiarilor libertate și eliberarea din iobăgie, acum ar trebui să ne temem de mai puțin rău“. Din aceste motive autorul cere guvernului să întreprindă eforturi pentru câștigarea încrederii și simpatiei românilor, aceasta mai ales prin ajutorarea intelectualității române, în primul rînd a preoțimii, în care poporul „are tot atîta încredere ca și în evanghelie“, și a învățătorilor¹¹.

În ceea ce privește atitudinea gazetarilor de la „Márczius Tizenötödike“ față de cele două principate dunărene, indicii cu privire la acest aspect reies din articolul lui Csernátóni Lajos din 30 mai 1848. Făcînd o analiză a conjuncturii externe, acesta ajunge la concluzia că în trei locuri este necesară trimiterea de agenți maghiari, și anume: la Constantinopol, „unde nu demult s-a depistat o acțiune antimaghiară“, la Iași și la București, de unde „se trimit agitatori printre românii din Ardeal și Ungaria“¹².

În numărul 66 al gazetei, din 31 mai, apare și prima relatare amplă asupra adunării de la Blaj din 15 mai 1848, articolul fiind intitulat *Adunarea săsească-valahă de la Blaj*. După prezentarea revendicărilor românești, autorul afirmă că această adunare, care a fost ținută sub drapele austriece și „ilire“, este unul dintre rezultatele evidente ale uneltirilor austriece, alături de situațiile critice, concomitente, din Croația, Ungaria și Cehia. Se mai relatează că românii, întorcîndu-se spre casele lor, strigau că „... lor nu le trebuie împăratul Kossuth, cel care în Ungaria i-a spînzurat pe toți românii...“ și care pe deasupra nici nu este de credința lor, fiind unitarian.

Articolul îl incriminează pentru toate acestea pe episcopul Andrei Șaguna, numit „discipol vrednic al academiei ruse“, adunarea fiind considerată în mare măsură opera acestuia. În continuare este amintită

¹⁰ M. T., I, nr. 62, p. 248.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Idem*, nr. 65. Pentru imaginea revoluției din Principate în presa maghiară vezi studiul lui Egyed Akos, *A moldvai és havasalföldi forradalom a magyar sajtó tükrében*, în vol. 1848. Arcok, eszmék, tettek, Buc., 1974, p. 144—161.

plecarea celor două delegații la Viena și la Cluj, avându-i în frunte pe episcopii Andrei Șaguna și Ioan Lemeny, ca și pe baronul Vasile Nopcea, precum și a unei a treia, secrete, pornită cu bani către secui „pentru a-i convinge că uniunea nu este bună”. Totodată autorul menționează și un zvon, deși precizează că el nu îi dă crezare, conform căruia la Blaj s-ar fi împărțit și românilor 40.000 de florini în același scop al propagandei antiunioniste¹³.

La sfârșitul lunii mai trecea prin Pesta în drum spre împărat delegația română, ceea ce îl determină pe Csernátoni Lajos să îl prezinte pe unul dintre conducătorii acestei delegații, baronul Vasile Nopcea, în numărul din 1 iunie. Tonul întregului articol este ironic, batjocoritor, Nopcea fiind înfățișat drept un bețiv, un afemeiat și un cartofor notoriu, și, mai presus de toate, drept un oportunist și un renegat. Csernátoni regretă că tocmai un astfel de individ, „... căruia i-a fost rușine de originea sa, a negat-o și a vrut s-o șteargă chiar cu singe”¹⁴, s-a pus acum în fruntea românilor, fiind convins că Nopcea îi va conduce pe căi greșite¹⁵.

Începînd cu luna iunie articolele din „Márczius Tizenötödike” relatează frecvent despre incidente diverse izbucnite între românii din Ardeal și autoritățile maghiare, sau între români și secui, tonul acestor relatări fiind neutru, echilibrat în majoritatea cazurilor.

În 16 iunie 1848 Csernátoni Lajos semna un conflict declanșat între români și secui la Obreja, „... unde românii au distrus tot ce era al stăpînilor lor de odinioară”, dar secuiei „... fii curajoși ai hunilor, l-au reocupat și s-au așezat cu familiile lor pe aceste pămînturi...”¹⁶. În data de 28 iunie un oarecare „Missiak” descrie incidentele intervenite între românii răzvrățiți din zona Chioarului și deputatul Sigismund Pop, trimis în rîndurile lor pentru a-i liniști¹⁷, iar în 3 iulie 1848 un autor nesemnat semnalează un focar conflictual și în Maramureș. În această regiune — după cum susține autorul — nemulțămirea românilor se datorează faptului că ei sînt suspecți de către guvern de neloialitate față de maghiari. Acest lucru ar putea provoca foarte ușor ura românilor, îndepărtarea lor de maghiari, ba chiar și posibilitatea ca „să vină apoi trimișii fărăi lor de baștină, ale căror agitații au rămas fără rezultate pînă acum din cauza dragostei profunde [a românilor] față de Ungaria...”. Este interesantă și soluția propusă în încheiere de către semnatul articolului în vederea potolirii spiritelor românești: a nume aceea de numire a unui comite român în fruntea Maramureșului, în persoana lui Gavril Mihali, arătînd că acesta, pe de o parte, este foarte îndrăgit în rîndurile românilor, fiind de aceeași religie cu ei și avînd relații strînse și cu preoțimea, iar pe de altă parte va și să reprezinte corect și interesele maghiarilor în rîndurile românilor și rușilor din Maramureș¹⁸.

¹³ M. T., I, nr. 66, p. 214—215.

¹⁴ Csernátoni se referă la un duel pe care Vasile Nopcea l-ar fi avut cu un oarecare B., provocat tocmai de faptul că acesta l-a numit pe Nopcea român. Pentru imaginea lui Nopcea vezi și Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, în descrierea adunării de la Blaj.

¹⁵ M. T., I, nr. 67, p. 268—269.

¹⁶ *Idem*, nr. 80, p. 320.

¹⁷ *Idem*, nr. 90, p. 360—361.

¹⁸ *Idem*, nr. 94, p. 377.

Într-un alt articol, din 10 iulie 1848, Várady Antal, analizând situația din jurul Ungariei, atrage atenția, fără să adauge și alte comentarii, asupra următorului fapt: „Știți că se plănuiește organizarea unei republici daco-romane, și aceasta cu aprobarea rușilor, ale cărei hotare să se extindă, ca granițele vechii Dacii, pînă la Tisa”¹⁹.

Numărul 104, din 14 iulie 1848, conține o relatare din Moldova Nouă despre refuzul românilor de aici de a fi înrolați ca gardiști naționali, pentru a lupta alături de maghiari împotriva sîrbilor. Autorul relatării nu aduce însă reproșuri pentru acest lucru în primul rînd românilor, ci propriului guvern, pentru că acesta a avut „naivitatea și optimismul” să creadă că în apărarea Ungariei se poate bizui pe secui sau români²⁰.

„Mérczius Tizenötödike” din 19 iulie 1848 citează un articol din „Kossuth Hírlap” referitor la prinderea preotului român Dragomir din Oláhlápos, despre care se spune că era un „agitator” cu o mare influență în rîndul preoțimii locale²¹. Tot în acest număr găsim și un alt articol, semnat „Mai mulți” („Többen”), care își propunea să clarifice evenimintele legate de alegerile de deputați din districtul Baia Mare din 15 iulie 1848. Autorii acestui articol dezminț relatările din „Pesti Hírlap” potrivit cărora la Baia Mare ar fi fost ales în unanimitate deputatul Kovács Lajos și că adversarul acestuia, preotul român Gheorghe Oros (Orosz György), văzînd numărul redus al susținătorilor săi, s-ar fi retras la scurt timp după aceea. Autorii afirmă că situația era tocmai inversă, favorabilă preotului român, iar cealaltă partidă s-a impus prin forță, prin intimidarea alegătorilor lui Gheorghe Oros, apelînd chiar la ajutorul gîrzii naționale baimărene în acest scop. În urma confruntărilor dintre susținătorii preotului român și garda națională baimăreană, românii au avut chiar și cîteva victime, ceea ce conform părerii semnatărilor este deosebit de regretabil și de revoltător²².

În numărul din 2 august al gazetei era reprodus un articol apărut în revista „Le National” din Franța, cu al cărui conținut jurnalistul maghiar (de altfel anonim) pare să fie întru totul de acord. Relatînd despre trecerea Prutului de către ruși, articolul din „Le National” apreciază pozitiv faptul că ei au fost stopați în regiunile sud-dunărene de către revoluția maghiară. „În asemenea împrejurări — scria gazeta — rolul Ungariei devine mai important. Ea este datoare să se comporte conform principiului dreptății și egalității nu numai cu germanii și slavii care trăiesc în interiorul ei, ci să-și extindă activitatea și peste granițele sale. Poporul român, numărînd 8 milioane, care prin idealurile sale este legat de Occident, se află acum într-un moment hotărîtor al existenței sale. Se află în joc independența, libertatea sa. Să îndeplinească deci aici Ungaria rolul pe care îl îndeplinește cu atîta liniște Franța: să ajute aceste popoare, ridicîndu-se peste propriile ei interese, călăuzită doar de ideea că acționează în interesul civilizației”²³.

În editorialul său din 19 august 1848 Pálffy Albert relatează despre dezbaterile parlamentare privind organizarea armatei maghiare. Criti-

¹⁹ *Idem*, nr. 100, p. 401.

²⁰ *Idem*, nr. 104, p. 417—418.

²¹ *Idem*, nr. 108, p. 433.

²² *Idem*, p. 434.

²³ *Idem*, nr. 120, p. 483—484.

cîndu-l pe ministrul de război, Mészáros Lázár, pentru ideea acestuia de a permite Croației să aibă o armată cu structură proprie, Pálffy comentează astfel: „... auziți aceasta românilor, slovacilor, care prin numărul vostru mai degrabă puteți solicita separația decît croații, veniți, faceți un pic de circ și ministrul nostru cu inimă de iepure va deveni îndată sluga voastră umilă”²⁴.

În schimb, în numărul din 22 august, Heinrich János condamnă atitudinea unor ofițeri maghiari, care, la refuzul românilor de a lupta împotriva sîrbilor în regiunea orașului Subotica, le-au aplicat acestora pedepse corporale. Heinrich consideră că datorită unor asemenea comportamente brutale nici nu e de mirare că românii se îndepărtează de maghiari²⁵.

În 23 august 1848 apare din nou în centrul atenției mișcarea revoluționară din Țara Românească, considerată drept unul dintre elementele principale de care depinde menținerea puterii otomane în Europa și consolidarea independenței Ungariei²⁶.

În vara anului 1848 situația Ungariei începe să devină însă din ce în ce mai dificilă. „Să privim doar armata — se afirma în numărul 136 —, regimul din comitate, poșta, problema secuilor, românilor și sașilor, în fiecare caz putem constata doar tulburări și în nici unul succes...”²⁷. Optimismul gazetarilor dispare în mare măsură, fiind înlocuit de grija față de orice eveniment care ar putea slăbi forța internă a țării. Astfel și atitudinea față de mișcările naționalităților din Ungaria va deveni mai lipsită de indulgență. Așa se explică și reproșul lui Csernátoni Lajos, în numărul din 30 august, exprimat față de românii și sașii din Transilvania, privind alegerea unui moment atît de nepotrivit pentru declanșarea mișcărilor lor naționale²⁸.

În luna septembrie știrile referitoare la români lipsesc aproape totalmente, cu excepția unor articole din 2, 27 și 30 septembrie. Articolul din 2 septembrie conține o acuză puternică la adresa guvernului, pentru că acesta nu a luat măsuri de preîntîmpinare a unor mișcări românești în regiunea Carpaților. Aceasta s-ar fi evitat foarte ușor prin numirea lui Gavril Mihali în funcția de comite al Maramureșului, din moment ce acesta era sprijinit de întregul comitat, „care este doar în mică parte unguresc, restul fiind românesc și rusesc”. Prin excluderea lui Mihali românii au fost lăsați să creadă că nu există încredere în fidelitatea și patriotismul lor, iar pe de altă parte s-a lăsat teren liber ațîțătorilor²⁹. Articolul din 27 septembrie³⁰ aparține lui Várady Antal și se referă din nou la rolul camarilei vieneze în izbucnirea mișcărilor croate, sîrbe și românești împotriva maghiarilor, iar cel din 30 septembrie³¹, semnat T, ne informează despre situația critică din jurul Chioarului, unde „... poporul valah s-a răsculat și domnește cea mai groaznică anarhie”. Mai mulți funcționari au fost prinși și bătuți, iar apoi duși în tabăra colo-

²⁴ *Idem*, nr. 135, p. 542.

²⁵ *Idem*, nr. 137, p. 551.

²⁶ *Idem*, nr. 138, p. 555.

²⁷ *Idem*, nr. 136, p. 547.

²⁸ *Idem*, nr. 144, p. 579.

²⁹ *Idem*, nr. 147, p. 591.

³⁰ *Idem*, nr. 168, p. 675—676.

³¹ *Idem*, nr. 171, p. 695.

nelului Urban, la Năsăud, „cel care a provocat această mișcare revoluționară“. Reprezentantul regal Gavril Mihali și căpitanul suprem Teleki Sándor, trimiși în această regiune pentru liniștirea românilor, au fost primiți cu împușcături și siliți să se retragă.

Lipsa referirilor la români în această lună se datorează faptului că atenția gazetarilor de la „Märctius Tizenötödike“ era acaparată acum aproape exclusiv de pericole venite din alte direcții, îndeosebi după atacarea Ungariei de către trupele lui Jellačić la 11 septembrie 1848. Totodată demisia guvernului Batthyány și constituirea Comitetului de apărare a patriei, Comitet în cadrul căruia activa și redactorul gazetei, deteriorarea din ce în ce mai pronunțată a relațiilor Ungariei cu autoritățile vieneze, sint tot atâtea evenimente care se impun cu prioritate dezbaterii gazetărești.

Problema românească va stirni din nou un viu interes începînd din luna octombrie, odată cu agravarea situației din Ardeal, unde: „îndată ce uniunea a fost proclamată de ultimele stări ale Ardealului... reacțiunea a și început cele mai josnice ațitări în rindurile sașilor și românilor“ astfel încît „... întregul Ardeal se află în pragul unei revolte singeroase.“³² Această situație gravă se datorează faptului că reprezentantul regal din Transilvania, baronul Vay Miklós, are puteri limitate, problemele militare fiind în miinile generalului Puchner, „un schwarzgelb în persoană“, care urmărește îndrăzneț cucerirea Transilvaniei. În regiunea Năsăudului pe urmă, a fost trimis de către camarila vieneză colonelul Urban, pentru a provoca acolo agitație, ațitînd românii din această zonă împotriva maghiarilor, în așa fel încît numărul românilor a atins deja o sută de mii, cu care dorește să pornească spre Cluj, împotriva maghiarimii³³. Indrăzneala lui Urban este nemărginită, ținînd sub teroare întreaga populație maghiară a Ardealului. „Mulți fug la Pesta, lăsîndu-și în urmă casele incendiate“³⁴. Totodată mare parte a armatei din Ardeal este de spirit străin, și în special ofițerii se află în slujba reacțiunii, iar cetățile sint de asemenea în miini străine³⁵.

Conflictele din „regiunea de dincolo de Piatra Craiului“³⁶ precum și din întregul Ardeal: la Cluj³⁷, la Reghin și Tg. Mureș³⁸, la Alba Iulia³⁹ sau la Deva⁴⁰, izbucnite între români și autoritățile sau armata maghiară, precum și cea de-a treia adunare de la Blaj, sint recepționate și amplu comentate în numerele din această lună.

Prima referire la cea de-a treia adunare de la Blaj o putem găsi în numărul 178 din 16 octombrie, autorul nesemnlat al articolului relatînd că la Blaj s-au adunat mai multe mii de români. La întoarcerea spre casele lor unii dintre ei au distrus grînele și vița de vie aparținînd „bunului episcop Lemeni“, nesperiindu-se nici de soldații trimiși pe domeniul

³² *Idem*, nr. 187, p. 750.

³³ *Idem*, nr. 178, p. 716.

³⁴ *Idem*, nr. 189, p. 753.

³⁵ *Idem*, nr. 178, p. 716.

³⁶ Referiri la acestea în: nr. 178, p. 716; nr. 181, p. 728; nr. 182; nr. 187, p. 750.

³⁷ *Idem*, nr. 185, p. 742.

³⁸ *Idem*, nr. 190.

³⁹ *Idem*, nr. 189, p. 761.

⁴⁰ *Idem*, nr. 196, p. 777—778.

episcopului pentru a face ordine⁴¹. Din alte relatări aflăm că „românii se duc la Blaj... și se întorc acasă îmbătați de duhoarea ațitării”⁴², sași că la această adunare „românii au afirmat că ei nu recunosc guvernul maghiar, nu vor să audă de uniune și că își caută sprijin în Viena”⁴³. Autorul acestei relatări, Szathmáry Károly, mai arată că, după dizolvarea adunării, românii s-ar fi împrăștiat să-și procure arme și au cutreierat întreaga țară, ridicându-i la luptă și pe aceia „care stăteau cuminiți pe lângă vetrele lor”. Totodată, ei au reușit să cîștige de partea lor și câteva sate maghiare și au depus jurământul pe drapelele imperiale, alegându-și și conducători din rindurile lor. În articolul din numărul 187⁴⁴ Pálffy Albert își mai informa cititorii că, în afară de Blaj, alte centre românești s-au constituit la Orlat (în regiunea de jos) „localitate militară românească”, iar „... sus, Mecca regiunilor nord-estice este pe de o parte Monorul, pe de altă parte Năsăudul” — care de altfel este tabăra lui Urban și unde se adună din întreaga Transilvanie nu numai români, ci și numeroși maghiari și săteni sași din regiunea superioară a Turzii. „Dar pentru că aici se adună oameni diferiți, reprezentanții tacticii iscusite le și vorbesc în limbi diferite... românii li se promite stîrpirea maghiarilor, împărțirea tuturor moșilor maghiare și întemeierea unui imperiu dac. Foștii nobili inferiori sînt amăgiți de austrieci cu reînființarea iobăgiei, iar iobagilor maghiari, din contra, li se promite stîrpirea celor cu pantaloni...”⁴⁵.

Tot în numărul 187 putem găsi un alt articol (nesemnat), în care autorul se miră de faptul că „poporul român, care pînă acum a suportat orice națiune, îi ura doar pe germani și mai ales armata, acum se aliază cu aceștia împotriva națiunii maghiare, națiune care reprezintă constituționalismul și vrea să împartă libertatea cu toată lumea...” și conchide că sufletul românilor „a trebuit să treacă prin groaznice torturi ca să se dedea la asemenea extremism”. Apoi autorul atrage atenția că, deși Ungaria a reușit să-î învingă pe croați, „va fi în curînd o nouă Vendee și anume aceea a Țării Ardealului, care se va orienta spre Galiția pentru a relua legătura cu dinastia scăpată de ghilotină.”⁴⁶ Din aceste motive, cele două articole propun guvernului soluții de prevenire a acestui pericol, prin ajutor armat acordat Ardealului⁴⁶, prin ridicarea secuilor și mai ales prin „aplicarea celui mai sever terorism împotriva ațîțătorilor”. „Fără deosebire: români sau sași, domni sau țărani, ei trebuiesc prinși și spînzurați îndată [deci înainte ca agitațiile lor să dea roade], fiindcă după aceea va fi tîrziu, guvernul fiind nevoit să tragă în marea masă de oameni, ceea ce ar fi regretabil, deoarece în marea lor majoritate ei sînt nevinovați, înșelați”⁴⁷.

⁴¹ *Idem*, nr. 178, p. 716.

⁴² *Vezi supra*, nota 32.

⁴³ *Vezi supra*, nota 39.

⁴⁴ *Vezi supra*, nota 42.

⁴⁵ *M. T.*, I, nr. 187, p. 749.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Idem*, p. 750.

În numerele din octombrie putem găsi și referiri la prinderea unor „agitatori“. Astfel în numărul din 18 octombrie 1848⁴⁸ sînt prezentați trei: Ladislau Pop, Baternai și Simionovici, prinși în jurul Clujului, iar în numărul din 20 octombrie⁴⁹, Pálffy Albert, îngrijorat de amploarea evenimentelor din Ardeal, se întreba indignat de ce nu ia guvernul măsuri ferme pentru înăbușirea agitațiilor din Ardeal, și cum se poate explica faptul ca bărbații viteji ai Ardealului de odinioară „sînt atît de lași, fricoși, că în șapte luni nu l-au putut prinde și spinzura pe Pap Sándor [Alexandru Papiu Ilarian], care „ațîță poporul fără nici o jenă, pîrtind pe piept o cruce primită de la împărat“.

Un loc aparte în numerele din octombrie îl dețin și articolele acuzaatoare la adresa lui Urban⁵⁰, considerat un „Jellačić ardelean“, o unealtă în mina reacțiunii austriece, care a izbutit „să aprindă flacăra dușmăniei“ între popoarele Ardealului și să distrugă multe „suflete doritoare de fraternitate, egalitate și libertate“.

În sfîrșit, este deosebit de interesantă și publicarea în această lună a unei scrisori deschise a confelui Teleki Sándor, din 7 oct. 1848, către deputații români din parlamentul Ungariei, în numărul din 13 octombrie al gazetei⁵¹, precum și răspunsul acestora la scrisoarea lui Teleki, în numele cărora semnează Aloisiu Vlad, în numărul din 19 octombrie 1848⁵². Teleki Sándor fusese trimis de către guvernul maghiar, în calitate sa de comite suprem al regiunii Chioarului, pentru a potoli frământările din această zonă. De fapt, în scrisoarea sa deschisă, Teleki își propune să descrie situația din regiunea amintită înainte și după revolta românilor. Relatînd faptul că în urmă cu cîteva luni regiunea Chioarului s-a adresat lui Kossuth cu toată recunoștința, „slăvind salvatorul țării“, și că într-o biserică românească s-a hotărit chiar ca portretul lui Kossuth să fie expus alături de cel al Mintuitorului, Teleki rămîne nedumerit de întorsătura nefastă a evenimentelor. Se plînge de faptul că niciodată vreun popor nu s-a purtat mai laș, mai nedrept ca românii din Chioar, care s-au împotrivit legii recrutării, ba chiar mai mult, au trecut de partea lui Urban și au depus jurămint față de împăratul de la Viena. „Nășăudul a devenit o Mecca, și ca poporul credincios al lui Mahomed migrează și fiii Gracchilor și ai Huniazilor să sărute praful de pe cizmele lui Urban“. Teleki, care a fost amenințat el însuși cu moartea de către poporul răsculat, concludde dezamăgit, dar în același timp foarte hotărît, că maghiarii ori vor fi liberi, ori vor pieri, dar dacă vor fi liberi, aceasta o vor datora lor înșiși, și nu altor popoare. Cu toată minia sa însă, Teleki este dispus să-i ierte pe români și să împartă libertatea cu ei, considerînd că aceștia nu sînt conștienți de ceea ce fac, iar în încheiere propune deputaților români să vină în această regiune și să-și potolească semînția lor ademenită și indusă în eroare.

⁴⁸ *Idem*, nr. 185, p. 742. Este vorba probabil de Vasile Pop din Nazna, executat în 16 octombrie 1848, de Al. Bătrîneanu și V. Simonis, împușcați în 15 octombrie (vezi M. Totu, P. Florea, P. Abrudan, *Bărbați ai datoriei. 1848—1849. Mic dicționar*, Buc., 1984, sub voce).

⁴⁹ Vezi *supra*, nota 47.

⁵⁰ M. T., I, nr. 171, 172, 178.

⁵¹ *Idem*, nr. 181, p. 728.

⁵² *Idem*, nr. 186, p. 746. Pentru activitatea sa parlamentară vezi Aloisiu Vlad, *Cuvîntările dietale ale lui... la dietele Ungariei în anii 1848/49 și 1861*, Lugoj, 1865.

La această scrisoare deschisă răspundea Aloisiu Vlad, în numele deputaților români din parlamentul Ungariei. Replica sa începea cu o gravă acuzație la adresa guvernului maghiar, care ignoră părerile deputaților români în problemele celor 3 milioane de români care trăiesc în Țara Ungară unită, în pofida faptului că guvernul nici nu cunoaște bine poporul român. Acest fapt l-a și determinat pe Aloisiu Vlad să recurgă la această formulă, a scrisorii deschise, și nu la adresarea directă către parlamentarii maghiari, care în mod cert ar fi stîrnit indignare. Afirmînd că îi sînt cunoscute faptele enumerate de Teleki Sándor din reviste oficiale și din cîteva scrisori particulare „demne de încredere“, Aloisiu Vlad își exprimă adîncă sa îngrijorare atît în ceea ce privește poporul său, cît și viitorul patriei maghiare. El regretă că „poporul ațîțat și derutat în mod meschin“ a încercat să se răzbune în primul rînd chiar pe Teleki, pe care-l consideră drept „binevoitorul lor cel mai sincer“ sau „unul dintre cei mai cinstiți foști aristocrați ai Transilvaniei“, „cel mai sincer frate al poporului și națiunii române de pînă acum“. Afirmînd că nu cunoaște situația din regiune, pe agîtatori sau motivele care au îndirjit poporul împotriva lui Teleki, Vlad declară, în stilul retoric al epocii: „Cunoscînd caracterul acestui popor, cred cu tărie că dacă în primele clipe ale miniei a fost gata să distrugă, în schimb atunci cînd va fi în cele din urmă dezamăgit de ațîțătorii săi, te va saluta [pe Teleki] ca pe mîntuitorul său. Și aceasta îți va servi drept mîngîiere.“

În continuare respinge învinuirile aduse parlamentarilor români de către Teleki, cum că ei nu vor să meargă în Ardeal pentru potolirea spiritelor românești, afirmînd că în această problemă vina îi revine guvernului, care nu consideră necesar să facă acest gest, gîndindu-se că va putea nimici mișcarea românească din Ardeal printr-o singură lovitură. Totodată, Aloisiu Vlad venea și cu o propunere pentru remedierea situației: numirea lui Pálffy Albert, redactorul gazetei, în funcția de comisar guvernamental, în locul lui Vay Miklós, cu sarcina expresă de a reglementa problemele dintre foștii iobagi și stăpînii lor, pentru a fi curmate astfel șantajele și fărădelegile care au stat la baza mișcărilor românești.

Din luna noiembrie „Márczius Tizenötödike“ publică aproape zilnic relatările trimise de către corespondenții gazetei din Ardeal, zonă care a devenit „lăcașul de temut al trădării, distrugerii, incendierii și al crimelor sîngeroase“⁵³, despre confruntări violente între români și secui sau între români și armata maghiară.

Conflictele din „regiunea de dincolo de Piatra Craiului“ dobîndesc o intensitate pronunțată în această lună, fiind înfățișate în gazetă într-o viziune apocaliptică. După cum consideră autorul unui articol din 11 noiembrie 1848⁵⁴, Oroszhegyi Józsa, în urma activității tribunilor români Bărnuțiu, Alexandru Papiu, Micaș, Bălășescu, Iancu (Barnuc, Pap Sándor, Mikás, Balazsesku, Janku) și alții, precum și a lui Urban „cel care a arborat drapelul revoltei valahe“, românii sînt atît de hotărîți să lupte împotriva maghiarilor, încît se dedau la atrocități, incendiind casele maghiarilor, omorînd și chinuind bătrîni și copii, violînd și umplînd fin-

⁵³ *Idem*, nr. 206, p. 829.

⁵⁴ *Ibidem*. După revoluție, Oroszhegyi Józsa va ajunge emigrant în Muntenia (vezi Vita Zsigmond, Jókai Erdélyben. Buc., 1975, p. 8).

tinile cu cadavre, așa cum s-a întâmplat de exemplu la Zlatna. Ceea ce este și mai dureros — apreciază autorul —, adesea românii răsculați li se alătură și iobagi maghiari, concurând și ei la comiterea acestor fapte criminale. Oroszhegyi Jósá prezintă totodată și atrocitățile comise de secui împotriva românilor, ca replică la acțiunile distrugătoare ale acestora din urmă.

Secuii, care la adunarea de la Lutița au depus jurământ de fidelitate pe Constituția maghiară și s-au obligat să se supună guvernului maghiar independent, rupînd „toate legăturile cu generalul trădător de la Sibiu“ [Puchner], au reușit să pună pe picior de luptă cca 80.000 de oameni cu care să pornească împotriva românilor răsculați. „Nu este acolo [în tabăra secuilor] — ne relatează Oroszhegyi — nici un pic de frică, în schimb este o putere extraordinară, care, călcînd în picioare dușmanul, poate să devină chiar periculoasă cauzei noastre dacă nu este ținută în frîu. Deoarece dacă pînă acum cititorul se îngrozea de faptele valahilor, descrise mai sus, acum să se mire și de fața îngrozitoare a răzbunării“.

Ca martor ocular, Oroszhegyi descrie ciocnirile sîngeroase dintre români și secui din a doua jumătate a lunii octombrie, la Vidrasău (Vidrátszeg), Ungra (Ugra) și Iernut (Radnót), în care au pierit mii de români, mulți dintre ei ca victime ale incendiilor provocate de secui.

Oroszhegyi judecă aspru și regretă faptele reprobabile comise de secui față de „bietul popor valah“, pe care nu îl condamnă în masă, considerînd că românii sînt doar victime ale unor ațîțatori josnici, care au acționat înainte ca maghiarii să fi reușit să arate că dreptatea este de partea revoluționarilor, și nu a împăratului austriac. „Iar eu, — afirmă autorul — eu mă aflu în fața în care unui om cu gîndire logică și limpede îi îngheață singele în vine... Popoarele se distrug reciproc. Intr-o singură zi s-a distrus complet Ungheni și Vidrasău, precum și o parte din Csapó. A doua zi erau în flăcări 14 sate de-a lungul Someșului de la Bistrița la Dej.“ Tocmai de aceea, Oroszhegyi își încheie relatarea cu un blestem la adresa împăratului, reproșîndu-i faptul că își consideră supușii niște ciini, pe care îi ațîță unii împotriva celorlalți, fiind principalul vinovat pentru evenimentele care au avut loc.

Tot în numărul din 11 noiembrie, în alte două articole, sînt semnalate incidente între români și secui la Reghin și Aiud⁵⁵ sau la Iara și Turda⁵⁶. Legat de aceste conflicte, sînt semnificative pentru imaginea de sine și imaginea celuilalt remarcile unui autor nesemnăat, care în articolul său consacrat ocupării Reghinului de către secui, se referă la modul în care procedează secuul și românul cînd au ocazia să jefuiască. Astfel, se apreciază că secuul, care pătrunzînd în Reghin au prădat bunurile sașilor (porci, vite, grîne, alcool) și le-au încărcat în căruțe pentru a le duce acasă, sînt mai „economi“, mai „iscușiți“ decît românii, care peste tot unde au dat de mai multă pălincă și vin decît au putut să bea, au spart fundul butoaielor și le-au lăsat să curgă.

⁵⁵ *Idem*, p. 828.

⁵⁶ Vezi *supra*, nota 53.

În numerele din noiembrie sînt relatări și despre confruntările românilor cu armata maghiară la Aiud⁵⁷, Jibou și Baia Mare⁵⁸ sau Cluj⁵⁹, cele mai multe referiri asupra românilor fiind prezente în reportajul din Aiud. Articolul începe de fapt cu o serie de reproșuri la adresa comisarului guvernamental, Vay Miklós, care nu a făcut nimic pentru a împiedica mișcările antimaghiare, nici chiar atunci cînd români înarmați țineau deja adunări la Blaj. Nu numai că nu a împiedicat acest lucru, dar nici nu a adus la cunoștința guvernului adevărata stare de fapt. Se afirmă cu indignare că pe cînd a început adunarea secuilor de la Lutița, la Alba Iulia se și împărțeau românilor puști, muniții și bani, iar atunci cînd a pornit puterea secuiască erau deja prădate averile moșierilor maghiari din jurul Blajului, iar dintre moșieri mulți erau prinși sau uciși. Apoi românii au prădat Aiudul Mic, au intrat în Alba Iulia și își alcătuiau tabere mari peste tot, dar mai ales în jurul Aiudului. „Teiușul este distrus și el. Abrudul mai rezistă, dar este dezarmat de români. Românii au vrut de mai demult să atace Aiudul, dar nu au reușit, iar acum lă-ar fi și mai greu să-l atace, deoarece Iancu nu a primit tunuri de la Alba Iulia și dispune numai de 20.000 de români și 4 companii de grăniceri“, pe cînd Aiudul are o forță mai mare și este întărit cu șanțuri și baricade.

După bătălia de la Sîncrai (Szentkirály), satele românești din jurul Aiudului s-au predat, iar locuitorii au fost pedepsiți să sape șanțuri, să aducă mincare, paie etc. De altfel au fost confiscate bunurile românilor mai îndirjiți, care, nefuzînd să-și taie părul și să poarte cocarde, au părăsit satele. Acum bunurile lor sînt socotite bunuri naționale, din care sînt acoperite multiplele nevoi ale Aiudului.

Autorul mai menționează că teama orășenilor față de românii răsculați este atît de mare, încît la Zlatna, de exemplu, un bărbat, meșterul metalurg Reinboľd, cînd a aflat de crimele din oraș, și-a împușcat el însuși cele două fete și soția, iar pe urmă s-a sinucis.

Dintr-un alt punct de vedere, numerele din această lună încep să pomenească de cazuri de predare a românilor, ca la Jibou și Baia Mare⁶⁰ sau Zalău⁶¹. Relatările din Jibou și Zalău au fost trimise gazetei de către un corespondent care semnează „Republicanus“ și care îi relatează lui Pálffy Albert cum „i se strînge inima și cum i se umplu ochii de lacrimi“ cînd îi privește pe bieții români care vin să-și depună armele. „Republicanus“ susține că românii au multe calități, dar, săracii, au fost ținuți pînă acum în neștiință și de aceea au putut fi ademeniți de cei răi. Este imposibil ca acești bărbați creoli cu ochii negri să nu fi devenit eroii libertății și ai patriei dacă ar fi primit vreo educație... Ei îl considerau pe împărat drept un Dumnezeu, dar acum îl blestemă, fiindcă acesta este cel care ascunde toate fărădelegile“.

Tot un caz de predare a românilor semnalează și un oarecare „Náderesz“ din Mesteacăn (Kis-Nyires), de la care aflăm că, în urma victoriilor obținute de oastea lui Katona Miklós în regiunea Chioarului, toate

⁵⁷ M. T., I, nr. 208, p. 837.

⁵⁸ *Idem*, nr. 209, p. 839 și 842.

⁵⁹ *Idem*, nr. 221, p. 889.

⁶⁰ *Vezi supra*, nota 58.

⁶¹ M. T., I, nr. 210, p. 845.

cele 92 de localități ale acestei regiuni au depus jurământul pe Constituția maghiară⁶².

Am putut vedea în rîndurile de mai sus că în luna noiembrie apar și primele referiri la conducătorii revoluției române, Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian, Nicolae Bălășescu și Avram Iancu, care, se spune în gazetă, „speră să ajungă la bucăți grase cu ajutorul unor cete de tîlhari și care dispun în mod absolut de viața celor un milion și jumătate de români”⁶³. Tot acum este amintită și prinderea protopopului Turcu (Turk), care „a fost de asemenea tribun, un om de peste 60 de ani care a fost spînzurat”⁶⁴ sau a unui așa-numit Ion Bujor (Buzsor Juon), lîngă Jibou, pe cînd spiona în jurul armatei maghiare de acolo. „M-am uitat bine la acest om — afirmă „Republicanus” — care a provocat atîtea griji armatei noastre. Pot să spun că fața lui este interesantă, iar ochii lui sugerează faptul că prin educație ar fi putut deveni un bun republican. Acest ațîțător se declară «un al doilea Jellačić», dar comparația consider că nu este potrivită, pentru că Bujor Ion este brunet și curajos, pe cînd Jellačić e roșcat și laș. Apoi, Bujor Ion este spînzurat, pe cînd Jellačić?”⁶⁵

În sfîrșit, tot la conducătorii mișcării românești se referă și articolul din 23 noiembrie 1848 al așa-numitului „Náderesz”⁶⁶, care relatează prinderea și spînzurarea unui oarecare Dimbul (probabil Dîmbul), numit ironic „comitele cu opinci”, prins împreună cu alți 17 agitatori în regiunea Chioarului de către trupele lui Katona Miklós.

Devin frecvente în luna noiembrie și reflecțiile asupra soartei Ardealului, asupra urmărilor pe care pierderea acestuia le-ar putea avea pentru cauza maghiară. Astfel, în numărul 215⁶⁷ se afirmă că „pierderea Ardealului ar fi o pagubă foarte mare nu numai pentru că pierdem o țară, un teritoriu vast, minele de aur și de sare, ci și pentru că astfel dușmanul ar cîștiga o poziție puternică” sau că „Ardealul se va transforma dintr-o țară prietenă într-una dușmană”⁶⁸.

Sînt frecvente și criticile la adresa guvernului pentru politica dusă față de Ardeal (pentru faptul că l-a lăsat să se descurce singur) precum și propunerile și soluțiile pentru păstrarea sau recîștigarea acestuia (cum ar fi trimiterea unui nou comandant în fruntea armatei din Ardeal)⁶⁹.

Luna decembrie se prezintă cu multiple relatări despre situația din Ardeal, tonul devenind mai optimist, mai încrezător în recîștigarea Ardealului, odată cu numirea lui Bem în fruntea armatei maghiare din

⁶² *Idem*, nr. 216, p. 869.

⁶³ Vezi *supra*, nota 53.

⁶⁴ *Ibidem*. Vasile Turcu, executat în 23 octombrie 1848 (vezi M. Totu, P. Florea, P. Abrudan, *op. cit.*, *sub voce*).

⁶⁵ *Idem*, nr. 209, p. 839. Ion Bujor, țaran iobag și tribun, a fost executat la 2 noiembrie 1848 (vezi dicționarul citat, *sub voce*).

⁶⁶ *Idem*, nr. 216, p. 869. Numele „Dimbul”, care mai apare în gazetă, poate să fie în legătură cu Athanasie Moț Dîmbul, șef revoluționar din zona Chioar (vezi *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, ed. N. Bocșan, V. Leu, Cluj, 1988, p. 160).

⁶⁷ *Idem*, nr. 215.

⁶⁸ Vezi *supra*, nota 59.

⁶⁹ Vezi *supra*, nota 66.

Transilvania. În 15 decembrie 1848⁷⁰ Csernătoni Lajos sublinia necesitatea redobândirii Ardealului, afirmînd: „Ori cucerim Ardealul cu puterea armelor și atunci însă nu îl vom mai numi Ardeal și nici regiunea de dincolo de Piatra Craiului, nici Săsim, nici Secuime, ci îl vom numi județul Hunedoara, scaunul Sibiului și al Mureșului etc., sau îl pierdem totalmente, și atunci se va numi Dacia sau Rumania sau Saxonia, ceea ce ar fi totuna pentru noi.“

Acum, gazetarii de la „Márctius Tizenötödike“ se întăresc din ce în ce mai mult în convingerea lor că „există o singură modalitate de a ne menține: să fim conștienți de problemele noastre... de faptul că din Ardeal reacțiunea își adună forțe împotriva noastră... iar noi trebuie să zdrobim această putere înainte de a se constitui.“⁷¹ Era o idee formulată de un oarecare M.K., jurnalist care începînd din 6 decembrie iniția o serie de articole, cu titlul: *Soarta Ardealului după căderea sa*. În aceste articole autorul face o amplă analiză a cauzelor care au determinat pierderea Ardealului și a urmărilor pe care aceasta le va avea asupra Ungariei și a revoluției maghiare, o analiză bazată în mare măsură pe relatările a numeroși refugiați transilvăneni din Ungaria. Articolele reflectă atitudinea asumată față de diferitele naționalități și categorii sociale ardeleni.

Primii care sînt supuși analizei lui M.K. sînt marii aristocrați ai Transilvaniei⁷², despre care afirmă că doar puțini dintre ei erau pro-unioniști convinși, pe cînd marea lor majoritate, în momentul în care au înțeles că uniunea înseamnă și ștergerea iobăgiei, plățirea de impozite și introducerea sarcinilor publice, au devenit ostili acesteia, votînd-o doar din oportunism. Ei erau totuși foarte liniștiți cît timp în fruntea Ungariei se afla guvernul Batthyány, guvern alcătuit și el din reprezentanți ai marii oligarhii. Dar, în momentul în care în fruntea guvernului au venit oameni ca Nyári Pál sau Kossuth Lajos, s-au transformat în „reacționari fermi“, dîndu-și concursul la pierderea Ardealului⁷³.

Aristocrația inferioară nu s-a putut ridica nici ea peste interesele ei, aflîndu-se acum într-o totală apatie și alcătuiind un front comun cu marii aristocrați.

Analiza continuă în numărul următor⁷⁴ cu burghezia. Aceasta, după M.K., „în loc să-și verse singele pentru libertate și să-și expună casele focului bombelor și al tunurilor, a preferat să vină Puchner și Urban, să le ia libertatea, independența, naționalitatea, să se nimicească uniunea și legile din martie, să fie îndepărtat guvernul maghiar și Kossuth și să se reinstaureze ordinea și liniștea, pentru a-l putea cinsti din nou pe Dumnezeu și întru chiparea sa pămîntească, împăratul de la Viena.“ Tot în acest număr găsim și scurte referiri la armată și guvernul militar

⁷⁰ M. T., I, nr. 235, p. 945—946.

⁷¹ Idem, nr. 227, p. 914.

⁷² Idem, p. 919.

⁷³ Era aceeași idee pe care o subliniaseră deja cu două luni înainte, în octombrie, și alți gazetari. Bethlen Miklós, în nr. 184 din 17 oct. (p. 738), atrăgea atenția asupra pericolului pe care îl reprezenta aristocrația ardeleană, care „a oprimat poporul Transilvaniei, i-a transformat pămînturile bogate în lăcașul foametei“ și, mai presus de orice, „și-a vindut sufletul în fiecare zi, pentru cinci florini, lui Urban“, devenind „cea mai vrednică prietenă a acestuia“.

⁷⁴ M. T., I, nr. 231, p. 929.

(M. K. considerându-le nu numai mijloace ale reacțiunii, ci însăși reacțiunea) precum și la guvernul, numit „loc de adunare al reacționarilor“.

În ceea ce privește naționalitățile din Ardeal, autorul se arată cel mai necruțător cu sașii, văzînd în ei un izvor al reacțiunii, este mai înțelegător cu românii, considerînd că ei au constituit o unealtă în mîinile reacțiunii, cel mai prietenos arătîndu-se cu secuii. M. K. încearcă să îi absolve pe români de învinovățirile care li se atribuie, afirmînd că „bietul popor neinstruit, fără intelectuali“ a fost „folosit pentru țeluri mirșave!“ „În Ardeal poporul a avut un suflet și o voință tare ca sabia, pe care dacă o ascuți poate fi folosită atît împotriva binelui cît și a răului, atît împotriva prietenului cît și a dușmanului. Însă reacțiunea avea nevoie tocmai de o asemenea unealtă. Acei un milion și jumătate de români care trăiesc în Ardeal valorează cît o fabrică de armament, fiind transformați în pilonul cel mai puternic, în arma cea mai puternică a reacțiunii“. ⁷⁵ M. K. susține că lupta românilor nu a fost una „politică“, ci „rasială“, argumentînd prin aceea că „românul nu făcea distincție, îl jupuia atît pe cel mai înverșunat reacționar ca și pe o biată și naivă femeie, nepricepută în politică, tăind-o în bucăți, așa cum ar fi făcut și cu Kossuth dacă îl găsea“. ⁷⁶

La o primă vedere s-ar părea că autorul nu are nici o reținere față de secui, pe care îi consideră fiii fideli ai Transilvaniei, dar articolul din numărul 233 abordează critic și această problemă. Deși apreciază faptul că secuii au fost singurii care au luptat pentru cauza maghiară, M. K. regretă și dezaprobă împrejurarea că mișcarea lor a alunecat spre cea-laltă extremă. „Este știut faptul — susține M. K. — că secuul este cel mai ușor de ațîțat și cel mai greu de ținut în frîu. Așa se explică și aceea că din păcate adunarea [de la Lutița] a degenerat în jaf, incendiere și crimă.“

Situația Ardealului este cu atît mai îngrozitoare cu cît „fiii lui trădători nici nu fac nimic ca să-l ridice din nou“. ⁷⁷ Aristocrația preferă să se supună unui cap încoronat „care ne dă înapoi privilegiile furate“, decît unui ministru sau guvern care, propovăduind principiul puterii poporului, vrea „să ne amestece cu acesta“. Nu se poate pune vreo speranță nici măcar în tînăra generație de aristocrați ai Ardealului, deoarece nici aceasta nu face altceva decît să se îmbrace frumos, să se parfumeze și să ducă o viață fără de griji, și nici în burghezie, a cărei lozincă este: „Pace cu orice preț“. ⁷⁸

Atitudinea românilor din Partium era percepută într-un mod mult diferit în comparație cu cea a celor din Ardeal. Așa se explică și satisfacția manifestată de „Republicanus“ în numărul din 29 decembrie al gazetei ⁷⁹, motivată prin aceea că „în fostul Partium există încă un spirit bun“. Aici recrutarea nu a întîmpinat nici o ostilitate din partea românilor, „Republicanul“ scriindu-i lui Pálffy că s-a întîlnit chiar cu un grup de recruți români care cîntau vesel următoarele: „Patru ani nu e cît

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Idem*, nr. 233, p. 938.

⁷⁷ *Idem*, nr. 238, p. 958.

⁷⁸ *Idem*, p. 958—959.

⁷⁹ *Idem*, nr. 246, p. 990.

lumea / Să trăiască libertatea maghiară!“ Recrutarea din rindul românilor este privită cu ochi buni de către „Republicanus“, deoarece „tatăl care-și va avea fiul în tabăra noastră doar nu va ridica coasa împotriva propriului copil! Este o modalitate foarte bună de a înfringe reacțiunea.“

În pofida situației dificile în care se afla Ardealul în acel moment, gazetarii de la „Márczius Tizenötödike“ se împotriveau adoptării unor măsuri represive singeroase față de populația civilă. Astfel, tot în numărul din 29 decembrie 1848⁸⁰, relatind despre luptele din jurul Clujului și Jiboului, „Republicanus“ își exprimă dezacordul față de faptul că în afara luptei deschise, cinstite, maghiarii au trecut la incendierea a trei sate românești în 20 decembrie. „Cine dorește victoria democrației nu poate aproba acest lucru. Eu nu-l pot accepta niciodată și când aud de ei mă doare sufletul... De ce să-și asume trupele noastre rolul diabolic al dinastiei? Democrația poate învinge în mod sigur numai dacă rana comisă cu armele este vindecată imediat prin principii și modalități umaniste. Cel dintîi pricipiu al democrației este acesta: «Ceea ce nu-ți doarești ție, să nu faci nici altcuiva». Să ne luptăm ca și leii împotriva inamicilor noștri armați și intriganți, dar în numele sfînt al libertății să nu distrugem vetrele bătrînilor, femeilor și ale copiilor... pentru că frica poate să facă multe, dar niciodată nu poate cucerii vreun om... Dacă dușmanii noștri reprezintă barbaria, noi să reprezentăm civilizația — numai așa va fi sigură victoria pentru noi.“

La sfîrșitul anului 1848 situația Ungariei se agravează. După înfrîngerea revoluțiilor din Praga și Viena de către Windischgrätz, trupele imperiale pornesc spre Pesta. În 31 decembrie poporul pestan organizează o mare manifestație la chemarea lui Kossuth, și cere mutarea guvernului și a parlamentului la Debrecen. Presa însă este redusă la tăcere mult timp⁸¹, redacția gazetei „Márczius Tizenötödike“ fiind constrînsă și ea să-și întrerupă apariția între 31 decembrie 1848 și 14 februarie 1849.

MELINDA MITU

LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848—1849 DE TRANSYLVANIE
REFLÉTÉE DANS LE JOURNAL „MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE“
(„QUINZE MARS“) — (I)

(Résumé)

La première partie de cette étude analyse les articles concernant les Roumains de Transylvanie qui ont été publiés, à Pesth, dans le journal révolutionnaire „Quinze Mars“, de 15 mars 1848 jusqu'à l'interruption de ses apparitions, en 31 décembre 1848. Le journal expose les conflits déclenchés entre les Roumains et les Hongrois, souvent avec impartialité et parfois même avec sympathie envers les Roumains. Malgré cela, le journal reste fidèle à l'idée de l'union de la Transylvanie à la Hongrie et ne reconnaît pas les Roumains comme nation politique avec des droits collectifs.

⁸⁰ *Idem*, p. 990—991.

⁸¹ *Vezi Magyarország története*, vol. 6/1, Budapest, 1987, p. 304—311.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE REFERITOARE LA EMANUIL GOJDU ȘI FUNDAȚIA SA

Cunoscut în istoria românilor transilvăneni, mai ales ca autorul fundației care-i poartă numele — un admirabil instrument pentru crearea unei pătri de intelectuali români — Emanuil Gojdu (1802—1870), prin poziția sa socială ca avocat, om de afaceri, colaborator și sprijinitor al unor publicații și instituții de cultură, ca și prin ideile sale, a avut un însemnat rol politico-național¹.

Pentru a întregi cercetarea științifică asupra personalității lui Emanuil Gojdu, dar mai ales pentru a putea analiza rolul și activitatea fundației create ca urmare a testamentului său din 4 noiembrie 1869², publicăm în lucrarea de față un număr de 15 documente originale din perioada anilor 1862—1873, ale căror informații directe credem că trebuie să vadă lumina tiparului³.

Ilustrind orientarea conducătorilor politici a românilor transilvăneni din părțile vestice ale Transilvaniei, Emanuil Gojdu, a cărui activitate este în parte cunoscută, a impresionat contemporaneitatea prin demersul din 19 iunie 1861, rostit — spre surprinderea și uluirea asistenței — în Casa magnaților, etajul superior al parlamentului ungar⁴. Pe aceste coordonate ne interesează însă un alt aspect, desigur inedit, al raporturilor lui Emanuil Gojdu cu alegătorii săi din cercul electoral Tinca — jud. Bihor, pe care i-a reprezentat în anii 1865—1868 ca deputat dietal,

¹ G. Sofronie, *Emanuil Gojdu (Contribuții la o monografie)*, Oradea, 1927; I. Lupaș, *Emanuil Gojdu, 1802—1870. Originea și opera sa*, în *AAR. Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom XXII (1939—1940), București, 1941, p. 687—745; M. Bradu, *Oameni de cultură bihoreni. Emanuil Gojdu*, în *Familia*, 1967, nr. 2, p. 5; I. Chira, *Aspecte din activitatea culturală progresistă a bihorenilor N. Jinga, E. Gojdu, Al. Roman și I. Vulcan*, în *CMO*, 1972, p. 311—316; V. Jinga, *O personalitate controversată: Emanuil Gojdu*, în *Cele trei Crișuri*, 1991, nr. 5—6, 12.

² A se vedea o copie contemporană a acestui document la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (în continuare Muz. Ist. Trans.), nr. inv. M1928—1929 și publicarea lui în *Analele Fundațiunei lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 17—21; *Idem* pe a. 1880—1883, fasc. III, Budapesta, 1884, p. 9—17.

³ Documentele se află în fondul Muz. Ist. Trans. sub nr. inv. M1928—M1934: M2283—M2330, achiziționate în anii 1967—1968 de la Petre Pușcașiu din Baia Mare.

⁴ Aici a combătut cu o logică de fier unirea Ardealului cu Ungaria la 1848, dovedind lipsa de legalitate a acestui act și expunând doleanțele națiunii sale de a-și păstra individualitatea sa (cf. *GazTrans*, 1861, nr. 50—52; *Telegraful român*, 1861, nr. 24—26; M. Bradu, op. cit.), precizând că „românul taxează mai sus susținerea naționalității sale decât libertatea sa personală, pentru că el viața națională o consideră de bază a libertății sale, și nu libertatea individuală de scut al vieții sale constituționale” (T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, ed. a II-a, Sibiu, 1904, p. 417—423).

grație unor sacrificii cu totul excepționale ale sătenilor din așezările apropiate pentru a birui în campania electorală. Mai exact, este vorba de o corespondență semnată (la 18 mai 1866) de către învățătorii și preoții din cercul amintit — care este, într-o accepțiune mai largă, un veritabil avertisment adresat lui Emanuil Gojdu, deputatul ce nedumerise — prin incidentul său din parlament cu Vincențiu Babeș — populația și, îndeosebi, pe alegătorii săi, care socotesc necesar un „vot de blam“ dat reprezentantului lor⁵.

Incidentul cu Vincențiu Babeș, luptător politic de certă intransigență și perseverență incontestabilă, a avut loc în anul 1866, cu prilejul pregătirii și discutării proiectului de lege pentru egala îndreptățire a naționalităților⁶. Increderea în generozitatea maghiară îl face pe Emanuil Gojdu să susțină punctul de vedere al lui Ferenc Deák cum că națiunea politică ungară este complexul tuturor naționalităților din „patria noastră“, spre deosebire de partida naționalităților (români, sârbi, ruteni și slovaci) care arătau că ungurii nu pot fi singura națiune politică din Ungaria⁷.

Ales în Comisia pentru pregătirea proiectului de lege al naționalităților, Emanuil Gojdu este atacat de Vincențiu Babeș fără să-i pronunțe numele, cum că alegerea sa în această comisie nu este favorabilă românilor. Gojdu va răspunde că „mai bun român și mai bun patriot maghiar ca mine nu există“⁸, ceea ce nu-l va face să nu susțină punctul de vedere maghiar în textul original al proiectului față de propunerile celorlalți deputați români⁹. Gândirea politică a lui Gojdu și viziunea sa istorică fiind de multe ori alterate de antecedentele vieții și activității sale în mediul maghiar preponderent, vor atrage după sine numeroase atacuri ale presei românești¹⁰.

Memoriul celor „de pe lângă Crișul Negru“ debutează cu o expresie care trădează nemulțumirea: „Pe cînd așteptăm o luptă eroică de la deputații noștri nu cu arme singeroase, ci cu piepturi bărbătești și inime sincere în privința fericirii și înaintării națiunii noastre române, tocmai atunci ni aduc înștiințarea destul de tristă despre lucrările unora dintre ei stimatele noastre ziare...“¹¹. Este consemnat, apoi, regretul de a nu fi existat o unitate de vederi în manifestările parlamentare ale deputaților români, deoarece numai „punînd laolaltă umerele și brațele lor puternice“ ar putea „să ne ridice și pe noi la culmea mai înaltă, la o culme asemenea altor națiuni“. Dintre cei chemați să răspundă unui asemenea deziderat se impunea a face parte și Emanuil Gojdu, care — după opinia comună a semnatarilor — nu și-ar fi uitat declarațiile verbale din timpul desfășurării alegerilor, prin care se angajau public la împlinirea cerințelor acestora.

Promisiunile candidatului de deputat au avut un efect neobișnuit, aducîndu-i pe localnici în situația de a-și jertfi chiar viața pentru cauza

⁵ A se vedea Anexa III.

⁶ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 85—88.

⁷ *Idem*, p. 37—45, 117—123.

⁸ *Idem*, p. 85—88.

⁹ G. Sofronie, *op. cit.*, p. 18; V. Jinga, *op. cit.*

¹⁰ *GazTrans*, 1861, nr. 13, 21, 75—76; *Concordia*, 1861, nr. 8—9, 18.

¹¹ A se vedea Anexa III.

națională, unii suferind de foame, sete și frig „zile și nopți întregi pe piața și agr[icultura] de Tinca“, în vederea câștigării alegerilor. Prin urmare, izbînda a fost obținută cu eforturi deosebite. Ori, la puțin timp autorii acestor fapte au fost încercați la „mare amărăciune și întristare“, cauzată de atitudinea subiectivă a lui Gojdu care precizase că „toți deputații români“ au fost de acord cu ceea ce el afirmase, „deși ei nici nu știau de aceea“. Pentru acest gest, alegătorii consideră că Gojdu a comis un abuz, călcînd alături de drum, dîndu-le o „așa vătămătoare lovitură“, ca și națiunii întregi de altfel, prin contrazicerea lui Vincentiu Babeș.

În consecință, „în numele poporului din cercul alegătoriu Tinca cu astă dară — îl roagă pe Gojdu — a nu ne posomori, și nu în public față cu ceilalți ablegați români a se certa, mai virtos atuncea cînd e vorba despre desbaterile și înaintarea națiunei române“. Numai în acest fel el va merita „onoarea și omagiul cuvenit“ și, bîcînteles, cuvintele sale vor beneficia de creditul necesar, conform proverbului: „Sacu e care ține macul și bărbatu care-și ține cuvîntul“¹². Pentru a fi îndestul de fermi și limpezi în formulări, intelectualii satelor cercului Tinca subliniază faptul că prin încălcarea acestei cerințe deputatul Emanuil Gojdu se va putea aștepta la vot de neîncredere, ceea ce l-ar fi descalificat în fața conaționalilor săi, măsură extremă la care nu s-a ajuns însă.

Așadar, raporturile lui Emanuil Gojdu cu alegătorii săi au suferit, după intensitatea inițială, o răceală explicabilă, el nedînd curs favorabil așteptărilor lor. Firește, conservatorismul politic al lui Gojdu era ireconciliabil cu radicalismul localnicilor plasei Tinca. De aici și conflictul iscat, despre evoluția sau ștergerea căruia nu dispunem de informații.

Așezînd în spațiul carierei politice a lui Emanuil Gojdu întîmplarea desprinsă din documentul citat, vom aprecia totuși străduințele sale de a-și susține propriul popor din care se ridicase, cu prioritate acestea fiind evidente pe tărîm cultural. Ele sînt sesizabile chiar în anii tîrzieți mecenatului de mai tîrziu, asupra cărora nu ne mai oprim¹³.

Înființînd în anul 1861 *Comitetul pentru ajutorarea studenților români de la Budapesta*, Emanuil Gojdu adresează în numele acestuia un apel către întreaga populație din Transilvania pentru a contribui prin donații la constituirea unui fond de ajutorare¹⁴. Rezultatele acestui demers se văd în anul următor, noi publicînd în anexe o cerere de ajutor a studentului jurist George Ardeleanu¹⁵ și un protocol din 24 iunie 1862 care conține numele a 17 studenți ce au primit un însemnat sprijin material din partea Comitetului a cărui președinte era Emanuil Gojdu¹⁶.

Această preocupare de sprijinire a studențimii române capătă un caracter chibzuit și astfel după moartea sa în 1870, întreaga lui avere va

¹² Ibidem.

¹³ A se vedea „*Familia*“, nr. 6, 25 februarie/9 martie 1866, p. 61—62; I. Lu-paș, *op. cit.*, p. 695—698; I. Chira, *op. cit.*, p. 313; V. Jinga, *op. cit.*

¹⁴ Muz.Ist.Trans., nr. inv. M1934; I. Chira, *op. cit.*, p. 314.

¹⁵ A se vedea Anexa I. O asemenea cerere însoțită de testimoniu de maturitate și adevărata de pauperitate confirmate de Partenie Cosma la 26 ianuarie 1862, a înaintat Comitetului și Ladislau Pagubă (vezi Muz.Ist.Trans. nr. inv. M1932/b—d). Ambele cereri au fost satisfăcute, după cum reiese din Anexa II.

¹⁶ A se vedea Anexa II.

sta la baza înființării fundației care-i poartă numele, în scopul ajutorării tinerilor studioși români ortodocși care să înlesnească celor lipsiți de ajutoare materiale, dar talentați, posibilități de studiu¹⁷.

Testamentul lui Gojdu, publicat și în presa timpului¹⁸, precizează la punctul 7 modalitățile de acordare a stipendiilor școlarilor, studenților „și asupra tinerilor aplecați de a se clarifica pentru cariera industrială, preoțească și învățătoarească” (dar și pentru ajutorarea preoților și învățătorilor care „avînd însușiri eminente, familie numeroasă, sau fiind îmbătrîniți săraci”), ca și „pentru orice scopuri ale românilor de religie ortodoxă răsăriteană, după buna chibzuire a majorității reprezentanței, avînd în vedere prosperitatea și înflorirea patriei comune a bisericii răsăritene ortodoxe și a națiunii române”¹⁹.

Cunoscînd zelul înaintării spre progres al națiunii române, Emanuil Gojdu era convins „că toți membrii reprezentanței vor lua asupra lor osteneala afacerilor și îngrijirilor lor fără nici o răsplată materială, simțindu-se remunerați prin conștiință, că au conlucrat și ei la aceea că materia dată de mine să sporească spre înflorirea iubitei sale națiuni”²⁰.

Conducerea fundației era asigurată de o „Reprezentanță fundatională” compusă din 9 personalități (3 capi bisericești și 6 laici), a cărui președinte a fost pînă în anul 1873 mitropolitul ortodox de la Sibiu Andrei Șaguna, sprijinit de: Ioan Popasu (episcop de Caransebeș), Procopiu Ivăciovici (episcopul Aradului), Ioan Alduleanu (judecător), Ioan Pușcariu (judecător), Ioan Faur (prefect de Caraș-Severin), Dionisie Poynar (avocat), George Mocioni și Nicolae Ioanovici (proprietari), asistată de un Comitet administrativ²¹.

Revenind la fondul de documente existent la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, precizăm că publicăm în anexe numai un număr restrâns de acte ale fundației Gojdu, deoarece majoritatea dintre acestea au cunoscut lumina tiparului în „Analele Fundațiunei lui Gojdu”²², iar altele sînt de interes minor.

Pentru a da însă posibilitatea cunoașterii și cercetării exhaustive a acestor documente, care pot sta la baza unei monografii istorice asupra fundației Gojdu, menționăm că ele cuprind:

- a) Protocoale, rapoarte contabile, convocatoare-anunțuri și decrete pentru concursurile de stipendii și liste cu aprobarea stipendiilor, solicitări (cereri), recomandări, atestate școlare și confirmări de primire a stipendiilor de studiu²³;

¹⁷ Cu prilejul unui toast anterior înregistrării testamentului său, Emanuil Gojdu și-a dezvăluit intenția de-a înființa un fond de ajutorare a elevilor și studenților săraci, că „iubirea ce am către națiunea mea, neîncetat mă îmboldește să stărui în faptă, că încă și după moarte să erump de sub gliile mormintului spre a putea fi pururea în sinul națiunii mele” (M. Bradu, *op. cit.*)

¹⁸ *Telegraful român*, nr. 9, 1870.

¹⁹ *Analele Fundațiunei lui Gojdu* pe a. 1870—1880, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 19—20.

²⁰ *Idem*, p. 20.

²¹ *Idem*, fasc. IV, Budapesta, 1885, p. 1—2; G. Sofronie, *op. cit.*, p. 19—20; I. Georgescu, *Fundația „Emanoil Gojdu” în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria*, în *Studii*, 1973, nr. 2, p. 353—365.

²² *Analele Fundațiunei lui Gojdu*, fasc. IV, Budapesta, 1885, p. 1—76.

²³ *Muz.Ist.Trans.* nr. inv. M2283—2287, 2291, 2293—2297, 2307—2310, 2312, 2322—2324, 2329.

- b) Diverse acte privind asigurarea averii fundației (arendări de imobile și moșii, informări, socoteli și împrumuturi)²⁴;
- c) Protocoale, rapoarte, informări și alte documente privind averea „mișcătoare și nemișcătoare” a fundației Gojdu înaintate spre aprobarea și luarea la cunoștință a mitropolitului Andrei Șaguna, ca și corespondența acestuia (în care se manifestă grija pentru fondurile fundației, intervenții pentru stipendii și aprobări-confirmări ale acțiunilor efectuate de „Reprezentanța fundațională” sau de Comitetul administrativ), trimisă de la Sibiu spre Budapesta²⁵.

Întețierea fundației constituie fără îndoială cea mai semnificativă întreprindere național-culturală a lui Emanuil Gojdu. Prin așezămîntul filantropic sus-zis, Gojdu a adus servicii inapreciabile neamului, statornicindu-și numele printre binefăcătorii săi.

Analizînd anexele publicate în lucrarea de față, vom observa că fundația Gojdu a acordat stipendii oricărui student român lipsit de posibilități, indiferent de profesiunea aleasă. În acest fel, fundația Gojdu, printr-o administrare judicioasă, a contribuit la ridicarea culturală a neamului românesc din imperiul dualist, creînd condiții propice calificării unor tineri extrem de înzestrați, care au ilustrat mai tîrziu aproape toate compartimentele spiritualității naționale. Susținem această afirmație numai cu un singur exemplu: *Victor Babeș*, student la medicină în Viena, bursier al fundației pe anii 1873—1875, viitorul savant și academician, unul dintre fondatorii microbiologiei moderne²⁶. Numai pe anul școlar 1873/1874 „Reprezentanța fundațională” de pildă a acordat stipendii pentru 35 de solicitanți, dintre care unii erau elevi la gimnaziile din Oradea, Sighișoara, Timișoara, Brașov, Lugoj, Arad și Beiuș, alții studenți la Cluj, Oradea, Budapesta, Viena, Graz, Zürich și Schemnitz²⁷. În majoritate, beneficiarii erau fii de țărani, meseriași și intelectuali ai satelor și orașelor transilvănene.

Condițiile paupere i-au determinat, în extremis, să recurgă la bunăvoința fundației Gojdu. Pentru George Baiulescu, „tînăr distins prin moralitate și capacitate”²⁸, acesta era „ultimul refugiu”, altfel se vedea în postura de a abandona „toată speranța de a mai putea continua studiile... la o facultate”²⁹. Despre „tristele... împrejurări referitoare la salariul său, avizează Comitetul administrativ al fundației și învățătorul din Toracul Mic, Lazăr Trăilescu³⁰, insistînd în rugămîntea de a mai fi prevăzut fiul său cu un stipendiu îmbunătățit³¹. Dionisie Blaga din Lancrăm, probabil o rudă apropiată a părinților lui Lucian Blaga, vedea „aici — adică într-un stipendiu din partea fundației Gojdu — un reazim de speranță

²⁴ Idem, nr. inv. M2289—2290, 2304, 2311, 2313, 2315—2317, 2326.

²⁵ Idem, nr. inv. M2292, 2298—2303, 2305—2306, 2314, 2321, 2325, 2327—2328.

²⁶ Idem, nr. inv. M2329; *Analele Fundațiunei lui Gojdu*, fasc. IV, Budapesta, 1885, p. 29, 46; Anexa XII.

²⁷ Anexa XII. Pentru o documentare amănunțită a perioadei de funcționare a fundației în perioada 1870—1918 a se vedea I. Georgescu, *op. cit.*

²⁸ Așa îl aprecia în recomandarea sa directorul gimnaziului din Brașov, prof. dr. I. G. Meșotă (a se vedea Anexa VIII).

²⁹ Anexa VII.

³⁰ Confirmate, de altfel la 19/31 august 1873 și de parohul ortodox din Toracul Mic, Pavel Fizeșianu, care precizează că „prin urmare dlu cu soția și 4 prunci minori trăiesc în cea mai mare miserabilitate” (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2310/a).

³¹ Anexa IX.

cu privire la întreprinderea științelor medicale³², înlăturind astfel „deplorabila sa stare materială”³³. Bihoreanul Patriciu Coroiu, jurist în anul I, unul dintre „norocoși” — cum se autoîntitulau cei ce beneficiau de ajutorul fundației — intervenea pentru a se „da acuma deîndată” suma ce i se cuvenea pe jumătate de an, „încît, neavînd pe nime în această lume”, nu avea cu ce-și procura nici măcar rechizitele școlare și cărțile indispensabile³⁴.

Identică era motivația altor solicitanți a căror perspectivă și devenire stătea în relația directă cu generozitatea și înțelegerea membrilor „Reprezentanței fundaționale”³⁵. Suma destinată acordării de stipendii fiind administrată cu eficiență, documentele fundației consemnînd pe anii 1870—1875 = 16.617 fl., pe primii zece ani 1870—1880 un total de 32.977,83 fl., revenind în medie 3.297,28 fl. pe an³⁶. Cei care au profitat materialmente de aceste fonduri bănești, au alimentat în principal rîndurile intelectualității române de dincoace de munți, care s-a constituit la rîndu-i într-o burghezie națională, angajată în lupta pentru afirmarea și eliberarea poporului, din care se ridicase, de sub dominația străină.

Documentele pe care le dăm publicității vin să întregescă sursele istorice ale veacului precedent, nepuse integral în prezentarea de față, a cărei menire a fost de a le racorda informației deja cunoscute.

NICOLAE CORDOȘ — MARIA MAGDALENA JUDE

ANEXE

I

Onoratului Comitet pentru ajutorarea juriștilor din Pesta*

Onorate Comitet³⁶¹!

Fiînd lipsit de mijloacele trebuincioase, îndrănesc a mă ruga cu umilință de Onoratul Comitet ca să binevoiască a-mi concede un ajutor spre a-mi putea procura cărțile necesare juridice³⁷.

Alătur totodată sub % copia foii indicelui din semestrul trecut³⁸.
Pesta în 30 ianuarie 1862

Georgiu Ardeleanu
jurist în anul al IV-lea

³² Anexa X.

³³ Anexa XIV.

³⁴ A se vedea Anexele V, XI, XIII, XV.

³⁵ *Analele Fundației lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881. p. 14, 28.

³⁶ Muz.Ist.Trans. nr. inv. M1932.

* Menționăm că transliterarea s-a făcut adaptînd textul ortografiei curente, prin eliminarea lui „u” final și utilizarea diftongilor, fără a altera lexicul și structura frazei originale. Adăugirile semnalate prin paranteze drepte ne aparțin.

³⁷ Pe versoul cererii Emanuil Gojdu consemnează la 30 ianuarie 1862 că „S-a prenotat pînă cînd vor fi bani mai mulți în casă”. Protocolul publicat în Anexa II consemnează că în cele din urmă G. Ardeleanu a primit un stipendiu de 14,16 fl.

³⁸ Autenticat cu originalul la 29 ianuarie 1862 de prof. univ. Alex. Roman (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M1932/a).

II

Protocol din 24 iunie 1862³¹

De față:

E. Gojdu, președinte

C. Popa

membrii

I. Miculescu

Mureșianu, notar

1. Epistola dlui prota Dreg[h]ici din 21 mai cu 88 f 40 ktieri rugarea să se considere Crăciunescu și apoi ceilalți juriști.
 2. Scrisoarea d. director al gimn. din Beiuș Teodor Kővári din 18 iun. nou 862, cu 213 f 50 k, din care a asemnat lui I. Nichita 40 f laolaltă 301 f și 9 kr.
 1. S-a decis să se dea lui I. Nichita după asemnarea d. Kővári 40 f.
 2. Lui Crăciunescu după recomandarea d. Dreg[h]ici 23 f.
 3. Lui I. Nedelcu 23 f.
 4. „ C. „ 23 f.
 5. „ Titu Hațieg 23 f. apoi lui
 6. „ Pagubă 14 f. 16 kr.
 7. „ G. Pop 14 f. 16 kr.
 8. „ G. Ardeleanu 14 f. 16 kr.
 9. „ Siepețianu 14 f. 16 kr.
 10. „ Teod. Manu 14 f. 16 kr.
 11. „ Rusu 14 f. 16 kr.
 12. „ Chițescu 14 f. 16 kr.
 13. „ Lazaru 14 f. 16 kr.
 14. „ Serbu 14 f. 16 kr.
 15. „ Dringău 14 f. 16 kr.
 16. „ V. Pop 14 f. 16 kr.
 17. „ Perianu 14 f. 16 kr.
- laolaltă 301 f. 92 kr.

Adică trei sute unu florini și 92 kr. care se predateră d. G. Popa cu rugarea să binevoiască a-i împărți între junii respectivi.

Ut supra

Gojdu președinte

Mureșianu

Noi subscrișiți cu aceasta cu mulțumită recunoaștem, că în urma decizului acestui de la domnul Georgie Popa am primit pre cum urmează, anume:

1. Eu Ioane Nedelcu, două zeci și tri florini m.a., adecă 23 f.
2. Eu Georgiu Nedelcu, două zeci și tri florini, adecă 23 f.
3. Eu Georgiu Dringău patrusprezece florini și șasesprezece cr. 14f. 16kr
4. Eu Teodor Serb patrusprezece florini și șasesprezece cr. 14f. 16kr
5. Eu Gustav Russu patrusprezece florini și șasesprezece cr. 14f. 16kr
6. Eu Vasiliu Pagubă patrusprezece florini și șasesprezece cr. 14f. 16kr
7. Eu Titu Hațieg douăzeci și trei florini 23fl.
8. Eu Constantin Lazăr patrusprezece florini și 16 cr. 14f. 16kr
9. Eu Constantin Chițescu patrusprezece florini și 16 kr. 14f. 16kr
10. Eu Nichita Ioane patruzeci florini 40f.
11. Eu Georgiu Ardeleanu patrusprezece florini și 16 cr. 14f. 16kr
12. Eu Vlad Crăciunescu douăzeci și trei florini 23f.
13. Eu Vasilie Pop patrusprezece florini și șasesprezece cr. 14f. 16kr
14. Eu Giurgiu Papp patrusprezece florini și șasesprezece cr. 14f. 16kr
15. Eu Teodor Manu patrusprezece florini 16 cr. 14f. 16kr
16. Eu Ioane Sepețianu patrusprezece florini 16 cr. 14f. 16kr
17. Eu Perianu Ștefan patrusprezece florini 16 cr. 14f. 16kr

Împărțirea aceasta am făcut-o în Pesta, la 24, 25 iunie 1862 cal. nou.

Georgiu Popa

³¹ Muz.Ist.Trans., nr. inv. M1933.

III

Respectate Domnule Deputat!⁴⁰

Pe cînd așteptam o luptă eroică de la deputații noștri nu cu arme sîngeroase, ci cu piepturi bărbătești și inime sincere în privința fericirii și înaintării națiunii noastre române, tocmai atunci ni aduc înștiințarea destul de tristă despre lucrările unora dintre ei stimatele noastre ziare, — nouă pînă acuma ne-au lipsit niște indivizi ca și aceia, care punînd laolaltă umerele și brațele lor puternice să ne ridice și pe noi la culmea mai înaltă, la o culme asemenea unor alte națiuni, însă durere putem spera, că dacă providența ne-au înzestrat cu așa fel de bărbați, care voind a face, mult ar putea să facă pentru națiunea lor decăzută, cu durere zicem! providența divină ni i-au dat și totuși nu-i avem, — tocmai și pe Respect. Dumneavoastră vă enumerăm între acei bărbați. Respect. Dvoastră sunteți unul ca și acela carele mult ați face, dacă ați voiți. Respect. Dvoastră sunteți și cuprinde-ți astăzi ca un „reprezentante“ a unui Cerc frumos înpopulat cu români loc în dieta Ungariei conchemată la „Pesta care Cerc“, înlocuit de români nu va dat putere să intrați în acel mare edificiu, ca să lucrați spre ruina și căderea lui, ci va trimis acolo ca pe un crezut, ca pe un reprezentant și ca pe un erou ca să faceți și să lucrați spre înaintarea națiunii române; dar durere! durere! zicem și iarăși durere! că tare ne-am înșelat, pe cînd noi alegătorii Cercului Tinca eram învinși din cuvintele Respect. Dvoastră, care le roștiți publicului român, cînd ei „intonau de trăiască Gojdu deputatul Tinței“ Respect Dvoastră reintonînd iarăși contra publicului: „voi ziceți să trăiască Gojdu“ adăugînd încă că: „numai pînă atunci să trăiască Gojdu, pînă cînd va împlini dorințele voastre, iară cînd Gojdu va înceta de a lucra pentru fericirea voastră atunci Gojdu să nu trăiască“⁴¹. Așa fel de exprimări ni-au adus pre noi încît și singele ne-am vărsat, precum știți bine și viața și-or jertfit dintre noi, dar apoi pe lîngă aceea cit de tare am suferit în foame, în sete și în frig zile și nopți întregi și agricultură de Tinca, — asta e mulțămîta Nestore bune și Respect. Domn deputat? astea sunt dorințele noastre ce Respect. Dumneavoastră ni le cîștigați? prin asta arătați că sunteți omul publicului român și reprezentantul a unui Cerc român care atîta a suferit? pînă abia a reușit cu aceea că se va trimite de reprezentant al Cercului Tincai și a publicului român, ale sentimente re ni se fac cunoscute din stimatele noastre ziare că[re] exprimați în dieta „Ungariei“ ne vor duce la o neîncredere, cu așa fel de sentimente Respect. D. deputat nu stîrnești în noi nici un senti[ment] de bucurie, ci mai mare amarăciune și întristare. — Pe cînd vedem cum că ceilalți bărbați și reprezentanți ai noștri se luptă pentru înaintarea națiunii române Respect. Dvoastră dați pe altă cale cu totul rătăcită? și faceți numai un abuz cu exprimările Respect. Dvoastră, zicînd: cum că „toți deputații români au proectat aceea ce dvoastră o spuneți“, deși ei nici nu știu de aceea. — Noi Respect. Dvoastră Nestore și D. deputat așteptăm să ni se vindece rănile ce le-ați exprimat Spept. Dvoastră în piața opidului Tinca publicului român zicînd: că din tinerețe le tot suferi și Spept. dvo., și că acuma să le vindecă dacă Dumnezeu îți va ajuta să dai mîna cu alți bravi bărbați români în dieta „Ungariei“, pofta ți s-a împlinit D. deputat, reazemii națiunii române care ziua și noaptea lucră pentru fericirea ei Te însoțesc în dieta „Ungariei“ numai Spept. dta să faci dacă nu mai mult cel puțin cit aceia, — dară noi ne aducem aminte și de alta! că: în loc de a se vindeca rănile vor deveni de vor fi în mai mare pericol și pentru națiunea română vor fi mai compătimitoare decît pînă acu. Ne pare foarte rău că stimatul nostru ziar „Concordia“ 17—30 linia II ne aduce o așa vătămătoare lovitură cit trăim o vom simți, ce o făcuși Spept. dta nu în contra Speptatului Domnu și deputat D. Babeș, ci în contra națiunii noastre întregi și chiar în contra Spept. Dtale față cu promisiunile făcute înaintea publicului român în piața opidului Tinca. Ziseși Spept. D. deputat și Nestore bun ca pe altă cale voiești a aduce națiunea română la fericire? Și rogi pe Dumnezeu să deie și Dlui martir Babeș cuget ca ăla ca să urmărească pe acea cale? mă ferească-l Dumnezeu pe D. deputat Babeș de căile care Spept. Dvoastră le-ați călcat în privința fericirii națiunii române în dieta „Ungariei“ acuma. —

⁴⁰ Idem, nr. inv. M1931.

⁴¹ G. Sofronie, op. cit., p. 18.

Deci dacă Spept. D. deputat noi în numele poporului din Cercul alegător Tinca cu astă dată de rugăm a nu ne posomori și nu în public față cu ceilalți ablegați români a se certa, mai virtos atunci când e vorba despre dezbaterile și înaintarea națiunii române: și te mai rugăm Nestore bun și D. deputat pentru totdeauna a încunajura astfel de neplăceri; — calea și politica pe care voiți Spept. Dta a fericii Națiunea română, nu în public în casa dietală o poți face cunoscută consoților deputați a Spept. Dvoastre, ce în conferințele ce le țineți Spept. Dvoastre. Noi prin astea orduri de scrisoare Spept. D. deputat voim a vă face cunoscute dorințele noastre, mai departe precum ne veți mîngîia Spept. D. deputatu, așa ne vom sili și noi a vă da onoarea și omagiul cuvenit, și a te ținea de acel bărbat care nici cînd nu-și strămută vorbele exprimate. — Drept e proverbul românului: „sacu e care ține macul și bărbatu care-și ține cuvîntul“.

Altcum mărturisim sincer că fără de nici o cruțare, ne vom opune tuturor neplăcerilor făcînd cunoscut și onoratului public, și în ultima ne mai putînd suferi va urma cu subscrierile noastre proprii și cu voturi de neîncredere, de care pe noi să ferească atotputernicul Dumnezeu de ce n-au ferit pe deputatul din Cercul Ceica în anul [1]861.

În urmă poftindu-vă o nouă și aptă cale, pe care să vă puteți conduce îndestul spre împlinirea dorințelor noastre fierbinți, mai cu bun succes decît pînă acuma, rămînem:

A Speptat Domniei Voastre

De pe lingă Crișul Negru 18 mai 1866.

Iosif Pinte, preotul gr.or. a Suplacului
 Ioan Balint, învățător în Suplac
 Vasile Dancea, preot în Căpîlna
 Nicolau Popovici, preot gr.răs. din Ripa
 Solomon Popovici, preot în Miheleu
 Jova Onuțiu, m.p., tutorul bisericii
 Lazuran Flore m.p.
 Mihăilă Bronțiu, preot gr.răs. din Cociuba
 Ioan Albu, docent rom. în Cociuba
 Popovici Moise, preot în Cociuba
 Ioan Moga, paroh în Cheșea
 Vasile Moga, preot în Cheșea
 Simeon Gruia, învățător în Cheșea
 Ioan Crăciun, preot în Rohani
 Dimitrie Pop, învățător în Rohani
 Teodor Sușman, învățător

IV

Nr. intr. 25/871

Onoratului Comitet al Reprezentanței
 „fundațiunii lui Gojdu“ în *Pesta*⁴²

În urma hirtiei Onoratului Comitet dda 22 mai — 3 iunie a.c., prin care mi se trimite protocolul ședinței extraordinare a Comitetului, ținută în 22 mai — 3 iunie a.c. — am onoare a rescrie, că conclusele aduse în această ședință le aprob în tot cuprinsul lor, și anume încuvîntez atît alegerea provizorie a Dlui Septemvir Ioan Pușcariu de membru al comitetului în locul răposatului Domn Septemvir Ioan Alduleanu, cît și propunerea, ca reprezentanța să se adune la ședința sa anuală ordinară în a doua jumătate a lunii lui Septembrie a.c. cu aceea că despre ziua în care se va ține adunarea, să se încunoștințeze de timpuriu toți membrii Reprezentanței.

Sibiu, 28 iulie 1871

Arhiepiscopul și Mitropolitul

Andrei [Șaguna]

⁴² Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2300.

V

Către Ilustritatea Sa prea Sfintului domn episcop Procopiu Ivacicovici ca președinte în comisiunea „fundațiunei lui Gojdu“

Ilustrisime Domnule Episcoape,⁴³

Prea Santite [Sfinte] Părinte!

Răzimiru-mă pe punctul V din testamentul repausatului Gojdu, în care se zice cu privire la fundațiunea adormitului: „La orice ajutoare să se dea întâietate Poynaresilor din Biharea avind acele calificațiuni scl.⁴⁴, îndrăsnesc a recurge cu umilință pentru ajutor stipendiar fiilor mei Nicolau, Dimitriu și Ioan, ale căror testimonii scolastice le alătur aci cu onoare sub 1/6⁴⁵.

Convins cum că slaba starea mea materială vă este cunoscută, trag speș ranța că cererea mi se va asculta fiind asigurat că fundațiunea va putea împărți stipendia încă în acest timp⁴⁶.

Sărutind dreapta Măriei Tale, cu adincă reverență rămin Al Ittei Tale

Oradea septembrie 20 1871

serv umilit

Ioann Poynăr

VI

Nr. 45.1873

De la Comitetul Adm. al repr. fund. lui Gojdu⁴⁷

Excelenței Sale Părintelui Arhiep. Mitropolit Andrei B. de Șaguna în Sibiu

Excelență!

În urma concludului al prea veneratului congres bisericesc național român din 16 oct. 1870 nr. 93 și a mult prețuitei hîrtii a Excelenței voastre din 8 martie 1871, nr. 6 privitoare la portretarea fericitului Gojdu, ne grăbim Excelenței voastre umilit a refera că portretul pentru reședința arhiepiscopoească zugrăvit cu ulei pe pinză fiind deja gata acela s-a și expediat în zilele acestea către Sibiu, avind cu ocasiunea aceasta cu fiiască supunere a mă ruga ca despre primirea amintitului portret să ni se trimită un revers⁴⁸.

Cu distinsă reverență sintem

Pesta 5 iunie 1873

A Excelenței voastre

prea umiliții fii

Nicol. Joanovits

pentru președintele comitetului

și

Dem Jonescu ca notarul comitetului

⁴³ Idem, nr. inv. M2309.

⁴⁴ *Analele Fundațiunei lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 17—21.

⁴⁵ Pentru aceștia au intervenit văduva lui Gojdu, Andrei Șaguna și Procopiu Ivacicovici (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2305, 2314, 2323).

⁴⁶ Documentele consemnează acordarea stipendiilor pentru toți cei trei fii ai familiei Poynăr (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2284—2286, 2309, 2312, 2314, 2323, 2329 și Anexa XII).

⁴⁷ Muz. Ist.Trans., nr. inv. M2298.

⁴⁸ „Reprezentanța fundațională“ tipărește în anul 1873 și un număr de 1200 portrete ale mecenatului pentru a fi comercializate la bisericile ortodoxe (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2311, 2322).

VII

Ilustră reprezentanție a fundațiunei lui Gojdu⁴⁹!

Escriindu-se concurs la stipendie din fundațiunea fericitului Gojdu viu și eu subscrisul a concura la un stipendiu pentru medicină, dînd totodată și următoarele informațiuni.

În anul acesta au depus la gimnaziul român gr.or. din Brașov examenul de maturitate ca primul între conșcolarii mei obținînd calculul: praeclaros. Nepri-mind încă fratele meu, tehnic, de la Ilustra reprezentanție un stipendiu, măcar că concurase de două ori și fiind tatăl meu constrîns a-l susține pe el la un politehnic eu subscrisul ca al doilea fiu, care mai am încă trei frați, trebuie să abandonez toată speranța de a mai continua studiile mele la o facultate — măcar unde s-ar afla aceea — dacă această suplică ar rămîne neconsiderată.

Deci îmi iau ultimul refugiu la Ilustra reprezentanție a fundațiunii lui Gojdu. Fac însă aceasta convins pe deplin că posed toate acele calități, care se cer de la un concurent căci:

1. Am depus examenul de maturitate cu calculul de: „praeclaros“ precum arată testimoniul sub A⁵⁰.
2. Sum intradevăr lipsit de orice ajutor precum arată testimoniul de pauper-tate sub B.
3. Sum român gr.or. din Brașov după cum se vede din testimoniul de botez sub C.

Cred că Ilustra Reprezentanție mă va afla demn de primirea unui stipendiu de medicină și asigurîndu-o că n-am nici un alt stipendiu sum Al Ilustrei Repre-sentanție⁵¹

Brașov 11/23 august [1]873

umilit serv

George Baiulescu

VIII

Nr. g. 221/1873

Ilustră Reprezentanție a fundațiunei lui Gojdu⁵²!

Subscrisa Direcțiune gimnasială are onoare a așterne aci suplica gimnasis-tului absolut Georgiu Baiulescu împreună cu trei documente, permițîndu-și din parte-i a recomanda binevoitoarei considerațiuni a Ilustrei Reprezentanție pe acest tînăr distinș prin moralitate și capacitate la împărțirea stipendiilor din fundațiunea fericitului Gojdu.

Brașov 18/30 august 1873

Direcțiunea Gimnasiului român gr.or. și a Scoalei comerciale și reale împreună cu aceasta.

Dr. I. G. Meșiotă
Dir.

⁴⁹ Muz.Ist. Trans., nr. inv. M2288.

⁵⁰ Idem, nr. inv. M2318.

⁵¹ La 31 octombrie 1873 G. Baiulescu confirmă în scris acordarea stipendiului (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2296), ca și documentele fundației (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283, 2329 și Anexa XII).

⁵² Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2288/a.

IX

Mult veneratei Representanțiunei a fundațiunei fericitului Emanuil Gojdu în Pesta

Mult venerata Representanțiune!⁵³

Conform concursului publicat în Albina nr. 58 ca stipendiați a fondului fericitului Emanuil Gojdu pînă în 15 septembrie a.c. s.n. să-și trimită testimoniile, arătînd rezultatul studierii din anul trecut, subsemnatul cu toată umilînța aclud aici testimonia în copie a fiului meu Ioan sub A⁵⁴ carele s-a bucurat în anul trecut scolastic de un stipendiu de 80 fl. din fundațiunea sus numită, și a absolvit în Timișoara I-a clasă gimnazială conform fragedei sale etăți de 11 ani cu destulă diligență.

Totodată mai alătur aici și un atestat sub B. din partea Dlui paroh, în carele se vede numărul familiei mele și tristele mele împrejurări referitoare la salariul meu învățătoresc constînd din 84 fl. v.a. și 30 cubule de griu, iară acuma prin intriga notariului com(diachistu) s-au redus la 40 fl. v.a. și 30 cub. griu și apoi din altă parte numitul meu fiu spre continuarea claselor gimnasiale nu are nici un ajutor⁵⁵.

În fine sperînd spre mărinimitatea veneraților Representanți, cu umilînță rog ca pre numitul meu fiu și mai departe a-l prevedea cu stipendiu din fundațiunea Gojduană; — deci repetîndu-mi rugarea cu profundă stimă vă rog a avea îndurare pentru îmbunătățirea stipendiului conform timpului de față⁵⁶.

Toracul Mic 1 septembrie 1873

Cu profundă stimă

umilit serv

Lazăr Trailescu

docinte gr.orient.

Observare!

Magnificilor domni deși fiul meu Ioniță după etatea sa e foarte fraged dar tot e foarte diligenț și capaciu cu cuget că au meritul mai bune calcuri ca și în celelalte clase mai mici, dar fiindcă în Timișoara nu lucră dreptatea ci interesul se poate vedea din clasificați că fiii românilor în Timișoara nu sunt priviți de feliu, căci în tot gimnasiul nu este unul sau doi mai bine clasificați decît fiul meu cel crud însă n-am ce să fac dacă sunt sărac.

I. Trailescu

docinte

X

Prea onorată Representanția a fundațiunei lui Gojdu!⁵⁷

Cetînd modest subsemnatul concursul publicat pentru două stipendii medicale, tehnice și juridice, și văzînd eu aci un caz de speranță cu privire la întreprinderea științelor medicale, la care fără ajutor nu mă pot aplica, deoarece sunt

⁵³ Idem, nr. inv. M2310.

⁵⁴ Idem, nr. inv. M2310/b.

⁵⁵ A se vedea nota 30.

⁵⁶ Documentele fundației confirmă acordarea stipendiului (vezi Muz. Ist. Trans., nr. inv. M2284, 2286, 2310, 2329 și Anexa XII).

⁵⁷ Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2330.

împreunate cu spese mari, ce de deplorabila mea stare materială nu se pot acoperi, — iar de altă parte nevoind să sting amoroarea mea către studiu, tocmai în stadiul acesta, unde prin câte necazuri și osteneli am finit la gimnaziu prepararea pentru o facultate, — vin cu toată încredințarea și cu toată supunerea a mă ruga, să fiu împărțășit de un ajutor, spre a putea întreprinde științele medicale, și a-mi ușura încituva — barem pașii oneroși în calea, pe care voiesc să plec. Rugarea mea o instruez cu următoarele documente:

A. Atestat de paupertate, aclus sub A^o%, din carele se vede, că, ca orfan fără părinte îngrijitor, ce avere, sau chiar vorbind, ce neavere îmi stă spre dispozițiune, ca să pot acoperi spesele studiului.

B. Testimoniul de maturitate, aclus sub B^o%, carele arată, că pe lângă toate neajunsurile și pedicele, ce am avut a delatura în timp și loc, deși studiul s-a propus în limbă străină, am depus examenul de maturitate cu folos bun.

C. Extrasul din matricula botezaților, în puterea căruia sum născut în Lancrăm, Scaunul Sasu-Sebeșului în Transilvania, din părinți români gr.orient.

În urmă recomandându-mă bunăvoinței, considerațiunei și dreptei aprecieri a Prea Onoratei Representanție, și sperind un rezultat favoritoriu rămân

Lancrăm în 1 sept. c.n. [1]873

Alt stipendiu, Prea Onorata

Representanție, nu tragu⁵⁸

Al Prea Onoratei Representanție

cel mai supus serv

Dionisiu Blaga

abiturientu d.gim.ev.lut.d. Sibiu

: XI

Către, Prea onorabila Representanția a Fundațiunei Gojduane în Pesta

Prea Onorabilă Representanție⁵⁹

Cu decisul Prea Onorabilei Representanție dto 28 septembrie [1]872 mi s-a aplacidat prea grațios un stipendiu anual de 200 fr.v.a. pentru continuarea studiilor mele la Academia din Schemnitz.

Adinc pătruns de simțiul recunoștinței, vin cu astă ocasiune a-mi exprima Prea Onorabilei Representanție cea mai adincă mulțumită pentru acest ajutoriu fără de care continuarea studiului meu era imposibilă.

Deoarece însă eu sub împrejurările de față sunt restrins absolut numai pe lângă acest ajutoriu mărinimos, — vin cu toată supunerea a mă ruga ca Prea Onorabila Representanția să se îndure nu numai a-mi lăsa stipendiul de 200 fl.v.a. și spre anul scolaric viitor, ci a-l ridică dacă e cu puțință cel puțin la suma de 300 fl.v.a. și atunci Prea Onorabila Representanție a pus fundament solid viitorului și fericirii mele, pentru care în toată viața mea voi fi recunoscător. — Atengător de documentarea progresului în studiu din anul scolaric trecut îmi i-au voie de a aduce la cunoștință Prea Onorabilei Representanție, că toate documentele mele se află de prezent la Ministerul de rezbel în cauza serviciului meu ca voluntar și din acel motiv nu mi-am rezervat nici o copie, pentru că după părintescul sfat a Prea Onoratului Domn executor Demetriu Ionescu nu ar mai fi absolut de lipsă a-mi documenta progresul de pre anul scolaric trecut pentru că totdeauna chitanțele mele au fost vidimate de Direcțiunea Academiei. — Dacă însă acesta totuși va fi de lipsă, apoi cum îmi voi recăpăta documentele

⁵⁸ I s-a acordat stipendiul solicitat (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283, 2329—2330 și Anexa XII).

⁵⁹ Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2324.

numaidecît mă voi grăbi a le așterne Prea Onorabilei Reprezentanție. —

Pre lingă care sperind și de astă dată la mărinimositatea Prea Onorabilei Reprezentanția, mă subsemn cu supunere fiiască⁶⁰.

Al Prea Onorabilei Reprezentanție

Sebeș în 10 septembrie 1873 n.

cel mai recunoscător

Simon Corn. Piso

XII

Reprezentanția fundațiunei lui Gojdu a aflat cu cale în urma Concursului din 6 august a.c. de a conferi pre a.scl. 1873/4 următoarele stipendii⁶¹.

A. Mai întii la vechii stipendiați și ajutoarați

1. Lui Nicolau Poynar gimn. în Oradea an III stipendiul avut de	200
2. — Dim. Poynar gim. a. II. tot acolo stip. avut de	200
3. — Ioan Poynar gim. a. I. tot acolo a-i ridica stip. la	200
4. — Const. Alduleanu ⁶² gim. în Sighișoara stip. avut de	200
5. — Petru Ilieșiu din Cebea tehnic a. II în Pesta stip. avut	200
6. — Todor Gliga din Apahid, jurist în Cluj stip. avut de	200
7. — Corneliu Piso din Pianul Inf. silvanist a. III în Schemnitz, stip. avut de	200
8. — Ștefan Velovan, din Ruszkberg filosof în Viena a. II stip. avut	200
9. — Patriciu Dragalina din Borlova	200
10. — Georg Sierban din Alma Sas. silvanist a. II în Mariabrunn stip. avut	200
11. — Iulian Filipescul din Turda tehnic a. III în Gratz stip. avut	300
12. — Iosif Crista din Topoloveț gim. în Lugoj a. VI stip. avut	100
13. — Ioan Panea din Tulka med. a. II în Gratz a-i ridica stip. la	300
14. — Aug. Dumitreanu din Săard, med. I. an a-i ridica stip. la	200
15. — Nic. Calefariu din Sărata med. în Gratz ajutorul avut de	100
16. — Const. Simption din Sadu, tehnic în Zürich anul ultim	100
17. — Iosif Voica din St. Mihaiu real. cl. II în Timișoara ajutor de	50
18. — Ioan Trailescu din Toracul Mic gim. cl. II. în Pes.	50
19. — Arone Hamsea din Rîșnov jurist abs. pentru prepararea spre doctorat pre un singur an stip. avut de	200
20. — Ioan Hosanu din Solymos pentru taxele de rigoare încă numai pre. a. 1873/4 se desemnează restul de	150
21. Lui Zach Rocsin din Illye jurist a. III Oradea stip. avut de	100
22. — Alecsiu Gojdu din Ercseny jurist a. IV în Pesta stip. avut de	200

B. Mai departe stipendii noi

23. Lui Victor Babeșiu din Viena med. a. III în Viena stip. de	300
24. — Georg Popovits din Bichiș med. a. V în Pesta stip. de	200
25. — Ioan Cluciu din Hațieg tehnic a. II în Gratz stip. de	200
26. — Dem. Selceleanu din Caransebeș med. I an, stip. de	200
27. — Georg Baiulescu, din Brașov med. I an, sti. de	200
28. — Dionis Blaga din Langeud, med. I an, stip. de	200
29. — Dionis Blaga din Langeud, med. I an, stip. de	200
30. — Patriciu Coroi din Berești, jurist I an, stip. de	200

⁶⁰ Idem, nr. inv. M2283—2284, 2286, 2324/a, 2329 și Anexa XII.

⁶¹ Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2319.

⁶² În fondul de documente se găsește testimoniul de frecvență al lui C. Alduleanu de la gimnaziul din Brașov (Muz.Ist. Trans., nr. inv. M2320).

⁶³ Studentul clujean confirmă la 4 noiembrie 1873 primirea stipendiului (Muz. Ist.Trans., nr. inv. M2297).

C. Ajutoare de studii

31. Lui Sim. Berghianu din Alba Iulia med. a IV ajutor de . . .	100
32. — Enea Hodoșiu din Abrud gimn. a. V.	50
33. — Octav Vancea din Lugoj gim. cl. V, „	50
34. — Traian Ratz din Lipova real. a. II în Arad „	50
35. — Ioan Vidican din Hidișelu gim. cl. II în Beiuș ajutor de . .	50

Aceasta se aduce la publica cunoștință cu acel adaus ca:

- a) acei sfîpendiati, cărora sus specificatele stipendii nu li s-au conferit expres ca ajutoare, dacă vor fi mai avînd, sau intracea vor fi cîștigat alte stipendii, sunt datori a renunța la unul din ele, că altcum li se vor detrage din oficiu.
- b) că în înțelesul ordinei pentru conferirea stipendiilor din funda. lui Gojdu din 24 oct. 1871 stipendiile se pot ridica de la Casa fundațiunei în rate quartali anticipando, pe chitanțe timbrate și vidimate prin respectiva direcțiune a institutului la care studiază stipendistul.

Dat din ședința reprezentanței a fundațiunei lui Gojdu, Pesta în 21 și următoarele zile a lui Sept. 1873 ținută⁶⁴.

XIII

Către,

Ilustra Reprezentanția fundațiunei „Gojduana“ în Budapesta

Ilustră Reprezentanția!⁶⁵

În urma concursului din 6 august [1]873 publicat din partea fundațiunei memoratului mecenate „Gojdu“ recurînd și eu, Ilustră Reprezentanția a binevoitu a-mi conferi un stipendiu de 200 fl. anuali pentru ascultarea studiilor medicinale.

Pre basa acestui stipendiu și sperînd că voi căpăta nescari condiții neavînd alte mijloace materiale mă voi putea susține pe cariera medicală, însă neîntimplindu-se aceasta sum silit a-mi subșterne umilita petițiune către Ilustra Reprezentanția ca: luînd în considerațiune circumstările mele miserabe să binevoiască a-mi ridica stipendiul de 200 fl. la 300 fl. ca prin aceasta să pot continua mai departe cariera începută⁶⁶.

Repetîndu-mi umilita rugare rămîn

Budapesta 24 oct[ombrie] [1]873

cu deplină supunere

Augustin Dumitreanu

medicinist

⁶⁴ În conformitate cu precizările testamentare ale lui Em. Gojdu (*Analele Fundațiunei lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 1), lista stipendiilor aprobate pentru anul școlar 1873/74 a fost dată publicității în paginile ziarelor *Albina* și *Telegraful român*, la 1 octombrie 1873 (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2319, 2322 și Anexa XIII).

⁶⁵ Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2293.

⁶⁶ A se vedea Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283—2286, 2329 și Anexa XII.

XIV

Cătră mult onorata reprezentanția a fundațiunei nemuritorului mecenat român „Gojdu“

Mult onorata reprezentanția!⁶⁷

Subscrisul fiind norocos a se împărtași în un stipendiu anuale de 100 fl. din fundațiunea nemuritorului mecenate român „Gojdu“ în ședința ținută în 6 sept. a.c. st.n.; cu cea mai umilită rugare vin a mă adresa cătră mult onorata reprezentanția fundațională, rugîndu-mă să binevoiască a-mi eda acuma deodată stipendiul ce se cuvine pe un jumătate de an — adică 50 fl. v.a. — deoarece sum în așa stare, încît neavînd pe nime în această lume, care să mă ajutore cu vreun cruceriu măcar, nu pot să-mi procurez celea de lipsă pentru studiere — adecă cărți de școală, care îmi — vin 20 fl. 20 cr. v.a. și pre care — deși cu durere trebuie să mărturisesc — încă pină acuma — pre lîngă toată năzuința mea — nu pot să mi le procur ne avînd cu ce; — nu pot mai departe a mă prevedea cu vestmintele de lipsă în contra geroasei ierni — care acu fiva să intre, amenințînd cu perire pre toți aceia, care sunt nepregătiți în contra ei; dacă mult onorata reprezentanția nu se va îndura a-mi eda stipendiul pe un jumătate de an acuma; pentru ce sum așa de imodestu pre lîngă repetarea umilitei mele rugări, a adresa aci sub % alăturat și „Cuita“ despre susnumita sumă, fiind convins pre deplin, cum că Mult Onorata reprezentanție fundațională cunoscînd starea-mi deplorabilă se va îndura spre mine, și-mi va ajutura, și-mi ușura starea în care mă aflu; pentru ca la din contra desigur ași fi împedecat în progresarea studiilor⁶⁸.

În fine încă odată repetîndu-mi umilita rugare rămîn

Al mult On. reprezentanție fundaționale

Urbea Mare 26/10 [1]873

umilit serv

Patriciu Coroiu

jurist de anul II

XV

Prea onorată Representanția a fundațiunei lui Gojdu!⁶⁹

Umilit subscrisul își ia libertatea a aduce următoarele la cunoștința onoratei Representanții, și a o ruga să binevoiască a le lua pre grațiosu în considerațiune:

Am petiționat în sept. 1872 pentru acordarea unui stipendiu, însă neputîndu-se lua în considerațiune umilita mea rugare mi se promise pentru anul curînte; dar din nefericirea n-au îndrăznit cu trimiterea petițiunei mele pină în sept. a.c. și astfel și de astădată nu s-a mai putut lua în considerațiune.

Cauza întîrzierii a fost că, servînd în anul scol. expirat și ca voluntar aveam chiar manevre mari în acei timp, și pe lîngă aceea mă preparam și pentru depunerea examenului de ofițeri de rezervă. — carele dură cum se poate vedea din alăturatul extras al protocolului de examen — l-am și depus cu succes bun. Denumirea de locoteninte mi-a sosit în 2. l.c. de la ministeriu de resbe!, și am acuma să-mi procur pină în 1 ianuarie a.v. uniformă și armătura completă din propriile mele mijloace. Suma recerută e 150—200 fl. v.a., care sumă nu știu de unde să o iau, neavînd din nici o parte vreun ajutor, fiind avizat să mă susțin parte singur, parte ajutorat de părintele meu Vas. Diaconovici, coșocar în Becșa a cărui puteri materiale sunt slabe, avînd dînsul de susținut o familie numeroasă

⁶⁷ Idem, nr. inv. M2294.

⁶⁸ I se va majora stipendiul conform documentelor fundației (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283, 2329 și Anexa XII).

⁶⁹ Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2295.

— dintre mai trei frați mai tineri a susținut cu cele mai mari sacrificii pînă în anul trecut încă pre doi la realele din Virșeț, din cauza lipsei însă a fost constrîns a lua pre unul de la studiu.

Sărăcia și lipsa poporului român din Banat este prea bine cunoscută onoratei Reprezentanții, nu voesc deci a desfășura aci în ce stare mizeră au ajuns și sărmanii mei părinți, mă mărginesc a spune atîta că cu spaimă privesc în viitor cînd dîșii nu mă vor mai putea ajutara de feliu.

Rog deci onorata Reprezentanție a lua în considerațiune disperata mea stare și a mă ajutara barem cu susnumita sumă pentru procurarea celor trebuincioase ca ofițer, căci altfel Dzeu nu știu unde voi duce-o; părinții nu mi-o pot trimite, fiind dîșii ruinați de anii cei răi din urmă.

Graz, 4 noiembrie 1873

Al onoratei Reprezentanții umilit serv
Adolf Diaconovici
tehnic de anul II
și locoteninte de res.

[Rezoluția]

Domnului Adolf Diaconovici, tehnic a. II în Graz

Comitetul administrativ al reprezentanței fundațiunei lui Gojdu ți-a acordat odată pentru totdeauna un ajutor de 50 fl. sub condițiune de a documenta avansarea de ofițer; despre ce Dta ești prin aceasta încunostințat pe lîngă reacluderea documentelor subșternute⁷⁰.

Dat în ședința Comitetului adm. ținută în Pesta în nov.

prin Dem. Ionescu
not. Comit.

URKUNDLICHE BEITRÄGE BEZÜGLICH EMANUIL GOJDU UND SEINER STIFTUNG

(Zusammenfassung)

In der Geschichte der Siebenbürger Rumänen insbesondere als Autor der gleichnamigen Stiftung (ein bemerkenswertes Instrument für die Bildung einer Schicht von rumänischen Intellektuellen) bekannt, spielte Emanuil Gojdu (1802—1870) eine bedeutende politisch-nationale Rolle, und zwar sowohl als Rechtsanwalt, Geschäftsmann, Mitarbeiter und Unterstützer verschiedener Schriftwerke und Kulturinstitutionen, als auch durch seine Ideen.

Der gegenwärtige Aufsatz veröffentlicht 15 originelle Dokumente aus den Jahren 1862—1873, deren unmittelbare Information die Geschichtsquellen des vorigen Jahrhunderts vervollständigt. Die Dokumente dienen zur Ergänzung der wissenschaftlichen Forschung über Gojdus Tätigkeit und Wesen, und auch zur Analyse der Wichtigkeit dessen durch das Testament vom 4. November 1869 geschöpften Stiftung.

Die Grundlegung der Stiftung stellt ohne Zweifel die kennzeichnendste national-kulturelle Leistung von Emanuil Gojdu dar. Sie biete Hilfe den jungen rumänischen Studierenden, Anhänger des orthodoxen griechisch-orientalischen Glaubens, denen er an materiellen Möglichkeit mangelte, jedoch Begabung und Ergebnisse in ihrem Beruf aufwies.

Dadurch und Dank einer umsichtigen Verwaltung konnte die Gojdu Stiftung zur kulturellen Erhebung des Rumänentums im dualistischen Reiche beitragen, und schaffte passende Bedingungen für die Qualifikation außerordentlich begabter Jugendliche, welche dann später in allen Bereichen des nationalen geistlichen Lebens wirkten.

⁷⁰ I se aprobă cei 50 fl. fără condiții prin rezoluția Comitetului administrativ din 30 martie 1874 (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2291).

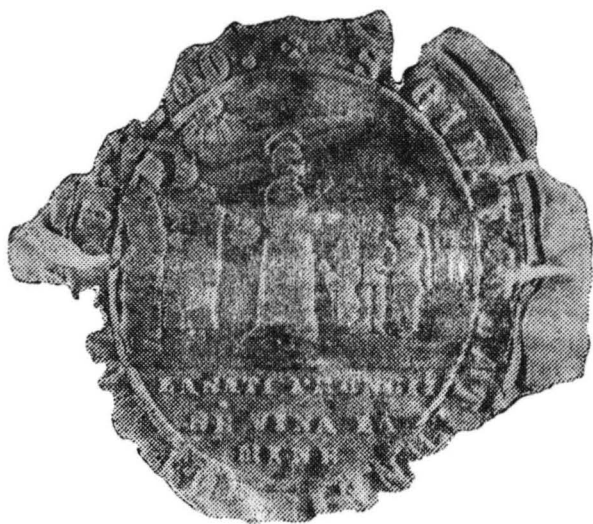

Fig. 1 — „SIGILI(UL) FUNDAȚIEI LUI GOZSDU, 1870. LASAȚI PRUNCII SĂ
VINA LA MINE“ (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283—2286).

BLAZONUL DE CAVALER AL GENERALULUI MIHAIL TRAPȘA

Despre viața și activitatea generalului Mihail Trapșa s-a scris mult și datorită acestui lucru ne putem face o imagine completă a personalității sale.¹

Aceasta însă nu însemnează că au fost epuizate toate izvoarele, toate laturile activității sale de oștean, de luptător pe tărîm național sau ca minutor al condeului.

Cercetînd viața și activitatea generalului Trapșa ne-am oprit, cum era și firesc, și asupra diplomei lui de cavaler.²

Este bine cunoscut faptul că în anul 1882 lui Mihail Trapșa i se acordă titlul de cavaler. În diploma de înnobilare se arată că i s-a dat acest titlu „ca apreciere a faptelor deosebit de vitejești în bătălia de la Custoza la 24 iunie 1866, cit și în bătălii premergătoare și în cele care au urmat, ca și pentru alte merite cîștigate.”³

Studiat cu atenție, ajungem la părerea că blazonul lui de cavaler îi descrie trăsăturile ce-l definesc și pătrunzînd în știința heraldicii, nu greșim cu nimic atunci cînd afirmăm că citim în acest blazon viața lui, lupta lui și aspirațiile sale pentru unitatea și libertatea poporului român.

Semnînd diploma de înnobilare, împăratul Franz Iosif s-a mulțumit doar să-l răsplătească pentru faptele sale de curaj și vitejie, iar scribii, la rîndul lor, și-au făcut datoria ca în paginile diplomei să înscrie faptele lui, să descrie și să deseneze blazonul lui de cavaler.

Nu vom insista prea mult asupra titlului de cavaler pe care l-a obținut Trapșa, amintim doar că acesta se acorda în urma unor fapte deosebite săvîrșite pe cîmpul de luptă și că la trecerea în rîndul cavale-

¹ Petru Bona, *O personalitate din granița bănățeană, generalul Mihail Trapșa. (1838—1896)*, în *Studii și comunicări, Istorie*, Caransebeș 1979, p. 396—376; Liviu Groza, *Participarea generalului Mihail Trapșa la lupta de la Custoza (1866)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 429—440; Liviu Groza, *Mărturii documentare privind colaborarea dintre George Barițiu și generalul Mihail Trapșa*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 593—598; Liviu Groza, *Testamentul generalului Mihail Trapșa*, în *Banatica*, VII, 1985, p. 345—349; Liviu Groza, *Grănicerii bănățeni*, București, 1983, p. 161—168; Liviu Groza, *Noțiuni de istorie românească în gîndirea generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris); Liviu Groza, *Din aforismele generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris); Liviu Groza, *Din viața și activitatea generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris); Antonie Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 301—304.

² Diploma se găsește în custodia Muzeului județean de etnografie și istorie locală Caransebeș.

³ Vezi anexa Nr. 1.

rilor, cel avansat trebuia să-și aleagă blazonul⁴. Alegerea se făcea după consultarea unor cataloage unde erau desenate blazoanele cavalerilor și caselor nobiliare.

Pentru a se putea respecta cerințele impuse de arta heraldicii, cel ce dorea să-și aleagă un blazon de cavaler făcea o compilație, după bunul lui plac, alegând elemente heraldice puse la dispoziție prin cataloagele respective.

Fiecare element al blazonului avea o semnificație bine cunoscută de cei ce le confecționau, cât și de cei ce le alegeau.

Prezența contribuție a fost scrisă și sub influența lucrării Dr. Maria Dogaru „Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbolul heraldic”, lucrare care studiată ne-a suscitat interesul mai ales pentru câteva concluzii care sînt edificatoare pentru intenția noastră: „Apărut odată cu societatea, din nevoia de exprimare a individualității, de definire a atributelor unor persoane sau colectivități, dezvoltat paralel cu evoluția civilizației umane simbolul a reflectat preocupările și aspirațiile societății în care s-a născut. Încadrat normelor științei heraldice sau stabilit doar prin voința posesorului, simbolul redă ceea ce este caracteristic anumitor structuri sociale, frământările ce au loc în rîndul colectivităților umane, precum și mutațiile ce survin în conștiința oamenilor.”⁵

Trapșa, alegîndu-și blazonul său de cavaler, respectă formele impuse de heraldică, dar prin interpretarea acestora el a urmărit o idee și nu greșim atunci cînd afirmăm că Trapșa și-a ales formele reprezentative de pe blazonul său urmărind ideea de unitate națională, de afirmare a mîndriei de a fi român.

În cele ce urmează ne-am propus să descriem blazonul de cavaler al generalului Trapșa pentru a ne convinge de cele afirmate anterior.

În diploma de a cărei descriere ne ocupăm, prezentarea blazonului se face foarte succint: „Un scut albastru tăiat de-a latul de un zid roșu cu trei crenelurile aurite, deasupra căruia se înalță un astru auriu. Pe bordura principală a scutului se reazimă două coifuri de turnir încoronate; de la cel din dreapta atîrnă o tapiserie albastră, de la cel din stînga o tapiserie roșie cu fond auriu.”⁶ Coroana coifului din dreapta are deasupra două aripi de vultur despărțite printr-un zid, identic cu zidul crenelat situat pe scut cu steaua amintită deasupra lui; din cea din stînga crește un leu cu limba roșie și cu o sabie ridicată cu un mîner de aur. Dedesubt se întinde o panglică albastră cu deviza VERITAS ET JUSTITIA scrisă cu litere aurite.”⁷

Analizînd în lumina heraldicii, de care Trapșa nu era străin, să vedem ce semnificație au elementele componente ale blazonului său de cavaler.

Ne vom opri în primul rînd la culori. În cîmpul blazonului se disting doar trei culori: roșu, galben și albastru.

⁴ Oswald Gerst, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig, 1984, p. 345—347 (în continuare L. H. Leipzig).

⁵ Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbolul heraldic*, București, 1981, p. 7.

⁶ În heraldică elementele sînt conturnate.

⁷ Vezi anexele Nr. 1 și 2.

În heraldică roșu semnifică dirzenie, curaj, îndrăzneală, dragoste, sacrificiu, generozitate⁸; galbenul simbolizează putere, suveranitate, fertilitate, dreptate, cumpătare și slavă⁹; iar albastrul semnifică speranță, sinceritate, sensibilitate și credință.¹⁰

Dacă am încerca să facem o paralelă între trăsăturile care îl defineau pe Trapșa, cu semnificația culorilor de pe blazonul său de cavalier, vom constata, cu plăcere, că acestea se contopesc formînd un tot unitar.

O simplă privire aruncată asupra oricărei lucrări care descrie viața și activitatea lui, sau dacă vom citi testamentul care l-a lăsat posterității, ne putem ușor da seama că Trapșa a fost curajos, generos, puternic, cumpătat și drept, că a fost sincer și credincios cauzei pentru care a luptat.¹¹

Credem că nu este de ajuns să desprindem trăsăturile care l-au definit pe Trapșa numai după culorile alese pe blazon, fără să facem fireasca legătură a acestor trei culori cu culorile drapelului României.

Sînt cunoscute frămîntările Principatelor române pentru a se ajunge la drapelul oștirii și stema țării.¹² Toate acestea au fost cunoscute de Trapșa, care dorind să evidențieze originea sa românească și-a ales cele trei culori, roșu, galben și albastru atît pentru semnificația lor individuală, cit și pentru faptul că ele constituiau culorile drapelului României.

La prima vedere s-ar părea hazardată această afirmație, dar dacă o punem în legătură cu activitatea generalului Trapșa pentru păstrarea ființei naționale a poporului român, constatăm cu mîndrie că alegerea celor trei culori nu a fost cu nimic întîmplătoare.

Este suficient doar să amintim că la Sibiu a fost colaborator și prieten cu George Barițiu, că la Viena a militat activ pentru menținerea unor ziare românești din Banat, ca să ne dăm seama de concepțiile și năzuințele lui pe tărîm național.¹³

Nu vom insista mai mult pe aceste laturi ale activității sale pentru a nu ne îndepărta prea mult de la analiza propusă, fapt pentru care ne întoarcem la blazonul său de cavalier.

Rămînînd în domeniul culorilor, constatăm că Trapșa așează pe scutul blazonului său, blazonul lui Goethe care era un dreptunghi colorat albastru, prevăzut în mijloc cu o stea aurie în șase colțuri, asemenea celei de pe cartierul superior al scutului de pe blazonul lui Trapșa.¹⁴

Apropierea lui Trapșa față de opera lui Goethe nu este întîmplătoare. Ea trebuie explicată prin afinitatea de idei, de năzuințe pe care poetul de la Weimar o avea și o manifesta în cercul de prieteni adepți ai curentului „Sturm und Drang”.¹⁵

⁸ Dictionar al științelor speciale ale istoriei, București, 1982, p. 201.

⁹ *Idem*, p. 49.

¹⁰ *Idem*, p. 19.

¹¹ Liviu Groza, *Testamentul generalului Mihail Trapșa*, în *Banatica*, VII, 1935, p. 345—349.

¹² Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 124 și următoarele.

¹³ Liviu Groza, *Mărturii documentare privind colaborarea dintre George Barițiu și generalul Mihail Trapșa*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 593—598.

¹⁴ L. H. Leipzig, p. 382—383.

¹⁵ Furtună și avînt.

Că Trapşa adera la ideile acestea şi îl atrăgeau operele lui Goethe, în special, ne-o spune numărul mare de cărţi ale marelui poet existente în biblioteca sa.¹⁶ La toate acestea se adaugă şi influenţa ce o ia Trapşa de la Goethe, influenţă reflectată în poeziile şi felul său de a gândi, precum şi în aforismele şi cugetările sale.¹⁷

Trapşa nu l-a copiat pe Goethe, ci, apreciindu-i ideile înaintate, îndreptate împotriva unei societăţi perimate, a adoptat pe blazonul său de cavaler blazonul lui Goethe ca simbol ce reprezenta ideile burgheziei în ascensiune.

Nu trebuie neglijat faptul că perioada de activitate a curentului „Sturm und Drang” corespunde cu năzuinţa de unitate naţională a poporului german fărîmitat de dominaţia feudală.

Ne este bine cunoscută năzuinţa şi activitatea generalului Trapşa pentru unitatea naţională a poporului român, fapt ce ne îndreptăţeşte să afirmăm că Trapşa a aşezat cu bună ştiinţă blazonul lui Goethe pe scutul blazonului său.

Vom încerca, în continuare, să facem o descriere succintă a elementelor heraldice care compun blazonul de cavaler al generalului Trapşa, făcînd o firească legătură cu semnificaţia fiecăruia, deoarece aşa cum afirmă Dr. Maria Dogaru „concepţiile unei generaţii au fost întotdeauna sistematizate într-un simbol care a devenit apoi imbold în realizarea lor şi totodată mijloc de a le transmite urmaşilor.”¹⁸

Trecînd la analiza elementelor componente ale blazonului ales de Trapşa, constatăm că şi acestea se alătură, cu semnificaţia lor de semnificaţia culorilor şi astfel şi ele, alături de culori, au menirea să creioneze personalitatea generalului Trapşa.

Elementul principal al fiecărui blazon este scutul, care simbolizează arma de apărare a cavalerilor medievali.

Aşa cum am mai arătat, scutul este tăiat. În cartierul superior se află un dreptunghi colorat albastru în mijlocul căruia este situată o stea în şase colţuri, iar în cartierul inferior este desenat un zid de cetate crenelat. Şi pe scut, de jos în sus, sînt prezente culorile roşu, galben şi albastru.

Zidul de cărămidă roşie crenelat reprezintă forţa de apărare, puterea militară.

Înapoiindu-ne în timp, am putea face o legătură în lumea romană cu „corona muralis”¹⁹ şi misiunea ce o îndeplinise Trapşa în 1866 în cetatea Peschiera.²⁰

Steaua cu şase colţuri, specifică pentru heraldica germană, are o motivaţie astrală, de dominaţie.

Din elementele exterioare scutului amintim: coiful, podoaba de gît, acoperămîntul de coif, coroanele, leul, sabia, penajul şi deviza.

¹⁶ Informaţie primită de la prof. Lucia Ştefăniţă, descendentă a familiei Trapşa, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

¹⁷ Liviu Groza, *Din aforismele generalului Mihail Trapşa* (lucrare în manuscris).

¹⁸ Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, Bucureşti, 1976, p. 5.

¹⁹ Anthony Rich, *Illustriertes Wörterbuch der Römischen Alterthümer*, Paris-Leipzig 1862, p. 190 şi Dumitru Tudor, *Arheologia romană*, Bucureşti, 1976, p. 164.

²⁰ Liviu Groza, *Participarea generalului Mihail Trapşa la lupta de la Custozza (1866)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 429—440.

Scutul este afrontat de două coifuri de turnir situate pe trei sferturi cu viziera închisă avînd cinci gratii. Coifurile pe platoșă sînt prevăzute cu podoabe de gît care sînt formate dintr-un lăntșor cu medalion.²¹

Amîndouă coifurile au acoperămîntul de coif care în partea lui superioară seamănă mai de grabă cu un penaj colorat într-un galben aprins, iar în partea inferioară, căzînd în falduri, sînt viu colorate în roșu și albastru, constituind o draperie a scutului.

Și acoperămîntul de coif formează, prin cromatică, culorile drapelului României.

Acoperămintele de coif, asemenea unor lambrechine, sînt la fel cu cele de pe blazoanele acordate unor comandanți de oști la cucerirea Transilvaniei și mai ales după realizarea unirii sub conducerea lui Mihai Viteazul.²²

Coifurile sînt prevăzute cu coroane din aur cu patru fleuroane în formă de frunză și patru protuberanțe terminate cu perle, iar inelul coroanei este prevăzut cu pietre nestemate. Este cunoscut faptul că în heraldică, coroana simbolizează demnitate sau rang nobiliar.

Din coroana din stînga, respectînd regula conturnării, se vede ieșînd un leu rampant cu limbă roșie care ține în laba dreaptă o sabie îndreptată cu lama în sus. Atît leul cît și sabia sînt însemne ale puterii, vitejiei și virtuților în luptă. Un leu asemănător poate fi văzut și pe blazonul lui Sztrava Pascal Solomon din Porumbacul de Sus, din districtul Făgăraș, acordat acestuia de Mihai Viteazul. Și pe acest blazon apar lambrechine colorate în roșu, galben și albastru.²³

Din coroana din dreapta se ridică un zid, construit din cărămidă, asemănător cu cel din cartierul inferior al scutului. Deasupra zidului se ridică două aripi de vultur desfăcute, colorate albastru și prevăzute cu o stea cu șase culțuri.

În mitologia greco-romană, cît și în arta heraldică vulturul sau aripile acestuia simbolizează curaj, hotărîre, măreție sau zbor spre înălțimi.

Pe terminațiile inferioare ale draperiei, care încadrează scutul, este așezată o eșarfă de culoare albastră pe care este scrisă, cu litere aurite deviza: „VERITAS ET JUSTITIA“.

Adevăr și dreptate au fost năzuințele pentru care a militat generalul Mihail Trapșa atît ca ofițer cît și ca luptător pentru păstrarea ființei naționale și unitatea teritorială a poporului român.

Studiile tipărite pînă în prezent, care și-au luat ca temă viața și activitatea generalului, evidențiază cu prisosință idealul său care ne-a îndreptățit să analizăm blazonul lui de cavaler și să-l interpretăm avînd jaloanele necesare care nu ne-au permis să greșim în afirmațiile care le-am făcut.

Atît scutul cît și elementele exterioare ale blazonului de cavaler al generalului Mihail Trapșa, talmăcite reprezintă trăsăturile care îl defineau pe acela care și-a ales ca ideal vitejia, curajul, abnegația și lupta pentru unitatea națională a neamului său, iar ceea ce nu a reușit să re-

²¹ Inițial pe acest medalion era gravat blazonul cavalerului; mai tîrziu, acesta a jucat rol numai de podoabă.

²² Marcel Sturza-Săucești, Alexandru I. Gonța, *Tricolorul românesc, simbolul unității naționale sub Mihai Viteazul*, în *RevArh*, 1986, Anul XI, Nr. 2, p. 74—77.

²³ *Idem*, anexa nr. IV.

prezintă prin forme heraldice, a dispus să se scrie pe eșarfa blazonului său.

A fost poate o influență primită de la generalul Traian Doda care și-a ales DREPTATEA ca deviză a luptei sale, deviză pe care urmașii au dăltuit-o pe monumentul lui funerar: „DREPTATEA ȚI-A FOST DEVIZA, LUPTÎND PENTRU EA TE-AI STINS“.

Pentru a întări cele afirmate, ne vom folosi de un fragment din manuscrisul lui Trapșa, prin care voia să-și scrie viața așa cum a trăit-o. Acest fragment, în care vorbește despre poporul român, îl putem considera ca o mărturisire sinceră a idealurilor sale pe care le-a înmă-nunchiat în biografia sa, făcînd un crez al său pentru împlinirea căruia a militat toată viața: „S-a trezit în mine dragostea pentru patrie, aerul ei, dealurile ei, apele ei, limba ei. În mine s-a trezit dorința de a urca cît mai sus și de a depune toate eforturile pentru ca să fiu de folos patriei mele în viitor.“²⁴

LIVIU GROZA

ANEXĂ

„Noi Franz Iosif întîiul, prin mila lui Dumnezeu împărat al Austriei, rege apostolic al Ungariei, rege al Boemiei, Dalmatiei, Croației, Slavoniei, Galiției, Lodomeriei și Iliriei, arhiduce al Austriei, mare duce de Cracovia, duce de Lo-taringia, Salzburg, Stiria, Carintia, Bucovinei, al Sileziei superioare și inferioare, mare principe al Transilvaniei, conte de Moravia, conte ridicat la rang de principe al Habsburgului și Tirolului, etc., etc., prin a noastră hotărîre imperială din 18 iulie 1866 decern rangul de cavaler iubitului și fidelului nostru Mihail Trapșa născut în Lăpușnicel în Banat, comandant suprem al Regimentului de artilerie de uscat «Prinț moștenitor Rudolf M.»; posesor al ordinului de ofițer clasa I și al medaliei de război din anul 1875, ca apreciere a faptelor deosebit de vitejești în bătălia de la Custoza la 24 iunie 1866 cît și în bătăliile premergătoare și în cele care au urmat, ca și pentru alte merite cîștigate, decorat cu ordinul coroanei de fier clasa a III-a, decorație de război.

După cum acesta a solicitat ridicarea la rang de cavaler pe baza statutului ordinului nostru de cavaleri, ne-am găsit îndemnați în puterea noastră imperială și regală să-i decernem lui și urmașilor săi legitimi rangul de cavaler și să garantăm că Mihail cavaler de Trapșa cît și urmașii lui legitimi să se bucure de drepturile legate prin lege de rangul de cavaler și în mod deosebit să se folosească de blazonul descris mai jos:

Un scut albastru tăiat de-a latul de un zid roșu cu trei creneluri aurite, deasupra căruia se înalță un astru auriu.

Pe bordura principală a scutului se reazimă două coifuri de turnir încoronate; de la cel din dreapta atîrnă o tapiserie albastră, de la cel din stînga o tapiserie roșie cu fond auriu.

Coroana coifului din dreapta are deasupra două aripi de vultur despărțite printr-un zid identic cu zidul crenelat situat pe scut cu steaua amintită deasupra lui; din cea din stînga crește un leu cu limba roșie și cu o sabie ridicată cu un mîner de aur. Dedesubt se întinde o panglică albastră cu deviza VERITAS ET JUSTITIA scrisă cu litere aurite.

Pentru legiferarea acestora am semnat cu mînă proprie prezenta diplomă cu numele nostru imperial și am dispus anexarea sigiliului maiestății.

²⁴ Liviu Groza, *Noțiuni de istorie românească în gîndirea generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris).

Intocmit și înminat de al nostru iubit și loial sfetnic, secretar, cămătar și președinte al Consiliului de miniștri, conte Eduard Taaffe însărcinat cu conducerea ministerului de interne, cavaler al Blanei de aur și al Marii cruci a ordinului nostru imperial austriac Leopold, al ordinului Slavă Hailli și al Marii cruci al suveranului Ordin al Ioaniților etc., în capitala noastră imperială și reședință Viena la doisprezece noiembrie al anului una mie opt sute optzeci și doi.

Președintele Consiliului de miniștri conte Eduard Taaffe, după porunca Majestății sale apostolice, imperiale și regale."

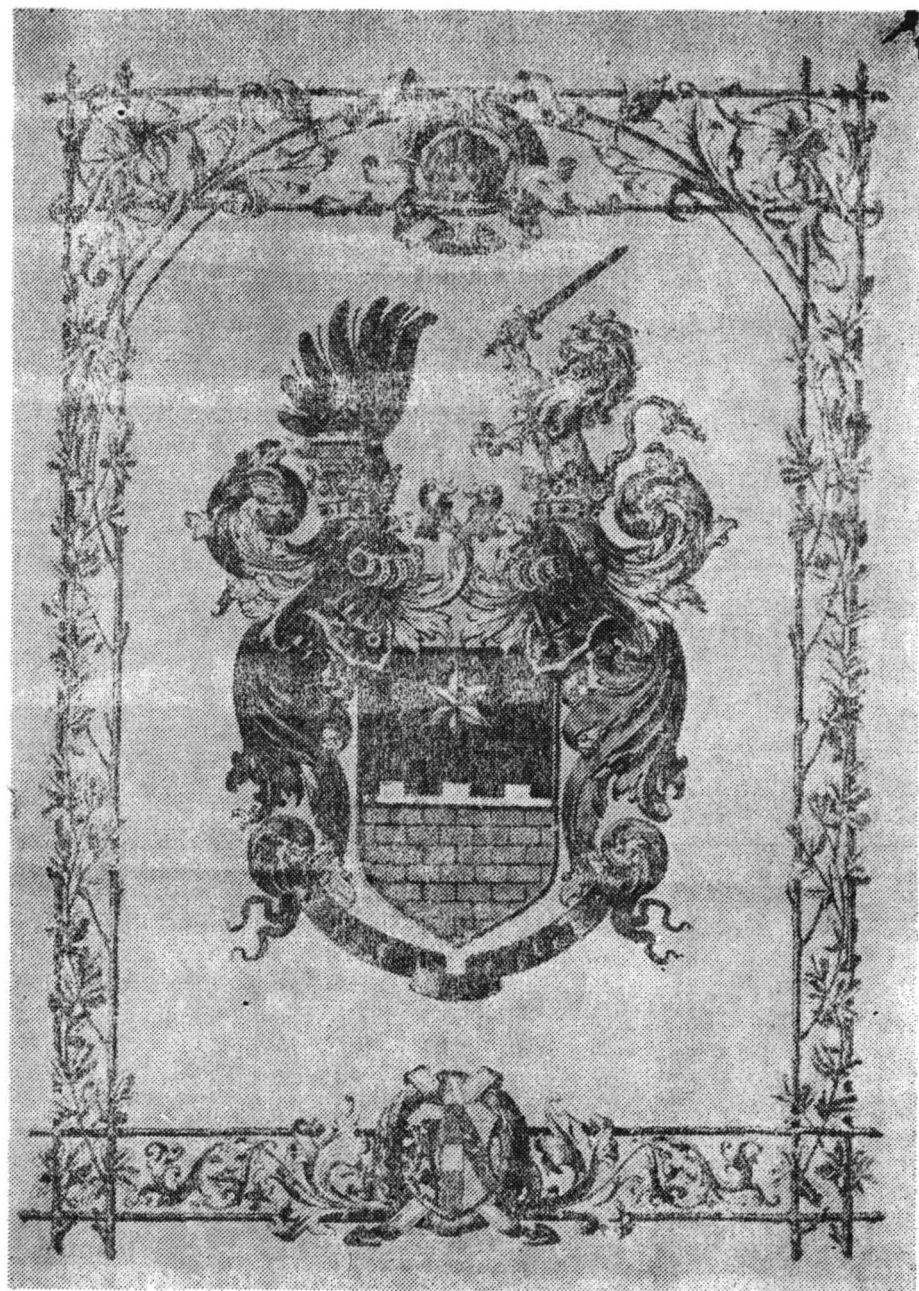
DER RITTERWAPPEN DES GENERALS MIHAIL TRAPȘA

(Zusammenfassung)

Der Verfasser, ein guter Kenner der Biographie des Generals Trapșa, beschreibt und deutet dessen Ritter Wappen.

Sowohl die Farben als auch die heraldischen Elemente bezwecken in dieser Analyse die charakteristischen Eigenschaften des Generals hervorzuheben und zwar: Tapferkeit, Mut und seine unendliche Liebe für das rumänische Volk.

Auch seine Vorliebe für Goethes Werke wird hervorgehoben, hingegen die Wahl der Farben rot, gelb, blau verbindet der Verfasser der Analyse mit dem Bestreben des Generals zur nationalen Einheit des rumänischen Volkes, dessen treuer Sohn der General war.

Blazonul de cavaler al generalului Mihail Trapşa.

DOBROGEA ȘI MAREA ÎN PUBLICISTICA TRANSILVĂNEANĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Calitatea de izvor istoric al presei derivă din caracterul său dublu și anume, pe de o parte presa reprezintă o reflectare a întregii problematice a vieții cotidiene a populației, iar pe de altă parte este un produs cultural al societății.

În tendința de a acumula cât mai multe informații asupra subiectului investigat, cercetătorul constată că „unul din cele mai însemnate servicii pe care poate să-l facă ziarul, este acela că îl introduce pe istoric în acel *inefabil* al atmosferei epocii, pe care N. Iorga îl aprecia atât de mult, și care, altfel, e aproape imposibil de surprins”¹.

Pentru utilizarea judicioasă a presei ca izvor istoric este însă nevoie de un simț deosebit de dezvoltat al realităților cu care se confruntă obiectul de studiu din epoca respectivă și coroborarea cu sursele documentare, în special arhivistice, este necesară pentru a modela în sensul adevărului istoric concluzia finală².

Precizînd caracterul presei românești din Transilvania în ultima pătrime a secolului al XIX-lea, toți cercetătorii au ajuns la concluzia că aceasta a fost o presă militantă, pusă în slujba unor idealuri de libertate socială și mai ales națională care a reușit să pregătească și să fortifice conștiințele românești din ambele părți ale Carpaților în direcția realizării Marii Uniri de la 1918, chiar dacă, în decursul timpului, această presă românească a fost stînjinită de cenzură, tracasată de procese încheiate mai întotdeauna cu amenzi și închisoare pentru redactori și corespondenți și nu de puține ori cu suspendarea ziarului.

Cauza solidarității românești a fost amplificată într-o proporție deosebită de evenimentul major ce s-a produs prin izbucnirea războiului pentru independența României, în contextul cunoscut al crizei orientale.

Periodicele ardelenе, mărindu-și tirajele în această vreme, vor informa cititorii asupra mersului evenimentelor, publicînd articole de fond, ediții speciale, știri și comentarii, documente oficiale ale guvernului român, corespondențe de la fața locului, ilustrații de pe cîmpul de luptă, ba chiar creații literare în formă de schițe și poezii. Cînd cenzura devine mai dură redactorii găsesc formule directe, inserînd corespondențe din ziare europene, dar mai ales pe cele favorabile cauzei românești, estom-

¹ Gelu Neamțu, *Presa politică românească — izvor de documentare pentru istoria modernă a Transilvaniei*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 406

² Gh. Hristodol, *Problema agrară în presa românească din Transilvania*, în *AIAC*, 1973, 16, p. 301—323.

pează simțămintele entuziaste și cu mult discernămint aleg informații precise care nu pot fi contestate de regimul ostil austro-ungar.

În pofida măsurilor vexatorii, publicistica transilvăneană reușește pe deplin să illustreze toate episoadele războiului din Balcani, de la primele lupte pînă la recunoașterea independenței de stat a României de către marile puteri europene, dar în același timp să arate că în toate satele și orașele românești din Ardeal inimile au bătut alături de cele ale ostașilor luptători pe fronturi și că numeroși tineri din Transilvania au trecut munții, în ciuda grănicerilor imperiali, pentru a se înrola voluntari, în timp ce ajutoare bănești au fost strinse în peste 340 de sate din această provincie românească.

Dacă pe tema războiului de independență reflectat în presa transilvăneană s-au scris destule articole³, în schimb, mult mai puțină atenție s-a acordat problemelor privind unirea Dobrogei cu România și deschiderea acesteia către mările lumii, situației precare a satelor și orașelor de aici în momentul instituirii administrației românești și eforturilor statului român de a realiza schimbări pozitive în această nouă provincie scăldată de apele Mării Negre.

Acestor teme le consacram rindurile ce urmează, făcînd apel la mărituriile presei ardelenene, e adevărat, uneori, fragmentare, dar care beneficiază de multe ori de spontaneitatea contactelor directe cu oameni, locuri și evenimente de pe un tărîm mai îndepărtat, dar întotdeauna încărcat de năzuințe și visuri comune, căci simțirea națională le împletește destinul oamenilor din spațiul carpato-danubiano-pontic.

Cu nerăbdare nedisimulată, încă din 13/25 iulie 1878, *Gazeta Transilvaniei*, editată la Brașov, se grăbește să publice acele puncte ale tratatului de la Berlin relative la România, subliniind în special art. 46 care prevede că „Insulele care formează Delta Dunării, precum Insula Șerpilor, sangeacul Tulcei, cuprinzînd districtele Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hirșova, Custenge, Medgidia sint alipite României“.

Deși România a fost sprijinită în aspirațiile ei fundamentale de către opinia publică occidentală, căci se impusese prin hotărîrea, tenacitatea și eroismul soldaților și populației, interese expansioniste ale țarismului rus puneau în primejdie năzuința dobrogenilor de unire cu patria mamă. Cu îngrijorare ziarul relatează: „Credeam că vom fi scăpați de armara rusească, însă trupele care ne părăsesc, sint înlocuite cu altele noi. Portul nostru este plin cu artilerie, muniție, bombe și obuze“⁴. După două săptămîni revine, scriind că întîrzieră „tregerii noastre în Dobrogea ne-a inspirat încă de multe ori temeri“ că Rusia ridică noi dificultăți în această cale prin cererea de a ocupa un însemnat teritoriu strategic, cerere contrară tratatului de la Berlin.

Nădejdea reapare cînd intervine schimbul de note între M. Kogălniceanu, ministrul de externe român, și baronul Stuart, ministrul Rusiei

³ A se vedea printre altele Liviu Maior, *Transilvania și războiul de independență*; Stelian Mîndruț, *Oglîndirea războiului de independență în presa românească din Transilvania*, în *Biblioteca și învățămîntul* 1977, 3; Alex. Abrudan, în *Mitropolia Ardealului*, 1977, nr. 4—6, p. 312—318.

⁴ *GazTrans*, 1878, 41, nr. 76, 6 oct./24 sept., p. 3.

la București, în urma căruia armatele ruse promit să se retragă din Dobrogea.

O bucurie mărturisită deschis e prezentă în articolul de fond intitulat „Luarea în posesiune a Dobrogei“, prin care se anunță că „trezirea armatei române în Dobrogea este a se considera deja ca un fapt implinit. Ziua de ieri a fost destinată de a figura în istorie căci de la acea zi se va data anexarea provinciei transdunărene de către statul român“. Rusia a trebuit să cedeze, căci atît Viena, Parisul, Londra și chiar Berlinul n-au văzut cu ochi buni cum Petersburgul după ce a luat Basarabia de la români, dorea să le ia și Dobrogea. „Luarea în posesiune a Dobrogei și a gurilor Dunării de către români este un fapt de cea mai mare importanță nu numai pentru România, ci și pentru întregul Orient european... Este în interesul bineînțeles al tuturor popoarelor din peninsula Balcanilor, ca România să devină prin noua poziție ce-o ocupă la litoralul Mării Negre și gurile Dunării, un adevărat scut al libertății și civilizației în Orient“. Pentru a nu cădea pradă celor puternici, le revine românilor, elementul cel mai puternic dintre popoarele creștine din Orient, misiunea de a se întări și a păzi această regiune. În încheiere articolul scrie: „Guvernul român a luat toate dispozițiile pentru ca anexarea și administrarea Dobrogei să fie un nou document în fața Europei despre capacitatea și vitalitatea poporului român. Sperăm — spune editorialul din Brașov — și dorum ca rezultatele dobîndite în viitor să satisfacă tuturor așteptările îndreptățite“⁵.

Și „Observatorul“ de la Sibiu, de sub conducerea luminatului publicist și om politic George Barițiu, relatează că în 14/26 nov. trupele și autoritățile române vor intra în Dobrogea, guvernul român dînd dispoziție ca personalul administrativ, financiar, judecătoresc, poștă-telegraf și garnizoanele să fie pregătite pentru a lua în administrare Dobrogea „pentru marea mulțumire a populațiilor locale, care ne așteaptă cu mare nerăbdare“. Considerînd opera deosebit de importantă, autorul sugera că „este neapărat ca nu numai guvernul actual, ci românii în genere și toți oamenii politici ai țării în special să-și facă un crez politic din îngrijirea și ridicarea Dobrogei, pentru că mare rol este menit a juca această provincie, cu litoralul mării și cu gurile Dunării, în viitorul națiunii române“⁶.

Într-o corespondență particulară trimisă din Chiustenge (Constanța) la 19 nov./1 dec., unul din ziaristii Gazetei Transilvaniei informează cititorii despre „frumoasa primire ce avu armata română la debarcarea ei pe teritoriul Dobrogei, mai cu seamă în Tulcea a căror locuitori excelară în această privință. Diferitele naționalități din oraș: români, greci, armeni, bulgari, turci, tătari, evrei și lipoveni se întrecură unii de alții în manifestarea simpatiilor pentru români“. Au fost înălțate arcuiri de triumf decorate cu inscripții în limba română, iar steaguri tricolore au fost abordate peste tot dînd orașului un aspect de mare sărbătoare.

În schimb, în Constanța trupele române încă n-au sosit, ba mai mult: „Un lucru mi se pare straniu, adică, că rușii nu fac nici o pregătire de a părăsi aceste localități, din contra ei lucrează aici cu cea

⁵ *Id.* nr. 91, 16/26 nov., p.1.

⁶ *Observatorul*, 1878, 1, nr. 93, 18/30 nov., p. 2.

mai mare energie și întăriri, făcînd baterii mari pentru tunuri grele⁷. Suspiciunea și teama față de un fost aliat care și-a călcat cuvîntul dat se pare că încă stăruia în mintea românilor din acele vremi.

Și ziarul „Observatorul” descrie primirea entuziastă făcută armatei și autorităților române pe pămîntul Dobrogei, subliniind că „acest entuziasm de nimeni nu poate fi bănuît, pentru că nimeni n-a fost pe cîlălalt tîrm al Dunării să ne pregătească o asemenea primire”. În continuare se publică integral „Înaltul ordin de zi”, semnat de Carol I, în care se arată că Dobrogea, posesiunea vechilor noștri domni, s-a unit cu România. „Astăzi, voi puneți piciorul pe acest pămînt care redevine țară română. Voi nu intrați în Dobrogea ca și cuceritori, ci intrați ca amici, ca frați, ai unor locuitori care de acum sînt concetățenii voștri”⁸.

Rapoartele telegrafice oficiale, corespondențele și epistolele particulare care vin mereu din Dobrogea vorbesc despre buna și chiar entuziasta primire a trupelor și autorităților românești de către populația locală. O confirmă și adresa omagială a locuitorilor Dobrogei trimisă din Tulcea la 18 nov. către Domnul României, prin care se exprimă iubire și devotament față de țară și ostașul român, precum și speranța că de acum va începe o viață nouă pentru toți, adresă semnată de 500 de oameni reprezentînd colonia română, bulgară, greacă, rusă, musulmană, armeană și izraelită⁹.

Așadar, românii în scurt timp au ocupat tot teritoriul Dobrogei, pînă la linia hotărită de Comisia Europeană, iar guvernul s-a gîndit mai înainte de toate „a asigura Dobrogei o bună justiție, căci mare era setea de o justiție în această provincie” lucru care motivează pe deplin nădejdea că, „departe de a ne îngrijora despre noua noastră posesiune, ne autorizează a zice că niciodată provincia nu și-a schimbat dominațiunea cu mai mare înlesnire și cu mai mare fericire”¹⁰.

Pentru a adăuga noi argumente la legitimitatea indiscutabilă a unirii Dobrogei cu România, *Gazeta Transilvaniei* din 26 ian./6 febr. 1879 reproduce un articol din periodicul „La République française”, din care cităm: „Românii, luînd în stăpînire Dobrogea, dau probe către musulmanii tătari și pomaci din acea regiune de o lealitate și de generozitate mai presus de orice laudă. În loc de a spolia și deposea, cum se întimplă în nordul Balcanilor, în Dobrogea li se înapoiază pămînturile și garantează securitatea lor, ceea ce face ca mulți musulmani să se întoarcă la vetrele lor din pribegie din timpul ostilităților militare. Noi felicităm România pentru inteligența și agera imparțialitate”, după care ziarul brașovean completează: „Misiunea ce s-a dat românilor în Dobrogea este de a face să înceteze ostilitățile între diferitele rase ce o locuiesc, de a face să nu mai fie persecutați și persecutori, ci fii buni ai unei și aceleiași țări...”.

Imaginea Dobrogei în momentul preluării ei de către administrația românească, așa cum e zugrăvită în periodicele ardelene, e mai puțin relevantă, dar conturează o situație extrem de dificilă. „Dobrogea, în general, este o țară frumoasă și productivă — se spune într-o corespondență

⁷ *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 nov./8 dec., p. 1.

⁸ *Observatorul*, 1878, 1, nr. 94, 22 nov. 4 dec., p. 3.

⁹ *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 nov./8 dec., p. 2.

¹⁰ *Observatorul*, 1879, 1, nr. 104, 30 dec./11 ian., p. 3.

din Chiustengea din 19 nov./1 dec. 1878 — dar neglijată și dacă guvernul român o va înzestra cu instituții solide și cu o administrație corectă și serioasă, în cel mai scurt timp se va convinge că prin Dobrogea a făcut o bună achiziție“, deoarece cheltuielile pentru agricultură și comerț se pot acoperi din veniturile provinciei, căci ea dispune de toate resursele posibile. Corespondentul observă însă că „locuitorii actuali nu sînt suficienți, încît ar fi de dorit ca guvernul în prima linie să se ocupe de chestiunea unei colonizări solide“. Se constată că multe din satele vechi ale Dobrogei sînt complet distruse, iar locuitorii ce se întorc nu găsesc decît cenușa în vatra satelor lor¹¹.

Într-o relatare prilejuită de călătoria domnitorului Carol în Dobrogea în octombrie 1879, printre frazele pline de emoție și entuziasm răzbește și imaginea dezolantă a unor localnici: „De la Cernavodă pînă la Chiustenge trenul a trecut prin mai multe sate turcești și tătărești, odată împlinite, astăzi arse și sfărîmate. Din ruinele lor încă alergau puținii locuitori ce au mai rămas spre a zări, spre a saluta măcar în fuga căii ferate pe Suveranul român. Iar femeile și copiii zărind trenul, în semn de respect, se aruncau la pămînt“¹².

În general imaginea ce stăruia în mintea călătorului din acel timp era că acest loc a fost neglijat, arătînd ca o țară fără stăpîn. Sînt sugestive în acest sens relatările de la fața locului în legătură cu linia ferată Cernavodă—Constanța. Pentru că această descriere pune în lumină o realitate care mărturisește o mentalitate a oamenilor de atunci, redăm cîteva fragmente: „Drumul de fier de la Chiustengea, Medgidia și Cernavodă, aparținînd unei societăți engleze se găsește într-o stare deplorabilă, atît în privința construcțiunii, cit și a mișcării. Cum se vede această societate n-a fost pusă sub nici un control din partea guvernului turcesc. Publicul nu găsește nici o comoditate fie în vagoane, fie în diferite gări. Gara de aici are apariția mai mult a unui șopron sau grajd... Pe toată linia cantoane nu există, plecarea și sosirea e neregulată, d.e. Trenul plin de pasageri așteaptă cite 2 ore la gară căci amplitații de la gara extremă nu se află în birou spre a fi anunțați că trenul pornește... Asemenea pornesc fără a da semnalele îndătinate și fără a se interesa de pasagerii, care comit imprudența de a cugeta că sînt pe un drum european și se dau jos la cite o stațiune pentru trebuințele lor naturale... În gară sosit, fiecare pasager trebuie să-și caute singur coletele... să-și bată singur capul cu încărcarea și descărcarea efectelor lor încît nu arareori vezi certuri chiar pipăite între pasageri... Aici te convingi că *englezul se poate și turci*“¹³ (subl. G.H.).

Spațiul presei transilvănene e traversat însă de multe știri privitoare la Dobrogea și la Marea Neagră și prezența acestora vrea să demonstreze necesitatea cunoașterii românilor din toate provinciile, solidaritatea lor, năzuințele și demersurile lor spre progres și civilizație.

Un prilej de bucurie și mîndrie națională îl oferă vizita Domnitorului Carol în Dobrogea, petrecută în octombrie 1879, deci foarte curînd după unirea provinciei cu România. E descrisă cu lux de amănunte și pitoresc în mai multe periodice. Călătoria a început în orașul Tulcea,

¹¹ *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 nov./ 8 dec., p. 1.

¹² *Telegraful Român*, 1879, 28, nr. 225, 25 oct., p. 499.

¹³ *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 oct./8 dec., p. 1.

a cărui populație este o „aglomerațiune de toate naționalitățile, de toate religiile”. Au fost vizitate bisericile ortodoxe română, greacă, bulgară, lipoveană, capela catolică, sinagoga și geamia cea mare, toate aceste edificii fiind parte ruinate li s-a promis ajutoare pentru refacere¹⁴. Din Tulcea, Alteța Sa Regală s-a imbarcat pentru Hirșova și Cernavodă, iar de aici cu trenul spre Constanța a „trebuit a se opri spre a putea populațiile de a vedea și a saluta pe suveranul lor”¹⁵. Intrarea Domnitorului în vechea Constanța a prilejuit o mare sărbătoare, iar la gară trupe și multă populație l-au așteptat cu pîine și sare la care regele a răspuns că „poartă o bunăvoință pentru portul maritim al României”. În cea de a doua zi a fost pusă piatra de temelie a „noului și marelui Hotel Carol I, pe care o companie, reprezentată prin domnii Arthur Green și Rotschild, îl clădește în Constanța pe țărmurile mării, destinat mai cu deosebire pentru persoanele ce în timpul verii vor veni acolo pentru băile de mare”. Seara a avut loc un spectacol de lumini ce se întindeau de pe pămînt și pe mare, creind imaginea unor „țărmi în flăcări cu mii de lămpi, cu sute de sori arzători. De sub țărm în tot minutul se ridicau în aer sute de rachete... Corăbiile în port erau luminate și pe mare mai multe vase erau transformate în gondole venețiene împodobite cu sute de lămpioane multicolore”¹⁶. Știrile sînt diverse și optimiste cu privire la viitorul Dobrogei și rolul Mării Negre. Reluînd o corespondență din jurnalul „Politische Correspondenz” din 1879 se dezvăluia intenția primului ministru Brătianu de a uni, printr-o cale ferată, Bucureștii cu marea, astfel se va crea o „directă independență, internațională legătură de șini cu toate piețele de comerț europene spre Marea Neagră”¹⁷. De asemenea orașul Constanța, „cu clima sa sănătoasă și cu poziția sa admirabilă are un frumos viitor. Deși a suferit mult în timpul războiului, totuși de la anexarea Dobrogei și pînă astăzi [1880] a făcut mari progrese... Portul nostru este frecventat binisor: afară de Loydul austriac care face curse regulate între Constantinopol, Constanța, Odesa, sînt vapoare grecești, engleze, și italiene care ne vizitează”¹⁸. Peste o lună o altă corespondență subliniază faptul că: „Punctul principal asupra căruia s-a fixat imediat ochiul românilor a fost Constanța (Constentge) sau mai bine portul de mare de la Constanța... Aceasta din urmă „unul din cele mai importante [porturi] ale Mării Negre, are mare viitor de a fi în Marea Neagră ce e Hamburgul în Marea Nordului și de a se înălța iute la primul rang prin lucrările ce imediat se vor executa...”. Se prevede Constanței nu numai un viitor datorită faptului că va deveni un mare centru comercial al Europei Centrale în Orient, dar și o stațiune de băi de mare care „va oferi în curînd poporului român, dar și statelor vecine ca Ungaria și Rusia meridională, cu puține cheltuieli și fără lungi călătorii, acel lux, care a devenit în zilele noastre un element aproape necesar vieții civilizate”¹⁹.

¹⁴ *Telegraful Român*, 1879, 27, nr. 124, 23 oct., p. 495; *Observatorul*, 1879, 2, nr. 87, 31 oct./12 nov., p. 348—349.

¹⁵ *Telegraful Român*, nr. 125.

¹⁶ *Idem*.

¹⁷ *Telegraful Român*, 1879, 27, nr. 113, 2 sept., p. 451.

¹⁸ *Idem*, 1880, 28, nr. 9, 22 ian., p. 36.

¹⁹ *Idem*, nr. 22, p. 75—76.

Constanța este însă și portul care adăpostește și tinăra noastră marină militară. Gazeta Transilvaniei informează că se „lucrează cu mare activitate la înarmarea vaporului de război, crucișătorul »Elisabeta«, a șalupelor și torpiloarelor. Se crede că cel mai târziu până la 5 aprilie viitor [1889] să fie toate înarmate și gata de plecare în diferite puncte“. Apoi se dau detalii cu privire la gurile de foc ale crucișătorului²⁰.

În septembrie 1889, cînd Regele Carol și Moștenitorul tronului vizitează din nou Dobrogea, sînt primiți cu mare strălucire pe puntea „renumitului nostru vapor de război crucișătorul »Elisabeta«“. Seara la banchet M.S. răspunzînd salutarilor constată cu bucurie marile progrese făcute de Constanța în cei 10 ani și este convins că acest oraș „va cîștiga într-un viitor apropiat un renume european și că prin construirea podului peste Dunăre și lărgirea portului, lucrări care vor fi în curînd începute“ poarta maritimă a României va deveni una dintre cele mai însemnate ale Orientului. În continuare regele salută „cu vie mulțumire și tinăra noastră marină — reprezentată aici în port prin »Elisabeta« vasul nostru cel mai falnic — fiindcă numai prin Dobrogea, cu țărmurile sale întinse pe mare, flotila noastră a putut lua acest avînt fericit astfel că drapelul român este acum cunoscut și respectat în țările cele mai îndepărtate“²¹.

Intr-adevăr, după multă vreme, în anul 1895, după un efort prelungit are loc inaugurarea celui mai lung pod din Europa, acea minunată dantelărie metalică de la Cernavodă, simbol al creației și geniului românesc, iar în 1906 are loc punerea pietrei fundamentale la noul port al Constanței. Cu acest prilej Regele Carol declara: „Serbarea de azi are o îndoită importanță căci punînd întîia piatră al marelui port al Constanței am pus și temelia pentru dezvoltarea noastră maritimă. Marele pod peste Dunăre ne-a deschis drumul spre Mare, viitorul port ne va asigura în toate vremurile comerțul cu țările cele mai îndepărtate“²².

Pentru a întări parcă spusele șefului statului român, „Gazeta Transilvaniei“ publică, după cîteva săptămîni, sub titlul „Germanii despre portul de la Constanța“, un articol apărut în marele ziar „National-Zeitung“ din Berlin în care după ce se amintește că „Portul din Constanța este deja în actuala formă unul dintre cele mai bune porturi ale Mării Negre, întocmai precum Chiustengea murdară de odinioară este astăzi unul dintre cele mai curate și mai frumoase orașe și cea mai elegantă stațiune pe malurile Pontului Euxin. Lucrările de acum vor să-l pună la nivelul celor mai mari porturi“. Autorul german al articolului demonstrează că prin „construirea liniei ferate București—Constanța și prin terminarea marelui pod peste Dunăre linia cea mai scurtă de fier și de navigație de la Londra la Hamburg și Berlin spre Indii duce peste București—Constanța—Port Said“. E cel mai scurt drum și se face în 111 ore, mai ales că serviciul de navigație Constanța—Constantinopol, în joncțiunea cu trenurile expres lucrează atît de sigur „încît pasagerii englezi și continentali care merg în Orient preferă tot mai mult această linie“. Se recunoaște că România face eforturi și jertfe să mărească flota și portul, astfel că prin construcțiile planificate a se termina în

²⁰ *GazTrans*, 1889, 52, nr. 69, 25—26 martie, p. 4.

²¹ *Idem*, nr. 207, p. 2.

²² *Idem*, nr. 232.

anul 1900, Constanța să depășească portul Fiume, mai ales că aproape „toți funcționarii și tehnicienii români și-au făcut studiile lor în Europa apuseană... ei se găsesc la nivelul timpului“.

Concluzia autorului este că de astăzi este de acord a recunoaște cu satisfacție că „tînărul Regat de la Dunăre justifică în toată privința încrederea ce s-a pus în el“²³.

Orice observator avizat ce are în obiectiv dezvoltarea României în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea poate lesne decela progresul mai rapid al Dobrogei și mai ales al portului și orașului Constanța în planul vieții economice-sociale și urbanistice datorită și unei politici consecvente duse de guvernele țării în ideea mereu prezentă de a face din aceste locuri placa turnantă a legăturilor comerciale, turistice și umane între Occident și Orient.

GHEORGHE HRISTODOL

DOBROUDJA AND THE BLACK SEA IN THE TRANSYLVANIAN PRESS
BY THE END OF THE 19th CENTURY

(Abstract)

The Romanian Transylvanian press in the last quarter of the 19th century showed a lively interest and produced substantive and widely oriented articles on the War of Independence of Romania and the Union of Dobroudja with Greater Romania.

If the War of Independence was well reflected in the Transylvanian press, however, the Romanian historiography did not equally deal with the union of Dobroudja with Romania and the former's open-mindedness towards the countries of the world, and it did not concern itself too much with the difficult situation of the villages and towns in this region at the settlement of the Romanian administration.

The present study tries to cover this gap by bringing forth new data concerning that time and period.

²³ *Idem*, nr. 237, p. 3—4.

CONTRIBUȚIA LUI VASILE GOLDIȘ (1862—1934) REFERITOARE LA PROGRAMUL NAȚIONAL ȘI LA TACTICA ACTIVISTA

II

În prima parte a studiului nostru¹ am prezentat ideile programatice expuse cu claritate de către Vasile Goldiș, referitoare la programul național și la tactica activistă². Prin aceasta am demonstrat că el a făcut parte din grupul neoactivist arădean, care avea ca principale obiective înfăptuirea solidarității naționale, refacerea alianței cu naționalitățile, întărirea și dezvoltarea instituțiilor economice și culturale ale românilor ardeleni și bănățeni etc., etc.³

În partea a II-a a lucrării noastre vom prezenta prin documentul din *Aneră* intenția lui Goldiș de a-și aplica în practică ideile privitoare la împlinirea idealului național.

După cum se știe, omul politic din Arad a participat și la tratativele⁴ pe care reprezentanții Partidului Național Român le-au dus cu guvernul de la Budapesta. El a fost autorul memoriului din 1910, publicat în *Românul* din 18 ianuarie 1911⁵, în care era definită poziția națională în acest dialog. După eșuarea tratativelor din 1910, purtate cu premierii Khuen-Héderváry și Lukács László, s-a intuit just forța „atelierului minții”; încrederea românilor în dreptatea cauzei pentru care luptă și creșterea rolului lor în Europa. În 10 iunie 1913, se va instala la „cîrma” Ungariei dualiste un nou guvern prezidat de contele István Tisza. Acesta a inițiat noi tratative cu reprezentanții poporului român (Partidul Național Român) care a prezentat un proiect de înțelegere⁶. Se dovedea încă o dată că tratativele nu erau altceva decît o tactică din partea lui Tisza pentru a contrabalansa jocul Vienei. După eșuarea tratativelor din 1913, prelungirea discuțiilor, care se vedeau lipsite de rezultate, îngrijora atît Viena cît și Bucureștii. De aceea, Czernin, ministrul Austro-Ungariei la București, propunea, la 15 ianuarie 1914⁷, la sugestia lui Brătianu, cel mult sistarea, dar nu ruperea tratativelor. Cu toate insistențele, tratativele sînt intrerupte la 17 februarie 1914 de către partea română.

¹ ActaMN, XXIV—XXV, 1987—1988, p. 731—738.

² Liviu Maior, *Mișcarea națională din Transilvania 1900—1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 51—59.

³ *Idem*, p. 59.

⁴ Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș, militant pentru desăvîrșirea idealului național*, 1 Decembrie 1918, Timișoara, 1980, p. 180—185.

⁵ *Românul*, I, 1911, nr. 3 (5/18 ianuarie), p. 1—3.

⁶ Despre tratative vezi pe larg Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, 1983, p. 315, 325, 329, 334.

⁷ *Idem*, p. 334.

În contextul acestor negocieri, Vasile Goldiș a elaborat și el un *Proiect de înțelegere*, mai radical și mai cuprinzător⁸.

Din acest proiect de tratative rezultă că Vasile Goldiș a fost implicat în purtarea tratativelor româno-maghiare, avînd un rol decisiv în luarea de hotărîri ferme pentru destinul național impunînd schimbarea tacticii în direcția activismului și afirmînd strategia faptei⁹. Astfel, eliberarea națională și unirea i se conturează tot mai mult și tot mai limpede ca un deziderat politic fundamental și ca o necesitate istorică obiectivă¹⁰. Acest lucru rezultă clar din proiectul lui de tratative pe care-l prezentăm în Anexă.

GHEORGHE ȘORA

ANEXĂ

PROIECTUL DE TRATATIVE ELABORAT DE VASILE GOLDIȘ, ALCĂTUIT DIN 31 DE PUNCTE

Inedit

1. Organizarea și funcționarea publică neîmpiedicată a partidului politic național român în toată țara.

2. Lege despre votul universal, egal, direct, secret și în comune. Atît în cazul acesta cit și în cazul dacă majoritatea actuală a camerei deputaților nu ar fi accesibilă pentru crearea unei legi electorale pe baza sufragiului universal, egal, direct, secret și în comune, ci ar afla de bine numai o lărgire oarecare a dreptului electoral, la arondarea cercurilor să se formeze cel puțin 50 de cercuri electorale românești în care votanții neromâni să fie în numărul posibil minimal. Arondarea acestor cercuri să se facă în cîntălegere cu comitetul partidului național român.

3. Dispoziții legislative prin care să se asigure curățenia alegerilor și libertatea voturilor.

4. Introducerea ex lege a usului limbii române în toate ținuturile locuite de români atît în administrațiune cit și în justiție cu deplina considerare a principiului că fiecare popor să fie judecat și administrat în limba sa maternă.

5. În ținuturile locuite de români aplicarea de funcționari români, iar dintre neromâni numai din aceia care posedă limba românească în grai și scris și aceasta o dovedesc prin atestat de la comisiuni examinatoare instituite anume spre acest scop și compuse numai din români cu titluri academice.

⁸ Proiectul de tratative elaborat de către Vasile Goldiș se află în *Arhiva Costică Blănaru*, din Arad, nepot după soție al lui Vasile Goldiș și în *Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române din Arad. Prezidiale*, 1914. Documentul nu este înregistrat. Pe pachetul de documente se află notat: *Problema pact 1914—1918*. Proiectul a fost găsit printre documentele ce au aparținut episcopului Ioan Papp din Arad.

⁹ Silviu Dragomir, *Correspondența fruntașului ardelean dr. Ioan Mihu cu Vasile Goldiș*, în *Fraților Alexandru și Ion Lapedatu*, București, 1936.

¹⁰ Despre contribuția acestuia la elaborarea documentelor privind tratativele româno-maghiare, vezi corespondența cu Ioan Mihu și Octavian Goga din 1910 și 1913, publicată în lucrarea *Vasile Goldiș, Correspondență (1888—1934). Scrisori trimise*, vol. I, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Gheorghe Șora. Cuvînt înainte de Acad. Prof. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1992, p. 114—128 și 192—211; Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș, militant...*, p. 181.

Pentru încongiurarea neînțelegerilor în această chestiune prin conclud al consiliului de miniștri să se stabilească pentru fiecare comitat locuit de români contingentul minimal al posturilor de funcționari de stat și administrativi la care vor trebui să se aplice românii, bine înțeles pentru cazul că s-ar afla reflectanți români cu calificarea necesară. Aceasta se va executa succesiv. În această afacere să se ceară proiect de la comitetul partidului național român.

6. Românii apelați în funcțiuni de stat și administrative să fie îndrumați a lua parte la mișcările sociale și culturale românești, ca astfel să se înrădăcească în poporațiunea română convingerea că statul este prieten românilor și culturii românești.

7. Să se facă o lege care să asigure tuturor cetățenilor dreptul cel mai larg de întrunire și asociere, în care lege să se exprime principiul că locuitorii nemaghiari ai țării au dreptul deplin de a se asocia între sine întru apărarea și promovarea intereselor lor politice naționale, culturale și economice.

Și pînă atunci în înțelesul par.-ului 26 al articolului de lege XLIV din 1868 să nu se împiedece românii a se constitui în societăți private pentru promovarea intereselor lor culturale și economice, ci statutele acestui fel de societăți românești fără nici o greutate să fie prevăzute cu clauzula de aprobare din partea guvernului.

În special să se admită schimbarea statutelor societăților pentru crearea unui fond de teatru românesc în acel înțeles ca această societate să fie îndreptățită a organiza și susține o trupă teatrală ambulantă. Mai departe să se aprobe statutele fondului pentru ajutorarea ziariștilor români.

8. În ministerul de interne să fie aplicat un român în funcția de consilier ministerial (miniszteri tanácsos) pentru apărarea intereselor politice și administrative ale românilor.

9. Să se respecte autonomia bisericii gr.or.române din patrie și să se revoce toate acele ordinațiuni ministeriale care vatămă această autonomie. Asupra gravaminelor referitoare la vătămarea acestei autonomii să fie ascultat mitropolitul gr.or. român din Sibiu.

În special comunele bisericești *Hódmezővásárhely* și *Szentes* să se redeie sub iurisdicțiunea diecesei gr.or.române din Arad.

10. Să se înarticuleze în lege autonomia proprie a bisericii gr.catolice române din patrie.

11. Să se exopereze învoirea Coroanei pentru înființarea celor trei episcopii greco-orientale românești în Oradea Mare, Cluj și Timișoara.

12. Să se încuvințeze cererea congresului național bisericesc gr.or. român referitoare la alegerea pe viață a asesorilor referenți școlari și epitropești.

13. Să se revoce ordinațiunea fostului ministru de culte și instrucțiune publică contele Albert Apponyi referitoare la limba de instrucțiune în religie a elevilor gr.or. români de la școalele de stat și comunale și să se restituie dreptul bisericii gr.or și gr.cat. române din patrie de a catehiza exclusiv în limba română pe elevii aparținători confesiunii gr.or. și gr.cat. române ori la ce școală din patrie.

14. Cu scoaterea din vigoare a legilor școlare art. 38 din 1868, 28 din 1876, 26 din 1893 și 27 din 1907 să se creeze o nouă lege fundamentală și generală despre învățămîntul poporal, azile de copil, școala elementară poporală, școala de repetiție, școale economice, industriale, civile, preparandiale, pe baza principiului că în toate școalele populare instrucțiunea să se facă în limba maternă a elevilor, respectîndu-se dreptul confesiunilor, al comunelor, societăților și privaților de a înființa și susține școale populare de orice categorie, avînd susținători de școale dreptul exclusiv asupra disciplinării corpului de la școalele lor.

Și pînă atunci să se scoată din vigoare acele dispozițiuni ale articolului de lege XXVII din 1907 care, pe deoarte vatămă drepturile firești ale susținătorilor de școale, pe de altă parte fac imposibilă cultivarea poporului în urma pretențiilor imposibile ale legii în interesul instrucțiunii limbii maghiare. În special să se scoată din vigoare aliniatul 3 din par. 2, aliniatele 3, 4 și 5 din par. 18—29 inclusiv și 33.

Comisiunile municipale administrative și inspectorii regești de școale să primească îndrumări de la ministrul de culte și instrucțiune publică în acel înțeles că executarea articolelor de lege 27 din 1907 să porceadă cu blîndețe și echitate. Să se arondeze totodată și pînă la codificarea legii școlare fundamentale în școalele populare de stat și comunale precum și în preparandiile de stat elevii români să primească instrucțiunea din limba română într-un număr potrivit de ore.

15. La toate școalele medii de orice categorie care sînt în ființă pe teritoriul locuit de români, susținătorii școalelor (stat, confesiuni, comune, ori privați), să fie obligați a sistematiza la fiecare școală medie o catedră regulată pentru limba română. Profesorii aplicați la atare catedră să fie socotiți în șirul profesorilor ordinari defintivi și să fie salariați întocmai ca și ceilalți profesori ordinari defintivi ai institutului, iar studiul limbii române să fie obligat numai pentru elevii români. Planul de învățămînt pentru limba română să-l facă o comisie mixtă compusă din membri exmiși în număr egal din partea mitropoliei gr.or. române și a mitropoliei gr.cath. române sub președenția unui exmis al ministrului de culte și instrucțiune publică.

16. Statul să înființeze cel puțin 3 gimnazii de stat cu limba de propunere românească pe teritoriul locuit de români (1 în părțile ardelen, 1 în părțile ungurene și 1 în Banat). Și pînă atunci guvernul să contribuie cu ajutor material suficient la completarea gimnaziului gr. or.român din Brad.

17. În Ministerul de culte și instrucțiune publică să se înființeze o secție proprie pentru afacerile bisericești și școlare și culturale ale românilor, în care secție toți funcționarii să fie români din ambele confesiuni.

Asupra tuturor proiectelor de legi, regulamente și ordinațiuni care privesc afaceri bisericești școlare și culturale și care ar atinge și interesele de acest fel ale românilor, să se ceară opinia acestei secții ministeriale.

18. Modificarea legii de congruă cu respectarea autonomiilor bisericești și a intereselor preoțimii. Asupra acestei cestiuni să se ceară opinia celor doi mitropoliți români.

19. Din bugetul statului să se deie bisericii gr. or. române și celei gr. cath. române ajutoare în proporția în care primesc astfel de ajutoare bisericile protestante din patrie (Ungaria). Și pînă la aranjarea definitivă și justă a acestei afaceri să se pună în bugetul statului 1 milion de cor(oane) ca ajutor anual mitropoliei gr.or.române și 1/2 milion de cor. ca ajutor anual bisericii gr. cath. române.

20. „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român“ să i se deie din bugetul statului un ajutor anual de 50 mii cor. și „Societății pentru teatrul român“ asemenea un ajutor de 20 mii cor.

21. Din stipendiile statului o parte proporțională să se deie studenților români. În special nesmintit din stipendiile militare 40 și din stipendiile pentru academiile de muzică, pictură și belearte cîte 3 să se deie elevilor români.

22. Acțiunea de ajutorare economică a statului să se extindă și asupra ținuturilor românești.

23. Să se îndrume organele administrative a sprijini în măsură intensivă afacerile de asocieri economice în comune.

24. Modificarea legii de colonizare în acel înțeles ca în ținuturile locuite de români dacă statul cumpără sau are moșii pentru parcelare prioritate de drept la pămînturi să aibă poporatiunea din preajma acelora.

25. Modificarea legii despre apărarea și creșterea copiilor orfani și săraci în acel înțeles că copiii români de confesiunea greco-orientală să fie dați în creștere la familii române de această confesiune, iar copiii români de confesiunea gr.cath. să fie dați în creștere la familii române gr. catolice.

26. Legile și ordinațiunile ministeriale să se trimită comunelor românești în traducere bună românească.

27. Să se renunțe la maghiarizarea artificială și îndeosebi să nu se ceară de la slujbași (căile ferate, școale, geandarmerie etc.) maghiarizarea numelui lor de familie.

28. Legea despre numirea localităților să se modifice ori să se explice astfel ca în orice script, act oficios, ori carte școlară de orice conținut, scrisă în limba română, toate numirile de localități (orașe, comune, munți, dealuri, riuri etc., etc.) să se folosească numirea obicinuită în limba românească, punindu-se imediat în paranteză numirea oficioasă.

29. Tricolorul românilor din Ungaria, roșu, galben, albastru, ca simbol al naționalității lor românești să fie admis în folosință nu numai ca parte integrantă a îmbrăcămintei țărănești, ci și ca manifestare a naționalității. Ca drapel însă să se admită folosirea acestor culori numai perpendicular pe mîner, nu în paralel cu drapelul României.

30. Grațierea condamnaților politici români și sistarea proceselor politice puse în curgere. Să se avizeze totodată procurorii regești ca să nu inițieze procese politice în contra presei române decât numai în cazuri într-adevăr motivate.

31. Să se afle modalitatea garanției că drepturile și favorurile odată garantate românilor nu se vor lua prin ulterioare dispoziții legislative, guverniale ori administrative.

Vasile Goldiș

VASILE GOLDIȘ'S CONTRIBUTION REGARDING THE NATIONAL
PROGRAM AND THE ACTIVIST TACTICS (II)

(Abstract)

In the present work, it is pointed out Vasile Goldiș's (1862—1934) theoretical contribution to the intensification of the national struggle aiming the carrying out of the national desideratum: the unification of Transylvania, Crișana, Maramureș and Banat with Romania.

In the document here presented, it may be observed that he tried to put into practice his ideas about the national program and activist tactics, expressing the highest imperatives among which it distinguishes the justice and freedom for the Romanian nation in Transylvania.

„GURA SATULUI“ — FOAIE LITERARĂ, SATIRICĂ ȘI MIXTĂ PENTRU COLONIA ROMÂNĂ DIN DARNIȚA

Izbucnirea și apoi desfășurarea războiului mondial din anii 1914—1918 au creat condițiile îndeplinirii aspirațiilor românești de realizare a unirii. Lupta românilor din Austro-Ungaria s-a conjugat încă din primul moment al marelui război cu aceea din România. Acest moment constituie unul din cele mai importante din istoria poporului român prin modul în care „... oamenii și-au oferit serviciile și viața pentru idealul de luptă națională și îndeplinirea statului național român unitar”¹.

Românii transilvăneni și bucovineni, prizonieri în Rusia, la știrea intrării României în război au cerut eliberarea lor din prizonierat și primirea lor în armata română pentru a participa la lupta împotriva Puterilor Centrale, pentru eliberarea pământului străbun de sub stăpânirea monarhiei austro-ungare și unirea cu România². În rândul prizonierilor din Rusia, încă din luna septembrie 1916, se vorbește despre constituirea lor într-un corp de voluntari. În acest sens se adresează un memoriu din partea românilor prizonieri, semnat de Victor Deleu, în vederea organizării regimentului de voluntari³.

La insistențele guvernului român, guvernul țarist a consimțit în octombrie 1916 ca în schimbul prizonierilor germani și austrieci să permită

¹ E. Hulea, *Despre contribuția voluntarilor români la îndeplinirea Unirii*, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 343—363.

² I. Vlad, *Voluntari transilvăneni și bucovineni*, în *Astra*, nr. 9, 1987, p. 8—9.

³ P. Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Lugoj, 1921; Idem, *Prima Alba Iulia. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timisoara, 1922; Pompiliu Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni-bucoveni. Istoricul înființării pînă la sosirea la Iași*, în *GazTrans*, 1922, p. 1—2; C. Kirițescu, *Războiul pentru întregirea neamului*, vol. I—II, București, 1925; T. V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș aduse în războiul mondial în anii 1914—1918*, Sibiu, 1926; *Presa ardeleană pribeagă*, în *Almanahul presei române*, Cluj, 1926; V. Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, Brașov, 1928; C. Enea, *Organizarea voluntarilor români din Rusia*, în *Studii*, 1968; E. Hulea, op. cit.; Ileana Florea, *Emil Monția — luptător pentru unire*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 657—667; V. Vetișanu, *De la Iacob Deleu la Ioan și Victor Deleu — un crez de luptă — unitatea națională*, în *Fundația Drăgan*, I, 1978, p. 197—207; Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, 1983; L. Boțezan, *Contribuții la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunși prizonieri în Rusia în primul război mondial*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 273—291; Stan Constantin, *Contribuții aduse de voluntarii români transilvăneni și bucovineni la realizarea unității naționale românești*, în *ActaMP*, XI, 1987, p. 321—345; I. Vlad, op. cit.; S. Vasilescu, *Presa transilvănească în pribegie 1914—1918*, în *Familia*, 1988, nr. 9, p. 2—3; I. I. Șerban, *Primul corp al voluntarilor transilvăneni și bucovineni din Rusia (I)*, în *Apulum*, XXIV, 1988; idem, op. cit., (II), 1989.

treccrea în România a prizonierilor români. Comandamentul rus a dat un ordin circular tuturor comandanților de lagăre prin care se aproba plecarea din lagăre a prizonierilor români și concentrarea lor la Darnița lângă Kiev⁴.

Guvernul român a luat contact cu voluntarii români ardeleni și bucovineni în urma vizitei efectuate de locotenent-colonelul Pietraru în lagărul de la Darnița în ianuarie 1917. Pe baza raportului înaintat ministrului de război la 28 februarie 1917 și a consimțământului ulterior al marelui stat major rus s-a aprobat constituirea unui corp de voluntari, în număr de 30.000. În cele din urmă numărul voluntarilor recrutați s-a redus la 5.000, de asemenea și aria recrutării la circumscripția militară din jurul Moscovei⁵.

Darnița nu era un lagăr propriu-zis, ci un mare depozit de echipament și alimente. Existau magazine și barăci neîncălzite, neigienice⁶. Fluxul prizonierilor români spre Darnița a făcut să crească rapid numărul celor concentrați aici. În aceste condiții, conducătorii prizonierilor români, în frunte cu sublocotenentul Victor Deleu (avocat din Periceii Sălajului)⁷, s-au preocupat de organizarea lagărului pe baze noi și democratice: realizarea unui trai omenesc, înfăptuirea unității de simțiri și vederi, a unei discipline liber consimțite civile și militare rusești și românești. Pentru realizarea acestor deziderate s-a văzut necesitatea editării unui ziar românesc în lagăr. Datorită intervenției cenzurii rusești s-a oprit intenția voluntarilor români.

Cu toate greutățile ivite, Vasile Pașca, fost coleg de liceu al lui Octavian Goga, de care l-a legat o prietenie pînă la moartea poetului, membru al Comitetului studenților români din Cluj, al Casinei Române din Cluj, student și apoi absolvent al Facultății de medicină din Cluj în 1912, scoate foaia litografiată intitulată „Gura Satului — Foaie literară, satirică și mixtă pentru colonia română din Darnița”⁸. Ea avea drept scop educarea patriotică a prizonierilor români și era purtătoarea de cuvînt a Comitetului executiv⁹.

În colecțiile secției de istorie modernă a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei se află 6 numere cu suplimente umoristice ale acestei foi. Ele provin din donația Rațiu. Emilia Rațiu, soția marelui luptător și om politic român I. Rațiu, a avut o intensă corespondență cu ostașii români înrolați în armata austro-ungară și apoi cu prizonierii români. Probabil în schimbul publicațiilor din țară, pe care le trimitea pe front Emilia Rațiu, a primit aceste numere ale foi de la Darnița.

Deși nu deținem primul număr al publicației, care desigur prezenta programul și scopul apariției ei, articolele de fond ale numerelor existente exprimau clar preocuparea acesteia: înfăptuirea scopului final — România Mare, precum și strecurarea încrederii în acest ideal în sufletul celor

⁴ E. Hulea, *op. cit.*, p. 343; I. Vlad, *op. cit.*, p. 8.

⁵ E. Hulea, *op. cit.*, p. 347.

⁶ I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 435.

⁷ V. Vetișanu, *op. cit.*, p. 202.

⁸ I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 438—439; informațiile despre Vasile Pașca sînt primite de la Dr. Gh. Bodea.

⁹ I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 438—439.

pe care împrejurările i-au făcut să creadă mai puțin în realizarea lui, a miilor de prizonieri din Rusia.

În articolul „De ce să fie...”¹⁰ se face apel la unire condusă de idealul realizării *României Mari și Învingătoare*: „Noi, cei de un singe și de o lege am venit cu scop sfânt și mare, iar nu pentru a face partide și dezbinări. ... Până la intrarea noastră în Armata Română ne considerăm deasupra tuturor partidelor, nu recunoaștem nimic altceva, decât pe Dl. căpitan Maxim de mai marele și mijlocitorul nostru, ce e recunoscut și de forurile rusești. Primim de cel mai intim sfătuitor al Domniei sale pe Dl. dr. Deleu și organizația de până acum, toate acestea le facem conduși de idealul să vedem o Românie Mare și Învingătoare”¹⁰.

Numărul următor al foii continuă aceeași idee. Este ilustrativ articolul „Să lăsăm”: „Să lăsăm la o parte interesele noastre mici, personale, care le-am adus de acasă... Să nu privim acum în cercul nostru mai strâns, ci să ne fie privirile ținute acolo departe spre Carpați după a căror coamă gem ai noștri sub jugul ungurilor și îngenunchiați în secret vor ruga pe bunul Dumnezeu să ne întărească energia fizică și puterea simțului ca să-i eliberăm. Ei ne așteaptă. ... Libertate, Egalitate, Fraternitate nu e numai lozinca națiunii mari ci e lozinca întregii ginte latine. Popor liber în țară liberă! Aceasta să ne fie singura dorință, singurul ideal. ... Să lăsăm din toate la o parte, numai un simț, un cuget ne așteaptă să ne conducă: România Mare liberă!”¹¹.

Pentru a se aprinde scînteia eroică de jertfă în rîndul prizonierilor români, foaia prezintă cele mai înălțătoare momente din istoria neamului cu figurile sale legendare. Articolul „Suflete păraginite” este semnificativ pentru însuflețirea voluntarilor români: „Stau, privesc și ascult pe cei ce mă înconjoară și involuntar mă gîndesc la umbrele marilor noștri voinici. ... în lupte străduindu-se pentru binele țării. Mă gîndesc atunci la Horea, Cloșca, Crișan și Iancu pe de o parte și pe de alta la pandurii lui Tudor Vladimirescu. Ei au fost în vremurile lor mici, suflete mari, inime nobile, care nu știau ce-i *Eul*, ei știau numai ce-i interesul comun. ... Ei au fost firi întregi, destoinici, obișnuite cu greul vieții, toți sufereau, toți s-au sculat și n-au cerșit mila nimănui. Au fost bărbați strămoșii noștri”¹².

Nu întîmplător au fost evocate faptele strămoșilor, ele avînd o mare importanță în momentele grele, de încercare. Articolul se încheie cu sublinierea imperativului momentului: „Străbunii noștri s-au dus pe căi neîntoarse și ne-au lăsat în urmă moștenire spada, pămîntul și cîtece de vitejie. Acum noi stăm în fața dușmanului și a venit rîndul nostru să netezim calea urmașilor noștri înainte: România Mare”¹³.

Istoria nu este doar o simplă catalogare a evenimentelor, ea întrupează viața națiunii și conștiința națională, ele se exercită de fiecare dată în momente importante în viața națiunii. De aceea nu este întîmplătoare apariția unor articole cu titlurile: „Pagini din istoria neamului

¹⁰ *Gura Satului — Foaie literară, mixtă pentru distracție la colonia română din Darnița*, an. I, nr. 6, februarie 1917, p. 1.

¹¹ *Idem*, nr. 7, 18 februarie 1917, p. 1.

¹² *Idem*, nr. 8, februarie 1917, p. 1.

¹³ *Ibidem*.

după Dl. profesor Nicolae Iorga¹⁴, „Fragmente din M. Kogălniceanu”¹⁵.

Străduința eroică a lui Victor Deleu pentru constituirea Corpului de voluntari români ardeleni și bucovineni la Darnița lângă Kiev s-a completat și prin influența sa asupra articolelor din „Gura Satului”¹⁶.

În vederea integrării Corpului de voluntari în armata română, revista face cunoscută arma română prin descriere și ilustrație cu explicații, precum și comanda română¹⁷.

Foaia publică poezii, fragmente literare și cugetări adecvate momentului trăit de prizonierii români.

Caracterul satiric-umorist este realizat prin caricaturi și glume. Interesantă ni s-a părut caricatura însoțită de text, intitulată: „Ultima fotografie a lui Franț Ioska și Wilhelm” Ce au vorbit ultima oară?: „Franț — Vezi voluntarii români sînt acei ce-mi erau mie cei mai credincioși! S-au aliat pentru tine contra mea!

Wilhelm — Îi sorbesc într-o lingură de apă!

Franț — Te vor sorbi ei, nu pricepi dobitocule? nu vezi își fac comitet și secții în contra noastră?”¹⁸

Onisifor Ghibu aprecia: „Nici-o școală românească n-a dat suflete mai oțelite și voințe mai hotărîte decît școala Darniței. Ea a creat fanatismul ideii naționale și al voluntariatului”¹⁹. La aceasta și-a adus din pînă contribuția și modesta foaie apărută în condiții grele la Darnița.

MARIA MAGDALENA JUDE

„THE GOSSIP OF THE VILLAGE” — A LITERARY, MIXED JOURNAL FOR AMUSEMENT IN THE ROMANIAN COLONY FROM DARNIȚA

(Abstract)

The magazine entitled „The Gossip of the Village — a literary, mixed journal for amusement in the Romanian colony from Darnița” appeared as a manuscript between February and April 1917, as an organ of the Executive Committee of the Romanian volunteers, has contributed to the patriotic education of the Romanian prisoners from Darnița. The leading articles were real lessons of patriotism which have risen the moral of the Romanian prisoners. The magazine has maintained the belief in the change of the Romanian nation.

¹⁴ *Idem*, nr. 6, februarie 1917, p. 1.

¹⁵ *Idem*, nr. 8, 18 februarie 1917, p. 1.

¹⁶ V. Vetișanu, *op. cit.*, p. 201.

¹⁷ *Gura Satului — Foaie literară, mixtă pentru distracție în colonia română din Darnița*, an. I, nr. 6, februarie 1917, p. 2—3.

¹⁸ *Idem*, nr. 6, februarie 1917, p. 4.

¹⁹ I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 439.

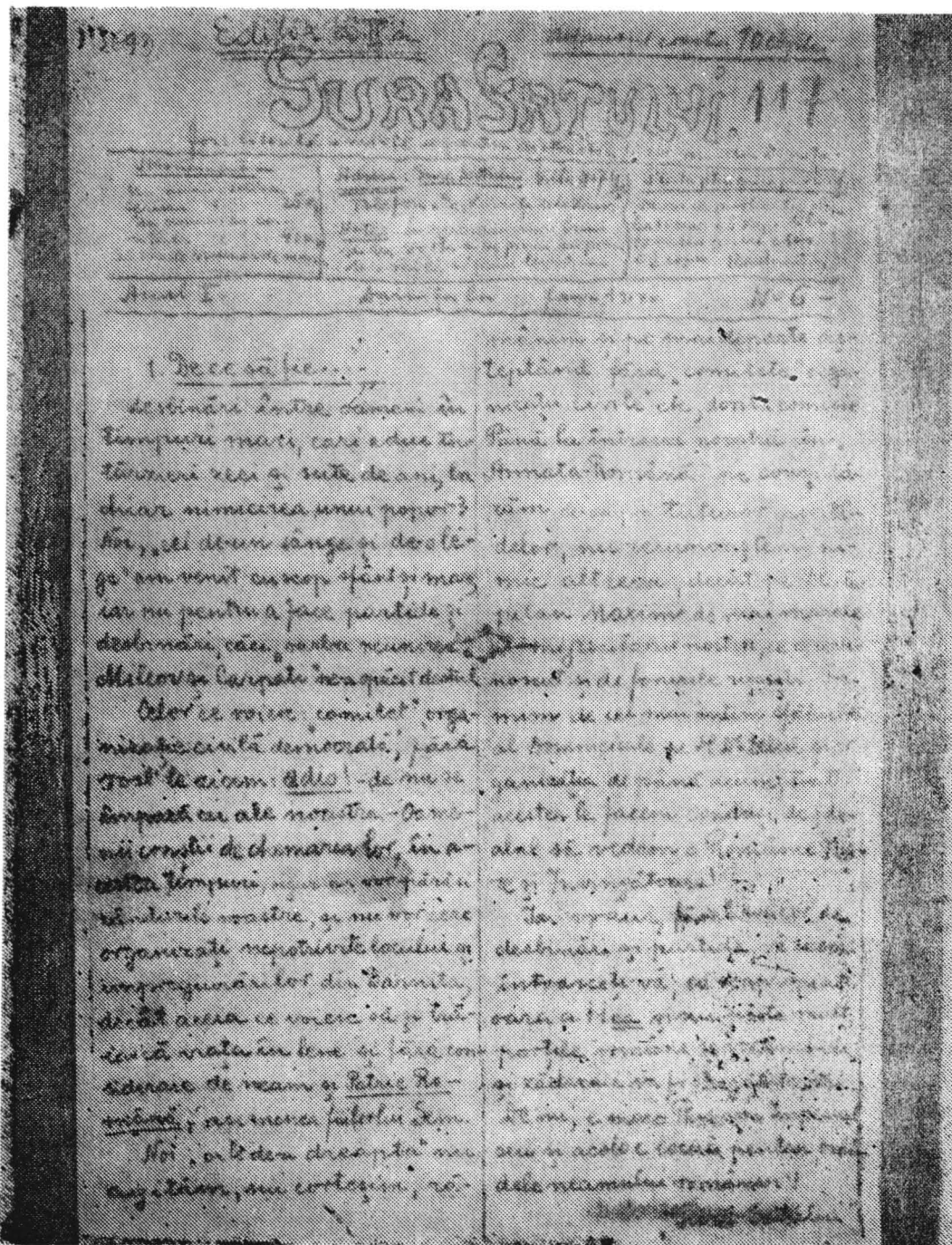

Fig. 1 — Gura Satului, foaie literară — mixtă — pentru distracție la colonia română din Darnița.

ȚĂRANUL DUMITRU FAUR DESPRE PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI PROBLEMELE ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

Satul Mărgău (județul Cluj), cu numeroase vestigii ale vechimii și continuității, ne oferă de-a lungul istoriei, încă din secolul al XIV-lea, nume de voievozi locali¹, apoi ceva mai târziu cronicari ai localității² și inimoși dascăli, militanți pentru progresul școlilor românești din zona Huedinului³, dar și țărani care și-au alcătuit însemnări, ori culegeri de poezii populare, pe care le-au considerat că merită să fie transmise generațiilor următoare. Printre aceștia din urmă se numără și Dumitru Faur, care ne-a lăsat volumele „Liberiu de poezii populare”⁴ (141 pagini) și „Însemnări din războiul 1914—1919”⁵ (111 pagini), lucrări în care prezintă viața țăranilor, asupra socială și națională, înrolarea tinerilor în armata austro-ungară și înstrăinarea lor în Tirol ori Galiția, precum și războiul mondial cu necazurile pe care le-a adus.

Dumitru Faur este o figură reprezentativă a țăranimii din partea nordică a munților Apuseni. S-a născut la 6 noiembrie 1891, a urmat „școala cotidiană” între anii 1898—1904, iar apoi „școala repetitoare” încă trei ani. În timpul școlarității a avut prilejul să-i fie învățător Ioan Mango din Fildu, un dascăl bine instruit la școala normală din Blaj, unde a avut exemple de cărturari cu bogată tradiție în lupta pentru păstrarea ființei naționale⁶.

Luînd exemplul învățătorului său, care a adunat și publicat mai multe poezii populare în *Gazeta Transilvaniei*⁷, Dumitru Faur, în perioada cit a urmat „școala repetitoare”, și-a alcătuit un „Liberiu de poezii populare”, în care și-a notat „Descîntece”, „Liberiu de gramatică română”, „Balade”, dar în majoritate poezii populare. Un loc important îl ocupă creațiile care zugrăvesc asupra socială și națională, dominația străină („Ardeleana”, „Limba mea”, „Doina”, „Din suferințele noastre”, „Dor de frați”).

¹ Între 1369—1511 la Mărgău este menționat un șir de voievozi, cf. Șt. Pascu, *Voievozii Transilvaniei*, vol. II, București, 1979, p. 4.

² I. Ungur. În 1858 a alcătuit *Cronica Mărgăului*, păstrată azi de un descendent al acestuia.

³ Vezi N. Șteiu, *Ioan Mango din Fildu, învățător și luptător pentru cauza românilor din Austro-Ungaria*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 827—831.

⁴ Manuscris, Arhiva parohială Mărgău, dosar Dumitru Faur.

⁵ Idem.

⁶ V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918*, București, 1966, p. 46.

⁷ *GazTrans*, 24 iunie 1899.

Obligațiile țăranilor din Mărgău — români în totalitate — de a se înrola în armata austro-ungară, precum și necazurile lor sînt prezentate în mai multe creații populare. Trimisi departe de casă, în Tirol sau Galiția, ei își exprimă amarul și nostalgia după cei dragi:

„Înălțate împărate
Să ne cetești și nouă carte
Pe o frunză de podbal
Pentru a mea țară Ardeal⁴⁸

Blestemul împotriva celor ce-i silesc să facă armata pentru o cauză străină rezultă din mai multe creații, în una din ele se afirmă:

„Frunză verde, foaie lată,
Neamțule, crucea te bată,
Ia-i fecioru de la tată
Și drăguțul de la fată⁴⁹.

Înstrăinarea, atît de grea și de apăsătoare, rezultă din versurile:

„La toți le-a cîntat cucu
Numai mie grauru
Să mă duc să-mi las satu.
La toți le-a cîntat mierla
Numai mie pupăza,
Să mă duc să-mi las țara⁴⁹.

Suferințele s-au amplificat și au devenit de nesuportat atunci cînd a început marea conflagrație mondială numită de Dumitru Faur „războiul universal“. Fiindcă a trecut prin multe întîmplări, a participat la lupte, a fost rănit, a căzut prizonier la ruși, a dezertat de pe front, ca să nu mai lupte „pentru o cauză streină și în contra intereselor noastre naționale de români“, la începutul anului 1920 s-a hotărît să scrie „Însemnări din războiu 1914—1919“ sau, cum și-a formulat în subtitlu, „Însemnări despre întîmplările mele din războiul universal“. A devenit astfel un cronicar popular al războiului prin care a trecut, ici-colo dovedind un lirism al patriarhalității, o dragoste nemărginită și o legătură indestructibilă cu locul unde s-a născut. Simte că își are fixată din străbuni axa sa proprie și nu înțelege să se sinucidă de dragul unei cauze nedrepte.

Scopul însemnărilor este precizat în „Cuvînt înainte“, în care afirmă: „ca să fie o amintire despre viața noastră în timpul subjugării maghiare, cum trebuia să îndurăm atîtea și să ne jertfim viața pentru dușmanii noștri și să luptăm contra intereselor noastre și a națiunii⁴¹“.

Dumitru Faur își începe însemnările cu obligația de a se înrola sub arme, instrucția făcută la Cluj și plecarea pe frontul din Galiția. În multe ocazii se dovedește a fi un fin observator al naturii. Trecînd prin

⁴⁸ *Liberiu de poezii populare*, manuscris, Arhiva parohială Mărgău, p. 61.

⁴⁹ *Liberiu...*, p. 46.

⁵⁰ *Liberiu...*, p. 48.

⁵¹ *Însemnări din războiu 1914—1919*, manuscris, Arhiva parohială Mărgău, paginile nenumerotate. În continuare toate citatele sînt reproduse după acest manuscris.

Carpați, rămîne plăcut surprins să observe „o priveliște minunată... munți înalți și prăpăstioși, văile adinci și apele limpezi ca cristalul“, încît frumusețea lor îl fac să afirme „uitasem că unde mergem“.

Critică cu severitate pe superiori, care nu-i informează despre mersul evenimentelor, încît ei nu știau că „rușii au trecut granița și înaintează prin Galiția, iar ofițerii erau făloși... și ziceau că abia așteaptă să deie față cu proștii de ruși și că-i vor trece prin țara lor altal, dar vorba aia, că socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din tîrg, așa și cu războiul cu rușii“.

Describe instruirea ce li se face pe front, instalarea pe linia intîia, unde se pomenesc „cu o ploaie de gloanțe, de gîndea că, cite albine, toate din lume sbîrnaie la urechi“. În 11 septembrie 1914 este rănit și cu multe primejdii ajunge la Cluj, într-un spital improvizat, iar după ce se vindecă este trimis din nou pe front, unde ajunge în 5 decembrie. Acolo pînă și preotul militar îi îndeamnă să lupte, spunîndu-le: „avem datorința să ne luptăm pentru țară și împărat“, îndemn complet greșit, după cum își dă seama Dumitru Faur. Își amintește că de la această dată iar încep „multile și marile suferințe“. Stînd în tranșee, alături de prietenul său Man Gavrilă din Mănăstireni își deapănă amintirile „despre casă“ și comentează pentru ce luptă, „căci pentru noi românii era mare necaz că eram siliți a ne lăsa tot ce am avut și să ne dăm viața pentru unguri și nemți“, în timp ce ei „erau făloși și numai ne batjocoreau, pe noi românii, iar noi trebuia să suferim și să răbdăm“, însă își exprimă speranța că va sosi și „timpul mult dorit ca să ne vedem și noi scăpați de sub jugul lor“.

Dumitru Faur își dă seama că luptă nu numai pentru o cauză nedreaptă, dar și împotriva fraților din Basarabia, iar mai tîrziu și a celor din România. Au fost momente cînd dincolo de linia frontului i-a auzit vorbind în aceeași limbă românească, ceea ce ne și relatează. „S-a întîmplat mai de multe ori, de unde eram pe front, aproape de ruși și auzeam vorbind între ei românește. Noi atunci am grăit lor și ei încă ne răspundeau nouă, căci și aceia erau români din Basarabia, care și ei, la fel ca noi, se luptau pentru streini. Și vedeam și știam că sîntem luați și aduși pe front, nu în contra dușmanului adevărat, ci român în contra românului și nu spre binele și libertatea noastră, ci spre apăsarea și subjugarea mai mult a noastră“.

Prezintă în continuare mai multe episoade din luptele de la Novii Mîasto, Ivangorod, de pe Vistula, pînă la 15 august, cînd cade prizonier la ruși. Este obligat să facă drumuri interminabile prin Minsk, Moscova, Tula, Harkov, pînă la Donscaia Ovlăst, unde în 7 noiembrie este introdus „în baia de cărbuni“, la 120 m adîncime, încît credea că „am ajuns în fundul iadului“. A lucrat aici două luni, la suprafață la încărcat cărbuni, iar din iulie 1916 ca bucătar al unui grup de prizonieri.

Prin august 1917 a primit „singura epistolă de acasă, de la cei dragi“. Împreună cu alți patru prizonieri români din Bucovina s-a hotărit, în februarie 1918, să riște, să părăsească Rusia. S-a îndreptat spre apus trecînd prin Mohiliș, Coșnița și alte localități din Basarabia, la 15 martie 1918 a ajuns la Ocnița unde a „văzut pentru prima dată ofițeri și soldați din armata română“. De acolo în 17 martie a plecat spre Noua Suliță

— Cernăuți — Colomeea — Sighetul Marmăției — Carei — Oradea — Cluj și a ajuns la Sibiu în 18 aprilie. Dar de aici a fost trimis din nou pe front, trecînd prin Budapesta, Viena, Praga.

Ajuns la comandamentul unității, după mai multe intervenții, în 3 mai a „căpătat concediu pe 36 de zile“. A făcut iar calea întoarsă, dar „cu un mare dor“, încît de la Huedin la Mărgău, făcînd drumul pe jos, de bucurie nici nu mai simțea oboseala. Își amintește: „orice vedeam pe drum, arbori și toate dealurile și locurile cunoscute îmi făceau o mare bucurie și plăcere, căci trecuseră patru ani de cînd nu le mai văzuserăm“. Ii venea să alerge mereu ca să ajungă cît mai repede acasă. Ajuns la casa părintească, a constatat cu amărăciune că tatăl său nu mai era în viață și a trebuit să-i ia locul la munca în gospodărie. Cele 36 de zile de concediu au fost „mai puțin ca 36 de minute“. Cu ajutorul celor de la primărie a alcătuit o „rugare“, pe care a dus-o la Praga, la regiment, reușind să obțină o prelungire de 30 de zile, timp în care trăiește cu speranța că se va sfîrși cu nebulia de pe front. În perioada aceasta s-a convins că mulți români au dezertat din armată, ori cei veniți în concediu au refuzat să se mai întoarcă pe front și s-a gîndit și el la această alternativă. A plecat la secerat în părțile de șes, de unde a adus griu pentru familie. Tot mai mult a simțit atmosfera dezmembrării imperiului austro-ungar și a constatat că românii se opun pe toate căile continuării războiului.

Dumitru Faur își notează: „În timpul acela erau foarte mulți dintre cei care veniseră acasă pe conced, iar altul nu mai voiau să meargă pe front“, aceștia „stau tot ascunși prin păduri și pe unde puteau“. În această conjunctură „m-am hotărît ca nici eu să mai merg înapoi să mai sufăr, ba poate să mor pe cîmpul de luptă pentru cauza streină și-n contra intereselor noastre naționale de români“. Din iulie 1918 a rămas acasă lucrînd la cîmp „cu mare grijă“, fiindcă jandarmii îl căutau acasă mereu, dar și pe hotar. „Nici nu cutezam a mă culca acasă — mărturisește Dumitru Faur — ci numai pe la alții, pe hotar și-n locuri ferite“. Așa s-au scurs cinci luni în care a stat cu frica-n sîn ca să nu fie dibuit „pînă cînd a venit timpul de nu s-a mai putut continua războiul din partea nemților și a Austro-Ungariei“.

Una din cauzele încetării războiului, desprinsă de Dumitru Faur, este aceea că „s-au iscat revoluția“, cei asupriți „s-au răscolit împotriva celor ce voiau a-l mai purta încă“. Convinderea lui era că „prin revoluție s-a terminat războiul făcîndu-se prima dată armistițiul“.

„Marele război universal“ este considerat de Dumitru Faur ca un eveniment care a adus „cele mai grozave neazuri“, acesta „n-a fost spre îndreptare și spre a face pe oameni mai buni“. Ba și după ce a încetat lupta nedreaptă a continuat, „cei tari au asuprit pe cei mai mici, cei bogați și capitaliști au supt mai mult din ceea ce agoniseau cei săraci“.

Opinia lui este că războiul n-a suprimat răul, ci a adus doar pagube uriașe și suferințe, încît un asemenea război „nu am mai dori să fie niciodată între popoarele pămîntului“, ci „numai pace, bunăînțelegere și iubire“.

Sint părerile unuia din sutele de mii de țărani care au caracterizat războiul ca nedrept, inuman, aducător de nenorocire. A fost războiul în care românii din Transilvania au fost siliți să lupte pentru o cauză nedreaptă, contrară intereselor naționale.

NICOLAE ȘTEIU

LE PAYSAN DUMITRU FAUR AU SUJET DE LA PREMIÈRE GUERRE
MONDIALE ET LES PROBLÈMES DES ROUMAINS TRANSYLVAINS

(Résumé)

Dumitru Faur, figure représentative des paysans d'en haut de Vlădeasa a dussé les volumes „Liberiu de poésies populaires“ et „Notes de la guerre de 1914—1919“. Dans la période 1907—1913 il a cueilli de plusieurs créations qui démasquent l'oppression sociale et nationale, l'enrôlement des jeunes gens dans l'armée autrichienne-hongroise et qu'ils étaient loin de leur patrie, en Tirol et en Galicie.

Les souffrances se sont aggravées lorsque la guerre mondiale s'est déclanchée. Parce-qu'il a vécu beaucoup d'histoires, il a participé aux luttes, il a été blessé, il est tombé prisonnier, a déserté au front pour ne plus lutter pour une cause injuste, au début de l'année de 1920 il a rédigé de „notes de la guerre“.

En décrivant de différents épisodes, il n'oublie pas à rappeler plusieurs fois que les Roumains transylvains étaient obligés de lutter pour une cause injuste. A partir de juillet 1918 il s'est caché, survivant grâce à l'espérance dans la fin de la guerre.

Dans la partie finale de ses notes, Dumitru Faur est d'avis que la „grande guerre universelle“ a amené les plus horribles malheurs, de telle manière qu'il ne désirait jamais en exister entre les peuples de la terre.

PERIODIZAREA ISTORIEI NAȚIONALE ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

„O figură de legendă, încă din timpul
vieții, și care va cîștiga în grandoare cu
cît va trece timpul“

C. Rădulescu-Motru

Personalitatea lui Nicolae Iorga s-a manifestat în atîtea domenii încît o cuprindere globală a ei devine cvasiimposibilă. Pentru cultura română geniul lui Iorga a reprezentat șansa de a putea avea lucruri pe care alte culturi le-au dobîndit de-a lungul mai multor secole. Rolul savantului în spiritualitatea românească a trebuit să sufere din cauza invidiei contemporanilor săi și a ingraturii posterității. Încă nu l-am descoperit pe Iorga, mulțumindu-ne cu citeva picături din acest ocean care inhibă prin grandoearea și complexitatea lui.

S-a născut la Botoșani în 1871¹ și a urmat școala primară din localitate. Liceul l-a făcut la Iași, iar în 1888 se înscrie la Facultatea de litere din capitala Moldovei. Remarcîndu-se ca un element excepțional dotat, este trimis cu o bursă de studii la Paris. S-a înscris și a urmat cursurile la „Ecole Pratique des Hautes Études“, Secția de istorie și filologie, păstrînd regretul că nu a avut timpul să-și treacă doctoratul la Sorbona, acolo unde peste 30 de ani va fi profesor². A audiat cursurile și seminariile celebrilor savanți Monod, Duchesne, Charles Bémont, care au fost îndrumătorii săi severi și perseverenți în științele istorice. Bémont și Monod conduceau cunoscuta publicație „Revue historique“ la care va colabora în curînd și elevul lor. Cel care se apropie de Iorga remarcîndu-i calitățile deosebite este Charles V. Langlois³. Observînd că elevul citea grecește, latinește și în germană, îi dă să cerceteze la „Biblioteca Arsenalului“ manuscrisul scrierilor lui Philippe de Mézières, pentru a-l publica în „Revue historique“. Tema l-a pasionat pe Iorga încă de la început, fostul cancelar al insulei Cipru și predicatorul neobosit de cruciadă l-a făcut pe tinărul savant să colinde ani de-a rîndul prin arhive pentru a se documenta exhaustiv cu privire la personalitatea lui Philippe de Mézières. A strîns material din arhivele Vaticanului, Veneției, Milano, Genova, Ferrara, Modena, Bologna, Torino, Berlin, München, Dresda, Leipzig, Hamburg, Florența, British Museum și „Public Re-

¹ Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 360.

² B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Buc., 1968, p. 100.

³ *Idem*, p. 102.

cord Office" din Londra, Bodleiana din Oxford, Viena etc. A primit sprijinul a numeroase personalități: Lazzarini, L. Dorez, A. Molinier, Ulysse Robert, Funck Brentano, Villard, H. Mornville, Simeon Luce, precum și din partea profesorilor săi: Bémont, Roy, Gabriel Monod, A. Longnon⁴. Lucrarea purtând titlul „*Philippe de Mézières 1327—1405 et le croisade en XIV-ème siècle*“ va fi tipărită în 1896, în colecția bibliotecii „Școlii de Înalte Studii“. După acest stagiul la Paris, Iorga va pleca în Germania pentru susținerea doctoratului. Oscilează între Leipzig, Bonn, Heidelberg, optind în cele din urmă pentru Berlin, unde se înscrie la 12 ianuarie 1893 pentru doctorat. Subiectul la care s-a oprit a fost „*Thomas III. Marquis de Saluces, étude historique et littéraire*“, lucrare tipărită la finele anului 1893. Întâmpinând unele greutăți în susținerea tezei, Iorga se mută la Universitatea din Leipzig, unde susține examenele în fața profesorilor Birch-Hirschfeld, K. Wachsmuth și Karl Lamprecht. După obținerea titlului de doctor, savantul se întoarce în țară, unde reușește în urma unui concurs să ocupe catedra de istorie universală de la Facultatea de litere din București. Astfel la 23 de ani ajunge profesor universitar, prima lecție fiind ținută în fața studenților la 1 noiembrie 1894, tratând *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*. Definind obiectul predat, ajunge la concluzia că „istoria e expunerea sistematică, fără scopuri străine de dînsa, a faptelor, de orice natură, dobîndite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc și timp, activitatea omenirii.“⁵ Încă de la început Iorga se remarcă prin neobosita lui activitate științifică, asaltînd Academia cu lucrările sale, fapt care va duce la rapida sa alegere ca membru corespondent, în 1897, la propunerea făcută în termeni elogioși de Kalinderu.

An de an Iorga a publicat numeroase studii de istorie universală, de istoria românilor, de istoria literaturii române, a continuat editarea mai multor volume de documente. Studiile de istorie medie inițiate prin *Philippe de Mézières și Thomas III. Marquis de Saluces* sînt continuate prin colecția „*Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle*“, în șase volume, care au apărut între 1899 și 1916⁶. Prin această lucrare autorul își propune să scrie istoria proiectelor, tentativelor, speranțelor de cruciadă ale secolului XV, de a urmări pînă la capăt declinul acestui mare ideal al Evului mediu.

Fostul profesor al lui Iorga, Karl Lamprecht, care conducea renumita colecție de istorie a statelor europene, îi cere istoricului român să redacteze o istorie a românilor pentru această colecție. În 1901 apare *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, iar în 1903 Lamprecht primește *Istoria poporului românesc în cadrul formațiunilor lui de state*. După mai multe revizui, potrivit proverbialei meticulozități științifice germane, *Istoria poporului românesc* este tipărită la Gotha, în două volume, în 1905, apărînd în colecția *Geschichte der Europäischen Staaten*, cu titlul *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. În 1907 Iorga publică la Londra *The Byzantine empire*, pe care Charles Diehl o considera ca una dintre cele mai reușite istorii ale

⁴ Ibidem.

⁵ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ediția a III-a, Buc., 1944, p. 10.

⁶ B. Theodorescu, op. cit., p. 247.

Imperiului bizantin din câte fuseseră publicate pînă atunci. Din 1908 și pînă în 1913 încep să apară cele cinci volume ale monumentalei sale lucrări privind istoria Imperiului otoman: *Geschichte des osmanischen Reiches*, apărută tot la Gotha și tot în colecția condusă de Lamprecht. A fost o carte de mare răsunset științific pe plan mondial, fiind după Cantemir, Hammer și Zinkeisen, al patrulea savant care dă o sinteză de mare amploare privitoare la Imperiul otoman. În această perioadă, activitatea lui Iorga de editare a documentelor se concretizează în colecțiile *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* (I—III, 1898) și *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (I—XXXI, 1901—1916)⁷. Din cele 427⁸ de cărți scrise și publicate între 1900—1918, amintim: *Istoria armatei române*, *Istoria bisericii române*, *Istoria comerțului românesc*, *Istoria statelor balcanice*, *Breve storia dei Romeni etc.* În 1904 a apărut *Istoria lui Ștefan cel Mare*, lucrare scrisă cu prilejul împlinirii a 400 ani de la moartea marelui voievod.

Anul 1911 a însemnat pentru Iorga primirea în Academia Română unde a rostit discursul de recepție *Două concepții istorice*, iar răspunsul l-a dat A. D. Xenopol. Preocupat fiind de situația din Balcani și de desfășurarea furtunoasă a evenimentelor din această regiune, Iorga, urmărind să analizeze istoric sorgintea situației la care el era martor, întemeiază „Institutul de studii sud-est europene” cu organul științific *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. Atît institutul, cît și revista își încep activitatea la 1 ianuarie 1914, sub conducerea lui Nicolae Iorga, Gh. Murgoci și Vasile Pârvan⁹.

Odată început primul război mondial, idealurile naționale ale popoarelor oprite din cadrul Imperiului austro-ungar se manifestă tot mai năvalnic în cadrul luptelor politice și diplomatice. Racordat momentului, Iorga publică cunoscuta lui lucrare *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, apărută în 1915. În tot decursul războiului, marele istoric a fost o voce neobosită care îndemna la speranță, rezistență și patriotism. Ziarul său *Neamul Românesc* a întreținut dorința fierbinte de a se realiza unitatea statală a tuturor românilor, indiferent de momentele și etapele războiului. Prestigiul cîștigat de profesor în acești ani de foc a fost imens.

Activitatea științifică a lui Nicolae Iorga cunoaște noi succese în perioada interbelică. Apar studii de sinteză privind domenii variate, monografii, volume de documente, articole în reviste conduse de el: *Revista istorică*, *Revue historique du sud-est européen*, *Buletinul Comisiei istorice a României*, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, *Ramuri*, *Cuget clar*, *Neamul Românesc*, *Universul literar*¹⁰ etc. Seria marilor lucrări de sinteză se continuă prin: *Istoria literaturilor romanice*, *Istoria literaturii române*, *Istoria Românilor*, *Histoire de la vie byzantine* și *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*. Munca cea mai îndelungată a depus-o la redactarea mării sinteze privitoare la *Istoria poporului român*, care a apărut în 10 volume între anii 1936—1939. Lucrarea a fost tradusă în franceză și a apărut sub titlul *Histoire des Roumains et de la*

⁷ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 362.

⁸ B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 259.

⁹ *Idem*, p. 262.

¹⁰ *Idem*, p. 314.

romanité orientale între 1937—1945. Această sinteză a fost precedată de o lucrare care avea ca scop integrarea istoriei noastre în „viața generală a umanității“, intitulată *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, apărută în trei volume în anii 1935—1936. Cu o voință prometeică Iorga redactează și alte lucrări fundamentale: *Istoria comerțului românesc* (2 vol., 1925), *Istoria industriilor la români* (1927), *Istoria învățămîntului românesc* (1928), *Istoria Bucureștilor* (1939), *Istoria românilor prin călători* în patru volume etc.

Cine știe cite alte titluri s-ar fi putut adăuga la imensa bibliografie Nicolae Iorga, dacă moartea nu l-ar fi răpit în 1940, în plină putere de creație, avînd pe masa de lucru începutul *Istoriologiei umane*, care ar fi trebuit să devină încununarea operei sale istorice.

Cugetarea istorică a lui Nicolae Iorga a fost în deplină consonanță cu opera pe care a scris-o. Pentru savant, istoria este o disciplină științifică, ea urmîrind stabilirea adevărului, ca oricare altă știință. Orice știință are marea obligație de „a satisface o parte din nemărginita curiozitate omenească, înfățișîndu-i în chip legat, coerent, explicit unul din nenumăratele domenii în care mintea organizatoare a omului își împarte natura“¹¹. Historicul cercetează evenimentele trecute nu pentru a explica pe cele prezente, sau pentru a trage învățăminte asupra desfășurării ulterioare a lor, ci pentru a le cunoaște așa cum au fost, pentru a reface drumul parcurs de omenire pînă în contemporaneitate. Cu toate acestea, dintre toate disciplinele, și mai ales cele umaniste, valoarea formativă cea mai mare o are istoria. Pentru Iorga istoria e „disciplina cea mai umană dintre toate prin numărul și însemnătatea virtuților morale mijlocite de dînsa.“¹² În felul acesta ea este mult mai mult decît „Magistra Vitae“, nu dă numai învățăminte, ci modelează sufletele, le umanizează, punîndu-le în contact cu ceea ce a fost, cu marile fapte și valorile trecutului. „Idealul uman, spre care trebuie să tindă istoria, este unul clasic: suflet întreg, liniștit, frumos.“¹³

Deosebirea dintre istorie și așa-numitele științe fizico-naturale constă în faptul că ultimele „ridică spiritul pe culmi de unde viața se vede fără relief, culoare și interes“, pe cînd istoria, dimpotrivă, nu numai că ne lasă în mijlocul vieții, dar „o lărgeste din perspectiva imensă a trecutului prin presimțirea viitorului fără capăt.“¹⁴ De aceea, nu există disciplină omenească „prin care ne facem mai sociabili, mai altruști, mai iubitori de om și de viață, ca istoria.“¹⁵ Faptele de care se ocupă istoria nu sînt fapte de repetiție, ci fapte singulare și particulare, fapte care se petrec o singură dată. „Istoria nu cunoaște abstracta și recea figură a omului tip; pe dînsa o preocupă oamenii, oamenii schimbători, deosebiți și cu anumite virtuți, cu vicii și apucături speciale, oamenii trecutului în toată întregimea lor expresivă.“¹⁶ Apare aici distincția dintre științele naturii care stabilesc legi și istoria care, în viziunea lui Iorga,

¹¹ Nicolae Iorga, *Generalități...*, p. 32.

¹² *Idem*, p. 33.

¹³ Gh. Toma, *Filozofia istoriei lui N. Iorga*, în *Studia*, Series Philosophia, 1970, p. 81.

¹⁴ N. Iorga, *Generalități...*, p. 65.

¹⁵ *Idem*, p. 33.

¹⁶ *Ibidem*.

nu poate avea astfel de preocupări. Istoria este o știință a unicului, real, vital, nu este o știință de legi. Raporturi constante, necesare, universale, așa cum exprimă noțiunea de lege, nu pot fi descoperite în domeniul istoriei, căci structura fenomenelor istorice e așa de complexă, încît ele nu pot fi descompuse fără a fi anulate în specificitatea lor. Mergînd pe linia deschisă de Xenopol, Iorga susține că inefabilul faptelor istorice nu poate fi codificat în legi.

Savantul arată că din nesfîrșitul număr de factori ai unui eveniment sau situații, „majoritatea sînt incognoscibile... și cum s-a zis cu dreptate, dacă o jumătate de omenire ar observa pe cealaltă, încă n-ar putea afla în întregime factorii nenumărați și schimbători.”¹⁷ Iorga admite unele generalizări care pot fi făcute, dar care nu exprimă fapte istorice, ci fapte sufletești, care fac obiectul psihologiei sau fapte sociale, cu care se ocupă sociologia. Și cum în domeniul istoriei nu există legi, fenomenele istorice nu pot fi prevăzute. Ideea de lege, spune Iorga, „nu adaugă nimic în plus la caracterul științific al istoriei”¹⁸, acest statut afirmîndu-se în stabilirea adevărului, în critica izvoarelor istorice și prin tendința de sistematizare a faptelor.

În această poziție a lui Iorga distingem o reacție împotriva pozitivismului epocii, cu excesul său de legități, și mai cu seamă față de tendința de a transpune legile naturii în domeniul atît de complex al socialului. Se știe că această practică, care a tîns să devină chiar o metodă, de a vedea peste tot numai legi, a făcut pe unii gînditori din domeniul social să ridice la rangul de lege simple similitudini. În destule ocazii Iorga îl atacă, ca și Xenopol de altfel, pe Buckle, tocmai din aceste motive, istoricul englez considerînd că a surprins legitatea într-o multitudine de evenimente istorice, pe care Iorga le consideră simplul produs al hazardului.

Negarea hotărîtă a valabilității legilor în istorie aparține mai cu seamă perioadei de tinerețe. În a doua parte a vieții și activității sale, Iorga a înțeles că fără existența, sau acceptarea unor constante, reconstituirea epocilor și a faptelor istorice devine imposibilă. *Permanențele istoriei* au fost, pentru Iorga, *pămîntul, rasa și ideile*, cu accentul pe acestea din urmă. „Totdeauna păstrătorii puterii, conducătorii muncii omenеști, au simțit nevoia morală să îndreptățească ceea ce reprezintă și ceea ce le folosește. Și această îndreptățire nu e decît o idee, o idee care a fost un ideal și a devenit un principiu, care sprijină o tradiție, care consfințește.”¹⁹ Idealurile devin idei, ideile se metamorfozează în principii care, la rîndul lor, devin forțe active, forțele motrice ale istoriei, pe care Iorga va încerca să le surprindă în studiile sale de sinteză, dedicate atît poporului român, cît și istoriei universale.

Oprindu-se asupra metodologiei de elaborare a unei lucrări istorice, Iorga susține că în procesul logic de reconstituire a trecutului intră patru elemente: materialul, critica, organizarea și stilul²⁰. *Materialul istoric* este alcătuit din monumente și documente. Ca să ne apropiem de cunoașterea unui eveniment istoric, „trebuie să stăpînim tot complexul

¹⁷ *Idem*, p. 18.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Idem*, p. 93.

²⁰ Gh. Toma, *op. cit.*, p. 83.

de urme pe care l-a lăsat acel eveniment. O cunoaștere insuficientă a materialului dă un adevăr incomplet și cartea care cuprinde un astfel de adevăr, e o carte fără durată²¹. La Iorga numai o critică riguroasă îndreptățește un eveniment să participe la scrierea istoriei. După un efort de căutare, prin care s-a înțeles în primul rînd investigație, căutare, documentare, „vine acum opera de inteligență”²². Criticii documentelor îi urmează organizarea, care se înfăptuiește printr-un proces de sinteză între conținut și formă, obținîndu-se o viziune unitară, organică, asupra procesului istoric. Iorga a militat întotdeauna pentru frumusețea stilului, a discursului istoric. „Aș fi vrut, din partea mea să am mai mult talent »poetic«, pentru a fi mai aproape de adevăr”²³ — a scris undeva Iorga, ilustrînd un vechi principiu al esteticii eline, aristotelice în primul rînd, care echivala frumosul cu adevărul. Istoricul român a fost un stilist inimitabil, lucrările sale exprimînd caracterul faustic al savantului, gîndurile și ideile bîntuind ca un uragan în paginile care, nu de puține ori, deconcertează cititorul, deoarece au fost făcute să surprindă istoria în totalitatea ei. Forma lui Iorga nu a fost un element exterior, ci unul imanent subiectului. O lucrare de istorie, spune Iorga, trebuie să aibă o anumită arhitectură, în care, după ideea dominantă, bine reliefată, să te poți regăsi.

În scrisul lui Iorga, în preocupările sale, un rol important l-a jucat tradiția, înțeleasă ca o reacție împotriva cosmopolitismului, căruia Iorga îi opunea ideea permanenței, etosul românesc. El și-a imaginat istoria spirituală a poporului român ca o sinteză vie, fecundă, între tradiție și experiența contemporană, în ceea ce ea are mai semnificativ. De aici și ideea, susținută dintotdeauna de Iorga, a istoriei naționale tratate în cadrul istoriei universale²⁴.

Problema periodizării istoriei românilor, așa cum apare ea în opera lui Iorga, poate fi tratată numai în contextul acelei „istorii totale”, a preconizatei „istorii fluviu” pe care a dorit Iorga să o realizeze. Acest deziderat se desprinde cel mai bine din „Prefață” la preconizata *Istoriologie umană*, lucrare rămasă în stadiul de proiect datorită morții savantului.

Această „istoriologie” — preciza Iorga — trebuie desfăcută foarte neted de acea metaistorie [preconizată de Lamprecht, nona n.n.] și de tendința, întrupată într-o îndrăzneță și frumoasă operă a altui învățător al meu Xenopol, de a supune faptele istorice la legi, care nu se pot stabili, nu se pot verifica și într-o concepție cuminte, trebuie să cedeze locul la altceva, anume la similitudini, la paralelisme, la repetiții istorice, elementele însăși din care se alcătuiește istoriologia de care vorbesc.²⁵

Referindu-se la constantele dezvoltării istorice, la des invocatele permanențe ale istoriei, Iorga scria: „Nu este vorba în viața lumii de dezvoltări răzlețe, ci de curente care, trecînd asupra unor fenomene elementare de viață omenească... le fac cunoscute urmașilor și, în realitatea

²¹ N. Iorga, *Generalități*..., p. 225.

²² *Idem*, p. 35.

²³ N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*, Buc., 1968, p. 5.

²⁴ V. Cristian, *Contribuția lui N. Iorga la încadrarea istoriei românilor în istoria universală*, în vol. *Iorga, omul și opera*, Iași, 1971, p. 39—62.

²⁵ N. Iorga, *Generalități*..., p. 216—217.

lor contemporană, le înviorează. Ele sînt ca undele de primăvară, care nu crează griul ce așteaptă sub zăpadă, dar, cînd raza caldă de soare a creat curentul viu, înviorează prin el ceea ce fusese semănat încă de cu toamnă.²⁶ Concluzia care se desprinde este că anumite aspirații ale sufletului popoarelor fiind investite cu un caracter etern sau permanent, eterne sau permanente trebuie să fie socotite și instituțiile create pentru a le reprezenta. În cazul „*Istoriologiei*” aspirația fundamentală, conducătoare a istoriei universale ar fi „necesitatea de viață unitară a umanității. Pentru epoca veche, ideea dominantă, caracteristică pentru această aspirație de unitate a umanității, este ideea imperială care rezumă vicisitudinile milenare ale istoriei universale, ale cărei peripeții n-ar fi decît reeditarea pe scene diferite și cu alți actori a unei drame vechi cît lumea. Imperiile reprezintă o sforțare așa de colosală a spiritului de organizație umană, încît, odată fixat în timp, el se continuă cu dinastii și cu alte frînturi de popoare, rămînînd în esență sa același lucru. S-a întemeiat în Asia străveche un Imperiu în Egipt și unul în Mesopotamia, legate poate în trecut, legate chiar fără a putea urmări lucrul. Deci, îndată ce în părțile Mesopotamiei s-a fundat mai sus de regalitățile divine un Imperiu de concentrare al zeilor și oamenilor, națiunile vor veni pe rînd să reprezinte cu forțele lor și sub numele lor acest imperiu. Astfel și Asiria nu înseamnă altceva decît familiei mai din Nord, ostași mai din sus cari vin în regiunile Babiloniene, dînd interpretarea, trecătoare, »asiriană« Imperiului care fusese întemeiat de Babilonieni. Și prejudecînd asupra lucrurilor ce vor veni pe urmă vom spune că Alexandru cel Mare... nu arată prin gloria lui de cuceritor macedonian decît un lucru: că vechile Imperii se continuă. Babilonienii, asirienii, mezii, perșii, Alexandru cel Mare, toți nu sînt decît forme efemere, prin alte dinastii, cu alte oștiri, ale aceleiași vechi noțiuni fundamentale ale Imperiului asiatic de origină divină și cu caracter, pînă la sfîrșit, divin”.²⁷ Din acest fragment se desprinde ideea că în lume puține lucruri sînt noi, că faptele se repetă și că a ști să distingă între accidental și permanent, ar putea deveni ambiția cea mai înaltă a istoricului. „Evenimentele istorice — citim în prefața la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* — nu sînt decît rareori noi; dacă le privim mai puțin superficial, vedem că se repetă. Sînt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond este același eveniment, aceeași situație. Pămîntul înșuși, care nu se schimbă, determină situații care de la un veac la altul, decori la un răstimp de mai multe veacuri, corespund perfect între ele. Există în elementele temeinice ale rasei atribute care dau aceeași interpretare unor situații ale căror motive se aseamănă. Dacă n-ar fi decît pămîntul și rasa și elementele esențiale prin care se manifestă ființa omenească în anumite condițiuni, și încă ar trebui recunoscută această corespondență a situațiilor, să zicem statice și dinamice ale istoriei.”²⁸

Permanențele istoriei, pămîntul, rasa, ideile, „unesc prin timp și spațiu capitoarele organismului în mers care e istoria, ele stau îndărătul divergențelor care te izbesc mai întîi și a capriciilor care atrag curiozitatea. A te sprijini pe ele, înseamnă să adaugi un schelet solid la ceea ce

²⁶ Idem, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice*, Buc., 1916, p. 56.

²⁷ Idem, p. 76.

²⁸ N. Iorga, *Generalități*..., p. 152—153.

pare supus tuturor fluctuațiilor. A le desprinde din țesătura complicată a istoriei înseamnă a pune în notele fundamentale ale adevăratei ei conprehensiuni.²⁹

Abordind problema periodizării istoriei, Iorga scria: „Respingînd sistemul săltărilor și săltărășelor de spițerie în care se vinde în detaliu istoria universală, căutăm principiul de viață a civilizațiunilor, și odată ce-l găsim, îl cercetăm în dezvoltarea lui, și fiecare element nou se fixează astfel acolo unde le înriurește viața omenirii.”³⁰ Pe aceeași linie, istoricul arată, într-o destăinuire mai tîrzie, intențiile cu care a purces la redactarea primei sale sinteze de istorie a românilor, lucrare ce i-a fost cerută de Lamprecht, spunînd că: „am răs pins, cu tinerească hotărîre vechiul sistem de a împărți viața poporului nostru după domniile libere, cu ceilalți români în margine, și n-am voit să pun de o parte o istorie politică pe ani, cu descrieri de bătălii, iar, de alta, »instituțiile«, ca și cum ele însăși s-ar fi aceleași stări de spirit care dă și evenămentele, ci am cutezat să trec peste planul însuși al lucrării, dînd, nu fără un scop politic, cu generoasa îngăduire a marelui revoluționar în domeniul istoriei [Karl Lamprecht n.n.] *Istoria poporului românesc în cadrul formațiunilor lui de State*. Capitolele sintezei string împreună toate manifestățiile de vitalitate.”³¹

Iorga s-a pronunțat împotriva periodizărilor pe care le găsea „și nedreptățite și stricătoare pentru unitatea ansamblului.”³² În sprijinul acestei teze, istoricul a exemplificat cu unele date din istoria universală, considerate de unii savanți ca reprezentînd momente de răscruce în evoluția umanității: „La 476 n-a »căzut« Roma, care »căzuse« prin vizigoți și vandali ca oraș. Odoacru e de fapt restituitorul unității administrative a Imperiului care supt Dioclețian fusese în patru, supt Teodoric I-ul într-unul, supt fiii și urmașii lui în două; și acum revenea la unitate. 1453 înseamnă doar ocuparea de turci a Constantinopolului care era încă de la 1390 vasala lor, viața bizantină continuînd, chiar în formă grecească, încă o bucată de vreme. 1789 e data Revoluției Franceze, care nu e cea dintîi mișcare pornită pe baza principiilor lui Rousseau. Nu mai credem azi, că germanii puri și zdraveni au apărut printr-o soluție de continuitate în istoria lumii, creînd Evul mediu. Ei se adaptaseră de mult la o Romă care nu era nici coruptă, nici degenerată. Nu mai vedem în turci sfărîmătorii Imperiului bizantin, ci continuatorii lui. Și peste despărțirile neorganice, înțelegem că viața omenirii e de o perfectă și admirabilă unitate.”³³

În întreaga lui operă istorică, Iorga s-a ferit în mod programatic să afișeze un principiu de periodizare, care, în concepția lui, ar fi afectat unitatea de ansamblu a tratării istorice, fragmentînd-o în mod artificial. Periodizarea istoriei românilor la care se referă Onciul și Lupaș a fost doar dedusă din structura lucrării lui Iorga *Istoria poporului românesc*

²⁹ *Idem*, p. 255.

³⁰ N. Iorga, *Observații ale unui nespecialist...*, p. 53.

³¹ *Idem*, *Materialc pentru o istoriologie umană*, p. 3.

³² *Idem*, *Generalități...*, p. 151.

³³ *Idem*, p. 172—173.

și nicăieri nu este expusă „*expressis verbis*“. Aceeași situație o întâlnim și în celelalte lucrări de sinteză dedicate istoriei naționale, sau istoriei universale.

Și totuși, în lucrările lui Iorga se pot stabili periodizări, acestea găsindu-se în substanța lor, în conținutul ideatic și evenimential prezentat, fără ca tratarea materialului să releve, cât de cât, vreo fragmentare a subiectului. Există periodizări implicate în chiar ideea de istorie, pentru că periodizarea este sinonimă cu evoluția, iar fără evoluție nu există istoric, ci numai un prezent continuu. Orice eveniment are o evoluție, care în istorie se prezintă sub forma succesiunii unor perioade. O prezentare unitară nu poate șterge diferențele calitative care caracterizează momentele unei deveniri, ale unei evoluții istorice.

Fără a exagera, se poate afirma că la Iorga prezentarea unitară a subiectelor largi, de sinteză, se justifică prin *permanențele istoriei*, atât de des invocate în mai toate lucrările lui teoretice, constante care străbat ca un fir roșu materia analizată. Un accent deosebit este pus pe istoria ideilor, mai corect spus, pe metamorfozele uneia și aceleiași idei de-a lungul veacurilor. O istorie scrisă de Iorga se aseamănă cu un roman fluviu, amintindu-i pe Romain Rolland sau pe Galsworthy, personajele succedându-se generație după generație, iar cititorul rămânând cu câteva constante prezente pe tot parcursul expunerii.

Încercind să exemplificăm cele afirmate mai sus, vom porni de la *Istoria poporului românesc*, apărută la Gotha, în două volume, în 1905. Iorga a inaugurat în această lucrare un nou sistem de organizare a materiei. El înfățișează marile linii ale dezvoltării noastre istorice, reliefind procesul dezvoltării economice, culturale și de formare a instituțiilor. În același timp Iorga încadrează istoria politică a țărilor române în ansamblul istoriei europene. „În primul rînd am voit să expun dezvoltarea națiunii române, nu în personalitățile ei mai mult sau mai puțin mari, ci să observ națiunea însăși ca ființă viețuitoare și să-i urmăresc mersul ei lăuntric. Personalitățile mari sau mici capătă astfel o valoare numai în măsura în care, printre multele milioane, au contribuit de fapt la această mare operă a unei dezvoltări de 2 000 de ani. În al doilea rînd am voit să descriu această dezvoltare în legătura sa cu popoarele învecinate, pentru ca să utilizez astfel îniriuririle ce le-au exercitat alte popoare asupra Românilor, precum și acelea care au pornit de la dinșii, pentru priceperca istoriei universale, care există, fără îndoială ca istorie culturală.“³⁴ Prin această ultimă afirmație, Iorga se dovedea adeptul istoriei culturale — *Kulturgeschichte* — care îl avea ca mentor pe Lamprecht. Istoricul român concepe cultura și civilizația ca o încununare a unei evoluții istorice, care, etapă de etapă, adaugă cîte o cărămidă la edificiul culturii naționale. În istoria pe care a publicat-o în colecția „*Geschichte der Europäischen Staaten*“, formarea poporului român, pe care o începea cu tracii, e înfățișată în cadrul mare al vieții romanice, nu numai din Dacia Traiană, ci de pe tot cuprinsul romanității orientale. Iorga urmărește apoi, în același cadru general balcanic, luptele Bizanțului cu popoarele migratoare, eforturile sîrbilor și bulgarilor de a ridica imperii de tradiție bizantină și îniriurirea elementelor slave în

³⁴ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I., Buc., 1922, p. 9—10.

formarea limbii române. Un mare spațiu este rezervat istoriei economice și spirituale a poporului român. Viața satelor și țărilor e înfățișată pe larg cu toate repercusiunile ei asupra formelor de organizare instituționale. Istoria politică a statelor românești, pînă la începutul secolului al XVIII-lea, este împărțită în două mari capitole; primul e consacrat perioadei de independență și celei numite „de dominație ușoară” a Imperiului otoman, iar al doilea capitol tratează dominația oneroasă a turcilor pînă la fanarioți. Epoca fanariotă este văzută, pentru prima dată, cu obiectivitate și echilibru. Mișcarea de independență și unire e pusă în legătură cu renașterea conștiinței naționale în Transilvania, pentru a evidenția comunitatea de aspirații a românilor din toate cele trei țări române. *Istoria poporului românesc* se încheie cu un tablou al vieții economice, sociale, politice și culturale a României și a *poporului român întreg*, „așa cum erau la 1905”.

Alături de ideea continuității, în sprijinul căreia Iorga aduce argumente decisive, o altă permanență a concepției lui istorice o constituie viziunea asupra *dezvoltării unitare* a poporului român. Existența mai multor formațiuni statale și a unor dominații străine, în diversele epoci ale istoriei românilor, au determinat istoriografia română anterioară, exceptîndu-l pe Xenopol, să adopte un mod de expunere care fragmenta unitatea istoriei naționale într-o mulțime de procese paralele.

Întemeiat pe o informație istorică deopotrivă de bogată pentru toate cele trei țări române, rezultată în cea mai mare parte din propriile lui investigații, N. Iorga a părăsit chipul tradițional de a înfățișa istoria poporului român pe domenii de activitate și pătrunzînd în procesele adînci a reliefat *factorii de unitate* ai istoriei naționale. El a realizat o viziune nouă, în care poporul român apare ca unul și același organism, a cărui dezvoltare apare pe un plan unitar. La temelia unității istorice a românilor, Iorga a așezat *viața rurală* de o străveche tradiție și cu o dăinuire pînă în timpurile moderne.

Urmărind cele opt părți ale sintezei *Istoria poporului românesc*, Dimitrie Onciul a desprins următoarea periodizare, împărțire pe care Iorga nu a făcut-o explicit.

- 1) Români pînă la întemeierea principatului Țara Românească (secțiunile I și II);
- 2) Timpul neatîrnării și al atîrnării mai slobode de Imperiul otoman (secțiunea a III-a), pînă la moartea lui Ion Vodă cel Cumplit — 1574;
- 3) Apăsătoarea suzeranitate turcească pînă la fanarioți (secțiunea a IV-a și a V-a);
- 4) Timpul fanarioților (secțiunea a VI-a);
- 5) Nașterea și izbînda simțului național și starea actuală a poporului român (secțiunea a VII-a și a VIII-a).³⁵

Presupunînd că Iorga ar fi avut în vedere această schemă de periodizare, Onciul obiectează că „în perioada apăsătoarei suzeranități turcești, începută la 1574 ca perioadă de decadență, nu începe bine domnia lui Mihai Viteazul, una din gloriile istoriei noastre, domniei ce urmează abia după două decenii de la acea dată. Iar în perioada de la 1821 în-

³⁵ D. Onciul, *Epocile istoriei române și împărțirea ei*, Discurs de recepție rostit la 22 martie/4 aprilie 1906, cu răspuns de D. A. Sturza, Buc., 1906, p. 10.

coace nu poate să intre deopotrivă istoria României contemporane, a României dinastice, constituționale și independentă.³⁶

Ioan Lupaș comentind aceeași schemă afirmă că: „În această împărțire prevalează mai mult considerațiunile de ordin politic, cu excepția ultimei epoce, la caracterizarea căreia vedem că intervin și considerațiuni de ordin moral și cultural. Fixarea graniței dintre epoca a doua și a treia la anul 1574 nu pare deplin justificată, după cum nici caracterizarea epocii a treia nu constituie o notă distinctivă față de a doua. În realitate suzeranitatea turcească n-a fost mai apăsătoare în secolul al XVII-lea decât în al XVI-lea. Denumirea aceasta s-ar fi potrivit mai bine la „timpul fanarioților“. Astfel numărul epocilor se poate reduce și aici, fără nici o greutate, de la cinci la patru, rămânind, bineînțeles, deschisă întrebarea, dacă granițele dintre ele nu ar putea fi precizate altcum.”³⁷

Între 1926—1928, Iorga a publicat o sinteză complexă de istorie universală, apărută în limba franceză, la Paris, sub titlul *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*. Cuprinde patru volume, corespunzătoare diviziunilor tradiționale ale istoriei: antichitatea, evul mediu (până în secolul al XV-lea), epoca modernă (până la sfârșitul secolului al XVIII-lea) și contemporană. Deși a păstrat aceste diviziuni, Iorga, partițianul evoluției organice și lente a istoriei, insistă mai ales asupra unității acestora, peste granițele de loc și timp. În 1932 Iorga se va referi de fapt, într-o lecție de deschidere, la *Zădărnicia împărțirilor obișnuite ale istoriei universale*, arătând că „peste despărțiri neorganice, înțelegem că viața omenirii e de o perfectă și admirabilă unitate. Nimic nu se înțelege într-un singur loc și la o singură dată. Epocile se lămuresc nu în ele, ci prin ele de la una la alta. Și e cu neputință de a vorbi de una fără a gândi la alta și de a întreprinde explicația uneia fără a le ști pe toate.”³⁸ Păstrind pentru ușurința expunerii împărțirea tradițională, Iorga schimbă totuși granița dintre istoria modernă și contemporană, considerată de el a fi nu Revoluția franceză, ci cea americană. În general, istoricul ca și omul politic Iorga nu crede în necesitatea revoluțiilor, în putința lor de a schimba lumea, fiind susținătorul unei evoluții progresive, care nu rupe punctile cu trecutul. Este astfel explicabilă sublinierea importanței revoluției americane, mai moderată decât cea franceză, și într-un anumit sens chiar tradiționalistă.

Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité este, fără îndoială, o lucrare foarte interesantă, compusă potrivit unui plan pe deplin original. Iorga renunță cu desăvîrșire la compartimentările tradiționale în acest gen de lucrări, potrivit diferitelor popoare sau zone, ca și aspectelor economice, politice, sociale, culturale. În concepția sa, dacă istoria omenirii este una, ea trebuie și tratată în modul cel mai deplin unitar. Nu vom întâlni o juxtapunere a istoriilor naționale, ci prezentarea tuturor laolaltă, centrul de greutate deplasându-se mereu dintr-un loc în altul. În concepția lui Iorga, ideile, instituțiile circulă neîncetat, nefiind împietrite într-un anumit loc sau timp. Nu vom întâlni nici capitole separate de istorie economică și socială; pe aceeași pagină, cuprinse în-

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ I. Lupaș, *Diferitele criterii pentru împărțirea istoriei românilor în epoci*, în vol. Ioan Lupaș — *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, 1977, p. 65.

³⁸ N. Iorga, *Generalități...*, p. 228.

tr-un tot organic, se pot găsi date politice, economice sau culturale, acele date semnificative prin care se caracterizează viața unei epoci.

În timpul primului război mondial, la Iași, a fost concepută *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, apărută la Paris în 1920. Lucrarea adăuga, în concepția lui Iorga, ceea ce lipsea sintezei din 1905, și anume „principiul de viață, factorul de mișcare, motorul evenimentelor”. Savantul și-a structurat cartea astfel: I — Baza teritorială a națiunii române; II — Formarea poporului român; III — Dominația popoarelor de stepă; IV — Viața politică a românilor înainte de întemeierea domniilor; V — Viața politică în Principate înainte de formarea unei civilizații naționale; VI — Formarea civilizației române în mijlocul Principatelor independente în veacurile XV și XVI; VII — Elementele civilizației românești în epoca modernă; VIII — Caracterul civilizației românești în veacul al XV-lea; IX — Dezvoltarea civilizației românești în veacurile XVI și XVII, urmările politice; X — Decadența fanariotă la Dunăre. Dezvoltarea civilizației românești în Ardeal; XI — Renașterea românească în veacul al XIX-lea înaintea Unirii Principatelor; XII — Renașterea românească în veacul al XIX-lea prin ideea națională militantă, după Unirea Principatelor.³⁹ După cum se poate constata fluxul continuu al devenirii istorice nu e întrerupt de nici o încercare de secționare a lui, de încadrare în epoci și perioade. Terminologia clasică de antichitate, ev mediu, epocă modernă sau contemporană nu apare în cuprinsul lucrării, Iorga evitând să folosească împărțirea clasică tocmai pentru a ne crea impresia de salturi, de etape bine și distinct conturate în istorie, încercînd să sugereze o curgere molcomă, din timpurile formării poporului român pînă în contemporaneitate.

Spre sfîrșitul vieții Nicolae Iorga a elaborat cea mai întinsă operă a sa, *Istoria românilor*, publicată în 10 volume (de fapt 11, primul avînd două părți), între 1936—1939. Aceeași lucrare a apărut și în limba franceză între 1937—1945, sub titlul *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*.

Prima parte a celui dintîi volum, intitulată *Strămoșii înainte de romani* subliniază însemnătatea elementului autohton, ca și a celui traco-iliric din Peninsula Balcanică, ca bază a viitorului popor român. A doua parte, *Sigiliul Romei*, prezintă fenomenul romanizării, în termeni asemănători cu cei din lucrarea apărută în 1905. *Oamenii pămîntului*, titlul volumului II, descrie rezistența și continuitatea autohtonilor în epoca migrațiilor, care nu sînt văzute ca o pustiire și o rupere totală de trecut.⁴⁰ Populația românească a rămas pe loc, nu s-a retras în munte și colaborat cu migratorii în termenii unei „simbioze și a unei sinteze.”⁴¹ Volumul III, *Ctitorii* (secolele XI—XIV) se referă la perioada întemeierii statelor românești, deoarece *Oamenii pămîntului*, care asiguraseră continuitatea în lunga noapte a migrațiilor, își împliniseră datoria. Sosise vremea *Ctitorilor*⁴², continuitate plastic sugerată de Șerban Papacostea, un

³⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*, Buc., 1939.

⁴⁰ Șerban Papacostea, *Nicolae Iorga și evul mediu românesc*, Postfață la vol. N. Iorga, *Studii asupra Evului mediu românesc*, Buc., 1984, p. 417.

⁴¹ *Idem*, p. 418.

exeget al marelui istoric. Volumul al IV-lea *Cavalerii* are în centrul său lupta antiotomană din secolul XV, iar volumul V, *Vitejii*, se referă la secolul următor, al XVI-lea care avea „să culmineze cu acela al *Viteazului*, prin excelență, care în amurgul secolului a scuturat opresiva stăpânire turcească și a realizat, fie și numai pentru o clipă, unitatea țărilor române. Dar, cînd *Vitejii* au intrat în acțiune, evul mediu românesc se încheia.”⁴³ (Șerban Papacostea). *Monarhii* prezintă istoria secolului al XVII-lea pînă la fanarioți, iar *Reformatorii* istoria epocii fanariote, pînă la 1774. Volumul VIII, *Revoluționarii*, tratează perioada 1774—1842, volumul IX *Unificatorii*, se referă la revoluția din 1848, Unirea din 1859 și domnia lui Cuza. Ultimul volum, al X-lea, *Intregitorii*, cuprinde perioada 1866—1939, avînd în centru lupta pentru desăvîrșirea unității naționale.

„Nicolae Iorga a jucat în cultura română în ultimele patru decenii rolul lui Voltaire. Personalitatea lui e covîrșitoare... e un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor... Cunoașterea aproape monstroasă a istoriei universale și române în cele mai mici detalii, direct de la izvoare, i-a îngăduit istoricului să improvizeze la cerere și în scurt timp istorii parțiale... sau sinteze complexe exhaustive... Iorga este în istorie un Virgiliu, Sf. Paul și Beatrice, laolaltă, care te conduce din infernul diplomelor pînă în raza celestă a viziunii totale”⁴⁴ (G. Călinescu)

MARIUS COMȘA — DANIELA COMȘA

LA PÉRIODISATION DE L'HISTOIRE NATIONALE DANS L'OEUVRE DE NICOLAE IORGA

(Résumé)

L'étude s'efforce d'expliquer la vision de Nicolae Iorga (le plus important historien des Roumains) sur les périodes de l'histoire roumaine. Le problème, tel que l'oeuvre de Iorga le reflète, doit être traité dans le contexte de *l'histoire totale* ou *histoire-fleuve*, objectif déclaré du grand spécialiste. On entreprit un tour de vue sur les études publiés par Iorga et on présente en détail la vision du savant sur l'histoire, pour décèler les critères de périodisation appliqués. En acceptant une position antipositiviste, Iorga dénie l'existence des lois historiques, en plaçant pour l'inéfaible et l'irrépétable dans les événements de l'histoire. Or, étant donnée l'inexistence des lois, les événements historiques restent imprévisibles. Les faits historiques qui constituent l'objet d'étude ne sont pas tout simplement des faits de répétition, mais des faits singuliers et particuliers, à caractère unique.

Dans sa période de maturité, Iorga a compris que, sans l'existence ou l'acceptation de certaines constantes, la reconstitution des époques et des faits historiques devient impossible. Les *permanences de l'histoire*, nom donné par lui à ces réalités, seraient la terre, la race et les idées — l'accent étant placé sur ces dernières. Chercher l'idée dominante d'une époque, voilà le critère beaucoup agréé par le savant.

⁴² Ibidem.

⁴³ Idem, p. 423.

⁴⁴ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Buc., 1941, p. 603.

Dans tout son ouvrage historique, Iorga s'est bien gardé d'afficher d'une manière programmatique un principe de périodisation, qui — à son avis — aurait perturbé l'unité d'ensemble de l'exposé historique, en l'obligeant d'entrer dans une sorte de „lit de Procuste“. Quand même, en ayant pour point de départ les *permanences de l'histoire*, on peut déduire l'idée du savant concernant la périodisation, on doit entreprendre la recherche surtout sur ses grandes oeuvres de synthèse. La deuxième partie de l'étude fait l'analyse des *critéria de périodisation* dans quelques travaux de grande envergure, tels *Geschichte des rumänischen Volkes* (Gotha, 1905), *L'histoire des Roumains et de leur civilisation* (Paris, 1920), *Istoria românilor* (București 1936—1939, en dix volumes).

REVISTA „ANALELE BRAILEI“ (1929—1940) DESPRE LEGĂTURILE ORAȘULUI BRAILA CU TRANSILVANIA

În istoria neamului românesc un capitol distinct îl ocupă legăturile permanente ce s-au păstrat de-a lungul timpului între Transilvania și teritoriile de la sud și est de Carpați, legături care au întreținut mereu vie conștiința unității și s-au situat la temelia statului național român.

Vom încerca să dezvăluim particularitățile legăturilor Transilvaniei cu una din „marile metropole ale Dunării românești“¹ în viziunea unei reviste de cultură regională apărute la Brăila în perioada interbelică, aspect care pînă acum nu și-a găsit locul în lucrări istoriografice mai ample, dar care poate aduce noi lămuriri cu privire la influența Transilvaniei în teritoriile extracarpătice.

Brăila a jucat un rol aparte în viața societății românești din evul mediu și din epoca modernă; aici se îmbarcau mărfurile europene destinate Orientului și se descărcau cele venite dintr-o lume fabulos de bogată și învăluită în mister pentru Europa medievală și tot aici negustorii Brașovului își aduceau mărfurile lor pentru a le schimba cu peștele Brăilei și mărfurile levantine. În ținutul Brăilei își găseau refugiu, în secolul XIX, mulți dintre păstorii ardeleni izgoniți de persecuții și atrași de bogăția și întinderea pășunilor (suprafața agricolă ocupa încă, aici, un loc restrîns), ca și de rentabilitatea afacerilor cu negustorii din oraș². În sfîrșit, aici sentimentul național a fost puternic și a întreținut o mișcare viguroasă în slujba cauzei românești³.

„Analele Brăilei“ a fost cea mai bună revistă regională apărută la Brăila, înscriindu-se într-o mișcare mai amplă de redeșteptare la viața culturală a provinciei, mișcare ce definește o componentă importantă a culturii românești din perioada interbelică.

Concepută ca o revistă de cultură regională, „Analele Brăilei“ reprezintă unul din acele nuclee culturale care evidențiază în cultura românească interbelică „localismul creator“ definit de Al. Dima⁴. Alături de alte reviste, ca „Arhivele Olteniei“, „Analele Dobrogei“, „Arhivele Basarabiei“, ea ilustrează nevoia resimțită acut de națiunea română după triumful politic din 1918 de a se autodefini și a se integra în univer-

¹ G. T. Marinescu, *În jurul pregătirii mării sărbători a Brăilei — 100 de ani de la eliberarea de sub turci*, în *Analele Brăilei*, 1, 1, 1929, 29 (infra: A.B.; infra: *În jurul...*).

² G. Mihăilescu, *Populația Brăilei — studiu de demografie dinamică și statistică*, A.B., 4, 2—3, 1932, 83—93 (infra: *Populația Brăilei...*).

³ V. M. Sassu, *Informațiuni, note, însemnări*, A.B., 3, 2, 1931 (infra: *Informațiuni*).

⁴ Al. Dima, *Fenomenul românesc sub noi priviri critice*, Craiova 1938.

salitate⁵. Lupta desfășurată de cultura românească pentru definirea specificului național antrena și provincia, care încerca să contribuie la aceasta prin cunoașterea și înfățișarea specificului local. Imperativul național era perfect sesizat de inițiatorii revistei „Analele Brăilei”: „Se cerea afirmarea specificului nostru național, care să legitimizeze în fața tuturor pretențiile noastre la viață autonomă, la viață proprie. Afirmarea intransigenței naționale era deci factorul menit să consolideze definitiv puterea statului nostru.”⁶ Aceasta explica nevoia resimțită de cultura națională „de a se adânci și a se nuanța, topind în sinteza ei elemente noi ce-i veneau din toate unghiurile țării”. Pe de altă parte, viața colectivă a tuturor regiunilor simțea aceeași necesitate „de a-și crește vitalitatea prin adăncire în cultura locală specifică”⁷.

Cercul „Analelor Brăilei”, urmînd modelul țărilor civilizate din Occident, se pronunța pentru „o cultură națională elaborată adînc, bogat, nuanțat prin integrarea într-o impresionantă sinteză a tuturor valorilor culturale specifice, create de vitalitățile culturale locale pe tot cuprinsul țării și cu participarea întregii națiuni”⁸. Pornind de aici, obiectivul conturat în *Schița de program* era studierea „de aproape a vieții orașului și ținutului Brăila sub toate aspectele ei”⁹, pentru a obține „o științifică cunoaștere de sine, o clară conștiință istorică, un simț de tradiție culturală și o precizare a rostului specific ce-l are de îndeplinit Brăila în ansamblul vieții naționale”¹⁰. Pe această bază urma să se fondeze o cunoaștere științifică a vieții locale, „singura pe care se poate sprijini o înaltă și obiectivă politică a vieții unui oraș și a unui ținut”¹¹.

Rod al aspirațiilor Cercului și Căminului studentesc brăilean precum și al Cercului de cercetări și studii locale¹², revista cunoaște o perioadă îndelungată de apariție (1929—1940), fiind o realitate vie, originală și nu „un lucru improvizat” sau „de imitație”¹³.

Putem spune deci că, deși revista nu-și propune să analizeze în mod deosebit relațiile Brăilei cu Transilvania, studiind evoluția istorică a orașului și ținutului, ea surprinde în chip firesc aceste legături. Există și o puternică ancorare a revistei în național. Resorturile adînci ce au determinat apariția ei se leagă, de altfel, de climatul în care s-a format generația ce i-a dat naștere.

Imigrări masive de populație din Transilvania, produse după 1829 în ținutul Brăilei, făceau ca sentimentul general românesc de solidaritate și afecțiune ce se manifesta la finele secolului trecut pe tot cuprinsul țării să fie mai puternic la Brăila, unde se refugiaseră mulți transilvăneni — profesori, negustori, mocani — legați sufletește de lo-

⁵ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București 1980, 304; Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, 40—42.

⁶ M. S. Enescu, *Biblioteca „Petre Armencea”*, A.B., 10, 3—4, 1938, 55.

⁷ *Informațiuni*, A.B. 3, 2, 1931, 115.

⁸ Al. Dima, *Destăinuiri, Manuscriptum*, 9, 4, 1978, 116.

⁹ G. T. Marinescu, *Schiță de program*, A.B., 1, 1, 1929, 1.

¹⁰ Idem, *După patru ani de activitate*, A.B., 4, 4, 1932, 4.

¹¹ Idem, 3.

¹² E. M. Lica, *Geneza revistei „Analele Brăilei”*, în *Revista istorică*, 1—2, 1990, 194—196.

¹³ G. T. Marinescu, „*Analele Brăilei*” după trei ani de viață, A.B., 3, 3—4, 1931, 128.

curile natale, de rudele, prietenii și cunoscuții de peste munți. Așa se explică faptul că secțiile societății „Carpați” și „Ligii culturale” din Brăila se numărau printre cele mai puternice din țară, precum și faptul că în 1892 brăileanul I. C. Lerescu publica „Chestiunea românilor din Austro-Ungaria”, iar transilvăneanul Leonte Moldovan, profesor la Liceul Real din Brăila, edita începând cu 29 august 1893 organul de presă al secției locale a „Ligii culturale”, intitulat simbolic „Lupta națională”.

Erau organizate manifestări culturale în săli publice cu prilejul aniversării unor sărbători naționale, susținute conferințe la care erau invitați români ardeleni (O. Goga, V. Lucaciu, I. Coroianu) și conducători ai „Ligii culturale” din București (N. Iorga). Aveau loc mitinguri și demonstrații în favoarea românilor din Transilvania, la care luau parte mii de cetățeni. Mari acțiuni au fost organizate cu prilejul procesului memorandiștilor (participau la acestea peste 10.000 de persoane). Comitetul central al „Ligii culturale” recunoștea că „membrii secțiunii Brăila, cu zelul și activitatea lor au făcut ca această secțiune să pășească între cele dintâi în fruntea Ligii”¹⁴.

În această atmosferă de emulație națională în jurul profesorilor de la liceul din oraș, care se aflau printre fruntașii mișcării naționale, a crescut și s-a format generația ce a fondat societatea „Avintul” și biblioteca „P. Armencea”, apoi „Căminul”, „Cercul studenților” și „Cercul de cercetări și studii locale”, deci generația care a conceput și editat revista „Analele Brăilei”. Cu emoție, tinerii urmăreau conferințele lui N. Iorga (prezent în repetate rânduri la Brăila, între 1906—1914), care „răscoleau și întăreau” pentru toată viața puterile lor sufletești¹⁵.

Apărută dintr-o asemenea ambianță, revista păstrează puternice legături sufletești cu cauza națională și este angajată în slujba acesteia, a noului său conținut de după 1918. Iată al doilea argument care explică interesul său pentru legăturile cu Transilvania.

Deși nu-și propune să cerceteze în special legăturile Brăilei cu Brașovul, „Analele Brăilei” evidențiază în mod firesc aceste legături în toate secțiunile sale: atât în studiile de istorie economică, demografică, și culturală, cât și în secțiunile: *Documente și Informațiuni asupra trecutului istoric al Brăilei*, extrase din cărțile în care este menționată Brăila.

Prin valoarea aprecierilor formulate se remarcă studiile. Cele de istorie economică evidențiază în mod deosebit legăturile comerciale dintre Brăila și Brașov, punând în lumină faptul că marele drum comercial care lega din secolul al XIV-lea cele două orașe a fost „înțesat de viață românească, a simbolizat de pe atunci însăși Unirea de azi”¹⁶. Dintre acestea se remarcă: *Brăila Veche, schiță a evoluției istorice*, semnat G. T. Marinescu¹⁷ și *Importanța comercială a Brăilei de la întemeiere până la căderea sub turci și relațiile ei cu Brașovul. Epoca 1358—1540*, semnat G. Mihăilescu¹⁸.

¹⁴ V. Netea, G. T. Marinescu, „Liga culturală” și unirea Transilvaniei cu România, 1978, 143.

¹⁵ G. T. Marinescu, *Notă*, A.B., 4, 1, 134, 3.

¹⁶ Idem, *În jurul...* A.B., 1, 1, 1929, 31.

¹⁷ *** în A.B., 1, 4—5—6, 1929, 3—36.

¹⁸ *** în A.B., 7, 1, 1935, 11—31.

Primul titlu face parte dintr-un proiect mai amplu ce viza întocmirea unei monografii istorice a orașului. Dovedește o bună cunoaștere a metodologiei cercetării istorice și, cu toate că nu întocmește un aparat critic (revista nu este o revistă științifică de istorie ci o revistă de cultură regională), apelează cu discernămint la izvoarele istorice. Astfel, referindu-se la actul din 1358 prin care regele Ludovic al Ungariei acordă privilegiul de negoț brașovenilor pentru zona ce se întinde de la gurile Ialomiței la gura Siretului¹⁹, autorul formulează rezerve în legătură cu concluzia ce s-ar putea desprinde: „la 1358 drumul Brăilei se pare că era încă în stăpînirea regelui Ungariei“. Comentarii istoriografice ulterioare arată că actul dat de regele Ludovic era „pur formal, de caracter platonic, deoarece autoritatea de drept și de fapt asupra respectivului teritoriu o exercita domnul Țării Românești“²⁰. În sprijinul afirmației este invocat faptul că, 10 ani mai târziu, avînd nevoie de un tratat de comerț care să le garanteze libertatea de a vinde și a cumpăra în această zonă, brașovenii se adresau domnului Țării Românești Vladislav I Vlaicu. În actul de privilegiu comerciale acordate de acesta la 20 ianuarie 1368, „Brăila e precis pomenită — pentru prima oară! — ca schelă a Țării Românești“. Acesta, ne spune cu îndreptățit temei G. T. Marinescu, „e documentul care poate fi socotit ca actul de naștere istorică al Brăilei“, desprinzînd totodată concluzia „hotarul Țării Românești ajunsese acum la Dunăre. Ținutul Brăilei se integrase în cadrul oficial al noului stat românesc; iar marele drum de negoț Brașov — Brăila era definitiv creat“²¹. Din faptul că privilegiul scutește de vamă mărfurile străine duse pe acest drum spre Brăila, rămînînd a plăti numai mărfurile răsăritene, cu care negustorii sași, cărăușii români se vor întoarce de la Brăila la Brașov, este corect desprinsă concluzia că „se vede... voința Domnului de a ridica Brăila acordîndu-i avantaje speciale“²². În studiu este apoi remarcat faptul că, pe la 1400, „drumul Brăilei era în mare înflorire“, iar legăturile cu Brașovul deveniseră „atît de sigure, încît Mircea cel Bătrîn, interesat în creșterea veniturilor visteriei domnești, putea să anuleze privilegiul acordat de Vladislav I Vlaicu fără a se teme că astfel ar primejdui poziția orașului, impunînd la 6 august 1413 un alt act prin care negustorii brașoveni puteau trece cu mărfurile de postav „de la Brăila încolo“, spre „regiunile maritime“ plătiînd „vama de 30% pentru acestea și pentru toate mărfurile pe drumul Brăilei fie la dus fie la întors“. Nu scapă atenției nici faptul că Brăila apare din document ca un important centru pescăresc, subliniindu-se locul comerțului cu pește în relațiile cu Brașovul (actul menționează carele cu pește de Brăila trase de cai și vama ce trebuia plătită — 18 ducăți de majă — adică un perper la vama Brăila²³). Este menționată de asemenea o scrisoare de la Vlad Călugărul (probabil din 1491—1492) adresată brașovenilor: „v-am slobozit drumurile peste tot prin Țara Românească, să umble oamenii voștri și să se hrănească

¹⁹ Idem, *A.H.*, 1, 4—5—6, 1929, 20.

²⁰ C. C. Giurăscu, *Istoricul orașului Brăila*, Buc. 1968, 44.

²¹ G. T. Marinescu, *Brăila Veche, schiță a evoluției istorice*, *A.B.*, 1, 4—5—6, 1929, 20.

²² Ibidem.

²³ Idem, 24.

²⁴ Idem, 27.

și să cumpere ce li place. Când oare au umblat oamenii voștri la Brăila și la Floci și peste tot locul la Dunăre să-și cumpere ei singuri precum umblă acuma²⁴. Documentul este folosit pentru a se sugera că uneori Brașovul s-a implicat în viața politică a Țării Românești prin susținerea unor pretendenți la tron care le garantau privilegiile.

Cercetînd colecțiile de documente brașovene publicate de sași, autorul remarcă numele brăilenilor care veneau cu carele cu marfă la Brașov: Nicula, Aldea, Filip, Bucur, Stoica și conchide că „marele negoț de pește pe care îl făcea Brăila cu Brașovul era purtat de negustori și cărauși localnici români, nu străini²⁵”.

Nu este trecută cu vederea nici scrisoarea din secolul al XV-lea în slavonă adresată de județul și cei 12 pîrgari ai Brăilei consiliului urban al Brașovului pentru a solicita judecată dreaptă pentru raguzanul Mihociu Letinețul stabilit la Brăila în urmă cu 4—5 ani care „s-a dat om domnului nostru, voievodul și este orășan și plătește bir la un loc cu ceilalți orășeni²⁶”.

După căderea sub turci, „carele cu marfă dinspre Brașov se impuținaseră” pentru că „negustorii nu mai aveau acum aceeași siguranță ca pe vremea stăpînirii Domnului nostru la schelă și pe drumurile ce duceau la schelă”.

După 1829 comerțul a renăscut și unii români bogați s-au stabilit aici. Negoțul cu pește a rămas exclusiv românesc pînă pe la jumătatea secolului XIX²⁷.

După cum s-a putut constata, „schita istorică” a lui G. T. Marinescu ilustrează evoluția legăturilor economice cu Brașovul, dar surprinde și amestecul politic în treburile Țării Românești, precum și legăturile între administrațiile celor două orașe pentru protejarea locuitorilor.

Al doilea studiu susține ideea că Brăila se ridicase dintr-un sat de pescari la nivelul de schelă comercială prin comerțul desfășurat în port înainte de 1368, astfel că afirmarea Brăilei nu poate fi pusă pe seama legăturilor cu Brașovul, chiar dacă ulterior aceste legături vor avea rolul lor în acest sens²⁸.

Indiferent de importanța pe care o atribuie relațiilor dintre cele două orașe în ridicarea și afirmarea Brăilei, studiile amintite sînt de acord că marele drum de negoț dintre ele este „cea mai veche și cea mai vie arteră de legătură dintre Ardeal și Dunăre”, element de unitate pentru neamul românesc²⁹.

A doua categorie de studii publicate în revista „Analele Brăilei”, la care ne vom referi, are în vedere evoluția demografică a orașului și ținutului Brăila și furnizează informații interesante în legătură cu deplasarea populației dinspre Transilvania către zona extracarpatică. Se remarcă în mod deosebit studiile publicate de G. Mihăilescu *Populația*

²⁵ Ibidem.

²⁶ Idem, 26.

²⁷ Idem, 32.

²⁸ G. Mihăilescu, *Importanța comercială a Brăilei de la întemeiere pînă la căderea sub turci și relațiile ei cu Brașovul. Epoca 1358—1540, A.B.*, 7, 1, 1935, 11—30.

²⁹ G. T. Marinescu, *Studiul orașului și județului Brăila, A. B.*, 5, 1, 1933, 66. (infra: *Studiul orașului...*).

³⁰ **, în A.B., 4, 2—3, 1932, 106—137.

Brăilei — studiu de demografie dinamică și statică³⁰ și *Populația și așezările omenеști din Cîmpia Brăilei*³¹. Sînt utilizate statistici și recensăminte analizate comparativ și critic.

Studiind populația și așezările din Cîmpia Brăilei, autorul constată că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea are loc o puternică imigrare a păstorilor din regiunile de munte: „în drumul lor cu oile spre Dobrogea sau sudul Basarabiei, rămîneau adeseori în Cîmpia Brăilei care era foarte bogată în pășuni, agricultura nefăcîndu-se decît în jurul satelor“. Afirmația era susținută invocîndu-se harta Marelui Stat Major al armatei române care însemna pentru 1890—1900 în ținutul Brăilei 40 de țirle; numărul acestora fusese mai mare anterior lui 1890 (circa 100), dar unele dispăruseră, unindu-se sau topindu-se în masa populației³². După 1900 n-au mai avut loc imigrări importante în condițiile extinderii agriculturii și diminuării pășunilor³³.

În ceea ce privește populația orașului, în perioada 1853—1899 se constată o creștere cu 267% din care o parte provine prin imigrare din cîmpie. Autorul ne prezintă starea materială și socială a transilvănenilor stabiliți în procent mare în oraș: „populația ardeleană venită în oraș prin Cîmpia Brăilei, avea o situație materială mai bună decît ardelenii imigrați direct în Transilvania; primii își creaseră o stare materială înfloritoare prin păstorie și chiar agricultură și veneau la oraș cu hotărîrea de a face negustorie, pe cînd cei veniți direct, intrau ca băieți de prăvălie pregătindu-se tot în această ramură de activitate“³⁴.

Într-o vreme în care Brăila înregistrează un spor de 667% populație alogenă, fenomenul imigrației transilvănene prezintă o importanță deosebită pentru păstrarea caracterului național al Brăilei (la sfîrșitul secolului al XIX-lea populația Brăilei cuprindea 59% autohtoni și 41% alogeni, la o populație totală de 33.194 suflete): „numai marii intensități a curentului de imigrare de nuanță autohtonă și îndeosebi ardeleană, i se datora menținerea aspectului românesc al principalelor străzi comerciale ale orașului, la începutul secolului actual“³⁵.

Implicațiile se resimt, așa cum arătam la începutul studiului, în puternicele legături sufletești păstrate de Brăila cu Transilvania în epocă modernă, reflectîndu-se în intensitatea mișcării naționale desfășurate aici. Athanasie Popescu, președintele secției locale a „Ligii culturale“ între 1912—1932, stăruie asupra acestui aspect într-un studiu istoric dedicat primului liceu din oraș, al cărui director a fost vreme îndelungată³⁶. În această mișcare un rol important revenea cadrelor didactice prezente atît în secția locală a societății „Carpați“, cit și în cea a „Ligii culturale“. Se remarcă între acestea profesorii ardeleni Leonte Moldovan, Corneliu Gușăilă, Gheorghe Iuga. Erau organizate ample manifestări naționale (22 decembrie 1902, „50 de ani de la moartea lui N. Bălcescu“; 2 iulie 1904, „400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare“ etc.). La 1903 se constituia un cerc al întregului corp didactic primar și secundar din oraș, care

³⁰ V. nota 3.

³² *Idem*, 87.

³³ *Idem*, 91.

³⁴ *Idem*, *Populația Brăilei...*, A.B., 4, 2—3, 1932, 114—115.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ v. T. Bucurei, *O vatră de lumină seculară*, Brăila, 1988.

avea ca scop „să cultive în cel mai înalt grad sentimentul național și iubirea de patrie precum și datele care imprimă caracterul distinctiv al poporului român urmărind pururea înaltele idealuri ale națiunii române”³⁷.

În afară de studiile amintite, alte referiri la legăturile Transilvaniei cu Brăila apar în textele incluse de rubricile *Documente* și *Informații*. . . Cităm spre exemplu extrasele din socotelile Brașovului care confirmă prezența negustorilor și cărăușilor brăileni în acest oraș din *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, 1, 1—96, precum și relațarea lui Walerand de Wavrin de la 1445 prin care confirmă marel drum de negoț de la Brașov la Brăila (N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*).

O mențiune specială se impune pentru mărturisirea făcută de V. M. Sassu în *Brăilenii morți pentru patrie pomeniți în cartea „Povestea sfântului nostru războiu” de C. Kirilășcu* referitoare la cauzele care îi pusese în mișcare pe brăileni ca și pe ceilalți români în 1916: „dincolo de munți, frații noștri cei dragi din Ardeal, Banat și Bucovina, trăiau în robia străinului. Pentru ei pusese noi mina pe arme, pentru ei ne stricasem liniștea; pentru ei am îmbrăcat cămașa morții sute de mii de flăcăi, pentru ei adusesem pe capul nostru foc și pirjol de aproape să ne fărâmăm țara”³⁸.

La sfârșitul acestei scurte incursiuni în paginile revistei „Analele Brăilei”, câteva concluzii se impun. Cercetînd istoria Brăilei din dorința de a dezvălui specificul local, revista brăileană, fără a se ocupa special de evoluția legăturilor cu Transilvania și de cercetarea naturii acestora, surprinde aspecte interesante, cum ar fi realizarea comerțului cu Transilvania în special prin intermediul orașului Brașov; rolul și contribuția orașului transilvănean la ridicarea și afirmarea economică a Brăilei; legăturile directe între conducerile administrative ale celor două orașe pentru protejarea cetățenilor lor; importanța vitală a negoțului pe drumul Brăilei pentru Brașov care adesea a determinat pe negustorii de aici să caute a dobîndi acte de privilegii din partea domnilor munteni, uneori chiar cu riscul intervenției în treburile politice ale Țării Românești pentru susținerea unor pretendenți la tron ceea ce presupunea riscul de genul represaliilor din timpul lui Vlad Tepeș.

Deosebit de interesant ni se pare fenomenul migrărilor dinspre Transilvania în ținutul și orașul brăilean, remarcată în paginile revistei pentru implicațiile sale în menținerea caracterului național al celui mai cosmopolit oraș românesc din epoca modernă, ca și pentru justificarea intensității mișcării naționale desfășurate la Brăila înainte de 1918 și a mișcării culturale inițiate după război de revista „Analele Brăilei”.

Izvorită dintr-un climat național puternic și concepută de o generație marcată de participarea la „războiul sfînt pentru întregirea neamului”, revista „Analele Brăilei” își propunea să amplifice și să adîncească legăturile frățești între Brăila și Brașov, adresînd în acest sens apelul său către revista „Țara Birsei” și Societatea „Astra”³⁹.

³⁷ A. Popescu, *Instituțiuni în legătură cu liceul. Activitatea culturală publică a profesorilor*, A.B., 3, 1, 1931, 36.

³⁸ *** în A.B., 2, 2, 1930, 32.

³⁹ G. T. Marinescu, *Studiul orașului...*, A.B., 5, 1, 1933, 66.

Brăila, puternic legată de Transilvania prin interesele economice conturate încă din secolul al XIV-lea și înnoită ca viață românească prin migrația transilvăneană din secolul al XIX-lea, rămîne în perioada interbelică „un centru ardelenesc, locul unde s-au stabilit păstori și negustorii din ținutul Brașovului”⁴⁰. Sentimentul dragostei celor despărțiți de frații lor prin hotare politice era natural să fie mai puternic simțit de cei care aveau dincolo părinți și frați.

ELENA-EMILIA LICA

LA REVUE „ANALELE BRAILEI” („LES ANNALES DE BRĂILA”), 1929—1940,
AU SUJET DES LIAISONS DE LA VILLE DE BRĂILA AVEC LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

En utilisant, à plupart, une documentation publiée, on fait une synthèse de la manière dans laquelle ladite revue présente les liaisons entre la ville de Brăila et la Transylvanie. Celles-ci ont, comme de grands compartiments, les liaisons commerciales avec la ville de Brașov dès le XIV-ème siècle, comme aussi l'immigration des Roumains transylvains en Brăila et sa zone limitrophe, spécialement au XIX-ème siècle.

⁴⁰ V. M. Sassu, *Informațiuni, A.B.*, 3, 2, 1931, 116.

AMINTIRILE UNUI NEPARTICIPANT LA MAREA ADUNARE DE LA ALBA IULIA

Sub acest titlu se gândea profesorul Nicolae Lascu să-și publice amintirile din toamna fierbinte 1918; dar n-a mai făcut-o. Comunicăm însemnările pe care le-a lăsat dactilografiate, cu puține corecturi de mână, în preajma zilei aniversare, în ultimii ani ai vieții.

În toamna 1918 Nicolae Lascu, cel mai mic dintre șase frați, avea 10 ani și jumătate, dar era prematur maturizat prin dramatica experiență a războiului. Sora cea mai mare, Raveca, a rămas văduvă în primele luni ale conflagrației; soțul său, Amos Frâncu, a căzut pe frontul rusesc încă în 1914. Fratele care urma, Silviu, a căzut pe frontul italian, în Carst, la 14 mai 1916: încă nu împlinise 20 ani! Mulți ani mai târziu, urmând descrierea făcută de ordonanța lui Silviu, Nicolae i-a găsit mormântul și i-a ridicat un monument de piatră.

Cele trei surori care au țesut drapelul se numeau Raveca, Anica și Măriuca.

Fratele Iustin, atunci absolvent al clasei a VII-a a liceului din Blaj, s-a înrolat în Garda Națională din Benic și, pentru vrednicia lui, a fost distins cu „Medalia Ferdinand I cu spade pe panglică“, în 1940.

Parohul comunei era părintele Amos Frâncu (1871—1959) și învățător Gheorghe Spătaceanu (1877—1929).

Pe lista de colectă pentru ridicarea unui orfelinat, pentru orfanii de război, în „Unirea“, XXVI, nr. 79, 15 august 1916, tatăl Amos Laslo a depus 10 coroane și, în amintirea fiului căzut Silviu Laslo, sublocotenent, 20 coroane. Familia purta numele maghiarizat cu o generație înainte.

VIORICA LASCU

EVENIMENTELE DIN TOAMNA 1918 INTR-UN SAT DE LA POALELE MUNTILOR APUSENI

— O precizare preliminară: este vorba de satul Benic, de pe valea Gâlzii — de aproximativ 200 de „fumuri“ [case], pe atunci centru administrativ și pentru alte sate din apropiere [Galda de Sus, Mesentea și Galda de Jos], situate pe aceeași vale.

— Greutățile și îngrijorările vieții de toate zilele: războiul îndelungat secătuisese toate resursele materiale ale unei populații formate în majoritate de femei, copii și invalizi [câțiva]; cei considerați capabili să

poarte armele erau împrăștiați pe toate fronturile, luptând sub un steag străin, al „Pajurei cu două capete“, iar mulți dintre ei pierzându-și viața sau „ajungând în prinsoare“.

— Zilele însorite ale lui octombrie au adus și primele raze de speranță: zvonuri tot mai persistente anunțau sfârșitul războiului; pe buzele tuturor se auzeau, șoptite mai întâi, apoi spuse răspicat, cuvintele: „S-a pus pacea“, „S-a isprăvit bătaia“!

— „Solia păcii“ — apariția unui om, de fel din Galda de Sus, în uniformă și cu arma la umăr, dar cu o bucată de pânză albă la capela [chipiul] de soldat! Venea pe jos de la Teiuș. Pe drumul până în piața din centrul satului era însoțit de numeroși copii, în timp ce alții alergau acasă, să spună ce-au văzut. La întrebările adresate de femei și bătrâni, el a confirmat cele auzite anterior din zvonuri.

— Bucuria spontană, de revedere neîntârziată cu cei dragi, dar, în același timp, și lacrimi amare ale mamelor și soțiilor, care nu mai aveau pe cine aștepta.

— În zilele următoare au sosit și mulți din sat, aducând vești despre „răguluție“ [revoluție], despre „abzicerea“ [abdicarea] împăratului.

— Vestea cea mai senzațională — „Unirea cu România“!

— Vești despre „Adunarea“ de la Bălgrad — la 1 Decembrie.

— Alte zvonuri: — acolo se va hotărî „Unirea“

— se vor împărți averile grofilor și baronilor

— se va face dreptate

— În sat n-aveam grofi și baroni — bogătașii mai mari erau Râmbor [Rheinbold], medic și profesor la Cluj, care de câte ori venea în sat acorda consultații gratuite; — alt bogătaș era Episcopia romano-catolică din Bălgrad.

— Unii erau pentru jefuirea gospodăriilor acestor mari bogătași — dar cei mai mulți pentru respectarea lor. Cei din Galda de Sus, porniți spre jaf și distrugerii, au fost împiedecați de Garda Națională, formată din oameni înorși din război și din tineri fără stagiu militar, îndeosebi elevi de liceu.

— „Cei care au făcut nedreptăți să-și ia răsplata“! Cel mai vinovat — notarul comunei. Dar a scăpat nevătămat, prin grija unui vecin, care l-a ascuns în casa lui, apoi noaptea l-a dus cu o căruță la Alba Iulia, dimpreună cu membrii familiei. — Vina notarului: n-a împărțit banii cuveniți văduvelor, orfanilor și celor ce aveau dreptul la ajutoare, după membrii de familie plecați pe „câmpul de bătaie“.

— Fixarea zilei de 1 Decembrie pentru „Adunarea“ de la Alba Iulia — toată atenția pentru ca să fie de față „mic și mare“ — s-a vestit în mai multe zile pe ulițele satului, prin baterea tobei.

Învățătorul satului aduna la școală pe cei mai tineri spre a-i învăța „Cântece naționale“: „Deșteaptă-te, Române“, „Pe-al nostru steag“, „Tricolorul“ și altele. Pe drum de la școală spre casă ei cântau cele învățate, așa că întreg satul vuia de glasurile lor — până seara târziu, creind o atmosferă de bucurie și entuziasm.

— Toți așteptau cu nerăbdare ziua de 1 Decembrie, dornici să meargă la Alba Iulia — chiar dacă știau că trebuia să străbată pe jos cei aproa-

pe 20 km. pe drumul de țară — căci pe drumul mai scurt peste câmp nu se putea merge din cauza zăpezii și a noroiului.

— În cursul acestor pregătiri pentru Alba Iulia s-a ivit și necesitatea unui steag tricolor românesc, pe care participanții la Marea Adunare trebuia să-l aibă în fruntea coloanei. Culorile erau cunoscute, căci de multă vreme feciorii și fetele le purtau combinate în brăiele sau cingătorile lor, adeseori chiar pe sub pieptare, spre a nu fi văzute de jandarmii cu pene de cocoș ai „Pajurei cu două capete“.

— Negăsind la Teiuș material potrivit pentru confecționarea steagului, fetele s-au hotărât să-l țese din „strămăturile“ vopsite cu culorile respective. Repede s-a strâns materialul necesar pentru confecționarea steagului, apoi, la propunerea celor trei surori ale mele, iscusite țesătoare, s-a hotărât ca războiul să fie instalat în casa noastră. În felul acesta am participat activ la toate fazele de lucru, îndeosebi la „facerea“ țevilor cu materialul celor trei culori pentru „bâteală“. Modelul pentru aranjarea culorilor a fost brăul sau cingătoarea, pe care le purtau feciorii și fetele. Așa se explică de ce, mai târziu, când au apărut drapelele oficiale, s-a constatat că acesta nu corespundea întru totul, deoarece culorile erau așezate perpendicular pe băț, în loc să fie paralele. Evident, a contribuit și structura drapelului maghiar de până atunci.

— Pe măsură ce se apropia ziua mult dorită, 1 Decembrie, sporeau și pregătirile celor care urmau să plece la Alba Iulia. Cei mai mulți s-au arătat „gata de drum“. Excepții: „cei prea mici“ față de greutatea drumului — printre aceștia mă număram și eu, cu mult regret! — și cei „prea mari“ ca să mai poată înfrunta asemenea osteneli.

— Noaptea precedentă marii sărbători nimeni din sat „n-a închis un ochi“; peste tot cântece naționale și chiote și pregătiri zorite spre locul de adunare din piață. Plecarea a avut loc cu mult înainte de apariția zorilor. Satul a rămas aproape pustiu, dar și cei de-acasă eram cu gândul și cu inima la Alba Iulia, la ai noștri și la toți de-acolo.

Seara târziu ne-au vestit întoarcerea cântecele naționale și uralele repetate: „Ne-am unit cu România“; „Trăiască Unirea“; „Trăiască România Mare“!

Apoi toți cei din piață s-au prins într-o „Horă a Unirii“.

— Atmosfera de sărbătoare a durat zile și săptămâni.

— Vizita unei echipe de ostași din Armata Română — un eveniment pe cât de neașteptat, care a umplut inimile benicenilor de bucurie. Era pe la sfârșitul lui Decembrie. Armata română își stabilise un regiment de vânători la Alba Iulia.

S-a anunțat că vor sosi în sat câțiva ostași români, care urmau a fi transportați cu două căruțe trimise după ei. Tot satul a fost din nou în sărbătoare. În grabă s-a ridicat, la intrarea în sat, un arc de triumf, împodobit cu crengi de brad și panglici tricolore, având la mijloc drapelul țesut pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia. Ceva mai jos era atârnată următoarea inscripție: „Bine ați venit în comuna Benicu Vinosu“. Evident, denumirea era neobișnuită, deoarece localnicii și cei din împrejurimi îi spuneau satului simplu „Benic“, în timp ce numele oficial al administrației maghiare fusese „Borosbenedek“ — de aici, în lipsa unei nomenclaturi administrative românești — care avea să apară ceva mai târziu — s-a făcut, pur și simplu, traducerea celei maghiare.

Pe la orele amiezii au sosit căruțele cu oaspeții: un subofițer și patru soldați, care au fost primiți cu entuziasm și aclamații de „să trăiască”, de mulțimea de săteni. Preotul satului le-a rostit un călduros cuvânt de bun venit, apoi au fost conduși la sediul Gărzii Naționale, unde au fost găzduiți și ospătați până în ziua următoare, când s-au întors la Alba Iulia, însoțiți de mulțime până la ieșirea din sat. Această vizită a fost mult timp comentată printre săteni și considerată unul dintre evenimentele de seamă petrecute prin împrejurimi.

— Concluzie: Considerentele pentru care am notat aceste „evenimente”: că fiecare fapt mărunț în aparență, orice detaliu, contribuie la cunoașterea mai deplină și mai completă a istoriei acelei epoci fierbinți și, în același timp, luminoase pe care o aniversăm acum.

NICOLAE LASCU

LES SOUVENIRS D'UN NON-PARTICIPANT À LA GRANDE ASSEMBLÉE
NATIONALE D'ALBA IULIA

(Résumé)

Les notices, publiées posthumes, du professeur Nicolae Lascu, *Les souvenirs d'un non-participant à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia*, informent sur le climat de joie et soulagement à l'annonce de la fin de la guerre 1914—1918, de l'enthousiasme qui anima un village du district Alba, Benic, dont la participation des paysans adultes fût unanime à l'Assemblée, et du premier contact des paysans de Benic avec les soldats de l'armée roumaine. L'introduction donne des informations sur la famille de l'auteur, durement prouvée par la guerre.

RECENZII

ENCYCLOPAEDIA TRANSYLVANICA

Este titlul seriei de „Izvoare și studii“ pe care o editează din anul 1991 Catedra de Filologie Română a Facultății de Filosofie din cadrul Universității „Eötvös Loránd“ din Budapesta. Succintă prezentare a seriei, reprodusă în casetă la sfârșitul fiecărui volum, înfățișează rosturile ediției. Răscruce de civilizații și culturi, Transilvania — patrie deopotrivă a românilor, maghiarilor, sașilor — este un pământ al coabitării în înțelegere, dar și cu tensiuni, acest fapt impunând oamenilor de cultură o mare răspundere. În acest sens, seria prezentată nu se va mărgini la discutarea unor probleme strict transilvănene, ci va căuta să abordeze tradiția culturală legată de acea lume a Europei centro-răsăritene și sud-estice a cărei parte integrantă este și Transilvania. Deci, pe de o parte, seria își propune o „restitutio“ — constând în publicarea unor izvoare istorice inedite, ignorate sau pe nedrept îngropate, cât și a unor studii, cercetări mai vechi mai puțin cunoscute. Pe de alta, se proiectează scoaterea unor studii de dată mai recentă care să comunice noi puncte de vedere, să revalorifice, într-un cuvânt să continue investigația istorică. Aceasta în ideea că dialogul pe tema așa-numitelor „probleme delicate“, departe de a fi de evitat, este cu totul necesar, avînd în vedere că numai astfel vom putea să ne îmbogățim cu noi cunoștințe și, totodată, să ne apropiem — etnii, națiuni, naționalități, confesiuni religioase.

Până acum, în cadrul seriei Encyclopaedia Transylvanica au apărut cinci volume, fiecare din ele reprezentînd o latură sau alta a caracterului enciclopedic pe care și-l propune seria.

1. Primul volum, îngrijit de profesorul Miskolczy Ambrus, poartă titlul general *Egyház és forradalom — Biserică și revoluție* (ediția este bilingvă). El conține textul complet al lucrărilor Sinodului ortodox românesc de la Chișineu-Criș din 17/29 martie—18 aprilie st. v. 1849. Apărut la Budapesta în 1991, pe 182 de pagini, are următorul Cuprins: o Prefață semnată de profesorul György Szabad, cunoscut specialist în istorie modernă și vicepreședinte al Parlamentului ungar (pag. 7—9), o amplă Introducere, cu Note și o scurtă prezentare a publicării de text, operă a prof. Miskolczy (pag. 11—50); textul în limbile maghiară (pag. 51—113) și română (pag. 115—177) al Protocolului Sinodului. Acest text este, aici și acum, pentru întâia oară publicat integral, în virtutea obligației, „față de istorie și față de noi înșine, ca să înlăturăm petele albe ale trecutului și să descoperim și să prețuim tradițiile noastre democratice“ (pag. 29). Un rezumat în limba engleză (pag. 179—182) și mai sus pomenitele considerații în casetă despre întreaga serie (pag. 183—184) încheie volumul.

Sinodul, după alegerea unui vicar episcopal încredințat cu conducerea treburilor diecezei române neunite a Aradului (în persoana lui Ștefan-Ioan Chirilescu, paroh de Talpoș), a discutat pe larg problema înființării și funcționării școlilor românești de toate gradele, de la școala elementară și până la institutul superior pedagogic și teologic. S-a dezbătut și aprobat proiectul înființării unei fundații pentru învățători, spre a se reglementa situația financiară prea precară a intelectualității românești. Prin declarația fermă de fidelitate față de națiunea română și, în același timp, de atașament la idealurile revoluției, sinodul a dat impulsul necesar acțiunii deputatului Ioan Dragoș, de împăciuire cu maghiarii. Un șir de împrejurări nefaste au făcut însă ca această acțiune să eșueze, mergînd chiar până la uciderea protagonistului ei. Prin hotărîrile luate, sinodul de la Chi-

sineu-Criș poate fi apreciat ca un compromis politic între mișcarea națională a românilor din Ungaria și guvernul maghiar, în zilele furtunoase și contradictorii ale revoluției de la 1848—49 (pag. 42). Publicarea izvorului constituie, așadar, o contribuție de loc neglijabilă la o reluare mai exactă — prin nuanțările încă posibile — a istoriei relațiilor între revoluționarii români și cei maghiari, în acel an de însemnătate crucială pentru istoria ambelor popoare.

2. Cel de-al doilea volum al seriei publică deasemenea un izvor, până în prezent rămas inedit, avînd, de această dată, un caracter juridic. Cu același editor și redactor de serie, iată ce aflăm pe foaia de titlu: „Gál László, *Javallat* (Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839). A bevezető irta és a szöveget sajtó alá rendezte Hajdu Lajos. Budapest, 1992.” Se reproduce, așadar, *Propunerea* întocmită de juristul Gál László, de fapt primul cod penal în limba maghiară, datînd din anul 1839 (pag. 27—118, texte anexe pag. 119—130, rezumat în limba engleză pag. 131—134, traducerea fiind semnată de prof. James Niessen, și el specialist versat în istoria modernă a spațiului nostru geopolitic). Textul este introdus și cu competență comentat de juristul Hajdu Lajos (pag. 9—25). După cum arată comentatorul, până la apariția proiectului lui Gál László procedura penală a cunoscut în Transilvania o notabilă instabilitate, avînd un caracter eclectic, greoi și adeseori inconsecvent. Codul penal proiectat de remarcabilul jurist ajuns director al direcției juridice regale și consilier gubernial, mai apoi președinte al Oficiului General Transilvan pentru Conturi (1838), tinde să contracareze aceste vicii, precum și altele, ale procedurii de până la el. Gál László se baza, mai cu seamă, pe prevederile cuprinse în *Approbatæ Constitutiones*, pe acelea din Tripartitul *werbőczyan*, mai puțin pe *Compilatae* ca și pe legislația elaborată în veacurile XVIII—XIX. O expunere clară și într-un limbaj ales înfățișă un sistem de sancțiuni încheiat, relativ uman (reducînd, de pildă, la minim pedeapsa cu moartea) și dovedind gândire juridică echitabilă. Astfel se prevăd sancțiuni și pentru proprietarii funciari, atunci când comit nedreptăți împotriva propriilor lor iobagi. Deasemenea, codul îi obligă pe medici și personalul sanitar să nu păcătuiască în nici un fel împotriva sănătății oamenilor, în caz contrar fiind pasibili de pedepse. Regretabil, nu aflăm motivele pentru care *Propunerile* nu au ajuns, sau dacă s-a încercat sau nu a ajunge, să fie adoptate, și nici măsura în care adeseori foarte judicioasele teze ale lui Gál și-au găsit reflectare în legislația ulterioară. Oricum, izvorul publicat va sta, de-acum înainte, la dispoziția tuturor cercetătorilor specialiști ai problematicii.

3. Volumul următor, al treilea, se deosebește de primele două, el neconținînd o publicare de izvoare, ci două studii cuprinzătoare, referitoare la istoria țărilor române în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Apărut la Budapesta în anul 1992, acest volum, avînd ca autori pe distinșii istorici Trócsányi Zsolt și Miskolczy Ambrus, poartă titlul comun ambelor studii *A fanariótaktól a Hohenzollernekig* (De la fanarioți la dinastia de Hohenzollern), cu subtitlul *Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711—1866)* [Declin social și ascensiune națională în istoria românească (1711—1866)]. O *Introducere* întocmită de profesorul Miskolczy Ambrus (pag. 7—11), referindu-se la considerațiile lui R.W. Seton-Watson asupra dinamicii specifice a istoriei românești și care constă într-o necurmată confruntare politică între autocrație și oligarhie, dar și în deschiderea de care întotdeauna a fost capabilă istoria românească, deschidere pornind de la imperativul unei permanente înnoiri lăuntrice, accentuează ideea împletirii indistructibile a acestei istorii cu cea a vecinilor. În cadrul unei istorii centro-europene supuse presiunii alternante ca factură, dar oricum implacabile, a „celor mari” dintotdeauna. În același timp, este scoasă în relief importanța rolului țăranimii libere din ambele state românești formate în evul mediu, rol mergînd până la definitivul în lupta împotriva puterii otomane. Balansul inevitabil, în strânsoarea noilor mari puteri, va caracteriza istoria țărilor române în secolele XVIII—XIX, soluționat fiind prin mișcarea de deșteptare națională în veacul al XIX-lea, care, totodată, va lega mai strâns acest spațiu de Europa.

Studiul istoricului și arhivistului de mare format, specialist de prim rang în istoria centro-europeană a veacului al XVIII-lea, din păcate prea de timpuriu dispărut dintre noi, Trócsányi Zsolt (pag. 12—74) se intitulază *Fanariótaktól és Habsburgok* [Fanarioți și Habsburgi] (1711—1821). El este compartimentat pe două capitole mari, conforme concepției autorului despre compartimentarea însăși a istoriei Țării Românești și a Moldovei în perioada fanariotă. Primul capitol se

întitulează *Keményebb integrációk; eltérő utak a Kárpát — Duna-tájon* [Integrări mai categorice, drumuri divergente în spațiul carpato-dunărean] (1711—1774), cel de-al doilea, *Török hanyatlás a fejedelemségekben, felvilágosodás Erdélyben* [Declin otoman în Principate, Epoca Luminilor în Transilvania], fiind dedicate etapei următoare, de până la sfârșitul domniilor fanariote (1821). Precum se vede, periodizarea are drept criteriu evoluția calitativă a puterii otomane în țările române, autorul apreciind — cu totul îndreptățit — că domnia peste Țara Românească și Moldova a celor proveniți din Fanarul constantinopolitan nu a fost altceva, decât — în fond — marca „creșterii și descreșterii” puterii otomane peste cele două țări. După expresia plastică a lui Trócsányi, instabilitatea domnitorului [fanariot] era de natură să asigure stabilitatea stăpânirii otomane (pag. 12). O stăpânire, deși nu efectivă, totuși foarte eficientă: economic, prin aprovizionarea capitalei otomane, iar financiar, prin uriașele — și chiar crescânde — contribuții către Poartă. O succintă, dar substanțială trecere în revistă a formării populației și a categoriilor sociale introduce prezentarea mai cuprinzătoare a imaginii economice-sociale a epocii. În paralel, avem în față și tabloul evoluției profesionale în acest spațiu, insistându-se — firesc — asupra unirii cu biserica Romei, asupra raporturilor între neuniți și uniți, asupra schimbărilor intervenite în raporturile demografice prin creșterea populației românești, devenită majoritară absolută în Transilvania. Un subcapitol plin de miez este dedicat episcopului Inochentie, a cărui luptă este urmărită pas de pas, nu numai în fapte, dar — și în primul rând — în logica ei*. Deosebit de interesantă se dovedește urmărirea atentă a relațiilor între români și sași în veacul al XVIII-lea, ele explicând în bună măsură și evoluția sinuoasă la care vom asista în veacul următor. În sfârșit, crearea regimentelor de graniță este intim conexată de evoluția cultural-scolară a românilor transilvăneni, subliniindu-se rolul regimentelor de graniță românești în procesul de apariție și creștere a conștiinței naționale. O linie evolutivă, deci, specifică și care se va remarca și în perioada următoare.

Acestea din urmă îi este dedicat cel de-al doilea studiu cuprins în volum, ale cărei borne în timp, specificate, sunt anii 1821 (anul marilor mișcări de eliberare-emancipare în Țara Românească și Peninsula Balcanică) și 1866 (anul abdicării principelui Alexandru Ioan Cuza). Studiul *A forradalmak és a reformok kora* [Epoca revoluțiilor și a reformelor] (1821—1866) (pag. 75—147) aparține profesorului Miskolczy Ambrus, șef al Catedrei editoare a seriei, bine cunoscut specialist de istorie modernă. În trei capitole, studiul înmănunchiază o problemă atât de importantă și complexă cum este cea a constituirii României moderne, rezultat al strădaniilor interne, cât și al confruntărilor diplomatice între marile puteri. Dacă primul capitol demarează deja înfățișând desfășurarea și consecințele anului 1821 în Principate, în paralel cu analiza Regulamentului Organic și a accentuatei integrări europene, a consolidării capitalului comercial, care va imprima țărilor sensul de dezvoltare spre un capitalism periferial (pag. 85), îl continuă cu schițarea imaginii generației de intelectuali activi în direcția evoluției amintite. Se prezintă succint și clar influențele europene suferite de intelectualii celor două țări, fiind circumscrise straturile sociale cărora aceștia le aparțineau. În Transilvania, se arată în ultimul subcapitol, caracteristică este evoluția în albia idealului național și care va înregistra acum și ideea de națiune prin limbă (pag. 97). După toate acestea, firească este izbucnirea revoluției de la 1848—49 (capitolul al doilea). Tema aceasta este din nou decompusă pe Țara Românească, Moldova și Transilvania, dar cu o analiză multilaterală a ceea ce s-a petrecut în acest din urmă spațiu. De la început se precizează că succesele revoluției maghiare au fost benefice pentru destinul românilor transilvăneni. Sistemul constituțional preconizat de revoluționarii maghiari putea oferi un cadru pentru obținerea drepturilor de folosire a limbii materne, ca și pentru satisfacerea necesităților autonomiei teritoriale (pag. 100—101). Notă deosebită face atitudinea lui Bărnuțiu, care militează pentru recunoașterea românilor ca națiune, revendicare generalizată la începutul

* Regretăm profund că nu ne-a parvenit (încă?) recent apăruta monografie (în Germania) a profesorului Francisc Pall — de curând decedat —, asupra, mai ales, anilor de exil ai episcopului, o cercetare esențială, cu o substanțială bază documentară, care e de natură a îmbogăți în mod fundamental cunoștințele și concluziile asupra însemnătății lui Inochentie Micu în istoria veacului al XVIII-lea.

lunii mai 1848; urmează adunarea națională de la Blaj (15 mai 1848), cu programul ei național-social (pag. 103). În schimb, dieta clujeană din 29 mai proclamă unirea Transilvaniei cu Ungaria, rămânând rigidă și în alte privințe ale politicii naționale maghiare (pag. 104—105).

Trecînd la analiza evenimentelor revoluționare în Țara Românească, autorul relevă că acestea au dovedit o mai accentuată tentă națională, favorizînd ideea constituirii unor state românești moderne, sau chiar a statului român modern. Pe cînd în Moldova revoluția a fost înăbușită în fașă, în Țara Românească proclamația de la Islaz stabilea, în 22 de puncte, doleanța și fundamentele statului național burghez clădit pe suveranitatea poporului. Se preconiza chiar eliberarea iobagilor și egalitatea în fața legii. În ciuda unor dificultăți specifice revoluției muntene, și anume, a ponderii conservatorilor și a fricii în fața amenințării rușesti care, până la urmă, nu s-a concretizat, exista nădejdea în ajutorul puterilor europene. Paradoxal, se conta și pe sufragii otomane, mai ales în situația proliferării pericolului intervenționist rus. În orice caz, desfășurarea evenimentelor arăta o direcționare burgheză națională clară, concretizată și în instituirea cămăcămiei ca formă de conducere statală. Revenind la Transilvania: până la urmă, români și maghiari caută zadarnic o cale de acțiune comună (încercarea lui Ioan Dragoș, „proiectul de pacificare”) și cîteva luni mai tîrziu revoluția se va prăbuși. Nu înainte însă de a se dovedi încă o dată, cît de mare ar fi fost nevoia de unire a forțelor române și maghiare. Dar cauza românească a devenit una europeană, aspect al politicii — românești și a marilor puteri — care va fi dezbătut în al treilea și ultimul capitol al studiului: *România születésének jegyében* [Sub semnul nașterii României]. De la conferințele internaționale la alegerea lui Cuza, ca reprezentant al îmbinării intereselor europene cu cele ale nașterii națiunii și statului român modern — acesta e conținutul ultimei părți a studiului prof. Miskolczy, care nu uită să puncteze, în paralel, și evoluția chestiunii naționale române în Transilvania. Sunt analizate și principalele momente ale domniei lui Cuza, până la abdicarea sa și intrarea în București a lui Carol de Hohenzollern. Concluzia autorului, și anume că România a luat ființă prin dubla alegere a lui Cuza și, în mod paradoxal, situația sa internațională s-a consolidat prin plecarea lui Cuza, punînd capăt luptelor interne pentru putere (pag. 145), o considerăm judicioasă, subliniindu-se aici și consecința noii stabilități, anume o sporire a tensiunilor (sociale și naționale), în îndelungata cale către o democrație liberală (pag. 146).

Cum o bibliografie mai recentă, autohtonă în special, dar și europeană și chiar transoceanică, este deocamdată aproape intangibilă chiar în condițiile de după '89, rămînînd încă în stadiul de pioasă doleanță a istoriografiei noastre, studiile profesorilor Trócsányi și Miskolczy, dincolo de incontestabila lor valoare, au și darul de a suplini întrucîtva atare lipsă.

4. Cel de-al patrulea volum al seriei discutate realizează, de fapt, un aliaj între publicarea de izvoare și prezentarea de studii; căci culegerea din lucrările lui Henri H. Stahl, purtînd titlul *A régi román falu és öröksége* (Satul românesc vechi și moștenirea sa) cuprinde nu numai studii, dar și fragmente de jurnal, de cronică cotidiană a unor campanii etnografice complexe, pe care le-a întreprins sau la care a luat parte cel despre care profesorul Miskolczy Ambrus scrie, în *Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeli szociológiájába* (Introducere în lumea și sociologia istorică a lui H.H.S.) (pag. 7—26), că a fost** unul din cei mai mari specialiști contemporani în istoria socială a Europei răsăritene (pag. 7). Apărut la Budapesta în anul 1992 cu prefața și sub îngrîjirea prof. Miskolczy (pag. 27—217), volumul îl poartă pe cititor de-a lungul a șase decenii de activitate socio-etnografică desfășurată mai întîi sub oblăduirea profesorului Dimitrie Gusti, iar mai tîrziu independent, de cele mai multe ori singur, sau, eventual, cu însoțitori de soi cum a fost marele muzicolog Constantin Brăiloiu. Pentru Stahl, monografia rurală înseamnă în adevăr aflarea și redarea a „tot” ce se putea afla despre trecutul și prezentul colectivității abordate. Un exemplu tipic îl constituie monografia comunei vrâncene *Nerej* (vol. I—III, București, 1939), care îmbrățișează, începînd cu cadrul natural, evoluția istorică, demografică, locuirea, îndeletnicirile, relațiile material-financiare, stratificarea socială a populației (fragmente din lucrare, pag. 39—70). Dar vom regăsi, în această impunătoare construcție intelectuală,

** La ora aceea încă era. Henri H. Stahl a decedat în septembrie 1991.

și idei despre satul românesc la modul cel mai general-teoretic (*Satul* — pag. 27—35), despre starea culturii populare și relația ei cu civilizația urbană (*Prilej de îndoială* — pag. 35—38), despre organizarea socială și natura societății rurale românești (*Organizarea socială a țărănimii* — pag. 71—95; *Sistemul tributului român* — pag. 114—134; *Teoria obștei pe bază de tradiție difuză* — pag. 190—210), despre relația între tehnică, cutume și habitat (*Tehnici agrare, cutume juridice și peisaje rurale* — pag. 96—114), ori relații cu valoare de izvor primar despre campaniile de cercetare și culegerea de folclor oral direct de la sursă (*Campania din Nerej — Vrancea; O refugiere în folclor* — pag. 135—190) și considerații despre natura manifestărilor populare, în variantă tradițională și mai recentă (*Folclor „autentic” și folclor profesional* — pag. 210—217). O postfață, datorată istoricului și publicistului bucureștean Rostás Zoltán (pag. 218—220) și notele (pag. 221—225) încheie volumul, nu înainte de a oferi cititorului un rezumat în limba engleză (pag. 226—229).

Sociolog, organizator (în echipa Muzeului Satului din București), cercetător al realităților complexe, din trecut și prezente, ale satului românesc și țărănimii române, gânditor original, Henri H. Stahl era îmboldit în permanență de acea „îndoială metodică” (*Introducere*, pag. 16) care pe alții adeseori, dimpotrivă, îi inhibă în munca de cercetare. Reformulându-și mereu întrebările, întâlnind probleme noi, Stahl a ajuns, rațional, să-și poată modifica, revedea, nuanța rezultatele, concluziile (*ibid.*). Spirit umanist, era un adept convins al școlii de la *Annales*, al operei lui Marc Bloch și Fernand Braudel (*Introducere*, pag. 19). Tocmai independența spiritului i-a dăruit acel echilibru omenesc și științific în virtutea căruia a putut să nu înfrumusețeze trecutul (popular), iar după dispariția dictaturii comuniste totalitare să nu-și facă iluzii, susținând că viața noastră socială va fi împestrată în continuare de evenimente dramatice, relațiile reglementându-se în timp și primordial prin contribuția colectivităților locale (*Postfață*, pag. 220). Cunoașterea operei lui Henri H. Stahl se află încă abia la începuturi, constituind o îndatorire științifică presantă.

5. În sfârșit, ultimul până în prezent apărut volum echivalează într-un mod aparte cu o publicare de izvor istoric. Aceasta deoarece, cu toate că e vorba de publicarea unui studiu, cu caracter compendial, calitatea de izvor îi este conferită de noile cunoștințe, precizări, nuanțări privind personalitatea și vederile ilustruului autor al publicației în cauză și care nu este altul decât Nicolae Iorga. Volumul (bilingv) *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen — Románok és magyarok* — (pag. 15—34), *Contra dușmăniei dintre nații — Români și Unguri* — (pag. 35—52) datează din 1932, respectiv traducerea maghiară din 1940 (o traducere greoaie și superficială, motiv pentru care traducerea de față, datorată lui Horváth Andor, este integral nouă). Volumul, apărut la Budapesta în 1992, mai cuprinde o *Prefață* (pag. 7—14), datorată istoricilor Makkai László și Miskolczy Ambrus, în variantă maghiară și română, traducerea românească fiind opera lui Gelu Păteanu, care își asumă și îndatorirea de lector al întregului volum. O bibliografie selectivă, întocmită de Lipcsey Ildikó, îl pune pe cititor în contact cu titlul unora din lucrările scrise de istorici maghiari despre Nicolae Iorga (pag. 53—54). Un rezumat în limba engleză (pag. 55) încheie volumul.

Lucrarea lui Iorga, modestă numai în proporții, constituie de fapt o succintă și substanțială trecere în revistă a evoluției istorice a relațiilor între români și maghiari, scoțind în evidență punctele de contact materiale, spirituale, religioase și, totodată, trăsăturile deosebitoare în toate aceste privințe. Pe cât de umanist, lucid — deci echitabil —, cunoscător al faptelor, Nicolae Iorga se dovedește tot pe-atâta de vizionar. Nu putem încheia mai potrivit prezentarea noastră, decât citindu-l textual pe marele savant (pag. 52):

„Ea [criza socială din vremea sa — n.n.] se poate rezolva numai în două feluri: prin dărâmarea întregii civilizații europene, în dauna neamurilor de mai mică valoare, ori prin reluarea acestei colaborații, mai ales a neamurilor din Europa, de care lumea este lipsită de prea multă vreme.

Cu gândul la aceasta, avem un mare noroc. Ura este numai în straturile de sus, hrănită de ziare, de cărți și cultivată prin școli. Jos, oamenii cari depun aceiași [sic] muncă se pot înțelege între dânsii. Țeranul român și țeranul maghiar, locuind același pământ, când sânt lăsați în sama lor, fără ațîțări, duc buna casă de odinioară. Mestesugurile, negoțul cer legături de care nu se poate lipsi cineva numai fiindcă unul vorbește o limbă și altul alta.

Și între intelectuali, de o bucată de vreme, se desface un interes tot mai puternic al unora pentru cultura celorlalți și se găsește dese ori, supt deosebirea limbilor, același suflet. Iar, în fund, pentru toate națiile care locuiesc în România, și mai ales pentru aceste două mari nații, Românii și Ungurii, se desemnează încă odată primejdia asiatică, întruchipată în bolșevism, care nu face decât să puie într-o nouă formă ceia ce a fost odinioară amenințarea Cumanilor, Pecenegilor și Turcilor otomani.

A se trezi din beția învierșunărilor de ieri este, pentru aceste două nații, care, în interesul lumii întregi, nu trebuie să se distrugă una pe alta, nu numai o datorie de umanitate, dar și una de proprie conservare."

Sapientia sat. — Iată, deci, că actualitatea lui Iorga nu mai trebuie demonstrată.

Cinci volume de mare interes pentru istoriografia noastră.
Cu același interes așteptăm apariția următoarelor volume.

FRANCISC PAP

MEMORIALISTICA REVOLUȚIEI DE LA 1848 ÎN TRANSILVANIA

Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu.
Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988, 306 p.

O temă majoră adînc și pluridimensional cercetată de istoriografia tradițională și modernă, română și străină a fost și este revoluția de la 1848. Exploatarea puternicului seism revoluționar, care a bulversat din temelii vechile rînduiri socio-economice și politico-naționale din multe țări ale continentului european, se justifică prin importanța și rolul determinant pe care l-au avut evenimentele de la 1848 în afirmarea idealurilor sociale și naționale, în evoluția și angajarea spre modern a societății europene. Anul 1848 a reprezentat și pentru români o puternică și explozivă descătușare a potențialului revoluționar, o afirmare și integrare în marele flux al revoluției europene, o convergență a tuturor forțelor progresiste pentru dobîndirea drepturilor legitime de libertate socială și națională.

Din suita de lucrări dedicate acestei perioade — în contextul aniversării a 140 de ani de la revoluția pașoptistă — se detașează recentul volum, apărut în colecția *Testimonia* a prestigioasei edituri clujene Dacia: *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, volum alcătuit și îngrijit de doi cunoscuți specialiști ai epocii moderne românești: Nicolae Bocșan și Valeriu Leu. Importanța lucrării reiese în primul rînd din maniera în care a fost tratată și redată pentru specialiști și publicul larg o parte din memorialistica pașoptistă, iar relativa raritate a cercetărilor în domeniul deschide noi posibilități de interpretare a evenimentelor.

Lucrarea este deschisă de un amplu și documentat *Studiu introductiv* care transmite cititorului imaginea veridică a memorialisticii pașoptiste, rolul și importanța acesteia în peisajul politic, cultural și istoriografic al epocii moderne. **Nu ne propunem o prezentare rezumativă a studiului introductiv.** Se impun însă, totuși, cîteva considerații și relevarea ideilor fundamentale care întregesc cercetările privind tematica pusă în discuție, precum și problematica generală a epocii moderne. Plecînd de la aprecierea că: „Memorialistica s-a bucurat și se bucură în continuare de o audiență considerabilă, mărturisind inepuizabile virtuți și posibilități de comunicare cu societatea” (p. 5), autorii întreprind mai întîi o succintă dar necesară și firească incursiune în problematica genului subliniind statutul, rolul și importanța pe care au avut-o și o au lucrările, memorialistica, sau „Literatura mărturisirilor” în peisajul social-politic și cultural-spiritual al timpului. Se justifică, de asemenea, pe deplin trecerea în revistă și analiza memorialisticii

pașoptiste la popoarele din zona central — sud-est europeană, precum și modul în care au fost transmise posterității în și prin aceeași manieră evenimentele revoluționare din Moldova, Muntenia și Transilvania. Desigur, partea cea mai substanțială a *studiului introductiv* este dedicată etapelor și evoluției memorialisticii românești din spațiul intracarpatic fiind analizate caracteristicile acestora de la primele manifestări, când preleva caracterul justificativ al acțiunilor revoluționare, până la orientarea și apropierea de demersul științific și apoi de aceea „pedagogie națională” care în consens cu marile acte politice de solidaritate și unitate națională ale veacului al XIX-lea a asigurat prelungirea și permanentizarea valcilor programatice pașoptiste și pregătirea în spiritul ideologiei naționale a elitei conducătoare și a maselor populare. Afirmarea națiunii române prin suita de evenimente care trasează întreaga istorie modernă a Transilvaniei sint inevitabil legate de revoluția pașoptistă și de memorialistica ei, care transmit testamentar, în funcție de gradul și modalitățile de difuzare, idei și gânduri care au focalizat în anul 1918, mobilizând masele populare pentru participarea la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. De evidențiat faptul că întreaga problematică este tratată de autori nu prin autorizare la spațiul istoric transilvănean, ci prin extensiune și simbioză cu marile acte naționale de la est și sud de Carpați. Reținem în această ordine de idei rolul și influența exercitată de „Unirea mică” de la 1859 asupra evoluției memorialisticii pașoptiste și mișcării naționale transilvănene: „Ideologia politică a memoriilor — apreciază cei doi autori — asociază temelor revoluției o nouă noțiune — România — desigur sub impresia făuririi statului național român modern. Plasată în contextul revoluției noțiunea sintetizează aspirațiile la unitate a epocii revoluționare, valoarea de model a noii alcătuirii politice de la sud și răsărit de Carpați pentru românii din Transilvania” (p. 56).

Încă din momentul declanșării ei, revoluția a trezit un viu interes atît pentru participanții la evenimente cît și pentru oamenii politici, ziariști, istorici și literații timpului. S-a format astfel o adevărată „mentalitate revoluționară” surprinsă mai mult decît alte surse în paginile memorialisticii, mentalitate care prin formele de manifestare se integrează în peisajul revoluției democratice universale. Analogiile și argumentele aduse de autori în această ordine de idei sînt elocvente și semnificative. Cu atît mai mult cu cît problematica mentalității revoluționare este analizată de autori la nivelul diferitelor paliere ale societății românești transilvănene și în funcție de impactul și consecințele evenimentelor.

Remarcabilul *studiu introductiv* se încheie cu sugestive concluzii privind raportul dintre lupta națională a românilor ardeleni și memorialistica revoluției pașoptiste: „Decupaje ale unei epoci de mare complexitate, memoriile transmise peste veac mitul revoluției ca suport al unei conștiințe colective statornic atășată idealurilor pașoptismului, al... spiritului revoluționar, a cărui resurrecție o prepară pe coordonatele înaintașilor în toamna anului 1918, cînd se împlinesc, în alt cadru intern și internațional, o mare parte a rosturilor generației revoluționare, cînd se reactualizează trăirile și comportamentele națiunii-popor de la 1848. Armă a revanșei și a eliberării, memorialistica pașoptistă a contribuit plenar la pregătirea Marii Uniri ce încununează fapta de la 1848” (p. 77).

Partea a doua a volumului cuprinde 13 texte cu caracter memorialistic, selectarea lor din 14 analize în studiul introductiv a fost făcută, așa cum ne mărturisesc autorii în *Notă asupra ediției*, în „funcție de ineditul lor, accesibilitatea dificilă, valoarea științifică și informativă”: Atanasie Șandor, *Studiu asupra evenimentelor de peste munți din anii 1848—1849, cu nararea celor întimplăte în părțile Aradului*; Partenie Gruescu, *Evenimentele anului 1848 și 1849 prin ținutul Făgetului*; Dimitrie Popovici Stoichescu, *Curgerea întimplărilor subscrisului în timpul revoluției maghiare*; Vasile Ladislau Pop, *Extract din evenimentele revoluționare 1848 august—decembrie în ținutul Someșului*; Iosif Ciura, *Descrițiunea răzbelului civil incit același s-a atins satul Buciu*; Teslovan, *Date istorice — un fragment din evenimentele românilor transilvăneni în anul 1848 și 1849*; Ioan Rațiu, *Insemnări*; Simion Balint, *Scurtă istorie a evenimentelor din Munții Apusenii a Transilvaniei (sau Țara Moșilor numită) în anul 1848*; Alexandru Roman, *Reprivere scurtă la luptele între români și maghiari sub decursul revoluției din anii 1848—1849*; Nestor Socaciu, *Epistolă a necazurilor și istoria timpurilor trecute*; Francisc Mihăilașiu, *Amintiri din anii 1848—1849*; Ioan Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848—1849*; Isaiia Moldovan, *Din întimplările vieții mele. Note și schițe*.

Lecturarea acestor texte permite o mai limpede înțelegere a rolului și importanței pe care revoluția pașoptistă a avut-o în istoria modernă a românilor. Tonalitatea și vehemența revoluționară în care majoritatea textelor sînt redactate, bogăția informațiilor transmise, descrierea și prezentarea succesivă amănunțită a evenimentelor din diferite zone ale Transilvaniei întregesc imaginea formată pînă acum despre revoluția transilvăneană de la 1848 după alte izvoare și lucrări științifice. Vocabularul social-politic și tematica abordată învederează o prezentare a partizolarității revoluției ardeleni, vis-à-vis de celelalte teritorii românești și transmit sugestiv atitudinea românilor față de revoluția maghiară, față de imobilitatea, lipsa de intuiție și clarviziune a conducătorilor acesteia, atunci cînd era vorba de aspirațiile naționale ale poporului român.

Alte idei, care răzbat din lectura textelor editate în volumul pe care-l recenzăm sînt acelea privind modul în care românii s-au organizat sub raport politic și militar în timpul desfășurării evenimentelor, punțile de legătură care s-au stabilit între elita conducătoare și marea masă a poporului în marele elan revoluționar național. La aceasta se adaugă cunoașterea coloristicii locale în care s-au derulat faptele și evenimentele, precum și mediul cultural, național și social-geografic din care provin sau unde și-au desfășurat activitatea autorii celor 13 texte memorialistice.

Privită în ansamblu lucrarea realizată de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu completează fericit atmosfera și imaginea despre evenimentele revoluționare transilvănene de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Funcționalitatea și accesibilitatea volumului este sporită de existența în paginile finale a unui *Glosar* și a unui *Indice* care cuprinde nume de locuri și persoane. Încadrîndu-se în tematica prioritară și majoră a istoriografiei românești contemporane, lucrarea se remarcă prin riguroasa și temeinica organizare științifică, prin bogăția informației și a ineditului care o transmite specialiștilor și publicului larg. Ea este de asemenea în consonanță cu exigențele înaltului profesionalism privind cercetarea, elucidarea și prezentarea trecutului nostru istoric în toată complexitatea veridicității sale.

IOAN LUMPERDEAN

Marcel Joray, La sculpture moderne en Suisse, vol. IV — 1966 à 1988, Editions du Griffon, Neuchâtel-Suisse, 1989.

Ne aflăm în fața unei lucrări de o exigență ireproșabilă a punerii în pagină. Concepută pentru a fi citită independent de celelalte trei volume ale seriei — apărute în anii 1955, 1959 și 1967 — lucrarea ne duce cu gîndul la exemplarele producției ale profesorului Ionel Jianu din editura sa pariziană. Girată de fundația culturală *Pro Helvetia*, lucrarea lui Marcel Joray are menirea de a prezenta și analiza, pertinent, creația de gen din Elveția pe durata a mai bine de 20 de ani. Construită simfonic, pe șapte capitoare care grupează practic tot ce are mai valoros sculptura contemporană elvețiană, lucrarea se impune atît ca metodologie de abordare a unei teme de sinteză, cît și ca formulă de condensare a informației și de selectare a ilustrației. Apărută în cadrul colecției „La sculpture du XX-e siècle” lucrarea are meritul de a îmbina într-o formulă elegantă și modernă prezentarea propagandistică cu satisfacerea nevoii de informare corectă și rapidă într-un domeniu de referință al artei contemporane. Marcel Joray ni se relevă ca fiind un atent și subtil cunoscător al fenomenului plastic din țara sa, reușind prin cele patru volume să ofere mai mult decît o panoramă a sculpturii helvete postbelice — respectiv să certifice o anume stare de spirit propice artei de performanță și să indice direcțiile de evoluție ale demersului interpretativ contemporan.

Poate nu întîmplător primul capitol al lucrării se intitulează *Spiritul materialistic*. Autorul surprinde aici o constantă firească a epocii pe care o traversăm și

care este dominată de nevoia de calcul și de ordine. Plecînd de la experiența primelor două decenii ale secolului, sculptura a tîns — mai mult decît oricare altă formă de artă — să atingă stadiul ultim al purității absolute. Artistul s-a transformat într-un inginer al formelor gîndite, ce evită contactul intim cu realitatea absorbantă, încercînd să-și integreze formele în natură pentru a o transforma în sensul dorit de el. Și totuși, ne demonstrează Marcel Joray, nu putem pune semnul egalității între artă și matematică. Computerizarea lumii practice a omului nu a reușit să înăbuse fiorul tainic al revelației artistice. Acest adevăr este probat de artiști ca: Max Bill și Angel Duarte, considerați printre cei mai dotați „pioniери” ai deceniului șapte — care prin formulele lor interpretative încearcă o fericită simbioză între artă și spiritul matematic, dozînd indicele de combinare al materiei și spiritului în proporții numai de ei știute.

Al doilea capitol al lucrării pune o altă problemă fascinantă: aceea a raportului între forma recuperatoare și cea construită, între spațiul amenajat pentru delectare și a celui organizat funcțional în vederea locuirii umane. Cum poate fi integrată cît mai favorabil o formă sculptată într-un ansamblu arhitectonic? Care sînt ofertele și răspunsurile acestui dialog? Cît reprezintă efortul calculat al artistului și cît intervine natura în acest dialog artistic? Cît și în ce fel se adaptează artistul la condițiile mediului — conceptual, surse de inspirație și arhetipuri, adaptarea tehnicii de lucru și a materialului utilizat? Sînt cîteva întrebări la care răspunde autorul, atît prin analiza unor creatori — precum André Raboud, Paul Talman sau Patrick Honegger — cît mai ales prin imagine, considerată ca fiind sursa cea mai completă de convingere.

Apelul la formula contactului nemijlocit cu realitatea se desenează în capitolul intitulat sugestiv *Prezența vieții*. În cadrul acestui „curent” de creație îi întîlnim pe cei mai bine cotați sculptori ai momentului — Otto Muller, Serge Brignoni și Willy Weber — dar și pe un concetățean de-al nostru, Daniel Spoerri, născut la Galați în 1930. Amintirea lui Giacometti, elvețian și el, este deosebit de puternică în creația lui Trudi Demut și Schang Hutter. De la aceste forme filiforme de inserție spațială trecem la experiența plăcilor polisate cu deformări concave și convexe a lui Willy Weber și, mai departe, la mașinile metalice asamblate din piese mici — ingenios recrutate — ale lui Daniel Spoerri.

Opera de imaginație s-a bucurat mereu de atenția generațiilor de artiști. Acesta este lucrul pe care vrea să-l dovedească și Marcel Joray atunci cînd dedică cel mai consistent capitol al lucrării sale formei inventate. Fie că este vorba de Fred Perrin cu tipurile sale totemice, de Antoine Poncet cu rotunjimile sale palpabile străpunse de fante sau de Ernst Cramar cu formele sale vegetale arborescente, lumea de imaginație — cu rapeluri evidente la experiențe artistice anterioare sau cu evidente valențe constructive personale — domină cîmpul de investigație al artei contemporane. Aspectul ludic al contactului cu realitatea, transfigurat artistic în uriașele mașinării ale lui Jean Tinguely este conceptualizat în fragila construcție din lemn semnată de André-Paul Zeller, intitulată *Don Quichotte II* — 1977, în care o paletă amintind de morile de vînt se combină cu o giruetă ce reproduce coama unui cal aflat în plină mișcare.

Prestîgiul pădurii, al cincilea capitol, nu vrea să demonstreze doar proliferarea tratării artistice a lemnului — cu toate avantajele oferite de această tehnică — cît mai ales proporțiile mișcării ecologiste și nevoia de a insera eficient sculptura în natură, de regulă în parcuri de agrement. În acest sens pliedenză formele atente polisate ale compoziției lui Raffael Benazzi — *Femeie spirală și femeie berbec*, 1972, cît mai ales rigurozitatea verticală a corpurilor, cu aparență de faruri ale civilizației, datorate lui Walter Förderer.

Capitolul al șaselea este dedicat în întregime artistului în calitate sa re-născută de artizan: pietrar, constructor și sudor. Creațiile artiștilor acestui curent, situate la granița cu industrialul, denotă o cunoaștere aprofundată a calităților materiei prime obligată să se combine în formule și tehnici de lucru inedite. De la plăcile sudate ale lui Oscar Wiggli și Paul Suter, ce amintesc de construcțiile lui Calder, la corpurile metalice ascendente, pline de forță ca și întreaga civilizație mașinistă simbolizată, ale lui Silvio Mattioli, parcurgem un spațiu al fierului ridicat pentru prima oară la rang de material nobil de inginerul Eiffel.

Nevoia de a insera eficient sculptura în natură revine și în tratarea ultimului capitol intitulat *Instalații și mediu ambiant*. Artistul de azi revine la dimensiunile de instruire și activitate ale predecesorului său renescentist, deoarece

nu mai putem concepe o artă în afara timpului nostru — care să nu răspundă întrebărilor formulate de civilizația pragului de mileniu trei. Ori, în atari condiții, sculptorul nu mai este doar un simplu creator de forme; el este în primul rând un inginer al spațiului, un colaborator prețios al arhitectului și urbanistului, în încercarea de a popula eficient și plăcut lumea în care trăim. Sculptura de azi este o artă de for public prin excelență, se adresează unor categorii sociale diferite, cu nivele de educație și sensibilitate diferite, iar marea artă constă în capacitatea de a-i interesa și impresiona pe toți. Ori tocmai spre acest țel tinde nevoia de instalație în mediul ambiant — așa cum apare ea formulată la Gianfredo Comesi, sub forma pietrelor clădite în peisaj, sau la Jürgen Brodwolf, care-și distribuie cu dărnicie formele sale îmbălsămate în peisaj. Categorie, și aceasta este și părerea autorului, evoluția sculpturii pe această direcție dominantă nu se va opri aici. Important va fi să lucrăm în sensul și spiritul naturii și nu să o siluim prin intruziuni incoerente și artificioase.

Informația cuprinsă în capitolele efective ale lucrării este completată și sistematizată în notițele biografice ce oferă o imagine comprimată a celor 112 artiști antologați în acest volum. Ilustrația — peste 280 de imagini — își are rolul ei decisiv în explicitarea textului, respectiv a direcțiilor de exprimare ale sculptorilor elvețieni.

Așa cum aminteam deja, lucrarea nu oferă numai o panoramă a investigației plastice helvete ci și un model de abordare modernă a domeniului. Forțele exegetice din România sînt capabile, la ora aceasta, să ofere o replică a acestei lucrări. Este o întreprindere necesară și perfect realizabilă, pe care o așteptăm cu nerăbdare.

CORNEL CRĂCIUN

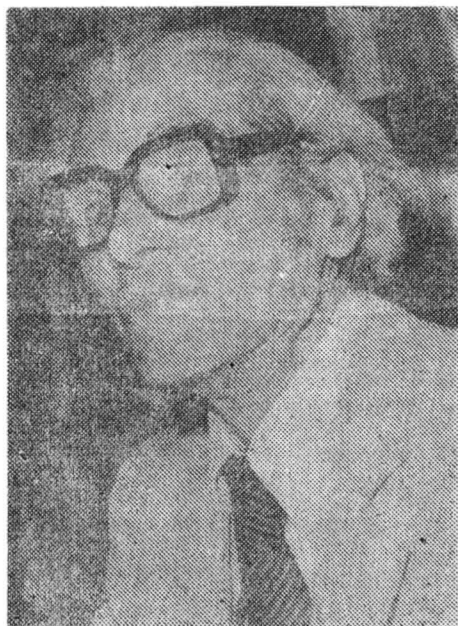
NECROLOAGE

DAVID PRODAN (1902—1992)

În ziua de 11 iunie 1992 s-a stins din viață, la Cluj-Napoca, istoricul David PRODAN, istoriografia română înregistrând astfel una dintre cele mai mari pierderi ale sale. Pleca dintre noi la trei luni după împlinirea vârstei de 90 de ani, prilej cu care fusese venerat de cultura română, fiind relevată odată mai mult monumentalitatea unei opere în desfășurare. Istoric complex, pe deplin dăruit cercetării științifice de profunzime, sondării în adâncime a surselor istorice convocate permanent în vederea definirii elaboratului istoriografic, David Prodan și-a fixat printr-un travaliu de rară tenacitate un loc inconfundabil în știința istorică. A stat cu demnitate în laboratorul de istoric, înfruntând vitregiile vremii, tronând prin suveranitatea operei sale întinse pe un răstimp de peste șase decenii.

David Prodan s-a născut la 13 martie 1902 în satul Cioara, din părțile Hunedoarei, și a urmat studiile superioare la Universitatea din Cluj în prima serie de studenți de după înfăptuirea Marii Uniri din 1918. Activitatea de cercetare științifică o începea la Arhivele Statului ce se organizau la Cluj chiar în acei ani, paralel cu ordonarea fondurilor istorice ale noii instituții. Istoricul a avut întotdeauna cea mai mare considerație față de arhive și fondurile arhivistice, pe care le-a frecventat în permanență ca cercetător, de unde a extras de fapt substanța operei sale, a reconstituirilor istorice prin care s-a definit în istoriografie. Nu mai puțin benefic pentru savant va fi următorul deceniu, până în 1948, când a funcționat ca bibliotecar la Biblioteca Centrală a Universității din Cluj, pe care a fost nevoit să o urmeze la Sibiu în refugiu impus de ocupația horthystă din anii celui de al doilea război mondial.

David Prodan s-a numărat în acei ani printre colaboratorii Institutului de istorie națională și al Centrului de studii privitoare la Transilvania. În paginile „Anuarului” Institutului și în colecțiile de publicații științifice ale celor două centre științifice îi apar lucrările ce vor anunța nu doar un mare istoric, ci și deschiderea unor direcții de cercetare noi, pe care le va frecventa cu asiduitate însuși cercetătorul. Se înscriu, în ordinea de apariție, istoria răscoalei lui Horea la nivelul a două comitate prin teza de doctorat din 1938, cu care spărgea tipare ce păreau prea bine stabilite de cercetările anterioare; istoria iobăgiei, a muncii

țărănești, din urbarii și conscripții, din recensămintele veacului al XVIII-lea extrăgând informația autentică, veridică, prin care infirma o teză atât de dragă istoriografiei vecine ca cea a imigrației românilor din principatele dunărene în Transilvania tocmai în acel secol. În sfârșit, în 1948 vedea lumina tiparului studiul de interpretare a actului fundamental al românilor transilvăneni din secolul al XVIII-lea, *Supplex libellus Valachorum*.

Chemat în 1948 să onoreze o catedră universitară, pe care a slujit-o din păcate doar 13 ani, abandonarea producându-se din motive exterioare Profesorului, D. Prodan era totodată ales în Academie, ca autor al unor lucrări istorice de valoare incontestabilă. Investigația științifică a savantului urma în direcțiile anunțate, cu accent mai pronunțat în noua perioadă asupra iobăgiei, de unde rezultau studii de detaliu și începând cu 1967 volumele, în număr de opt în final, prin care problematica era adusă până în ajunul revoluției din 1848. Era reluat și studiul asupra *Supplex*-ului, care înregistra și variantele engleză și germană, a treia ediție românească mult lărgită, din 1984, fiind o contribuție fundamentală la istoria formării națiunii române. În preajma bicentenarului răscoalei lui Horea era definitivată cu exigențele și instrumentarul științific al secolului nostru monografia evenimentului, inseriat în istoria străduințelor sociale și naționale ale românilor ardeleni. Experimentele noi și adecvate specificului fiecărei teme, adaptarea stilului chiar, ridicau progresiv nivelul științific al istoriografiei într-un timp când aceasta se confrunța și cu texte de altă factură.

David Prodan rămâne un istoric național și deopotrivă universal. Problematika frecventată nu poate fi socotită drept una cantonată la o singură provincie istorică românească, chiar dacă aceasta, Transilvania, deține un rol preeminent în evoluția națiunii. Prin tematica investigației și experimentele istoriografice, D. Prodan rămâne un istoric național. Extensiunea și profunzimea studiului asupra iobăgiei îl înscriu între realizările notabile ale istoriografiei europene, ca o contribuție de vârf la cunoașterea istoriei țăranimii șerbite din evul mediu. Prin amplele lucrări monografice privitoare la actul *Supplex*-ului, la răscoala lui Horea și la istoria iobăgiei din Transilvania, D. Prodan se înscrie între marii istorici de la noi, deschizător de domenii, creator de școală istorică și îndrumător al cercetărilor pe problematicile respective.

Istoricii români i-au adus, profund îndurerăți, un ultim omagiu la 13 iunie 1992, când s-a despărțit de noi printr-un ceremonial simplu, așa cum și l-a dorit. Opera istorică a ilustrului dispărut, nu ne îndoim, va face proba unei îndelungi rezistențe în istoriografia și cultura românească.

NICOLAE EDROIU

FRANCISC PALL (1911—1992)

La 25 septembrie 1992 ni s-a comunicat din Germania, de la Treunreut, unde se stabilise cu mai multă vreme în urmă (din noiembrie 1979), ca cetăţean al acestei ţări, că profesorul Francisc Pall a încetat din viaţă.

Disparaţiia sa departe de ţară, departe de foştii săi elevi şi colaboratori, de toţi cei care i-am apreciat şi invidiat excepţionalele sale calităţi de profesor şi medievist, specialitate în care dobândise din tinereţe o reputaţie europeană, a trecut — în vălmăşagul şi neorânduiala împrejurărilor actuale — aproape neobservată. O dispariţie discretă, în acord cu stilul propriu de viaţă, de o sobrietate reţinută, din care răzbătea totuşi acel aer aristocratic ca semn al unei distincţii îndelung şlefuite cărturăreşte. Căci Francisc Pall a fost un spirit cultivat prin lectură foarte întinsă, asimilată metodic, de un orizont istoriografic larg, de o varietate mirifică a surselor şi autorilor pe care i-a frecventat, cum puţini istorici şi Je-ar putea revendica asemeni lui, din generaţiile care i-au succedat lui Nicolae Iorga.

Făcea parte neîndoielnic din elita medieviştilor români alături de Gheorghe Brătianu şi Mihai Berza cu care se înrudeşte prin capacitatea de cuprindere a contextului universal al trecutului istoric, prin strădania epuizării ca examen critic a surselor de informaţie şi nu în ultimul rând prin acurateţea redactării frazei destinate scrisului tipărit, cultivată de ei până la perfecţionism; acea *netteté de l'esprit* a fost nu numai ambiţia profesiunii sale de credinţă, ci şi harul acesteia.

Francisc Pall s-a născut la Carei (jud. Satu Mare), la 24 noiembrie 1911, din părinţi români, ţărani cu oarecare stare, credincioşi greco-catolici, care, în pofida condiţiilor vitrege ca etnie, în acest ţinut de margine, şi în pofida maghiarizării numelui şi-au păstrat limba şi obiceiurile, credinţa şi conştiinţa identităţii proprii, în înţelegerea sa pe deplin compatibile cu ale „celorlalţi”, fie ei unguri, şvabi, ruteni sau evrei, prezenţi în oraşelul şi zona înconjurătoare locului său de origine.

A făcut studiile primare și liceale — liceul „Vasile Lucaciu” — la Carei, unde și-a luat bacalaureatul. În anii 1929—1933 a urmat cursurile Facultății de litere și filosofie a Universității din Cluj. A fost elevul preferat al profesorului Constantin Marinescu, titularul catedrei de istorie medie universală și bizantinologie, domenii spre care, la îndemnul și îndrumarea acestuia, se simte atras și cărora le va rămâne fidel în întreaga sa activitate științifică de mai târziu. În ultimii ani de studiu la facultate, este numit secretar și bibliotecar al Institutului de istorie universală și preparator pe lângă magistrul său. Cu recomandarea profesorului în anii 1934—1936 este bursierul statului la Școala română din Roma, răstimp în care își pregătește și susține la Universitatea din Cluj în 1936 un strălucit doctorat cu tema „Ciriaco d'Ancona e la Crociata contro i Turchi”, în specialitatea istorie medie universală și bizantinologie. Beneficiază de încă o bursă, în anii 1937—1938, la Școala română din Paris, prilej cu care audiază „liber” și cursurile de la „Ecole de Chartes”. În toți acești ani face lungi și fructuoase călătorii de studii și în Austria, Germania și Anglia, la Viena, Graz, Berlin, München, Heidelberg, Leipzig, Londra, Oxford, poposind în bibliotecile acestor mari centre ale spiritualității europene și audiind conferințele unor renumiți istorici ai vremii, profesori la universitățile de acolo.

Era din 1936 asistent la Universitatea din Cluj, instituție de care și-a legat destinul unei prestigioase cariere didactice și științifice, până la capăt. În 1944 îi succede la catedră lui Constantin Marinescu, fiind numit conferențiar, iar în 1962 profesor, funcționând ca atare până la trecerea în pensie, în anul 1975. Paralel, din 1949, până în 1969 a fost șeful secției de istorie medie la Institutul de istorie din Cluj, calitate în care a contribuit decisiv la cristalizarea unei concepții și practici de editare critică a izvoarelor diplomatice referitoare la istoria evului mediu în Transilvania, în compania unor renumiți medievști și latinști ai Clujului academic dintre care se cuvine a aminti numele profesorilor Sigismund Jakó și Teodor Naum.

În îndelungata sa activitate, de aproape șase decenii, Francisc Pall ne lasă moștenire — pe lângă exemplul unui mare profesor la catedra universitară pe care a onorat-o cu o devoțiune unanim apreciată de colaboratori și studenți, care au avut privilegiul să se instruiască din cunoștințele sale solide de istorie medievală — ne lasă moștenire și o operă istoriografică peste care nu se va putea trece ușor, căci ea încorporează contribuții fundamentale în problemele pe care le-a abordat: cruciadele târzii, efortul antiotoman al popoarelor din sud-estul european, mari personalități militare și politice care l-au ilustrat: Scanderbeg și Iancu de Hunedoara, umanismul și reforma religioasă și implicațiile lor în istoria țărilor române, misiunile catolice în aceste regiuni, viața și personalitatea episcopului Inochentie Micu, căruia i-a consacrat o monografie, în care se oprește pe larg asupra exilului său roman: *Ein siebenbürgischer Bischof in römischen Exil: Inochentie Micu-Klein (1745—1768)*, Viena, 1991, 506 p.

De un interes aparte rămân lucrările sale de referință în științele auxiliare ale istoriei, *Elemente de cronologie* și *Diplomatica latină cu referire la Transilvania* (sec. XI—XV), instrumente de lucru indispensabile medievisticii, apărute în 1956 în volumele de Introducere la colecția *Documente privind istoria României*, lucrare de interes național, la constituirea căreia, pentru Transilvania, Francisc Pall și-a adus o contribuție hotărâtoare. El a pus la Cluj temeliele muncii de editare critică a izvoarelor medievale.

Rămân pe deplin valabile prin caracterul sistematic și claritatea expunerii, deasemenea, redactările sale din tratatul de *Istoria României* (vol. II, 1962) referitoare la „Organizarea politică, administrativă, juridică și militară” a Transilvaniei în sec. XIV și XV.

Învățământul istoric din România a avut mult de profitat de pe urma manualelor liceale și universitare ale profesorului Francisc Pall, manualul de *Istoria evului mediu* cl. a IX-a fiind practic, prin edițiile sale succesive, până în ultimii ani, nu numai cartea de bază a programei școlare, ci și una din cele mai bune manuale din istoria învățământului românesc.

O dimensiune foarte importantă a activității lui Francisc Pall se leagă de raporturile istoriografiei române cu istoriografia mondială.

În perioada postbelică, deși n-a fost un răsfățat al regimului, dimpotrivă, dirigitorii politici în știința noastră istorică cât au putut l-au marginalizat, fără a putea să se lipsească însă total de aportul său reprezentativ pentru imaginea în exterior a țării, istoricul clujean a fost un ambasador cu bune servicii al istoriografiei române la câteva importante reuniuni științifice internaționale, cu comunicări și intervenții remarcabile și remarcate la: congresele mondiale ale istoricilor de la Stockholm (1960), Viena (1965), la primul congres internațional de studii balcanice și sud-est europene de la Sofia (1966), la al doilea simpozion de studii albanologice de la Tirana (1968) și la al 14-lea congres internațional de studii bizantine de la București (1971).

O recunoaștere internațională a competențelor sale de medievist rezultă de altfel de timpuriu din recenziile apărute la lucrările sale în revistele străine de specialitate, din lucrările solicitate a fi publicate în aceste reviste, din colaborarea la lucrări generale de interesul istoriei universale pentru evul mediu, printre altele *Repertorium fontium historiae medii aevi*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo.

Incapabilă de recunoașterea meritelor sale științifice, lucru de înțeles până în decembrie 1989, Academia Română s-a arătat indiferentă în ce-l privește pe Francisc Pall și după această dată. Cum însă există întotdeauna și o altă ierarhie, neoficială, sau neoficializată a valorilor naționale, mai aproape de adevăr, aceea a meritelor reale, probate prin ceea ce rămâne într-o știință nu neapărat prin cantitate și mediatizare propagandistică de circumstanță, ci *prin calitatea operei*, ne adresăm acestei recunoașteri pentru a putea conchide că Francisc Pall a fost unul din marii învățați ai științei noastre istorice, din cei câțiva, nu mulți, medieviști autentici, din vechea școală istoriografică română și că prin moartea sa lasă în acest domeniu un mare gol. Va trece probabil mai multă vreme până ce un urmaș, demn de valoarea lui, să reinnoade și să continue firul cercetărilor sale.

AUREL RĂDUȚIU

PETRU BUNTA
1 III 1928 — 19 VIII 1992

A plecat dintre noi pentru totdeauna dr. Petru Bunta, care și-a legat numele și cea mai mare parte a activității sale științifice de existența anuarului *Acta Musei Napocensis*, fiind primul său redactor-șef și coordonându-l timp de un sfert de secol.

Dr. Petru Bunta provine din mediul rural bihorean. S-a născut la 1 martie 1928, în satul Grădinari, comuna Drăgănești, din județul Bihor. Copilăria și prima junețe i-au fost marcate de anii războiului al doilea mondial.

Copilul de țărani, înzestrat cu calități: inteligență și memorie bună, iubitor de slovă, talent în însușirea limbilor străine, după ce absolvă clasele primare în localitatea natală, pleacă în lume, pe un traseu propriu, pentru a-și desăvârși cultura și învățătura.

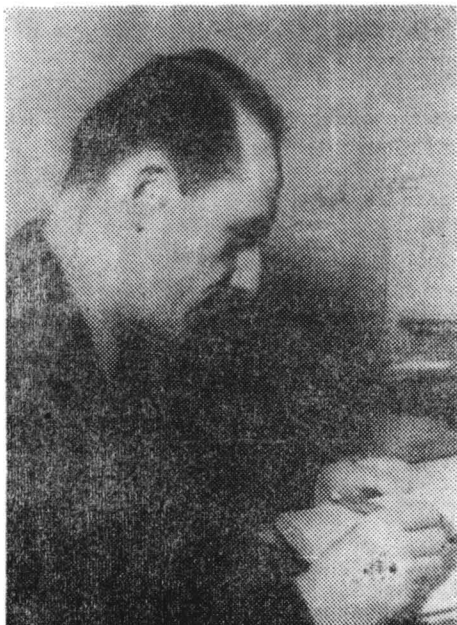
Prima escală este Oradea. Aici, în perioada grea a războiului și în primii ani de după război, își termină studiile secundare. Din cauza condițiilor materiale precare, este nevoit să presteze munci necalificate ocazionale la diverși patroni din localitate.

Calitățile și pregătirea lui l-au ajutat să vină la Cluj pentru a-și încerca șansele ca student al facultății de științe economice a Universității „Bolyai” din localitate. Dovedind seriozitate, perseverență și sete de cunoștințe, este numit cadru universitar, lucrând în continuare cu studenții. Nu pentru mult timp. În 1955 este selectat și trimis la studii la Universitatea „Lomonosov” din Moscova. Este unul din candidații români care își câștigă titlul de doctor în istorie la această Universitate (1959).

Reintors în țară, este angajat ca cercetător științific la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., la Sectorul de relații internaționale.

Peste doar câteva luni, i se încenează un „proces științific” inedit: este acuzat și probat că în teza de doctorat, la notele bibliografice, a folosit lucrările și numele lui Lucrețiu Pătrășcanu! Este lăsat pe drumuri, șomer, sancționat grav politic.

Meschinul „proces” îl va afecta grav și îndelung sufletește pe copilul de țăran cu suflet curat și atașat sincer de ideologia unui partid care trămbița „grija față

de om", „viitorul mai bun și mai luminos", „bunăstarea celor mulți și muncitori" etc.

În decembrie 1959 se reîntoarce la Cluj, unde, după câteva luni, ca urmare a insistențelor și intervențiilor, este angajat la Fabrica de medicamente „Terapia".

În 1962, când Acad. Prof. Constantin Daicoviciu a creat Muzeul de istorie din Cluj (care s-a transformat apoi în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei), dr. Petru Bunta se va număra printre membrii fondatori ai instituției, primind însărcinarea, din partea Acad. C. Daicoviciu, de a redacta primul volum al anuarului muzeului *Acta Musei Napocensis*, apărut în anul 1964.

Cu acest prilej, Directorul Colegiului de redacție, Acad. Prof. C. Daicoviciu, scria în „Cuvânt înainte": „Rodul activității muzeale și de cercetare științifică vrea să-l prezinte acum publicația «Acta Musei Napocensis», al cărei prim volum e cel de față. Am dori ca acest crainic al Muzeului de istorie din Cluj să stea mărturie a muncii și gândirii membrilor muzeului și a aceluia care se numără printre colaboratorii acestei instituții. Ca și Muzeul însuși, și Anuarul său va îmbrățișa toate epocile istoriei noastre, de la paleolitic până în epoca mărețelor înfăptuiri ale vremurilor de azi. Prin publicația sa periodică, Muzeul de istorie din Cluj va lega și mai strâns raporturile cu instituțiile și specialiștii din țară și străinătate". Timp de un sfert de veac, până la pensionarea sa, dr. Petru Bunta, ca redactor-șef, secretar de redacție, a slujit cu profesionalism și competență acest deziderat-program al publicației Muzeului.

Ca cercetător științific, dr. Petru Bunta are importante contribuții privind istoria contemporană a României. A participat la elaborarea unor culegeri tematice, la realizarea unor muzee, expoziții, a unor monografii și studii de istorie locală, în primul rând a unor localități transilvănene: Cluj, Oradea, Satu-Mare, Arad, Baia Mare etc.

A publicat numeroase articole, studii, în ziare și reviste de specialitate, în limbile română și maghiară: *Acta Musei Napocensis*, *Korunk*, *Marisia* ș.a.

A fost coautor al lucrării „Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (1940—1944)". Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, apărută și în Editura Academiei, tradusă în limba engleză sub titlul „The Anti-Fascist Resistance in the North-East of Transylvania (September 1940 — October 1944)" (1979). În anul 1980, în Editura politică a publicat lucrarea „Küzdelmes évek. 1921—1928" (Ani de luptă. 1921—1928), iar peste un an, în 1981, la Editura militară, micromonografia „Gabriel Bethlen", o reușită a genului.

Dr. Petru Bunta ne-a părăsit în plină putere creatoare, chiar dacă unele semnale ale sănătății îi reclamau atenția și grija în ultimii ani. Ne-a mărturisit că avea depuse manuscrise la editură, altele zăceau în sertar. A fost un cercetător dotat, harnic, complex. A trăit o perioadă frământată, supusă convulsiilor. Fondul lui sufletește, deschis și sincer, a fost deseori afectat în relațiile din societate. A rămas însă ferm și neabătut, până la moarte, în încrederea față de oameni, în visul unei existențe cinstitute și drepte pentru toți muritorii acestui pământ.

La fel ca toți cei conștienți din generația lui, și nu numai, dr. Petru Bunta ar putea spune: „Treabă și anti-treabă. Istorie și anti-istorie. Am trăit toate acestea" (C. Noica). El nu e singurul care a trăit *posibilul*. Altfel nu s-a putut.

Fie-i țărâna ușoară!

GHEORGHE I. BODEA

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE — ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

AAR	== Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Științifice. București.
ActaMN	== Acta Musei Napocensis. Cluj. I(1964) și urm. (=AMN).
ActaMP	== Acta Musei Porolissensis. Zalău. I(1977) și urm.
AIAC	== Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj (= AIIC, AIIA, AIIACN).
AIIN	== Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj.
Annales	== Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. Paris.
Apulum	== Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia. I (1939—1942), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (Studii și comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965) și urm.
AUB	== Anuarul Universității din București. București.
BRV	== I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, Bibliografia românească veche. I—IV, București, 1903—1944.
CMO	== Centenar Muzeal Orădean. Oradea, 1972.
DIR	== Documente privind istoria României. Seria C, Transilvania, veacul XIV, I—IV. București, 1955 (= Documente).
EOE	== Erdélyi Országgyűlési Emlékek — Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. Szerk. Szilágyi Sándor. I — XXI. Budapest, 1876—1898.
FolArch	== Folia Archaeologica. Budapest. I(1939) și urm.
GazTrans	== Gazeta Transilvaniei. Brașov.
IstRom	== Istoria României. București. I(1960), II(1962), III (1964), IV(1964).
MuzIstTrans	== Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (= MIT, MNIT).
NEH	== Nouvelles Études d'Histoire. București.
NK	== Numizmatikai Közlöny. Budapest. I(1902) și urm. (= NumK).
NZ	== Numismatische Zeitschrift. Wien.
RevArh	== Revista Arhivelor. București. I(1924) — VII (1946/47); Seria nouă, I(1958) și urm.
RRH	== Revue Roumaine d'Histoire. București. I(1962) și urm.

- SRH ⇒ *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Budapest. I—II, 1937—1938.
- Studii ⇒ *Studii*. Revistă de istorie. București.
- Sz ⇒ *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. Budapest.
- TSzle ⇒ *Történelmi Szemle*. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Ertesítője. Budapest.
- TTár ⇒ *Történelmi Tár*. Budapest.
- Ziridava ⇒ *Ziridava*. Studii și cercetări. Muzeul regional (mai târziu, județean) Arad. Arad. I(1967) și urm.

